

ΑΠΟΛΟΓΗΤΑΙ

2

ΤΑΤΙΑΝΟΣ

ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ

ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ ΑΘΗΝΑΙΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ

Α. ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΠΕΡΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ

Β. ΠΕΡΙ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΝΕΚΡΩΝ

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΛΥΚΟΝ, ΒΙΒΛΙΑ Α'-Γ'

Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΔΙΟΓΝΗΤΟΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΑΙ

ΚΕΙΜΕΝΑ-ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ-ΣΧΟΛΙΑ

Ὑπὸ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

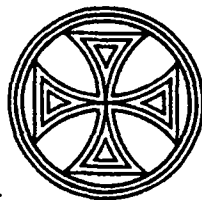
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

Ἐπόπτης Ἐκδόσεως

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου

Ἐπιμελητῆς Ἐκδόσεως

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Γ. ΜΕΡΕΤΑΚΗΣ, Πτυχιούχος Θεολογίας

Ε Π Ε

ΠΑΤΕΡΙΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ»

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1986

ΑΠΟΛΟΓΗΤΑΙ

2

ΤΑΤΙΑΝΟΣ

ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ

ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ ΑΘΗΝΑΙΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ

Α. ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΠΕΡΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ

Β. ΠΕΡΙ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΝΕΚΡΩΝ

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΛΥΚΟΝ, ΒΙΒΛΙΑ Α'-Γ'

Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΔΙΟΓΝΗΤΟΝ

Έκδίδονται

Άπό τις ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΜΕΡΕΤΑΚΗ

Άρμενοπούλου 30 – Θεσσαλονίκη – Τηλ. 200 621

ΤΑΤΙΑΝΟΣ

1. ΒΙΟΣ

Ὁ Τατιανὸς αὐτοσυνιστᾶται εἰς τὸν ἐπίλογον τοῦ μόνου σωζομένου σήμερον συγγράμματός του ὡς ἐξῆς.

«Ταῦθ' ὑμῖν, ὧ ἄνδρες Ἕλληνες, ὁ κατὰ βαρβάρους φιλοσοφῶν Τατιανὸς συνέταξα, γεννηθεὶς μὲν ἐν τῇ τῶν Ἀσσυρίων γῆ, παιδευθεὶς δὲ πρῶτον μὲν τὰ ὑμέτερα, δεῦτερον δὲ ἅτινα νῦν κηρύττειν ἐπαγγέλλομαι»¹.

Κατὰ τὰ δηλούμενα ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀσσυρίαν, ὅπως ἐκαλεῖτο τότε ἡ περιοχή κυρίως τοῦ ἄνω ροῦ τῶν ποταμῶν Τίγρητος καὶ Εὐφράτου, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἡ συνορεύουσα πρὸς αὐτὴν περιοχή τῆς Ἀνατολικῆς Συρίας. Βεβαίως οὗτος, λόγῳ ὑπερβολικοῦ θρησκευτικοῦ ζήλου, καταβάλλει γενικώτερον προσπάθειαν νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς εὐρισκόμενον ὅσον τὸ δυνατόν μακρότερον τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου, ἀλλ' εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ βεβαίωσις του εἶναι ἀκριβολόγος. Ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς τὸν ἀποκαλεῖ Σῦρον² καὶ ὀλίγη ἀμφιβολία ὑπάρχει περὶ τοῦ ὅτι ἦτο πράγματι Σῦρος.

Γεννηθεὶς πιθανῶς περὶ τὸ 120 ἀπὸ οἰκογένειαν ἐθνικὴν, μετέσχε τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Αἱ προχριστιανικαὶ περιπέτειαί του ὁμοιάζουν μὲ τὰς τοῦ Ἰουστίνου, ἀλλ' ἔχουν διάφορον

1. Πρὸς Ἕλληνας 42.

2. Στρωματεῖς 3, 12, 81. Βλ. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ, Πανάριον 46, 1. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ, Αἵρετικῆς Κακομυθίας 1, 20.

ρωματισμόν, διότι αὐτὸς ἐταξίδευε περισσότερο δια νὰ ἴδῃ ἰδωλολατρικὰ ἀναθήματα, νὰ μελετήσῃ τὰς θρησκευτικὰς ἐκηλώσεις τῶν Ἐθνικῶν καὶ νὰ μνηθῆ εἰς τὰ μυστήρια³, καὶ ὀλιώτερον δια νὰ σπουδάσῃ φιλοσοφίαν.

Περιῆλθε πρὸς τοῦτο πολλὰς χώρας, προφανῶς διέμεινε αἰ εἰς τὰς Ἀθήνας, τέλος δὲ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Ρώμην⁴, ἧς ἤδη φήμην λαμπροῦ φιλοσόφου καὶ συγγραφέως⁵. Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκεῖ παραμονῆς του προσεχώρηεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Διηγεῖται ὅτι, καθὼς ἠρεῦνα τὰ θρησκευτικὰ προβλήματα χωρὶς νὰ ἰκανοποιῆται, συνέβη νὰ ὕρῃ «γραφὰς τινὰς βαρβαρικὰς», αἱ ὁποῖαι τοῦ προυξένησαν πουδαίαν ἐντύπωσιν, διότι ἦσαν ἀρχαιότεραι καὶ θειότεραι ὢν ἑλληνικῶν συγγραμμάτων, ἦσαν συντεταγμένοι κατὰ τρόπον ἀνεπιτήδευτον καὶ περιεῖχον ἐξαισία ἠθικὰ παραγγέλματα αἰ θαυμασίας προφητικὰς ἐπαγγελίας⁶. Ἴσως τὰς εἶχε προμηθευθῆ ἀπὸ τὸν Ἰουστῖνον, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν σχολὴν ἐμαθήτευε⁷ καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐπηρεάσθη σοβαρῶς.

Ὅταν ὁ Ἰουστῖνος ἔφυγεν ἀπὸ τὴν Ρώμην, μετὰ τὴν πρώτην σκευωρίαν τοῦ Κρήσκεντος, ὁ Τατιανὸς ἠνοιξεν ἐκεῖ ἰδίαν σχολὴν, συνεχίζων τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ. Ἐπίσημος μαθητὴς του ὑπῆρξεν ὁ Ρόδων. Ὁ Εἰρηναῖος λέγει ὅτι φ' ὅσον χρόνον ἔζη ὁ Ἰουστῖνος, οὗτος δὲν διετύπωσε καμμίαν ἱρετικὴν δοξασίαν, ὅταν ὁμως ἐκεῖνος ἐμαρτύρησεν, «ἴδιον ἀρακτῆρα διδασκαλείου συνεστήσατο»⁸. Ἐκ πρώτης ὄψεως αἰνεται ὡς ἐὰν ἡ ἰδρυσις τῆς σχολῆς του τοποθετεῖται ὑπὸ τοῦ εἰρηναίου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστίνου, ἀλλ' ἡ ἐντύπωσις

3. Πρὸς Ἑλληνας 29.

4. Πρὸς Ἑλληνας 1 καὶ 35.

5. ΕΥΣΕΒΙΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστορία 4, 16.

6. Πρὸς Ἑλληνας 29 καὶ 35.

7. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, Ἐλεγχος 1, 28, 1. ΕΥΣΕΒΙΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστορία 4, 29. ΙΠΠΟΛΥΟΥ, Κατὰ Αἰρέσεων 8, 16.

8. Ἐλεγχος 1, 28, 1.

αὐτὴ δὲν εἶναι σύμφωνος μὲ τὰ πράγματα, διότι, πλὴν τοῦ ὅτι ἐδῶ διδασκαλεῖον δυνατὸν νὰ μὴ σημαίνει ὅτι συνέστησε τὸ διδασκαλεῖον, ἀλλ' ὅτι τὸν χαρακτήρα τοῦ διδασκαλείου διεμόρφωσε κατὰ τὰς ἰδικὰς του ἀπόψεις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστίνου. Λόγω τῆς ζηλωτικῆς νοοτροπίας του καὶ τῆς σφοδρότητος τῶν ἀντιθέσεών του αὐτὸς προεκάλεσε πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὸν ἠπίου χαρακτήρος Ἰουστίνου τὰς ραδιουργίας τοῦ Κρήσκεντος, ὁ ὁποῖος ἠπείλησε καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον. Ἐπειδὴ, ἀναφέρων τὴν κατὰ τοῦ Ἰουστίνου καταγγελίαν τοῦ Κρήσκεντος, ἐκφράζει τὸν φόβον ὅτι ἐκινδύνευε καὶ ὁ ἴδιος ἀπὸ αὐτόν⁹, εικάζεται δικαίως ὅτι ὀλίγον μετὰ τὸ μαρτύριον ἐκείνου ἀνεχώρησεν ὀριστικῶς ἐκ Ρώμης καὶ μετέβη εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Μέχρις ὅτου ἐγκατασταθῆ εἰς ὠρισμένην πόλιν περιῆλθε πολλὰς περιοχὰς πρὸς διάδοσιν τῆς θρησκευτικῆς του διδασκαλίας, ἤτοι Συρίαν, Μεσοποταμίαν, Κιλικίαν, Πισιδίαν¹⁰, καὶ τέλος ἐγκατεστάθη εἰς ἄγνωστον δι' ἡμᾶς πόλιν τῆς Μεσοποταμίας, ὅπου ἵδρυσε νέαν σχολήν. Ὁ Ἐπιφάνιος λέγει ὅτι τοῦτο συνέβη τὸ δωδέκατον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀντωνίνου Εὐσεβοῦς, συνεχίζων τὸ περὶ τῆς τελευτῆς τοῦ Ἰουστίνου χρονολογικὸν του λάθος καὶ παραπλανηθεὶς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι Ἀντωνῖνος ἦτο ἐν ἐκ τῶν ὀνομάτων τοῦ Μ. Αὐρηλίου, κατὰ τὸ δωδέκατον ἔτος τοῦ ὁποίου πράγματι συνέβη, ἤτοι τὸ 173, ὅπως λέγεται καὶ εἰς τὸ *Χρονικὸν* τοῦ Εὐσεβίου. Ἀλλ' ἤδη ὁ ἀπολογητής, τροποποιήσας τὰς ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου διδασκομένας ἀρχάς, κατέστη εἰσηγητὴς καὶ ἀρχηγέτης τῆς αἰρέσεως τῶν Ἐγκρατιτῶν καὶ ἐδέχθη ὠρισμένα στοιχεῖα ἐκ τοῦ Γνωστικισμοῦ.

Κατὰ τὴν ἐξελικτικὴν ταύτην πορείαν παρατηροῦμεν πρῶτον μὲν ὅτι ἡ παλαιὰ ἐκείνη περιπλάνησις εἰς τὰ ἔθνικα θρησκευόμενα εἶχεν ἀφήσει ἀνεξάλειπτα ἴχνη εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Τατιανοῦ, δεύτερον δὲ ὅτι ἡ κατάληξις εἰς τὸν ἐγκρατισμὸν ὑπῆρξε καρπὸς τῆς αὐστηραῆς καὶ ἀσυμβιβάστου νοοτροπίας του.

Τὸ τέλος αὐτοῦ παραμένει ἄγνωστον.

9. Πρὸς Ἑλληνας 19.

10. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ. Πανάριον 46

2. ΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ

Ὁ Εὐσέβιος ἐξεχώρισεν ἀπὸ ὅλα τὰ συγγράμματα τοῦ Τατιανοῦ τὸν *Λόγον πρὸς Ἑλληνας*, διὰ τὸν ἐπαινέσῃ ἰδιαιτέρως ὡς κάλλιστον καὶ ὠφελιμώτατον καὶ τὸν χαρακτηρίσῃ ὡς διαβόητον¹¹. Εἶναι εὐλογον ὅτι κανεὶς ὀρθόδοξος δὲν θὰ ἔδειξε προσοχὴν εἰς τὰ ἐκ τοῦ γνωστικοῦ σταδίου του ἔργα, εἶναι δὲ εὐτύχημα ὅτι διεσώθη τουλάχιστον αὐτὸ διὰ τοῦ κώδικος τοῦ Ἀρέθα.

Τὸ ἔργον ἀποτελεῖ μᾶλλον πολεμικὴν κατὰ τῶν θεσμῶν τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ διεπομένην ἀπὸ μῖσος κατὰ ταντὸς ἑλληνικοῦ ἐπιτεύγματος, παρὰ ἀπολογίαν. Τὸ ὕφος εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὰς ἐπιδιώξεις του, ἦτοι ἔντονον καὶ στρυφνόν, λαμβάνον κατὰ περιστάσεις πολλὴν ρητορικότητα καὶ ἐλαφρὰν ποιητικότητα, ἃν καὶ θέλει νὰ μείνῃ ἀδέσμευτον καὶ ἐλεύθερον ἀπὸ τεχνικοῦ κανόνα, ὥστε νὰ ἀπομακρύνεται καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς συνηθείας. Δὲν μαρτυρεῖ ἐνδοιασμὸν εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ὄπλων τῆς εἰρωνείας καὶ τῆς γελοιοποιήσεως τῶν θεσμῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ Τατιανός, ἀκολουθῶν μεθοδικὴν διάταξιν τῆς ὕλης, προβαίνει προλογικῶς εἰς σύστασιν πρὸς τοὺς «Ἑλληνας», ὑπὸ τὴν θρησκευτικὴν καὶ πνευματικὴν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος, νὰ μὴ ὑποτιμοῦν πᾶν βαρβαρικὸν δημιούργημα καὶ τελειώνει μὲ ἀνάλογον διάθεσιν.

1-3 Πρόλογος, τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ βαρβαρικὰ ἐπιτεύγματα

4-16 Στοιχεῖα τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἀγωγῆς

11. Ἐκκλ. Ἱστορία 4, 29, 7. Πρὸ τοῦ Εὐσεβίου τὸν μνημονεύουν ὁ ΚΛΗΜΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ, *Στρωματεῖς* 1, 21, 101, ὁ ΩΡΙΓΕΝΗΣ, *Κατὰ Κέλσου*, 1, 16. Ἴσως τὸν ἐγνώριζε καὶ ὁ ἀντιμαρκιωνίτης τοῦ β' αἰῶνος, ΕΥΣΕΒΙΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστορία 5,

- 17-30 Προσαγωγή αποδείξεων περί τῆς ἀληθείας τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἀγωγῆς ἐκ τοῦ ὕψους αὐτῆς ἔναντι τῶν δοξασιῶν καὶ τοῦ βίου τῶν Ἐθνικῶν
 31-41 Ἀξία τῆς χριστιανικῆς θρησκείας λόγῳ τῆς ἀρχαιότητος αὐτῆς ἔναντι τῶν ἐθνικῶν δοξασιῶν
 42 Ἐπίλογος.

Ἡ ἰσχύουσα ἀκόμη διάκρισις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων ἐκίνει τοὺς πρώτους εἰς περιφρόνησιν πρὸς τοὺς δευτέρους, ὁ δὲ Τατιανὸς ὁμιλῶν μὲ ζωηρὸν τόνον ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὡς ἐκπρόσωπος τῶν δευτέρων ἀνταποδίδει ἴσην περιφρόνησιν. «Μὴ πάνυ φιλέχθρως διατίθεσθε πρὸς τοὺς βαρβάρους, ὧ ἄνδρες Ἕλληνες, μὴδὲ φθονήσητε τοῖς τούτων δόγμασι. Ποῖον γὰρ ἐπιτήδευμα παρ' ὑμῖν τὴν σύστασιν οὐκ ἀπὸ βαρβάρων ἐκτήσατο;». Πλεῖστα ἐφευρήματα οἱ Ἕλληνες ἐδανείσθησαν ἀπὸ τοὺς βαρβάρους, ὅσα δὲ εἶναι ἀποκλειστικῶς ἰδικά των, ὅπως ἡ ρητορικὴ καὶ ἡ ποιητικὴ, μόνον εἰς τὸ κακὸν προάγουν. Οὔτε ἡ φιλοσοφία ἀκόμη δὲν ἐξέφερε κάτι σπουδαῖον, τόσον μᾶλλον καθ' ὅσον καὶ αὐτοὶ οἱ διακεκριμένοι φιλόσοφοι ἔπασχον ἀπὸ σοβαρὰ πάθη· ὁ Πλάτων ἀπὸ λαιμαργίαν, ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ κολακείαν, ὁ Διογένης ἀπὸ ἀκράτειαν¹².

Ἡ ἐκθεσις τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργίαν τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Λόγου, ἐσωτερικοῦ ἐν τῷ Θεῷ κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα ἐμφανοῦς διὰ τῆς γεννήσεως, εἰς τοὺς ἀγγέλους ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεστάτησαν οἱ δαίμονες, καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον συντεθειμένον ἐκ σώματος, ψυχῆς καὶ πνεύματος. Πρὸς σύγκρισιν μετ' αὐτῆς προσάγονται αἱ δημοτελεῖς πανηγύρεις τῶν Ἐθνικῶν, τὰ αἰμοσταγῆ θεάματα, ἡ ἀνόητος μυθολογία, αἱ ἀτελεύτητοι συγκρούσεις τῶν φιλοσόφων μεταξὺ των καὶ τὸ μῖσος των κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Ταῦτα ἀπετέλεσαν τὰ αἷτια τὰ ὁποῖα ἀπεμάκρυναν τὸν Τατιανὸν ἀπὸ τὸν ἐθνισμὸν καὶ τὸν ὠδήγησαν εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Κατὰ γενικὸν κανόνα, ἰσχυρίζεται οὗ-

12. Πρὸς Ἕλληνας 1 ἐέ

τος, ἀρχαιότεραι τῶν ἐλληνικῶν εἶναι τῶν βαρβάρων αἱ δοξασίαι, τῶν Χαλδαίων, τῶν Φοινίκων, τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Ἰουδαίων, εἰδικώτερον δὲ ἀρχαιότερα εἶναι ἢ «ἡμετέρα φιλοσοφία», ἥτοι ὁ ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἀπορρεύσας Χριστιανισμός¹³.

Εἰς τὴν πραγματείαν μαρτυρεῖται καλὴ γνῶσις τῶν μνημείων τέχνης τῶν Ἑλλήνων, τῶν ὁποίων παρατίθεται μακρὸς κατάλογος. Πολλοὶ ὑποθέτουν ὅτι ὁ κατάλογος παρελήφθη ἀπὸ κυκλοφοροῦν τότε βιβλίον, τοῦ τύπου τῶν σημερινῶν περιηγητικῶν ὁδηγῶν, ἀλλὰ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ ἀπολογητοῦ φανερώνουν τοιαύτην βδελυγμίαν, ὥστε μόνον ἀπὸ προσωπικὴν γνῶσιν καὶ παρατήρησιν εἶναι δυνατὸν νὰ προέρχωνται, τουλάχιστον ἐν μέρει.

Τὰ περὶ Κρήσκεντος λεγόμενα δὲν διασαφηνίζουν ἐὰν ἔζη ἀκόμη ὁ Ἰουστῖνος, ὅταν ἔγραφεν, ἢ εἶχεν ἤδη μαρτυρήσει, ἀλλ' ἀνωτέρω ἐδέχθημεν τὸ δεύτερον ὡς πιθανώτερον. Ἡ πραγματεία ἐγράφη προφανῶς μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ρώμης ἀναχώρησιν τοῦ συγγραφέως, ἥτοι ὀλίγον μετὰ τὸ μαρτύριον τοῦ Ἰουστίνου (165), ἢ ἴσως κατὰ τὴν προετοιμασίαν πρὸς ἀναχώρησιν, καὶ ἀποτελεῖ κόλαφον τοῦ Τατιανοῦ κατὰ τοῦ ἐλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου, καθ' ἣν στιγμὴν οὗτος ἐγκατέλειπεν αὐτὸν περιφρονητικῶς διὰ νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς τὴν βάρβαρον πατρίδα του.

3. ΑΠΟΛΕΣΘΕΝΤΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ἀπὸ σοβαρᾶς μαρτυρίας καὶ ἐνδείξεις συνάγεται ὅτι ὁ Τατιανὸς εἶχε συντάξει πλῆθος ἄλλων συγγραμμάτων, ἀπολεσθέντων ἤδη πλήρως ἢ σχεδὸν πλήρως.

13. Πρὸς Ἑλληνας 31.

Πλήρως Ἀπολεσθέντα Συγγράμματα

Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς μνημονεύει ἔργον τοῦ *Περὶ Ζώων*, τὸ ὁποῖον μεταξὺ ἄλλων διεπραγματεύετο περὶ τῆς διαφορᾶς τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆν τῶν ζώων¹⁴. Φαίνεται ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ ἀρχαιότερον ἀπὸ τὰ μεμαρτυρημένα ἔργα του, ἀλλὰ δύσκολον εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι προήρχετο ἀπὸ τὸ προχριστιανικὸν στάδιον τοῦ βίου του, διότι τότε δὲν θὰ εἶχε καμμίαν διάθεσιν νὰ παραπέμψη εἰς αὐτό.

Ὅμοίως διὰ τῆς φράσεως «ὡς ἐν ἄλλοις ἀπεδείξαμεν»¹⁵, παραπέμπει ὁ ἴδιος τοὺς ἀναγνώστας εἰς βιβλίον τοῦ ὅπου ἔκαμνε λόγον περὶ δαιμόνων, ὡς καὶ ὁ Ἰουστῖνος· ἀλλ' ἂν τοῦτο ἔφερε τὸν τίτλον *Περὶ δαιμόνων* ἢ ἄλλον παρεμφερῆ, δὲν εἶναι γνωστόν.

Ὁ ἴδιος πάλιν μνημονεύει ὡς μέλλον νὰ συνταχθῆ ἔργον *Πρὸς τοὺς ἀποφνηαμένους τὰ περὶ Θεοῦ* καὶ νὰ περιλάβῃ ἐκτενῆ σύγκρισιν μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς θεολογίας καὶ ἠθικῆς¹⁶, ἀλλὰ δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἐπραγματοποίησε τὴν πρόθεσίν του. Προφανῶς τοῦτο θὰ ἦτο ἀντίστοιχον πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Ἰουστίνου *Περὶ μοναρχίας*.

Ὁ Εὐσέβιος¹⁷ παραδίδει, λαμβάνων ἐκ τοῦ Ρόδωνος, ὅτι ὁ Τατιανὸς ἐσχεδίαζε τὴν σύνταξιν *Βιβλίου προβλημάτων* «ἐσπουδάσθαι τῷ Τατιανῷ προβλημάτων βιβλίον, δι' ὧν τὸ ἀσαφές καὶ ἐπικεκρυμμένον τῶν θείων γραφῶν παραστήσειν ὑποσχομένου τοῦ Τατιανοῦ, αὐτὸς ὁ Ρόδων ἐν ἰδίῳ συγγράμματι τὰς τῶν ἐκείνου προβλημάτων ἐπιλύσεις ἐκθήσεσθαι ἐπαγ-

14. *Πρὸς Ἑλληνας* 15.

15. *Πρὸς Ἑλληνας* 16.

16. *Πρὸς Ἑλληνας* 40.

17. *Ἐκκλ. Ἱστορία* 5, 13, 8.

γέλλεται». Τὸ ἀσαφές τοῦτο χωρίον φαίνεται δηλοῦν ὅτι ὁ μὲν διδάσκαλος ἐσκόπευε νὰ συντάξῃ ἢ εἶχεν ἤδη συντάξει ἔργον *Περὶ προβλημάτων*, ὁ δὲ μαθητὴς του εἰς τὴν Ρώμην ἐπρόκειτο νὰ ἐπιλύσῃ τὰ προβλήματα. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἀγνοοῦμεν, ἂν πράγματι συνετάχθη τὸ ἔργον ἢ ὄχι, ἀλλ' ὅπωςδήποτε γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, διατί θὰ ἔθετεν ἀπλῶς τὰ προβλήματα καὶ θὰ τὰ ἄφηνεν ἄλυτα ὁ πρῶτος, ὥστε νὰ σχεδιάζῃ ἐκ τῶν προτέρων ἐπίλυσιν αὐτῶν ὁ δεύτερος; Ἐπειδὴ τὰ προβλήματα ἀνεφέροντο εἰς τὰς Γραφάς –προφανῶς μάλιστα μόνον εἰς τὴν Π. Διαθήκην– καὶ δὴ εἰς τὴν ἀσάφειαν αὐτῶν, εἶναι ἐπιτρεπτόν νὰ διίδωμεν προσπάθειαν τοῦ μὲν Τατιανοῦ νὰ ἀκολουθήσῃ τυπολογικὴν μέθοδον ἐρμηνείας αὐτῶν, τοῦ δὲ Ρόδωνος νὰ ἐρμηνεύσῃ ταῦτα κατὰ διάφορον τρόπον. Ἄν τὸ ἐγχείρημα ἀνελήφθη μετὰ τὴν ἐκ Ρώμης ἀναχώρησιν τοῦ ἀπολογοῦ, τότε πιθανῶς τὸ ἔργον θὰ εἶχε γνωστικίζοντα χαρακτῆρα καὶ θὰ ἦτο τὸ παλαιοδιαθηκικὸν ἀντίστοιχον τοῦ *Διατεσσάρων*, ἂν καὶ εἶναι ἀπίθανον νὰ ἦτο τοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος μὲ τὰς Ἀντιθέσεις τοῦ Μαρκίω-
νος.

Ἔργον *Περὶ τοῦ κατὰ Σωτῆρα καταρτισμοῦ*, μνημονευόμενον καὶ χρησιμοποιούμενον ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως¹⁸, προήρχετο προφανῶς ἐκ τῆς ἐγκρατευτικῆς περιόδου τοῦ βίου αὐτοῦ, πλὴν δὲ ἄλλων κατεδίκαζε καὶ τὸν γάμον.

Τὸ Διατεσσάρων Εὐαγγέλιον

Ἡ Ἐκκλησία ἐκ πολλῶν κυκλοφορουμένων εὐαγγελίων εἶχεν ἀναγνωρίσει μόνον τέσσαρα, ἀλλ' ἕκαστον γνωστικὸν σύστημα εἶχεν ἰδικόν του εὐαγγέλιον. Ὁ Τατιανός, εἴτε ὡς σχολάρχης εἴτε ὡς αἰρεσιάρχης, ἀπεφάσισε νὰ μιμηθῇ τοὺς

18. *Στρωματεῖς* 3, 12, 81.

Γνωστικούς, ἐπειδὴ δὲ ποτὲ δὲν κατέστη καθ' ὀλοκληρίαν Γνωστικὸς καὶ δὲν ἠσθάνετο ὅτι ἀπεμακρύνθη τῆς Ἐκκλησίας, ἀντὶ νέου εὐαγγελίου ἰδίας ἐμπνεύσεως συνέθεσε μίαν ἀρμονίαν ἐκ τῶν τεσσάρων ἐπισήμων εὐαγγελίων. Τοῦτο διηκούλυε καὶ τὸ ἔργον τῆς μεταφράσεως εἰς τὴν συριακὴν, τὸ ὁποῖον θὰ περιωρίζετο εἰς πολὺ ὀλιγώτερον ὑλικὸν ἀπὸ ὅσον ἐν συνόλῳ περιέχουν τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια. Τὸ νέον κείμενον ὠνομάσθη *Διατεσσάρων Εὐαγγέλιον*. Ἀπὸ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Βίκτορος Καπούης εἰς τὸν πρόλογον τῆς λατινικῆς ἀποδόσεως τοῦ ἔργου, σωζόμενον εἰς τὸν Cod. Fuldensis τοῦ στ' αἰῶνος, «unum ex quattuor compaginaverit evangelium cui titulum diarente composuit», συνάγουν μερικοὶ ὅτι ὁ τίτλος *diarente* προϋποθέτει καὶ χρῆσιν πέμπτου εὐαγγελίου, προφανῶς τοῦ *Πρὸς Ἑβραίους*. Ὁ Βίκτωρ ὅμως λέγει ρητῶς ὅτι τὸ σύνολον ἦτο συντεθειμένον ἐκ τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων. Οἱ ὅροι οὗτοι εἶναι μουσικολογικοὶ καὶ ὁ διαπέντε δηλώνει τέσσαρα διαστήματα δημιουργούμενα διὰ πέντε φθόγγων, πρὸς ἀποφυγὴν δὲ συγχύσεως παρέμεινεν ἐν ἰσχύει ὁ ὅρος *διατεσσάρων*, δηλώνων τὰ διαστήματα –τὰ εὐαγγέλια– καὶ ὄχι τοὺς φθόγγους καὶ προερχόμενος ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ Τατιανοῦ πέμπτος φθόγγος ἦτο ὁ ἰδικός του.

Ὁ Εὐσέβιος¹⁹ μαρτυρεῖ ὅτι τὸ *Διατεσσάρων* ἐχρησιμοποιεῖτο ἀκόμη ὑπὸ τινων, ὁ ἴδιος ὅμως προφανῶς δὲν τὸν εἶχεν ἴδει, διότι ἴσως τὸ ἐλληνικὸν του κείμενον εἶχεν ἤδη παραμερισθῆ, καὶ ἐκφράζει ἄγνοιαν περὶ τοῦ τρόπου συνθέσεώς του, «συνάφειάν τινα καὶ συναγωγὴν οὐκ οἶδ' ὅπως τῶν εὐαγγελίων». Φαίνεται ὅτι ὡς βᾶσις αὐτοῦ ἐχρησιμοποιήθη τὸ κατὰ Ἰωάννην, τοῦ ὁποίου τὸ κείμενον ἀπετέλεσεν ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸν πρόλογον καὶ τὸν ἐπίλογον, ἀφ' ἐτέρου δὲ τὸ πλαίσιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐτοποθετήθη τὸ ὑλικὸν τῶν ἄλλων τριῶν εὐαγγελίων κατὰ τὴν χρονολογικὴν τάξιν αὐτοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι πολὺ ὑλικὸν ἀπερρίφθη, ἄλλο ἐτροποποιήθη καὶ ἄλλο εἰσήχθη διὰ νὰ προ-

19. Ἐκκλ. Ἱστορία 4, 29, 6.

βάλῃ καταλλήλως τὰς γνωστικὰς πλέον δοξασίας τοῦ συντάκτου.

Περὶ τῆς πρωτοτύπου γλώσσης τοῦ ἔργου δύναται νὰ ἐγερθῇ συζήτησις μόνον ἀπὸ ἀνθρώπους ἀγνοοῦντας τὴν ἐπικρατοῦσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Συρίαν γλωσσικὴν κατάστασιν. Ἐχει εὑρεθῆ εἰς τὰ ἐρεῖπια τοῦ Εὐρωποῦ ἐλληνικὸν τεμάχιον 14 στίχων, χρονολογούμενον ἐκ τῆς πρὸ τοῦ 254 ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπεκράτει μεταφραστικὴ τάσις ἀπὸ τῆς ἐλληνικῆς εἰς τὴν συριακὴν καὶ ὄχι ἀντιστρόφως. Ἐξ ἄλλου ὁ τίτλος *Διατεσσάρων*, προερχόμενος ἀπὸ τὸν Τατιανόν, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐδόθη εἰς ἀπ' εὐθείας συριακὸν κείμενον, ἀφοῦ εἰς τὴν συριακὴν παράδοσιν ἀπουσίαζον αἱ μουσικολογικαὶ ἔννοιαι διατεσσάρων καὶ διαπέντε. Τέλος δὲ ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι δὲν θὰ εἶχε νόημα ἢ μετάφρασις εὐαγγελικοῦ κειμένου ἀπὸ τὴν συριακὴν εἰς τὴν ἐλληνικὴν, ὅταν ὅλα τὰ εὐαγγελικὰ κείμενα ὑπῆρχον πρωτοτύπως εἰς τὴν ἐλληνικὴν. Ἡ ἀρμονικὴ σύνοψις τῶν εὐαγγελίων ἀπεσκοπεῖ πλὴν ἄλλων καὶ εἰς τὴν διὰ τῆς συντομίας διευκόλυνσιν τῆς μεταφράσεως εἰς τὴν συριακὴν, τὴν ὁποίαν ἐφιλοτέχνησεν ὁ ἴδιος ὁ ἀπολογητής. Κατ' οὐσίαν δηλαδὴ τὸ ἔργον συνετάχθη δίγλωσσον.

Φαίνεται ὅτι τὸ ἔργον διεδόθη εὐρέως, τοῦτο δὲ ὄχι λόγῳ τῆς προσωπικότητος τοῦ συντάκτου του, ἢ ὁποία ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀμαυρωθῆ, ἀλλὰ μᾶλλον παρὰ τὸν συντάκτην του, λόγῳ τῆς χρησιμότητός του. Τὸ κείμενον ἐσώζετο καὶ μετὰ τὸν Εὐσέβιον, ἀλλ' ὄχι εἰς τὴν ἐλληνικὴν του μορφήν. Ὁ Θεοδώρητος Κύρου²⁰ εὔρεν ἐν χρήσει εἰς τὴν ἐπαρχίαν του, προφανῶς εἰς συρογλώσσους κοινότητας, 200 ἀντίτυπα, τὰ ὁποῖα ἀντικατέστησε μὲ ἀντίτυπα τῶν κανονικῶν εὐαγγελίων. Δίδει δὲ καὶ πληροφορίας περὶ μερικῶν σημείων παρεκκλίσεως ἐκ τῶν κανονικῶν, ἢ ὁποία συνίστατο εἰς ἀποκοπὴν τῆς γενεαλογίας καὶ ἄλλων στοιχείων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ. Ἡ διάδοσις αὐτὴ προσεπιμαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὴν

20. *Αἵρετικῆς Κακομυθίας* 1, 20.

ὑπομνημάτισιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἐφραΐμ Σύρου. Μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τῶν συριακῶν μεταφράσεων τῶν κανονικῶν εὐαγγελίων, τὸ συριακὸν *Διατεσσάρων* ἀπετέλει τὸ ὑποκατάστατον αὐτῶν δι' ὀλόκληρον τὴν συριακὴν Ἐκκλησίαν· ἔκτοτε ἀπωλέσθη καὶ αὐτό. Τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ἐφραΐμ, ὅπου τὸ κείμενον τοῦ Εὐαγγελίου ἐφέρετο πιθανῶς κεκαθαρμένον ἀπὸ ἐνδεχομένης αἰρετικῆς κακοδοξίας, γνωστὸν μέχρι προσφάτως μόνον ἀπὸ ἀρμενικῆν μετάφρασιν, ἐγνώσθη ἤδη κατὰ τὰ τρία πέμπτα περίπου καὶ εἰς τὸ συριακόν. Ἀρχαία λατινικὴ μετάφρασις αὐτοῦ ἀπωλέσθη ἐπίσης, ἀλλ' εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ χρησιμοποιηθῆ εἰς τὴν διάταξιν τῆς ὕλης τῆς εὐαγγελικῆς ἀρμονίας ἡ ὁποία περιέχεται εἰς τὸν Codex Fuldensis, γραφέντα ὀλίγον πρὸ τῶν μέσων τοῦ στ' αἰῶνος, καὶ εἰς σειρὰν εὐρωπαϊκῶν μεταφράσεων, εἰς τὴν μεσοφραγκονικὴν, τὴν βενετικὴν, τὴν τοσκανικὴν. Σωζόμεναι μεταφράσεις εἰς τὴν ἀραβικὴν καὶ τὴν περσικὴν διατηροῦν κείμενον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη ὑποστῆ ἐπεξεργασίαν.

Τοιαύτας ἀρμονίας συνέταξαν μετὰ ταῦτα καὶ ἄλλοι θεολόγοι, ἴσως ὁ Θεόφιλος Ἀντιοχείας, βεβαίως ὁ Ἀμμώνιος Ἀλεξανδρεὺς, ἀλλ' αὗται εἶχον ἐρμηνευτικὸν καὶ ὄχι λατρευτικὸν προορισμόν. Ἡ ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ Τατιανοῦ προσπάθεια ἡ ὁποία συναντᾶται εἰς ὠρισμένα ἀπόκρυφα εὐαγγέλια εἶναι πολὺ περιορισμένου βαθμοῦ.

Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Εὐσεβίου²¹ ὁ Τατιανὸς «μετέφρασε», δηλαδὴ ἀπέδωκεν ἐκ νέου, λόγους τοῦ ἀποστόλου Παύλου, αὕτη δὲ ἐπιτρέπει ποικιλίαν ἐρμηνειῶν καὶ κυρίως δύο, ἢ ὅτι οὗτος συνέταξεν ἔργον πρὸς ἐπίλουςιν δυσνοήτων χωρίων ἢ ὅτι ἐφιλοτέχνησε καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην μίαν ἀρμονίαν τοῦ συνόλου τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνεγνωρισμένων ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου.

21. Ἐκκλ. Ἱστορία 4, 29, 6.

4. ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Παρ' ὅλον ὅτι εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς σκέψεως τοῦ Τατιανοῦ παρατηρεῖται μία συνέπεια, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ διακρίνωμεν τὰς ἀπόψεις του κατὰ τὰς δύο περιόδους τῆς σταδιοδρομίας αὐτοῦ. Διὰ τὴν πρώτην ἀρυόμεθα στοιχεῖα ἐκ τοῦ *Λόγου πρὸς Ἑλληνας*, διὰ δὲ τὴν δευτέραν περιοριζόμεθα εἰς τὰς πενιχρὰς εἰδήσεις τῶν ἀντιαιρετικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν συγγραφέων.

Ὁ ἀπολογητής, καίτοι μαθητῆς τοῦ Ἰουστίνου, ἠκολούθησε διάφορον γραμμὴν εἰς τὰς σχέσεις του μὲ τὸν ἀρχαῖον κόσμον, προφανῶς διότι ἐκεῖνος μὲν ἤνοιξε τὴν σταδιοδρομίαν του ὡς νηφάλιος φιλόσοφος, οὗτος δὲ ἐξεκίνησεν ὡς ζηλωτῆς ὀπαδὸς ἐθνικοῦ θρησκευματος. Εἰς τὴν ἔναντι τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου στάσιν του συνετέλεσαν οἱ κάτωθι παράγοντες. Πρῶτον ἡ διακρίνουσα αὐτὸν προφητικὴ αὐστηρότης καὶ βιαιότης. Δεύτερον ἡ βαρβαρικὴ καταγωγὴ αὐτοῦ. Ὅπισθεν τῆς πολεμικῆς του διακρίνεται ἡ ὑποσυνείδητος ροπὴ ἐνὸς βαρβάρου νὰ κρημνίσῃ τὴν δόξαν τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι πρὸ χρόνων μακρῶν εἶχον κατακτήσει τὴν πατρίδα του· οὕτως ἡ φυλετικὴ ἀντίθεσις μετεφέρετο εἰς τὸ θρησκευτικὸν πεδίον. Τρίτον ἡ στάσις τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου ἔναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οἱ Ἑλληνες καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἀπεκάλουν βαρβάρους ὅλους τοὺς πρῶτους Χριστιανούς, ἀνατολίτας πάντας, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὴν ἀπαιδευσίαν τῶν ἀποστόλων, ἀσφαλῶς δὲ βάρβαρον ἀπεκάλουν καὶ τὸν πεπαιδευμένον Τατιανόν. Τί ἠδύνατο νὰ πράξῃ αὐτὸς ὁ ζηλωτῆς, εἰμὴ νὰ ἀποδώσῃ εἰς τοὺς Ἑλληνας ἓνα ἀντίστοιχον σπῖλον, ἐπισημαίνων τὰ τρωτὰ σημεῖα τοῦ πολιτισμοῦ των; Τὸ ὄνομα «ἑλλην» δὲν ἔχει καθ' ὀλοκληρίαν θρησκευτικὴν σημασίαν εἰς τὸν Τατιανόν, ἀλλ' ἀπ' αὐτοῦ ἀρχίζει πλέον νὰ χρωματίζεται ἐντονώτερον, μέχρις ὅτου κατέστη συνώνυμον τῆς λέξεως «εἰδωλολάτρης». Οἱ «οἰκεῖοι ἡμῶν» (30)

τίθενται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς «ὕμᾱς τοὺς Ἑλληνας», δηλαδὴ οἱ μὴ ἐλληνικῆς προελεύσεως Χριστιανοὶ πρὸς τοὺς ἐλληνικῆς καταγωγῆς καὶ εἰδωολάτρας τὴν θρησκείαν πληθυσμούς, ἀλλ' εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ ἀπολογητὴς παρέβλεπεν ὅτι ἡ πλειονότης τῶν Χριστιανῶν ἦσαν φυλετικῶς ἐλληνικῆς καταγωγῆς. Πάντως ἀργότερον λόγῳ τῆς ἀποστροφῆς τοῦ αὐτῆς ἠθέλησε ν' ἀπομακρυνθῆ καὶ γλωσσικῶς ἀπὸ τοὺς «Ἑλληνας», καταφυγὼν εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν. Αἱ τάσεις αὗται εἶχον σοβαρὰς ἱστορικὰς συνεπείας, ἂν καὶ ὁ ἀπολογητὴς ἡμῶν μόνον κατὰ μικρὸν μέρος αὐτῶν εἶναι ὑπεύθυνος· οὐδεὶς Χριστιανὸς ἠδύνατο πλέον νὰ καλῆται «Ἑλλην» (=εἰδωολάτρης), εἰς τοῦτο δὲ ὀφείλεται ἡ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἀπόρριψις τοῦ ὀνόματος τούτου καὶ χρῆσις διὰ μὲν τὴν πολιτικὴν ὑπηκοότητα τοῦ ὀνόματος «ρωμαῖος» ἄνευ διακρίσεως ἐθνικῆς, διὰ δὲ τὴν ἐθνικότητα τοῦ ὀνόματος «γραικός». Τέταρτον ἡ ἀποτυχία τοῦ διδασκάλου τοῦ Ἰουστίνου, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ εἶχε προβῆ εἰς ὅλας τὰς δυνατὰς παραχωρήσεις, ἐφόρει φιλοσοφικὸν τρίβωνα, διετήρει σχολὴν καὶ ἀνεγνώριζε τὴν ἀξίαν μερικῶν ἀρχῶν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, παρὰ ταῦτα καὶ ἐπίσης, παρ' ὅλον ὅτι ἐκυβέρνα τότε φιλόσοφος αὐτοκράτωρ, ἐθανατώθη. Ἦτο προφανὲς ὅτι κανεὶς συμβιβασμὸς μὲ τοὺς διώκτας δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῆ καὶ ὅτι κανὲν ἀποτέλεσμα δὲν ἠδύνατο νὰ φέρῃ ἡ ἀπολογητικὴ. Χῶρος ὑπῆρχε μόνον διὰ βιαίαν ἐπίθεσιν. Οἱ παράγοντες οὗτοι προσέδωσαν ἀγωνιστικὸν τόνον εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν συμπεριφορὰν τοῦ Τατιανοῦ, τὸ παράδειγμα δὲ αὐτοῦ ἠκολούθησε μετ' ὀλίγας δεκαετίας εἰς ἄλλος «βάρβαρος», ὁ Τερτυλλιανός. Καὶ οἱ δύο ἐπεδίωξαν τὴν διατήρησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔξω ἀπὸ τὸ πεδίων ἐπιρροῆς τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, ἀλλὰ τὸ κατῶρθωσαν τόσον ὀλίγον, ὥστε αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ὑπῆρξαν ἀπὸ τοὺς ἰσχυρότερον ἐπηρεασθέντας ὑπὸ τῆς τρεχούσης ἐλληνικῆς σκέψεως θεολόγους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Κατὰ τὸν Τατιανὸν μία ἀλήθεια ὑπάρχει εἰς τὸν κόσμον, ἡ θεία, ἡ ἀλήθεια τῆς Π. Διαθήκης, ἐὰν δὲ ὑπάρχη κάτι ἀληθὲς καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, τοῦτο εὐρίσκεται εἰς τὰ ἀνατολικά συστήματα

καὶ ὄχι εἰς τοὺς θεσμοὺς καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ κόσμου. Οἱ φιλόσοφοι εἶναι ταλαίπωροι ἄνθρωποι. Οἱ παλαιότεροι, ἀξιοσέβαστοι εἰς τὸ πλῆθος, ἦσαν πλήρεις ἐλατωμάτων, οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ χαρακτηρίζονται διὰ τὴν ἀπραγμοσύνην των· πωγωνοτροφοῦντες καὶ περιφέροντες ὄνυχας θηρίων, λαμβάνουν μισθὸν 600 χρυσῶν νομισμάτων ἐτησίως, διὰ νὰ μὴ φέρουν τὸ γένειον εἰς τοὺς πώγωνάς των δωρεάν²². Εἰς τὴν πραγματικότητα διαλέγονται μεταξὺ των ὡς ὁ τυφλὸς μετὰ τοῦ κωφοῦ καὶ βλέποντες πρὸς τὸν οὐρανὸν πίπτουν κατὰ βαράθρων²³.

Ἄρνεῖται τὴν ἐγκόσμιον πολιτείαν μετὰ τῶν ἀγαθῶν αὐτῆς· «βασιλεύειν οὐ θέλω, πλουτεῖν οὐ βούλομαι, τὴν στρατηγίαν παρήτημαι...δοῦλος ἐὰν ᾦ, τὴν δουλείαν ὑπομένω, κἂν ἐλεύθερος ὑπάρχω, τὴν εὐγένειαν οὐ σεμνύνομαι»²⁴. Εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως παράδοξον ὅτι, ἐνῶ ὁ ἐπεικῆς πρὸς τὸν ἐθνισμὸν Ἰουστῖνος εἶναι ἀκραιφνῆς Χριστιανός, ὁ τιμητῆς Τατιανὸς εἶναι ὀλιγώτερον Χριστιανὸς ἀπὸ ὅσον θὰ ἠδύνατο νὰ φαντασθῆ κανεὶς. Ὁχι μόνον δὲν μνημονεύει τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ σύγγραμμά του, ἀλλ' ἐπίσης δὲν ἐμφανίζει εἰς αὐτὸ καμμίαν πλευρὰν τῆς χριστιανικῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας. Ἡ μετὰ ταῦτα παρέκκλισις τοῦ πρὸς τὸν Γνωστικισμὸν ἐρμηνεύει καλῶς τὸ πρᾶγμα κατὰ τρόπον προληπτικόν· ὁ ἐπίγειος Χριστὸς δὲν ἔχει ἀξίαν διὰ τὰς γνωστικὰς δοξασίας. Τὸ μόνον λοιπὸν ἐνδιαφέρον δι' αὐτὸν εἶναι νὰ δείξῃ ὅτι ἡ βάρβαρος θεολογία εἶναι ἀνωτέρα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, καὶ πρὸς τοῦτο ταυτίζει σχεδὸν τὴν βιβλικὴν θεολογίαν μετὰ τὸν Χριστιανισμὸν, ὅπως θὰ ἔπραττε μετ' ὀλίγον χρόνον ὁ Θεόφιλος. Δὲν περιορίζεται εἰς τὸ νὰ θεωρῆ ἀνώτερον ὄλων τῶν προφητῶν τὸν Μωϋσῆν, ἀλλὰ καὶ διακηρύσσει ὅτι ὅλοι οἱ Ἕλληνες

22. Πρὸς Ἑλληνας 25.

23. Πρὸς Ἑλληνας 26.

24. Πρὸς Ἑλληνας 11.

σοφοὶ ἐδανείσθησαν ἢ ἔκλεψαν ἐξ αὐτοῦ, ἀναμίξαντες δὲ τὰ δάνεια μὲ ἰδικὰς τῶν διεστραμμένας ἐπινοήσεις, διεμόρφωσαν τὰ πλήρη ἀντιφάσεων συστήματα αὐτῶν²⁵.

Ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ εἶναι ὅ,τιδήποτε ἄλλο πλὴν φιλοσόφου, ἦτο ἴσως περισσότερο φιλόσοφος ἀπὸ τὸν Ἰουστῖνον. Ἀντὶ νὰ συντάξῃ μίαν ἀπολογία, προσεπάθησε νὰ συγκροτήσῃ ἓν σύστημα θεολογικῆς διδασκαλίας καὶ μέχρις ἐνὸς σημείου τὸ ἐπέτυχεν, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ὑπῆρξεν ὀλιγώτερον ἐπηρεαστικὸς ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀπολογητὰς. Τὰς ἐξ ἀρχῆς παρατηρουμένας δυαρχικὰς τάσεις τοῦ ἐχαιλιναγώγησε μὲ τὴν υἰοθέτησιν τῶν μεσοπλατωνικῶν περὶ θεότητος ἀντιλήψεων, τὰς ὁποίας ἐδιδάχθη βεβαίως ἀπὸ τὸν Ἰουστῖνον καὶ δι' ἀπ' εὐθείας μελέτης. Πολεμῶν τὸν ἀνθρωπομορφισμόν τῆς μυθολογίας, παριστᾷ τὸν Θεὸν ἀόρατον καὶ ἀναφῆ, καὶ τοποθετεῖ πλησίον αὐτοῦ τὸν Λόγον. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀναρχὸς καὶ μοναδικὴ ὑπόστασις τοῦ παντός πρὸ τῆς δημιουργίας, ἀπὸ δὲ τῆς δημιουργίας τῶν ὀρατῶν καὶ ἀοράτων ὑπάρχει μετ' αὐτοῦ καὶ ἄλλη ὑπόστασις, ὁ Λόγος, ὅστις κατ' ἀρχὰς ὑπῆρχεν ἐντὸς τοῦ Θεοῦ (καθὼς θὰ ἔλεγον μετ' ὀλίγον ὁ Θεόφιλος καὶ ὁ Ἰππόλυτος «ἐνδιάθετος»), ἔπειτα δὲ προσεπήδησε «κατὰ μερισμόν, οὐ κατ' ἀποκοπήν», ὡς ἀρχὴ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου²⁶. Εἶναι προφανές ὅτι κατὰ τὴν πρὸ τῆς δημιουργίας περίοδον δὲν ὑπῆρχε Λόγος, ἀλλὰ λογικότης, ἡ ὁποία μετέπειτα, καταστᾷσα Λόγος ἀπετέλεσε προσωπικότητα, ὅπως δεικνύουν αἱ ἐκφράσεις «προσπηδᾶν» «προέρχεσθαι» «γεννᾶσθαι». Ἡ δημιουργία λοιπὸν ἐκλαμβάνεται καὶ ἐδῶ ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν γέννησιν τοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος εἶναι τρόπον τινὰ τὸ πρῶτον κτίσμα, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς «θελήματι τῆς ἀπλότητος» τοῦ Θεοῦ ἐγεννήθη. Ἡ δημιουργία ὁμῶς εἶναι ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ ὄχι ἐξ ἀμόρφου ὕλης, ὅπως εἰς τὸν Ἰουστῖνον.

Ἐνίστε ταυτίζει τὸν Λόγον μετὰ τοῦ Πνεύματος: «Λόγος γὰρ ἐπουράνιος Πνεῦμα γεγονὼς ἀπὸ τοῦ πνεύματος καὶ Λόγος

25. Πρὸς Ἑλληνας 40.

26. Πρὸς Ἑλληνας 5.

ἐκ λογικῆς δυνάμεως»²⁷. Δὲν δεικνύει καμμίαν φροντίδα πρὸς καθορισμὸν τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ὄντων τούτων. Δύο φράσεις ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν, «τοῦ πεπονθότος Θεοῦ», «Θεὸν ἐν ἀνθρώπου μορφῇ γεγονέναι»²⁸, ἀλλὰ δὲν διασαφοῦν ποῖον πρόσωπον ἐνηθρώπησε, διότι ὁμιλοῦν περὶ Θεοῦ γενικῶς, θὰ ἔλεγε μάλιστα κανεῖς ὅτι ἡ διατύπωσις εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ εὐνοῇ τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ ἐνανθρωπήσας εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Θεὸς καὶ ὄχι ὁ Λόγος, τοῦ ὁποίου ὁ ρόλος φαίνεται περιοριζόμενος εἰς τὴν δημιουργίαν.

Ὁ Λόγος ἔπλασε πρῶτους τοὺς ἀγγέλους καὶ ἔπειτα τοὺς ἀνθρώπους, πάντας αὐτεξουσίους. Ἐκ κακῆς χρήσεως τῆς ἐλευθερίας πολυάριθμοι ἄγγελοι ἐξέπεσαν εἰς δαίμονας, ἔχοντες ἡγούμενον τὸν Δία²⁹. Καὶ ὀρίζουν μὲν οἱ δαίμονες τὴν εἰμαρμένην, ἀλλ' αὕτη δὲν εἶναι ἰκανὴ νὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων. Κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ Τατιανοῦ ὁ ἄνθρωπος, πλασθεὶς κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ «Θεοῦ μοῖραν μεταλαβὼν, ἔχει καὶ τὸ ἀθάνατον»³⁰, ἀλλὰ κατέστη θνητὸς διὰ παραχρήσεως τοῦ αὐτεξουσίου, ὅποτε ἀπὸ ἐλευθέρου μετέπεσεν εἰς δοῦλον, φέρεται δὲ συνιστάμενος ἐκ τριῶν στοιχείων, σώματος, ψυχῆς καὶ πνεύματος. «Δύο πνευμάτων διαφορὰς ἴσμεν ἡμεῖς, ὧν τὸ μὲν καλεῖται ψυχὴ, τὸ δὲ μεῖζον μὲν τῆς ψυχῆς, Θεοῦ δὲ εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις· ἐκάτερα δὲ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τοῖς πρῶτοις ὑπῆρχεν, ἵνα τὸ μὲν τι ὧσιν ὑλικοί, τὸ δὲ ἀνώτεροι τῆς ὕλης»³¹. Τὸ σῶμα εἶναι πάντως θνητόν, τὸ πνεῦμα πάντως ἀθάνατον, ἡ δὲ ψυχὴ ἀναλόγως τῆς ἐναντι τοῦ πνεύματος στάσεως αὐτῆς εἶναι ἢ θνητὴ ἢ ἀθάνατος. Ἐὰν αὕτη δὲν γνωρίζῃ τὴν ἀλήθειαν, ἀποθνήσκει καὶ ἀνίσταται διὰ νὰ τιμωρηθῇ αἰωνίως· ἐὰν συζῆ ἁρμονικῶς μετὰ τοῦ πνεύματος ἀνέρχεται ἀμέσως μετὰ θάνατον εἰς οὐρανίους τόπους. Προφανῶς λοιπὸν τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι

27. Πρὸς Ἑλληνας 7.

28. Πρὸς Ἑλληνας 13, 21.

29. Πρὸς Ἑλληνας 8.

30. Πρὸς Ἑλληνας 7.

31. Πρὸς Ἑλληνας 12.

μόνιμον στοιχείον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ δῶρον τὸ ὁποῖον συλλαμβάνει ὁ πνευματικῶς ἰκανός. Εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀνασυσταθῆ δι' ὀριστικῆς συζεύξεως τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ πνεύματος, κατόπιν νίκης τῆς πρώτης κατὰ τῆς ὕλης³². Ὁ ἐμφανῶς γνωστικίζων χαρακτήρ τῆς περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας τοῦ ὀρθοδόξου ἀρχικῶς ἀπολογητοῦ ἐξηγεῖ τὴν μετέπειτα διολίσθησιν.

Αἱ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσίν του ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἀπόψεις του προκαθορίζονται ἐν μέρει ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας ἀντιλήψεις. Κατὰ τὸν Εἰρηναῖον³³ παρεσύρθη εἰς μὲν τὸν Ἐγκρατισμὸν ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σατορνίλου καὶ τοῦ Μαρκίω-νος, εἰς δὲ τὴν διάκρισιν αἰώνων ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Βαλεντίνου. Τὸ μὲν πρῶτον θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι πιθανόν, τουλάχιστον μέχρις ἐνὸς σημείου, τὸ δὲ δεύτερον εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον, δεδομένης τῆς ἀφθονίας γενετησίων παραστάσεων εἰς τὸ σύστημα τοῦ Βαλεντίνου, ἡ ὁποία καθίστα αὐτὸ ἀποκρουστικὸν δι' ἓνα ἐγκρατίτην. Εἶναι ἄλλωστε προβληματικὸν πόσον γνωστικὸς ἦτο ὁ Τατιανός, ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν ἦτο, τὰς ἀπόψεις του φαίνεται νὰ διεμόρφωσεν ἀπὸ τὰς ἐγγενεῖς του τάσεις καὶ ἀπὸ ἐπίδρασιν τοῦ γενικοῦ κλίματος τοῦ Γνωστικισμοῦ τῶν χρόνων του. Εἶναι προφανές ὅτι δι' ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων ἢ ἤδη ἐπεξεργασμένη δαιμονολογία του ἀπέληξεν εἰς σύστημα αἰώνων. Ἡ διάκρισις τῶν στοιχείων τοῦ ἀνθρώπου εἰς ὕλικὸν σῶμα, ψυχὴν καὶ πνεῦμα, ὠδήγησεν εἰς κάποιαν δυαρχίαν, καὶ ἡ δυαρχία ὠδήγησεν εἰς τὸν ἐγκρατισμὸν. Οὗτος ἐθεώρει πλεον τοὺς μὲν πολλοὺς Χριστιανοὺς ὕλικοὺς τοὺς δὲ ὀπαδοὺς τοῦ πνευματικούς. Ἦρνεῖτο τὴν σωτηρίαν τοῦ Ἀδάμ ὡς πλάσματος τοῦ κακοῦ Δημιουργοῦ καὶ ἐξελάμβανε τὸν γάμον ὡς πορνείαν, διότι ἡ διάκρισις ἄρρενος καὶ θήλεος ὀφείλεται εἰς ἔμπνευσιν τοῦ Δημιουργοῦ. Οἱ ὀπαδοί του ἀπέφευγον τὴν βρῶσιν ἐμψύχων καὶ εἰς τὴν θεῖαν εὐχαριστίαν ἀντὶ οἴνου ἐχρη-

32. Πρὸς Ἑλληνας 13-15.

33. Ἐλεγχος 1, 28.

σιμοποίουν ὕδωρ, διὸ ἐκαλοῦντο ὑδροπαραστάται, διετηρήθησαν δὲ μέχρι τοῦ δ' αἰῶνος³⁴.

ΤΟ ΚΕΙΝΕΝΟΝ

Τὸ κείμενον εἶναι κατὰ τὴν ἔκδοσιν E. Goodspeed.

34. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, Ἔλεγχος 1, 28, 3, 23, 8. ΙΠΠΟΥΛΥΤΟΥ, Κατὰ αἵρέσεων 10, 18. ΚΛΗΝΕΝΤΟΣ, Στρωματεῖς 3, 12, 81 ἐ. 3, 13, 92. ΕΥΣΕΒΙΟΥ, Ἐκκλ. Ἱστορία 4, 28. 4, 29. ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ, Πανάριον 46. 47. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ, Αἵρετικῆς Κακομυθίας I, 20.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τὰ ἔργα τοῦ Τατιανοῦ ἐκδίδονται μετὰ τῶν λοιπῶν ἀπολογητῶν καὶ ἰδιαιτέρως.

H. A. DANIEL, *Tatianus der Apologet*, 1837.

M. ELZE, *Tatian und seine Theologie*, Göttingen 1960.

Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, Β', Θεσσαλονίκη 1978, σσ. 600–614.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ – ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΙ ΒΑΡΒΑΡΙΚΑ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ

1 Μὴ πάνυ φιλέχθρως διατίθεσθε πρὸς τοὺς βαρβάρους, ὧ ἄν-
δρες Ἕλληνες, μηδὲ φθονήσητε τοῖς τούτων δόγμασιν. Ποῖον γὰρ
ἐπιτήδευμα παρ' ὑμῖν τὴν σύστασιν οὐκ ἀπὸ βαρβάρων ἐκτήσατο;
Τελμησσέων μὲν γὰρ οἱ δοκιμώτατοι τὴν δι' ὀνείρων ἐξεῦρον
5 μαντικὴν, Κᾶρες τὴν διὰ τῶν ἄστρον πρόγνωσιν, πτήσεις ὀρνί-
θων Φρύγες καὶ Ἰσαύρων οἱ παλαίτατοι, Κύπριοι θυτικὴν, ἀστρο-
νομεῖν Βαβυλώνιοι, μαγεύειν Πέρσαι, γεωμετρεῖν Αἰγύπτιοι, τὴν
διὰ γραμμάτων παιδείαν Φοίνικες. Ὅθεν παύσασθε τὰς μιμήσεις
εὐρέσεις ἀποκαλοῦντες. Ποίησιν μὲν γὰρ ἀσκεῖν καὶ ἄδειν Ὀρ-
10 φεὺς ὑμᾶς ἐδίδαξεν, ὁ δὲ αὐτὸς καὶ μνεῖσθαι· Τουσκανοὶ πλάττειν,
ἱστορίας συντάττειν αἱ παρ' Αἰγυπτίοις τῶν χρόνων ἀναγραφαί.
Μαρσίου δὲ καὶ Ὀλύμπου τὴν ἀύλητικὴν ἀπηνέγκασθε, Φρύγες
δὲ οἱ ἀμφοτέρω· τὴν διὰ σύριγγος ἀρμονίαν ἄγροικοὶ συνεστήσαν-
το. Τυρρῆνοὶ σάλπιγγα, χαλκεύειν Κύκλωπες, καὶ ἐπιστολὰς συν-
15 τάσσειν ἢ Περσῶν ποτε ἠγησαμένη γυνή, καθά φησιν Ἑλλάνικος·
Ἄτοσσα δὲ ὄνομα αὐτῇ ἦν.

1a Καταβάλετε τοιγαροῦν τοῦτον τὸν τῦφον μηδὲ προβάλλεσθε
ρημάτων εὐπρέπειαν, οἵτινες ὑφ' ὑμῶν αὐτῶν ἐπαινούμενοι συνη-
γόρους τοὺς οἴκοι κέκτησθε. Χρῆ δὲ τὸν νοῦν ἔχοντα τὴν ἀφ' ἐτέ-
20 ρων περιμένειν μαρτυρίαν συνάδειν τε καὶ ἐν τῇ τοῦ λόγου προ-

ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΙ ΒΑΡΒΑΡΙΚΑ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ

- 1 Μὴ ἔχετε τόσον ἐχθρικὴν διάθεσιν πρὸς τοὺς βαρβάρους, ὧς Ἕλληνες, μὴτε νὰ περιφρονῆτε τὰ δόγματά των. Διότι ποῖος θεσμὸς σας δὲν ἀνάγει τὴν σύστασίν του εἰς τοὺς βαρβάρους; Πράγματι οἱ δοκιμώτεροι τῶν Τελμησσέων ἐξεῦρον τὴν ὄνειρομαντείαν, οἱ Κᾶρες τὴν ἀστρομαντείαν, οἱ Φρύγες καὶ οἱ παλαιότατοι Ἴσαυροὶ τὴν οἰωνοσκοπίαν, οἱ Κύπριοι τὴν θυτικὴν, τὴν ἀστρολογίαν οἱ Βαβυλώνιοι, οἱ Πέρσαι τὴν μαγείαν, οἱ Αἰγύπτιοι τὴν γεωμετρίαν, οἱ Φοίνικες τὴν διὰ γραμμάτων παιδείαν. Ὅθεν παύσατε ν' ἀποκαλῆτε ἐφευρέσεις τὰς ἀπομιμήσεις. Ἐπειτα τὴν σύνθεσιν ποιημάτων καὶ τὸ ἄσμα σᾶς τὸ ἐδίδαξεν ὁ Ὀρφεύς, ὁ ἴδιος δὲ καὶ τὴν μύησιν εἰς μυστηριακὰς λατρείας· οἱ Τουσκανοὶ τὴν πλαστικὴν, οἱ Αἰγύπτιοι τὴν σύνταξιν ἱστοριῶν μὲ τὰς ἀναγραφὰς τῶν χρόνων. Τοῦ Μαρσίου δὲ καὶ τοῦ Ὀλύμπου, Φρυγῶν ἀμφοτέρων, παρελάβετε τὴν ἀϋλητικὴν τὴν ἀϋλητικὴν ἐπενόησαν ἀγρόται. Οἱ Τυρρηνοὶ ἐφεῦρον τὴν σάλπιγγα, οἱ Κύκλωπες τὴν χαλκευτικὴν, τὴν δὲ ἐπιστολογραφικὴν ἢ γυνὴ ἢ ὁποῖα κάποτε ἡγεμόνευσε τῶν Περσῶν, ὅπως λέγει ὁ Ἑλλάνικος, ὀνομαζομένη. Ἄτοσσα.
- 1α Χαμηλώσατε λοιπὸν αὐτὴν τὴν ἔπαρσιν καὶ μὴ προβάλλετε τὴν λαμπρότητα τῶν λόγων, διὰ τὴν ὁποῖαν αὐτοεπαινούμενοι ἔχετε συνηγόρους τοὺς συντοπίτας σας· ἐνῶ ὁ ἔχων νοῦν πρέπει νὰ περιμένῃ τὴν ἀπὸ ἄλλους μαρτυρίαν νὰ συνάδῃ μὲ

φορᾶ. Νῦν δὲ μόνοις ὑμῖν ἀποβέβηκε μηδὲ ἐν ταῖς ὁμιλίαις ὁμοφωναῖν. Δωριέων μὲν γὰρ οὐχ ἡ αὐτὴ λέξις τοῖς ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς, Αἰολεῖς τε οὐχ ὁμοίως τοῖς Ἴωσι φθέγγονται· στάσεως δὲ οὐσης τοσαύτης παρ' οἷς οὐκ ἐχρῆν ἀπορῶ τίνα με δεῖ καλεῖν Ἑλληνα.

1β Καὶ γὰρ τὸ πανατοπώτατον, τὰς μὴ συγγενεῖς ὑμῶν ἐρμηνείας τετιμήκατε, βαρβαρικάις τε φωναῖς ἔσθ' ὅτε καταχρώμενοι συμφύρδην ὑμῶν πεποιήκατε τὴν διάλεκτον. Τούτου χάριν ἀπεταξάμεθα τῇ παρ' ὑμῖν σοφία κἂν εἰ πάνυ σεμνός τις ἦν ἐν αὐτῇ.

10 Κατὰ γὰρ τὸν κωμικὸν ταῦτά ἐστιν ἐπιφυλλίδες καὶ στωμύλματα, χελιδόνων μουσεῖα, λωβηταὶ τέχνης, λαρυγγιῶσί τε οἱ ταύτης ἐφιέμενοι καὶ κοράκων ἀφίενται φωνήν. Ρητορικὴν μὲν γὰρ ἐπ' ἀδικία καὶ συκοφαντία συνεστήσασθε, μισθοῦ πιπράσκοντες τῶν λόγων ὑμῶν τὸ αὐτεξούσιον καὶ πολλάκις τὸ νῦν δίκαιον αὖθις
15 οὐκ ἀγαθὸν παριστῶντες· ποιητικὴν δέ, μάχας ἵνα συντάσσητε θεῶν καὶ ἔρωτας καὶ ψυχῆς διαφθοράν.

2 Τί γὰρ σεμνὸν φιλοσοφοῦντες ἐξηνέγκατε; τίς δὲ τῶν πάνυ σπουδαίων ἀλαζονείας ἔξω καθέστηκεν; Διογένης πιθάκνης καυχῆματι τὴν αὐτάρκειαν σεμνυνόμενος πολύποδος ὠμοβορία πάθει
20 συσχεθεῖς εἴλεῶ διὰ τὴν ἀκρασίαν ἀποτέθηκεν. Ἀρίστιππος ἐν πορφυρίδι περιπατῶν ἀξιοπίστως ἠσωτεύσατο. Πλάτων φιλοσοφῶν ὑπὸ Διονυσίου διὰ γαστριμαργίαν ἐπιπράσκετο. Καὶ Ἀριστοτέλης ἀμαθῶς ὄρον τῇ προνοίᾳ θεῖς καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἐν οἷς ἠρέσκετο περιγράψας, λίαν ἀπαιδευτῶς Ἀλέξανδρον τὸ μεμνηνός
25 μειράκιον ἐκολάκευεν, ὅστις ἀριστοτελικῶς πάνυ τὸν ἑαυτοῦ φίλον διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι προσκυνεῖν αὐτὸν καθείρξας ὥσπερ ἄρκτον ἢ πάρδαλιν περιέφερε. Πάνυ γοῦν ἐπείθετο τοῖς τοῦ διδασκάλου δόγμασιν τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἀρετὴν ἐν συμποσίοις ἐπιδεικνύμενος καὶ τὸν οἰκεῖον καὶ πάνυ φίλτατον διαπείρων τῷ δό-
30 ρατι καὶ πάλιν κλαίων καὶ ἀποκαρτερῶν προφάσει λύπης, ἴν' ὑπὸ

τὴν προφορὰν τοῦ λόγου. Τώρα δὲ μόνον μὲ σᾶς συμβαίνει νὰ μὴ ὁμοφωνῆτε οὔτε εἰς τὰ λόγια. Πράγματι οἱ Δωριεῖς δὲν ἔχουν τὴν ἰδίαν λέξιν μὲ τοὺς Ἀττικούς, καὶ οἱ Αἰολεῖς δὲν ὁμιλοῦν ὁμοίως μὲ τοὺς Ἴωνας. Ἀφοῦ δὲ παρατηρεῖται τόση διάστασις εἰς πράγματα ὅπου δὲν ἔπρεπεν, εὐρίσκω ἀπορίαν περὶ τοῦ ποῖον πρέπει νὰ καλῶ Ἑλληνα.

1β Πράγματι τὸ ἀτοπώτατον εἶναι ὅτι ἐτιμήσατε τὰς μὴ συγγενεῖς σας ἐρμηνείας καί, χρησιμοποιοῦντες ἐνίοτε κατὰ κόρον βαρβαρικὰς φωνάς, κατεστήσατε συγκεχυμένην τὴν διάλεκτόν σας. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀπηνήθημεν τὴν εἰς τὰς τάξεις σας σοφίαν, ἔστω καὶ ἂν εἶναι κανεῖς πολὺ λαμπρὸς εἰς αὐτήν. Διότι κατὰ τὸν κωμικὸν ταῦτα εἶναι ἀπομεινάρια καὶ φλυαρίαι, μουσεῖα χελιδόνων, λυμεῶνες τέχνης, καὶ οἱ ἐπιδιώκοντες αὐτὴν λαρυγγιοῦν καὶ ἐκβάλλουν φωνὴν κοράκων. Πράγματι τὴν μὲν ρητορικὴν συνεστήσατε δι' ἀδικίαν καὶ συκοφαντίαν, πωλοῦντες μὲ χρήματα τὸ αὐτεξούσιον τῶν λόγων σας καὶ πολλάκις παριστῶντες τὸ ἐκάστοτε δίκαιον ὡς μὴ ἀγαθόν· τὴν δὲ ποιητικὴν, διὰ νὰ περιγράφετε μάχας καὶ ἔρωτας θεῶν καὶ διαφθορὰν ψυχῆς.

2 Διότι τί ἀξιόλογον διετυπώσατε φιλοσοφοῦντες; Ποῖος δὲ ἀπὸ τοὺς πολὺ σπουδαίους ἀπέφυγε τὴν ἀλαζονείαν; Ὁ Διογένης, σεμνυνόμενος διὰ τὴν αὐτάρκειάν του μὲ τὸ καύχημα τοῦ πίθου ἀπέθανε καταληφθεὶς ἀπὸ τὸ πάθος τοῦ εἰλεοῦ διὰ τὴν ἀκрасίαν του λόγῳ τῆς ὠμοφαγίας ἐνὸς πολύποδος. Ὁ Ἀρίστιππος ἠσώτευε βαδίζων ἀξιοτίμως μὲ πορφύραν. Ὁ Πλάτων φιλοσοφῶν ἐπωλήθη ὑπὸ τοῦ Διονυσίου λόγῳ τῆς γαστριμαργίας. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, θέσας ἀμαθῶς ὄριον εἰς τὴν πρόνοιαν καὶ περιγράψας τὴν εὐδαιμονίαν εἰς ὅσα τοῦ ἤρεσε, λίαν ἀπαιδεύτως ἐκολάκευσε τὸν Ἀλέξανδρον, μειράκιον μανιακόν, ὁ ὁποῖος πολὺ ἀριστοτελικῶς φυλακίσας τὸν φίλον του, διότι δὲν ἤθελε νὰ τὸν προσκυνῇ, τὸν περιέφερεν ὡς ἄρκτον ἢ πάρδαλιν. Πολὺ λοιπὸν ἐπέιθετο εἰς τὰ δόγματα τοῦ διδασκάλου ἐπιδεικνύων τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἀρετὴν εἰς τὰ συμπόσια καὶ διαπερῶν μὲ τὸ δόρυ τὸν οἰκειότατον καὶ φίλτατον καὶ πάλιν κλαίων ἀπηλπισμένος λόγῳ τῆς λύπης, διὰ νὰ μὴ μισηθῇ ἀπὸ τοὺς ἰδι-

τῶν οἰκείων μὴ μισηθῆ. Γελάσαιμι δ' ἂν καὶ τοὺς μέχρι νῦν τοῖς δόγμασιν αὐτοῦ καταχρωμένους, οἱ τὰ μετὰ σελήνην ἀπρονόητα λέγοντες εἶναι, προσγειότεροι παρὰ τὴν σελήνην ὑπάρχοντες καὶ κατώτεροι τοῦ ταύτης δρόμου, προνοοῦσι τῶν ἀπρονοήτων· παρ' 5 οἷς δὲ οὐκ ἔστι κάλλος, οὐ πλοῦτος, οὐ ρώμη σώματος, οὐκ εὐγένεια, παρὰ τούτοις οὐκ ἔστι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην τὸ εὐδαιμον. Καὶ οἱ τοιοῦτοι φιλοσοφεῖωσαν.

3 Τὸν γὰρ Ἡράκλειτον οὐκ ἂν ἀποδεξαίμην, ἑμαυτὸν ἐδιδασκάζουσαν εἰπόντα διὰ τὸ αὐτοδίδακτον εἶναι καὶ ὑπερήφανον, οὐδ' ἂν 10 ἐπαινέσαιμι κατακρύψαντα τὴν ποίησιν ἐν τῷ τῆς Ἀρτέμιδος ναῶ μυστηριωδῶς, ὅπως ὕστερον ἢ ταύτης ἔκδοσις γίνηται. Καὶ γὰρ οἷς μέλον ἐστὶ περὶ τούτων, φασὶν Εὐριπίδην τὸν τραγωδοποιὸν κατιόντα καὶ ἀναγινώσκοντα διὰ μνήμης κατ' ὀλίγον τὸ Ἡρακλείτειον σκότος τοῖς σπουδαίοις παραδεδωκέναι. Τούτου μὲν οὖν τὴν 15 ἀμαθίαν ὁ θάνατος συνήλεγξεν· ὕδρωπι γὰρ συσχεθεὶς καὶ τὴν ἰατρικὴν ὡς φιλοσοφίαν ἐπιτηδεύσας βολβίτοις τε περιπλάσας ἑαυτὸν τῆς κόπρου κρατυνθείσης συνολκὰς τε τοῦ παντὸς ἀπεργασαμένης σώματος σπασθεὶς ἐτελεύτησεν. Τὸν γὰρ Ζήνωνα διὰ τῆς ἐκπυρώσεως ἀποφαινόμενον ἀνίστασθαι πάλιν τοὺς αὐτοὺς ἐπὶ 20 τοῖς αὐτοῖς, λέγω δὲ Ἄνυτον καὶ Μέλητον ἐπὶ τῷ κατηγορεῖν, Βούσιριν δὲ ἐπὶ τῷ ξενοκτονεῖν καὶ Ἡρακλέα πάλιν ἐπὶ τῷ ἀθλεῖν, παραιτητέον· ὅστις ἐν τῷ κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν λόγῳ πλείονας τοὺς μοχθηροὺς τῶν δικαίων εἰσηγεῖται, Σωκράτους ἑνὸς καὶ Ἡρακλέους καὶ τινῶν ἄλλων τοιούτων, γεγονότων ὀλίγων καὶ οὐ πολλῶν. Οἱ γὰρ κακοὶ πάνυ πλείους εὐρεθήσονται τῶν ἀγαθῶν, καὶ ὁ Θεὸς κακῶν ἀποδειχθήσεται κατ' αὐτὸν ποιητῆς, ἐν ἀμάραις τε καὶ σκώληξι καὶ ἀρρητουργοῖς καταγινόμενος. Ἐμπεδοκλέους γὰρ τὸ ἀλαζονικὸν αἰ κατὰ τὴν Σικελίαν τοῦ πυρὸς ἀναφυσήσεις ἀπέδειξαν, ὅτι μὴ θεὸς ὢν τοῦθ' ὅπερ ἔλεγεν εἶναι

1. Ὁ Ἡράκλειτος λόγῳ τῆς ἀσαφείας τῆς ἐκφράσεώς του ἔκαλεῖτο «σκοτεινός».

κούς του. Θὰ ἔπρεπε δὲ νὰ περιγελάσω καὶ τοὺς ἕως τῶρα καταχρωμένους τὰ δόγματα αὐτοῦ, οἱ ὅποιοι, λέγοντες ὅτι τὰ μετὰ τὴν σελήνην εἶναι ἀπρονόητα, ὑπάρχοντες προσγειότεροι ἀπὸ τὴν σελήνην καὶ κατώτεροι τοῦ δρόμου ταύτης, προνοοῦν ὑπὲρ τῶν ἀπρονόητων. Εἰς ὄσους δὲ δὲν ὑπάρχει κάλλος οὔτε πλοῦτος οὔτε ρώμη σώματος οὔτε εὐγένεια, εἰς αὐτοὺς δὲν ὑπάρχει κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην εὐδαιμονία. Καὶ οἱ τοιοῦτοι ἄς φιλοσοφοῦν.

- 3 Δὲν δύναμαι νὰ ἀποδεχθῶ τὸν Ἡράκλειτον, ὁ ὅποιος εἶπεν, «ἐδίδαξα ἑμαυτόν», διότι ἦτο αὐτοδίδακτος καὶ ὑπερήφανος, οὔτε θὰ τὸν ἐπαινέσω διότι ἀπέκρυψε τὸ ποίημα εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος μυστηριωδῶς, διὰ νὰ γίνῃ ἀργότερα ἢ ἔκδοσις του. Διότι οἱ ἐνδιαφερόμενοι περὶ τούτων λέγουν ὅτι ὁ τραγωδοποιὸς Εὐριπίδης κατελθὼν καὶ ἀναγνώσας τοὺς στίχους παρέδωκεν εἰς τοὺς σπουδαστὰς διὰ τῆς μνήμης κατὰ μέρος τὸ Ἡρακλείτειον σκότος¹. Τούτου βεβαίως τὴν ἀμάθειαν ἐφάνερωσε ὁ θάνατος· διότι καταληφθεὶς ἀπὸ ὕδρωπα καὶ θεωρήσας τὴν ἰατρικὴν ὡς φιλοσοφίαν περιέπλασεν ἑαυτὸν μὲ κόπρον, ἢ ὁποία ὅμως μὲ τὴν ζύμωσίν της προεκάλεσε φλεγμονὰς εἰς ὀλόκληρον τὸ σῶμα καὶ ἀπέθανεν ἀπὸ σπασμόν. Ἄς ἀφήσωμεν κατὰ μέρος βέβαια τὸν Ζήνωνα, ὁ ὅποιος ἰσχυρίζεται ὅτι θὰ ἀναστοῦν πάλιν οἱ ἴδιοι κατὰ τὰ αὐτὰ δι' ἐκπυρώσεως, δηλαδή ὁ Ἄνυτος καὶ ὁ Μέλητος διὰ νὰ κατηγοροῦν, ὁ Βούστρις διὰ νὰ ξενοκτονῇ, ὁ Ἡρακλῆς πάλιν διὰ νὰ ἀθλῇ. Οὗτος εἰς τὸ περὶ ἐκπυρώσεως ἔργον διδάσκει ὅτι θὰ εἶναι περισσότεροι οἱ μοχθηροὶ ἀπὸ τοὺς δικαίους, ἀφοῦ ὁ εἷς Σωκράτης καὶ ὁ Ἡρακλῆς καὶ ἄλλοι παρόμοιοι ὑπῆρξαν ὀλίγοι καὶ ὄχι πολλοί. Διότι οἱ κακοὶ θὰ εὐρεθοῦν πολὺ περισσότεροι τῶν ἀγαθῶν καὶ ὁ Θεὸς θὰ ἀποδειχθῇ κατ' αὐτὸν δημιουργὸς κακῶν, καταγενόμενος μὲ ὀχετοὺς καὶ σκώληκας καὶ αἰσχροουργίας. Τοῦ Ἐμπεδοκλέους δὲ τὴν ἀλαζονείαν ἀπέδειξαν αἱ ἀναφυσῆσεις τοῦ πυρὸς εἰς τὴν Σικελίαν², φανερώουσαι ὅτι δὲν ἦτο θεός, ὅπως ψευδῶς ἰσχυρίζετο. Καταγελῶ καὶ τὴν γραιο-

2. Εἰς τὴν Αἴτναν.

κατεψεύδετο. Γελῶ καὶ τὴν Φερεκύδους γρασολογίαν καὶ τοῦ Πυθαγόρου τὴν περὶ τὸ δόγμα κληρονομίαν καὶ τοῦ Πλάτωνος, κἄν τινες μὴ θέλωσι, τὴν περὶ τούτους μίμησιν. Τίς γὰρ ἂν ἐπιμαρτυρήσαι τῇ Κράτητος κυνογαμίᾳ καὶ οὐ μᾶλλον παραιτησάμενος τὴν 5 ἔντυφον τῶν ὁμοίων αὐτῶ γλωσσομανίαν ἐπὶ τὸ ζητεῖν τὸ κατ' ἀλήθειαν σπουδαῖον τρέψεται;

3α Διόπερ μὴ παρασυρέτωσαν ὑμᾶς αἱ τῶν φιλοσόφων καὶ οὐ φιλοσόφων πανηγύρεις, οἵτινες ἐναντία μὲν ἑαυτοῖς δογματίζουσιν, κατὰ δὲ τὸ ἐπελθὸν ἕκαστος ἐκπεφώνηκε. Πολλὰ δὲ καὶ παρ' 10 αὐτοῖς ἐστὶ προσκρούσματα· μισεῖ μὲν γὰρ ἕτερος τὸν ἕτερον, ἀντιδοξοῦσι δὲ ἑαυτοῖς διὰ τὴν ἀλαζονείαν τόπους ἐπιλεγόμενοι

3β ...Τοὺς προὔχοντας. Ἐχρῆν δὲ μηδὲ βασιλείας προλήμματι κολακεύειν τοὺς ἡγουμένους, περιμένειν δὲ μέχρις ἂν πρὸς αὐτοὺς οἱ μεγιστᾶνες ἀφίκωνται.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ

ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ

4 Διὰ τί γάρ, ἄνδρες Ἕλληνες, ὥσπερ ἐν πυγμῇ συγκρούειν βούλεσθε τὰς πολιτείας καθ' ἡμῶν; Καὶ εἰ μὴ τοῖς τινῶν νομίμοις συγχεῖσθαι βούλομαι, τίνας χάριν καθάπερ μιαιώτατος μεμίσημαι; Προστάττει φόρους τελεῖν ὁ βασιλεύς, ἔτοιμος παρέχειν. Δουλεύειν ὁ δεσπότης καὶ ὑπηρετεῖν, τὴν δουλείαν γινώσκω. Τὸν μὲν 20 γὰρ ἄνθρωπον ἀνθρωπίνως τιμητέον, φοβητέον δὲ μόνον τὸν Θεόν, ὅστις ἀνθρωπίνοις οὐκ ἔστιν ὁρατὸς ὀφθαλμοῖς, οὐ τέχνη περιληπτὸς. Τοῦτον μόνον ἀρνεῖσθαι κελευόμενος οὐ πεισθήσομαι, τεθνήξομαι δὲ μᾶλλον, ἵνα μὴ ψεύστης καὶ ἀχάριστος ἀποδειχθῶ.

3. Ὁ Κράτης ἀπεκάλεσε τὸν γάμον τοῦ «κυνογαμίαν», ὡς γάμον κυνικοῦ φιλοσόφου.

λογίαν τοῦ Φερεκύδους καὶ τὴν περὶ τὸ δόγμα κληρονομίαν τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Πλάτωνος, καὶ τὴν μίμησιν αὐτῶν, ἀκόμη καὶ ἂν μερικοὶ δὲν θέλουν. Διότι ποῖος θὰ ἀποδεχθῆ τὴν κυνογαμίαν τοῦ Κράτητος³ καὶ δὲν θὰ ἐγκαταλείψῃ μᾶλλον τὴν ὑπεροπτικὴν τῶν ὁμοίων μὲ αὐτὸν γλωσσομανίαν, διὰ νὰ τραπῆ εἰς τὴν ἀναζήτησιν τοῦ κατ' ἀλήθειαν σπουδαίου;

3α Διὰ τοῦτο ἄς μὴ σᾶς παρασύρουν αἱ πανηγύρεις τῶν φιλοσόφων⁴ καὶ ὄχι φιλοσόφων, οἱ ὅποιοι δογματίζουν ἐνάντια πρὸς ἑαυτούς, καὶ ἐκφωνεῖ ἕκαστος σύμφωνα μὲ ὅ,τι τοῦ ἔλθῃ. Ὑπάρχουν δὲ πολλαὶ συγκρούσεις καὶ μεταξὺ αὐτῶν· διότι ὁ εἷς μισεῖ τὸν ἄλλον, διαφωνοῦν δὲ μεταξὺ τῶν λόγῳ ἀλαζονείας ἐπιλέγοντες τόπους ...⁵

3β ...Τοὺς προὔχοντας. Ἔπρεπε δὲ νὰ μὴ κολακεύωμεν τοὺς ἡγέτας οὔτε λόγῳ τοῦ προνομίου τῆς βασιλείας, νὰ περιμένωμεν δὲ μέχρις ὅτου ἔλθουν εἰς ἑαυτοὺς οἱ μεγιστᾶνες.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ

ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ

4 Διατί πράγματι, ὦ Ἕλληνες, θέλετε νὰ ἐρεθίζετε τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς εἰς σύγκρισιν καθ' ἡμῶν ὡς εἰς πυγμαχίαν; Καὶ ἂν δὲν θέλω ν' ἀκολουθῶ τὰ θέσμια κάποιων ἄλλων, διὰ ποῖον λόγον μισοῦμαι ὡς μιαρῶτατος; Διατάσσει φόρους ὁ βασιλεὺς; Εἶμαι ἔτοιμος νὰ τοὺς εἰσφέρω. Διατάσσει ὁ βασιλεὺς νὰ δουλεύω καὶ νὰ ὑπηρετῶ; Γνωρίζω τὴν δουλείαν. Τὸν μὲν ἄνθρωπον πρέπει νὰ τιμῶμεν ἀνθρωπίνως, νὰ σεβώμεθα δὲ μόνον τὸν Θεόν, ὁ ὅποιος δὲν εἶναι ὁρατὸς μὲ ἀνθρωπίνους ὀφθαλμοὺς οὔτε περιληπτὸς μὲ τέχνην. Μόνον αὐτὸν ἂν διαταχθῶ νὰ ἀρνηθῶ, δὲν θὰ πεισθῶ, ἀλλὰ μᾶλλον θὰ ἀποθάνω, διὰ νὰ μὴ ἀποδειχθῶ ψεύστης καὶ ἀχάριστος.

4. Φιλόσοφος εἶναι ὁ ἀγαπῶν τοὺς κρότους, τὰ χειροκροτήματα.

5. Παρατηρεῖται κενὸν εἰς τὸ κείμενον.

4a Θεὸς ὁ καθ' ἡμᾶς οὐκ ἔχει σύστασιν ἐν χρόνῳ, μόνος ἀναρ-
 χος ὢν καὶ αὐτὸς ὑπάρχων τῶν ὄλων ἀρχή. «Πνεῦμα ὁ Θεός», οὐ
 διήκων διὰ τῆς ὕλης, πνευμάτων δὲ ὑλικῶν καὶ τῶν ἐν αὐτῇ
 σχημάτων κατασκευαστής, ἀόρατός τε καὶ ἀναφής, αἰσθητῶν καὶ
 5 ὄρατῶν αὐτὸς γεγωνῶς πατήρ. Τοῦτον διὰ τῆς ποιήσεως αὐτοῦ
 ἴσμεν καὶ «τῆς δυνάμεως αὐτοῦ τὸ ἀόρατον τοῖς ποιήμασι κατα-
 λαμβανόμεθα»· δημιουργίαν τὴν ὑπ' αὐτοῦ γεγεννημένην χάριν
 ἡμῶν προσκυνεῖν οὐ θέλω. Γέγονεν ἥλιος καὶ σελήνη δι' ἡμᾶς·
 εἶτα πῶς τοὺς ἐμοὺς ὑπηρέτας προσκυνήσω; πῶς δὲ ξύλα καὶ λί-
 10 θους θεοὺς ἀποφανοῦμαι; Πνεῦμα γὰρ τὸ διὰ τῆς ὕλης διήκων,
 ἔλαττον ὑπάρχον τοῦ θειοτέρου πνεύματος, ὥσπερ δὲ ψυχῇ πα-
 ρωμοιωμένον, οὐ τιμητέον ἐπ' ἴσης τῷ τελείῳ Θεῷ. Ἄλλ' οὐδὲ
 τὸν ἀνωνόμαστον Θεὸν δωροδοκητέον· ὁ γὰρ πάντων ἀενδεὴς
 οὐ διαβλητέος ὑφ' ἡμῶν ὡς ἐνδεής. Φανερώτερον δὲ ἐκθήσομαι
 15 τὰ ἡμέτερα.

5 Θεὸς «ἦν ἐν ἀρχῇ», τὴν δὲ ἀρχὴν λόγου δύναμιν παρειλήφα-
 μεν. Ὁ γὰρ δεσπότης τῶν ὄλων αὐτὸς ὑπάρχων τοῦ παντὸς ἢ
 ὑπόστασις κατὰ μὲν τὴν μηδέπω γεγεννημένην ποίησιν μόνος ἦν·
 καθὸ δὲ πᾶσα δύναμις ὄρατῶν τε καὶ ἀοράτων αὐτὸς ὑπόστασις
 20 ἦν σὺν αὐτῷ, τὰ πάντα σὺν αὐτῷ διὰ λογικῆς δυνάμεως αὐτὸς καὶ
 ὁ Λόγος ὃς ἦν ἐν αὐτῷ ὑπέστησεν. Θελήματι δὲ τῆς ἀπλότητος
 αὐτοῦ προπηδᾷ Λόγος· ὁ δὲ Λόγος οὐ κατὰ κενοῦ χωρήσας ἔργον
 «πρωτότοκον» τοῦ Πατρὸς γίνεται. Τοῦτον ἴσμεν τοῦ κόσμου τὴν
 ἀρχὴν. Γέγονεν δὲ κατὰ μερισμόν, οὐ κατὰ ἀποκοπὴν· τὸ γὰρ ἀπο-
 25 τμηθὲν τοῦ πρώτου κεχώρισται, τὸ δὲ μερισθὲν οἰκονομίας τὴν
 διαίρεσιν προσλαβὼν οὐκ ἐνδεᾶ τὸν ὄθεν εἵληπται πεποίηκεν.
 Ὡσπερ γὰρ ἀπὸ μιᾶς δαδὸς ἀνάπτεται μὲν πυρὰ πολλά, τῆς δὲ
 πρώτης δαδὸς διὰ τὴν ἕξαψιν τῶν πολλῶν δαδῶν οὐκ ἐλαττοῦται
 τὸ φῶς, οὕτω καὶ ὁ Λόγος προελθὼν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς δυνάμε-
 30 ως οὐκ ἄλογον πεποίηκε τὸν γεγεννηκότα. Καὶ γὰρ αὐτὸς ἐγὼ
 λαλῶ, καὶ ὑμεῖς ἀκούετε· καὶ οὐ δήπου διὰ τῆς μεταβάσεως τοῦ

6. Ἰω. 4,24.

7. Ρωμ. 1,20.

4α Ὁ ἰδικός μας Θεός δὲν ἔχει σύστασιν ἐν χρόνῳ, διότι εἶναι ὁ μόνος ἄναρχος καὶ ἡ μόνη ἀρχὴ τῶν ὄλων. «Πνεῦμα εἶναι ὁ Θεός»⁶, μὴ διήκων διὰ τῆς ὕλης, κατασκευαστῆς δὲ τῶν ὑλικῶν πνευμάτων καὶ τῶν εἰς τὴν ὕλην σχημάτων, ἀόρατος καὶ ἀνέγγικτος, πατὴρ αἰσθητῶν καὶ ὀρατῶν αὐτός. Τοῦτον γνωρίζομεν διὰ τῶν δημιουργημάτων αὐτοῦ καὶ «τὸ ἀόρατον τῆς δυνάμεως αὐτοῦ καταλαμβάνομεν διὰ τῶν ποιημάτων»⁷. Τὰ δημιουργήματα τὰ ὁποῖα ἐποιήθησαν ἀπὸ αὐτὸν χάριν ἡμῶν δὲν τὰ θέλω. Ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη κατεσκευάσθησαν δι' ἡμᾶς· πῶς λοιπὸν θὰ προσκυνήσω τοὺς ὑπηρέτας μου; πῶς δὲ θὰ θεωρήσω θεοὺς ξύλα καὶ λίθους; Διότι τὸ πνεῦμα, τὸ διήκον διὰ τῆς ὕλης, εἶναι κατώτερον τοῦ θειοτέρου πνεύματος, ἀφοῦ δὲ εἶναι ὁμοίον μὲ τὴν ψυχὴν, δὲν πρέπει νὰ τιμᾶται ἐξ ἴσου μὲ τὸν τέλειον Θεόν. Ἄλλ' οὔτε ὁ ἀνωνόμαστος Θεός δὲν πρέπει νὰ δωροδοτῆται· διότι ὁ ἀνευδεής ὄλων δὲν πρέπει νὰ διαβάλλεται ἀπὸ ἡμᾶς ὡς ἐνδεής. Θὰ ἐκθέσω ὁμῶς σαφέστερα τὴν διδασκαλίαν μας.

5 Ὁ Θεός «ἦτο εἰς τὴν ἀρχὴν»⁸, κατὰ τὴν ἀρχὴν δὲ παρελάβομεν δύναμιν λόγου. Διότι ὁ δεσπότης τῶν ὄλων, ἡ ὑπόστασις τοῦ παντός, πρὶν μὲν ἀπὸ τὴν δημιουργίαν ἦτο μόνος· ἐπειδὴ δὲ ὦν αὐτὸς πᾶσα δύναμις ὀρατῶν καὶ ἀοράτων εἶχεν εἰς ἑαυτὸν ὑπόστασιν, ἔδωκεν ὑπόστασιν εἰς τὰ πάντα αὐτὸς ὁ ἴδιος καὶ ὁ λόγος ὁ ὁποῖος ἦτο εἰς αὐτόν. Μὲ τὸ θέλημα δὲ τῆς μοναδικότητος αὐτοῦ προπηδᾷ λόγος· ὁ δὲ λόγος, προχωρήσας ὄχι εἰς τὸ κενόν, γίνεται ἔργον πρωτότοκον τοῦ Πατρὸς⁹. Αὐτὸν γνωρίζομεν ὡς ἀρχὴν τοῦ κόσμου. Ἔγινε δὲ κατὰ μερισμόν, ὄχι κατ' ἀποκοπὴν· διότι τὸ ἀποτεμνόμενον χωρίζεται ἀπὸ τὸ πρῶτον, τὸ δὲ μεριζόμενον, προσλαμβάνον τὴν διαίρεσιν διατάξεως δὲν καθιστᾷ ἐνδεᾶ τὸν ἐξ οὗ λαμβάνεται. Ὅπως δηλαδὴ ἀπὸ μίαν δᾶδα ἀνάπτονται πολλὰ πυρά, τῆς δὲ πρώτης δαδὸς δὲν ἐλαττώνεται τὸ φῶς ἀπὸ τὸ ἀνάμμα τῶν πολλῶν δαδῶν, οὕτω καὶ ὁ λόγος προελθὼν ἀπὸ τὴν δύναμιν τοῦ Πατρὸς δὲν κατέστησεν ἄλογον τὸν γεεννήσαντα. Πράγματι ἐγὼ ὁ ἴδιος ὁμιλῶ καὶ σεῖς

8. Ἰω. 1,1.

9. Κολ. 1,15.

λόγου κενός ὁ προσομιλῶν τοῦ λόγου γίνομαι, προβαλλόμενος δὲ τὴν ἑμαυτοῦ φωνὴν διακοσμεῖν τὴν ἐν ὑμῖν ἀκόσμητον ὕλην προήρημαι καὶ καθάπερ ὁ λόγος ἐν ἀρχῇ γεννηθεὶς ἀντεγέννησε τὴν καθ' ἡμᾶς ποιήσιν αὐτὸς ἑαυτῶ, τὴν ὕλην δημιουργήσας, οὕτω κἀγὼ κατὰ τὴν τοῦ λόγου μίμησιν ἀναγεννηθεὶς καὶ τὴν τοῦ ἀληθοῦς κατάληψιν πεποιημένος μεταρρυθμίζω τῆς συγγενοῦς ὕλης τὴν σύγχυσιν. Οὔτε γὰρ ἄναρχος ἢ ὕλη καθάπερ καὶ ὁ Θεός, οὔτε διὰ τὸ ἄναρχον καὶ αὐτὴ ἰσοδύναμος τῷ Θεῷ, γενητὴ δὲ καὶ οὐχ ὑπὸ ἄλλου γεγονυῖα, μόνου δὲ ὑπὸ τοῦ πάντων δημιουργοῦ 10 προβεβλημένη.

6 Καὶ διὰ τοῦτο καὶ σωμάτων ἀνάστασιν ἔσεσθαι πεπιστεύκαμεν μετὰ τὴν τῶν ὄλων συντέλειαν, οὐχ ὡς οἱ Στωϊκοὶ δογματίζουσι κατὰ τινὰς κύκλων περιόδους γινομένων ἀεὶ καὶ ἀπιγινόμενων τῶν αὐτῶν οὐκ ἐπὶ τι χρήσιμον, ἅπαξ δὲ τῶν καθ' ἡμᾶς αἰώνων 15 πεπερασμένων καὶ εἰς τὸ παντελὲς διὰ μόνων τῶν ἀνθρώπων τὴν σύστασιν ἔσεσθαι χάριν κρίσεως. Δικάζουσι δὲ ἡμῖν οὐ Μίνως οὐδὲ Ραδάμανθυς, ὧν πρὸ τῆς τελευτῆς οὐδεμία τῶν ψυχῶν, ὡς μυθολογοῦσιν, ἐκρίνετο, δοκιμαστής δὲ αὐτὸς ὁ ποιητὴς Θεὸς γίνεται. Κἂν γὰρ πάνυ φληνάφους τε καὶ «σπερματολόγους» 20 ἡμᾶς νομίσητε, μέλον οὐκ ἔστιν ἡμῖν, ἐπεὶ τούτῳ τῷ λόγῳ πεπιστεύκαμεν. Ὡσπερ γὰρ οὐκ ὦν πρὶν ἢ γενέσθαι τίς ἡμῖν οὐκ ἐγίνωσκον, μόνον δὲ ἐν ὑποστάσει τῆς σαρκικῆς ὕλης ὑπῆρχον, γεγονῶς δὲ ὁ μὴ πάλαι διὰ τῆς γενέσεως τὸ εἶναι πεπίστευκα· τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ γενόμενος καὶ διὰ θανάτου μηκέτ' ὦν αὐθὶς τε 25 μηκέθ' ὀρώμενος ἔσομαι πάλιν ὡσπερ μὴ πάλαι γεγονῶς εἶτα γεννηθεὶς. Κἂν πῦρ ἐξαφανίσῃ μου τὸ σαρκίον, ἐξατμισθεῖσαν τὴν ὕλην ὁ κόσμος κεχώρηκε· κἂν ἐν ποταμοῖς κἂν ἐν θαλάσσαις ἐκδαπανηθῶ κἂν ὑπὸ θηρίων διασπασθῶ, ταμείοις ἐναπόκειμαι πλουσίου δεσπότη. Καὶ ὁ μὲν πτωχὸς καὶ ἄθεος οὐκ οἶδεν τὰ 30 ἀποκείμενα, Θεὸς δὲ ὁ βασιλεύων, ὅτε βούλεται, τὴν ὄρατὴν αὐτῶ μόνον ὑπόστασιν ἀποκαταστήσει πρὸς τὸ ἀρχαῖον.

ἀκούετε, καὶ διὰ τῆς ἐξόδου τοῦ λόγου δὲν γίνομαι κενὸς λόγου ἐγὼ ὁ ὁμιλῶν, ἐπέλεξα δὲ προβάλλων τὴν φωνήν μου νὰ διακοσμή τὴν ἀκόσμητον εἰς σᾶς ὕλην, καὶ ὅπως ὁ λόγος γεννηθεῖς εἰς τὴν ἀρχὴν ἀντεγέννησε τὴν περὶ ἡμᾶς δημιουργίαν ὁ ἴδιος καθ' ἑαυτόν, κατασκευάσας τὴν ὕλην, οὕτω καὶ ἐγὼ ἀναγεννηθεῖς κατὰ τὴν μίμησιν τοῦ λόγου καὶ πλασμένος διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἀληθοῦς μεταρρυθμίζω τὴν σύγχυσιν τῆς συγγενοῦς ὕλης. Διότι ἡ ὕλη οὔτε ἄναρχος εἶναι, ὅπως ὁ Θεός, οὔτε λόγῳ τοῦ ἀνάρχου εἶναι καὶ αὐτὴ ἰσοδύναμος μὲ τὸν Θεόν, ἀλλ' εἶναι γεννητὴ, καὶ μάλιστα ὄχι ἀπὸ ἄλλον γενόμενη, ἀλλὰ ἀπὸ μόνον τὸν δημιουργὸν τῶν πάντων προβεβλημένη.

6 Καὶ διὰ τοῦτο πιστεύομεν ὅτι θὰ πραγματοποιηθῆ καὶ ἀνάστασις σωμάτων μετὰ τὴν συντέλειαν τῶν ὄλων, ὄχι ὅπως δογματίζουν οἱ Στωϊκοὶ κατὰ περιόδους κύκλων, οἱ ὅποιοι γίνονται καὶ ἀπογίνονται πάντοτε πανομοιότυποι χωρὶς χρείαν, ἀλλὰ μὲ ἐφ' ἅπαξ περάτωσιν τῶν αἰώνων τοῦ κόσμου καὶ σύστασιν διὰ μόνων τῶν ἀνθρώπων καθ' ὀλοκληρίαν χάριν τῆς κρίσεως. Δικάζουν δὲ εἰς ἡμᾶς ὄχι ὁ Μίνως οὔτε ὁ Ραδάμανθυς, πρὸ τῆς τελευτῆς τῶν ὁποίων καμμία ψυχὴ δὲν ἐκρίνετο, ὅπως μυθολογοῦν, δικαστῆς δὲ γίνεται αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ ποιητῆς Θεός. Πράγματι καὶ ἂν μᾶς θεωρήσετε πολὺ φλυᾶρους καὶ σπερμολόγους¹⁰, δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει, ἐπειδὴ ἔχομεν πιστεύσει εἰς τὸν λόγον τοῦτον. Διότι ὅπως μὴ ὑπάρχων πρὸ τῆς γενέσεώς μου δὲν ἐγνώριζα ποῖος εἶμαι, ὑπῆρχον δὲ μόνον εἰς τὴν ὑπόστασιν τῆς σαρκικῆς ὕλης, ὅταν δὲ ἔγινα ὁ μὴ ὢν ἄλλοτε διὰ τῆς γενέσεως ἐπίστευσα ὅτι εἶμαι κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ὁ γενόμενος καὶ διὰ τοῦ θανάτου μὴ ὑπάρχων πλέον καὶ μὴ ὄρωμενος, θὰ γίνω πάλιν ὅπως ἤμην ἄλλοτε, μὴ ὑπάρχων καὶ ἔπειτα γεννηθεῖς. Καὶ ἂν μοῦ ἐξαφανίσῃ πῦρ τὸ σαρκίον, ὁ κόσμος ἐχώρεσε τὴν ὕλην ἐξατμισθεῖσαν· καὶ ἂν καταδαπανηθῶ εἰς ποταμοὺς καὶ θαλάσσας καὶ ἂν διασπασθῶ ἀπὸ θηρία, ἐναπόκειμαι εἰς ταμεῖα πλουσίου δεσπότη. Καὶ ὁ μὲν πτωχὸς καὶ ἄθεος δὲν γνωρίζει τὰ ἀποκείμενα, ὁ δὲ βασιλεύων Θεός, ὅταν θέλῃ θὰ ἀποκαταστήσῃ κατὰ τὸ παλαιὸν τὴν ὄρατὴν μόνον εἰς αὐτὸν ὑπόστασιν.

7 Λόγος γὰρ ὁ ἐπουράνιος πνεῦμα γεγονῶς ἀπὸ τοῦ Πνεύματος καὶ λόγος ἐκ λογικῆς δυνάμεως, κατὰ τὴν τοῦ γεννήσαντος αὐτὸν Πατρὸς μίμησιν εἰκόνα τῆς ἀθανασίας τὸν ἄνθρωπον ἐποίησεν, ἴν', ὡσπερ ἡ ἀφθαρσία παρὰ τῷ Θεῷ, τὸν αὐτὸν τρόπον Θεοῦ 5 μοίρας ἄνθρωπος μεταλαβὼν ἔχη καὶ τὸ ἀθάνατον. Ὁ μὲν οὖν λόγος πρὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων κατασκευῆς ἀγγέλων δημιουργὸς γίνεται, τὸ δὲ ἐκάτερον τῆς ποιήσεως εἶδος αὐτεξούσιον γέγονε τάχα τοῦ φύσιν μὴ ἔχον· ὃ πλὴν μόνον παρὰ τῷ Θεῷ, τῇ δὲ ἐλευθερία τῆς προαιρέσεως ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκτελειούμενον, ὅπως ὁ 10 μὲν φαῦλος δικαίως κολάζεται δι' αὐτὸν γεγονῶς μοχθηρὸς, ὁ δὲ δίκαιος χάριν τῶν ἀνδραγαθημάτων ἀξίως ἐπαινῆται κατὰ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ Θεοῦ μὴ παραβὰς τὸ βούλημα. Καὶ τὰ μὲν περὶ τοὺς ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον, ἡ δὲ τοῦ λόγου δύναμις ἔχουσα παρ' ἑαυτῇ τὸ προγνωστικόν...

7a ...Τὸ μέλλον ἀποβαίνειν οὐ καθ' εἰμαρμένην τῇ δὲ τῶν αἰρουμένων αὐτεξουσίῳ γνώμῃ, τῶν μελλόντων προῦλεγε τὰς ἀποβάσεις καὶ τῆς μὲν πονηρίας κωλυτῆς ἐγένετο δι' ἀπαγορεύσεων, τῶν δὲ μενόντων ἀγαθῶν ἐγκωμιαστής. Καὶ ἐπειδὴ τινι φρονιμωτέρῳ παρὰ τοὺς λοιποὺς ὄντι διὰ τὸ πρωτόγονον συνεξηκολούθησαν καὶ Θεὸν ἀνέδειξαν οἱ ἄνθρωποι καὶ ἄγγελοι τὸν ἐπανιστάμενον 20 τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ, τότε ἡ τοῦ λόγου δύναμις τὸν τε ἄρξαντα τῆς ἀπονοίας καὶ τοὺς συνακολουθήσαντας τούτῳ τῆς σὺν αὐτῷ διαίτης παρητήσατο. Καὶ ὁ μὲν κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ γεγονῶς χωρισθέντος ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Πνεύματος τοῦ δυνατωτέρου θνητὸς 25 γίνεται, διὰ δὲ τὴν παράβασιν καὶ τὴν ἄγνοιαν ὁ πρωτόγονος δαίμων ἀποδείκνυται καὶ τοῦτον οἱ μιμησάμενοι, τούτου δὲ τὰ φαντάσματα δαιμόνων στρατόπεδον ἀποβεβήκασι καὶ διὰ τὸ αὐτεξούσιον τῇ σφῶν ἀβελτερίᾳ παρεδόθησαν.

8 Ὑπόθεσις δὲ αὐτοῖς τῆς ἀποστασίας οἱ ἄνθρωποι γίνονται. 30 Διάγραμμα γὰρ αὐτοῖς ἀστροθεσίας ἀναδείξαντες ὡσπερ οἱ τοῖς κύβοις παίζοντες, τὴν εἰμαρμένην εἰσηγήσαντο λίαν ἄδικον. Ὁ τε

7 Πράγματι ὁ ἐπουράνιος λόγος, γενόμενος πνεῦμα ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ λόγος ἀπὸ λογικὴν δύναμιν, ἔκαμε τὸν ἄνθρωπον εἰκόνα τῆς ἀθανασίας κατὰ μίμησιν τοῦ Πατρὸς ὁ ὁποῖος τὸν ἐγέννησεν, ὥστε, ὅπως ἡ ἀφθαρσία εἶναι εἰς τὸν Θεόν, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ὁ ἄνθρωπος μεταλαβὼν ἐκ τῆς μοίρας τοῦ Θεοῦ νὰ ἔχη καὶ τὴν ἀθανασίαν. Ὁ μὲν Λόγος λοιπὸν πρὸ τῆς κατασκευῆς τῶν ἀνθρώπων γίνεται δημιουργὸς ἀγγέλων, τὸ ἐκάτερον δὲ εἶδος κατασκευῆς ἐγένεν αὐτεξούσιον, μὴ ἔχον φύσιν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει μόνον παρὰ τῷ Θεῷ, ἐνῶ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τελειοῦται μόνον διὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς προαιρέσεως, οὕτως ὥστε ὁ μὲν φαῦλος δικαίως νὰ τιμωρῆται, ἀφοῦ ἐξ αἰτίας ἑαυτοῦ ἐγένε μοχθηρὸς, ὁ δὲ δίκαιος ἀξίως νὰ ἐπαινῆται χάριν τῶν ἀνδραγαθημάτων κατὰ τὸ αὐτεξούσιον μὴ παραβὰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Καὶ τὰ μὲν σχετικὰ μὲ τοὺς ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ρυθμίζονται, ἡ δὲ δύναμις τοῦ Λόγου ἔχουσα παρ' ἑαυτῇ τὸ προγνωστικόν...

7α ...Τὸ μέλλον νὰ συμβῇ ὄχι καθ' εἰμαρμένην ἀλλὰ κατὰ τὴν αὐτεξούσιον γνώμην ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐκλέγουν, προέλεγε τὰς ἐκβάσεις τῶν μελλόντων, καὶ τῆς μὲν πονηρίας ἐγένεν ἀναστολεὺς δι' ἀπαγορεύσεων, τῶν δὲ ἐπιμενόντων εἰς τὴν ἀγαθότητα ἐγκωμιαστής. Καὶ ἐπειδὴ κάποιον ὁ ὁποῖος ἦτο εὐφυέστερος ἀπὸ τοὺς λοιποὺς λόγῳ τοῦ ἀρχεγόνου ἠκολούθησαν οἱ ἄνθρωποι καὶ ἄγγελοι καὶ ἀνέδειξαν Θεὸν τὸν ἐπαναστατήσαντα κατὰ τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ, τότε ἡ δύναμις τοῦ Λόγου ἐστέρησε τῆς παρουσίας τῆς τόσον τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἀποστασίας ὅσον καὶ τοὺς ἀκολουθήσαντας τοῦτον. Καὶ ὁ μὲν γενόμενος κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ἐχωρίσθη ἀπὸ αὐτὸν τὸ Πνεῦμα τὸ δυνατώτερον, γίνεται θνητός· λόγῳ τῆς παραβάσεως δὲ καὶ τῆς ἀγνοίας ὁ πρωτόγονος ἄγγελος ἀποδεικνύεται δαίμων, καθὼς καὶ οἱ μιμηθέντες τοῦτον, τούτου δὲ τὰ ὁμοιώματα ἀπέβησαν στρατόπεδον δαιμόνων καὶ λόγῳ τοῦ αὐτεξουσίου παρεδόθησαν εἰς τὴν ἀνοησίαν των.

8 Αἰτία δὲ τῆς ἀποστασίας γίνονται οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι ἑαυτῶν. Διότι ὀρίσαντες εἰς ἑαυτοὺς διάγραμμα ἀστροθεσίας, ὅπως οἱ παίζοντες κύβους, εἰσηγήθησαν πολὺ ἄδικον τὴν εἰμαρμέ-

γὰρ κρίνων καὶ ὁ κρινόμενος καθ' εἰμαρμένην εἰσὶν γεγονότες, καὶ οἱ φονεύοντες καὶ οἱ φονευόμενοι καὶ οἱ πλουτοῦντες καὶ οἱ πενόμενοι τῆς αὐτῆς εἰμαρμένης ὑπάρχουσιν ἀπογεννήματα, πᾶσά τε γένεσις ὡσπερ ἐν θεάτρῳ τερπωλὴν παρέσχε τούτοις, παρ' οἷς, 5 ὡς φησὶν Ὅμηρος,

ἄσβεστος δ' ἄρ' ἐνώρτο γέλωσ μακάρεσσι θεοῖσιν.

Οἱ γὰρ τοὺς μονομαχοῦντας βλέποντες καὶ θάτερος θατέρῳ σπουδάζων...

8α ...Καὶ ὁ γαμῶν καὶ παιδοφθορῶν καὶ μοιχεύων γελῶν τε καὶ 10 ὀργιζόμενος φεύγων τε καὶ τιτρωσκόμενος πῶς οὐχὶ θνητὸς εἶναι νομισθήσεται; Δι' ὧν γὰρ ἑαυτοὺς ὁποῖοί τινες πεφύκασιν τοῖς ἀνθρώποις πεφανερῶκασιν, διὰ τούτων τοὺς ἀκούοντας ἐπὶ τὰ ὅμοια προὔτρεψαντο. Καὶ μήτι γε οἱ δαίμονες αὐτοὶ μετὰ τοῦ ἡγουμένου αὐτῶν Διὸς ὑπὸ τὴν εἰμαρμένην πεπτώκασιν τοῖς αὐτοῖς πάθεισιν 15 οἷσπερ καὶ οἱ ἄνθρωποι κρατηθέντες.

8β Καὶ ἄλλως δὲ πῶς τιμητέον τούτους παρ' οἷς δογμάτων ἐναντιότης ἐστὶ πολλή; Ρέα μὲν γάρ, ἦν οἱ ἀπὸ τῶν Φρυγίων ὀρῶν Κυβέλην φασίν, ἀποτιμήσεις αἰδοίων νενομοθέτηκεν διὰ τὸν ἐρώμενον ταύτης Ἄττιν· Ἀφροδίτη δὲ γάμου πλοκαῖς ἤδεται. 20 Μάγος ἐστὶν ἡ Ἄρτεμις, θεραπεύει ὁ Ἀπόλλων. Καὶ μετὰ τὴν Γοργοῦς κατατομίαν τῆς Ποσειδῶνος ἐρωμένης, ἀφ' ἧς Πήγασος ὁ ἵππος καὶ ὁ Χρυσάωρ ἀνέθορε, τὰς σταγόνας τῶν αἱμάτων ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Ἀσκληπιὸς διενείμαντο· καὶ ὁ μὲν ἀπ' αὐτῶν ἔσωζεν, ἡ δὲ ἀπὸ τῶν ὁμοίων λύθρων ἀνθρωποκτόνος ἡ πολεμο- 25 ποιὸς ἐγένετο. Ταύτην μοι δοκοῦσιν Ἀθηναῖοι μὴ βουληθέντες διαβάλλειν καὶ τὸν ἀπὸ τῆς Ἥφαιστου μίξεως γινόμενον τῇ Γῆ προσάπτειν, ἵνα μὴ νομίζεται καθάπερ ἡ Ἀταλάντη διὰ τὸν Μελέαγρον, οὕτω καὶ ἡ Ἀθηνᾶ διὰ τὸν Ἥφαιστον τῆς ἀνδρείας ἐστερῆσθαι. Ὁ γὰρ ἀμφιγυήεις, ὡς εἰκός, ὁ πόρπας καὶ γναμπτὰς ἔλι-

11. Ἰλιάς Α 599.

12. Ἡ Ἀθηνᾶ ἐξέφυγε τοῦ ἐναγκαλισμοῦ τοῦ Ἥφαιστου, τότε δὲ ἐκ τοῦ

νην. Διότι καὶ ὁ κρίνων καὶ ὁ κρινόμενος ἔχουν γίνεῖ κατὰ εἰμαρμένην, οἱ φονεύοντες καὶ οἱ φονευόμενοι καὶ οἱ πλουτοῦντες καὶ οἱ πενόμενοι εἶναι ἀπογεννήματα τῆς αὐτῆς εἰμαρμένης, ὅλη δὲ ἡ γένεσις ὅπως εἰς τὸ θέατρον παρέσχε τέρψιν εἰς τούτους, εἰς τοὺς ὁποίους, ὅπως λέγει ὁ Ὅμηρος,

«τότε ὑψώθη ἀτελείωτος γέλωσ μεταξὺ τῶν μακάρων θεῶν»¹¹.

Διότι οἱ βλέποντες τοὺς μονομαχοῦντας καὶ φροντίζοντες ὁ εἷς διὰ τὸν ἄλλον...

8α ...Καὶ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος συνέρχεται μὲ γυναῖκα, φθείρει παιδιὰ καὶ μοιχεύει, γελαῖ καὶ ὀργίζεται, φεύγει καὶ τραυματίζεται, πῶς δὲν θὰ νομισθῆ ὅτι εἶναι θνητός; Μὲ τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων φανερώνουν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ποῖοι εἶναι, μὲ τὰ ἴδια προέτρεπον τοὺς ἀκροατὰς εἰς τὰ ὅμοια· καθ' ὅσον μάλιστα οἱ ἴδιοι οἱ δαίμονες μαζὶ μὲ τὸν ἡγούμενον αὐτῶν Δία ἔπесαν ὑπὸ τὴν εἰμαρμένην, νικηθέντες ἀπὸ τὰ ἴδια μὲ τοὺς ἀνθρώπους πάθη.

8β Ἄλλως πῶς πρέπει νὰ κρίνωμεν τούτους διὰ τοὺς ὁποίους ὑπάρχει πολλὴ ἐναντιότης διδαχῶν; Πράγματι ἡ μὲν Ρέα, τὴν ὁποίαν οἱ ὀρεινοὶ Φρύγες ὀνομάζουν Κυβέλην, ἐνομοθέτησεν ἔκτομήν τῶν αἰδοίων χάριν τοῦ ἔραστοῦ ταύτης Ἄττιος· ἡ δὲ Ἄφροδίτη εὐφραίνεται μὲ τὰς γαμηλίους συμπλοκάς. Μάγος εἶναι ἡ Ἄρτεμις, θεραπεύει ὁ Ἀπόλλων. Καὶ μετὰ τὴν καρατομίαν τῆς Γοργοῦς, ἐρωμένης τοῦ Ποσειδῶνος, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀνεπήδησεν ὁ Πήγασος καὶ ὁ Χρυσάωρ, διεμοίρασαν τὰς σταγόνας τῶν αἱμάτων ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Ἀσκληπιός· καὶ ὁ μὲν δεύτερος ἀπὸ αὐτοὺς ἐθεράπευσεν, ἡ δὲ πρώτη ἀπὸ τὰ ὅμοια λύθρα ἔγινεν ἀνθρωποκτόνος καὶ πολεμοποιός. Νομίζω δὲ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι μὴ ἐπιθυμοῦντες νὰ διαβάλουν αὐτὴν ἀπέδωσαν τὸν γεννηθέντα ἐκ τῆς μίξεως υἱὸν τοῦ Ἡφαίστου εἰς τὴν Γῆν¹², διὰ νὰ μὴ νομίζεται ὅτι, ὅπως ἡ Ἀταλάντη λόγῳ τοῦ Μελεάγρου, οὕτω καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ἐστερήθη τῆς ἀνδρείας λόγῳ τοῦ Ἡφαίστου. Διότι, ὡς εἶναι εὐλογον, ὁ χωλός, ὁ κατασκευάζων πόρπας καὶ

σπέρματός του ἐγεννήθη ὁ Ἐριχθόνιος.

κας δημιουργῶν τοῖς κοροκοσμίοις ἠπάτησε τὴν ἀμήτορα παῖδα
 καὶ ὄρφανήν. Ποσειδῶν ναυτίλλεται, πολέμοις ἼΑρης ἤδεται, κι-
 θαριστὴς ἐστὶν ὁ Ἀπόλλων, Θηβαίοις Διόνυσος τυραννεῖ, Κρόνος
 τυραννοκτονεῖ. Ζεὺς καὶ θυγατρὶ συγγίνεται, καὶ ἡ θυγάτηρ ἀπ'
 5 αὐτοῦ κυεῖ. Μαρτυρήσει μοι νῦν Ἐλευσίς καὶ δράκων ὁ μυστικὸς
 καὶ Ὀρφεὺς ὁ θύρας δ' ἐπίθεσθε βεβήλοις λέγων. Αἰδωνεὺς ἀρ-
 πάζει τὴν Κόρην, καὶ αἱ πράξεις αὐτοῦ γεγόνασι μυστήρια· κλαίει
 Δημήτηρ τὴν θυγατέρα, καὶ τινες ἀπατῶνται διὰ τοὺς Ἀθηναίους.
 Ἐν τῷ τεμένει τοῦ Λητοῖδου καλεῖται τις ὀμφαλός· ὁ δ' ὀμφαλὸς
 10 τάφος ἐστὶν Διονύσου. Ἐπαινῶ σὲ νῦν, ὦ Δάφνη· τὴν ἀκρασίαν
 τοῦ Ἀπόλλωνος νικήσασα ἤλεγξας αὐτοῦ τὴν μαντικὴν, ὅτι μὴ
 προγνοὺς τὰ περὶ σὲ τῆς αὐτοῦ τέχνης οὐκ ὤνατο. Λεγέτω μοι νῦν
 ὁ ἑκατηβόλος πῶς Ἰάκινθον διεχρήσατο Ζέφυρος. Ζέφυρος αὐ-
 τὸν νενίκηκεν, καὶ τοῦ τραγωδοποιοῦ λέγοντος «αἶδρα θεῶν ὄχη-
 15 μα τιμιώτατον», ὑπὸ βραχείας αἶδρας νικηθεὶς ἀπώλεσε τὸν ἐρώ-
 μενον.

9 Τοιοῦτοί τινές εἰσιν οἱ δαίμονες οὗτοι οἱ τὴν εἰμαρμένην ὥρι-
 σαν. Στοιχειώσεις δὲ αὐτοῖς ἢ ζώωσις ἦν· τὰ γὰρ ἐπὶ τῆς γῆς ἐρπε-
 τὰ καὶ τὰ ἐν τοῖς ὕδασι νηκτὰ καὶ τὰ ἐπὶ τοῖς ὄρεσι τετράποδα,
 20 μεθ' ὧν ἐποιοῦντο τὴν δίαιταν ἐκβλητοὶ τῆς ἐν οὐρανῷ διαίτης
 γεγεννημένοι, ταῦτα τῆς ἐπουρανίου τιμῆς ἠξίωσαν, ἵνα τε νομι-
 σθῶσιν αὐτοὶ διατρίβειν ἐν οὐρανῷ καὶ τὴν ἄλογον ἐπὶ γῆς πολι-
 τείαν εὐλογον διὰ τῆς ἀστροθεσίας ἀποδείξωσιν. Ὡστε ὁ θυμικὸς
 καὶ ὁ ἐπίμοχθος καὶ ὁ ἐγκρατευόμενος καὶ ὁ ἀκρατὴς καὶ ὁ
 25 πτωχεύων καὶ ὁ πλουτῶν ἐστὶ τῶν νομοθετησάντων τὴν γένεσιν.
 Ἡ γὰρ τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου γραφὴ θεῶν ἐστὶ ποίημα, καὶ τὸ ἐπι-
 κρατῆσαν, ὡς φασιν, ἐνὸς αὐτῶν φῶς τοὺς πλείονας παραβραβεύ-
 ει καὶ ὁ νικώμενος νῦν εἰσαῦθις ἐπικρατεῖν εἴωθεν· εὐαρεστοῦσι
 δὲ αὐτοῖς οἱ ἐπτὰ πλανῆται...

9a ... Ὡσπερ οἱ ἐν τοῖς πεσσοῖς ἀθύροντες. Ἡμεῖς δὲ καὶ εἰμαρ-

13. Ἐννοεῖται ἡ Περσεφόνη, θυγάτηρ τῆς Δήμητρος.

εὐλυγίστους ἔλικας διὰ τὰς κόρας ἐβίασε τὴν ἀμήτορα καὶ ὀρφανὴν κόρην. Ὁ Ποσειδῶν ναυτίλλεται, ὁ Ἄρης εὐχαριστεῖται μὲ τοὺς πολέμους, ὁ Ἀπόλλων εἶναι κιθαριστής, ὁ Διόνυσος κυβερνᾷ τὰς Θήβας, ὁ Κρόνος φονεύει τυράννους. Ὁ Ζεὺς συνευρίσκεται καὶ μὲ τὴν θυγατέρα του¹³ καὶ ἡ θυγάτηρ του κυοφορεῖ ἀπὸ αὐτόν. Μάρτυς μου θὰ εἶναι ἐδῶ ἡ Ἐλευσίς καὶ ὁ δράκων ὁ μυστικὸς καὶ ὁ Ὀρφεύς, ὁ λέγων, «κλείσατε τὰς θύρας εἰς τοὺς βεβήλους». Ὁ Ἀΐδωνεὺς ἀρπάζει τὴν κόρην καὶ αἱ πράξεις του ἔγιναν μυστήρια· κλαίει ἡ Δημήτηρ τὴν θυγατέρα, καὶ μερικοὶ ἀπατῶνται ἐξ αἰτίας τῶν Ἀθηναίων. Εἰς τὸ τέμενος τοῦ Λητοῦδου¹⁴ ἐν σημεῖον καλεῖται ὄμφαλός· ὁ δὲ ὄμφαλός εἶναι τάφος τοῦ Διονύσου. Σὲ ἐπαινῶ τώρα, ὦ Δάφνη· νικήσασα τὴν ἀκράτειαν τοῦ Ἀπόλλωνος ἤλεγξες τὴν μαντικὴν του, διότι αὐτὸς μὴ προβλέψας τὰ σχετικὰ μὲ σὲ δὲν ὠφελήθη τῆς τέχνης του. Ἄς μοῦ εἶπη τώρα ὁ δυνατὸς τοξότης, πῶς ὁ Ζέφυρος ἐφόνευσε τὸν Ὑάκινθον. Ὁ Ζέφυρος τὸν ἐνίκησε καί, ὡς λέγει ὁ τραγωδοποιός, «αὔρα εἶναι ὄχημα θεῶν πολυτιμότατον», νικηθεὶς ἀπὸ ἐλαφρὰν αὔραν ἔχασε τὸν ἐρώμενον.

9 Τοιοῦτοι εἶναι οἱ δαίμονες οὗτοι οἱ ὁποῖοι ὄρισαν τὴν εἰμαρμένην. Στοιχειῶδες δὲ ἔργον αὐτῶν εἶναι ἡ ζώωσις· διότι τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἐρπετὰ καὶ τὰ εἰς τὰ ὕδατα νηκτικὰ καὶ τὰ εἰς τὰ ὄρη τετράποδα, μαζὶ μὲ τὰ ὁποῖα ἔζων ὅταν ἐξεβλήθησαν ἀπὸ τὴν εἰς τὸν οὐρανὸν διαμονήν, ταῦτα ἠξίωσαν τῆς ἐπουρανίου τιμῆς, διὰ τὸ νομισθῆναι ὅτι αὐτοὶ διατρίβουν εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ διὰ τὸ ἀποδείξουν τὴν ἄλογον ἐπὶ γῆς πολιτείαν διὰ τῆς ἀστρολογίας λογικὴν. Ὡστε ὁ θυμικὸς καὶ ὁ ἐπίμοχθος καὶ ὁ ἐγκρατευόμενος καὶ ὁ ἀκρατής καὶ ὁ πτωχεύων καὶ ὁ πλουτῶν εἶναι ἐκ τῶν νομοθετησάντων τὴν γένεσιν. Διότι ἡ γραφὴ τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου εἶναι ποίημα θεῶν, καὶ τὸ ἐπικρατήσαν, ὅπως λέγουν, ἐνὸς αὐτῶν φῶς ἐξάπατᾷ τοὺς περισσοτέρους καὶ ὁ νικώμενος τώρα συνηθίζει νὰ ἐπικρατῆ πάλιν· τοὺς εὐαρεστοῦν δὲ οἱ ἐπτὰ πλανῆται...

9α ...Ὡπως οἱ παίζοντες εἰς τὸ ζατρίκιον. Ἐμεῖς δὲ καὶ εἰ-

14. Τοῦ υἱοῦ τῆς Λητοῦς Ἀπόλλωνος.

μένης ἔσμεν ἀνώτεροι καὶ ἀντὶ πλανήτων δαιμόνων ἓνα τὸν ἀπλανῆ δεσπότην μεμεθήκαμεν καὶ οὐ καθ' εἰμαρμένην ἀγόμενοι τοὺς ταύτης νομοθέτας παρητήμεθα. Λέγε μοι πρὸς τοῦ Θεοῦ Τριπτόλεμος ἔσπειρε τοὺς πυρούς, καὶ μετὰ τὸ πένθος εὐεργετεῖ 5 τοὺς Ἀθηναίους ἢ Δημήτηρ· διὰ τί δὲ τῆς θυγατρὸς μὴ ἀπολωλυίας τῶν ἀνθρώπων εὐεργέτις οὐκ ἐγένετο; Κύων ὁ τῆς Ἡριγόνης ἐν οὐρανῷ δείκνυται καὶ σκορπίος ὁ τῆς Ἀρτέμιδος βοηθὸς καὶ Χείρων ὁ Κένταυρος ἢ τε ἡμίτομος Ἀργῶ καὶ ἡ Καλλιστοῦς ἄρκτος· εἶτα πῶς πρὶν τούτους περὶ τὰς προειρημένας τάξεις γενέ- 10 σθαι ἀκόσμητος ἦν ὁ οὐρανός; Τίνι δὲ οὐ γελοῖον εἶναι δόξει τὸ κατὰ μὲν τινὰς διὰ τὴν Σικελίαν ἀστροθετούμενον Δελτωτόν, κατ' ἐνίους δὲ ὡς τῆς τοῦ Διὸς προσωνομίας πρωτότυπον στοιχεῖον; Διὰ τί γὰρ οὐχὶ καὶ ἡ Σαρδῶ καὶ ἡ Κύπρος ἐν οὐρανῷ τετίμηνται; Τίνος δὲ ἔνεκεν οὐχὶ καὶ τῶν τοῦ Διὸς ἀδελφῶν, οἱ διενείμαντο 15 τὰς βασιλείας...

9β ...Γραμμάτων σχηματουργία κατηστερίσθησαν; Πῶς τε ὁ πεδηθεὶς Κρόνος καὶ τῆς βασιλείας ἔκβλητος γενόμενος τῆς εἰμαρμένης οἰκονόμος καθίσταται; Πῶς τε βασιλείας ὁ μηκέτι βασιλεύων δίδωσιν; Καταβάλετε τοιγαροῦν τὸν λῆρον καὶ μὴ διὰ τὸ 20 μισεῖν ἡμᾶς ἀδίκως παρανομήσητε.

10 Μεταμόρφωσις ἀνθρώποις μεμυθολόγηται· μεταμορφοῦνται δὲ παρ' ὑμῖν καὶ οἱ θεοί. Δένδρον ἢ Ρέα γίνεται, δράκων δὲ ὁ Ζεὺς διὰ τὴν Φερσέφασσαν, αἴγειροί τε αἱ τοῦ Φαέθοντος ἀδελφαὶ καὶ ἡ Λητώ ζῶον εὐτελές, δι' ἣν Ὀρτυγία Δῆλος ἢ νῦν κέκληται. 25 Θεός, εἶπέ μοι, κύκνος γίνεται καὶ τὴν ἀετοῦ μορφήν ἀναλαμβάνει καὶ δι' οἴνοχοϊαν τοῦ Γανυμήδους τὴν παιδεραστίαν σεμνύνεται; Τί μοι σέβειν θεοὺς δωρολήπτας καὶ ὀργιζομένους ἂν μὴ λάβωσιν; Ἐχέτωσαν οὗτοι τὴν εἰμαρμένην· τοὺς πλανήτας προσκυνεῖν οὐ βούλομαι. Τίς ἐστὶν ὁ Βερενίκης πλόκαμος; Ποῦ δὲ οἱ ἀστέρες 30 αὐτῆς πρὶν τὴν προειρημένην ἀποθανεῖν; Πῶς δὲ ὁ τεθνεὼς Ἀντίνοος μειράκιον ὠραῖον ἐν τῇ σελήνῃ καθίδρυται; Τίς ὁ ἀναβιβάσας αὐτόν, εἰ μήτι καὶ τοῦτον ὡς τοὺς βασιλέας μισθοῦ δι' ἐπιορ-

μαρμένης ἀνώτεροι εἴμεθα καὶ ἀντὶ τῶν πλανήτων δαιμόνων ἐμάθομεν τὸν ἕνα ἀπλανῆ δεσπότην καὶ ἐπειδὴ δὲν ἀγόμεθα ἀπὸ τὴν εἰμαρμένην ἐγκατελείψαμεν τοὺς νομοθέτας ταύτης. Λέγε μου, πρὸς Θεοῦ· ὁ Τριπτόλεμος ἔσπειρε τὰ σιτηρὰ καὶ μετὰ τὸ πένθος εὐεργετεῖ τοὺς Ἀθηναίους ἢ Δημήτηρ· διατί δὲν ἔγινεν εὐεργέτις τῶν ἀνθρώπων πρὶν χαθῆ ἢ θυγάτηρ της; Ὁ κύων τῆς Ἡριγόνης δεικνύεται εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ὁ σκορπιός, ὁ βοηθὸς τῆς Ἀρτέμιδος, καὶ ὁ Χείρων ὁ Κένταυρος καὶ ἡ ἀποκομμένη Ἀργὼ καὶ ἡ ἄρκτος τῆς Καλλιστοῦς· λοιπὸν πρὶν ἀπὸ τὴν τοποθέτησιν τούτων ὁ οὐρανὸς ἦτο ἀδιακόσμητος; Εἰς ποῖον δὲ δὲν θὰ φανῆ γελοῖον τὸ κατὰ τινὰς μὲν διὰ τὴν Σικελίαν ἀστροθετούμενον Δελτωτόν, κατὰ τινὰς δὲ ὡς ἀρχικὸν γράμμα τοῦ ὀνόματος τοῦ Διός; Διατί δηλαδὴ δὲν ἔχουν τιμηθῆ εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἡ Σαρδηνία καὶ ἡ Κύπρος; Διὰ ποῖον δὲ λόγον ὄχι καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Διός, οἱ ὅποιοι διεμοίρασαν τὰς βασιλείας...

9β ...Ἐστολίσθησαν μὲ σχήματα γραμμάτων ὡς ἄστρα; Πῶς δὲ ὁ δεμένος Κρόνος καὶ γενόμενος ἔκπτωτος τῆς βασιλείας καθίσταται οἰκονόμος τῆς εἰμαρμένης; Πῶς δίδει βασιλείας ὁ μὴ βασιλεύων πλέον; Ἐγκαταλείψατε λοιπὸν τὴν μωρολογίαν καὶ μὴ παρανομήσετε ἀδίκως, διότι μᾶς μισεῖτε.

10 Ἐχει μυθολογηθῆ ἢ μεταμόρφωσις διὰ τοὺς ἀνθρώπους· ἀλλὰ εἰς σᾶς μεταμορφώνονται καὶ οἱ θεοί. Ἡ Ρέα γίνεται δένδρον, ὁ δὲ Ζεὺς γίνεται δράκων διὰ τὴν Περσεφόνην, αἱ ἀδελφαὶ τοῦ Φαέθοντος γίνονται λεῦκαι καὶ ἡ Λητώ ζῶον εὐτελές, διὰ τὴν ὁποίαν ἢ σημερινὴ Δῆλος ὠνομάσθη Ὀρτυγία. Εἰπέ μου, γίνεται εἷς θεὸς κύκνος καὶ λαμβάνει τὴν μορφήν ἀετοῦ καὶ ὑπερηφανεύεται μὲ τὴν παιδεραστίαν διὰ τὴν οἰνοχοΐαν τοῦ Γανυμήδους; Ποίαν ἀξίαν ἔχει νὰ σέβωμαι θεούς, οἱ ὅποιοι δωροδοκοῦνται καὶ ὀργίζονται ὅταν δὲν λαμβάνουν; Ἄς ἔχουν αὐτοὶ τὴν εἰμαρμένην· δὲν θέλω νὰ προσκυνῶ τοὺς πλανήτας. Ποῖος εἶναι ὁ πλόκαμος τῆς Βερενίκης; Ποῦ δὲ ἦσαν οἱ ἀστέρες αὐτῆς πρὶν ἀποθάνῃ ἢ προειρημένη; Πῶς δὲ τὸ ὠραῖον μειράκιον Ἀντίνοος, ὅταν ἀπέθανεν ἐγκατεστάθη εἰς τὴν σελήνην; Ποῖος εἶναι αὐτὸς ὁ ὅποιος τὸν ἀνεβίβασεν, ἂν ὄχι, ὅπως τοὺς

κίας τις τοῦ Θεοῦ καταγελῶν εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνεληλυθέναι φήσας πεπίστευται κᾶτα τὸν ὁμοιον θεολογήσας τιμῆς καὶ δωρεᾶς ἠξίω-
ται; Τί μου τὸν Θεὸν σεσυλήκατε; Τί δὲ αὐτοῦ τὴν ποιήσιν ἀτιμά-
ζετε; Θύεις πρόβατον, τὸ δ' αὐτὸ καὶ προσκυνεῖς· ταῦδρός ἐστιν ἐν
5 οὐρανῶ, καὶ τὴν εἰκόνα σφάττεις αὐτοῦ. Ζῶον πονηρὸν ὁ ἐν γό-
νασιν ἐκθλίβει· καὶ ὁ τὸν ἀνθρωποποιὸν Προμηθεᾶ καταφαγὼν
ἀετὸς τετίμηται. Καλὸς ὁ κύκνος, ὅτι μοιχὸς ἦν· καλοὶ δὲ καὶ ἔτε-
ροήμεροι Διόσκοροι τῶν Λευκιππίδων οἱ ἀρπασταί. Κρείττων ἢ
Ἑλένη τὸν μὲν κάρη ξανθὸν Μενέλαον καταλιποῦσα, τῷ δὲ μι-
10 τρηφόρῳ καὶ πολυχρύσῳ Πάριδι κατακολουθοῦσα. Δίκαιος καὶ
σώφρων ὁ τὴν ἐκπορνεύσασαν εἰς Ἡλύσια πεδία μετατεθεικῶς.
Ἄλλ' οὐδὲ ἢ Τυνδαρίς ἀπηθανάτισται, καὶ σοφῶς ὁ Εὐριπίδης
ὑπὸ Ὀρέστου τῆς προειρημένης γυναικὸς τὴν ἀναίρεσιν παρεισή-
γαγε.

- 11 Πῶς οὖν γένεσιν τὴν καθ' εἰμαρμένην ἀποδέξομαι τοιούτους
αὐτῆς τοὺς οἰκονόμους θεωρῶν; Βασιλεύειν οὐ θέλω, πλουτεῖν οὐ
βούλομαι, τὴν στρατηγίαν παρήτημαι, πορνείαν μεμίσηκα, ναυτίλ-
λεσθαι διὰ τὴν ἀπληστίαν οὐκ ἐπιτηδεύω, στεφάνους ἔχειν οὐκ
ἀγωνίζομαι, δοξομανίας ἀπήλλαγμαί, θανάτου καταφρονῶ, νόσου
20 παντοδαπῆς ἀνώτερος γίνομαι, λύπη μου τὴν ψυχὴν οὐκ ἀναλί-
σκει. Δοῦλος ἂν ᾧ, τὴν δουλείαν ὑπομένω· κᾶν ἐλεύθερος ὑπάρ-
χω, τὴν εὐγένειαν οὐ σεμνύνομαι. Τὸν ἥλιον ὁρῶ πάντων τὸν αὐ-
τόν, ἕνα δὲ κατὰ πάντων τὸν θάνατον δι' ἡδονῆς καὶ ἐλαττώμα-
τος. Ὁ πλούσιος σπεῖρει, καὶ ὁ πένης τῆς αὐτῆς σπορᾶς μεταλαμ-
25 βάνει· τελευτῶσιν οἱ πλουσιώτατοι καὶ οἱ μεταιτοῦντες τὴν αὐτὴν
ἔχουσι τοῦ βίου περιγραφὴν. Πλειόνων χρήζουσιν οἱ πλουτοῦντες
καὶ δι' ἀξιοπιστίας μετὰ τῆς δόξης γίνονται, πένης δὲ καὶ ὁ με-
τριώτατος τῶν καθ' ἑαυτὸν ἐφιέμενος εὐμαρέστερον περιγίνεται.
Τί μοι καθ' εἰμαρμένην ἀγρυπνεῖς διὰ φιλαργυρίαν; Τί δέ μοι καθ'

15. Ἐννοεῖ τὸν Ὅμηρον.

16. Ἡ Ἑλένη τοῦ Μενελάου ἦτο θυγάτηρ τῆς Λήδας κατ' ἄλλους ἐκ τοῦ

βασίλεις μὲ χρήματα δι' ἐπιπορκίας, κάποιος χλευαστῆς τοῦ θεοῦ, ἰσχυρίζομενος ὅτι ἀνῆλθεν εἰς τὸν οὐρανόν, ἔγινε πιστευτός, ἔπειτα δὲ θεοποιήσας τὸν ὁμοίον του ἠξιώθη τιμῆς καὶ δωρεῶν; Διατί μοῦ ἐσυλήσατε τὸν Θεόν; διατί ἀτιμάζετε τὴν δημιουργίαν του; Θυσιάσεις πρόβατον, ἀλλὰ καὶ προσκυνεῖς τὸ ἴδιον· ταῦρος ὑπάρχει εἰς τὸν οὐρανόν καὶ σφάζεις τὴν εἰκόνα του. Ζῶον πονηρὸν ἐκθλίβει ὁ εἰς γόνατα καὶ ὁ ἀετὸς ὁ ὁποῖος κατέφαγε τὸν ἀνθρωποποιὸν Προμηθεῖα ἔχει τιμηθῆ. Καλὸς εἶναι ὁ κύκνος, διότι ἦτο μοιχός· καλοὶ δὲ καὶ οἱ ἡμέραν παρ' ἡμέραν ζῶντες Διόσκοροι, οἱ ἀρπασταὶ τῶν Λευκιππίδων. Καλλιτέρα εἶναι ἡ Ἑλένη ἢ ὁποῖα τὸν μὲν ξανθομάλλην Μενέλαον ἐγκατέλειψε, τὸν δὲ μιτροφόρον καὶ πολύχρυσον Πάριν ἠκολούθησε. Δίκαιος καὶ σώφρων εἶναι αὐτὸς ὁ ὁποῖος τὴν πορνεύσασαν αὐτὴν γυναῖκα μετέφερεν εἰς τὰ Ἡλύσια πεδία¹⁵. Ἄλλ' οὔτε ἡ Τυνδαρίς αὐτὴ ἔμεινεν ἀθάνατος, καὶ σοφῶς ὁ Εὐριπίδης ἐμαρτύρησε περὶ τοῦ φόνου τῆς προειρημένης γυναικὸς ὑπὸ τοῦ Ὀρέστου¹⁶.

- 11 Πῶς λοιπὸν θὰ ἀποδεχθῶ τὴν καθ' εἰμαρμένην γένεσιν, ἀφοῦ θεωρῶ τοιούτους τοὺς οἰκονόμους τῆς; Δὲν θέλω νὰ βασιλεύω, δὲν ἐπιθυμῶ νὰ πλουτῶ, παραιτοῦμαι τῆς στρατηγίας, μισῶ τὴν πορνείαν, δὲν ἐπιδιώκω νὰ ταξιδεύω δι' ἀπληστίαν, δὲν ἀγωνίζομαι νὰ ἔχω στεφάνους, εἶμαι ἀπηλλαγμένος τῆς δοξομανίας, καταφρονῶ τὸν θάνατον, γίνομαι ἀνώτερος παντὸς εἶδους νόσου, δὲν μοῦ κατατρώγει τὴν ψυχὴν ἢ λύπη. Ἄν εἶμαι δοῦλος, ὑπομένω τὴν δουλείαν· καὶ ἂν ζῶ ἐλεύθερος, δὲν ὑπερηφανεύομαι διὰ τὴν εὐγενῆ καταγωγὴν. Βλέπω ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι δι' ὅλους ὁ ἴδιος, εἷς δὲ εἶναι δι' ὅλους ὁ θάνατος εἴτε ἐν εὐημερίᾳ εἴτε ἐν στερήσει. Ὁ πλούσιος σπείρει καὶ ὁ πένης μεταλαμβάνει τῆς ἰδίας σπορᾶς. Τελευτοῦν οἱ πλουσιώτατοι καὶ οἱ ἐπιζητοῦντες ἔχουν ἴδιον διάγραμμα τοῦ βίου. Οἱ πλούσιοι χρειάζονται περισσότερα καὶ διὰ τῆς ἀξιοπιστίας συντάσσονται πρὸς τὴν ὑπόληψιν, ὁ δὲ πτωχὸς καὶ ὁ μετριώτερος ἀκόμη, ἂν ἀποβλέπη εἰς τὰ ἰδικά του, ἐπικρατεῖ εὐκολώτερα. Διατί μοῦ

Διὸς ὡς κύκνου ἐμφανισθέντος καὶ κατ' ἄλλους ἐκ τοῦ Τυνδάρεω.

είμαρμένην πολλάκις ὀρεγόμενος πολλάκις ἀποθνήσκεις· Ἀπόθνησκε τῷ κόσμῳ παραιτούμενος τὴν ἐν αὐτῷ μανίαν· ζῆθι τῷ Θεῷ διὰ τῆς αὐτοῦ καταλήψεως τὴν παλαιὰν γένεσιν παραιτούμενος. Οὐκ ἐγενόμεθα πρὸς τὸ ἀποθνήσκειν, ἀποθνήσκομεν δὲ 5 δι' ἑαυτούς. Ἀπώλεσεν ἡμᾶς τὸ αὐτεξούσιον· δοῦλοι γεγόναμεν οἱ ἐλεύθεροι, διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐπράθημεν. Οὐδὲν φαῦλον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πεποιήται, τὴν πονηρίαν ἡμεῖς ἀνεδείξαμεν· οἱ δὲ ἀναδείξαντες δυνατοὶ πάλιν παραιτήσασθαι.

12 Δύο πνευμάτων διαφορὰς ἴσμεν ἡμεῖς, ὧν τὸ μὲν καλεῖται 10 ψυχὴ, τὸ δὲ μεῖζον μὲν τῆς ψυχῆς, Θεοῦ δὲ εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις· ἑκάτερα δὲ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τοῖς πρώτοις ὑπῆρχεν, ἵνα τὸ μὲν τι ὧσιν ὑλικοί, τὸ δὲ ἀνώτεροι τῆς ὕλης. Ἔχει δὲ οὕτω. Πᾶσαν ἔστιν ἰδεῖν τοῦ κόσμου τὴν κατασκευὴν σύμπασάν τε τὴν ποιῆσιν γεγονυῖαν ἐξ ὕλης καὶ τὴν ὕλην δὲ αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προ- 15 βεβλημένην, ἵνα τὸ μὲν τι αὐτῆς ἄπορον καὶ ἀσχημάτιστον νοῆται πρὸ τοῦ διάκρισιν λαβεῖν, τὸ δὲ κεκοσμημένον καὶ εὐτακτον μετὰ τὴν ἐν αὐτῇ διαίρεσιν. Ἔστιν οὖν ἐν αὐτῇ ὁ οὐρανὸς ἐξ ὕλης καὶ τὰ ἄστρα τὰ ἐν αὐτῷ· καὶ ἡ γῆ δὲ καὶ πᾶν τὸ ἀπ' αὐτῆς ζωογονούμενον τὴν ὁμοίαν ἔχει σύστασιν ὡς εἶναι κοινήν πάντων γένεσιν. 20 Τούτων δὲ οὕτως ὑπαρχόντων διαφορὰ τινες τῶν ἐξ ὕλης εἰσὶν ὡς εἶναι τὸ μὲν τι κάλλιον, τὸ δὲ καὶ αὐτὸ μὲν καλόν, πλὴν ὑπό τινος κρείττονος ἐλαττούμενον. Ὡσπερ γὰρ ἡ μὲν τοῦ σώματος σύστασις μιᾶς ἔστιν οἰκονομίας, περὶ δὲ αὐτῷ ἔστι τοῦ γεγενῆσθαι τὸ αἴτιον, καὶ τούτων οὕτως ὄντων διαφοραὶ τινὲς εἰσι δόξης ἐν 25 αὐτῷ, καὶ τὸ μὲν τι ὀφθαλμὸς ἔστιν, τὸ δὲ οὖς, τὸ δὲ τριχῶν διακόσμησις καὶ ἐντοσθίων οἰκονομία μυελῶν τε καὶ ὀστέων καὶ νεύρων σύμπηξις, θάτερον δὲ θατέρου ὄν διάφορον κατ' οἰκονομίαν συμφωνίας ἔστιν ἁρμονία· παραπλησίως καὶ ὁ κόσμος κατὰ τὴν τοῦ πεποιηκότος αὐτὸν δύναμιν τὰ μὲν τινα φαιδρότερα, τὰ δὲ 30 τινα τούτοις ἀνόμοια κεκτημένος θελήματι τοῦ δημιουργήσαντος πνεύματος μετείληφεν ὑλικοῦ. Τὰ δὲ καθ' ἕκαστα δυνατὸν κατα-

ἀγρυπνεῖς κατὰ εἰμαρμένην διὰ φιλαργυρίαν; Διατί δὲ κατὰ εἰμαρμένην ὀρεγόμενος ἀποθνήσκεις πολλάκις; Ν' ἀποθνήσκῃς διὰ τὸν κόσμον ἐγκαταλείπων τὴν εἰς αὐτὸν μανίαν· νὰ ζῆς διὰ τὸν Θεὸν μὲ τὴν κατάληψιν αὐτοῦ ἐγκαταλείπων τὴν παλαιὰν γέννησιν. Δὲν ἐγίναμεν διὰ νὰ ἀποθνήσκωμεν, ἀλλὰ ἀποθνήσκομεν ἐξ αἰτίας ἡμῶν τῶν ἰδίων. Μᾶς κατέστρεψε τὸ εὐτεξούσιον· οἱ ἐλεύθεροι ἐγίναμεν δοῦλοι, ἐπωλήθημεν διὰ τὴν ἁμαρτίαν. Κανὲν φαῦλον δὲν ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἡμεῖς εἴμεθα οἱ ἀναδείξαντες τὴν πονηρίαν· οἱ δὲ ἀναδείξαντες εἶναι ἱκανοὶ πάλιν νὰ τὴν ἀποδιώξουν.

- 12 Δύο εἶδη πνευμάτων γνωρίζομεν ἡμεῖς, τῶν ὁποίων τὸ μὲν ἐν καλεῖται ψυχὴ, τὸ δὲ ἄλλο εἶναι μεγαλύτερον τῆς ψυχῆς, Θεοῦ δὲ εἰκῶν καὶ ὁμοίωσις· ἀμφοτέρω δὲ ὑπῆρχαν εἰς τοὺς πρῶτους ἀνθρώπους, οὕτως ὥστε νὰ εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑλικοί, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀνώτεροι τῆς ὕλης. Ἔχει δὲ ὡς ἐξῆς. Εἶναι δυνατόν νὰ ἴδωμεν ὅτι ὅλη ἡ κατασκευὴ τοῦ κόσμου καὶ ὅλη ἡ δημιουργία ἔγινεν ἀπὸ ὕλην καὶ ἡ ἰδία δὲ ἡ ὕλη προεβλήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οὕτως ὥστε μέρος μὲν αὐτῆς νὰ νοῆται ὡς ἄπορον καὶ ἀσχημάτιστον πρὶν λάβῃ διάκρισιν, μέρος δὲ νὰ εἶναι διακοσμημένον καὶ εὐτακτον μετὰ τὴν διαίρεσιν εἰς αὐτὴν. Εἶναι λοιπὸν εἰς αὐτὴν ὁ οὐρανὸς ἀπὸ ὕλην, καθὼς καὶ τὰ εἰς αὐτὸν ἄστρα· καὶ ἡ γῆ δὲ καὶ πᾶν ζωογονούμενον ἀπὸ αὐτὴν ἔχει ὁμοίαν σύστασιν, ὥστε ἡ γένεσις ὅλων νὰ εἶναι κοινή. Ἀφοῦ δὲ οὕτως ἔχουν ταῦτα, ὑπάρχουν μερικαὶ διαφοραὶ τῶν ἀπὸ ὕλην, ὥστε νὰ εἶναι τὸ μὲν ἐν καλλίτερον, τὸ δὲ ἄλλο καλόν, ἂν καὶ κατώτερον ἑνὸς ἀνωτέρου. Ὅπως δηλαδὴ ἡ μὲν σύστασις τοῦ σώματος εἶναι σύστασις μιᾶς οἰκονομίας, τὸ δὲ αἷτιον τῆς γενέσεως στρέφεται γύρω ἀπὸ αὐτό, καὶ ἀφοῦ οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα ὑπάρχουν διαφοραὶ ὀνόματος εἰς αὐτό, καὶ ἄλλο μὲν εἶναι ὀφθαλμός, ἄλλο οὖς, ἄλλο στολισμὸς τριχῶν, διάταξις ἐντοσθίων καὶ συναρμογὴ μυελῶν καὶ ὀστέων καὶ νεύρων, ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐν εἶναι διάφορον τοῦ ἄλλου εἶναι κατ' οἰκονομίαν ἀρμονικὴ συμφωνία. Παρομοίως καὶ ὁ κόσμος κατέχων κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ δημιουργήσαντος αὐτὸν ἄλλα παιδρότερα καὶ μερικὰ ἄλλα ἀνόμοια μὲ αὐτὰ διὰ τοῦ θελήματος τοῦ δημιουργοῦ μετέ-

νοῆσαι τῷ μὴ κενოდόξως ἀποσκορακίζοντι τὰς θειοτάτας ἐρμηνείας, αἱ κατὰ χρόνον διὰ γραφῆς ἐξεληλεγμέναί πάνυ θεοφιλεῖς τοὺς προσέχοντας αὐταῖς πεποιήκασιν. Ὅμως δ' οὖν καὶ οἱ δαίμονες, οὓς ὑμεῖς οὕτω φατέ, σύμπηξιν ἐξ ὕλης λαβόντες κτησάμενοι τε πνεῦμα τὸ ἀπ' αὐτῆς ἄσωτοι καὶ λίχνοι γεγόνασιν, οἱ μὲν τινες αὐτῶν ἐπὶ τὸ καθαρώτερον τραπέντες, οἱ δὲ τῆς ὕλης ἐπιλεξάμενοι τὸ ἔλαττον καὶ κατὰ τὸ ὅμοιον αὐτῇ πολιτευόμενοι.

12α Τούτους δέ, ἄνδρες Ἕλληνες, προσκυνεῖτε γεγονότας μὲν ἐξ ὕλης, μακρὰν δὲ τῆς εὐταξίας εὐρεθέντας. Οἱ γὰρ προειρημένοι τῇ
10 σφῶν ἀβελτερίᾳ πρὸς τὸ κενοδοξεῖν τραπέντες καὶ ἀφηνιάσαντες ληστὰι θεότητος γενέσθαι προὔθημήθησαν· ὁ δὲ τῶν ὄλων δεσπότης ἐντρυφᾶν αὐτοὺς εἶασε μέχρις ἂν ὁ κόσμος πέρας λαβὼν ἀναλυθῆ, καὶ ὁ δικαστὴς παραγένηται, καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι διὰ τῆς τῶν δαιμόνων ἐπαναστάσεως ἀφιέμενοι τῆς τοῦ τελείου
15 Θεοῦ γνώσεως τελειοτέραν διὰ τῶν ἀγώνων ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως τὴν μαρτυρίαν λάβωσιν. Ἔστιν οὖν πνεῦμα ἐν φωστῆρσιν, πνεῦμα ἐν ἀγγέλοις, πνεῦμα ἐν φυτοῖς καὶ ὕδασι, πνεῦμα ἐν ἀνθρώποις, πνεῦμα ἐν ζώοις· ἐν δὲ ὑπάρχον καὶ ταῦτὸν διαφορὰς ἐν αὐτῷ κέκτηται. Ταῦτα δὲ ἡμῶν λεγόντων οὐκ ἀπὸ γλώττης οὐδὲ
20 ἀπὸ τῶν εἰκότων οὐδὲ ἀπ' ἐννοιῶν συντάξεώς τε σοφιστικῆς, θειοτέρας δὲ τινος ἐκφωνήσεως λόγοις καταχρωμένων οὓς οἱ βουλόμενοι μανθάνειν σπεύσατε· καὶ οἱ τὸν Σκύθην Ἀνάχαρσιν μὴ ἀποσκορακίζοντες καὶ νῦν μὴ ἀναξιοπαθήσητε παρὰ τοῖς βαρβαρικῇ νομοθεσίᾳ παρακολουθοῦσι παιδεύεσθαι. Χρήσασθε τοῖς
25 δόγμασιν ἡμῶν κἂν ὡς τῇ κατὰ Βαβυλωνίους προγνωστικῇ· κατακούσατε λεγόντων ἡμῶν κἂν ὡς δρυὸς μαντευομένης. Καὶ τὰ μὲν προειρημένα παραφόρων δαιμόνων ἐστὶν ἀντισοφιστεύματα, τὰ δὲ τῆς ἡμετέρας παιδείας ἐστὶν ἀνωτέρω τῆς κοσμικῆς καταλήψεως.

13 Οὐκ ἔστιν ἀθάνατος, ἄνδρες Ἕλληνες, ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτήν, θνητὴ δέ· ἀλλὰ δυνατόν ἢ αὐτὴ καὶ μὴ ἀποθνήσκειν. Θνήσκει μὲν γὰρ καὶ λύεται μετὰ τοῦ σώματος μὴ γινώσκουσα τὴν ἀλήθειαν,

λαβε ὑλικοῦ πνεύματος. Τὰ δὲ ἐπὶ μέρους εἶναι δυνατὸν νὰ κατανόησῃ ὁ μὴ κενοδόξως ἀπορρίπτων τὰς θείας ἐρμηνείας, αἱ ὁποῖαι ἐπιβεβαιωθεῖσαι διὰ συγγραφῆς κατὰ χρόνον κατέστησαν τοὺς προσέχοντας εἰς αὐτὰς πολὺ θεοφιλεῖς. Ἄλλ' ὅμως καὶ οἱ δαίμονες, τοὺς ὁποίους σεῖς λέγετε οὕτω, λαβόντες ἀπὸ τὴν ὕλην κρᾶμα καὶ ἀποκτήσαντες τὸ ἀπὸ αὐτὴν πνεῦμα ἔγιναν ἄσωτοι καὶ λαίμαργοι, μερικοὶ μὲν ἀπὸ αὐτοὺς στραφέντες πρὸς τὸ καθαρώτερον, ἄλλοι δὲ ἐπιλέξαντες ἀπὸ τὴν ὕλην τὸ ἐλάχιστον καὶ πολιτευόμενοι κατὰ τὸ ὅμοιον μὲ αὐτὴν.

12α Τούτους δέ, ἄνδρες Ἕλληνες, προσκυνεῖτε καμωμένους ἀπὸ ὕλην, εὕρισκομένους δὲ μακρὰν τῆς εὐταξίας. Διότι οἱ προειρημένοι μὲ τὴν ἀνοησίαν των στραφέντες πρὸς τὴν κενοδοξίαν καὶ ἀφηνιάσαντες ἐπροθυμοποιήθησαν νὰ γίνουν ληστὰι θεότητος· ὁ δὲ δεσπότης τῶν ὄλων τοὺς ἄφησε νὰ ἐντροφοῦν μέχρις ὅτου ὁ κόσμος, λαβὼν πέρας, ἀποσυντεθῆ, καὶ φθάσῃ ὁ δικαστὴς καὶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι διὰ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν δαιμόνων ἀπολέσαντες τὴν γνῶσιν τοῦ τελείου Θεοῦ λάβουν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως τελειοτέραν τὴν μαρτυρίαν διὰ τῶν ἀγώνων. Ὑπάρχει λοιπὸν πνεῦμα εἰς φωστῆρας, πνεῦμα εἰς ἀγγέλους, πνεῦμα εἰς φυτὰ καὶ ὕδατα, πνεῦμα εἰς ἀνθρώπους, πνεῦμα εἰς ζῶα· ἐνῶ δὲ εἶναι ἓν, ἔχει καὶ διαφορὰς εἰς ἑαυτό. Ἐνῶ δὲ ἡμεῖς λέγομεν ταῦτα ὄχι μὲ τὴν γλῶσσαν οὔτε κατ' εἰκασίαν οὔτε βάσει σοφιστικῶν συλλογισμῶν ἀλλὰ διὰ χρησιμοποίησεως λόγων θειοτέρας προελεύσεως, τοὺς ὁποίους σπεύσατε νὰ μάθετε ὅσοι θέλετε, σεῖς οἱ μὴ ἀπορρίπτοντες τὸν Σκύθην Ἀνάχαρσιν, μὴ ἀναξιοπαθήσετε τώρα ἀπὸ τοὺς δεχθέντας νὰ παιδεύωνται κατὰ τὴν βαρβαρικὴν νομοθεσίαν. Χρησιμοποίησατε τὸ δόγματά μας, ἔστω καὶ ὡς τὴν προγνωστικὴν τῶν Βαβυλωνίων· ἀκούσατε ἡμᾶς, ὅταν ὁμιλοῦμεν, τουλάχιστον ὡς μαντευομένην δρῶν. Καὶ τὰ μὲν προειρημένα εἶναι σοφίσματα παραφόρων δαιμόνων, ἐνῶ ἡ ἰδικὴ μας παιδεία εἶναι ὑπεράνω τῆς κοσμικῆς καταλήψεως.

13 Δὲν εἶναι ἀθάνατος, ἄνδρες Ἕλληνες, ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ θνητὴ· ἀλλὰ εἶναι δυνατὸν ἡ ἰδία καὶ νὰ μὴ ἀποθνήσκει. Διότι ἀποθνήσκει μὲν καὶ διαλύεται μαζί μὲ τὸ σῶμα,

άνίσταται δὲ εἰς ὕστερον ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ κόσμου σὺν τῷ σώματι θάνατον διὰ τιμωρίας ἐν ἀθανασία λαμβάνουσα· πάλιν τε οὐ θνήσκει, κἂν πρὸς καιρὸν λυθῆ, τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ πεποιημένη. Καθ' ἑαυτὴν γὰρ σκότος ἐστίν, καὶ οὐδὲν ἐν αὐτῇ φωτεινόν, 5 καὶ τοῦτό ἐστιν ἄρα τὸ εἰρημένον, «ἡ σκοτία τὸ φῶς οὐ καταλαμβάνει». Ψυχὴ γὰρ οὐκ αὐτὴ τὸ πνεῦμα ἔσωσεν, ἐσώθη δὲ ὑπ' αὐτοῦ· καὶ τὸ φῶς τὴν σκοτίαν κατέλαβεν ἢ λόγος μὲν ἐστὶ τὸ τοῦ Θεοῦ φῶς, σκότος δὲ ἡ ἀνεπιστήμων ψυχὴ.

13a Διὰ τοῦτο μόνῃ μὲν δαιτωμένη πρὸς τὴν ὕλην νεύει κάτω 10 συναποθνήσκουσα τῇ σαρκί, συζυγίαν δὲ κεκτημένη τὴν τοῦ θείου Πνεύματος οὐκ ἐστὶν ἀβοήθητος, ἀνέρχεται δὲ πρὸς ἅπερ αὐτὴν ὀδηγεῖ χωρία τὸ Πνεῦμα· τοῦ μὲν γὰρ ἐστὶν ἄνω τὸ οἰκητήριον, τῆς δὲ κάτωθεν ἐστὶν ἡ γένεσις. Γέγονεν μὲν οὖν συνδίατον ἀρχῆθεν τῇ ψυχῇ τὸ Πνεῦμα· τὸ δὲ Πνεῦμα ταύτην ἔπεσθαι μὴ 15 βουλομένην αὐτῷ καταλέλοιπεν. Ἡ δὲ ὡσπερ ἔναυσμα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ κεκτημένη καὶ διὰ τὸν χωρισμὸν τὰ τέλεια καθορᾶν μὴ δυναμένη, ζητοῦσα τὸν Θεὸν κατὰ πλάνην πολλοὺς θεοὺς ἀντύπωσε τοῖς ἀντισοφιστεύουσι δαίμοσι κατακολουθοῦσα. Πνεῦμα δὲ τοῦ Θεοῦ παρὰ πᾶσιν μὲν οὐκ ἐστὶ, παρὰ δὲ τισὶ τοῖς δικαίως 20 πολιτευομένοις καταγινόμενον καὶ συμπεριπλεκόμενον τῇ ψυχῇ διὰ προαγορεύσεων ταῖς λοιπαῖς ψυχαῖς τὸ κεκρυμμένον ἀνήγγειλε· καὶ αἱ μὲν πειθόμεναι τῇ σοφίᾳ σφίσιν αὐταῖς ἐφεῖλκον τὸ Πνεῦμα συγγενές, αἱ δὲ μὴ πειθόμεναι καὶ τὸν διάκονον τοῦ πεπονθότος Θεοῦ παραιτούμεναι θεομάχοι μᾶλλον ἢπερ θεοσεβεῖς 25 ἀνεφαίνοντο.

14 Τοιοῦτοί τινές ἐστε καὶ ὑμεῖς, ὧ Ἕλληνες, ῥήμασι μὲν στωμύλοι, γνώμην δὲ ἔχοντες ἀλλόκοτον, καὶ τὴν πολυκοιρανίην μᾶλλον ἢπερ τὴν μοναρχίαν ἐξησκῆσατε καθάπερ ἰσχυροῖς νομίζοντες τοῖς δαίμοσι κατακολουθεῖν. Ὡσπερ γὰρ ὁ ληστεύων 30 ἀπάνθρωπος ὢν διὰ τόλμης τῶν ὁμοίων ἐπικρατεῖν εἶωθεν, οὕτω καὶ οἱ δαίμονες εἰς πολλὴν κακίαν ἐξοκείλαντες τὰς μεμονωμένας παρ' ὑμῖν ψυχὰς δι' ἀγνοιῶν καὶ φαντασιῶν ἐξηπατήκα-

ἀγνοοῦσα τὴν ἀλήθειαν, ἀνίσταται δὲ ἔπειτα κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ κόσμου μαζὶ μὲ τὸ σῶμα λαμβάνουσα ὡς τιμωρίαν θάνατον εἰς ἄπειρον χρόνον· πάλιν ὅμως δὲν ἀποθνήσκει, ἔστω καὶ ἂν πρὸς καιρὸν διαλυθῆ, ὅταν ἐπιγινώσκη τὸν Θεόν. Διότι καθ' ἑαυτὴν εἶναι σκότος καὶ δὲν ὑπάρχει τίποτε εἰς αὐτὴν φωτεινόν, καὶ τοῦτο σημαίνει τὸ εἰρημένον, «ἢ σκοτία δὲν καταλαμβάνει τὸ φῶς»¹⁷. Δὲν εἶναι ἢ ψυχὴ ἢ ὁποῖα ἔσωσε τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ ἢ σωθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ· καὶ τὸ φῶς κατέλαβε τὴν σκοτίαν, καθ' ὃ λόγος μὲν εἶναι τὸ φῶς τοῦ Θεοῦ, σκότος δὲ ἢ ἀνεπιστήμων ψυχῆ.

13α Διὰ τοῦτο, ὅταν μὲν διαβιοῖ μόνη μετὰ τῆς ὕλης κλίνει πρὸς τὰ κάτω συναποθνήσκουσα μὲ τὴν σάρκα, ὅταν δὲ ἔχη συζυγίαν μὲ τὸ θεῖον πνεῦμα δὲν εἶναι ἀβοήθητος, ἀλλ' ἀνέρχεται πρὸς τοὺς χώρους ὅπου τὴν ὀδηγεῖ τὸ πνεῦμα· διότι τοῦ μὲν πνεύματος τὸ οἰκητήριον εἶναι ἄνω, τῆς δὲ ψυχῆς ἢ γένεσις εἶναι κάτω. Ἔγινε μὲν λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τὸ πνεῦμα συνδίαιτον μὲ τὴν ψυχὴν· τὸ δὲ πνεῦμα, ἐπειδὴ αὕτη δὲν ἤθελε νὰ τὸ ἀκολουθήσῃ, τὴν ἐγκατέλειπεν. Αὕτη δὲ ἔχουσα ἓν εἶδος ἐναύσματος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ καὶ μὴ δυναμένη λόγῳ τοῦ χωρισμοῦ νὰ καθορᾷ τὰ τέλεια, ζητοῦσα τὸν Θεὸν κατὰ πεπλανημένον τρόπον διεμόρφωσε πολλοὺς θεοὺς ἀκολουθοῦσα τοὺς πειράζοντας δαίμονας. Πνεῦμα δὲ τοῦ Θεοῦ δὲν ὑπάρχει εἰς ὅλους, ἀλλὰ καταφθάνον εἰς μερικοὺς ἀπὸ τοὺς δικαίως πολιτευομένους καὶ συναπτόμενον μὲ τὴν ψυχὴν τῶν ἀνήγγειλεν εἰς τὰς ἄλλας ψυχὰς τὰ ἀπόκρυφα διὰ προφητειῶν. Καὶ αἱ μὲν πειθόμεναι εἰς τὴν σοφίαν εἴλκυαν τὸ πνεῦμα πρὸς ἑαυτὰς ὡς συγγενές, αἱ δὲ μὴ πειθόμεναι καὶ ἀποφεύγουσαι τὸν διάκονον τοῦ ἀποθανόντος Θεοῦ ἐφάνησαν μᾶλλον θεομάχοι παρά θεοσεβεῖς.

14 Τοιοῦτοι εἴσθε καὶ σεῖς, Ἕλληνες, εὐφραδεῖς μὲν εἰς τὰ λόγια, ἔχοντες δὲ γνώμην ἀλλόκοτον· ἐξησκήσατε τὴν πολυαρχίαν περισσότερον ἀπὸ τὴν μοναρχίαν, θεωροῦντες πρέπον ν' ἀκολουθῆτε τοὺς δαίμονας ὡς ἰσχυροὺς. Ὅπως δηλαδὴ ὁ ληστής ὡς ἀπάνθρωπος ἐπικρατεῖ συνήθως τῶν ὁμοίων διὰ τῆς τόλμης, οὕτω καὶ οἱ δαίμονες, ἐξοκείλαντες εἰς πολλὴν κακίαν ἐξηπάτησαν μὲ ἀγνοήματα καὶ φαντασιοκοπήματα τὰς μεμονω-

σιν. Οἱ θνήσκουσι μὲν οὐ ραδίως, σαρκὸς γὰρ ἀμοιροῦσι· ζῶντες δὲ θανάτου πράττουσιν ἐπιτηδεύματα τοσαυτάκις καὶ αὐτοὶ θνήσκοντες ὅσάκις ἂν τοὺς ἐπομένους αὐτοῖς τὰς ἀμαρτίας ἐκπαιδεύσωσιν, ὥσθ' ὅπερ ἐστὶν αὐτοῖς περιττὸν ἐν τῷ νῦν, μὴ ὁμοίως 5 τοῖς ἀνθρώποις ἀποθνήσκειν, τοῦθ' ὅποταν μέλλωσι κολάζεσθαι πικρὸν αὐτοῖς...

14α ...Οὐ μεθέξουσιν αἰδίου ζωῆς ἀντὶ θανάτου ἐν ἀθανάτῳ μεταλαμβάνοντες. Ὡσπερ δὲ ἡμεῖς, οἷς τὸ θνήσκειν ράδιον ἀποβαίνει νῦν, εἰσαῦθις ἢ μετὰ ἀπολαύσεως τὸ ἀθάνατον ἢ τὸ λυπηρὸν 10 μετὰ ἀθανασίας προσλαμβάνομεν, οὕτω καὶ οἱ δαίμονες τῇ νῦν ζωῇ πρὸς τὸ πλημμελεῖν καταχρώμενοι διὰ παντὸς καὶ διὰ τοῦ ζῆν ἀποθνήσκοντες εἰσαῦθις ἔξουσιν τὴν αὐτὴν ἀθανασίαν ὁμοίαν τῆς παρ' ὄν ἔζων χρόνον...

14β ...Κατὰ μὲν τὴν σύστασιν ὁμοίαν ἀνθρώποις τοῖς κατὰ 15 γνώμην διαπραξαμένοις ἄπερ αὐτοῖς παρ' ὄν ἔζων χρόνον νενομοθετήκασι. Καὶ μήτι γε τοῖς μὲν ἐπομένοις αὐτοῖς ἐλάττονα τῆς ἀμαρτίας ἐξανθοῦσι τὰ εἶδη διὰ τὸ μὴ πολυχρονίως βιοῦν, τοῖς δὲ προειρημένοις δαίμοσιν τὸ πλημμελεῖν μεῖζον ἀποβέβηκεν διὰ τὸ ἄπειρον τῆς βιότητος.

15 Καὶ χρὴ λοιπὸν ἡμᾶς ὅπερ ἔχοντες ἀπολωλέκαμεν τοῦτο νῦν ἀναζητεῖν ζευγνύναι τε τὴν ψυχὴν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ καὶ τὴν κατὰ Θεὸν συζυγίαν πραγματεύεσθαι. Ψυχὴ μὲν οὖν ἢ τῶν ἀνθρώπων πολυμερὴς ἐστὶ καὶ οὐ μονομερὴς. Συνθετὴ γάρ ἐστιν ὡς εἶναι φανερὰν αὐτὴν διὰ σώματος· οὔτε γὰρ ἂν αὐτὴ φανείη 25 ποτὲ χωρὶς σώματος οὔτε ἀνίσταται ἢ σὰρξ χωρὶς ψυχῆς. Ἔστι γὰρ ἄνθρωπος οὐχ, ὥσπερ οἱ κορακόφωνοι δογματίζουσι, ζῶον λογικὸν νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν· δειχθήσεται γὰρ κατ' αὐτοὺς καὶ τὰ ἄλογα νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικά· μόνος δὲ ὁ ἄνθρωπος εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις τοῦ Θεοῦ· λέγω δὲ ἄνθρωπον οὐχὶ τὸν ὁμοια 30 τοῖς ζώοις πράττοντα, ἀλλὰ τὸν πόρρω μὲν τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς αὐτὸν δὲ τὸν Θεὸν κεχωρηκότα.

15α Καὶ περὶ μὲν τούτου ἐν τῷ Π ε ρ ἰ ζ ῶ ω ν ἀκριβέστερον ἡμῖν συντέτακται, τὸ δὲ νῦν συνέχον ρητέον, ποταπὴ τίς ἐστὶν ἢ

μένας πλησίον σας ψυχάς. Οί όποιοι άποθνήσκουν μέν όχι εύκόλως, στεροϋνται δέ σαρκός· ζώντες δέ πράττουν έργα θανάτου, άποθνήσκοντες και αύτοί όσάκις έκπαιδεϋουν τούς ακολουθοϋντας αύτούς εις τας άμαρτίας, ώστε ό,τι είναι εις αύτούς περιττόν κατά τόν παρόν, τόν να μή άποθνήσκουν δηλαδή όμοίως μέ τούς άνθρώπους, τούτο όταν πρόκειται να τιμωρηθοϋν είναι δι' αύτούς πικρόν ...

14α ...Δέν θα μεθέξουν αϊδίου ζωής άντι θανάτου μεταλαμβάνοντες εις άθανασίαν. Όπως δέ ήμεΐς, εις τούς όποιούς ό θάνατος άποβαίνει τώρα εύκολώτερος, προσλαμβάνομεν έκ νέου ή τήν άθανασίαν μέ άπόλαυσιν ή τήν λύπην μέ άθανασίαν, οϋτω και οι δαίμονες καταχρώμενοι παντοτινά τήν τωρινήν ζωήν προς παρανομίαν και άποθνήσκοντες δια τοϋ ζήν πάλιν θα έχουν τήν ίδιαν άθανασίαν όμοίαν μ' εκείνην τοϋ χρόνου κατά τόν όποϊον έξων...

14β ...Κατά μέν τήν διάθεσιν όμοίαν μέ άνθρώπους οι όποιοι έπραξαν κατά γνώμην όσα ειχον νομοθετήσει δι' αύτούς καθ' όν χρόνον έξων. Και δέν αναπτύσσονται όλιγώτερα είδη άμαρτίας εις τούς άνθρώπους δια τόν λόγον ότι δέν ζοϋν πολυχρονίως, εις δέ τούς δαίμονας είναι μεγαλυτέρα ή πλημμέλεια δια τόν άπειρον τής διαβιώσεως.

15 Και πρέπει λοιπόν ό,τι ειχαμεν και έχασαμεν, τούτο να αναζητοϋμεν τώρα και να ζευγνύωμεν τήν ψυχήν μέ τόν άγιον Πνεϋμα και να επιδιώκωμεν τήν κατά Θεόν συζυγίαν. Η ψυχή τών άνθρώπων λοιπόν είναι πολυμερής και όχι μονομερής. Διότι είναι σύνθετος, ώστε να είναι φανερά δια τοϋ σώματος. Πράγματι οϋτε αύτή δύναται να φανή ποτέ χωρίς σώμα οϋτε άνίσταται ή σάρξ χωρίς ψυχήν. Διότι ό άνθρωπος δέν είναι, όπως δογματίζουν οι κορακόφωνοι, ζών λογικόν δεκτικόν νοϋ και έπιστήμης· διότι κατ' αύτούς θα δειχθοϋν και τά άλογα ως δεκτικά νοϋ και έπιστήμης· μένος δέ ό άνθρωπος είναι εικών και όμοίωσις τοϋ Θεοϋ¹⁸. λέγω δέ άνθρωπον όχι τόν πράττοντα όμοια μέ τά ζώα, αλλά τόν μακράν από τούς άνθρώπους προχωρήσαντα και φθάσαντα προς τόν ίδιον τόν Θεόν.

15α Και περι μέν τούτου έχει αναπτυχθει από ήμας ακριβέστερον εις τόν έργον *Περί ζώων*· τόν βασικόν όμως είναι τώρα να

κατὰ Θεὸν εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις. Τὸ μὲν ἀσύγκριτον οὐδέν ἐστιν ἕτερον ἢ αὐτὸ τὸ ὄν, τὸ δὲ συγκρινόμενον οὐτι ἕτερον ἢ τὸ παρόμοιον. Ἄσαρκος μὲν οὖν ὁ τέλειος Θεός, ἄνθρωπος δὲ σὰρξ· δεσμός δὲ τῆς σαρκὸς ψυχὴ, σχετικὴ δὲ τῆς ψυχῆς ἡ σὰρξ. Τὸ δὲ 5 τοιοῦτον τῆς συστάσεως εἶδος εἰ μὲν ὡς ναὸς εἶη, κατοικεῖν ἐν αὐτῷ Θεὸς βούλεται διὰ τοῦ πρεσβεύοντος πνεύματος· τοιούτου δὲ μὴ ὄντος τοῦ σκηνώματος προὔχει τῶν θηρίων ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἔναρθρον φωνὴν μόνον, τὰ δὲ λοιπὰ τῆς αὐτῆς ἐκείνοις διαίτης ἐστίν, οὐκ ὦν ὁμοίωσις τοῦ Θεοῦ. Δαίμονες δὲ πάντες 10 σαρκίον μὲν οὐ κέκτηνται, πνευματικὴ δὲ ἐστὶν αὐτοῖς ἡ σύμπηξις ὡς πυρὸς καὶ ἀέρος. Μόνοις γοῦν τοῖς πνεύματι Θεοῦ φρουρούμενοις εὐσύνοπτα καὶ τὰ τῶν δαιμόνων ἐστὶ σώματα, τοῖς λοιποῖς δὲ οὐδαμῶς, λέγω δὲ τοῖς ψυχικοῖς. Τὸ γὰρ ἔλαττον κατάληψιν οὐκ ἰσχύει ποιεῖσθαι τοῦ κρείττονος. Διὰ τοῦτο γοῦν ἡ τῶν 15 δαιμόνων ὑπόστασις οὐκ ἔχει «μετανοίας τόπον». Τῆς γὰρ ὕλης καὶ πονηρίας εἰσὶν ἀπαυγάσματα, ὕλη δὲ τῆς ψυχῆς κατεξουσιάζειν ἠθέλησε· καὶ κατὰ τὸ ἀντεξούσιον οἱ μὲν θανάτου νόμους τοῖς ἀνθρώποις παραδεδώκασιν, οἱ δὲ ἄνθρωποι μετὰ τὴν τῆς ἀθανασίας ἀποβολὴν θανάτῳ τῷ διὰ πίστεως τὸν θάνατον νενικῆκασιν, καὶ διὰ μετανοίας κληῖσις αὐτοῖς δεδώρηται κατὰ τὸν εἰπόντα λόγον· «ἐπειδὴ βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττώθησαν». Δυνατὸν δὲ παντὶ τῷ νενικημένῳ πάλιν νικᾶν, τοῦ θανάτου τὴν σύστασιν παραιτούμενον· τίς δὲ ἐστὶν αὕτη. Εὐσύνοπτον ἔσται τοῖς βουλομένοις ἀνθρώποις τὸ ἀθάνατον.

16 Δαίμονες δὲ οἱ τοῖς ἀνθρώποις ἐπιτάττοντες οὐκ εἰσὶν αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαί. Πῶς γὰρ ἂν γένοιντο δραστικά καὶ μετὰ τὸ ἀποθανεῖν χωρὶς εἰ μὴ ζῶν μὲν ὁ ἄνθρωπος ἀνόητος καὶ ἀδύνατος γένοιτο, νεκρὸς δὲ γενόμενος λοιπὸν δραστικωτέρας πιστεύοιτο μεταλαμβάνειν δυνάμεως; Ἄλλ' οὐτε τοῦθ' οὕτως ἐστίν, ὡς 30 ἐν ἄλλοις ἀπεδείξαμεν, καὶ χαλεπὸν οἶεσθαι τὴν ἀθάνατον ὑπὸ τῶν τοῦ σώματος μερῶν ἐμποδιζομένην φρονιμωτέραν, ἐπειδὴν ἀπ' αὐτοῦ μεταναστῆ, γίνεσθαι. Δαίμονες γὰρ τῇ σφῶν κακοηθείᾳ

λεχθῆ, ποία εἶναι ἢ κατὰ Θεὸν εἰκῶν καὶ ὁμοίωσις. Τὸ μὲν ἀσύγκριτον δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ αὐτὸ τὸ ὄν, τὸ δὲ συγκρινόμενον δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ παρόμοιον. Ὁ τέλειος Θεὸς λοιπὸν εἶναι ἄσαρκος, ὁ δὲ ἄνθρωπος σὰρξ· σύνδεσμος δὲ τῆς σαρκὸς εἶναι ἢ ψυχὴ, σχετικὴ δὲ τῆς ψυχῆς εἶναι ἢ σὰρξ. Τὸ δὲ τοιοῦτον εἶδος τῆς δομῆς, ἐὰν μὲν εἶναι ὡς ναός, θέλει νὰ κατοικῆ ὁ Θεὸς εἰς αὐτὸν¹⁹ διὰ τοῦ ὑπερέχοντος πνεύματος· ἐπειδὴ ὅμως τὸ σκῆνωμα δὲν εἶναι τοιοῦτο, ὁ ἄνθρωπος ὑπερέχει τῶν θηρίων μόνον κατὰ τὴν ἔναρθρον φωνήν, τὰ δὲ λοιπὰ εἶναι τῆς ἰδίας μὲ ἐκεῖνα διαίτης, ἀφοῦ δὲν εἶναι ὁμοίωσις τοῦ Θεοῦ. Οἱ δὲ δαίμονες ὅλοι σαρκίον μὲν δὲν ἔχουν, ἀλλ' ἢ δομὴ τῶν εἶναι πνευματικὴ, ὡς πυρὸς καὶ ἀέρος. Τὰ σώματα δὲ τῶν δαιμόνων εἶναι καταληπτὰ ἀπὸ μόνους τοὺς φρουρουμένους ὑπὸ τοῦ Πνεύματος Θεοῦ, ἀπὸ τοὺς λοιποὺς δὲ καθόλου, δηλαδὴ τοὺς ψυχικούς. Διότι τὸ κατώτερον δὲν δύναται νὰ καταλάβῃ τὸ ἀνώτερον. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἢ ὑπόστασις τῶν δαιμόνων δὲν ἔχει «τόπον μετανοίας»²⁰. Διότι εἶναι ἀπαυγάσματα τῆς ὕλης καὶ πονηρίας, ἢ δὲ ὕλη ἠθέλησε νὰ κατεξουσιάσῃ τῆς ψυχῆς· καὶ κατὰ τὸ αὐτεξούσιον ἐκεῖνοι μὲν παρέδωσαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους νόμους θανάτου, οἱ δὲ ἄνθρωποι μετὰ τὴν ἀποβολὴν τῆς ἀθανασίας, ἐνίκησαν τὸν θάνατον διὰ τοῦ ἐν τῇ πίστει θανάτου καὶ διὰ μετανοίας ἐδωρήθη εἰς αὐτοὺς κλήσις κατὰ τὸν λόγον, ὁ ὁποῖος εἶπεν, «ἐπειδὴ ἐπλάσθησαν ὀλίγον μόνον κατώτεροι ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους»²¹. Εἶναι δὲ δυνατόν εἰς πάντα ἡττημένον νὰ νικήσῃ πάλιν, ὅταν ἀποφύγῃ τὴν δέσμευσιν τοῦ θανάτου· ποία δὲ εἶναι αὕτη ... θὰ εἶναι εὐληπτον τὸ ἀθάνατον εἰς τοὺς ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι θέλουν.

16 Οἱ δὲ δαίμονες, οἱ ὁποῖοι προστάσσουν τοὺς ἀνθρώπους, δὲν εἶναι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων. Διότι πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι δραστήριοι καὶ μετὰ τὸν θάνατον, χωρισμένοι, ἐκτὸς ἐὰν ζῶν μὲν ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἀνόητος καὶ ἀδύνατος, ὅταν δὲ νεκρωθῆ, πιστεύεται ὅτι ἀποκτᾷ δραστικωτέραν δύναμιν; Ἀλλ' οὔτε τοῦτο ἔχει οὕτως, ὅπως ἀπεδείξαμεν εἰς ἄλλα χωρία, καὶ εἶναι δεινὸν νὰ νομίζωμεν ὅτι ἢ ἀθάνατος ψυχὴ, ἐμποδιζομένη ἀπὸ τὰ μέρη τοῦ σώματος, γίνεται φρονιμωτέρα, ὅταν ἀποχω-

τοῖς ἀνθρώποις ἐμβακχεύοντες, ποικίλαις καὶ ἐψευσμέναις δρα-
ματουργίαις τὰς γνώμας αὐτῶν παρατρέπουσι κάτω νενευκυίας,
ὅπως μεταρσιουῶσθαι πρὸς τὴν ἐν οὐρανοῖς πορείαν ἐξαδυνατῶ-
σιν. Ἄλλ' οὔτε ἡμᾶς τὰ ἐν κόσμῳ λέληθε, καὶ ὑμῖν εὐκατάληπτον
5 ἔσται τὸ θεῖον τῆς ἀπαθανατιζούσης τὰς ψυχὰς... ὑμῖν προσελθού-
σης.

16a Βλέπονται δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ψυχικῶν οἱ δαίμονες, ἔσθ' ὅτε
τοῖς ἀνθρώποις ἑαυτοὺς ἐκείνων δεικνύντων, ἵνα τε νομισθῶσιν
εἶναί τινες ἢ καὶ τι βλάβωσι καθάπερ πολεμίους, φίλοι κακοὶ τὴν
10 γνώμην ὑπάρχοντες, ἢ τῆς εἰς αὐτοὺς θρησκείας τοῖς ὁμοίοις αὐ-
τοῖς τὰς ἀφορμὰς παράσχωσιν. Εἰ γὰρ δυνατὸν αὐτοῖς, πάντως ἂν
καὶ τὸν οὐρανὸν συνάμα τῇ λοιπῇ ποιήσει καθείλκυσαν· νῦν δὲ
τοῦτο μὲν πράττουσιν οὐδαμῶς ἀδυνατοῦσι γάρ· ὕλη δὲ τῇ κάτω
πρὸς τὴν ὁμοίαν αὐτοῖς ὕλην πολεμοῦσιν. Τούτους δὲ νικᾶν ἂν τις
15 θελήσῃ, τὴν ὕλην παραιτησάσθω· θώρακι γὰρ Πνεύματος ἐπου-
ρανίου καθωπλισμένος πᾶν τὸ ὑπ' αὐτοῦ περιεχόμενον σῶσαι δυ-
νατὸς ἔσται. Εἰσὶν μὲν οὖν καὶ νόσοι καὶ στάσεις τῆς ἐν ἡμῖν
ὕλης· δαίμονες δὲ αὐτοὶ τούτων τὰς αἰτίας, ἐπειδὴν συμβαίνωσιν,
ἑαυτοῖς προσγράφουσιν, ἐπιόντες ὅποταν καταλαμβάνῃ κάματος.
20 Ἔστι δὲ ὅτε καὶ αὐτοὶ χειμῶνι τῆς σφῶν ἀβελτερίας κραδαίνου-
σιν τὴν ἕξιν τοῦ σώματος· οἱ λόγῳ Θεοῦ δυνάμεως πληττόμενοι
δεδιότες ἀπίασιν, καὶ ὁ κάμνων θεραπεύεται.

ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΥΨΟΥΣ

ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ

17 Περὶ γὰρ τῶν κατὰ τὸν Δημόκριτον ζυμπαθειῶν τε καὶ ἀντι-
παθειῶν τί καὶ λέγειν ἔχομεν ἢ τοῦθ' ὅτι κατὰ τὸν κοινὸν λόγον
25 Ἀβδηρολόγος ἐστὶν ὁ ἀπὸ τῶν Ἀβδῆρων ἄνθρωπος; Ὡσπερ δὲ
ὁ τῇ πόλει τῆς προσηγορίας αἴτιος, φίλον ὦν, ὡς φασιν, Ἡρακλέ-
ους ὑπὸ τῶν Διομήδους ἵππων κατεβρώθη, τρόπῳ τῷ αὐτῷ καὶ

ρήση ἀπὸ αὐτό. Διότι οἱ δαίμονες ἐξευτελίζοντες τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὴν κακοήθειάν των παρεκτρέπουν τὰς γνώμας των μὲ ποικίλας καὶ ψευδεῖς δραματουργίας, καθὼς ρέπουν πρὸς τὰ κάτω, ὥστε νὰ ἀδυνατοῦν νὰ ἐνυψωθοῦν πρὸς τὴν εἰς τοὺς οὐρανοὺς πορείαν. Ἄλλ' οὔτε ἡμᾶς διαφεύγουν τὰ συμβαίνοντα εἰς τὸν κόσμον καὶ εἰς σᾶς θὰ εἶναι εὐληπτον τὸ θεῖον τῆς ἀπαθανατιζούσης τὰς ψυχὰς ... προσελθούσης εἰς σᾶς.

16α Βλέπονται δὲ καὶ ὑπὸ τῶν ψυχικῶν ἀνθρώπων οἱ δαίμονες, καθὼς ἐνίοτε ἐκεῖνοι δεικνύουν ἑαυτοὺς εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οὕτως ὥστε νὰ θεωρηθοῦν ὅτι κάποιοι εἶναι ἢ καὶ νὰ τοὺς βλάψουν κατὰ τι ὡς ἐχθροὺς, διότι εἶναι κακοὶ φίλοι κατὰ τὴν γνώμην, ἢ νὰ παράσχουν τὰς ἀφορμὰς τῆς πρὸς αὐτοὺς λατρείας εἰς τοὺς ὁμοίους μὲ αὐτούς. Ἄν ἦτο εἰς αὐτοὺς δυνατόν, ὅπωςδὴποτε θὰ καθεῖλκον καὶ τὸν οὐρανὸν μαζὶ μὲ τὴν ἄλλην ποίησιν· τῶρα ὅμως δὲν πράττουν τοῦτο καθόλου, διότι ἀδυνατοῦν. Διότι μὲ τὴν κάτω ὕλην πολεμοῦν πρὸς τὴν ὁμοίαν μὲ αὐτοὺς ὕλην. Ἄν δὲ κανεῖς θελήσῃ νὰ νικήσῃ τούτους, ἅς ἐγκαταλείψῃ τὴν ὕλην· διότι ὀπλισμένος μὲ θώρακα ἐπουρανίου Πνεύματος θὰ εἶναι δυνατόν νὰ σώσῃ πᾶν τὸ περιεχόμενον ἀπὸ αὐτόν. Βεβαίως ὑπάρχουν καὶ νόσοι καὶ στάσεις τῆς ὕλης ἢ ὅποια ὑπάρχει εἰς ἡμᾶς· οἱ δαίμονες οἱ ἴδιοι προσγράφουν εἰς ἑαυτοὺς τὰς αἰτίας τούτων, ὅταν συμβαίνουν, ἐπερχόμενοι ὅταν ἐπικρατῇ κάματος. Ἐνίοτε δὲ καὶ αὐτοὶ μὲ τὴν συμφορὰν τῆς μωρίας των συγκλονίζον τὴν ἑξὶν τοῦ σώματος· οἱ ὅποιοι πληττόμενοι ἀπὸ τὸν λόγον τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ἀπὸ φόβον ἀπομακρύνονται, καὶ ὁ ἀσθενὴς θεραπεύεται.

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΥΨΟΥΣ

ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ

17 Πράγματι τί δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν περὶ τῶν συμπαθειῶν καὶ ἀντιπαθειῶν κατὰ τὸν Δημόκριτον παρὰ τὸ ὅτι κατὰ τὸν κοινὸν λόγον ὁ ἀπὸ τὰ Ἄβδηρα καταγόμενος εἶναι Ἄβδηρολόγος; Ὅπως δὲ ὁ αἰτιος τῆς ἐπωνυμίας εἰς τὴν πόλιν, φίλος ὢν, ὅπως λέγουν, τοῦ Ἡρακλέους κατεβροχθίσθη ἀπὸ τοὺς ἵππους

ὁ τὸν μάγον Ὀστάνην καυχώμενος ἐν ἡμέρᾳ συντελείας πυρὸς αἰωνίου βορᾶ παραδοθήσεται. Καὶ ὑμεῖς δέ, τοῦ γέλωτος ἦν μὴ ἀποπαύσησθε, τῶν αὐτῶν ὧνπερ καὶ οἱ γόητες τιμωριῶν ἀπολαύσετε. Διόπερ, ὦ Ἕλληνες, κεκραγότες ὥσπερ ἀπὸ τοῦ μετε-
 5 ὥρου κατακούσατέ μου μὴδ' ἐπιτωθάζοντες τὴν ὑμετέραν ἀλογιστίαν ἐπὶ τὸν κήρυκα τῆς ἀληθείας μετάγετε. Πάθος οὐκ ἔστι δι' ἀντιπαθείας ἀπολλύμενον, οὐδὲ ὁ μεμηνῶς σκυτίδων ἐξαρτήμασι θεραπεύεται. Δαιμόνων εἰσὶν ἐπιφοιτήσεις· καὶ ὁ νοσῶν καὶ ὁ λέγων ἐρᾶν καὶ ὁ μισῶν καὶ ὁ βουλόμενος ἀμύνεσθαι τούτους λαμ-
 10 βάνουσιν βοηθούς.

17a Τρόπος δὲ αὐτοῖς τῆς μηχανῆς οὗτος. Ὡσπερ γὰρ οἱ τῶν γραμμάτων χαρακτῆρες στίχοι τε οἱ ἀπ' αὐτῶν οὐ καθ' ἑαυτοῦς εἰσι δυνατοὶ σημαίνειν τὸ συνταττόμενον, σημεῖα δὲ τῶν ἐννοιῶν σφίσιν αὐτοῖς ἄνθρωποι δεδημιουργήκασι, παρὰ τὴν ποιὰν αὐτῶν
 15 σύνθεσιν γινώσκοντες ὅπως καὶ ἡ τάξις τῶν γραμμάτων ἔχει νενομοθέτηται, παραπλησίως καὶ τῶν ριζῶν αἱ ποικιλίαι νεύρων τε καὶ ὀστέων παραλήψεις οὐκ αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς δραστικαὶ τινές εἰσι, στοιχείωσις δὲ ἔστι τῆς τῶν δαιμόνων μοχθηρίας, οἱ πρὸς ἅπερ ἐκάστας αὐτῶν ἰσχύειν ὠρίκασιν, ἐπειδὴν παρειλημμένην
 20 ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων θεάσωνται τὴν δι' αὐτῶν ὑπηρεσίαν, ὑπολαμβάνοντες σφίσιν αὐτοῖς δουλεύειν τοὺς ἀνθρώπους ἀπεργάζονται. Πῶς δ' ἂν ἀγαθὸν μοιχείας ὑπηρετεῖν; Πῶς δὲ καὶ σπουδαῖον πρὸς τὸ μισεῖν τινὰς παριόντας βοηθεῖν; Ἡ πῶς ὕλη καλὸν προσάπτειν τὴν εἰς τοὺς μεμηνότας βοήθειαν καὶ μὴ τῷ Θεῷ;
 25 Τέχνη γὰρ τῆς θεοσεβείας τοὺς ἀνθρώπους παρατρέπουσι, πόαις αὐτοῦς καὶ ρίζαις πείθεσθαι παρασκευάζοντες· ὁ δὲ Θεός, εἶπερ αὐτὰ πρὸς τὸ ποιεῖν ἅπερ οἱ ἄνθρωποι βούλονται κατεσκευάκει, πονηρῶν ἂν ἦν πραγμάτων δημιουργός, ἐπεὶ αὐτὸς μὲν πᾶν τὸ εὖ πως ἔχον ἐδημιούργησεν, ἡ δὲ τῶν δαιμόνων ἀσωτία τοῖς ἐν τῷ
 30 κόσμῳ πρὸς τὸ κακοποιεῖν ἐχρήσατο, καὶ τούτων ἔστι τῆς κακίας τὸ εἶδος καὶ οὐχὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ τελείου. Πῶς γὰρ ἂν ζῶν μὲν ἠκιστα μοχθηρὸς εἶην, νεκροῦ δὲ ὄντος μου λείψανον τὸν ἐν ἐμοὶ μὴδὲν ἐμοῦ πράττοντος τὸ μῆτε κινούμενον ἀλλὰ μὴδὲ αἰσθανό-

τοῦ Διομήδους, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ὁ ἐγκωμιάζων τὸν μάγον Ὀστάνην θὰ παραδοθῆ εἰς τὴν βορὰν τοῦ αἰωνίου πυρὸς κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς συντελείας. Καὶ σεῖς δέ, ἂν δὲν σταματήσετε τὸν γέλωτα, θὰ δεχθῆτε τὰς ἰδίας τιμωρίας μὲ τοὺς γόητας. Διὰ τοῦτο, Ἕλληνες, ἀκούσατέ με καθὼς φωνάζω ὡσὰν ἀπὸ μετέωρον καὶ χωρὶς νὰ χλευάζετε τὴν ἀλογιστίαν σας μεταβῆτε εἰς τὸν κήρυκα τῆς ἀληθείας. Δὲν ὑπάρχει πάθος καταστρεφόμενον δι' ἀντιπαθείας, ὁ δὲ παράφρων δὲν θεραπεύεται μὲ δερμάτινα ἐξαρτήματα. Εἶναι ἐπιφοιτήσεις δαιμόνων· καὶ ὁ νοσῶν καὶ ὁ λέγων ὅτι ἀγαπᾷ καὶ ὁ μισῶν καὶ ὁ θέλων νὰ ἀμύνεται τούτους λαμβάνουν βοηθούς.

17α Ἡ δὲ μέθοδος αὐτῶν εἶναι ἡ ἐξῆς. Ὅπως δηλαδὴ οἱ χαρακτηριστῆρες τῶν γραμμάτων καὶ οἱ ἀπὸ αὐτοὺς στίχοι δὲν ἔχουν ἀφ' ἑαυτῶν τὴν δύναμιν νὰ σημάνουν τὸ ἐννοούμενον, ὡς σημεῖα δὲ τῶν ἐννοιῶν τοὺς ἔχουν δημιουργήσει οἱ ἄνθρωποι δι' ἑαυτοὺς, γνωρίζοντες παρὰ τὴν ὅποιανδήποτε σύνθεσιν αὐτῶν πῶς εἶναι καθωρισμένη καὶ ἡ τάξις τῶν γραμμάτων, παρομοίως καὶ αἱ ποικιλίαι τῶν ριζῶν καὶ αἱ συνθέσεις τῶν νεύρων καὶ τῶν ὀστέων δὲν εἶναι αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς δραστικά, ἀλλ' εἶναι ἐκδήλωσις τῆς μοχθηρίας τῶν δαιμόνων, οἱ ὅποιοι, ὅταν ἴδουν ὅτι παρελήφθη ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἡ ἐνέργειά των, πρὸς ὅσα ὤρισαν δι' ἑκάστην αὐτῶν νὰ ἰσχύη, ἀνακόπτοντες κάμνουν τοὺς ἀνθρώπους νὰ δουλεύουν εἰς αὐτοὺς τοὺς ἰδίους. Πῶς θὰ ἦτο ἀγαθὸν νὰ ὑπηρετῆ κανεὶς μοιχείας; Πῶς θὰ ἦτο σπουδαῖον νὰ συμβάλῃ κανεὶς εἰς τὸ νὰ μισῶνται μερικοὶ ἀπὸ τοὺς διερχομένους; Ἡ πῶς θὰ ἦτο καλὸν νὰ ἀποδίδωμεν τὴν πρὸς τοὺς παράφρονας βοήθειαν εἰς τὴν ὕλην καὶ ὄχι εἰς τὸν Θεόν; Διότι παραπλανοῦν τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὸ πρόσχημα τῆς θεοσεβείας, πείθοντες αὐτοὺς νὰ πιστεύουν εἰς χόρτα καὶ ρίζας· ὁ δὲ Θεός, ἂν εἶχε κατασκευάσει αὐτὰ τὰ πράγματα, διὰ νὰ κάμουν οἱ ἄνθρωποι ὅσα θέλουν, θὰ ἦτο δημιουργὸς πονηρῶν πραγμάτων· τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι αὐτὸς μὲν ἐδημιούργησε πᾶν τὸ ἀγαθόν, ἡ δὲ ἀσωτία τῶν δαιμόνων ἐχρησιμοποίησε τὰ ἐν τῷ κόσμῳ πρὸς τὴν κακοποιῖαν· εἰς αὐτοὺς δὲ ἀνήκει τὸ εἶδος τῆς κακίας καὶ ὄχι εἰς τὸν τέλειον Θεόν. Διότι πῶς εἶναι δυνατόν ζῶν μὲν νὰ εἶμαι ἐλάχιστα μοχθηρός, ὅταν δὲ εἶμαι νεκρός, τὸ εἰς ἐμὲ λείψανον τὸ ὅποιον, ἀφοῦ ἐγὼ δὲν πράττω τίποτε, οὔτε

μενον αἰσθητόν τι ἀπεργάσεται; Πῶς δὲ ὁ τεθνεὼς οἰκτίστῳ θανάτῳ δυνήσεται πρὸς τιμωρίαν τινὸς ἐξυπηρετῆσαι; Τοῦτο γὰρ εἰ οὕτως εἶη, πολλῶ μᾶλλον ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν οἰκτεῖον ἐχθρὸν ἀμυνεῖται· δυνάμενος γὰρ καὶ ἄλλοις βοηθεῖν ἕκδικος πολλῶ μᾶλλον
5 ἑαυτοῦ καταστήσεται.

18 Φαρμακεία δὲ καὶ πᾶν τὸ ἐν αὐτῇ εἶδος τῆς αὐτῆς ἐστὶν ἐπιτεχνήσεως. Εἰ γὰρ τις ὑπὸ τῆς ὕλης θεραπεύεται πιστεύων αὐτῇ, θεραπευθήσεται μᾶλλον αὐτὸς δυνάμει Θεοῦ προσανέχων. Ὡσπερ γὰρ τὰ δηλητήρια συνθέσεις εἰσὶν ὑλικάι, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ ἰώμενα τῆς αὐτῆς ὑποστάσεώς ἐστὶν. Εἰ δὲ τὴν φαν-
10 λοτέραν ὕλην παραιτούμεθα, πολλάκις καὶ διὰ τῆς ἐφ' ἕτερον τῶν κακῶν τινος ἐπιπλοκῆς ἰάσασθαί τινες ἐπιτηδεύουσι καὶ τοῖς κακοῖς κᾶν πρὸς τὸ ἀγαθὸν καταχρήσονται. Καθάπερ δὲ ὁ τῶ ληστεύοντι συνδειπνήσας, κᾶν μὴ ληστής αὐτὸς ᾗ, ἀλλ' ὅμως διὰ
15 τὸ συνεστιαθῆναι τιμωρίας μεταλαμβάνει, τρόπῳ τῶ αὐτῶ καὶ ὁ μὴ κακὸς τῶ δὲ φαύλῳ ἀνεμιγείς πρὸς τὸ νομιζόμενον καλὸν συγχρησάμενος διὰ τὴν εἰς αὐτὸν κοινωνίαν ὑπὸ τοῦ κρίνοντος τοῦτον Θεοῦ κολασθήσεται.

18a Διὰ τί γὰρ ὁ πιστεύων ὕλης οἰκονομία πιστεύειν οὐ βούλεται
20 τῶ Θεῶ; Τίνος δὲ χάριν οὐ τῶ δυνατωτέρῳ προσέρχῃ δεσπότη, θεραπεύεις δὲ μᾶλλον αὐτὸν ὥσπερ ὁ μὲν κύων διὰ πόας, ὁ δὲ ἔλαφος δι' ἐχίδνης, ὁ δὲ σῦς διὰ τῶν ἐν ποταμοῖς καρκίνων, ὁ δὲ λέων διὰ τῶν πιθήκων; Τί δέ μοι θεοποιεῖς τὰ ἐν κόσμῳ; Τί δὲ θεραπεύων τὸν πλησίον εὐεργέτης ἀποκαλῆ; Λόγου δυνάμει κα-
25 τακολούθησον· οὐ θεραπεύουσιν οἱ δαίμονες, τέχνη δὲ τοὺς ἀνθρώπους αἰχμαλωτεύουσι. Καὶ ὁ θαυμασιώτατος Ἰουστῖνος ὀρθῶς ἐξεφώνησεν εἰκέναι τοὺς προειρημένους λησταῖς. Ὡσπερ γὰρ ἐκείνοις ἔθος ἐστὶ ζωγρεῖν τινας, εἶτα τοὺς αὐτοὺς μισθοῦ τοῖς οἰκείοις ἀποκαθιστᾶν, οὕτω καὶ οἱ νομιζόμενοι θεοὶ τοῖς τι-
30 νων ἐπιφοιτῶντες μέλεσιν, ἔπειτα δι' ὀνείρων τὴν εἰς αὐτοὺς πραγματευόμενοι δόξαν δημοσίᾳ τε τοὺς τοιούτους προῖέναι κελεύσαντες πάντων ὀρώντων, ἐπειδὴ τῶν ἐγκωμίων ἀπολαύσω-
σιν, ἀποπτάμενοι τῶν καμνόντων, ἦν ἐπραγματεύσαντο νόσον

κινεῖται οὔτε αἰσθάνεται, νὰ ἐνεργῇ κάτι αἰσθητόν; Πῶς δὲ ὁ ἀποθανὼν μὲ χεῖριστον θάνατον θὰ δυνηθῇ νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν τιμωρίαν τινός; Ἐὰν τοῦτο ἔχει οὕτως, πολὺ περισσότερον θ' ἀντικρούσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν οἰκεῖον ἐχθρόν· διότι δυνάμενος νὰ βοηθήσῃ καὶ ἄλλους πολὺ περισσότερον θὰ γίνῃ ἐκδικητὴς ἑαυτοῦ.

18 Διότι ἡ φαρμακεία καὶ αἱ ἄλλαι ἐκδηλώσεις τοῦ εἴδους τῆς εἶναι τῆς ἰδίας ἐπινοήσεως. Ἐὰν θεραπεύεται κανεὶς ἀπὸ τὴν ὕλην πιστεύων εἰς αὐτήν, θὰ θεραπευθῇ μᾶλλον αὐτὸς ἀφοσιούμενος εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ. Ὅπως δηλαδὴ τὰ δηλητήρια εἶναι ὕλिकाὶ συνθέσεις, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ τὰ φάρμακα εἶναι τῆς αὐτῆς ὑποστάσεως. Ἄν δὲ ἀφήσωμεν τὴν φαυλοτέραν ὕλην, πολλάκις καὶ διὰ κάποιας ἐπιπλοκῆς πρὸς ἄλλο κακὸν ἐπιχειροῦν μερικοὶ νὰ θεραπεύσουν καὶ θὰ κάμουν κατάχρησιν τῶν κακῶν πρὸς τὸ ἀγαθόν. Καθὼς δὲ ὁ συνδειπνήσας μὲ ληστήν, ἀκόμη καὶ ἂν δὲν εἶναι ὁ ἴδιος ληστής, ἀλλ' ὅμως διὰ τὸν λόγον ὅτι συνεστιάσθη, δέχεται τιμωρίαν, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ὁ μὴ κακός, ἂν ἀναμιχθῇ μὲ τὸν φαῦλον καὶ κάμῃ χρῆσιν ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τὸ νομιζόμενον καλόν, λόγῳ τῆς εἰς αὐτὸν κοινωνίας θὰ τιμωρηθῇ ὑπὸ τοῦ κρίνοντος τοῦτον Θεοῦ.

18α Διατί τάχα ὁ πιστεύων εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς ὕλης δὲν θέλει νὰ πιστεύῃ εἰς τὸν Θεόν; Διὰ ποῖον δὲ λόγον δὲν προσέρχεται εἰς τὸν δυνατώτερον δεσπότην, ἀλλὰ μᾶλλον θεραπεύεις τὸν ἑαυτὸν σου, ὅπως ὁ μὲν κύων διὰ τοῦ χόρτου, ἡ δὲ ἔλαφος διὰ τῆς ἐχίδνης, ὁ δὲ χοῖρος διὰ τῶν καβουριῶν τῶν ποταμῶν, ὁ δὲ λέων διὰ τῶν πιθήκων; Διατί δὲ μοῦ θεοποιεῖς τὰ εἰς τὸν κόσμον; Διατί δὲ θεραπεύων τὸν πλησίον ἀποκαλεῖσαι εὐεργέτης; Ἀκολούθησε τὴν δύναμιν τοῦ λόγου· δὲν θεραπεύουν οἱ δαίμονες, ἀλλὰ αἰχμαλωτίζουν τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὴν ἀπάτην. Καὶ ὁ θαυμαστότατος Ἰουστίνος ὀρθῶς ἰσχυρίσθη ὅτι οἱ προειρημένοι ὁμοιάζουν μὲ ληστές. Ὅπως δηλαδὴ ἐκεῖνοι συνηθίζουν νὰ συλλαμβάνουν κάποιους, ἔπειτα δὲ νὰ παραδίδουν τούτους εἰς τοὺς ἰδικούς των μὲ λῦτρα, οὕτω καὶ οἱ θεωρούμενοι θεοί, ἐπιφοιτῶντες εἰς τὰ μέλη κάποιων ἀνθρώπων, ἔπειτα παρασκευάζοντες τὴν εἰς ἑαυτοὺς δόξαν δι' ὄνειρων καὶ κελεύσαντες τοὺς τοιούτους δημοσία νὰ προχωρήσουν, ὅταν ἀπολαύσουν τῶν ἐγ-

περιγράφοντες, τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκαθιστῶσιν. Ὑμεῖς δὲ τούτων οὐκ ἔχοντες τὴν κατάληψιν παρ' ἡμῶν τῶν εἰδότην ἐκπαιδεύεσθε.

19 Λέγοντες θανάτου καταφρονεῖν καὶ τὴν αὐτάρκειαν ἀσκεῖν.
 5 Οἱ γὰρ παρ' ὑμῖν φιλόσοφοι τοσοῦτον ἀποδέουσι τῆς ἀσκήσεως ὥστε παρὰ τοῦ Ρωμαίων βασιλέως ἐτησίως χρησοῦς ἑξακοσίους λαμβάνειν τινὰς εἰς οὐδὲν χρήσιμον ἢ ὅπως μηδὲ τὸ γένειον δωρεὰν καθειμένον αὐτῶν ἔχωσιν. Κρήσκης γοῦν ὁ ἐννεοττεύσας τῇ μεγάλῃ πόλει παιδεραστία μὲν πάντα ὑπερήνεγκεν, φιλαργυ-
 10 ρία δὲ πάνυ προσεχῆς ἦν. Θανάτου δὲ ὁ καταφρονῶν οὕτως αὐτὸς ἐδεδίει τὸν θάνατον ὡς καὶ Ἰουστῖνον καθάπερ καὶ ἐμὲ ὡς κακῶ τῷ θανάτῳ περιβαλεῖν πραγματεύεσθαι, διότι κηρύττων τὴν ἀλήθειαν λίχνους καὶ ἀπατεῶνας τοὺς φιλοσόφους συνήλεγχεν. Τίνας δ' ἂν καὶ ἔδει διῶξαι τὸν φιλόσοφον εἰ μὴ μόνους
 15 ὑμᾶς; Ὅθεν εἴ φατε μὴ δεῖν δεδιέναι τὸν θάνατον, κοινωνοῦντες ἡμῶν τοῖς δόγμασι μὴ διὰ τὴν ἀνθρωπίνην δοξομανίαν, ὡς Ἀνάξαρχος, ἀποθνήσκετε, χάριν δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως τοῦ θανάτου καταφρονηταὶ γίνεσθε. Κόσμου μὲν γὰρ ἡ κατασκευὴ καλή, τὸ δὲ ἐν αὐτῷ πολίτευμα φαῦλον, καὶ καθάπερ ἐν πανηγύρει θεα-
 20 τροκοπουμένους ἔνεστιν ἰδεῖν τοὺς οὐκ εἰδότας τὸν Θεόν.

19α Τί γὰρ ἐστὶ μαντική; τί δὲ ὑπ' αὐτῆς πεπλάνησθε; Τῶν ἐν κόσμῳ πλεονεξιῶν ἐστὶ σοι διάκονος. Πολεμεῖν θέλεις καὶ τῶν φόνων λαμβάνεις σύβουλον τὸν Ἀπόλλω· κόρην ἀρπάσαι θέλεις καὶ τὸ δαιμόνιον σοι συναγωνίσασθαι προαιρῆ· νοσεῖς διὰ σεαυ-
 25 τὸν καί, ὥσπερ Ἀγαμέμνων, δέκα συμφράδμονας εἶναι θέλεις μετὰ σεαυτοῦ θεοῦς. Πιοῦσά τις ὕδωρ μαίνεται καὶ διὰ λιβάνων ἔκφρων γίνεται, καὶ σὺ τὴν τοιαύτην μαντεύεσθαι λέγεις. Προγνώστης ὑπῆρχεν ὁ Ἀπόλλων καὶ τῶν μαντευομένων διδάσκαλος· ἐπὶ τῆς Δάφνης ἑαυτὸν ἐψεύσατο. Δρυῖς, εἶπέ μοι, μαντεύεται
 30 καὶ πάλιν ὄρνιθες προαγορεύουσι, σὺ δὲ τῶν ζώων καὶ φυτῶν ἐλάττων ὑπάρχεις; Καλὸν ἄρα σοι γενέσθαι ξύλῳ μαντικῶ καὶ τῶν ἀεροφοίτων τὴν πτῆσιν λαμβάνειν. Ὁ ποιῶν σε φιλάργυρον, οὗτος καὶ περὶ τοῦ πλουτεῖν σοι μαντεύεται· στάσεις καὶ μάχας ὁ

κωμίων, ἀποχωροῦντες τῶν ἀσθενῶν, ἀπαλείφουν τὴν νόσον τὴν ὁποίαν ἐπέφεραν καὶ ἀποκαθιστοῦν τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν παλαιὰν κατάστασιν. Σεῖς ὅμως, μὴ ἀντιλαμβάνομενοι ταῦτα ἐκπαιδεύεσθε ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς γνωρίζοντας ...

19 ...Λέγοντες ὅτι καταφρονῶμεν θανάτου καὶ ἀσκοῦμεν τὴν αὐτάρκειαν. Διότι οἱ φιλόσοφοί σας τόσον ἀπέχουν ἀπὸ τὴν ἄσκησιν, ὥστε μερικοὶ νὰ λαμβάνουν ἀπὸ τὸν βασιλέα τῶν Ρωμαίων ἐτησίως ἑξακόσια χρυσᾶ νομίσματα, ὄχι διὰ τίποτε ἄλλο χρήσιμον, παρὰ διὰ νὰ μὴ τρέφουν δωρεὰν τὴν γενειάδα των. Ὁ Κρήσκης λοιπὸν ὁ ἐμφωλεύσας εἰς αὐτὴν τὴν μεγαλόπολιν εἰς τὴν παιδεραστίαν μὲν ὑπερέβαλεν ὅλους, εἰς τὴν φιλαργυρίαν δὲ ἦτο πολὺ προσκολλημένος. Ἐνῶ δὲ κατεφρόνει μὲ τὰ λόγια τὸν θάνατον, τόσον τὸν ἐφοβεῖτο, ὥστε νὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ προκαλέσῃ τὸν θάνατον ὡς κάτι κακὸν εἰς τὸν Ἰουστῖνον, καθὼς καὶ εἰς ἐμέ, διότι κηρύττων τὴν ἀλήθειαν ἐξήλεγχε τοὺς φιλοσόφους ὡς λαιμάργους καὶ ἀπατεῶνας. Ποῖοι δὲ ἔπρεπε νὰ διώξουν τὸν φιλόσοφον παρὰ μόνον σεῖς; Ὅθεν, ἂν λέγετε ὅτι δὲν πρέπει νὰ φοβῆσθε τὸν θάνατον, μετέχοντες τῶν δογμάτων ἡμῶν, νὰ μὴ ἀποθνήσκετε χάριν τῆς ἀνθρωπίνης δοξομανίας, ὅπως ὁ Ἀνάξαρχος, ἀλλὰ νὰ γίνετε καταφρονηταὶ τοῦ θανάτου χάριν τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Τοῦ κόσμου ἢ κατασκευὴ εἶναι καλὴ, ἀλλὰ ἢ εἰς αὐτὸν διαγωγὴ εἶναι φαύλη, καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ ἴδῃς τοὺς ἀγνοοῦντας τὸν Θεὸν νὰ θεατρίζονται ὅπως εἰς τὰ πανηγύρια.

19α Πράγματι τί εἶναι μαντικὴ; Διατί παραπλανᾶσθε ἀπὸ αὐτὴν; Εἶναι ὑπηρετριά σου εἰς τὰς πλεονεξίας τοῦ κόσμου. Θέλεις νὰ πολεμῆς, καὶ ὡς σύμβολον τῶν φόνων λαμβάνεις τὸν Ἀπόλλωνα· θέλεις νὰ ἀρπάσῃς κόρην, καὶ προτιμᾶς νὰ συναγωνίζεται μαζί σου τὸ δαιμόνιον· νοσεῖς ἐξ αἰτίας σου, καί, ὅπως ὁ Ἀγαμέμνων, θέλεις νὰ εἶναι μαζί σου δέκα θεοὶ σύμβουλοι. Κάποια γυνή, ἀφοῦ ἔπιεν ὕδωρ μαίνεται καὶ διὰ λιβάνων γίνεται παράφρων, καὶ σὺ λέγεις ὅτι ἢ τοιαύτη γυνὴ εἶναι μάντισσα. Προγνώστης ἦτο ὁ Ἀπόλλων καὶ διδάσκαλος τῶν μάντεων· ἐπὶ τῆς Δάφνης διεψεύσθη. Δρυῖς, εἶπέ μου, μαντεύεται καὶ ὄρνιθες προλέγουν, ἐσὺ δὲ εἶσαι κατώτερος τῶν ζώων καὶ τῶν φυτῶν; Ἄρα καλὸν θὰ ἦτο διὰ σὲ νὰ γίνῃς μαντικὸς διὰ δένδρου καὶ νὰ λαμβάνῃς τὴν πτῆσιν τῶν πετεινῶν. Ὁ καθιστῶν σε φιλάρ-

ἐγείρων καὶ περὶ τῆς ἐν πολέμῳ νίκης προαγορεύει. Τῶν παθῶν ἂν ὑπάρχεις ἀνώτερος, τῶν ἐν τῷ κόσμῳ πάντων καταφρονήσεις. Τοιούτους ἡμᾶς ὄντας μὴ ἀποστυγήσητε, ἀλλὰ παραιτησάμενοι τοὺς δαίμονας Θεῷ τῷ μόνῳ κατακολουθήσατε. «Πάντα ὑπ' αὐ-
5 τοῦ καὶ χωρὶς αὐτοῦ γέγονεν οὐδὲ ἓν». Εἰ δὲ ἔστιν ἐν τοῖς φουμέ-
νοις δηλητήριο, τοῦτο διὰ τὸ ἐνάμαρτον ἡμῶν ἐπισυμβέβηκεν.
Ἔχω δεικνύειν τὴν τούτων οἰκονομίαν· ὑμεῖς κατακούσατε, καὶ ὁ πιστεύων ἐπιγνώσεται.

20 Κἂν θεραπεύησθε φαρμάκοις (κατὰ συγγνώμην ἐπιτρέπω
10 σοι), τὴν μαρτυρίαν προσάπτειν σε δεῖ τῷ Θεῷ. Κόσμος γὰρ ἡμᾶς ἔτι καθέλκει, καὶ δι' ἀτονίαν τὴν ὕλην ἐπιζητῶ. Πτέρωσις γὰρ ἢ τῆς ψυχῆς πνεῦμα τὸ τέλειον, ὅπερ ἀπορρίψασα διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἔπτηξεν ὡσπερ νεοσσὸς καὶ χαμαιπετῆς ἐγένετο, μετα-
βᾶσα δὲ τῆς οὐρανίου συνουσίας τῶν ἐλαττόνων μετουσίαν ἐπε-
15 πόθησεν. Μετωκίσθησαν γὰρ οἱ δαίμονες, ἐξωρίσθησαν δὲ οἱ
πρωτόπλαστοι· καὶ οἱ μὲν ἀπ' οὐρανοῦ κατεβλήθησαν, οἱ δὲ ἀπὸ
γῆς μὲν ἀλλ' οὐκ ἐκ ταύτης, κρείττονος δὲ τῆς ἐνταυθοῦ διακο-
σμῆσεως. Καὶ χρὴ λοιπὸν ἡμᾶς ἐπιποθήσαντας τὸ ἀρχαῖον πα-
ραιτήσασθαι πᾶν τὸ ἐμποδῶν γινόμενον. Οὐκ ἔστι γὰρ ἄπειρος ὁ
20 οὐρανός, ὡς ἄνθρωπε, πεπερασμένος δὲ καὶ ἐν τέρματι· τὰ δὲ
ὑπὲρ τοῦτον αἰῶνες οἱ κρείττονες οὐ μεταβολὴ ὥρῶν ἔχοντες, δι'
ᾧν ποικίλαι νόσοι καθίστανται, πάσης δὲ εὐκρασίας μετειληφό-
τες ἡμέραν ἔχουσι διαμένουσιν καὶ φέγγος τοῖς ἐντεῦθεν ἀνθρώ-
ποις ἀπρόσιτον. Οἱ μὲν οὖν τὰς γεωγραφίας ἐκπονέσαντες, μέχρις
25 ἦν δυνατόν ἀνθρώπῳ, τῶν χωρίων τὴν ἀναγραφὴν ἐποίησαντο,
τὰ δ' ἐπέκεινα λέγειν οὐκ ἔχοντες διὰ τὸ ἀδύνατον τῆς θεωρίας
ἀμπώτεις ἠτιάσαντο θαλασσῶν τὴν μὲν πρᾶσώδη, τὴν δὲ
πηλώδη, τόπων δὲ τῶν μὲν τὸ ἔκφυρον, τῶν δὲ τὸ ψυχρὸν καὶ
διαπεπηγός. Ἡμεῖς δὲ τὰ ὑφ' ἡμῶν ἀγνοούμενα διὰ προφητῶν
30 μεμαθήκαμεν, οἵτινες ἅμα τῇ ψυχῇ πεπεισμένοι ὅτι πνεῦμα τὸ οὐ-
ράνιον ἐπένδυμα τῆς θνητότητος τὴν ἀθανασίαν κεκτήσεται τὰ
ἴσα μὴ ἐγίνωσκον αἱ λοιπαὶ ψυχαὶ προὔλεγον. Δυνατὸν δὲ παντὶ

γυρον, αὐτὸς μαντεύεται καὶ περὶ τοῦ ὅτι θὰ πλουτήσης· ὁ προκαλῶν στάσεις καὶ μάχας, προαγγέλλει καὶ τὴν νίκην κατὰ τὸν πόλεμον. Ἄν εἶσαι ἀνώτερος τῶν παθῶν, θὰ καταφρονήσης ὅλα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. Ἄφοῦ ἡμεῖς εἴμεθα τοιοῦτοι, μὴ μᾶς ἀπεχθάνεσθε, ἀλλ', ἐγκαταλείψαντες τοὺς δαίμονας, ἀκολουθήσατε τὸν μόνον Θεόν. «Ὅλα ὑπ' αὐτοῦ ἔγιναν καὶ χωρὶς αὐτὸν δὲν ἔγινε τίποτε»²². Ἐὰν δὲ ὑπάρχει εἰς τὰ φυτὰ δηλητήριον, τοῦτο ἐπισυνέβη ἐξ αἰτίας τῆς ἀμαρτωλότητος ἡμῶν. Δύναμαι ν' ἀποδείξω τὸν τρόπον λειτουργίας τούτων· σείς ἀκούσατε καὶ ὁ πιστεύων θὰ ἐπιγνώσῃ.

20 Καὶ ἂν θεραπεύεσθε μὲ φάρμακα (σοῦ τὸ ἐπιτρέπω κατὰ συγκατάβασιν), τὴν μαρτυρίαν πρέπει νὰ προσγράψῃς εἰς τὸν Θεόν. Διότι ἀκόμη μᾶς κρατεῖ κάτω ὁ κόσμος καὶ λόγῳ ἀτονίας ἐπιζητῶ τὴν γῆν. Πτέρωμα τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ τέλειον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀπορρίψασα αὐτὴ λόγῳ τῆς ἀμαρτίας, ἐζάρωσε ὡς νεοσσὸς καὶ ἔγινε χαμαιπετής, ἀπομακρυνθεῖσα δὲ ἀπὸ τὴν οὐράνιον συναναστροφὴν ἐπόθησε τὴν μέθεξιν τῶν κατωτέρων. Διότι οἱ δαίμονες μετετοπίσθησαν, ἐξωρίσθησαν δὲ οἱ πρωτόπλαστοι· καὶ ἐκεῖνοι μὲν κατερρίφθησαν ἀπὸ τὸν οὐρανόν, αὐτοὶ δὲ ἐξωρίσθησαν ἀπὸ τὴν γῆν, ἂν καὶ ὄχι αὐτὴν ἐδῶ, ἀλλὰ ἀνωτέραν τῆς ἐδῶ διακοσμῆσεως. Καὶ πρέπει λοιπὸν ἡμεῖς ποθοῦντες τὴν παλαιὰν κατάστασιν νὰ παραμερίσωμεν πᾶν ὅ,τι παρενεβλήθη ἐνδιαμέσως. Διότι δὲν εἶναι ἄπειρος ὁ οὐρανός, ἄνθρωπε, ἀλλὰ πεπερασμένος καὶ μὲ τέλος· τὰ δὲ ὑπεράνω αὐτοῦ εἶναι οἱ ἀνώτεροι αἰῶνες, οἱ ὁποῖοι δὲν διαθέτουν μεταβολὴν ὠρῶν, διὰ τῶν ὁποίων ἐπέρχονται ποικίλαι νόσοι, ἀλλὰ μετέχοντες παντοειδοῦς εὐκρασίας ἔχουν μόνιμον ἡμέραν καὶ φῶς ἀπρόσιτον διὰ τοὺς ἀπὸ ἐδῶ ἀνθρώπους. Ἐκεῖνοι λοιπὸν οἱ ὁποῖοι ἐξεπόνθησαν τὰς γεωγραφίας, ὅσον ἦτο δυνατὸν εἰς ἄνθρωπον, ἀνέγραψαν τοὺς τόπους, ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι νὰ περιγράψουν τὰ πέραν αὐτῶν, λόγῳ τῆς ἀδυναμίας νὰ παρατηρηθοῦν, ἐπεκαλέσθησαν ἀμπώτιδας καὶ θαλάσσας, ἄλλην πρᾶσώδη καὶ ἄλλην πηλώδη, καὶ τῶν τόπων ἄλλων μὲν τὸ πυρωμένον, ἄλλων δὲ τὸ ψυχρὸν καὶ παγωμένον. Ἡμεῖς δὲ τὰ ἀγνοούμενα ἀπὸ ἡμᾶς ἐμάθομεν διὰ τῶν προφητῶν, οἱ ὁποῖοι προεῖπαν ὅσα δὲν ἐγνώριζον αἱ λοιπαὶ ψυχαί, πεπεισμένοι ὅτι τὸ μαζὶ μὲ τὴν ψυχὴν οὐράνιον ἐπέन्दυμα τῆς θνητότητος πνεῦμα θὰ ἀποκτήσῃ

γυμνητεύοντι κτήσασθαι τὸ ἐπικόσμημα καὶ πρὸς τὴν συγγένειαν τὴν ἀρχαίαν ἀναδραμεῖν.

21 Οὐ γὰρ μωραίνομεν, ἄνδρες Ἕλληνες, οὐδὲ λήρους ἀπαγγέλλομεν, Θεὸν ἐν ἀνθρώπου μορφῇ γεγονέναι καταγγέλλοντες.
5 Οἱ λοιδοροῦντες ἡμᾶς συγκρίνατε τοὺς μύθους ὑμῶν τοῖς ἡμετέροις διηγήμασιν. Δηΐφοβος, ὡς φασιν, ἦν ἡ Ἀθηνᾶ διὰ τὸν Ἔκτορα, καὶ χάριν Ἀδμήτου Φοῖβος ὁ ἀκερσεκόμης τὰς εἰλίποδας βοῦς ἐποίμαινε, καὶ πρεσβῦτις ἀφικνεῖται πρὸς τὴν Σεμέλην ἢ τοῦ Διὸς γαμετή. Τοιαῦτα δὲ μελετῶντες πῶς ἡμᾶς διαγελάτε;
10 Τέθνηκεν ὑμῶν ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ὁ τὰς πεντήκοντα παρθένους μιᾷ νυκτὶ Θεσπιᾷσι διακορεύσας πυρὸς ἑαυτὸν παραδοὺς βορᾷ οἴχεται. Προμηθεὺς τῷ Καυκάσῳ προσαρτηθεὶς τιμωρίαν χάριν τῆς εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίας ὑπήνεγκε. Φθονερός ὁ Ζεὺς καθ' ὑμᾶς καὶ κρύπτει...

21a ...Τὸν ὄνειρον τοὺς ἀνθρώπους βουλόμενος ἀπόλλυσθαι. Διόπερ ἀποβλέψαντες πρὸς τὰ οἰκεῖα ἀπομνημονεύματα κἂν ὡς ὁμοίως μυθολογοῦντας ἡμᾶς ἀποδέξασθε. Καὶ ἡμεῖς μὲν οὐκ ἀφραίνομεν, φλήναφα δὲ τὰ ὑμέτερα. Γένεσιν ἂν λέγητε θεῶν, καὶ θνητοὺς αὐτοὺς ἀποφανεῖσθε. Διὰ τί γὰρ οὐ κρεῖ νῦν ἡ Ἥρα; Πότερον γεγήρακεν ἢ τοῦ μηνύσοντος ὑμῖν ἀπορεῖ; Πείσθητέ μοι νῦν, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, μηδὲ τοὺς μύθους μηδὲ τοὺς θεοὺς ὑμῶν ἀλληγορήσητε· κἂν γὰρ τοῦτο πράττειν ἐπιχειρήσητε, θεότης ἢ καθ' ὑμᾶς ἀνήρηται καὶ ὑφ' ἡμῶν καὶ ὑφ' ὑμῶν. Ἡ γὰρ τοιοῦτοι παρ' ὑμῖν ὄντες οἱ δαίμονες ὅποιοι καὶ λέγονται, φαῦλοι τὸν τρόπον εἰσίν, ἢ μεταγόμενοι πρὸς τὸ φυσικώτερον οὐκ εἰσιν οἷοι καὶ λέγονται. Σέβειν δὲ τῶν στοιχείων τὴν ὑπόστασιν οὔτ' ἂν πεισθεῖην οὔτ' ἂν πείσαιμι τὸν πλησίον. Καὶ Μητρόδωρος δὲ ὁ Λαμψακηνὸς ἐν τῷ Περὶ Ὀμήρου λῖαν εὐήθως διείλεκται, πάντα εἰς ἀλληγορίαν μετάγων. Οὔτε γὰρ Ἥραν οὔτε Ἀθηνᾶν
25 οὔτε Δία τοῦτ' εἶναί φησιν ὅπερ οἱ τοὺς περιβόλους αὐτοῖς καὶ τεμένη καθιδρύσαντες νομίζουσιν, φύσεως δὲ ὑποστάσεις καὶ στοιχείων διακοσμήσεις. Καὶ τὸν Ἔκτορα δὲ καὶ τὸν Ἀχιλλέα δηλαδὴ καὶ τὸν Ἀγαμέμνονα καὶ πάντας ἀπαξαπλῶς Ἕλληνας τε καὶ βαρβάρους σὺν τῇ Ἑλένῃ καὶ τῷ Πάριδι τῆς αὐτῆς φύσεως ὑπάρ-

τὴν ἀθανασίαν. Εἶναι δὲ δυνατὸν πᾶς γυμνητεύων νὰ ἀποκτήσῃ τὰ στολίδια καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ πρὸς τὴν ἀρχαίαν συγγένειαν.

21 Διότι δὲν εἶμεθα μωροί, ἄνδρες Ἕλληνες, οὔτε ἀπαγγέλλομεν φλυαρίας, κηρύσσοντες ὅτι ὁ Θεὸς ἦλθε μὲ μορφήν ἀνθρώπου. Ὅσοι μᾶς λοιδореῖτε, συγκρίνατε τοὺς μύθους σας μὲ τὰ ἰδικὰ μας διηγήματα. Φοβερὰ ἦτο ἡ Ἀθηνᾶ διὰ τὸν Ἔκτορα, ὅπως λέγουν, καὶ χάριν τοῦ Ἀδμήτου ὁ ἀκούρευτος Φοῖβος ἐβόσκησε τὰ βραδύποδα βόδια καὶ ἡ σύζυγος τοῦ Διὸς καταφθάνει πρεσβῦτις πρὸς τὴν Σεμέλην. Ἀφοῦ δὲ τοιαῦτα δέχεσθε, πῶς περιγελάτε ἡμᾶς; Ἀπέθανεν ὁ Ἀσκληπιὸς σας καὶ ὁ διακορεύσας τὰς πεντήκοντα παρθένους εἰς τὰς Θεσπιάς ἐντὸς μιᾶς νυκτὸς ἠφανίσθη παραδώσας ἑαυτὸν εἰς τὴν βορὰν τοῦ πυρός. Ὁ Προμηθεὺς, προσδεθείς εἰς τὸν Καύκασον, ὑπεβλήθη εἰς τιμωρίαν λόγῳ τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εὐεργεσίας. Φθονερός εἶναι κατὰ τὴν ἄποψίν σας ὁ Ζεὺς καὶ κρύπτει...

21α ...Τὸ ὄνειρον εἰς τοὺς ἀνθρώπους θέλων νὰ καταστραφῇ. Διὰ τοῦτο, βλέποντες τὰ ἱστορικά σας βιβλία ἀποδεχθῆτε μας τουλάχιστον ὡς ὁμοίως μὲ σᾶς μυθολογοῦντας. Καὶ ἡμεῖς μὲν δὲν εἶμεθα ἄφρονες, τὰ ἰδικὰ σας ὅμως εἶναι μωρολογίαί. Ἄν ὁμιλῆτε περὶ γενέσεως θεῶν, τοὺς κηρύσσετε θνητούς. Διατί τάχα δὲν γεννᾶ τώρα ἡ Ἥρα; Τί συνέβη; Ἐγήρασεν ἡ δὲν ἔχει κήρυκα διὰ νὰ σᾶς τὸ εἶπη; Πεισθῆτε εἰς ἐμὲ τώρα, ἄνδρες Ἕλληνες, καὶ μὴ ἀλληγορῆτε οὔτε τοὺς μύθους οὔτε τοὺς θεοὺς σας· καὶ ἂν ἄλλωστε ἐπιχειρήσετε νὰ πράξετε τοῦτο, ἀναιρεῖται ἢ κατὰ τὴν πεποίθησίν σας θεότης καὶ ἀπὸ ἡμᾶς καὶ ἀπὸ σᾶς. Διότι ἢ, ἂν εἶναι τοιοῦτοι εἰς σᾶς οἱ δαίμονες, ὅπως λέγονται, εἶναι φαῦλοι κατὰ τὸν τρόπον, ἢ μετατιθέμενοι πρὸς τὸ φυσικώτερον δὲν εἶναι ὅπως λέγονται. Νὰ λατρεύω δὲ τὴν ὑπόστασιν τῶν στοιχείων οὔτε θὰ πεισθῶ οὔτε θὰ πείσω τὸν πλησίον. Καὶ ὁ Μητρόδωρος δὲ ὁ Λαμψακηνὸς εἰς τὸ ἔργον τοῦ *Περὶ Ὀμήρου* πραγματεύεται τὸ θέμα μὲ πολλὴν ἀφέλειαν, μεταθέτων τὰ πάντα εἰς ἀλληγορίαν. Πράγματι λέγει ὅτι δὲν εἶναι οὔτε Ἥρα οὔτε Ἀθηνᾶ οὔτε Ζεὺς τοῦτο τὸ ὁποῖον νομίζουν οἱ ἐγείροντες εἰς αὐτοὺς περιβόλους καὶ τεμένη, ἀλλὰ ὑποστάσεις φύσεως καὶ διακοσμῆσεις στοιχείων. Θὰ εἶπητε δὲ ὅτι καὶ ὁ Ἔκτωρ καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ ὁ Ἀγεμέμων καὶ ὅλοι γενικῶς οἱ τότε Ἕλληνες καὶ βάρβαροι μαζί μὲ τὴν Ἑλένην καὶ τὸν Πάρι-

χοντας χάριν οίκονομίας ἐρεῖτε παρεισῆχθαι οὐδενὸς ὄντος τῶν προειρημένων ἀνθρώπων. Ταῦτα δὲ ἡμεῖς προετείναμεν ὡσπερ ἐπὶ ὑποθέσεως· τὴν γὰρ ἡμετέραν περὶ τοῦ Θεοῦ κατάληψιν οὐδὲ συγκρίνειν ὄσιον τοῖς εἰς ὕλην καὶ βόρβορον κυλινδουμένοις.

22 Οἷα γὰρ ἐστὶν ὑμῶν καὶ τὰ διδάγματα; τίς οὐκ ἂν χλευάσειε τὰς δημοτελεῖς ὑμῶν πανηγύρεις, αἱ προφάσει πονηρῶν ἐπιτελούμεναι δαιμόνων εἰς ἀδοξίαν τοὺς ἀνθρώπους περιτρέπουσιν; Εἶδόν τινα πολλάκις, καὶ ἰδὼν ἐθαύμασα καὶ μετὰ τὸ θαυμάσαι κατεφρόνησα πῶς ἔσωθεν μὲν ἐστὶν ἄλλος, ἔξωθεν δὲ ὅπερ οὐκ
10 ἔστι ψεύδεται, τὸν ἀβρυνόμενον σφόδρα καὶ παντοίως διακλώμενον καὶ τοῦτο μὲν τοῖς ὀφθαλμοῖς μαρμαρύσσοντα, τοῦτο δὲ καὶ τῷ χεῖρι λυγιζόμενον καὶ διὰ πηλίνης ὄψεως δαιμονῶντα καὶ ποτὲ μὲν ὡς Ἀφροδίτην, ποτὲ δὲ ὡς Ἀπόλλωνα γινόμενον, ἓνα κατήγορον πάντων τῶν θεῶν, δεισιδαιμονίας ἐπιτομήν, διάβολον
15 ἥρωϊκῶν πράξεων, φόνων ὑποκριτήν, μοιχείας ὑπομνηματιστήν, θησαυρὸν μανίας, κιναιδῶν παιδευτήν, καταδικαζομένων ἀφορμὴν καὶ τὸν τοιοῦτον ὑπὸ πάντων ἐπαινούμενον. Ἐγὼ δὲ αὐτὸν παρητησάμην πάντα ψευδόμενον καὶ τὴν ἀθεότητα καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα καὶ τὸν ἄνθρωπον.

22a Ἑμεῖς δὲ ὑπὸ τούτων συλαγωγεῖσθε καὶ τοὺς μὴ κοινωνοῦντας ὑμῶν ταῖς πραγματεῖαις λοιδορεῖτε. Κεχηνέναι πολλῶν ἀδόντων οὐ θέλω καὶ τῷ νεύοντι καὶ κινουμένῳ παρὰ φύσιν οὐ βούλομαι συνδιατίθεσθαι. Τί θαυμαστὸν οὐ παρ' ὑμῖν ἐξηυρημένον διαπράττεται; Ριναυλοῦσι μὲν γὰρ καὶ λαλοῦσι τὰ αἰσχρά, κινουν-
25 ται δὲ κινήσεις ἅς οὐκ ἐχρῆν, καὶ τοὺς ὅπως δεῖ μοιχεύειν ἐπὶ τῆς σκηνῆς σοφιστεύοντας αἱ θυγατέρες ὑμῶν καὶ οἱ παῖδες θεωροῦσι. Καλὰ παρ' ὑμῖν τὰ ἀκροατήρια κηρύττοντα πάνθ' ἄπερ ἐν νυκτὶ μοχθηρῶς πραγματεύεται καὶ τέρποντα τοὺς ἀκροατὰς αἰσχυρῶν λόγων ἐκφωνήμασιν. Καλοὶ δὲ εἰσὶν ὑμῶν καὶ οἱ ποιηταί,
30 ψευδολόγοι καὶ διὰ σχημάτων ἐξαπατῶντες τοὺς ἀκροωμένους.

23 Εἶδον ἀνθρώπους ὑπὸ τῆς σωμασκίας βεβαρημένους καὶ φορτίον τῶν ἐν αὐτοῖς κρεῶν περιφέροντας, οἷς ἔπαθλα καὶ στέφανοι πρόκεινται προκαλουμένων αὐτοὺς τῶν ἀγωνοθετῶν οὐκ ἐπ' ἀνδραγαθίᾳ, ὕβρεως δὲ καὶ στάσεως φιλονεικίᾳ, καὶ τὸν μᾶλ-

δα, ὄντες τῆς ἰδίας φύσεως, εἰσήχθησαν χάριν οἰκονομίας, χωρὶς νὰ ὑπάρχη κανεὶς ἀπὸ αὐτούς. Προετείναμεν δὲ ἡμεῖς ταῦτα ὡς ὑπόθεσιν· διότι τὴν ἰδικὴν μας περὶ Θεοῦ ιδέαν δὲν εἶναι δίκαιον οὔτε νὰ τὴν συγκρίνωμεν μὲ τοὺς κυλισμένους εἰς τὴν ὕλην καὶ τὸν βόρβορον.

22 Διότι ποῖα εἶναι τὰ διδάγματα σας; Ποῖος δὲν θὰ ἐχλεύαζε καὶ τὰς δημοσίας τελετάς σας, αἱ ὁποῖαι, τελούμενοι μὲ πρόφασιν πονηρῶν δαιμόνων, μεταστρέφουν τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν ἀδοξίαν; Εἶδα πολλὰς φορὰς κάποιον, καὶ ἰδὼν ἐθαύμασα καὶ μετὰ τὸν θαυμασμόν τὸν κατεφρόνησα, πῶς ἐσωτερικῶς μὲν εἶναι ἄλλος, ἀπὸ ἔξω δὲ παρουσιάζεται ψευδῶς ὡς κάτι τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι· πολὺ κομψευόμενον, παντοιοτρόπως λικνιζόμενον, ἀκτινοβολοῦντα μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ λυγιζόμενον μὲ τὰς χεῖρας, δαιμονῶντα μὲ ὄψιν πηλίνην καὶ γινόμενον ἄλλοτε ὡς Ἀφροδίτην ἄλλοτε δὲ ὡς Ἀπόλλωνα, ἓνα κατήγορον ὄλων τῶν θεῶν, σύνοψιν δεισιδαιμονίας, διαβολέα ἠρωϊκῶν πράξεων, ὑποκριτὴν φόνων, ὑπομνηματιστὴν μοιχείας, θησαυρὸν μανίας, παιδευτὴν κιναιδῶν, ἀφορμὴν καταδικαζομένων· καὶ εἶδα τὸν τοιοῦτον νὰ ἐπαινῆται ἀπὸ ὄλους. Ἐγὼ ὅμως τὸν ἐγκατέλειψα, διότι παρουσίαζε τὰ πάντα ψευδῶς, καὶ τὴν ἀθεότητα καὶ τὰς ἀσχολίας καὶ τὸν ἄνθρωπον.

22α Σεῖς δὲ συλαγωγεῖσθε ἀπὸ αὐτούς καὶ λαιδορεῖτε τοὺς μὴ μετέχοντας εἰς τὰς τελετάς σας. Δὲν θέλω νὰ χάσκω, ὅταν πολλοὶ ἄδουν, καὶ δὲν θέλω νὰ μεταβάλλω διάθεσιν μὲ τὸ νεῦμα καὶ τὸ κινούμενον παρὰ φύσιν. Τί ἀξιοπερίεργον δὲν ἔχει εὐρεθῆ καὶ διαπράττεται ἀπὸ σᾶς; Παίζουν αὐλὸν μὲ τὴν ρῖνα καὶ λαλοῦν αἰσχρά, κάμνουν ἀπρεπεῖς κινήσεις καὶ αἱ θυγατέρες καὶ οἱ υἱοὶ σας παρακολουθοῦν τοὺς παριστάνοντας εἰς τὴν σκηνὴν πῶς νὰ μοιχεύουν. Εἰς σᾶς εἶναι καλὰ τὰ ἀκούσματα, τὰ ὁποῖα κηρύσσουν ὅλα ὅσα διαπράττονται μοχθηρῶς κατὰ τὴν νύκτα καὶ τέρπουν τοὺς ἀκροατὰς μὲ ἐκφωνήσεις αἰσχυρῶν λόγων. Καλοὶ δὲ εἶναι καὶ οἱ ποιηταὶ σας, οἱ ὁποῖοι ἐξαπατοῦν τοὺς ἀκούοντας μὲ ψεύδη καὶ μὲ προσποιήσεις.

23 Εἶδα ἀνθρώπους βεβαρημένους ἀπὸ τὴν σωμασκήν καὶ περιφέροντας τὸ φορτίον τῶν κρεάτων ποὺ ἔχουν, εἰς τοὺς ὁποῖους διατίθενται ἔπαθλα καὶ στέφανοι, ὅταν τοὺς προσκαλοῦν οἱ ἀγωνοθέται, ὄχι δι' ἀνδραγαθίαν, ἀλλὰ διὰ φιλονεικίαν

- λον πλήκτην στεφανούμενον. Καὶ ταῦτα μὲν ἔστι τῶν κακῶν τὰ ἐλάττονα· τὰ δὲ μείζονα τίς οὐκ ἂν ἐξειπεῖν ὀκνήσειεν; Ἀργίαν τινὲς ἐπανηρημένοι διὰ τὴν ἀσωτίαν ἑαυτοὺς εἰς τὸ φονευθῆναι πιπράσκουσιν· καὶ πωλεῖ μὲν ἑαυτὸν ὁ πεινῶν, ὁ δὲ πλουτῶν ὠνεῖται τοὺς φονεύοντας. Καὶ τούτοις οἱ μαρτυροῦντες καθίζονται, 5 μονομαχοῦσί τε οἱ πυκτεύοντες περὶ οὐδενός, καὶ ὁ βοηθήσων οὐ κάτεισιν. Ἄρά γε τὰ τοιαῦτα ὑφ' ὑμῶν καλῶς ἐπιτελεῖται; Τὸ μὲν γὰρ στρατόπεδον τῶν μαιφονούντων ὁ προῦχων ἐν ὑμῖν συναγείρει ληστοτροφεῖν ἐπαγγελλόμενος, οἱ δὲ ληστεύοντες ἀπ' αὐτοῦ 10 προΐασιν, καὶ πάντες ἐπὶ τὴν θεάν σὺνιτε κριταὶ γινόμενοι τοῦτο μὲν πονηρίας ἀγωνοθέτου, τοῦτο δὲ καὶ αὐτῶν τῶν μονομαχοῦντων. Ὁ δὲ τῷ φόνῳ μὴ περιτυχὼν λυπεῖται, διότι μὴ κατεκρίθη πονηρῶν καὶ μιαρῶν ἔργων θεατῆς γενέσθαι. Θύετε ζῶα διὰ τὴν κρεωφαγίαν καὶ ἀνθρώπους ὠνεῖσθε τῇ ψυχῇ διὰ τὴν ἀνθρωπο- 15 σφαγίαν παρεχόμενοι, τρέφοντες αὐτὴν αἵματεκχυσίαις ἀθεωτάταις. Ὁ μὲν οὖν ληστεύων φονεῦει χάριν τοῦ λαβεῖν, ὁ δὲ πλουτῶν μονομάχους ὠνεῖται χάριν τοῦ φονεῦσαι.
- 24 Τί μοι συμβάλλεται πρὸς ὠφέλειαν ὁ κατὰ τὸν Εὐριπίδην μαινόμενος καὶ τὴν Ἀλκμαίωνος μητροκτονίαν ἀπαγγέλλων, ᾧ 20 μὴδὲ τὸ οἰκεῖον πρόσεστι σχῆμα, κέχηνε δὲ μέγα καὶ ξίφος περιφέρει καὶ κεκραγῶς πῖμπραται καὶ φορεῖ στολὴν ἀπάνθρωπον; Ἐρρέτω καὶ τὰ Ἥγησίου μυθολογήματα καὶ Μένανδρος τῆς ἐκείνου γλώττης ὁ στιχοποιός. Τί μοι καὶ τεθηπέναι τὸν Πυθικὸν ἀλητήν; τί δέ μοι καὶ κατὰ Ἀριστόξενον τὸν Θηβαῖον Ἀντιγενίδην 25 πολυπραγμονεῖν; Παραχωροῦμεν ὑμῖν τὰ μὴ ὠφέλιμα· καὶ ὑμεῖς ἢ πείσθητε τοῖς δόγμασιν ὑμῶν ἢ κατὰ τὸ ὅμοιον τῶν ὑμετέρων ἡμῖν ἐκχωρήσατε.
- 25 Τί μέγα καὶ θαυμαστὸν οἱ παρ' ὑμῖν ἐργάζονται φιλόσοφοι; Θατέρου γὰρ τῶν ὤμων ἐξαμελοῦσι κόμην τε ἐπιειμένοι πολλὴν 30 πωγωνοτροφοῦσιν ὄνυχας θηρίων περιφέροντες καὶ λέγοντες μὲν δεῖσθαι μηδενός, κατὰ δὲ τὸν Πρωτέα σκυτοδέψου μὲν χρήζοντες

23. Περιγράφει οὕτω ὁ Τατιανὸς τὰς συνήθεις κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν μονομαχίας.

ὕβριστικὴν καὶ στασιαστικὴν, καὶ νὰ στεφανώνεται αὐτὸς ποῦ κτυπᾷ περισσότερα. Καὶ αὐτὰ μὲν εἶναι τὰ ὀλιγώτερα τῶν κακῶν· τὰ δὲ μεγαλύτερα ποῖος δὲν θὰ διστάσῃ νὰ τὰ ἀναφέρῃ; Μερικοί, ἀναλαβόντες τὴν ἀργίαν λόγῳ ἀσωτίας πωλοῦν ἑαυτοὺς διὰ νὰ φονευθοῦν· ὁ πεινασμένος πωλεῖ ἑαυτόν, ὁ δὲ πλούσιος ἀγοράζει τοὺς φονευτὰς καὶ εἰς τούτους ὀρίζονται μάρτυρες, μονομαχοῦν οἱ πυγμαχοὶ διὰ τὸ τίποτε καὶ αὐτὸς ὁ ὁποῖος θὰ βοηθήσῃ δὲν κατέρχεται. Ἄραγε καλῶς πράττονται τὰ τοιαῦτα ἀπὸ σᾶς; Διότι τὸ μὲν στρατόπεδον τῶν ἀνθρωποκτότων συγκεντρώνει ὁ ἡγέτης σας, ἐπαγγελλόμενος νὰ τρέφῃ ληστὰς, οἱ δὲ λησταὶ προβαίνουν ἀπὸ αὐτόν, καὶ ὅλοι προστρέχετε εἰς τὸ θέαμα, γινόμενοι κριταί, ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς πονηρίας τοῦ ἀγωνοθέτου, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ αὐτῶν τῶν μονομάχων. Ὅποιος δὲ δὲν παρευρέθη εἰς τὸν φόνον, λυπεῖται, διότι δὲν κατεκρίθη νὰ γίνῃ θεατῆς πονηρῶν καὶ μιαρῶν ἔργων²³. Θυσιάζετε ζῶα διὰ τὴν κρεωφαγίαν καὶ ἀγοράζετε ἀνθρώπους τοὺς ὁποῖους προσφέρετε εἰς τὴν ψυχὴν δι' ἀνθρωποσφαγίαν, τρέφοντες αὐτὴν μὲ ἀθεωτάτας αἱματοχυσίας. Ὁ μὲν ληστής λοιπὸν φονεύει διὰ νὰ λάβῃ, ὁ δὲ πλούσιος ἀγοράζει μονομάχους διὰ νὰ φονεύῃ.

24 Τί μὲ ὠφελεῖ ὁ κατὰ τὸν Εὐριπίδην μαινόμενος²⁴ καὶ ἀπαγγέλλων τὴν μητροκτονίαν τοῦ Ἀλκμαίωνος, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν ὑπάρχει κἄν ἡ οἰκεία ἐμφάνισις, ἀλλὰ χάσκει μεγάλως καὶ περιφέρει ξίφος καὶ φορεῖ στολὴν ἀπάνθρωπον καὶ κατακαίεται κραυγάζων; Ἄς χαθοῦν τὰ μυθολογήματα τοῦ Ἡγησίου καὶ ὁ Μένανδρος, ὁ στιχοποιὸς τῆς γλώσσης ἐκείνου. Διατί νὰ θαμβώνωμαι ἀπὸ τὸν Πυθικὸν ποιητὴν; Διατί δὲ νὰ πολυπραγμονῶ καὶ διὰ τὸν Ἀριστόξενον τὸν Θηβαῖον, τὸν Ἀντιγενίδην; Παραχωροῦμεν εἰς σᾶς τὰ ἀνωφελῆ· καὶ σεῖς ἢ πεισθῆτε εἰς τὰ δόγματά σας ἢ καθ' ὅμοιον τρόπον προσχωρήσατε εἰς ἡμᾶς ἀπὸ τὰ ἰδικά σας.

25 Τί μέγα καὶ θαυμαστὸν ἐνεργοῦν οἱ φιλόσοφοί σας; Διότι ἀφήνουν γυμνὸν τὸν ἕνα ὤμον, τρέφουν μακρὰν κόμην καὶ πώγωνα, περιφέρουν ὄνυχας θηρίων καὶ λέγουν μὲν ὅτι δὲν ἔχουν τίποτε ἀνάγκην, ἀλλὰ κατὰ τὸν Πρωτέα διὰ τὸ σακκούλι

24. Ὁ Ἡρακλῆς μαινόμενος.

διὰ τὴν πῆραν, ὑφάντου δὲ διὰ τὸ ἱμάτιον καὶ διὰ τὸ ξύλον δρυο-
 τόμου, διὰ δὲ τὴν γαστριμαργίαν τῶν πλουτούντων καὶ ὄψοποιου.
 Ὁ ζηλῶν, ἄνθρωπε, τὸν κύνα, τὸν Θεὸν οὐκ οἶδας καὶ ἐπὶ τὴν
 ἀλόγων μίμησιν μεταβέβηκας· ὁ δὲ κεκραγῶς δημοσίᾳ μετ' ἀξιο-
 5 πιστίας ἔκδικος γίνῃ σουτοῦ, κἂν μὴ λάβῃς, λοιδορεῖς, καὶ γίνεται
 σοι τέχνη τοῦ πορίζειν τὸ φιλοσοφεῖν. Τοῖς Πλάτωνος ἔπη δό-
 γμασι, καὶ ὁ κατ' Ἐπίκουρον σοφιστεύων διαπρύσιος ἀνθίσταταί
 σοι· πάλιν τε εἶναι θέλεις κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, καὶ τις κατὰ τὸν
 Δημόκριτον λοιδορεῖται σοι. Πυθαγόρας Εὐφορβος γεγονέναι
 10 φησὶ καὶ τοῦ Φερεκύδους δόγματος κληρονόμος ἐστίν· ὁ δὲ Ἀρι-
 στοτέλης τῆς ψυχῆς διαβάλλει τὴν ἀθανασίαν. Στασιώδεις δὲ
 ἔχοντες τῶν δογμάτων τὰς διαδοχὰς ἀσύμφωνοι πρὸς τοὺς συμ-
 φώνους ἑαυτοῖς διαμάχεσθε. Σῶμά τις εἶναι λέγει τὸν τέλειον
 Θεόν, ἐγὼ δὲ ἀσώματον· ἄλυτον εἶναι τὸν κόσμον, ἐγὼ δὲ λύομε-
 15 νον· ἐκπύρωσιν ἀποβαίνειν κατὰ καιροῦς, ἐγὼ δὲ εἰσάπαξ· κριτὰς
 εἶναι Μίνω καὶ Ραδάμανθυν, ἐγὼ δὲ αὐτὸν τὸν Θεόν· ἀπαθανατί-
 ζεσθαι μόνην τὴν ψυχὴν, ἐγὼ δὲ καὶ τὸ σὺν αὐτῇ σαρκίον.

25a Τί βλάπτομεν ὑμᾶς, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες; τί δὲ τοὺς λόγῳ
 Θεοῦ κατακολουθοῦντας καθάπερ μιαιρωτάτους μεμισήκατε;
 20 Παρ' ἡμῖν οὐκ ἔστιν ἀνθρωποφαγία· ψευδομάρτυρες οἱ πεπαιδευ-
 μένοι γέγονατε· παρ' ὑμῖν δὲ Πέλοψ δεῖπνον τῶν θεῶν γίνεται
 κἂν Ποσειδῶνος ἐρώμενος, καὶ Κρόνος τοὺς υἱοὺς ἀναλίσκει, καὶ
 ὁ Ζεὺς τὴν Μῆτιν.

26 Παύσασθε λόγους ἀλλοτρίους θριαμβεύοντες καὶ ὡσπερ ὁ
 25 κολοῖος οὐκ ἰδίους ἐπικοσμούμενοι πτεροῖς. Ἐκάστη πόλις ἐὰν
 ἀφέληται τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀφ' ὑμῶν λέξιν, ἔξαδυνατήσουσιν ὑμῖν
 τὰ σοφίσματα. Ζητοῦντες τίς ὁ Θεός, τίνα τὰ ἐν ὑμῖν, ἀγνοεῖτε·
 κεχηνότες δὲ εἰς τὸν οὐρανὸν κατὰ βαράθρων πίπτετε. Λαβυρίν-
 θοις εὐόικασιν ὑμῶν τῶν βιβλίων αἱ ἀναθέσεις, οἱ δὲ ἀναγινώ-
 30 σκοντες τῷ πίθῳ τῶν Δαναΐδων. Τί μοι μερίζετε τὸν χρόνον, λέ-
 γοντες τὸ μὲν τι εἶναι παρωχηκὸς αὐτοῦ, τὸ δὲ ἐνεστός, τὸ δὲ μέλ-
 λον; Πῶς γὰρ δύναται παρελθεῖν ὁ μέλλων, εἰ ἔστιν ὁ ἐνεστός;

25. Πιστεύων εἰς τὴν μετενσάρκωσιν ὁ Πυθαγόρας ἰσχυρίζεται ὅτι ἦτο ὁ παλαιὸς ἥρωρ τῆς Τροίας Εὐφορβος.

χρειάζονται βυρσοδέψην, διὰ τὸ ἱμάτιον ὑφαντήν, διὰ τὴν ράβδον ξυλοκόπον, διὰ δὲ τὴν γαστριμαργίαν πλουσίους καὶ μάγειρον. Ἐνῶ, ἄνθρωπε, ζηλεύεις τὸν κύνα, δὲν γνωρίζεις τὸν Θεὸν καὶ μεταβαίνεις εἰς τὴν μίμησιν τῶν ἀλόγων· ἐνῶ κράζεις δημοσία μὲ ἀξιοπιστίαν, γίνεσαι ἐκδικητὴς σεαυτοῦ, καὶ ἂν δὲν λάβης, λοιδореῖς καὶ σοῦ γίνεται τέχνη πορισμοῦ ἢ φιλοσοφία. Ἀκολουθεῖς τὰ διδάγματα τοῦ Πλάτωνος, καὶ ὁ σοφιστεύων κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ Ἐπικούρου σὲ ἀντικρούει φανερά· θέλεις πάλιν νὰ εἶσαι εἰς τοὺς ὅπαδους τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ κάποιος ἀπὸ τοὺς ἀκολουθοῦντας τὸν Δημόκριτον σὲ λοιδореῖ. Ὁ Πυθαγόρας λέγει ὅτι ἦτο ὁ Εὐφορβος²⁵ καὶ εἶναι κληρονόμος τοῦ δόγματος τοῦ Φερεκύδους. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης διαβάλλει τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ἐνῶ δὲ ἔχετε ἀντιφατικὰς τὰς παραδόσεις τῶν διδασκαλιῶν σας, διαμάχεσθε σεῖς οἱ ἀσύμφωνοι πρὸς ἡμᾶς τοὺς συμφώνους μεταξύ μας. Κάποιος ἀπὸ σᾶς λέγει ὅτι ὁ τέλειος Θεὸς εἶναι σῶμα, ἐγὼ δὲ τὸν λέγω ἀσώματον· ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἀκατάλυτος, ἐγὼ δὲ ὅτι εἶναι διαλυόμενος· ὅτι συμβαίνει ἐκπύρωσις κατὰ καιρούς, ἐγὼ δὲ ἐφ' ἅπαξ· ὅτι ὁ Μίνως καὶ ὁ Ραδάμανθυς εἶναι κριταί, ἐγὼ δὲ ὅτι κριτῆς εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός· ὅτι ἀθάνατος γίνεται μόνον ἡ ψυχὴ, ἐγὼ δὲ ὅτι καὶ τὸ μετ' αὐτῆς σαρκίον.

25α Τί σᾶς βλάπτομεν, ἄνδρες Ἕλληνες; Διατί μισεῖτε τοὺς ἀκολουθοῦντας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ὡς μιαινωτάτους; Εἰς ἡμᾶς δὲν παρατηρεῖται ἀνθρωποφαγία· οἱ τάχα μορφωμένοι ἐγίνατε ψευδομάρτυρες. Ἀντιθέτως εἰς σᾶς ὁ Πέλοψ ἔγινε δεῖπνον τῶν θεῶν, ἂν καὶ ἦτο ἐρώμενος τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ ὁ Κρόνος κατατρώγει τοὺς υἱοὺς καὶ ὁ Ζεὺς τὴν Μῆτιν.

26 Παύσατε νὰ θριαμβολογῆτε διὰ ξένους λόγους καὶ νὰ στολίζεσθε ὡσὰν ὁ κολιοῖς μὲ πτερὰ τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἰδικά σας. Ἐὰν ἐκάστη πόλις ἀφαιρέσῃ ἀπὸ σᾶς τὴν λέξιν της, θὰ ἐξασθενήσουν τελείως τὰ σοφίσματά σας. Ἐνῶ ζητεῖτε ποῖος εἶναι ὁ Θεός, ἀγνοεῖτε τὰ ἰδικά σας· χάσκοντες δὲ πρὸς τὸν οὐρανὸν πίπτετε κάτω εἰς τὰ βάραθρα. Μὲ λαβυρίνθους ὁμοιάζουν αἱ διατυπώσεις τῶν βιβλίων, οἱ δὲ ἀναγινώσκοντες ὁμοιάζουν μὲ τὸν πίθον τῶν Δαναΐδων. Τί μοῦ μοιράζετε τὸν χρόνον, λέγοντες ὅτι τὸ μὲν ἐν εἶναι παρελθὸν αὐτοῦ, τὸ ἄλλο παρὸν καὶ τὸ ἄλλο μέλλον; Διότι πῶς δύναται νὰ παρέλθῃ ὁ μέλλων, ἐὰν εἶ-

Ὡσπερ δὲ οἱ ἐμπλέοντες τῆς νεῶς φερομένης οἴονται διὰ τὴν
 ἀμαθίαν ὅτι τὰ ὄρη τρέχουσιν, οὕτω καὶ ὑμεῖς οὐ γινώσκετε πα-
 ρατρέχοντας μὲν ὑμᾶς, ἐστῶτα δὲ τὸν αἰῶνα, μέχρις ἂν αὐτὸν ὁ
 ποιήσας εἶναι θελήσῃ. Διὰ τί γὰρ ἐγκαλοῦμαι λέγων τὰ ἐμά, τὰ δέ
 5 μου πάντα καταλύειν σπεύδετε; Μὴ γὰρ οὐχ ὑμεῖς κατὰ τὸν
 ὅμοιον τρόπον ἡμῖν γεγένησθε, τῆς αὐτῆς τοῦ κόσμου διοικήσεως
 μετειληφότες; Τί φάσκετε σοφίαν εἶναι παρ' ὑμῖν μόνοις, οὐκ
 ἔχοντες ἄλλον ἥλιον οὐδὲ ἀστέρων ἐπιφοιτήσεις καὶ γένεσιν δια-
 φορωτέραν θάνατόν τε παρὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἐξαίρετον;
 10 Ἀρχὴ τῆς φλυαρίας ὑμῖν γεγόνασιν οἱ γραμματικοί, καὶ οἱ μερί-
 ζοντες τὴν σοφίαν τῆς κατὰ ἀλήθειαν σοφίας ἀπετμήθητε, τὰ δὲ
 ὀνόματα τῶν μερῶν ἀνθρώποις προσενείματε· καὶ τὸν μὲν Θεὸν
 ἀγνοεῖτε, πολεμοῦντες δὲ ἑαυτοῖς ἀλλήλους καθαιρεῖτε. Καὶ διὰ
 τοῦτο πάντες οὐδέν ἐστε, σφετερίζοντες μὲν τοὺς λόγους, διαλεγό-
 15 μενοι δὲ καθάπερ τυφλὸς κωφῶ. Τί κατέχετε σκευὴ τεκτονικὰ
 τεκταίνειν μὴ γινώσκοντες; Τί λόγους ἐπαναιρεῖσθε τῶν ἔργων
 μακρὰν ἀφεστῶτες; Φυσώμενοι μὲν διὰ δόξης, ἐν δὲ ταῖς συμφο-
 ραῖς ταπεινούμενοι παρὰ λόγον καταχρᾶσθε τοῖς σχήμασι· δημο-
 σία μὲν γὰρ πομπεύετε, τοὺς δὲ λόγους ἐπὶ τὰς γωνίας ἀποκρύ-
 20 πτετε. Τοιούτους ὑμᾶς ἐπιγνόντες καταλελοίπαμεν καὶ τῶν ὑμε-
 τέρων οὐκέτι ψαύομεν, Θεοῦ δὲ λόγῳ κατακολουθοῦμεν. Τί γάρ,
 ἄνθρωπε, τῶν γραμμάτων ἐξαρτύεις τὸν πόλεμον; Τί δὲ ὡς ἐν
 πυγμῇ συγκρούεις τὰς ἐκφωνήσεις αὐτῶν διὰ τὸν Ἀθηναίων
 ψελλισμόν, δέον σε λαλεῖν φυσικώτερον; Εἰ γὰρ ἀττικίζεις οὐκ
 25 ὦν Ἀθηναῖος, λέγε μοι τοῦ μὴ δωρίζειν τὴν αἰτίαν· πῶς τὸ μὲν
 εἶναι σοι δοκεῖ βαρβαρικώτερον, τὸ δὲ πρὸς τὴν ὁμιλίαν ἰλαρώτε-
 ρον;

27 Εἰ δὲ σὺ τῆς ἐκείνων ἀντέχῃ παιδείας, τί μοι δόξας αἰρου-
 μένω δογμάτων ὧν θέλω διαμάχη; Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον τὸν μὲν
 30 ληστήν διὰ τὸ ἐπικατηγορούμενον ὄνομα μὴ κολάζειν πρὶν ἢ τά-
 ληθές ἐπ' ἀκριβεῖα καταμανθάνειν, ἡμᾶς δὲ προλήμματι λοιδο-
 ρίας ἀνεξετάστως μεμισηκέναι; Διαγόρας Ἀθηναῖος ἦν, ἀλλὰ τοῦ-
 τον ἐξορρησάμενον τὰ παρ' Ἀθηναίοις μυστήρια τετιμωρήκατε

ναι ὁ παρών; Ὅπως δὲ οἱ πλείοντες ἐπάνω εἰς πλοῖον κινούμενον ἀπὸ ἀμάθειαν νομίζουν ὅτι τρέχουν τὰ ὄρη, οὕτω καὶ σεῖς δὲν γνωρίζετε ὅτι σεῖς οἱ ἴδιοι παρατρέχετε, ὁ δὲ αἰὼν διαμένει, ὅσον ὁ ποιητὴς αὐτοῦ θέλει νὰ διαμείνη. Πράγματι διατί κατηγοροῦμαι λέγων τὰ ἰδικά μου, τὰ ὅποια σπεύδετε νὰ τὰ καταλύσετε ὅλα; Μήπως δὲν ἐγίνατε καὶ σεῖς κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον με ἡμᾶς, μετασχόντες τῆς ἰδίας τάξεως τοῦ κόσμου; Διατί ἰσχυρίζεσθε ὅτι σοφία εἶναι μόνον εἰς σᾶς, ἐνῶ δὲν ἔχετε ἄλλον ἥλιον οὔτε ἄλλους ἀστερισμοὺς καὶ δὲν διαθέτετε διαφορετικὴν γένεσιν καὶ θάνατον ὑπεροχώτεον ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους; Ἀρχὴ τῆς φλυαρίας σας ἐγιναν οἱ γραμματικοὶ καὶ διαμοιράζοντες τὴν σοφίαν ἀπεκόπητε ἀπὸ τὴν κατὰ ἀλήθειαν σοφίαν, τὰ δὲ ὀνόματα τῶν μερῶν τὰ ἀπεδώσατε εἰς ἀνθρώπους. Καὶ τὸν μὲν Θεὸν ἀγνοεῖτε, πολεμοῦντες δὲ πρὸς ἀλλήλους καθαιρεῖτε ἀλλήλους. Διὰ τοῦτο δὲν εἴσθε τίποτε ὅλοι, ἰδιοποιούμενοι μὲν τοὺς λόγους, συζητοῦντες δὲ ὅπως ὁ τυφλὸς μετὰ τὸν κωφόν. Διατί κατέχετε τεκτονικὰ ὄργανα, ἐνῶ δὲν γνωρίζετε τὴν τεκτονικὴν τέχνην; Διατί ἀναλαμβάνετε λόγους, ἐνῶ εὕρισκεσθε μακρὰν τῶν ἔργων; Ὑπερηφανευόμενοι εἰς ὥραν δόξης καὶ ταπεινούμενοι εἰς ὥραν συμφορῶν, καταχρᾶσθε τὰ σχήματα εἰς τοὺς λόγους· διότι δημοσίᾳ μὲν θριαμβολογεῖτε, εἰς τὰς γωνίας δὲ ἀποκρύπτετε τοὺς λόγους. Ἀντιληφθέντες λοιπὸν ὅτι εἴσθε τοιοῦτοι, σᾶς ἐγκατελείψαμεν καὶ δὲν ἐγγίζομεν πλέον τὰ ἰδικά σας, ἀλλὰ ἀκολουθοῦμεν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Διατί, ἄνθρωπε, παρασκευάζεις τὸν πόλεμον τῶν γραμμάτων; Διατί συγκρούεις τὰς ἐκφωνήσεις τῶν γραμμάτων ὡς εἰς πυγμαχίαν ἐξ αἰτίας τοῦ ψελλισμοῦ τῶν Ἀθηναίων, ἐνῶ πρέπει νὰ ὁμιλῆς φυσικώτερον; Διότι, ἂν ἀττικίζης χωρὶς νὰ εἶσαι Ἀθηναῖος, λέγε μου διὰ ποίαν αἰτίαν δὲν δωρίζεις; πῶς τὸ μὲν ἐν σοῦ φαίνεται βαρβαρικώτερον, τὸ δὲ ἄλλο φαιδρότερον πρὸς τὴν ὁμιλίαν;

7 Ἐὰν δὲ ἐσὺ δέχεσαι τὴν παιδείαν ἐκείνων, διατί διαμάχεσαι μαζί μου, διότι προτιμῶ ἀπόψεις δογμάτων τὰ ὅποια θέλω; Διότι πῶς δὲν θὰ ἦτο ἄτοπον τὸν μὲν ληστήν νὰ μὴ τιμωρῆτε διὰ τὸ κατηγορούμενον ὄνομα πρὶν καταμάθετε ἀκριβῶς τὴν ἀλήθειαν, ἡμᾶς δὲ νὰ μισῆτε ἀνεξετάστως μετὰ τὸ πλεονέκτημα τῆς λαιδορίας; Ὁ Διαγόρας ἦτο Ἀθηναῖος, ἀλλὰ τοῦτον ἐτιμωρήσατε διότι διεκωμώδησε τὰ μυστήρια τῶν Ἀθηναίων· ἐνῶ δὲ

καὶ τοῖς Φρυγίοις αὐτοῦ λόγοις ἐντυγχάνοντες ἡμᾶς μεμισήκατε. Λέοντος κεκτημένοι τὰ ὑπομνήματα πρὸς τοὺς ἀφ' ἡμῶν ἐλέγχους δυσχεραίνετε· καὶ τὰς περὶ τῶν κατ' Αἴγυπτον θεῶν δόξας Ἀπίωνος ἔχοντες παρ' ἑαυτοῖς ὡς ἀθεωτάτους ἡμᾶς ἐκκηρύσσετε. Τάφος τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καθ' ὑμᾶς δείκνυται κἂν ψεύδεσθαι τις τοὺς Κρήτας λέγῃ. Τῶν πολλῶν θεῶν ἡ ὀμήγουρις οὐδέν ἐστιν, κἂν ὁ καταφρονῶν αὐτῶν Ἐπίκουρος δαδουχῆ· τοὺς ἄρχοντας οὐδέν πλέον σέβω τοῦ Θεοῦ· κατάληψιν ἦν ἔχω περὶ τῶν ὄλων, ταύτην οὐκ ἀποκρύπτομαι. Τί μοι συμβουλευεῖς ψεύσασθαι τὴν 10 πολιτείαν; Τί δὲ λέγων θανάτου καταφρονεῖν, διὰ τέχνης φεύγειν αὐτὸν καταγγέλλεις; Ἐγὼ μὲν οὐκ ἔχω καρδίαν ἐλέφου· τὰ δὲ τῶν ὑμετέρων λόγων ἐπιτηδεύματα κατὰ τὸν ἀμετροεπῆ Θερσίτην γίνεται. Πῶς πεισθήσομαι τῷ λέγοντι μύδρον τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην γῆν; Τὰ γὰρ τοιαῦτα λόγων ἐστὶν ἄμιλλα καὶ οὐκ 15 ἀληθείας διακόσμησις. Ἦ πῶς οὐκ ἠλίθιον πιθέσθαι τοῖς Ἡροδώρου βιβλίοις περὶ τοῦ καθ' Ἡρακλέα λόγου, γῆν ἄνω κηρύττουσιν κατεληλυθέναι τε ἀπ' αὐτῆς λέοντα τὸν ὑφ' Ἡρακλέους φονευθέντα; Τί δ' ἂν ὠφελήσειε λέξις ἀττικῆ καὶ φιλοσόφων σωρεία καὶ συλλογισμῶν πιθανότητες καὶ μέτρα γῆς καὶ ἄστρων 20 θέσεις καὶ ἡλίου δρόμοι; Τὸ γὰρ περὶ τοιαύτην ἀσχολεῖσθαι ζήτησιν νομοθετοῦντός ἐστιν ἔργον ἑαυτῷ τὰ δόγματα.

28 Διὰ τοῦτο καὶ τῆς παρ' ὑμῖν κατέγγων νομοθεσίας. Μίαν μὲν γὰρ ἐχρῆν εἶναι καὶ κοινὴν ἀπάντων τὴν πολιτείαν· νυνὶ δὲ ὅσα γένη πόλεων, τοσαῦται καὶ τῶν νόμων θέσεις ὡς εἶναι τὰ παρ' 25 ἐνίοις αἰσχρὰ παρά τισι σπουδαῖα. Νομίζουσιν γοῦν Ἕλληνες φευκτὸν εἶναι τὸ συγγενέσθαι μητρί, κάλλιστον δὲ τὸ τοιοῦτόν ἐστιν ἐπιτήδευμα παρὰ τοῖς Περσῶν μάγοις· καὶ παιδεραστία μὲν ὑπὸ βαρβάρων διώκεται, προνομίας δὲ ὑπὸ Ρωμαίων ἠξίωται, παίδων ἀγέλας ὡσπερ ἵππων φορβάδων συναγείρειν αὐτῶν πει- 30 ρωμένων.

29 Ταῦτ' οὖν ἰδὼν, ἔτι δὲ καὶ μυστηρίων μεταλαβῶν καὶ τὰς παρὰ πᾶσι θρησκείας δοκιμάσας διὰ θηλυδριῶν καὶ ἀνδρογύνων συνισταμένας, εὐρῶν δὲ παρὰ μὲν Ρωμαίους τὸν κατ' αὐτοὺς Λα-

ἀναγινώσκετε τοὺς Φρυγίους λόγους του, μισεῖτε ἡμᾶς. Ἐνῶ κατέχετε τὰ ὑπομνήματα τοῦ Λέοντος, δυσανασχετεῖτε διὰ τοὺς ἐκ μέρους ἡμῶν ἐλέγχους. Ἐνῶ ἔχετε τὰς περὶ τῶν θεῶν τῆς Αἰγύπτου δοξασίας τοῦ Ἀπίωνος ἀνάμεσά σας, μᾶς διαλαλεῖτε ὡς ἀθεωτάτους. Ὁ τάφος τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς δεικνύεται εἰς τοὺς κύκλους σας, ἔστω καὶ ἂν κάποιος λέγῃ ὅτι ψεύδονται οἱ Κρῆτες ὡς πρὸς τὸ θέμα²⁶. Τῶν πολλῶν θεῶν ἡ ὁμήγουρις δὲν εἶναι τίποτε, ἀκόμη καὶ ἂν ὀδηγῇ ὁ καταφρονῶν αὐτοὺς Ἐπίκουρος. Δὲν σέβομαι καθόλου περισσότερο τοῦ Θεοῦ τοὺς ἄρχοντας· δὲν ἀποκρύπτω τὴν ἀντίληψιν τὴν ὁποῖαν ἔχω περὶ τῶν ὄλων. Διατί μὲ συμβουλεύεις νὰ παραβιάζω τὴν πολιτείαν; Διατί δέ, λέγων ὅτι καταφρονεῖς θανάτου, διδάσκεις νὰ τὸν ἀποφεύγωμεν μὲ τρόπον; Ἐγὼ μὲν δὲν ἔχω καρδίαν ἐλάφου· τὰ δὲ θέματα τῶν λόγων σας γίνονται κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἀμετροεποῦς Θερσίτου. Πῶς θὰ πεισθῶ εἰς τὸν λέγοντα μύδρον τὸν ἥλιον καὶ γῆν τὴν σελήνην; Τοιαῦτα πράγματα εἶναι λόγων ἐπίδειξις καὶ ὄχι ἐπιβεβαίωσις ἀληθείας. Ἡ πῶς δὲν εἶναι ἡλίθιον νὰ πειθώμεθα εἰς τὰ βιβλία τοῦ Ἡροδώρου περὶ τοῦ Ἡρακλέους, τὰ ὁποῖα κηρύττουν ὅτι ἡ γῆ εἶναι ἄνω καὶ ὅτι ἀπὸ αὐτὴν κατῆλθεν ὁ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους φονευθεὶς λέων; Τί δύναται νὰ ὠφελήσουν λεκτικὸν ἀττικὸν καὶ σωρευτὰ ἐπιχειρήματα φιλοσόφων καὶ πιθανότητες συλλογισμῶν καὶ μέτρα γῆς καὶ θέσεις ἄστρον καὶ δρόμοι ἡλίου; Ἡ ἐνασχόλησις μὲ τοιοῦτον ζήτημα εἶναι ἔργον νομοθετοῦντος δι' ἑαυτὸν τὰς διδασκαλίας.

28 Διὰ τοῦτο κατέκρινα καὶ τὴν νομοθεσίαν σας. Μία βεβαίως ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ κοινὴ δι' ὅλους ἡ πολιτεία· τῶρα ὅμως ὅσα γένη πόλεων ὑπάρχουν, τόσαι εἶναι καὶ τῶν νόμων θέσεις, ὥστε τὰ εἰς μερικοὺς αἰσχροὺς εἰς ἄλλους νὰ εἶναι σοβαρά. Νομίζουν λοιπὸν οἱ Ἕλληνες ὅτι εἶναι φευκτέον τὸ νὰ συνέρχεται κανεὶς μὲ τὴν μητέρα, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι καλλίστη ἐνέργεια εἰς τοὺς μάγους τῶν Περσῶν· καὶ ἡ παιδεραστία ὑπὸ μὲν τῶν βαρβάρων διώκεται, ἀλλὰ ἔχει ἀξιωθῆ προνομίας ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους, οἱ ὁποῖοι προσπαθοῦν νὰ συνάξουν ἀγέλας παίδων ὡς φορβάδων.

29 Ἴδὼν λοιπὸν ταῦτα, προσέτι δὲ μετασχῶν καὶ μυστηρίων καὶ δοκιμάσας τὰς εἰς ὅλον τὸν κόσμον θρησκείας αἱ ὁποῖαι διακονοῦνται ἀπὸ θηλυπρεπεῖς καὶ ἔρμοφροδίτους· εὐρῶν δὲ

τιάριον Δία λύθροις ἀνθρώπων καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἀνδροκτασιῶν
 αἵμασι τερπόμενον, Ἄρτεμιν δὲ οὐ μακρὰν τῆς μεγάλης πόλεως
 τῶν αὐτῶν πράξεων ἐπανηρημένην τὸ εἶδος ἄλλον τε ἀλλαχῆ
 δαίμονα κακοπραγίας ἐπαναστάσεις πραγματευόμενον, κατ'
 5 ἑμαυτὸν γενόμενος ἐζήτουν ὄτω τρόπῳ τ' ἀληθὲς ἐξευρεῖν δύνω-
 μαι. Περινοοῦντι δέ μοι τὰ σπουδαῖα συνέβη γραφαῖς τισιν ἐντυ-
 χεῖν βαρβαρικαῖς, πρεσβυτέραις μὲν ὡς πρὸς τὰ Ἑλλήνων δόγμα-
 τα, θειοτέραις δὲ ὡς πρὸς τὴν ἐκεῖνων πλάνην· καί μοι πεισθῆναι
 ταύταις συνέβη διὰ τε τῶν λέξεων τὸ ἄτυφον καὶ τῶν εἰπόντων
 10 τὸ ἀνεπιτήδευτον καὶ τῆς τοῦ παντὸς ποιήσεως τὸ εὐκατάληπτον
 καὶ τῶν μελλόντων τὸ προγνωστικὸν καὶ τῶν παραγγελμάτων τὸ
 ἐξαίσιον καὶ τῶν ὄλων τὸ μοναρχικόν. Θεοδιδάκτου δέ μου γενο-
 μένης τῆς ψυχῆς συνῆκα ὅτι τὰ μὲν καταδίκης ἔχει τρόπον, τὰ δὲ
 ὅτι λύει τὴν ἐν κόσμῳ δουλείαν καὶ ἀρχόντων μὲν πολλῶν καὶ
 15 μυρίων ἡμᾶς ἀποσπᾶ τυράννων, δίδωσι δὲ ἡμῖν οὐχ ὄπερ μὴ ἐλά-
 βομεν, ἀλλ' ὄπερ λαβόντες ὑπὸ τῆς πλάνης ἔχειν ἐκωλύθημεν.

30 Τούτων οὖν τὴν κατάληψιν πεπονημένος βούλομαι καθάπερ
 τὰ νήπια τῶν βρεφῶν...

30α ...Ἀποδύσασθαι. Τὴν γὰρ τῆς πονηρίας σύστασιν εἰοικυῖαν τῇ
 20 τῶν βραχυτάτων σπερμάτων ἴσμεν, ἅτε διὰ μικρᾶς ἀφορμῆς τού-
 του κρατυνθέντος, πάλιν δ' αὖ λυθησομένου, ἡμῶν πειθομένων
 λόγῳ Θεοῦ καὶ μὴ σκορπιζόντων ἑαυτούς. Διὰ τίνος γὰρ ἀποκρύ-
 φου θησαυροῦ τῶν ἡμετέρων ἐπεκράτησεν, ὃν ὀρύττοντες κο-
 νιορτοῦ μὲν ἡμεῖς ἐνεπλήσθημεν, τούτῳ δὲ τοῦ συνεστάναι τὴν
 25 ἀφορμὴν παρέσχομεν. Τὸ γὰρ αὐτοῦ πᾶς ὁ ἀποδεχόμενος κτῆμα
 τοῦ πολυτιμοτέρου πλούτου τὴν ἐξουσίαν ἐχειρώσατο. Ταῦτα μὲν
 οὖν πρὸς τοὺς ἡμῶν οἰκείους εἰρήσθω· πρὸς δὲ ὑμᾶς τοὺς Ἑλλη-
 νας τί ἂν ἕτερον ἢ τὸ μὴ τοῖς κρείττοσιν λοιδορεῖσθαι μηδ', εἰ
 βάρβαροι λέγοιντο, ταύτην λαμβάνειν τῆς χλεῦης τὴν ἀφορμὴν;
 30 Τοῦ γὰρ πάντας ἀλλήλων ἐπακούειν τῆς διαλέκτου μὴ δύνασθαι
 τὴν αἰτίαν εὐρεῖν, ἣν ἐθέλητε, δυνήσεσθε· τοῖς ἐξετάζειν γὰρ βου-
 λομένοις τὰ ἡμέτερα ραδίαν καὶ ἄφθονον ποιήσομαι τὴν διήγησιν.

εἰς τοὺς Ῥωμαίους τὸν λεγόμενον ἀπὸ αὐτοῦς Λατιάριον Δία νὰ εὐχαριστῆται μὲ λῦθρα καὶ αἵματα ἀπὸ ἀνθρωποκτονίας, τὴν δὲ Ἄρτεμιν ὄχι μακρὰν τῆς μεγαλοπόλεως νὰ ἐπιχειρῆ τὸ εἶδος τῶν αὐτῶν πράξεων καὶ ἄλλον δαίμονα ἄλλοῦ, διαπράττοντα ἐνεργείας κακοπραγίας, ἐλθὼν εἰς τὸν ἑαυτὸν μου ἐζήτουν μὲ ποῖον τρόπον θὰ δυνηθῶ νὰ ἐξεύρω τὸ ἀληθές. Καθὼς δὲ ἐσκεπτόμην τὰ σπουδαῖα θέματα συνέβη νὰ εὕρω μερικὰς βαρβαρικὰς γραφάς, πρεσβυτέρας μὲν ὡς πρὸς τὰ δόγματα τῶν Ἑλλήνων, θειοτέρας δὲ ὡς πρὸς τὴν πλάνην ἐκείνων· καὶ συνέβη νὰ πεισθῶ εἰς αὐτὰς τόσον διὰ τὴν ἀπλότητα τῶν λέξεων, ὅσον καὶ διὰ τὸ ἀνεπιτήδευτον τῶν ὁμιλησάντων καὶ τὴν πρόγνωσιν τῶν μελλόντων καὶ τὸ ἐξαίσιον τῶν παραγγελμάτων καὶ τὴν μοναρχίαν ἐπὶ τῶν πάντων. Ἄφοῦ δὲ ἡ ψυχὴ μου ἔγινε θεοδίδακτος, ἀντελήφθην ὅτι ἐκεῖνα μὲν ὀδηγοῦν εἰς καταδίκην, αὐτὰ δὲ καταλύουν τὴν εἰς τὸν κόσμον δουλείαν, μᾶς ἀποσποῦν ἀπὸ πολλοὺς ἄρχοντας καὶ μυρίους τυράννους, μᾶς δίδουν δὲ ὄχι ὅ,τι ἐλάβομεν, ἀλλὰ ὅ,τι, ἐνῶ τὸ εἶχομεν λάβει, ἠμποδίσθημεν ἀπὸ τὴν πλάνην νὰ τὸ διατηρήσωμεν.

30 Ἄφοῦ λοιπὸν κατενόησα ταῦτα, θέλω ὡς τὰ νήπια βρέφη

...

30α ...Νὰ ἀποδυθῶμεν. Γνωρίζομεν ὅτι ἡ σύστασις τῆς πονηρίας ὁμοιάζει μὲ τὴν τῶν μικροσκοπικῶν σπερμάτων, διότι οὗτος ἐδυναμώθη διὰ μικρᾶς ἀφορμῆς, θὰ διαλυθῆ δὲ πάλιν, ὅταν πειθώμεθα εἰς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ δὲν σκορπίζωμεν ἑαυτοῦς. Διότι δι' ἑνὸς ἀποκρύφου θησαυροῦ²⁷ ἐπεκράτησε τῶν ἰδικῶν μας, τὸν ὁποῖον κατακρύπτοντες ἐγεμίσαμεν κονιορτόν, προσεφέραμεν δὲ εἰς τοῦτον τὴν ἀφορμὴν νὰ ἐπιτεθῆ. Πᾶς ἀποδεχόμενος τὴν ἀπόκτησίν του καταλαμβάνει εἰς τὴν ἐξουσίαν του τὸν πολυτιμότερον πλοῦτον. Αὐτὰ λοιπὸν ἐλέχθησαν πρὸς τοὺς οἰκεῖους ἡμῶν. Πρὸς σᾶς δὲ τοὺς Ἑλληνας τί ἄλλο νὰ λεχθῆ παρὰ τὸ ὅτι δὲν πρέπει νὰ λαιδορῆτε τοὺς ἀνωτέρους οὔτε, ἂν λέγωνται βάρβαροι, νὰ λαμβάνετε τοῦτο ὡς ἀφορμὴν χλεύης; Τοῦ ὅτι δὲν δύνασθε νὰ κατανοήσετε ὅλοι ἀλλήλους κατὰ τὴν διάλεκτον, ἂν θέλετε, δύνασθε νὰ εὑρετε τὴν αἰτίαν· διότι διὰ τοὺς θέλοντας νὰ ἐξετάζουν τὰ ἰδικὰ μας θὰ προσφέρω εὐκόλον καὶ δαψιλῆ τὴν διήγησιν.

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ

ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ ΕΚ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ

31 *Nūn δὲ προσήκειν μοι νομίζω παραστήσαι πρεσβυτέραν τὴν ἡμετέραν φιλοσοφίαν τῶν παρ' Ἑλλησιν ἐπιτηδευμάτων· ὄροι δὲ ἡμῖν κείσονται Μωϋσῆς καὶ Ὅμηρος. Τῷ γὰρ ἐκάτερον αὐτῶν εἶναι παλαιάτατον καὶ τὸν μὲν ποιητῶν καὶ ἱστορικῶν εἶναι πρεσ-
5 βύτατον, τὸν δὲ πάσης βαρβάρου σοφίας ἀρχηγόν, καὶ ὑφ' ἡμῶν νῦν εἰς σύγκρισιν παραλαμβανέσθωσαν· εὐρήσομεν γὰρ οὐ μόνον τῆς Ἑλλήνων παιδείας τὰ παρ' ἡμῖν, ἔτι δὲ καὶ τῆς τῶν γραμμά-
των εὐρέσεως ἀνώτερα. Μάρτυρας δὲ οὐ τοὺς οἴκοι παραλήψο-
μαι, βοηθοῖς δὲ μάλλον Ἑλλησι καταχρήσομαι. Τὸ μὲν γὰρ
10 ἄγνωμον, ὅτι μηδὲ ὑφ' ἡμῶν παραδεκτόν, τὸ δ' ἂν ἀποδεικνύηται θαυμαστόν, ὅτ' ἂν ὑμῖν διὰ τῶν ὑμετέρων ὄπλων ἀντερείδων ἀνυπόπτους παρ' ὑμῶν τοὺς ἐλέγχους λαμβάνω.*

31a *Περὶ γὰρ τῆς Ὀμήρου ποιήσεως γένους τε αὐτοῦ καὶ χρόνου καθ' ὃν ἤκμασεν προηρεύνησαν πρεσβύτατοι μὲν Θεαγένης τε ὁ
15 Ρηγῖνος κατὰ Καμβύσην γεγονῶς καὶ Στησίμβροτος ὁ Θάσιος καὶ Ἀντίμαχος ὁ Κολοφώνιος, Ἡρόδοτος τε ὁ Ἀλικαρνασσεὺς καὶ Διονύσιος ὁ Ὀλύνθιος, μετὰ δὲ ἐκείνους Ἐφορος ὁ Κυμαῖος καὶ Φιλόχορος ὁ Ἀθηναῖος, Μεγακλείδης τε καὶ Χαμαιλέων οἱ Περι-
πατητικοί· ἔπειτα γραμματικοὶ Ζηνόδοτος, Ἀριστοφάνης, Καλλί-
20 στρατος, Κράτης, Ἐρατοσθένης, Ἀρίσταρχος, Ἀπολλόδωρος. Τούτων δὲ οἱ μὲν περὶ Κράτητα πρὸ τῆς Ἡρακλειδῶν καθόδου φασὶν αὐτὸν ἤκμακέναι, μετὰ τὰ Τρωϊκὰ ἐνδοτέρω τῶν ὀγδοή-
κοντα ἐτῶν· οἱ δὲ περὶ Ἐρατοσθένη μετὰ ἑκατοστὸν ἔτος τῆς Ἰλίου ἀλώσεως· οἱ δὲ περὶ Ἀρίσταρχον κατὰ τὴν Ἰωνικὴν ἀποι-
25 κίαν, ἣ ἔστι μετὰ ἑκατὸν τεσσαράκοντα ἔτη τῶν Ἰλιακῶν· Φιλόχορος δὲ μετὰ τὴν Ἰωνικὴν ἀποικίαν, ἐπὶ ἄρχοντος Ἀθήνησιν Ἀρχίππου, τῶν Ἰλιακῶν ὕστερον ἔτεσιν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα· οἱ*

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ

ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ ΕΚ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ

31 Τώρα δὲ νομίζω ὅτι ἀρμόζει νὰ παραστήσω τὴν ἰδικὴν μας φιλοσοφίαν παλαιότεραν τῶν ἐπιδόσεων τῶν Ἑλλήνων· ὅροι δὲ συγκρίσεως θὰ εἶναι ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ὅμηρος. Πράγματι, ἀφοῦ ἕκαστος αὐτῶν εἶναι παλαιότατος καὶ ὁ μὲν εἷς εἶναι ὁ πρεσβύτατος τῶν ποιητῶν καὶ ἱστορικῶν, ὁ δὲ ἄλλος εἶναι ἀρχηγὸς ὅλης τῆς βαρβάρου σοφίας, διὰ τοῦτο, τώρα ἄς παραληφθοῦν ἀπὸ ἡμᾶς εἰς σύγκρισιν· διότι θὰ εὐρωμεν τὰ ἰδικά μας ἀνώτερα ὄχι μόνον τῆς παιδείας τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῆς εὐρέσεως τῶν γραμμάτων. Μάρτυρας δὲ δὲν θὰ παραλάβω τοὺς οἰκείους μου, ἀλλὰ μᾶλλον θὰ παραχρησιμοποιήσω Ἑλληνας ὡς βοηθοὺς. Τὸ ἓν εἶναι ἄδικον, ἀφοῦ δὲν εἶναι οὔτε ἀπὸ ἡμᾶς παραδεκτόν· τὸ ἄλλο ἀποδεικνύεται θαυμαστόν, ἀφοῦ, πολεμῶν πρὸς σᾶς διὰ τῶν ὄπλων σας, λαμβάνω ἀνυποψιάστους τοὺς ἐλέγχους ἀπὸ σᾶς.

31α Περὶ τῆς ποιήσεως τοῦ Ὁμήρου, τοῦ γένους αὐτοῦ καὶ τοῦ χρόνου κατὰ τὸν ὅποιον ἤκμασε προηρεύνησαν παλαιότερα μὲν ὁ Θεαγένης καὶ ὁ Ρηγῖνος, ζήσας ἐπὶ Καμβύσου καὶ ὁ Στησίμβροτος ὁ Θάσιος, ὁ Ἀντίοχος ὁ Κολοφώνιος, ὁ Ἡρόδοτος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς καὶ ὁ Διονύσιος ὁ Ὀλύνθιος, ἔπειτα δὲ ἀπὸ ἐκείνους ὁ Ἐφορος ὁ Κυμαῖος καὶ ὁ Φιλόχορος ὁ Ἀθηναῖος, ὁ Μεγακλείδης καὶ ὁ Χαμαιλέων οἱ Περιπατητικοί· ἔπειτα οἱ γραμματικοὶ Ζηνόδοτος, Ἀριστοφάνης, Καλλίστρατος, Κράτης, Ἐρατοσθένης, Ἀρίσταρχος, Ἀπολλόδωρος. Ἐκ τούτων δὲ οἱ μὲν περὶ τὸν Κράτητα λέγουν ὅτι ὁ Ὅμηρος ἤκμασε πρὶν ἀπὸ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν, ἑβδομήκοντα περίπου ἔτη μετὰ τὰ Τρωϊκά. Οἱ δὲ περὶ τὸν Ἐρατοσθένην λέγουν ὅτι ἤκμασε μετὰ τὸ ἑκατοστὸν ἔτος τῆς ἀλώσεως τοῦ Ἰλίου. Οἱ δὲ περὶ τὸν Ἀρίσταρχον τὸν τοποθετοῦν κατὰ τὸν ἀποικισμὸν τῆς Ἰωνίας, ἢ ὁποία ἔγινεν ἑκατὸν τεσσαράκοντα ἔτη μετὰ τὰ Ἰλιακά. Ὁ δὲ Φιλόχορος λέγει μετὰ τὸν ἀποικισμὸν τῆς Ἰωνίας, ἐπὶ ἄρχοντος τῶν Ἀθηνῶν Ἀρχίππου ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ἔτη μετὰ

δὲ περὶ Ἀπολλόδωρον μετὰ τὴν Ἴωνικὴν ἀποικίαν ἔτεσιν ἑκατόν, ὃ γένοιτ' ἂν ὕστερον τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι διακοσίοις τεσσαράκοντα. Τινὲς δὲ πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων ἔφασαν αὐτὸν γεγονέναι, τοῦτ' ἔστι μετὰ τὴν Ἰλίου ἄλωσιν ἔτεσι τετρακοσίοις. Ἔτεροι δὲ κάτω 5 τὸν χρόνον ὑπήγαγον, σὺν Ἀρχιλόχῳ γεγονέναι τὸν Ὅμηρον εἰπόντες· ὁ δὲ Ἀρχίλοχος ἤκμασε περὶ Ὀλυμπιάδα τρίτην καὶ εἰκοστήν, κατὰ Γύγην τὸν Λυδόν, ὕστερον τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι παντακοσίοις.

31β Καὶ περὶ μὲν τῶν χρόνων τοῦ προειρημένου ποιητοῦ, λέγω 10 δὲ Ὁμήρου, στάσεώς τε τῶν εἰπόντων τὰ περὶ αὐτὸν καὶ ἀσυμφωνίας τοῖς ἐπ' ἀκριβὲς ἐξετάζειν δυναμένοις αὐτάρκως ἡμῖν ὡς ἐπὶ κεφαλαίων εἰρήσθω. Δυνατὸν γὰρ παντὶ ψευδεῖς ἀποφύνασθαι καὶ τὰς περὶ τοὺς λόγους δόξας· παρ' οἷς γὰρ ἀσυνάρτητός ἐστιν ἢ τῶν χρόνων ἀναγραφή, παρὰ τούτοις οὐδὲ τὰ τῆς ἱστορίας 15 ἀληθεύειν δυνατόν. Τί γὰρ τὸ αἴτιον τῆς ἐν τῷ γράφειν πλάνης, εἰ μὴ τὸ συντάττειν τὰ μὴ ἀληθῆ;

32 Παρ' ἡμῖν δὲ τῆς μὲν κενοδοξίας ὁ ἡμέρος οὐκ ἔστιν, δογμάτων δὲ ποικιλίαις οὐ καταχρώμεθα. Λόγου γὰρ τοῦ δημοσίου καὶ ἐπιγείου κεχωρισμένοι καὶ πειθόμενοι Θεοῦ παραγγέλμασι καὶ 20 νόμῳ πατρὸς ἀφθαρσίας ἐπόμενοι, πᾶν τὸ ἐν δόξῃ κείμενον ἀνθρωπίνῃ παραιτούμεθα, φιλοσοφοῦσί τε οὐ μόνον οἱ πλουτοῦντες, ἀλλὰ καὶ οἱ πένητες προῖκα τῆς διδασκαλίας ἀπολαύουσιν· τὰ γὰρ παρὰ Θεοῦ τῆς ἐν κόσμῳ δωρεᾶς ὑπερπαίει τὴν ἀμοιβήν. Τοὺς δὲ ἀκροᾶσθαι βουλομένους πάντας οὕτως προσιέμεθα κἂν πρε- 25 σβύτιδες ὥσι κἂν μεράκια, πᾶσά τε ἀπαξαπλῶς ἡλικία παρ' ἡμῖν τυγχάνει τιμῆς· τὰ δὲ τῆς ἀσελγείας πόρρῳ κεχώρισται.

32α Καὶ ἡμεῖς μὲν λέγοντες οὐ ψευδόμεθα· τὰ δὲ τῆς ὑμετέρας 30 περὶ τὴν ἀπιστίαν ἐπιμονῆς καλὸν μὲν εἰ λαμβάνοι περιγραφὴν· εἰ δ' οὖν, τὰ ἡμέτερα μὲν ἔστω Θεοῦ γνώμη βεβαιούμενα, γελᾶτε δὲ ὑμεῖς, ὡς καὶ κλαύσοντες. Πῶς γὰρ οὐκ ἄτοπον Νέστορα μὲν καθ' ὑμᾶς τῶν ἵππων τὰς παρηγορίας βραδέως ἀποτέμνοντα διὰ τὸ ἄτονον καὶ νωθὲς τῆς ἡλικίας θαυμάζεσθαι πειρώμενον ἐπ' ἴσης τοῖς νέοις πολεμεῖν, τοὺς δὲ παρ' ἡμῖν τῷ γήρῳ παλαιόντας

τὰ Ἰλιακά. Οἱ δὲ περὶ τὸν Ἀπολλόδωρον τὸν τοποθετοῦν ἑκατὸν ἔτη μετὰ τὸν ἀποικισμόν τῆς Ἰωνίας, δηλαδὴ διακόσια τεσσαράκοντα ἔτη μετὰ τὰ Ἰλιακά. Μερικοὶ δὲ εἶπαν ὅτι ἔζησε πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων, δηλαδὴ τετρακόσια ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Ἰλίου. Ἄλλοι δὲ κατεβίβασαν πρὸς τὰ κάτω τὸν χρόνον, εἰπόντες ὅτι ὁ Ὅμηρος ἔζησε τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀρχιλόχου· ὁ δὲ Ἀρχίλοχος ἤκμασε περὶ τὴν εἰκοστὴν τρίτην Ὀλυμπιάδα, κατὰ τὸν Γύγην τὸν Λυδὸν πεντακόσια ἔτη μετὰ τὰ Ἰλιακά.

31β Καὶ περὶ μὲν τῶν χρόνων τοῦ προειρημένου ποιητοῦ, δηλαδὴ τοῦ Ὁμήρου, καὶ τῆς διαστάσεως καὶ ἀσυμφωνίας τῶν ἀσχοληθέντων μὲ αὐτὸν εἶναι ἐπαρκῆ τὰ κεφαλαιωδῶς λεχθέντα ἀπὸ ἡμᾶς δι' ὅσους δύνανται νὰ ἐξετάζουσιν μὲ ἀκρίβειαν. Διότι εἶναι δυνατὸν εἰς ὅποιονδήποτε νὰ παρουσιάσῃ καὶ τὰς περὶ τοὺς λόγους δοξασίας ψευδεῖς· εἰς ὅσους ἢ ἀναγραφὴ τῶν χρόνων εἶναι ἀσυνάρτητος, εἰς αὐτοὺς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀληθεύουσιν καὶ τὰ ἱστορούμενα. Διότι ποῖον εἶναι τὸ αἴτιον τῆς πλάνης εἰς τὴν συγγράφην, εἰ μὴ ἢ παρουσιάσις τῶν μὴ ἀληθῶν;

32 Εἰς ἡμᾶς δὲ ὁ μὲν πόθος τῆς κενοδοξίας δὲν ὑπάρχει, δὲν κάμνομεν δὲ κατάχρησιν δογμάτων. Διότι, ὡς χωρισμένοι τοῦ δημοσίου καὶ ἐπιγείου λόγου καὶ πειθόμενοι εἰς τὰ παραγγέλματα τοῦ Θεοῦ καὶ ἀκολουθοῦντες τὸν νόμον τοῦ Πατρὸς τῆς ἀφθαρσίας, ἀποφεύγομεν πᾶν τὸ προερχόμενον ἀπὸ ἀνθρωπίνην δοξασίαν, ὅχι δὲ μόνον φιλοσοφοῦν οἱ πλούσιοι εἰς τὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ οἱ πτωχοὶ ἀπολαύουσιν τῆς διδασκαλίας δωρεάν· διότι τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ προσφερόμενα ὑπερβαίνουν τὸ ποσὸν τῆς εἰς τὸν κόσμον δωρεᾶς. Τοὺς δὲ θέλοντας νὰ ἀκούουσιν ὅλους δεχόμεθα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, εἴτε γραῖαι εἶναι εἴτε παιδάκια, πάσης δὲ γενικῶς ἡλικίας ἄνθρωποι εὐρίσκουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν ἰδίαν τιμὴν. Ἡ δὲ ἀσέλγεια ἔχει ἀπομακρυνθῆ.

32α Καὶ ἡμεῖς μὲν λέγοντες δὲν ψευδόμεθα· τὰ δὲ περὶ τῆς ἰδικῆς σας σχετικῶς μὲ τὴν ἀπιστίαν ἐπιμονῆς, καλὸν εἶναι νὰ περιορισθοῦν· ἂν ὅχι, τὰ ἰδικὰ μας ἄς βεβαιώνωνται μὲ τὴν γνώμην τοῦ Θεοῦ, γελᾶτε δὲ σεῖς, ὡς διὰ νὰ κλαύσετε. Πράγματι πῶς δὲν εἶναι ἄτοπον ὁ μὲν Νέστωρ εἰς σᾶς, ἀποκόπτων βραδέως τὰ λουριὰ τῶν ἵππων, λόγῳ τῆς ἀτονίας καὶ νωθρότητος τῆς μεγάλης ἡλικίας του, νὰ θαυμάζεται διότι ἐπιχειρεῖ νὰ

καὶ τὰ περὶ Θεοῦ πραγματευομένους γελαῖσθαι; Τίς δὲ οὐκ ἂν γελάσειεν Ἀμαζόνας μὲν καὶ Σεμίραμιν καὶ τινὰς ἄλλας πολεμικὰς φασκόντων ὑμῶν γεγονέναι, τὰς δὲ παρ' ἡμῖν παρθένους λοιδορούντων; Μειράκιον ἦν ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ γενναῖος εἶναι πεπίστευται σφόδρα· καὶ ὁ Νεοπτόλεμος νεώτερος, ἀλλὰ ἰσχυρὸς ἦν· Φιλοκτήτης ἀσθενής, ἀλλ' ἔχρηζεν αὐτοῦ κατὰ Τροίας τὸ δαιμόνιον. Ὁ Θερσίτης ὁποῖος ἦν; Ἀλλ' ἐστρατήγει· τὸ δὲ ἀμετροεπὲς εἰ μὴ προσῆν αὐτῷ διὰ τὴν ἀμαθίαν, οὐκ ἂν ὡς φοξὸς καὶ ψεδνὸς διεβάλλετο. Πάντες οἱ βουλόμενοι φιλοσοφεῖν...

32β ...Παρ' ἡμῖν οἱ οὐ τὸ ὀρώμενον δοκιμάζομεν οὐδὲ τοὺς προσιόντας ἡμῖν ἀπὸ σχήματος κρίνομεν· τὸ γὰρ τῆς γνώμης ἔρρωμένον παρὰ πᾶσιν εἶναι δύνασθαι λελογίσμεθα κἂν ἀσθενεῖς ὧσι τοῖς σώμασι. Τὰ δὲ ὑμέτερα φθόνου μεστὰ καὶ βλακειᾶς πολλῆς.

33 Διὰ τοῦτο προὔθυμήθην ἀπὸ τῶν νομιζομένων παρ' ὑμῖν τιμίῳν παριστᾶν ὅτι τὰ μὲν ὑμέτερα σωφρονεῖ, τὰ δὲ ὑμέτερα ἔθιμανίας ἔχεται πολλῆς. Οἱ γὰρ ἐν γυναιξὶ καὶ μειρακίοις παρθένοις τε καὶ πρεσβύταις φλυαρεῖν ἡμᾶς λέγοντες καὶ διὰ τὸ μὴ σὺν ὑμῖν εἶναι χλευάζοντες ἀκούσατε τῶν παρ' Ἑλλησι πραγμάτων τὸν 20 λῆρον. Αἰραίνει γὰρ μᾶλλον διὰ δόξης πολλῆς τῶν παρ' ὑμῖν ἔθῳν τὰ ἐπιτηδεύματα καὶ διὰ τῆς γυναικωνίτιδος ἀσχημονεῖ. Πράξιλλαν μὲν γὰρ Λύσιππος ἐχαλκούργησε μηδὲν εἰποῦσαν διὰ τῶν ποιημάτων χρήσιμον, Λεαρχίδα δὲ Μενέστρατος, Σιλανίων δὲ Σαπφῶ τὴν ἑταίραν, Ἥρινναν τὴν Λεσβίαν Ναυκύδης, Βοῖ- 25 σκος Μυρτίδα, Μυρῶ τὴν Βυζαντίαν Κηφισόδοτος, Γόμφος Πραξαγορίδα καὶ Ἀμφίστρατος Κλειτῶ. Τί γάρ μοι περὶ Ἀνύτης λέγειν Τελεσίλλης τε καὶ Νοσσίδος; Τῆς μὲν γὰρ Εὐθυκράτης τε καὶ Κηφισόδοτος, τῆς δὲ Νικήρατος, τῆς δὲ Ἀριστόδοτος εἰσιν οἱ δημιουργοί· Μνησαρχίδος τῆς Ἐφεσίας Εὐθυκράτης, Κορίνης 30 Σιλανίων, Θαλιαρχίδος τῆς Ἀργείας Εὐθυκράτης.

33α Ταύτας δὲ εἰπεῖν προὔθυμήθην, ἵνα μηδὲ παρ' ἡμῖν ξένον τι πράττεσθαι νομίζητε καὶ συγκρίναντες τὰ ὑπ' ὄψιν ἐπιτηδεύματα

πολεμῆ ἐξ ἴσου μὲ τοὺς νέους, οἱ δὲ ἰδικοὶ μας παλαίοντες κατὰ τὸ γῆρας καὶ ἀσχολούμενοι μὲ τὰ θεῖα νὰ περιγελῶνται; Ποῖος δὲ δὲν θὰ ἐγέλα μὲ σᾶς, ὅταν λέγετε ὅτι ὑπῆρξαν Ἀμαζόνες καὶ Σεμίραμις καὶ ἄλλαι πολεμικαὶ γυναῖκες, λοιδορεῖτε δὲ τὰς ἰδικὰς μας παρθένους; Μειράκιον ἦτο ὁ Ἀχιλλεὺς καὶ πιστεύεται ὅτι ἦτο πολὺ γενναῖος· καὶ ὁ Νεοπτόλεμος ἦτο νεώτερος, ἀλλ' ἦτο ἰσχυρός· ὁ Φιλοκτήτης ἦτο ἀσθενής, ἀλλὰ τὸν ἐχρειάζετο κατὰ τῆς Τροίας τὸ δαιμόνιον. Ποῖος ἦτο ὁ Θερσίτης; Ἀλλὰ ἦτο στρατηγός· ἂν δὲ δὲν εἶχε τὴν ἀμετροέπειαν ἀπὸ ἀμάθειαν, δὲν θὰ διεβάλλετο ὅτι ἦτο σουβλοκέφαλος καὶ φαλακρός. Ὅλοι ὅσοι θέλουν νὰ φιλοσοφοῦν...

32β ...Εἰς τὰς τάξεις ἡμῶν οἱ ὅποιοι δὲν ἐπιδοκιμάζομεν τὸ φαινόμενον οὔτε κρίνομεν ἀπὸ τὴν ἐμφάνισιν τοὺς πλησιάζοντας ἡμᾶς· διότι φρονοῦμεν ὅτι ἡ ρώμη τῆς γνώμης δύναται νὰ εἶναι εἰς ὅλους, ἀκόμη καὶ ἂν εἶναι ἀσθενεῖς εἰς τὰ σώματα. Τὰ δὲ ἰδικὰ σας εἶναι γεμᾶτα φθόνον καὶ βλακειάν.

33 Διὰ τοῦτο προθυμοποιήθην νὰ παραστήσω ἀπὸ τὰ θεωρούμενα ἀπὸ σᾶς πολῦτιμα ὅτι τὰ μὲν ἰδικὰ μας ἦθη ἔχουν σωφρόνως, τὰ δὲ ἰδικὰ σας εἶναι γεμᾶτα πολλὴν κακίαν. Διότι οἱ μεταξὺ γυναικῶν καὶ μεираκίων, παρθένων καὶ γερόντων λέγοντες ὅτι ἡμεῖς φλυαροῦμεν καὶ χλευάζοντες ἡμᾶς, διότι δὲν εἴμεθα μαζὶ μὲ σᾶς, ἀκούσατε τὴν μωρίαν τῶν εἰς τοὺς Ἑλληνας πραγμάτων. Πράγματι αἱ ἐπιδόσεις τῶν ἡθῶν σας μωρολογοῦν ὑπερβολικῶς διὰ τῆς πολλῆς δόξης καὶ ἀσχημονοῦν διὰ τῆς γυναικωνίτιδος. Τὴν Πράξιλλαν ἐξεϊκόνισεν εἰς χαλκὸν ὁ Λύσιππος, ἂν καὶ δὲν εἶπε τίποτε χρήσιμον διὰ τῶν ποιημάτων της, τὴν Λεαρχίδα ὁ Μενέστρατος, τὴν Σαμφῶ τὴν ἐταίραν ὁ Σιλανίων, τὴν Ἥρινναν τὴν Λεσβίαν ὁ Ναυκύδης, ὁ Βοῖσκος τὴν Μυρτίδα, τὴν Μυρῶ τὴν Βυζαντίαν ὁ Κηφισόδοτος, ὁ Γόμφος τὴν Πραξαγορίδα καὶ ὁ Ἀμφίστρατος τὴν Κλειτώ. Τί δὲ νὰ εἶπω περὶ τῆς Ἀνύτης, τῆς Τελεσίλλης καὶ τῆς Νοσσίδος; Τῆς μιᾶς δημιουργός εἶναι ὁ Εὐθυκράτης καὶ ὁ Κηφισόδοτος, τῆς ἄλλης ὁ Νικήρατος καὶ τῆς τρίτης ὁ Ἀριστόδοτος· τῆς Μνησαρχίδος τῆς Ἐφεσίας ὁ Εὐθυκράτης, τῆς Κορίνης ὁ Σιλανίων, τῆς Θαλιαρχίδος τῆς Ἀργείας ὁ Εὐθυκράτης.

33α Προθυμοποιήθην δὲ νὰ ἀναφέρω αὐτάς, διὰ νὰ μὴ νομίζετε ὅτι καὶ εἰς ἡμᾶς διαπράττεται κάτι παράξενον καὶ συγκρί-

μὴ χλευάζητε τὰς παρ' ἡμῖν φιλοσοφούσας. Καὶ ἡ μὲν Σαπφῶ γύναιον πορνικὸν ἐρωτομανὲς, καὶ τὴν ἑαυτῆς ἀσέλγειαν ᾄδει· παῖσαι δὲ αἱ παρ' ἡμῖν σωφρονοῦσιν, καὶ περὶ τὰς ἡλακάτας αἱ παρθένοι τὰ κατὰ Θεὸν λαλοῦσιν ἐκφωνήματα σπουδαιότερον τῆς
 5 παρ' ὑμῖν παιδός. Τοῦτου χάριν αἰδέσθητε, μαθηταὶ μὲν ὑμεῖς τῶν γυναιῶν εὕρισκόμενοι, τὰς δὲ σὺν ἡμῖν πολιτευομένας σὺν τῇ μετ' αὐτῶν ὁμηγύρει χλευάζοντες. Τί γὰρ ὑμῖν ἡ Γλαυκίππη σεμνὸν εἰσηγήσατο, παιδίον ἧτις τεράστιον ἐγέννησεν καθὼς δείκνυσιν αὐτῆς ἡ εἰκὼν, Νικηράτου τοῦ Εὐκτήμονος Ἀθηναίου τὸ
 10 γένος χαλκεύσαντος; Εἰ γὰρ ἐκύησεν ἐλέφαντα, τί τὸ αἴτιον τοῦ δημοσίας ἀπολαῦσαι τιμῆς τὴν Γλαυκίππην; Φρύνην τὴν ἑταίραν ὑμῖν Πραξιτέλης καὶ Ἡρόδοτος πεποιήκασιν, καὶ Παντευχίδα συλλαμβάνουσαν ἐκ φθορέως Εὐθυκράτης ἐχαλκούργησεν. Βησαντίδα τὴν Παιόνων βασίλισσαν, ὅτι παιδίον μέλαν ἐκύησεν,
 15 Δεινομένης διὰ τῆς ἑαυτοῦ τέχνης μνημονεύεσθαι παρεσκεύασεν. Ἐγὼ καὶ Πυθαγόρου κατέγνωκα τὴν Εὐρώπην ἐπὶ τοῦ ταύρου καθιδρῦσαντος καὶ ὑμῶν, οἵτινες τοῦ Διὸς τὸν κατήγορον διὰ τὴν ἐκείνου τέχνην τετιμήκατε. Γελῶ καὶ τὴν Μίκωνος ἐπιστήμην μόσχον ποιήσαντος, ἐπὶ δὲ αὐτοῦ Νίκην, ὅτι τὴν Ἀγήνορος ἀρπά-
 20 σας θυγατέρα μοιχείας καὶ ἀκρασίας βραβεῖον ἀπηνέγκατο. Διὰ τὴν Γλυκέραν τὴν ἑταίραν καὶ Ἀργεῖαν τὴν ψάλτριαν ὁ Ὀλύμπιος Ἡρόδοτος κατεσκεύασεν; Βρύαξις Πασιφάνη ἔστησεν, ἧς τὴν ἀσέλγειαν μνημονεύσαντες μονονουχὶ καὶ τὰς γυναῖκας τὰς νῦν τοιαύτας εἶναι προήρησθε. Μελανίππη τις ἦν σοφὴ· διὰ τοῦτο
 25 ταύτην ὁ Λυσίστρατος ἐδημιούργησεν· ὑμεῖς δὲ εἶναι παρ' ἡμῖν σοφὰς οὐ πεπιστεύκατε.

34 Πάνυ γοῦν σεμνὸς καὶ ὁ τύραννος Φάλαρις, ὃς τοὺς ἐπιμαστιδίους θοινώμενος παῖδας διὰ τῆς Πολυστράτου τοῦ Ἀμπρακιώτου κατασκευῆς μέχρι νῦν ὥς τις ἀνὴρ θαυμαστὸς δείκνυται·
 30 καὶ οἱ μὲν Ἀκραγαντῖνοι βλέπειν αὐτοῦ τὸ πρόσωπον τὸ προειρημένον διὰ τὴν ἀνθρωποφαγίαν ἐδεδίεσαν, οἷς δὲ μέλον ἐστὶ παιδείας ἀρχοῦσιν ὅτι δι' εἰκόνας αὐτὸν θεωροῦσι. Πῶς γὰρ οὐ χαλεπὸν ἀδελφοκτονίαν παρ' ὑμῖν τετιμῆσθαι, οἱ Πολυνεῖκους καὶ

ναντες τὰς ὑπ' ὄψιν ἀσχολίας νὰ μὴ χλευάζετε τὰς φιλοσοφούσας εἰς τοὺς κύκλους μας. Καὶ ἡ μὲν Σαπφὼ εἶναι γύναιον πορνικὸν ἐρωτομανὲς καὶ ψάλλει τὴν ἀσέλγειάν της· ὅλαι δὲ αἱ εἰς ἡμᾶς σωφρονοῦν καὶ αἱ παρθένοι ἐκφωνοῦν τὰ κατὰ τὸν Θεὸν ἄσματα γύρω ἀπὸ τοὺς ἀργαλειοὺς σοβαρώτερα ἀπὸ τὰς ἰδικὰς σας κόρας. Διὰ τοῦτο ἐντραπήτε, διότι εἴσθε μαθηταὶ τῶν γυναιῶν, χλευάζετε δὲ τὰς γυναῖκας αἱ ὁποῖαι διάγουν εἰς τὰς τάξεις μας μαζί με τὴν ὀμήγουρίν των. Πράγματι τί σπουδαῖον ἔφε-
 ρεν εἰς σᾶς ἡ Γλαυκίππη, ἡ ὁποία ἐγέννησε τεράστιον παιδίον, ὅπως δεικνύει ἡ εἰκὼν της, τὴν ὁποίαν ἐχάλκευσε ὁ Νικήρατος τοῦ Εὐκτήμονος, Ἀθηναίου τὸ γένος; Ἄν δηλαδὴ ἐγέννη-
 σεν ἐλέφαντα, ποῖος εἶναι ὁ λόγος ν' ἀπολαύση δημοσίας τιμῆς ἡ Γλαυκίππη; Τὴν ἑταίραν Φρύνην ἐφιλοτέχνησαν διὰ σᾶς ὁ Πραξιτέλης καὶ ὁ Ἡρόδοτος καὶ τὴν Παντευχίδα συλλαμβάνουσαν ἀπὸ ἓνα διαφθορέα ἐχαλκούργησε ὁ Εὐθυκράτης. Τὴν Βησαντίδα, βασίλισσαν τῶν Παιόνων, ἐπειδὴ ἐγέννησε μαῦρον παιδί, ἔκαμε νὰ μνημονεύεται διὰ τῆς τέχνης τοῦ ὁ Δεινομένης. Ἐγὼ ἐπικρίνω καὶ τὸν Πυθαγόραν ὁ ὁποῖος κατεσκεύασε τὴν Εὐρώπην ἐπάνω εἰς τὸν ταῦρον καὶ σᾶς οἱ ὁποῖοι ἐτιμήσατε τὸν κατήγορον τοῦ Διὸς χάριν τῆς τέχνης ἐκείνου. Καταγελῶ καὶ τὴν ἐπιστήμην τοῦ Μίκωνος, ὁ ὁποῖος κατεσκεύασε μόσχον, ἐπάνω δὲ εἰς αὐτὸν Νίκην, διότι ἀρπάσας τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀγήνορος ἀπέκτησε βραβεῖον μοιχείας καὶ ἀκρασίας. Διατί ὁ Ὀλύνθιος Ἡρόδοτος κατεσκεύασε τὴν ἑταίραν Γλυκερίαν καὶ τὴν ψάλτριαν Ἀργεῖαν; Ὁ Βρύαξις ἔστησε τὴν Πασιφάνην, τῆς ὁποίας διαιωνίσαντες τὴν ἀσέλγειαν σχεδὸν προτιμᾶτε νὰ εἶναι τοιαῦται καὶ αἱ σημεριναὶ γυναῖκες. Κάποια Μελανίππη ἦτο σοφὴ διὰ τοῦτο κατεσκεύασεν αὐτὴν ὁ Λυσίστρατος. Σεῖς ὅμως δὲν πιστεύετε ὅτι ὑπάρχουν εἰς τὰς τάξεις μας σοφαί.

34 Πολὺ σεμνὸς λοιπὸν εἶναι καὶ ὁ τύραννος Φάλαρις, ὁ ὁποῖος κατατρώγων τὰ θηλάζοντα ἀκόμη παιδιὰ δεικνύεται ἕως τῶρα ὡς θαυμαστὸς ἀνὴρ διὰ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀμπρακιώτου Πολυστράτου. Καὶ οἱ μὲν Ἀκραγαντῖνοι ἐφοβοῦντο νὰ βλέπουν τὸ προειρημένον πρόσωπον αὐτοῦ λόγῳ τῆς ἀνθρωποφαγίας, ὅσοι δὲ ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν παιδείαν καυχῶνται ὅτι τὸν βλέπουν εἰς τὴν εἰκόνα. Πῶς δὲν εἶναι φοβερὸν νὰ τιμᾶται ἀπὸ σᾶς ἡ ἀδελφοκτονία, ἀφοῦ βλέποντες τὰς εἰκόνας τοῦ Πολυνεῖκου

Ἐτεοκλέους ὀρῶντες τὰ σχήματα καὶ μὴ σὺν τῷ ποιήσαντι Πυθαγόρα καταβοθρώσαντες συναπόλλυτε τῆς κακίας τὰ ὑπομνήματα; Τί μοι διὰ τὸν Περικλόμενον γύναιον, ὅπερ ἐκύησε τριάκοντα παῖδας, ὡς θαυμαστὸν ἠγεῖσθε καὶ κατανοεῖν ποίημα;
 5 Πολλῆς γὰρ ἀκρασίας ἀπενεγκαμένην τὰ ἀκροθίνια βδελύττεσθαι καλὸν ἦν, τῇ κατὰ Ρωμαίους συῖ παρεικαζομένην, ἣτις καὶ αὐτὴ διὰ τὸ ὅμοιον μυστικωτέρας, ὡς φασιν, ἠξιώται θεραπείας. Ἐμοίχευσε δὲ Ἄρης τὴν Ἀφροδίτην, καὶ τὴν ἀπ' αὐτῶν Ἀρμονίαν Ἄνδρων ὑμῖν κατεσκεύασεν. Λήρους τε καὶ φλυαρίας
 10 Σώφρων διὰ συνταγμάτων παραδοῦς ἐνδοξότερος χάριν τῆς χαλκευτικῆς ἢ μέχρι νῦν ἐστίν· καὶ τὸν ψευδολόγον Αἴσωπον ἀείμνηστον οὐ μόνον τὰ μυθολογήματα, καὶ ἢ κατὰ τὸν Ἀριστόδημον δὲ πλαστικὴ περισπούδαστος ἀπέδειξεν.

34a Εἶτα πῶς οὐκ αἰδεῖσθε τοσαύτας μὲν ἔχοντες ποιητρίας οὐκ
 15 ἐπὶ τι χρήσιμον, πόρνας δὲ ἀπείρους καὶ μοχθηροὺς ἄνδρας, τῶν δὲ παρ' ἡμῖν γυναικῶν διαβάλλοντες τὴν σεμνότητα; Τί μοι σπουδαῖον μανθάνειν Εὐάνθην ἐν Περιπάτῳ τεκεῖν καὶ πρὸς τὴν Καλλιστράτου κεχηνέναι τέχνην, καὶ πρὸς τὰ Καλλιᾶδος Νεαίρα προσέχειν τοὺς ὀφθαλμούς; Ἐταῖρα γὰρ ἦν. Λαῖς ἐπόρνευσεν, καὶ
 20 ὁ πόρνος αὐτὴν ὑπόμνημα τῆς πορνείας ἐποίησεν. Διὰ τί τὴν Ἥφαιστίωνος οὐκ αἰδεῖσθε πορνείαν καὶ εἰ πάνυ Φίλων αὐτὸν ἐντέχνως ποιεῖ; Τίνος δὲ χάριν διὰ Λεωχάρους Γανυμήδη τὸν ἀνδρόγυνον ὡς τι σπουδαῖον ἔχοντες κτῆμα τετιμήκατε καὶ ὁ ψελλιούμενόν τι γύναιον Πραξιτέλης ἐδημιούργησεν; Ἐχρῆν δὲ πᾶν
 25 τὸ τοιοῦτον εἶδος παραιτησαμένους τὸ κατὰ ἀλήθειαν σπουδαῖον ζητεῖν καὶ μὴ Φιλαινίδος μηδὲ Ἐλεφαντίδος τῶν ἀρρήτων ἐπινοιῶν ἀντιποιοιούμενους τὴν ἡμετέραν πολιτείαν βδελύττεσθαι.

35 Ταῦτα μὲν οὖν οὐ παρ' ἄλλου μαθὼν ἐξεθέμην, πολλὴν δὲ ἐπιφοιτήσας γῆν καὶ τοῦτο μὲν σοφιστεύσας τὰ ὑμέτερα, τοῦτο δὲ
 30 τέχναις καὶ ἐπινοίαις ἐγκυρήσας πολλαῖς, ἔσχατον δὲ τῇ Ρωμαίων ἐνδιατρίψας πόλει καὶ τὰς ἀφ' ὑμῶν ὡς αὐτοὺς ἀνακομισθεῖσας ἀνδριάντων ποικιλίας καταμαθῶν. Οὐ γάρ, ὡς ἔθος

καὶ τοῦ Ἐτεοκλέους δὲν ρίπτετε εἰς τὸν βόθρον τὰ ὑπομνήματα τῆς κακίας μαζὶ μὲ τὸν ποιήσαντα Πυθαγόραν; Διατί ἐξ αἰτίας τοῦ Περικλυμένου θεωρεῖτε θαυμαστὸν εἰς κατανόησιν πρᾶγμα ἐν γύναιον, τὸ ὁποῖον ἐγέννησε τριάκοντα τέκνα; Διότι, ἀφοῦ ἀπεκόμισε τοὺς καρποὺς πολλῆς ἀκρατείας, καλὸν θὰ ἦτο νὰ τὴν βδελυττώμεθα, καθὼς παρομοιάζεται μὲ τὴν χοῖρον τῶν Ρωμαίων, ἡ ὁποία ἠξιώθη καὶ αὐτῆ, ὅπως λέγουν, μυστικωτέρας λατρείας διὰ τὴν ὁμοιότητα. Ἐμοίχευσε ὁ Ἄρης τὴν Ἀφροδίτην καὶ ὁ Ἄνδρων σᾶς κατεσκεύασε τὴν ἀπὸ αὐτοὺς προελθοῦσαν Ἀρμονίαν. Ὁ Σώφρων, ὁ ὁποῖος παρέδωσε διὰ συγγραμμάτων ληρήματα καὶ φλυαρίας, ἐγένετο ἐνδοξότερος ἐξ αἰτίας τῆς χαλκευτικῆς, ἡ ὁποία σώζεται ἕως σήμερα· καὶ τὸν ψευδολόγον Αἴσωπον κατέστησαν ἀείμνηστον ὄχι μόνον τὰ μυθολογήματα, ἀλλὰ καὶ ἡ περισπούδαστος πλαστικὴ τοῦ Ἀριστοδήμου.

34β Ἐπειτα πῶς δὲν ἐντρέπεσθε νὰ ἔχετε τόσας ποιητρίας ὄχι διὰ τίποτε χρήσιμον, ἀπείρους δὲ πόρναις καὶ μοχθηροὺς ἄνδρας, ἐνῶ διαβάλλετε τὴν σεμνότητα τῶν ἰδικῶν μας γυναικῶν; Ποίαν ἀξίαν ἔχει τὸ νὰ μανθάνωμεν ὅτι ἡ Εὐάνθη ἐγέννησεν εἰς τὸν κῆπον τοῦ Περιπάτου καὶ νὰ χάσκωμεν ἐνώπιον τῆς τέχνης τοῦ Καλλιστράτου, καὶ ἐνώπιον τῶν ἔργων τοῦ Καλλιᾶδου, ἀτενίζοντες τὴν Νεαίραν; Διότι αὐτῆ ἦτο ἑταῖρα. Ἡ Λαῖς ἐπόρνευσε καὶ ὁ πορνεύσας μὲ αὐτὴν τὴν κατέστησεν ὑπομνηστικὸν τῆς πορνείας. Διὰ ποῖον λόγον δὲν ἐντρέπεσθε διὰ τὴν πορνείαν τοῦ Ἡφαιστῖωνος, ἔστω καὶ ἂν ὁ Φίλων τὸν κατεσκεύασε πολὺ ἐντέχνως; Διὰ ποῖον λόγον ἔχετε διὰ τοῦ Λεωχάρους τὸν θηλυπρεπῆ Γανυμήδη ὡς κάτι σπουδαῖον κτῆμα καὶ τὸν τιμᾶτε, καθὼς καὶ τὸ γύναιον μὲ τὰ βραχιόλια τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησεν ὁ Πραξιτέλης; Ἐπρεπε, ἐγκαταλείποντες πᾶν τοιοῦτον εἶδος, νὰ ζητῆτε τὸ ἀληθῶς σπουδαῖον καὶ νὰ μὴ βδελύττεσθε τὴν ἰδικὴν μας ἀγωγὴν ἀποδεχόμενοι τὰς ἀρρήτους ἐπινοήσεις τῆς Φιλαινίδος καὶ τῆς Ἐλεφαντίδος.

35 Ταῦτα λοιπὸν δὲν τὰ ἐξέθεσα μαθὼν ἀπὸ ἄλλον, ἀλλὰ ἀπὸ προσωπικὴν ἐμπειρίαν, ἐπισκεφθεὶς πολλὰς χώρας, ἐκπαιδευθεὶς κατὰ τὸ ἰδικόν σας σύστημα καὶ μελετήσας πολλὰς τέχνας καὶ ἐπινοήσεις, τέλος δὲ διαμείνας εἰς τὴν πόλιν τῶν Ρωμαίων καὶ γνωρίσας τὴν ποικιλίαν τῶν ἀνδριάντων οἱ ὁποῖοι ἀνηγέρ-

ἐστὶ τοῖς πολλοῖς, ἀλλοτρίαις δόξαις τάμαυτοῦ κρατύνειν πειρῶ-
μαι, πάντων δὲ ὧν ἂν αὐτὸς ποιήσωμαι τὴν κατάληψιν, τούτων
καὶ τὴν ἀναγραφὴν συντάσσειν βούλομαι. Διόπερ χαίρειν εἰπὼν
καὶ τῇ Ῥωμαίων μεγαλαυχία καὶ τῇ Ἀθηναίων ψυχρολογία ...
5 δόγμασιν ἀσυναρτήτοις, τῆς καθ' ἡμᾶς βαρβάρου φιλοσοφίας ἀν-
τεποιησάμην· ἥτις ὄν τρόπον ἐστὶ τῶν παρ' ὑμῖν ἐπιτηδευμάτων
ἀρχαιότερα, γράφειν μὲν ἀρξάμενος, διὰ δὲ τὸ κατεπεῖγον τῆς
ἐξηγήσεως ὑπερθέμενος, νῦν ὅτε καιρὸς περὶ τῶν κατ' αὐτὴν
δογμάτων λέγειν...

35a ...Πειράσομαι. Μὴ γὰρ δυσχεράνητε τὴν ἡμετέραν παιδείαν
μηδὲ φλυαρίας καὶ βωμολοχίας μεστήν ἀντιλογίαν καθ' ἡμῶν
πραγματεύσθησθε λέγοντες· Τατιανὸς ὑπὲρ τοὺς Ἑλληνας ὑπὲρ
τε τὸ ἄπειρον τῶν φιλοσοφησάντων πλήθος καινοτομεῖ τὰ βαρ-
βάρων δόγματα. Τί γὰρ χαλεπὸν ἀνθρώπους πεφηνότας ἀμαθεῖς
15 ὑπὸ ἀνθρώπου νῦν ὁμοιοπαθοῦς συνελέγχεσθαι; Τί δὲ καὶ ἄτοπον
κατὰ τὸν οἰκεῖον ὑμῖν σοφιστὴν γηράσκειν ἀεὶ πάντα διδασκομέ-
νους;

36 Πλὴν Ὅμηρος ἔστω μὴ μόνον ὕστερος τῶν Ἰλιακῶν, ἀλλὰ
κατ' ἐκεῖνον αὐτὸν ὑπειλήφθω τὸν τοῦ πολέμου καιρὸν, ἔτι δὲ καὶ
20 τοῖς περὶ τὸν Ἀγαμέμνονα συνεστρατεῦσθαι καί, εἰ βούλεται τις,
πρὶν καὶ τῶν στοιχείων γεγονέναι τὴν εὕρεσιν. Φανήσεται γὰρ ὁ
προειρημένος Μωϋσῆς αὐτῆς μὲν τῆς Ἰλιακῆς ἀλώσεως πρεσβύ-
τερος πάνυ πολλοῖς ἔτεσι, τῆς δὲ Ἰλίου κτίσεως καὶ τοῦ Τρωὸς
καὶ Δαρδάνου λίαν ἀρχαιότερος. Ἀποδείξεως δὲ ἔνεκεν μάρτυσι
25 χρήσομαι Χαλδαίοις, Φοίνιξιν, Αἴγυπτίοις. Καὶ τί μοι λέγειν
πλείονα; Χρὴ γὰρ τὸν πείθειν ἐπαγγελλούμενον συντομωτέρας
ποιεῖσθαι τὰς περὶ τῶν πραγμάτων πρὸς τοὺς ἀκούοντας διηγή-
σεις ἤ...

36a ...Βηρωσσὸς ἀνὴρ Βαβυλώνιος, ἱερεὺς τοῦ παρ' αὐτοῖς
30 Βήλου, κατ' Ἀλέξανδρον γεγονῶς Ἀντιόχῳ τῷ μετ' αὐτὸν τρίτῳ
τὴν Χαλδαίων ἱστορίαν ἐν τρισὶ βιβλίοις κατατάξας καὶ τὰ περὶ
τῶν βασιλέων ἐκθέμενος, ἀφηγεῖται τινος αὐτῶν ὄνομα Ναβου-

θησαν ἀπὸ σαῶς εἰς αὐτούς. Διότι δὲν ἐπιχειρῶ, ὅπως συνηθίζουν οἱ πολλοί, νὰ αὐξήσω τὴν αὐθεντίαν μου μὲ ξένας δόξας, ἀλλὰ θέλω νὰ κάμω τὴν ἀναγραφὴν ὅλων ὅσα καταλαμβάνω ἐγὼ ὁ ἴδιος. Διὰ τοῦτο ἀποχαιρετίσας καὶ τὴν μεγαλαυχίαν τῶν Ρωμαίων καὶ τὴν ψυχρολογίαν τῶν Ἀθηναίων ... ἀσυνάρτητα δόγματα, ἀπεδέχθην τὴν βάρβαρον φιλοσοφίαν ἡμῶν. Κατὰ ποῖον τρόπον εἶναι αὕτη ἀρχαιοτέρα τῶν ἰδικῶν σας ἐπιδόσεων, ἤρχισα μὲν νὰ γράφω, ἀλλὰ λόγῳ τοῦ κατεπείγοντος τῆς ἐρμηνείας τὸ ἀνέβαλα· τῶρα δὲ ὅποτε εἶναι καιρὸς νὰ ἀναπτύξω τὰ δόγματά της ...

35α ...Θὰ προσπαθήσω. Μὴ δυσανασχετήσετε διὰ τὴν ἰδικὴν μας παιδεῖαν καὶ μὴ παρασκευάσετε ἐναντίον ἡμῶν ἀντιλογίαν γεμάτην φλυαρίαν καὶ βωμολογίαν, λέγοντες· ὁ Τατιανὸς καινοτομεῖ τὰ δόγματα τῶν βαρβάρων πέρα ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας καὶ πέρα ἀπὸ τὸ ἄπειρον πλῆθος τῶν φιλοσοφησάντων. Διότι τί φοβερὸν εἶναι ἄνθρωποι ἀποδειχθέντες ἀμαθεῖς νὰ ἐλέγχωνται τῶρα ἀπὸ ἓνα ὁμοιοπαθῆ των ἄνθρωπον; Τί τὸ ἄτοπον, σύμφωνα μὲ τὸν ἰδικόν σας σοφιστὴν²⁸, νὰ γηράσκωμεν πάντοτε τὰ πάντα διδασκόμενοι;

36 Πλὴν ἄς δεχθῶμεν ὅτι ὁ Ὅμηρος δὲν εἶναι μεταγενέστερος τῶν Ἰλιακῶν, ἀλλὰ ὅτι εἶναι σύγχρονος μὲ τὴν ἐποχὴν τοῦ πολέμου καὶ συνεξεστράτευσε μὲ τοὺς συμπολεμιστὰς τοῦ Ἀγαμέμνονος καί, ἂν θέλη κανεῖς, ἀκόμη καὶ πρὶν εὑρεθῆ τὸ ἀλφάβητον. Διότι θὰ φανῆ ὁ προειρημένος Μωϋσῆς κατὰ πολλὰ ἔτη πρεσβύτερος τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας, πολὺ δὲ ἀρχαιότερος ἀπὸ τὴν κτίσιν τοῦ Ἰλίου καὶ τοῦ Τρωὸς καὶ τοῦ Δαρδάνου. Δι' ἀπόδειξιν δὲ θὰ χρησιμοποιήσω τοὺς Χαλδαίους, Φοίνικας, Αἰγυπτίους. Καὶ τί χρειάζεται νὰ εἶπω περισσότερα; Διότι πρέπει ὁ ἐπιδιώκων νὰ πείσῃ νὰ κάμνῃ συντομωτέρας τὰς διηγήσεις περὶ τῶν πραγμάτων πρὸς τοὺς ἀκούοντας ἢ

36α ...Ὁ Βηρωσσὸς εἶναι ἀνὴρ Βαβυλώνιος, ἱερεὺς τοῦ θεοῦ των Βάαλ, ζήσας κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου κατατάξας τὴν ἱστορίαν τῶν Χαλδαίων εἰς τρία βιβλία καὶ ἐκθέσας τὰ περὶ τῶν βασιλέων, πρὸς τὸν τρίτον μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον Ἀντίοχον, διηγεῖται περὶ τινος ἐξ αὐτῶν, ὀνόματι Ναβουχοδονόσορ, ὁ ὁποῖος ἐστράτευσεν ἐναντίον τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Ἰου-

χοδονόσορ, τοῦ στρατεύσαντος ἐπὶ Φοίνικας καὶ Ἰουδαίους· ἅτινα διὰ τῶν καθ' ἡμᾶς προφητῶν ἴσμεν κεκηρυγμένα γεγονότα μὲν πολὺ τῆς Μωϋσέως ἡλικίας κατώτερα, πρὸ δὲ τῆς Περσῶν ἡγεμονίας ἔτεσιν ἑβδομήκοντα. Βηρωσσὸς δὲ ἐστὶν ἀνὴρ ἰκανώτατος· καὶ τούτου τεκμήριον, Ἰόβας περὶ Ἀσσυρίων γράφων παρὰ Βηρωσσοῦ φησι μεμαθηκέναι τὴν ἱστορίαν· εἰσὶ δὲ αὐτῷ βίβλοι Περὶ Ἀσσυρίων δύο.

37 Μετὰ δὲ τοὺς Χαλδαίους τὰ Φοινίκων οὕτως ἔχει. Γεγόνασι παρ' αὐτοῖς ἄνδρες τρεῖς, Θεόδοτος, Ὑψικράτης, Μῶχος· τούτων 10 τὰς βίβλους εἰς ἑλληνίδα κατέταξε φωνὴν Λαῖτος ὁ καὶ τοὺς βίους τῶν φιλοσόφων ἐπ' ἀκριβὲς πραγματευσάμενος. Ἐν δὲ ταῖς τῶν προειρημένων ἱστορίαις δηλοῦται κατὰ τίνα τῶν βασιλέων Εὐρώπης ἀρπαγὴ γέγονεν Μενελάου τε εἰς τὴν Φοινίκην ἀφίξις καὶ τὰ περὶ Χείραμον, ὅστις Σολομῶνι τῷ Ἰουδαίων βασιλεῖ 15 πρὸς γάμον δοῦς τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα καὶ ξύλων παντοδαπῶν ὕλην εἰς τὴν τοῦ ναοῦ κατασκευὴν ἐδωρήσατο. Καὶ Μένανδρος δὲ ὁ Περγαμηνὸς περὶ τῶν αὐτῶν τὴν ἀναγραφὴν ἐποιήσατο. Τοῦ δὲ Χειράμου ὁ χρόνος ἤδη πού τοις Ἰλιακοῖς ἐγγίξει· Σολομῶν δὲ ὁ κατὰ Χείραμον πολὺ κατώτερός ἐστι τῆς Μωϋσέως ἡλικίας.

38 Αἰγυπτίων δὲ εἰσὶν ἀκριβεῖς χρόνων ἀναγραφαί, καὶ τῶν κατ' αὐτοὺς γραμμάτων ἐρμηνεύς ἐστὶ Πτολεμαῖος, οὐχ ὁ βασιλεύς, ἱερεὺς δὲ Μένδητος. Οὗτος τὰς τῶν βασιλέων πράξεις ἐκτιθέμενος κατ' Ἄμωσιν Αἰγύπτου βασιλέα γεγονέναι Ἰουδαίοις φησὶ τὴν ἐξ Αἰγύπτου πορείαν εἰς ἅπερ ἠθέλον χωρία, Μωϋσέως 25 ἡγουμένου. Λέγει δὲ οὕτως· ὁ δὲ Ἄμωσις ἐγένετο κατ' Ἰναχον βασιλέα. Μετὰ δὲ τοῦτον Ἀπίων ὁ γραμματικὸς ἀνὴρ δοκιμώτατος, ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν αἰγυπτιακῶν (πέντε δὲ εἰσὶν αὐτῷ γραφαὶ) πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα, φησὶ δὲ καὶ ὅτι κατέσκαψε τὴν Ἀουαρίαν Ἄμωσις κατὰ τὸν Ἀργεῖον γεγόμενος Ἰναχον, ὡς ἐν τοῖς Χ ρ ὁ- 30 ν ο ι ς ἀνέγραψεν ὁ Μενδήσιος Πτολεμαῖος. Ὁ δὲ ἀπ' Ἰνάχου χρόνος ἄχρι τῆς Ἰλίου ἀλώσεως ἀποπληροῖ γενεὰς εἴκοσι. Καὶ τὰ τῆς ἀποδείξεως τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον.

39 Γεγόνασιν Ἀργείων βασιλεῖς οἷδε· Ἰναχος, Φορωνεύς, Ἄπις, Ἀργεῖος, Κρίασος, Φόρβας, Τριόπας, Κρότωπος, Σθενέ-

δαίων. Γνωρίζομεν ὅτι τὰ γεγονότα ταῦτα, κηρυχθέντα ὑπὸ τῶν προφητῶν ἡμῶν, εἶναι πολὺ νεώτερα τῶν χρόνων τοῦ Μωϋσέως, ἑβδομήκοντα ἔτη πρὸ τῆς κυριαρχίας τῶν Περσῶν. Εἶναι δὲ ἰκανώτατος ἀνὴρ ὁ Βηρωσσός· τεκμήριον δὲ τούτου εἶναι ὅτι ὁ Ἰόβας γράφων τὸ ἔργον *Περὶ Ἀσσυρίων* λέγει ὅτι ἔμαθε τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τὸν Βηρωσσόν. Εἶναι δὲ δύο τὰ βιβλία του *Περὶ Ἀσσυρίων*.

37 Μετὰ τοὺς Χαλδαίους δὲ τὰ τῶν Φοινίκων ἔχουν ὡς ἐξῆς. Ἀνάμεσα τῶν ὑπῆρξαν τρεῖς ἄνδρες· Θεόδοτος, Ὑψικράτης, Μῶχος. Τὰ βιβλία τούτων συνέταξεν εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὁ Λαῖτος, ὁ ὁποῖος ἐπραγματεύθη μὲ ἀκρίβειαν καὶ τοὺς βίους τῶν φιλοσόφων. Εἰς τὰς προειρημένας λοιπὸν ἱστορίας δηλώνεται ἐπὶ ποίου βασιλέως ἔγινεν ἀρπαγὴ τῆς Εὐρώπης καὶ ἄφιξις τοῦ Μενελάου εἰς τὴν Φοινίκην καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Χείραμον, ὁ ὁποῖος ἔδωκε τὴν θυγατέρα του πρὸς γάμον εἰς τὸν Σολομῶντα, τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐδώρησε παντοειδῆ ὑλικά ξύλων διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ναοῦ. Καὶ ὁ Μένανδρος δὲ ὁ Περγαμηνὸς ἐξέθεσε τὰ ἴδια πράγματα. Τοῦ δὲ Χειράμου ὁ χρόνος προσεγγίζει κάπως εἰς τὰ Ἰλιακά· ὁ δὲ Σολομῶν, ὁ ἐπὶ Χειράμου, εἶναι πολὺ νεώτερος τοῦ Μωϋσέως εἰς τὴν ἡλικίαν.

38 Εἰς τοὺς Αἰγυπτίους δὲ ὑπάρχουν ἀκριβεῖς ἀναγραφαι χρόνων, τῆς δὲ γραφῆς τούτων ἐρμηνευτῆς εἶναι ὁ Πτολεμαῖος, ὄχι ὁ βασιλεύς, ἀλλὰ ὁ ἱερεὺς τῆς Μένδητος. Ἐκθέτων οὗτος τὰς πράξεις τῶν βασιλέων, λέγει ὅτι ἡ ἐξοδος τῶν Ἰουδαίων ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον πρὸς τοὺς τόπους τῆς ἀρεσκείας τῶν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Μωϋσέως ἔγινεν ἐπὶ Ἀμῶσιος βασιλέως τῆς Αἰγύπτου· ὁ δὲ Ἄμωσις ἔζησεν ἐπὶ βασιλέως Ἰνάχου. Μετὰ τοῦτον δὲ ὁ Ἀπίων, δοκιμώτατος γραμματικὸς, εἰς τὸ τέταρτον ἀπὸ τὰ πέντε βιβλία τῶν Αἰγυπτιακῶν του λέγει μεταξὺ πολλῶν ἄλλων καὶ ὅτι ὁ Ἄμωσις κατέσκαψε τὴν Ἀουαρίαν, ἀκμάσας τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀργείου Ἰνάχου, ὅπως ἔγραψεν εἰς τὰ *Χρονικά* ὁ Πτολεμαῖος ὁ Μενδήσιος. Ὁ δὲ χρόνος ἀπὸ τὸν Ἰναχον μέχρι τῆς ἀλώσεως τοῦ Ἰλίου συμπληρῶναι εἴκοσι γενεάς. Καὶ ταῦτα ἀποδεικνύονται μὲ τὸν ἐξῆς τρόπον.

39 Βασιλεῖς τῶν Ἀργείων ἔγιναν οἱ ἐξῆς: Ἰναχος, Φορωνεύς, Ἄπις, Ἀργεῖος, Κρίασος, Φόρβας, Τριόπας, Κρότωπος,

λαος, Δαναός, Λυγκεύς, Ἴβας, Προῖτος, Ἀκρίσιος, Περσεύς,
 Σθενέλαος, Εὐρυσθεύς, Ἀτρεύς, Θυέστης, Ἀγαμέμνων, οὗ κατὰ
 τὸ ὀκτωκαιδέκατον ἔτος τῆς βασιλείας Ἴλιον ἐάλω. Καὶ χρὴ τὸν
 νουνεχῆ συνεῖναι μετὰ πάσης ἀκριβείας ὅτι κατὰ τὴν Ἑλλήνων
 5 παράδοσιν οὐδ' ἱστορίαν τις ἦν παρ' αὐτοῖς ἀναγραφή. Κάδμος
 γὰρ ὁ τὰ στοιχεῖα τοῖς προειρημένοις παραδοὺς μετὰ πολλὰς γε-
 νεὰς τῆς Βοιωτίας ἐπέβη. Μετὰ δὲ Ἴναχον ἐπὶ Φορωνέως μόγις
 τοῦ θηριώδους βίου καὶ νομάδος περιγραφή γέγονεν μετεκοσμή-
 θησάν τε οἱ ἄνθρωποι. Διόπερ εἰ κατὰ Ἴναχον πέφηεν ὁ Μωϋ-
 10 σῆς γεγονώς, πρεσβύτερός ἐστι τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι τετρακοσίοις.
 Ἀποδείκνυται δὲ τοῦθ' οὕτως ἔχον ἀπὸ τε τῆς τῶν Ἀττικῶν βα-
 σιλέων διαδοχῆς καὶ Μακεδονικῶν καὶ Πτολεμαϊκῶν, ἔτι δὲ καὶ
 Ἀντιοχικῶν ὅθεν εἰ μετὰ τὸν Ἴναχον αἱ διαφανέστεραι πράξεις
 παρ' Ἑλλησιν ἀνεγράφησάν τε καὶ γινώσκονται, δῆλον ὡς καὶ
 15 μετὰ Μωϋσέα. Κατὰ μὲν γὰρ Φορωνέα τὸν μετ' Ἴναχον μνημο-
 νεύεται παρ' Ἀθηναίοις Ὡγγος, ἐφ' οὗ κατακλυσμός ὁ πρῶτος·
 κατὰ δὲ Φόρβαντα Ἀκταῖος, ἀφ' οὗ Ἀκταία ἢ Ἀττική· κατὰ δὲ
 Τριόπαν Προμηθεὺς καὶ Ἐπιμηθεὺς καὶ Ἄτλας καὶ ὁ διφυῆς Κέ-
 κροψ καὶ ἡ Ἰώ. Κατὰ δὲ Κρότωπον ἢ ἐπὶ Φαέθοντος ἐκπύρσω-
 20 σις καὶ ἡ ἐπὶ Δευκαλίωνος ἐπομβρία· κατὰ δὲ Σθενέλαον ἢ τε
 Ἀμφικτύονος βασιλεία καὶ ἡ εἰς Πελοπόννησον Δαναοῦ παρουσία
 καὶ ἡ ὑπὸ Δαρδάνου τῆς Δαρδανίας κτίσις ἢ τε ἐκ Φοινίκης τῆς
 Εὐρώπης εἰς τὴν Κρήτην ἀνακομιδή· κατὰ δὲ Λυγκέα τῆς Κόρης
 ἢ ἀρπαγὴ καὶ ἡ τοῦ ἐν Ἐλευσῖνι τεμένους καθίδρυσις καὶ ἡ Τρι-
 25 πτολέμου γεωργία καὶ ἡ Κάδμου εἰς Θήβας παρουσία Μίνωός τε
 ἢ βασιλεία· κατὰ δὲ Προῖτον ὁ Εὐμόλπου πρὸς Ἀθηναίους πόλε-
 μος· κατὰ δὲ Ἀκρίσιον ἢ Πέλοπος ἀπὸ Φρυγίας διάβασις καὶ ἡ
 Ἴωνος εἰς τὰς Ἀθήνας ἄφιξις καὶ ὁ δεῦτερος Κέκροψ αἷ τε Περ-
 σέως καὶ Διονύσου πράξεις καὶ Ὀρφέως μαθητὴς Μουσαῖος·
 30 κατὰ δὲ τὴν Ἀγαμέμνονος βασιλείαν ἐάλω τὸ Ἴλιον.

Σθενέλαος, Δαναός, Λυγκεύς, Ἄβας, Προΐτος, Ἀκρίσιος, Περσεύς, Σθενέλαος, Εὐρυσθεύς, Ἄτρεύς, Θυέστης, Ἀγαμέμνων, κατὰ τὸ δέκατον ὄγδοον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ ὁποίου ἐκυριεύθη τὸ Ἴλιον. Καὶ πρέπει ὁ συνετὸς νὰ κατανοήσῃ μὲ κάθε ἀκρίβειαν ὅτι κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν Ἑλλήνων δὲν ὑπῆρχεν εἰς αὐτοὺς κάποια ἔκθεσις ἱστορίας. Διότι ὁ Κάδμος, ὁ ὁποῖος παρέδωκεν εἰς τοὺς προειρημένους τὰ γράμματα, μετέβη εἰς τὴν Βοιωτίαν μετὰ πολλὰς γενεάς. Μετὰ δὲ τὸν Ἴναχον ἐπὶ Φορωνέως μόλις ἔγινε περιορισμὸς τοῦ θηριώδους καὶ νομάδος βίου καὶ μετέβαλον τρόπον ζωῆς οἱ ἄνθρωποι. Διὰ τοῦτο, ἂν ὁ Μωϋσῆς ἐφάνη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰνάχου, εἶναι πρεσβύτερος τῶν Ἰλιακῶν κατὰ τετρακόσια ἔτη. Ἀποδεικνύεται δὲ ὅτι τοῦτο ἔχει οὕτως ἀπὸ τὴν διαδοχὴν τῶν Ἀττικῶν βασιλέων καὶ Μακεδονικῶν καὶ Πτολεμαϊκῶν, προσέτι δὲ καὶ τῶν Ἀντιοχικῶν. Ὅθεν, ἂν αἱ σημαντικώτεραι πράξεις εἰς τοὺς Ἑλληνας μετὰ τὸν Ἴναχον κατεγράφησαν καὶ γνωρίζονται, εἶναι φανερόν ὅτι τοῦτο συμβαίνει καὶ μετὰ τὸν Μωϋσέα. Πράγματι ἐπὶ μὲν τοῦ Φορωνέως τοῦ μετὰ τὸν Ἴναχον εἰς τοὺς Ἀθηναίους μνημονεύεται ὁ Ὠγγυγος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔγινεν ὁ πρῶτος κατακλυσμὸς· ἐπὶ δὲ τοῦ Φόρβαντος ὁ Ἀκταῖος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἡ Ἀττικὴ ὀνομάζεται Ἀκταία· ἐπὶ δὲ τοῦ Τριόπα ὁ Προμηθεὺς καὶ ὁ Ἐπιμηθεὺς καὶ ὁ Ἄτλας καὶ ὁ διφυῆς Κέκροψ καὶ ἡ Ἰώ. Ἐπὶ δὲ τοῦ Κροτώπου ἔγινεν ἡ ἐπὶ Φαέθοντος ἐκπύρωσις καὶ ὁ ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμὸς. Ἐπὶ δὲ τοῦ Σθενελάου συνέβη ἡ βασιλεία τοῦ Ἀμφικτύονος, ἡ παρουσία τοῦ Δαναοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Δαρδάνου κτίσις τῆς Δαρδανίας, καθὼς καὶ ἡ ἀπὸ τὴν Φοινίκην ἀνακομιδὴ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Κρήτην. Ἐπὶ δὲ τοῦ Λυγκέως συνέβη ἡ ἀρπαγὴ τῆς Κόρης, ἡ ἴδρυσις τοῦ εἰς τὴν Ἐλευσίνα τεμένους, ἡ καλλιέργεια ὑπὸ τοῦ Τριπτολέμου, ἡ παρουσία τοῦ Κάδμου εἰς τὰς Θήβας καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Μίνωος· ἐπὶ δὲ τοῦ Προΐτου ἔγινεν ὁ πόλεμος τοῦ Εὐμόλπου πρὸς τοὺς Ἀθηναίους. Ἐπὶ τοῦ Ἀκρισίου ἔγιναν ἡ διάβασις τοῦ Πέλοπος ἀπὸ τὴν Φρυγίαν, ἡ ἄφιξις τοῦ Ἴωνος εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ὁ δεύτερος Κέκροψ, καθὼς ἐπίσης καὶ αἱ πράξεις τοῦ Περσέως καὶ τοῦ Διονύσου καὶ ἔζησεν ὁ μαθητὴς τοῦ Ὀρφέως Μουσαῖος. Κατὰ δὲ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἀγαμέμνωνος ἐκυριεύθη τὸ Ἴλιον.

- 40 Οὐκοῦν πέφηνε Μωϋσῆς ἀπὸ γε τῶν προειρημένων πρεσβύτερος ἠρώων, πόλεων, δαιμόνων. Καὶ χρῆ τῷ πρεσβεύοντι κατὰ τὴν ἡλικίαν πιστεύειν ἤπερ τοῖς ἀπὸ πηγῆς ἀρυσάμενοις Ἑλλησιν οὐ κατ' ἐπίγνωσιν τὰ ἐκείνου δόγματα. Πολλῇ γὰρ οἱ 5 κατ' αὐτοὺς σοφισταὶ κεχρημένοι περιεργία, τὰ ὅσα παρὰ τῶν κατὰ Μωϋσέα καὶ τῶν ὁμοίως αὐτῷ φιλοσοφούντων ἔγνωσαν, παραχαράττειν ἐπειράθησαν, πρῶτον μὲν ἵνα τι λέγειν ἴδιον νομισθῶσι, δεύτερον δὲ ὅπως τὰ ὅσα μὴ συνίεσαν διὰ τινος ἐπιπλάστου ρητολογίας παρακαλύπτοντες, ὡς μυθολογίαν τὴν ἀλήθειαν 10 παραβραβεύσωσι.
- 40a Περὶ μὲν οὖν τῆς καθ' ἡμᾶς πολιτείας ἱστορίας τε τῆς κατὰ τοὺς ἡμετέρους νόμους ὅσα τε εἰρήκασιν οἱ παρὰ τοῖς Ἑλλησι λόγιοι καὶ πόσοι καὶ τίνες εἰσὶν οἱ μνημονεύσαντες, ἐν τῷ «Πρὸς τοὺς ἀποφνηαμένους τὰ περὶ Θεοῦ» δειχθήσεται.
- 41 Τὸ δὲ νῦν συνέχον, σπευστέον μετὰ πάσης ἀκριβείας σαφηνίζειν ὡς οὐχ Ὀμήρου μόνον πρεσβύτερός ἐστιν ὁ Μωϋσῆς, ἔτι δὲ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ συγγραφέων, Αἴνου, Φιλάμμωνος, Θαμύριδος, Ἀμφίωνος, Ὀρφέως, Μουσαίου, Δημοδόκου, Φημίου, Σιβύλλης, Ἐπιμενίδου τοῦ Κρητός, ὅστις εἰς τὴν Σπάρτην ἀφίκετο, καὶ 20 Ἀρισταίου τοῦ Προκοννησίου τοῦ τὰ Ἀ ρ ι μ ἄ σ π ι α συγγράψαντος, Ἀσβόλου τε τοῦ Κενταύρου καὶ Βάκιδος, Δρύμωνός τε καὶ Εὐκλου τοῦ Κυπρίου καὶ Ὠρου τοῦ Σαμίου καὶ Προναπίδου τοῦ Ἀθηναίου.
- 41a Αἴνος μὲν γὰρ Ἡρακλέους ἐστὶ διδάσκαλος, ὁ δὲ Ἡρακλῆς 25 μιᾷ τῶν Τρωϊκῶν προγενέστερος πέφηνε γενεᾷ· τοῦτο δὲ ἐστὶ φανερόν ἀπὸ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ Τληπολέμου στρατεύσαντος ἐπὶ Ἴλιον. Ὀρφεὺς δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον Ἡρακλεῖ γέγονεν ἄλλως τε καὶ τὰ εἰς αὐτὸν ἐπιφερόμενά φασιν ὑπὸ Ὀνομακρίτου τοῦ Ἀθηναίου συντετάχθαι γενομένου κατὰ τὴν Πεισιστρατιδῶν ἀρ- 30 χὴν περὶ τὴν πεντηκοστὴν Ὀλυμπιάδα. Τοῦ δὲ Ὀρφέως Μουσαῖος μαθητής. Ἀμφίων δὲ δυσι προάγων γενεαῖς τῶν Ἰλιακῶν τοῦ πλείονα πρὸς τοὺς φιλομαθεῖς συντάττειν ἡμᾶς ἀπείργει.

40 Ἐπομένως ἀπεδείχθη ἀπὸ τὰ προειρημένα ὅτι ὁ Μωϋσῆς εἶναι πρεσβύτερος τῶν ἡρώων, πόλεων, δαιμόνων. Καὶ πρέπει νὰ πιστεύωμεν εἰς τὸν ἀρχαιότερον κατὰ τὴν ἡλικίαν, παρὰ εἰς τοὺς Ἑλληνας, οἱ ὅποιοι ἠρύσθησαν τὰ δόγματα ἐκείνου, ὡς ἀπὸ πηγὴν, ὅχι κατ' ἐπίγνωσιν. Διότι οἱ σοφισταὶ αὐτῶν, χρησιμοποιοῦντες πολλὴν περιέργειαν, ὅσα ἔμαθαν ἀπὸ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν ὁμοίως μὲ αὐτὸν φιλοσοφούντων, ἐπεχείρησαν νὰ παραχαράξουν πρῶτον μὲν διὰ νὰ νομισθοῦν ὅτι λέγουν κάτι ἰδικόν των, δεύτερον δὲ διὰ νὰ ἐπικαλύψουν ὅσα δὲν κατενόησαν μὲ κάποιαν ἐπίπλαστον ρητολογίαν καὶ νὰ διαστρέψουν τὴν ἀλήθειαν εἰς μυθολογίαν.

40α Περὶ μὲν λοιπὸν τῆς ἰδικῆς μας πολιτείας καὶ τῆς κατὰ τοὺς ἰδικούς μας νόμους ἱστορίας, περὶ ὧν εἶπαν οἱ εἰς τὰς τάξεις τῶν Ἑλλήνων λόγιοι καὶ περὶ τοῦ ποῖοι εἶναι οἱ μνημονεύσαντες, θὰ δευχθῆ εἰς τὸ ἔργον μου, *Πρὸς τοὺς ἐρμηνεύσαντας τὰ περὶ Θεοῦ.*

41 Ὡς πρὸς τὸ προκείμενον θέμα πάντως, πρέπει νὰ σπεύσωμεν μὲ πᾶσαν ἀκρίβειαν νὰ διασαφήσωμεν ὅτι ὁ Μωϋσῆς δὲν εἶναι τοῦ Ὀμήρου μόνον πρεσβύτερος, ἀλλ' ἀκόμη καὶ τῶν πρὶν ἀπὸ αὐτὸν συγγραφέων· Λίνου, Φιλάμμωνος, Θαμύριδος, Ἀμφίωνος, Ὀρφέως, Μουσαίου, Δημοδόκου, Φημίου, Σιβύλλης, Ἐπιμενίδου τοῦ Κρητός, ὁ ὅποιος ἔφθασεν εἰς τὴν Σπάρτην, καὶ Ἀρισταίου τοῦ Προκοννησίου τοῦ συγγράψαντος τὰ Ἀριμάσπια, Ἀσβόλου τοῦ Κενταύρου καὶ Βάκιδος, τοῦ Δρύμωνος καὶ Εὐκλου τοῦ Κυπρίου, Ὡρου τοῦ Σαμίου καὶ Προναπίδου τοῦ Ἀθηναίου.

41α Ὁ μὲν Λῖνος εἶναι διδάσκαλος τοῦ Ἡρακλέους, ὁ δὲ Ἡρακλῆς ἐνεφανίσθη μίαν γενεὰν πρὸ τῶν Τρωϊκῶν· τοῦτο δὲ γίνεται φανερόν ἀπὸ τὴν συμμετοχὴν τοῦ υἱοῦ τοῦ Τληπολέμου εἰς τὴν ἐκστρατείαν κατὰ τοῦ Ἰλίου. Ὁ δὲ Ὀρφεὺς ἔζησε κατὰ τὸν ἴδιον χρόνον μὲ τὸν Ἡρακλῆν, ἐνῶ κατὰ τὰ ἄλλα τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομά του κείμενα συνετάχθησαν, ὅπως λέγουν, ὑπὸ τοῦ Ὀνομακρίτου τοῦ Ἀθηναίου, ὁ ὅποιος ἔζησεν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Πεισιστρατιδῶν περὶ τὴν πεντηκοστὴν Ὀλυμπιάδα. Τοῦ Ὀρφέως δὲ μαθητὴς ἦτο ὁ Μουσαῖος. Ὁ Ἀμφίων δέ, ἐπειδὴ ἦτο προγενέστερος τῶν Ἰλιακῶν κατὰ δύο γενεάς, μᾶς ἐμποδίζει νὰ γράψωμεν περισσότερα πρὸς τοὺς φιλομαθεῖς. Οἱ δὲ Δημόδο-

Δημόδοκος δὲ καὶ Φήμιος κατ' αὐτὸν τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον γεγόνασιν· διέτριβον γὰρ ὁ μὲν παρὰ τοῖς μνηστῆρσιν, ὁ δὲ παρὰ τοῖς Φαίαξιν. Καὶ ὁ Θάμυρις δὲ καὶ ὁ Φιλάμμων οὐ πολὺ τούτων εἰσὶν ἀρχαιότεροι.

41β Περὶ μὲν οὖν τῆς καθ' ἕκαστον τῶν λογίων πραγματείας, χρόνων τε καὶ ἀναγραφῆς αὐτῶν ὡς οἶμαι σφόδρα ... μετὰ πάσης ὑμῖν ἀκριβείας ἀνεγράψαμεν· ἵνα δὲ καὶ τὸ μέχρι νῦν ἐνδέον ἀποπληρώσωμεν, ἔτι καὶ περὶ τῶν νομιζομένων σοφῶν ποιήσομαι τὴν ἀπόδειξιν. Μίνως μὲν γάρ, ὁ πάσης προὔχειν νομισθεὶς σοφίας, ἀγχινοίας τε καὶ νομοθεσίας, ἐπὶ Λυγκέως τοῦ μετὰ Δαναὸν βασιλεύσαντος γέγονεν ἐνδεκάτη γενεᾷ μετὰ Ἴναχον. Λυκοῦργος δέ, πολὺ μετὰ τὴν Ἰλίου γεννηθεὶς ἄλωσιν, πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων ἔτεσιν ἑκατὸν νομοθετεῖ Λακεδαιμονίοις. Δράκων δὲ περὶ Ὀλυμπιάδα τριακοστὴν καὶ ἐνάτην εὐρίσκεται γεγονώς, Σόλων περὶ 15 μς', Πυθαγόρας περὶ ζβ'. Τὰς δὲ Ὀλυμπιάδας ὕστερον τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσιν ἀπεδείξαμεν γεγονυίας τετρακοσίοις ἐπτὰ. Καὶ δὴ τούτων οὕτως ἀποδεδειγμένων, διὰ βραχέων ἔτι καὶ περὶ τῆς τῶν ἐπτὰ σοφῶν ἡλικίας ἀναγράψομεν. Τοῦ γὰρ πρεσβυτάτου τῶν προειρημένων Θαλῆτος γενομένου περὶ τὴν πεντηκοστὴν 20 Ὀλυμπιάδα καὶ τὰ περὶ τῶν μετ' αὐτὸν σχεδὸν ἡμῖν συντόμως εἴρηται.

κος καὶ Φήμιος ἔζησαν κατὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον· διέμενον δὲ ὁ μὲν εἰς πλησίον τῶν μνηστήρων, ὁ δὲ δεύτερος εἰς τοὺς Φαίακας. Καὶ ὁ Θάμυρις δὲ καὶ ὁ Φιλάμμων δὲν εἶναι πολὺ ἀρχαιότεροι ἀπὸ αὐτοῦς.

41β Περὶ τῆς καθ' ἕκαστον λοιπὸν τῶν λογίων διαπραγματεύσεως καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεως αὐτῶν νομίζω ὅτι πολὺ ... μὲ πᾶσαν ἀκρίβειαν ἐξεθέσαμεν πρὸς σᾶς. Διὰ νὰ συμπληρώσωμεν δὲ καὶ τὸ ὑπόλοιπον, θὰ δώσω τὴν ἀπόδειξιν καὶ περὶ τῶν νομιζομένων σοφῶν. Πράγματι ὁ Μίνως, ὁ ὁποῖος ἐνομίσθη ὅτι προεῖχε καθ' ὅλα εἰς σοφίαν, ἀγχίνοιαν καὶ νομοθεσίαν, ἔζησεν ἐπὶ τοῦ Λυγκέως τοῦ μετὰ τὸν Δαναὸν βασιλεύσαντος κατὰ τὴν ἐνδεκάτην γενεάν μετὰ τὸν Ἴναχον. Ὁ δὲ Λυκοῦργος, γεννηθεὶς πολὺ μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Ἰλίου, νομοθετεῖ εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ἑκατὸν ἔτη πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων. Ὁ δὲ Δράκων εὐρίσκεται νὰ δρᾷ περὶ τὴν τριακοστὴν ἐνάτην Ὀλυμπιάδα, ὁ Σόλων περὶ τὴν τεσσαρακοστὴν ἕκτην, ὁ Πυθαγόρας περὶ τὴν ἑξηκοστὴν δευτέραν. Διὰ τὰς Ὀλυμπιάδας δὲ ἀπεδείξαμεν ὅτι συνεστήθησαν τετρακόσια ἑπτὰ ἔτη μετὰ τὰ Ἰλιακά. Ἀφοῦ λοιπὸν ταῦτα ἀπεδείχθησαν οὕτως, θὰ σημειώσωμεν ἀκόμη διὰ βραχέων καὶ περὶ τῶν χρόνων τῶν ἑπτὰ σοφῶν. Διότι, ἐφ' ὅσον ὁ πρεσβύτατος τῶν προειρημένων Θαλῆς ἔζησε περὶ τὴν πεντηκοστὴν Ὀλυμπιάδα, ἔχουν λεχθῆ ἀπὸ ἡμᾶς συντόμως σχεδὸν καὶ τὰ περὶ τῶν μετ' αὐτόν.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

42 Ταῦτα συνέταξα διὰ σᾶς, ἄνδρες Ἕλληνες, ἐγὼ ὁ κατὰ τὸ σύστημα τῶν βαρβάρων φιλοσοφῶν Τατιανός, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη μὲν εἰς τὴν γῆν τῶν Ἀσσυρίων, ἐξεπαιδεύθη δὲ πρῶτον μὲν τὰ ἰδικά σας, δεύτερον δὲ αὐτὰ τὰ ὁποῖα τώρα πρεσβεύω. Γνωρίζων δὲ τώρα ποῖος εἶναι ὁ Θεὸς καὶ ποία ἡ κατ' αὐτὸν δημιουργία, παρουσιάζω τὸν ἑαυτὸν μου ἔτοιμον δι' ἀνάκρισιν τῶν δογμάτων, ἐνῶ ἡ κατὰ Θεὸν πολιτεία μου παραμένει ἀκλόνητος.

ΑΘΗΝΑΓΟΡΟΥ
ΑΘΗΝΑΙΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ

ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΠΕΡΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ ΑΘΗΝΑΙΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ

1. ΒΙΟΣ

Ἐνῶ ἠγνοήθη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν γραμματολόγων, τοῦ Εὐσεβίου, τοῦ Ἱερωνύμου, τοῦ Ρουφίνου, ὁ Ἀθηναγόρας, προβάλλεται ζωηρῶς εἰς τὸ σημεῖωμα τὸ ὁποῖον ἄγνωστος συγγραφεὺς συνέταξε βάσει τῆς ἀπολεσθείσης Χριστιανικῆς Ἱστορίας, τῆς γραφείσης τὸν ε' αἰῶνα ὑπὸ Φιλίππου Σιδήτου.

«Καί φησι Φίλιππος ὁ Σιδήτης ἐν λόγῳ κδ'. Τοῦ διδασκαλείου τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἀθηναγόρας πρῶτος ἠγήσατο κατὰ τοὺς χρόνους ἀκμάσας Ἀδριανοῦ καὶ Ἀντωνίνου, οἷς καὶ τῶν ὑπὲρ Χριστιανῶν πρεσβυτικὸν προσεφώνησεν, ἀνὴρ ἐν αὐτῷ χριστιανίσας τῷ τρίβῳ καὶ τῆς ἀκαδημαϊκῆς σχολῆς προϊστάμενος. Οὗτος πρὸ τοῦ Κέλσου κατὰ Χριστιανῶν γράψαι προθυμηθεὶς, ἐντυχὼν ταῖς θεαῖς Γραφαῖς εἰς τὸ ἀκριβέστερον ἀγωνίσασθαι, οὕτως εἴλετο τῷ παναγίῳ Πνεύματι, ὥστε διδάσκαλον κατὰ τὸν Παῦλον ἀντὶ διώκτου γενέσθαι τῆς πίστεως ἧς ἐδίωκε. Τούτου μαθητὴν γενέσθαι φησὶν ὁ Φίλιππος τὸν Στραματέα Κλήμεντα καὶ Πάνταινον τοῦ Κλήμεντος. Ὁ Πάνταινος καὶ αὐτὸς ἀθηναῖος ὑπῆρξε φιλόσοφος πυθαγόρειος»¹.

1. PG 6,182.

Κατὰ τὸ σημεῖωμα τοῦτο ὁ Ἀθηναγόρας ἤκμασεν ἐπὶ Ἀδριανοῦ καὶ Ἀντωνίνου, δηλαδὴ ἦτο σύγχρονος τοῦ Ἰουστίνου, προΐστατο τῆς πλατωνικῆς σχολῆς –χωρὶς νὰ διευκρινίζεται εἰς ποίαν πόλιν–, προετίθετο νὰ γράψῃ κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸ τοῦ Κέλσου καὶ διὰ τοῦτο ἐμελέτησε τὰς Γραφάς, ὅποτε ὁμως ἐφωτίσθη, διετήρησε τὸν φιλοσοφικὸν τρίβωνα καὶ μετὰ τὴν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν προσχώρησίν του, κατέστη ὁ πρῶτος διευθυντῆς τῆς θεολογικῆς σχολῆς Ἀλεξανδρείας καὶ εἶχε μαθητὴν τὸν Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα, τοῦ ὁποῖου μαθητῆς ὑπῆρξεν ὁ Πάνταινος. Ὁ Φίλιππος, ὡς γνωστόν, δὲν ἐκτιμᾶται πολὺ ὡς ἱστορικὸς ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς του², τὸ παρὸν δὲ σημεῖωμα παρέχει δείγματα τῆς προχειρότητος μὲ τὴν ὁποίαν ἔγραφεν, ἂν ἀποδίδῃ πιστῶς τὰς ἀπόψεις του.

Πράγματι ὁ μὲν Ἀθηναγόρας ἔζησε τουλάχιστον μίαν γενεάν μετὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Σιδήτου ὀριζόμενον χρόνον, ὁ δὲ Κλήμης δὲν ὑπῆρξε διδάσκαλος ἀλλὰ μαθητῆς τοῦ Πανταίνου. Παρὰ ταῦτα ἡ μαρτυρία του δὲν εἶναι ἀξία ὀλοσχεροῦς ἀπορρίψεως. Εἶναι καθ' ὅλα εὐλογον ὅτι ὁ ἀπολογητῆς ἡμῶν ὡς φιλόσοφος διηύθυνε μίαν σχολὴν εἰς τὰς Ἀθήνας, τὴν πατρίδα του, καὶ εἶναι ἐπίσης καθ' ὅλα εὐλογον ὁ Κλήμης, ἀθηναῖος καὶ αὐτός, νὰ ἐμαθήτευσεν πλησίον του, ἀφοῦ μάλιστα ὁ ἴδιος λέγει ὅτι ὁ πρῶτος του διδάσκαλος ἦτο «ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος», ὁ ἰωνικός³. Εἶναι δυνατὸν ὁ Φίλιππος νὰ ἤνυρε κάπου μαρτυρίαν περὶ τούτων καὶ ἐκ συγχύσεως τὰ μετέθεσεν εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν, ἂν καὶ ὑπάρχουν λόγοι νὰ πιστεύωμεν ὅτι ὁ Ἀθηναγόρας διέμεινεν ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν.

Ὁ Ἀθηναγόρας, εἰς τὸν ὁποῖον κατὰ τὸν Φώτιον⁴ ὁ ἀλε-

2. Ὁ Σωκράτης καλεῖ τὴν ἱστορίαν του «ἀχρεῖαν καὶ ἰδιώταις καὶ εὐπαιδεύτοις», Ἐκκλ. Ἱστορία 7,27.

3. Στρωματεῖς 1,11,1.

4. Μυριόβιβλος 155.

ξανδρινὸς φιλόσοφος Βόηθος, τὸν β' αἰῶνα, εἶχεν ἀφιερῶσει βιβλίον τοῦ *Περὶ τῶν παρὰ Πλάτωνι ἀπορουμένων λέξεων*, εἶναι πιθανῶς ὁ ἡμέτερος ἀπολογητής, ἂν καὶ ἡ ἀφιέρωσις ἔγινε μετὰ τὸ 180, ἤτοι μετὰ τὴν μεταστροφὴν τούτου.

Ὡς φαίνεται ἐκ τῶν συγγραμμάτων του, οὗτος πράγματι εἰλκίσθη εἰς τὸν Χριστιανισμόν ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν Γραφῶν, κατὰ τὸ παράδειγμα καὶ προγενεστέρων ἀπολογητῶν, διετήρησε δὲ καὶ αὐτὸς τὸν τρίβωνα μετὰ ταῦτα, σημεῖον γεφυρώσεως τῶν δύο κόσμων. Ἡ πλουσία κατάρτισις αὐτοῦ εἰς τὴν ρητορικὴν, τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν εἶναι ἐντόνως ἀποτυπωμένη εἰς τὰ γραπτὰ του. Γνώρίζων οὗτος τὰ κείμενα τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, ἱστορικῶν καὶ ποιητῶν ἐκ πρώτης χειρός, ἀναφέρεται εἰς αὐτὰ μετ' ἐπιμονῆς καὶ κατὰ περιστάσεις παραθέτει ἐξ αὐτῶν. Μὲ τὸ περίτεχνον ὕφος του ἀναδεικνύεται εἰς τὸν γλαφυρότερον Χριστιανὸν συγγραφέα τοῦ β' αἰῶνος. Συμβαδίζει μὲ ὅλα αὐτὰ ἡ μεθοδικότης τῆς διαπραγματεύσεως καὶ ἡ συνέπεια τῆς ἐπιχειρηματολογίας.

2. ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ὁ Ἀθηναγόρας ἔγραψε καὶ ἄλλα πέραν τῶν δύο σωζομένων, φαίνεται δὲ ὅτι καὶ αὐτῶν ἡ χειρόγραφος παράδοσις ἦτο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πτωχή. Σήμερον τὰ ἔργα ταῦτα διατηροῦνται δι' ἐνὸς ἀρχετύπου κώδικος, τοῦ Paris. Graec. 451, γραφέντος τὸ 914 ὑπὸ τοῦ Βαάνου κατ' ἀνάθεσιν τοῦ Ἀρέθα Καισαρείας καὶ τῶν ἀμέσων ἢ ἐμμέσων ἀντιγράφων αὐτοῦ. Προφανῶς δὲ ὁ Βαάνης εἶχεν ἐνώπιόν του χειρόγραφον εἰς τὸ ὁποῖον τὰ δύο ἔργα ἐφέροντο ἀνώνυμα, διὸ ἄφησεν αὐτὰ καὶ ὁ ἴδιος ἀνώνυμα, ἀλλ' ὁ Ἀρέθας, ὁ ὁποῖος ἤλεγχε πάντοτε τοὺς ἀπὸ τὸ ἐργαστήριόν του ἐξερχομένους κώδικας, προσέθεσεν ἰδιοχείρως ἐνδειξιν περὶ τοῦ συγγραφέως:

«Ἀθηναγόρου Ἀθηναίου φιλοσόφου Χριστιανοῦ».

Τοῦτον ἐγνώριζεν ὁ Ἀρέθας πιθανῶς μὲν καὶ ἐξ ἄλλου ὑπάρχοντος τότε κώδικος, ἀσφαλῶς δὲ ἐκ τῆς παραθέσεως χωρίου τῆς *Πρεσβείας* εἰς ἔργον τοῦ Μεθοδίου μετὰ τὴν ἐνδειξιν, «καθάπερ ἐλέχθη καὶ Ἀθηναγόρα»⁵.

Πρεσβεία περὶ Χριστιανῶν

Τὸ ἔργον τοῦτο ἀπευθύνεται «αὐτοκράτορι Μάρκῳ Αὐρηλίῳ Ἀντωνίνῳ καὶ Λουκίῳ Αὐρηλίῳ Κομμόδῳ, Ἀρμενιοῖς Σαρματικοῖς, τὸ δὲ μέγιστον φιλοσόφοις». Ἐπειδὴ εἰς τὸ κεφ. 18 σημειώνεται «ὡς γὰρ ὑμῖν πατρὶ καὶ υἱῷ πάντα κεχείρωται»⁶, ὁ δεῦτερος ἐκ τῶν προσφωνουμένων δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ θετὸς ἀδελφὸς τοῦ Μ. Αὐρηλίου Λούκιος Βῆρος, ἀλλ' ὁ υἱὸς τοῦ Κόμμοδος. Δεδομένου δὲ ὅτι ὁ Κόμμοδος κατέστη συναυτοκράτωρ τὸν Νοέμβριον τοῦ 176, ὁ δὲ Μ. Αὐρηλίος ἀπέθανε τὸν Μάϊον τοῦ 180, πρέπει τὸ ἔργον νὰ ἐγράφη μεταξὺ τῶν ὁρίων τούτων, ἐὰν δὲ θέλωμεν ἀκριβέστερον καθορισμὸν τοῦ χρόνου, δὲν θὰ βασισθῶμεν εἰς τὴν ἀόριστον πληροφορίαν ὅτι «ἡ σύμπασα οἰκουμένη τῇ ὑμετέρα συνέσει βαθείας εἰρήνης ἀπολαύουσιν», ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὴν γενικῶς παραδεδεγμένην κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Ἀντωνίνων ἐπιβολὴν τῆς ρωμαϊκῆς εἰρήνης, ἀλλ' εἰς τὸν ὑπαινιγμὸν περὶ ἐκδόσεως αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος ἢ ἀποκρίσεως κατὰ τῶν Χριστιανῶν⁷, ἡ ὁποία κατ' ἄλλας μαρτυρίας συμπίπτει μετὰ τὸ 177.

Ἡ ἀπολογία παρουσιάσθη πιθανῶς αὐτοπροσώπως εἰς τὸν αὐτοκράτορα δι' ἐπισκέψεως εἰς τὴν Ρώμην ἢ ἀλλαχοῦ.

5. ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ, *Ἀγλαοφῶν*, 1,37, ἀπὸ *Πρεσβείαν* 24. Τὸ σχετικὸν τμήμα τοῦ *Ἀγλαοφῶντος* διεσώθη ὑπὸ τοῦ ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ, *Πανάριον* 64,21, καὶ ΦΩΤΙΟΥ, *Μυριόβιβλος* 234.

6. Βλ. καὶ 37.

7. *Πρεσβεία* 1, «ἄλλοις ἔθεσι χρῶνται καὶ νόμοις, καὶ οὐδεὶς αὐτῶν νόμῳ καὶ φόβῳ δίκης...εἴργεται».

Τὸ ἔργον εἶναι πραγματικὴ «πρεσβεία», διότι περιέχει παράκλησιν καὶ ἀπολογία, χωρὶς ἴχνη ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου, πλὴν ἀπαραιτήτων διὰ τὴν ὑπεράσπισιν ἐκφράσεων. Μὲ τὸ λαμπρὸν ὕφος, τὴν λογικὴν συνέπειαν, τὴν μεθοδικότητα καὶ τὴν εὐγένειαν, τὰ ὁποῖα διακρίνουν αὐτό, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ καλυτέρα ἀπολογία τοῦ β' αἰῶνος. Ὁ συγγραφεὺς μετὰ τὴν ἀναγγελίαν τοῦ θέματος ἐξετάζει κατὰ σειρὰν τὰς κατηγορίας κατὰ τῶν Χριστιανῶν.

Προσφώνησις καὶ ἀναγγελία θέματος	1-3.
Ἀναίρεσις τῆς κατηγορίας περὶ ἀθεότητος καὶ ἔκθεσις περὶ τῆς Χριστιανικῆς θεολογίας, κοσμολογίας καὶ ἀνθρωπολογίας	4-30.
Περὶ ἀνηθικότητος	31-34.
Περὶ ἀνθρωποφαγίας	35-36.

Ἄνοίγει τὴν ἔκθεσιν ὅπως περίπου ὁ Ἰουστῖνος, παραπονούμενος ὅτι, ἐνῶ ὄλαι αἱ ἐθνικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ὀμάδες τῆς αὐτοκρατορίας διατηροῦν τὰ ποικίλα ἥθη καὶ δόγματά των χωρὶς νὰ ἐλέγχωνται διὰ τοῦτο, καὶ ἐνῶ ὀλόκληρος ἡ οἰκουμένη ἀπολαύει πλήρους εἰρήνης, οἱ Χριστιανοὶ μόνοι μισοῦνται καὶ διώκονται, καὶ μάλιστα ὄχι διὰ τὴν διαγωγὴν των, ἀλλ' ἀπλῶς διὰ τὸ ὄνομά των «Χριστιανοί». Προτιμᾷ νὰ παραβάλλῃ τὸν Χριστιανισμὸν μὲ φιλοσόφημα καὶ ὄχι μὲ θρησκείαν, διερωτᾶται δὲ εὐλόγως, διατί οἱ Χριστιανοὶ διώκονται καὶ δὲν διώκονται οἱ φιλόσοφοι οἱ ὁποῖοι πιστεύουν εἰς παρόμοια.

«Οὕτω καὶ τοὺς ἀπὸ φιλοσοφίας κρινομένους ὀρῶμεν· οὐδεὶς αὐτῶν πρὸ κρίσεως διὰ τὴν ἐπιστήμην ἢ τέχνην ἀγαθὸς ἢ πονηρὸς τῷ δικαστῇ εἶναι δοκεῖ, ἀλλὰ δόξας μὲν εἶναι ἀδίκος κολάζεται, οὐδὲν τῇ φιλοσοφίᾳ προστριψάμενος ἔγκλημα, ἀπολυσάμενος δὲ τὰς διαβολὰς ἀφίεται· ἔστω δὴ τὸ ἴσον καὶ ἐφ' ἡμῶν»⁸.

Ἐν ἐκ τῶν προσχημάτων τοῦ διωγμοῦ κατὰ τῶν Χριστιανῶν

8. Πρεσβεία 2.

νῶν εἶναι ἢ δῆθεν ἀθεΐα αὐτῶν καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὁ Ἀθηναγόρας δίδει μεγαλυτέραν προσοχὴν ἀπὸ τὰς ἄλλας, διότι, ἂν ἀναιρεθῇ αὐτή, ἀναιροῦνται καὶ αἱ ἄλλαι. Οὕτω ἡ πρεσβεία βασικῶς εἶναι διακήρυξις τῆς μονοθεΐας. Χαρακτηρίζονται ἄθεοι οἱ Χριστιανοί, διότι λατρεύουν ἓνα Θεόν, παρὰ ταῦτα ὅμως δὲν κάμνουν τίποτε διάφορον ἀπὸ ὅ,τι οἱ ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι ἀπὸ τοῦ Εὐριπίδου μέχρι τῶν Στωϊκῶν, οἱ ὅποιοι ἐκήρυξαν πίστιν εἰς ἓνα Θεόν. Ἡ ἐν προκειμένῳ μαρτυρία αὐτῶν εἶναι ἀξιόλογος, ἀλλ' ὄχι τόσον σαφῆς καὶ βεβαία ὅσον εἶναι ἡ μαρτυρία τῶν προφητῶν, οἱ ὅποιοι ὠμίλησαν κατὰ θεϊαν φώτισιν. Πέραν ταύτης ἡ πίστις αὐτὴ κατοχυρώνεται ἀπὸ τὴν κοινὴν λογικὴν, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ ἐνιαίαν ἀρχὴν τοῦ παντός. Μιὰ σύντομος ἔκθεσις τῶν στοιχείων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας δεικνύει ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἀντὶ τῆς κτίσεως λατρεύουν τὸν δημιουργὸν καὶ ἀντὶ τοῦ μίσους ἀσκοῦν τὴν ἀγάπην.

Ἡ κατηγορία περὶ ἠθικῶν παραπτωμάτων τῶν Χριστιανῶν, εἰδικώτερον περὶ τῶν οἰδιποδείων μίξεων, ὑπενθυμίζει τὴν παροιμίαν, «ἡ πόρνη τὴν σῶφρονα». Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς μένουσιν παρθένοι ἢ «εὐνοῦχοι», ἄλλοι θεωροῦν τὸν δεῦτερον γάμον ὡς «εὐπρεπῆ μοιχείαν», καὶ οὕτως ἢ ἄλλως ὅσοι συνάπτουν γάμον τὸ πράττουν μὲ ἀποκλειστικὸν σκοπὸν τὴν παιδοποιΐαν. Ἐχόντες μάλιστα ἀποτεθειμένην τὴν ἐλπίδα τῶν εἰς τὴν αἰωνίαν ζωὴν, καταφρονοῦν τὰς ἀπολαύσεις τῆς παρούσης.

Φυσικὰ παραλογωτέρα εἶναι ἢ περὶ θυεστειῶν δείπνων κατηγορία δι' ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι οὔτε νὰ ἴδουν αἷμα δὲν ἀνέχονται, διὸ καὶ ἀρνοῦνται τὴν παρακολούθησιν αἱματηρῶν ἀγῶνων. Οἱ ἀρνούμενοι καὶ νὰ ἴδουν ἀκόμη φόνον, διὰ νὰ μὴ μianθοῦν καὶ οἱ ἀναμένοντες ἀνάστασιν καὶ κρίσιν διὰ τὰς πράξεις τῶν, πῶς δύνανται καὶ φονεύουν συνάνθρωπον;

Ὁ συγγραφεὺς τελειώνει τὴν ἀπολογία μὲ τὴν παράκλησιν οἱ φύσει καὶ παιδείᾳ χρηστοὶ αὐτοκράτορες νὰ ἀποδειχθοῦν τὸ αἶτημα τῆς ἀποδόσεως δικαιοσύνης καὶ ἰσονομίας εἰς τοὺς Χριστιανούς.

Εἶδομεν ὅτι ὁ Μεθόδιος παραθέτει χωρίον ἐκ τῆς *Πρεσ-*

βείας. Ὀλίγον μετέπειτα ὁ Ἀθανάσιος ἤντησεν ἐπιχειρήματα διὰ τὴν πραγματείαν του κατὰ εἰδώλων⁹.

Περὶ Ἀναστάσεως Νεκρῶν

Εἰς τὸ τέλος τῆς Πρεσβείας (36, 37) θίγεται, ὡς εἶδομεν, τὸ περὶ ἀναστάσεως πρόβλημα, ἀλλὰ λόγῳ τῆς σπουδαιότητός του ἀφήνεται ὑπανάπτυκτον καὶ ἀναγγέλλεται σύνταξις εἰδικοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐγράφη ὀλίγον χρόνον μετ' αὐτῆν. Μερικοὶ ἀμφιβάλλουν, ἂν τὸ σωζόμενον ἔργον εἶναι τοῦ Ἀθηναγόρου, καὶ τοποθετοῦν αὐτὸ εἰς τὸν γ' ἢ τὸν δ' αἰῶνα, ἰδιαιτέρως δὲ ὁ R. M. Grant ἀποδίδει εἰς αὐτὸ ἀντιωριγενιστικὰς προθέσεις.

Εἶναι πράγματι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἐδῶ ὁ συγγραφεύς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν *Πρεσβείαν*, δὲν παραθέτει σχεδὸν ποτὲ ἀπὸ τὴν Π. Διαθήκην ἢ ἀπὸ τὴν κλασικὴν γραμματείαν. Ἀλλά, πλὴν τῆς μνημονευθείσης δηλώσεως περὶ συντάξεως τοιούτου ἔργου καὶ τῆς μαρτυρίας τῆς χειρογράφου παραδόσεως, ὑπάρχουν ἐπίσης τὸ ὕφος καὶ ἡ μεθοδικότης, τὰ ὁποῖα προδίδουν τὴν ἀθηναγόρειον προέλευσιν αὐτοῦ, ἂν καὶ ἡ λογικὴ δομὴ τῆς ἐπιχειρηματολογίας ἐδῶ εἶναι ἄκαμπος ὡσὰν τῶν Σχολαστικῶν τῆς Δύσεως μετὰ δέκα αἰῶνας.

Ἐπειδὴ ὡς παράδειγμα χρησιμοποιεῖται καὶ ἡ κάμηλος, πρέπει νὰ θεωρηθῇ πιθανόν ὅτι τὸ ἔργον ἐγράφη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν κατὰ ἓν ταξίδιον τοῦ Ἀθηναγόρου ἐκεῖ. Ἀπὸ τὸ λεγόμενον πρὸς τὸ τέλος (23) «ὕποδεῖξαι τοῖς συνελθοῦσιν» συνάγεται ὅτι πρόκειται περὶ διαλέξεως γενομένης εἰς σχολήν· ἀλλ'

9. Λεγομένην συνήθως *Κατὰ Ἑλλήνων*.

Πρεσβεία 20–21 = *Κατὰ Ἑλλήνων* 11–12

Πρεσβεία 8 καὶ 5 = *Κατὰ Ἑλλήνων* 38–39.

Πρεσβεία 15 = *Κατὰ Ἑλλήνων* 20.

έν τοιαύτη περιπτώσει προσεγγίζομεν τήν σχετικὴν εἶδησιν τοῦ Φιλίππου Σιδήτου.

Ἐν ὄψει τῶν συγχρόνων τότε ἀντιρρήσεων τὸ πρόβλημα μετὰ τὸν πρόλογον ἐξετάζεται ἀπὸ δύο πλευρῶν,

τῆς δυνατότητος	3-10
τῆς ἀναγκαιότητος	11-25,

έν πολλοῖς βάσει τῆς τελεολογικῆς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους.

Οἱ ἀρνούμενοι τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος θεωροῦν ταύτην ἢ ἀδύνατον ἢ ἀβούλητον. Ἄλλ' ἀδύνατος δὲν εἶναι αὕτη διὰ τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος ἔπλασε τὰ σώματα ἐκ τοῦ μηδενὸς (3-9), ἀβούλητος δὲ θὰ ἦτο, ἂν ἦτο ἄδικος ἢ ἀνάξιος. Λοιπὸν ἄδικος δὲν εἶναι, διότι οὐδεὶς ἀδικεῖται καὶ τὰ σώματα εἶναι ἄξια πάσης τιμῆς (10).

Ἡ ἀναγκαιότης τῆς ἀναστάσεως ἀποδεικνύεται διὰ τεσσάρων ἐπιχειρημάτων· ἐκ τοῦ σκοποῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἐκ τῆς μελλούσης κρίσεως, ἐκ τοῦ τέλους τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἄνθρωπος, ὅπως ὅλα τὰ ὄντα, ἔχει εἰδικὸν προορισμόν, ὁ ὁποῖος δὲν ἀναφέρεται οὔτε εἰς τὸν ἀνευδεῆ Θεὸν οὔτε εἰς κάποιον τρίτον, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον. Ὁ δὲ προορισμὸς ἐπιτυγχάνεται μόνον ἐὰν ἡ ζωὴ παραταθῆ εἰς τὴν αἰωνιότητα δι' ἀναστάσεως, ἐνῶ εἰς τὴν περίπτωσιν στιγμιαίας ἐλεύσεως καὶ παρελεύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὁ προορισμὸς θὰ ἦτο ἀνέφικτος (12-13).

Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀποτελεῖ πλήρες πρᾶγμα κατὰ μόνην τὴν ψυχὴν, ἀλλ' εἶναι πλήρης ἐν τῇ ἐνώσει ἀμφοτέρων, ὅπερ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀναστάσεως (14-17).

«Οὔτε οἱ σπουδαῖοι κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν φέρονται τὰ τῆς ἀρετῆς ἐπίχειρα οὔτε μὴν οἱ φαῦλοι τὰ τῆς κακίας»· ὅθεν ὑπάρχει ἀνάγκη εὐκαιρίας ἐναρμονίσεως διαγωγῆς καὶ προσωπικῆς τύχης εἰς ἄλλην σφαῖραν ζωῆς, ἥτοι δι' ἀποδόσεως κατὰ τὰ ἔργα ἐκάστου. Διὰ τὰ ἔργα δὲ δὲν εἶναι μόνον ἡ ψυχὴ ὑπεύθυνος, ἀλλ' ὁλόκληρος ὁ ἄνθρωπος ὡς ψυχοσωματικὴ ἐνότης.

Πρὸς δικαίαν λοιπὸν κρίσιν ἀπαιτεῖται ἡ ἀνάστασις τοῦ σώματος. Εἰς τὴν ἐπιχειρηματολογία ταύτην εὐρίσκομεν τὰς βάσεις τῆς ἠθικῆς περὶ Θεοῦ ἀποδείξεως, τὴν ὁποίαν παρουσίασεν ὑπὸ νέαν μορφήν ὁ Κάντιος (18–23).

Τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐπιτυγχάνεται κεχωρισμένως, ἀλλ' ἐν τῇ ἐνώσει τῆς ψυχῆς μὲ τὸ οἰκεῖον σῶμα. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἀποτελεῖ συνδυασμένην παραλλαγήν τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου (24–25).

3. ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Ὁ Ἀθηναγόρας εἶναι θεολογῶν φιλόσοφος τοῦ τύπου τοῦ Ἰουστίνου, μὲ σχολήν, τρίβωνα καὶ μετριοπάθειαν. Παραμερίζων τὴν θεωρίαν περὶ τοῦ σπερματικοῦ λόγου, τὴν ἀντικαθιστᾷ διὰ τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου θείας πνοῆς, μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ὁποίας ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι ἐθεολόγησαν ἀνεπαρκῶς μὲν, ἀλλ' ὀρθῶς. «Ποιηταὶ γὰρ καὶ φιλόσοφοι, ὡς καὶ τοῖς ἄλλοις, ἐπέβαλον στοχαστικῶς κινήθοντες μὲν κατὰ συμπάθειαν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ πνοῆς ὑπὸ τῆς αὐτὸς αὐτοῦ ψυχῆς ἕκαστος ζητῆσαι εἰ δυνατὸς εὐρεῖν καὶ νοῆσαι τὴν ἀλήθειαν, τοσοῦτον δὲ δυνηθέντες ὅσον περινοῆσαι οὐχ εὐρεῖν τὸ ὄν, οὐ παρὰ Θεοῦ περὶ Θεοῦ ἀξιώσαντες μαθεῖν, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ ἕκαστος»¹⁰. Εἰς ἔνδειξιν τούτου παραθέτει πλῆθος χωρίων κλασικῶν συγγραφέων καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι πολλοὶ φιλόσοφοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξέχει ὁ Σωκράτης, ἐδιώχθησαν ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον ὅτι καινοτομήσαντες διεκήρυξαν τὴν ἀλήθειαν¹¹.

Τὰ θέματά του ὁ Ἀθηναγόρας λαμβάνει ἀπὸ τὸ κοινὸν ὄπλοστάσιον τῶν ἀπολογητῶν. Κυριαρχεῖ μεταξὺ αὐτῶν ἡ ἰδέα τῆς μονοθεΐας, πρὸς τὴν ὁποίαν ἔτεινον καὶ οἱ ἄριστοι τῶν Ἑλ-

10. Πρεσβεία 7.

11. Πρεσβεία 31.

λήνων, ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι, περισσότερο δὲ οἱ ἄριστοι τῶν Ἰουδαίων, οἱ προφηταί. Ὁ Θεός, ἐνιαῖος, ἀνώνυμος, ἀΐδιος, ἀόρατος, ἀπαθής, περιβάλλεται ἀπὸ φῶς καὶ κάλλος ἀνεκδιήγητον, μόνον δὲ νοῦς καὶ λόγος δύνανται νὰ συλλάβουν αὐτόν. Ὁ Θεὸς ἔχει τὸν Λόγον ἐντὸς ἑαυτοῦ, εἶναι λοιπὸν αἰδίως λογικός, καὶ ἀκολουθῶς προβάλλει αὐτόν ὡς «πρῶτον γέννημα». Οὕτω ὁ Λόγος δὲν ἐδημιουργήθη, ἀλλ' εὕρισκόμενος ἀνεκαθεν ἐντὸς τοῦ Θεοῦ Πατρὸς «προῆλθεν» ὡς ἰδέα καὶ ἐνέργεια τῶν μελλόντων νὰ κτισθοῦν. Τὸ Πνεῦμα εἶναι ἀπόρροια τοῦ Θεοῦ, προβαλλομένη καὶ ἐπανερχομένη ὡς ἀκτὶς ἡλίου¹².

Ὅταν ἐξετάζη τὸν Λόγον καθ' ἑαυτόν, ὑπερτονίζει τὴν μεσιτευτικὴν λειτουργίαν του ὡς «αἰδίου Νοῦ», ὁ ὁποῖος ὑπενθυμίζει τὴν μεσοπλατωνικὴν ὁρολογίαν¹³, ὁμοίως δὲ καὶ τοῦ Πνεύματος, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὡς ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου¹⁴. Ἐδῶ ὅμως δὲν πρόκειται περὶ ἀφηρημένων δυνάμεων αἱ ὁποῖαι διήκουν διὰ τοῦ σύμπαντος, ἀλλὰ περὶ προσώπων τὰ ὁποῖα συνδέονται ἀρρήκτως μὲ τὸν Θεὸν Πατέρα. «Ἐφ' οὗ (Θεοῦ) Λόγῳ δεδημιούργηται καὶ τῷ παρ' αὐτοῦ Πνεύματι συνέχεται τὰ πάντα», «ἐνὸς ὄντος τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ· ὄντος δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐν Πατρὶ καὶ τοῦ Πατρὸς ἐν Υἱῷ ἐν ἐνότητι καὶ δυνάμει Πνεύματος»¹⁵. Ὁ Θεὸς λοιπὸν ὑπάρχει εἰς τρεῖς ὑποστάσεις κατὰ τὴν ἄψογον τριαδολογίαν τοῦ Ἀθηναγόρου.

Ὁ Θεὸς φανερώνεται εἰς τὴν κτίσιν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἁρμονικὸν σύνολον κινούμενον ὑπὸ τοῦ ἁρμοστοῦ Θεοῦ. Ὅπως καὶ ἂν θεωρηθῇ ὁ κόσμος, εἴτε ὡς τέχνη τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν Πλάτωνα εἴτε ὡς οὐσία καὶ σῶμα κατὰ τοὺς Ἀριστοτελικούς εἴτε ὡς δυνάμις τοῦ Θεοῦ, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προσκυνοῦμεν εἶναι ὄχι αὐτά, ἀλλὰ ὁ τεχνίτης ὁ κινῶν τὸ σῶμα, ὁ δεσπότης τῶν δυνάμεων. «Εἰ τοίνυν ἐμμελὲς ὁ κόσμος ὄργανον κινούμενον ἐν

12. Πρεσβεία 10.

13. Βλ. ΑΛΒΙΝΟΥ, *Λόγος διδασκαλικὸς* 9,1 ἐέ.

14. Βλ. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ, *Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος* 49,371B.

15. Πρεσβεία 10.

ρυθμῶ, τὸν ἀρμοσάμενον καὶ πλήσσοντα τοὺς φθόγγους καὶ τὸ σύμφωνον ἐπάδοντα μέλος, οὐ τὸ ὄργανον προσκυνῶ· οὐδὲ γὰρ ἐπὶ τῶν ἀγωνιστῶν παραλιπόντες οἱ ἀθλοθέται τοὺς κιθαριστάς, τὰς κιθάρας στεφανοῦσιν αὐτῶν· εἶτε, ὡς ὁ Πλάτων φησί, τέχνη τοῦ Θεοῦ, θαυμάζων αὐτοῦ τὸ κάλλος τῷ τεχνίτῃ πρόσειμι· εἶτε οὐσία καὶ σῶμα, ὡς οἱ ἀπὸ τοῦ Περιπάτου, οὐ παραλιπόντες προσκυνεῖν τὸν αἴτιον τῆς κινήσεως τοῦ σώματος Θεὸν ἐπὶ τὰ πτωχὰ καὶ ἀσθενῆ στοιχεῖα· καταπίπτομεν, τῷ ἀπαθεῖ ἀέρι κατ' αὐτοὺς τὴν παθητὴν ὕλην προσκυνοῦντες· εἶτε δυνάμεις τοῦ Θεοῦ τὰ μέρη τοῦ κόσμου νοεῖ τις, οὐ τὰς δυνάμεις προσιόντες θεραπεύομεν, ἀλλὰ τὸν ποιητὴν αὐτοῦ καὶ δεσπότην»¹⁶.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὐρίσκεται ὁ εἶς τῶν τρόπων τῆς θεογνωσίας, ἐκτὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν ὁ διὰ τῆς θείας πνοῆς ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ διὰ τῶν προφητῶν. Διὰ τῶν τελευταίων τούτων ἡ ἀποκάλυψις εἶναι ἄμεσος κατ' ἔμπνευσιν τοῦ Πνεύματος· «κατ' ἔκστασιν τῶν ἐν αὐτοῖς λογισμῶν κινήσαντος αὐτοὺς τοῦ θείου Πνεύματος, ἃ ἐνηργοῦντο ἐξεφώνησαν, συγχρησαμένου τοῦ Πνεύματος ὡς εἰ αὐλητάς αὐλὸν ἐμπνεύσαι»¹⁷. Ἡ κατ' ἔκστασιν προφητικὴ ἔμπνευσις ὑπενθυμίζει τὴν σύγχρονον τοῦ Ἀθηναγόρου διδασκαλίαν καὶ πρακτικὴν τῶν Μοντανιστῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἓνα ἐλαφρὸν τόνον ἔχει λάβει ἐπίσης ἡ αὐστηρὰ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ ἀπολογητοῦ· ἀλλ' ἡ προφητεία τούτου εἶναι ἡ παλαιά, ὄχι ἡ σύγχρονος.

Ἡ ἀγγελολογία καὶ ἡ δαιμονολογία αὐτοῦ εἶναι περίπου ὡς αἱ τοῦ Ἰουστίνου.

Ἐκ τῆς ἀνθρωπολογίας τονίζει κυρίως τὸ αὐθαίρετον τῆς ψυχῆς, ἥτοι τὴν κατ' ἀπόφασιν καὶ ἐκλογὴν ἐνέργειαν αὐτῆς. Ἡ πρὸς τὸ ἀγαθὸν κίνησις αὐτῆς εἶναι ἀπλή, ἡ πρὸς τὸ κακὸν σύνθετος. Ἡ ψυχὴ ἄλλοτε ἐλκύει εἰδῶλα ἀπὸ τὴν ὕλην, ἄλλοτε ἀφ' ἑαυτῆς· πάσχει δὲ τοῦτο μάλιστα, ὅταν, παρασυρομένη ἀπὸ

16. Πρεσβεία 16.

17, Πρεσβεία 9.

τὸ σῶμα, βλέπη κάτω πρὸς τὰ ἐπίγεια καὶ καθίσταται μόνον αἷμα καὶ σὰρξ, ὄχι καθαρὸν πνεῦμα¹⁸

Δέχεται οὐσιωδῶς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἰουστίνον ἐπιστρέφων εἰς τὸν Πλάτωνα χωρὶς νὰ συμφωνῇ μὲ αὐτὸν καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν· διότι, συνδέων αὐτὴν μὲ τὸ σῶμα κατὰ τρόπον ἀπολύτως ἑναρμόνιον, παριστᾷ ἀναγκαίαν τὴν ἀνάστασιν τούτου, ὅπως διαφαίνεται εἰς ὀλόκληρον τὴν *Περὶ ἀναστάσεως* πραγματείαν. Τὸ σῶμα δὲν εἶναι φυλακὴ μιᾶς ξένης ἀθανάτου δυνάμεως, ἀλλὰ σύζυγος ἐνὸς οἰκείου πνευματικοῦ στοιχείου, καὶ ἄρα εἶναι ἀγαθὸν ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους. Ἡ θεωρία τοῦ θεοῦ εἶναι ἐμπειρία, τὴν ὁποίαν δοκιμάζει ὁ ἄνθρωπος ὡς σύνολον δύο στοιχείων. Ὁ ἀπολογητὴς εἰς τὸ θέμα τοῦτο δὲν ἀντιμετωπίζει μόνον τοὺς φιλοσόφους, ἀλλὰ καὶ τοὺς Γνωστικούς.

Ὁ Ἀθηναγόρας δὲν εἰσέρχεται εἰς τὸ κέντρον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, διότι ἐστάθη ἐπὶ ἀμιγοῦς ἀπολογητικοῦ πεδίου, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς διώκτας, πρὸς τοὺς ὁποίους δικαιολογεῖ τὰς πράξεις τῶν ἀδελφῶν του καὶ ἐκείνας ἐκ τῶν θρησκευτικῶν των πεποιθήσεων, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐγίνοντο κατανοηταὶ ἀπὸ τοὺς διώκτας χωρὶς νὰ τοὺς προκαλέσουν. Διὰ τοῦτο ἡ ἀναφορὰ τόσον εἰς τὴν Παλαιὰν ὅσον καὶ εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην εἶναι σπανία. Ὁ Ἰουστίνος, πλέξας τὴν ἀπολογητικὴν του περὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ Χριστοῦ, ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν εἰς τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν ὁμάδα συγγραφέων, δικαιολογημένην ἐκ τῆς εὐρύτητος τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐνδιαφερόντων αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦνται ἀπὸ τὰ μὴ ἀπολογητικὰ ἔργα του. Ὁ Ἀθηναγόρας περιωρίσθη εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἐκτὸς τοῦ γνησίου Χριστιανισμοῦ πολεμίων τῆς πίστεως.

18. *Πρεσβεία* 27.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

Τὸ κείμενον ἐκδίδεται κατὰ τὰς ἐκδόσεις J. Geffcken καὶ E. Goodspeed, μετὰ παραβολῆς τοῦ μοναδικοῦ κώδικος Paris. Graec. 451 (Π). Ἐκάμαμεν μερικὰς διορθώσεις τὰς ὁποίας καὶ σημειώνομεν εἰς τὸ βραχὺ ὑπόμνημα (Χ). Σημειώνονται ἐπίσης αἱ κυριώτεραι τῶν διορθώσεων ἄλλων ἐκδοτῶν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τὰ ἔργα τοῦ Ἀθηναγόρου ἐκδίδοντα μετὰ τῶν λοιπῶν ἀπολο-
γητῶν καὶ αὐτοτελῶς.

A. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, *Πραγματεία περὶ τῆς παρ' Ἀθηναγόρα φιλοσοφικῆς γνώσε-
ως*, Ἰένα 1883.

Π. ΛΟΓΟΘΕΤΟΥ, *Ἡ θεολογία τοῦ Ἀθηναγόρου*, Λειψία 1893.

A. EBERHARDT, *Athenagoras*, Augsburg 1895.

K. FR. BAUER, *Die Lehre des Athenagoras von Gottes Einheit und
Dreieinigkeit*, Bamberg 1902

L. RICHTER, *Philosophischen in der Gottes – und Logoslehre des Apolo-
geten Athenagoras aus Athen*, Maissen 1905

S. PARRALARDO «La teoria dei angeli e dei demoni e la dottrina della
Providenza in Atenagora», *Didascaleion* (1924),
67–180.

H. A. LUCKY, *The Philosophy of Athenagoras: Its Sources and Value*,
Washington 1936.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ – ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΠΕΡΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ

Αὐτοκράτορσιν
Μάρκῳ Αὐρηλίῳ Ἀντωνίνῳ
καὶ Λουκίῳ Αὐρηλίῳ Κομόδῳ,
Ἀρμενιακοῖς Σαρματικοῖς,
τὸ δὲ μέγιστον φιλοσόφοις.

5

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

1 Ἡ ὑμετέρα, μεγάλοι βασιλέων, οἰκουμένη ἄλλος ἄλλοις
ἔθεσι χρῶνται καὶ νόμοις, καὶ οὐδεὶς αὐτῶν νόμῳ καὶ φόβῳ δί-
κης, κἄν γελοῖα ἦ, μὴ στέργειν τὰ πάτρια εἴργεται, ἀλλ' ὁ μὲν
Ἴλιεὺς θεὸν Ἴκτορα λέγει καὶ τὴν Ἑλένην Ἀδράστειαν ἐπιστά-
10 μενος προσκυνεῖ, ὁ δὲ Λακεδαιμόνιος Ἀγαμέμνονα Δία καὶ Φυ-
λονόην τὴν Τυνδάρεω θηγατέρα Ἄρτεμιν Ἐνοδίαν σέβει, ὁ δὲ
Ἀθηναῖος Ἐρεχθεῖ Ποσειδῶνι θύει καὶ Ἀγραύλῳ Ἀθηναῖοι καὶ

Τίτλος Ἀθηναγόρου Ἀθηναίου Φιλοσόφου Πρεσβεία Περὶ Χριστιανῶν Π
12 Ἄρτεμιν Ἐνοδίαν Χ καὶ τεννηνοδίαν Π

ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΠΕΡΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ

Πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας
Μάρκον Αὐρήλιον Ἀντωνῖνον
καὶ Λούκιον Αὐρήλιον Κόμοδον
Ἀρμενιακοὺς Σαρματικούς,
τὸ δὲ σπουδαιότερον φιλοσόφους.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

1 Εἰς τὴν οἰκουμενικὴν πολιτείαν ὑμῶν, μεγαλειότατοι βασι-
λεῖς, διάφοροι ὀμάδες ἀνθρώπων τηροῦν διάφορα ἔθιμα καὶ κα-
νόνας καὶ κανεῖς δὲν ἐμποδίζει αὐτοὺς μὲ νόμον καὶ φόβον τι-
μωρίας νὰ φυλάσσουν τὰ πάτρια, ἀκόμη καὶ ἂν εἶναι γελοῖα,
ἀλλ' ὁ μὲν Ἴλιεὺς λέγει θεὸν τὸν Ἔκτορα καὶ προσκυνεῖ τὴν
Ἑλένην ἐκλαμβάνων αὐτὴν ὡς Ἀδράστειαν, ὁ δὲ Λακεδαιμό-
νιος λατρεύει τὸν Ἀγαμέμνονα ὡς Δία καὶ τὴν Φυλονόην τὴν
θυγατέρα τοῦ Τυνδάρεω ὡς Ἄρτεμιν Ἐνοδίαν¹, ὁ δὲ Ἀθηναῖος
θυσιάζει εἰς τὸν Ἐρεχθεά ὡς Ποσειδῶνα, καὶ εἰς τὴν Ἄγραυ-
λον δὲ καὶ τὴν Ἐρσην καὶ τὴν Πάνδροσον οἱ Ἀθηναῖοι ἄγουν
τελετὰς καὶ μυστήρια, ἂν καὶ ἐνομίσθησαν ἀσεβεῖς διότι ἦνοι-

1. Ὁ τίτλος Ἐνοδία ἀναφέρεται εἰς πολλὰς θεαίνας.

τελετὰς καὶ μυστήρια Ἀθηναῖοι ἄγουσιν καὶ Πανδρόσω, αἱ ἐνο-
 μίσθησαν ἀσεβεῖν ἀνοίξασαι τὴν λάρνακα, καὶ ἐνὶ λόγῳ κατὰ
 ἔθνη καὶ δήμους θυσίας κατάγουσιν ἃς ἂν θέλωσιν ἄνθρωποι
 καὶ μυστήρια. Οἱ δὲ Αἰγύπτιοι καὶ αἰλούρους καὶ κροκοδείλους
 5 καὶ ὄφεις καὶ ἀσπίδας καὶ κύνας θεοὺς νομίζουσιν. Καὶ τούτοις
 πᾶσιν ἐπιτρέπετε καὶ ὑμεῖς καὶ οἱ νόμοι, τὸ μὲν οὖν μὴδ' ὄλως
 θεὸν ἠγεῖσθαι ἀσεβὲς καὶ ἀνόσιον νομίσαντες, τὸ δὲ οἷς ἕκαστος
 βούλεται χρῆσθαι ὡς θεοῖς ἀναγκαῖον, ἵνα τῷ πρὸς τὸ θεῖον
 δέει ἀπέχωνται τοῦ ἀδικεῖν. Ἡμῖν δέ, καὶ μὴ παρακρουσθῆτε
 10 ὡς οἱ πολλοὶ ἐξ ἀκοῆς, τῷ ὀνόματι ἀπεχθάνεται· οὐ γὰρ τὰ ὀνό-
 ματα μίσους ἄξια, ἀλλὰ τὸ ἀδίκημα δίκης καὶ τιμωρίας.

Διόπερ τὸ πρᾶον ὑμῶν καὶ ἡμερον καὶ τὸ πρὸς ἅπαντα εἰ-
 ρηνικὸν καὶ φιλάνθρωπον θαυμάζοντες οἱ μὲν καθ' ἓνα ἰσονο-
 μοῦνται, αἱ δὲ πόλεις πρὸς ἀξίαν τῆς ἴσης μετέχουσι τιμῆς, καὶ ἡ
 15 σύμπασα οἰκουμένη τῇ ὑμετέρᾳ συνέσει βαθείας εἰρήνης ἀπο-
 λαύουσιν. Ἡμεῖς δὲ οἱ λεγόμενοι Χριστιανοί, ὅτι μὴ προενόη-
 σθε καὶ ἡμῶν, συγχωρεῖτε δὲ μηδὲν ἀδικοῦντας, ἀλλὰ καὶ πάν-
 των ὡς προϊόντος τοῦ λόγου δειχθήσεται, εὐσεβέστατα δεικακει-
 μένους καὶ δικαιοτάτα πρὸς τε τὸ θεῖον καὶ τὴν ὑμετέραν βασι-
 20 λείαν, ἐλαύνεσθαι καὶ φέρεσθαι καὶ διώκεσθαι, ἐπὶ μόνῳ ὀνό-
 ματι προσπολεμοῦντων ἡμῖν τῶν πολλῶν, μηνῦσαι τὰ καθ'
 ἑαυτοὺς ἐτολμήσαμεν (διδασχθήσεσθε δὲ ὑπὸ τοῦ λόγου ἄτερ δί-
 κης καὶ παρὰ πάντα νόμον καὶ λόγον πάσχοντας ἡμᾶς) καὶ δεό-
 μεθα ὑμῶν καὶ περὶ ἡμῶν τι σκέψασθαι, ὅπως παυσώμεθα
 25 ποτε ὑπὸ τῶν συκοφαντῶν σφαττόμενοι. Οὐδὲ γὰρ εἰς χρήματα
 ἢ παρὰ τῶν διωκόντων ζημίᾳ οὐδὲ εἰς ἐπιτιμίαν ἢ αἰσχύνῃ ἢ εἰς

2. Ἡ Ἀθηνᾶ, κρύψασα τὸν υἱὸν τῆς Ἐριχθόνιον, ἔχοντα μορφήν ὄφeos, εἰς
 κἀνίστρον, ἔδωσεν αὐτὸ πρὸς φύλαξιν εἰς τὰς τρεῖς ταύτας ἀδελφάς, θυγατέρας
 τοῦ Κέκροπος ἢ τοῦ Ἐρυχθέως· ἀλλ' αὐταὶ ἀπὸ περιέργειαν τὸ ἠνοιξαν καὶ εἶ-
 δαν τὸν τερατώδη υἱόν, διὸ κατελήφθησαν ἀπὸ μανίαν.

ξαν τὸ κάνιστρον². Καὶ μὲ ἓνα λόγον οἱ ἄνθρωποι κατὰ ἔθνη καὶ δήμους τελοῦν τὰς θυσίας τὰς ὁποίας ἐπιθυμοῦν, καθὼς καὶ τὰς μυστηριώδεις τελετουργίας. Οἱ δὲ Αἰγύπτιοι θεωροῦν ὡς θεοὺς καὶ αἰλούρους καὶ κροκοδείλους καὶ ὄφεις καὶ ἀσπίδας καὶ κύνας. Καὶ εἰς ὅλους αὐτοὺς ἐπιτρέπετε ταῦτα καὶ σεῖς καὶ οἱ νόμοι, διότι νομίζετε τὸ νὰ μὴ παραδέχεται μὲν κανεὶς καθόλου θεὸν ὡς ἀσεβὲς καὶ ἀνόσιον, τὸ νὰ χρησιμοποιοῖ δὲ ἕκαστος ὅσους θέλει ὡς θεοὺς ἀναγκαῖον, διὰ νὰ ἀπέχουν τῆς ἀδικίας ἀπὸ τὸν φόβον ἀπέναντι τοῦ θείου. Εἰς τὴν περίπτωσιν ὁμως ἡμῶν, καὶ μὴ παρασυρθῆτε καὶ σεῖς ἀπὸ τὴν φήμην, παρατηρεῖται ἀπέχθεια καὶ διὰ μόνον τὸ ὄνομα³· ἐνῶ δὲν εἶναι τὰ ὀνόματα ἄξια μίσους, ἀλλὰ τὸ ἀδίκημα ἄξιον καταδίκης καὶ τιμωρίας.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, θαυμάζοντες τὴν πραότητα καὶ ἡμερότητα ὑμῶν καὶ τὴν πρὸς ὅλους εἰρηνικότητα καὶ φιλοanthropίαν, οἱ μὲν πολῖται ἀτομικῶς ἀπολαύουν ἰσονομίας, αἱ δὲ πόλεις μετέχουν ἰσοτιμίας κατὰ τὴν ἀξίαν των καὶ ὀλόκληρος ἡ πολιτεία μὲ τὴν σύνεσιν ὑμῶν ἀπολαύει βαθείας εἰρήνης. Ἡμεῖς δὲ οἱ λεγόμενοι Χριστιανοὶ ἐτολμήσαμεν νὰ διαμηνύσωμεν τὴν ὑπόθεσιν ἡμῶν ἐνώπιόν σας, διότι δὲν ἐλάβετε πρόνοιαν καὶ περὶ ἡμῶν, ἀλλ', ἐνῶ δὲν ἀδικοῦμεν εἰς τίποτε, ἀντιθέτως μάλιστα, ὅπως θὰ δειχθῆ εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ λόγου, διακείμεθα εὐμενέστατα καὶ δικαιοτάτα πρὸ τὸ θεῖον καὶ τὴν βασιλείαν σας, ἐπιτρέπετε νὰ κατατρεχώμεθα καὶ νὰ συρώμεθα καὶ νὰ διωκώμεθα, ἀφοῦ οἱ πολλοὶ μᾶς πολεμοῦν διὰ μόνον τὸ ὄνομα ἡμῶν. Θὰ πληροφορηθῆτε δὲ ἀπὸ τὴν διαπραγμάτευσιν ὅτι πάσχομεν παρὰ τὸ δίκαιον καὶ παρὰ πάντα νόμον καὶ πᾶσαν λογικὴν. Σᾶς παρακαλοῦμεν λοιπὸν νὰ μεριμνήσετε κάπως καὶ δι' ἡμᾶς, διὰ νὰ παύσωμεν κάποτε νὰ σφαζώμεθα ὑπὸ τῶν συκοφαντῶν. Διότι δὲν ἀναφέρεται εἰς χρήματα ἢ ζημίαν τὴν ὁποίαν ὑφιστάμεθα ἀπὸ τοὺς διώκτας οὔτε εἰς τὰ πολιτικὰ δικαιώματα ἢ ποινὴ οὔτε εἰς τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὰ ἀναξιώτερα ἢ βλάβη. "Αλ-

3. Διὰ τὸ ὄνομα «Χριστιανός» κατεδικάζοντο οἱ πιστοὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, χωρὶς νὰ ἔχουν διαπράξει κανέν ἐγκλημα.

ἄλλο τι τῶν μειόνων ἢ βλάβη (τούτων γὰρ καταφρονοῦμεν, κἄν τοῖς πολλοῖς δοκῆ σπουδαῖα, δέροντα οὐ μόνον οὐκ ἀντιπαίειν οὐδὲ μὴν δικάζεσθαι τοῖς ἄγουσιν καὶ ἀρπάζουσιν ἡμᾶς μεμεθηκότες, ἀλλὰ τοῖς μὲν κἄν κατὰ κόρρης προπηλακίζωσιν, καὶ τὸ 5 ἕτερον παίειν παρέχειν τῆς κεφαλῆς μέρος, τοῖς δέ, εἰ «τὸν χιτῶνα ἀφαιροῖντο, ἐπιδιδόναι καὶ τὸ ἱμάτιον»), ἀλλ' εἰς τὰ σώματα καὶ τὰς ψυχάς, ὅταν ἀπείπωμεν τοῖς χρήμασιν, ἐπιβουλεύουσιν ἡμῖν κατασκεδάζοντες ὄχλον ἐγκλημάτων, ἃ ἡμῖν μὲν οὐδὲ μέχρις ὑπονοίας, τοῖς δὲ ἀδολεσχοῦσιν καὶ τῷ ἐκείνων 10 πρόσεστι γένει.

2 Καὶ εἰ μὲν τις ἡμᾶς ἐλέγχειν ἔχει ἢ μικρὸν ἢ μεῖζον ἀδικοῦντας, κολάζεσθαι οὐ παραιτούμεθα, ἀλλὰ καὶ ἥτις πικροτάτη καὶ ἀνηλεὲς τιμωρία, ὑπέχειν ἀξιοῦμεν· εἰ δὲ μέχρις ὀνόματος ἢ κατηγορία (εἰς γοῦν τὴν σήμερον ἡμέραν ἃ περὶ ἡμῶν λογοποιοῦ- 15 σιν, ἢ κοινὴ καὶ ἄκριτος τῶν ἀνθρώπων φήμη, καὶ οὐδεὶς ἀδικῶν Χριστιανὸς ἐλήλεγκται), ὑμῶν ἤδη ἔργον τῶν μεγίστων καὶ φιλανθρωποτάτων καὶ φιλομαθεστάτων βασιλέων ἀποσκευάσαι ἡμῶν νόμῳ τὴν ἐπήρειαν, ἴν' ὥσπερ ἡ σύμπασα τῆς παρ' ὑμῶν εὐεργεσίας καὶ καθ' ἓνα κεκοινῶνηκε καὶ κατὰ πό- 20 λεις, καὶ ἡμεῖς ἔχωμεν ὑμῖν χάριν σεμνυνόμενοι ὅτι πεπαύμεθα συκοφαντούμενοι. Καὶ γὰρ οὐ πρὸς τῆς ὑμετέρας δικαιοσύνης τοὺς μὲν ἄλλους αἰτίαν λαβόντας ἀδικημάτων μὴ πρότερον ἢ ἐλεγχθῆναι κολάζεσθαι, ἐφ' ἡμῶν δὲ μεῖζον ἰσχύειν τὸ ὄνομα τῶν ἐπὶ τῇ δίκῃ ἐλέγχων, οὐκ εἰ ἠδίκησέν τι ὁ κρινόμενος τῶν 25 δικαζόντων ἐπιζητούντων, ἀλλ' εἰς τὸ ὄνομα ὡς εἰς ἀδίκημα ἐνυβρίζόντων. Οὐδὲν δὲ ὄνομα ἐφ' ἑαυτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ οὐ πονηρὸν οὐδὲ χρηστὸν νομίζεται, διὰ δὲ τὰς ὑποκειμένας αὐτοῖς ἢ

1 μειόνων *Schwartz* μειζόνων Π

2 οὐκ ἀντιπαίειν *Schwartz* τὸ ἀντιπαίειν Π

18-19 τῆς παρ' ὑμῶν εὐεργεσίας *Geffeken* ταῖς παρ' ὑμῶν εὐεργεσίαις Π

λωστε καταφρονοῦμεν ταῦτα, ἔστω καὶ ἂν φαίνωνται σπουδαῖα εἰς τοὺς πολλούς, διότι ἔχομεν διδαχθῆ ὄχι μόνον νὰ μὴ ἀντικτυπῶμεν τὸν δέροντα οὔτε νὰ καταγγέλλωμεν ὅσους μᾶς ἀπάγουν καὶ μᾶς ἀρπάζουν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ραπίζοντας μὲν νὰ προσφέρωμεν καὶ τὸ ἄλλο μέρος τῆς κεφαλῆς διὰ ράπισμα, εἰς τοὺς ἀφαιροῦντας δὲ τὸν χιτῶνα νὰ παραδίδωμεν καὶ τὸ ἱμάτιον⁴. Ἀντιθέτως, ὅταν χάσωμεν τὰς περιουσίας ἡμῶν, ἐπιβουλεύονται τὰ σώματα καὶ τὰς ψυχὰς ἡμῶν ἐπιρρίπτοντες εἰς ἡμᾶς πλῆθος κατηγοριῶν, αἱ ὁποῖαι εἰς ἡμᾶς μὲν δὲν εὐρίσκουν στηρίγματα οὔτε καθ' ὑπόνοιαν, ἀλλὰ ὑπάρχουν εἰς τὰ χεῖλη τῶν φλυάρων καὶ τῶν συγγενῶν μὲ αὐτούς.

2 Καὶ ἐὰν μὲν ἔχη κανεὶς νὰ μᾶς ἐλέγξῃ διαπράττοντας ἀδίκημα, εἴτε μικρὸν εἴτε μεγαλύτερον, δὲν ζητοῦμεν ἀτιμωρησίαν, ἀλλὰ ζητοῦμεν νὰ ὑποστῶμεν τὴν πικροτάτην καὶ σκληροτάτην τιμωρίαν· ἐὰν δὲ ἡ κατηγορία φθάνη μόνον μέχρι τοῦ ὀνόματος (μέχρι σήμερον δὲ αἱ ἐναντίον ἡμῶν φλυαρίαι προέρχονται ἀπὸ τὴν κοινὴν καὶ ἄκριτον φήμην τῶν ἀνθρώπων καὶ κανεὶς Χριστιανὸς δὲν ἀπεδείχθη ὅτι διέπραξεν ἀδικίαν), εἶναι ἰδικόν σας ἔργον, μεγαλειότατοι καὶ φιλανθρωπότατοι καὶ φιλομαθέστατοι βασιλεῖς, νὰ ἀπαλλάξετε ἡμᾶς ἀπὸ τὴν συκοφαντίαν διὰ νόμου, οὕτως ὥστε, καθὼς ὀλόκληρος ἡ οἰκουμένη μετέχει τῆς εὐεργεσίας ὑμῶν, καὶ κατ' ἄτομα καὶ κατὰ πόλεις, νὰ χρεωστῶμεν καὶ ἡμεῖς χάριν εἰς σᾶς, χαίροντες διότι ἔχομεν παύσει νὰ συκοφαντώμεθα. Διότι δὲν ταιριάζει εἰς τὴν περὶ δικαίου ἀντίληψιν ὑμῶν, οἱ μὲν ἄλλοι κατηγορηθέντες δι' ἀδικήματα νὰ μὴ τιμωροῦνται πρὶν ἀποδειχθῆ ἡ ἐνοχὴ των, δι' ἡμᾶς δὲ νὰ ἰσχύῃ περισσότερο τὸ ὄνομα ἀπὸ τὰς δικαστικὰς ἀποδείξεις, ἐνῶ οἱ δικασταὶ δὲν ἐξετάζουν ἐὰν ὁ δικαζόμενος διέπραξε κάποια ἀδικίαν, ἀλλὰ τοὺς κατακρίνουν διὰ τὸ ὄνομα ὡσὰν ἀδίκημα. Κανὲν ὄνομα δὲ δὲν θεωρεῖται πονηρὸν ἢ χρηστὸν καθ' ἑαυτὸ ἢ δι' ἑαυτό, φαίνονται δὲ αὐτὰ κακὰ ἢ πο-

4. Ματθ. 5,39 ἐ.

πονηρὰς ἢ ἀγαθὰς πράξεις ἢ φλαῦρα ἢ ἀγαθὰ δοκεῖ· ὑμεῖς δὲ ταῦτα ἴστε φανερώτερον, ὡσανεὶ ἀπὸ φιλοσοφίας καὶ παιδείας πάσης ὀρμώμενοι. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ παρ' ὑμῖν κρινόμενοι, κἂν ἐπὶ μεγίστοις φεύγωσι, θαρροῦσιν, εἰδότες ὅτι ἐξετάσετε αὐτῶν 5 τὸν βίον καὶ οὔτε τοῖς ὀνόμασι προσθήσεσθε, ἂν ἤ κενά, οὔτε ταῖς ἀπὸ τῶν κατηγορῶν αἰτίαις, εἰ ψευδεῖς εἶεν, ἐν ἴσῃ τε τάξει τὴν καταδικάζουσαν τῆς ἀπολλούσης δέχονται ψῆφον.

Τὸ τοίνυν πρὸς ἅπαντας ἴσον καὶ ἡμεῖς ἀξιοῦμεν, μὴ ὅτι Χριστιανοὶ λεγόμεθα μισεῖσθαι καὶ κολάζεσθαι (τί γὰρ ἡμῖν τὸ 10 ὄνομα πρὸς κακίαν τελεῖ;), ἀλλὰ κρίνεσθαι ἐφ' ὅτῳ ἂν καὶ εὐθύνη τις, καὶ ἢ ἀφίεσθαι ἀπολλομένους τὰς κατηγορίας ἢ κολάζεσθαι τοὺς ἀλισκομένους πονηροὺς, μὴ ἐπὶ τῷ ὀνόματι (οὐδεὶς γὰρ Χριστιανὸς πονηρὸς, εἰ μὴ ὑποκρίνεται τὸν λόγον), ἐπὶ δὲ τῷ ἀδικήματι.

15 Οὕτω καὶ τοὺς ἀπὸ φιλοσοφίας κρινομένους ὀρῶμεν· οὐδεὶς αὐτῶν πρὸ κρίσεως διὰ τὴν ἐπιστήμην ἢ τέχνην ἀγαθὸς ἢ πονηρὸς τῷ δικαστῇ εἶναι δοκεῖ, ἀλλὰ δόξας μὲν εἶναι ἄδικος κολάζεται, οὐδὲν τῇ φιλοσοφίᾳ προστριψάμενος ἔγκλημα (ἐκεῖνος γὰρ πονηρὸς ὁ μὴ ὡς νόμος φιλοσοφῶν, ἢ δὲ ἐπιστήμη 20 ἀναίτιος), ἀπολυσάμενος δὲ τὰς διαβολὰς ἀφίεται. Ἔστω δὴ τὸ ἴσον καὶ ἐφ' ἡμῶν· ὁ τῶν κρινομένων ἐξεταζέσθω βίος, τὸ δὲ ὄνομα παντὸς ἀφείσθω ἐγκλήματος. Ἀναγκαῖον δέ μοι ἀρχομένῳ ἀπολογεῖσθαι ὑπὲρ τοῦ λόγου δεηθῆναι ὑμῶν, μέγιστοι αὐτοκράτορες, ἴσους ἡμῖν ἀκροατὰς γενέσθαι καὶ μὴ τῇ κοινῇ 25 καὶ ἀλόγῳ φήμῃ συναπενεχθέντας προκατασχεθῆναι, ἐπιτρέψαι δὲ ὑμῶν τὸ φιλομαθὲς καὶ φιλάληθες καὶ τῷ καθ' ἡμᾶς λόγῳ.

νηρὰ ἐξ αἰτίας τῶν πονηρῶν ἢ ἀγαθῶν πράξεων αἱ ὁποῖαι συνδέονται μὲ αὐτά. Σεῖς δὲ γνωρίζετε ταῦτα καλύτερον, καθ' ὅσον προέρχεσθε ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν πάσης φύσεως παιδείαν. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ κρινόμενοι ἐνώπιόν σας, ἀκόμη καὶ ἂν κατηγοροῦνται διὰ σοβαρώτατα ἐγκλήματα, θαρροῦν, διότι γνωρίζουν ὅτι θὰ ἐξετάσετε τὸν βίον των καὶ οὔτε ἀπὸ τὰ ὀνόματα θὰ ἐπηρεασθῆτε, ἂν εἶναι ἄνευ σημασίας, οὔτε ἀπὸ τὰς καταγγελίας τῶν κατηγορῶν, ἂν εἶναι ψευδεῖς, καὶ δέχονται τὴν καταδικαστικὴν ψῆφον εἰς τὴν ἰδίαν μοῖραν μὲ τὴν ἀπαλλακτικὴν.

Ἐπομένως ζητοῦμεν καὶ ἡμεῖς ἰσότητα πρὸς ὅλους, ὄχι νὰ μισοῦμεθα καὶ νὰ τιμωρούμεθα διότι λεγόμεθα Χριστιανοὶ (διότι τί ἔχει νὰ κάμη τὸ ὄνομά μας μὲ τὴν κακίαν;), ἀλλὰ νὰ κρινώμεθα δι' ὅ,τι μᾶς καταγγέλλει κάποιος, καὶ ἢ νὰ ἀπαλλασσώμεθα ἀποκρούοντες τὰς κατηγορίας ἢ νὰ τιμωροῦνται οἱ ἀποδεικνυόμενοι πονηροί, ὄχι διὰ τὸ ὄνομα (διότι κανεὶς Χριστιανὸς δὲν εἶναι πονηρὸς, ἐκτὸς ἐὰν εἶναι ὑποκριτής), ἀλλὰ διὰ τὸ ἀδίκημα.

Οὕτω βλέπομεν νὰ κρίνονται καὶ οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν τάξιν τῶν φιλοσόφων· κανεὶς ἀπὸ αὐτοὺς δὲν φαίνεται εἰς τὸν δικαστὴν πρὸ τῆς δίκης ὅτι εἶναι ἀγαθὸς ἢ πονηρὸς διὰ τὴν ἐπιστήμην ἢ τὴν τέχνην, ἀλλὰ τιμωρεῖται ἂν ἀποδειχθῆ ἄδικος χωρὶς νὰ προκύψῃ εἰς τὴν φιλοσοφίαν κανὲν ἐγκλημα (διότι πονηρὸς εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δὲν φιλοσοφεῖ τηρῶν τοὺς νόμους, ἢ δὲ ἐπιστήμη εἶναι ἀναίτιος διὰ τοῦτο), ἐνῶ ἂν ἀντικρούσῃ τὰς διαβολὰς ἀφήνεται ἐλεύθερος. Ἄς ἐφαρμόζεται ἡ ἴδια διαδικασία καὶ δι' ἡμᾶς· ἄς ἐξετάζεται ἡ διαγωγή τῶν δικαζομένων, τὸ δὲ ὄνομα ἄς ἀπαλλάσσεται πάσης κατηγορίας. Εἶναι δὲ ἀναγκαῖον, καθὼς ἀρχίζω τὴν ἀπολογίαν ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ἡμῶν, νὰ σᾶς παρακαλέσω, μεγαλειότατοι αὐτοκράτορες, νὰ γίνετε δίκαιοι ἀκροαταὶ ἡμῶν καὶ νὰ μὴ εἴσθε προκατειλημμένοι, παρασυρόμενοι ἀπὸ τὴν κοινὴν καὶ παράλογον φήμην, νὰ ἐπιτρέψῃ δὲ ἡ φιλομάθεια καὶ φιλαλήθεια ὑμῶν καὶ εἰς τὴν ἰδικὴν μας ὑπόθεσιν νὰ ἀκουσθῆ. Διότι οὕτω καὶ σεῖς δὲν θὰ πα-

Ἑμεῖς τε γὰρ οὐ πρὸς ἀγνοίας ἐξαμαρτήσετε καὶ ἡμεῖς τὰ ἀπὸ τῆς ἀκρίτου τῶν πολλῶν φήμης ἀπολυσάμενοι παυσόμεθα πολεμούμενοι.

ΑΙ ΤΡΕΙΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΙ

3 Τρία ἐπιφημίζουσιν ἡμῖν ἐγκλήματα, ἀθεότητα, Θυέστεια
5 δεῖπνα, Οἰδιποδείους μίξεις. Ἀλλά, εἰ μὲν ἀληθῆ ταῦτα, μηδενὸς γένους φείσησθε, ἐπεξέλθετε δὲ τοῖς ἀδικήμασι, σὺν γυναιξὶ καὶ παισὶ προρρίζους ἡμᾶς ἀποκτείνετε, εἴ γέ τις ἀνθρώπων ζῆ δίκην θηρίων· καίτοι γε καὶ τὰ θηρία τῶν ὁμογενῶν οὐχ ἄπτεται καὶ νόμῳ φύσεως καὶ πρὸς ἓνα καιρὸν τὸν τῆς τεκνοποιίας, οὐκ
10 ἐπ' ἀδείας, μίγνυται, γνωρίζει δὲ καὶ ὑφ' ὧν ὠφελεῖται.

Εἴ τις οὖν καὶ τῶν θηρίων ἀνημερώτερος, τίνα οὗτος πρὸς τὰ τηλικαῦτα ὑποσχῶν δίκην οὐ πρὸς ἀξίαν κεκολάσθαι νομισθήσεται; Εἰ δὲ λογοποιῖται ταῦτα καὶ διαβολαὶ κεναί, φυσικῶ λόγῳ πρὸς τὴν ἀρετὴν τῆς κακίας ἀντικειμένης καὶ πολε-
15 μούντων ἀλλήλοις τῶν ἐναντίων θείῳ νόμῳ, καὶ τοῦ μηδὲν τούτων ἀδικεῖν ἡμᾶς ὑμεῖς μάρτυρες, κελεύοντες μὴ ὁμολογεῖν, πρὸς ὑμῶν λοιπὸν ἐξέτασιν ποιήσασθαι βίου, δογμάτων, τῆς πρὸς ὑμᾶς καὶ τὸν ὑμέτερον οἶκον καὶ τὴν βασιλείαν σπουδῆς καὶ ὑπακοῆς, καὶ οὕτω ποτὲ συγχωρῆσαι ἡμῖν οὐδὲν πλέον ἢ
20 τοῖς διώκουσιν ἡμᾶς. Νικήσομεν γὰρ αὐτοὺς ὑπὲρ ἀληθείας ἀόκνως καὶ τὰς ψυχὰς ἐπιδιδόντες.

13 οὐ πρὸς Wilamowitz καὶ πρὸς Π

17 ἡμᾶς προστίθ. Schwartz

5. Θυέστειον δεῖπνον σημαίνει βρῶσιν ἀνθρωπίνων σαρκῶν. Ὁ Ἄτρεϋς, διὰ τὰ ἐκδικηθῆ τὴν ἀπαγωγὴν τῆς συζύγου του ἀπὸ τὸν ἀδελφόν του Θυέστην, προσέφερον εἰς αὐτὸν δεῖπνον παρεσκευασμένον ἀπὸ τὰς σάρκας τῶν υἱῶν τού-

ραπλανηθῆτε ἀπὸ ἀγνοίαν καὶ ἡμεῖς ἀντικρούσαντες τὰς κατηγορίας ἀπὸ τὴν φήμην τῶν πολλῶν θὰ παύσωμεν νὰ πολεμούμεθα.

ΑΙ ΤΡΕΙΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΙ

3 Τρεῖς κατηγορίας προσάπτουν ἐναντίον ἡμῶν, ἀθεΐαν, θύεσθια δεῖπνα, οἰδιποδείους μίξεις⁵. Ἄλλὰ ἂν αὐτὰ εἶναι ἀληθινά, νὰ μὴ λυπηθῆτε καμμίαν τάξιν· νὰ προχωρήσετε δὲ κατὰ τῶν ἀδικημάτων, νὰ μᾶς φονεύσετε ὀλοσχερῶς μαζί με τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα, ἐὰν ὑπάρχη ἀνάμεσά μας ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ζῆ ὡσὰν τὰ θηρία· μολονότι καὶ τὰ θηρία δὲν ἐγγίζουσιν τὰ ὁμογενῆ καὶ ἔρχονται εἰς γενετήσιον ἐπαφήν κατὰ φυσικὸν νόμον, καὶ μάλιστα μόνον κατὰ μίαν περίοδον τὴν τῆς τεκνοποιίας, καὶ ὄχι ὅποτε θέλουν, γνωρίζουν δὲ καὶ ἐκείνους ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὠφελοῦνται.

Ἐὰν λοιπὸν εἶναι κανεὶς ἀγριώτερος καὶ ἀπὸ τὰ θηρία, ποίαν καταδίκην ὑποστὰς οὗτος διὰ τοιαῦτα ἐγκλήματα δὲν θὰ νομισθῆ ὅτι ἔχει τιμωρηθῆ κατ' ἀξίαν; Ἐὰν δὲ ταῦτα εἶναι ψευδολογίαί καὶ ἀστήρικτοι διαβολαί, ὀφειλόμενα εἰς τὸ ὅτι κατὰ φυσικὸν λόγον ἢ κακία ἀντιτίθεται εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ κατὰ θεῖον νόμον τὰ ἐνάντια πολεμοῦν πρὸς ἄλληλα —τοῦ γεγονότος δὲ ὅτι ἡμεῖς δὲν πράττομεν καμμίαν ἀπὸ αὐτὰς τὰς ἀδικίας μάρτυρες εἴσθε σεῖς, οἱ ὁποῖοι διατάσσετε νὰ μὴ ὁμολογοῦμεν τὸ ὄνομα— ἀπομένει λοιπὸν διὰ σᾶς νὰ ἐξετάσετε τὴν διαγωγὴν, τὴν διδασκαλίαν, τὴν νομιμοφροσύνην καὶ ὑπακοὴν ἡμῶν πρὸς σᾶς καὶ τὸν οἶκον σας καὶ τὴν βασιλείαν. Οὕτω δὲν θὰ παραχωρήσετε εἰς ἡμᾶς τίποτε περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι εἰς τοὺς διώκτας ἡμῶν. Πάντως θὰ τοὺς νικήσωμεν δίδοντες ἀκόμη καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν ἀδιστακτῶς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας.

του. Οἰδιπόδειος μίξις εἶναι ἡ αἰμομιξία. Ὁ Οἰδίπους ἐν ἀγνοία του ἐνυμφεύθη τὴν μητέρα του, ἀφοῦ ἐφόνευσε τὸν πατέρα του.

ΑΝΑΙΡΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ ΠΕΡΙ ΑΘΕΙΑΣ

4 Ὅτι μὲν οὖν οὐκ ἐσμὲν ἄθεοι (πρὸς ἓν ἕκαστον ἀπαντήσω
 τῶν ἐγκλημάτων), μὴ καὶ γελοῖον ἦ τοὺς λέγοντας ἐλέγχειν.
 Διαγόρα μὲν γὰρ εἰκότως ἀθεότητα ἐπεκάλουν Ἀθηναῖοι, μὴ
 μόνον τὸν Ὀρφικὸν εἰς μέσον κατατιθέντι λόγον καὶ τὰ ἐν
 5 Ἐλευσίῃ καὶ τὰ τῶν Καβίρων δημεύοντι μυστήρια καὶ τὸ τοῦ
 Ἡρακλέους ἵνα τὰς γογγύλας ἔψοι κατακόπτοντι ζόανον, ἄντι-
 κρυς δὲ ἀποφαινομένῳ μὴδὲ ὄλως εἶναι θεόν· ἡμῖν δὲ διαιροῦ-
 σιν ἀπὸ τῆς ὕλης τὸν θεὸν καὶ δεικνύουσιν ἕτερον μὲν τι εἶναι
 τὴν ὕλην, ἄλλο δὲ τὸν Θεὸν καὶ τὸ διὰ μέσου πολὺ (τὸ μὲν γὰρ
 10 θεῖον ἀγέννητον εἶναι καὶ αἰδῖον, νῶ μόνῳ καὶ λόγῳ θεωρούμε-
 νον, τὴν δὲ ὕλην γενητὴν καὶ φθαρτὴν), μὴ τι οὐκ ἀλόγως τὸ τῆς
 ἀθεότητος ἐπικαλοῦσιν ὄνομα; Εἰ μὲν γὰρ ἐφρονοῦμεν ὁμοια τῷ
 Διαγόρα, τοσαῦτα ἔχοντες πρὸς θεοσεβείαν ἐνέχυρα, τὸ εὐτα-
 κτον, τὸ διὰ παντὸς σύμφωνον, τὸ μέγεθος, τὴν χροιάν, τὸ
 15 σχῆμα, τὴν διάθεσιν τοῦ κόσμου, εἰκότως ἂν ἡμῖν καὶ ἡ τοῦ μὴ
 θεοσεβεῖν δόξα καὶ ἡ τοῦ ἐλαύνεσθαι αἰτία προσετρίβετο· ἐπεὶ
 δὲ ὁ λόγος ἡμῶν ἓνα Θεὸν ἄγει τὸν τοῦδε τοῦ παντὸς ποιητὴν,
 αὐτὸν μὲν οὐ γενόμενον (ὅτι τὸ ὄν οὐ γίνεται ἀλλὰ τὸ μὴ ὄν),
 πάντα δὲ διὰ τοῦ παρ' αὐτοῦ λόγου πεποιηκότα, ἐκάτερα ἀλό-
 20 γως πάσχομεν, καὶ κακῶς ἀγορευόμεθα καὶ διωκόμεθα.

5 Καὶ ποιηταὶ μὲν καὶ φιλόσοφοι οὐκ ἔδοξαν ἄθεοι, ἐπιστή-
 σαντες περὶ Θεοῦ· ὁ μὲν Εὐρύπιδης ἐπὶ μὲν τῶν κατὰ κοινὴν
 πρόληψιν ἀνεπιστημόνως ὀνομαζομένων θεῶν διαπορῶν

ΑΝΑΙΡΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ ΠΕΡΙ ΑΘΕΪΑΣ

4 Θὰ ἀπαντήσω χωριστὰ εἰς ἐκάστην κατηγορίαν.

“Ὅτι λοιπὸν δὲν εἴμεθα ἄθεοι –μήπως ὅμως εἶναι γελοῖον νὰ ἐλέγξωμεν τοὺς λέγοντας τοῦτο; Ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ Ἀθηναῖοι εὐλόγως κατηγόρησαν τὸν Διαγόραν δι’ ἀθεότητα, ὄχι μόνον διότι ἐκοινοποίησε τὴν ὄρφικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐφάνέρωσε τὰ μυστήρια τῆς Ἐλευσίνος καὶ τῶν Καβίρων καὶ κατέκοψε τὸ ξόανον τοῦ Ἡρακλέους διὰ νὰ ψῆση γογγύλια, ἀλλὰ καὶ εὐθέως ἀπεφάνθη ὅτι δὲν ὑπάρχει καθόλου Θεός. Ἡμᾶς δέ, οἱ ὅποιοι διακρίνομεν ἀπὸ τὴν ὕλην τὸν Θεὸν καὶ δεικνύομεν ὅτι ἄλλο εἶναι ἡ ὕλη καὶ ἄλλο ὁ Θεός καὶ ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις μεταξὺ αὐτῶν (διότι τὸ μὲν θεῖον εἶναι ἀγέννητον καὶ αἴδιον, θεωρούμενον μόνον μὲ τὸν νοῦν καὶ τὸν λόγον, ἡ δὲ ὕλη εἶναι γενητὴ καὶ φθαρτὴ), μήπως δὲν κατηγοροῦν παραλόγως δι’ ἀθεότητα; Ἐὰν πράγματι συνεμεριζώμεθα τὰ φρονήματα τοῦ Διαγόρου, ἐνῶ ἔχομεν τόσους λόγους πρὸς θεοσέβειαν, τὴν τάξιν, τὴν καθ’ ὅλα ἁρμονίαν, τὸ μέγεθος, τὴν χροιάν, τὸ σχῆμα, τὴν διάθεσιν τοῦ κόσμου, εὐλόγως θὰ ἐπερίπτετο εἰς ἡμᾶς ἡ δοξασία τῆς ἀσεβείας καὶ ἡ αἰτία τῆς διώξεως. Ἐφ’ ὅσον ὅμως ἡ διδασκαλία ἡμῶν δέχεται ἓνα Θεόν, τὸν ποιητὴν τοῦ σύμπαντος, αὐτὸν μὲν ἄκτιστον –διότι τὸ ὄν δὲν εἶναι κτιστόν, ἀλλὰ τὸ μὴ ὄν εἶναι– δημιουργήσαντα δὲ τὰ πάντα διὰ τοῦ πλησίον του Λόγου, πάσχομεν παραλόγως καὶ τὰ δύο, κακῶς ὀνομαζόμεθα καὶ κακῶς διωκόμεθα.

5 Ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι, διαλογισθέντες περὶ Θεοῦ, δὲν ἐθεωρήθησαν ἄθεοι. Οὕτω ὁ Εὐριπίδης ἐκφράζει τὴν ἀμηχανίαν του σχετικῶς μὲ τοὺς κατὰ τὴν λαϊκὴν γνώμην ἀμαθῶς ὀνοζομένους θεούς·

«ὠφειλε δ' εἶπερ ἔστ' ἐν οὐρανῷ,
 Ζεὺς μὴ τὸν αὐτὸν δυστυχῆ καθιστάναι»·

ἐπὶ δὲ τοῦ κατ' ἐπιστήμην νοητοῦ ὡς ἔστιν Θεὸς δογματίζων

ὄρᾳς τὸν ὑψοῦ τόνδ' ἄπειρον αἰθέρα
 5 καὶ γῆν πέριξ ἔχοντα ὑγραῖς ἐν ἀγκάλαις;
 Τοῦτον νόμιζε Ζῆνα, τόνδ' ἡγοῦ θεόν»·

τῶν μὲν γὰρ οὔτε τὰς οὐσίας, αἷς ἐπικατηγορεῖσθαι τὸ ὄνομα
 συμβέβηκεν, ὑποκειμένας ἐώρα (Ζῆνα γὰρ ὅστις ἔστι Ζεὺς, οὐκ
 οἶδα πλὴν λόγῳ) οὔτε τὰ ὀνόματα καθ' ὑποκειμένων κατηγορεῖ-
 10 σθαι πραγμάτων (ὧν γὰρ αἱ οὐσίαι οὐχ ὑπόκεινται, τί πλέον αὐ-
 τοῖς τῶν ὀνομάτων;), τὸν δὲ ἀπὸ τῶν ἔργων, ὅψιν τῶν ἀδήλων
 νοῶν τὰ φαινόμενα, ἐφώρα αἰθέρος γῆς. Οὗ οὖν τὰ ποιήματα
 καὶ ὑφ' οὗ τῷ πνεύματι ἠνιοχεῖται, τοῦτον κατελαμβάνετο εἶναι
 Θεόν, συνάδοντος τούτῳ καὶ Σοφοκλέους·

15 «εἷς ταῖς ἀληθείαισιν, εἷς ἔστιν Θεός,
 ὃς οὐρανόν τ' ἔτευξεν καὶ γαῖαν μακράν»,

πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν τοῦ κάλλους τοῦ ἐκείνου πληρουμένην
 ἐκάτερα, καὶ που δεῖ εἶναι τὸ Θεὸν καὶ ὅτι ἓνα δεῖ εἶναι διδά-
 σκων.

620 Καὶ Φιλόλαος δὲ ὡς περ ἐν φρουρᾷ πάντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ
 περιειλήφθαι λέγων, καὶ τὸ ἓνα εἶναι καὶ τὸ ἀνωτέρω τῆς ὕλης
 δεικνύει. Λῦσις δὲ καὶ Ὀψιμος ὁ μὲν ἀριθμὸν ἄρρητον ὀρίζεται
 τὸν θεόν, ὁ δὲ τοῦ μεγίστου τῶν ἀριθμῶν τὴν παρὰ τὸν ἐγγυτά-

12 ἐφώρα Schwartz ἀέρα Π

18 καί που X καὶ ποῦ Π

22 Ὀψιμος Meursius ὄψει Π

6. Ἀπόσπασμα 900 διατηρούμενον μόνον εἰς τὸν ἀπολογητῆ; ἡμῶν.

7. Ἀπόσπασμα 941, χρησιμοποιούμενον συγνῶ ἀπο τοῦς πανθειζοντας
 Στωϊκοῦς.

«Ἐὰν ὁ Ζεὺς κατοικῆ εἰς τοὺς οὐρανοὺς,
δὲν ἔπρεπε νὰ κάμη τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν δυστυχῆ»⁶.

Περὶ τοῦ ὅτι Θεὸς εἶναι ὁ κατ' ἐπιστήμην νοητὸς δογματίζει:

«Βλέπεις τὸν περικλείοντα εἰς τὰς ὑγρὰς ἀγκάλας του
ὕψηλὰ τὸν ἄπειρον τοῦτον αἰθέρα καὶ τὴν γῆν;
Αὐτὸν νόμιζε Δία, αὐτὸν θεῶρει Θεόν»⁷.

Εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν προηγουμένων θεῶν δὲν ἔβλεπεν οὔτε
ὅτι ὑπῆρχον ὑποκείμενα οὐσίαι, εἰς τὰς ὁποίας θὰ ἠδύναντο νὰ
προσαρμοσθῆ τὸ ὄνομα (διότι τὸν Δία, ποῖος εἶναι ὁ Ζεὺς, δὲν
γνωρίζω παρὰ μόνον ἀπὸ λόγια)⁸), οὔτε ὅτι τὰ ὀνόματα ἀνταπο-
κρίνονται εἰς ὑποκείμενα πράγματα (διότι ἐκεῖνα εἰς τὰ ὁποῖα
δὲν ὑπόκεινται οὐσία, τί περισσότερο ἀπὸ ὀνόματα εἶναι;).
Τὸν δὲ τελευταῖον ἀνεγνώριζεν ἀπὸ τὰ ἔργα του, τὸν αἰθέρα,
τὴν γῆν, ἐκλαμβάνων τὰ φαινόμενα ὡς ὅψιν τῶν ἀοράτων. Αὐ-
τὸν δηλαδὴ εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκουν τὰ ποιήματα καὶ ὑπὸ τοῦ
ὁποίου κατευθύνονται διὰ τοῦ Πνεύματος, τοῦτον κατελάμβαν-
εν ὅτι εἶναι Θεός, συμφωνοῦντος μὲ αὐτὸν καὶ τοῦ Σοφοκλέ-
ους:

«Εἷς πράγματι, εἷς εἶναι ὁ Θεός,
ὁ ὁποῖος κατεσκεύασε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν εὐρεῖαν γῆν»⁹,

διδάσκων σχετικῶς μὲ τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ, τὴν πληρωμένην
ἀπὸ τὸ κάλλος ἐκείνου, τὰ δύο ταῦτα, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχει ὁ
Θεὸς καὶ ὅτι πρέπει νὰ εἶναι εἷς.

6 Καὶ ὁ Φιλόλαος¹⁰ δέ, ὅταν λέγῃ ὅτι ἔχουν περιληφθῆ ὑπὸ
τοῦ Θεοῦ ὅλα ὡσὰν μὲ φρουράν, δεικνύει ὅτι εἶναι εἷς καὶ ὅτι
ὑπέρκειται τῆς ὕλης. Οἱ δὲ Λῦσις καὶ Ὁψιμος ὀρίζουν τὸν
Θεόν, ὁ μὲν πρῶτος ὡς ἀριθμὸν ἀνέκφραστον, ὁ δὲ δεύτερος

8. Ἀπόσπασμα 480 τοῦ Εὐριπίδου.

9. Νόθοι στίχοι ἐκ τοῦ Ψευδοεκαταίου, οἱ ὁποῖοι ἀπαντῶνται ἐπίσης εἰς
ψευδεπίγραφα τοῦ Ἰουστίνου (*Περὶ μοναρχίας* 2, *Προτρεπτικὸς πρὸς Ἑλληνας*
18) καὶ εἰς τὸν Κλήμεντα (*Στρωματεῖς*, 5, 14, 114, *Προτρεπτικός* 7, 74).

10. Ὁ Φιλόλαος καὶ οἱ ἐπόμενοι δύο πυθαγόρειοι φιλόσοφοι.

τω ὑπεροχὴν. Εἰ δὲ μέγιστος μὲν ἀριθμὸς ὁ δέκα κατὰ τοὺς Πυθαγορικοὺς ὁ τετρακτὺς τε ὧν καὶ πάντα τοὺς ἀριθμητικοὺς καὶ τοὺς ἀρμονικοὺς περιέχων λόγους, τούτῳ δὲ ἐγγὺς παράκειται ὁ ἑννέα, μονάς ἐστὶν ὁ Θεός, τοῦτ' ἐστὶν εἷς· ἐνὶ γὰρ ὑπερέχει 5 ὁ μέγιστος τὸν ἐγγυτάτω. Ἐλάχιστον αὐτῷ ...

Πλάτων δὲ καὶ Ἀριστοτέλης (καὶ οὐχ ὡς ἐπιδεικνύων τὰ δόγματα τῶν φιλοσόφων ἐπ' ἀκριβές, οὕτως ἂ εἰρήκασι περὶ Θεοῦ διεξιμι· οἶδα γὰρ ὅτι ὅσον συνέσει καὶ ἰσχύϊ τῆς βασιλείας πάντων ὑπερέχετε, τοσοῦτον καὶ τῷ πᾶσαν παιδείαν ἀκριβοῦν 10 πάντων κρατεῖτε, οὕτω καθ' ἕκαστον παιδείας μέρος κατορθοῦντες ὡς οὐδὲ οἱ ἐν αὐτῆς μόνιον ἀποτεμόμενοι· ἀλλ' ἐπειδὴ ἀδύνατον δεικνύειν ἄνευ παραθέσεως ὀνομάτων ὅτι μὴ μόνοι εἰς μονάδα τὸν Θεὸν κατακλείομεν, ἐπὶ τὰς δόξας ἐτραπόμην), φησὶν οὖν ὁ Πλάτων·

15 «τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντός εὐρεῖν τε ἔργον καὶ εὐρόντα εἰς πάντα ἀδύνατον λέγειν»,

ἓνα τὸν ἀγέννητον καὶ αἰδῖον νοῶν Θεόν. Εἰ δ' οἶδεν καὶ ἄλλους οἶον ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἀστέρας, ἀλλ' ὡς γενητοὺς οἶδεν αὐτοῦς· θεοὶ θεῶν, ὧν ἐγὼ δημιουργὸς πατὴρ τε ἔργων ἅλυστα ἐμοῦ μὴ θέλοντος, τὸ μὲν οὖν δεθὲν πᾶν λυτόν. Εἰ τοίνυν οὐκ ἐστὶν ἄθεος Πλάτων, ἓνα τὸν δημιουργὸν τῶν ὄλων νοῶν ἀγέννητον Θεόν, οὐδὲ ἡμεῖς ἄθεοι, ὑφ' οὗ λόγῳ δεδημιούργηται καὶ τῷ παρ' αὐτοῦ πνεύματι συνέχεται τὰ πάντα, τοῦτον εἰδότες καὶ 25κρατύνοντες Θεόν.

Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ ἀπ' αὐτοῦ ἓνα ἄγοντες οἶονεῖ

ὡς τὴν διαφορὰν μεταξὺ τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ καὶ τοῦ ἀμέσως ἐπομένου. Ἐὰν δὲ κατὰ τοὺς Πυθαγορικοὺς μέγιστος ἀριθμὸς εἶναι ὁ δέκα, ὁ ὁποῖος εἶναι τετρακτὺς¹¹ καὶ περιέχει ὅλας τὰς ἀριθμητικὰς καὶ ἀρμονικὰς σχέσεις, πλησίον δὲ αὐτοῦ εὐρίσκεται ὁ ἐννέα, ὁ Θεὸς εἶναι μονάς, δηλαδή εἷς· διότι ὁ μέγιστος ὑπερέχει ἀπὸ τὸν ἐπόμενον κατὰ ἓνα ...

Ἔρχομαι δὲ εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην. Ἀναφέρω πάντως ὅσα ἔχουν εἶπει περὶ Θεοῦ οἱ φιλόσοφοι ὄχι μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ ἐκθέσω λεπτομερῶς τὰ δόγματα αὐτῶν· διότι γνωρίζω ὅτι ὅσον ὑπερέχετε σεῖς εἰς σύνεσιν καὶ βασιλικὴν ἰσχὺν ἀπὸ ὅλους, τόσον ὑπερβάλλετε ὅλους καὶ εἰς τὴν κατανόησιν ὅλων τῶν πεδίων τῆς γνώσεως, κατέχοντες τόσον καλὰ ἕκαστον μέρος τῆς παιδείας ὅσον οὔτε ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐπιδίδονται εἰς ἓν μόνον μῦρον αὐτῆς· ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀδύνατον νὰ δείξωμεν χωρὶς παράθεσιν ὀνομάτων ὅτι δὲν εἴμεθα μόνοι ἡμεῖς οἱ ὁποῖοι περιορίζομεν τὸν Θεὸν εἰς τὴν μονάδα, ἐστράφην εἰς τὰς δοξασίας αὐτῶν. Λέγει λοιπὸν ὁ Πλάτων·

«τὸν μὲν ποιητὴν λοιπὸν καὶ πατέρα τοῦ σύμπαντος τούτου εἶναι δύσκολον νὰ εὕρη κανεὶς καὶ ἀφοῦ εὕρη εἶναι ἀδύνατον νὰ εἴπη εἰς ὅλους περὶ αὐτοῦ»¹²,

ἐννοοῶν ὅτι εἷς εἶναι ὁ ἀγέννητος καὶ αἰδῖος. Ἐὰν δὲ γνωρίζη καὶ ἄλλους, ὅπως ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ οἱ ἀστέρες, ἀλλ' αὐτοὺς τοὺς γνωρίζει ὡς κτιστούς· θεοὶ υἱοὶ θεῶν, τὰ ἔργα τῶν ὁποίων ἐγὼ εἶμαι δημιουργὸς καὶ πατὴρ εἶναι ἅλυστα, ἐφ' ὅσον ἐγὼ δὲν θέλω νὰ λυθοῦν· διότι πᾶν σύνθετον εἶναι διαλυτόν. Ἐὰν λοιπὸν δὲν εἶναι ὁ Πλάτων ἄθεος, ὁ ὁποῖος δέχεται ἓνα Θεόν, τὸν ἄκτιστον δημιουργὸν τῶν ὅλων, οὔτε ἡμεῖς εἴμεθα ἄθεοι, οἱ ὁποῖοι ἀναγνωρίζομεν καὶ ἀποδεχόμεθα ὡς Θεὸν ἐκεῖνον, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἔχουν δημιουργηθῆ διὰ τοῦ Λόγου καὶ συγκρατοῦνται διὰ τοῦ παρ' αὐτοῦ Πνεύματος τὰ πάντα.

Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ ὀπαδοὶ του, εἰσάγοντες ἓν ὄν

11. Ἐθροισμα τῶν τεσσάρων ἀριθμῶν 1+2+3+4.

12. *Τίμαιος* 28C

ζῶον σύνθετον, ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνεστηκότα λέγουσι τὸν Θεόν, σῶμα μὲν αὐτοῦ τὸ αἰθέριον νομίζοντες τοὺς τε πλανωμένους ἀστέρας καὶ τὴν σφαιρᾶν τῶν ἀπλανῶν κινούμενα κυκλοφορητικῶς, ψυχὴν δὲ τὸν ἐπὶ τῇ κινήσει τοῦ σώματος λόγον, αὐτὸν μὲν οὐ κινούμενον, αἴτιον δὲ τῆς τούτου κινήσεως γινόμενον.

Οἱ δὲ ἀπὸ τῆς Στοᾶς, κἄν ταῖς προσηγορίαις κατὰ τὰς παραλλάξεις τῆς ὕλης, δι' ἧς φασὶ τὸ πνεῦμα χωρεῖν τοῦ Θεοῦ, πληθύνωσι τὸ θεῖον τοῖς ὀνόμασι, τῷ γοῦν ἔργῳ ἓνα νομίζουσι τὸν Θεόν. Εἰ γὰρ ὁ μὲν Θεὸς πῦρ τεχνικὸν ὁδῶ βαδίζον ἐπὶ γενέσει κόσμου, ἐμπεριειληφὸς ἅπαντας τοὺς σπερματικούς λόγους καθ' οὗς ἕκαστα καθ' εἰμαρμένην γίνονται, τὸ δὲ πνεῦμα αὐτοῦ διήκει δι' ὅλου τοῦ κόσμου, ὁ Θεὸς εἷς κατ' αὐτούς, Ζεὺς μὲν κατὰ τὸ ζέον τῆς ὕλης ὀνομαζόμενος, Ἥρα δὲ κατὰ τὸν 15 ἀέρα, καὶ τὰ λοιπὰ καθ' ἕκαστον τῆς ὕλης μέρος δι' ἧς κεχώρηκε καλούμενος.

7 Ὅταν οὖν τὸ μὲν εἶναι ἐν τὸ θεῖον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, κἄν μὴ θέλωσι, τοῖς πᾶσι συμφωνῆται ἐπὶ τὰς ἀρχὰς τῶν ὄλων παραγινομένοις, ἡμεῖς δὲ κρατύνωμεν τὸν διακοσμήσαντα τὸ πᾶν 20 τοῦτο, τοῦτον εἶναι τὸν Θεόν, τίς ἢ αἰτία τοῖς μὲν ἐπ' ἀδείας ἐξεῖναι καὶ λέγειν καὶ γράφειν περὶ τοῦ θεοῦ ἂ θέλουσιν, ἐφ' ἡμῖν δὲ κεῖσθαι νόμον οἱ ἔχομεν ὅ,τι καὶ νοοῦμεν καὶ ὀρθῶς πεπιστεύκαμεν, ἓνα Θεὸν εἶναι, ἀληθείας σημείοις καὶ λόγοις παραστῆσαι; Ποιηταὶ μὲν γὰρ καὶ φιλόσοφοι, ὡς καὶ τοῖς ἄλλοις, 25 ἐπέβαλον στοχαστικῶς, κινήθεντες μὲν κατὰ συμπάθειαν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ πνοῆς ὑπὸ τῆς αὐτὸς αὐτοῦ ψυχῆς ἕκαστος ζητῆσαι εἰ δυνατὸς εὐρεῖν καὶ νοῆσαι τὴν ἀλήθειαν, τοσοῦτον δὲ δυνηθέντες ὅσον περινοῆσαι, οὐχ εὐρεῖν τὸ ὄν, οὐ παρὰ Θεοῦ περὶ Θεοῦ ἀξιόσαντες μαθεῖν, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ ἕκαστος. Διὸ

τρόπον τινὰ σύνθετον, θεωροῦν τὸν Θεὸν συνιστάμενον ἀπὸ ψυχὴν καὶ σῶμα. Ὡς σῶμα αὐτοῦ νομίζουσι τὸν αἰθέρα, τοὺς πλανήτας ἀστέρας καὶ τὴν σφαῖραν τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων, κινούμενα κυκλοειδῶς, ὡς ψυχὴν δὲ τὸν λόγον τῆς κινήσεως τοῦ σώματος, αὐτὸν μὲν μὴ κινούμενον, γινόμενον δὲ αἴτιον τῆς κινήσεως τούτου.

Οἱ δὲ ἀνήκοντες εἰς τὴν Στοάν, ἂν καὶ πολλαπλασιάζουσι τὸ θεῖον κατὰ τὰ ὀνόματα μὲ τὰς προσηγορίας διὰ τὰς παραλλαγὰς τῆς ὕλης, διὰ τῆς ὁποίας λέγουσι ὅτι τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ διήκει, πραγματικῶς δέχονται ἓνα Θεόν. Διότι, ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι δημιουργικὸν φῶς, προχωροῦν μεθοδικῶς εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου, περιλαμβάνον ὅλους τοὺς σπερματικούς λόγους διὰ τῶν ὁποίων ἕκαστον πρᾶγμα γίνεται συμφώνως πρὸς τὴν εἰμαρμένην, τὸ δὲ Πνεῦμα αὐτοῦ διήκει δι' ὅλου τοῦ κόσμου, ὁ Θεὸς εἶναι κατ' αὐτοὺς εἷς, ὀνομαζόμενος κατὰ μὲν τὸ ζέον τῆς ὕλης Ζεὺς, κατὰ δὲ τὸν ἄερα Ἥρα καὶ καλούμενος μὲ τὰ λοιπὰ ὀνόματα συμφώνως πρὸς ἕκαστον μέρος τῆς ὕλης διὰ τῆς ὁποίας προχωρεῖ.

7 Ἀφοῦ λοιπὸν ὅλοι συμφωνοῦν πλήρως, καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλουν, ὅταν φθάνουν εἰς τὰς ἀρχὰς τῶν ὅλων, ὅτι τὸ θεῖον εἶναι ἓν, ἡμεῖς δὲ ἰσχυρίζομεθα ὅτι ὁ διακοσμήσας τὸ σύμπαν τοῦτο εἶναι ὁ Θεός, ποία εἶναι ἡ αἰτία τοῦ ὅτι εἰς αὐτοὺς μὲν ἐπιτρέπεται ἐλευθέρως νὰ λέγουν καὶ νὰ γράφουν περὶ τοῦ θείου ὅ,τι θέλουν, δι' ἡμᾶς δέ, οἱ ὁποῖοι δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν μὲ ἀληθινὰς ἀποδείξεις καὶ λόγους ὅ,τι νοοῦμεν καὶ ἔχομεν πιστεύσει ὀρθῶς, ὅτι δηλαδὴ ὁ Θεὸς εἶναι εἷς, ὑπάρχει νόμος ἀπαγορευτικός; Διότι, ὅπως εἰς ἄλλα σημεῖα οὕτω καὶ ἐδῶ, οἱ μὲν ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι ἐπροχώρησαν στοχαστικῶς, κινηθέντες ἕκαστος ὑπὸ τῆς ψυχῆς του κατὰ συμπάθειαν πρὸς τὴν θεῖαν πνοὴν νὰ κυττάξῃ ἐὰν εἶναι δυνατὸν νὰ εὔρη καὶ νὰ ἐννοήσῃ τὴν ἀλήθειαν, δυνηθέντες δὲ τόσον μόνον ὥστε νὰ ἀποκτήσουν ἀμυδρὰν ἰδέαν καὶ ὄχι νὰ εὔρουν τὸ ὄν, καθ' ὅσον δὲν κατεδέχθησαν νὰ μάθουν παρὰ τοῦ Θεοῦ περὶ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἕκαστος παρὰ τοῦ ἑαυτοῦ του. Διὰ τοῦτο ἐδογματίσαν ἕκαστος αὐτῶν κατὰ διάφορον τρόπον περὶ Θεοῦ, περὶ ὕλης, περὶ

καὶ ἄλλος ἄλλως ἐδογματίσεν αὐτῶν καὶ περὶ Θεοῦ καὶ περὶ ὕλης καὶ περὶ εἰδῶν καὶ περὶ κόσμου. Ἡμεῖς δὲ ὧν νοοῦμεν καὶ πεπιστεύκαμεν ἔχομεν προφήτας μάρτυρας, οἱ πνεύματι ἐνθέω ἐκπεφωνήκασιν καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῶν τοῦ Θεοῦ. Εἴ-
 5 ποῖτε δ' ἂν καὶ ὑμεῖς συνέσει καὶ τῇ περὶ τὸ ὄντως θεῖον εὐσεβείᾳ τοὺς ἄλλους προὔχοντες ὡς ἔστιν ἄλογον παραλιπόντας πιστεύειν τῷ παρὰ τοῦ Θεοῦ Πνεύματι ὡς ὄργανα κεκινηκότι τὰ τῶν προφητῶν στόματα, προσέχειν δόξαις ἀνθρωπίναις.

810 Ὅτι τοίνυν εἷς ἐξ ἀρχῆς ὁ τοῦδε τοῦ παντὸς ποιητῆς Θεός, οὕτωςι σκέψασθε, ἴν' ἔχητε καὶ τὸν λογισμὸν ἡμῶν τῆς πίστεως. Εἰ δύο ἐξ ἀρχῆς ἢ πλείους ἦσαν θεοί, ἦτοι ἐν ἐνὶ καὶ ταύτῳ ἦσαν ἢ ἰδίᾳ ἕκαστος αὐτῶν. Ἐν μὲν οὖν ἐνὶ καὶ ταύτῳ εἶναι οὐκ ἠδύναντο. Οὐ γάρ, εἰ θεοί, ὅμοιοι, ἀλλ' ὅτι ἀγένητοι, οὐχ ὅμοιοι.
 15 τὰ μὲν γὰρ γενητὰ ὅμοια τοῖς παραδείγμασιν, τὰ δὲ ἀγένητα ἀνόμοια, οὔτε ἀπὸ τινος οὔτε πρὸς τινα γενόμενα. Εἰ δέ, ὡς χεὶρ καὶ ὀφθαλμὸς καὶ ποὺς περὶ ἐν σῶμά εἰσιν συμπληρωτικὰ μέρη, ἓνα ἐξ αὐτῶν συμπληροῦντες, ὁ Θεὸς εἷς· καίτοι ὁ μὲν Σωκράτης παρὸ γενητὸς καὶ φθαρτός, συγκεείμενος καὶ διαιρούμενος
 20 εἰς μέρη, ὁ δὲ Θεὸς ἀγένητος καὶ ἀπαθὴς καὶ ἀδιαίρετος· οὐκ ἄρα συνεστῶς ἐκ μερῶν.

Εἰ δὲ ἰδίᾳ ἕκαστος αὐτῶν, ὄντος τοῦ τὸν κόσμον πεποιηκότος ἀνωτέρω τῶν γεγονότων καὶ ὑπὲρ ἃ ἐποίησέ τε καὶ ἐκόσμησεν, ποῦ ὁ ἕτερος ἢ οἱ λοιποί; Εἰ γὰρ ὁ μὲν κόσμος σφαιρικός ἀποτελεσθεὶς οὐρανοῦ κύκλοις ἀποκέκλεισται, ὁ δὲ τοῦ κόσμου ποιητῆς ἀνωτέρω τῶν γεγονότων ἐπέχων αὐτὸν τῇ τούτων προνοίᾳ, τίς ὁ τοῦ ἑτέρου θεοῦ ἢ τῶν λοιπῶν τόπος; Οὔτε γὰρ ἐν τῷ κόσμῳ ἐστίν, ὅτι ἑτέρου ἐστίν· οὔτε περὶ τὸν κόσμον,

13. Βλ. ΦΙΛΩΝΟΣ, *Περὶ τῶν ἐν εἴδει νόμων* 2,343.

14. Ἐδῶ ὑπόκειται ἡ πλατωνικὴ θεωρία περὶ προτύπων ἰδεῶν βάσει τῶν ὁποίων δημιουργοῦνται τὰ ὄντα.

είδῶν, περὶ κόσμου¹³. Ἡμεῖς δὲ δι' ὅσα κατανοοῦμεν καὶ πιστεύομεν ἔχομεν μάρτυρας τοὺς προφήτας, οἱ ὅποιοι διὰ θείου Πνεύματος ἐξήγγειλαν καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῶν πραγμάτων τοῦ Θεοῦ. Θὰ ἠδύνασθε δὲ καὶ σεῖς, οἱ ὅποιοι ὑπερέχετε τῶν ἄλλων κατὰ τὴν σύνεσιν καὶ τὴν πρὸς τὸ ὄντως θεῖαν εὐσέβειαν, νὰ εἴπητε ὅτι εἶναι παράλογον νὰ παύσωμεν νὰ πιστεύωμεν εἰς τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τὸ ὅποιον ἐκίνησεν ὡς ὄργανα τὰ στόματα τῶν προφητῶν, καὶ νὰ προσέχωμεν τὰς ἀνθρωπίνας γνώμας.

8 Ὅτι λοιπὸν ὁ ποιητὴς τοῦ σύμπαντος τούτου Θεὸς ἦτο εἰς ἀρχικῶς, σκεφθῆτε τὸ θέμα ὡς ἐξῆς, διὰ νὰ ἔχετε τὴν λογικὴν δικαίωσιν τῆς πίστεως ἡμῶν. Ἐὰν οἱ θεοὶ ἦσαν ἀρχικῶς δύο ἢ περισσότεροι, ἢ θὰ περιείχοντο εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὄν ἢ ἕκαστος θὰ ἦτο αὐτοτελὲς ὄν. Λοιπὸν δὲν ἠδύναντο νὰ περιέχωνται εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὄν· διότι ἐδῶ δὲν ἰσχύει τὸ ὅτι, ἐφ' ὅσον εἶναι θεοί, εἶναι ὅμοιοι, ἀλλὰ ὅτι, ἐφ' ὅσον εἶναι ἄκτιστοι, εἶναι ἀνόμοιοι· διότι τὰ μὲν κτιστὰ εἶναι ὅμοια βάσει τῶν προτύπων των¹⁴, τὰ δὲ ἄκτιστα εἶναι ἀνόμοια, διότι δὲν κατασκευάζονται οὔτε ἀπὸ κάποιον οὔτε βάσει κάποιου ὑποδείγματος. Ἐὰν δὲ λεχθῆ ὅτι, ὅπως χεὶρ καὶ ὄφθαλμὸς καὶ ποὺς εἶναι συμπληρωματικὰ μέλη ἐνὸς σώματος, οὕτω καὶ οἱ θεοὶ ἠνωμένοι συμπληρώνουν ἓνα, εἰς λοιπὸν εἶναι ὁ Θεός, ὅμως ὁ μὲν Σωκράτης, ὡς κτιστὸς καὶ φθαρτός, σύγκειται καὶ διαιρεῖται εἰς μέρη, ὁ δὲ Θεὸς εἶναι ἄκτιστος καὶ ἀπαθὴς καὶ ἀδιαίρετος, δὲν ἀποτελεῖται λοιπὸν ἀπὸ μέρη.

Ἐὰν δὲ ἕκαστος θεὸς ὑπάρχη αὐτοτελῶς, ἐφ' ὅσον ὁ δημιουργήσας τὸν κόσμον εἶναι ὑψηλότερα ἀπὸ τὰ κτίσματα καὶ ἐπάνω ἀπὸ ὅσα ἐδημιούργησε καὶ διεκόσμησε, ποῦ θὰ εἶναι ὁ ἄλλος ἢ οἱ λοιποί; Πράγματι ἐὰν ὁ κόσμος κατασκευασθεῖς σφαιρικὸς ἔχη περικλεισθῆ ἐντὸς τῶν κύκλων τοῦ οὐρανοῦ, ὁ δὲ ποιητὴς τοῦ κόσμου εἶναι ὑψηλότερα ἀπὸ τὰ δημιουργήματα συγκρατῶν αὐτὸν διὰ τῆς περὶ τούτων προνοίας, ποῖος εἶναι ὁ τύπος τοῦ ἄλλου Θεοῦ ἢ τῶν λοιπῶν; Διότι οὔτε ἐντὸς τοῦ κόσμου εἶναι, ἀφοῦ αὐτὸς ἀνήκει εἰς ἄλλον, οὔτε περὶ τὸν κόσμον,

ὕπερ γὰρ τοῦτον ὁ τοῦ κόσμου ποιητῆς Θεός. Εἰ δὲ μήτε ἐν τῷ κόσμῳ ἐστὶν μήτε περὶ τὸν κόσμον τὸ γὰρ περὶ αὐτὸν πᾶν ὑπὸ τούτου κατέχεται, ποῦ ἐστὶν; Ἀνωτέρω τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ, ἐν ἑτέρῳ κόσμῳ καὶ περὶ ἕτερον; Ἄλλ' εἰ μὲν ἐστὶν ἐν 5 ἑτέρῳ καὶ περὶ ἕτερον, οὔτε περὶ ἡμᾶς ἐστὶν ἔτι, οὐδὲ γὰρ κόσμου κρατεῖ, οὔτε αὐτὸς δυνάμει μέγας ἐστίν, ἐν γὰρ περιορισμένῳ τόπῳ ἐστίν. Εἰ δὲ οὔτε ἐν ἑτέρῳ κόσμῳ ἐστίν, πάντα γὰρ ὑπὸ τούτου πεπλήρωται, οὔτε περὶ ἕτερον, πάντα γὰρ ὑπὸ τούτου κατέχεται, καὶ οὐκ ἔστιν, οὐκ ὄντος ἐν ᾧ ἐστίν.

10 Ἦ τί ποιεῖ, ἑτέρου μὲν ὄντος οὗ ἐστὶν ὁ κόσμος, αὐτὸς δὲ ἀνωτέρω ὢν τοῦ ποιητοῦ τοῦ κόσμου, οὐκ ὢν δὲ οὔτε ἐν κόσμῳ οὔτε περὶ κόσμον; [ἀλλ' ἔστι τι ἕτερον ἵνα που στηῆ ὁ γενόμενος κατὰ τοῦ ὄντος; Ἄλλ' ὑπερ αὐτὸν ὁ Θεὸς καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ. Καὶ τίς ἔσται τόπος τὰ ὑπερ τὸν κόσμον τούτου πεπλη-
15 ρωκότος;]. Ἄλλὰ προνοεῖ; Καὶ μὴν οὐδὲ προνοεῖ, εἰ μὴ πεποίηκεν. Εἰ δὲ μὴ ποιεῖ μήτε προνοεῖ μήτε ἐστὶ τόπος ἕτερος ἐν ᾧ ἐστίν, εἷς ὄντος ἐξ ἀρχῆς καὶ μόνος ὁ ποιητῆς τοῦ κόσμου Θεός.

9 Εἰ μὲν οὖν ταῖς τοιαύταις ἐννοίαις ἀπηρκούμεθα, ἀνθρωπι-
κὸν ἂν τις εἶναι τὸν καθ' ἡμᾶς ἐνόμιζεν λόγον· ἐπεὶ δὲ αἱ φωναὶ
20 τῶν προφητῶν πιστοῦσιν ἡμῶν τοὺς λογισμούς· νομίζω δὲ καὶ ὑμᾶς φιλομαθεστάτους καὶ ἐπιστημονεστάτους ὄντας οὐκ ἀνομιλήτους γεγονέναι οὔτε τῶν Μωϋσέως οὔτε τῶν Ἡσαΐου καὶ Ἰερεμίου καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν, οἳ κατ' ἔκστασιν τῶν ἐν αὐτοῖς λογισμῶν, κινήσαντος αὐτοὺς τοῦ θείου Πνεύματος, ἃ
25 ἐνηργοῦντο ἐξεφώνησαν, συγχρησαμένου τοῦ Πνεύματος ὡς εἰς

12-15 ἀλλ' ἔστι...πεπληρωκότος ἐξοβελίζει Schwartz ὀρθῶς

21-22 ἀνομιλήτους X ἀνοήτους Π ἀμυήτους Geffeken ἀνηκούς Schwartz

15. Προφανῶς τὸ ἐντὸς ἀγκυλῶν τεμάχιον ἦτο ἀρχικῶς σχόλιον τοῦ περιθωρίου, διότι διακόπτει τὴν συνοχὴν τοῦ κειμένου καὶ ἐπαναλαμβάνει σκέψεις,

ἀφοῦ ὑπεράνω τούτου εἶναι ὁ ποιητὴς Θεός. Ἐὰν δὲ δὲν εἶναι οὔτε ἐντὸς τοῦ κόσμου οὔτε περὶ τὸν κόσμον, ἀφοῦ πᾶν τὸ περὶ αὐτὸν κατέχεται ὑπὸ τούτου, ποῦ εἶναι; Ὑπεράνω τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ἄλλου κόσμου ἢ περὶ ἄλλον; Ἄλλ', ἐὰν μὲν εἶναι ἐντὸς ἄλλου καὶ περὶ ἄλλον, οὔτε περὶ ἡμᾶς εἶναι πλέον, ἐφ' ὅσον δὲν κυριαρχεῖ τοῦ κόσμου, οὔτε αὐτὸς εἶναι μέγας εἰς δύναμιν, διότι εἶναι εἰς περιορισμένον τόπον. Ἐὰν δὲ οὔτε ἐντὸς ἄλλου τόπου εἶναι, ἐφ' ὅσον ὅλα εἶναι πληρωμένα ὑπὸ τούτου, οὔτε περὶ ἄλλον, ἐφ' ὅσον ὅλα κατέχονται ὑπὸ τούτου, δὲν ὑπάρχει, διότι δὲν ὑπάρχει χῶρος ἐντὸς τοῦ ὁποίου δύναται νὰ εὑρίσκεται.

Ἄλλωστε τί θὰ ἔπραττεν ὁ δεύτερος οὔτος θεός, ὅταν ὑπάρχη ἄλλος εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει ὁ κόσμος, αὐτὸς δὲ εὑρίσκεται ὑψηλότερα τοῦ ποιητοῦ τοῦ κόσμου, δὲν εἶναι δὲ οὔτε ἐντὸς τοῦ κόσμου οὔτε περὶ τὸν κόσμον; [Ἄλλ' ὑπάρχει τίποτε ἄλλο, διὰ νὰ σταθῇ κάπου ὁ γεγόμενος οὔτος θεὸς κατὰ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ; Ἄλλ' ὑπεράνω αὐτοῦ εἶναι ὁ Θεός καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ποῖος τόπος θὰ ἦτο, ἀφοῦ τὰ ὑπὲρ τὸν κόσμον πληροῖ οὔτος;]¹⁵. Ἀλλὰ προνοεῖ; Καὶ ὅμως δὲν δύναται νὰ προνοῇ, ἐὰν δὲν ἔχη δημιουργήσει. Ἐὰν δὲ ὁ δεύτερος δὲν δημιουργῇ οὔτε προνοῇ οὔτε ὑπάρχη ἄλλος τόπος ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται, τότε ἐξ ἀρχῆς ὑπάρχει εἷς καὶ μόνος Θεός, οὔτος ὁ ποιητὴς τοῦ κόσμου.

9 Ἐὰν βεβαίως ἠρκούμεθα εἰς αὐτὴν τὴν λογικὴν ἐπιχειρηματολογία, ἢ διδασκαλία μας θὰ ἠδύνατο νὰ νομισθῇ ὅτι εἶναι ἀνθρωπίνη. Ἐπειδὴ δὲ αἱ φωναὶ τῶν προφητῶν ἐπιβεβαιώνουν τοὺς λογισμοὺς ἡμῶν –νομίζω δὲ ὅτι καὶ σεῖς, καθὼς εἴσθε φιλομαθέστατοι καὶ γνωστικώτατοι, δὲν εἴσθε ἀπληροφόρητοι τῶν λόγων οὔτε τοῦ Μωϋσέως οὔτε τοῦ Ἡσαΐου καὶ τοῦ Ἰερεμίου καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν οἱ ὁποῖοι, κατ' ἔκστασιν τῶν λογισμῶν των κατόπιν κινήσεώς των ὑπὸ τοῦ θείου Πνεύματος, ἐξήγγελλαν ὅσα ἐνεπνέοντο, καθ' ὅσον τὸ Πνεῦμα ἐχρησιμοποίησεν αὐτοὺς ὅπως ὁ ἀύλητὴς φυσᾶ τὸν αὐλόν. Τί λέγουν λοιπὸν

διατυπωθείσας ἤδη ἀνωτέρω.

καὶ ἀύλητῆς αὐλὸν ἐμπνεύσαι. Τί οὖν οὗτοι; «Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν· οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν»· καὶ πάλιν· «ἐγὼ Θεὸς πρῶτος καὶ μετὰ ταῦτα, καὶ πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι Θεός». Ὁμοίως «ἐμπροσθεν ἐμοῦ οὐκ ἐγένετο ἄλλος Θεὸς καὶ μετ' ἐμέ
5 οὐκ ἔσται· ἐγὼ ὁ Θεὸς καὶ οὐκ ἔστι πάρεξ ἐμοῦ»· καὶ περὶ τοῦ μεγέθους· «ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετε μοι, ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου;». Καταλείπω δὲ ὑμῖν ἐπ' αὐτῶν τῶν βιβλίων γενομένοις ἀκριβέστερον τὰς ἐκείνων ἐξετάσαι προφητείας, ὅπως
10 μετὰ τοῦ προσήκοντος λογισμοῦ τὴν καθ' ἡμῶν ἐπήρειαν ἀποσκευάσησθε.

10 Τὸ μὲν οὖν ἄθεοι μὴ εἶναι, ἓνα τὸν ἀγέννητον καὶ αἰδίου καὶ ἀόρατον καὶ ἀπαθῆ καὶ ἀκατάληπτον καὶ ἀχώρητον, νῶ μόνῳ καὶ λόγῳ καταλαμβανόμενον, φωτὶ καὶ κάλλει καὶ πνεύματι καὶ
15 δυνάμει ἀνεκδιηγήτῳ περιεχόμενον, ὑφ' οὗ γεγένηται τὸ πᾶν διὰ τοῦ παρ' αὐτοῦ λόγου καὶ διακεκόσμηται καὶ συγκρατεῖται, Θεὸν ἄγοντες, ἰκανῶς μοι δέδεικται. Νοοῦμεν γὰρ καὶ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

Καὶ μὴ μοι γελοῖόν τις νομίση τὸ Υἱὸν εἶναι τῷ Θεῷ. Οὐ
20 γὰρ ὡς ποιηταὶ μυθοποιοῦσιν οὐδὲν βελτίους τῶν ἀνθρώπων δεικνύντες τοὺς θεούς, ἢ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἢ περὶ τοῦ Υἱοῦ πεφρονήκαμεν, ἀλλ' ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ λόγος τοῦ Πατρὸς ἐν ιδέᾳ καὶ ἐνεργείᾳ· πρὸς αὐτοῦ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ πάντα ἐγένετο, ἐνὸς ὄντος τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ὅντος δὲ τοῦ
25 Υἱοῦ ἐν Πατρὶ καὶ Πατρὸς ἐν Υἱῷ ἐνότητι καὶ δυνάμει Πνεύμα-

10 καθ' ἡμῶν X καθ' ἡμᾶς Π

15-16 διὰ τοῦ παρ' αὐτοῦ Schwartz δι' αὐτοῦ Π

οὗτοι; «Ὁ Κύριος εἶναι ὁ Θεὸς ἡμῶν· κανεῖς ἄλλος δὲν πρέπει νὰ ὑπολογισθῇ δίπλα του»¹⁶· καὶ πάλιν, «ἐγὼ εἶμαι ὁ Θεός, ὁ πρῶτος καὶ ὁ τελευταῖος, καὶ πλὴν ἐμοῦ δὲν ὑπάρχει Θεός»¹⁷· ὁμοίως, «πρὶν ἀπὸ ἐμὲ δὲν ὑπῆρξεν ἄλλος Θεός καὶ μετ' ἐμὲ δὲν θὰ ὑπάρξῃ· ἐγὼ εἶμαι ὁ Θεός καὶ δὲν θὰ ὑπάρξῃ ἄλλος πλὴν ἐμοῦ»¹⁸. Καὶ περὶ τοῦ μεγέθους, «ὁ οὐρανὸς εἶναι θρόνος μου, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ποῖον οἶκον θὰ μοῦ οἰκοδομήσετε, ἢ ποῖος δύναται νὰ εἶναι τόπος τῆς ἀναπαύσεώς μου;»¹⁹. Ἀφήνω εἰς σᾶς τοὺς ἰδίους νὰ ἐξετάσετε ἀκριβέστερον τὰς προφητείας ἐκείνων, ἀφοῦ φθάσετε εἰς τὰ βιβλία των, διὰ νὰ τερματίσετε τὴν κακομεταχείρισιν ἡμῶν μὲ τὸν προσήκοντα λογισμὸν.

10 Οὕτω τὸ ὅτι δὲν εἶμεθα ἄθεοι, καθ' ὅσον δεχόμεθα ἓνα Θεόν, τὸν ἄκτιστον καὶ αἰδίδιον καὶ ἀόρατον καὶ ἀπαθῆ καὶ ἀκατάληπτον καὶ ἀχώρητον, καταλαμβανόμενον μόνον διὰ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου, περιβαλλόμενον ἀπὸ κάλλος καὶ πνεῦμα καὶ δύναμιν, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἔχει δημιουργηθῆ διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ καὶ διακοσμηθῆ καὶ συγκρατεῖται τὸ σύμπαν, ἔχει ἱκανοποιητικῶς ἀποδειχθῆ ὑπ' ἐμοῦ²⁰. Ἀλλὰ δεχόμεθα ἐπίσης Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἄς μὴ νομίση κανεῖς ὅτι εἶναι γελοῖον τὸ ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει Υἱόν. Περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἢ περὶ τοῦ Υἱοῦ δὲν φρονοῦμεν ὅπως μυθοποιοῦν οἱ ποιηταί, παρουσιάζοντες τοὺς θεοὺς καθόλου καλυτέρους τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καθ' ἡμᾶς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι Λόγος ἐν ιδέα καὶ ἐνεργείᾳ²¹· διότι ὅλα ἔγιναν ὑπ' αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ, καθὼς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς εἶναι εἷς. Ἀφοῦ δὲ ὁ Υἱὸς εἶναι εἰς τὸν Πατέρα καὶ ὁ Πατὴρ εἰς τὸν Υἱὸν διὰ τῆς ἐνότητος καὶ δυνάμεως τοῦ Πνεύματος, ὁ Υἱὸς

16. Ἐξ. 20,23.

17. Ἦσ. 44,6.

18. Ἦσ. 43,10 ἔ.

19. Ἦσ. 44,6.

20. Ἐδῶ μερικοὶ διαβλέπουν κενόν.

21. Ἐκφρασις τῶν Περιπατητικῶν ἀπαντωμένη συχνὰ εἰς τὸν Φίλωνα.

τος, νοῦς καὶ λόγος τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ δι' ὑπερβολὴν συνέσεως σκοπεῖν ὑμῖν ἔπεισιν, ὁ παῖς τί βούλεται, ἐρῶ διὰ βραχέων· πρῶτον γέννημα εἶναι τῷ Πατρί, οὐχ ὡς γενόμενον (ἐξ ἀρχῆς γὰρ ὁ Θεός, νοῦς αἰδῖος ὢν, εἶχεν αὐτὸς ἐν 5 ἑαυτῷ τὸν λόγον, αἰδῖως λογικός ὢν), ἀλλ' ὡς τῶν ὑλικῶν ζυμπάντων ἀποίου φύσεως καὶ ἀργῆς οὐσίας ὑποκειμένην δίκην, μεμιγμένων τῶν παχυμερεστέρων πρὸς τὰ κουφότερα, ἐπ' αὐτοῖς ἰδέα καὶ ἐνέργεια εἶναι προελθόν. Συνάδει δὲ τῷ λόγῳ καὶ τὸ προφητικὸν Πνεῦμα· «Κύριος» γὰρ φησὶν, ἔκτισέ με ἀρ- 10 χὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ».

Καίτοι καὶ αὐτὸ τὸ ἐνεργοῦν τοῖς ἐκφωνοῦσι προφητικῶς ἅγιον Πνεῦμα ἀπόρροϊαν εἶναι φαμεν τοῦ Θεοῦ, ἀπορρέον καὶ ἐπαναφερόμενον ὡς ἀκτῖνα ἡλίου. Τίς οὖν οὐκ ἂν ἀπορήσαι τοὺς ἄγοντας Θεὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν Θεὸν καὶ Πνεῦμα ἅγιον, 15 δεικνύντας αὐτῶν καὶ τὴν ἐν τῇ ἐνώσει δύναμιν καὶ τὴν ἐν τῇ τάξει διαίρεσιν, ἀκούσας ἀθέους καλουμένους; Καὶ οὐδ' ἐπὶ τούτοις τὸ θεολογικὸν ἡμῶν ἴσταται μέρος, ἀλλὰ καὶ πλῆθος ἀγγέλων καὶ λειτουργῶν φαμεν, οὗς ὁ ποιητὴς καὶ δημιουργὸς κόσμου Θεὸς διὰ τοῦ παρ' αὐτοῦ λόγου διένειμε καὶ διέταξεν περὶ 20 τε τὰ στοιχεῖα εἶναι καὶ τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ καὶ τὴν τούτων εὐταξίαν.

11 Εἰ δὲ ἀκριβῶς διέξειμι τὸν καθ' ἡμᾶς λόγον, μὴ θαυμάσητε· ἵνα γὰρ μὴ τῇ κοινῇ καὶ ἀλόγῳ συναποφέρησθε γνώμη, ἔχητε δὲ τάληθές εἰδέναι, ἀκριβολογοῦμαι· ἐπεὶ καὶ δι' αὐτῶν τῶν δο- 25 γμάτων οἷς προσέχομεν, οὐκ ἀνθρωπικοῖς οὖσιν ἀλλὰ θεοφάτοις καὶ θεοδιδάκτοις, πείσαι ὑμᾶς μὴ ὡς περὶ ἀθέων ἔχειν δυνάμεθα. Τίνες οὖν ἡμῶν οἱ λόγοι οἷς ἐντρεφόμεθα;

«Λέγω ὑμῖν· ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς

τοῦ Θεοῦ εἶναι νοῦς καὶ λόγος τοῦ Πατρὸς. Ἐὰν δὲ λόγῳ ὑπερβολικῆς συνέσεως ἐπιθυμῆτε νὰ ἐρευνήσετε τί θέλει ὁ παῖς τοῦ Θεοῦ, θὰ εἶπω συντόμως. Εἶναι τὸ πρῶτον γέννημα τοῦ Πατρὸς, ὄχι ὡς δημιουργούμενον (διότι ὁ Θεός, ὢν ἐξ ἀρχῆς νοῦς αἰδῖος, εἶχεν αὐτὸς ἐντὸς ἑαυτοῦ τὸν Λόγον, ὢν αἰδίως λογικός), ἀλλὰ ὡς προελθὸν διὰ νὰ εἶναι ἰδέα καὶ ἐνέργεια ὄλων τῶν ὑλικῶν, ὡσὰν ὑποκειμένων ἐξ ἀποίου φύσεως καὶ ἀδρανούς οὐσίας, ἀναμεμιγμένων τῶν παχυμερεστέρων πρὸς τὰ λεπτότερα. Συμφωνεῖ δὲ πρὸς τὴν ἄποψιν ταύτην καὶ τὸ προφητικὸν Πνεῦμα· διότι λέγει, «ὁ Κύριος μὲ ἔκτισεν ὡς ἀρχὴν τῶν ὁδῶν του διὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ»²².

Ἐξ ἄλλου λέγομεν ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ἐνεργοῦν διὰ τῶν ἐξαγγελόντων προφητικῶς ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἀπόρροια τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἀπορρέει καὶ ἐπαναφέρεται ὡς ἀκτὶς ἡλίου. Ποῖος λοιπὸν δὲν θὰ ἠπόρει ἀκούων νὰ καλοῦνται ἄθεοι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι δέχονται Θεὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν Θεὸν καὶ Πνεῦμα ἅγιον, δεικνύουν δὲ καὶ τὴν ἐν ἐνώσει δύναμιν αὐτῶν καὶ τὴν ἐν τῇ τάξει διαίρεσιν; Καὶ ἡ θεολογικὴ ἡμῶν διδασκαλία δὲν σταματᾷ εἰς αὐτὰ τὰ σημεῖα, ἀλλὰ λέγομεν καὶ πλῆθος ἀγγέλων καὶ λειτουργῶν, τοὺς ὁποίους ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου Θεὸς κατένειμε καὶ διέταξε διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, ὥστε νὰ εἶναι περίξ τῶν στοιχείων καὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ καὶ τῆς εὐταξίας τούτων.

- 11 Μὴ θαυμάσετε, ἂν ἐκθέτω λεπτομερῶς τὴν διδασκαλίαν ἡμῶν· λεπτολογῶ διὰ νὰ μὴ παρασύρεσθε ἀπὸ τὴν παράλογον λαϊκὴν γνώμην, ἀλλὰ νὰ δύνασθε νὰ γνωρίσετε τὴν ἀλήθειαν, καθ' ὅσον καὶ διὰ τῶν δογμάτων τὰ ὅποια ἀποδεχόμεθα, καὶ δὲν εἶναι ἀνθρωπίνης προελεύσεως ἀλλὰ θεόλεκτα καὶ θεοδίδακτα, δυνάμεθα νὰ σᾶς πείσωμεν νὰ μὴ μᾶς θεωρῆτε ὡς ἀθέους. Ποῖοι λοιπὸν εἶναι οἱ λόγοι μὲ τοὺς ὁποίους ἀνατρεφόμεθα;

«Σᾶς λέγω· ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθρούς σας, εὐλογεῖτε τοὺς κα-

22. Παροιμ. 8,22.

καταρωμένους, προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὃς τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους».

5 Ἐπιτρέψατε ἐνταῦθα τοῦ λόγου ἑξακούστου μετὰ πολλῆς κραυγῆς γεγονότος ἐπὶ παρρησίαν ἀναγαγεῖν, ὡς ἐπὶ βασιλέων φιλοσόφων ἀπολογούμενον. Τίνες γὰρ ἦ τῶν τοὺς συλλογισμοὺς ἀναλυόντων καὶ τὰς ἀμφιβολίας διαλυόντων καὶ τὰς ἐτυμολογίας σαφηνιζόντων ἢ τῶν τὰ ὁμώνυμα καὶ συνώνυμα καὶ κατηγορήματα καὶ ἀξιώματα καὶ τί τὸ ὑποκείμενον καὶ τί τὸ κατηγορούμενον διευκρινούντων εὐδαίμονας ἀποτελεῖν διὰ τούτων καὶ τῶν τοιούτων λόγων ὑπισχνοῦνται τοὺς συνόντας, οὕτως ἐκκεκαθαρμένοι εἰσὶ τὰς ψυχὰς ὡς ἀντὶ τοῦ μισεῖν τοὺς ἐχθροὺς ἀγαπᾶν καὶ ἀντὶ τοῦ, τὸ μετριώτατον, κακῶς ἀγορεύειν τοὺς
15 προκατάρξαντας λοιδορίας εὐλογεῖν, καὶ ὑπὲρ τῶν ἐπιβουλευόντων εἰς τὸ ζῆν προσεύχεσθαι; Οἱ τούναντίον ἀεὶ διατελοῦσι κακῶς τὰ ἀπόρρητα ἑαυτοὺς ταῦτα μεταλλεύοντες καὶ ἀεὶ τι ἐργασασθαι ἐπιθυμοῦντες κακόν, τέχνην λόγων καὶ οὐκ ἐπίδειξιν ἔργων τὸ πρᾶγμα πεποιημένοι. Παρὰ δ' ἡμῖν εὐροῖτε ἂν ἰδιώτας
20 καὶ χειροτέχνας καὶ γραῖδια, εἰ λόγῳ τὴν ὠφέλειαν παριστᾶν εἰσιν ἀδύνατοι τὴν παρὰ τοῦ λόγου, ἔργῳ τὴν ἀπὸ τῆς προαιρέσεως ὠφέλειαν ἐπιδεικνυμένους· οὐ γὰρ λόγους διαμνημονεύουσιν, ἀλλὰ πράξεις ἀγαθὰς ἐπιδεικνύουσιν, παιόμενοι μὴ ἀντιτύπτειν καὶ ἀρπαζόμενοι μὴ δικάζεσθαι, τοῖς αἰτοῦσιν δίδοναι καὶ
25 τοὺς πλησίον ἀγαπᾶν ὡς ἑαυτούς.

12 ἼΑρα τοίνυν, εἰ μὴ ἐφεστηκέναι Θεὸν τῶ τῶν ἀνθρώπων γένει ἐνομίζομεν, οὕτως ἂν ἑαυτοὺς ἐξεκαθαίρομεν; Οὐκ ἔστιν

ταρωμένους, προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκτῶν σας, διὰ νὰ γίνετε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς τοῦ εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ὁ ὁποῖος ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ διὰ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει διὰ δικαίους καὶ ἀδίκους»²³.

Ἐπιτρέψατε, ἂν καὶ ὁ λόγος προεκάλεσεν ἐδῶ μεγάλην κραυγὴν ἀποδοκιμασίας²⁴, νὰ προχωρήσω μὲ παρρησίαν ὡς ἀπολογούμενος ἐνώπιον φιλοσόφων βασιλέων. Πράγματι, ποῖοι ἀπὸ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἢ ἀναλύουν τοὺς συλλογισμοὺς καὶ διαλύουν τὰς ἀμφιβολίας καὶ διασαφηνίζουν τὰς ἐτυμολογίας ἢ διευκρινίζουν τὰ ὁμώνυμα καὶ τὰ συνώνυμα καὶ τὰ κατηγορήματα καὶ τὰ ἀξιώματα καὶ τί εἶναι τὸ ὑποκείμενον καὶ τί τὸ κατηγορούμενον, ὑπόσχονται ὅτι θὰ καταστήσουν εὐτυχεῖς τοὺς μαθητὰς των μὲ αὐτοὺς καὶ τοὺς παρομοίους λόγους; Τόσον καθαροὶ εἶναι ψυχικῶς ὥστε, ἀντὶ νὰ μισοῦν τοὺς ἐχθροὺς νὰ ἀγαποῦν καὶ ἀντὶ, τὸ συνηθέστερον, νὰ ὑβρίζουν τοὺς ἀρχίσαντας πρῶτους τὰς λοιδορίας, νὰ εὐλογοῦν καὶ νὰ προσεύχονται ὑπὲρ τῶν ἐπιβουλευομένων τὴν ζωὴν των; Αὐτοὶ ἀντιθέτως πάντοτε ἐκμεταλλεύονται κακῶς δι' ἑαυτοὺς τὰ ἀπόρρητα ταῦτα καὶ ἐπιθυμοῦντες πάντοτε νὰ διαπράξουν κάτι κακόν, μεταβάλλοντες τὴν ἐνασχόλησίν των εἰς τέχνην λόγων καὶ ὄχι εἰς ἐπίδειξιν ἔργων. Πλησίον ἡμῶν ὅμως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εὑρετε ἀμαθεῖς καὶ χειρῶνακτας καὶ γραίας ἐπιδεικνύοντας δι' ἔργου τὴν ὠφέλειαν ἀπὸ τὴν πίστιν των, ἔστω καὶ ἂν εἶναι ἀνίκανοι νὰ παραστήσουν διὰ τῶν λόγων τὴν ὠφέλειαν ἐκ τῆς διδασκαλίας· διότι δὲν ἀπομνημονεύουν λόγους, ἀλλ' ἐπιδεικνύουν πράξεις ἀγαθάς, κτυπώμενοι νὰ μὴ ἀντικτυποῦν καὶ ληστευόμενοι νὰ μὴ ὀδηγοῦν εἰς τὰ δικαστήρια, εἰς τοὺς ζητοῦντας νὰ δίδουν καὶ τοὺς πλησίον νὰ ἀγαποῦν ὡς ἑαυτούς.

12 Ἄρα λοιπόν, ἐὰν δὲν ἐπιστεύομεν ὅτι ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου κυριαρχεῖ ὁ Θεός, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ζῶμεν μὲ τόσην κα-

23. Ματθ. 5,44 ἐ. Λουκᾶ 6,27 ἐ.

24. Ὁ Ἀθηναγόρας διατείνεται ἐδῶ ὅτι τὰ γραπτά του, ὡσὰν δυσάρεστοι λόγοι ρήτορος, θὰ προκαλέσουν τὴν ἀποδοκιμασίαν τῶν αὐτοκρατόρων. Φαίνεται ὅμως ὡσὰν νὰ ἐξεφωνοῦντο ἐνώπιον του.

εἰπεῖν, ἀλλ' ἐπεὶ πεπεῖσμεθα ὑφέξειν παντὸς τοῦ ἐνταῦθα βίου λόγον τῷ πεπονηκότε καὶ ἡμᾶς καὶ τὸν κόσμον Θεῷ, τὸν μέτριον καὶ φιλόανθρωπον καὶ εὐκαταφρόνητον βίον αἰρούμεθα, οὐδὲν τηλικούτον πείσεσθαι κακὸν ἐνταῦθα νομίζοντες κἂν τὰς 5 ψυχὰς ἡμᾶς ἀφαιρῶνται τινες, οἷον ἐκεῖ κοιμούμεθα τοῦ πράου καὶ φιλανθρώπου καὶ ἐπιεικοῦς βίου παρὰ τοῦ μεγάλου δικαστοῦ.

Πλάτων μὲν οὖν Μίνω καὶ Ραδάμανθυν δικάσειν καὶ κολάσειν τοὺς πονηροὺς ἔφη, ἡμεῖς δὲ κἂν Μίνως τις κἂν Ραδά- 10 μανθυσ ἦ κἂν ὁ τούτων πατήρ, οὐδὲ τοῦτόν φαμεν διαφεύξεσθαι τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ. Εἴθ' οἱ μὲν τὸν βίον τοῦτον νομίζοντες «φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν» καὶ τὸν θάνατον βαθὺν ὕπνον καὶ λήθην τιθέμενοι (ὕπνος καὶ θάνατος διδυμάονε) πιστεύονται θεοσεβεῖν· ἄνθρωποι δὲ τὸν μὲν ἐνταῦθα 15 ὀλίγου καὶ μικροῦ τινος ἄξιον βίον λελογισμένοι, ὑπὸ μόνου δὲ παραπεμπόμενοι τοῦ τὸν ὄντως Θεὸν καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ λόγον εἰδέναί, τίς ἢ τοῦ Παιδὸς πρὸς τὸν Πατέρα ἐνότης, τίς ἢ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱὸν κοινωνία, τί τὸ Πνεῦμα, τίς ἢ τῶν τοσούτων ἔνωσις καὶ διαίρεσις ἐνουμένων, τοῦ Πνεύματος, τοῦ 20 Παιδός, τοῦ Πατρὸς, πολὺ δὲ καὶ κρεῖττον' ἢ εἰπεῖν λόγῳ τὸν ἐκδεχόμενον βίον εἰδότες, εἰάν καθαροὶ ὄντες ἀπὸ παντὸς παραπεμφθῶμεν ἀδικήματος, μέχρι τοσούτου δὲ φιλανθρωπότατοι ὥστε μὴ μόνον στέργειν τοὺς φίλους («εἰάν γὰρ ἀγαπᾶτε», φησί, «τοὺς ἀγαπῶντας καὶ δανείζετε τοῖς δανείζουσιν ὑμῖν, τίνα μι- 25 σθὸν ἔχετε;»), τοιοῦτοι δὲ ἡμεῖς ὄντες καὶ τὸν τοιοῦτον βιοῦντες βίον ἵνα κριθῆναι διαφύγωμεν, ἀπιστούμεθα θεοσεβεῖν;

Ταῦτα μὲν οὖν μικρὰ ἀπὸ μεγάλων καὶ ὀλίγα ἀπὸ πολ-

5 τὰς ψυχὰς *Geffeken* τῆς ψυχῆς Π τὴν ψυχὴν *Schwartz*

5 οἷον *Wilamowitz* ὧν Π

θαρότητα; Δὲν εἶναι δυνατὸν τοῦτο ἀλλὰ ἐκλέγομεν τὸν μετριοπαθῆ καὶ φιλόανθρωπον καὶ ταπεινὸν βίον, ἐπειδὴ εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι θὰ δώσωμεν λόγον εἰς τὸν ποιήσαντα καὶ ἡμᾶς καὶ τὸν κόσμον Θεὸν δι' ὅλην τὴν ἐδῶ διαγωγὴν μας, φρονοῦντες ὅτι δὲν θὰ πάθωμεν ἐδῶ, ἀκόμη καὶ ἂν κάποιοι μᾶς ἀφαιρέσουν τὰς ψυχὰς, κανὲν κακὸν τόσον μέγα, ὅσον μέγα θὰ ἀποκομίσωμεν ἐκεῖ ἀπὸ τὸν μέγαν δικαστὴν λόγῳ τοῦ πράου καὶ φιλανθρώπου καὶ ἐπιεικοῦς βίου.

Ὁ Πλάτων λοιπὸν εἶπεν ὅτι ὁ Μίνως καὶ ὁ Ραδάμανθους θὰ δικάσουν καὶ θὰ τιμωρήσουν τοὺς πονηροὺς, ἡμεῖς δὲ λέγομεν ὅτι καὶ ἂν εἶναι κανεὶς Μίνως καὶ Ραδάμανθους ἢ ὁ πατὴρ αὐτῶν, οὔτε αὐτὸς δὲν θὰ διαφύγῃ τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ. Ἐπειτα οἱ νομίζοντες τὸν βίον τοῦτον «φάγομεν καὶ πίνωμεν διότι αὔριον ἀποθνήσκομεν»²⁵, καὶ θεωροῦντες τὸν θάνατον ὕπνον βαθὺν καὶ λήθην («ὁ ὕπνος καὶ ὁ θάνατος εἶναι δίδυμοι θεοὶ»)²⁶ κρίνονται θεοσεβεῖς. Ἄλλοι δὲ ἄνθρωποι, ἡμεῖς, οἱ ὁποῖοι θεωροῦμεν τὸν ἐδῶ βίον ὀλίγης ἢ μικρᾶς ἀξίας, ὀδηγοῦμεθα δὲ ὑπὸ μόνου τοῦ πόθου νὰ γνωρίσωμεν τὸν ὄντως Θεὸν καὶ τὸν Λόγον αὐτοῦ, ποία εἶναι ἡ ἐνότης τοῦ Παιδὸς πρὸς τὸν Πατέρα, ποία ἡ κοινωνία τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱόν, τί εἶναι τὸ Πνεῦμα, ποία ἡ ἔνωσις τῶν τριῶν τούτων καὶ διάκρισις ἐν τῇ ἐνώσει, τοῦ Πνεύματος, τοῦ Παιδός, τοῦ Πατρός, γνωρίζομεν δὲ ὅτι ὁ ἀναμενόμενος βίος εἶναι πολὺ ἀνώτερος περιγραφῆς διὰ λόγου, ἐὰν φθάσωμεν εἰς αὐτὸν καθαροὶ ἀπὸ πᾶν ἀδίκημα, εἴμεθα δὲ μέχρι τοιοῦτου σημείου φιλανθρωπότατοι, ὥστε νὰ ἀγαπῶμεν ὄχι μόνον τοὺς φίλους ἡμῶν («διότι ἐὰν ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας», λέγει, «καὶ δανείζετε εἰς τοὺς δανειστάς σας, ποῖον μισθὸν θὰ ἔχετε;»)²⁷. ἀφοῦ λοιπὸν ἡμεῖς εἴμεθα τοιοῦτοι ἄνθρωποι καὶ ζῶμεν τοιοῦτον βίον, διὰ νὰ διαφύγωμεν τὴν κατάκρισιν, μᾶς ἀμφισβητεῖται ὅτι θεοσεβοῦμεν;

Αὐτὰ τὰ σημεῖα, μικρὰ ἀπὸ μεγάλα καὶ ὀλίγα ἀπὸ πολλά,

25. Ἦσ. 22,13. Α' Κορ. 15,32.

26. *Τλιάς* Π 672.

27. Λουκᾶ 6,32· 34.

λῶν, ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον ὑμῖν ἐνοχλοῖημεν· καὶ γὰρ τὸ μέλι καὶ τὸν ὄρον δοκιμάζοντες μικρῶ μέρει τοῦ παντός τὸ πᾶν εἰ καλὸν δοκιμάζουσιν.

ΑΙ ΔΥΝΑΜΙΑΙ ΤΗΣ ΕΙΔΩΛΟΛΑΤΡΙΑΣ

13 Ἐπεὶ δὲ οἱ πολλοὶ τῶν ἐπικαλούντων ἡμῖν τὴν ἀθεότητα
 5 οὐδ' ὄναρ τί ἐστι Θεὸν ἐγνωκότες, ἀμαθεῖς καὶ ἀθεώρητοι ὄντες
 τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ θεολογικοῦ λόγου, μετροῦντες τὴν εὐσέ-
 βειαν θυσιῶν νόμῳ, ἐπικαλοῦσιν τὸ μὴ καὶ τοὺς αὐτοὺς ταῖς πό-
 λεσι θεοὺς ἄγειν, σκέψασθαί μοι, αὐτοκράτορες, ὧδε περὶ ἑκα-
 τέρων, καὶ πρῶτόν γε περὶ τοῦ μὴ θύειν. Ὁ τοῦδε τοῦ παντός
 10 δημιουργὸς καὶ Πατὴρ οὐ δεῖται αἵματος οὐδὲ κνίσσης οὐδὲ τῆς
 ἀπὸ τῶν ἀνθῶν καὶ θυμιαμάτων εὐωδίας, αὐτὸς ὢν ἡ τελεία
 εὐωδία, ἀνευδεῆς καὶ ἀπροσδεῆς· ἀλλὰ θυσία αὐτῷ μεγίστη, ἂν
 γινώσκωμεν τίς ἐξέτεινε καὶ συνεσφαίρωσεν τοὺς οὐρανοὺς καὶ
 τὴν γῆν κέντρον δίκην ἤδρασε, τίς συνήγαγε τὸ ὕδωρ εἰς θαλάσ-
 15 σας καὶ διέκρινεν τὸ φῶς ἀπὸ τοῦ σκότους, τίς ἐκόσμησεν
 ἄστρους τὸν αἰθέρα καὶ ἐποίησεν πᾶν σπέρμα τὴν γῆν ἀναβάλ-
 λειν, τίς ἐποίησεν ζῶα καὶ ἄνθρωπον ἐπλασεν. Ὅταν οὖν ἔχον-
 τεσ τὸν δημιουργὸν Θεὸν συνέχοντα καὶ ἐποπτεύοντα ἐπιστήμη
 καὶ τέχνη καθ' ἣν ἄγει τὰ πάντα, «ἐπαίρωμεν ὀσίους χεῖρας»
 20 αὐτῷ, ποίας ἔτι χρεῖαν ἑκατόμβης ἔχει;

«καὶ τοὺς μὲν θυσίησι καὶ εὐχολῆς ἀγανῆσι
 λοιβῆ τε κνίσση τε παρατρωπῶσ' ἄνθρωποι
 λισσόμενοι, ὅτε κέν τις ὑπερβαίῃ καὶ ἀμάρτη».

εἶναι ἀρκετά, διὰ νὰ μὴ σᾶς ἐνοχλοῦμεν περισσότερο· διότι οἱ δοκιμάζοντες τὸ μέλι καὶ τὸν ὄρον μὲ μικρὸν δείγμα ἀπὸ τὸ σύνολον δοκιμάζουν ἂν εἶναι καλὸν τὸ σύνολον.

ΑΙ ΑΔΥΝΑΜΙΑΙ ΤΗΣ ΕΙΔΩΛΟΛΑΤΡΙΑΣ

13 Ἐπειδὴ δὲ οἱ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κατηγοροῦντας ἡμᾶς δι' ἀθεότητα δὲν ἔχουν γνωρίσει οὔτε εἰς ὄνειρον τί εἶναι ὁ Θεός, ὄντες ἀμαθεῖς καὶ ἀδαεῖς εἰς τὴν φυσικὴν καὶ τὴν θεολογίαν, μετροῦντες τὴν θρησκείαν βάσει τῆς τηρήσεως τῶν θυσιῶν, κατηγοροῦν ἡμᾶς ὅτι δὲν δεχόμεθα τοὺς ἰδίους μὲ τὰς πόλεις θεοῦς, προσέξατέ με ἐδῶ, αὐτοκράτορες, δι' ἀμφοτέρα· καὶ πρῶτον περὶ τοῦ ὅτι δὲν θυσιάζομεν. Ὁ δημιουργὸς καὶ Πατὴρ τοῦ σύμπαντος τούτου δὲν χρειάζεται αἷμα οὔτε κνίσαν οὔτε τὴν εὐωδίαν ἀπὸ τὰ ἄνθη καὶ τὰ θυμιάματα, ἐφ' ὅσον αὐτὸς εἶναι ἡ τελεία εὐωδία, ἀνενδεῆς καὶ αὐτάρκης. Μεγίστη θυσία πρὸς αὐτὸν εἶναι νὰ γνωρίζωμεν ποῖος ἤπλωσε καὶ ἐσφαίρωσε τοὺς οὐρανοὺς καὶ ἐστερέωσε τὴν γῆν ὡσάν κέντρον, ποῖος συνεκέντρωσε τὸ ὕδωρ εἰς θαλάσσας καὶ διεχώρισε τὸ φῶς ἀπὸ τὸ σκότος, ποῖος ἐκόσμησε τὸν αἰθέρα μὲ ἄστρα καὶ ἔκαμε τὴν γῆν νὰ ἐκβάλλῃ πᾶν σπέρμα, ποῖος ἐδημιούργησε τὰ ζῶα καὶ ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον. Ὅταν λοιπόν, ἔχοντες τὸν δημιουργὸν Θεὸν συγκρατητὴν καὶ ἐπόπτην νὰ ἄγῃ τὰ πάντα μὲ ἐπιστήμην καὶ τέχνην, «ὕψώνωμεν ὀσίας χειῖρας»²⁸ πρὸς αὐτόν, ποίαν ἄλλην ἐκατόμβην ἔχει;

«Μὲ θυσίας καὶ ἡσυχούς προσευχάς,
μὲ σπονδὴν καὶ κνίσαν οἱ ἄνθρωποι τοὺς ἱκετεύουν
καὶ τοὺς ἐξιλεώνουν, ὅταν κανεῖς παρανομήση καὶ ἀμαρτή-
ση»²⁹.

28. Α' Τιμ. 2,8.

29. Γλιὰς I 499-501.

Τί δεῖ μοι ὀλοκαυτώσεων, ὧν μὴ δεῖται ὁ Θεός; Καὶ προσφο-
ρῶν, δέον ἀναίμακτον θυσίαν τὴν λογικὴν προσάγειν λατρείαν;

14 Ὁ δὲ περὶ τοῦ μὴ προσιέναι καὶ τοὺς αὐτοὺς ταῖς πόλεσιν
θεοὺς ἄγειν πάνυ αὐτοῖς εὐήθης λόγος· ἀλλ' οὐδὲ οἱ ἡμῖν ἐπικα-
5 λουῖντες ἀθεότητα, ἐπεὶ μὴ τοὺς αὐτοὺς οἷς ἴσασι νομίζομεν, σφί-
σιν αὐτοῖς συμφωνοῦσιν περὶ θεῶν, ἀλλ' Ἀθηναῖοι μὲν Κελεὸν
καὶ Μετάνειραν ἴδρυνται θεοὺς, Λακεδαιμόνιοι δὲ Μενέλεων
καὶ θύουσιν αὐτῶ καὶ ἐορτάζουσιν, Ἰλιεῖς δὲ οὐδὲ τὸ ὄνομα
ἀκούοντες Ἐκτορα φέρουσιν, Κεῖοι Ἀρισταῖον, τὸν αὐτὸν καὶ
10 Δία καὶ Ἀπόλλω νομίζοντες, Θάσιοι Θεαγένην, ὑφ' οὗ καὶ φό-
νος Ὀλυμπίασιν ἐγένετο, Σάμιοι Λύσανδρον ἐπὶ τοσαύταις σφα-
γαῖς καὶ τοσοῦτοις κακοῖς, Μήδειαν ἢ Νιόβην Κίλικες, Σικελοὶ
Φίλιππον τὸν Βουτακίδου, Ὀνησίλαον Ἀμαθούσιοι, Ἀμίλκαν
Καρχηδόνιοι· ἐπιλείψει με ἡ ἡμέρα τὸ πλῆθος καταλέγοντα.

15 Ὅταν οὖν αὐτοὶ αὐτοῖς διαφωνῶσιν περὶ τῶν κατ' αὐτοὺς
θεῶν, τί ἡμῖν μὴ συμφερομένοις ἐπικαλοῦσιν; Τὸ δὲ κατ' Αἴγυ-
πτίους μὴ καὶ γελοῖον ἦ· τύπτονται γὰρ ἐν τοῖς ἱεροῖς τὰ στήθη
κατὰ τὰς πανηγύρεις ὡς ἐπὶ τετελευτηκόσιν καὶ θύουσιν ὡς
θεοῖς. Καὶ οὐδὲν θαυμαστόν· οἱ γε καὶ τὰ θηρία θεοὺς ἄγουσιν
20 καὶ ξυρῶνται ἐπεὶ ἀποθνήσκουσιν, καὶ θάπτουσιν ἐν ἱεροῖς καὶ
δημοτελεῖς κοπετοὺς ἐγείρουσιν. Ἄν τοίνυν ἡμεῖς, ὅτι μὴ κοι-
νῶς ἐκείνοις θεοσεβοῦμεν, ἀσεβῶμεν, πᾶσαι μὲν πόλεις, πάντα
δὲ ἔθνη ἀσεβοῦσιν· οὐ γὰρ τοὺς αὐτοὺς πάντες ἄγουσι θεοὺς.

15 Ἀλλ' ἔστωσαν τοὺς αὐτοὺς ἄγοντες. Τί οὖν; Ἐπεὶ οἱ πολλοὶ
25 διακρῖναι οὐ δυνάμενοι, τί μὲν ὕλη τί δὲ Θεὸς πόσον δὲ τὸ διὰ
μέσου αὐτῶν, προσίασι τοῖς ἀπὸ τῆς ὕλης εἰδώλοις, δι' ἐκείνους

1-2 προσφορῶν X προσφέρειν Π

12 Πρὸ Μήδειαν γλώσσημα Ἀλκμάν καὶ Ἡσίοδος Π ἐξοβελίζει Geffeken

30. Ρωμ. 12,1.

31. Βλ. περὶ τοιοῦτου πένθους Σενέκα, ἀπόσπασμα 35. Juvenalius, 6,53 ἐ.
ΘΕΟΦΙΛΟΥ Πρὸς Αὐτόλυκον 1,9. ΜΙΝΟΥΚΙΟΥ ΦΗΛΙΚΟΣ Ὀκτάβιος 22,1.

Τί μοῦ χρειάζονται ὀλοκαυτώματα, τὰ ὅποια δὲν χρειάζεται ὁ Θεός; Τί χρειάζονται προσφοραί, ἐνῶ πρέπει νὰ προσάγωμεν ἀναίμακτον θυσίαν, τὴν λογικὴν λατρείαν³⁰;

14 Ἡ δὲ κατηγορία τῶν περὶ τοῦ ὅτι δὲν λατρεύομεν καὶ δὲν παραδεχόμεθα τοὺς ἰδίους μὲ τὰς πόλεις θεοὺς εἶναι πολὺ ἀνόητος. Ἄλλωστε οὔτε οἱ κατηγοροῦντες ἡμᾶς δι' ἀθεΐαν, ἐξ αἰτίας τοῦ ὅτι δὲν πιστεύομεν καὶ τοὺς ἰδίους μὲ τοὺς ὑπ' αὐτῶν ἀναγνωριζομένους θεοὺς, συμφωνοῦν μεταξύ τῶν περὶ θεῶν. Οὕτω οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουν ἀνακηρύξει θεοὺς τὸν Κελεὸν καὶ τὴν Μετάνειραν, οἱ Λακεδαιμόνιοι τὸν Μενέλαον εἰς τὸν ὅποιον θυσιάζουν καὶ τὸν ὅποιον ἐορτάζουν, οἱ ἄλιεῖς δὲ μὴ θέλοντες νὰ ἀκούσουν οὔτε τὸ ὄνομα τούτου λατρεύουν τὸν Ἔκτορα, οἱ Κεῖοι τὸν Ἀρισταῖον, νομίζοντες αὐτὸν συγχρόνως καὶ Δία καὶ Ἀπόλλωνα, οἱ Θάσιοι τὸν Θεαγένην ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἔγινε καὶ φόνος εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας, οἱ Σάμιοι τὸν Λύσανδρον διὰ τὰς τόσον πολλὰς σφαγὰς καὶ τὰ τόσα κακά, οἱ Κίλικες τὴν Μήδειαν ἢ Νιόβην, οἱ Σικελοὶ τὸν Φίλιππον τὸν υἱὸν τοῦ Βουτακίδου, οἱ Ἀμαθούσιοι τὸν Ὀνησίλαον, οἱ Καρχηδόνιοι τὸν Ἀμίλκαν. Δὲν μοῦ ἀρκεῖ ἡ ἡμέρα νὰ ἀπαριθμήσω τὸ ἄλλο πλῆθος αὐτῶν.

Ὅταν λοιπὸν αὐτοὶ διαφωνοῦν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῶν θεῶν τῶν, διατί κατηγοροῦν ἡμᾶς ὅτι δὲν συμφωνοῦμεν; Ἡ περὶ τῶν Αἰγυπτίων εἶναι καταγέλαστος. Διότι αὐτοὶ κτυποῦν εἰς τοὺς ναοὺς τὰ στήθη κατὰ τὰς πανηγύρεις διὰ τοὺς ἀποθανόντας καὶ θυσιάζουν πρὸς αὐτοὺς ὡς θεοὺς. Καὶ δὲν εἶναι τίποτε ἀξιοθαύμαστον, ἀφοῦ αὐτοὶ καὶ τὰ θηρία δέχονται ὡς θεοὺς καὶ ξυρίζονται ὅταν ἀποθνήσκουν καὶ τὰ θάπτουν εἰς ναοὺς καὶ ὀρίζουν ἡμέρας δημοσίου πένθους³¹. Ἄν λοιπὸν ἡμεῖς ἀσεβῶμεν διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν θεοσεβοῦμεν κατὰ τὸν τρόπον ἐκείνων, ὅλαι αἱ πόλεις καὶ ὅλα τὰ ἔθνη ἀσεβοῦν· διότι δὲν δέχονται ὅλοι τοὺς ἰδίους θεοὺς.

15 Ἄλλ' ἄς δεχθῶμεν ὅτι λατρεύουν τοὺς ἰδίους θεοὺς. Τί λοιπὸν; Ἐπειδὴ οἱ πολλοί, μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνουν τί εἶναι ὕλη, τί εἶναι Θεὸς καὶ πόση ἢ ἀπόστασις μεταξύ αὐτῶν, προσ-

καὶ ἡμεῖς οἱ διακρίνοντες καὶ χωρίζοντες τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ γε-
νητόν, τὸ ὄν καὶ τὸ οὐκ ὄν, τὸ νοητὸν καὶ τὸ αἰσθητόν, καὶ
ἐκάστω αὐτῶν τὸ προσῆκον ὄνομα ἀποδιδόντες, προσελευσό-
μεθα καὶ προσκυνήσομεν τὰ ἀγάλματα; Εἰ μὲν γὰρ ταύτῃ ὕλη
5 καὶ Θεός, δύο ὀνόματα καθ' ἑνὸς πράγματος, τοὺς λίθους καὶ τὰ
ξύλα τὸν χρυσοῦν καὶ τὸν ἄργυρον οὐ νομίζοντες θεοὺς ἀσεβοῦ-
μεν· εἰ δὲ διεστῆσι πάμπλου ἀπ' ἀλλήλων καὶ τοσοῦτον ὅσον
τεχνίτης καὶ ἡ πρὸς τὴν τέχνην αὐτοῦ παρασκευή, τί ἐγκαλούμε-
θα;

10 Ὡς γὰρ ὁ κεραμεὺς καὶ ὁ πηλός, ὕλη μὲν ὁ πηλός, τεχνί-
της δὲ ὁ κεραμεύς, καὶ ὁ Θεὸς δημιουργός, ὑπακούουσα δὲ
αὐτῷ ἡ ὕλη πρὸς τὴν τέχνην. Ἄλλ' ὡς ὁ πηλός καθ' ἑαυτὸν
σκευὴ γενέσθαι χωρὶς τέχνης ἀδύνατος, καὶ ἡ πανδεχῆς ὕλη
ἄνευ τοῦ Θεοῦ τοῦ δημιουργοῦ διάκρισιν καὶ σχῆμα καὶ κόσμον
15 οὐκ ἐλάμβανεν. Ὡς δὲ οὐ τὸν κέραμον προτιμότερον τοῦ ἐργα-
σαμένου αὐτὸν ἔχομεν οὐδὲ τὰς φιάλας καὶ χρυσίδας τοῦ χαλ-
κεύσαντος, ἀλλ' εἴ τι περὶ ἐκείνας δεξιὸν κατὰ τὴν τέχνην, τὸν
τεχνίτην ἐπαινοῦμεν καὶ οὗτός ἐστιν ὁ τὴν ἐπὶ τοῖς σκεύεσι δό-
ξαν καρπούμενος, καὶ ἐπὶ τῆς ὕλης καὶ τοῦ Θεοῦ τῆς διαθέσεως
20 τῶν κεκοσμημένων οὐχ ἡ ὕλη τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν δικαίαν
ἔχει, ἀλλ' ὁ δημιουργὸς αὐτῆς Θεός. Ὡστε, εἰ τὰ εἶδη τῆς ὕλης
ἄγοιμεν θεοὺς, ἀναισθητεῖν τοῦ ὄντως Θεοῦ δόξομεν, τὰ λυτὰ
καὶ φθαρτὰ τῷ αἰδίῳ ἐξισοῦντες.

16 Καλὸς μὲν γὰρ ὁ κόσμος καὶ τῷ μεγέθει περιέχων καὶ τῇ
25 διαθέσει τῶν τε ἐν τῷ λοξῷ κύκλῳ καὶ τῶν περὶ τὴν ἄρκτον
καὶ τῷ σχήματι σφαιρικῷ ὄντι· ἀλλ' οὐ τοῦτον, ἀλλὰ τὸν τεχνί-

φεύγουν εἰς τὰ ἀπὸ ὑλικά πράγματα εἰδῶλα, καὶ ἡμεῖς ἐξ αἰτίας ἐκείνων, οἱ διακρίνοντες καὶ χωρίζοντες τὸ ἄκτιστον καὶ τὸ κτιστόν, τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν, τὸ νοητὸν καὶ τὸ αἰσθητόν, καὶ ἀποδίδοντες εἰς ἕκαστον ἀπὸ αὐτὰ τὸ προσῆκον ὄνομα, θὰ προσέλθωμεν διὰ νὰ προσκυνήσωμεν τὰ ἀγάλματα; Βεβαίως ἐὰν ὕλη καὶ θεὸς εἶναι τὸ ἴδιον, δύο ὀνόματα δι' ἓν πρᾶγμα δηλαδή, μὴ πιστεύοντες θεοὺς τοὺς λίθους καὶ τὰ ξύλα, τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον, ἀσεβοῦμεν· ἐὰν δὲ ἀπέχουν πολὺ ἀπ' ἀλλήλων καὶ μάλιστα τόσον ὅσον ὁ τεχνίτης καὶ τὰ ὑλικά διὰ τὴν τέχνην του, διατί κατηγορούμεθα;

Διότι, ὅπως ὁ κεραμεὺς καὶ ὁ πηλός, ὕλη μὲν εἶναι ὁ πηλός, τεχνίτης δὲ ὁ κεραμεύς, καὶ ὁ Θεὸς εἶναι δημιουργός, ἡ ὕλη δὲ ὑπακούει εἰς αὐτὸν χάριν τῆς τέχνης. Ἀλλά, ὅπως ὁ πηλός εἶναι ἀνίκανος νὰ γίνῃ σκεύη καθ' ἑαυτὸν χωρὶς τέχνην, οὕτω καὶ ἡ εὐπλαστος ὕλη ἄνευ τοῦ Θεοῦ τοῦ δημιουργοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ διάκρισιν καὶ σχῆμα καὶ διάκοσμον. Καθὼς δὲ δὲν θεωροῦμεν τὸ πῆλινον ἀγγεῖον προτιμότερον ἀπὸ τὸν τεχνίτην του οὔτε τὰς φιάλας καὶ τὰ χρυσοπότηρα ἀπὸ τὸν κατασκευαστὴν των, ἀλλ' ἐὰν ἐκεῖνα ἔχουν κάποια καλλιτεχνικὴν ἀξίαν, τὸν τεχνίτην ἐπαινοῦμεν καὶ αὐτὸς εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος καρποῦται τὴν δόξαν διὰ τὰ σκεύη, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ὕλης καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν δικαίαν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν διὰ τὴν ἁρμονίαν τῶν ἀντικειμένων τοῦ κόσμου δὲν ἔχει ἡ ὕλη, ἀλλ' ὁ δημιουργὸς αὐτῆς Θεός³². Ὡστε, ἐὰν τὰ εἶδη τῆς ὕλης θὰ ἐλατρεύομεν ὡς θεοὺς, θὰ ἐφαινόμεθα ἀναίσθητοι ἐνώπιον τοῦ ὄντως Θεοῦ, ἐξισώνοντες τὰ διαλυτὰ καὶ φθαρτὰ μὲ τὸ ἀίδιον.

16 Βεβαίως καλὸς εἶναι ὁ κόσμος μὲ τὸ περιεκτικὸν μέγεθος, μὲ τὴν ταξινόμησιν τῶν ἀστέρων, καὶ τῶν εἰς τὸν ἐλλειπτικὸν κύκλον καὶ τῶν περὶ τὴν ἄρκτον, καὶ μὲ τὸ σχῆμα του τὸ σφαι-

32. Βλ. διὰ παρομοίας σκέψεις μεταξὺ τῶν Ἑθνικῶν ΣΕΞΤΟΥ ΕΜΠΕΡΙΚΟΥ, *Πρὸς Μαθηματικούς* 9,75, «ὡς χαλκούργημα περικαλλές θεασάμενοι ποθοῦμεν, μαθεῖν τὸν τεχνίτην... οὕτω καὶ τὴν τῶν ὄλων ὕλην θεωροῦντες κινουμένην καὶ ἐν μορφῇ τε καὶ διακοσμήσει τυγχάνουσαν εὐλόγως ἂν σκεπτοίμεθα τὸ κινοῦν αὐτὴν καὶ πολυειδῶς μορφοῦν αἴτιον».

την αὐτοῦ προσκυνητέον. Οὐδὲ γὰρ οἱ πρὸς ὑμᾶς ἀφικνούμενοι
 ὑπήκοοι παραλιπόντες ὑμᾶς τοὺς ἄρχοντας καὶ δεσπότας θερα-
 πεύειν παρ' ὧν ἄν, ὧν δέοιντο, καὶ τύχοιεν, ἐπὶ τὸ σεμνὸν τῆς
 καταγωγῆς ὑμῶν καταφεύγουσιν, ἀλλὰ τὴν μὲν βασιλικὴν
 5 ἐστίαν, τὴν ἄλλως ἐντυχόντες αὐτῇ, θαυμάζουσι καλῶς ἡσκημέ-
 νην, ὑμᾶς δὲ πάντα ἐν πᾶσιν ἄγουσι τῇ δόξῃ. Καὶ ὑμεῖς μὲν οἱ
 βασιλεῖς ἑαυτοῖς ἀσκεῖτε τὰς καταγωγὰς βασιλικάς, ὁ δὲ κό-
 σμος οὐχ ὡς δεομένου τοῦ Θεοῦ γέγονεν· πάντα γὰρ ὁ Θεός
 ἐστὶν αὐτὸς αὐτῶ, «φῶς ἀπρόσιτον», κόσμος τέλειος, πνεῦμα,
 10 δύναμις, λόγος.

Εἰ τοίνυν ἐμμελὲς ὁ κόσμος ὄργανον κινούμενον ἐν
 ρυθμῶ, τὸν ἀρμολογούμενον καὶ πλήσσοντα τοὺς φθόγγους καὶ τὸ
 σύμφωνον ἐπάδοντα μέλος, οὐ τὸ ὄργανον προσκυνῶ· οὐδὲ γὰρ
 ἐπὶ τῶν ἀγωνιστῶν παραλιπόντες οἱ ἀθλοθέται τοὺς κιθαρι-
 15 στάς, τὰς κιθάρας στεφανοῦσιν αὐτῶν. Εἴτε, ὡς ὁ Πλάτων
 φησί, τέχνη τοῦ Θεοῦ, θαυμάζων αὐτοῦ τὸ κάλλος τῶ τεχνίτη
 πρόσειμι· εἴτε οὐσία καὶ σῶμα, ὡς οἱ ἀπὸ τοῦ Περιπάτου, οὐ
 παραλιπόντες προσκυνεῖν τὸν αἴτιον τῆς κινήσεως τοῦ σώματος
 Θεὸν «ἐπὶ τὰ πτωχὰ καὶ ἀσθενῆ στοιχεῖα» καταπίπτομεν, τῶ
 20 ἀπαθεῖ ἀέρι κατ' αὐτοὺς τὴν παθητὴν ὕλην προσκυνοῦντες. Εἴτε
 δυνάμεις τοῦ Θεοῦ τὰ μέρη τοῦ κόσμου νοεῖ τις, οὐ τὰς δυνάμεις
 προσιόντες θεραπεύομεν, ἀλλὰ τὸν ποιητὴν αὐτῶν καὶ δεσπό-
 την.

Οὐκ αἰτῶ τὴν ὕλην ἃ μὴ ἔχει, οὐδὲ παραλιπὼν τὸν Θεὸν
 25 τὰ στοιχεῖα θεραπεύω, οἷς μηδὲν πλέον ἢ ὅσον ἐκελεύσθησαν
 ἔξεστιν· εἰ γὰρ καὶ καλὰ ἰδεῖν τῇ τοῦ δημιουργοῦ τέχνῃ, ἀλλὰ
 λυτὰ τῇ τῆς ὕλης φύσει. Μαρτυρεῖ δὲ τῶ λόγῳ τούτῳ καὶ Πλά-

3 ὧν δέοιντο Wilamowitz δέοιντο Π
 27 ἀλλὰ λυτὰ Schwartz ἀλλ' αὐτὰ Π

ρικόν· δὲν πρέπει ὁμως νὰ προσκυνοῦμεν τοῦτον, ἀλλὰ τὸν τεχνίτην αὐτοῦ. Ἄλλωστε οὔτε οἱ πρὸς σᾶς ἐρχόμενοι ὑπήκοοι, παραλείποντες νὰ ἐκφράσουν τὸν σεβασμὸν εἰς σᾶς τοὺς ἄρχοντας καὶ δεσπότας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχουν ὅσα χρειάζονται, καταφεύγουν εἰς τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ ἀνακτόρου ὑμῶν, ἀλλὰ τὴν μὲν βασιλικὴν οἰκίαν, συναντῶντες αὐτὴν εἰς τὸ πέρασμα, θαυμάζουν ὡς καλῶς κατεσκευασμένην, εἰς σᾶς δὲ προσφέρουν πᾶσαν τιμὴν μὲ πάντα τρόπον. Καὶ σεῖς μὲν οἱ βασιλεῖς φιλοτεχνεῖτε τὰ βασιλικά ἀνάκτορα διὰ τοὺς ἑαυτοὺς σας, ὁ δὲ κόσμος ἔγινεν ὄχι ἀπὸ ἀνάγκην τοῦ Θεοῦ· διότι ὁ Θεὸς εἶναι δι' ἑαυτὸν τὰ πάντα, φῶς ἀπρόσιτον³³, τελεία ὠραιότης, πνεῦμα, δύναμις, λόγος.

Ἐὰν λοιπὸν ὁ κόσμος εἶναι μουσικὸν ὄργανον κινούμενον ρυθμικῶς, προσκυνᾷ τὸν ἑναρμονίσαντα καὶ πλήσσοντα τοὺς φθόγγους καὶ ἄδοντα τὸ σύμφωνον μέλος, ὄχι τὸ ὄργανον. Διότι οὔτε εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν διαγωνισμῶν οἱ ἀθλοθέται παραλείπουν τοὺς διαγωνιζομένους κιθαριστάς, διὰ νὰ στεφανώσουν τὰς κιθάρας αὐτῶν. Εἶτε, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, εἶναι τέχναι τοῦ Θεοῦ, θαυμάζων τὸ κάλλος αὐτοῦ πλησιάζω τὸν τεχνίτην· εἶτε εἶναι οὐσία καὶ σῶμα, ὅπως λέγουν οἱ Περιπατητικοί, δὲν παραλείπομεν νὰ προσκυνοῦμεν τὸν αἴτιον τῆς κινήσεως τοῦ σώματος Θεόν, διὰ νὰ καταπέσωμεν «εἰς τὰ πτωχὰ καὶ ἀσθενῆ στοιχεῖα»³⁴ καὶ προσκυνήσωμεν τὴν παθητὴν ὕλην ἀντὶ τοῦ κατ' αὐτοὺς ἀπαθοῦς ἀέρος· εἶτε δυνάμεις τοῦ Θεοῦ τὰ μέρη νοεῖ τις, οὐ τὰς δυνάμεις προσιόντες θεραπεύομεν, ἀλλὰ τὸν ποιητὴν καὶ δεσπότην αὐτῶν.

Δὲν ζητῶ ἀπὸ τὴν ὕλην ὅ,τι δὲν ἔχει οὔτε παραγκωνίζων τὸν Θεὸν θεραπεύω τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δὲν διαθέτουν τίποτε περισσότερον ἀπὸ ὅσον διετάχθησαν· διότι καὶ ἂν εἶναι καλὰ εἰς τὴν θέαν ἐξ αἰτίας τῆς τέχνης τοῦ δημιουργοῦ, ἀλλ' εἶναι διαλυτὰ ἐξ αἰτίας τῆς φύσεως τῆς ὕλης. Ἐπιβεβαιώνει δὲ τὸν

33. Α' Τιμ. 6,16.

34. Γαλ. 4,9.

των· «ὄν γὰρ οὐρανόν», φησί, «καὶ κόσμον ἐπωνομάκαμεν, πολλῶν μὲν μετέσχηκε καὶ μακαρίων παρὰ τοῦ πατρός, ἀτὰρ οὖν δὴ κεκοινώνηκε σώματος· ὅθεν αὐτῷ μεταβολῆς ἀμοίρω τυγχάνειν ἀδύνατον». Εἰ τοίνυν θαυμάζων τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ
5 στοιχεῖα τῆς τέχνης, οὐ προσκυνῶ αὐτὰ ὡς θεοὺς εἰδὼς τὸν ἐπ' αὐτοῖς τῆς λύσεως λόγον, ὧν οἶδα ἀνθρώπους δημιουργοὺς, πῶς ταῦτα προσεῖπω θεοὺς;

17 Σκέψασθε δέ μοι διὰ βραχέων. Ἀνάγκη δὲ ἀπολογούμενον ἀκριβεστέρους παρέχειν τοὺς λογισμοὺς καὶ περὶ τῶν ὀνομά-
10 των, ὅτι νεώτερα, καὶ περὶ τῶν εἰκόνων, ὅτι χθὲς καὶ πρῶην γεγόνασιν ὡς λόγῳ εἰπεῖν· ἴστε δὲ καὶ ὑμεῖς ταῦτα ἀξιολογώτερον ὡς ἂν ἐν πᾶσιν καὶ ὑπὲρ πάντας τοῖς παλαιοῖς συγγιγνόμενοι. Φημὶ οὖν Ὀρφέα καὶ Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον εἶναι τοὺς καὶ γένη καὶ ὀνόματα δόντας τοῖς ὑπ' αὐτῶν λεγομένοις θεοῖς.
15 Μαρτυρεῖ δὲ καὶ Ἡρόδοτος· «Ἡσίοδον γὰρ καὶ Ὅμηρον ἠλικίην τετρακοσίοισι ἔτεσι δοκέω πρεσβυτέρους ἐμοῦ γενέσθαι, καὶ οὐ πλείοσι· οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ ποιήσαντες θεογονίην Ἑλλησι καὶ τοῖσι θεοῖσι τὰς ἐπωνυμίας δόντες καὶ τιμὰς τε καὶ τέχνας διελόντες καὶ εἶδεα αὐτῶν σημήναντες».

20 Αἱ δὲ εἰκόνες μέχρι μήπω πλαστικὴ καὶ γραφικὴ καὶ ἀνδριαντοποιητικὴ ἦσαν, οὐδὲ ἐνομίζοντο, Σαυρίου δὲ τοῦ Σαμίου καὶ Κράτωνος τοῦ Σικυωνίου καὶ Κλεάνθους τοῦ Κορινθίου καὶ κόρης Κορινθίας ἐπιγενομένων. Καὶ σκιαγραφία μὲν εὐρέθη ὑπὸ Σαυρίου ἵππον ἐν ἡλίῳ περιγράψαντος, γραφικὴ δὲ ὑπὸ
25 Κράτωνος ἐν πίνακι λελευκωμένῳ σκιάς ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐναλείψαντος, ἀπὸ δὲ τῆς κόρης κοροπλαθικῆς εὐρέθη (ἐρωτι-

11 λόγῳ Estienne λόγος Π

23 σκιαγραφία μὲν εὐρέθη X σκιαγραφίας μὲν εὐρεθείσης Π

35. Πολιτεία 269 D.

36. Ἱστορίαι 2,53.

λόγον τοῦτον καὶ ὁ Πλάτων. Διότι λέγει, «αὐτὸς τὸν ὁποῖον ἔχομεν ὀνομάσει οὐρανὸν καὶ κόσμον ἔχει μετάσχει πολλῶν χαρισμάτων ἀπὸ τὸν πατέρα, ἀλλὰ πάντως μετέχει καὶ σώματος· ὅθεν εἶναι ἀδύνατον εἰς αὐτὸν νὰ εἶναι ἀπηλλαγμένος μεταβολῆς»³⁵. Ἐὰν λοιπὸν, καίτοι θαυμάζω τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς τέχνης, δὲν προσκυνῶ αὐτὰ ὡς θεοὺς, διότι γνωρίζω ὅτι ὑπόκεινται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς διαλύσεως, πῶς θὰ καλέσω θεοὺς ἐκεῖνα τῶν ὁποίων γνωρίζω ἀνθρώπους ὡς δημιουργούς;

17 Προσέξατέ με ἐπ' ὀλίγον. Εἶναι ἀνάγκη, καθὼς ἀπολογοῦμαι, νὰ προσφέρω λεπτομερέστερα ἐπιχειρήματα διὰ νὰ δείξω ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν εἶναι νεώτερα καὶ αἱ εἰκόνες εἶναι χθεσιναὶ καὶ προχθεσιναὶ οὕτως εἶπεῖν. Γνωρίζετε δὲ καὶ σεῖς ταῦτα καλύτερον, διότι ἀσχολεῖσθε μὲ πᾶσαν ἐπιμέλειαν καὶ ὑπὲρ πάντας μὲ τοὺς παλαιοὺς συγγραφεῖς. Λέγω λοιπὸν ὅτι ὁ Ὅρφεὺς καὶ ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἔδωσαν εἰς τοὺς ὑπ' αὐτῶν λεγομένους θεοὺς γενεαλογίαν καὶ ὀνόματα. Μαρτυρεῖ δὲ τοῦτο καὶ ὁ Ἡρόδοτος. «Νομίζω δὲ ὅτι ὁ Ἡσίοδος καὶ ὁ Ὅμηρος ὑπῆρξαν ἀρχαιότεροι ἐμοῦ κατὰ τετρακόσια ἔτη καὶ ὄχι περισσότερα· οὗτοι δὲ εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι διεμόρφωσαν τὴν θεολογίαν εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἔδωσαν εἰς τοὺς θεοὺς τὰς ἐπωνυμίας, ὥρισαν εἰς αὐτοὺς τιμὰς καὶ λειτουργήματα καὶ ἐπεσήμαναν τὰς μορφὰς των»³⁶.

Αἱ δὲ εἰκόνες δὲν ὑπῆρχον οὔτε κατὰ διάνοιαν, μέχρις ὅτου ἐφευρέθησαν ἢ πλαστικῆ, ἢ ζωγραφικῆ καὶ ἢ γλυπτικῆ, ἤτοι μέχρις ὅτου παρουσιάσθησαν Σαύριος ὁ Σάμιος, Κράτων ὁ Σικυώνιος, Κλεάνθης ὁ Κορίνθιος καὶ μία κόρη Κορινθία. Καὶ ἡ μὲν σκιαγραφία εὐρέθη ὑπὸ τοῦ Σαυρίου, ὅταν περιέγραψεν ἵππον εἰς τὴν σκιὰν ἐκ τοῦ ἡλίου, ἡ γραφικὴ δὲ ὑπὸ τοῦ Κράτωνος ὅταν ἐχάραξεν ἐπὶ λευκοῦ πίνακος μορφὰς ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς μὲ ἔλαιον, ἀπὸ τὴν κόρην δὲ εὐρέθη ἡ κοροπλαθικῆ^{36α} (διότι, καθὼς ἦτο ἐρωτευμένη μὲ κάποιον, περιέγραψεν εἰς τὸν

36α. Κοροπλαθικὴ εἶναι ἡ τέχνη τῆς κατασκευῆς εἰδωλίων καὶ μικρῶν ἀγαλμάτων.

κῶς γάρ τινος ἔχουσα περιέγραψεν αὐτοῦ κοιμωμένου ἐν τοίχῳ τὴν σκιάν, εἶθ' ὁ πατήρ ἤσθεις ἀπαραλλάκτῳ οὔσῃ τῇ ὁμοιότητι, κέραμον δὲ εἰργάζετο, ἀναγλύψας τὴν περιγραφὴν πηλῷ προσανεπλήρωσεν· ὁ τύπος ἔτι καὶ νῦν ἐν Κορίνθῳ σώζεται),
5 τούτοις δὲ ἐπιγενόμενοι Δαίδαλος, Θεόδωρος, Σμίλις ἀνδριαντοποιητικὴν καὶ πλαστικὴν προσεξεῦρον.

Ὁ μὲν δὴ χρόνος ὀλίγος τοσοῦτος ταῖς εἰκόσι καὶ τῇ περὶ τὰ εἰδῶλα πραγματεία, ὡς ἔχειν εἰπεῖν τὸν ἐκάστου τεχνίτην θεοῦ. Τὸ μὲν γὰρ ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τὸ τῆς Ἀθηναῶς
10 (μᾶλλον δὲ Ἀθηλαῶς· ἀθήλη γὰρ ὡς οἱ μύσται ἔφερον οὕτω γὰρ τὸ ἀπὸ τῆς ἐλαίας τὸ παλαιὸν) καὶ τὴν Καθημένην Ἐνδοῖος εἰργάσατο μαθητῆς Δαιδάλου, ὁ δὲ Πύθιος ἔργον Θεοδώρου καὶ Τηλεκλέους καὶ ὁ Δήλιος καὶ ἡ Ἄρτεμις Τεκταίου καὶ Ἀγγελίωνος τέχνη, ἡ δὲ ἐν Σάμῳ Ἥρα καὶ ἐν Ἄργεϊ Σμίλιδος χει-
15 ρες [καὶ Φειδίου τὰ λοιπὰ εἰδῶλα] ἡ Ἀφροδίτη ἐν Κνίδῳ ἑτέρα Πραξιτέλους τέχνη, ὁ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιὸς ἔργον Φειδίου· συνελόντα φάναι, οὐδὲν αὐτῶν διαπέφευγεν τὸ μὴ ὑπ' ἀνθρώπου γεγονέναι. Εἰ τοίνυν θεοί, τί οὐκ ἦσαν ἐξ ἀρχῆς; Τί δὲ εἰσιν νεώτεροι τῶν πεποιηκότων; Τί δὲ ἔδει αὐτοῖς πρὸς τὸ γενέσθαι
20 ἀνθρώπων καὶ τέχνης; Γῆ ταῦτα καὶ λίθοι καὶ ὕλη καὶ περίεργος τέχνη.

18 Ἐπεὶ τοίνυν φασὶ τινες εἰκόνας μὲν εἶναι ταύτας, θεοὺς δὲ ἐφ' οἷς αἱ εἰκόνες, καὶ τὰς προσόδους ἃς ταύταις προσίασιν καὶ τὰς θυσίας ἐπ' ἐκείνους ἀναφέρεσθαι καὶ εἰς ἐκείνους γίνεσθαι
25 μὴ εἶναί τε ἕτερον τρόπον τοῖς θεοῖς ἢ τοῦτον προσελθεῖν (χαλε-

24 γραφικὴ X γραφικῆς Π

5 Σμίλις Schwartz ὁ Μιλήσιος Π

10 μύσται ἔφερον X μυστικώτερον Π

13 Τεκταίου Otto Ἰδεκταίου Π

15 καὶ...εἰδῶλα Π γλώσσημα

23 ταύταις Otto τούτους Π

τοῖχον τὴν μορφήν αὐτοῦ κοιμωμένου, ἔπειτα ὁ πατὴρ τῆς εὐαρεστηθείς ἀπὸ τὴν ἀπαράλλακτον ὁμοιότητα –ἦτο δὲ τεχνίτης κεραμεικῆς– ἀναγλύψας τὸ περίγραμμα τὸ ἐγέμισε μὲ πηλόν· ὁ τύπος μάλιστα σώζεται ἀκόμη καὶ τώρα εἰς τὴν Κόρινθον), οἱ μετ’ αὐτοῦ δὲ Δαίδαλος, Θεόδωρος, Σμίλις ἐφεῦρον τὴν ἀνδριαντοποιΐαν.

Ὁ χρόνος λοιπὸν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως κατασκευῆς τῶν εἰκόνων καὶ τῶν εἰδώλων εἶναι τόσον ὀλίγος, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ εἴπωμεν τὸν τεχνίτην ἐκάστου Θεοῦ³⁷. Διότι τὸ μὲν ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Ἐφέσῳ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς (μᾶλλον δὲ Ἀθηλαῆς, διότι ὅπως οἱ μύσται ἐθεολόγουν αὕτη ἦτο ἀθήλαστος³⁸· διότι οὕτως ἐλέγετο τὸ ἐκ τῆς ἐλαίας παλαιὸν ἄγαλμα) καὶ τὴν Καθημένην ὁ Ἑνδοῖος κατεσκεύασεν, ὁ μαθητὴς τοῦ Δαιδάλου, ὁ δὲ Πύθιος εἶναι ἔργον τοῦ Θεοδώρου καὶ τοῦ Τηλεκλέους, ὁ Δήλιος καὶ ἡ Ἄρτεμις εἶναι τέχνη τοῦ Τεκταίου καὶ τοῦ Ἀγγελίωνος, ἡ δὲ Ἥρα εἰς τὴν Σάμον καὶ εἰς τὸ Ἄργος εἶναι ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ Σμίλιδος, ἡ Ἀφροδίτη εἰς τὴν Κνίδον εἶναι ἄλλη τέχνη τοῦ Πραξιτέλους, ὁ εἰς τὴν Ἐπίδαυρον Ἀσκληπιὸς ἔργον τοῦ Φειδίου. Μὲ ἓνα λόγον κανέν ἀπὸ αὐτὰ δὲν διέφυγεν ἀπὸ τοῦ νὰ ἔχη κατασκευασθῆ ὑπὸ ἀνθρώπου. Ἐὰν λοιπὸν εἶναι θεοί, διατί δὲν ὑπῆρχον ἐξ ἀρχῆς; Διατί δὲ εἶναι νεώτεροι τῶν κατασκευαστῶν των; Διατί ἐχρειάζοντο τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὴν τέχνην διὰ νὰ ἔλθουν εἰς ὕπαρξιν; Αὐτὰ εἶναι χῶμα καὶ λίθοι καὶ ὕλη καὶ ἐξεζητημένη τέχνη.

18 Ἐπειδὴ πάντως μερικοὶ λέγουν ὅτι ταῦτα εἶναι εἰκόνες, θεοὶ δὲ εἶναι οἱ δι’ οὓς αἱ εἰκόνες, ὅτι αἱ πομπαὶ πρὸς αὐτὰς καὶ αἱ θυσίαι ἀναφέρονται πρὸς ἐκείνους καὶ εἰς ἐκείνους γίνονται καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος νὰ προσεγγίση κανεὶς τοὺς

37. Ὁ κατάλογος ἀγαλμάτων τοῦ Τατιανοῦ, *Πρὸς Ἑλληνας*, 33 ἐέ., εἶναι μακρότερος. Καὶ οἱ δύο χρησιμοποιοῦν παλαιότερους καταλόγους γεμάτους λάθη.

38. Ὡς γεννηθεῖσα ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς ὄρμιος. Οἱ ἐκδότης διαβλέπουν δύο κενά, ἐν μετὰ τὸ «μυστικώτερον» καὶ ἐν μετὰ τὸ «παλαιόν», ἀλλ’ ἡ διόρθωσις ἡμῶν καθιστᾷ περιττὴν πᾶσαν προσπάθειαν συμπληρώσεως.

ποιὶ δὲ θεοὶ φαίνεσθαι ἐναργεῖς) καὶ τοῦ ταῦθ' οὕτως ἔχειν τε-
 κμήρια παρέχουσιν τὰς ἐνίων εἰδώλων ἐνεργείας, φέρε ἐξετά-
 σωμεν τὴν ἐπὶ τοῖς ὀνόμασι δύναμιν αὐτῶν. Δεήσομαι δὲ ὑμῶν,
 μέγιστοι αὐτοκρατόρων, πρὸ τοῦ λόγου ἀληθεῖς παρεχομένω
 5 τοὺς λογισμοὺς συγγνῶναι· οὐ γὰρ προκείμενόν μοι ἐλέγχειν τὰ
 εἰδῶλα, ἀλλὰ ἀπολυόμενος τὰς διαβολὰς λογισμὸν τῆς προαιρέ-
 σεως ἡμῶν παρέχω. Ἔχοιτε δ' ἂν ἀφ' ἑαυτῶν καὶ τὴν ἐπουρά-
 νιον βασιλείαν ἐξετάζειν· ὡς γὰρ ὑμῖν πατρὶ καὶ υἱῷ πάντα κε-
 χεῖρωται ἄνωθεν τὴν βασιλείαν εἰληφόσιν («βασιλέως γὰρ
 10 ψυχὴ ἐν χειρὶ Θεοῦ», φησὶ τὸ προφητικὸν Πνεῦμα), οὕτως ἐνὶ
 τῷ Θεῷ καὶ τῷ παρ' αὐτοῦ λόγῳ Υἱῷ νοουμένῳ ἀμερίστῳ
 πάντα ὑποτέτακται.

Ἐκεῖνο τοίνυν σκέψασθέ μοι πρὸ τῶν ἄλλων. Οὐκ ἐξ ἀρ-
 χῆς, ὡς φασιν, ἦσαν οἱ θεοί, ἀλλ' οὕτω γέγονεν αὐτῶν ἕκαστος
 15 ὡς γιγνόμεθα ἡμεῖς· καὶ τοῦτο πᾶσιν αὐτοῖς ζυμφωνεῖται, Ὅμη-
 ρου μὲν λέγοντος

«Ὠκεανόν τε, θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν»,

Ὅρφέως δέ, ὃς καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν πρῶτος ἐξηῦρεν καὶ τὰς
 γενέσεις διεξῆλθε καὶ ὅσα ἐκάστοις πέπρακται εἶπε καὶ πεπί-
 20 στευται παρ' αὐτοῖς ἀληθέστερον θεολογεῖν, ᾧ καὶ Ὅμηρος τὰ
 πολλὰ καὶ περὶ θεῶν μάλιστα ἔπεται, καὶ αὐτοῦ τὴν πρώτην γέ-
 νεσιν αὐτῶν ἐξ ὕδατος συνιστάντος

«Ὠκεανός, ὃσπερ γένεσις πάντεσσι τέτυκται»

ἦν γὰρ ὕδωρ ἀρχὴ κατ' αὐτὸν τοῖς ὄλοις, ἀπὸ δὲ τοῦ ὕδατος ἰλὺς
 25 κατέστη, ἐκ δὲ ἐκατέρων ἐγεννήθη ζῶον δράκων προσπεφυ-

7 δ' ἂν πριστίθ. Schwartz

39. *Ιλιάς* Y 131.

40. *Παροιμ.* 21,1.

θεοὺς ἀπὸ αὐτὸν («εἶναι δύσκολον νὰ φαίνωνται καθαρὰ οἱ θεοί»³⁹), καὶ τοῦ ὅτι ταῦτα ἔχουν οὕτω φέρουν ὡς ἀποδείξεις τὰς ἐνεργείας μερικῶν εἰδώλων, ἃς ἐξετάσωμεν τὴν δύναμιν αὐτῶν ἀπὸ τὰ ὀνόματά των. Θὰ σᾶς παρακαλέσω δέ, πρὸ τοῦ λόγου, μεγαλειότατοι αὐτοκράτορες, νὰ μὲ συγχωρήσετε διὰ τὸ ὅτι θὰ σᾶς παράσχω ἀληθινούς συλλογισμούς· διότι, πρόθεσίς μου δὲν εἶναι νὰ ξεσκεπάσω τὰ εἶδωλα, ἀλλὰ παρουσιάζω τὴν λογικότητα τῶν ἀπόψεων ἡμῶν, διὰ ν' ἀποκρούσω τὰς διαβολάς. Εἶθε νὰ ἠδύνασθε ἀφ' ἑαυτῶν νὰ ἐξετάσετε καὶ τὴν ἐπουράνιον βασιλείαν. Πράγματι, καθὼς ὅλα ἔχουν ὑποταχθῆ εἰς σᾶς, πατέρα καὶ υἱόν, λαβόντας τὴν βασιλείαν ἀνωθεν («διότι ἡ ψυχὴ τοῦ βασιλέως εἶναι εἰς τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ»⁴⁰, λέγει τὸ προφητικὸν Πνεῦμα), οὕτω τὰ πάντα ἔχουν ὑποταχθῆ εἰς τὸν ἕνα Θεὸν καὶ τὸν πλησίον τοῦ Λόγον, τὸν Υἱὸν νοούμενον ἀχώριστον ἀπὸ αὐτόν.

Ἐκεῖνο λοιπὸν προσέξατε, παρακαλῶ, πρὸ τῶν ἄλλων. Οἱ θεοὶ δὲν ἦσαν ἐξ ἀρχῆς, ὅπως λέγουν, ἀλλ' ἕκαστος αὐτῶν ἐγένεν ὅπως γινόμεθα ἡμεῖς· καὶ εἰς τοῦτο συμφωνοῦν ὅλοι, ἀφοῦ ὁ μὲν Ὅμηρος λέγει,

«Ὠκεανόν, τὸν γεννήτορα τῶν θεῶν, καὶ τὴν Τηθὺν
μητέρα»⁴¹,

ὁ δὲ Ὀρφεύς, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἐξεῦρε τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ περιέγραψε τὴν γενεαλογίαν καὶ εἶπεν ὅσα ἔχουν πραχθῆ ἀπὸ ἕκαστον καὶ πιστεύεται ἀπὸ αὐτοὺς ὅτι θεολογεῖ ἀληθέστερον, τὸν ὁποῖον καὶ ὁ Ὅμηρος κατὰ τὸ πλεῖστον, καὶ μάλιστα εἰς τὰ περὶ Θεοῦ, ἀκολουθεῖ, βεβαιώνει καὶ αὐτὸς τὴν πρώτην γένεσιν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὕδωρ,

«Ὠκεανός, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ γένεσις τῶν πάντων»⁴².

Διότι κατ' αὐτὸν ἀρχὴ τῶν ὄλων ἦτο τὸ ὕδωρ, ἀπὸ τοῦ ὕδωρ δὲ ἐσχηματίσθη ἰλύς, ἀπὸ τὰ δύο δὲ αὐτὰ ἐγεννήθη ἕν ζῶον, δρᾶ-

41. *Ἰλιάς* Ξ, 201 · 302.

42. *Ἰλιάς* Ξ 246.

κυϊαν ἔχων κεφαλὴν λέοντος καὶ ταύρου, διὰ μέσου δὲ αὐτῶν θεοῦ πρόσωπον, ὄνομα Ἡρακλῆς καὶ Χρόνος. Οὗτος ὁ Ἡρακλῆς ἐγέννησεν ὑπερμέγαθες ὦόν, ὃ συμπληρούμενον ὑπὸ βίας τοῦ γεγεννηκότος ἐκ παρατριβῆς εἰς δύο ἐρράγη. Τὸ μὲν οὖν 5 κατὰ κορυφὴν αὐτοῦ Οὐρανὸς εἶναι ἐτελέσθη, τὸ δὲ κάτω ἐνεχθὲν Γῆ· προῆλθε δὲ καὶ Θεός τις δισώματος. Οὐρανὸς δὲ Γῆ μιχθεὶς γεννᾷ θηλείας μὲν Κλωθῶ, Λάχεσιν, Ἄτροπον, ἄνδρας δὲ Ἐκατόγχειρας Κόττον, Γύγην, Βριάρεων, καὶ Κύκλωπας Βρόντην καὶ Στερόπην καὶ Ἄργην· οὗς καὶ δήσας κατεταρτά- 10 ρωσεν, ἐκπεσεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν παίδων τῆς ἀρχῆς μαθῶν. Διὸ καὶ ὀργισθεῖσα ἡ Γῆ τοὺς Τιτᾶνας ἐγέννησεν

«Κούρους δ' Οὐρανίονας ἐγείνατο πότνια Γαῖα,
οὗς δὴ καὶ Τιτῆνας ἐπὶ κλησὶν καλέουσιν,
οὐνεκα τισάσθην μέγαν Οὐρανὸν ἀστερόεντα».

1915 Αὕτη ἀρχὴ γενέσεως περὶ τοὺς κατ' αὐτοὺς θεοὺς τε καὶ τὰ πάντα. Οὐκ ἦν τοίνυν ἕκαστον τῶν τεθεολογημένων, ὡς τὴν ἀρχὴν ἔχον, αἰδῖον εἶναι. Εἰ γὰρ γεγόνασιν οὐκ ὄντες, ὡς οἱ περὶ αὐτῶν θεολογοῦντες λέγουσιν, οὐκ εἰσὶν· ἢ γὰρ ἀγέννητόν τι, καὶ ἔστιν αἰδῖον, ἢ γενητόν, καὶ φθαρτόν ἐστιν. Καὶ οὐκ ἐγὼ μὲν οὐ- 20 τως, ἑτέρως δὲ οἱ φιλόσοφοι. «Τί τὸ ὄν αἰεὶ γένεσιν τε οὐκ ἔχον, ἢ τί γενόμενον μὲν, ὄν δὲ οὐδέποτε;», περὶ νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ διαλεγόμενος ὁ Πλάτων τὸ μὲν αἰεὶ ὄν, τὸ νοητόν, ἀγέννητον εἶναι διδάσκει, τὸ δὲ οὐκ ὄν, τὸ αἰσθητόν, γενητόν, ἀρχόμενον εἶναι καὶ παύομενον. Τούτῳ τῷ λόγῳ καὶ οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς ἐκπυρω- 25 θήσεσθαι τὰ πάντα καὶ πάλιν ἔσεσθαι φασιν, ἑτέραν ἀρχὴν τοῦ κόσμου λαβόντος.

Εἰ δέ, καίτοι δισσοῦ αἰτίου κατ' αὐτοὺς ὄντος, τοῦ μὲν

6 τις δισώματος *Lobeck* Γῆ διὰ σώματος Π

15-17 τὰ πάντα...αἰδῖον εἶναι X τῷ παντί. Ἐκεῖνο τοίνυν ἕκαστον γὰρ τῶν τεθεολογημένων, ὡς τὴν ἀρχὴν, ονειναι Π ἐφθαρμένον

κων, ἔχων εἰς τὴν κορυφὴν του μίαν κεφαλὴν λέοντος καὶ μίαν ταύρου, εἰς τὸ μέσον δὲ αὐτῶν πρόσωπον Θεοῦ. Ὠνομάζετο Ἑρακλῆς καὶ χρόνος. Ὁ Ἑρακλῆς οὗτος ἐγέννησεν ὑπερμέγεθες ὦόν, τὸ ὁποῖον, ἀφοῦ ηὔξήθη μὲ τὴν δύναμιν τοῦ πατρὸς του, ἔσπασεν εἰς δύο κατόπιν προστριβῆς. Τὸ μὲν λοιπὸν ἐπάνω μέρος ἐγένετο Οὐρανός, τὸ δὲ κάτω ἐγένετο Γῆ. Προῆλθε δὲ καὶ εἰς θεὸς δισώματος⁴³. Ὁ δὲ Οὐρανὸς συνελθὼν μὲ τὴν Γῆν γεννᾷ θηλείας μὲν τὴν Κλωθῶ, τὴν Λάχεσιν, τὴν Ἄτροπον, ἄνδρας δὲ τοὺς Ἑκατόγχειρας Κόττον, Γύγην, Βριάρεων, καὶ τοὺς Κύκλωπας Βρόντην καὶ Στερόπην καὶ Ἄργην, τοὺς ὁποίους δέσας ἔρριψεν εἰς τὸν Τάρταρον, ἐπειδὴ ἔμαθεν ὅτι θὰ ἐξεθρονίζετο ἀπὸ τοὺς παῖδάς του. Διὸ καὶ ἡ Γῆ ὀργισθεῖσα ἐγέννησε τοὺς Τιτᾶνας·

«Ἡ θεία γῆ ἐγέννησε υἱοὺς εἰς τὸν Οὐρανόν,
τοὺς ὁποίους ὀνομάζουσι Τιτᾶνας,
διότι ἐξεδικήθησαν τὸν μέγαν ἀστερόεντα Οὐρανόν».

19 Ἀυτὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν κατ' αὐτοὺς θεῶν καὶ τῶν πάντων. Δὲν ἦτο λοιπὸν πᾶν ὄν ἐκ τῶν θεωρουμένων ὡς θεῶν αἰδίων ἐφ' ὅσον εἶχεν ἀρχὴν. Διότι, ἐὰν ἐγίναν ἐξ ἀνυπαρξίας, ὅπως λέγουσι οἱ θεολογοῦντες περὶ αὐτῶν, δὲν εἶναι αἰδία, καθ' ὅσον κάτι ἢ εἶναι ἀγέννητον, καὶ εἶναι αἰδίων, ἢ εἶναι γενητόν, καὶ εἶναι φθαρτόν. Καὶ δὲν λέγω ἐγὼ ταῦτα, ἐνῶ οἱ φιλόσοφοι λέγουσι ἄλλα. «Τί εἶναι τὸ ὑπάρχον αἰδίως, μὴ ἔχον δὲ γένεσιν, ἢ τί εἶναι τὸ γεγνημένον μὲν, οὐδέποτε δὲ ὑπάρχον;». Ὁ Πλάτων διαλεγόμενος περὶ νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ διδάσκει ὅτι τὸ μὲν αἰεὶ ὑπάρχον, τὸ νοητόν, εἶναι ἀγέννητον, τὸ δὲ μὴ ὑπάρχον, τὸ αἰσθητόν, εἶναι γενητόν, ἔχον ἀρχὴν καὶ τέλος. Μὲ τὴν ἰδίαν λογικὴν καὶ οἱ Στωϊκοὶ λέγουσι ὅτι τὰ πάντα θὰ ἐκπυρωθοῦν καὶ θὰ ἐπανεμφανισθοῦν ἐκ νέου, ἀφοῦ ὁ κόσμος λάβῃ νέαν ἀρχὴν.

Ἐὰν δέ, μολονότι τὸ αἴτιον εἶναι κατ' αὐτοὺς διττόν, τὸ

43. Πρόκειται περὶ τοῦ κατωτέρω ἀναφερομένου Φάνητος.

δραστηρίου καὶ καταρχομένου, καθὸ ἡ πρόνοια, τοῦ δὲ πάσχοντος καὶ τρεπομένου, καθὸ ἡ ὕλη, ἀδύνατόν ἐστιν καὶ προνοούμενον ἐπὶ ταύτῳ μείναι τὸν κόσμον γενόμενον, πῶς ἢ τούτων μένει σύστασις, οὐ φύσει ὄντων ἀλλὰ γενομένων; Τί δὲ τῆς ὕλης σκρείττους οἱ θεοὶ τὴν σύστασιν ἐξ ὕδατος ἔχοντες; Ἄλλ' οὔτε κατ' αὐτοὺς ὕδωρ τοῖς πᾶσιν ἀρχή (ἐκ γὰρ ἀπλῶν καὶ μονοειδῶν τί ἂν συστήναι στοιχείων δύναιτο; Δεῖ δὲ καὶ τῇ ὕλῃ τεχνίτου καὶ ὕλης ἢ τοῦ τεχνίτου;), οὔτε πρεσβυτέραν λόγον ἔχει εἶναι τὴν ὕλην τοῦ Θεοῦ· τὸ γὰρ ποιητικὸν αἴτιον προκατάρχει τῶν
10 γιγνομένων ἀνάγκη.

20 Εἰ μὲν οὖν μέχρι τοῦ φῆσαι γεγονέναι τοὺς θεοὺς καὶ ἐξ ὕδατος τὴν σύστασιν ἔχειν τὸ ἀπίθανον ἦν αὐτοῖς τῆς θεολογίας, ἐπιδεδειχῶς ὅτι οὐδὲν γενητὸν ὃ οὐ καὶ διαλυτόν, ἐπὶ τὰ λοιπὰ
15 ἂν παρεγενόμην τῶν ἐγκλημάτων. Ἐπεὶ δὲ τοῦτο μὲν διατεθείκασιν αὐτῶν τὰ σώματα, τὸν μὲν Ἡρακλέα ὅτι θεὸς δράκων ἐλικτός, τοὺς δὲ Ἐκατόγχειρας εἰπόντες, καὶ τὴν θυγατέρα τοῦ Διός, ἦν ἐκ τῆς μητρὸς Ρέας καὶ Δήμητρος ἢ δημήτορος τῆς αὐτῆς ἐπαιδοποιήσατο, δύο μὲν κατὰ φύσιν εἶπον ἔχειν ὀφθαλμοὺς
20 καὶ ἐπὶ τῷ μετώπῳ δύο καὶ προτομὴν κατὰ τὸ ὄπισθεν τοῦ τραχήλου μέρος, ἔχειν δὲ καὶ κέρατα, διὸ καὶ τὴν Ρέα φροβηθεῖσαν τὸ τῆς παιδὸς τέρας φυγεῖν οὐκ ἐφεῖσαν αὐτῇ τὴν θηλήν, ἔνθεν μυστικῶς μὲν Ἀθηλαῖ κοινῶς δὲ Φερσεφόνη καὶ Κόρη κέκληται, οὐχ ἢ αὐτὴ οὖσα τῇ Ἀθηνᾷ τῇ ἀπὸ τινων Κόρη λεγο-
25 μένη· τοῦτο δὲ τὰ πραχθέντα αὐτοῖς ἐπ' ἀκριβὲς ὡς οἴονται διεξεληλύθασιν, Κρόνος μὲν ὡς ἐξέτεμεν τὰ αἰδοῖα τοῦ πατρὸς καὶ κατέρριψεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἄρματος καὶ ὡς ἔτεκνοκτόνει καταπίνων τῶν παίδων τοὺς ἄρσενας, Ζεὺς δὲ ὅτι τὸν μὲν πατέρα δήσας κατεταρτάρωσεν, καθὰ καὶ τοὺς υἱεῖς ὁ Οὐρανός, καὶ

μὲν ἐν ἐνεργητικὸν καὶ ὀδηγητικόν, ἢ πρόνοια, τὸ δὲ ἄλλο παθητικὸν καὶ μεταβλητόν, ἢ ὕλη, εἶναι ἀδύνατον ὁ κόσμος, ἂν καὶ ὑπόκειται εἰς τὴν πρόνοιαν, νὰ μένη ἀμετάβλητος διὰ τὸν λόγον ὅτι εἶναι κτιστός, πῶς ἢ φύσις τῶν θεῶν θὰ ἔμενεν ἀμετάβλητος, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχουν φύσει ἀλλὰ γίνονται; Κατὰ τί δὲ οἱ θεοὶ εἶναι ἀνώτεροι τῆς ὕλης, ἀφοῦ ἔχουν τὴν προέλευσιν ἐκ τοῦ ὕδατος; Ἄλλ' οὔτε κατ' αὐτοὺς τὸ ὕδωρ δὲν εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν πάντων (διότι τί θὰ ἠδύνατο νὰ συγκροτηθῆ ἀπὸ ἀπλᾶ καὶ μονειδῆ στοιχεῖα; Χρειάζεται βεβαίως καὶ ἡ ὕλη τεχνίτην καὶ ὁ τεχνίτης τὴν ὕλην· ἄλλως πῶς θὰ ἐγίνοντο τὰ ἀγάλματα χωρὶς τὴν ὕλην ἢ τὸν τεχνίτην;), οὔτε εἶναι εὐλογον ὅτι ἡ ὕλη εἶναι πρεσβυτέρα τοῦ Θεοῦ· διότι τὸ ποιητικὸν αἴτιον εἶναι ἀνάγκη νὰ προηγῆται τῶν γινομένων.

- 20 Ἐὰν λοιπὸν τὸ παράλογον τῆς θεολογίας των ἔφθανε μόνον μέχρι τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι οἱ θεοὶ ἔγιναν καὶ ὅτι ἔλαβον σύστασιν ἀπὸ τὸ ὕδωρ, ἀφοῦ ἔχω ἀποδείξει ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε γενητὸν τὸ ὁποῖον νὰ μὴ εἶναι καὶ διαλυτόν, θὰ μετέβαινον εἰς τὰς λοιπὰς κατηγορίας. Ἐπειδὴ ὁμως ἀφ' ἐνὸς μὲν ἔχουν περιγράψει καὶ τὰ σώματά των, λέγοντες ὅτι ὁ μὲν Ἡρακλῆς εἶναι θεὸς δράκων ἐλικτός, ἄλλοι δὲ ὅτι εἶναι Ἐκατόγχειρες καὶ ὅτι ἡ θυγάτηρ τοῦ Διός, τὴν ὁποῖαν οὗτος ἐγέννησεν ἀπὸ τὴν μητέρα του Ρέα καλουμένην καὶ Δήμητρα καὶ Δημήτορα, ἔχει δύο ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν φυσικὴν των θέσιν καὶ δύο ἄλλους εἰς τὸ μέτωπον καὶ ζώδη κατατομήν, εἰς τὸ ὀπισθεν μέρος τοῦ τραχήλου, ὅτι ἔχει ἐπίσης κέρατα⁴⁴, διὸ ἡ Ρέα φοβηθεῖσα τὴν τερατώδη κόρην τῆς ἔφυγε χωρὶς νὰ τῆς δώσῃ θηλασμόν, ὅθεν ἀπὸ τοὺς μύστας μὲν λέγεται Ἀθηλᾶ ἀπὸ τὸ κοινὸν δὲ Φερσεφὸνη καὶ Κόρη, ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι ἡ ἰδίᾳ μὲ τὴν Ἀθηναῖαν τὴν ὀνομαζομένην ὑπὸ τινων Κόρην· ἀφ' ἐτέρου δὲ ἔχουν ἐκθέσει λεπτομερῶς τὰ ὑπ' αὐτῶν πραχθέντα, ὅτι ὁ Κρόνος ἀπέκοψε τὰ αἰδοῖα τοῦ πατρὸς καὶ τὸν ἔρριπεν ἀπὸ τὸ ἄρμα καὶ πῶς ἐφόνευε

44. Ἡ τοιαύτη μορφή τῆς Περσεφόνης δὲν μαρτυρεῖται ἀλλαχοῦ. Ὁ Φάνης ὁμως (βλ. κατωτέρω) ἔχει παρομοίαν τερατώδη ἐμφάνισιν.

πρὸς Τιτᾶνας περὶ τῆς ἀρχῆς ἐπολέμησεν καὶ ὅτι τὴν μητέρα
 Ρέα ἀπαγορεύουσιν αὐτοῦ τὸν γάμον ἐδίωκε, δρακαίνης δι'
 αὐτῆς γενομένης καὶ αὐτὸς εἰς δράκοντα μεταβαλὼν συνδήσας
 αὐτὴν τῷ καλουμένῳ Ἑρακλειωτικῷ ἄμματι ἐμίγη (τοῦ σχήμα-
 5 τος τῆς μίξεως σύμβολον ἢ τοῦ Ἑρμοῦ ράβδος), εἶθ' ὅτι Φερσε-
 φόνῃ τῇ θυγατρὶ ἐμίγη βιασάμενος καὶ ταύτην ἐν δράκοντος
 σχήματι, ἐξ ἧς παῖς Διόνυσος αὐτῷ· ἀνάγκη κἂν τοσοῦτον εἰ-
 10 πεῖν· τί τὸ σεμνὸν ἢ χρηστὸν τῆς τοιαύτης ἱστορίας, ἵνα πιστεύ-
 σωμεν θεοὺς εἶναι τὸν Κρόνον, τὸν Δία, τὴν Κόρην, τοὺς λοι-
 πούς; Αἱ διαθέσεις τῶν σωμάτων; Καὶ τίς ἂν ἄνθρωπος κεκρι-
 μένος καὶ ἐν θεωρίᾳ γεγονῶς ὑπὸ Θεοῦ γεννηθῆναι πιστεύσαι
 ἔχιδναν Ὀρφεύς·

—«ἂν δὲ Φάνης ἄλλην γενεὴν τεκνώσατο δεινὴν
 νηδύος ἐξ ἱερῆς, προσιδεῖν φοβερῶπὸν Ἐχιδναν,
 15 ἧς χαῖται μὲν ἀπὸ κρατὸς καλὸν τε πρόσωπον
 ἦν ἐσιδεῖν, τὰ δὲ λοιπὰ μέρη φοβεροῖο δράκοντος
 ἀχένος ἐξ ἄκρου»—

ἢ αὐτὸν τὸν Φάνητα δέξαιτο, Θεὸν ὄντα πρωτόγονον (οὗτος γάρ
 ἐστὶν ὁ ἐκ τοῦ ὤου προχυθεὶς), ἢ σῶμα ἢ σχῆμα ἔχειν δράκον-
 20 τος ἢ καταποθῆναι ὑπὸ τοῦ Διός, ὅπως ὁ Ζεὺς ἀχώρητος γένοι-
 το; Εἰ γὰρ μηδὲν διενηνόχασιν τῶν φαυλοτάτων θηρίων (δῆλον
 γὰρ ὅτι ὑποδιαλλάσσειν δεῖ τῶν γηϊνῶν καὶ τῶν ἀπὸ τῆς ὕλης
 ἀποκρινομένων τὸ θεῖον), οὐκ εἰσὶν θεοί. Τί δὲ καὶ πρόσμιεν
 αὐτοῖς, ὧν κτηνῶν μὲν δίκην ἔχει ἡ γένεσις, αὐτοὶ δὲ θηριόμορ-
 25 φοι καὶ δυσειδεῖς;

21 Καίτοι εἰ σαρκοειδεῖς μόνον ἔλεγον αὐτοὺς καὶ αἷμα ἔχειν
 καὶ σπέρμα καὶ πάθη ὀργῆς καὶ ἐπιθυμίας, καὶ τότε ἔδει λῆρον
 καὶ γέλωτα λόγους τούτους νομίζειν· οὔτε γὰρ ὀργὴ οὔτε ἐπιθυ-

καταπίνων τοὺς ἄρρενας παῖδάς του, καὶ ὅτι ὁ Ζεὺς δέσας τὸν πατέρα του κατέρριψεν εἰς τὸν Τάρταρον, ὅπως καὶ ὁ Οὐρανὸς τοὺς υἱοὺς του, καὶ ἐπολέμησε πρὸς τοὺς Τιτᾶνας διὰ τὴν ἐξουσίαν καὶ ὅτι κατεδίωξε τὴν μητέρα του Ρέα, διότι ἠρνεῖτο νὰ συνέλθῃ μαζί του, ἀφοῦ δὲ αὕτη ἔγινε δράκαινα, μετεβλήθη καὶ αὐτὸς εἰς δράκοντα καὶ δέσας αὐτὴν μὲ τὸν ἠρακλειωτικὸν κόμβον τὴν ἐβίασε (σύμβολον τοῦ βιασμοῦ εἶναι ἡ ράβδος τοῦ Ἑρμοῦ), ἔπειτα ὅτι ἐβίασε τὴν θυγατέρα του Φερσεφόνην, μὲ μορφὴν δράκοντος καὶ αὐτὴν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐγεννήθη υἱὸς ὁ Διόνυσος. Εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν τοῦτο μόνον· τί εὐγενὲς καὶ χρηστὸν ὑπάρχει εἰς τὸν μῦθον τοῦτον, διὰ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι εἶναι θεοὶ ὁ Κρόνος, ὁ Ζεὺς, ἡ Κόρη, οἱ λοιποὶ; Ἡ σωματικὴ διάπλασις; Καὶ ποῖος ἄνθρωπος διαθέτων κρίσιν καὶ νόησιν θὰ ἐπίστευεν ὅτι ὁ Ὀρφεὺς ἐγεννήθη ὑπὸ Θεοῦ ὡς ἔχιδνα;

«Ἐὰν δὲ ὁ Φάνης ἐγέννησεν ἄλλην τρομερὰν γενεὰν
ἀπὸ ἱερὰν κοιλίαν, Ἐχιδναν φοβερὰν εἰς τὴν ἐμφάνι-
σιν,
μὲ χαίτην εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ καλὸν εἰς τὴν θέαν πρό-
σωπον,
κατὰ τὰ λοιπὰ δὲ μέρη φοβερὸς δράκων,
ἀπὸ τὸ ἄκρον τοῦ αὐχένος καὶ κάτω».

Ἡ θὰ ἐδέχετο ὅτι αὐτὸς ὁ Φάνης, θεὸς πρωτογενῆς (διότι αὐτὸς εἶναι ὁ πρῶτος ἐκχυθεὶς ἀπὸ τὸ ὠόν), ἔχει σῶμα ἢ σχῆμα δράκοντος ἢ ὅτι κατεπόθη ὑπὸ τοῦ Διός, διὰ νὰ γίνῃ ὁ Ζεὺς ἀχώρητος; Διότι, ἐὰν δὲν διαφέρουν καθόλου ἀπὸ τὰ φαυλότατα θηρία (εἶναι δὲ φανερώτατον ὅτι τὸ θεῖον πρέπει νὰ παραλλάσῃ ἀπὸ τὰ γήϊνα καὶ τὰ προερχόμενα ἐξ ὕλης, δὲν εἶναι θεοί. Διὰ τὴν δὲ προσερχόμεθα εἰς αὐτοὺς, τῶν ὁποίων ἡ γένεσις εἶναι ὡσὰν τῶν κτηνῶν, αὐτοὶ δὲ εἶναι θηριόμορφοι καὶ δυσειδεῖς;

21 Καὶ ὁμως, ἐὰν ἔλεγαν αὐτοὺς μόνον ὅτι εἶναι σαρκοειδεῖς καὶ ἔχουν αἷμα καὶ σπέρμα καὶ πάθη ὀργῆς καὶ ἐπιθυμίας, καὶ πάλιν ἔπρεπε νὰ θεωροῦμεν φλυαρίας καὶ γελοιοτήτας τοὺς λό-

μία καὶ ὄρεξις οὐδὲ παιδοποιὸν σπέρμα ἐν τῷ Θεῷ. Ἔστωσαν τοίνυν σαρκοειδεῖς, ἀλλὰ κρείττους μὲν θυμοῦ καὶ ὀργῆς, ἵνα μὴ Ἀθηνᾶ μὲν βλέπηται,

«σκυζομένη Διὶ πατρί, χόλος δέ μιν ἄγριος ἦρει»

5 Ἦρα δὲ θεωρῆται,

«Ἦρη δ' οὐκ ἔχαδε στῆθος χόλον, ἀλλὰ προσηύδα»,

κρείττους δὲ λύπης,

«ὦ πόποι, ἦ φίλον ἄνδρα διωκόμενον περὶ τεῖχος
ὀφθαλμοῖσιν ὀρῶμαι· ἐμὸν δ' ὀλοφύρεται ἦταρ».

10 Ἐγὼ μὲν γὰρ καὶ ἀνθρώπους ἀμαθεῖς καὶ σκαιοὺς λέγω τοὺς ὀργῆ καὶ λύπη εἴκοντας· ὅταν δὲ ὁ πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε ὀδύρηται μὲν τὸν υἱόν,

«αἶ αἶ ἐγώ, ὅτε μοι Σαρπηδόνα φίλτατον ἀνδρῶν
μοῖρ' ὑπὸ Πατρόκλοιο Μενoitιάδαο δαμῆναι»,

15 ἀδυνατεῖ δὲ ὀδυρόμενος τοῦ κινδύνου ἐξαρπάσαι,

«Σαρπηδῶν Διὸς υἱός, ὁ δ' οὐδ' ὧ παιδὶ ἀμύνει»,

τίς οὐκ ἂν τοὺς ἐπὶ τοῖς τοιούτοις μύθοις φιλοθέους, μᾶλλον δὲ ἀθέους, τῆς ἀμαθίας καταμέμψαιτο; Ἔστωσαν σαρκοειδεῖς, ἀλλὰ μὴ τιτρωσκέσθω μηδὲ Ἀφροδίτη ὑπὸ Διομήδους τὸ
20 σῶμα,

«οὐτά με Τυδέος υἱὸς ὑπέρθυμος Διομήδης»,

45. Ἰλιάς Δ 23.

46. Ἰλιάς Δ 24.

47. Ἰλιάς X 168 ἐ. Πρόκειται περὶ τοῦ Ἔκτορος διωκόμενου ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως.

48. Ἰλιάς Π 433 ἐ. Ὁ Σαρπηδῶν, υἱὸς τοῦ Διός, ἦτο εἷς τῶν ἡγετῶν τῶν Τρώων.

49. Ἰλιάς Π 522.

γους τούτους· διότι εἰς τὸν Θεὸν δὲν ὑπάρχει οὔτε ὀργή οὔτε ἐπιθυμία καὶ ὄρεξις οὔτε σπέρμα ἀναπαραγωγῆς. ἼΑς εἶναι λοιπὸν σαρκοειδεῖς, ἀλλ' ἀνώτεροι μὲν θυμοῦ καὶ ὀργῆς, διὰ νὰ μὴ βλέπεται ἡ Ἀθηνᾶ,

«ὠργισμένη μὲ τὸν πατέρα Δία καὶ κατεχομένη ἀπὸ ἄγριον θυμόν»⁴⁵,

ἡ δὲ ἼΗρα νὰ ἐμφανίζεται οὕτω·

«τῆς ἼΗρας δὲ τὸ στῆθος δὲν συνεκράτει ὁ θυμός, ἀλλ' ἔλεγεν»⁴⁶,

ἀλλὰ θὰ ἦσαν ἀνώτεροι λύπης.

«Ἦ πὼ πὼ, βλέπω ἀγαπητὸν ἄνδρα μὲ τὰ μάτια μου νὰ διώκεται γύρω ἀπὸ τὸ τεῖχος· καὶ πονεῖ ἡ καρδιά μου»⁴⁷.

Ἐγὼ τοὺς ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι παραδίδονται εἰς τὴν ὀργὴν καὶ τὴν λύπην ἀποκαλῶ ἀμαθεῖς καὶ σκαιούς· ὅταν δὲ ὁ πατὴρ ἀνθρώπων καὶ θεῶν ὀδύρεται διὰ τὸν υἱόν,

«Ἀλοῖμονόν μου, πού ἡ μοῖρα ἀπεφάσισε νὰ φονευθῆ ὁ Σαρπηδών, ὁ φίλτατος τῶν ἀνδρῶν, ὑπὸ τοῦ Πατρόκλου υἱοῦ τοῦ Μενοιτίου»⁴⁸,

ἀδυνατεῖ δὲ μὲ τοὺς ὀδυρμούς του νὰ τὸν ἀρπάσῃ ἀπὸ τὸν κίνδυνον·

«Ὁ Σαρπηδών εἶναι υἱὸς τοῦ Διός, ἀλλ' αὐτὸς δὲν ὑπερασπίζεται τὸν παῖδα του»⁴⁹,

ποῖος δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ μεμφθῆ τοὺς διὰ τοὺς τοιοῦτους μύθους φιλοθέους, μᾶλλον δὲ ἀθέους, ὡς ἀμαθεῖς; ἼΑς εἶναι σαρκοειδεῖς, ἀλλὰ ἄς μὴ τραυματίζεται ἡ Ἀφροδίτη εἰς τὸ σῶμα ὑπὸ τοῦ Διομήδους,

«Ὁ Διομήδης, ὁ τολμηρὸς υἱὸς τοῦ Τυδέως, μ' ἐκτύπησεν»⁵⁰,

50. Ἰλιάς Ε 376.

ἢ ὑπὸ ἼΑρεως τὴν ψυχὴν,

«ὡς ἐμὲ χωλὸν ἐόντα Διὸς θυγάτηρ Ἄφροδίτη
αἰὲν ἀτιμάζει, φιλέει δι' αἰδηλὸν ἼΑρκα»,

(μηδὲ ἼΑρης, ὃν ὁ αὐτὸς)

5 «διὰ δὲ χρόα καλὸν ἔδαψεν».

Ὁ δεινὸς ἐν πολέμοις, ὁ σύμμαχος κατὰ Τιτάνων τοῦ Διός,
ἀσθενέστερος Διομήδους φαίνεται.

«Μαίνεται δ' ὡς ὄτ' ἼΑρης ἐγχέσπαλος».

Σιώπησον, Ὅμηρε, Θεὸς οὐ μαίνεται· οὐδέ μοι καὶ μιαίφονον
10 καὶ βροτολογιόν,

«ἼΑρες, ἼΑρες, βροτολογιέ, μιαίφονε»,

διηγῆ τὸν Θεὸν καὶ τὴν μοιχείαν αὐτοῦ διέξει καὶ τὰ δεσμά,

«τῷ δ' ἐς δέμνια βάντε κατέδραθον, ἀμφὶ δὲ δεσμοὶ
τεχνήεντες ἔχυντο πολύφρονος Ἥφαιστοιο,

15 οὐδέ τι κινῆσαι μελέων ἦν».

Οὐ καταβάλλουσι τὸν πολὺν τοῦτον ἀσεβῆ λῆρον περὶ τῶν
θεῶν; Οὐρανὸς ἐκτέμνεται, δεῖται καὶ καταταρταροῦνται Κρό-
νος, ἐπανίστανται Τιτᾶνες, Στυξ ἀποθνήσκει κατὰ τὴν μάχην
(ἤδη καὶ θνητοὺς αὐτοὺς δεικνύουσιν), ἐρῶσιν ἀλλήλων, ἐρῶσιν
20 ἀνθρώπων,

«Αἰνεῖας, τὸν ὑπ' Ἄγχισσῃ τέκε δι' Ἄφροδίτη,

Ἴδης ἐν κνημοῖσι θεὰ βροτῶ εὐνηθεῖσα».

4 μηδὲ ἼΑρης, ὃν ὁ αὐτὸς προστίθ. Χ μηδὲ ἼΑρης ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ προστίθ.
Estienne κενὸν ἡμίσεως στίχου Π

51. Ὀδύσσεια Θ 308 ἐ.

52. Ἰλιάς Ε 858.

53. Ἰλιάς Ο 605.

54. Ἰλιάς Ε 31.

55. Ὀδύσσεια Θ 296–298.

56. Ἰλιάς Β 820 ἐ.

ἢ ὑπὸ τοῦ Ἔρωτος εἰς τὴν ψυχὴν,

«ἐπειδὴ εἶμαι χολὸς μὲ ἀτιμάζει παντοτινὰ
ἢ θυγάτηρ τοῦ Διὸς Ἀφροδίτη, ἀγαπᾷ τὸν καταστρο-
φέα Ἔρην»⁵¹

(οὔτε ὁ Ἔρην, τοῦ ὁποῖου ὁ ἴδιος Διομήδης)

«ἔσχισεν τὴν ὠραίαν σάρκα»⁵².

Ὁ δυνατὸς εἰς τοὺς πολέμους, ὁ σύμμαχος τοῦ Διὸς κατὰ τῶν
Τιτάνων, φαίνεται ἀσθενέστερος τοῦ Διομήδους.

«Ἦτο μανιασμένος, ὅπως ὁ Ἔρην, ὅταν ἔσειε τὸ
δόρυ»⁵³.

Σιώπησε, Ὅμηρε, ὁ Θεὸς δὲν μαίνεται· σὺ ὅμως μοῦ διηγείσαι
τὸν Θεὸν καὶ αἰμοσταγῆ καὶ ἀνθρωποφόνον,

«Ἔρην, Ἔρην, ἀνθρωποφόνε, αἱματοβαμμένη»⁵⁴,
καὶ περιγράφεις τὴν μοιχείαν του καὶ τὸ δέσιμον,

«μόλις δὲ οὔτοι εἶχαν φθάσει εἰς τὴν κλίνην,
ὅποτε τοὺς περιέβαλον τὰ ἔντεχνα δίκτυα τοῦ εὐφυοῦς
Ἡφαίστου,
ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ κινήσουν ἓν μέλος»⁵⁵.

Δὲν διαδίδουν ἐκτενῶς αὐτὸν τὸ ἀσεβῆ μῦθον περὶ τῶν θεῶν; Ὁ
Οὐρανὸς εὐνουχίζεται, ὁ Κρόνος δένεται καὶ ρίπτεται εἰς τὸν
Τάρταρον, οἱ Τιτᾶνες ἐπαναστατοῦν, ἡ Στυξ ἀποθνήσκει εἰς τὴν
μάχην (τώρα πλέον τοὺς παρουσιάζουν καὶ θνητούς), ἐρωτεύον-
ται ἀλλήλους, ἐρωτεύονται ἀνθρώπους·

«ὁ Αἰνείας, τὸν ὁποῖον ἐγέννησεν ἡ θεία Ἀφροδίτη
ἀπὸ τὸν Ἀγχίσην,
ὅταν ἡ θεὰ ἐκοιμήθη μὲ τὸν θνητὸν εἰς τὰς φάραγγας
τῆς Ἰδης»⁵⁶.

Δὲν ἐρωτεύονται, δὲν πάσχουν. Διότι ἢ εἶναι θεοὶ καὶ δὲν τοὺς
ἐγγίζει ἢ ἐπιθυμία... Καὶ ἂν ὁ θεὸς λάβῃ σάρκα κατὰ θεϊαν οἰκο-
νομίαν, εἶναι ἤδη δοῦλος ἐπιθυμίας;

Οὐκ ἐρῶσιν, οὐ πάσχουσιν· ἦ γὰρ θεοὶ καὶ οὐχ ἄψεται αὐτῶν ἐπιθυμία ... *Kān* σάρκα θεὸς κατὰ θείαν οἰκονομίαν λάβη, ἤδη δοῦλός ἐστιν ἐπιθυμίας;

«οὐ γὰρ πώποτε μ' ὦδε θεᾶς ἔρος οὐδὲ γυναικὸς
 5 θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι περιπροχυθεὶς ἐδάμασσεν,
 οὐδ' ὅπ' ἠρασάμην Ἴξιονίης ἀλόχοιο,
 οὐδ' ὅτε περ Δανάης καλλισφύρου Ἀκρισιῶνης,
 οὐδ' ὅτε Φοίνικος κούρης τηλεκλειτοῖο,
 10 οὐδ' ὅτε περ Σεμέλης, οὐδ' Ἀλκμήνης ἐνὶ Θήβῃ,
 οὐδ' ὅτε Δῆμητρος καλλιπλοκάμοιο ἀνάσσης,
 οὐδ' ὅτε περ Λητοῦς ἐρικυδέος, οὐδὲ σεῦ αὐτῆς».

Γενητός ἐστιν, φθαρτός ἐστιν, οὐδὲν ἔχων Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ θη-
 τεύουσιν ἀνθρώποις,

«ὦ δώματ' Ἀδμήτεια, ἐν οἷς ἔτλην ἐγὼ
 15 θῆσαν τράπεζαν αἰνέσαι θεός περ ὦν»,

καὶ βουκολοῦσιν,

«ἐλθὼν δ' ἐς αἶαν τήνδ' ἐβουφόρβουν ζένω,
 καὶ τόνδ' ἔσωζον οἶκον».

Οὐκοῦν κρείττων Ἄδμητος τοῦ Θεοῦ. Ὡ μάντι καὶ σοφὲ καὶ
 20 προειδῶς τοῖς ἄλλοις τὰ ἐσόμενα, οὐκ ἐμαντεύσω τοῦ ἐρωμένου
 τὸν φόνον, ἀλλὰ καὶ ἔκτεινας αὐτοχειρὶ τὸν φίλον.

«Κάγῳ τὸ Φοίβου θεῖον ἀψευδὲς στόμα
 ἤλπιζον εἶναι, μαντικῇ βρῦον τέχνῃ»,

ὡς ψευδόμαντιν κακίζει τὸν Ἀπόλλω ὁ Αἰσχύλος,

2 μετὰ ἐπιθυμία κενὸν ἡμίσεως στίχου Π ἢ ἐρῶσι καὶ οὐκέτι θεοὶ ἔσονται προστίθ. Schwartz

«Ποτὲ ἔρωσ διὰ θεὰν ἢ γυναῖκα
 περιχυθεὶς εἰς τὸ στῆθος μου ἐδάμασεν οὕτω τὴν ψυ-
 χὴν μου,
 οὔτε ὅταν ἠγάπησα τὴν σύζυγον τοῦ Ἰξίου
 ἢ τὴν καλλίσφυρον Δανάην, θυγατέρα τοῦ Ἀκρισίου,
 ἢ τὴν θυγατέρα τοῦ πολυφημισμένου Φοίνικος
 ἢ τὴν Σεμέλην ἢ τὴν Ἀλκμήνην εἰς τὴν Θήβαν
 ἢ τὴν Δήμητρα, τὴν καλλιπλόκαμον βασίλισσαν,
 ἢ τὴν δοξασμένην Λητώ, οὔτε ὅταν ἠγάπησα σὲ τὴν
 ἰδίαν»⁵⁷.

Γενητὸς εἶναι, φθαρτὸς εἶναι, δὲν ἔχει τίποτε ἀπὸ θεόν. Ἀλλὰ
 καὶ ὑπηρετοῦν ἀνθρώπους,

«ὦ δώματα Ἀδμήτου, εἰς τὰ ὅποια ὑπέμεινα ἐγώ,
 νὰ ἱκανοποιοῦμαι μὲ ὑπηρετικὴν τράπεζαν, ἂν καὶ
 ἦμην θεός»⁵⁸.

Καὶ βόσκουν ζῶα,

«ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν χώραν ταύτην ἔβοσκον ζῶα διὰ τὸν
 οἰκοδεσπότην μου
 καὶ περιεποιούμην τὸν οἶκον τοῦτον»⁵⁹.

Λοιπὸν ἦτο ἀνώτερος τοῦ Θεοῦ ὁ Ἄδμητος. Ὡ μάντι καὶ σοφὲ
 ὁ ὅποιος προβλέπεις διὰ τοὺς ἄλλους τὰ μέλλοντα, δὲν ἐμάν-
 τευσες τὸν φόνον τοῦ ἐρωμένου, ἀλλὰ καὶ ἐφόνευσες τὸν φίλον
 μὲ τὴν χειρὰ σου⁶⁰.

«Καὶ ἐγὼ τὸ στόμα τοῦ Φοίβου ἠλπίζον ὅτι εἶναι
 θεῖον ἀψευδές, ἀναβρύον μαντικὸς χρησμούς»,

ὁ Αἰσχύλος κακίζει τὸν ψευδομάντιν Ἀπόλλωνα,

57. *Ιλιάς* Ξ 315–317. 319. 321. 323. 325. 327. Ὅμιλεῖ ὁ Ζεὺς πρὸς τὴν Ἥραν.

58. ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ, *Ἀλκηστis* 4 ἐ. Ὁ Ἀπόλλων.

59. *Ἀλκηστis* 8 ἐ.

60. Ὑπαινιγμὸς εἰς τὸν φόνον τοῦ Ὑακίνθου ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος.

«ὁ δ' αὐτὸς ὕμνων, αὐτὸς ἐν Θοίνῃ παρών,
αὐτὸς τὰδ' εἰπών, αὐτός ἐστιν ὁ κτανῶν
τὸν παῖδα τὸν ἐμόν».

22 Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἴσως πλάνη ποιητικὴ, φυσικὸς δέ τις ἐπ'
5 αὐτοῖς καὶ τοιοῦτος λόγος

«Ζεὺς ἀργής»,

ὡς φησιν Ἐμπεδοκλῆς,

«Ἴηρα τε φερέσβιος ἠδ' Ἀἰδωνεὺς
Νῆστις δ' ἠ δακρῦοις τέγγει κρούνωμα βρότειον».

10 Εἰ τοίνυν Ζεὺς μὲν τὸ πῦρ, Ἴηρα δὲ ἡ γῆ καὶ ὁ ἀήρ Ἀἰδω-
νεὺς καὶ τὸ ὕδωρ Νῆστις, στοιχεῖα δὲ ταῦτα, τὸ πῦρ, ἡ γῆ, τὸ
ὕδωρ, ὁ ἀήρ, οὐδεὶς αὐτῶν θεός, οὔτε Ζεὺς οὔτε Ἴηρα οὔτε Ἀἰ-
δωνεὺς οὔτε Νῆστις· ἀπὸ γὰρ τῆς ὕλης διακριθείσης ὑπὸ τοῦ
Θεοῦ ἢ τούτων σύστασις τε καὶ γένεσις·

15 «πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γαῖα καὶ ἀέρος ἥπιον ὕψος,
καὶ φιλία μετὰ τοῖσιν».

Ἄ χωρὶς τῆς φιλίας οὐ δύναται μένειν ὑπὸ τοῦ νείκους συγγεό-
μενα, πῶς ἂν εἴποι τις ταῦτα εἶναι θεούς. Ἀρχικὸν ἢ φιλία κατὰ
τὸν Ἐμπεδοκλέα, ἀρχόμενα τὰ συγκρίματα, τὸ δὲ ἀρχικὸν κύ-
20 ριον· ὥστε, ἐὰν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τοῦ τε ἀρχομένου καὶ τοῦ
ἄρχοντος δύναμιν θῶμεν, λήσομεν ἑαυτοὺς ἰσότιμον τὴν ὕλην
τὴν φθαρτὴν καὶ ρευστὴν καὶ μεταβλητὴν τῷ ἀγενήτῳ καὶ
αἰδίῳ καὶ διὰ παντὸς συμφώνῳ ποιοῦντες Θεῶ. Ζεὺς ἢ ζέουσα
οὐσία κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς, Ἴηρα ὁ ἀήρ, καὶ τοῦ ὀνόματος εἰ

11 ἡ γῆ προστίθ. X

11 οὔτε Νῆστις προστίθ. X

20 αὐτὴν προστίθ. Gesner

«ὁ ἴδιος δὲ αὐτός, ὁ μελωδός, ὁ ὁποῖος ἦτο παρῶν εἰς
 συμπόσιον,
 ὁ ὁποῖος εἶπε ταῦτα αὐτὸς εἶναι ὁ φονεύσας τὸν υἱόν
 μου»⁶¹.

!2 Ἄλλ' αὐτὰ μὲν εἶναι ἴσως ποιητικὴ ἄδεια, ὑπάρχει δὲ κά-
 ποια φυσικὴ ἐρμηνεία δι' αὐτά, τοιαύτη ὡς ἡ λεγομένη ὑπὸ τοῦ
 Ἐμπεδοκλέους⁶²,

«ὁ Ζεὺς εἶναι λάμψις, ἡ Ἥρα φορεὺς ζωῆς μὲ τὸν Ἀϊ-
 δωνέα
 καὶ τὴν Νῆστιν ἡ ὁποία πλημμυρίζει μὲ δάκρυα τοὺς
 κρουνοὺς τῶν θνητῶν»⁶².

Ἐὰν λοιπὸν ὁ μὲν Ζεὺς εἶναι τὸ πῦρ, ἡ δὲ Ἥρα ἡ γῆ, ὁ
 Ἀἰδωνεὺς ὁ ἀήρ, καὶ ἡ Νῆστις τὸ ὕδωρ, ταῦτα δὲ εἶναι στοι-
 χεῖα, τὸ πῦρ, ἡ γῆ, τὸ ὕδωρ, ὁ ἀήρ, κανεῖς ἀπὸ αὐτοὺς δὲν εἶναι
 θεός, οὔτε ὁ Ζεὺς οὔτε ἡ Ἥρα οὔτε ὁ Ἀἰδωνεὺς οὔτε ἡ Νῆστις·
 διότι ἡ σύστασις καὶ γένεσις αὐτῶν ἐπραγματοποιήθη ἀπὸ τὴν
 ὕλην, διακριθείσης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὰ στοιχεῖα της.

«Πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆ καὶ τὸ ἥπιον ὕψος τοῦ ἀέρος
 καὶ μαζὶ μὲ αὐτὰ φιλία».

Αὐτὰ τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ μείνουν χωρὶς ἀγάπην, διότι
 διαλύονται ἀπὸ τὸ μῖσος, πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τὰ εἶπη κανεῖς
 θεός; Κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆν ἡ φιλία εἶναι ἀρχικόν, τὰ σύνθε-
 τα εἶναι ἀρχόμενα, τὸ δὲ ἀρχικόν εἶναι κύριον ὥστε, ἂν ταυτί-
 σωμεν τὴν δύναμιν τοῦ ἀρχομένου καὶ τοῦ ἄρχοντος, ἀσυναί-
 σθήτως θὰ θεωρήσωμεν ἰσότιμον τὴν ὕλην τὴν φθαρτὴν καὶ
 ρευστὴν καὶ μεταβλητὴν μὲ τὸν ἀγέννητον καὶ ἀίδιον καὶ διὰ
 παντὸς ἀρμονικὸν Θεόν. Ὁ Ζεὺς εἶναι ἡ ζέουσα οὐσία κατὰ

61. ΑΙΣΧΥΛΟΥ Ἀπόσπασμα 350, 5-9. Ὁμιλεῖ ἡ Θέτις περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος
 μετὰ τὸν φόνον τοῦ Ἀχιλλέως.

62. DIELS, *Fragmenta der Vorsokratiker*, σ.184 fragm 6. 188 fragm 17, στ.
 18,120.

«ὁ δ' αὐτὸς ὕμνων, αὐτὸς ἐν Θοίνῃ παρών,
αὐτὸς τὰδ' εἰπών, αὐτός ἐστιν ὁ κτανῶν
τὸν παῖδα τὸν ἐμόν».

22 Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἴσως πλάνη ποιητικὴ, φυσικὸς δέ τις ἐπ'
5 αὐτοῖς καὶ τοιοῦτος λόγος

«Ζεὺς ἀργής»,

ὥς φησιν Ἐμπεδοκλῆς,

«Ἴηρα τε φερέσβιος ἠδ' Ἀἰδωνεὺς
Νῆστις δ' ἠ δακρύοις τέγγει κρούνωμα βρότειον».

10 Εἰ τοίνυν Ζεὺς μὲν τὸ πῦρ, Ἴηρα δὲ ἡ γῆ καὶ ὁ ἀήρ Ἀἰδω-
νεὺς καὶ τὸ ὕδωρ Νῆστις, στοιχεῖα δὲ ταῦτα, τὸ πῦρ, ἡ γῆ, τὸ
ὕδωρ, ὁ ἀήρ, οὐδεὶς αὐτῶν θεός, οὔτε Ζεὺς οὔτε Ἴηρα οὔτε Ἀἰ-
δωνεὺς οὔτε Νῆστις· ἀπὸ γὰρ τῆς ὕλης διακριθείσης ὑπὸ τοῦ
Θεοῦ ἢ τούτων σύστασις τε καὶ γέनेσις·

15 «πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γαῖα καὶ ἀέρος ἥπιον ὕψος,
καὶ φιλία μετὰ τοῖσιν».

ἼΑ χωρὶς τῆς φιλίας οὐ δύναται μένειν ὑπὸ τοῦ νείκους συγχεό-
μενα, πῶς ἂν εἴποι τις ταῦτα εἶναι θεούς. Ἀρχικὸν ἢ φιλία κατὰ
τὸν Ἐμπεδοκλέα, ἀρχόμενα τὰ συγκρίματα, τὸ δὲ ἀρχικὸν κύ-
20 ριον· ὥστε, εἰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τοῦ τε ἀρχομένου καὶ τοῦ
ἀρχοντος δύναμιν θῶμεν, λήσομεν ἑαυτοὺς ἰσότημον τὴν ὕλην
τὴν φθαρτὴν καὶ ρευστὴν καὶ μεταβλητὴν τῷ ἀγενήτῳ καὶ
αἰδίῳ καὶ διὰ παντὸς συμφώνῳ ποιοῦντες Θεῶ. Ζεὺς ἢ ζέουσα
οὐσία κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς, Ἴηρα ὁ ἀήρ, καὶ τοῦ ὀνόματος εἰ

11 ἡ γῆ προστίθ. X

11 οὔτε Νῆστις προστίθ. X

20 αὐτὴν προστίθ. Gesner

«ὁ ἴδιος δὲ αὐτός, ὁ μελωδός, ὁ ὁποῖος ἦτο παρῶν εἰς
 συμπόσιον,
 ὁ ὁποῖος εἶπε ταῦτα αὐτὸς εἶναι ὁ φονεύσας τὸν υἱόν
 μου»⁶¹.

12 Ἄλλ' αὐτὰ μὲν εἶναι ἴσως ποιητικὴ ἄδεια, ὑπάρχει δὲ κά-
 ποια φυσικὴ ἐρμηνεία δι' αὐτά, τοιαύτη ὡς ἡ λεγομένη ὑπὸ τοῦ
 Ἐμπεδοκλέους⁶²,

«ὁ Ζεὺς εἶναι λάμψις, ἡ Ἥρα φορεὺς ζωῆς μὲ τὸν Ἀϊ-
 δωνέα
 καὶ τὴν Νῆστιν ἡ ὁποία πλημμυρίζει μὲ δάκρυα τοὺς
 κρουνούς τῶν θνητῶν»⁶².

Ἐὰν λοιπὸν ὁ μὲν Ζεὺς εἶναι τὸ πῦρ, ἡ δὲ Ἥρα ἡ γῆ, ὁ
 Ἀἰδωνεὺς ὁ ἀήρ, καὶ ἡ Νῆστις τὸ ὕδωρ, ταῦτα δὲ εἶναι στοι-
 χεῖα, τὸ πῦρ, ἡ γῆ, τὸ ὕδωρ, ὁ ἀήρ, κανεῖς ἀπὸ αὐτοὺς δὲν εἶναι
 θεός, οὔτε ὁ Ζεὺς οὔτε ἡ Ἥρα οὔτε ὁ Ἀἰδωνεὺς οὔτε ἡ Νῆστις·
 διότι ἡ σύστασις καὶ γένεσις αὐτῶν ἐπραγματοποιήθη ἀπὸ τὴν
 ὕλην, διακριθείσης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὰ στοιχεῖα της.

«Πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆ καὶ τὸ ἥπιον ὕψος τοῦ ἀέρος
 καὶ μαζὶ μὲ αὐτὰ φιλία».

Αὐτὰ τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ μείνουν χωρὶς ἀγάπην, διότι
 διαλύονται ἀπὸ τὸ μῖσος, πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τὰ εἶπη κανεῖς
 θεός; Κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆν ἡ φιλία εἶναι ἀρχικόν, τὰ σύνθε-
 τα εἶναι ἀρχόμενα, τὸ δὲ ἀρχικόν εἶναι κύριον ὥστε, ἂν ταυτί-
 σωμεν τὴν δύναμιν τοῦ ἀρχομένου καὶ τοῦ ἄρχοντος, ἀσυναί-
 σθήτως θὰ θεωρήσωμεν ἰσότιμον τὴν ὕλην τὴν φθαρτὴν καὶ
 ρευστὴν καὶ μεταβλητὴν μὲ τὸν ἀγέννητον καὶ ἀίδιον καὶ διὰ
 παντὸς ἀρμονικὸν Θεόν. Ὁ Ζεὺς εἶναι ἡ ζέουσα οὐσία κατὰ

61. ΑΙΣΧΥΛΟΥ Ἀπόσπασμα 350, 5-9. Ὁμιλεῖ ἡ Θέτις περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος
 μετὰ τὸν φόνον τοῦ Ἀχιλλέως.

62. DIELS, *Fragmenta der Vorsokratiker*, σ.184 fragm 6. 188 fragm 17, στ.
 18,120.

αὐτὸ αὐτῷ ἐπισυνάπτοιτο συνεκφωνομένου, Ποσειδῶν ἢ πόσις.

Ἄλλοι δὲ ἄλλως φυσιολογοῦσιν· οἱ μὲν γὰρ ἀέρα διφυῆ ἀρσενόθηλον τὸν Δία λέγουσιν, οἱ δὲ καιρὸν εἰς εὐκρασίαν τρέποντα τὸν χρόνον, διὸ καὶ μόνος Κρόνον διέφυγεν. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τῶν ἀπὸ τῆς Στοᾶς ἔστιν εἰπεῖν· εἰ ἓνα τὸν ἀνωτάτω θεὸν ἀγέννητόν τε καὶ αἰδίον νομίζετε, συγκρίματα δὲ εἰς ἃ ἢ τῆς ὕλης ἀλλαγῆ, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ὕλης κεχωρηκὸς κατὰ τὰς παραλλάξεις αὐτῆς ἄλλο καὶ ἄλλο ὄνομα μεταλαγχάνειν
10 φατέ, σῶμα μὲν τὰ εἶδη τῆς ὕλης τοῦ Θεοῦ γενήσεται, φθειρομένων δὲ τῶν στοιχείων κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν ἀνάγκη συμφθαρῆναι ὁμοῦ τοῖς εἶδεσι τὰ ὀνόματα, μόνου μένοντος τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Ὡν οὖν σωμάτων φθαρτὴ ἢ κατὰ τὴν ὕλην παραλλαγῆ, τίς ἂν ταῦτα πιστεύσαι θεούς;

15 Πρὸς δὲ τοὺς λέγοντας τὸν μὲν Κρόνον χρόνον, τὴν δὲ Ρέα γῆν, τὴν μὲν συλλαμβάνουσαν ἐκ τοῦ Κρόνου καὶ ἀποτίκτουσαν, ἔνθεν καὶ μήτηρ πάντων νομίζεται, τὸν δὲ γεννῶντα καὶ καταναλίσκοντα, καὶ εἶναι τὴν μὲν τομὴν τῶν ἀναγκαίων ὀμιλίαν τοῦ ἄρρενος πρὸς τὸ θῆλυ, τέμνουσαν καὶ καταβάλλουσαν σπέρμα εἰς μήτραν καὶ γεννῶσαν ἄνθρωπον ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐπιθυμίαν, ὃ ἔστιν Ἀφροδίτη, ἔχοντα, τὴν δὲ μανίαν τοῦ Κρόνου τροπὴν καιροῦ φθείρουσαν ἔμψυχα καὶ ἄψυχα, τὰ δὲ δεσμὰ καὶ τὸν Τάρταρον χρόνον ὑπὸ καιρῶν τρεπόμενον καὶ ἀφανῆ γινόμενον, πρὸς τοίνυν τούτους φαμέν· εἴτε χρόνος ἔστιν ὁ Κρόνος,
25 μεταβάλλει, εἴτε καιρός, τρέπεται, εἴτε σκότος ἢ πάγος ἢ οὐσία ὑγρά, οὐδὲν αὐτῶν μένει· τὸ δὲ θεῖον, καὶ ἀθάνατον καὶ ἀκίνη-

τούς Στωϊκούς, "Ἦρα ὁ ἀήρ, ὅπερ πιστοποιεῖται ἂν τὸ ὄνομα συναφθῆ εἰς ἑαυτὸ καὶ συνεκφωνηθῆ⁶³, Ποσειδῶν δὲ ἡ πόσις.

"Ἄλλοι βεβαίως φυσιολογοῦν διαφορετικά· διότι μερικοὶ λέγουν τὸν Δία ἀρσενόθηλον διφυῆ ἀέρα, μερικοὶ χρόνον μεταβάλλοντα τὸν καιρὸν εἰς εὐκρατον, διὸ καὶ μόνος αὐτὸς διέφυγε τὸν Κρόνον. 'Ἄλλ' εἰς μὲν τοὺς Στωϊκούς εἶναι δυνατὸν νὰ εἴπωμεν: Νομίζετε ὅτι ὁ ὕψιστος Θεὸς εἶναι εἷς, ἀγέννητος καὶ αἰδιος, καὶ ὅτι ὑπάρχουν διάφοροι συνθέσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ὕλη μετατρέπεται, καὶ λέγεται ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ διαπερῶν τὴν ὕλην λαμβάνει ἐκάστοτε ἄλλο ὄνομα κατὰ τὰς παραλλαγὰς αὐτῆς. "Ἄρα τὰ εἶδη τῆς ὕλης τοῦ Θεοῦ θὰ γίνουν σῶμα, ὅταν δὲ φθαροῦν τὰ στοιχεῖα κατὰ τὴν ἐκπύρωσιν ἀναγκαίως θὰ φθαροῦν μαζὶ μὲ τὰ εἶδη καὶ τὰ ὀνόματα, μόνον δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ θὰ μείνη. Ποῖος λοιπὸν θὰ ἐπίστευεν ὅτι εἶναι θεοί, αὐτὰ τὰ σώματα τῶν ὁποίων ἢ κατὰ τὴν ὕλην παραλλαγῆ εἶναι φθαρτή;

Πρὸς τοὺς λέγοντας ὅτι ὁ Κρόνος εἶναι χρόνος, ἡ δὲ Ρέα γῆ, αὐτὴ μὲν συλλαμβάνουσα ἀπὸ τὸν Κρόνον καὶ τίκτουσα, ὅθεν θεωρεῖται μήτηρ τῶν πάντων, ἐκεῖνος δὲ γεννῶν καὶ καταβροχθίζων τέκνα, καὶ ὅτι ἡ ἐκτομὴ τῶν ὀργάνων εἶναι συνουσία τοῦ ἄρρενος πρὸς τὸ θῆλυ, ἀποκόπτουσα τὸ σπέρμα καὶ καταβάλλουσα αὐτὸ εἰς μήτραν καὶ γεννῶσα ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἔχει μέσα του τὴν ἐπιθυμίαν, δηλαδὴ τὴν Ἀφροδίτην, τοὺς λέγοντας ἐπίσης ὅτι ἡ μανία τοῦ Κρόνου εἶναι μεταβολὴ τοῦ καιροῦ, ἡ ὁποία φθείρει ἔμψυχα καὶ ἄψυχα, τὰ δὲ δεσμὰ τοῦ Κρόνου, καὶ ὁ Τάρταρος⁶⁴ ὅτι εἶναι χρόνος μεταβαλλόμενος κατὰ τοὺς καιροὺς καὶ ἐξαφανιζόμενος, πρὸς αὐτοὺς λοιπὸν λέγομεν τὰ ἑξῆς: Εἴτε χρόνος εἶναι ὁ Κρόνος, μεταβάλλεται, εἴτε καιρός, μετατρέπεται, εἴτε σκότος ἢ πάγος ἢ ὑγρὰ οὐσία, τίποτε ἀπὸ αὐτὰ δὲν μένει· τὸ δὲ θεῖον εἶναι ἀθάνατον καὶ ἀκίνητον

63. Ἡ λέξις ἀήρ λαμβάνεται ἂν τὸ ὄνομα τῆς θεᾶς διαπλασθῆ, ΗΡΑΗΡΑ, ὅποτε αὐτοσχηματίζεται εἰς τὸ μέσον. Ἡ παραγωγή τῶν λέξεων ζέον καὶ πόσις ἀπὸ τὰ ὀνόματα Ζεὺς καὶ Ποσειδῶν γίνεται κατὰ παρετυμολογίαν τῶν Στωϊκῶν.

64. Ὁ Ζεὺς ἔδεσε τὸν Κρόνον καὶ τὸν ἔρριψεν εἰς τὸν Τάρταρον.

τον καὶ ἀναλλοίωτον· οὔτε ἄρα ὁ Κρόνος οὔτε τὸ ἐπ' αὐτῷ εἰδωλον Θεός.

Περὶ δὲ τοῦ Διός, εἰ μὲν ἀήρ ἐστι γεγονώς ἐκ Κρόνου, οὐ τὸ μὲν ἄρσεν ὁ Ζεὺς, τὸ δὲ θῆλυ Ἥρα (διὸ καὶ ἀδελφὴ καὶ 5 γυνή), ἀλλοιοῦται, εἰ δὲ καιρός, τρέπεται· οὔτε δὲ μεταβάλλει οὔτε μεταπίπτει τὸ θεῖον. Τί δὲ δεῖ ὑμῖν ἐπὶ πλέον λέγοντα ἐνοχλεῖν, οἱ ἄμεινον τὰ παρ' ἐκάστοις τῶν πεφυσιολογηκότων οἶδατε, ποῖα περὶ τῆς φύσεως ἐνόησαν οἱ συγγραψάμενοι, ἢ περὶ τῆς Ἀθηνᾶς, ἣν φρόνησιν διὰ πάντων διήκουσάν φασιν, ἢ περὶ 10 τῆς Ἴσιδος, ἣν φύσιν αἰῶνος, ἐξ ἧς πάντες ἔφυσαν καὶ δι' ἧς πάντες εἰσὶν, λέγουσιν, ἢ περὶ τοῦ Ὀσίριδος οὗ σφαγέντος ὑπὸ Τυφῶνος τοῦ ἀδελφοῦ περὶ Πηλούσιον ὄρος μετὰ Ὠρου τοῦ υἱοῦ ἢ Ἴσις ζητοῦσα τὰ μέλη καὶ εὐροῦσα ἤσκησεν εἰς ταφὴν, ἢ ταφὴ ἕως νῦν Ὀσιριακὴ καλεῖται;

15 Ἄνω κάτω γὰρ περὶ τὰ εἶδη τῆς ὕλης στρεφόμενοι ἀποπίπτουσιν τοῦ λόγῳ θεωρητοῦ Θεοῦ, τὰ δὲ στοιχεῖα καὶ τὰ μόρια αὐτῶν θεοποιοῦσιν, ἄλλοτε ἄλλα ὀνόματα αὐτοῖς τιθέμενοι, τὴν μὲν τοῦ σίτου σπορὰν Ὀσιριν (ὄθεν φασὶ μυστικῶς ἐπὶ τῇ ἀνευρέσει τῶν μελῶν ὡς τῶν καρπῶν ἐπιλεχθῆναι τῇ Ἴσιδι, 20 «εὐρήκαμεν συγχαίρομεν»), τὸν δὲ τῆς ἀμπέλου καρπὸν, Διόνυσον καὶ Σεμέλην αὐτὴν τὴν ἀμπελον καὶ Κεραυνὸν τὴν τοῦ ἡλίου φλόγα.

Καίτοι γε πάντα μᾶλλον ἢ θεολογοῦσιν οἱ τοὺς μύθους θεοποιοῦντες, οὐκ εἰδότες ὅτι οἷς ἀπολογοῦνται ὑπὲρ τῶν θεῶν, 25 τοὺς ἐπ' αὐτοῖς λόγους βεβαιοῦσιν. Τί ἢ Εὐρώπη καὶ ὁ Ταῦρος καὶ ὁ Κύκνος καὶ ἡ Λήδα πρὸς γῆν καὶ ἀέρα, ἔν' ἢ πρὸς ταύτας μιὰ τὸν Διὸς μῖξις ἢ γῆς καὶ ἀέρος; Ἀλλὰ ἀποπίπτοντες τοῦ μεγέθους τοῦ Θεοῦ καὶ ὑπερκύψαι τῷ λόγῳ (οὐ γὰρ ἔχουσιν

8 ποῖα Wilamowitz ἢ οἷα Π

9 ἦν Οἰτο τὴν Π

12 Πηλούσιον ὄρος μετὰ Ὠρου X Πελώρου Π κενὸν ὑποτίθενται πολλοὶ

19 ὡς X ἢ Π

καὶ ἀναλλοίωτον, ἄρα οὔτε ὁ Κρόνος οὔτε τὸ εἶδωλον αὐτοῦ εἶναι θεός.

Περὶ τοῦ Διός, ἐὰν μὲν εἶναι ἀήρ προελθὼν ἀπὸ τὸν Κρόνον, τοῦ ὁποίου τὸ μὲν ἄρρεν εἶναι ὁ Ζεὺς, τὸ δὲ θῆλυ ἡ Ἥρα (διὸ καὶ ἀδελφὸς καὶ σύζυγος συγχρόνως), ἀλλοιώνεται, ἐὰν δὲ εἶναι καιρός, μεταβάλλεται· ἐνῶ τὸ θεῖον οὔτε μεταβάλλεται οὔτε μεταπίπτει. Ἀλλὰ τί χρειάζεται νὰ σᾶς ἐνοχλῶ περισσότερον μὲ τοὺς λόγους μου, ἀφοῦ γνωρίζετε καλύτερον τὰς ἀπόψεις ἐκάστου τῶν φυσιολόγων, τί φρονοῦν οἱ συγγραφεῖς περὶ τῆς φύσεως, ἢ περὶ τῆς Ἀθηνᾶς τὴν ὁποίαν λέγουν φρόνησιν διήκουσαν διὰ πάντων, ἢ περὶ τῆς Ἴσιδος τὴν ὁποίαν λέγουν φύσιν αἰῶνος ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐφύτρωσαν οἱ πάντες καὶ διὰ τῆς ὁποίας ὑπάρχουν οἱ πάντες, ἢ περὶ τοῦ Ὀσίριδος, τοῦ ὁποίου τὰ μέλη, ἀφοῦ ἐσφάγη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Τυφῶνος, ἢ Ἴσις ζητοῦσα εἰς τὸ Πηλούσιον ὄρος μὲ τὸν υἱὸν τῆς Ὠρον καὶ εὐροῦσα τὰ ἔθαπεν εἰς τάφον, ὁ ὁποῖος καλεῖται ἕως σήμερον Ὀσιριακός;

Οὔτοι, στρεφόμενοι διαρκῶς περὶ τὰ εἶδη τῆς ὕλης, ἐκπίπτουν τοῦ διὰ τοῦ λόγου θεωρητοῦ Θεοῦ, καὶ θεοποιοῦν τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ μόρια τούτου, θέτοντες εἰς αὐτὰ ἄλλα ὀνόματα ἐκάστοτε, καλοῦντες τὴν μὲν σπορὰν τοῦ σίτου Ὀσιριν (ὅθεν λέγουν ὅτι ἐπὶ τῇ ἀνευρέσει τῶν μελῶν ὡσὰν τῶν καρπῶν τοῦ σίτου ἀπευθύνονται κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν μυστηρίων πρὸς τὴν Ἴσιδα μὲ τοὺς λόγους, «εὐρήκαμεν, συγχαίρομεν»), τὸν δὲ καρπὸν τῆς ἀμπέλου Διόνυσον καὶ τὴν ἰδίαν τὴν ἄμπελον Σεμέλην καὶ Κεραυνὸν τὴν φλόγα τοῦ ἡλίου.

Καὶ ὁμως πᾶν ἄλλο παρὰ θεολογοῦν οἱ πλάττοντες θεοὺς ἐκ τῶν μύθων, μὴ γνωρίζοντες ὅτι μὲ ὅσα ἀπολογοῦνται ὑπὲρ τῶν θεῶν, ἐπιβεβαιώνουν τοὺς ἐναντίον των ὄνειδισμούς. Τί ἔχει νὰ κάμη μὲ τὴν γῆν καὶ τὸν ἀέρα ἡ Εὐρώπη καὶ ὁ Ταῦρος καὶ ὁ Κύκνος καὶ ἡ Λήδα, ὥστε ἡ μιὰ πρὸς αὐτὰς μῆξις τοῦ Διὸς νὰ παριστάνη τὴν σχέσιν γῆς καὶ ἀέρος; Ἀλλὰ ἐκπίπτοντες τοῦ μεγαλείου τοῦ Θεοῦ καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ἀνέλθουν ὑψηλὰ μὲ τὸν λόγον (διότι δὲν ἔχουν συμπάθειαν πρὸς τὸν οὐ-

συμπάθειαν εἰς τὸν οὐράνιον τόπον) οὐ δυνάμενοι, ἐπὶ τὰ εἶδη τῆς ὕλης συντετήκασιν καὶ καταπίπτοντες τὰς τῶν στοιχείων τροπὰς θεοποιοῦσιν, ὁμοιον εἰ καὶ ναῦν τις, ἐν ἧ ἔπλευσεν, ἀντὶ τοῦ κυβερνήτου ἄγοι. Ὡς δὲ οὐδὲν πλέον νεῶς, κἂν ἦ πᾶσιν 5 ἠσκημένη, μὴ ἐχούσης τὸν κυβερνήτην, οὐδὲ τῶν στοιχείων ὄφελος διακεκοσμημένων δίχα τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ προνοίας. Ἦ τε γὰρ ναῦς καθ' ἑαυτὴν οὐ πλευσεῖται τὰ τε στοιχεῖα χωρὶς τοῦ δημιουργοῦ οὐ κινήσεται.

23 Εἶποιτε ἂν οὖν συνέσει πάντας ὑπερέχοντες· τίτι οὖν τῷ 10 λόγῳ ἔνια τῶν εἰδώλων ἐνεργεῖ, εἰ μὴ εἰσὶν θεοὶ ἐφ' οἷς ἰδρυόμεθα τὰ ἀγάλματα; Οὐ γὰρ εἰκὸς τὰς ἀψύχους καὶ ἀκινήτους εἰκόνας καθ' ἑαυτὰς ἰσχύειν χωρὶς τοῦ κινουῦντος. Τὸ μὲν δὴ κατὰ τόπους καὶ πόλεις καὶ ἔθνη γίνεσθαι τινὰς ἐπ' ὀνόματι εἰδώλων ἐνεργείας οὐδ' ἡμεῖς ἀντιλέγομεν· οὐ μὴν εἰ ὠφελήθησάν 15 τινες καὶ αὐτὸ ἐλυπήθησαν ἕτεροι, θεοὺς νοοῦμεν τοὺς ἐφ' ἐκάτερα ἐνεργήσαντας, ἀλλὰ καὶ ὧ λόγῳ νομίζετε ἰσχύειν τὰ εἰδωλα καὶ τίνες οἱ ἐνεργοῦντες, ἐπιβατεύοντες αὐτῶν τοῖς ὀνόμασιν, ἐπ' ἀκριβὲς ἐζητάκαμεν. Ἀναγκαῖον δέ μοι μέλλοντι δεικνύειν τίνες οἱ ἐπὶ τοῖς εἰδώλοις ἐνεργοῦντες καὶ ὅτι μὴ θεοί, προσχρή- 20 σασθαί τισι καὶ τῶν ἀπὸ φιλοσοφίας μάρτυσιν.

Πρῶτος Θαλῆς διαιρεῖ, ὡς οἱ τὰ ἐκείνου ἀκριβοῦντες μνημονεύουσιν, εἰς θεόν, εἰς δαίμονα, εἰς ἥρωα. Ἀλλὰ θεὸν μὲν τὸν νοῦν τοῦ κόσμου ἄγει, δαίμονα δὲ οὐσίας νοεῖ ψυχικὰς, καὶ ἥρωα τὰς κεχωρισμένας ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, ἀγαθοὺς 25 μὲν τὰς ἀγαθὰς, κακοὺς δὲ τὰς φαύλους.

Πλάτων δὲ τὰ ἄλλα ἐπέχων καὶ αὐτὸς εἰς τε τὸν ἀγέννητον Θεὸν καὶ τοὺς ὑπὸ τοῦ ἀγενήτου εἰς κόσμον τοῦ οὐρανοῦ γεγονότας, τοὺς τε πλανήτας καὶ τοὺς ἀπλανεῖς ἀστέρας, καὶ εἰς

ράνιον τόπον), ἔχουν λειώσει μαζί με τὰ εἶδη τῆς ὕλης καὶ πίπτοντες κάτω θεοποιοῦν τὰς μετατροπὰς τῶν στοιχείων, ὡσὰν ἐπιβάτης νὰ ὀδηγῆ τὸ πλοῖον μετὰ τὸ ὁποῖον πλέει ἀντὶ τοῦ πλοιάρχου. Ὅπως δὲ τὸ πλοῖον δὲν ἀξίζει τίποτε πλέον, ἀκόμη καὶ ἂν εἶναι καθ' ὅλα κατάλληλον, ἐὰν δὲν ἔχη τὸν κυβερνήτην, οὔτε τὰ στοιχεῖα δὲν ὠφελοῦν, ἂν καὶ καλῶς τακτοποιημένα, χωρὶς τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἡ ναῦς δὲν θὰ πλεύσῃ μόνη της καὶ τὰ στοιχεῖα δὲν θὰ κινηθοῦν χωρὶς τὸν δημιουργόν.

23 Ἐφ' ὅσον ὑπερέχετε πάντα εἰς σύνεσιν θὰ ἠδύνασθε νὰ εἴπετε· μετὰ ποίαν ἰκανότητα θευματουργοῦν μερικὰ εἰδῶλα, ἐὰν δὲν ὑπάρχουν θεοὶ πρὸς τοὺς ὁποίους κατασκευάζομεν τὰ ἀγάλματα; Διότι δὲν εἶνα εὐλογον ὅτι αἱ ἄψυχοι καὶ ἀκίνητοι εἰκόνες ἔχουν καθ' ἑαυτὰς ἰσχὺν χωρὶς τὸν κινουῦντα. Τὸ ὅτι γίνονται μερικαὶ θαυμασταὶ ἐνέργειαι κατὰ τόπους εἰς πόλεις καὶ ἔθνη δὲν ἀντιλέγομεν οὔτε ἡμεῖς. Ἀλλὰ πάντως, ἂν ὠφελήθησαν μερικοὶ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν ἐλυπήθησαν ἄλλοι, δὲν θεωροῦμεν θεοὺς τοὺς ἐνεργήσαντας πρὸς ἀμφοτέρας τὰς κατευθύνσεις· ἀλλὰ ἐξητάσαμεν μετὰ προσοχὴν, διὰ ποῖον λόγον νομίζετε ὅτι ἔχουν ἰσχὺν τὰ εἰδῶλα καὶ ποῖοι εἶναι οἱ ἐνεργοῦντες ὑποδύομενοι τὰ ὀνόματά των. Εἶναι δὲ ἀναγκαῖον, καθὼς πρόκειται νὰ δείξω ποῖοι εἶναι οἱ ἐνεργοῦντες ἐπ' ὀνόματι τῶν εἰδώλων καὶ ὅτι αὐτοὶ δὲν εἶναι θεοί, νὰ ἐπικαλεσθῶ μάρτυρας καὶ μερικοὺς φιλοσόφους.

Πρῶτος ὁ Θαλῆς, ὅπως ἀναφέρουν οἱ καλῶς μελετήσαντες τὰς ἀπόψεις του, χωρίζει τὰ ἀνώτερα ὄντα εἰς θεόν, δαίμονας, ἥρωας. Ἀλλὰ θεὸν μὲν δέχεται τὸν νοῦν τοῦ κόσμου, δαίμονας δὲ ἐννοεῖ οὐσίας ψυχικὰς καὶ ἥρωας τὰς χωριστὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, ἀγαθοὺς μὲν τὰς ἀγαθὰς, κακοὺς δὲ τὰς φαύλας.

Ὁ δὲ Πλάτων⁶⁵, ἂν καὶ ἐπιφυλάσσεται εἰς τὰ ἄλλα σημεῖα, χωρίζει καὶ αὐτὸς ταῦτα εἰς τὸν ἄκτιστον Θεὸν καὶ τοὺς ὑπὸ τοῦ ἀκτίστου δημιουργηθέντας πρὸς στολισμὸν τοῦ οὐρανοῦ, τοὺς πλανήτας καὶ τοὺς ἀπλοϊκοὺς ἀστέρας, καὶ εἰς δαίμονας.

65. Ὁ Θαλῆς δὲν ἄφησε βιβλία καὶ ὁ Ἀθηναγόρας ὁμολογεῖ ὅτι τὰς ἀπόψεις του γνωρίζει διὰ μέσου τρίτων.

δαίμονας τέμνει· περὶ ὧν δαιμόνων αὐτὸς ἀπαξιῶν λέγειν τοῖς περὶ αὐτῶν εἰρηκόσιν προσέχειν ἀξιοῖ.

«Περὶ δὲ τῶν ἄλλων δαιμόνων εἰπεῖν καὶ γνῶναι τὴν γένεσιν μεῖζον ἢ καθ' ἡμᾶς, πειστέον δὲ τοῖς εἰρηκόσιν ἔμπροσθεν, ἐγγόνοις μὲν θεῶν οὕσιν, ὡς ἔφασαν, σαφῶς γέ που τοὺς ἑαυτῶν προγόνους εἰδότες· ἀδύνατον οὖν θεῶν παισὶν ἀπιστεῖν, κἄνπερ ἄνευ εἰκότων καὶ ἀναγκαίων ἀποδείξεων λέγωσιν, ἀλλὰ ὡς οἰκεῖα φασκόντων ἀπαγγέλλειν ἐπομένους τῷ νόμῳ πιστευτέον. Οὕτως οὖν κατ' ἐκείνους καὶ ἡμῖν ἡ γένεσις περὶ τούτων τῶν θεῶν ἐχέτω καὶ λεγέσθω. Γῆς τε καὶ Οὐρανοῦ
 10 παῖδες Ὠκεανὸς τε καὶ Τηθὺς ἐγεννήθησαν, τούτων δὲ Φόρκυς Κρόνος τε καὶ Ρέα καὶ ὅσοι μετὰ τούτων, ἐκ δὲ Κρόνου τε καὶ Ρέας Ζεὺς Ἥρα τε καὶ πάντες, οὓς ἴσμεν ἀδελφοὺς λεγομένους αὐτῶν, ἔτι τε τούτων ἄλλους ἐκγόνους».

15 Ἄρ' οὖν ὁ τὸν ἀῖδιον νῶ καὶ λόγῳ καταλαμβανόμενον περινοήσας Θεὸν καὶ τὰ ἐπισυμβεβηκότα αὐτῷ ἐξειπὼν, τὸ ὄντως ὄν, τὸ μονοφυές, τὸ ἀγαθὸν ἀπ' αὐτοῦ ἀποχεόμενον, ὅπερ ἐστὶν ἀλήθεια, καὶ περὶ «πρώτης δυνάμεως» καὶ «περὶ τὸν πάντων βασιλέα πάντα ἐστὶν καὶ ἐκείνου ἔνεκεν πάντα καὶ ἐκεῖνο
 20 αἴτιον πάντων» καὶ περὶ δευτέρου καὶ τρίτου, «δεύτερον δὲ περὶ τὰ δεύτερα καὶ τρίτον περὶ τὰ τρίτα», περὶ τῶν ἐκ τῶν αἰσθητῶν, γῆς τε καὶ οὐρανοῦ, λεγομένων γεγονέναι μεῖζον ἢ καθ' ἑαυτὸν τάληθές μαθεῖν ἐνόμισεν; Ἥ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Ἄλλ' ἐπεὶ ἀδύνατον γεννᾶν καὶ ἀποκυῖσκεσθαι θεοὺς ἐνόμισεν, ἐπομένων
 25 τοῖς γιγνομένοις τελῶν, καί, τὸ τούτου ἀδυνατώτερον, μεταπει-

13 ἴσμεν Πλάτων ἴσμεν πάντας Π

66. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Τίμαιος* 40d. Βλ. ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ, *Στρωματεῖς* 5,13,85. ΕΥΣΕΒΙΟΥ, *Εὐαγγελικὴ Προπαρασκευὴ* 2,7,1. 13,1. 13,14,5.

Περὶ τῶν δαιμόνων τούτων ἀπαξιῶν αὐτὸς νὰ ὁμιλήσῃ ζητεῖ νὰ προσέξωμεν τοὺς περὶ αὐτῶν εἰπόντας.

«Περὶ δὲ τῶν ἄλλων δαιμόνων τὸ νὰ εἴπωμεν καὶ γνωρίσωμεν τὴν γένεσιν ὑπερβαίνει τὰς δυνάμεις μας, πρέπει δὲ νὰ πεισθῶμεν εἰς τοὺς προηγουμένως ὁμιλήσαντας, οἱ ὅποιοι, ὅπως εἶπαν, εἶναι ἀπόγονοι τῶν θεῶν καὶ ὅπωςδήποτε ἔχουν γνωρίσει σαφῶς τοὺς προγόνους των. Εἶναι λοιπὸν ἀδύνατον νὰ δυσπιστῶμεν εἰς αὐτούς, ἀφοῦ εἶναι παῖδες θεῶν, ἀκόμη καὶ ἂν ὁμιλοῦν χωρὶς εὐλόγους καὶ πειστικὰς ἀποδείξεις· πρέπει ἀντιθέτως συμφώνως πρὸς τὴν συνήθειαν νὰ πιστεύσωμεν αὐτούς ὡς ὁμιλοῦντας περὶ οἰκογενειακῶν ὑποθέσεων. Ἄς υἱοθετήσωμεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς τὰς ἀπόψεις ἐκείνων ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῶν θεῶν τούτων καὶ ἄς τὰς ἐκθέσωμεν. Ἐκ τῆς Γῆς καὶ τοῦ Οὐρανοῦ ἐγεννήθησιν παιδιά ὁ Ὀκεανὸς καὶ ἡ Τηθύς, τούτων δὲ ὁ Φόρκυς, ἡ Ρέα καὶ οἱ ὑπόλοιποι μετ' αὐτῶν, ἐκ δὲ τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ρέας ὁ Ζεὺς, ἡ Ἥρα καὶ ὅλοι ὅσους ἔχομεν μάθει ὅτι λέγονται ἀδελφοὶ αὐτῶν, προσέτι δὲ ἄλλοι ἀπόγονοι»⁶⁶.

Ἄραγε λοιπὸν ἐκεῖνος ὁ ὅποιος κατενόησε τὸν αἴδιον Θεόν, ἂν καὶ αὐτὸς καταλαμβάνεται μόνον μὲ τὸν νοῦν καὶ τὸν λόγον, καὶ διεκήρυξε τὰ ιδιώματά του, τὸ ὄντως ὄν, τὸ μοναδικόν, τὸ ἀγαθὸν ἐκχυνόμενον ἀπ' αὐτοῦ, ἐνόμισεν ὅτι τὸ νὰ μάθῃ τί εἶναι ἡ ἀλήθεια, δηλαδὴ περὶ «πρώτης δυνάμεως» καὶ ὅτι «ὅλα τὰ πράγματα περιβάλλουν τὸν βασιλέα καὶ ὅλα ὑπάρχουν ἐξ αἰτίας ἐκείνου καὶ ἐκεῖνο εἶναι αἷτιον πάντων», καὶ περὶ δευτέρου καὶ τρίτου, «τὸ δεύτερον δὲ περιβάλλει τὰ δεύτερα καὶ τὸ τρίτον τὰ τρίτα»⁶⁷, περὶ τῶν λεγομένων, ὅτι ἔγιναν ἐκ τῶν αἰσθητῶν, τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ, ἐνόμισε λοιπὸν ὅτι τὸ νὰ μάθῃ τὸ ἀληθὲς εἶναι ὑπεράνω τῶν δυνάμεών του; Πράγματι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ εἴπωμεν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐνόμισεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ γεννοῦν καὶ νὰ γεννῶνται θεοί, ἐφ' ὅσον τὰ γινόμενα ἔχουν τέλος, καὶ ἀδυνατώτερον ἀπὸ αὐτὸ τὸ νὰ μεταπέιση τοὺς πολλούς, παραδεχομένους τοὺς μύθους ἀβασανίστως.

67. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, Β' Ἐπιστολὴ 312ε.

σαι τοὺς πολλοὺς ἀβασανίστως τοὺς μύθους παραδεχομένους, διὰ ταῦτα μεῖζον ἢ καθ' ἑαυτὸν γινῶναι καὶ εἰπεῖν ἔφη περὶ τῆς τῶν ἄλλων δαιμόνων γενέσεως, οὔτε μαθεῖν οὔτε ἐξείπειν γενῆσθαι θεοὺς δυνάμενος.

5 Καὶ τὸ εἰρημένον αὐτῷ, «ὁ δὴ μέγας ἠγεμὼν ἐν οὐρανῷ Ζεὺς, ἐλαύνων πτηνὸν ἄρμα, πρῶτος πορεύεται διακοσμῶν πάντα καὶ ἐπιμελούμενος, τῷ δὲ ἔπεται στρατιὰ θεῶν τε καὶ δαιμόνων», οὐκ ἐπὶ τοῦ ἀπὸ Κρόνου λεγομένου ἔχει Διός· ἔστι γὰρ ἐν τούτῳ ὄνομα τῷ ποιητῇ τῶν ὄλων. Δηλοῖ δὲ καὶ αὐτὸς ὁ
10 Πλάτων· ἐτέρῳ σημαντικῷ προσεῖπειν αὐτὸν οὐκ ἔχων, τῷ δημῶδει ὀνόματι οὐχ ὡς ἰδίῳ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' εἰς σαφήνειαν, ὅτι μὴ δυνατὸν εἰς πάντας φέρειν τὸν Θεόν, κατὰ δύναμιν προσε-
χρήσατο, ἐπικατηγορήσας τὸ μέγας, ἵνα διαστείλῃ τὸν οὐράνιον ἀπὸ τοῦ χαμᾶθεν, τὸν ἀγένητον ἀπὸ τοῦ γενητοῦ, τοῦ νεωτέρου
15 μὲν οὐρανοῦ καὶ γῆς, νεωτέρου δὲ Κρητῶν, οἱ ἐξέκλεψαν αὐτὸν μὴ ἀναιρεθῆναι ὑπὸ τοῦ πατρός.

24 Τί δὲ δεῖ πρὸς ὑμᾶς πάντα λόγον κεκινηκότας ἢ ποιητῶν μνημονεύειν ἢ καὶ ἐτέρας δόξας ἐξετάζειν, τοσοῦτον εἰπεῖν ἔχοντι; Εἰ καὶ μὴ ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι ἓνα μὲν εἶναι ἐπεγίνω-
20 σκον Θεόν, περὶ δὲ τούτων οἱ μὲν ὡς περὶ δαιμόνων, οἱ δὲ ὡς περὶ ὕλης, οἱ δὲ ὡς περὶ ἀνθρώπων γενομένων ἐφρόνουν, ἡμεῖς γε ἂν εἰκότως ἐξενηλατούμεθα, διαιρετικῶς λόγῳ καὶ περὶ Θεοῦ καὶ ὕλης καὶ περὶ τῆς τούτων αὐτῶν οὐσίας κεχρημένοι, ὡς γὰρ Θεόν φαμεν καὶ υἱὸν τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ Πνεῦμα ἅγιον, ἐνού-
25 μενα κατὰ δύναμιν, τὸν Πατέρα, τὸν Υἱόν, τὸ Πνεῦμα, ὅτι νοῦς, λόγος, σοφία ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς καὶ ἀπόρροια ὡς φῶς ἀπὸ πυρὸς τὸ Πνεῦμα, οὕτως καὶ ἐτέρας εἶναι δυνάμεις κατειλήμμεθα

68. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Φαῖδρος* 246e.

69. Τοιαύτην διάκρισιν κάμνει καὶ ὁ ΣΕΝΕΚΑΣ, *Naturales Quaestiones*, 2, 45.

διὰ ταῦτα εἶπεν ὅτι εἶναι ὑπεράνω τῶν δυνάμεών του νὰ γνωρίση καὶ εἶπη περὶ τῆς γενέσεως τῶν ἄλλων δαιμόνων, μὴ δυνάμενος οὔτε νὰ μάθῃ οὔτε νὰ διακηρύξῃ ὅτι γεννῶνται οἱ θεοί.

Καὶ τὸ λεχθὲν ὑπ' αὐτοῦ, «ὁ μέγας ἡγεμὼν λοιπὸν ἐν οὐρανῷ Ζεὺς, ὁδηγῶν πτερωτὸν ἄρμα, πρῶτος πορεύεται διὰ νὰ διακοσμήσῃ τὰ πάντα καὶ ἐπιμεληθῆ τῶν πάντων, ἀκολουθεῖ δὲ αὐτὸν στρατιὰ θεῶν καὶ δαιμόνων»⁶⁸, δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸν Δία τὸν προερχόμενον ἀπὸ τὸν Κρόνον· διότι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην τὸ ὄνομα ἀναφέρεται εἰς τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων. Μαρτυρεῖ δὲ τοῦτο καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων, ὁ ὁποῖος ἀδυνατῶν νὰ τὸν προσαγορεύσῃ μὲ ἄλλο ὄνομα, ἐχρησιμοποίησε κατὰ δύναμιν τὸ δημῶδες ὄνομα, ὄχι ὡς ἰδιαίτερον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ χάριν σαφηνείας, διότι ἄλλως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παρουσιάσῃ εἰς ὄλους τὸν Θεόν, προσθέσας ὡς ἐπίθετον τὸ 'μέγας' διὰ νὰ διαστείλῃ τὸ οὐράνιον ἀπὸ τοῦ γηϊνοῦ⁶⁹, τὸ ἄκτιστον ἀπὸ τοῦ κτιστοῦ, τοῦ νεωτέρου μὲν οὐρανοῦ καὶ γῆς, νεωτέρου δὲ τῶν Κρητῶν, οἱ ὁποῖοι τὸν ἀπήγαγον διὰ νὰ μὴ φονευθῆ ὑπὸ τοῦ πατρὸς⁷⁰.

24 Τί χρειάζεται ὅμως νὰ μνημονεύσω εἰς σᾶς, ποὺ ἔχετε προκαλέσει κάθε λόγον, ποιητὰς ἢ νὰ ἐξετάσω ἄλλας δοξασίας, ἀφοῦ τοῦτο μόνον ἔχω νὰ εἶπω⁷¹; Ἀκόμη καὶ ἂν οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ φιλόσοφοι δὲν ἐπεγίνωσκον τὸν ἕνα Θεὸν καὶ ἐθεώρουν τούτους ἄλλοι μὲν ὡς δαίμονας, ἄλλοι δὲ ὡς ὕλην, ἄλλοι δὲ ὡς ὑπάρξαντας ἀνθρώπους, ἡμεῖς τάχα εὐλόγως θὰ ἐδιωκόμεθα διὰ τὸν λόγον ὅτι διακρίνομεν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ὕλης καὶ μεταξὺ τῆς οὐσίας αὐτῶν; Διότι, καθὼς λέγομεν Θεὸν καὶ Υἱὸν τὸν Λόγον αὐτοῦ καὶ Πνεῦμα ἅγιον, ἐνούμενα κατὰ τὴν δύναμιν, τὸν Πατέρα, τὸν Υἱόν, τὸ Πνεῦμα, διότι ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς εἶναι νοῦς, λόγος, σοφία, καὶ τὸ Πνεῦμα ἀπόρροια ὡς φῶς ἀπὸ πῦρ, οὕτω ἔχομεν κατανοήσει ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι δυνάμεις περι-

70. Οἱ Κουρήται.

71. Ὁ Μεθόδιος Ὁλύμπου, παρ' Ἐπιφανίῳ, *Πανάριον* 64,21 παραλαμβάνει τεμάχια ἐκ τοῦ παρόντος κεφαλαίου.

περὶ τὴν ὕλην ἐχούσας καὶ δι' αὐτῆς, μίαν μὲν τὴν ἀντίθεον, οὐχ
 ὅτι ἀντιδοξοῦν τί ἐστὶ τῷ Θεῷ ὡς τῇ φιλίᾳ τὸ νεῖκος κατὰ τὸν
 Ἐμπεδοκλέα καὶ τῇ ἡμέρᾳ νύξ κατὰ τὰ φαινόμενα (ἐπεὶ κἂν εἰ
 ἀνθιστήκει τι τῷ Θεῷ, ἐπαύσατο ἂν τοῦ εἶναι, λυθείσης αὐτοῦ
 5 τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει καὶ ἰσχυρῇ τῆς συστάσεως), ἀλλ' ὅτι τῷ τοῦ
 Θεοῦ ἀγαθῷ ὃ κατὰ συμβεβηκός ἐστὶν αὐτῷ καὶ συνυπάρχον
 ὡς χρῶα σώματι οὐ ἄνευ οὐκ ἔστιν (οὐχ ὡς μέρους ὄντος, ἀλλ'
 ὡς κατ' ἀνάγκην συνόντος παρακολουθήματος, ἠνωμένου καὶ
 συγκεχωρημένου ὡς τῷ πυρὶ ξανθῷ εἶναι καὶ τῷ αἰθέρι
 10 κυανῷ), ἐναντίον ἐστὶ τὸ περὶ τὴν ὕλην ἔχον πνεῦμα, γενόμενον
 μὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καθὼ καὶ οἱ λοιποὶ ὑπ' αὐτοῦ γεγόνασιν ἄγγε-
 λοι, καὶ τὴν ἐπὶ τῇ ὕλῃ καὶ τοῖς τῆς ὕλης εἶδεσι πεπιστευμένον
 διοίκησιν.

Τούτῳ γὰρ ἢ τῶν ἀγγέλων σύστασις τῷ Θεῷ ἐπὶ προνοίᾳ
 15 γέγονε τοῖς ὑπ' αὐτοῦ διακεκοσμημένοις, ἴν' ἦ τὴν μὲν παντελι-
 κὴν καὶ γενικὴν ὁ Θεὸς ἔχων τῶν ὄλων πρόνοιαν, τὴν δὲ ἐπὶ
 μέρους οἱ ἐπ' αὐτοῖς ταχθέντες ἄγγελοι. Ὡς δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀν-
 θρώπων αὐθαίρετον καὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν ἐχόντων
 (ἐπεὶ οὐκ ἂν οὐτ' ἐτιμᾶτε τοὺς ἀγαθοὺς οὐτ' ἐκολάζετε τοὺς πο-
 20 νηροὺς, εἰ μὴ ἐπ' αὐτοῖς ἦν καὶ ἡ κακία καὶ ἡ ἀρετή), οἱ μὲν
 σπουδαῖοι περὶ ἃ πιστεύονται ὑφ' ὑμῶν, οἱ δὲ ἄπιστοι εὐρίσκον-
 ται, καὶ τὸ κατὰ τοὺς ἀγγέλους ἐν ὁμοίῳ καθέστηκεν. Οἱ μὲν
 γὰρ ἄλλοι (αὐθαίρετοι δὴ γεγόνασιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ) ἔμειναν ἐφ'
 οἷς αὐτοὺς ἐποίησεν καὶ διέταξεν ὁ Θεός, οἱ δὲ ἐνύβρισαν καὶ τῇ
 25 τῆς οὐσίας ὑποστάσει καὶ τῇ ἀρχῇ οὗτός τε ὁ τῆς ὕλης καὶ τῶν
 ἐν αὐτῇ εἰδῶν ἄρχων καὶ ἕτεροι τῶν περὶ τὸ πρῶτον τοῦτο στε-

12 πεπιστευμένον Φώτιος πιστευσάμενον Π

14 τούτῳ Χ τοῦτο Π Ἐπιφάνιος τούτων Φώτιος

16 ἔχων προστίθ. Ἐπιφάνιος

16 μετὰ πρόνοιαν προστίθ. τὸ κῦρος καὶ τὸ κράτος ἀπάντων αὐτὸς ἀνηρη-
 μένος καὶ ὡσπερ σκάφος τῷ τῆς σοφίας οἶακι διευθύνων ἀκλινῶς τὸ
 πᾶν Ἐπιφάνιος Gessfeken

βάλλουσαι καὶ διαπερῶσαι τὴν ὕλην. Μία ἀπὸ αὐτὰς εἶναι ἡ ἀντίθεος, ὅχι διότι ὑπάρχει κάτι τὸ ἀντιτιθέμενον εἰς τὸν Θεόν, ὅπως τὸ νεῖκος εἰς τὴν ἀγάπην κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆ καὶ ἡ νύξ εἰς τὴν ἡμέραν κατὰ τὸν φαινόμενον κόσμον (ἐπειδὴ, ἐὰν κάτι ἀντισταθῆ εἰς τὸν Θεόν, θὰ παύσῃ νὰ ὑπάρχη, καθ' ὅσον ἡ σύστασις τοῦ θὰ διαλυθῆ μὲ τὴν δύναμιν καὶ ἰσχὺν τοῦ Θεοῦ), ἀλλὰ διότι τὸ κατοικοῦν εἰς τὴν ὕλην πνεῦμα εἶναι ἐνάντιον εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ ἢ ὁποῖα εἶναι συνηρητημένη μὲ αὐτὸν καὶ συνυπάρχει μὲ αὐτὸν ὡς τὸ δέρμα μὲ τὸ σῶμα, χωρὶς νὰ δύναται νὰ ὑπάρχη χωρὶς αὐτὸ (ὅχι ὡσὰν νὰ εἶναι μέρος αὐτοῦ ἀλλὰ ὡς ἀναγκαίου συνυπάρχοντος παρακολουθήματος, ἠνωμένου καὶ ἀφωμοιωμένου, ὅπως εἶναι τὸ ξανθὸν χρῶμα μὲ τὸ πῦρ καὶ τὸ γαλανὸν μὲ τὸν αἰθέρα). Τὸ πνεῦμα τοῦτο ἔχει γίνεи ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἔχουν γίνεи ὑπ' αὐτοῦ καὶ οἱ λοιποὶ ἄγγελοι, καὶ ἔχει διαπιστευθῆ μὲ τὴν διοίκησιν τῆς ὕλης καὶ τῶν εἰδῶν τῆς ὕλης.

Διότι ἡ σύστασις τῶν ἀγγέλων ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χάριν προνοίας ἐπὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ διακοσμημένων πραγμάτων πρὸς τοῦτο, δηλαδὴ διὰ νὰ ἔχη τὴν μὲν ὀλοκληρώτικὴν καὶ γενικὴν πρόνοιαν τῶν ὅλων ὁ Θεός, τὴν δὲ ἐπὶ μέρος οἱ ἐπὶ τῶν μερῶν ἐμπεπιστευμένοι ἄγγελοι. Καθὼς δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν αὐτεξουσιότητα καὶ διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ διὰ τὴν κακίαν (ἐπειδὴ, ἐὰν δὲν ἦτο εἰς τὴν χεῖρά των καὶ ἡ κακία καὶ ἡ ἀρετή, οὔτε θὰ ἐτιμᾶτε τοὺς ἀγαθοὺς οὔτε θὰ ἐκολάζετε τοὺς πονηροὺς), ἄλλοι μὲν εὐρίσκονται σπουδαῖοι εἰς ὅσα τοὺς ἐμπιστεύεσθε, ἄλλοι δὲ ἄπιστοι, ὁμοίως συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς ἀγγέλους. Διότι ἄλλοι μὲν (αὐτεξούσιοι βεβαίως ἔχουν γίνεи ὑπὸ τοῦ Θεοῦ)⁷² ἔμειναν εὐπειθεῖς δι' ὅσα τοὺς ἔκαμε καὶ τοὺς διέταξεν ὁ Θεός, ἄλλοι δὲ προσέβαλον τὴν ἰδικὴν των φύσιν καὶ τὴν ἀρχὴν, δηλαδὴ καὶ αὐτὸς ὁ ἄρχων τῆς ὕλης καὶ τῶν εἰς αὐτὴν εἰδῶν, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν τοποθετημένων εἰς τὸ

72. Βλ. περὶ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ. Β' Ἀπολογία 7,5.

ρέωμα (ἴστε δὲ μηδὲν ἡμᾶς ἀμάρτυρον λέγειν, ἃ δὲ τοῖς προφή-
ταις ἐκπεφώνηται μηνύειν), ἐκεῖνοι μὲν εἰς ἐπιθυμίαν πεσόντες
παρθένων καὶ ἥττους σαρκὸς εὐρεθέντες, οὗτος δὲ ἀμελήσας
καὶ πονηρὸς περὶ τὴν τῶν πεπιστευμένων γενόμενος διοίκησιν.
5 Ἐκ μὲν οὖν τῶν περὶ τὰς παρθένους ἐχόντων οἱ καλούμενοι
ἐγεννήθησαν γίγαντες. Εἰ δέ τις ἐκ μέρους εἴρηται περὶ τῶν γι-
γάντων καὶ ποιηταῖς λόγος, μὴ θαυμάσητε, τῆς θείας καὶ τῆς
κοσμικῆς σοφίας ὅσον ἀλήθεια πιθανοῦ διαφέρει διαλλαττου-
σῶν καὶ τῆς μὲν οὐσῆς ἐπουρανίου, τῆς δὲ ἐπιγείου καὶ κατὰ
10 τὸν ἄρχοντα τῆς ὕλης·

«ἴσμεν ψεύδεα πολλὰ λέγειν ἐτύμοισιν ὁμοῖα».

25 Οὗτοι τοίνυν οἱ ἄγγελοι οἱ ἐκπεσόντες τῶν οὐρανῶν, περὶ
τὸν ἀέρα ἔχοντες καὶ τὴν γῆν, οὐκέτι εἰς τὰ ὑπερουράνια ὑπερ-
κύψαι δυνάμενοι, καὶ αἱ τῶν γιγάντων ψυχαὶ οἱ περὶ τὸν κόσμον
15 εἰσὶ πλανώμενοι δαίμονες, ὁμοίας κινήσεις οἱ μὲν αἷς ἔλαβον
συστάσεσιν, οἱ δαίμονες, οἱ δὲ αἷς ἔσχον ἐπιθυμίαις, οἱ ἄγγελοι,
ποιούμενοι. Ὁ δὲ τῆς ὕλης ἄρχων, ὡς ἔστιν ἐξ αὐτῶν τῶν γινο-
μένων ἰδεῖν, ἐναντία τῷ ἀγαθῷ τοῦ Θεοῦ ἐπιτροπεύει καὶ διοι-
κεῖ.

20 «πολλάκι μοι πραπίδων διῆλθε φροντίς,
εἴτε τύχα εἴτε δαίμων τὰ βρότεια κραίνει,
παρὰ τ' ἐλπίδα καὶ παρὰ δίκαν
τοὺς μὲν ἀπ' οἴκων δεινὰ πίπτοντας
ἀτὰρ Θεοῦ τοὺς εὐτυχοῦντας ἄγει».

7 τῆς θείας καὶ προστίθ. X μετὰ κοσμικῆς προστίθ. καὶ τῆς προφητικῆς
Schwartz

23 δεινὰ πίπτοντας X δ' ἐναπίπτοντας Π

73. Βλ. περὶ τούτων ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, Β' Ἀπολογία 5,3.

74. Ὁ Κλήμης ἀνέπτυξε διεξοδικώτερον τὸ θέμα τοῦτο, Στρωματεῖς,
1,5,30. 6,17,151 ἐέ.

πρῶτον τοῦτο στερέωμα (μάθετε δὲ ὅτι δὲν λέγομεν τίποτε ἀναπόδεικτον, ἀλλὰ διαμηνύομεν ὅσα ἔχουν προαναγγεῖλει οἱ προφήται), ἐκεῖνοι μὲν πεσόντες εἰς ἐπιθυμίαν παρθένων καὶ ἠττηθέντες ἀπὸ τὴν σάρκα, οὗτος δὲ ἀδιαφορήσας καὶ γενόμενος πονηρὸς ὡς πρὸς τὴν διαχείρισιν τῶν πεπιστευμένων εἰς αὐτόν. Ἐκ τῶν προσκολληθέντων εἰς τὰς παρθένους ἐγεννήθησαν οἱ καλούμενοι γίγαντες⁷³. Ἐὰν δὲ ἔχη λεχθῆ κατι καὶ ἀπὸ τοὺς ποιητὰς περὶ τῶν γιγάντων, μὴ θαυμάσετε, διότι ἡ θεία καὶ ἡ κοσμικὴ σοφία διαφέρουν ὅσον διαφέρει ἡ ἀλήθεια τοῦ πιθανοῦ⁷⁴, καὶ ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἐπουράνιος, ἡ δὲ δευτέρα ἐπίγειος καὶ ὑπὸ τὸν ἄρχοντα τῆς ὕλης:

«γνωρίζομεν νὰ λέγωμεν πολλὰ ψεύδη ὅμοια μὲ ἀληθείας»⁷⁵.

25 Οὗτοι λοιπὸν οἱ ἄγγελοι, οἱ ὅποιοι ἔπεσαν ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς, διαμένοντες γύρω ἀπὸ τὸν ἀέρα καὶ τὴν γῆν, μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ εἰσδύσουν εἰς τὰ ὑπερουράνια, καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν γιγάντων εἶναι οἱ δαίμονες οἱ ὅποιοι πλανῶνται περὶ τὸν κόσμον. Ἐχουν ἀμφοτέρω ὁμοίως ἐνεργείας, οἱ μὲν πρῶτοι, οἱ δαίμονες, σύμφωνα μὲ τὰς φύσεις τὰς ὁποίας ἔλαβον, οἱ δεύτεροι, οἱ ἄγγελοι, κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τὰς ὁποίας ἐξεδήλωσαν. Ὁ δὲ ἄρχων τῆς ὕλης, ὅπως εἶναι δυνατόν νὰ ἴδη κανεὶς ἀπὸ τὰ γεγονότα τὰ ἴδια, κυβερνᾷ καὶ διοικεῖ μὲ ἐναντίωσιν πρὸς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ.

«Πολλάκις μοῦ ἦλθεν εἰς τὴν καρδίαν ἡ σκέψις ὅτι ἡ ἡ τύχη ἡ ὁ δαίμων κυβερνᾷ τὰ ἀνθρώπινα. Παρὰ τὴν ἐλπίδα καὶ παρὰ τὸ δίκαιον ἄλλους μὲν ὀδηγεῖ νὰ πέσουν ὡς δεινὰ μακρὰν τῶν οἰκῶν των, ἀνοικτιρμόνως, ἄλλους δὲ εἰς τὴν εὐτυχίαν»⁷⁶.

75. ΗΣΙΟΔΟΥ, *Θεογονία* 27.

76. Ἀπόσπ. 901 τοῦ Εὐριπίδου, ἀπαντῶν μόνον ἐδῶ.

εἰ τὸ παρ' ἐλπίδα καὶ δίκην εὖ πράττειν ἢ κακῶς ἐν ἀφασίᾳ τὸν
 Εὐριπίδην ἐποίησεν, τίνος ἢ τοιαύτη τῶν περιγείων διοίκησις,
 ἐν ἧ εἶποι τις ἄν·

«πῶς οὖν τάδ' εἰσορῶντες ἢ θεῶν γένος
 5 εἶναι λέγωμεν ἢ νόμοισι χρώμεθα;».

τοῦτο καὶ τὸν Ἀριστοτέλη ἀπρονόητα εἶπεῖν τὰ κατωτέρω τοῦ
 οὐρανοῦ ἐποίησεν, καίτοι τῆς αἰδίου ἐπ' ἴσης ἡμῖν μενούσης
 προνοίας τοῦ Θεοῦ,

«ἡ γῆ δὲ ἀνάγκη, κἂν θέλῃ κἂν μὴ θέλῃ,
 10 φύουσα ποίαν τάμὰ πιαίνει βοτά»,

τῆς δ' ἐπὶ μέρους πρὸς ἀλήθειαν, οὐ πρὸς δόξαν, χωρούσης ἐπὶ
 τοὺς ἀξίους καὶ τῶν λοιπῶν κατὰ τὸ κοινὸν συστάσεως νόμῳ
 λόγου προνοουμένων. Ἄλλ' ἐπεὶ αἱ ἀπὸ τούναντίου πνεύματος
 δαιμονικαὶ κινήσεις καὶ ἐνέργειαι τὰς ἀτάκτους ταύτας ἐπιφορὰς
 15 παρέχουσιν, ἤδη καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἄλλον ἄλλως, καὶ καθ'
 ἓνα καὶ κατὰ ἔθνη, μερικῶς καὶ κοινῶς, κατὰ τὸν τῆς ὕλης λό-
 γον καὶ τῆς πρὸς τὰ θεῖα συμπαθείας, ἔνδοθεν καὶ ἔξωθεν κι-
 νοῦσαι, διὰ τοῦτό τινες, ὧν δόξαι οὐ μικραί, ἐνόμισαν οὐ τάξει
 τινὶ τὸ πᾶν τοῦτο συνεστάναι, ἀλλ' ἀλόγῳ τύχῃ ἄγεσθαι καὶ φέ-
 20 ρεσθαι, οὐκ εἰδότες ὅτι τῶν μὲν περὶ τὴν τοῦ παντὸς κόσμου
 σύστασιν οὐδὲν ἄτακτον οὐδὲ ἀπημελημένον, ἀλλ' ἕκαστον αὐ-
 τῶν γεγονὸς λόγῳ, διὸ οὐδὲ τὴν ὠρισμένην ἐπ' αὐτοῖς παραβαί-
 νουσι τάξιν, ὁ δὲ ἄνθρωπος κατὰ μὲν τὸν πεπονηκότα καὶ αὐτὸς
 εὐτάκτως ἔχει καὶ τῇ κατὰ τὴν γένεσιν φύσει ἓνα καὶ κοινὸν
 25 ἐχούση λόγον καὶ τῇ κατὰ τὴν πλάσιν διαθέσει οὐ παραβαι-

1 εἰ προστίθ. Gercke

77. Ἄγνωστου ποιητοῦ.

78. ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ, Κύκλωψ 332 ε.

Ἐὰν τὸ νὰ εὐτυχῇ ἢ δυστυχῇ κανεὶς παρὰ τὴν ἐλπίδα καὶ παρὰ τὸ δίκαιον ἔκαμε τὸν Εὐριπίδην ἄφωνον, ποῖος διοικεῖ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ ἐπίγεια, ὥστε νὰ δύναται νὰ εἴπη κανεὶς,

«Βλέποντες λοιπὸν αὐτὰ πῶς δυνάμεθα νὰ λέγωμεν ὅτι ὑπάρχει τὸ γένος τῶν θεῶν καὶ νὰ τηροῦμεν τοὺς νόμους;»⁷⁷.

Τοῦτο ἔκαμε καὶ τὸν Ἀριστοτέλην νὰ εἴπη ὅτι τὰ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν εἶναι ἀπρονόητα, ἂν καὶ ἡ αἰδῖος πρόνοια τοῦ Θεοῦ μένει ἐξ ἴσου δι' ἡμᾶς,

«ἢ δὲ γῆ ἐξ ἀνάγκης, εἴτε θέλει εἴτε δὲν θέλει, φυτρῶνει τὴν χλόην καὶ παχαίνει τὰ ποίμνιά μου»⁷⁸,

ἢ δὲ ἐπὶ μέρος πρόνοια ἀληθῶς, ὄχι φαινομενικῶς, κατευθύνεται πρὸς τοὺς ἀξίους, ἐνῶ καὶ τὰ λοιπὰ κτίσματα προνοοῦνται διὰ τοῦ νόμου τοῦ λόγου κατὰ τὴν κοινὴν φύσιν τῶν πραγμάτων. Ἄλλ' αἱ δαιμονικαὶ κινήσεις καὶ ἐνέργειαι, προερχόμεναι ἀπὸ τὸ ἐνάντιον πνεῦμα, προκαλοῦν αὐτὰς τὰς χαστικὰς ἐφόδους, ἐπηρεάζουν πλέον καὶ τοὺς ἀνθρώπους, κινουῦσαι ἀπὸ μέσα καὶ ἀπὸ ἔξω ἕκαστον μὲ διάφορον τρόπον, κατ' ἄτομον καὶ κατὰ ἔθνη, μερικῶς καὶ κοινῶς, τόσον κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ὕλης ὅσον καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀρμονίας μὲ τὰ θεῖα. Διὰ τοῦτο μερικοὶ ἄνθρωποι, ἔχοντες μεγάλην φήμην, ἐνόμισαν ὅτι τὸ σύμπαν τοῦτο δὲν ἔχει συγκροτηθῆ μὲ κάποιαν τάξιν, ἀλλ' ἄγεται καὶ φέρεται μὲ ἄλογον τύχην, παραγνωρίζοντες ὅτι τίποτε ἀπὸ τὰ πράγματα τὰ ὁποῖα συνιστοῦν τὸ σύμπαν τοῦτο δὲν εἶναι ἄτακτον ἢ παρημελημένον, ἀλλ' ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἔγινε κατὰ λόγον, διὸ δὲν παραβαίνουν τὴν καθωρισμένην εἰς αὐτὰ τάξιν. Ὁ δὲ ἄνθρωπος ἔχων τοιοῦτον δημιουργὸν εἶναι καὶ αὐτὸς εὐτακτον ὄν, ἐξ ἀπόψεως γενέσεως μὲ φύσιν ἢ ὁποῖα ἔχει ἓνα καὶ κοινὸν δι' ὅλους λόγον, ἐξ ἀπόψεως διαπλάσεως μὲ διάθεσιν ἢ ὁποῖα δὲν ὑπερβαίνει τὰ καθωρισμένα δι' αὐτὴν ὄρια, ἐξ ἀπόψεως προορισμοῦ μὲ τέλος τοῦ βίου ἴσον καὶ κοι-

νούση τὸν ἐπ' αὐτῇ νόμον καὶ τῷ τοῦ βίου τέλει ἴσω καὶ κοινῶ μένοντι, κατὰ δὲ τὸν ἴδιον ἑαυτῷ λόγον καὶ τὴν τοῦ ἐπέχοντος ἄρχοντος καὶ τῶν παρακολουθούντων δαιμόνων ἐνέργειαν ἄλλος ἄλλως φέρεται καὶ κινεῖται. κοινὸν πάντες τὸν ἐν αὐτοῖς
5 ἔχοντες λογισμόν.

26 Καὶ οἱ μὲν περὶ τὰ εἰδῶλα αὐτοὺς ἔλκοντες οἱ δαίμονές εἰ-
σιν οἱ προειρημένοι, οἱ προστετηκότες τῷ ἀπὸ τῶν ἱερέων αἵ-
ματι καὶ ταῦτα περιλιχμώμενοι. Οἱ δὲ τοῖς πολλοῖς ἀρέσκοντες
θεοὶ καὶ ταῖς εἰκόσιν ἐπονομαζόμενοι, ὡς ἔστιν ἐκ τῆς κατ' αὐ-
10 τοὺς ἱστορίας εἰδέναί, ἄνθρωποι γεγόνασιν. Καὶ τοὺς μὲν δαίμο-
νας εἶναι τοὺς ἐπιβατεύοντας τοῖς ὀνόμασιν πίστις ἢ ἐκάστου
αὐτῶν ἐνέργεια. Οἱ μὲν γὰρ ἀποτέμνουσι τὰ αἰδοῖα, οἱ περὶ τὴν
Ρέα, οἱ δὲ ἐγκόπτουσι ἢ ἐντέμνουσι, οἱ περὶ τὴν Ἄρτεμιν
[καὶ ἢ μὲν ἐν Ταύροις φονεύει τοὺς ξένους]. Ἐὼ γὰρ τοὺς ταῖς
15 μαχαίραις καὶ τοῖς ἀστραγάλοις αἰκίζομένους αὐτοὺς λέγειν καὶ
ὄσα εἶδη δαιμόνων. Οὐ γὰρ Θεοῦ κινεῖν ἐπὶ τὰ παρὰ φύσιν·

«ὄταν ὁ δαίμων ἀνδρὶ πορσύνῃ κακά,
τὸν νοῦν ἔβλαψε, πρῶτον»,

ὁ δὲ Θεὸς τελείως ἀγαθὸς ὢν αἰδίως ἀγαθοποιός ἐστιν.

20 Τοῦ νῦν ἄλλους μὲν εἶναι τοὺς ἐνεργοῦντας, ἐφ' ἑτέρων δὲ
ἀνίστασθαι τὰς εἰκόνας, ἐκεῖνο μέγιστον τεκμήριον, Τρωὰς καὶ
Πάριον· ἢ μὲν Νερυλλίνου εἰκόνας ἔχει (ὁ ἀνὴρ τῶν καθ' ἡμᾶς)
τὸ δὲ Πάριον Ἀλεξάνδρου καὶ Πρωτέως· τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔτι
ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς καὶ ὁ τάφος καὶ ἡ εἰκὼν. Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι ἀν-
25 δριάντες τοῦ Νερυλλίνου κόσμημά εἰσι δημόσιον, εἴπερ καὶ τού-
τοις κοσμεῖται πόλις, εἷς δὲ αὐτῶν καὶ χρηματίζειν καὶ ἰᾶσθαι
νοσοῦντας νομίζεται, καὶ θύουσί τε δι' αὐτὰ καὶ περιαιείφουσιν

14 Καὶ ἢ...ξένους ἐξοβελίζει Schwartz καλῶς

79. Τοῦτο συνέβαινε εἰς τὴν λατρείαν τῆς Κυβέλης, ἢ ὅποια ἐταυτίσθη μετὰ τὴν Ρέα.

80. Προφανῶς τῆς Ἐφεσίας.

νὸν δι' ὅλους· κατὰ τὴν ἀτομικότητα ὁμως, καθὼς καὶ κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κατέχοντος ἄρχοντος καὶ τῶν ἀκολουθῶν του δαιμόνων ἕκαστος φέρεται καὶ κινεῖται διαφορετικά, ἔχοντες ὅλοι κοινὸν τὸν λογισμὸν μέσα των.

26 Οἱ σύροντες αὐτοὺς πρὸς τὰ εἰδῶλα εἶναι οἱ προαναφερθέντες δαίμονες, οἱ ὅποιοι κολλοῦν εἰς τὸ αἷμα τῶν θυμάτων καὶ τὰ γλείφουν γύρω γύρω. Ἄλλ' οἱ θεοί, οἱ ὅποιοι ἀρέσκουν εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ εἰς τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἀφιερώνονται τὰ ἀγάλματα, εἶναι ἄνθρωποι, ὅπως εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίση κανεὶς ἀπὸ τὴν ἱστορίαν των. Περὶ τοῦ ὅτι πάντως οἱ δαίμονες εἶναι οἱ σφετερισταὶ τῶν ὀνομάτων τούτων ἀπόδειξις εἶναι ἡ ἐνέργεια ἐκάστου ἐξ αὐτῶν. Διότι ἄλλοι ἀποκόπτουν τὰ αἰδοῖα των, οἱ λάτρεις τῆς Ρέας⁷⁹, ἄλλοι κάμνουν ἐγκοπὰς καὶ ἐντομάς, οἱ λάτρεις τῆς Ἀρτέμιδος⁸⁰. Ἀφήνω δὲ τοὺς αὐτοτραυματιζομένους μὲ μαχαίρας καὶ ἀστραγάλους νὰ εἶπουν οἱ ἴδιοι πόσα εἶδη δαιμόνων ὑπάρχουν. Διότι δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ νὰ ὑποκινή εἰς παρὰ φύσιν ἐνεργείας·

«ὅταν ὁ δαίμων ἐπιβουλεύεται τὸν ἄνθρωπον, κατὰ πρῶτον βλάπτει τὸν νοῦν»⁸¹,

ἐνῶ ὁ Θεός, ὡς τελείως ἀγαθός, εἶναι πάντοτε ἀγαθοποιός.

Πάντως τοῦ ὅτι ἄλλοι μὲν εἶναι οἱ ἐνεργοῦντες, ἐπ' ὀνόματι ἄλλων δὲ ὑψώνονται τὰ ἀγάλματα, ἐκεῖνο εἶναι μεγίστη ἀπόδειξις, ἡ Τρωὰς καὶ τὸ Πάριον. Ἡ μὲν πρώτη ἔχει ἀγάλματα τοῦ Νερυλλίνου (συγχρόνου ἡμῶν), τὸ δὲ Πάριον τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Πρωτέως⁸². Τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ὁ τάφος καὶ τὸ ἄγαλμα εἶναι ἀκόμη εἰς τὴν ἀγοράν. Καὶ οἱ μὲν ἄλλοι ἀνδριάντες τοῦ Νερυλλίνου εἶναι δημόσια κοσμήματα, ἐὰν πράγματι στολίζεται μὲ αὐτὰ κάποια πόλις, εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν πιστεύεται ὅτι χρησιμοδοτεῖ καὶ θεραπεύει ἀσθενεῖς, καὶ δι' αὐτὰς τὰς

81. Ἀδέσποτον λόγον, Nauck ἀρ. 455.

82. Ἐκ τῶν λεγομένων ἐδῶ μετὰ βεβαιότητος δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ποῖος εἶναι ὁ Πρωτεύς· εἶναι ὁ ἥρωες τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Λουκιανοῦ περὶ τῆς Περειρίνου τελευτῆς. Ὁ Νερυλλῖνος εἶναι περίπου σύγχρονος τοῦ Ἀθηναγόρου, ὡς λέγεται, ἀλλ' ἄγνωστος. Σύγχρονος περίπου πρέπει νὰ εἶναι καὶ ὁ Ἀλέξαν-

καὶ στεφανοῦσι χρυσῶ τὸν ἀνδριάντα οἱ Τρωαδεῖς. Ὁ δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ὁ τοῦ Πρωτέως (τοῦτον δ' οὐκ ἀγνοεῖτε ρίψαντα ἑαυτὸν εἰς τὸ πῦρ περὶ τὴν Ὀλυμπίαν), ὁ μὲν καὶ αὐτὸς λέγεται χρηματίζειν, τῷ δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου (δύσπαρι, εἶδος ἄριστε, 5 γυναιμανῆς) δημοτελεῖς ἄγονται θυσίαι καὶ ἑορταὶ ὡς ἐπηκόω θεῷ. Πότερον οὖν ὁ Νερυλλῖνος καὶ ὁ Πρωτεὺς καὶ ὁ Ἀλέξανδρος εἰσιν οἱ ταῦτα ἐνεργοῦντες περὶ τὰ ἀγάλματα ἢ τῆς ὕλης ἢ σύστασις; Ἀλλ' ἢ μὲν ὕλη χαλκός ἐστιν, τί δὲ χαλκὸς δύναται καθ' αὐτόν, ὃν μεταποιῆσαι πάλιν εἰς ἕτερον σχῆμα ἔξεστιν, ὡς 10 τὸν ποδονιπτῆρα ὁ παρὰ τῷ Ἡροδότῳ Ἄμασις; Ὁ δὲ Νερυλλῖνος καὶ ὁ Πρωτεὺς καὶ ὁ Ἀλέξανδρος τί πλεόν τοῖς νοσοῦσιν; Ἄ γὰρ ἢ εἰκὼν λέγεται νῦν ἐνεργεῖν, ἐνήργει καὶ ζῶντος καὶ νοσοῦντος Νερυλλίνου.

27 Τί οὖν; Πρῶτα μὲν αἱ τῆς ψυχῆς ἄλογοι καὶ ἰνδαλματώδεις 15 περὶ τὰς δόξας κινήσεις ἄλλοτ' ἄλλα εἶδωλα τὰ μὲν ἀπὸ τῆς ὕλης ἔλκουσι, τὰ δὲ αὐταῖς ἀναπλάττουσιν καὶ κυοῦσιν. Πάσχει δὲ τοῦτο ψυχὴ μάλιστα τοῦ ὕλικου προσλαβοῦσα καὶ ἐπισυγκραθεῖσα πνεύματος, οὐ πρὸς τὰ οὐράνια καὶ τὸν τούτων ποιητὴν ἀλλὰ κάτω πρὸς τὰ ἐπίγεια βλέπουσα, καθολικῶς εἰπεῖν, 20 ὡς μόνον αἷμα καὶ σὰρξ, οὐκέτι πνεῦμα καθαρὸν γιγνομένη. Αἱ οὖν ἄλογοι αὗται καὶ ἰνδαλματώδεις τῆς ψυχῆς κινήσεις εἰδωλομανεῖς ἀποτίκτουσι φαντασίας· ὅταν δὲ ἀπαλὴ καὶ εὐάγωγος ψυχὴ, ἀνήκοος μὲν καὶ ἄπειρος λόγων ἐρρωμένων, ἀθεώρητος δὲ τοῦ ἀληθοῦς, ἀπερινόητος δὲ τοῦ Πατρὸς καὶ ποιητοῦ τῶν 25 ὄλων, ἐναποσφραγίσηται ψευδεῖς περὶ αὐτῆς δόξας, οἱ περὶ τὴν ὕλην δαίμονες, λίχνοι περὶ τὰς κνίσας καὶ τὸ τῶν ἱερείων αἷμα

19 εἰπεῖν Wilamowitz εἰς γῆν Π

δρος —ἀρα ὄχι ὁ Πάρις—, ἂν καὶ ἴσως ὄχι ὁ περίφημος μάγος τοῦ ὁποίου ὁ Λουκιανὸς διηγεῖται τὰ κατορθώματα εἰς τὸ ἔργον Ἀλέξανδρος ἢ Ψευδομάντις.

ἐνεργείας του οἱ Τρωαδεῖς θυσιάζουν εἰς τὸν ἀνδριάντα, τὸν ἀλείφουν καὶ τὸν στεφανώνουν μὲ χρυσόν. Τοῦ δὲ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Πρωτέως ὁ ἀνδριάς (δὲν ἀγνοεῖτε δὲ τοῦτον, ὁ ὁποῖος ἐρρίφθη μόνος του εἰς τὸ πῦρ πλησίον τῆς Ὀλυμπίας), ὁ μὲν εἰς λέγεται ὅτι χρησιμοδοτεῖ καὶ αὐτός, εἰς δὲ τὸν ἄλλον, τοῦ Ἀλεξάνδρου («Κακοπάρι, ὠραῖε εἰς τὴν μορφὴν, γυναικομανές»), γίνονται δημόσια θυσία καὶ ἑορταὶ ὡς εἰς ἐπακούοντα Θεόν. Ποῖοι λοιπὸν εἶναι οἱ ἐνεργοῦντες ταῦτα γύρω ἀπὸ τὰ ἀγάλματα, ὁ Νερυλλῖνος, ὁ Πρωτεὺς καὶ ὁ Ἀλέξανδρος, ἢ μήπως ἡ σύστασις τῆς ὕλης των; Ἀλλ' ἢ μὲν ὕλη εἶναι χαλκός, τί δὲ δύναται νὰ ἐπιτύχη μόνος του ὁ χαλκός, τὸν ὁποῖον εἶναι δυνατὸν νὰ μεταποιήσῃ κανεὶς πάλιν εἰς ἄλλο σχῆμα, ὅπως τὸν ποδοιπτῆρα εἰς τὸν Ἡρόδοτον ὁ Ἄμασις⁸³; Ὁ δὲ Νερυλλῖνος καὶ ὁ Πρωτεὺς καὶ ὁ Ἀλέξανδρος τί περισσότερον δύναται νὰ κάμουν εἰς τοὺς ἀσθενεῖς; Διότι ὅσα λέγεται ὅτι ἐνεργεῖ τώρα ἢ εἰκῶν, ἐνήργει καὶ ὅταν ἔζη ὁ Νερυλλῖνος καὶ ἦτο ἀσθενὴς ὁ ἴδιος.

27. Τί συμβαίνει λοιπόν; Πρῶτα μὲν αἱ ἄλογοι καὶ φαντασιώδεις κινήσεις τῆς ψυχῆς εἰς τὸν χῶρον τῶν δοξασιῶν προβάλλουν διαφορετικὰς ἐκάστοτε εἰκόνας, ἄλλας μὲν σύρουσαι ἀπὸ τὴν ὕλην, ἄλλας δὲ ἀναπλάττουσαι καὶ γεννῶσαι αἱ ἴδιαι. Δοκιμάζει δὲ τοῦτο ἡ ψυχὴ κυρίως ὅταν μετέχη τοῦ ὑλικοῦ πνεύματος καὶ ἀναμιγνύεται μὲ αὐτό, βλέπουσα ὄχι πρὸς τὰ οὐράνια καὶ τὸν ποιητὴν τούτων, ἀλλὰ κάτω πρὸς τὰ ἐπίγεια, γινομένη μὲ ὀλίγα λόγια μόνον αἷμα καὶ σὰρξ, ὄχι καθαρὸν πνεῦμα. Αὐταὶ αἱ ἄλογοι καὶ φαντασιώδεις κινήσεις τῆς ψυχῆς γεννοῦν εἰδωλομανεῖς φαντασίας. Οὕτω μία ἀπαλὴ καὶ εὐάγωγος ψυχὴ, ἀνήκοος καὶ ἄπειρος στερεῶν λόγων, ἀθεώρητος τῆς ἀληθείας, χωρὶς κατανόησιν τοῦ Πατρὸς καὶ ποιητοῦ τῶν ὄλων, ἐντυπώνει ψευδεῖς δοξασίας περὶ ἑαυτῆς. Τότε οἱ γύρω ἀπὸ τὴν ὕλην

83. Ἱστορίαι 2, 172.

όντες, ἀπατηλοὶ δὲ ἀνθρώπων, προσλαβόντες τὰς ψευδοδόξους ταύτας τῶν πολλῶν τῆς ψυχῆς κινήσεις, φαντασίας αὐτοῖς ὡς ἀπὸ τῶν εἰδώλων καὶ ἀγαλμάτων ἐπιβατεύοντες αὐτῶν τοῖς νοήμασιν εἰσρεῖν παρέχουσιν, καὶ ὅσα καθ' αὐτήν, ὡς ἀθάνατος
5 οὔσα, λογικῶς κινεῖται ψυχὴ ἢ προμηνύουσα τὰ μέλλοντα ἢ θεραπεύουσα τὰ ἐνεστηκότα, τούτων τὴν δόξαν καρποῦνται οἱ δαίμονες.

28 Ἄναγκαῖον δὲ ἴσως κατὰ τὰ προειρημένα περὶ τῶν ὀνομάτων ὀλίγα εἰπεῖν. Ἡρόδοτος μὲν οὖν καὶ Ἀλέξανδρος ὁ τοῦ Φιλίππου ἐν τῇ πρὸς τὴν μητέρα ἐπιστολῇ (ἐκάτεροι δὲ ἐν τῇ
10 Ἡλιουπόλει καὶ ἐν Μέμφιδι καὶ Θήβαις εἰς λόγους τοῖς ἱερεῦσιν ἀφῖχθαι λέγονται) φασὶ παρ' ἐκείνων ἀνθρώπους αὐτοὺς γενέσθαι μαθεῖν. Ἡρόδοτος·

«ἤδη ὧν τῶν αἰ εἰκόνες ἦσαν, τοιούτους ἀπεδεικνυσάν
15 σφεας ἐόντας, θεῶν δὲ πολλὸν ἀπηλλαγμένους. Τὸ δὲ πρότερον τῶν ἀνδρῶν τούτων θεοὺς εἶναι τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ ἄρχοντας, οἰκέοντας ἅμα τοῖς ἀνθρώποισιν, καὶ τούτων αἰεὶ ἓνα τὸν κρατέοντα εἶναι· ὕστερον δὲ αὐτῆς βασιλεῦσαι Ὠρον τὸν Ὀσίρεως παῖδα, τὸν Ἀπόλλωνα Ἕλληνας ὀνομάζουσιν· τοῦτον καταπαύ-
20 σαντα Τυφῶνα βασιλεῦσαι ὕστατον Αἰγύπτου. Ὀσιρις δὲ ἐστὶ Διόνυσος κατὰ Ἑλλάδα γλῶσσαν».

Οἱ τε οὖν ἄλλοι καὶ τελευταῖος βασιλεῖς Αἰγύπτου· παρὰ δὲ τούτων εἰς Ἕλληνας ἦλθε τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν. [Ἀπόλλων ὁ Διονύσου καὶ Ἴσιδος] ὁ αὐτὸς Ἡρόδοτος λέγει· «Ἀπόλλωνα
25 δὲ καὶ Ἄρτεμιν Διονύσου καὶ Ἴσιδος λέγουσιν εἶναι παῖδας, Λητῶ δὲ τροφὸν αὐτοῖσι καὶ σῴτειραν γενέσθαι». Οὗς οὐρανόθεν γεγονότας πρώτους βασιλέας ἔσχον, πῆ μὲν ἀγνοία τῆς

22 βασιλεῖς Schwartz βασιλεὺς Π

23–24 Ἀπόλλων... Ἴσιδος Π γλῶσσημα Χρήστου

26 αὐτοῖσι καὶ σῴτειραν Ἡρόδοτος αὐτοῖς σωτηρίαν Β

δαίμονες, λαίμαργοι διὰ τὴν κνίσαν καὶ τὸ αἷμα τῶν θυσιαζομένων, πλᾶνοι δὲ τῶν ἀνθρώπων, προσλαμβάνουν αὐτὰς τὰς ψευδοδόξους κινήσεις τῆς ψυχῆς τῶν πολλῶν καὶ κυριαρχοῦντες τῆς σκέψεώς των ἐνεργοῦν ὥστε νὰ εἰσρέουν εἰς αὐτοὺς φαντασῖαι ὡσὰν νὰ προέρχωνται ἀπὸ τὰ εἰδῶλα καὶ τὰ ἀγάλματα. Καθ' οἷονδῆποτε δὲ τρόπον καὶ ἂν κινῆται ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν λογικῶς, ἢ προμηνύουσα τὰ μέλλοντα ἢ θεραπεύουσα τὰ παρόντα, τούτων τὴν δόξαν καρποῦνται οἱ δαίμονες.

28 Ἴσως δὲ εἶναι ἀναγκαῖον, ὑπὸ τὸ φῶς τῶν προλεχθέντων, νὰ εἴπωμεν ὀλίγα περὶ τῶν ὀνομάτων. Λοιπὸν ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος τοῦ Φιλίππου⁸⁴ εἰς τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὴν μητέρα του (λέγεται δὲ ὅτι καὶ οἱ δύο εἶχον προέλθει εἰς συζητήσεις μὲ τοὺς ἱερεῖς εἰς τὴν Ἡλιούπολιν, τὴν Μέμφιδα καὶ τὰς Θήβας) λέγουν ὅτι ἔμαθον ἀπὸ ἐκείνους ὅτι οἱ θεοὶ ὑπῆρξαν ἀνθρώποι. Ὁ Ἡρόδοτος·

«Ἀπεδείκνυον ἐξ ἄλλου ὅτι ἐκεῖνοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνῆκον αἱ εἰκόνες, ἦσαν ὅπως ἐνεφανίζοντο, πολὺ διαφορετικοὶ ἀπὸ θεοῦς. Πρὸ τῶν ἀνδρῶν τούτων δὲ οἱ εἰς τὴν Αἴγυπτον ἄρχοντες ἦσαν θεοί, κατοικοῦντες μαζὶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ εἷς ἐξ αὐτῶν πάντοτε ἦτο ὁ κυρίαρχος· τελευταῖος δὲ ἐβασίλευσεν αὐτῆς ὁ Ὠρος, υἱὸς τοῦ Ὀσίριδος, τὸν ὅποιον οἱ Ἕλληνες ὀνομάζουν Ἀπόλλωνα. Ὁ δὲ Ὀσιρις εἶναι ὁ Διόνυσος εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν»⁸⁵.

Καὶ οἱ ἄλλοι λοιπὸν καὶ ὁ τελευταῖος ἦσαν βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου, ἀπὸ αὐτοῦ δὲ ἦλθον εἰς τοὺς Ἕλληνας τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν. Ὁ ἴδιος Ἡρόδοτος λέγει· «λέγουν δὲ ὅτι ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ Ἄρτεμις εἶναι παιδιὰ τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἴσιδος, ἡ δὲ Λητώ ἐγίνε τροφὸς καὶ σῴτειρα αὐτῶν»⁸⁶. Τὰ οὐράνια αὐτὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα εἶχον ὡς πρώτους βασιλεῖς, ἐθεώρησαν ὡς θεοὺς αὐτῶν μαζὶ μὲ τὰς γυναῖκας των, μερικῶς ἐξ ἀγνοίας τῆς

84. Τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡ ἐπιστολὴ ἦτο πλαστοῦργημα τοῦ Λέοντος Πελαίου.

85. *Ἱστορίαι* 2, 144.

86. *Ἱστορίαι* 2, 156.

ἀληθοῦς περὶ τὸ θεῖον εὐσεβείας, πῆ δὲ χάριτι τῆς ἀρχῆς θεοῦς ὁμοῦ ταῖς γυναιξὶν αὐτῶν ἦγον. «Τοὺς μὲν νυν καθαρὸς βοῦς τοὺς ἔρσενας καὶ τοὺς μόσχους οἱ πάντες Αἰγύπτιοι θύουσι, τὰς δὲ θηλείας οὐ σφιν ἔξεστι θύειν, ἀλλὰ ἱραὶ εἰσι τῆς Ἴσιδος· τὸ 5 γὰρ τῆς Ἴσιδος ἄγαλμα ἐὼν γυναικῆιον βούκερῶν ἐστίν, καθάπερ οἱ Ἕλληνες τὴν Ἰοῦν γράφουσιν». Τίνες δ' ἂν μᾶλλον ταῦτα πιστευθεῖεν λέγοντες ἢ οἱ κατὰ διαδοχὴν γένους παῖς παρὰ πατρός, ὡς τὴν ἱερωσύνην καὶ τὴν ἱστορίαν διαδεχόμενοι; Οὐ γὰρ τοὺς σεμνοποιοῦντας ζακόρους τὰ εἰδῶλα εἰκὸς ἀνθρώπους 10 αὐτοὺς γενέσθαι ψεύδεσθαι.

Εἴ τι μὲν οὖν Ἡρόδοτος ἔλεγεν περὶ τῶν θεῶν ὡς περὶ ἀνθρώπων ἱστορεῖν Αἰγυπτίους, καὶ λέγοντι, «τὰ μὲν νυν θεῖα τῶν ἀφηγημάτων, οἷα ἤκουον, οὐκ εἰμὶ πρόθυμος διηγεῖσθαι ἔξω ἢ τὰ ὀνόματα αὐτέων μούνα» ἐλάχιστα μὴ πιστεύειν ὡς 15 μυθοποιῶ ἔδει. Ἐπεὶ δὲ Ἀλέξανδρος καὶ Ἑρμῆς ὁ Τρισμέγιστος ἐπικαλούμενος συνάπτων τὸ αἰδῖον αὐτοῖς γένος καὶ ἄλλοι μυρίοι, ἵνα μὴ καθ' ἕκαστον καταλέγοιμι, οὐδὲ λόγος ἔτι καταλείπεται βασιλεῖς ὄντας αὐτοὺς μὴ νενομίσθαι θεοῦς. Καὶ ὅτι μὲν ἄνθρωποι, δηλοῦσιν μὲν καὶ Αἰγυπτίων οἱ λογιώτατοι, οἱ 20 θεοὺς λέγοντες αἰθέρα, γῆν, ἥλιον, σελήνην, τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους θνητοὺς νομίζουσιν καὶ ἱερά τούτους τάφους αὐτῶν· δηλοῖ δὲ καὶ Ἀπολλόδωρος ἐν τῷ περὶ θεῶν.

Ἡρόδοτος δὲ καὶ τὰ παθήματα αὐτῶν φησι μυστήρια· «ἐν δὲ Βουσίρι πόλει ὡς ἀνάγουσι τῇ Ἴσι τὴν ἑορτήν, εἴρηται πρό-

5 τὸ γὰρ τῆς Ἴσιδος ἐλλεῖπει Π προστίθ. Schwartz ἐξ Ἡροδότου

14 μὴν X μὴ Π

23 παθήματα Οἰο μαθήματα Π

87. Ἱστορίαι 2,41.

88. Ἱστορίαι 2,3.

ἀληθινῆς εὐσεβείας πρὸς τὸ θεῖον, μερικῶς δὲ ἀπὸ εὐγνωμοσύνης πρὸς τὴν ἐξουσίαν. «Ὅλοι οἱ Αἰγύπτιοι θυσιάζουν τοὺς καθαρὸς ἄρρενας βοῦς καὶ μόσχους, ἐνῶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ θυσιάζουν τὰς θηλυκάς, διότι εἶναι ἀφιερωμένοι εἰς τὴν Ἴσιδα. Πράγματι τὸ ἄγαλμα τῆς Ἴσιδος, τὸ ὁποῖον εἶναι γυναικεῖον, φέρει κέρατα βοός, ὅπως ζωγραφίζουν οἱ Ἕλληνες τὴν Ἰώ»⁸⁷. Ποῖοι θὰ ἦσαν περισσότερο ἀξιόπιστοι ἐκ τῶν λεγόντων ταῦτα, ἀπὸ τοὺς εἰς τὴν οἰκογενειακὴν διαδοχὴν, οἱ ὁποῖοι διαδέχονται παῖς ἀπὸ τὸν πατέρα τὴν ἱερωσύνην καὶ τὴν ἱστορίαν; Διότι δὲν εἶναι εὐλογον νὰ εἶναι οἱ ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι λατρεύουν τὰ εἰδῶλα εὐσεβάστως, οἱ ἰσχυριζόμενοι ψευδῶς ὅτι οἱ θεοὶ ὑπῆρξαν ἄνθρωποι.

Ἐὰν λοιπὸν ὁ Ἡρόδοτος ἔλεγεν ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἱστοροῦν τοὺς θεοὺς των ὡς ἄνθρώπους, ὅπως πράγματι ἔλεγε, «δὲν εἶμαι πρόθυμος νὰ διηγηθῶ τὰ περὶ τῶν θείων ἀφηγήματά των, τὰ ὁποῖα ἤκουσα, παρὰ μόνον τὰ ὀνόματα αὐτῶν»⁸⁸, θὰ ἔπρεπεν βεβαίως ἐλάχιστα νὰ τὸν πιστεύσωμεν ὡς μυθοποιόν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Ἑρμῆς ὁ καλούμενος Τρισμέγιστος⁸⁹, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει εἰς αὐτοὺς αἴδιον γένος, καὶ ἄλλοι πολυάριθμοι, διὰ νὰ μὴ τοὺς ἀπαριθμῶ ἓνα ἓνα, δὲν μένει πλέον κανεὶς λόγος νὰ μὴ πιστεύσωμεν ὅτι ἐθεωρήθησαν θεοί, ἐνῶ προηγουμένως ἦσαν βασιλεῖς. Καὶ ὅτι μὲν ἦσαν ἄνθρωποι, μαρτυροῦν καὶ οἱ λογιώτατοι τῶν Αἰγυπτίων, οἱ ὁποῖοι λέγοντες θεοὺς τὸν αἰθέρα, τὴν γῆν, τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην, τοὺς ὑπολοίπους θεοὺς θεωροῦν ὡς ἄνθρώπους θνητοὺς καὶ τοὺς τάφους αὐτῶν ὡς ἱερά. Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος εἰς τὸ *Περὶ Θεοῦ*⁹⁰.

Ὁ δὲ Ἡρόδοτος λέγει μυστήρια καὶ τὰ παθήματα αὐτῶν. «Πῶς δὲ τελοῦν τὴν ἐορτὴν πρὸς τιμὴν τῆς Ἴσιδος εἰς τὴν πό-

89. Ἀλέξανδρος εἶναι ὁ ἀνωτέρω ἀναφερθεὶς. Ἑρμῆς Τρισμέγιστος ὀνομάζετο ὁ αἰγυπτιακὸς θεὸς Θῶθ, θεὸς τῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν. Ὑπετίθετο ὅτι εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῶν Ἑρμητικῶν συγγραμμάτων περὶ τῶν ὁποίων διὰ πρώτην φορὰν γίνεται λόγος ἐδῶ.

90. Ἀγνωστικοῦ χαρακτῆρος τὸ ἔργον τοῦτο ἐχάθη, ἀλλ' ἐχρησιμοποιεῖτο συχνὰ ὑπὸ τῶν Ἀπολογητῶν. Ἐγράφη περὶ τὸ 130 π.Χ.

τερὸν μοι. Τύπτονται γὰρ δὴ μετὰ τὴν θυσίην πάντες καὶ πᾶσαι, μυριάδες κάρτα πολλαὶ ἀνθρώπων· τὸν δὲ τύπτονται τρόπον, οὗ μοι ὄσιόν ἐστιν λέγειν». Εἰ θεοί, καὶ ἀθάνατοι, εἰ δὲ τύπτονται καὶ τὰ πάθη ἐστὶν αὐτῶν μυστήρια, ἄνθρωποι, ὡς αὐτὸς Ἡρό-
 5 δοτος· «εἰσὶ δὲ καὶ αἱ ταφαὶ τοῦ οὐχ ὄσιον ποιοῦμαι ἐπὶ τοιούτῳ πράγματι ἐξαγορευεῖν τὸ ὄνομα, ἐν Σαί ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀθηναί-
 ης, ὀπισθεν τοῦ νηοῦ, παντὸς τῆς Ἀθηναίης ἐχόμενον τοίχου. Λίμνη δ' ἐστὶν ἐχομένη, λιθίνη κρηπῖδι κεκοσμημένη ἐν κύκλῳ, μέγεθος, ὡς ἐμοὶ δοκέει, ὄση περ ἐν Δήλῳ ἢ τροχοειδῆς καλεο-
 10 μένη. Ἐν δὲ τῇ λίμνῃ ταύτῃ τὰ δείκηλα τῶν παθέων αὐτοῦ νυκτὸς ποιοῦσι τὰ καλέουσι μυστήρια Αἰγύπτιοι». Καὶ οὐ μόνον ὁ τάφος τοῦ Ὀσίριδος δείκνυται, ἀλλὰ καὶ ταριχεΐα· «ἐπεὰν σφισιν κομισθῆ ἡ νεκρὸς, δεικνύασι τοῖσι κομίσασι παραδείγματα νεκρῶν ξύλινα τῇ γραφῇ μεμιμημένα· καὶ τὴν μὲν σπουδαιοτάτην
 15 αὐτέων φασὶν εἶναι τοῦ οὐχ ὄσιον ποιοῦμαι ὄνομα ἐπὶ τοιούτῳ πράγματι ὀνομάζειν».

29 Ἄλλὰ καὶ Ἑλλήνων οἱ περὶ ποιήσιν καὶ ἱστορίαν σοφοὶ περὶ μὲν Ἡρακλέους

«σχέτλιος, οὐδὲ θεῶν ὄπιν ἠδέεσατ' οὐδὲ τράπεζαν

20 τὴν ἦν οἱ παρέθηκεν· ἔπειτα δὲ πέφνε καὶ αὐτόν»,

Ἴφιτον. Τοιοῦτος ὢν εἰκότως μὲν ἐμαίνετο, εἰκότως δὲ ἀνάψας πυρὰν κατέκαυσε αὐτόν. Περὶ δὲ Ἀσκληπιοῦ Ἡσίοδος μὲν,

91. Ἱστορίαι 2,61. Ὁ Ἡρόδοτος ἔχει ἀπλῶς «τὸν δὲ τύπτονται, οὗ μοι ὄσιόν ἐστιν λέγειν», ὅπερ σημαίνει «ποῖον δὲ θρηνοῦν δὲν θεωρῶ ἐπιτρεπτόν νὰ εἶπω». Ἐθρήνουν τὸ Ὀσίριν καὶ ὁ Ἡρόδοτος κρατεῖ τοῦτο μυστικόν. Ὁ Ἀθηναγόρας προσθέτει τὴν λέξιν «τρόπον», «τὸν δὲ τύπτονται τρόπον», ὅποτε τὸ κείμενον λαμβάνει ἄλλην ἔννοιαν.

92. Ἱστορίαι 2,170.

λιν Βούσιριν, τὸ ἔχω εἶπει προηγουμένως. Μετὰ τὴν θυσίαν ὄλοι καὶ ὄλαι, μυριάδες πολλαὶ ἀνθρώπων, θρηνοῦν αὐτοκτυπώμενοι, δὲν μοῦ εἶναι ὁμως ἐπιτρεπτόν νὰ εἶπω κατὰ ποῖον τρόπον πράττουν τοῦτο»⁹¹. Ἐὰν εἶναι θεοί, εἶναι καὶ ἀθάνατοι· ἐὰν θρηνοῦνται καὶ τὰ παθήματα αὐτῶν εἶναι μυστήρια, εἶναι ἀνθρωποι, καθὼς λέγει ὁ ἴδιος Ἡρόδοτος· «εἶναι δὲ καὶ ὁ τάφος ἐκείνου τοῦ ὁποίου δὲν θεωρῶ ἐπιτρεπτόν νὰ ἀνακοινώσω τὸ ὄνομα, κατὰ τὴν παροῦσαν στιγμὴν εἰς τὸ ἐν Σαΐ ἱερόν τῆς Ἀθηνᾶς, ὅπισθεν τοῦ ναοῦ, συνεχόμενος πρὸς ὄλον τὸν τοῖχον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς. Παραπλεύρως ὑπάρχει λίμνη, στολισμένη γύρω μὲ λιθίνην κρηπίδα, μεγέθους, καθὼς μοῦ φαίνεται, ὡσὰν τῆς λίμνης τῆς Δήλου, τὴν ὁποίαν καλοῦμεν Τροχοειδῆ. Εἰς αὐτὴν δὲ τὴν λίμνην τελοῦν οἱ Αἰγύπτιοι τὴν νύκτα ἀναπαραστάσεις τῶν παθῶν αὐτοῦ, τὰς ὁποίας καλοῦν μυστήρια»⁹². Καὶ δεικνύεται ἐκεῖ ὄχι μόνον ὁ τάφος τοῦ Ὀσίριδος ἀλλὰ καὶ τὸ ταρίχευμά του· «ὅταν προσκομισθῆ εἰς αὐτοὺς νεκρός, δεικνύουν εἰς τοὺς κομίσαντας ξυλίνας εἰκόνας μὲ ζωγραφικὴν ἀπομίμησιν ὡς πρότυπα ταριχεύσεως»⁹³. Ἡ σπουδαιότερα ἀπὸ αὐτὰς εἶναι, ὅπως λέγουν, ἐκείνου τὸν ὁποῖον δὲν θεωρῶ ἐπιτρεπτόν νὰ ἀναφέρω τὸ ὄνομα κατὰ τὴν παροῦσαν στιγμὴν»⁹⁴.

29 Ἀλλὰ καὶ τῶν Ἑλλήνων οἱ σοφοὶ εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν ἱστορίαν λέγουν περὶ τοῦ Ἡρακλέους,

«ὁ σκληρός, δὲν ἐσεβάσθη οὔτε τὴν ἐκδίκησιν τῶν θεῶν οὔτε τὴν τράπεζαν τὴν ὁποίαν παρέθεσεν εἰς αὐτόν· ἔπειτα ἐφόνευσε καὶ αὐτόν»⁹⁵,

δηλαδὴ τὸν Ἴφιτον. Ἀφοῦ τοιοῦτος ἦτο εὐλόγως κατελήφθη ἀπὸ μανίαν, εὐλόγως δὲ ἤναψε πυρὰν καὶ ἔκαυσεν ἑαυτόν.

Περὶ δὲ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὁ μὲν Ἡσίοδος λέγει,

93. Κατὰ τὴν αἰγυπτιακὴν θρησκείαν ἡ ψυχὴ, τὸ Kā, παραμένει ἐν ζωῇ, ἐφ' ὅσον διατηρεῖται καὶ τὸ σῶμα. Ἐὰν ὁ νεκρὸς ἐταριχεύετο κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Ὀσίριδος ἡ ψυχὴ θὰ μετέβαινεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Ὀσίριδος.

94. ΗΡΟΔΟΤΟΥ, *Ἱστορίαι* 2, 86.

95. *Ὀδύσσεια* Φ 28.

«πατήρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε
 χώσατ', ἀπ' Οὐλύμπου δὲ βαλὼν ψολόεντι κεραυνῶ
 ἔκτανε Λητοῖδην Φοῖβον σὺν θυμὸν ὀρίνων»·

Πίνδαρος δέ,

5 «ἀλλὰ κέρδει καὶ σοφία δέδεται.

Ἔτραπε κάκεινον ἀγάνορι μισθῶ χρυσὸς ἐν χερσὶ
 φανείς.

Χερσὶ δ' ἄρα Κρονίων ρίψας δι' ἀμφοῖν ἀμπνοᾶν
 στέρων καθεῖλεν

10 ὠκέως, αἶθων δὲ κεραυνὸς ἐνέσκηψε μόρον».

Ἦ τοίνυν θεοὶ ἦσαν, καὶ οὔτε αὐτοὺς πρὸς χρυσὸν εἶχον,

«ὦ χρυσέ, δεξίωμαι κάλλιστον βροτοῖς,
 ὡς οὔτε μήτηρ ἡδονὰς τοιάσδε ἔχει,
 οὐ παῖδες»,

15 (ἀνεπίδεές γὰρ καὶ κρεῖττον ἐπιθυμίας τὸ θεῖον) οὔτε ἀπέθνη-
 σκον· ἢ ἄνθρωποι γεγονότες καὶ πονηροὶ δι' ἀμαθίαν ἦσαν καὶ
 χρημάτων ἐλάττους.

Τί δεῖ με πολλὰ λέγειν ἢ Κάστορος ἢ Πολυδεύκους
 μνημονεύοντα ἢ Ἀμφιάρεω, οἱ, ὡς εἰπεῖν λόγῳ, χθές καὶ
 20 πρώην ἄνθρωποι ἐξ ἀνθρώπων γεγονότες θεοὶ νομίζονται,
 ὁπότε καὶ Ἰνώ μετὰ τὴν μανίαν καὶ τὰ ἐπὶ τῆς μανίας πάθη θεὸν
 δοξάζουσι γεγονέναι,

«πόντου πλάνητες Λευκοθέαν ἐπώνυμον»,

3 Φοῖβον Wilamowitz φίλον Π

13 ὡς προστίθ. Estienne

18 δεῖ προστίθ. Gesner

96. Ἀπόσπασμα 125.

97. Πυθιονίκαί 3,54 ἐ. 57 ἐ.

Ὁ πατὴρ ἀνδρῶν καὶ θεῶν
 ἐξωργίσθη καὶ ρίψας ἀπὸ τὸν Ὀλυμπον καπνίζοντα
 κεραυνὸν
 ἐφόνευσε τὸν Λητοῖδην Φοῖβον μὲ ὑπερβολικὸν θυ-
 μόν»⁹⁶.

Ὁ δὲ Πίνδαρος,

«ἀλλὰ μὲ τὸ κέρδος εἶναι δεμένη καὶ ἡ σοφία.
 Ὁ χρυσός, φανείς εἰς τὰς χεῖρας, μετέτρεψε
 καὶ ἐκεῖνον μὲ τὴν ὑπόσχεσιν πλουσίου μισθοῦ.
 Ἄλλ' ὁ υἱὸς τοῦ Κρόνου ρίψας κεραυνὸν μὲ τὰς δύο
 χεῖρας του
 ἔκοψε τὴν ἀναπνοὴν τῶν πνευμόνων του ἀμέσως,
 ὁ δὲ φλογισμένος κεραυνὸς ἐπέφερε τὸν θάνατον»⁹⁷.

Ἦ λοιπὸν ἦσαν θεοὶ καὶ οὔτε θὰ ἐνδιεφέροντο διὰ τὸν χρυσόν,
 «ὦ χρυσέ, τὸ κάλλιστον δῶρον εἰς τοὺς ἀνθρώπους,
 διότι οὔτε ἡ μήτηρ προσφέρει τοιαύτας ἡδονάς,
 οὔτε τὰ παιδιὰ»⁹⁸,

(διότι τὸ θεῖον εἶναι ἄνευ ἀνάγκης καὶ ἀνώτερον ἐπιθυμιῶν),
 οὔτε θὰ ἀπέθνησκον ἢ γενόμενοι ἄνθρωποι, ὑπῆρξαν πονηροὶ
 λόγῳ ἀγνοίας καὶ κατώτεροι χρημάτων.

Τί χρειάζεται νὰ λέγω πολλά, ἀναφέρων τὸν Κάστορα ἢ
 τὸν Πολυδεύκην ἢ τὸν Ἀμφιάρεων, οἱ ὅποιοι ἐνῶ ἦσαν χθεσι-
 νοί, πὺ λέγει ὁ λόγος, καὶ προχθεσινοὶ ἄνθρωποι ἐξ ἀνθρώπων
 θεωροῦνται θεοί, ἀφοῦ καὶ ἡ Ἰνώ πιστεύουν ὅτι ἔγινε θεὰ μετὰ
 τὴν μανίαν καὶ τὰ ἐκ τῆς μανίας πάθη της,

«οἱ ποντοπόροι θὰ τὴν ἐπικαλοῦνται μὲ τὸ ὄνομα Λευ-
 κοθέα»⁹⁹,

98. Ἀπόσπασμα τοῦ Εὐριπίδου (Ἀπόσπ. 324 Nauck) ἴσως ἐκ τῶν *Δαναΐδων*.

99. Ἡ Ἰνώ, σύζυγος τοῦ Ἀθάμαντος, κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς Ἥρας εἰς μα-
 νίαν, διότι ἀνέθρεψε τὸν Διόνυσον, καὶ τέλος ἐρρίφθη εἰς τὴν θάλασσαν κρατῶν
 τὸν υἱὸν της Μελικέρτην ἢ Παλαίμωνα διὰ νὰ τὸν σώσῃ ἀπὸ τὸν πατέρα του. Οἱ
 ἀκολουθοῦντες δύο στίχοι εἶναι ἀγνώστου προελεύσεως.

καὶ τὸν παῖδα αὐτῆς,

«σεμνὸς Παλαίμων ναυτίλοις κεκλήσεται»;

30 Εἰ γὰρ καὶ ὡς ἀπόπτυστοι καὶ θεοστρυγεῖς δόξαν ἔσχον εἶναι
θεοὶ καὶ ἡ θυγάτηρ τῆς Δερκετοῦς Σεμίραμις, λάγνος γυνὴ καὶ
5 μαιφόνος, ἔδοξε Συρία θεὸς καὶ διὰ τὴν Δερκετὸν τοὺς ἰχθῦς
καὶ τὰς περιστερὰς διὰ τὴν Σεμίραμιν σέβουσι Σῦροι (τὸ γὰρ
ἀδύνατον, εἰς περιστερὰν μετέβαλεν ἡ γυνὴ ὁ μῦθος παρὰ
Κτησίᾳ), τί θαυμαστὸν τοὺς μὲν ἐπὶ ἀρχῇ καὶ τυραννίδι ὑπὸ τῶν
κατ' αὐτοὺς κληθῆναι θεοὺς (Σίβυλλα, μέμνηται δ' αὐτῆς καὶ
10 Πλάτων),

«καὶ δὴ τότε δὴ δεκάτη γενεὴ μερόπων ἀνθρώπων,
ἐξ οὗ δὴ κατακλυσμὸς ἐπὶ προτέρους γένητ' ἄνδρας.

Καὶ βασίλευσε Κρόνος καὶ Τιτὰν Ἰαπετός τε,

Γαίης τέκνα φέριστα καὶ Οὐρανοῦ, οὓς ἐκάλεσαν

15 ἀνθρωποὶ Γαϊάν τε καὶ Οὐρανὸν οὐνομα θέντες,

οὐνεκα οἱ πρῶτιστοι ἔσαν μερόπων ἀνθρώπων»,

τοὺς δ' ἐπ' ἰσχυῖ, ὡς Ἡρακλέα καὶ Περσέα, τοὺς δ' ἐπὶ τέχνη,
ὡς Ἀσκληπιόν; Οἷς μὲν οὖν ἢ αὐτοὶ οἱ ἀρχόμενοι τιμῆς μετεδί-
δοσαν ἢ αὐτοὶ οἱ ἄρχοντες, οἱ μὲν φόβῳ, οἱ δὲ καὶ αἰδοῖ μετεῖχον
20 τοῦ ὀνόματος (καὶ Ἀντίνοῦς φιλανθρωπία τῶν ὑμετέρων προ-
γόνων πρὸς τοὺς ὑπηκόους ἔτυχε νομίζεσθαι θεός). οἱ δὲ μετ'
αὐτοὺς ἀβασανίστως παρεδέξαντο.

5-37 τοὺς ἰχθῦς προστίθ. Schwartz

1. Ἡ Δερκετὸν (ἢ Ἀτάργατις) ἦτο θεὰ τῆς γονιμότητος, λατρευομένη εἰς τὴν Ἰεράπολιν τῆς Συρίας, καὶ ἔχουσα σύμβολον τὸν ἰχθύν, διότι πεσοῦσα εἰς τὴν θάλασσαν εἶχε μεταβληθῆ εἰς ἰχθύν. Θυγάτηρ τῆς ἦτο ἡ Σεμίραμις, ἡ ὁποία ὡς βρέφος εἶχεν ἐκτεθῆ καὶ εὔρε περιποίησιν ἀπὸ τὰς περιστερὰς. Ἀνθρώπινον ἀντίκρυσμα τῆς τελευταίας ὑπῆρξεν ἡ ὁμώνυμος βασίλισσα τῆς Ἀσσυρίας (810-805). Σχετικῶς βλ. ΚΤΗΣΙΟΥ, Ἀπόσπασμα 5, ΛΟΥΚΙΑΝΟΥ, Περὶ Συρίας θεοῦ 14 καὶ ΔΙΟΔΩΡΟΥ ΣΙΚΕΛΙΩΤΟΥ, 2,4.

καθὼς καὶ ὁ υἱὸς αὐτῆς,

«θὰ ὀνομασθῆ ὑπὸ τῶν ναυτίλων σεβαστὸς Παλαίμων».

30 Ἐὰν αὐτὰ τὰ πρόσωπα, ἐνῶ ἦσαν ἀπόπτυστοι καὶ θεοστου-
γεῖς, ἐτιμήθησαν μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ θυγάτηρ τῆς
Δερκετοῦς Σεμίραμις, γυνὴ λάγνος καὶ αἰμοσταγῆς, ἐτιμήθη ὡς
Συρία θεά, οἱ δὲ Σῦροι διὰ τὴν Δερκετὴν σέβονται τοὺς ἰχθῦς
καὶ διὰ τὴν Σεμίραμιν τὰς περιστερὰς (διότι κατὰ τὸν μῦθον τοῦ
Κτησίου συνέβη τὸ ἀδύνατον, ἡ γυνὴ μετεβλήθη εἰς περιστε-
ράν)¹, τί περίεργον εἶναι τὸ νὰ ἔχουν κληθῆ θεοὶ ἄλλοι δι' ἐξου-
σίαν καὶ κυριαρχίαν (ἡ Σίβυλλα τὴν ὁποίαν ἀναφέρει καὶ ὁ
Πλάτων^{1α}, λέγει·

«Καὶ τότε ἀκριβῶς ἦτο ἡ δεκάτη γενεὰ τῶν ἀνθρώπων,
ἀπὸ τὴν ἔλευσιν τοῦ καταμελισμοῦ ἐπὶ τῶν προηγου-
μένων ἀνθρώπων.

Καὶ ἐβασίλευσεν ὁ Κρόνος, ὁ Τιτὰν καὶ ὁ Ἰαπετός,
ἐξαίρετα τέκνα τῆς Γῆς καὶ τοῦ Οὐρανοῦ, τούτους δὲ
ἐκάλεσαν

μὲ τὰ ὀνόματα τῆς Γῆς καὶ τοῦ Οὐρανοῦ,
διότι ὑπῆρξαν τὰ πρῶτα γεννήματα τῶν θνητῶν ἀνθρώ-
πων»²),

ἄλλοι διὰ δύναμιν, ὅπως ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Περσεύς, ἄλλοι δὲ
διὰ τέχνην, ὅπως ὁ Ἀσκληπιός; Εἰς τούτους λοιπὸν ἦ οἱ ὑπήκοοι
ἀπέδιδον τὴν τιμὴν ἢ οἱ ἴδιοι οἱ ἄρχοντες, ἐχρησιμοποιοῦν
δὲ τὸ ὄνομα ἄλλοι ἀπὸ φόβον καὶ ἄλλοι ἀπὸ σεβασμὸν (καὶ ὁ
Ἄντινοος εἶχε τὴν τύχην νὰ νομισθῆ Θεός, ἀπὸ τὴν φιλανθρω-
πίαν τῶν προγόνων σας πρὸς τοὺς ὑπηκόους των)³, ἐνῶ οἱ μετα-
γενέστεροι αὐτῶν ἐδέχθησαν τὴν λατρείαν των ἀβασανίστως.

1α. Φαῖδρος 244 Β.

2. Σιβυλλικοὶ χρησμοὶ 3, 108–113.

3. Ὁ Ἄντινοος, ἐρωμένος τοῦ Ἀδριανοῦ, ἀπέθανε πνιγὴς εἰς τὸν Νεῖλον.

«Κρήτες ἀεὶ ψευδῆσται· καὶ γὰρ τάφον, ὦ ἄνα, σεῖο
Κρήτες ἐτεκτῆναντο· σὺ δ' οὐ θάνες».

Πιστεύων, Καλλίμαχε, ταῖς γοναῖς τοῦ Διὸς ἀπιστεῖς αὐτοῦ τῷ
τάφῳ καὶ νομίζων ἐπισκιάσειν τἀληθές καὶ τοῖς ἀγνοοῦσι
5 κηρύσσεις τὸν τεθνηκότα κἄν μὲν τὸ ἄντρον βλέπῃς, τὸν Ρέας
ὑπομιμνήσκῃ τόκον, ἂν δὲ τὴν σορὸν ἴδῃς, ἐπισκοτεῖς τῷ τε-
θνηκότι, οὐκ εἰδὼς ὅτι μόνος ἀίδιος ὁ ἀγέννητος Θεός. Ἦ γὰρ
ἀπιστοὶ οἱ ὑπὸ τῶν πολλῶν καὶ ποιητῶν λεγόμενοι μῦθοι περὶ
τῶν θεῶν καὶ περισσὴ ἢ περὶ αὐτοὺς εὐσέβεια (οὐ γὰρ εἰσὶν ὧν
10 ψευδεῖς οἱ λόγοι), ἢ εἰ ἀληθεῖς αἱ γενέσεις, οἱ ἔρωτες, αἱ μισαιφο-
νίαι, αἱ κλοπαί, αἱ ἐκτομαί, οἱ κεραυνοί, οὐκέτ' εἰσὶν, παυσάμε-
νοι εἶναι, ἐπεὶ καὶ ἐγένοντο οὐκ ὄντες. Τίς γὰρ τοῖς μὲν πιστεύ-
ειν λόγος, τοῖς δὲ ἀπιστεῖν, ἐπὶ τὸ σεμνότερον περὶ αὐτῶν τῶν
ποιητῶν ἱστορηκότων; Οὐ γὰρ ἂν δι' οὐδὲ ἐνομίσθησαν θεοὶ σε-
15 μνοποιήσαντας τὴν κατ' αὐτοὺς ἱστορίαν, οὔτοι τὰ πάθη τὰ αὐ-
τῶν ἐψεύσαντο.

Ὡς μὲν οὖν οὐκ ἐσμὲν ἄθεοι Θεὸν ἄγοντες τὸν ποιητὴν
τοῦδε τοῦ παντός καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ λόγον, κατὰ δύναμιν τὴν
ἐμήν, εἰ καὶ μὴ πρὸς ἀξίαν, ἐλήλεγκται.

ΑΙ ΔΥΟ ΑΛΛΑΙ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΙ

3120 Ἔτι δὲ καὶ τροφὰς καὶ μίξεις λογοποιοῦσιν ἀθέους καθ'
ἡμῶν, ἵνα τε μισεῖν νομίζοιεν μετὰ λόγου καὶ οἰόμενοι ἢ τῷ δε-
δίττεσθαι τῆς ἐνστάσεως ἀπάξειν ἡμᾶς τοῦ βίου ἢ πικροὺς καὶ
ἀπαραιτήτους τῇ τῶν αἰτιῶν ὑπερβολῇ τοὺς ἄρχοντας παρα-
σκευάσειν, πρὸς εἰδότας παίζοντες ὅτι ἄνωθέν πως ἔθος καὶ
25 οὐκ ἐφ' ἡμῶν μόνον κατὰ τινα θεῖον νόμον καὶ λόγον παρηκο-

4. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ, Ὕμνος εἰς Δία 8 ἐ. Βλ. Ἐπιστολὴ πρὸς Τίτον, 1,12.

«Οἱ Κρηῆτες εἶναι πάντοτε ψεῦσται· διότι, Κύριε, τάφον σοῦ κατεσκεύασαν οἱ Κρηῆτες· σὺ ὅμως δὲν ἀπέθανες»⁴.

Καλλίμαχε, ἐνῶ πιστεύεις εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Διός, ἀπιστεῖς εἰς τὸν τάφον αὐτοῦ καὶ νομίζεις ὅτι θὰ κρύψῃς τὴν ἀλήθειαν, καὶ διὰ τοῦτο κηρύσσεις τὸν ἀποθανόντα εἰς τοὺς ἀγνοοῦντας· καὶ ἂν μὲν βλέπῃς τὸ σπήλαιον, ἐνθυμεῖσαι τὸν τοκετὸν τῆς Ρέας, ἂν δὲ κυττάξῃς τὸν σορὸν ἀποκρύπτεις τὸν ἀποθανόντα, ἀγνοῶν ὅτι μόνος αἰδῖος εἶναι ὁ ἀγέννητος Θεός. Διότι ἢ εἶναι ἀπίστευτοι οἱ λεγόμενοι ἀπὸ τὰ πλήθη καὶ τοὺς ποιητὰς μῦθοι περὶ τῶν θεῶν καὶ περιττὴ ἢ πρὸς αὐτοὺς εὐσέβεια (ἐφ' ὅσον ἐκεῖνοι περὶ τῶν ὁποίων οἱ λόγοι εἶναι ψευδεῖς δὲν ὑπάρχουν) ἢ, ἐὰν εἶναι ἀληθινὰ αἱ γενήσεις, οἱ ἔρωτες, οἱ φόνοι, αἱ κλοπαί, οἱ εὐνουχισμοί, οἱ κεραυνοί, δὲν ὑπάρχουν πλέον, παύσαντες νὰ εἶναι, ἐπειδὴ ἔγιναν ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξίαν. Πράγματι διὰ ποῖον λόγον εἰς ἄλλους μὲν νὰ πιστεύωμεν, εἰς ἄλλους δὲ νὰ ἀπιστοῦμεν, ἐφ' ὅσον οἱ ποιηταὶ ἔχουν διηγηθῆ αὐτοὺς διὰ νὰ ἐξυμνήσουν τούτους; Διότι ἀσφαλῶς ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἱεροποίησαν τὴν ἱστορίαν των καὶ συνετέλεσαν ὥστε νὰ πιστευθοῦν ὡς θεοί, δὲν θὰ ἐφεύρισκον ψευδῶς τὰ πάθη των.

Ἐπομένως ὅτι δὲν εἴμεθα ἄθεοι διὰ τὸν λόγον ὅτι δεχόμεθα ὡς Θεὸν τὸν ποιητὴν τοῦ σύμπαντος τούτου καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ Λόγον, ἔχει ἀποδειχθῆ κατὰ τὴν δύναμίν μου, ἔστω καὶ ὄχι κατ' ἀξίαν.

ΑΙ ΔΥΟ ΑΛΛΑΙ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΙ

- 31 Προσέτι κατασκευάζουν ἐναντίον ἡμῶν ψευδῶς κατηγορίας διὰ δεῖπνα καὶ ἐνώσεις ἀνοσίους, διὰ νὰ ἔχουν τὴν συνείδησιν ὅτι μᾶς μισοῦν εὐλόγως καὶ μὲ τὴν ιδέαν ἢ ὅτι θὰ μᾶς ἀπομακρύνουν διὰ τοῦ φόβου ἀπὸ τὸν τρόπον βίου τὸν ὁποῖον ἀκολουθοῦμεν ἢ ὅτι μὲ τὰς ὑπερβολικὰς κατηγορίας θὰ καταστήσουν τοὺς ἄρχοντας σκληροὺς καὶ δυσμενεῖς. Παίξουν ὅμως

λούθηκε προσπολεμεῖν τὴν κακίαν τῇ ἀρετῇ. Οὕτω καὶ Πυθαγόρας μὲν ἅμα τριακοσίοις ἐταίροις κατεφλέχθη πυρί, Ἡράκλειτος δὲ καὶ Δημόκριτος, ὁ μὲν τῆς Ἐφεσίων πόλεως ἠλαύνετο, ὁ δὲ τῆς Ἀβδηριτῶν ἐπικατηγορούμενος μεμηνέναι, καὶ Σωκράτους Ἀθηναῖοι θάνατον κατέγνωσαν. Ἀλλ' ὡς ἐκεῖνοι οὐδὲν χεῖρους εἰς ἀρετῆς λόγον διὰ τὴν τῶν πολλῶν δόξαν, οὐδ' ἡμῖν οὐθὲν ἐπισκοπεῖ πρὸς ὀρθότητα βίου ἢ παρά τινων ἄκριτος βλασφημία· εὐδοξοῦμεν γὰρ παρά τῷ Θεῷ.

Πλὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς ταῦτα ἀπαντήσω τὰ ἐγκλήματα. 10 Ὑμῖν μὲν οὖν καὶ δι' ὧν εἴρηκα εὖ οἶδα ἀπολελογησθαι ἐμαυτόν. Συνέσει γὰρ πάντας ὑπερφρονοῦντες, οἷς ὁ βίος ὡς πρὸς στάθμην τὸν Θεὸν κανονίζεται, ὅπως ἀνυπαίτιος καὶ ἀνεπίληπτος ὁ ἔσω ἡμῶν ἄνθρωπος αὐτῷ γένοιτο, ἴστε τούτους μὴδ' εἰς ἔννοιάν ποτε τοῦ βραχυτάτου ἐλευσομένους ἀμαρτήματος. Εἰ 15 μὲν γὰρ ἓνα τὸν ἐνταῦθα βίον βιώσεσθαι ἐπεπέισμεθα, κἂν ὑποπεύειν ἐνῆν δουλεύοντας σαρκὶ καὶ αἵματι ἢ κέρδους ἢ ἐπιθυμίας ἐλάττους γενομένους ἀμαρτεῖν· ἐπεὶ δὲ ἐφεστηκέναι μὲν οἷς ἐννοοῦμεν καὶ λαλοῦμεν καὶ νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν τὸν Θεὸν οἶδαμεν, πάντα δὲ φῶς αὐτὸν ὄντα καὶ τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν 20 ὀράν, πεπεύισμεθα δὲ τοῦ ἐνταῦθα ἀπαλλαγέντες βίου βίον ἕτερον βιώσεσθαι ἀμείνονα ἢ κατὰ τὸν ἐνθάδε καὶ ἐπουράνιον, οὐκ ἐπίγειον, ὡς ἂν μετὰ Θεοῦ καὶ σὺν Θεῷ ἀκλινεῖς καὶ ἀπαθειῖς τὴν ψυχὴν οὐχ ὡς σάρκες κἂν ἔχωμεν, ἀλλ' ὡς οὐράνιον πνεῦμα μένωμεν, ἢ συγκαταπίπτοντες τοῖς λοιποῖς χεῖρονα καὶ διὰ 25 πυρὸς (οὐ γὰρ καὶ ἡμᾶς ὡς πρόβατα ἢ ὑποζύγια, πάρεργον καὶ

13 ὁ ἔσω X ἐκάστου Π ἕκαστος Gesner

18 καὶ X οἷς Π

5. Κατὰ παράδοσιν ἐκάη εἰς ἓν ἀπὸ τὰ οἰκήματά του ὑπὸ τῶν πολιτικῶν του ἐχθρῶν, βλ. ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ ΛΑΕΡΤΙΟΥ 8,1,3.

6. Οἱ τέσσαρες αὐτοὶ στοχασμοὶ εἶναι ἐκ τῶν συνηθέστατα ἀναφερομένων

παιγνίδιον ἐνώπιον ἀνθρώπων οἱ ὅποιοι γνωρίζουν ὅτι ἀπὸ παλαιά, καὶ ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ἔχει ἐπικρατήσει ἔθιμον, κατὰ κάποιον θεῖον νόμον καὶ λόγον, ἡ κακία νὰ πολεμῇ τὴν ἀρετὴν. Οὕτω καὶ ὁ Πυθαγόρας μαζί μὲ τριακοσίους συντρόφους ἐκάη μὲ πῦρ⁵, ὁ Ἡράκλειτος καὶ ὁ Δημόκριτος ἐξωρίσθησαν, ὁ πρῶτος ἀπὸ τὴν Ἔφεσον, ὁ δεύτερος ἀπὸ τὰ Ἄβδηρα μὲ τὴν κατηγορίαν τῆς μανίας, ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι κατεδίκασαν τὸν Σωκράτην εἰς θάνατον⁶. Καὶ ὅπως ἐκεῖνοι δὲν ἦσαν καθόλου χειρότεροι εἰς τὴν κλίμακα τῆς ἀρετῆς ἐξ αἰτίας τῆς περὶ αὐτῶν γνώμης τῶν πολλῶν, οὕτω καὶ ἡμᾶς κατὰ τίποτε δὲν σκοτίζει τὴν ὀρθότητα βίου ἡ ἄκριτος ἐναντίον μας βλασφημία μερικῶν· διότι ἔχομεν καλὴν φήμην πλησίον τοῦ Θεοῦ.

Ἄλλὰ πάντως θὰ ἀπαντήσω καὶ εἰς αὐτὰς τὰς κατηγορίας. Βεβαίως γνωρίζω καλῶς ὅτι πρὸς σᾶς τοὺς ἰδίους ἔχω ἀπολογηθῆ καὶ μὲ ὅσα ἔχω εἶπει. Διότι σεῖς, ὑπερβάλλοντες ὅλους εἰς φρόνησιν, γνωρίζετε ὅτι ἐκεῖνοι τῶν ὁποίων ὁ βίος κανονίζεται μὲ στάθμην τὸν Θεόν, διὰ νὰ γίνῃ ἄψογος καὶ ἀνεπίληπτος ὁ ἐσωτερικὸς ἡμῶν ἄνθρωπος πρὸς αὐτόν, δὲν θὰ φθάσουν ποτὲ οὔτε νὰ διανοηθοῦν τὸ παραμικρὸν ἀμάρτημα. Ἐὰν βέβαια εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι θὰ ζήσωμεν μίαν μόνον ζωὴν, τὴν ἐδῶ κάτω, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μᾶς ὑποπτευθοῦν ὅτι ἀμαρτάνομεν, δουλεύοντες εἰς σάρκα καὶ αἷμα ἢ καταλαμβανόμενοι ἀπὸ φιλοκέρδειαν ἢ ἐπιθυμίαν. Ἐπειδὴ δὲ γνωρίζομεν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι παρὼν εἰς ὅλα ὅσα σκεπτόμεθα καὶ λέγομεν νύκτα καὶ ἡμέραν, ὅτι βλέπει ὅλα τὰ μυστικὰ τῆς καρδίας ἡμῶν διότι εἶναι φῶς, ἔχομεν δὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι, ὅταν ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὸν ἐδῶ βίον, θὰ ζήσωμεν ἄλλον βίον ἀνώτερον ἀπὸ τὸν παρόντα καὶ ἐπουράνιον, ὄχι ἐπίγειον, οὕτως ὥστε νὰ μένωμεν πλησίον τοῦ Θεοῦ καὶ μαζί μὲ τὸν Θεὸν ἀμετακίνητοι καὶ ἀπαθεῖς κατὰ τὴν ψυχὴν, ὄχι ὡς σάρκες, ἔστω καὶ ἂν ἔχωμεν σάρκας, ἀλλ' ὡς οὐράνιον πνεῦμα, ἢ ἐὰν καταπέσωμεν μαζί μὲ τοὺς ἄλλους, χειρότερον βίον εἰς τὸ πῦρ (διότι ὁ Θεὸς δὲν ἔπλασε καὶ ἡμᾶς ὡς παρέργως καὶ πρὸς ἀπώλειαν καὶ ἀφανισμόν, ὡσὰν πρόβατα καὶ

⁵ ὑπὸ τῶν Ἀπολογητῶν.

ἵνα ἀπολοίμεθα καὶ ἀφανισθούμεν, ἐπλασεν ὁ Θεός), ἐπὶ τούτοις οὐκ εἰκὸς ἡμᾶς ἐθελοκακεῖν οὐδ' αὐτοὺς τῷ μεγάλῳ παραδιδόναι κολασθησομένους δικαστῆ.

ΑΙ ΑΠΟΛΙΔΟΜΕΝΑΙ ΟΙΔΙΠΟΔΕΙΟΙ ΜΙΞΕΙΣ

32 Τοὺς μὲν οὖν θαυμαστὸν οὐδὲν λογοποιεῖν περὶ ἡμῶν ἃ περὶ τῶν σφετέρων λέγουσι θεῶν (καὶ γὰρ τὰ πάθη αὐτῶν δεικνύουσι μυστήρια· χρῆν δ' αὐτούς, εἰ δεινὸν τὸ ἐπ' ἀδείας καὶ ἀδιαφόρως μίγνυσθαι κρίνειν ἔμελλον, ἢ τὸν Δία μεμισηκένοι, ἐκ μητρὸς μὲν Ρέας θυγατρὸς δὲ Κόρης πεπαιδοποιημένον, γυναικὶ δὲ ἰδίᾳ ἀδελφῆ χρώμενον, ἢ τὸν τούτων ποιητὴν Ὀρφέα, ὅτι καὶ ἀνόσιον ὑπὲρ τὸν Θυέστην καὶ μιαρὸν ἐποίησε τὸν Δία· 10 καὶ γὰρ οὗτος τῇ θυγατρὶ κατὰ χρησμὸν ἐμίγη, βασιλεῦσαι θέλων καὶ ἐκδικηθῆναι)· ἡμεῖς δὲ τοσοῦτον διάφοροι εἶναι ἀπέχομεν, ὥς μηδὲ ἰδεῖν ἡμῖν πρὸς ἐπιθυμίαν ἐξεῖναι· «ὁ γὰρ βλέπων», φησί, «γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς ἤδη μεμοίχευκεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ». Οἷς οὖν μηδὲν πλέον ἐξεστὶν ὁρᾶν ἢ 15 ἐφ' ἃ ἐπλασε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὁ Θεός, ἡμῖν φῶς αὐτοὺς εἶναι, καὶ οἷς τὸ ἰδεῖν ἠδέως μοιχεία, ἐφ' ἕτερα τῶν ὀφθαλμῶν γεγνότων, μέχρις ἐννοίας κριθησομένοις, πῶς ἂν οὗτοι ἀπιστηθεῖεν σωφρονεῖν;

Οὐ γὰρ πρὸς ἀνθρωπικοὺς νόμους ὁ λόγος ἡμῖν, οὐς ἂν 20 τις γενόμενος πονηρὸς καὶ λάθοι (ἐν ἀρχῇ δὲ ὑμῖν, δεσπότης, θεοδίδακτον εἶναι τὸν καθ' ἡμᾶς λόγον ἐπιστούμην), ἀλλ' ἔστιν

8-9 γυναικὶ δὲ ἰδίᾳ ἀδελφῆ X γυναικιδιαδελφῆ Π γυναικὶ δὲ τῇ ἰδίᾳ ἀδελφῆ
Schwartz

11 βασιλεῦσαι θέλων καὶ *Dechair* βασιλεὺς ἐθέλων καὶ Θυέστης Π

υποζύγια). Ἐν ὄψει αὐτῶν δὲν εἶναι εὐλογον νὰ ἐπιδιδώμεθα ἐθελουσίως εἰς τὸ κακὸν καὶ νὰ παραδώσωμεν ἑαυτοὺς εἰς τὸν μέγαν δικαστὴν πρὸς τιμωρίαν.

ΑΙ ΑΠΟΔΙΔΟΜΕΝΑΙ ΟΙΔΙΠΟΔΕΙΟΙ ΜΙΞΕΙΣ

32 Δὲν εἶναι καθόλου περίεργον ὅτι οἱ κατήγοροι πλάσσουν δι' ἡμᾶς τοὺς ἰδίους μύθους, τοὺς ὁποίους λέγουν διὰ τοὺς θεοὺς αὐτῶν (διότι τὰ πάθη των παρουσιάζουν ὡς μυστήρια· ἐνῶ δὲ ἔπρεπε, ἐὰν πράγματι ἐθεώρουν φοβερὰν τὴν ἀναίσχυντον καὶ ἀδιάκριτον σαρκικὴν μῖξιν, ἢ τὸν Δία νὰ ἔχουν μισήσει, ἀφοῦ εἶχε τεκνοποιήσει ἀπὸ τὴν μητέρα Ρέα καὶ τὴν θυγατέρα Κόρην, εἶχε δὲ σύζυγον ἀδελφὴν του, ἢ τὸν ποιητὴν τούτων Ὀρφέα, καθ' ὅσον καὶ ἀνόσιον καὶ μιαρὸν ὑπεράνω τοῦ Θυέστου παρουσίασε τὸν Δία· διότι οὗτος συνουσιάσθη μὲ τὴν θυγατέρα συμφώνως μὲ χρησμόν, θέλων νὰ βασιλεύσῃ καὶ νὰ ἐκδικηθῇ)· ἡμεῖς δὲ εἴμεθα τόσον διαφορετικοί, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπεται οὔτε νὰ ἴδωμεν μὲ κακὴν ἐπιθυμίαν. «Διότι», λέγει, «ὁ βλέπων γυναῖκα μὲ ἐπιθυμίαν αὐτῆς, ἔχει ἤδη μοιχεύσει αὐτὴν μὲ τὴν καρδίαν του»⁷. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ ἀρνηθῇ κανεὶς ὅτι σωφρονοῦμεν ἡμεῖς, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἐπιτρέπεται νὰ βλέπωμεν τίποτε περισσότερον ἀπὸ ἐκεῖνα διὰ τὰ ὁποῖα ὁ Θεὸς ἔπλασε τοὺς ὀφθαλμούς, ὥστε οὗτοι νὰ εἶναι τὸ φῶς ἡμῶν, καὶ διὰ τοὺς ὁποίους τὸ ἡδονικὸν βλέμμα εἶναι μοιχεία, ἐφ' ὅσον οἱ ὀφθαλμοὶ ἔχουν γίνει δι' ἄλλα, καὶ οἱ ὁποῖοι θὰ κριθοῦν ἀκόμη καὶ διὰ τὰς μυχίας σκέψεις των;

Ὁ ἀπολογισμὸς ἡμῶν δὲν θὰ δοθῇ βάσει ἀνθρωπίνων νόμων, τοὺς ὁποίους εἷς πονηρὸς ἄνθρωπος θὰ ἠδύνατο νὰ παραβιάσῃ χωρὶς νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸς (εἰς τὴν ἀρχὴν, μεγαλειότατοι,

7. Ματθ. 5,28.

ἡμῖν νόμος ἢ δικαιοσύνη ἧς μέτρον ἐποίησεν αὐτοῖς καὶ τοῖς πέ-
 λας ἔχειν. Διὰ τοῦτο καὶ καθ' ἡλικίαν τοὺς μὲν υἱοὺς καὶ θυγατέ-
 ρας νοοῦμεν, τοὺς δὲ ἀδελφοὺς ἔχομεν καὶ ἀδελφὰς καὶ τοῖς
 προβεβηκόσι τὴν τῶν πατέρων καὶ μητέρων τιμὴν ἀπονέμομεν.
 5 Οὗς οὖν ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφὰς καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ γένους νοοῦμεν
 ὀνόματα, περὶ πολλοῦ ἡμῖν ἀνύβριστα καὶ ἀδιάφθορα αὐτῶν τὰ
 σώματα μένειν, πάλιν ἡμῖν λέγοντος τοῦ λόγου, «ἐάν τις διὰ
 τοῦτο ἐκ δευτέρου καταφιλήσῃ, ὅτι ἤρεσεν αὐτῷ» καὶ ἐπιφέρον-
 τος οὕτως οὖν ἀκριβώσασθαι τὸ φίλημα μᾶλλον δὲ τὸ προ-
 10 σκύνημα δεῖ, ὡς, εἴ που μικρὸν τῇ διανοίᾳ παραθολωθεῖη, ἔξω
 ἡμᾶς τῆς αἰωνίου τιθέντος ζωῆς.

33 Ἐλπίδα οὖν ζωῆς αἰωνίου ἔχοντες, τῶν ἐν τούτῳ τῷ βίῳ
 καταφρονοῦμεν μέχρι καὶ τῶν τῆς ψυχῆς ἡδέων, γυναῖκα μὲν
 ἕκαστος ἡμῶν ἦν ἡγάγετο· κατὰ τοὺς ὑφ' ἡμῶν τεθειμένους νό-
 15 μους νομίζων καὶ ταύτην μέχρι τοῦ παιδοποιήσασθαι. Ὡς γὰρ ὁ
 γεωργὸς καταβαλὼν εἰς γῆν τὰ σπέρματα ἄμητον περιμένει οὐκ
 ἐπισπείρων, καὶ ἡμῖν μέτρον ἐπιθυμίας ἢ παιδοποιῖα. Εὐροῖς δ'
 ἂν πολλοὺς τῶν παρ' ἡμῖν καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας καταγηρά-
 σκοντας ἀγάμους ἐλπίδι τοῦ μᾶλλον συνέσεσθαι τῷ Θεῷ. Εἰ δὲ
 20 τὸ ἐν παρθενίᾳ καὶ ἐν εὐνουχίᾳ μεῖναι μᾶλλον παρίστησι τῷ
 Θεῷ, τὸ δὲ μέχρις ἐννοίας καὶ ἐπιθυμίας ἐλθεῖν ἀπάγει, ὧν τὰς
 ἐννοίας φεύγομεν, πολὺ πρότερον τὰ ἔργα παραιτούμεθα. Οὐ
 γὰρ μελέτη λόγων ἀλλ' ἐπιδείξει καὶ διδασκαλίᾳ ἔργων τὰ ἡμέ-
 τερα· ἢ οἷός τις ἐτέχθη μένειν ἢ ἐφ' ἐνὶ γάμῳ· ὁ γὰρ δεύτερος
 25 εὐπρεπὴς ἐστὶ μοιχεία. «Ὅς γὰρ ἂν ἀπολύσῃ», φησί, «τὴν γυ-

1 ἢ δικαιοσύνη ἧς Χρήστου ἢ δικαιοσύνης Π αὐτοῖς καὶ τοῖς Χρήστου αὐ-
 τοῦς καὶ τοὺς Π

8-9 μετὰ ἐπιφέροντος κενὸν Π

8. Πρόκειται περὶ ἐντολῆς ἢ ὅποια πιθανῶς περιείχετο εἰς κυκλοφοροῦν
 τότε, ἀγνωστον δὲ τώρα, ἐγχειρίδιον λατρευτικῶν καὶ ἠθικῶν διατάξεων.

σᾶς διεβεβαίωσα ὅτι ἡ διδασκαλία ἡμῶν εἶναι θεοδίδακτος), ἀλλὰ νόμος εἰς ἡμᾶς εἶναι ἡ δικαιοσύνη, τῆς ὁποίας ὠρίσε νὰ τηροῦμεν μέτρον μεταξὺ τῶν ἑαυτῶν μας καὶ τῶν πλησίον. Διὰ τοῦτο κατὰ ἡλικίαν ἄλλους μὲν θεωροῦμεν υἱοὺς καὶ θυγατέρας, ἄλλους δὲ ἔχομεν ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφάς, ἐνῶ εἰς τοὺς προχωρημένους ἀπονέμομεν τὴν τιμὴν τῶν πατέρων καὶ μητέρων. Αὐτῶν λοιπὸν, τοὺς ὁποίους θεωροῦμεν ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφάς καὶ τὰ παρόμοια, φροντίζομεν ἐπιμελῶς νὰ μένουν τὰ σώματα ἀμόλυντα καὶ ἀδιάφορα, καθ' ὅσον πάλιν μᾶς λέγει ὁ λόγος, «ἐὰν κανεὶς φιλήσῃ διὰ δευτέραν φοράν διὰ τοῦτο, ὅτι τοῦ ἤρεσε»⁸ καὶ μᾶς κατηγορεῖ... Πρέπει λοιπὸν νὰ προσέχωμεν τὸ φίλημα, μᾶλλον δὲ τὸν θρησκευτικὸν χαιρετισμόν⁹, τόσον πολὺ, ὥσταν νὰ μᾶς τοποθετῇ ἔξω ἀπὸ τὴν αἰώνιον ζωὴν, ἐὰν θολωθῇ διὰ τῆς παραμικρᾶς πονηρᾶς σκέψεως.

33 Ἔχοντες λοιπὸν τὴν ἐλπίδα τῆς αἰωνίου ζωῆς, καταφρονοῦμεν τὰ ἀγαθὰ τοῦ βίου τούτου, μέχρι καὶ τῶν ἡδονῶν τῆς ψυχῆς. Οὕτως ἕκαστος ἀπὸ ἡμᾶς θεωρεῖ γυναῖκα τοῦ αὐτὴν τὴν ὁποίαν ἔλαβε συμφώνως πρὸς τοὺς ἰσχύοντας εἰς ἡμᾶς νόμους, καὶ αὐτὴν μόνον μὲ σκοπὸν τὴν παιδοποιΐαν. Διότι ὅπως ὁ γεωργός, ἀφοῦ καταβάλλῃ εἰς τὴν γῆν τὰ σπέρματα περιμένει τὸν θερισμὸν χωρὶς νὰ συνεχίξῃ τὴν σπορὰν ἐπ' αὐτῶν, οὕτω καὶ εἰς ἡμᾶς μέτρον τῆς ἐπιθυμίας εἶναι ἡ παιδοποιΐα. Θὰ ἦτο δὲ δυνατὸν νὰ εὑρετε πολλοὺς μεταξὺ ἡμῶν, ἄνδρας καὶ γυναῖκας, γηράζοντας ἀγάμους μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ εὐρεθοῦν πλησιέστερον τοῦ Θεοῦ. Ἐὰν δὲ τὸ νὰ μένη κανεὶς ἐν παρθενίᾳ καὶ ἐν ἐγκρατείᾳ φέρῃ πλησίον τοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ νὰ φθάσῃ κανεὶς εἰς ἐπιθυμίαν καὶ κατὰ διάνοιαν ἀκόμη ἀπομακρύνῃ, τῶν πραγμάτων τῶν ὁποίων ἀποφεύγομεν τὰς σκέψεις πολὺ περισσότερον ἐγκαταλείπομεν τὰ ἔργα· διότι ἡ διαγωγή ἡμῶν δὲν εἶναι λογοκοπία, ἀλλὰ ἐπίδειξις καὶ σχολεῖον ἔργων. Ἐπομένως ἡ νὰ μένη κανεὶς ὅπως ἐγεννήθη ἢ νὰ κάμῃ ἓνα μόνον γάμον· διότι ὁ δεύ-

9. Προφανῶς ὁ λόγος ἐδῶ εἶναι περὶ τοῦ φιλήματος εἰρήνης κατὰ τὴν λειτουργίαν.

ναῖκα αὐτοῦ καὶ γαμήση ἄλλην, μοιχᾶται», οὔτε ἀπολύειν ἐπι-
 τρέπων ἢς ἔπαυσέ τις τὴν παρθενίαν οὔτε ἐπιγαμεῖν. Ὁ γὰρ
 ἀποστερῶν ἑαυτὸν τῆς προτέρας γυναικός, καὶ εἰ τέθνηκεν, μοι-
 χός ἐστιν παρακεκαλυμμένος, παραβαίνων μὲν τὴν χειρα τοῦ
 5 Θεοῦ, ὅτι ἐν ἀρχῇ ὁ Θεὸς ἓνα ἄνδρα ἔπλασε καὶ μίαν γυναῖκα,
 λύων δὲ τῆς σαρκὸς πρὸς σάρκα κατὰ τὴν ἔνωσιν πρὸς αὔξησιν
 τοῦ γένους κοινωνίαν.

34 Ἄλλ' οἱ τοιοῦτοι (ὥστε ἂν εἴποιμι τὰ ἀπόρρητα;) ἀκούομεν
 τὰ τῆς παροιμίας «ἡ πόρνη τὴν σὺφρονα». Οἱ γὰρ ἀγορὰν
 10 στήσαντες πορνείας καὶ καταγωγὰς ἀθέσμους πεπονημένοι τοῖς
 νέοις πάσης αἰσχρᾶς ἡδονῆς καὶ μηδὲ τῶν ἀρσένων φειδόμενοι,
 «ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὰ δεινὰ κατεργαζόμενοι», ὄσων σεμνότερα
 καὶ εὐειδέστερα σώματα, παντοίως αὐτὰ ὑβρίζοντες, ἀτιμοῦντες
 καὶ τὸ ποιητὸν τοῦ Θεοῦ καλὸν (οὐ γὰρ αὐτοποίητον ἐπὶ γῆς τὸ
 15 κάλλος, ἀλλὰ ὑπὸ χειρὸς καὶ γνώμης πεμπόμενον τοῦ Θεοῦ),
 οὔτοι δὲ ἂ συνίσασιν αὐτοῖς καὶ τοὺς σφετέρους λέγουσι θεούς,
 ἐπ' αὐτῶν ὡς σεμνὰ καὶ τῶν θεῶν ἄξια αὐχοῦντες, ταῦτα ἡμᾶς
 λαιδοροῦνται, κακίζοντες οἱ μοιχοὶ καὶ παιδερασταὶ τοὺς εὐνού-
 χους καὶ μονογάμους, οἱ δίκην ἰχθύων ζῶντες (καὶ γὰρ οὔτοι
 20 καταπίνουσι τὸν ἐμπεσόντα, ἐλαύνοντες ὁ ἰσχυρότερος τὸν
 ἀσθενέστερον, καὶ τοῦτό ἐστι σαρκῶν ἄπτεσθαι ἀνθρωπικῶν,
 τὸ κειμένων νόμων, οὗς ὑμεῖς καὶ οἱ ὑμέτεροι πρόγονοι πρὸς
 πᾶσαν δικαιοσύνην ἐξετάσαντες ἐθήκατε, παρὰ τούτους αὐτοὺς
 βιάζεσθαι, ὡς μηδὲ τοὺς ὑφ' ὑμῶν καταπεμπομένους ἡγεμόνας

6 αὔξησιν X μῖξιν Π

8 ὥστε X ὅτι Π χειρ Βαάνους ὦ τί χειρ Ἀρέθα καὶ τί Wilamowitz

17 ἄξια Schwartz αὐτὰ Π

10. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀθηναγόρου, λόγῳ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Μοντανι-
 σμοῦ, παρετηρεῖτο μεγάλη αὐστηρότης εἰς τὸ θέμα τοῦ γάμου.

11. Μαθ. 19,9.

τερος εἶναι εὐπρεπῆς μοιχεία¹⁰. Διότι, λέγει, «ὅποιος ἀπολύση τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ νυμφευθῆ ἄλλην, μοιχεύει»¹¹, μὴ ἐπιτρέπων οὔτε νὰ ἀπολύη ἐκείνην τῆς ὁποίας ἔπαυσε τὴν παρθενίαν οὔτε νὰ νυμφευθῆ ἄλλην· ὁ ἀποστερῶν ἑαυτὸν τῆς πρώτης γυναικός, καὶ ἐὰν ἀκόμη ἔχη ἀποθάνει αὕτη, εἶναι πράγματι μοιχὸς κεκαλυμμένος, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀποκρούων τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ἐν ἀρχῇ ὁ Θεὸς ἔπλασεν ἕνα ἄνδρα καὶ μίαν γυναῖκα, διαλύων δὲ τὴν κοινωνίαν σαρκὸς πρὸς σάρκα κατὰ τὴν ἔνωσιν πρὸς αὐξήσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

34 Ἄλλ' ἐνῶ εἴμεθα τόσον αὐστηροὶ (ὥστε χρειάζεται νὰ εἶπω πράγματα ἀνεπίτρεπτα;), ἀκούομεν τὰ τῆς παροιμίας «ἡ πόρνη κατηγορεῖ τὴν σώφρονα»¹². Διότι αὐτοὶ οἱ ὅποιοι ὠργάνωσαν ἀγορὰν πορνείας καὶ ἴδρυσαν ἁμαρτωλοὺς οἴκους πάσης αἰσχρᾶς ἡδονῆς διὰ τοὺς νέους, μὴ φειδόμενοι οὔτε τῶν ἀρρένων, «διαπράττοντες φοβερὰ πράγματα ἄρρενες εἰς ἄρρενας»¹³, ὅσοι ἔχουν λαμπρότερα καὶ ὠραιότερα σώματα προβάλλουν αὐτά, καὶ συγχρόνως ἀτιμάζουν τὸ καλὸν δημιουργημὰ τοῦ Θεοῦ (διότι τὸ ἐπὶ τῆς γῆς κάλλος δὲν εἶναι αὐτοδημιούργητον, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν χεῖρα καὶ γνώμην τοῦ Θεοῦ), οὗτοι ἀκριβῶς κατηγοροῦν ἡμᾶς δι' ὅσα ἔχουν τὴν συνείδησιν ὅτι πράττουν οἱ ἴδιοι καὶ ὅσα λέγουν ὅτι καὶ οἱ θεοὶ τῶν ἐνεργοῦν, καυχώμενοι δι' αὐτὰ ὡς σεμνὰ καὶ ἄξια τῶν θεῶν. Οἱ μοιχοὶ καὶ παιδερασταὶ κακίζουσιν τοὺς ἐγκρατεῖς καὶ μονογάμους, οἱ ζῶντες ὡς ἰχθύες (διότι οὗτοι καταπίνουσιν ὅ,τι πέση ἐμπρὸς τῶν, διώκοντες ὁ ἰσχυρότερος τὸν ἀσθενέστερον, καὶ τοῦτο εἶναι ἡ βρῶσις ἀνθρωπίνων σαρκῶν· ἐνῶ ὑπάρχουν νόμοι, τοὺς ὁποίους σεῖς καὶ οἱ πρόγονοί σας ἔχετε ἐκδώσει μετὰ προσεκτικὴν ἐξέτασιν πρὸς ἐπιβολὴν τῆς δικαιοσύνης, αὐτοὶ παρὰ τούτους χρησιμοποιοῦν βίαν, ὥστε οὔτε οἱ ἀποστελλόμενοι ἀπὸ σαῶς διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν νὰ μὴ ἀρκοῦν εἰς τὴν ἐπιβολὴν τῆς τάξεως μὲ τὰς δίκας) κακίζουσιν ἡμᾶς εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἐπι-

12. Ἄγνωστος ἄλλοθεν ἡ παροιμία.

13. Ρωμ. 1,27.

τῶν ἐθνῶν ἐξαρκεῖν ταῖς δίκαις) οἷς οὐδὲ παιομένοις μὴ παρέχειν ἑαυτοὺς οὐδὲ κακῶς ἀκούουσιν μὴ εὐλογεῖν ἔξεστιν· οὐ γὰρ ἀπαρκεῖ δίκαιον εἶναι (ἔστι δὲ δικαιοσύνη ἴσα ἴσοις ἀμείβειν), ἀλλ' ἀγαθοῖς καὶ ἀνεξικάκοις εἶναι πρόκειται.

ΤΑ ΑΠΟΔΙΔΟΜΕΝΑ ΘΥΕΣΤΕΙΑ ΔΕΙΠΝΑ

35 Τίς οὖν εὔφρονῶν εἶποι τοιούτους ὄντας ἡμᾶς ἀνδροφόνους εἶναι; Οὐ γὰρ ἔστι πάσασθαι κρεῶν ἀνθρωπικῶν μὴ πρότερον ἀποκτεῖνασί τινα. Τὸ πρότερον οὖν ψευδόμενοι, ψεύδονται καὶ τὸ δεύτερον. Κἂν μὲν τις αὐτοὺς ἔρηται εἰ ἐωράκασιν ἃ λέγουσιν, οὐδεὶς ἔστιν οὕτως ἀπηρυθριασμένος ὡς εἰπεῖν ἰδεῖν. Καί-
10 τοι καὶ δοῦλοι εἰσιν ἡμῖν, τοῖς μὲν καὶ πλείους τοῖς δὲ ἐλάττους, οὐδὲ οὐκ ἔστι λαθεῖν· ἀλλὰ καὶ τούτων οὐδεὶς καθ' ἡμῶν τὰ τηλικαῦτα οὐδὲ κατεψεύσατο. Οὐδὲ γὰρ ἴσασιν οὐδ' ἰδεῖν κἂν δικαίως φονευόμενον ὑπομένοντα, τούτων τίς ἂν κατεῖποι ἢ ἀνδροφονίαν ἢ ἀνθρωποβορίαν; Τίς οὐχ ἤττον περὶ σπουδῆς τὰς
15 δι' ὄπλων ἀγωνίας καὶ διὰ θηρίων καὶ μάλιστα τὰς ὑφ' ὑμῶν ἀγομένας ἔχει; Ἀλλ' ἡμεῖς πλησίον εἶναι τὸ ἰδεῖν φονευόμενον τοῦ ἀποκτεῖναι νομίζοντες, ἀπηγορεύσαμεν τὰς τοιαύτας θέας. Πῶς οὖν οἱ μὴδὲ ὀρῶντες ἵνα μὴ ἑαυτοῖς ἄγος καὶ μίασμα προσ-
τριψαίμεθα, φονεύειν δυνάμεθα; Καὶ οἱ τὰς τοῖς ἀμβλωθριδίοις
20 χρωμένας ἀνδροφονεῖν τε καὶ λόγον ὑφέξειν τῆς ἐξαμβλώσεως

8 ψεύδονται καὶ προστίθ. X ψεύδονται προστίθ. Gesner κατελέγχουσι προστίθ. Schwartz

15 τίς οὐχ ἤττον περὶ σπουδῆς X τίς οὐχ ἢ τῶν περὶ σπουδῆς Π τίς οὐχ ὑμῶν περισπούδαστος Gesner τίς οὐχ ἠδυπαθῶν σπουδᾶς περὶ Geffeken

14. Ὁ Ἀθηναγόρας δὲν εἶχεν ἀναγνώσει τὸ Μαρτύριον τῶν εἰς τὴν Λυῶνα καὶ Βίενναν, κατὰ τὸ ὁποῖον δοῦλοι βασανισθέντες ἐπέρριψαν τοιαύτην ψευδῆ

τρέπεται νὰ μὴ στρέφωμεν τὴν παρεϊάν ὅταν κτυπώμεθα καὶ νὰ μὴ εὐλογῶμεν ὅταν ὑβρίζωμεθα. Διότι δὲν ἀρκεῖ εἰς ἡμᾶς νὰ εἴμεθα δίκαιοι (εἶναι δὲ δικαιοσύνη τὸ νὰ ἀποδίδωνται ἴσα εἰς τὰ ἴσα), ἀλλὰ πρέπει νὰ εἴμεθα ἀγαθοὶ καὶ ἀνεξίκακοι.

ΤΑ ΑΠΟΔΙΔΟΜΕΝΑ ΘΥΕΣΤΕΙΑ ΔΕΙΠΝΑ

35 Ποῖος λογικὸς λοιπὸν θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπη ὅτι εἴμεθα ἀνθρωποκτόνοι, ἐνῶ εἴμεθα τοιαύτης διαγωγῆς; Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ φάγωμεν ἀνθρώπινα κρέατα, ἐὰν δὲν φονεύσωμεν προηγουμένως κάποιον. Ψευδόμενοι λοιπὸν εἰς τὸ προηγούμενον, ψεύδονται καὶ εἰς τὸ δεύτερον. Καὶ ἂν ἐρωτήση κανεὶς αὐτούς, ἐὰν ἔχουν ἴδει ὅσα λέγουν, κανεὶς δὲν εἶναι τόσον ἀδιάντροπος ὥστε νὰ εἶπη ὅτι εἶδε. Καὶ ὅμως ὑπάρχουν εἰς ἡμᾶς καὶ δοῦλοι, εἰς ἄλλους περισσότεροι εἰς ἄλλους ὀλιγώτεροι, τῶν ὁποίων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαφύγωμεν τὴν προσοχὴν· κανεὶς δὲ ἀπὸ αὐτούς δὲν ἐπέρριπεν ἐναντίον ἡμῶν τοιαύτας ψευδεῖς κατηγορίας¹⁴. Ἐναντίον αὐτῶν, διὰ τοὺς ὁποίους γνωρίζουν ὅτι δὲν ἀνέχονται οὔτε κἂν ἓνα δικαίως φονευόμενον, ποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ καταγγεῖλῃ δι' ἀνθρωποφονίαν ἢ ἀνθρωποφαγίαν; Ποῖος ἐνδιαφέρεται ἐξ ἴσου μὲ αὐτούς διὰ ὀπλομαχίας καὶ θηριομαχίας, καὶ μάλιστα τὰς ὀργανουμένας ἀπὸ σᾶς; Ἡμεῖς ὅμως, ἐπειδὴ νομίζομεν ὅτι τὸ νὰ ἴδωμεν φονευόμενον εἶναι πλησίον τοῦ φόνου, ἀπηγορεύσαμεν τὰς τοιαύτας θέας. Πῶς λοιπὸν δυνάμεθα νὰ φονεύσωμεν ἡμεῖς, οἱ ὁποῖοι οὔτε κἂν βλέπωμεν τοιαῦτα θεάματα διὰ νὰ μὴ προσάψωμεν εἰς ἑαυτοὺς ἄγος καὶ μίασμα; Καὶ κατὰ ποίαν λογικὴν ἀνθρωποφονοῦμεν ἡμεῖς οἱ ὁποῖοι λέγομεν ὅτι αἱ γυναῖκες αἱ χρησιμοποιοῦσαι ὄργανα ἀμβλωτικὰ εἶναι ἀνθρωποφόνοι καὶ θὰ δώσουν λόγον εἰς τὸν Θεὸν διὰ τὴν ἀμβλωσιν; Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι δυνατὸν ὁ

κατηγορίαν, ΕΥΣΕΒΙΟΥ, *Ἐκκλ. Ἱστορία* 5,1,14. Τοῦτο ἐγράφη περίπου τὴν ἰδίαν ἐποχὴν μετὰ τῆς *Πρεσβείας*.

τῷ Θεῷ φαμεν, κατὰ ποῖον ἀνδροφονοῦμεν λόγον; Οὐ γὰρ τοῦ αὐτοῦ νομίζεις καὶ τὸ κατὰ γαστρὸς ζῶον εἶναι καὶ διὰ τοῦτο αὐτοῦ μέλεις τῷ Θεῷ, καὶ τὰ παρεληλυθότα εἰς τὸν βίον φονεύειν, καὶ μὴ ἐκτιθέναι μὲν τὸ γεννηθέν, ὡς τῶν ἐκτιθέντων τε-
5 κνοκτονούντων, πάλιν δὲ τὸ τραφέν ἀναιρεῖν· ἀλλ' ἐσμὲν πάντα πανταχοῦ ὅμοιοι καὶ ἴσοι, δουλεύοντες τῷ λόγῳ καὶ οὐ κρατοῦντες αὐτοῦ.

36 Τίς ἂν οὖν ἀνάστασιν πεπιστευκῶς ἐπὶ σώμασιν ἀναστησο-
μένοις ἑαυτὸν παράσχοι τάφον; Οὐ γὰρ τῶν αὐτῶν καὶ ἀναστή-
10 σεσθαι ἡμῶν πεπειῖσθαι τὰ σώματα καὶ ἐσθίειν αὐτὰ ὡς οὐκ ἀναστησόμενα, καὶ ἀποδώσειν μὲν νομίζεις τὴν γῆν τοὺς ἰδίους νεκρούς, οὐδ' ἐτις αὐτὸς ἐγκατέθαπεν αὐτῷ, μὴ ἀπαιτήσεσθαι. Τούναντίον μὲν οὖν εἰκὸς τοὺς μὲν μῆτε λόγον ὑφέξειν τοῦ ἐν-
ταῦθα ἢ πονηροῦ ἢ χρηστοῦ βίου μῆτε ἀνάστασιν εἶναι οἰομέ-
15 νους συναπόλλυσθαι δὲ τῷ σώματι καὶ τὴν ψυχὴν καὶ οἷον ἐναποσβέννυσθαι λογιζομένους, μηδενὸς ἂν ἀποσχέσθαι τολμήματος· τοὺς δὲ μηδὲν ἀνεξέταστον ἔσεσθαι παρὰ τῷ Θεῷ, συγκο-
λασθήσεσθαι δὲ καὶ τὸ ὑπουργῆσαν σῶμα ταῖς ἀλόγοις ὀρμαῖς τῆς ψυχῆς καὶ ἐπιθυμίας πεπεισμένους, οὐδεὶς λόγος ἔχει οὐδὲ
20 τῶν βραχυτάτων τι ἀμαρτεῖν.

Εἰ δὲ τῷ λῆρος πολὺς δοκεῖ τὸ σαπὲν καὶ διαλυθὲν καὶ ἀφανισθὲν σῶμα συστήναι πάλιν, κακίας μὲν οὐκ ἂν εἰκότως δόξαν ἀποφεροίμεθα διὰ τοὺς οὐ πιστεύοντας ἀλλ' εὐηθείας· οἷς γὰρ ἀπατῶμεν ἑαυτοὺς λόγοις ἀδικοῦμεν οὐδένα. Ὅτι μέντοι οὐ
25 καθ' ἡμᾶς μόνον ἀναστήσεται τὰ σώματα, ἀλλὰ καὶ κατὰ πολλοὺς τῶν φιλοσόφων, περίεργον ἐπὶ τοῦ παρόντος δεικνύειν, ἵνα μὴ ἐξαγωνίους τοῖς προκειμένοις ἐπεισάγειν δοκῶμεν λόγους, ἢ περὶ νοητῶν καὶ αἰσθητῶν καὶ τῆς τούτων συστάσεως λέγοντες ἢ ὅτι πρεσβύτερα τὰ ἀσώματα τῶν σωμάτων καὶ τὰ νοητὰ προ-

ἴδιος ἄνθρωπος νὰ πιστεύη ὅτι τὸ ἔμβρυον εἰς τὴν κοιλίαν εἶναι ζωντανὸν καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀντικείμενον φροντίδος εἰς τὸν Θεὸν καὶ συγχρόνως νὰ φονεύῃ τὰ ἐλθόντα ἤδη εἰς τὴν ζωὴν ὄντα, ὁ ἴδιος ἄνθρωπος καὶ νὰ μὴ ἐκθέτῃ τὸ γεννηθέν, καθ' ὅσον φρονεῖ ὅτι οἱ ἐκθέτοντες τεκνοκτονοῦν, καὶ συγχρόνως νὰ φονεύῃ τὸ ἀνατραφέν· ἀλλ' εἴμεθα πάντοτε καθ' ὅλα ὅμοιοι καὶ ἴσοι, ὑπηρετῶν τοῦ λόγου καὶ ὄχι κυρίαρχοι αὐτοῦ.

36 Ἄλλωστε ποῖος ἄνθρωπος, πιστεύων εἰς τὴν ἀνάστασιν, θὰ καταστήσῃ ἑαυτὸν τάφον διὰ σώματα τὰ ὁποῖα θὰ ἀναστηθῶν; Διότι δὲν ἀρμόζει εἰς τὰ ἴδια πρόσωπα καὶ νὰ πιστεύουν ὅτι θὰ ἀναστηθῶν τὰ σώματα ἡμῶν καὶ νὰ τρώγουν ὡσὰν νὰ μὴ πρόκειται νὰ ἀναστηθῶν, νὰ νομίζουν ὅτι ἢ μὲν γῆ θὰ ἀποδώσῃ τοὺς νεκροὺς τῆς, ὅσους δὲ ἔθαψεν κάποιος μέσα του δὲν θὰ ζητηθῶν. Τὸ ἀντίθετον βεβαίως εἶναι εὐλογον νὰ συμβῆ· αὐτοί, οἱ ὁποῖοι νομίζουν ὅτι οὔτε λόγον θὰ δώσουν διὰ τὸν ἐδῶ βίον, εἴτε πονηρὸν εἴτε ἀγαθόν, οὔτε ἀνάστασις θὰ ὑπάρχῃ, ἀλλὰ φρονοῦν ὅτι θὰ συγκαταστραφῇ μὲ τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ, δὲν πρόκειται νὰ ἀπόσχουν ἀπὸ κανέν τὸλμημα· αὐτοὶ δέ, οἱ ὁποῖοι εἶναι πεπεισμένοι ὅτι τίποτε δὲν θὰ μείνῃ ἀνεξέταστον ἀπὸ τὸν Θεόν, θὰ τιμωρηθῇ δὲ μαζὶ καὶ τὸ σῶμα τὸ ὁποῖον ὑπηρετήσῃ τὰς ἀλόγους ὁρμὰς τῆς ψυχῆς καὶ ἐπιθυμίας, δὲν ἔχουν κανένα λόγον νὰ διαπράξουν τὴν μικροτέραν ἁμαρτίαν.

Ἐὰν δὲ φαίνεται εἰς κάποιον ἀνόητος φλυαρία τὸ νὰ ἀνασυσταθῇ πάλιν τὸ σαπὲν καὶ διαλυθὲν καὶ ἀφανισθὲν σῶμα, δὲν εἶναι εὐλογον νὰ κατηγορώμεθα ἀπὸ τοὺς ἀπίστους διὰ κακίαν ἀλλὰ δι' ἀφέλειαν. Διότι μὲ τοὺς λόγους διὰ τῶν ὁποίων ἀπατῶμεν τοὺς ἑαυτοὺς μας δὲν ἀδικοῦμεν κανένα. Ὅτι ὅμως δὲν εἴμεθα μόνον ἡμεῖς οἱ κηρύσσοντες ὅτι θὰ ἀναστηθῶν τὰ σώματα, ἀλλ' εἶναι καὶ πολλοὶ φιλόσοφοι, θὰ ἦτο ἐκτὸς θέσεως νὰ ἐκθέσωμεν τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος, διὰ νὰ μὴ φανῇ ὅτι εἰσάγωμεν θέματα ἄσχετα πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς πραγματείας ταύτης, εἴτε ὁμιλοῦντες περὶ νοητῶν καὶ αἰσθητῶν καὶ τῆς δημιουργίας τούτων εἴτε ἀναπτύσσοντες ὅτι τὰ ἀσώματα εἶναι παλαιότερα τῶν σωμάτων καὶ τὰ νοητὰ προηγούνται τῶν αἰ-

ἀγει τῶν αἰσθητῶν κᾶν πρώτοις περιπίπτωμεν τοῖς αἰσθητοῖς συνισταμένων ἐκ μὲν τῶν ἀσωμάτων κατὰ τὴν ἐπισύνθεσιν τῶν νοητῶν σωμάτων, ἐκ δὲ τῶν νοητῶν τῶν αἰσθητῶν. Οὐ γὰρ κωλύει κατὰ τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν Πλάτωνα γενομένης 5 τῆς διαλύσεως τῶν σωμάτων ἐξ ὧν τὴν ἀρχὴν συνέστη, ἀπὸ τῶν αὐτῶν αὐτὰ καὶ πάλιν συστήναι.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

37 Ἄλλ' ἀνακείσθω μὲν ὁ περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγος. Ὑμεῖς δέ, ὧ πάντα ἐν πᾶσι φύσει καὶ παιδείᾳ χρηστοὶ καὶ μέτριοι καὶ φιλόανθρωποι καὶ τῆς βασιλείας ἄξιοι, διαλελυμένω μὲν τὰ ἐγ-
10 κλήματα, ἐπιδεδειχότι δὲ ὅτι καὶ θεοσεβεῖς καὶ ἐπιεικεῖς καὶ τὰς ψυχὰς κεκοσμημένοι, τὴν βασιλικὴν κεφαλὴν ἐπινεύσατε. Τίνες γὰρ καὶ δικαιότεροι ὧν δέονται τυχεῖν ἢ οἵτινες περὶ μὲν τῆς ἀρχῆς τῆς ὑμετέρας εὐχόμεθα ἵνα παῖς μὲν παρὰ πατρὸς κατὰ τὸ δικαιότατον διαδέχησθε τὴν βασιλείαν, αὔξην δὲ καὶ ἐπίδοσιν
15 καὶ ἡ ἀρχὴ ὑμῶν, πάντων ὑποχειρίων γιγνομένων, λαμβάνη; Τοῦτο δ' ἔστι καὶ πρὸς ἡμῶν, «ὅπως ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγοιμεν», αὐτοὶ δὲ πάντα τὰ κεκελευσμένα προθύμως ὑπηρετοῖμεν.

3 τῶν αἰσθητῶν προστίθ. *Suffridus Petrus*

12 κεκοσμημένοι X κεκολασμένοι Π

σθητῶν, ἔστω καὶ ἂν κατὰ πρῶτον λαμβάνωμεν ἐμπειρίαν τῶν αἰσθητῶν εἴτε περιγράφοντες τὴν σύστασιν τῶν νοητῶν σωμάτων διὰ συνθέσεως ἀπὸ τὰ ἀσώματα, τῶν δὲ αἰσθητῶν ἀπὸ τὰ νοητά. Διότι κατὰ τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν Πλάτωνα τίποτε δὲν ἐμποδίζει, ὅταν τὰ σώματα διαλυθοῦν, νὰ συσταθοῦν πάλιν τὰ ἴδια ἀπὸ τὰ αὐτὰ μόρια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνεκροτήθησαν εἰς τὴν ἀρχήν.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

37 Ἄλλ' ἢ διαπραγμάτευσις περὶ ἀναστάσεως ἃς ἀναβληθῆ¹⁵. Σεῖς δέ, οἱ ὁποῖοι εἴσθε πάντοτε εἰς ὅλα κατὰ φύσιν καὶ παιδείαν ἀγαθοί, μετριοπαθεῖς φιλόθρωποι καὶ ἄξιοι τῆς βασιλείας, ἀφοῦ ἀνεσκεύασα τὰς κατηγορίας, ἀπέδειξα δὲ ὅτι εἴμεθα θεοσεβεῖς καὶ σεμνοὶ καὶ στολισμένοι εἰς τὰς ψυχάς, δώσατέ μου τὴν βασιλικὴν ἔγκρισιν. Διότι ποῖοι δικαιοῦνται νὰ ἐπιτύχουν ὅσα ζητοῦν περισσότερο ἀπὸ ἡμᾶς, οἱ ὁποῖοι περὶ μὲν τῆς ἐξουσίας σας εὐχόμεθα νὰ διαδέχεσθε τὴν βασιλείαν υἱὸς ἀπὸ τὸν πατέρα, ὅπως εἶναι δικαιοτάτον, νὰ λαμβάνη δὲ ἡ ἐξουσία σας αὐξησιν καὶ ἐπίδοσιν, καὶ ὅλοι νὰ ὑποτάσσωνται εἰς αὐτήν; Τοῦτο εἶναι ἐπίσης πρὸς τὸ συμφέρον ἡμῶν, «ὥστε νὰ διάγωμεν ἡρεμον καὶ ἡσυχον βίον»¹⁶, καὶ νὰ ἐκτελῶμεν προθύμως ὅλας τὰς διαταγὰς σας.

15. Ὑπαινιγμὸς περὶ τῆς προθέσεως τοῦ Ἀθηναγόρου νὰ συντάξῃ τὸ ἔργον *Περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν*.

16. Α' Τιμ. 2,2.

ΠΕΡΙ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΝΕΚΡΩΝ

ΚΕΙΜΕΝΟΝ – ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΠΕΡΙ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΝΕΚΡΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1 Παντὶ δόγματι καὶ λόγῳ τῆς ἐν τόποις ἀληθείας ἐχομένῳ
παραφύεται τι ψεῦδος· παραφύεται δὲ οὐκ ἐξ ὑποκειμένης τινὸς
ἀρχῆς κατὰ φύσιν ὀρμώμενον ἢ τῆς κατ' αὐτὸ ὅπερ ἐστὶν ἕκα-
στον αἰτίας, ἀλλ' ὑπὸ τῶν τὴν ἐκθεσμον σπορὰν ἐπὶ διαφθορᾷ
5 τῆς ἀληθείας τετιμηκότων σπουδαζόμενον. Τοῦτο δ' ἐστὶν εὐ-
ρεῖν πρῶτον μὲν ἐκ τῶν πάλαι ταῖς περὶ τούτων φροντίσιν
ἐσχολακότων καὶ τῆς ἐκείνων πρὸς τε τοὺς ἑαυτῶν πρεσβυτέ-
ρους καὶ τοὺς ὁμοχρόνους γενομένης διαφορᾶς, οὐχ ἥκιστα δὲ ἐξ
αὐτῆς τῆς τῶν ἐν μέσῳ στρεφομένων ταραχῆς. Οὐδὲν γὰρ τῶν
10 ἀληθῶν οἱ τοιοῦτοι κατέλιπον ἀσυκοφάντητον, οὐ τὴν οὐσίαν
τοῦ Θεοῦ, οὐ τὴν γνώσιν, οὐ τὴν ἐνέργειαν, οὐ τὰ τούτοις ἐφεξῆς
καθ' εἰρμὸν ἐπόμενα καὶ τὸν τῆς εὐσεβείας ἡμῖν ὑπογράφοντα
λόγον· ἀλλ' οἱ μὲν πάντῃ καὶ καθάπαξ ἀπογινώσκουσι τὴν περὶ
τούτων ἀλήθειαν, οἱ δὲ πρὸς τὸ δοκοῦν αὐτοῖς διαστρέφουσιν, οἱ
15 δὲ καὶ περὶ τῶν ἐμφανῶν ἀπορεῖν ἐπιτηδεύουσιν.

1 τόποις X τούτοις B τοῖς οὖσιν *Bigotianus*

1. Ἡ διόρθωσις ἡμῶν «ἐν τόποις» ἀντὶ τοῦ ἀσυντάκτου «ἐν τούτοις» δίδει ἔννοιαν ἀριστοτελικὴν εἰς τὸ χωρίον τοῦτο.

ΠΕΡΙ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΝΕΚΡΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1 Εἰς πᾶν δόγμα καὶ σύστημα, τὸ ὁποῖον¹ ἐγείρει ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς ἀληθείας τῶν γενικῶν ἀρχῶν παραφύεται κάποιον ψεῦδος· παραφύεται δὲ ὄχι ἐκκινουῖν ἀπὸ κάποιαν ὑποκειμένην ἀρχὴν κατὰ τρόπον φυσικὸν ἢ ἀπὸ τὴν αἰτίαν ἢ ὁποῖα περικλείεται εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ ἐπιδιωκόμενον μὲ ζῆλον ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐκτιμήσει τὴν παράνομον σπορὰν πρὸς διαφθορὰν τῆς ἀληθείας. Εἶναι δὲ δυνατὸν νὰ εὔρη κανεῖς τοῦτο ἀπὸ τοὺς ἀσχοληθέντας παλαιὰ μὲ τὰς φροντίδας περὶ τούτων καὶ ἀπὸ τὴν ὑφισταμένην διαφορὰν ἐκείνων πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους αὐτῶν καὶ τοὺς συγχρόνους ἡμῶν, ὄχι δὲ ὀλιγώτερον καὶ ἀπὸ αὐτὴν ταύτην τὴν σύγχυσιν τῶν εἰς τὸ μεταξὺ χρονικὸν διάστημα ἀσχοληθέντων. Πράγματι οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι δὲν ἄφησαν ἀσυκοφάντητον καμμίαν ἀλήθειαν, οὔτε τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ οὔτε τὴν γνῶσιν αὐτοῦ οὔτε τὴν ἐνέργειαν οὔτε τὰ ἐφεξῆς μὲ συνέπειαν ἀκολουθοῦντα ταῦτα καὶ τὰ ὁποῖα ὑποδεικνύουν εἰς ἡμᾶς τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Ἄλλ' ἄλλοι μὲν ἀπορρίπτουν τελείως καὶ ἐφ' ἅπαξ τὴν περὶ τούτων ἀλήθειαν, ἄλλοι δὲ διαστρέφουν αὐτὴν κατὰ τὸ δοκοῦν, ἄλλοι δὲ ὑποκρίνονται ὅτι ἀμφιβάλλουν καὶ περὶ τῶν ἐμφανῶν πραγμάτων.

Ὅθεν οἶμαι δεῖν τοῖς περὶ ταῦτα πονουμένοις λόγων δι-
 τῶν, τῶν μὲν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, τῶν δὲ περὶ τῆς ἀληθείας· καὶ
 τῶν μὲν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας πρὸς τοὺς ἀπιστοῦντας ἢ τοὺς ἀμφι-
 βάλλοντας, τῶν δὲ περὶ τῆς ἀληθείας πρὸς τοὺς εὐγνωμονοῦν-
 τας καὶ μετ' εὐνοίας δεχομένους τὴν ἀλήθειαν. Ὡν ἕνεκεν χρῆ
 τοὺς περὶ τούτων ἐξετάζειν ἐθέλοντας τὴν ἐκάστοτε προκειμέ-
 νην χρεῖαν σκοπεῖν καὶ ταύτη τοὺς λόγους μετρεῖν τὴν τε περὶ
 τούτων τάξιν μεθαρμόζειν πρὸς τὸ δέον καὶ μὴ τῷ δοκεῖν δεῖν
 τὴν αὐτὴν πάντοτε φυλάττειν ἀρχὴν ἀμελεῖν τοῦ προσήκοντος
 10 καὶ τῆς ἐπιβαλλούσης ἐκάστῳ χώρας. Ὡς μὲν γὰρ πρὸς ἀπόδει-
 ξιν καὶ τὴν φυσικὴν ἀκολουθίαν, πάντοτε πρωτοστατοῦσιν οἱ
 περὶ αὐτῆς λόγοι τῶν ὑπὲρ αὐτῆς, ὡς δὲ πρὸς τὸ χρειωδέστε-
 ρον, ἀναστραμμένως οἱ ὑπὲρ αὐτῆς τῶν περὶ αὐτῆς. Οὔτε γὰρ
 γεωργὸς δύναται ἂν προσηκόντως καταβάλλειν τῇ γῆ τὰ σπέρ-
 15 ματα, μὴ προεξελῶν τὰ τῆς ἀγρίας ὕλης καὶ τὰ τοῖς καταβαλλο-
 μένοις ἡμέροις σπέρμασιν λυμαινόμενα, οὔτε ἰατρὸς ἐνεῖναι τι
 τῶν ὑγιεινῶν φαρμάκων τῷ δεομένῳ θεραπείας σώματι, μὴ
 τὴν ἐνοῦσαν κακίαν προκαθήρας ἢ τὴν ἐπιρρέουσαν ἐπισχών·
 οὔτε μὴν ὁ τὴν ἀλήθειαν διδάσκειν ἐθέλων περὶ τῆς ἀληθείας
 20 λέγων πείσαι δύναται ἂν τινα ψευδοδοξίας τινὸς ὑποικουρούσης
 τῇ τῶν ἀκουόντων διανοίᾳ καὶ τοῖς λόγοις ἀντιστατούσης.

Διὸ πρὸς τὸ χρειωδέστερον ἀφορῶντες καὶ ἡμεῖς προτάσ-
 σομεν ἔσθ' ὅτε τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας λόγους τῶν περὶ τῆς
 ἀληθείας· κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ποιῆσαι καὶ νῦν ἐπὶ τῶν
 25 τῆς ἀναστάσεως λόγων οὐκ ἀχρεῖον φαίνεται σκοποῦσι τὸ δέον.
 Καὶ γὰρ ἐν τούτοις εὐρίσκομεν τοὺς μὲν ἀπιστοῦντας πάντη, τι-
 νὰς δὲ ἀμφιβάλλοντας καὶ τῶν γε τὰς πρώτας ὑποθέσεις δεξα-
 μένων τινὰς ἐπ' ἴσης τοῖς ἀμφιβάλλουσιν ἀποροῦντας· τὸ δὲ

2. Προφανῶς οὔτοι εἶχον δεχθῆ τὴν χριστιανικὴν μονοθεΐαν καὶ τὴν εὐσέ-
 βειαν, ἀλλ' ἠδυνάτουσαν νὰ δεχθοῦν ἀνεπιφυλάκτως τὸ δόγμα τῆς ἀναστάσεως.

“Ὅθεν νομίζω ὅτι οἱ περὶ αὐτὰ κοπιᾶζοντες χρειάζονται δύο εἰδῶν λόγους, τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ τοὺς περὶ τῆς ἀληθείας· τοὺς μὲν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας πρὸς τοὺς ἀπιστοῦντας ἢ τοὺς ἀμφιβάλλοντας, τοὺς δὲ περὶ τῆς ἀληθείας πρὸς τοὺς καλογνώμονας καὶ εὐχαρίστως δεχομένους τὴν ἀλήθειαν. Διὰ τοῦτο οἱ θέλοντες νὰ προβοῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν πραγμάτων τούτων πρέπει νὰ λαμβάνουν ὑπ’ ὄψιν τὴν ἐκάστοτε χρειάν καὶ σύμφωνα μὲ αὐτὴν νὰ μετροῦν τὰ ἐπιχειρήματα, νὰ κανονίζουν τὴν τάξιν αὐτῶν καὶ τὰς ἀνάγκας καὶ νὰ μὴ ἀδιαφοροῦν διὰ τὸ ταιριαστὸν καὶ τὸ ἐπιβαλλόμενον εἰς ἐκάστην περίστασιν μὲ τὴν γνώμην ὅτι πρέπει νὰ τηροῦν πάντοτε τὴν ἰδίαν σειρᾶν. Πράγματι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μεθόδου ἐκθέσεως καὶ τῆς φυσικῆς σειρᾶς πάντοτε προηγοῦνται οἱ περὶ αὐτῆς λόγοι τῶν ὑπὲρ αὐτῆς, ἀπὸ ἀπόψεως δὲ ἀναγκαιότητος ἀντιστρόφως προηγοῦνται οἱ ὑπὲρ αὐτῆς τῶν περὶ αὐτῆς. Διότι οὔτε ὁ γεωργὸς θὰ ἠδύνατο νὰ ρίψῃ τοὺς σπόρους εἰς τὴν γῆν καταλλήλως, ἂν δὲν ἐξαγάγῃ προηγουμένως τὰ ἀγριόχορτα καὶ τὰ βότανα τὰ ὅποια καταστρέφουν τοὺς εἰς τὴν γῆν ριπτομένους ἡμέρους σπόρους, οὔτε ἰατρὸς ἐπιτρέπεται νὰ ἐγχύσῃ κάποιο ἀπὸ τὰ θεραπευτικὰ φάρμακα εἰς τὸ σῶμα τὸ ὅποιον ἔχει ἀνάγκην θεραπείας, ἐὰν δὲν καθάρισῃ προηγουμένως τὸ ἐνυπάρχον ἢ ἐπιπλέον εἰς τὸ σῶμα πύον· οὕτω λοιπὸν οὔτε ὁ θέλων νὰ διδάσκῃ τὴν ἀλήθειαν θὰ ἠδύνατο λέγων νὰ πείσῃ κάποιον περὶ τῆς ἀληθείας, ἐὰν εἰς τὴν διάνοιαν τῶν ἀκουόντων ἐμφωλεῦῃ κάποια ψευδοδοξία καὶ ἀντιτίθεται εἰς τοὺς λόγους του.

Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς, ἀποβλέποντες εἰς τὸ ἀναγκαιότερον προτάσσομεν ἐνίστε τοὺς ὑπὲρ ἀληθείας λόγους τῶν περὶ τῆς ἀληθείας· καὶ τώρα δὲν φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἀνωφελὲς νὰ ἐφαρμόσωμεν τὴν ἰδίαν μέθοδον εἰς τὴν πραγματείαν περὶ τοῦ προβλήματος τῆς ἀναστάσεως, ἐφ’ ὅσον ἐπιδιώκομεν τὸ δέον. Διότι εἰς αὐτὸ εὐρίσκομεν ἄλλους μὲν τελείως ἀπιστοῦντας, μερικοὺς δὲ ἀμφιβάλλοντας καὶ ἐξ ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἐδέχθησαν τὰς πρώτας ἀρχὰς ἡμῶν² ἀποροῦντας ἐξ ἴσου μὲ τοὺς ἀμφιβάλλοντας· τὸ παραλογώτατον ὅλων δὲ εἶναι ὅτι εὐρίσκονται εἰς τοιαύτην

πάντων παραλογώτατον ὅτι ταῦτα πάσχουσιν οὐδ' ἦντιναοῦν ἔχοντες ἐκ τῶν πραγμάτων ἀπιστίας ἀφορμὴν οὐδ' αἰτίαν εὐρίσκοντες εἰπεῖν εὐλογον, δι' ἣν ἀπιστοῦσιν ἢ διαποροῦσιν.

2 Σκοπῶμεν δὲ οὕτωςί. Πᾶσα ἀπιστία μὴ προχείρως καὶ σκατά τινα δόξαν ἄκριτον ἐγγινομένη τισὶν ἀλλὰ μετὰ τινος αἰτίας ἰσχυρᾶς καὶ τῆς κατὰ τὴν ἀλήθειαν ἀσφαλείας τότε τὸν εἰκότα σώζει λόγον, ὅταν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα περὶ οὗ ἀπιστοῦσιν ἄπιστον εἶναι δοκῇ· τὸ γὰρ τοι τοῖς οὐκ οὔσιν ἀπίστοις ἀπιστεῖν ἀνθρώπων ἔργον οὐχ ὑγιαινούση κρίσει περὶ τὴν ἀλήθειαν χρωμένων.

10 Οὐκοῦν χρὴ καὶ τοὺς περὶ τῆς ἀναστάσεως ἀπιστοῦντας ἢ διαποροῦντας μὴ πρὸς τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἀκρίτως καὶ τὸ τοῖς ἀκολάστοις κεχαρισμένον τὴν περὶ ταύτης ἐκφέρειν γνώμην, ἀλλ' ἢ μηδεμιᾶς αἰτίας ἐξάπτειν τὴν τῶν ἀνθρώπων γένεσιν (ὃ δὴ καὶ λῖαν ἐστὶν εὐεξέλεγκτον) ἢ τῷ Θεῷ τὴν τῶν ὄντων ἀνατιθέντας

15 αἰτίαν εἰς τὴν τοῦδε τοῦ δόγματος ἀποβλέπειν ὑπόθεσιν καὶ διὰ ταύτης δεικνύναι τὴν ἀνάστασιν οὐδαμῶθεν ἔχουσαν τὸ πιστόν. Τοῦτο δὲ ποιήσουσιν, εἰ δειξοῦνται ἢ ἀδύνατον ὄν τῷ Θεῷ ἢ ἀβούλητον τὰ νεκρωθέντα τῶν σωμάτων ἢ καὶ πάντα διαλυθέντα πάλιν ἐνῶσαι καὶ συναγαγεῖν πρὸς τὴν τῶν αὐτῶν

20 ἀνθρώπων σύστασιν. Ἐὰν δὲ τοῦτο μὴ δύνωνται, παυσάσθωσαν τῆς ἀθέου ταύτης ἀπιστίας καὶ τοῦ βασφημεῖν ἢ μὴ θέμις· ὅτι γὰρ οὔτε τὸ ἀδύνατον λέγοντες ἀληθεύουσιν οὔτε τὸ ἀβούλητον, ἐκ τῶν ρηθησομένων γενήσεται φανερόν.

Τὸ ἀδύνατόν τι γινώσκειται κατ' ἀλήθειαν τοιοῦτον ἢ ἐκ

25 τοῦ μὴ γινώσκειν τὸ γενησόμενον ἢ ἐκ τοῦ δύναμιν ἀρκοῦσαν μὴ ἔχειν πρὸς τὸ ποιῆσαι καλῶς τὸ ἐγνωσμένον. Ὁ τε γὰρ ἀγνοῶν τι τῶν γενέσθαι δεόντων οὐκ ἂν οὔτ' ἐγχειρῆσαι οὔτε ποιῆσαι δυνηθεῖν τὸ παράπαν ὅπερ ἀγνοεῖ, ὃ τε γινώσκων καλῶς τὸ ποιηθησόμενον καὶ πόθεν γένοιτ' ἂν καὶ πῶς, δύναμιν

ἀμηχανίαν χωρὶς νὰ ἔχουν καμμίαν ἀφορμὴν ἀπιστίας ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ χωρὶς νὰ εὐρίσκουν καμμίαν εὐλογον αἰτίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ἀπιστοῦν ἢ ἀμφιβάλλουν.

2 Δυνάμεθα νὰ θέσωμεν τὸ ζήτημα ὡς ἐξῆς. Πᾶσα ἀπιστία ἢ ὁποία καταλαμβάνει μερικοὺς ἀνθρώπους ὄχι προχείρως καὶ μὲ ἄκριτον γνώμην, ἀλλὰ μὲ κάποιαν ἰσχυρὰν αἰτίαν καὶ μὲ τὴν ἀσφάλειαν ἢ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν, τότε εἶναι ἱκανὴ νὰ διατηρήσῃ εὐλογον δικαιολογίαν, ὅταν φαίνεται ἀπίστευτον αὐτὸ τοῦτο τὸ πρᾶγμα περὶ τοῦ ὁποίου ἀπιστοῦν· διότι τὸ νὰ ἀπιστῇ κανεὶς εἰς πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀπίστευτα εἶναι γνῶρισμα ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦν ὄχι ὑγιῆ κρίσιν διὰ τὴν ἀλήθειαν. Ἐπομένως οἱ ἀπιστοῦντες ἢ ἀμφιβάλλοντες διὰ τὴν ἀνάστασιν δὲν πρέπει νὰ ἐκφέρουν τὴν γνώμην των περὶ αὐτῆς ἀκρίτως, ὅπως τοὺς ἔρχεται καὶ ὅπως ἀρέσει εἰς τοὺς ἀκολάστους, ἀλλ' ἢ νὰ μὴ ἀποδίδουν τὴν γένεσιν τοῦ ἀνθρώπινου γένους εἰς κάποιαν αἰτίαν (θέσις ἢ ὁποία εὐκόλως ἀνασκευάζεται) ἢ ἀποδίδοντες τὴν αἰτίαν τῶν ὄντων εἰς τὸν Θεὸν νὰ συγκεντρῶνουν τὴν προσοχὴν των εἰς τὴν βάσιν ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται τὸ δόγμα τοῦτο καὶ δι' αὐτῆς νὰ δεικνύουν ὅτι ἡ ἀνάστασις δὲν εἶναι κατὰ κανένα τρόπον πιστευτή. Θὰ πράξουν δὲ τοῦτο, ἐὰν δυνηθοῦν νὰ δείξουν ὅτι τὸ νὰ ἐνώση πάλιν καὶ συναγάγῃ τὰ νεκρωθέντα σώματα ἢ καὶ ἐντελῶς διαλυθέντα πρὸς συγκρότησιν τῶν ἰδίων ἀνθρώπων εἶναι ἢ ἀδύνατον ἢ ἀθέλητον εἰς τὸν Θεόν. Ἐὰν δὲ δὲν δυνηθοῦν νὰ τὸ κάμουν, ἅς παύσουν αὐτὴν τὴν ἄθεον ἀπιστίαν καὶ τὴν βλάσφημον ἐκφορὰν ἀνεπιτρέπτων λόγων. Τὸ ὅτι δὲ δὲν ἀληθεύουν ὅταν λέγουν εἴτε τὸ ἀδύνατον εἴτε τὸ ἀβούλητον, θὰ γίνῃ φανερόν ἀπὸ ὅσα θὰ λεχθοῦν κατωτέρω.

Τὸ ἀδύνατον εἰς κάποιον ὄν εἶναι πράγματι τοιοῦτον ἢ ἐκ τοῦ ὅτι δὲν γνωρίζει τὸ μέλλον νὰ γίνῃ ἢ ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἔχει δύναμιν ἀρκετὴν διὰ νὰ κάμῃ καλῶς τὸ γνωριζόμενον. Διότι καὶ ὁ ἀγνοῶν κάτι ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ γίνουν δὲν θὰ ἠδύνατο καθόλου οὔτε νὰ ἐπιχειρήσῃ οὔτε νὰ ἐκτελέσῃ ὅ,τι ἀγνοεῖ, καὶ ὁ γνωρίζων καλῶς τὸ μέλλον νὰ γίνῃ καὶ ἀπὸ ποῦ θὰ ἠδύνα-

δὲ ἢ μὴδ' ὅλως ἔχων πρὸς τὸ ποιῆσαι τὸ γινωσκόμενον ἢ μὴ ἀρκοῦσαν ἔχων, οὐκ ἂν ἐγχειρήσειε τὴν ἀρχήν, εἰ σωφρονοῖ καὶ τὴν ἰδίαν ἐπισκέψαιτο δύναντιν, ἐγχειρήσας δὲ ἀπερισκέπτως οὐκ ἂν ἐπιτελέσειεν τὸ δόξαν.

5 Ἄλλ' οὔτε ἀγνοεῖν τὸν Θεὸν δυνατὸν τῶν ἀναστησομένων σωμάτων τὴν φύσιν κατὰ τε μέρος ὅλον καὶ μόριον οὔτε μὴν ὅποι χωρεῖ τῶν λυομένων ἕκαστον καὶ ποῖον τοῦ στοιχείου μέρος δέδεκται τὸ λυθὲν καὶ χωρῆσαν πρὸς τὸ συγγενές, κἂν πάνυ παρ' ἀνθρώποις ἀδιάκριτον εἶναι δοκῇ τὸ τῷ ἐκάστου συστάσει-
10ως οὔτε τῶν γενησομένων στοιχείων ἢ φύσις, ἐξ ὧν τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα, οὔτε τὰ μέρη τούτων, ἐξ ὧν ἐμελλεν λήψεσθαι τὸ δόξαν πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρωπέου σώματος σύστασιν, εὐδηλον, ὡς οὐδὲ μετὰ τὸ διαλυθῆναι τὸ πᾶν ἀγνοηθήσεται ποῦ κεχώρηκεν ἕκαστον ὧν εἴληφεν πρὸς τὴν ἐκάστου συμπλήρω-
15σιν. Ὅσον μὲν γὰρ κατὰ τὴν νῦν κρατοῦσαν παρ' ἡμῖν τῶν πραγμάτων τάξιν καὶ τὴν ἐφ' ἑτέρων κρίσιν, μεῖζον τὸ τὰ μὴ γινόμενα προγινώσκειν· ὅσον δὲ πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν τούτου σοφίαν, ἀμφοτέρω κατὰ φύσιν καὶ ῥᾶδιον ἐπ' ἴσης τῷ τὰ μὴ γινόμενα προγινώσκειν τὸ καὶ διαλυθέντα γινώσκειν.

ΑΝΑΙΡΕΣΙΣ ΠΡΩΤΗΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΕΩΣ

ΠΕΡΙ ΑΔΥΝΑΤΟΥ ΤΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

320 Καὶ μὴν καὶ τὴν δύναντιν ὡς ἔστιν ἀρκοῦσα πρὸς τὴν τῶν σωμάτων ἀνάστασιν, δείκνυσιν ἢ τούτων αὐτῶν γένεσις. Εἰ γὰρ μὴ ὄντα κατὰ τὴν πρώτην σύστασιν ἐποίησε τὰ τῶν ἀνθρώπων

το νὰ γίνῃ καὶ πῶς, ἀλλὰ μὴ ἔχων δύναμιν νὰ ἐκτελέσῃ τὸ γνωριζόμενον εἴτε καθόλου εἴτε ἐπαρκῶς, δὲν θὰ τὸ ἐπεχειρεῖ κατ' ἀρχήν, ἐὰν δὲ τὸ ἐπεχειρεῖ ἀπὸ ἀπερισκεψίαν, δὲν θὰ ἐξετέλει τὸ σχεδιασθέν.

Ἄλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀγνοῇ οὔτε τὴν φύσιν τῶν ἀναστηθησομένων σωμάτων ὁ Θεός, συγχρόνως ὡς ὄλον καὶ ὡς μόρια, οὔτε βεβαίως ποῦ μεταβαίνει ἕκαστον τῶν διαλυομένων μορίων, οὔτε ποῖον ἐπὶ μέρος στοιχεῖον ἔχει δεχθῆ τὸ διαλυθέν καὶ προχωρῆσαν πρὸς τὸ συγγενὲς στοιχεῖον, ἂν καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους φαίνεται ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀδιάκριτον τὸ καταλλήλως ἐνωθέν πάλιν πρὸς τὸ σύνολον στοιχεῖον. Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δὲν ἠγγόει πρὸ τῆς ἀντιστοίχου συστάσεως οὔτε τὴν φύσιν τῶν μελλόντων νὰ συγκροτηθοῦν στοιχείων, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀποτελοῦνται τὰ ἀνθρώπινα σώματα, οὔτε τὰ μέρη τούτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπρόκειτο νὰ λάβῃ κατὰ βούλησιν πρὸς σύστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, εἶναι φανερόν ὅτι οὔτε μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ ὄλου σώματος θὰ ἀγνοῇ ποῦ ἔχει μεταβῆ ἕκαστον μέρος ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἔλαβε πρὸς συμπλήρωσιν ἐκάστου ἀτόμου. Διότι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς τώρα ἐπικρατούσης πλησίον ἡμῶν τάξεως πραγμάτων καὶ τῆς ἀπὸ ἄλλας ἀναλόγους περιπτώσεις σχηματιζομένης κρίσεως, εἶναι ἀνώτερον τὸ νὰ μὴ προγινώσκη κανεὶς τὰ μὴ γενόμενα· ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ τῆς ἀξίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ, εἶναι ἀμφοτέρα φυσικὰ δι' αὐτὸν καὶ ἐξ ἴσου εὐκόλον τὸ νὰ γνωρίζῃ τὰ διαλυθέντα μετὰ τὸ νὰ προγινώσκη τὰ μὴ γενόμενα.

ΑΝΑΙΡΕΣΙΣ ΠΡΩΤΗΣ ΑΝΤΙΠΡΗΞΕΩΣ

ΠΕΡΙ ΑΔΥΝΑΤΟΥ ΤΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

- 3 Ἄλλωστε ἡ γένεσις τῶν ἰδίων τῶν σωμάτων δεικνύει ὅτι καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ εἶναι ἀρκετὴ διὰ τὴν ἀνάστασιν τῶν σωμάτων. Διότι, ἐὰν ἔπλασε τὰ ἀνθρώπινα σώματα καὶ τὰ συστατικά

σώματα καὶ τὰς τούτων ἀρχάς, καὶ διαλυθέντα καθ' ὃν ἂν τύχη τρόπον, ἀναστήσει μετὰ τῆς ἴσης εὐμαρείας· ἐπ' ἴσης γὰρ αὐτῶ καὶ τοῦτο δυνατόν. Καὶ τῷ λόγῳ βλάβος οὐδέν, κἂν ἐξ ὕλης ὑποθῶνται τινες τὰς πρώτας ἀρχάς, κἂν ἐκ σπερμάτων. Ἦς γὰρ ἐστὶ δυνάμεως καὶ τὴν παρ' αὐτοῖς νενομισμένην ἄμορφον οὐσίαν μορφῶσαι καὶ τὴν ἀνείδεον καὶ ἀδιακόσμητον πολλοῖς καὶ διαφόροις εἶδεσιν κοσμηῆσαι καὶ τὰ μέρη τῶν στοιχείων εἰς ἓν συναγαγεῖν καὶ τὸ σπέρμα ἓν ὃν καὶ ἀπλοῦν εἰς πολλὰ διελεῖν καὶ τὸ ἀδιάρθρωτον διαρθρῶσαι καὶ τῷ μὴ ζῶντι δοῦναι ζωὴν, 10 τῆς αὐτῆς ἐστὶν καὶ τὸ διαλελυμένον ἐνῶσαι καὶ τὸ κείμενον ἀναστήσαι καὶ τὸ τεθνηκὸς ζωοποιῆσαι πάλιν καὶ τὸ φθαρτὸν μεταβαλεῖν εἰς ἀφθαρσίαν. Τοῦ αὐτοῦ δ' ἂν εἴη καὶ τῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ τὸ διατεθρυμμένον εἰς πλήθη ζώων παντοδαπῶν ὅποσα τοῖς τοιούτοις σώμασιν ἐπιτρέχειν εἶωθεν 15 καὶ τὸν ἐκ τούτων ἀγείρειν κόρον, διακρίναι μὲν ἐκεῖθεν, ἐνῶσαι δὲ πάλιν τοῖς οἰκείοις μέρεσι καὶ μορίοις, κἂν εἰς ἓν ἐξ ἐκείνων χωρήσῃ ζῶον, κἂν εἰς πολλά, κἂν ἐντεῦθεν εἰς ἕτερα, κἂν αὐτοῖς ἐκείνοις συνδιαλυθὲν ἐπὶ τὰς πρώτας ἀρχάς ἐνεχθῆ κατὰ τὴν φυσικὴν εἰς ταύτας ἀνάλυσιν· ὃ δὴ καὶ μάλιστα ταραττεῖν 20 ἔδοξε τινὰς καὶ τῶν ἐπὶ σοφίᾳ θαυματομένων, ἰσχυρὰς οὐκ οἶδ' ὅπως ἠγησαμένων τὰς παρὰ τῶν πολλῶν φερομένας διαπορήσεις.

4 Οὗτοι δὲ γέ φασιν πολλὰ μὲν σώματα τῶν ἐν ναυαγίοις καὶ ποταμοῖς δυσθανάτων ἰχθύσιν γενέσθαι τροφήν, πολλὰ δὲ τῶν 25 ἐν πολέμοις θνησκόντων ἢ κατ' ἄλλην τινὰ τραχυτέραν αἰτίαν καὶ πραγμάτων περίστασιν ταφῆς ἀμοιρούντων τοῖς προστυγχάνουσιν ζώοις προκειῖσθαι βοράν. Τῶν οὖν οὕτως ἀναλισκομέ-

3. Προφανῶς ἐννοεῖ τὴν πρώτην φάσιν τῆς δημιουργίας. Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν. Βλ. Γεν. 1,27, ἀλλὰ ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Τίμαιον* 39 e.

των, ἐνῶ ταῦτα ἦσαν ἀνύπαρκτα κατὰ τὴν πρώτην σύστασιν³, καὶ ὅταν ταῦτα διαλυθοῦν καθ' οἷονδῆποτε τρόπον, θὰ τὰ ἀναστήση μὲ ἴσην εὐκολίαν· διότι καὶ τοῦτο εἶναι ἐξ ἴσου δυνατόν δι' αὐτόν. Καὶ τὸ ἐπιχείρημα δὲν ζημιώνεται καθόλου καὶ ἂν ἀκόμη μερικοὶ φιλόσοφοι ὑποθέτουν ὅτι ἐξ ὕλης ἢ ὅτι τὰ ἀνθρώπινα σώματα προέρχονται ἐκ τῶν στοιχείων ὡς πρώτων καταβολῶν ἢ ἐκ σπερμάτων⁴. Εἰς τὴν δύναμιν, τῆς ὁποίας ἔργον εἶναι τὸ νὰ δώση μορφήν καὶ τὴν ὑπ' αὐτῶν θεωρουμένην ἄμορφον οὐσίαν, νὰ διακοσμήσῃ τὴν ἀνείδεον καὶ ἀδιακόσμητον μὲ πολλὰ καὶ διάφορα εἶδη, νὰ συγκεντρώσῃ τὰ μέρη τῶν στοιχείων εἰς ἓν, νὰ διαιρέσῃ εἰς πολλὰ τὸ ἓν καὶ ἀπλοῦν σπέρμα, νὰ διαρθρώσῃ τὸ ἀδιάρθρωτον καὶ νὰ δώσῃ ζωὴν εἰς τὸ μὴ ζῶν, ἀνήκει ἐπίσης τὸ νὰ ἐνώσῃ τὸ διαλελυμένον, νὰ ἀναστήσῃ τὸ κατακείμενον, νὰ ζωοποιήσῃ πάλιν τὸ νεκρόν, νὰ μεταβάλλῃ τὸ φθαρτὸν εἰς ἀφθαρσίαν. Τοῦ ἰδίου δὲ Θεοῦ, καθὼς καὶ τῆς ἰδίας δυνάμεως καὶ σοφίας, ἔργον θὰ ἦτο ἐπίσης, τὸ κομματιασμένον εἰς σμήνη ζωῦφιων τὰ ὅποια συνηθίζουν νὰ συρρέουν εἰς τὰ τοιαῦτα σώματα καὶ νὰ συλλέγουν ἀπὸ αὐτὰ χορτασμόν, νὰ διαχωρίζῃ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ νὰ ἐνώσῃ πάλιν μὲ τὰ συγγενικὰ μέρη καὶ μόρια, εἴτε εἰς ἓν ἀπὸ τὰ ζῶα ἐκεῖνα εἴτε εἰς πολλὰ μεταβῆ, εἴτε ἀκόμη ἀπὸ ἐκεῖνα εἰς ἄλλα εἴτε ἀκόμη διαλυθὲν μαζὶ μὲ ἐκεῖνα μεταφερθῆ εἰς τὰ ἀρχικὰ συστατικὰ κατὰ τὴν φυσικὴν εἰς αὐτὰ ὁδὸν ἀναλύσεως. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς ἐφάνη ὅτι ἐτάραξε μερικοὺς ἐκ τῶν θαυματομένων διὰ σοφίαν, οἱ ὅποιοι δὲν γνωρίζω πῶς ἐθεώρησαν ἰσχυρὰς τὰς ὑπὸ τῶν πολλῶν προβαλλομένας ἀπορίας.

4 Λέγουν δὲ οὗτοι ὅτι πολλὰ σώματα τῶν εὐρόντων κακὸν θάνατον εἰς ναύαγια καὶ ποταμοὺς ἔγιναν τροφή τῶν ἰχθύων, πολλὰ δὲ τῶν ἀποθνησκόντων εἰς τοὺς πολέμους ἢ παραμενόντων ἀτάφων ἀπὸ ἄλλην σκληρὰν αἰτίαν καὶ περίστασιν προσφέρονται ὡς βορὰ τῶν ζώων τὰ ὅποια τὰ συναντοῦν. Λέγουν λοι-

4. Ὁ Ἀναξίμανδρος ἀπὸ πηλώδη ὕλην, ὁ Ἀναξαγόρας ἀπὸ τὰ στοιχεῖα, ὁ Γαληνὸς ἀπὸ τὸ σπέρμα.

νων σωμάτων καὶ τῶν ταῦτα συμπληρούντων μερῶν καὶ μορίων εἰς πολὺ πλῆθος ζώων διαθρυπτομένων καὶ διὰ τῆς τροφῆς τοῖς τῶν τρεφομένων σώμασιν ἐνουμένων, πρῶτον μὲν τὴν διάκρισιν τούτων φασὶν ἀδύνατον, πρὸς δὲ ταύτῃ τὸ δεύτερον σάπορώτερον. Τῶν γὰρ τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων ἐκβοσκηθέντων ζώων, ὅποσα πρὸς τροφήν ἀνθρώποις ἐπιτήδεια, διὰ τῆς τούτων γαστρὸς ἰόντων καὶ τοῖς τῶν μετειληφόντων σώμασιν ἐνουμένων, ἀνάγκη εἶναι πᾶσαν τὰ μέρη τῶν ἀνθρώπων, ὅποσα τροφή γέγονεν τοῖς μετειληφόσι ζώοις, πρὸς ἕτερα τῶν ἀνθρώπων μεταχωρεῖν σώματα, τῶν μεταξὺ τούτοις τραφέντων ζώων τὴν ἐξ ὧν ἐτρέφησαν τροφήν διαπορθμευόντων εἰς ἐκείνους τοὺς ἀνθρώπους ὧν ἐγένετο τροφή. Εἶτα τούτοις ἐπιτραγωδοῦσιν τὰς ἐν λιμοῖς καὶ μανίαις τολμηθείσας τεκνοφασίας καὶ τοὺς κατ' ἐπιβουλήν ἐχθρῶν ὑπὸ τῶν γεννησαμένων 15 ἐδηδεμένους παῖδας καὶ τὴν Μηδικὴν τράπεζαν ἐκείνην καὶ τὰ τραγικὰ δεῖπνα Θυέστου καὶ τοιαύτας δὴ τινὰς ἐπισυνείρουσι παρ' Ἑλλησι καὶ βαρβάροις καινουργηθείσας συμφορὰς ἔκ τε τούτων κατασκευάζουσιν, ὡς νομίζουσιν, ἀδύνατον τὴν ἀνάστασιν, ὡς οὐ δυναμένων τῶν αὐτῶν μερῶν ἑτέροις τε καὶ ἑτέροις 20 συναναστῆναι σώμασιν, ἀλλ' ἦτοι τὰ τῶν προτέρων συστῆναι μὴ δύνασθαι, μετεληλυθόντων τῶν ταῦτα συμπληρούντων μερῶν πρὸς ἑτέρους, ἢ τούτων ἀποδοθέντων τοῖς προτέροις ἐνδεῶς ἕξειν τὰ τῶν ὑστέρων.

5 Ἐμοὶ δὲ δοκοῦσιν οἱ τοιοῦτοι πρῶτον μὲν τὴν τοῦ δημιουργήσαντος καὶ διοικοῦντος τόδε τὸ πᾶν ἀγνοεῖν δυνάμιν τε καὶ 25 σοφίαν, ἐκάστου ζώου φύσει καὶ γένει τὴν προσφυῆ καὶ κατάλληλον συναρμόσαντος τροφήν καὶ μήτε πᾶσαν φύσιν πρὸς ἔνωσιν ἢ κρᾶσιν παντὸς σώματος ἰέναι δικαιώσαντος μήτε πρὸς

5. Ὁ βίος τῆς Μηδείας εἶναι γεμᾶτος φόνους. Ἐφόνευσε καὶ ἑτεμάχισε τὸν ἀδελφόν της, φεύγουσα μὲ τὸν Ἰάσωνα ἀπὸ τὴν χώραν της, ἔπειτα τὰ τέκνα της.

πόν, ἀφοῦ τὰ σώματα ἀφανίζονται μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὰ μέρη καὶ μόρια κομματιάζονται εἰς τόσον πλῆθος ζωῦφίων καὶ ἐνώνονται διὰ τῆς τροφῆς μὲ τὰ σώματα τῶν τρεφομένων, πρῶτον μὲν ὅτι εἶναι ἀδύνατος ἡ διάκρισις τούτων· φέρουν δὲ καὶ μίαν δευτέραν ἀντίρρησιν. Διηλαδῆ, ἀφοῦ τὰ καταβροχθίζοντα τὰ ἀνθρώπινα σώματα ζῶα, ὅσα εἶναι κατάλληλα διὰ τροφήν τῶν ἀνθρώπων, διερχόμενα διὰ τοῦ στομάχου τούτων καὶ ἐνούμενα μὲ τὰ σώματα αὐτῶν τὰ ὅποια τὰ τρώγουν, κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην τὰ μέρη τῶν ἀνθρώπων τὰ ὅποια ἔχουν γίνεαι τροφή τῶν μεταλαβόντων ζώων μεταβιβάζονται εἰς ἄλλα σώματα ἀνθρώπων, καθὼς τὰ ἐξ αὐτῶν τραφέντα ζῶα διαπορθμεύουν τὴν ἀληφθεῖσαν τροφήν εἰς ἐκείνους τοὺς ἀνθρώπους τῶν ὁποίων ἔγιναν μὲ τὴν σειράν των τροφή. Ἐπειτα διεκτραγωδοῦν τὰς τεκνοφαγίας αἱ ὁποῖαι διεπράχθησαν εἰς λιμοὺς καὶ εἰς μανιακὰς καταστάσεις καὶ τὰ παιδιὰ τὰ ὅποια ἐφαγώθησαν ἀπὸ τοὺς γονεῖς των κατὰ ραδιουργίαν ἐχθρῶν των, ἐκείνην τὴν τράπεζαν τῆς Μηδεΐας καὶ τὸ τραγικὸν δεῖπνον τοῦ Θυέστου⁵, ἐπισυνάπτουν μάλιστα μερικὰς συμφορὰς αἱ ὁποῖαι συνέβησαν εἰς τὸ μέσον Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων καὶ μὲ αὐτὰ ἀποδεικνύουν, ὅπως νομίζουν, ἀδύνατον τὴν ἀνάστασιν, διότι τάχα δὲν δύνανται τὰ ἴδια μέρη νὰ ἀναστοῦν μαζὶ μὲ ἄλλα καὶ ἄλλα σώματα, ἀλλὰ ἢ τὰ προηγούμενα σώματα δὲν δύνανται νὰ συστηθοῦν, ἐφ' ὅσον τὰ ἀποτελοῦντα ταῦτα μέρη μετέβησαν εἰς ἄλλους ἢ, ἐφ' ὅσον ταῦτα ἀποδοθοῦν εἰς τὰ προηγούμενα, τὰ ὕστερα θὰ στερηθοῦν αὐτῶν.

- 5 Οἱ τοιοῦτοι στοχασταὶ μοῦ φαίνεται ὅτι ἀγνοοῦν τὴν δύναμιν καὶ σοφίαν τοῦ δημιουργήσαντος καὶ διοικοῦντος τὸ σύμπαν τοῦτο, ὁ ὁποῖος ἐκανόνισε τὴν ταιριαστὴν καὶ κατάλληλον τροφήν δι' ἕκαστον ζῶον κατὰ φύσιν καὶ γένος καὶ οὔτε ἔκρινεν ὀρθὸν πᾶσα φύσις νὰ πηγαίνει πρὸς ἐνωσιν ἢ κρᾶσιν μὲ πᾶν

Αὐτὰ προφανῶς ὑπαινίσσεται ὁ Ἀθηναγόρας, ἂν καὶ ἡ παράδοσις δὲν ὁμιλεῖ σχετικῶς περὶ τεκνοφαγίας. Περὶ τῶν Θυεστείων δεείπων βλ. *Πρεσβεΐα* 32 καὶ τὴν ἐκεῖ ὑποσημείωσιν.

διάκρισιν τῶν ἐνωθέντων ἀπόρως ἔχοντος, ἀλλὰ καὶ τῇ καθ' ἕκαστον φύσει τῶν γενομένων τὸ δρᾶν ἢ πάσχειν ἃ πέφυκεν ἐπιτρέποντος ἄλλοτε καὶ κωλύοντος καὶ πᾶν ὃ βούλεται καὶ πρὸς ὃ βούλεται συγχωροῦντος ἢ μεταστρέφοντος, πρὸς δὲ τοῖς 5 εἰρημένους μὴδὲ τὴν ἐκάστου τῶν τρεφόντων ἢ τρεφομένων ἐπεσκέφθαι δύνάμιν τε καὶ φύσιν. Ἡ γὰρ ἂν ἔγνωσαν ὅτι μὴ πᾶν ὃ προσφέρεται τις ὑπενδόσει τῆς ἔξωθεν ἀνάγκης, τοῦτο γίνεται τῷ ζῷω τροφή προσφυής· ἀλλὰ τὰ μὲν ἅμα τῷ προσομι-
 10 λῆσαι τοῖς περιπτυσσομένοις τῆς κοιλίας μέρεσι φθείρεσθαι πέ-
 ρουκεν ἐμούμενά τε καὶ διαχωρούμενα ἢ τρόπον ἕτερον διαφο-
 ρούμενα, ὡς μὴδὲ κατὰ βραχὺ τὴν πρώτην καὶ κατὰ φύσιν ὑπο-
 μεῖναι πέψιν, ἢ πού γε τὴν εἰς τὸ τρεφόμενον σύγκρασιν, ὥσπερ
 οὖν οὐδὲ πᾶν τὸ πεφθὲν καὶ τὴν πρώτην δεξάμενον μεταβολὴν
 τοῖς τρεφομένοις μορίοις προσπελάζει πάντως, τινῶν μὲν κατ'
 15 αὐτὴν τὴν γαστέρα τῆς θρεπτικῆς δυνάμεως ἀποκρινομένων,
 τῶν δὲ κατὰ τὴν δευτέραν μεταβολὴν καὶ τὴν ἐν ἥπατι γινομέ-
 νην πέψιν διακρινομένων καὶ πρὸς ἕτερόν τι μεταχωρούντων ὃ
 τὴν τοῦ τρέφειν ἐκβέβηκε δύνάμιν, καὶ αὐτῆς γε τῆς ἐν ἥπατι γι-
 νομένης μεταβολῆς οὐ πάσης εἰς τροφήν ἀνθρώποις χωρούσης,
 20 ἀλλ' εἰς ἃ πέφυκε περιττώματα διακρινομένης τῆς τε καταλει-
 φθείσης τροφῆς ἐν αὐτοῖς ἔσθ' ὅτε τοῖς τρεφομένοις μέρεσι καὶ
 μορίοις πρὸς ἕτερόν τι μεταβαλλούσης κατὰ τὴν ἐπικράτειαν
 τοῦ πλεονάζοντος ἢ περιττεύοντος καὶ φθείρειν πως ἢ πρὸς
 ἑαυτὸ τρέπειν τὸ πλησιάσαν εἰωθότος.

625 Πολλῆς οὖν οὔσης ἐν πᾶσι τοῖς ζώοις τῆς φυσικῆς διαφο-
 ρᾶς καὶ αὐτῆς γε τῆς κατὰ φύσιν τροφῆς ἐκάστω γένει ζώων
 καὶ τῷ τρεφομένῳ σώματι συνεξαλλαττομένης, τριττῆς δὲ κατὰ
 τὴν ἐκάστου ζώου τροφήν γινομένης καθάρσεως καὶ διακρίσε-
 ως, δεῖ πάντως φθείρεσθαι μὲν καὶ διαχωρεῖν ἢ πέφυκεν ἢ πρὸς
 ἕτερόν τι μεταβάλλειν πᾶν ὅποσον ἀλλότριον εἰς τὴν τοῦ ζώου

σῶμα οὔτε δυσκολεύεται νὰ διακρίνη τὰ ἐνωθέντα, ἀλλὰ ἐπιτρέπει εἰς ἐκάστην φύσιν ἐκ τῶν δημιουργημάτων νὰ ἐνεργῇ ἢ πάσχη ὅσα τῆς εἶναι φυσικά, ἀλλοτε δὲ ἐμποδίζει καὶ προωθεῖ πᾶν ὅ,τι θέλει ἢ μεταστρέφει πρὸς ὅ,τι θέλει. Ἐπὶ πλεόν δὲ μοῦ φαίνεται ὅτι δὲν ἔχουν ἐξετάσει τὴν δύναμιν καὶ φύσιν ἐκάστου τῶν τρεφόντων καὶ τρεφομένων. Ἀσφαλῶς ἄλλως θὰ ἐγνώριζον ὅτι δὲν γίνεται καταλλήλως τροφή εἰς τὸ ζῶον πᾶν ὅ,τι τρώγει ἀπὸ πίεσιν τῆς ἐξωτερικῆς ἀνάγκης· ἄλλαι μὲν τροφαὶ προορίζονται νὰ φθαροῦν μόλις ἐγγίσουν τὰς πτυχὰς τοῦ στόμαχου, εἴτε μὲ ἐμετὸν καὶ διάρροϊαν εἴτε μὲ ἔκκρισιν κατ' ἄλλον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ ὑποστοῦν οὔτε βραχέως τὴν πρώτην φυσικὴν πέψιν, πολὺ περισσότερον νὰ μὴ ὑποστοῦν τὴν ἀφομοίωσιν μὲ τὸ τρεφόμενον σῶμα. Ἄλλωστε βέβαια οὔτε πᾶν ὅ,τι ἔχει ὑποστῆ πέψιν καὶ ἐδέχθη τὴν πρώτην μεταβολὴν δὲν ἀφομοιώνεται ὅπωςδῆποτε μὲ τὰ τρεφόμενα μόρια, διότι μερικαὶ μὲν τροφαὶ ἀπαλλάσσονται τῆς θρεπτικῆς δυνάμεως εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν στόμαχον, ἄλλαι δὲ διαχωρίζονται κατὰ τὴν δευτέραν μεταβολὴν καὶ τὴν πέψιν ἢ ὅποια γίνεται εἰς τὸ ἧπαρ καὶ μεταμορφώνονται εἰς κάτι ἄλλο τὸ ὅποϊον ἔχει χάσει τὴν θρεπτικὴν δύναμιν, ἐνῶ πάλιν καὶ αὐτὰ τὰ εἰς τὸ ἧπαρ μεταβαλλόμενα δὲν γίνονται ὅλα τροφή εἰς τοὺς ἀνθρώπους· μέρος αὐτῆς διαλύεται φυσικῶς εἰς περιττώματα καὶ ὄση κατακαθήση κατὰ καιροὺς εἰς τὰ τρεφόμενα μέρη καὶ μόρια μεταβάλλεται εἰς κάτι ἄλλο συμφώνως πρὸς τὴν ἐπικράτησιν τοῦ πλεονάζοντος ἢ περιττεύοντος στοιχείου, τὸ ὅποϊον συνηθίζει κάπως νὰ φθείρη ἢ νὰ μετατρέπη πρὸς ἑαυτὸ τὸ πλησιάζον εἰς αὐτό.

6 Ἐφοῦ λοιπὸν ὑπάρχει μεγάλη φυσικὴ ποικιλία εἰς ὅλα τὰ ζῶα καὶ ἢ κατὰ φύσιν τροφή εἰς ἕκαστον γένος ζώων καὶ τρεφόμενον σῶμα ποικίλει, γίνεται δὲ τριπλῆ κάθαρσις καὶ διάλυσις κατὰ τὴν θρέψιν ἐκάστου ζώου, πρέπει ὅπωςδῆποτε πᾶσα ποσότης ὑλικοῦ ξένη πρὸς τὴν θρέψιν τοῦ ζώου νὰ φθείρεται καὶ νὰ διαχωρίζεται πρὸς ὅ,τι προορίζεται ἢ νὰ μεταβάλλεται εἰς κάτι ἄλλο ὡς μὴ δυνάμενον νὰ ἀφομοιωθῇ· ὅταν ὁμως ἢ δύναμις τοῦ τρέφοντος σώματος ἀρμόζει φυσικῶς εἰς τὰς δυνά-

τροφὴν ὡς συγκραθῆναι μὴ δυνάμενον, συμβαίνουσιν δὲ καὶ κατὰ φύσιν εἶναι τὴν τοῦ τρέφοντος σώματος δύνάμιν ταῖς τοῦ τρεφομένου ζώου δυνάμεσι καὶ ταύτην ἐλθοῦσαν δι' ὧν πέφυκε κριτηρίων καὶ καθαρθεῖσαν ἀκριβῶς τοῖς φυσικοῖς καθαρσίοις 5 εἰλικρινεστάτην γενέσθαι πρόσληψιν εἰς οὐσίαν· ἦν δὴ καὶ μόνην ἐπαληθεύων ἂν τις τοῖς πράγμασιν ὀνομάσειεν τροφὴν ὡς ἀποβαλοῦσαν πᾶν ὀπόσον ἀλλότριον καὶ βλαβερὸν εἰς τὴν τοῦ τρεφομένου ζώου σύστασιν καὶ τὸν πολὺν ἐκεῖνον ὄγκον ἐπεισαχθέντα πρὸς τὴν τῆς γαστρὸς ἀποπλήρωσιν καὶ τὴν τῆς ὀρέ- 10 ξεως θεραπείαν.

Ἄλλὰ ταύτην μὲν οὐκ ἂν τις ἀμφισβητήσειεν ἐνοῦσθαι τῷ τρεφομένῳ σώματι συνδιαπλεκομένην τε καὶ περιπλαττομένην πᾶσι τοῖς τούτου μέρεσι καὶ μορίοις· τὴν δ' ἐτέρως ἔχουσιν καὶ παρὰ φύσιν φθείρεσθαι μὲν ταχέως, ἦν ἐρρωμενεστέρα συμμίξῃ 15 δυνάμει, φθείρειν δὲ σὺν εὐμαρείᾳ τὴν κρατηθεῖσαν εἰς τε μοχθηροὺς ἐκτρέπεσθαι χυμοὺς καὶ φαρμακῶδεις ποιότητας ὡς μηδὲν οἰκεῖον ἢ φίλον τῷ τρεφομένῳ σώματι φέρουσιν. Καὶ τούτου τεκμήριον μέγιστον τὸ πολλοῖς τῶν τρεφομένων ζώων ἐκ τούτων ἐπακολουθεῖν ἄλγος ἢ κίνδυνον ἢ θάνατον, ἦν ὑπὸ 20 σφοδροτέρας ὀρέξεως τῇ τροφῇ καταμεμιγμένον συνεφελκύσῃται τι φαρμακῶδες καὶ παρὰ φύσιν· ὃ δὴ καὶ πάντως φθαρτικὸν ἂν εἴη τοῦ τρεφομένου σώματος, εἴ γε τρέφεται μὲν τὰ τρεφόμενα τοῖς οἰκείοις καὶ κατὰ φύσιν, φθείρεται δὲ τοῖς ἐναντίοις.

Εἴπερ οὖν τῇ διαφορᾷ τῶν τῇ φύσει διαφερόντων ζώων ἢ 25 κατὰ φύσιν συνδιήρηται τροφή καὶ ταύτης γε αὐτῆς οὔτε πᾶν ὄπερ ἂν προσενέγκηται τὸ ζῶον οὔτε τὸ τυχὸν ἐκ τούτου τὴν πρὸς τὸ τρεφόμενον σῶμα δέχεται σύγκρασιν, ἀλλ' αὐτὸν μόνον τὸ διὰ πάσης πέψεως κεκαθαυμένον καὶ μεταβεβληκὸς εἰλικρινῶς πρὸς τὴν τοῦ ποιοῦ σώματος ἔνωσιν καὶ τοῖς τρεφόμενοις

6. Αἱ ἰατρικαὶ γνώσεις τοῦ Ἀθηναγόρου εἶναι πολὺ προχωρημέναι, ὡς βλέ-

μεις τοῦ τρεφομένου ζώου, αὕτη, ἀφοῦ διέλθη διὰ τῶν καθωρισμένων διυλιστηρίων καὶ καθαρῆ ἀκριβῶς διὰ τῶν φυσικῶν καθαρτηρίων, πρέπει νὰ καθίσταται ἐξαίρετος προσθήκη εἰς τὸν ὄργανισμόν. Μάλιστα μόνον αὐτὴν θὰ ἠδύνατο κατ' ἀκριβολογίαν νὰ ὀνομάσῃ κανεὶς τροφήν, διότι ἀπέβαλε πᾶσαν ποσότητα ξένην καὶ βλαβερὰν εἰς τὸν ὄργανισμόν τοῦ τρεφομένου ζώου, καθὼς καὶ τὸν πολὺν ἐκεῖνον ὄγκον ὁ ὁποῖος εἰσήχθη σωρηδὸν διὰ τὴν γέμισιν τοῦ στομάχου καὶ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ὀρέξεως⁶.

Ἄλλὰ κανεὶς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητήσῃ ὅτι αὕτη ἐνώνεται μὲ τὸ τρεφόμενον σῶμα συγχωνευομένη καὶ προσαρμοζομένη μὲ ὅλα τὰ μέρη καὶ μόρια τούτου, ἐνῶ ἡ διαφορετικὴ καὶ παρὰ φύσιν τροφή φθείρεται ταχέως, ἐὰν ἀναμιχθῇ μὲ ἰσχυροτέραν δύναμιν, φθείρει δὲ εὐκόλως τὴν νικηθεῖσαν καὶ μετατρέπεται εἰς βλαβεροὺς χυμοὺς καὶ δηλητηριώδεις οὐσίας, διότι δὲν φέρει εἰς τὸ τρεφόμενον σῶμα τίποτε τὸ κατάλληλον καὶ εὐχάριστον. Βασικὴ δὲ ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι εἰς πολλὰ τρεφόμενα ζῶα ἀκολουθεῖ ἀπὸ αὐτὰς πόνος ἢ κίνδυνος ἢ θάνατος, ἐὰν λόγῳ ὑπερβολικῆς ὀρέξεως ἐλκύσῃ κάτι φαρμακερὸν καὶ ἀφύσικον, ἀνάμικτον μὲ τὴν τροφήν· τὸ ὁποῖον ὅπωςδήποτε θὰ εἶναι φθαρτικὸν τοῦ τρεφομένου σώματος, ἐὰν βεβαίως τὰ διατρεφόμενα τρέφονται μὲ τὰ κατάλληλα καὶ κατὰ φύσιν, φθείρονται δὲ μὲ τὰ ἀντίθετα.

Ἐὰν λοιπὸν ἡ κατὰ φύσιν τροφή διαιρῆται ἀντιστοίχως πρὸς τὴν ποικιλίαν τῶν φυσικῶς διαφερόντων ζώων καὶ τὸ διατρεφόμενον σῶμα δὲν ἀφομοιώνῃ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἰδίαν οὔτε πᾶν ὅ,τι προσφερθῇ εἰς τὸ ζῶον οὔτε ἓν τυχαῖον τμῆμα αὐτοῦ ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνο τὸ τμῆμα τὸ ὁποῖον ἔχει καθαρισθῆ δι' ὀλοκλήρου τῆς πορείας τῆς πέψεως καὶ μεταβληθῇ πραγματικὰ διὰ τὴν ἔνωσιν μὲ τὸ συγκεκριμένον σῶμα καὶ ταιριαστὸν μὲ τὰ τρεφόμενα μέρη, εἶναι φανερόν ὅτι δὲν ἠμπορεῖ κανὲν ἀπὸ τὰ παρὰ φύσιν νὰ ἐνωθῇ ποτὲ μὲ αὐτὰ εἰς τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι τροφή ται-

πομεν εἰς τὰ κεφάλαια ταῦτα τοῦ ἔργου, κατὰ τα κριτήρια τῆς ἐποχῆς ἐκείνης φυσικά.

μέρεσιν εὐάρμοστον, εὐδηλον ὡς οὐδὲν τῶν παρὰ φύσιν ἐνω-
 θείη ποτ' ἂν τούτοις οἷς οὐκ ἔστιν τροφή προσφυῆς καὶ κατάλ-
 ληλος, ἀλλ' ἦτοι κατ' αὐτὴν τὴν κοιλίαν διαχωρεῖ πρὶν ἕτερόν
 τινα γεννηῆσαι χυμὸν ὠμὸν ἢ διεφθαρμένον, ἢ συστὰν ἐπὶ πλεῖον
 5 τίκτει πάθος ἢ νόσον δυσίατον, συνδιαφθείρουσαν καὶ τὴν κατὰ
 φύσιν τροφήν ἢ καὶ αὐτὴν τὴν τῆς τροφῆς δεομένην σάρκα.
 Ἀλλὰ κἂν ἀπωσθῆ ποτε φαρμάκοις τισὶν ἢ σιτίοις βελτίοσιν ἢ
 ταῖς φυσικαῖς δυνάμεσι νικηθέν, μετ' οὐκ ὀλίγης ἐξερρῦη τῆς
 βλάβης ὡς μηδὲν φέρον τοῖς κατὰ φύσιν εἰρηνικὸν διὰ τὸ πρὸς
 10 τὴν φύσιν ἀσύγκρατον.

7 Ὅλως δέ, κἂν συγχωρήσῃ τις τὴν ἐκ τούτων εἰσιουῶσαν
 τροφήν (προσειρήσθω δὲ τοῦτο συνηθέστερον), καίπερ οὔσαν
 παρὰ φύσιν, διακρίνεσθαι καὶ μεταβάλλειν εἰς ἓν τι τῶν ὑγραι-
 νόντων ἢ ξηραινόντων ἢ θερμαινόντων ἢ ψυχόντων, οὐδ' οὔ-
 15 τως ἐκ τῶν συγχωρηθέντων αὐτοῖς γενήσεται τι προὔργου, τῶν
 μὲν ἀνισταμένων σωμάτων ἐκ τῶν οἰκείων μερῶν πάλιν συνι-
 σταμένων, οὐδενὸς δὲ τῶν εἰρημένων μέρους ὄντος οὐδὲ τὴν ὡς
 μέρους ἐπέχοντος σχέσιν ἢ τάξιν, οὐ μὴν οὐδὲ παραμένοντος
 πάντοτε τοῖς τρεφομένοις τοῦ σώματος μέρεσιν ἢ συνανισταμέ-
 20 νου τοῖς ἀνισταμένοις, οὐδὲν συντελοῦντος ἔτι πρὸς τὸ ζῆν οὐχ
 αἵματος, οὐ φλέγματος, οὐ χολῆς, οὐ πνεύματος. Οὐδὲ γὰρ ὧν
 ἐδεήθη ποτὲ τὰ τρεφόμενα σώματα, δεηθήσεται καὶ τότε, συν-
 ανηρημένης τῆ τῶν τρεφομένων ἐνδεία καὶ φθορᾶ τῆς ἐξ ὧν
 ἐτρέφετο χρείας.

25 Ἐπειτ' εἰ καὶ μέχρι σαρκὸς φθάνειν τὴν ἐκ τῆς τοιαύτης
 τροφῆς μεταβολὴν ὑποθοῖτό τις, οὐδ' οὔτως ἀνάγκη τις ἔσται
 τὴν νεωστὶ μεταβληθεῖσαν ἐκ τῆς τοιαῦδε τροφῆς σάρκα προσ-
 πελάσασαν ἑτέρου τινὸς ἀνθρώπου σώματι πάλιν ὡς μέρος εἰς
 τὴν ἐκείνου τελεῖν συμπλήρωσιν, τῷ μῆτε αὐτὴν τὴν προσλαμ-
 30 βάνουσαν σάρκα πάντοτε φυλάττειν ἢν προσείληφεν, μῆτε τὴν
 ἐνωθεῖσαν ταύτην μόνιμον εἶναι καὶ παραμένειν ἢ προσετέθη,

ριαστή καὶ κατάλληλος, ἀλλὰ εἴτε διαπερᾶ τὴν κοιλίαν πρὶν γεννήσῃ κάποιον ἄλλον χυμὸν ἀνώριμον ἢ σάπιον εἴτε παραμένον ἐκεῖ περισσότερον γεννᾷ πάθος ἢ δυσθεράπευτον νόσον ἢ ὁποῖα καταστρέφει μαζὶ καὶ τὴν κατὰ φύσιν τροφήν ἢ καὶ τὴν ἀπαιτοῦσαν τροφήν σάρκα. Ἄλλὰ καὶ ἂν κάποτε ἀπομακρυνθῆ νικηθὲν ἀπὸ φάρμακα ἢ καλυτέρας τροφᾶς ἢ τὰς φυσικὰς δυνάμεις, ἐξέρχεται μὲ ὄχι ὀλίγην βλάβην, καθ' ὅσον δὲν φέρει τίποτε τὸ εἰρηνικὸν εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν τῶν σωμάτων λόγῳ τῆς ἀδυναμίας ἀφομοιώσεως πρὸς τὴν φύσιν.

7 Εἰς τὴν πραγματικότητα, καὶ ἂν συμφωνήσῃ κανεὶς ὅτι ἡ ἐκ τῶν πηγῶν τούτων εἰσαχθεῖσα τροφή (ἃς χαρακτηρισθῆ δὲ τοῦτο οἰκειότερον), μολονότι εἶναι παρὰ φύσιν, διασπᾶται καὶ μεταβάλλεται εἰς ἓν ἀπὸ τὰ ὑγρά ἢ ξηρὰ ἢ θερμὰ ἢ ψυχρὰ στοιχεῖα, οὔτε μὲ αὐτὴν τὴν ὑποχώρησιν δὲν θὰ προέλθῃ εἰς αὐτοὺς κάποιον πλεονέκτημα· διότι τὰ ἀνιστάμενα σώματα συγκροτοῦνται πάλιν ἀπὸ τὰ οἰκεῖα μέρη, ἐνῶ τὰ μνημονευθέντα στοιχεῖα δὲν εἶναι μέρος οὔτε ἐπέχει τὴν ποιότητα ἢ τὴν τάξιν μέρους, οὔτε παραμένει πάντοτε εἰς τὰ διατρεφόμενα μέρη τοῦ σώματος ἢ συνανίσταται μὲ τὰ ἀνιστάμενα μέρη, διότι εἰς τὴν κατάστασιν ἐκείνην αἷμα, φλέγμα, χολή, πνοή δὲν συμβάλλουν πλέον καθόλου πρὸς τὴν ζωὴν. Τὰ διατρεφόμενα σώματα δὲν θὰ χρειάζονται καὶ τότε ὅσα ἐχρειάσθησαν κάποτε, διότι μαζὶ μὲ τὴν ἔλλειψιν καὶ τὴν φθορὰν θὰ ἐκλείψῃ καὶ ἡ χρεια τῶν τροφῶν.

Ἔπειτα, καὶ ἂν ὑπέθετε κανεὶς ὅτι ἡ τοιαύτη μεταβολὴ τῆς τροφῆς φθάνει μέχρις ἐπηρεασμοῦ τῆς σαρκός, οὔτε τότε δὲν θὰ εἶναι ἀνάγκη ἢ προσφάτως προκύψασα ἀπὸ τὸν μεταβολισμὸν τοιαύτης τροφῆς σὰρξ, προσεγγίσασα εἰς τὸ σῶμα ἐνὸς ἄλλου ἀνθρώπου πάλιν, νὰ ἀποτελέσῃ μέρος πρὸς σύστασιν αὐτοῦ. Διότι ἡ ἰδία ἢ προσλαμβάνουσα σὰρξ δὲν φυλάττει πάντοτε ἐκείνην τὴν ὁποῖαν προσέλαβεν οὔτε ἡ ἐνωθεῖσα μὲ αὐτὴν εἶναι μόνιμος καὶ παραμένει ὅπου προσετέθη, ἀλλὰ δέχεται πολλὴν μεταβολὴν πρὸς ἀμφοτέρας τὰς κατευθύνσεις, ἄλλοτε

πολλὴν δὲ καὶ τὴν ἐπὶ θάτερα δέχεσθαι μεταβολήν, ποτὲ μὲν
 πόνοις ἢ φροντίσι διαφορουμένην, ἄλλοτε δὲ λύπαις ἢ καμάτοις
 ἢ νόσοις συντηκομένην, καὶ ταῖς ἐξ ἐγκαύσεως ἢ περιψύξεως
 ἐπιγινόμεναις δυσκρασίαις, μὴ συµμεταβαλλομένων σαρκὶ καὶ
 5 πιμελῆ τῶν δημῶν ἐν τῷ μένειν ἄπερ ἐστὶ τὴν τροφὴν δεχομέ-
 νων.

Τοιούτων δὲ γενομένων ἐπὶ πάσης σαρκὸς παθημάτων,
 πολὺ γ' ἔτι μᾶλλον εὖροι τις ἂν ταῦτα πάσχουσαν τὴν ἐξ ἀνοι-
 κείων τρεφομένην σάρκα, νῦν μὲν εἰς ὄγκον προῖοῦσαν καὶ παι-
 10 νομένην ἐξ ὧν προσεῖληφεν, εἶτα πάλιν ἀποπτύουσαν ὃν ἂν
 τύχη τρόπον καὶ μειουμένην ἢ μιᾶ τινι τῶν ἔμπροσθεν ρηθει-
 σῶν αἰτιῶν ἢ πλείοσιν· μόνην δὲ παραμένειν τοῖς μέρεσιν ἃ
 συνδεῖν ἢ στέγειν ἢ θάλπειν πέφυκε, τὴν ὑπὸ τῆς φύσεως ἐξει-
 λεγμένην καὶ τούτοις προσπεφυκυῖαν οἷς τὴν κατὰ φύσιν συνε-
 15 ξέπλησε ζωὴν καὶ τοὺς ἐν τῇ ζωῇ πόρους. Ἄλλ' (οὔτε γὰρ καθ'
 ὃ δεῖ κρινομένων τῶν ἔναγχος ἐξητασμένων οὔτε κατὰ συγχώ-
 ρησιν παραδεχθέντων τῶν ἐπ' ἐκείνοις γεγυμνασμένων ἀληθὲς
 δεικνύναι δυνατὸν τὸ πρὸς αὐτῶν λεγόμενον) οὔτ' ἂν συγκρα-
 θεῖη ποτὲ τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα τοῖς τῆς αὐτῆς οὔσι φύσε-
 20 ως, κἂν ὑπ' ἀγνοίας ποτὲ κλαπῶσι τὴν αἴσθησιν δι' ἑτέρου τι-
 νὸς μετασχόντες τοιούτου σώματος, κἂν αὐτόθεν ὑπ' ἐνδείας ἢ
 μανίας ὁμοειδοῦς τινος μιανθῶσι σώματι· εἴ γε μὴ λελήθασιν
 ἡμᾶς ἀνθρωποειδεῖς τινες ὄντες θῆρες ἢ μικτὴν ἔχοντες φύσιν
 ἐξ ἀνθρώπων καὶ θηρίων, οἷους πλάττειν εἰώθασιν οἱ τολμηρό-
 25 τεροι τῶν ποιητῶν.

8 Καὶ τί δεῖ λέγειν περὶ τῶν μηδενὶ ζῶω πρὸς τροφὴν ἀπο-
 κληρωθέντων σωμάτων μόνην δὲ τὴν εἰς γῆν ταφὴν ἐπὶ τιμῇ
 τῆς φύσεως μεμοιραμένων, ὅπου γε μηδ' ἄλλο τι τῶν ζώων
 τοῖς ἐκ τοῦ αὐτοῦ εἶδους εἰς τροφὴν ἀπεκλήρωσεν ὁ ποιήσας,
 30 κἂν ἐν ἄλλοις τισὶ τῶν ἑτερογενῶν τροφή γίνηται κατὰ φύσιν;
 Εἰ μὲν οὖν ἔχουσι δεικνύναι σάρκας ἀνθρώπων ἀνθρώποις εἰς

ἐκκρινομένη ἀπὸ κόπους ἢ φροντίδας, ἄλλοτε δὲ διαλυομένη ἀπὸ λύπας ἢ καμάτων ἢ νόσους καὶ ἀπὸ τὰς δυσκρασίας αἰ ὁποῖαι προέρχονται ἐκ φλογώσεως ἢ ψύξεως, χωρὶς νὰ συμμεταβάλλωνται μὲ τὴν σάρκα καὶ τὸ πάχος τὰ λίπη, τὰ ὁποῖα δεχόμενα τὴν τροφήν μένουν ὅπως ἔχουν.

Ἐπειδὴ τοιαῦτα παθήματα ὑφίσταται πᾶσα σὰρξ, θὰ εὕρη κανεῖς ὅτι πάσχει ταῦτα πολὺ περισσότερον ἢ τρεφομένη ἀπὸ ἀκατάλληλον τροφήν, ὥστε ἄλλοτε νὰ αὐξάνεται καὶ νὰ παχύνεται ἀπὸ ὅσα προσλαμβάνει, ἄλλοτε πάλιν ἀποβάλλουσα κατὰ κάποιον τρόπον καὶ μειουμένη ἢ ἀπὸ μίαν ἢ ἀπὸ περισσοτέρας τῶν προηγουμένως μνημονευθεισῶν αἰτιῶν. Μόνον δὲ ἐκείνη ἢ τροφή παραμένει εἰς τὰ μέρη τὰ ὁποῖα εἶναι προωρισμένη νὰ συνδέῃ ἢ νὰ στεγάζῃ ἢ νὰ θερμαίνῃ, ἢ ἐπιλεγείσα ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ ἐφαρμοσθεῖσα εἰς αὐτὰ τῶν ὁποίων ὀλοκληρῶνει τὴν ζωὴν καὶ τοὺς εἰς τὴν ζωὴν κόπους. Ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδείξῃ κανεῖς τὴν ἀλήθειαν τοῦ ὑπὸ τῶν ἀντιφρονούντων λεγομένου, εἴτε τὰ πρὸ ὀλίγου ἐξετασθέντα κριθοῦν ὅπως πρέπει εἴτε χάριν συγκαταβάσεως δεχθῶμεν τὰ κατ' αὐτῶν προσαχθέντα ἐπιχειρήματα· τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων δὲν θὰ ἠδύναντο ποτὲ νὰ ἀφομοιωθοῦν μὲ ἄλλα σώματα τῆς αὐτῆς φύσεως, ἀκόμη καὶ ἂν καμμίαν φοράν, παραπλανηθέντες κατὰ τὰς αἰσθήσεις, μετάσχουν τοιοῦτου σώματος, ἀκόμη καὶ ἂν ἀπὸ στέρησιν ἢ μανίαν μιανθοῦν εἰς τὸ σῶμα μὲ τὴν βρῶσιν κάποιου ὁμοειδοῦς, ἐὰν δὲν διαφεύγῃ τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἢ ὑπαρξίς θηρίων ἀνθρωποειδῶν ἢ ὄντων μὲ μικτὴν φύσιν ἀνθρώπων καὶ θηρίων, ὡσὰν αὐτοὶ τοὺς ὁποίους συνηθίζουν νὰ πλάττουν οἱ τολμηρότεροι τῶν ποιητῶν.

8 Καὶ τί χρειάζεται νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν σωμάτων τὰ ὁποῖα δὲν κατέληξαν εἰς τροφήν κανενὸς ζώου ἀλλ' εὕρον μόνον τὴν ταφήν εἰς τὴν γῆν χάριν τιμῆς τῆς φύσεώς των, καθ' ὅσον μάλιστα οὔτε κανὲν ἄλλο ζῶον δὲν ὥρισεν ὁ δημιουργὸς εἰς τροφήν τῶν ὁμοειδῶν αὐτοῦ, ἔστω καὶ ἂν εἰς ἄλλα ἑτερογενῆ γίνεται τροφή κατὰ φύσιν; Ἐὰν λοιπὸν δύνανται νὰ δείξουν ὅτι σάρκες

βρωσιν ἀποκληρωθείσας, οὐδὲν κωλύσει τὰς ἀλληλοφαγίας εἶ-
 ναι κατὰ φύσιν, ὥσπερ ἄλλο τι τῶν τῆ φύσει συγκεχωρημένων,
 καὶ τοὺς γε τὰ τοιαῦτα λέγειν τολμῶντας τοῖς τῶν φιλότατων ἐν-
 τρυφᾶν σώμασιν ὡς οἰκειότεροις ἢ καὶ τοὺς εὐνουστάτους σφί-
 5 σιν τούτοις αὐτοῖς ἐστιᾶν.

Εἰ δὲ τοῦτο μὲν οὐδ' εἰπεῖν εὐαγές, τὸ δὲ σαρκῶν ἀνθρώ-
 πων ἀνθρώπους μετασχεῖν ἔχθιστόν τι καὶ παμμίαιρον καὶ πά-
 σης ἐκθέσμου καὶ παρὰ φύσιν βρώσεως ἢ πράξεως ἐναγέστε-
 ρον, τὸ δὲ παρὰ φύσιν οὐκ ἂν ποτε χωρήσειεν εἰς τροφήν τοῖς
 10 ταύτης δεομένοις μέρεσι καὶ μορίοις, τὸ δὲ μὴ χωροῦν εἰς τρο-
 φήν οὐκ ἂν ἐνωθείη τούτοις ἃ μὴδὲ τρέφειν πέφυκεν, οὐδὲ τὰ
 τῶν ἀνθρώπων σώματα συγκραθείη ποτ' ἂν τοῖς ὁμοίοις
 σώμασιν, οἷς ἐστὶν εἰς τροφήν παρὰ φύσιν, κἂν πολλάκις διὰ
 τῆς τούτων ἴη γαστρὸς κατὰ τινὰ πικροτάτην συμφορὰν ἀπο-
 15 χωροῦντα δὲ τῆς θρεπτικῆς δυνάμεως καὶ σκιδνάμενα πρὸς
 ἐκεῖνα πάλιν ἐξ ὧν τὴν πρώτην ἔσχε σύστασιν, ἐνοῦται μὲν τού-
 τοις ἐφ' ὅσον ἂν ἕκαστον τύχη χρόνον, ἐκεῖθεν δὲ διακριθέντα
 πάλιν σοφία καὶ δυνάμει τοῦ πᾶσαν ζώου φύσιν σὺν ταῖς οἰ-
 κείαις δυνάμεσι συγκρίναντος ἐνοῦται προσφυῶς ἕκαστον
 20 ἐκάστῳ, κἂν πυρὶ καυθῆ, κἂν ὕδατι κατασαπῆ, κἂν ὑπὸ θηρίων
 ἢ τῶν ἐπιτυχόντων ζώων καταδαπανηθῆ, κἂν τοῦ παντὸς
 σώματος ἐκκοπὲν προδιαλυθῆ τῶν ἄλλων μερῶν· ἐνωθέντα δὲ
 πάλιν ἀλλήλοις τὴν αὐτὴν ἴσχει χώραν πρὸς τὴν τοῦ αὐτοῦ
 σώματος ἀρμονίαν τε καὶ σύστασιν καὶ τὴν τοῦ νεκρωθέντος ἢ
 25 καὶ πάντῃ διαλυθέντος ἀνάστασιν καὶ ζωὴν. Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ
 πλεῖον μηκύνειν οὐκ εὐκαιρον· ὁμολογουμένην γὰρ ἔχει τὴν ἐπί-
 κρισιν τοῖς γε μὴ μιζοθήροις.

9 Πολλῶν δὲ ὄντων τῶν εἰς τὴν προκειμένην ἐξέτασιν χρησι-

7. Αἱ διηγήσεις περὶ ὑπάρξεως ἀνθρωποφάγων ἦσαν εὐρέως διαδεδομέναι μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀπηχοῦνται πλὴν ἄλλων καὶ εἰς τὰς Πράξεις Ἀνδρέου

ἀνθρώπων ἔχου ὀρισθῆ εἰς βρῶσιν ἀνθρώπων, τίποτε δὲν θὰ ἐμποδίση νὰ εἶναι κατὰ φύσιν αἱ ἀλληλοφαγία, ὅπως πᾶν ἄλλο φυσικὸν φαινόμενον, καὶ αὐτοὶ οἱ ὅποιοι τολμοῦν νὰ λέγουν τὰ τοιαῦτα νὰ ἐντρυφοῦν εἰς τὰ σώματα τῶν φιλτάτων ὡς οἰκειότερα ἢ καὶ νὰ φιλοξενοῦν μὲ αὐτὰ τοὺς φίλους των.

Ἐὰν δὲ τοῦτο εἶναι ἀσεβὲς καὶ νὰ τὸ εἴπουν⁷, τὸ νὰ μετάσχουν δὲ οἱ ἄνθρωποι σαρκῶν ἀνθρώπων εἶναι κάτι τὸ ἐχθιστον καὶ μιαρώτατον καὶ ἀσεβέστερον ἀπὸ πᾶσαν παράνομον καὶ παρὰ φύσιν βρῶσιν καὶ πρᾶξιν, τὸ δὲ παρὰ φύσιν δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ μεταβληθῆ εἰς τροφήν τῶν μερῶν καὶ μορίων τὰ ὅποια τὴν χρειάζονται, τὸ δὲ μὴ μεταβαλλόμενον εἰς τροφήν δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐνωθῆ μὲ αὐτὰ τὰ ὅποια δὲν προορίζεται νὰ διατρέφη, τότε οὔτε τῶν ἀνθρώπων τὰ σώματα θὰ ἠδύναντο νὰ συγκραθοῦν ποτὲ μὲ ὅμοια σώματα, εἰς τὰ ὅποια δίδονται εἰς τροφήν παρὰ φύσιν, καὶ ἂν ἀκόμη πολλάκις διέρχονται ἀπὸ τὸν στόμαχον αὐτῶν λόγῳ κάποιας πικρᾶς συμφορᾶς. Ἀφοῦ δὲ ταῦτα ἀπαλλαγοῦν τῆς θρεπτικῆς δυνάμεως καὶ διασπασθοῦν πάλιν εἰς τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ἀπὸ τὰ ὅποια ἔλαβον τὴν πρώτην σύστασιν, τὰ μόρια ἐνώνονται μὲ αὐτὰ ἐπὶ ὅσον χρόνον χρειάζεται, ἀπὸ ἐκεῖ δὲ διαχωριζόμενα πάλιν μὲ τὴν σοφίαν καὶ δύναμιν ἐκείνου ὁ ὅποιος ἀνασυνθέτει τὴν φύσιν παντὸς ζώου μὲ τὰς οἰκείας δυνάμεις τῆς ἐνώνονται ταιριαστὰ ἕκαστον πρὸς ἕκαστον, ἔστω καὶ ἂν καυθῆ μὲ πῦρ καὶ ἂν κατασαπῆ μὲ ὕδωρ καὶ ἂν καταφαγωθῆ ὑπὸ θηρίων ἢ τῶν τυχόντων ἄλλων ζώων, καὶ ἂν ἀποκοπὲν τοῦ λοιποῦ σώματος διαλυθῆ πρὶν ἀπὸ τὰ ἄλλα μέρη. Ἀφοῦ δὲ ἐνωθοῦν πάλιν πρὸς ἄλληλα, καταλαμβάνουν τὴν ἰδίαν θέσιν διὰ τὴν ἐναρμόνισιν καὶ συγκρότησιν τοῦ ἰδίου σώματος, καὶ τὴν ἀνάστασιν καὶ ζωὴν τοῦ νεκρωθέντος ἢ καὶ ἐντελῶς διαλυθέντος. Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἐπιμηκύνω τὴν ἐκθεσιν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, διότι ἐπ' αὐτοῦ εἶναι σύμφωνοι τουλάχιστον ὅσοι δὲν εἶναι κατὰ τὸ ἡμισυ ζῶα.

9 Ἐπειδὴ ὑπάρχουν πολλὰ χρησιμώτατα σημεῖα εἰς τὴν πα-

καὶ Ματθαίου. Ὁ Ἡρόδοτος, *Ἱστορία* 4,18,3, ὁμιλεῖ περὶ ἀνδροφάγων ζώντων εἰς τὴν Ρωσίαν πέραν τῶν Σκυθῶν.

μωτέρων, παραιτούμαι δὴ νῦν τοὺς καταφεύγοντας ἐπὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἔργα καὶ τοὺς τούτων δημιουργοὺς ἀνθρώπους, οἱ τὰ συντριβέντα τῶν ἔργων ἢ χρόνῳ παλαιωθέντα ἢ καὶ ἄλλως διαφθαρέντα καινουργεῖν ἀδυνατοῦσιν, εἶτα ἐξ ὁμοίου τοῖς κερα-
 5 μεῦσι καὶ τέκτοσι δεικνύναι πειρωμένους τὸ καὶ τὸν Θεὸν μὴτ' ἂν βουληθῆναι μῆτε βουληθέντα δυνηθῆναι νεκρωθὲν ἢ καὶ δια-
 λυθὲν ἀναστῆσαι σῶμα, καὶ μὴ λογιζομένους ὅτι διὰ τούτων ἐπ' ἴσης τοῖς χειρίστοις ἐξυβρίζουσιν εἰς Θεόν, συνεξισοῦντες τῶν
 10 πάντη διεστηκότων τὰς δυνάμεις, μᾶλλον δὲ καὶ τῶν ταύταις
 10 χρωμένων τὰς οὐσίας καὶ τὰ τεχνητὰ τοῖς φυσικοῖς.

Περὶ μὲν οὖν τούτων σπουδάζειν οὐκ ἀνεπιτίμητον· ἡλί-
 θιον γὰρ ὡς ἀληθῶς τὸ τοῖς ἐπιπολαίοις καὶ ματαίοις ἀντιλέ-
 γειν. Μακρῶ γε μὴν ἐνδοξότερον καὶ πάντων ἀληθέστατον τὸ
 φῆσαι τὸ παρ' ἀνθρώποις ἀδύνατον παρὰ Θεῶ δύνατον. Εἰ δὲ
 15 δι' αὐτῶν τούτων ὡς ἐνδόξων καὶ διὰ πάντων τῶν μικρῶ πρό-
 σθεν ἐξητασμένων δείκνυσιν ὁ λόγος δύνατον, εὐδηλον ὡς οὐκ
 ἀδύνατον· ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἀβούλητον.

**ΑΝΑΙΡΕΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΕΩΣ
 ΠΕΡΙ ΑΘΕΛΗΤΟΥ ΤΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ**

10 Τὸ γὰρ ἀβούλητον ἢ ὡς ἄδικον αὐτό ἐστὶν ἀβούλητον ἢ ὡς
 ἀνάξιον. Καὶ πάλιν τὸ ἄδικον ἢ περὶ αὐτὸν θεωρεῖται τὸν ἀνα-
 20 στησόμενον ἢ περὶ ἄλλον τινὰ παρ' αὐτόν. Ἄλλ' ὅτι μὲν οἱ ἰδεῖς
 ἀδικεῖται τῶν ἐξωθεν καὶ τῶν ἐν τοῖς οὖσιν ἀριθμουμένων,
 πρόδηλον. Οὔτε γὰρ αἱ νοηταὶ φύσεις ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων

8. Τὰ πλάσματα τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς ποιότητος μετὰ τοῦ Θεοῦ, διότι ταῦτα εἶναι ἐξ ὕλης ὑπαρχούσης, τὰ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ μηδενός, καὶ διότι τὸ δημιουργήμα «ἄνθρωπος» δὲν δύναται νὰ συγκριθῆ με τίποτε ἄλλο.

ροῦσαν ἐξέτασιν, παραμερίζω τὰ ἐπιχειρήματα τῶν καταφευγόντων εἰς τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων καὶ πρὸς τοὺς δημιουργοὺς αὐτῶν ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι ἀδυνατοῦν νὰ ἀνανεώσουν τὰ συντριβέντα ἢ παλαιωθέντα ἀπὸ τὸν χρόνον ἢ κατ' ἄλλον τρόπον διαφθαρέντα ἔργα, ἔπειτα προσπαθούντων ἀπὸ τὸ παράλληλον τῶν κεραμέων καὶ τῶν τεκτόνων νὰ δείξουν ὅτι καὶ τὸ θεῖον οὔτε θὰ ἤθελεν οὔτε ἂν ἤθελε θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναστήσῃ σῶμα νεκρωθὲν ἢ καὶ διαλυθὲν, χωρὶς νὰ σκεφθοῦν ὅτι μὲ αὐτὰ ἐξυβρίζουν τὸν Θεὸν ὡσάν οἱ χεῖριστοι τῶν ἀνθρώπων, θέτοντες εἰς τὴν ἰδίαν μοῖραν τὰς δυνάμεις τῶν ἐντελῶς ἀφισταμένων ὄντων, μᾶλλον δὲ καὶ τὰς φύσεις τῶν χρησιμοποιούντων αὐτάς, καὶ τὰ τεχνητὰ μὲ τὰ φυσικά⁸.

Τὸ νὰ λαμβάνη κανεὶς σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τοιαῦτα ἐπιχειρήματα δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένον ἐπιτιμῆσεως· διότι εἶναι πράγματι ἠλίθιον τὸ νὰ ἀντιλέγη κανεὶς εἰς τὰ ἐπιπόλαια καὶ μάταια. Πολὺ δὲ εὐλογοφανέστερον καὶ ἀληθέστερον ὅλων εἶναι τὸ νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀδύνατον εἶναι δυνατὸν εἰς τὸν Θεόν⁹. Ἐὰν δὲ ἡ διαπραγμάτευσις ἡμῶν μὲ αὐτάς τὰς πιθανολογίας καὶ μὲ ὅλα τὰ ὀλίγον προηγουμένως ἐξετασθέντα δεικνύει ὅτι εἶναι δυνατὸν, τότε καθίσταται φανερόν ὅτι δὲν εἶναι ἀδύνατον· ἀλλὰ βεβαίως οὔτε ἀθέλητον.

ΑΝΑΙΡΕΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΑΝΤΙΠΡΗΣΕΩΣ

ΠΕΡΙ ΑΘΕΛΗΤΟΥ ΤΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

- 10 Διότι τὸ ἀθέλητον εἶναι ἀθέλητον εἴτε ὡς ἄδικον εἴτε ὡς ἀνάξιον. Καὶ πάλιν τὸ ἄδικον παρατηρεῖται εἴτε ὡς πρὸς τὸν μέλλοντα νὰ ἀναστηθῇ εἴτε ὡς πρὸς κάποιον ἄλλον ἐκτὸς αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅτι κανεὶς δὲν ἀδικεῖται ἀπὸ τοὺς ἔξω καὶ τοὺς ὑπολογιζομένους μεταξὺ τῶν ζώντων εἶναι πρόδηλον. Διότι οὔτε αἰνοηταὶ φύσεις θὰ ἠδύναντο νὰ ἀδικηθοῦν ἀπὸ τὴν ἀνάστασιν

9. Ματθ. 19,24.

ἀναστάσεως ἀδικηθεῖεν ἄν· οὐδὲ γὰρ ἐμπόδιόν τι ταύταις πρὸς τὸ εἶναι, οὐ βλάβος, οὐχ ὕβρις ἢ τῶν ἀνθρώπων ἀνάστασις· οὐ μὴν οὐδὲ τῶν ἀλόγων ἢ φύσις οὐδὲ τῶν ἀψύχων· οὐδὲ γὰρ ἔσται μετὰ τὴν ἀνάστασιν, περὶ δὲ τὸ μὴ ὄν οὐδὲν ἄδικον. Εἰ δὲ 5 καὶ εἶναι τις ὑποθοῖτο διὰ παντός, οὐκ ἂν ἀδικηθεῖη ταῦτα τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων ἀνανεωθέντων· εἰ γὰρ νῦν ὑπείκοντα τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς τούτων χρείας ὄντων ἐνδεῶν ὑπὸ τε ζυγὸν ἠγμένα καὶ δουλείαν παντοίαν οὐδὲν ἀδικεῖται, πολὺ μᾶλλον, ἀφθάρτων καὶ ἀνενδεῶν γενομένων καὶ μηκέτι δεομέ- 10νων τῆς τούτων χρείας, ἐλευθερωθέντα δὲ πάσης δουλείας, οὐκ ἀδικηθήσεται. Οὐδὲ γὰρ, εἰ φωνῆς μετεῖχεν, ἠτιάσατο ἂν τὸν δημιουργὸν ὡς παρὰ τὸ δίκαιον ἐλαττούμενα τῶν ἀνθρώπων, ὅτι μὴ τῆς αὐτῆς τούτοις τετύχηκεν ἀναστάσεως. Ὡν γὰρ ἡ φύσις οὐκ ἴση, τούτοις οὐδὲ τὸ τέλος ἴσον ὁ δίκαιος ἐπιμετρεῖ. 15 Χωρὶς δὲ τούτων, παρ' οἷς οὐδεμία τοῦ δικαίου κρίσις, οὐδὲ μέμψις ἀδικίας.

Οὐ μὴν οὐδ' ἐκεῖνο φῆσαι δυνατὸς ὡς περὶ αὐτὸν θεωρεῖται τις ἀδικία τὸν ἀνιστάμενον ἄνθρωπον. Ἔστι μὲν γὰρ οὗτος ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, οὔτε δὲ εἰς ψυχὴν οὔτε εἰς σῶμα δέχεται 20 τὴν ἀδικίαν. Οὔτε γὰρ τὴν ψυχὴν ἀδικεῖσθαι φήσει τις σωφρονῶν· λήσεται γὰρ ταύτη συνεκβάλλων καὶ τὴν παροῦσαν ζωὴν· εἰ γὰρ νῦν ἐν φθαρτῷ καὶ παθητῷ κατοικοῦσα σῶματι μηδὲν ἠδίκηται, πολὺ μᾶλλον ἀφθάρτῳ καὶ ἀπαθεῖ συζῶσα οὐκ ἀδικηθήσεται. Ἀλλ' οὐδὲ τὸ σῶμα ἀδικεῖται τι· εἰ γὰρ νῦν φθαρτὸν 25 ἀφθάρτῳ συνὸν μηδὲν ἠδίκηται, πολὺ μᾶλλον ἀφθαρτὸν ἀφθάρτῳ συνὸν οὐκ ἀδικηθήσεται. Οὐ μὴν οὐδ' ἐκεῖνο φαίη τις ἂν ὡς ἀνάξιον ἔργον τοῦ Θεοῦ τὸ διαλυθὲν ἀναστῆσαι σῶμα καὶ

τῶν ἀνθρώπων, καθ' ὅσον ἡ ἀνάστασις τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι ἐμπόδιον εἰς τὴν ὑπαρξίν των, οὔτε ζημία, οὔτε ὕβρις. Ἄλλὰ βεβαίως οὔτε τῶν ἀλόγων καὶ τῶν ἀψύχων ἢ φύσις θὰ ἠδύνατο νὰ ἀδικηθῆ, καθ' ὅσον αὕτη δὲν θὰ ὑπάρχη μετὰ τὴν ἀνάστασιν, καὶ εἰς τὸ μὴ ὄν δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀδικία. Ἐὰν δὲ ὑπέθετε κανεῖς ὅτι ταῦτα ὑπάρχουν διὰ παντός, δὲν θὰ ἠδικοῦντο ἀπὸ τὴν ἀνανέωσιν τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων· διότι, ἐὰν τώρα, ὅποτε ὑπακούουν εἰς τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων οἱ ὅποιοι ἔχουν ἀνάγκην τὴν ὑπηρεσίαν των καὶ διατελοῦν ὑπὸ ζυγὸν καὶ παντοίαν δουλείαν, δὲν ἀδικοῦνται κατὰ τίποτε, πολὺ περισσότερον δὲν θὰ ἀδικηθοῦν, ὅταν οὔτοι γίνουν ἄφθαρτοι καὶ αὐτάρκεις καὶ δὲν θὰ ἔχουν πλεόν ἀνάγκην τῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν, αὐτὰ δὲ τὰ ἴδια ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ πᾶσαν δουλείαν. Καὶ ἂν εἶχον φωνὴν δὲν θὰ κατηγοροῦν τὸν δημιουργὸν ὅτι μειώνονται ἔναντι τῶν ἀνθρώπων παρὰ τὸ δίκαιον διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν ἔτυχε τῆς ἰδίας μὲ αὐτοὺς ἀναστάσεως. Διότι εἰς ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἢ φύσις δὲν εἶναι ἴση ὁ δίκαιος δὲν ὀρίζει ἴσον τέλος. Πέραν δὲ τούτων, διὰ δημιουργήματα, τὰ ὅποια δὲν ἔχουν ἀντίληψιν δικαίου, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ μομφὴ περὶ ἀδικίας.

Βεβαίως ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἴπῃ οὔτε ἐκεῖνο, ὅτι παρατηρεῖται κάποια ἀδικία εἰς τὸν ἴδιον τὸν ἀνιστάμενον ἄνθρωπον. Διότι οὔτος ἀποτελεῖται ἀπὸ ψυχὴν καὶ σῶμα, δὲν δέχεται δὲ τὴν ἀδικίαν οὔτε εἰς τὴν ψυχὴν οὔτε εἰς τὸ σῶμα. Δὲν δύναται νὰ εἴπῃ σωφρονῶν ἄνθρωπος ὅτι ἀδικεῖται ἢ ψυχὴ, καθ' ὅσον οὔτω χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθῆ ἀπορρίπτει καὶ τὴν παροῦσαν ζωὴν· διότι τώρα κατοικοῦσα εἰς φθαρτὸν καὶ παθητὸν σῶμα δὲν ἔχει ἀδικηθῆ κατὰ τίποτε, πολὺ περισσότερον συζῶσα μὲ ἄφθαρτον καὶ ἀπαθὲς δὲν θὰ ἀδικηθῆ. Ἄλλ' οὔτε τὸ σῶμα δὲν ἀδικεῖται κατὰ τίποτε· διότι ἐὰν τώρα, ὅποτε συνυπάρχει φθαρτὸν αὐτὸ μὲ ἄφθαρτον, δὲν ἀδικεῖται εἰς τίποτε, πολὺ περισσότερον ὅταν θὰ συνυπάρχη ὡς ἄφθαρτον μὲ ἄφθαρτον δὲν θὰ ἀδικηθῆ. Ἐξ ἄλλου δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ κανεῖς οὔτε ἐκεῖνο, ὅτι εἶναι ἀνάξιον ἔργον τοῦ Θεοῦ τὸ νὰ ἀναστήσῃ καὶ συλλέξῃ σῶμα διαλυθέν· διότι ἐὰν τὸ κατώτερον δὲν εἶναι

συναγαγεῖν· εἰ γὰρ τὸ χειρὸν οὐκ ἀνάξιον, τοῦτ' ἔστι τὸ φθαρτὸν ποιῆσαι σῶμα καὶ παθητὸν, πολὺ μᾶλλον τὸ κρεῖττον οὐκ ἀνάξιον, ὅπερ ἔστιν ἀφθαρτον καὶ ἀπαθές.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΙΡΕΣΕΩΣ

11 Εἰ δὲ διὰ τῶν κατὰ φύσιν πρώτων καὶ τῶν τούτοις ἐπομέ-
5 νων δέδεικται τῶν ἐξητασμένων ἕκαστον, εὐδὴλον ὅτι καὶ δυ-
νατὸν καὶ βουλευτὸν καὶ ἄξιον τοῦ δημιουργήσαντος ἔργον ἢ τῶν
διαλυθέντων σωμάτων ἀνάστασις· διὰ γὰρ τούτων ἐδείχθη
ψεῦδος τὸ τούτοις ἀντικείμενον καὶ τὸ τῶν ἀπιστούντων παρά-
λογον. Τί γὰρ δεῖ λέγειν περὶ τῆς ἐκάστου τούτων πρὸς ἕκαστον
10 ἀντιστροφῆς καὶ τῆς πρὸς ἀλληλα συναφείας, εἴ γε δεῖ καὶ συνά-
φειαν εἰπεῖν, ὡς ἑτερότητί τινι κεχωρισμένων, οὐχὶ δὲ καὶ τὸ
δυνατὸν λέγειν βουλευτὸν καὶ τὸ τῷ Θεῷ βουλευτὸν πάντως εἶναι
δυνατὸν καὶ κατὰ τὴν τοῦ βουλευθέντος ἀξίαν;

Καὶ ὅτι μὲν ἕτερος ὁ περὶ τῆς ἀληθείας λόγος, ἕτερος δὲ ὁ
15 ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, εἴρηται διὰ τῶν προλαβόντων μετρίως οἷς
τε διενήνοχεν ἕκαστος καὶ πότε καὶ πρὸς τίνας ἔχει τὸ χρήσι-
μον· κωλύει δὲ ἴσως οὐδὲν τῆς τε κοινῆς ἀσφαλείας ἔνεκεν καὶ
τῆς τῶν εἰρημένων πρὸς τὰ λειπόμενα συναφείας ἀπ' αὐτῶν
τούτων καὶ τῶν τούτοις προσηκόντων πάλιν ποιήσασθαι τὴν
20 ἀρχήν.

Προσῆκεν δὲ τῷ μὲν τὸ πρωτεύειν κατὰ φύσιν, τῷ δὲ τὸ
δορυφορεῖν τὸν πρῶτον ὁδοποιεῖν τε καὶ προανείργειν πᾶν ὅπο-
σον ἐμποδῶν καὶ πρόσαντες. Ὁ μὲν γὰρ περὶ τῆς ἀληθείας λό-
γος ἀναγκαῖος ὢν πᾶσιν ἀνθρώποις πρὸς ἀσφάλειαν καὶ
25 σωτηρίαν πρωτοστατεῖ καὶ τῇ φύσει καὶ τῇ τάξει καὶ τῇ χρείᾳ·
τῇ φύσει μὲν, ὡς τὴν τῶν πραγμάτων γνῶσιν παρεχόμενος, τῇ

ἀνάξιον, δηλαδή τὸ νὰ κατασκευάσῃ σῶμα φθαρτὸν καὶ παθητὸν, πολὺ περισσότερον δὲν εἶναι ἀνάξιον τὸ ἀνώτερον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἄφθαρτον καὶ ἀπαθές.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΙΡΕΣΕΩΣ

11 Ἐὰν δὲ διὰ μέσου τῶν κατὰ φύσιν πρώτων καὶ τῶν ἀκολουθούντων εἰς αὐτὰ ἐπιχειρημάτων ἔχει ἀποσαφηνισθῆ ἕκαστον τῶν ἐξετασθέντων προβλημάτων, εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἀνάστασις τῶν σωμάτων εἶναι ἔργον καὶ δυνατὸν καὶ θελητὸν καὶ ἄξιον τοῦ δημιουργοῦ· διότι μὲ αὐτὰ ἐδείχθη ὅτι εἶναι ψευδῆς ἡ ἀντίρρησις εἰς ἐκεῖνα καὶ παράλογος ὁ ἰσχυρισμὸς τῶν δυσπιστούντων. Πράγματι τί χρειάζεται νὰ κάμωμεν λόγον περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἐνὸς τούτων πρὸς τὸ ἄλλο καὶ τῆς μεταξύ των συναφείας, ἐὰν βεβαίως πρέπει νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ συναφείας ὡσὰν νὰ ἦσαν ταῦτα χωρισμένα διὰ κάποιας διαφοροποιήσεως, νὰ μὴ λέγωμεν δὲ ὅτι καὶ τὸ δυνατὸν εἶναι βουλητὸν καὶ τὸ εἰς τὸν Θεὸν βουλητὸν πάντως εἶναι δυνατὸν καὶ σύμφωνον πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ θελήσαντος;

Καὶ ὅτι μὲν ἄλλος εἶναι ὁ περὶ τῆς ἀληθείας λόγος, ἄλλος δὲ ὁ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ἔχει γίνεαι διαπραγματεύσεις εἰς τὰ προηγούμενα, ὅπως ἐπίσης κατὰ τί διαφέρουν μεταξύ των, καὶ πότε καὶ πρὸς ποίους εἶναι χρήσιμοι· ἴσως ὁμως δὲν ἐμποδίζει τίποτε νὰ ἀρχίσωμεν πάλιν ἀπὸ αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ ὁμοίου μὲ αὐτοῦ λόγους, διὰ νὰ κατοχυρώσωμεν ὅλην τὴν ἐκθεσιν καὶ νὰ δείξωμεν τὴν συνάφειαν τῶν λεχθέντων πρὸς τὰ ὑπολειπόμενα.

Ἄρμόζει δὲ εἰς μὲν τὸν πρῶτον νὰ προηγήται φυσικῶς, εἰς τὸν ἄλλον δὲ νὰ συνοδεύῃ τὸν πρῶτον, νὰ ἀνοίγῃ τὸν δρόμον καὶ παραμερίζῃ πᾶν ἐμπόδιον καὶ πᾶσαν δυσκολίαν. Διότι ὁ περὶ τῆς ἀληθείας λόγος, ἀναγκαῖος εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους διὰ τὴν ἀσφάλειαν καὶ σωτηρίαν των, ἔχει τὴν πρώτην θέσιν κατὰ φύσιν, τάξιν καὶ χρησιμότητα· κατὰ φύσιν μὲν, διότι προσφέρει γνῶσιν τῶν πραγμάτων, κατὰ τάξιν δὲ διότι ὑπάρχει εἰς

τάξει δέ, ὡς ἐν τούτοις καὶ ἅμα τούτοις ὑπάρχων ὧν γίνεται
 μηνυτής, τῇ χρεία δέ, ὡς τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς σωτηρίας τοῖς
 γινώσκουσι γινόμενος πρόξενος. Ὁ δ' ὑπὲρ τῆς ἀληθείας φύσει
 τε καὶ δυνάμει καταδεέστερος, ἔλαττον γὰρ τὸ τὸ ψεῦδος ἐλέγ-
 5 χειν τοῦ τὴν ἀλήθειαν κρατύνειν· καὶ τάξει δεύτερος, κατὰ γὰρ
 τῶν ψευδοδοξούντων ἔχει τὴν ἰσχύ· ψευδοδοξία δὲ ἐξ ἐπισπο-
 ρᾶς ἐπεφύη καὶ παραφθορᾶς. Ἀλλὰ δὴ καὶ τούτων οὕτως ἐχόν-
 των προτάττεται πολλάκις καὶ γίνεται ποτε χρειωδέστερος ὡς
 ἀναιρῶν καὶ προδιακαθαίρων τὴν ἐνοχλοῦσάν τισιν ἀπιστίαν
 10 καὶ τοῖς ἄρτι προσιούσι τὴν ἀμφιβολίαν ἢ ψευδοδοξίαν. Καὶ
 πρὸς ἐν μὲν ἐκάτερος ἀναφέρεται τέλος· εἰς γὰρ τὴν εὐσέβειαν
 ἔχει τὴν ἀναφορὰν ὃ τε τὸ ψεῦδος ἐλέγχων καὶ ὁ τὴν ἀλήθειαν
 κρατύνων· οὐ μὴν καὶ καθάπαξ ἐν εἰσιν, ἀλλ' ὁ μὲν ἀναγκαῖος,
 ὡς ἔφην, πᾶσι τοῖς πιστεύουσι καὶ τοῖς τῆς ἀληθείας καὶ τῆς
 15 ιδίας σωτηρίας φροντίζουσιν, ὁ δὲ ἔστιν ὅτε καὶ τισιν καὶ πρὸς
 τινὰς γίνεται χρειωδέστερος.

Καὶ ταῦτα μὲν ἡμῖν κεφαλαιωδῶς προειρήσθω πρὸς ὑπό-
 μνησιν τῶν ἤδη λεχθέντων. Ἰτέον δὲ ἐπὶ τὸ προκείμενον, καὶ
 δεικτέον ἀληθῆ τὸν περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγον ἀπὸ τε τῆς αἰ-
 20 τίας αὐτῆς, καθ' ἣν καὶ δι' ἣν ὁ πρῶτος γέγονεν ἄνθρωπος οἷ τε
 μετ' ἐκεῖνον, εἰ καὶ μὴ κατὰ τὸν ὁμοιον γεγόνασι τρόπον, ἀπὸ τε
 τῆς κοινῆς πάντων ἀνθρώπων ὡς ἀνθρώπων φύσεως, ἔτι δὲ
 ἀπὸ τῆς τοῦ ποιήσαντος ἐπὶ τούτοις κρίσεως, καθ' ὅσον ἕκα-
 στος ἔζησε χρόνον καὶ καθ' οὗς ἐπολιτεύσατο νόμους, ἦν οὐκ ἂν
 25 τις ἀμφισβητήσειεν εἶναι δικαίαν.

ΤΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΕΚ ΤΗΣ ΑΙΤΙΑΣ ΤΗΣ ΚΤΙΣΕΩΣ

12 Ἔστι δὲ ὁ μὲν ἀπὸ τῆς αἰτίας λόγος, εἰς ἐπισκοπῶμεν πό-

ἐκεῖνα καὶ μὲ ἐκεῖνα τῶν ὁποίων γίνεται μηνυτής, κατὰ χρησιμότητα δὲ διότι γίνεται πρόξενος τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς σωτηρίας εἰς τοὺς γνωρίζοντας. Ὁ δὲ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας εἶναι κατώτερος καὶ κατὰ φύσιν καὶ κατὰ δύναμιν, διότι εἶναι κατώτερον τὸ νὰ ἐλέγχῃς τὸ ψεῦδος ἀπὸ τὸ νὰ κατοχυρώνης τὴν ἀλήθειαν, καὶ κατὰ τὴν τάξιν δεύτερος διότι ἡ ἰσχὺς του εἶναι κατὰ τῶν ψευδοδόξων, ἡ δὲ ψευδοξία προέρχεται ἀπὸ ἐπισπορὰν καὶ παραφθοράν. Ἄλλ' ὅμως παρὰ ταῦτα πολλάκις τοποθετεῖται πρῶτος καὶ κάποτε γίνεται χρησιμώτερος, διότι ἀναιρεῖ καὶ προκαθαρίζει τὴν ἐνοχλοῦσαν μερικὸς ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀμφιβολίαν καὶ ψευδοδοξίαν τῶν προσφάτως προσελθόντων. Καὶ ὁ καθεὶς ἀπὸ τοὺς λόγους τούτους ὁδηγεῖ εἰς τὸ αὐτὸ τέλος, διότι εἰς τὴν εὐσέβειαν κατευθύνει καὶ ὁ ἐλέγχων τὸ ψεῦδος καὶ ὁ κατοχυρώνων τὴν ἀλήθειαν· δὲν εἶναι ὅμως ἓν καὶ τὸ αὐτό, ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος εἶναι, ὅπως εἶπα, ἀναγκαῖος εἰς ὅλους τοὺς πιστεύοντας καὶ τοὺς φροντίζοντας διὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν σωτηρίαν των, ὁ δὲ ἄλλος εἶναι χρησιμώτερος ἐνίοτε καὶ εἰς μερικὸς ἀνθρώπους καὶ ἀπὸ ὠρισμένας ἀπόψεις.

Ταῦτα εἶναι ἀρκετὰ ἐν συντομίᾳ πρὸς ὑπόμνησιν τῶν ἤδη λεχθέντων ἀπὸ ἡμᾶς. Ἄς μεταβῶμεν δὲ εἰς τὸ παρὸν θέμα καὶ ἄς δείξωμεν ὅτι ὁ περὶ ἀναστάσεως λόγος εἶναι ἀληθὴς καὶ ἀπὸ ἀπόψεως αὐτῆς ταύτης τῆς αἰτίας κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ διὰ τὴν ὁποίαν ἔγινεν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος καὶ οἱ μετ' αὐτόν, ἂν καὶ δὲν ἔγιναν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, καὶ ἀπὸ ἀπόψεως τῆς κρίσεως τοῦ δημιουργοῦ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων τούτων, συμφώνως πρὸς τὸν χρόνον κατὰ τὸν ὁποῖον ἔζησεν ἕκαστος καὶ τὴν διαγωγὴν τὴν ὁποίαν ἐπέδειξε, τὴν ὁποίαν κρίσιν κανεῖς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητήσῃ ὅτι εἶναι δικαία.

ΤΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΕΚ ΤΗΣ ΑΙΤΙΑΣ ΤΗΣ ΚΤΙΣΕΩΣ

12 Τὸ ἐκ τῆς αἰτίας ἐπιχείρημα συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐξετάζω-

τερον ἀπλῶς καὶ μάτην γέγονεν ἄνθρωπος ἢ τινὸς ἔνεκεν· εἰ δέ
 τινος ἔνεκεν, πότερον ἐπὶ τῷ γενόμενον αὐτὸν ζῆν καὶ διαμένειν
 καθ' ἣν ἐγένετο φύσιν ἢ διὰ χρείαν τινός; Εἰ δὲ κατὰ χρείαν,
 ἦτοι τὴν αὐτοῦ τοῦ ποιήσαντος ἢ ἄλλου τινὸς τῶν αὐτῷ προση-
 5 κόντων καὶ πλείονος φροντίδος ἤξιωμένων; ὁ δὲ καὶ κοινότε-
 ρον σκοποῦντες εὐρίσκομεν ὅτι πᾶς εὖ φρονῶν καὶ λογικῇ κρί-
 σει πρὸς τὸ ποιεῖν τι κινούμενος οὐδὲν ὦν κατὰ πρόθεσιν ἐνερ-
 γεῖ ποιεῖ μάτην, ἀλλ' ἦτοι τῆς ἰδίας ἔνεκεν χρήσεως ἢ διὰ χρείαν
 ἄλλου τινὸς ὦν πεφρόντικεν ἢ δι' αὐτὸ τὸ γινόμενον, ὀλκῆ τι
 10 φυσικῇ καὶ στοργῇ πρὸς τὴν αὐτοῦ γένεσιν κινούμενος· οἶον (λε-
 γέσθω γὰρ δι' εἰκόνας τινός, ἵνα σαφὲς γένηται τὸ προκείμενον)
 ἄνθρωπος ποιεῖ μὲν οἶκον διὰ τὴν ἰδίαν χρείαν, ποιεῖ δὲ βουσί
 καὶ καμήλοις ἢ τοῖς ἄλλοις ζώοις, ὦν ἐστὶν ἐνδεής, τὴν ἐκάστω
 τούτων ἀρμόζουσαν σκέπην οὐκ ἰδίας ἔνεκεν χρήσεως κατὰ τὸ
 15 φαινόμενον, ἀλλὰ κατὰ μὲν τὸ τέλος διὰ τοῦτο, κατὰ δὲ τὸ προ-
 σεχὲς διὰ τὴν τούτων ὦν πεφρόντικεν ἐπιμέλειαν· ποιεῖται δὲ
 καὶ παῖδας οὔτε διὰ χρείαν ἰδίαν οὔτε δι' ἕτερόν τι τῶν αὐτῷ
 προσηκόντων, ἀλλ' ἐπὶ τῷ εἶναί τε καὶ διαμένειν καθόσον οἶόν
 τε τοὺς ὑπ' αὐτοῦ γεννωμένους, τῇ τῶν παίδων καὶ τῶν ἐγγό-
 20 νων διαδοχῇ τὴν ἑαυτοῦ τελευτὴν παραμυθούμενος καὶ ταύτη τὸ
 θνητὸν ἀποθανατίζειν οἴομενος.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ὑπὸ τούτων· ὁ μέντοι Θεὸς οὔτ' ἂν μάτην
 ἐποίησεν τὸν ἄνθρωπον· ἔστι γὰρ σοφός, οὐδὲν δὲ σοφίας ἔργον
 μάταιον· οὔτε διὰ χρείαν ἰδίαν· παντὸς γὰρ ἐστὶν ἀπροσδεής, τῷ
 25 δὲ μηδενὸς δεομένῳ τὸ παράπαν οὐδὲν τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομέ-
 νων συντελέσειεν ἂν εἰς χρείαν ἰδίαν. Ἄλλ' οὐδὲ διὰ τινὰ τῶν
 ὑπ' αὐτοῦ γενομένων ἔργων ἐποίησεν ἄνθρωπον. Οὐδὲν γὰρ
 τῶν λόγῳ καὶ κρίσει χρωμένων οὔτε τῶν μειζόνων οὔτε τῶν
 καταδεεστέρων γέγονεν ἢ γίνεται πρὸς ἑτέρου χρείαν, ἀλλὰ διὰ
 30 τὴν ἰδίαν αὐτῶν τῶν γενομένων ζωὴν τε καὶ διαμονήν. Οὐδὲ

μεν ἂν ὁ ἄνθρωπος ἔγινεν ἀπλῶς καὶ τυχαίως ἢ χάριν ὠρισμένου σκοποῦ. Ἐὰν δὲ ἔγινε διὰ κάποιον σκοπόν, ἔγινε διὰ νὰ ζῆ καὶ διαμένη κατὰ τὴν φύσιν τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἢ πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἑνὸς ἄλλου; Ἐὰν δὲ δι' ἐξυπηρέτησιν, τίνος, τοῦ δημιουργοῦ τοῦ ἢ κάποιου ἄλλου ἐκ τῶν οἰκείων τούτου καὶ ἡξιωμένων μεγαλυτέρας φροντίδος; Τοῦτο εὐρίσκομεν ἐξετάζοντες κοινότερον, ὅτι πᾶς σῶφρων καὶ κινούμενος ἀπὸ λογικὴν δύναμιν νὰ κάμη κάτι δὲν πράττει ματαιίως τίποτε ἀπὸ ὅσα ἐνεργεῖ κατὰ πρόθεσιν, ἀλλὰ πράττει ἢ χάριν ἰδικῆς του χρήσεως ἢ πρὸς χρῆσιν κάποιου ἄλλου ἀπὸ ἐκείνους διὰ τοὺς ὁποίους φροντίζει ἢ δι' αὐτὸ τοῦτο τὸ γινόμενον, κινούμενος ἀπὸ κάποια φυσικὴν ἔλξιν καὶ στοργὴν πρὸς τὸ δημιούργημά του. Οὕτω ἐπὶ παραδείγματι (διὰ νὰ τὸ εἴπωμεν μὲ κάποια εἰκόνα, ὥστε νὰ γίνῃ σαφὲς τὸ θέμα) ὁ ἄνθρωπος κατασκευάζει μὲν οἶκον διὰ προσωπικὴν του χρῆσιν, κατασκευάζει δὲ ἐπίσης διὰ τοὺς βούς, τὰς καμήλους καὶ τὰ ἄλλα ζῶα τὴν ἀρμόζουσαν εἰς ἕκαστον στέγην, ὄχι δι' ἰδικὴν του χρῆσιν κατὰ τὸ φαινόμενον, ἀλλὰ κατὰ μὲν τὸν τελικὸν σκοπὸν διὰ τοῦτο, κατὰ δὲ τὸν ἄμεσον διὰ τὴν περιποίησιν αὐτῶν τὰ ὁποῖα περιποιεῖται· κάμνει δὲ ἐπίσης παιδιά οὔτε δι' ἰδικὴν του χρῆσιν οὔτε χάριν κανενὸς ἄλλου ἀπὸ τὰ οἰκεῖα εἰς αὐτόν, ἀλλὰ διὰ νὰ ὑπάρχουν καὶ διαμένουν οἱ γεννώμενοι ἀπὸ αὐτὸν ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον, παρηγορῶν ἑαυτὸν μὲ τὴν διαδοχὴν τῶν παιδίων καὶ ἐγγονῶν διὰ τὸν θάνατόν του καὶ νομίζων ὅτι ἀθανατίζει μὲ αὐτὴν τὸ θνητόν.

Ἄλλ' αὐτὰ πράττουν οὗτοι. Ὁ Θεὸς ὁμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔκαμε τὸν ἄνθρωπον εἰς μάτην διότι εἶναι σοφός, κανὲν δὲ ἔργον σοφίας δὲν εἶναι μάταιον· οὔτε δι' ἰδικὴν του χρῆσιν, διότι δὲν ἔχει ἀνάγκην κανενός, εἰς τὸν μὴ ἔχοντα δὲ ἀνάγκην κανενός καθόλου δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ συμβάλῃ κανὲν ἀπὸ τὰ δημιουργήματά του εἰς τὴν ἐξυπηρέτησίν του. Ἄλλ' οὔτε διὰ κάποιον ἀπὸ τὰ ἔργα του ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον. Διότι κανὲν ἀπὸ τὰ δημιουργήματα τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦν λογικὴν καὶ κρίσιν, εἴτε τὰ ἀνώτερα εἴτε τὰ κατώτερα, δὲν ἔγινεν οὔτε γίνεται δι' ὑπηρεσίαν ἄλλου, ἀλλὰ γίνονται διὰ τὴν ζωὴν καὶ διαμο-

γὰρ ὁ λόγος εὐρίσκει τινὰ χρεῖαν τῆς τῶν ἀνθρώπων γενέσεως αἰτίαν, τῶν μὲν ἀθανάτων ἀνευδεῶν ὄντων καὶ μηδεμιᾶς μηδαμῶς παρ' ἀνθρώπων συντελείας πρὸς τὸ εἶναι δεομένων, τῶν δὲ ἀλόγων ἀρχομένων κατὰ φύσιν καὶ τὰς πρὸς ὃ πέφυκεν ἕκαστον χρεῖας ἀνθρώποις ἀποπληρῶντων ἀλλ' οὐκ αὐτῶν τούτοις χρῆσθαι πεφυκότων· θέμις γὰρ οὔτε ἦν οὔτε ἐστὶ τὸ ἄρχον καὶ ἡγεμονοῦν ὑπάγειν εἰς χρῆσιν τοῖς ἐλάττωσιν ἢ τὸ λογικὸν ὑποτάττειν ἀλόγοις, οὔσιν πρὸς τὸ ἄρχειν ἀνεπιτηδεῖοις.

Οὐκοῦν εἰ μήτε ἀναίτιως καὶ μάτην γέγονεν ἄνθρωπος 10 (οὐδὲν γὰρ τῶν ὑπὸ Θεοῦ γενομένων μάταιον κατὰ γε τὴν τοῦ ποιήσαντος γνώμην) μήτε χρεῖας ἔνεκεν αὐτοῦ τοῦ ποιήσαντος ἢ ἄλλου τινὸς τῶν ὑπὸ Θεοῦ γενομένων ποιημάτων, εὐδηλον ὅτι κατὰ μὲν τὸν πρῶτον καὶ κοινότερον λόγον δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν ἐπὶ πάσης τῆς δημιουργίας θεωρουμένην ἀγαθότητα καὶ σοφίαν 15 ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἄνθρωπον, κατὰ δὲ τὸν προσεχέστερον τοῖς γενομένοις λόγον διὰ τὴν αὐτῶν τῶν γενομένων ζωὴν, οὐκ ἐπὶ μικρὸν ἐξαπτομένην εἶτα παντελῶς σβεννυμένην. Ἐρπετοῖς γάρ, οἴμαι, καὶ πτηνοῖς καὶ νηκτοῖς ἢ καὶ κοινότερον εἰπεῖν πᾶσι τοῖς ἀλόγοις τὴν τοιαύτην ζωὴν ἀπένειμεν Θεός, τοῖς δὲ αὐτὸν ἐν 20 ἑαυτοῖς ἀγαλματοφοροῦσι τὸν ποιητὴν νοῦν τε συνεπιφερομένοις καὶ λογικῆς κρίσεως μεμοιραμένοις τὴν εἰς ἀεὶ διαμονὴν ἀπεκλήρωσεν ὁ ποιήσας, ἵνα γινώσκοντες τὸν ἑαυτῶν ποιητὴν καὶ τὴν τούτου δυνάμιν τε καὶ σοφίαν νόμῳ τε συνεπόμενοι καὶ δίκη τούτοις συνδιδαιωνίζωσιν ἀπόνως, οἷς τὴν προλαβοῦσαν ἐκράτυ- 25 ναν ζωὴν καίπερ ἐν φθαρτοῖς καὶ γηϊνοῖς ὄντες σώμασιν.

Ὅποσα μὲν γὰρ ἄλλου του χάριν γέγονεν, παυσαμένων

10. Οὕτω ἀπορρίπτεται ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰς τὴν «κύπηρεσίαν» ἀνθρώπων.

11. Διὰ πρώτην φοράν ὑπὸ τοῦ Ἀθηναγόρου ὀρίζεται ὁ σκοπὸς τῆς

νήν αὐτῶν τῶν ἰδίω¹⁰. Οὐτε ἡ λογικὴ εὐρίσκει ὡς αἰτίαν κάποιαν ἀνάγκην ὡς αἰτίαν τῆς γενέσεως τῶν ἀνθρώπων, διότι τὰ μὲν ἀθάνατα ὄντα εἶναι ἀνενδεῆ καὶ δὲν χρειάζονται καθόλου καμμίαν συνεισφοράν ἀπὸ ἀνθρώπους διὰ τὴν ὑπαρξίν των, τὰ δὲ ἄλογα εἶναι κατὰ φύσιν ὑπήκοα καὶ ὑπηρετοῦν τὰς ἀνάγκας τῶν ἀνθρώπων ἕκαστον κατὰ τὸν προορισμὸν του, ἐνῶ αὐτὰ δὲν εἶναι καμωμένα νὰ χρησιμοποιοῦν τούτους· διότι οὔτε ἦτο οὔτε εἶναι θεμιτὸν τὸ κυριαρχικὸν καὶ ἡγεμονικὸν νὰ ἔρχεται εἰς ὑπηρεσίαν τῶν κατωτέρων ἢ τὸ λογικὸν νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὰ ἄλογα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀκατάλληλα νὰ ἄρχουν.

Ἐπομένως ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔγινεν ἀναιτίως καὶ ματαιίως (διότι τίποτε ἀπὸ τὰ ὑπὸ Θεοῦ γενόμενα δὲν εἶναι μάταιον κατὰ τὴν γνώμην τοῦ δημιουργοῦ τουλάχιστον) οὔτε διὰ ἐξυπηρέτησιν αὐτοῦ τούτου τοῦ δημιουργοῦ ἢ κάποιου ἄλλου ἀπὸ τὰ κτίσματα τοῦ Θεοῦ, εἶναι εὐλογον ὅτι ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον κατὰ μὲν τὴν πρώτην καὶ κοινοτέραν ἀποψιν διὰ τὸν ἑαυτὸν του καὶ ἐξ αἰτίας τῆς εἰς ὅλην τὴν δημιουργίαν φαινομένης ἀγαθότητος καὶ σοφίας του, κατὰ δὲ τὴν πλησιεστέραν εἰς τὰ δημιουργήματα ἀποψιν διὰ τὴν ζωὴν αὐτῶν τούτων τῶν δημιουργημάτων, ἢ ὁποῖα δὲν ἀνάπτει ἐπὶ μικρὸν χρόνον καὶ ἔπειτα σβήνεται ἐντελῶς¹¹. Διότι νομίζω ὅτι εἰς τὰ ἔρπετά, τὰ πτηνά, τὰ νηκτὰ ἢ γενικώτερον εἰς ὅλα τὰ ἄλογα τὴν τοιαύτην ζωὴν ἀπένειμεν ὁ Θεός, εἰς ἐκείνους δὲ οἱ ὁποῖοι φέρουν τὸν ἴδιον τὸν ποιητὴν μέσα των ὡς ἄγαλμα, διαθέτουν νοῦν καὶ μετέχουν λογικῆς κρίσεως ὁ δημιουργὸς ἐκληροδότησε τὴν αἰωνίαν διαμονήν, οὕτως ὥστε γνωρίζοντες τὸν ποιητὴν των καὶ τὴν δύναμιν καὶ σοφίαν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθοῦντες τὸν νόμον καὶ τὴν δικαιοσύνην, νὰ συζοῦν αἰωνίως μαζὶ μὲ αὐτὰ τὰ ἀγαθὰ μὲ τὰ ὁποῖα ἐδυνάμωσαν τὴν προηγουμένην ζωὴν των, ἂν καὶ ἦσαν εἰς φθαρτὰ καὶ γήϊνα σώματα.

Βεβαίως ὅσα ἔγιναν χάριν ἐνὸς ἄλλου, ὅταν παύσουν

δημιουργίας ὡς ἀποκάλυψις τῆς τελειότητος τοῦ Θεοῦ εἰς τὰ ἀγαθὰ τὰ ὁποῖα οὗτος δημιουργεῖ. Ὁ ἔμμεσος, «προσεχής», σκοπὸς τῆς ζωῆς τῶν δημιουργημάτων καθ' ἑαυτὰ εἶναι δευτερεῦον.

ἐκείνων ὧν ἔνεκεν γέγονεν, παύσεται εἰκότως καὶ αὐτὰ τὰ γενόμενα τοῦ εἶναι καὶ οὐκ ἂν διαμένοι μάτην, ὡς ἂν μηδεμίαν ἐν τοῖς ὑπὸ Θεοῦ γενομένοις τοῦ ματαίου χῶραν ἔχοντας· τὰ γε μὴν δι' αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ ζῆν καθὼς πέφυκεν γενόμενα, ὡς αὐτῆς 5 τῆς αἰτίας τῇ φύσει συνειλημμένης καὶ κατ' αὐτὸ μόνον τὸ εἶναι θεωρουμένης, οὐδεμίαν οὐδέποτε δέξαιτ' ἂν τὴν τὸ εἶναι παντελῶς ἀφανίζουσαν αἰτίαν. Ταύτης δὲ ἐν τῷ εἶναι πάντοτε θεωρουμένης, δεῖ σώζεσθαι πάντως καὶ τὸ γενόμενον ζῶον, ἐνεργούν τε καὶ πάσχον ἃ πέφυκεν, ἑκατέρου τούτων ἐξ ὧν γέγονεν 10 τὰ παρ' ἑαυτοῦ συνεισφέροντος καὶ τῆς μὲν ψυχῆς οὔσης τε καὶ διαμενούσης ὁμαλῶς ἐν ἧ γέγονεν φύσει καὶ διαπνούσης ἃ πέφυκε (πέφυκε δὲ ταῖς τοῦ σώματος ἐπιστατεῖν ὀρμαῖς καὶ τὸ προσπίπτον ἀεὶ τοῖς προσήκουσι κρίνειν καὶ μετρεῖν κριτηρίοις καὶ μέτροις), τοῦ δὲ σώματος κινουμένου κατὰ φύσιν πρὸς ἃ πέφυκε καὶ τὰς ἀποκληρωθείσας αὐτῷ δεχομένου μεταβολάς, 15 μετὰ δὲ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ τὰς ἡλικίας ἢ κατ' εἶδος ἢ μέγεθος τὴν ἀνάστασιν. Εἶδος γάρ τι μεταβολῆς καὶ πάντων ὕστατον ἢ ἀνάστασις ἢ τε τῶν κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον περιόντων ἔτι πρὸς τὸ κρεῖττον μεταβολή.

1320 Ἐπὶ δὲ τούτοις τεθαρρηκότες οὐ μείον ἢ τοῖς ἤδη γενομένοις καὶ τὴν ἑαυτῶν ἐπισκοποῦντες φύσιν, τὴν τε μετ' ἐνδείας καὶ φθορᾶς ζωὴν στέργομεν ὡς τῷ παρόντι βίῳ προσήκουσαν καὶ τὴν ἐν ἀφθαρσίᾳ διαμονὴν ἐλπίζομεν βεβαίως· ἦν οὐ παρὰ ἀνθρώπων ἀναπλάττομεν μάτην ψευδέσιν ἑαυτοὺς βουκολοῦν- 25 τες ἐλπίσιν, ἀπλανεστάτῳ δὲ πεπιστεύκαμεν ἐχεγγύῳ, τῇ τοῦ δημιουργήσαντος ἡμᾶς γνώμῃ, καθ' ἣν ἐποίησεν ἄνθρωπον ἐκ ψυχῆς ἀθανάτου καὶ σώματος νοῦν τε συγκατεσκεύασεν αὐτῷ καὶ νόμον ἔμφυτον ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ φυλακῇ τῶν παρ' αὐτοῦ δεδομένων, ἔμφρονι δὲ βίῳ καὶ ζωῇ λογικῇ προσηκόντων, εὖ εἰ-

12. Οἱ ζῶντες κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀναστάσεως θὰ ὑποστοῦν ἄμεσον μετα-

ἐκεῖνα χάριν τῶν ὁποίων ἔχουν γίνεи, θὰ παύσουν εὐλόγως καὶ αὐτὰ τὰ γενόμενα ἀπὸ τὴν ὕπαρξιν καὶ δὲν θὰ διαμένουν ἀσκόπως, διότι τὸ μάταιον δὲν ἔχει καμμίαν θέσιν εἰς τὰ κτίσματα τοῦ Θεοῦ. Ἐπειτα τὰ κτισθέντα εἰς τὸ νὰ ὑπάρχουν καὶ ζοῦν κατὰ τὴν φύσιν των, διὰ τὸ ὅτι ἡ αἰτία των συμπερικλείεται εἰς τὴν φύσιν καὶ θεωρεῖται μόνον κατὰ τὴν ὕπαρξιν των, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ δεχθοῦν ποτὲ αἰτίαν ἢ ὁποῖα ἀφανίζει διαπαντὸς τὴν ὕπαρξιν. Ἐφ' ὅσον δὲ αὕτη θεωρεῖται πάντοτε ἐντὸς τῆς ὑπάρξεως, πρέπει πάντως νὰ σώζεται καὶ τὸ ζωντανὸν κτίσμα, ἐνεργοῦν καὶ πάσχον τὰ κατὰ τὴν φύσιν του, μὲ ἕκαστον τῶν δύο συστατικῶν του προσφέρον τὰ κατὰ τὴν δύναμίν του, τὴν μὲν ψυχὴν ὑπάρχουσαν καὶ διαμένουσαν ὁμαλῶς εἰς τὴν ἀρχικὴν φύσιν της καὶ διεξάγουσαν τὰ ἔργα διὰ τὰ ὁποῖα εἶναι καμωμένα (εἶναι δὲ καμωμένα νὰ ἐπιστατῇ εἰς τὰς ὁρμὰς τοῦ σώματος καὶ νὰ κρίνη καὶ μετρῇ πάντοτε μὲ τὰ προσήκοντα κριτήρια καὶ μέτρα), τὸ δὲ σῶμα κινούμενον κατὰ φύσιν πρὸς ὅσα εἶναι καμωμένον καὶ ὑφιστάμενον τὰς κληροδοτηθείσας εἰς αὐτὸ μεταβολὰς, μαζὶ δὲ μὲ τὰς ἄλλας κατὰ ἡλικίαν, ἐμφάνισιν καὶ μέγεθος μεταβολὰς τὴν ἀνάστασιν. Διότι εἶδος μεταβολῆς, καὶ μάλιστα τελευταῖον ὄλων εἶναι ἡ ἀνάστασις, καθὼς καὶ ἡ πρὸς τὸ καλῦτερον μεταβολὴ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι θὰ ἐπιζοῦν κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον¹².

- 13 Ἐνθαρρυμένοι μὲ αὐτὰ ὄχι ὀλιγώτερον ἀπὸ ὅσα ἔγιναν ἤδη καὶ ἐξετάζοντες τὴν φύσιν ἡμῶν, εὐχαρίστως δεχόμεθα τὴν μετὰ στερήσεων καὶ φθορᾶς ζωὴν ὡς ἀρμόζουσαν εἰς τὸν παρόντα βίον καὶ ἐλπίζομεν μετὰ βεβαιότητος τὴν ἐν ἀφθαρσίᾳ διαμονήν, τὴν ὁποίαν δὲν πλάττομεν ἡμεῖς ματαίως ἀπὸ ἀνθρωπίνης μαρτυρίας, αὐταπατώμενοι μὲ ψευδεῖς ἐλπίδας, ἀλλὰ πιστεύομεν βάσει βεβαιότητος ἢ ὁποῖα δὲν παραπλανᾷ, τῆς γνώμης τοῦ δημιουργοῦ ἡμῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ ψυχὴν ἀθάνατον καὶ σῶμα, προσέθεσε δὲ εἰς αὐτὸν νοῦν καὶ ἔμφυτον νόμον πρὸς διάσωσιν καὶ διαφύλαξιν τῶν παρ' αὐτοῦ δώρων, τὰ ὁποῖα ταιριάζουν εἰς ἐνσυνείδητον βίον

βολήν, ἢ ὁποῖα θὰ καταλήξῃ εἰς ἀφθαρσίαν τῶν σωμάτων.

δότες ὡς οὐκ ἂν τοιοῦτον κατεσκεύασεν ζῶον καὶ πᾶσι τοῖς πρὸς διαμονὴν ἐκόσμησεν, εἰ μὴ διαμένειν ἐβούλετο τὸ γενόμενον.

Εἰ τοίνυν ὁ τοῦδε τοῦ παντὸς δημιουργὸς ἐποίησεν ἄν-
 5 θρωπον ἐπὶ τῷ ζωῆς ἔμφορος μετασχεῖν καὶ γενόμενον θεω-
 ρὸν τῆς τε μεγαλοπρεπείας αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπὶ πᾶσι σοφίας τῆ
 τούτων θεωρία συνδιαμένειν ἀεὶ κατὰ τὴν ἐκείνου γνώμην καὶ
 καθ' ἣν εἴληχε φύσιν, ἢ μὲν τῆς γενέσεως αἰτία πιστοῦται τὴν
 εἰς ἀεὶ διαμονὴν, ἢ δὲ διαμονὴ τὴν ἀνάστασιν, ἥς χωρὶς οὐκ ἂν
 10 διαμείνειεν ἄνθρωπος. Ἐκ δὲ τῶν εἰρημένων εὐδηλον ὡς τῆ
 τῆς γενέσεως αἰτία καὶ τῆ γνώμη τοῦ ποιήσαντος δείκνυται σα-
 φῶς ἡ ἀνάστασις.

Τοιαύτης δὲ τῆς αἰτίας οὐσης, καθ' ἣν εἰς τόνδε παρῆκται
 τὸν κόσμον ἄνθρωπος, ἀκόλουθον ἂν εἴη τὸν τούτοις κατὰ φύ-
 15 σιν ἢ καθ' εἰρμὸν ἐπόμενον διασκέψασθαι λόγον· ἔπεται δὲ
 κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆ μὲν αἰτία τῆς γενέσεως ἢ τῶν γενηθέντων
 ἀνθρώπων φύσις, τῆ δὲ φύσει τῶν γενομένων ἢ τοῦ ποιήσαντος
 ἐπὶ τούτοις δικαία κρίσις τούτοις τε πᾶσι τὸ τοῦ βίου τέλος.
 Ἐξητασμένων δὲ ἡμῖν τῶν προτεταγμένων ἐπισκεπτέον ἐξῆς
 20 τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν.

ΤΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΕΚ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ

14 Ἡ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων ἢ τῶν ὀπωσοῦν εἰς ἐξέτα-
 σιν προβαλλομένων ἀπόδειξις τὴν ἀπλανῆ τοῖς λεγομένοις ἐπι-
 φέρουσα πίστιν οὐκ ἐξωθέν ποθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν οὐδ' ἐκ τῶν
 τισι δοκούντων ἢ δεδογμένων, ἀλλ' ἐκ τῆς κοινῆς καὶ φυσικῆς

13. Κατὰ τὴν λογικὴν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πρῶτα ἦσαν τὰ μὴ δεχόμενα ἀπό-
 δεξις ἀξιώματα, αἱ αὐταπόδεικτοι ἀρχαί, δευτέρα δὲ τὰ ἐξ αὐτῶν προκύπτοντα
 συμπεράσματα. Τὰ ἀξιώματα καλεῖ ἐδῶ ὁ Ἀθηναγόρας «πρῶτα δόγματα» καὶ

καὶ λογικὴν ζωὴν. Γνωρίζομεν καλῶς ὅτι δὲν θὰ κατεσκεύαζε τοιοῦτο ζῶον καὶ δὲν θὰ τὸ ἐστόλιζε μὲ ὄλα τὰ ἀρμόζοντα εἰς τὴν διαμονὴν δῶρα, ἐὰν δὲν ἤθελε νὰ διαμεῖνῃ τὸ κτίσμα του.

Ἐὰν λοιπὸν ὁ δημιουργὸς τοῦ σύμπαντος κατεσκεύασε τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ νὰ μετάσχη ἐνσυνειδήτου ζωῆς καί, γενόμενος θεωρὸς τῆς μεγαλοπρεπείας αὐτοῦ καὶ τῆς καθολικῆς σοφίας, νὰ διαμένη πάντοτε εἰς τὴν θεωρίαν αὐτῶν, κατὰ τὴν θείαν πρόθεσιν καὶ τὴν φύσιν τὴν ὁποίαν ἔλαβε, τότε ἡ αἰτία τῆς γενέσεως ἐγγυᾶται τὴν διαπαντὸς διαμονὴν, ἡ δὲ διαμονὴ τὴν ἀνάστασιν, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν δύναται νὰ διαμεῖνῃ ὁ ἄνθρωπος. Ἀπὸ τὰ λεχθέντα εἶναι φανερόν ὅτι διὰ τῆς αἰτίας τῆς γενέσεως καὶ τῆς προθέσεως τοῦ δημιουργοῦ δεικνύεται σαφῶς ἡ ἀνάστασις.

Ἄφοῦ τοιαύτη εἶναι ἡ αἰτία, κατὰ τὴν ὁποίαν παρήχθη εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον ὁ ἄνθρωπος, θὰ ἦτο εὐλόγον νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ἐπόμενον εἰς αὐτὰ κατὰ φύσιν καὶ εἰρμὸν ἐπιχείρημα. Ἀκολουθεῖ δὲ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τὴν μὲν αἰτίαν τῆς γενέσεως ἡ φύσις τῶν δημιουργηθέντων ἀνθρώπων, τὴν δὲ φύσιν τῶν δημιουργημένων ἡ δικαία ἐπ' αὐτῶν κρίσις τοῦ ποιητοῦ καὶ ὄλα αὐτὰ τὸ τέλος τοῦ βίου. Ἄφοῦ δὲ ἀνεπτύξαμεν τὰ πρῶτα, ἃς ἐξετάσωμεν ἐν συνεχείᾳ τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων.

ΤΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΕΚ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

- 14 Ἡ ἀπόδειξις τῶν δογμάτων τῆς ἀληθείας ἢ τῶν ὀπωσδήποτε πρὸς ἐξέτασιν προβαλλομένων ζητημάτων, προσφέρουσα τὴν ἀπλάνευτον πιστότητα τῶν λεγομένων, δὲν ἔχει τὴν πηγὴν ἀπὸ κάπου ἔξω οὔτε ἀπὸ ὅσα νομίζουν ἢ ἔχουν νομίσει μερικοί, ἀλλ' ἀπὸ τὴν κοινὴν καὶ φυσικὴν ἔννοιαν ἢ ἀπὸ τὴν ἀκολουθίαν τῶν δευτέρων πρὸς τὰ πρῶτα¹³. Πρόκειται ἢ περὶ τῶν αὐταπο-

ἀποδίδει τὴν κατανόησίν των εἰς τὴν «φυσικὴν ἔννοιαν», κατὰ στωϊκὴν ὀρολογίαν.

έννοιᾶς ἢ τῆς πρὸς τὰ πρῶτα τῶν δευτέρων ἀκολουθίας. Ἡ γὰρ περὶ τῶν πρώτων ἐστὶ δογμάτων καὶ δεῖ μόνῃς ὑπομνήσεως τῆς τὴν φυσικὴν ἀνακινούσης ἔννοιαν ἢ περὶ τῶν κατὰ φύσιν ἐπομένων τοῖς πρώτοις καὶ τῆς φυσικῆς ἀκολουθίας καὶ δεῖ τῆς ἐπὶ τούτοις τάξεως, δεικνύντας τί τοῖς πρώτοις ἢ τοῖς προτεταγμένοις ἀκολουθεῖ κατ' ἀλήθειαν, ἐπὶ τῷ μῆτε τῆς ἀληθείας ἢ τῆς κατ' αὐτὴν ἀσφαλείας ἀμελεῖν μῆτε τὰ τῇ φύσει τεταγμένα καὶ διωρισμένα συγχεῖν ἢ τὸν φυσικὸν εἰρμὸν διασπᾶν.

Ὅθεν οἶμαι χρῆν δίκαιον περὶ τῶν προκειμένων ἐσπουδακότας καὶ κρίνειν ἐμφρόνως θέλοντας εἴτε γίνεται τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων ἀνάστασις εἴτε μὴ, πρῶτον μὲν ἐπισκοπεῖν καλῶς τῶν πρὸς τὴν τοῦδε δεῖξιν συντελούντων τὴν δύναμιν καὶ ποίαν ἕκαστον εἴληχεν χώραν καὶ τί μὲν τούτων πρῶτον τί δὲ δεύτερον ἢ τρίτον τί δ' ἐπὶ τούτοις ὕστατον· ταῦτα δὲ διαταξαμένους χρῆ πρώτην μὲν τάξαι τὴν αἰτίαν τῆς τῶν ἀνθρώπων γενέσεως, τοῦτ' ἐστὶν τὴν τοῦ δημιουργήσαντος γνώμην καθ' ἣν ἐποίησεν ἄνθρωπον, ταύτῃ δὲ προσφυῶς ἐπισυνάψαι τὴν τῶν γενομένων ἀνθρώπων φύσιν, οὐχ ὡς τῇ τάξει δευτερεύουσαν, διὰ δὲ τὸ μὴ δύνασθαι κατὰ ταύτῃ ἀμφοτέρων γενέσθαι τὴν κρίσιν, κἄν ὅτι μάλιστα συνυπάρχωσιν ἀλλήλαις καὶ πρὸς τὸ προκείμενον τὴν ἴσιν παρέχονται δύναμιν. Διὰ δὲ τούτων, ὡς πρώτων καὶ τὴν ἐκ δημιουργίας ἐχόντων ἀρχὴν, ἐναργῶς δεικνυμένης τῆς ἀναστάσεως, οὐδὲν ἦττον καὶ διὰ τῶν τῆς προνοίας λόγων ἐστὶ λαβεῖν τὴν περὶ ταύτης πίστιν, λέγω δὲ διὰ τῆς ἐκάστῳ τῶν ἀνθρώπων ὀφειλομένης κατὰ δικαίαν κρίσιν τιμῆς ἢ δίκης καὶ τοῦ κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον τέλους.

Πολλοὶ γὰρ τὸν τῆς ἀναστάσεως λόγον διαλαμβάνοντες τῷ τρίτῳ μόνῳ τὴν πᾶσαν ἐπήρεισαν αἰτίαν, νομίσαντες τὴν ἀνάστασιν γίνεσθαι διὰ τὴν κρίσιν. Τοῦτο δὲ περιφανῶς δείκνυται ψεῦδος ἐκ τοῦ πάντας μὲν ἀνίστασθαι τοὺς ἀποθνήσκοντας ἀνθρώπους, μὴ πάντας δὲ κρίνεσθαι τοὺς ἀναστάντας· εἰ γὰρ

δείκτων ἀξιωμάτων, ὅποτε χρειαζόμεθα μόνον ὑπόμνησιν ἀνακινουῦσαν τὴν φυσικὴν ἔννοιαν, ἢ περὶ τῶν κατὰ φύσιν συμπερασμάτων, συναγομένων κατὰ φυσικὴν ἀκολουθίαν, ὅποτε χρειαζόμεθα τὴν δι' αὐτὰ τάξιν, διὰ νὰ δείξωμεν τί ἀκολουθεῖ πράγματι εἰς τὰ πρῶτα ἢ τὰ προτασσόμενα ἀξιώματα, ὅταν δὲν ἀμελῶμεν διὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἐγγύησιν αὐτῆς, οὔτε συγχέωμεν τὰ ἐκ φύσεως διατεταγμένα καὶ τακτοποιημένα, οὔτε διασπῶμεν τὸν φυσικὸν εἰρμόν.

Ὅθεν, νομίζω, εἶναι δίκαιον οἱ σοβαρῶς μελετῶντες τὰ προκείμενα καὶ θέλοντες νὰ κρίνουν στοχαστικῶς, ἐὰν ὑπάρχει ἀνάστασις τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων ἢ ὄχι πρῶτον μὲν νὰ ἐξετάζουν καλῶς τὴν δύναμιν τῶν ἐπιχειρημάτων πρὸς ἀπόδειξιν τούτου καὶ ποίαν θέσιν κρατεῖ ἕκαστον, ποῖον ἔρχεται πρῶτον, ποῖον δεύτερον, ἢ τρίτον καὶ ποῖον τελευταῖον ἀπὸ ὅλα. Ἄφοῦ δὲ κατατάξωμεν ταῦτα, πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν πρώτην τὴν αἰτίαν τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἔπειτα δὲ ἀμέσως νὰ συνάψωμεν τὴν φύσιν τῶν δημιουργηθέντων ἀνθρώπων, ὄχι ὡς δευτέρας κατὰ τὴν τάξιν, ἀλλὰ διότι δὲν δύναται νὰ γίνη ταυτοχρόνως ἡ ἐξέτασις ἀμφοτέρων, ὅσονδήποτε καὶ ἂν συνυπάρχουν αὐταὶ καὶ προσφέρουν ἐπιχειρήματα ἴσης δυνάμεως εἰς τὸ θέμα. Ἄφοῦ δὲ ἡ ἀνάστασις ἀποδειχθῇ ἐναργῶς διὰ μέσου τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων, τὰ ὅποια εἶναι πρωταρχικὰ καὶ ἔχουν τὴν ἀρχὴν τῶν εἰς τὴν δημιουργίαν, εἶναι δυνατὸν νὰ λάβῃ κανεὶς βεβαίωσιν περὶ αὐτῆς καὶ διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος τῆς προνοίας κατὰ τρόπον ὄχι κατώτερον, ἢτοι διὰ τῆς ὀφειλομένης εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον τιμῆς ἢ δίκης, κατὰ δικαίαν κρίσιν, καὶ τοῦ τέλους τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

Πράγματι πολλοὶ διαπραγματευόμενοι τὸ θέμα τῆς ἀναστάσεως ἐστήριζαν ὅλον τὸ βάρος εἰς τὸ τρίτον ἐπιχείρημα, νομίσαντες ὅτι ἡ ἀνάστασις γίνεται διὰ τὴν κρίσιν. Τοῦτο δὲ δεικνύεται περιφανῶς ψευδὲς ἐκ τοῦ ὅτι ὅλοι μὲν οἱ ἀποθνήσκοντες ἄνθρωποι ἀνίστανται, δὲν κρίνονται ὅμως ὅλοι οἱ ἀναστάντες. Ἐὰν μόνον αἴτιον τῆς ἀναστάσεως ἦτο ἡ ἀπόδοσις δικαιο-

μόνον τὸ κατὰ τὴν κρίσιν δίκαιον τῆς ἀναστάσεως ἦν αἷτιον, ἐχρῆν δὴπου τοὺς μηδὲν ἡμαρτηκότας ἢ κατορθώσαντας μηδ' ἀντίστασθαι, τοῦτ' ἔστι τοὺς κομιδῆ νέους παῖδας· ἐξ ὧν δὲ πάντας ἀνίστασθαι τοὺς τε ἄλλους καὶ δὴ καὶ τοὺς κατὰ τὴν 5 πρῶτην ἡλικίαν τελευτήσαντας καὶ αὐτοὶ δικαιοῦσιν, οὐ διὰ τὴν κρίσιν ἢ ἀνάστασις γίνεται κατὰ πρῶτον λόγον, ἀλλὰ διὰ τὴν τοῦ δημιουργήσαντος γνώμην καὶ τὴν τῶν δημιουργηθέντων φύσιν.

15 Ἄρκουσης δὲ καὶ μόνης τῆς ἐπὶ τῇ γενέσει τῶν ἀνθρώπων θεωρουμένης αἰτίας δεῖξαι τὴν ἀνάστασιν κατὰ φυσικὴν ἀκολουθίαν ἐπομένην τοῖς διαλυθεῖσι σώμασι, δίκαιον ἴσως πρὸς μηδὲν ἀποκνηῆσαι τῶν προτεθέντων, ἀκολούθως δὲ τοῖς εἰρημένοισι καὶ τὰς ἐξ ἐκάστου τῶν ἐπομένων ἀφορμὰς ὑποδειῖξαι τοῖς ἐξ αὐτῶν συνιδεῖν μὴ δυναμένοις καὶ πρό γε τῶν ἄλλων τὴν 15 τῶν γενομένων ἀνθρώπων φύσιν, ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἄγουσαν ἔννοιαν καὶ τὴν ἴσην παρέχουσαν περὶ τῆς ἀναστάσεως πίστιν.

Εἰ γὰρ πᾶσα κοινῶς ἢ τῶν ἀνθρώπων φύσις ἐκ ψυχῆς ἀθανάτου καὶ τοῦ κατὰ τὴν γένεσιν αὐτῇ συναρμοσθέντος σώματος ἔχει τὴν σύστασιν καὶ μήτε τῇ φύσει τῆς ψυχῆς καθ' 20 ἑαυτὴν μήτε τῇ φύσει τοῦ σώματος χωρὶς ἀπεκλήρωσεν Θεὸς τὴν τοιάνδε γένεσιν ἢ τὴν ζωὴν καὶ τὸν σύμπαντα βίον, ἀλλὰ τοῖς ἐκ τούτων ἠνωμένοις ἀνθρώποις, ἴν', ἐξ ὧν ἠνώνται καὶ ζῶσι, διαβιώσαντα εἰς ἓν τι καὶ κοινὸν καταλήξωσιν τέλος, δεῖ, πάντως ἐνὸς ὄντος ἐξ ἀμφοτέρων ζώου τοῦ καὶ πάσχοντος ὀπό- 25 σα πάθη ψυχῆς καὶ ὀπόσα τοῦ σώματος ἐνεργοῦντός τε καὶ πράττοντος ὀπόσα τῆς αἰσθητικῆς ἢ τῆς λογικῆς δεῖται κρίσεως, πρὸς ἓν τι τέλος ἀναφέρεσθαι πάντα τὸν ἐκ τούτων εἰρμόν, ἵνα πάντα καὶ διὰ πάντων συντρέχη πρὸς μίαν ἁρμονίαν καὶ τὴν αὐτὴν συμπάθειαν, ἀνθρώπου γένεσις, ἀνθρώπου φύσις, ἀν- 30 θρώπου ζωὴ, ἀνθρώπου πράξεις καὶ πάθη καὶ βίος καὶ τὸ τῇ φύσει προσῆκον τέλος.

σύνης κατὰ τὴν κρίσιν, ἔπρεπεν ὅπωςδὴποτε οἱ μὴ ἀμαρτήσαντες ἢ κατορθώσαντες κάτι νὰ μὴ ἀνίστανται, δηλαδὴ τὰ πολὺ νέα ἀκόμη παιδιά. Ἐφ' ὅσον ὁμως καὶ αὐτοὶ παραδέχονται ὅτι ὅλοι ἀνίστανται καὶ οἱ ἄλλοι ἀλλ' ἐπίσης καὶ οἱ ἀποθανόντες εἰς τὴν πρώτην ἡλικίαν, ἡ ἀνάστασις δὲν γίνεται κατὰ πρῶτον λόγον διὰ τὴν κρίσιν, ἀλλὰ διὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ δημιουργοῦ καὶ τὴν φύσιν τῶν δημιουργηθέντων.

- 15 Ἄν καὶ ἀρκεῖ μόνη ἡ ἐπὶ τῆς γενέσεως τῶν ἀνθρώπων στηριζομένη αἰτία νὰ ἀποδείξη τὴν ἀνάστασιν ὡς ἐπομένην κατὰ φυσικὴν ἀκολουθίαν τῆς διαλύσεως τῶν σωμάτων, εἶναι ἴσως δίκαιον νὰ μὴ διστάσῃ κανεὶς ἐνώπιον ὁποιοῦδήποτε ἀπὸ τὰ προταθέντα ἄλλα ἐπιχειρήματα, ἀλλ' ἐν συμφωνίᾳ μὲ τὰ λεχθέντα νὰ ὑποδείξῃ τὰς βάσεις καὶ ἐκάστου τῶν ἐπομένων εἰς τοὺς μὴ δυναμένους νὰ τὰς διακρίνουν μόνοι των, πρὶν δὲ ἀπὸ τὰ ἄλλα τῆς φύσεως τῶν γενομένων ἀνθρώπων, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ πρὸς τὴν ἰδίαν ἔννοιαν καὶ παρέχει ὁμοίαν βεβαιότητα περὶ τῆς ἀναστάσεως.

Διότι, ἐὰν γενικῶς ὅλη ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀθάνατον ψυχὴν καὶ ἀπὸ τὸ κατὰ τὴν γένεσιν προσαρμοζόμενον εἰς αὐτὴν σῶμα, καὶ ἐὰν ὁ Θεὸς δὲν ὥρισε τὴν τοιαύτην γένεσιν ἢ τὴν ζωὴν καὶ ὀλόκληρον τὸν βίον οὔτε διὰ τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς μόνης της οὔτε διὰ τὴν φύσιν τοῦ σώματος χωριστά, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὰ δύο, οὕτως ὥστε τὰ συστατικά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐπιτυγχάνεται ἡ ἔνωσις καὶ ζωὴ των, ἀφοῦ διαβιώσουν, νὰ καταλήξουν εἰς ἑνιαῖον καὶ κοινὸν τέλος, πρέπει, ἐφ' ὅσον ὅπωςδὴποτε ἀπὸ ἀμφοτέρω προέρχεται ἕν ζῶον καὶ πάσχει τὰ πάθη τόσον τῆς ψυχῆς ὅσον καὶ τοῦ σώματος, ἐνεργεῖ δὲ καὶ πράττει ὅσα χρειάζονται αἰσθητικὴν ἢ λογικὴν κρίσιν, ὀλόκληρον τὸ ἀπὸ τὰ συστατικὰ ταῦτα προερχόμενον ὄν νὰ ἀναφέρεται εἰς ἕν τέλος. Οὕτω ὅλα καὶ διὰ μέσου ὄλων θὰ συντρέχουν πρὸς μίαν ἀρμονίαν καὶ συμφωνίαν, ἀνθρώπου γένεσις, ἀνθρώπου φύσις, ἀνθρώπου ζωὴ, ἀνθρώπου πράξεις καὶ πάθη καὶ βίος καὶ τὸ προσῆκον εἰς τὴν φύσιν τέλος.

Εἰ δὲ μία τίς ἐστὶν ἁρμονία τοῦ ζώου παντὸς καὶ συμπά-
 θεια, καὶ τῶν ἐκ ψυχῆς φυομένων καὶ τῶν διὰ τοῦ σώματος
 ἐπιτελουμένων, ἔν εἶναι δεῖ καὶ τὸ ἐπὶ πᾶσι τούτοις τέλος. Ἐν
 δὲ τέλος ἔσται κατ' ἀλήθειαν, τοῦ αὐτοῦ ζώου κατὰ τὴν ἑαυτοῦ
 5 σύστασιν ὄντος, οὐπὲρ ἐστὶν τέλος τὸ τέλος. Τὸ αὐτὸ δὲ ζῶον
 ἔσται καθαρῶς, τῶν αὐτῶν ὄντων πάντων ἐξ ὧν ὡς μερῶν τὸ
 ζῶον. Τὰ αὐτὰ δὲ κατὰ τὴν ἰδιάζουσαν ἔνωσιν ἔσται, τῶν δια-
 λυθέντων πάλιν ἐνωθέντων πρὸς τὴν τοῦ ζώου σύστασιν. Ἡ δὲ
 τῶν αὐτῶν ἀνθρώπων σύστασις ἐξ ἀνάγκης ἐπομένην δείκνυ-
 10 σιν τὴν τῶν νεκρωθέντων καὶ διαλυθέντων σωμάτων ἀνάστα-
 σιν· ταύτης γὰρ χωρὶς οὐτ' ἂν ἐνωθεῖν τὰ αὐτὰ μέρη κατὰ φύσιν
 ἀλλήλοις οὐτ' ἂν συσταίη τῶν αὐτῶν ἀνθρώπων ἢ φύσις.

Εἰ δὲ καὶ νοῦς καὶ λόγος δέδοται τοῖς ἀνθρώποις πρὸς
 διάκρισιν νοητῶν, οὐκ οὐσιῶν μόνον ἀλλὰ καὶ τῆς τοῦ δόντος
 15 ἀγαθότητος καὶ σοφίας καὶ δικαιοσύνης, ἀνάγκη, διαμενόντων
 ὧν ἔνεκεν ἢ λογικὴ δέδοται κρίσις, καὶ αὐτὴν διαμένειν τὴν ἐπὶ
 τούτοις δοθεῖσαν κρίσιν· ταύτην δὲ διαμένειν ἀδύνατον, μὴ τῆς
 δεξαμένης αὐτὴν καὶ τὰ ἐν οἷς ἐστὶ διαμενούσης φύσεως. Ὁ δὲ
 καὶ νοῦν καὶ λόγον δεξάμενός ἐστὶν ἄνθρωπος, οὐ ψυχὴ καθ'
 20 ἑαυτήν· ἄνθρωπον ἄρα δεῖ τὸν ἐξ ἀμφοτέρων ὄντα διαμένειν εἰς
 αἰεὶ, τοῦτον δὲ διαμένειν ἀδύνατον μὴ ἀνιστάμενον. Ἀναστάσεως
 γὰρ μὴ γινομένης, οὐκ ἂν ἢ τῶν ἀνθρώπων ὡς ἀνθρώπων δια-
 μένοι φύσις· τῆς δὲ τῶν ἀνθρώπων φύσεως μὴ διαμενούσης,
 μάτην μὲν ἢ ψυχὴ συνήρμοσται τῇ τοῦ σώματος ἐνδείᾳ καὶ τοῖς
 25 τούτου πάθεσιν, μάτην δὲ τὸ σῶμα πεπέδηται πρὸς τὸ τυγχάνειν
 ὧν ὀρέγεται, ταῖς τῆς ψυχῆς ἡνίκαις ὑπεῖκον καὶ χαλιναγωγούμε-
 νον, μάταιος δὲ ὁ νοῦς, ματαία δὲ φρόνησις καὶ δικαιοσύνης πα-
 ρατήρησις ἢ καὶ πάσης ἀρετῆς ἄσκησις καὶ νόμων θέσις καὶ
 διάταξις καὶ συνόλως εἰπεῖν πᾶν ὅτι περ ἐν ἀνθρώποις καὶ δι'
 30 ἀνθρώπους καλόν, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτῇ τῶν ἀνθρώπων ἢ γένε-

Ἐὰν δὲ μία εἶναι ἡ ἄρμονία καὶ συμφωνία ὅλου τοῦ ζῶντος ὄντος τόσον τῶν ἐκ τῆς ψυχῆς φυομένων ὅσον καὶ τῶν ἐκ τοῦ σώματος ἐπιτελουμένων πραγμάτων, ἐν πρέπει νὰ εἶναι τὸ καθωρισμένον δι' ὅλα αὐτὰ τέλος. Θὰ εἶναι δὲ πράγματι ἐν τὸ τέλος, ἐὰν τὸ ζῶν ὄν, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει τὸ τέλος, παραμείνη τὸ ἴδιον κατὰ τὴν σύστασίν του. Θὰ εἶναι δὲ τὸ ζῶν ὄν σαφῶς τὸ ἴδιον, ἐὰν εἶναι τὰ ἴδια τὰ μέρη ἐκ τῶν ὁποίων ἀποτελεῖται τοῦτο. Τὰ δὲ συστατικά θὰ εἶναι κατὰ τὴν ἰδιάζουσαν ἐνωσιν τὰ ἴδια, ἐὰν τὰ διαλυθέντα ἐνωθοῦν πάλιν πρὸς ἀνασυστασιν τοῦ ζῶντος ὄντος. Ἡ δὲ σύστασις τῶν ἰδίων ἀνθρώπων κατ' ἀνάγκην προϋποθέτει τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρωθέντων καὶ διαλυθέντων σωμάτων· διότι χωρὶς αὐτὴν δὲν θὰ ἦτο δυνατόν οὔτε τὰ ἴδια μέρη νὰ ἐνωθοῦν κατὰ φύσιν πρὸς ἄλληλα οὔτε νὰ ἀνασυσταθῇ τῶν ἰδίων ἀνθρώπων ἡ φύσις.

Ἐὰν δὲ ἔχη δοθῆ εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ νοῦς καὶ λόγος πρὸς διάκρισιν τῶν νοητῶν πραγμάτων, ὄχι μόνον τῶν οὐσιῶν ἀλλὰ καὶ τῆς ἀγαθότητος καὶ σοφίας καὶ δικαιοσύνης τοῦ δοτῆρος, εἶναι ἀνάγκη, ἐφ' ὅσον διαμένουν ἐκεῖνα διὰ τὰ ὁποῖα ἔχει δοθῆ ἡ λογικὴ κρίσις, νὰ διαμένη καὶ αὐτὴ ἡ δι' αὐτὰ δοθεῖσα κρίσις· εἶναι δὲ ἀδύνατον νὰ διαμένη αὕτη, ἐὰν δὲν διαμένη ἡ φύσις ἡ ὁποία ἐδέχθη αὐτὴν καὶ τὰ ἀντικείμενα ἐπὶ τῶν ὁποίων αὕτη ἀσκεῖται. Ἐκεῖνος δὲ ὁ ὁποῖος ἐδέχθη καὶ τὸν νοῦν καὶ τὸν λόγον εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὄχι ἡ ψυχὴ μόνη της· ἄρα ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀποτελούμενος ἀπὸ ἀμφοτέρα πρέπει νὰ διαμένη διαπαντός, ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ διαμένη ἂν δὲν ἀναστῇ. Διότι, ἂν δὲν πραγματοποιηθῇ ἀνάστασις, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ διαμείνη ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων ὡς ἀνθρώπων· ἂν δὲ δὲν διαμένη ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων, ματαίως ἔχει προσαρμοσθῆ ἡ ψυχὴ μὲ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ πάθη τοῦ σώματος, ματαίως ἔχει ἐμποδισθῆ τὸ σῶμα ἀπὸ τὴν ἐπίτευξιν τῶν ποθουμένων, ὑπεῖκον καὶ χαλιναγωγούμενον ἀπὸ τοὺς χαλινοὺς τῆς ψυχῆς, μάταιος εἶναι ὁ νοῦς, ματαία ἡ φρόνησις, ἡ τήρησις τῆς δικαιοσύνης, ἡ ἄσκησις πάσης ἀρετῆς, ὁ ὀρισμὸς καὶ ἡ διάταξις τῶν νόμων, καὶ ἐν συντομίᾳ πᾶν ὅ,τι εἶναι καλὸν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ διὰ τοὺς ἀν-

σίς τε καὶ φύσις. Εἰ δὲ πάντων καὶ πανταχόθεν ἀπελήλαται τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ὑπ' ἐκείνου διδομένων δωρεῶν τὸ μάταιον, δεῖ πάντως τῷ τῆς ψυχῆς ἀτελευτήτῳ συνδιαιωνίζεῖν τὴν τοῦ σώματος διαμονὴν κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν.

16 5 Ξενιζέσθω δὲ μηδεὶς εἰ τὴν θανάτῳ καὶ φθορᾷ διακοπτομένην ζωὴν ὀνομάζομεν διαμονήν, λογιζόμενος ὡς οὐχ εἷς τοῦ προσρήματος ὁ λόγος, οὐχ ἓν τῆς διαμονῆς τὸ μέτρον, ὅτι μηδὲ τῶν διαμενόντων φύσις μία. Εἶπερ γὰρ κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ἕκαστον τῶν διαμενόντων ἔχει τὴν διαμονήν, οὔτ' ἐπὶ τῶν κα-
10 θαρῶς ἀφθάρτων καὶ ἀθανάτων εὔροι τις ἂν ἰσάζουσιν τὴν διαμονήν, τῷ μηδὲ τὰς οὐσίας τῶν κρειττόνων συνεξισοῦσθαι ταῖς καθ' ὑπόβασιν διαφορούσαις, οὔτ' ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν ὁμαλὴν ἐκείνην καὶ ἀμετάβλητον ἐπιζητεῖν ἄξιον, ἅτε δὴ τῶν μὲν ἐξ ἀρχῆς γενομένων ἀθανάτων καὶ διαμενόντων μόνῃ τῇ
15 γνώμῃ τοῦ ποιήσαντος ἀτελευτήτως, τῶν δὲ ἀνθρώπων κατὰ μὲν τὴν ψυχὴν ἀπὸ γενέσεως ἐχόντων τὴν ἀμετάβλητον διαμονήν, κατὰ δὲ τὸ σῶμα προσλαμβανόντων ἐκ μεταβολῆς τὴν ἀφθαρσίαν· ὅπερ ὁ τῆς ἀναστάσεως βούλεται λόγος, πρὸς ἣν ἀποβλέποντες τὴν τε διάλυσιν τοῦ σώματος ὡς ἐπομένην τῇ
20 μετ' ἐνδείας καὶ φθορᾶς ζωῆ περιμένομεν καὶ μετὰ ταύτην τὴν μετ' ἀφθαρσίας ἐλπίζομεν διαμονήν, οὔτε τῇ τῶν ἀλόγων τελευτῇ συνεξισοῦντες τὴν ἡμετέραν τελευτὴν οὔτε τῇ τῶν ἀθανάτων διαμονῇ τὴν τῶν ἀνθρώπων διαμονήν, ἵνα μὴ λάθωμεν ταύτη συνεξισοῦντες καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν καὶ ζωὴν
25 οἷς μὴ προσῆκεν.

Οὐ τοίνυν ἐπὶ τούτῳ δυσχεραίνειν ἄξιον, εἴ τις ἀνωμαλία θεωρεῖται περὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων διαμονήν, οὐδ' ἐπειδὴ χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ μερῶν καὶ μορίων διάλυσις τὴν συνεχῆ διακόπτει ζωὴν, διὰ τοῦτ' ἀπογινώσκειν χρὴ τὴν

θρώπους, μᾶλλον δὲ καὶ ἡ ἰδία ἡ γένεσις καὶ φύσις τῶν ἀνθρώπων. Ἐὰν δὲ τὸ μάταιον εἶναι μακρὰν γενικῶς ἀπὸ ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ὑπ' ἐκείνων διδομένων δωρεῶν, πρέπει πάντως μαζί με τὸ ἀτελεύτητον τῆς ψυχῆς νὰ εἶναι αἰωνία καὶ ἡ διαμονὴ τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν.

16 Νὰ μὴ παραξενεύεται δὲ κανεὶς, ἂν τὴν ζωὴν ἢ ὁποῖα διακόπτεται ἀπὸ θάνατον καὶ φθορὰν ὀνομάζομεν διαμονήν, ἀναλογιζόμενος ὅτι δὲν εἶναι μία ἡ ἔννοια τῆς λέξεως καὶ ἐν τὸ μέτρον τῆς διαμονῆς, διότι οὔτε τὰ διαμένοντα ἔχουν μίαν φύσιν. Πράγματι ἐὰν ἕκαστον ἀπὸ τὰ διαμένοντα ἔχη διαμονὴν σύμφωνον μετὰ τὴν φύσιν του, οὔτε τὰ καθαρῶς ἀφθαρτα καὶ ἀθάνατα θὰ εὑρίσκε κανεὶς νὰ ἔχουν ἴσην διαμονήν, ἀφοῦ αἱ οὐσίαι τῶν ἀνωτέρων δὲν εἶναι ἴσαι μετὰ τὰς οὐσίας κατωτέρου ἐπιπέδου, οὔτε εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ἀνθρώπων εἶναι δίκαιον νὰ ἐπιζητῆ κανεὶς τὴν ἴσην καὶ ἀδιαφοροποίητον διαμονήν, καθ' ὅσον τὰ ἀνώτερα ὄντα ἔγιναν ἐξ ἀρχῆς ἀθάνατα καὶ διαμένουν ἀτελευτήτως μετὰ μόνην τὴν γνώμην τοῦ ποιητοῦ, ἐνῶ οἱ ἄνθρωποι κατὰ μὲν τὴν ψυχὴν ἔχουν τὴν ἀμετάβλητον διαμονὴν ἀπὸ τὴν γένεσιν, κατὰ δὲ τὸ σῶμα προσλαμβάνουν τὴν ἀφθαρσίαν ἐκ μεταβολῆς. Τοῦτο ἀκριβῶς θέλει νὰ παρουσιάσῃ ἡ διαπραγματεύσις περὶ ἀναστάσεως, πρὸς τὴν ὁποῖαν ἀποβλέποντες περιμένομεν τὴν διάλυσιν τοῦ σώματος ὡς συνέπειαν τῆς ζωῆς μετὰ ἔνδειαν καὶ φθορὰν καὶ μετ' αὐτὴν ἐλπίζομεν τὴν διαμονὴν μετὰ ἀφθαρσίαν, χωρὶς νὰ ἐξισώνωμεν τὸν θάνατον ἡμῶν μετὰ τὸν θάνατον τῶν ἀλόγων οὔτε τὴν διαμονὴν τῶν ἀνθρώπων μετὰ τὴν διαμονὴν τῶν ἀθανάτων, διὰ νὰ μὴ ἐξισώσωμεν οὕτω ἀσυνειδήτως καὶ τὴν φύσιν καὶ ζωὴν τῶν ἀνθρώπων μετὰ πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιδέχονται σύγκρισιν.

Δὲν ἀξίζει λοιπὸν νὰ ἐνοχλούμεθα ἀπὸ τὸ ὅτι παρατηρεῖται κάποτε ἀνισότης εἰς τὴν διαμονὴν τῶν ἀνθρώπων, οὔτε, ἐπειδὴ τὴν συνέχειαν τῆς ζωῆς διακόπτει χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ διάλυσις μερῶν καὶ μορίων, πρέπει διὰ τοῦτο νὰ ἀπορρίπτωμεν τὴν ἀνάστασιν. Διότι οὔτε, ἐπειδὴ αἱ φυσικῶς

ἀνάστασιν. Οὐδὲ γὰρ ἐπειδὴ τὴν κατὰ συναίσθησιν ζωὴν διακόπτειν δοκοῦσιν αἱ κατὰ τὸν ὕπνον φυσικῶς ἐγγινόμεναι παρέσεις τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν φυσικῶν δυνάμεων, ἰσομέτροις χρόνου διαστήμασιν ὑπνούντων τῶν ἀνθρώπων καὶ τρόπον 5 τινὰ πάλιν ἀναβιωσκόντων, τὴν αὐτὴν παραιτούμεθα λέγειν ζωὴν· παρ' ἣν αἰτίαν, οἴμαι, τινὲς ἀδελφὸν τοῦ θανάτου τὸν ὕπνον ὀνομάζουσιν, οὐχ ὡς ἐκ τῶν αὐτῶν προγόνων ἢ πατέρων φύντας γενεαλογοῦντες, ἀλλ' ὡς τῶν ὁμοίων παθῶν τοῖς τε θανοῦσι καὶ τοῖς ὑπνοῦσιν ἐγγινομένων, ἔνεκά γε τῆς ἡρεμίας 10 καὶ τοῦ μηδενὸς ἐπαισθάνεσθαι τῶν παρόντων ἢ γινομένων, μᾶλλον δὲ μηδὲ τοῦ εἶναι καὶ τῆς ἰδίας ζωῆς· εἶπερ οὖν τὴν τῶν ἀνθρώπων ζωὴν τοσαύτης γέμουσαν ἀνωμαλίας ἀπὸ γενέσεως μέχρι διαλύσεως καὶ διακοπτομένην πᾶσιν οἷς προείπομεν, οὐ παραιτούμεθα τὴν αὐτὴν λέγειν ζωὴν, οὐδὲ τὴν ἐπέκεινα τῆς 15 διαλύσεως ζωὴν, ἣτις ἑαυτῇ συνεισάγει τὴν ἀνάστασιν, ἀπογινώσκειν ὀφείλομεν, κἂν ἐπὶ ποσὸν διακόπτηται τῷ χωρισμῷ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος.

17 Αὕτη γὰρ τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις ἀνωθεν καὶ κατὰ γνώμην τοῦ ποιήσαντος συγκεκληρωμένην ἔχουσα τὴν ἀνωμαλίαν, 20 ἀνώμαλον ἔχει τὴν ζωὴν καὶ τὴν διαμονήν, ποτὲ μὲν ὕπνω ποτὲ δὲ θανάτῳ διακοπτομένην καὶ ταῖς καθ' ἑκάστην ἡλικίαν μεταβολαῖς, οὐκ ἐμφαινομένων ἐναργῶς τοῖς πρώτοις τῶν ὕστερον ἐπιγινομένων. Ἦ τίς ἂν ἐπίστευσε μὴ τῇ πείρᾳ δεδίδαγμένος, ἐν ὁμοιομερεῖ καὶ ἀδιαπλάστῳ τῷ σπέρματι τοσοῦτων καὶ τηλι- 25 κούτων ἀποκεῖσθαι δυνάμεων πλῆθος, ἢ τοσαύτην ἐπισυνισταμένων καὶ πηγνυμένων ὄγκων διαφορὰν, ὁστέων φημὶ καὶ νεύρων καὶ χόνδρων, ἔτι δὲ μυῶν καὶ σαρκῶν καὶ σπλάγχνων καὶ τῶν λοιπῶν τοῦ σώματος μερῶν; Οὔτε γὰρ ἐν ὑγροῖς ἔτι τοῖς σπέρμασι τούτων ἔστιν ἰδεῖν οὐδὲν οὔτε μὴν τοῖς νηπίοις

25 πλῆθος προστίθ. X

25 ἢ X ἢ Π

παραγόμεναι κατὰ τὸν ὕπνον χαλαρώσεις τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν φυσικῶν δυνάμεων φαίνεται νὰ διακόπτουν τὴν ἐνσυνείδητον ζωὴν, ὅταν οἱ ἄνθρωποι κατὰ ἰσόμετρα διαστήματα κοιμῶνται καὶ κατὰ κάποιον τρόπον ἀναβιώνουν, ἀρνούμεθα νὰ λέγωμεν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἰδίας ζωῆς. Διὰ τὴν αἰτίαν αὐτήν, νομίζω, ὀνομάζουν μερικοὶ τὸν ὕπνον ἀδελφὸν τοῦ θανάτου¹⁴, ὄχι διότι τοὺς γενεαλογοῦν ὡς προερχομένους ἀπὸ τοὺς ἰδίους προγόνους ἢ πατέρας, ἀλλὰ διότι εἰς τοὺς ἀποθανόντας καὶ τοὺς κοιμωμένους προκαλοῦνται τὰ ἴδια πάθη, λόγῳ τῆς ἡρεμίας καὶ τῆς ἀναισθησίας περὶ τῶν παρόντων καὶ τῶν γινομένων, μᾶλλον δὲ καὶ περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ ζωῆς των. Ἐὰν λοιπὸν τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων δὲν ἀρνούμεθα νὰ χαρακτηρίζωμεν ὡς ἐνιαίαν ζωὴν, ἂν καὶ εἶναι γεμάτη ἀπὸ ἀνωμαλίας ἀπὸ τῆς γενέσεως μέχρι διαλύσεως καὶ διακόπτεται ἀπὸ ὅλα ὅσα εἴπομεν προηγουμένως, τότε οὔτε τὴν πέραν τῆς διαλύσεως ζωὴν, ἢ ὁποία συνεισάγει εἰς ἑαυτὴν τὴν ἀνάστασιν, δὲν πρέπει νὰ ἀπορρίπτωμεν, μολονότι ἐπὶ ἓν διάστημα διακόπτεται μὲ τὸν χωρισμὸν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα.

- 17 Πράγματι ἡ ἀνθρωπίνη αὐτὴ φύσις, ἔχουσα σύμφυτον τὴν ἀνωμαλίαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν καὶ κατὰ γνώμην τοῦ ποιητοῦ, ἔχει ἀνώμαλον τὴν ζωὴν καὶ τὴν διαμονήν, διακοπτομένην ἄλλοτε ἀπὸ ὕπνον ἄλλοτε ἀπὸ θάνατον καὶ ἀπὸ τὰς κατὰ ἡλικίαν μεταβολάς, τῶν ὁποίων αἱ συμβαίνουσαι ὕστερον δὲν διακρίνονται καθαρῶς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πρώτων. Πράγματι ποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ ἐὰν δὲν εἶχε διδαχθῆ ἀπὸ τὴν πεῖραν, ὅτι εἰς τὸ ὁμοιομερὲς καὶ ἀδιάπλαστον σπέρμα ἀπέκειτο πλῆθος τόσον πολλῶν καὶ μεγάλων δυνάμεων ἢ τόση ποικιλία ἐπισωρευομένων καὶ συναρμολογομένων ἰστῶν, δηλαδὴ ὀστέων, νεύρων, χόνδρων, προσέτι δὲ μυῶν, σαρκῶν, σπλάγχνων καὶ λοιπῶν μερῶν τοῦ σώματος; Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἴδῃ κάτι ἀπὸ αὐτὰ ὅταν τὰ σπέρματα εἶναι ἀκόμη ὑγρὰ καὶ εἰς τὰ νήπια δὲν φαίνεται κάποια ἀπὸ τὰς ιδιότητας τῶν ὠρίμων ἢ εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν

14. Τὴν ἰδίαν σημείωσιν βλ εἰς *Πρεσβείαν* 12.

ἐμφαίνεται τι τῶν τοῖς τελείοις ἐπιγινομένων ἢ τῇ τῶν τελείων ἡλικίᾳ τὰ τῶν παρηβηκότων ἢ τούτοις τὰ τῶν γεγηρακότων.

Ἄλλὰ δὴ καίτοι τῶν εἰρημένων τινῶν μὲν οὐδ' ὄλως τινῶν δὲ ἀμυδρῶς ἐμφαινόντων τὴν φυσικὴν ἀκολουθίαν καὶ τὰς 5 τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων ἐπιγινομένας μεταβολάς, ὅμως ἴσασιν ὅσοι μὴ τυφλώττουσιν ὑπὸ κακίας ἢ ραθυμίας περὶ τὴν τούτων κρίσιν, ὅτι δεῖ πρῶτον μὲν γενέσθαι τῶν σπερμάτων καταβολήν, διαρθρωθέντων δὲ τούτων καθ' ἕκαστον μέρος καὶ μόριον καὶ προελθόντων εἰς φῶς τῶν κυηθέντων ἐπιγίνεται μὲν ἢ κατὰ 10 τὴν πρώτην ἡλικίαν αὐξήσις ἢ τε κατ' αὐξήσιν τελείωσις, τελειωθέντων δὲ ὕφεις τῶν φυσικῶν δυνάμεων μέχρι γήρωσ, εἶτα πεπονηκότων τῶν σωμάτων ἢ διάλυσις. Ὡσπερ οὖν ἐπὶ τούτων, οὔτε τοῦ σπέρματος ἐγγεγραμμένην ἔχοντος τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν ἢ μορφήν οὔτε τῆς ζωῆς τὴν εἰς τὰς πρώτας 15 ἀρχὰς διάλυσιν, ὁ τῶν φυσικῶς γινομένων εἰρμὸς παρέχει τὴν πίστιν τοῖς οὐκ ἐξ αὐτῶν τῶν φαινομένων ἔχουσι τὸ πιστόν, πολὺ μᾶλλον ὁ λόγος ἐκ τῆς φυσικῆς ἀκολουθίας ἀνιχνεύων τὴν ἀλήθειαν πιστοῦται τὴν ἀνάστασιν, ἀσφαλέστερος ὢν καὶ κρείττων τῆς πείρας πρὸς πίστωσιν ἀληθείας.

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΕΚ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

18 20 Τῶν πρώην ἡμῖν εἰς ἐξέτασιν προτεθέντων λόγων καὶ τὴν ἀνάστασιν πιστουμένων πάντες μὲν εἰσιν ὁμογενεῖς, ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς φύντες ἀρχῆς· ἀρχὴ γὰρ αὐτοῖς ἢ τῶν πρώτων ἀνθρώπων ἐκ δημιουργίας γένεσις· ἀλλ' οἱ μὲν ἐξ αὐτῆς κρατύνονται τῆς πρώτης ἀρχῆς ἐξ ἧσπερ ἔφυσαν, οἱ δὲ παρεπόμενοι τῇ τε 25 φύσει καὶ τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμᾶς προνοίας λαμβάνουσιν τὴν πίστιν· ἢ μὲν γὰρ αἰτία, καθ' ἣν καὶ

ώριμων κάποια ἀπὸ τὰς ιδιότητας τῶν παρηλίκων ἢ εἰς αὐτοὺς κάποια ἀπὸ τὰς ιδιότητας τῶν γερόντων.

Ἄλλὰ βεβαίως, μολονότι μερικὰ ἀπὸ τὰ λεχθέντα στάδια οὐδόλως μερικὰ δὲ ἀμυδρῶς ἐμφαίνουν τὴν φυσικὴν ἀκολουθίαν καὶ τὰς ἐπερχομένας εἰς τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων μεταβολάς, ὅμως ὅσοι δὲν εἶναι τυφλοὶ ἀπὸ κακίαν ἢ ραθυμίαν εἰς τὴν κρίσιν διὰ τὰ πράγματα ταῦτα γνωρίζουν ὅτι πρέπει πρῶτον μὲν νὰ γίνῃ ἡ καταβολὴ τῶν σπερμάτων, ὅταν δὲ ταῦτα διαρθρωθῶν κατὰ μέρος καὶ μόριον καὶ ἔλθουν εἰς φῶς τὰ κυοφορούμενα, πραγματοποιεῖται ἡ κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν αὐξησης καὶ κατ' ὀλίγον ἡ ὠρίμανσις, μετὰ δὲ τὴν ὠρίμανσιν ἡ ὕφεσις τῶν φυσικῶν δυνάμεων μέχρι γήρατος, ἔπειτα διὰ τῆς ἐξαντλήσεως τῶν σωμάτων ἡ διάλυσις. Καθὼς λοιπὸν ἐπ' αὐτῶν τῶν καταστάσεων, ἐνῶ οὔτε τὸ σπέρμα ἔχει ἐγγεγραμμένην τὴν δομὴν καὶ τὴν μορφήν τῶν ἀνθρώπων οὔτε ἡ ζωὴ τὴν διάλυσιν εἰς τὰ πρῶτα συστατικά, ὁ εἰρμὸς τῶν φυσικῶς γινομένων παρέχει τὴν ἀξιοπιστίαν εἰς ὅσα πράγματα δὲν ἔχουν τὸ ἀξιόπιστον ἀπὸ αὐτὰ τὰ φαινόμενα, πολὺ περισσότερον κατοχυρώνει τὴν ἀνάστασιν ὁ λόγος ἀνιχνεύων τὴν ἀλήθειαν ἐκ τῆς φυσικῆς ἀκολουθίας τῶν γεγονότων, διότι οὗτος εἶναι βεβαιότερος καὶ ἀνώτερος ἀπὸ τὴν πείραν εἰς τὴν ἐγγύησιν τῆς ἀληθείας.

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΕΚ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Ἔοικα τὰ προηγουμένως προταθέντα πρὸς ἐξέτασιν ἐπιχειρήματα διὰ τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἀναστάσεως εἶναι ὁμογενῆ, ὡς προερχόμενα ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἀρχήν· διότι ἀρχὴ αὐτῶν εἶναι ἡ γένεσις τῶν πρώτων ἀνθρώπων διὰ δημιουργίας. Ἄλλὰ μερικὰ μὲν ἐπιχειρήματα λαμβάνουν δύναμιν ἀπὸ τὴν πρώτην ἀρχὴν ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχονται, ἐνῶ τὰ ἄλλα λαμβάνουν τὴν πειστικότητα ἀπὸ τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ δι' ἡμᾶς, διότι στηρίζονται εἰς τὴν φύσιν καὶ τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων. Διότι ἡ μὲν αἰτία

δι' ἣν γεγόνασιν ἄνθρωποι, συνεζευγμένη τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων, ἐκ δημιουργίας ἔχει τὴν ἰσχύν, ὁ δὲ τῆς δικαιοσύνης λόγος, καθ' ὃν κρίνει Θεὸς τοὺς εὖ ἢ κακῶς βεβιωκότας ἀνθρώπους, ἐκ τοῦ τούτων τέλους· φύονται μὲν γὰρ ἐκεῖθεν, ἤρτηνται δὲ 5 μᾶλλον τῆς προνοίας.

Δεδειγμένων δὲ ἡμῖν τῶν πρώτων ὡς οἶόν τε, καλῶς ἂν ἔχοι καὶ διὰ τῶν ὑστέρων δεῖξαι τὸ προκείμενον, λέγω δὲ διὰ τῆς ὀφειλομένης ἐκάστω τῶν ἀνθρώπων κατὰ δικαίαν κρίσιν τιμῆς ἢ δίκης καὶ τοῦ κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον τέλους, αὐτῶν 10 δὲ τούτων προτάξαι τὸν κατὰ φύσιν ἡγούμενον καὶ πρῶτόν γε διασκέψασθαι τὸν περὶ τῆς κρίσεως λόγον, τοσοῦτον μόνον ὑπειπόντας φροντίδι τῆς προσηκούσης τοῖς προκειμένοις ἀρχῆς καὶ τάξεως ὅτι δεῖ τοὺς ποιητὴν τὸν Θεὸν τοῦδε τοῦ παντὸς παραδεξαμένους τῇ τούτου σοφίᾳ καὶ δικαιοσύνῃ τὴν τῶν γενομέ- 15 νων ἀπάντων ἀνατιθέναι φυλακὴν τε καὶ πρόνοιαν, εἴ γε ταῖς ἰδίαις ἀρχαῖς παραμένειν ἐθέλοιεν, ταῦτα δὲ περὶ τούτων φρονούντας μηδὲν ἡγεῖσθαι μήτε τῶν κατὰ γῆν μήτε τῶν κατ' οὐρανὸν ἀνεπιτρόπευτον μηδ' ἀπρονόητον, ἀλλ' ἐπὶ πᾶν ἀφανὲς ὁμοίως καὶ φαινόμενον μικρὸν τε καὶ μεῖζον διήκουσαν γινώ- 20 σκειν τὴν παρὰ τοῦ ποιήσαντος ἐπιμέλειαν. Δεῖται γὰρ πάντα τὰ γενόμενα τῆς παρὰ τοῦ ποιήσαντος ἐπιμελείας, ἰδίως δὲ ἕκαστον καθ' ὃ πέφυκε καὶ πρὸς ὃ πέφυκεν· ἀχρεῖω γὰρ οἶμαι φιλοτιμίας τὸ κατὰ γένη διαιρεῖν νῦν ἢ τὸ πρόσφορον ἐκάστη φύσει καταλέγειν ἐθέλειν.

25 Ὁ γε μὴν ἄνθρωπος, περὶ οὗ νῦν πρόκειται λέγειν, ὡς μὲν ἐνδεῆς δεῖται τροφῆς, ὡς δὲ θνητὸς διαδοχῆς, ὡς δὲ λογικὸς δίκης. Εἰ δὲ τῶν εἰρημένων ἕκαστόν ἐστιν ἀνθρώπῳ κατὰ φύσιν καὶ δεῖται μὲν τροφῆς διὰ τὴν ζωὴν, δεῖται δὲ διαδοχῆς διὰ τὴν τοῦ γένους διαμονήν, δεῖται δὲ δίκης διὰ τὸ τῆς τροφῆς 30 καὶ τῆς διαδοχῆς ἔννομον, ἀνάγκη δὴπου, τῆς τροφῆς καὶ τῆς

κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ διὰ τὴν ὁποίαν ἔχουν γίνεαι οἱ ἄνθρωποι, συνδεδεμένη μὲ τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων, ἔχει τὴν ἰσχὺν ἀπὸ τὴν δημιουργίαν, τὸ δὲ ἐπιχείρημα ἐκ τῆς δικαιοσύνης, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ Θεὸς κρίνει τοὺς καλῶς ἢ κακῶς διαβιώσαντας ἀνθρώπους, ἔχει τὴν ἰσχὺν ἀπὸ τὸ τέλος τῶν· διότι οὗτοι φυτρῶνουν μὲν ἀπὸ ἐκεῖ, ἐξαρτῶνται δὲ μᾶλλον ἀπὸ τὴν πρόνοιαν.

Ἄφοῦ δὲ ἐξεθέσαμεν κατὰ τὸ δυνατόν τὰ πρῶτα, καλὸν θὰ ἦτο νὰ κατοχυρώσωμεν τὸ θέμα καὶ διὰ τῶν δευτέρων, ἐννοῶ διὰ τῆς ὀφειλομένης εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον ἀμοιβῆς ἢ τιμωρίας κατὰ δικαίαν κρίσιν καὶ διὰ τοῦ τέλους τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Πρέπει νὰ προτάξωμεν ἀπὸ αὐτὰ τὸ φυσικῶς προηγούμενον, καὶ νὰ ἐξετάσωμεν πρῶτον τὸ ἐπιχείρημα περὶ τῆς κρίσεως, λέγοντες προκαταρκτικῶς τόσον μόνον χάριν φροντίδος διὰ τὴν προσήκουσαν ἀρχὴν καὶ τάξιν τοῦ παρόντος θέματος, ὅτι οἱ παραδεχόμενοι τὸν Θεὸν ὡς ποιητὴν τοῦ σύμπαντος πρέπει νὰ ἀναθέτουν τὴν φύλαξιν καὶ πρόνοιαν ὅλων τῶν κτισμάτων εἰς τὴν σοφίαν καὶ δικαιοσύνην τούτου, ἐὰν θέλουν νὰ παραμένουν πιστοὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τῶν, φρονοῦντες δὲ περὶ τούτων ταῦτα, νὰ μὴ νομίζουν ὅτι ὑπάρχει τίποτε ἀνεπιτρόπευτον καὶ ἀπρονόητον εἴτε τῶν ἐπὶ τῆς γῆς εἴτε τῶν εἰς τὸν οὐρανὸν ἀντικειμένων, ἀλλὰ νὰ ἀναγνωρίζωμεν ὅτι ἀδιακρίτως εἰς πᾶν ἀφανὲς καὶ φαινόμενον, μικρὸν καὶ μέγα, διήκει ἡ ἐπιμέλεια τοῦ ποιητοῦ. Διότι ὅλα τὰ κτίσματα χρειάζονται τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ ποιητοῦ, ἕκαστον ἀτομικῶς κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὸν προορισμὸν του· θεωρῶ πάντως ἄχρηστον ἐπίδειξιν τὸ νὰ θέλω τώρα νὰ διαιρέσω τὰ κτίσματα κατὰ γένη ἢ νὰ παρουσιάσω κατάλογον τῶν καταλλήλων εἰς ἐκάστην φύσιν.

Ὁ ἄνθρωπος πάντως, περὶ τοῦ ὁποίου πρόκειται νὰ γίνῃ λόγος, ὡς ἐνδεὴς χρειάζεται τροφήν, ὡς θνητὸς δὲ διαδοχήν, καὶ ὡς λογικὸς δικαιοσύνην. Ἐὰν δὲ ἕκαστον τῶν λεχθέντων ἀνήκει εἰς τὸν ἄνθρωπον κατὰ φύσιν καὶ οὗτος χρειάζεται τροφήν διὰ τὴν ζωὴν, χρειάζεται διαδοχήν διὰ τὴν διαμονὴν τοῦ γένους, χρειάζεται δικαιοσύνην διὰ τὸ ἔννομον τῆς τροφῆς καὶ τῆς διαδοχῆς, εἶναι ὅπωςδὴποτε ἀνάγκη, ἐφ' ὅσον ἡ τροφή καὶ

διαδοχῆς ἐπὶ τὸ συναμφοτέρων φερομένης, ἐπὶ τοῦτο φέρεσθαι
 καὶ τὴν δίκην, λέγω δὲ συναμφοτέρων τὸν ἐκ ψυχῆς καὶ σώμα-
 τος ἄνθρωπον, καὶ τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον γίνεσθαι πάντων
 τῶν πεπραγμένων ὑπόδικον τὴν τε ἐπὶ τούτοις δέχεσθαι τιμὴν ἢ
 5 τιμωρίαν. Εἰ δὲ κατὰ τοῦ συναμφοτέρου φέρει τὴν ἐπὶ τοῖς εἴρ-
 γασμένοις δίκην ἢ δικαίαν κρίσιν καὶ μήτε τὴν ψυχὴν μόνην δεῖ
 κομίσασθαι τὰ ἐπιχειρήματα τῶν μετὰ τοῦ σώματος εἰργασμένων
 (ἀπροσπαθῆς γὰρ αὕτη καθ' ἑαυτὴν τῶν περὶ τὰς σωματικὰς
 ἡδονὰς ἢ τροφὰς καὶ θεραπείας γινομένων πλημμελημάτων)
 10 μήτε τὸ σῶμα μόνον (ἄκριτον γὰρ τοῦτο καθ' ἑαυτὸ νόμου καὶ
 δίκης), ὁ δὲ ἐκ τούτων ἄνθρωπος τὴν ἐφ' ἑκάστῳ τῶν εἰργα-
 σμένων αὐτῷ δέχεται κρίσιν. Τοῦτο δὲ οὔτε κατὰ τὴνδε τὴν
 ζωὴν εὐρίσκει συμβαῖνον ὁ λόγος (οὐ γὰρ σώζεται τὸ κατ' ἀξίαν
 ἐν τῷ παρόντι βίῳ διὰ τὸ πολλοὺς μὲν ἀθέους καὶ πᾶσαν ἀνο-
 15 μίαν καὶ κακίαν ἐπιτηδεύοντας μέχρι τελευτῆς διατελεῖν κακῶν
 ἀπειράτους καὶ τούναντίον τοὺς κατὰ πᾶσαν ἀρετὴν ἐζητασμέ-
 νον τὸν ἑαυτῶν βίον ἐπιδειξαμένους ἐν ὀδύναϊς ζῆν, ἐν ἐπη-
 ρείαις, ἐν συκοφαντίαις, αἰκίαις τε καὶ παντίαις κακοπαθείαις)
 οὔτε δὲ μετὰ θάνατον (οὐδὲ γὰρ ἔστιν ἔτι τὸ συναμφοτέρων
 20 χωριζομένης μὲν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος, σκεδαννυμένου
 δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ σώματος εἰς ἐκεῖνα πάλιν ἐξ ὧν συνεφορήθη
 καὶ μηδὲν ἔτι σώζοντος τῆς προτέρας φυῆς ἢ μορφῆς, ἢ πού γε
 τὴν μνήμην τῶν πεπραγμένων), εὐδὴλον παντὶ τὸ λειπόμενον,
 ὅτι δεῖ, κατὰ τὸν ἀπόστολον, τὸ φθαρτὸν τοῦτο καὶ σκεδαστὸν
 25 ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, ἵνα ζωοποιηθέντων ἐξ ἀναστάσεως
 τῶν νεκρωθέντων καὶ πάλιν ἐνωθέντων τῶν κεχωρισμένων ἢ
 καὶ πάντῃ διαλελυμένων, ἕκαστος κομίσῃται δικαίως ἃ διὰ τοῦ
 σώματος ἔπραξεν εἴτε ἀγαθὰ εἴτε κακὰ.

19 Πρὸς μὲν οὖν τοὺς ὁμολογοῦντας τὴν πρόνοιαν καὶ τὰς αὐ-
 30 τὰς ἡμῖν παραδεξαμένους ἀρχάς, εἶτα τῶν οἰκείων ὑποθέσεων

ἡ διαδοχὴ ἀναφέρονται εἰς τὸν σύνολον ἄνθρωπον, εἰς τοῦτον νὰ ἀναφέρεται καὶ ἡ δικαιοσύνη, δηλαδὴ εἰς τὸν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ἀποτελούμενον ἄνθρωπον, καὶ ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος νὰ γίνεταί ὑπεύθυνος δι' ὅλας τὰς πράξεις καὶ νὰ δέχεται τὴν δι' αὐτὰς ἀμοιβὴν ἢ τιμωρίαν. Ἐὰν δὲ ἡ δικαία κρίσις φέρει τὴν δικαιοσύνην διὰ τὰς πράξεις ἐναντίον καὶ τῶν δύο καὶ δὲν πρέπει οὔτε ἡ ψυχὴ νὰ ἀποκομίσῃ μόνη τὴν ἀμοιβὴν δι' ὅσα ἔγιναν μαζὶ μὲ τὸ σῶμα (διότι αὕτη καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἀμέτοχος εἰς τὰ πλημμελήματα τὰ ὅποια γίνονται γύρω ἀπὸ τὰς σωματικὰς ἡδονὰς ἢ τὰς τροφὰς καὶ τὰς ὑπηρεσίας), οὔτε τὸ σῶμα μόνον (διότι τοῦτο καθ' ἑαυτὸ δὲν ἔχει συνείδησιν περὶ νόμου καὶ δικαιοσύνης), ὁ δὲ ἐκ τῶν δύο συνιστάμενος ἄνθρωπος δέχεται εἰς ἑαυτὸν τὴν κρίσιν δι' ἐκάστην πράξιν, ἡ δὲ διερεύνησις δὲν εὐρίσκει νὰ συμβαίῃ τοῦτο οὔτε κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν (διότι δὲν παρατηρεῖται κατ' ἀξίαν ἀπόδοσις εἰς τὸν παρόντα βίον, ἐφ' ὅσον πολλοὶ ἄθεοι καὶ ἐργάται πάσης ἀνομίας καὶ κακίας φθάνουν μέχρι τέλους τοῦ βίου χωρὶς νὰ δοκιμάσουν κακὸν καὶ ἀντιθέτως οἱ ἔχοντες ἐπιδείξει τὴν διαγωγὴν των βεβαιωμένως ἐνάρετον ζοῦν μὲ πόνους, ὕβρεις, συκοφαντίας, κακώσεις καὶ παντὸς εἶδους κακοτυχίας), οὔτε μετὰ θάνατον (διότι δὲν ὑπάρχει τὸ σύνολον ὅταν χωρισθῇ ἡ ψυχὴ ἀπὸ τὸ σῶμα, διαλυθῇ δὲ καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη καὶ δὲν διατηρῇ πλέον τὴν προηγουμένην δομὴν ἢ μορφήν, ἀσφαλῶς δὲ οὔτε τὴν μνήμην τῶν πράξεων), εἶναι προφανὲς εἰς ὅλους τὸ συμπέρασμα, ὅτι πρέπει, κατὰ τὸν ἀπόστολον, τὸ φθαρτὸν τοῦτο καὶ διαλυτὸν νὰ ἐνδυθῇ τὴν ἀφθαρσίαν¹⁵, οὕτως ὥστε, ἀφοῦ ζωοποιηθοῦν διὰ τῆς ἀναστάσεως τὰ νεκρωθέντα καὶ ἐνωθοῦν πάλιν τὰ χωρισμένα ἢ καὶ ἐντελῶς διαλυμένα, νὰ λάβῃ ἕκαστος δικαιοσύνην δι' ὅσα ἔπραξε διὰ τοῦ σώματος εἴτε ἀγαθὰ εἴτε κακά.

- 19 Πρὸς τοὺς ὁμολογοῦντας λοιπὸν τὴν πρόνοιαν καὶ δεχομένους τὰς αὐτὰς μὲ ἡμᾶς ἀρχάς, ἔπειτα δὲ ἐκπίπτοντας ἀπὸ τὰς

15. Α' Κορ. 15,53.

οὐκ οἶδ' ὅπως ἐκπίπτοντας, τοιούτοις χρήσασθαι ἂν τις λόγοις καὶ πολλῶ πλείοσι τούτων, εἴ γε πλατύνειν ἐθέλοι τὰ συντόμως καὶ κατ' ἐπιδρομὴν εἰρημένα. Πρὸς δέ γε τοὺς περὶ τῶν πρώτων διαφορομένους ἴσως ἂν ἔχοι καλῶς ἐτέραν ὑποθέσθαι πρὸ τούτων ἀρχὴν, συνδιαποροῦντας αὐτοῖς περὶ ὧν δοξάζουσιν καὶ τοιαῦτα συνδιασκεπτομένους· ἄρα γε πάντῃ καθάπαξ ἢ τῶν ἀνθρώπων παρῶπται ζωὴ καὶ σύμπας ὁ βίος, ζόφος δέ τις βαθὺς κατακέχυται τῆς γῆς ἀγνοία καὶ σιγῇ κρύπτων αὐτοῦς τε τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰς τούτων πράξεις, ἢ πολὺ τούτων ἀσφαλέστε-
 10ρον τὸ δοξάζειν ὅτι τοῖς ἑαυτοῦ ποιήμασιν ἐφέστηκεν ὁ ποιήσας, πάντων τῶν ὀπωσοῦν ὄντων ἢ γινομένων ἔφορος, ἔργων τε καὶ βουλευμάτων κριτής; εἰ μὲν γὰρ μηδεμία μηδαμοῦ τῶν ἀνθρώποις πεπραγμένων γίνοιτο κρίσις, οὐδὲν ἔξουσι πλεῖον τῶν ἀλόγων ἀνθρωποι· μᾶλλον δὲ κάκεινων πράξουσιν ἀθλιώτερον οἱ
 15 τὰ πάθη δουλαγωγοῦντες καὶ φροντίζοντες εὐσεβείας καὶ δικαιοσύνης ἢ τῆς ἄλλης ἀρετῆς, ὁ δὲ κτηνώδης ἢ θηριώδης βίος ἄριστος, ἀρετὴ δὲ ἀνόητος, δίκης δὲ ἀπειλὴ γέλως πλατύς, τὸ δὲ πᾶσαν θεραπεύειν ἡδονὴν ἀγαθῶν τὸ μέγιστον, δόγμα δὲ κοινὸν τούτων ἀπάντων καὶ νόμος εἰς τὸ τοῖς ἀκολάστοις καὶ λάγνοις
 20 φίλον· «φάγωμεν δὲ καὶ πίνωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν». Τοῦ γὰρ τοιούτου βίου τέλος οὐδὲ ἡδονὴ κατὰ τινος, ἀλλ' ἀναισθησία παντελής.

Εἰ δὲ ἔστι τις τῶ ποιήσαντι τοὺς ἀνθρώπους τῶν ἰδίων ποιημάτων φροντίς καὶ σώζεται πού τῶν εὖ ἢ κακῶς βεβιωμέ-
 25 νων ἢ δικαία κρίσις, ἦτοι κατὰ τὸν παρόντα βίον, ζώντων ἔτι τῶν κατ' ἀρετὴν ἢ κακίαν βεβιωκότων ἢ μετὰ θάνατον ἐν

ἀπόψεις των, δὲν γνωρίζω πῶς, τοιαῦτα ἐπιχειρήματα θὰ ἡδύνατο νὰ χρησιμοποίησῃ κανεὶς καὶ πολὺ περισσότερα ἀπὸ αὐτά, ἐὰν θέλῃ νὰ διαπλατύνῃ τὰ συντόμως καὶ ἐπιτόμως λεχθέντα ἐδῶ. Πρὸς ἐκείνους δέ, οἱ ὅποιοι διαφωνοῦν εἰς τὰς πρώτας ἀρχάς, καλὸν θὰ ἦτο ἴσως νὰ θέσωμεν ἀντ' αὐτῶν μίαν ἄλλην ἀφετηρίαν, συμμετέχοντες εἰς τὰς ἀμφιβολίας τὰς ὁποίας προκαλοῦν αἱ δοξασίαι των καὶ διαλογιζόμενοι μὲ αὐτοὺς ταῦτα περὶπου· ἄρα γε ὅλη ἡ ζωὴ καὶ ὅλος ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων ἔχει ἐντελῶς παραμεληθῆ ἔφ' ἅπαξ¹⁶, ἔχει δὲ χυθῆ ἐπὶ τῆς γῆς βαθὺ σκότος κρύπτον εἰς τὴν ἄγνοιαν καὶ τὴν σιγὴν τόσον τοὺς ἀνθρώπους ὅσον καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν ἢ εἶναι πολὺ βεβαιότερον ἀπὸ αὐτὰ τὸ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἐπὶ τῶν ποιημάτων του ἐποπεύει ὁ ποιητής, ἔφορος ὄλων τῶν ὀπωσδήποτε ὄντων καὶ γινομένων, κριτῆς ἔργων καὶ βουλευμάτων; Διότι, ἐὰν δὲν ὑπῆρχε ποτὲ καμμία κρίσις περὶ τῶν πράξεων τῶν ἀνθρώπων, οἱ ἄνθρωποι δὲν θὰ ἔχουν τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὰ ἄλογα· μᾶλλον δὲ οἱ δουλαγωγοῦντες τὰ πάθη καὶ φροντίζοντες διὰ τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὰς ἄλλας ἀρετὰς θὰ διάγουν χειρότερα ἀπὸ ἐκείνους, ὁ δὲ κτηνώδης ἢ θηριώδης βίος θὰ εἶναι ὁ ἄριστος, ἢ ἀρετὴ ἀνόητος, ἢ ἀπειλὴ τιμωρίας θὰ προκαλῆ πλατὺν γέλωτα, τὸ νὰ ὑπηρετῆς πᾶσαν ἡδονὴν θὰ εἶναι τὸ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν, δόγμα δὲ κοινὸν ὄλων τούτων καὶ νόμος εἷς θὰ εἶναι τὸ ἀγαπητὸν εἰς τοὺς ἀκολάστους καὶ λάγνους· «φάγωμεν δὲ καὶ πίωμεν, διότι αὔριον ἀποθνήσκομεν»¹⁷. Διότι τοῦ τοιούτου βίου τέλος θὰ εἶναι κατὰ τὴν γνώμην μερικῶν, ὄχι κἄν ἡδονή, ἀλλὰ τελεία ἀναισθησία.

Ἐὰν δὲ ὁ ποιητής τῶν ἀνθρώπων φροντίζῃ κάπως διὰ τὰ ποιήματά του καὶ ἡ δικαία κρίσις περὶ τῆς καλῆς ἢ κακῆς διαγωγῆς θὰ πραγματοποιηθῆ ὀπωσδήποτε, ἢ εἰς τὸν παρόντα βίον ὅταν ζοῦν ἀκόμη οἱ ἀκολουθήσαντες τὴν ἀρετὴν ἢ τὴν κακίαν,

16. Ὑπὸ τῶν θεῶν. Οἱ ἐθνικοὶ κατὰ βάσιν ἀπέδιδον τὴν πορείαν τοῦ συμπαντος εἰς τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν εἰμαρμένην.

17. Ἦσ. 22,13. Α' Κορ. 15,32. Τὸ ἴδιον ἀπαντᾶ καὶ εἰς τὴν *Πρεσβείαν* τοῦ ΑΘΗΝΑΓΟΡΟΥ, 12.

χωρισμῶ καὶ διαλύσει τυγχανόντων. Ἄλλὰ κατ' οὐδέτερον τῶν εἰρημένων εὐρεῖν δυνατὸν σωζομένην τὴν δικαίαν κρίσιν· οὔτε γὰρ οἱ σπουδαῖοι κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν φέρονται τὰ τῆς ἀρετῆς ἐπίχειρα οὔτε μὴν οἱ φαῦλοι τὰ τῆς κακίας. Παρίημι γὰρ λέγειν ὅτι σωζομένης τῆς φύσεως ἐν ἧ νῦν ἐσμέν, οὐδ' ἡ θνητὴ φύσις ἐνεγκεῖν οἷα τε τὴν σύμμετρον δίκην πλειόνων ἢ βαρυτέρων φερομένην πλημμελημάτων. Ὅ τε γὰρ μυρίους ἐπὶ μυρίοις ἀνελῶν ἀδίκως ληστής ἢ δυνάστης ἢ τύραννος οὐκ ἂν ἐνὶ θανάτῳ λύσειεν τὴν ἐπὶ τούτοις δίκην ὃ τε μηδὲν περὶ Θεοῦ δοξάζων ἀληθές, ὕβρει δὲ πάσῃ καὶ βλασφημίᾳ συζῶν καὶ παρορῶν μὲν τὰ θεῖα, καταλύων δὲ νόμους, ὕβρισας δὲ παῖδας ὁμοῦ καὶ γυναῖκας, κατασκάψας δὲ πόλεις ἀδίκως, ἐμπρήσας δὲ οἴκους μετὰ τῶν ἐνοικούντων καὶ δηώσας χώραν καὶ τούτοις συναφανίσας δήμους καὶ λαοὺς ἢ καὶ σύμπαν ἔθνος, πῶς ἂν ἐν φθαρτῶ 15 τῷ σώματι πρὸς τὴν τούτοις σύμμετρον ἀρκέσειεν δίκην, προλαμβάνοντος τοῦ θανάτου τὸ κατ' ἀξίαν καὶ μηδὲ πρὸς ἓν τι τῶν εἰργασμένων τῆς θνητῆς ἐξαρκούσης φύσεως; Οὔτ' οὖν κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν ἢ κατ' ἀξίαν δείκνυται κρίσις οὔτε μετὰ θάνατον.

2020 Ἦτοι γὰρ παντελής ἐστι σβέσις τῆς ζωῆς ὁ θάνατος συνδιαλυομένης τῷ σώματι τῆς ψυχῆς καὶ συνδιαφθειρομένης, ἢ μένει μὲν ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν ἄλυτος, ἀσκέδαστος, ἀδιάφθορος, φθείρεται δὲ καὶ διαλύεται τὸ σῶμα, οὐδεμίαν ἔτι σῶζον οὔτε μνήμην τῶν εἰργασμένων οὔτ' αἴσθησιν τῶν ἐπ' αὐτῇ παθημάτων 25 των. Σβεννυμένης μὲν γὰρ παντελῶς τῆς τῶν ἀνθρώπων ζωῆς, οὐδεμία φανήσεται τῶν ἀνθρώπων οὐ ζώντων φροντίς, οὐ τῶν

18. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἔλαβε βραδύτερον παρὰ τοῦ Καντίου τὴν μορφήν τῆς ἠθικῆς ἀποδείξεως περὶ Θεοῦ.

19. Ἐδῶ χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις ἐπεισκευκλήθησεται, πλασθεῖσα ἀπὸ τὸν θεατρικὸν ὄρον εἰσκύκλημα (καὶ εἰσκυκλέων). Εἰς τὸ ἀρχαῖον θέατρον δὲν ἐνεφανίζοντο ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐγκληματικαὶ πράξεις, ἀλλ' ἐφέροντο διαπραττόμεναι εἰς τὸ ὀπισθεν τῆς σκηνῆς. Ἐνίοτε ἐδεικνύοντο τὰ ἀποτελέσματα τοιούτων πράξεων (ὡς εἶναι τὰ πτώματα) διὰ περιστροφικοῦ μηχανήματος, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο

ἢ μετὰ τὸν θάνατον ὅταν εὕρισκονται εἰς χωρισμὸν καὶ διάλυσιν. Ἄλλ' ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὔρη κανεῖς τὴν δικαίαν κρίσιν εἰς καμμίαν ἀπὸ τὰς δύο περιπτώσεις· διότι κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν δὲν ἀπολαμβάνουν οὔτε οἱ σπουδαῖοι τὴν ἀμοιβὴν διὰ τὴν ἀρετὴν οὔτε οἱ φαῦλοι διὰ τὴν κακίαν¹⁸. Παραλείπω νὰ τονίσω ὅτι ὅσον χρόνον διατηρεῖται ἡ φύσις εἰς τὴν ὁποίαν εἴμεθα τώρα, οὔτε ἡ θνητὴ φύσις εἶναι ἰκανὴ νὰ βαστάσῃ τὴν ἐπιφερομένην ἀνταξίαν τιμωρίαν διὰ παλυάριθμα καὶ βαρύτατα πλημμελήματα. Διότι ὁ ληστής ἢ ἐξουσιαστής ἢ τύραννος, ὁ ὁποῖος ἐφόνευσεν ἀδίκως μυριάδας μυριάδων δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐκτίσῃ μὲ ἓνα θάνατον τὴν δι' αὐτὰ τιμωρίαν. Καὶ ὁ μὴ ἔχων ποτὲ ἀληθῆ γνώμην περὶ Θεοῦ, ὁ συζῶν μὲ πᾶσαν ὕβριν καὶ βλασφημίαν, ὁ περιφρονῶν τὰ θεῖα καὶ καταλύων τοὺς νόμους, ὁ διαφθείρας παιδιά καὶ γυναῖκας καὶ κατασκάψας πόλεις ἀδίκως, ὁ κατακαύσας οἴκους μαζὶ μὲ τοὺς ἐνοίκους των καὶ λεηλατήσας τὴν ὑπαιθρον, ὁ ἀφανίσας μαζὶ μὲ αὐτὰ δήμους καὶ λαοὺς ἢ καὶ ὀλόκληρον ἔθνος, πῶς θὰ ἐπῆρκει νὰ ἀποδώσῃ ἀνταξίαν ἰκανοποίησιν δι' ὅλα αὐτὰ εὕρισκόμενος εἰς φθαρτὸν σῶμα, ἀφοῦ ὁ θάνατος προλαμβάνει τὴν κατ' ἀξίαν τιμωρίαν καὶ ἡ θνητὴ φύσις δὲν ἐπαρκεῖ οὔτε δι' ἰκανοποίησιν μιᾶς ἀπὸ τὰς κολασίμους πράξεις; Ἐπομένως οὔτε κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν οὔτε μετὰ θάνατον ἀποδεικνύεται δυνατὴ ἡ κατ' ἀξίαν κρίσις.

- 20 Διότι ἢ εἶναι πλήρης ἀφάνισις τῆς ζωῆς ὁ θάνατος μὲ ταυτόχρονον διάλυσιν καὶ φθορὰν τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ σώματος ἢ μένει μὲν ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν ἀδιάλυτος, ἀδιάσπαστος, ἀδιάφθορος, φθείρεται δὲ καὶ διαλύεται τὸ σῶμα, μὴ διατηροῦν πλέον οὔτε μνήμην τῶν πράξεων του οὔτε αἴσθησιν τῶν ἐμπειριῶν τῆς ψυχῆς. Ἐὰν ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων πρόκειται νὰ σβησθῆ ἔντελῶς, τότε δὲν θὰ παρουσιασθῆ καμμία φροντίς δι' ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι ζῶντες οὔτε κρίσις περὶ τοῦ κατὰ ἀρετὴν ἢ κακίαν βίου των, θὰ ἀποκρυβοῦν¹⁹ δὲ πάλιν τὰ

ἐκκύκλημα. Τὸ μὴχάνημα κατὰ τὴν ἀντίστροφον πορείαν του, ὁπότε ἀπέκρυπτε τὰ δεικνύμενα, ἐλέγετο εἰσκύκλημα.

κατ' ἀρετὴν ἢ κακίαν βεβιωκότων ἢ κρίσις, ἐπεισκευκλήθησεται δὲ πάλιν τὰ τῆς ἀνόμου ζωῆς καὶ τῶν ταύτη συνεπομένων ἀτόπων τὸ σμῆνος τό τε τῆς ἀνομίας ταύτης κεφάλαιον, ἀθεότης.

Εἰ δὲ φθείροιτο μὲν τὸ σῶμα καὶ χωροίη πρὸς τὸ συγγενὲς τῶν λελυμένων ἕκαστον, μένοι δὲ ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν ὡς ἄφθαρτος, οὐδ' οὕτως ἔξει χώραν ἢ κατ' αὐτῆς κρίσις, μὴ προσούσης δικαιοσύνης· ἐπεὶ μηδὲ θεμιτὸν ὑπολαμβάνειν ἐκ Θεοῦ καὶ παρὰ Θεοῦ γίνεσθαι τινα κρίσιν, ἢ μὴ πρόσεστι τὸ δίκαιον. Οὐ πρόσεστι δὲ τῇ κρίσει τὸ δίκαιον μὴ σωζομένου τοῦ διαπρα-
10 ξαμένου τὴν δικαιοσύνην ἢ τὴν ἀνομίαν· ὁ γὰρ διαπραξάμενος ἕκαστον τῶν κατὰ τὸν βίον ἐφ' οἷς ἡ κρίσις, ἄνθρωπος ἦν, οὐ ψυχὴ καθ' ἑαυτήν. Τὸ δὲ σύμπαν εἰπεῖν, ὁ λόγος οὗτος ἐπ' οὐδενὸς φυλάξει τὸ δίκαιον.

21 Κατορθωμάτων τε γὰρ τιμωμένων, ἀδικηθήσεται τὸ σῶμα
15 σαφῶς ἐκ τοῦ κοινωνῆσαι μὲν τῇ ψυχῇ τῶν ἐπὶ τοῖς σπουδαζομένοις πόνων, μὴ κοινωνῆσαι δὲ τῆς ἐπὶ τοῖς κατορθωθείσι τιμῆς, καὶ συγγνώμης μὲν τυγχάνειν πολλάκις τὴν ψυχὴν ἐπὶ τινων πλημμελημάτων διὰ τὴν τοῦ σώματος ἔνδειάν τε καὶ χρείαν, ἐκπίπτειν δὲ αὐτὸ τὸ σῶμα τῆς ἐπὶ τοῖς κατορθωθείσι
20 κοινωνίας, ὑπὲρ ὧν τοὺς ἐν τῇ ζωῇ συνδιήνεγκεν πόνους. Καὶ μὴν καὶ πλημμελημάτων κρινομένων οὐ σώζεται τῇ ψυχῇ τὸ δίκαιον, εἴ γε μόνη τίνοι δίκην ὑπὲρ ὧν ἐνοχλοῦντος τοῦ σώματος καὶ πρὸς τὰς οἰκείας ὀρέξεις ἢ κινήσεις ἔλκοντος ἐπλημμέλησεν ποτὲ μὲν κατὰ συναρπαγὴν καὶ κλοπὴν, ποτὲ δὲ κατὰ
25 βιαιοτέραν ὀλκὴν, ἄλλοτε δὲ κατὰ συνδρομὴν ἐν χάριτος μέρει καὶ θεραπείας τῆς τούτου συστάσεως.

Ἡ πῶς οὐκ ἄδικον τὴν ψυχὴν κρίνεσθαι καθ' ἑαυτὴν ὑπὲρ ὧν οὐδ' ἦντινοῦν ἔχει κατὰ τὴν ἑαυτῆς φύσιν οὐκ ὄρεξιν, οὐ κίνησιν, οὐχ ὀρμὴν, οἷον λαγνείας ἢ βίας ἢ πλεονεξίας, ἀδικίας καὶ τῶν ἐπὶ τούτοις ἀδικημάτων; Εἰ γὰρ τὰ πλεῖστα τῶν τοιούτων γίνεται κακῶν ἐκ τοῦ μὴ κατακρατεῖν τοὺς ἀνθρώ-

ἔργα τῆς ἀνόμου ζωῆς καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀτόπων τὰ ὅποια τὴν ἀκολουθοῦν, καθὼς καὶ τὸ κορύφωμα τῆς ἀνομίας ταύτης, ἡ ἀθεότης.

Ἐὰν δὲ φθείρεται μὲν τὸ σῶμα καὶ ἕκαστον τμήμα τῶν διαλυομένων προχωρῆ πρὸς τὸ συγγενὲς στοιχεῖον, μένη δὲ ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν ὡς ἄφθαρτος, οὔτε τότε δὲν θὰ πραγματοποιηθῆ ἢ κατ' αὐτῆς κρίσις, διότι εἰς αὐτὴν δὲν θὰ συνυπάρχη δικαιοσύνη, δὲν εἶναι δὲ θεμιτὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι γίνεται κρίσις ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι παροῦσα ἡ δικαιοσύνη. Δὲν εἶναι δὲ παρὸν τὸ δίκαιον εἰς τὴν κρίσιν, ἐὰν δὲν ἐπιζῆ ὁ διαπράξας τὴν δικαίαν ἢ τὴν παράνομον πράξιν· διότι ὁ διαπράξας κατὰ τὸν βίον ἐκάστην πράξιν ἀπὸ τὰς ὑπὸ κρίσιν ἦτο ἄνθρωπος, ὄχι ψυχὴ καθ' ἑαυτὴν. Διὰ νὰ τελιώνωμεν ἐν συντομίᾳ, τοιαύτη διαδικασία δὲν διαφυλάττει καθόλου τὸ δίκαιον.

21 Ὄταν ἀμείβωνται αἱ δίκαιαι πράξεις, τὸ σῶμα προφανῶς θὰ ἀδικηθῆ, καθ' ὅσον συμμετεῖχε μὲν μὲ τὴν ψυχὴν εἰς τοὺς ἀξιολόγους κόπους, ἀλλὰ δὲν συμμετέχει εἰς τὴν ἀμοιβὴν διὰ τὴν ὀρθὴν διαγωγὴν, καὶ συγχωρεῖται μὲν πολλάκις ἡ ψυχὴ διὰ μερικὰ πλημμελήματά της ἐξ αἰτίας τῆς ἀνεπαρκειᾶς καὶ ἀνάγκης τοῦ σώματος, ἐκπίπτει δὲ τὸ σῶμα τῆς κοινωνίας διὰ τὰς δικαίας πράξεις, διὰ τὰς ὁποίας συνεισέφερε τοὺς κόπους τοῦ ἐν τῇ ζωῇ. Ἐπίσης δὲ καὶ ὅταν κρίνονται πλημμελήματα, δὲν διατηρεῖται διὰ τὴν ψυχὴν τὸ δίκαιον, ἐὰν ὑφίσταται μόνη της τιμωρίαν δι' ὅσα πλημμελήματα διέπραξε, καθ' ὃν χρόνον τὴν ἠνώχλει τὸ σῶμα καὶ τὴν εἴλκυε πρὸς τὰς ὀρέξεις καὶ κινήσεις του, ἄλλοτε μὲν μὲ παραπλάνησιν καὶ ἐξαπάτησιν, ἄλλοτε μὲ κάποιαν βιαιοτέραν ἔλξιν καὶ ἄλλοτε μὲ τέχνασμα νὰ δείξῃ καλωσύνην καὶ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν εὐεξίαν του.

Ἄλλως πῶς δὲν εἶναι ἄδικον νὰ κρίνεται ἡ ψυχὴ μόνη της διὰ πράξεις περὶ τῶν ὁποίων κατὰ τὴν φύσιν της δὲν ἔχει οὔτε ὄρεξιν οὔτε κίνησιν οὔτε ὀρμὴν, ὅπως εἶναι ἡ λαγνεῖα ἢ ἡ βία ἢ ἡ πλεονεξία, ἡ ἀδικία καὶ τὰ ἀκολουθοῦντα αὐτοὺς ἀδικήματα; Διότι, ἐὰν τὰ πλεῖστα τῶν κακῶν τούτων γίνονται διὰ τὸν

πους τῶν ἐνοχλούντων παθῶν, ἐνοχλοῦνται δὲ ὑπὸ τῆς τοῦ σώματος ἐνδείας καὶ χρείας καὶ τῆς περὶ τοῦτο σπουδῆς καὶ θεραπείας (τούτων γὰρ ἔνεκεν πᾶσα ἢ κτήσις καὶ πρὸ ταύτης ἢ χρήσις, ἔτι δὲ γάμος καὶ ὄσαι κατὰ τὸν βίον πράξεις, ἐν οἷς καὶ 5 περὶ ἃ θεωρεῖται τό τε πλημμελὲς καὶ τὸ μὴ τοιοῦτον), ποῦ δίκαιον ἐν οἷς πρωτοπαθεῖ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν ἔλκει πρὸς συμπάθειαν καὶ κοινωνίαν τῶν ἐφ' ἃ κινεῖται πράξεων, αὐτὴν κρίνεσθαι μόνην, καὶ τὰς μὲν ὀρέξεις καὶ τὰς ἡδονάς, ἔτι δὲ φόβους καὶ λύπας, ἐφ' ὧν πᾶν τὸ μὴ μέτριον ὑπόδικον, ἀπὸ τοῦ 10 σώματος ἔχειν τὴν κίνησιν, τὰς δὲ ἐκ τούτων ἀμαρτίας καὶ τὰς ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις τιμωρίας ἐπὶ τὴν ψυχὴν φέρεσθαι μόνην τὴν μήτε δεομένην τοιούτου τινὸς μήτε ὀρεγομένην μήτε φοβούμενην ἢ πάσχουσάν τι τοιοῦτον καθ' ἑαυτὴν οἷον πάσχειν πέφυκεν ἄνθρωπος;

15 Ἄλλὰ κἄν μὴ μόνου τοῦ σώματος, ἀνθρώπου δὲ θῶμεν εἶναι τὰ πάθη, λέγοντες ὀρθῶς διὰ τὸ μίαν ἐξ ἀμφοτέρων εἶναι τὴν τούτου ζωὴν, οὐ δήπου γε καὶ τῇ ψυχῇ ταῦτα προσήκειν φήσομεν, ὁπόταν καθαρῶς τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἐπισκοποῦμεν φύσιν. Εἰ γὰρ πάσης καθάπαξ τροφῆς ἐστὶν ἀνευδεής, οὐκ ἂν ὀρμή- 20 σσειεν ἐπὶ τι τούτων οἷς μὴδ' ὄλως χρῆσθαι πέφυκεν· ἀλλ' οὐδ' ἂν λυπηθεῖ δι' ἀπορίαν χρημάτων ἢ κτημάτων ὡς οὐδὲν αὐτῇ προσηκόντων. Εἰ δὲ καὶ φθορᾶς ἐστὶ κρείττων, οὐδὲν φοβεῖται τὸ παράπαν ὡς φθαρτικὸν ἑαυτῆς· οὐ γὰρ δέδοικεν οὐ λιμόν, οὐ νόσον, οὐ πῆρωσιν, οὐ λώβην, οὐ πῦρ, οὐ σίδηρον, ἐπεὶ μὴδὲ 25 παθεῖν ἐκ τούτων δύναται τι βλαβερόν μὴδ' ἀλγεινόν, οὐχ ἀπτομένων αὐτῆς τὸ παράπαν οὔτε σωματῶν οὔτε σωματικῶν δυνάμεων. Εἰ δὲ τὸ τὰ πάθη ταῖς ψυχαῖς ἰδιαζόντως προσάπτειν ἄτοπον, τὸ τὰς ἐκ τούτων ἀμαρτίας καὶ τὰς ἐπὶ ταύταις τιμω-

λόγον ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν συγκρατοῦν τὰ ἐνοχλοῦντα πάθη των, ἐνοχλοῦνται δὲ οὗτοι ἀπὸ τὴν ἔνδειαν καὶ ἀνάγκην τοῦ σώματος καὶ τῆς φροντίδος καὶ ἐπιμελείας αὐτοῦ (διὰ τοῦτο μάλιστα ὅλη ἢ κτῆσις καὶ περισσότερον αὐτῆς ἢ χρῆσις, ἀκόμη δὲ ὁ γάμος καὶ αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν ἀναπαραγωγὴν πράξεις, εἰς τὰς ὁποίας καὶ περὶ τὰς ὁποίας δύναται νὰ παρατηρηθῆ ἢ κακὴ συμπεριφορὰ καὶ ἢ μὴ τοιαύτη), πῶς εἶναι δίκαιον νὰ κρίνεται ἢ ψυχὴ μόνη εἰς θέματα ὅπου πρωτοπαθεῖ τὸ σῶμα καὶ ἔλκει τὴν ψυχὴν πρὸς συμπάθειαν καὶ συμμετοχὴν εἰς τὰς πράξεις πρὸς τὰς ὁποίας κινεῖται; Πῶς εἶναι δίκαιον αἱ μὲν ὀρέξεις καὶ ἡδοναί, ἀκόμη δὲ οἱ φόβοι καὶ αἱ λύπαι, διὰ τὰς ὁποίας πᾶσα ἄμετρος ἐπίδοσις εἶναι ὑπόδικος, νὰ ἔχουν τὴν κίνησιν ἀπὸ τὸ σῶμα, αἱ δὲ ἁμαρτίαι ἀπὸ αὐτὰ καὶ αἱ τιμωρίαι διὰ τὰς ἁμαρτωλὰς πράξεις νὰ ἐπιβάλλωνται εἰς μόνην τὴν ψυχὴν, ἢ ὁποία οὔτε χρειάζεται τίποτε τοιοῦτον οὔτε ποθεῖ οὔτε φοβεῖται ἢ πάσχει τίποτε τοιοῦτον καθ' ἑαυτήν, ὅπως εἶναι καμωμένος νὰ πάσχη ὁ ἄνθρωπος;

Ἄλλὰ καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὰ πάθη δὲν εἶναι μόνον τοῦ σώματος ἀλλὰ τοῦ ἀνθρώπου ὀλοκλήρου, σκεπτόμενοι ὀρθῶς ἐφ' ὅσον ἡ ζωὴ προέρχεται ἀπὸ ἀμφοτέρω ταῦτα, δὲν θὰ εἴπωμεν βεβαίως ὅτι ταῦτα ἀρμόζουν καὶ εἰς τὴν ψυχὴν, ὅταν θεωροῦμεν χωριστὰ τὴν φύσιν τῆς. Διότι, ἐὰν εἶναι ἀνευδεῆς γενικῶς πάσης τροφῆς, ποτὲ δὲν θὰ ἐπόθει αὐτὰ τὰ ὁποία δὲν χρειάζεται διὰ τὴν ὑπαρξίν τῆς οὔτε θὰ ὄρμα πρὸς κάτι ἀπὸ αὐτὰ τὰ ὁποία δὲν εἶναι καθόλου καμωμένη νὰ χρησιμοποιῆ, ἀλλ' οὔτε θὰ ἐλυπεῖτο διὰ στέρησιν χρημάτων ἢ κτημάτων ἀφοῦ δὲν τῆς ἀρμόζουν. Ἐὰν δὲ εἶναι καὶ ὑπεράνω φθορᾶς, τίποτε ἐντελῶς δὲν φοβεῖται ὅτι δύναται νὰ τὴν φθείρη· διότι δὲν φοβεῖται οὔτε πεῖναν οὔτε νόσον οὔτε ἀναπηρίαν οὔτε λέπραν οὔτε πῦρ οὔτε σίδηρον, ἐπειδὴ δὲν δύναται νὰ πάθη τίποτε βλαβερὸν ἢ ὀδυνηρὸν ἀπὸ αὐτά, καθ' ὅσον οὔτε σώματα οὔτε σωματικαὶ δυνάμεις δύνανται νὰ τὴν ἐγγίσουν τὸ παραμικρόν. Ἐὰν δὲ εἶναι ἄτοπον νὰ ἀποδίδωμεν τὰ πάθη εἰς τὰς ψυχὰς ἰδιαιτέρως, τὸ νὰ ἐπιθέτωμεν τὰς ἀπὸ αὐτὰ τὰ πάθη ἁμαρτίας

ρίας ἐπὶ μόνας φέρειν τὰς ψυχὰς ὑπερβαλλόντως ἄδικον καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ κρίσεως ἀνάξιον.

- 22 Πρὸς δὲ τοῖς εἰρημένοις πῶς οὐκ ἄτοπον τὴν μὲν ἀρετὴν καὶ τὴν κακίαν μηδὲ νοηθῆναι δύνασθαι χωρὶς ἐπὶ τῆς ψυχῆς 5 (ἀνθρώπου γὰρ ἀρετὰς εἶναι γινώσκομεν τὰς ἀρετάς, ὥσπερ οὖν καὶ τὴν ταύταις ἀντικειμένην κακίαν οὐ ψυχῆς κεχωρισμένης τοῦ σώματος καὶ καθ' ἑαυτὴν οὔσης), τὴν δὲ ἐπὶ τούτοις τιμὴν ἢ τιμωρίαν ἐπὶ μόνης φέρεσθαι τῆς ψυχῆς; Ἡ πῶς ἂν τις καὶ νοήσειεν ἐπὶ ψυχῆς μόνης ἀνδρείαν ἢ καρτερίαν, οὐκ ἐχού- 10 σης οὐ θανάτου φόβον, οὐ τραύματος, οὐ πηρώσεως, οὐ ζημίας, οὐκ αἰκίας, οὐ τῶν ἐπὶ τούτοις ἀλγημάτων ἢ τῆς ἐκ τούτων κακοπαθείας; Πῶς δὲ ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην, οὐδεμιᾶς ἐλκούσης αὐτὴν ἐπιθυμίας πρὸς τροφήν ἢ μῖξιν ἢ τὰς ἄλλας ἡδονάς τε καὶ τέρψεις οὐδ' ἄλλου τινὸς οὔτ' ἔσωθεν ἐνοχλοῦντος 15 οὔτ' ἐξωθεν ἐρεθίζοντος; Πῶς δὲ φρόνησιν, οὐχ ὑποκειμένων αὐτῇ πρακτέων καὶ μὴ πρακτέων οὐδ' αἰρετῶν καὶ φευκτῶν, μᾶλλον δὲ μηδεμιᾶς ἐνούσης αὐτῇ κινήσεως τὸ παράπαν ἢ φυσικῆς ὀρμῆς ἐπὶ τι τῶν πρακτέων; Ποῦ δὲ ὅλως ψυχαῖς ἢ πρὸς ἀλλήλας δικαιοσύνη προσφυῆς ἢ πρὸς ἄλλο τι τῶν ὁμογενῶν ἢ 20 τῶν ἑτερογενῶν, οὐκ ἐχούσαις οὔτε πόθεν οὔτε δι' ὧν οὔτε πῶς ἀπονείμωσι τὸ κατ' ἀξίαν ἢ κατ' ἀναλογίαν ἴσον ἐξηρημένης τῆς εἰς Θεὸν τιμῆς, οὐδ' ἄλλως ἐχούσαις ὀρμὴν ἢ κίνησιν πρὸς χρῆσιν ἰδίων ἢ πρὸς ἀποχὴν ἀλλοτριῶν, τῆς μὲν χρήσεως τῶν κατὰ φύσιν καὶ τῆς ἀποχῆς ἐπὶ τῶν χρῆσθαι πεφυκότεων θεω- 25 ρουμένης, τῆς δὲ ψυχῆς μήτε δεομένης τινὸς μήτε χρῆσθαι τισὶν ἢ τινὶ πεφυκυίας, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲ τῆς λεγομένης ἰδιοπραγίας τῶν μερῶν ἐπὶ τῆς οὕτως ἐχούσης ψυχῆς εὐρεθῆναι δυναμένης;

20. Ὅροι ἀριστοτελικοί, «κατ' ἰσότητα» καὶ «κατ' ἀναλογίαν», Ἠθικὰ Νικομάχεια 1132 b 33.

καὶ τὰς δι' αὐτὰς τιμωρίας εἰς μόνας τὰς ψυχὰς εἶναι ὑπερβολικῶς ἄδικον καὶ ἀνάξιον τῆς κρίσεως τοῦ Θεοῦ.

22 Πέραν δὲ τῶν λεχθέντων πῶς δὲν εἶναι ἄτοπον ἢ μὲν ἀρετῇ καὶ ἢ κακίᾳ νὰ μὴ δύναται οὔτε νὰ νοηθῇ χωρὶς τὴν ψυχὴν (διότι, ὅπως γνωρίζομεν, αἱ ἀρεταὶ εἶναι ἀρεταὶ τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς αἱ κακίαι αἱ ὁποῖαι ἀντίκεινται εἰς αὐτὰς δὲν ἀνήκουν εἰς ψυχὴν χωρισμένην ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ ὑπάρχουσιν καθ' ἑαυτήν), τὴν δὲ τιμὴν ἢ τιμωρίαν δι' αὐτὰς νὰ φέρῃ μόνη τῆς ἢ ψυχῆς; Ἡ πῶς θὰ ἠδύνατο κανεὶς καὶ νὰ ἐννοήσῃ ἀνδρείαν ἢ καρτερίαν εἰς μόνην τὴν ψυχὴν, ἢ ὁποῖα δὲν ἔχει φόβον θανάτου οὔτε τραυματισμοῦ οὔτε ἀναπηρίας οὔτε βλάβης οὔτε κακοποιήσεως, οὔτε πόνων δι' αὐτὰ ἢ τῆς κακοπαθείας ἀπὸ αὐτά; Πῶς δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην, ἐνῶ δὲν τὴν ἐλκύει καμμία ἐπιθυμία διὰ τροφήν ἢ γενετήσιον μῖξιν ἢ τὰς ἄλλας ἡδονὰς καὶ τέρψεις οὔτε τίποτε ἄλλο τὴν ἐνοχλεῖ ἀπὸ μέσα ἢ τὴν ἐρεθίζει ἀπὸ ἔξω; Πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ φρόνησιν ὅταν δὲν ὑπόκεινται εἰς αὐτὴν πρακτέα καὶ μὴ πρακτέα, αἰρετὰ καὶ φευκτά, μᾶλλον δὲ ὅταν δὲν ἐνυπάρχῃ εἰς αὐτὴν καμμία ἐντελῶς κίνησις ἢ φυσικὴ ὄρμη διὰ κάτι ἀπὸ τὰ πρακτέα; Ποῦ δὲ τέλος ἢ πρὸς ἀλλήλας ἢ πρὸς ἄλλο ἐκ τῶν ὁμογενῶν ἢ ἑτερογενῶν ὄντων δικαιοσύνη δύναται νὰ εἶναι προσφυῆς εἰς ψυχὰς, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν οὔτε ἀπὸ ποῦ οὔτε διὰ ποίων μέσων οὔτε πῶς νὰ ἀπονεύμουν ἰσότητα κατ' ἀξίαν ἢ κατ' ἀναλογίαν²⁰, πλὴν τῆς εἰς Θεὸν τιμῆς, οὔτε ἔχουν ἄλλως ὄρμην ἢ κίνησιν πρὸς χρησιμοποίησιν τῶν ἰδικῶν των ἢ πρὸς ἀποχὴν ἀπὸ τὰ ξένα, ἀφοῦ ἢ μὲν χρῆσις τῶν φυσικῶν καὶ ἢ ἀποχὴ θεωρεῖται ἐν σχέσει μὲ τὰ ἀγαθὰ τὰ προωρισμένα πρὸς χρῆσιν, ἢ δὲ ψυχὴ οὔτε χρειάζεται κάτι οὔτε εἶναι καμωμένη νὰ χρησιμοποιοῦν κάτι, καὶ διὰ τοῦτο οὔτε ἢ λεγομένη ἰδιοπραγία τῶν μερῶν²¹ δὲν δύναται νὰ εὐρεθῇ εἰς τὴν οὕτω κατεσκευασμένην ψυχὴν;

21. Κατὰ τὴν πλατωνικὴν ψυχολογίαν ἕκαστον μέρος ἐνὸς καλοῦ ὀργανισμοῦ ἐκπληρώνει τὴν ἰδικὴν του λειτουργίαν (*Πολιτεία* 434c). "Ὅταν ὁμως ἢ ψυχὴ δὲν ἔχει ὀργανικὰ μέρη ὑπὸ τὸν ἐλεγχόν της, δὲν ὑπάρχει ἰδιοπραγία.

23 Καὶ μὴν κάκειῖνο πάντων παραλογώτατον, τὸ τοὺς μὲν θε-
 σπισθέντας νόμους ἐπ' ἀνθρώπους φέρειν, τῶν δὲ νομίμως ἢ
 παρανόμως πεπραγμένων τὴν δίκην ἐπὶ μόνας τρέπειν τὰς ψυ-
 χὰς. Εἰ γὰρ ὁ τοὺς νόμους δεξάμενος αὐτὸς δέξαιτ' ἂν δικαίως
 5 καὶ τῆς παρανομίας τὴν δίκην, ἐδέξατο δὲ τοὺς νόμους ἄνθρω-
 πος, οὐ ψυχὴ καθ' ἑαυτήν, ἄνθρωπον δεῖ καὶ τὴν ὑπὲρ τῶν
 ἡμαρτημένων ὑποσχεῖν δίκην, οὐ ψυχὴν καθ' ἑαυτήν· ἐπεὶ μὴ
 ψυχαῖς ἐθέσπισε Θεὸς ἀπέχεσθαι τῶν οὐδὲν αὐταῖς προσηκόν-
 των, οἷον μοιχείας, φόνου, κλοπῆς, ἀρπαγῆς, τῆς κατὰ τῶν γεν-
 10 νησάντων ἀτιμίας πάσης τε κοινῶς τῆς ἐπ' ἀδικία καὶ βλάβῃ
 τοῦ πέλας γινομένης ἐπιθυμίας.

Οὕτε γὰρ τὸ «τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα» ψυ-
 χαις μόνον εὐάρμοστον, οὐ προσηκόντων αὐταῖς τῶν τοιούτων
 ὀνομάτων· οὐ γὰρ ψυχαὶ ψυχὰς γεννῶσαι τὴν τοῦ πατρὸς ἢ τῆς
 15 μητρὸς οἰκειοῦνται προσηγορίαν, ἀλλ' ἀνθρώπους ἄνθρωποι·
 οὔτε οὖν τὸ «οὐ μοιχεύσεις» ἐπὶ ψυχῶν λεχθεῖη ποτ' ἂν ἢ νοη-
 θεῖη δεόντως, οὐκ οὔσης ἐν αὐταῖς τῆς κατὰ τὸ ἄρσεν καὶ θῆλυ
 διαφορᾶς οὐδὲ πρὸς μῖξιν τινὸς ἐπιτηδειότητος ἢ πρὸς ταύτην
 ὀρέξεως. Ὀρέξεως δὲ τοιαύτης οὐκ οὔσης, οὐδὲ μῖξιν εἶναι δυ-
 20 νατόν· παρ' οἷς δὲ μῖξις ὄλως οὐκ ἔστιν, οὐδὲ ἔνθεσμος μῖξις,
 ὅπερ ἐστὶν γάμος· ἐννόμου δὲ μίξεως οὐκ οὔσης, οὐδὲ τὴν πα-
 ράνομον καὶ τὴν ἐπ' ἀλλοτρίᾳ γυναικὶ γινομένην ὄρεξιν ἢ μῖξιν
 εἶναι δυνατόν, τοῦτο γὰρ ἐστὶ μοιχεία. Ἀλλ' οὐδὲ τὸ κλοπὴν
 ἀπαγορεύειν ἢ τὴν τοῦ πλείονος ἐπιθυμίαν ψυχαῖς προσφυές·
 25 οὐδὲ γὰρ δέονται τούτων ὧν οἱ δεόμενοι διὰ τὴν φυσικὴν ἔν-
 δειαν ἢ χρεῖαν κλέπτειν εἰώθασιν καὶ ληστεύειν, οἷον χρυσὸν ἢ
 ἄργυρον ἢ ζῶον ἢ ἄλλο τι τῶν πρὸς τροφήν ἢ σκέπην ἢ χρῆσιν
 ἐπιτηδείων· ἀχρεῖον γὰρ ἀθανάτῳ φύσει πᾶν ὅποσον τοῖς ἐνδεέ-
 σιν ὀρεκτὸν ὡς χρήσιμον.

23 Παραλογώτατον δὲ ὄλων εἶναι ὅπωςδῆποτε ἐκεῖνο, τοὺς μὲν θεσπισθέντας νόμους νὰ ἀναφέρωμεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, τὴν δὲ ἀνταπόδοσιν τῶν νομίμων ἢ παρανόμων πράξεων νὰ στρέφωμεν μόνον εἰς τὰς ψυχάς. Καὶ ὅμως, ἐὰν ὁ δεχθεὶς τοὺς νόμους εἶναι δίκαιον νὰ ἐδέχθῃ ὁ ἴδιος καὶ τὴν ἀνταπόδοσιν διὰ τὴν παρανομίαν, τοὺς δὲ νόμους ἐδέχθῃ ὁ ἄνθρωπος, ὄχι ἡ ψυχὴ μόνη τῆς, ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ὑποστῇ τὴν καταδίκην διὰ τὰς ἀμαρτίας, ὄχι ἡ ψυχὴ μόνη τῆς· ἐθέσπισε διὰ τὰς ψυχάς ὁ Θεὸς νὰ ἀπέχουν τῶν πράξεων αἱ ὁποῖαι δὲν ταιριάζουν εἰς αὐτάς, ὅπως τῆς μοιχείας, τοῦ φόνου, τῆς κλοπῆς, τῆς ἀρπαγῆς, τῆς ἀτιμίας κατὰ τῶν γονέων καὶ γενικῶς πάσης ἐπιθυμίας ἢ ὁποῖα ἐπιδιώκει ἀδικίαν καὶ βλάβην τοῦ πλησίον.

Διότι οὔτε τὸ «τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα»²² εἶναι ταιριαστὸν μόνον εἰς τὰς ψυχάς, καθ' ὅσον τοιαῦτα ὀνόματα δὲν ταιριάζουν εἰς αὐτάς· τὰ ὀνόματα τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρὸς δὲν λαμβάνουν ψυχὰι γεννῶσαι ψυχάς, ἀλλ' ἄνθρωποι γεννῶντες ἀνθρώπους. Οὔτε πάλιν τὸ «οὐ μοιχεύσεις»²³ θὰ ἦτο ποτὲ δυνατὸν νὰ λεχθῇ διὰ τὰς ψυχάς ἢ νὰ νοηθῇ σχετικῶς μὲ αὐτάς, ἐφ' ὅσον εἰς αὐτάς δὲν ὑπάρχει ἡ διαφορὰ εἰς ἄρσεν καὶ θῆλυ οὔτε ἰκανότης πρὸς γεννετήσιον μίξιν ἢ ὄρεξιν πρὸς ταύτην. Ἄφοῦ δὲ δὲν ὑπάρχει τοιαύτη ὄρεξις, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ οὔτε μίξις· ὅπου δὲ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ καθόλου μίξις, οὔτε ἡ νόμιμος μίξις δύναται νὰ ὑπάρξῃ, δηλαδὴ ὁ γάμος· ὅπου δὲ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ νόμιμος μίξις, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ οὔτε ἡ παράνομος καὶ πρὸς ξένην γυναῖκα ἀναφερομένη ὄρεξις ἢ μίξις, δηλαδὴ ἡ μοιχεία. Ἄλλ' οὔτε ἡ ἀπαγόρευσις τῆς κλοπῆς ἢ τῆς πλεονεξίας εἶναι προσφυῆς εἰς τὰς ψυχάς· διότι αὗται δὲν ἔχουν ἀνάγκην τούτων τὰ ὁποῖα συνηθίζουν νὰ κλέπτουν καὶ νὰ ληστεύουν οἱ λόγῳ ἐνδείας ἢ χρείας, ὅπως χρυσὸν ἢ ἄργυρον ἢ ζῶον ἢ κάτι ἄλλο ἀπὸ τὰ κατάλληλα πρὸς τροφήν ἢ σκέπην ἢ χρῆσιν· διότι εἰς τὴν ἀθάνατον φύσιν εἶναι ἄχρηστον πᾶν ὅ,τι εἶναι ὄρεκτὸν εἰς τοὺς ἐνδεεῖς.

22. Ἐξ. 21,12.

23. Ἐξ. 20,14.

Ἄλλ' ὁ μὲν ἐντελέστερος περὶ τούτων λόγος ἀφείσθω τοῖς σπουδαιότερον ἕκαστον σκοπεῖν βουλομένοις ἢ φιλοτιμότερον διαγωνίζεσθαι πρὸς τοὺς διαφορομένους, ἡμῖν δὲ ἀρκούντων τῶν ἀρτίως εἰρημένων καὶ τῶν συμφώνως τούτοις τὴν ἀνάστα-
5 σιν πιστουμένων τὸ τοῖς αὐτοῖς ἐπὶ πλεῖον ἐνδιατρίβειν οὐκέτ' ἂν ἔχοι καιρόν· οὐ γὰρ τὸ μηδὲν παραλιπεῖν τῶν ἐνότων εἶπεῖν πεποιήμεθα σκοπόν, ἀλλὰ τὸ κεφαλαιωδῶς ὑποδεῖξαι τοῖς συνελθοῦσιν ἃ χρὴ περὶ τῆς ἀναστάσεως φρονεῖν καὶ τῇ δυνάμει τῶν παρόντων συμμετρῆσαι τὰς ἐπὶ τοῦτο φερούσας ἀφορμάς.

24 10 Ἐξητασμένων δὲ ποσῶς τῶν προτεθέντων ὑπόλοιπον ἂν εἶη καὶ τὸν ἀπὸ τοῦ τέλους διασκέψασθαι λόγον, ἤδη μὲν τοῖς εἰρημένοις ἐμφαινόμενον, τσαύτης δὲ μόνον ἐπιστασίας καὶ προσθήκης δεόμενον, ὡς μὴ δοκεῖν τι τῶν μικρῶ πρόσθεν εἰρημένων ἀμνημόνευτον καταλιπόντα παραβλάψαι τὴν ὑπόθεσιν
15 ἢ τὴν ἐξ ἀρχῆς γενομένην διαίρεσιν. Τούτων τε οὖν ἔνεκεν καὶ τῶν ἐπὶ τούτοις ἐγκληθησομένων καλῶς ἂν ἔχοι τοσοῦτον ἐπισημῆνασθαι μόνον, ὅτι δεῖ καὶ τῶν ἐκ φύσεως συνισταμένων καὶ τῶν κατὰ τέχνην γινομένων οἰκείον ἐκάστου τέλος εἶναι, τοῦτό που καὶ τῆς κοινῆς πάντων ἐννοίας ἐκδιδασκούσης ἡμᾶς
20 καὶ τῶν ἐν ὀφθαλμοῖς στρεφομένων ἐπιμαρτυρούντων.

Ἦ γὰρ οὐ θεωροῦμεν ἕτερόν τι τοῖς γεωργοῦσιν, ἕτερον δὲ τοῖς ἰατροῦσιν ὑποκείμενον τέλος, καὶ πάλιν ἄλλο μὲν τι τῶν ἐκ γῆς φυομένων, ἄλλο δὲ τῶν ἐπ' αὐτῆς τρεφομένων ζώων καὶ κατὰ τινα φυσικὸν εἶρμόν γεννωμένων; Εἰ δὲ τοῦτ'
25 ἐστὶν ἐναργὲς καὶ δεῖ πάντως ταῖς φυσικαῖς ἢ τεχνικαῖς δυνάμεσι καὶ ταῖς ἐκ τούτων ἐνεργείαις τὸ κατὰ φύσιν ἔπεσθαι τέλος, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων τέλος ὡς ἰδιαζούσης ὄν φύσεως ἐξηρῆσθαι τῆς τῶν ἄλλων κοινότητος· ἐπεὶ μηδὲ θεμιτὸν ταῦτόν ὑποθέσθαι τέλος τῶν τε λογικῆς κρίσεως ἀμοιρούν-

Ἄλλ' ἢ μὲν πληρεστέρα ἐξέτασις περὶ τούτων ἃς ἀφεθῆ δι' ὅσους θέλουν νὰ ἐρευνοῦν τὸ κάθε τι ἐμβριθέστερον ἢ νὰ διαγωνίζονται γενναιότερον πρὸς τοὺς ἔχοντας διαφορετικὰς ἀπόψεις, ἡμεῖς δὲ δὲν ἔχομεν πλέον καιρὸν νὰ διατρίβωμεν περισσότερον μὲ τὰ ἴδια πράγματα, διότι μᾶς ἀρκοῦν τὰ μόλις τώρα λεχθέντα καὶ τὰ ἐν συμφωνίᾳ μὲ αὐτὰ ἐπιβεβαιουῦντα τὴν ἀνάστασιν· διότι δὲν ἔχομεν θέσει σκοπὸν νὰ μὴ παραλείψωμεν τίποτε ἀπὸ τὰ δυνάμενα νὰ λεχθοῦν, ἀλλὰ νὰ ὑποδείξωμεν εἰς τοὺς συνελθόντας κεφαλαιωδῶς τί πρέπει νὰ φρονοῦν περὶ τῆς ἀναστάσεως καὶ νὰ προσαρμόσωμεν εἰς τὴν δύναμιν τῶν παρόντων τὰς σκέψεις αἱ ὁποῖαι ὀδηγοῦν εἰς τοῦτο.

24 Ἐφ' ὅσον δὲ ἔχουν ἐξετασθῆ κάπως τὰ θέματα, ὑπολείπεται νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ἐπιχείρημα ἐκ τοῦ τελικοῦ αἰτίου, τὸ ὁποῖον ἤδη διεφάνη ἀπὸ τὰ λεχθέντα, χρειάζεται δὲ τόσην μόνον ἐπιστάσιαν καὶ ἀνάπτυξιν, ὥστε νὰ μὴ φανῆ ὅτι, ἀφήσας ἀμνημόνευτον κάτι ἀπὸ τὰ πρὸ ὀλίγου λεχθέντα, παρέβλαψα τὴν ὑπόθεσιν ἢ τὴν ἐξ ἀρχῆς γενομένην διαίρεσιν τοῦ θέματος. Ἐξ αἰτίας τούτων καὶ ἐξ αἰτίας ἐνδεχομένων παραπόνων δι' αὐτά, καλὸν θὰ ἦτο νὰ ἐπισημάνω τόσον μόνον, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχη κατάλληλον τέλος εἰς ἕκαστον τῶν ἐκ φύσεως συγκροτηθέντων καὶ τῶν τεχνικῶς κατασκευασθέντων πραγμάτων, ὅπερ καὶ ἡ κοινὴ ὄλων ἔννοια διδάσκει ἡμᾶς καὶ τὰ στρεφόμενα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μαρτυροῦν.

Πράγματι μήπως δὲν παρατηροῦμεν νὰ ὑπάρχη ἄλλο τέλος εἰς τοὺς γεωργούς, ἄλλο δὲ εἰς τοὺς ἰατρούς, καὶ πάλιν κάποιον ἄλλο εἰς τὰ φυόμενα ἀπὸ τὴν γῆν, ἄλλο δὲ εἰς τὰ τρεφόμενα ἀπὸ αὐτὴν ζῶα καὶ γεννώμενα κατὰ φυσικὴν ἀκολουθίαν; Ἐὰν δὲ τοῦτο εἶναι σαφές καὶ πρέπει πάντως εἰς τὰς φυσικὰς ἢ τεχνικὰς δυνάμεις καὶ εἰς τὰς ἐξ αὐτῶν ἐνεργείας νὰ ἔπεται φυσικὸν τέλος, τότε κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην καὶ τῶν ἀνθρώπων τὸ τέλος, ὡς τέλος ἰδιαζούσης φύσεως, ὑπερεξαίρεται ἀπὸ τὴν γενικότητα τῶν ἄλλων. Διότι δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ ὑποθέτωμεν ὅτι ὑπάρχει τὸ ἴδιον τέλος καὶ εἰς τὰ στερούμενα λογικῆς κρίσεως

των καὶ τῶν κατὰ τὸν ἔμφυτον νόμον καὶ λόγον ἐνεργούντων ἔμφρονί τε ζωῆ καὶ δίκη χρωμένων. Οὗτ' οὖν τὸ ἄλυπον οἰκεῖον τούτοις ἂν εἴη τέλος, μετεῖη γὰρ ἂν τούτου καὶ τοῖς παντελῶς ἀναισθητοῦσιν, ἀλλ' οὐδὲ τῶν τὸ σῶμα τρεφόντων ἢ τερσπόντων ἀπόλαυσις καὶ πλήθος ἡδονῶν· ἢ πρωτεύειν ἀνάγκη τὸν κτηνώδη βίον, ἀτελῆ δ' εἶναι τὸν κατ' ἀρετήν. Κτηνῶν γὰρ οἶμαι καὶ βοσκημάτων οἰκεῖον τοῦτο τέλος, οὐκ ἀνθρώπων ἀθανάτω ψυχῇ καὶ λογικῇ κρίσει χρωμένων.

25 Οὐ μὴν οὐδὲ μακαριότης ψυχῆς κεχωρισμένης σώματος·
 10 οὐδὲ γὰρ τὴν θατέρου τούτων ἐξ ὧν συνέστηκεν ἄνθρωπος ἐσκοποῦμεν ζωὴν ἢ τέλος, ἀλλὰ τοῦ συνεστῶτος ἐξ ἀμφοῖν· τοιοῦτος γὰρ πᾶς ὁ τόνδε τὸν βίον λαχὼν ἄνθρωπος καὶ δεῖ τῆς τούτου ζωῆς εἶναι τι τέλος οἰκεῖον. Εἰ δὲ τοῦ συναμφοτέρου τὸ τέλος, τοῦτο δὲ οὔτε ζώντων αὐτῶν ἔτι κατὰ τόνδε τὸν βίον εὐ-
 15 ρεθῆναι δυνατόν διὰ τὰς πολλάκις ἤδη ρηθείσας αἰτίας οὔτε μὴν ἐν χωρισμῷ τυγχανούσης τῆς ψυχῆς, τῷ μὴδὲ συνεστάναι τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον διαλυθέντος ἢ καὶ πάντη σκεδασθέντος τοῦ σώματος κἂν ἢ ψυχὴ διαμένη καθ' ἑαυτήν, ἀνάγκη πᾶσα κατ' ἄλλην τινὰ τοῦ συναμφοτέρου καὶ τοῦ αὐτοῦ ζώου σύστασιν τὸ
 20 τῶν ἀνθρώπων φανῆναι τέλος.

Τούτου δ' ἐξ ἀνάγκης ἐπομένου, δεῖ πάντως γενέσθαι τῶν νεκρωθέντων ἢ καὶ πάντη διαλυθέντων σωμάτων ἀνάστασιν καὶ τοὺς αὐτοὺς ἀνθρώπους συστήναι πάλιν· ἐπειδὴ γε τὸ μὲν τέλος οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ τῶν ἐπιτυχόντων ἀνθρώπων ὁ τῆς φύσεως
 25 ὡς τίθεται νόμος, ἀλλ' αὐτῶν ἐκείνων τῶν κατὰ τὴν προλαβοῦσαν ζωὴν βεβιωκότων, τοὺς δ' αὐτοὺς ἀνθρώπους συστήναι πάλιν ἀμήχανον, μὴ τῶν αὐτῶν σωμάτων ταῖς αὐταῖς ψυχαῖς ἀποδοθέντων. Τὸ δ' αὐτὸ σῶμα τὴν αὐτὴν ψυχὴν ἀπολαβεῖν

ὄντα καὶ εἰς τὰ ἐνεργοῦντα κατὰ τὸν ἔμφυτον νόμον καὶ λόγον, ἀπολαύουν δὲ ταῦτα ἐλλόγου ζωῆς καὶ δικαιοσύνης. Λοιπὸν οἰκεῖον τέλος δι' αὐτοὺς δὲν εἶναι οὔτε ἡ ἀλυπία, διότι θὰ μετεῖχον αὐτῆς καὶ τὰ ἐντελῶς ἀναίσθητα ὄντα, οὔτε ἡ ἀπόλαυσις τῶν πραγμάτων τὰ ὁποῖα τρέφουν ἢ τέρπουν τὸ σῶμα καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἡδονῶν· ἄλλως εἶναι ἀνάγκη νὰ πρωτεύῃ ὁ κτηνόδης βίος, ὁ δὲ ἐνάρετος νὰ ὑστερῇ. Διότι νομίζω ὅτι τοῦτο εἶναι οἰκεῖον τέλος τῶν κτηνῶν καὶ τῶν βοσκημάτων, ὄχι ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι διαθέτουν ἀθάνατον ψυχὴν καὶ λογικὴν κρίσιν.

25 Δὲν νομίζω ἐπίσης ὅτι ὑπάρχει μακαριότης εἰς ψυχὴν χωρισμένην ἀπὸ τὸ σῶμα· διότι δὲν ἐξετάζομεν τὴν ζωὴν ἢ τὸ τέλος χωριστὰ τῶν δύο συστατικῶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ τοῦ ἀποτελουμένου ἐκ τῶν δύο αὐτῶν. Εἶναι δὲ οὗτος ὁ ὅλος ἄνθρωπος εἰς τὸν ὁποῖον ἔλαχεν ὁ βίος οὗτος καὶ πρέπει νὰ ὑπάρχη οἰκεῖον τέλος εἰς τὴν ζωὴν τούτου. Ἐὰν δὲ τὸ τέλος ἀνήκῃ εἰς τὸν σύνολον ἄνθρωπον, τοῦτο δὲ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὔρεθῇ οὔτε ὅταν οὔτοι ζοῦν ἀκόμη κατὰ τὸν παρόντα βίον, διὰ τοὺς λόγους οἱ ὁποῖοι πολλάκις ἤδη ἐλέχθησαν, οὔτε βεβαίως ὅταν ἡ ψυχὴ εἶναι χωρισμένη, διότι ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος δὲν ὑφίσταται κἄν, ἀφοῦ διαλυθῇ ἢ καὶ τελείως διασκορπισθῇ τὸ σῶμα, ἀκόμη καὶ ἂν ἡ ψυχὴ διαμένῃ καθ' ἑαυτήν, κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην τὸ τέλος τῶν ἀνθρώπων θὰ φανῇ εἰς κάποιαν ἄλλην κατάστασιν τοῦ συνόλου ἀνθρώπου πάντως παραμένοντος ἰδίου.

Ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι ἀναγκαία συνέπεια, πρέπει πάντως νὰ ὑπάρξῃ ἀνάστασις τῶν νεκρωθέντων ἢ ἐντελῶς διαλυθέντων σωμάτων καὶ νὰ συσταθοῦν πάλιν οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι, διότι ὁ νόμος τῆς φύσεως δὲν θέτει τέλος ἀπολύτως εἰς τοὺς τυχόντας ἀνθρώπους, ἀλλὰ εἰς ἐκείνους ἀκριβῶς οἱ ὁποῖοι ἔχουν ζήσει κατὰ τὴν προηγουμένην ζωὴν, εἶναι δὲ ἀδύνατον νὰ συσταθοῦν πάλιν οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι, ἐὰν δὲν ἀποδοθοῦν τὰ ἴδια σώματα εἰς τὰς ἰδίας ψυχάς. Τὸ νὰ εὔρη δὲ τὸ ἴδιον σῶμα τὴν ἰδίαν ψυχὴν

ἄλλως μὲν ἀδύνατον, κατὰ μόνην δὲ τὴν ἀνάστασιν δυνατόν·
 ταύτης γὰρ γενομένης καὶ τὸ τῆ φύσει τῶν ἀνθρώπων πρόσφο-
 ρον ἐπακολουθεῖ τέλος. Τέλος δὲ ζωῆς ἔμφρονος καὶ λογικῆς
 κρίσεως οὐκ ἂν ἀμάρτοι τις εἰπὼν τὸ τούτοις ἀπερισπάστως
 5 συνδιαγωνίζεῖν οἷς μάλιστα καὶ πρῶτως ὁ φυσικὸς συνήρμοσται
 λόγος, τῆ τε θεωρίᾳ τοῦ δόντος καὶ τοῖς ἐκείνῳ δεδομένοις
 ἀπαύστως ἐπαγάλλεσθαι· κἂν οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐμπα-
 θέστερον καὶ σφοδρότερον τοῖς τῆδε προσπεπονητότε ἀστοχοὶ
 τούτου διατελῶσιν. Οὐ γὰρ ἀκυροῖ τὴν κοινὴν ἀποκλήρωσιν τὸ
 10 πλῆθος τῶν ἀποπιπτόντων τοῦ προσήκοντος αὐτοῖς τέλους,
 ἰδιαζούσης τῆς ἐπὶ τούτοις ἐξετάσεως καὶ τῆς ἐκάστῳ συμμε-
 τρουμένης ὑπὲρ τῶν εὖ ἢ κακῶς βεβιωμένων τιμῆς ἢ δίκης.

6 τοῖς ἐκείνῳ δεδομένοις X τῶν ἐκείνῳ δεδομένων Π

13 ὑπότιτλος Ἀθηναγόρου Περί Ἀναστάσεως Π χεῖρ Βαάνους

εἶναι ἀδύνατον ἄλλως, δυνατὸν δὲ μόνον μὲ τὴν ἀνάστασιν· διότι, ὅταν πραγματοποιηθῇ τοῦτο, ἀκολουθεῖ καὶ τὸ πρόσφορον εἰς τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων τέλος. Τέλος δὲ ἔμφρονος ζωῆς καὶ λογικῆς κρίσεως θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπη κανεὶς, χωρὶς νὰ κάμη λάθος, τὸ νὰ ζῆ αἰωνίως καὶ ἀδιακόπως μαζί μὲ ἐκείνας τὰς πραγματικότητας εἰς τὰς ὁποίας κατὰ κύριον καὶ πρῶτον λόγον ἔχει συναρμοσθῆ ὁ φυσικὸς λόγος, καὶ τὸ νὰ ἀγάλλεται ἀπαύστως μὲ τὴν θεωρίαν τοῦ δοτῆρος καὶ μὲ τὰ δόγματα αὐτοῦ, ἀκόμη καὶ ἂν οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι, ἔχοντες ἐπιδοθῆ μὲ μεγαλύτερον καὶ σφοδρότερον πάθος εἰς τὰ ἐδῶ, μένουν διαπαντὸς ἔξω τοῦ στόχου τούτου. Βεβαίως τὸ πλῆθος τῶν ἀποτυγχανόντων νὰ φθάσουν τὸ προσῆκον εἰς αὐτοὺς τέλος δὲν ἀκυρώνει τὴν κοινὴν μοῖραν· ἡ ἐξέτασις μεταξὺ αὐτῶν ἐξατομικεύεται καὶ ἡ ἀμοιβὴ ἢ τιμωρία ἐκάστου κανονίζεται ἀναλόγως μὲ τὴν καλὴν ἢ κακὴν διαγωγὴν του.

ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΛΥΚΟΝ ΒΙΒΛΙΑ ΤΡΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

1. ΒΙΟΣ

Ἐχων τὴν τύχην νὰ εἶναι ἐπίσκοπος, ὁ Θεόφιλος ἀπησχόλησεν εὐρύτερον τοὺς ἀρχαίους ἱστορικοὺς ἀπὸ ὅσων οἱ ἄλλοι ἀπολογηταί, ἐξαιρέσει τοῦ Ἰουστίνου, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ἡ χειρόγραφος παράδοσις δὲν ἐδείχθη εὐμενεστέρα εἰς αὐτόν, ἀφοῦ μόνον τρία ἀπὸ τὰ πολυάριθμα μαρτυρούμενα βιβλία του διετήρησε.

Κατὰ τὸν Εὐσέβιον ὑπῆρξεν ὁ ἕκτος ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, διαδεχθεὶς τὸν Ἔρωτα τὸ 169¹, ἐνῶ ὁ Ἱερώνυμος, ἔχων πάντοτε ὑπ' ὄψιν του δύο καταλόγους, κατὰ μὲν τὸν τοῦ Εὐσεβίου χαρακτηρίζει τοῦτον ἐπίσης ἕκτον, κατὰ δὲ τὸν ρωμαϊκόν, ὁ ὁποῖος ὑπελόγιζε καὶ τοὺς ἀποστόλους ὡς ἐπισκόπους, χαρακτηρίζει αὐτὸν ἑβδομον μὲ πρῶτον τὸν Πέτρον².

Διὰ τὸν πρὸ τῆς ἐπισκοπείας βίον του δὲν γνωρίζομεν τίποτε ἄλλο πλὴν ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἴσως ὑπαινίσσεται ὁ ἴδιος εἰς τὸ σωζόμενον σύγγραμμά του. Πράγματι ἐκ τοῦ ὅτι, ἀναφέρων τοὺς ποταμοὺς Τίγρητα καὶ Εὐφράτην, λέγει ὅτι οὗτοι γειτνιάζουν «ἕως τῶν ἡμετέρων κλιμάτων»³, συνάγεται μὲ κάποιαν πιθανότη-

1. Ἐκκλ. Ἱστορία 4, 20.

2. Τὸ πρῶτον εἰς *De viris illustribus* 25, τὸ δεύτερον εἰς *Epistola 121 ad Algasiam* 6.

3. Πρὸς Αὐτόλυκον 2,24.

τα ὅτι προήρχετο ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Συρίας, ἐνῶ ἡ καταγωγή του πρέπει νὰ ἦτο ἐλληνική, ὄχι μόνον διότι τὰ ἐλληνικά του εἶναι ἄψογα, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν φαίνεται νὰ ἐγνώριζε περισσότερας ἀπὸ ὀλίγας σημιτικὰς λέξεις. Ἡ καλὴ γνῶσις τῆς κλασικῆς γραμματείας δεικνύει ὅτι εἶχε διεξαγάγει συστηματικὰς σπουδὰς πρὶν προσέλθῃ εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἀπὸ τὴν εἰδωλολατρίαν. Αὐτὴ ἡ προσχώρησις ἠκολούθησε τὴν τυπικὴν διὰ τοὺς ἀπολογητὰς ὁδόν, ὑπῆρξε δηλαδὴ ἀποτέλεσμα ἀναγνώσεως τῶν Γραφῶν· «καὶ γὰρ ἐγὼ ἠπίστουν τοῦτο ἔσεσθαι, ἀλλὰ νῦν κατανοήσας αὐτὰ πιστεύω, ἅμα καὶ ἐπιτυχῶν ἱεραῖς Γραφαῖς τῶν προφητῶν»⁴.

Ἄν καὶ ὁ Εὐσέβιος σημειώνει ὅτι τὸν διεδέχθη ὁ Μάξιμος ἐπὶ Αὐρηλίου, δηλαδὴ ὄχι μετὰ τὸ 180, ἔτος θανάτου τοῦ βασιλέως τούτου⁵, εἶναι βέβαιον ἀπὸ ἰδικὴν του μαρτυρίαν ὅτι ἔζησε καὶ ἐπὶ Κομμόδου, ἀφοῦ ἀναφέρει σαφῶς τὸν θάνατον τοῦ Μ. Αὐρηλίου, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως⁶. Προφανῶς ὁ Εὐσέβιος παρεπλανήθη ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Κόμμοδος ἔφερε καὶ τὸ ὄνομα Αὐρήλιος. Ἐπομένως ἡ προσπάθεια ἐρμηνείας τῶν δύο ἀλληλοσυγκρουομένων εἰδήσεων αὐτοῦ διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἄλλος ἦτο ὁ ἐπίσκοπος καὶ ἄλλος ὁ ἀπολογητὴς Θεόφιλος εἶναι περιττὴ καὶ πάντως προσκρούει εἰς ἄλλας μαρτυρίας, ἀκόμη καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ Εὐσεβίου, ὁ ὁποῖος τὰ *Πρὸς Αὐτόλυκον* βιβλία προσγράφει εἰς τὸν ἐπίσκοπον. Βεβαίως ὁ χρόνος διαδοχῆς του ἀπὸ τὸν Μάξιμον εἶναι ἄλλως ἄγνωστος καὶ κατὰ συμπερασμὸν δύναται νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ 185 περίπου.

2. ΑΠΟΛΕΣΘΕΝΤΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ὁ Θεόφιλος, μιμούμενος τὸν Παῦλον, χαρακτηρίζει ἑαυτὸν

4. *Πρὸς Αὐτόλυκον* 1,14.

5. *Ἐκκλ. Ἱστορία* 4,24. Βλ. *Χρονικόν*, Schoene 2, σ.172.

6. *Πρὸς Αὐτόλυκον* 3, 28 καὶ 3, 27.

ὡς ιδιώτην τῷ λόγῳ⁷, ἀλλὰ τὰ σωζόμενα κείμενά του τὸν διαψεύδουν, διότι εἶναι γραμμένα μὲ σαφήνειαν, ἐτοιμότητα, ζωντάνειαν, εἰς ὕφος κομψὸν καὶ ρυθμὸν ἐντυπωσιακόν.

Εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἔργων αὐτοῦ, τὸν ὁποῖον παραθέτει ὁ Εὐσέβιος, περιλαμβάνονται οἱ κάτωθι τίτλοι: 1) *Τρία στοιχειώδη συγγράμματα πρὸς Αὐτόλυκον*, 2) *Πρὸς τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἑρμογένους*, 3) *Κατὰ Μαρκίωνος*, 4) *Βιβλία κατηχητικά*⁸. Ὁ Ἱερώνυμος προσθέτει εἰς ταῦτα *Υπόμνημα εἰς τὸ εὐαγγέλιον καὶ Ὑπόμνημα εἰς τὰς παροιμίας*⁹, ὁ ἴδιος δὲ ὁ Θεόφιλος ἐπανειλημμένως παραπέμπει εἰς «ἕτερον λόγον» ἢ «ἕτερον τόμον», τὸν ὁποῖον ὀνομάζει συγκεκριμένως *Βιβλίον περὶ ἱστοριῶν*¹⁰.

1. *Πρὸς τὴν Αἵρεσιν τοῦ Ἑρμογένους*. Ἀναφέρεται προφανῶς εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Γνωστικοῦ αἰρεσιάρχου κατὰ τοῦ ὁποίου ἔγραψε δις καὶ ὁ Τερτυλλιανός, ὅστις πρέπει νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἔργον τοῦ Θεοφίλου. Ὅ,τι γνωρίζομεν ἀπὸ αὐτὸ εἶναι ὅτι ἐχρησιμοποῖει μαρτυρίας ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως.

2. *Κατὰ Μαρκίωνος*. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἔργου *Διάλογος Ἀδαμαντίου περὶ ὀρθῆς πίστεως* ἐχρησιμοποίησεν ὡς πηγὴν παλαιὸν ἀντιμαρκιωνιτικὸν κείμενον, ὁ δὲ Th. Zahn¹¹ φρονεῖ ὅτι τὸ κείμενον ἐκεῖνο εἶναι τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ἔργον τοῦ Θεοφίλου. Ἐξ ἄλλου ὁ F. Loofs ἰσχυρίζεται ὅτι τοῦτο ἐπηρέασε καθ' ὑπερβολὴν τὸν Εἰρηναῖον. Καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν ὡς μόνον βέβαιον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι τὸ ἔργον ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῶν ἐν λόγῳ συγγραφέων, ἀλλ' εἶναι ἄγνωστον μέχρι ποίου βαθμοῦ, ὅπως ἐπίσης εἶναι ἄγνωστον πόσον ὁ Θεόφιλος εἶχεν ἐπωφεληθῇ ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχον σύγγραμμα τοῦ Ἰουστίνου.

3. *Κατηχητικὰ βιβλία*. Εἶναι ἄγνωστος ὁ ἀριθμὸς των, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀντιστοιχίας ἀναφορᾶς τοῦ Ἱερωνύμου, κατὰ τὴν ὁποίαν

7. *Πρὸς Αὐτόλυκον* 2,1. Βλ. Β' Κορ. 11,6.

8. *Ἐκκλ. Ἱστορία* 4,24.

9. *Dr. viris illustribus* 25.

10. *Πρὸς Αὐτόλυκον* 2, 28. 2,30. 2, 31. 3, 19. *Βίβλος περὶ ἱστοριῶν* 2, 30.

11. *Ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte* 9(1888), 230 ἐξ.

μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἀνδρὸς περιλαμβάνονται σύντομοι καὶ γλαφυραὶ πραγματεῖαι, ἀποσκοποῦσαι εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῆς Ἐκκλησίας, «*breves elegantesque tractatus ad aedificationem Ecclesiae pertinentes*», προκύπτει ὅτι ἐπρόκειτο περὶ δοκιμίων ἠθικολογικοῦ μᾶλλον περιεχομένου.

4. *Ἐπόμνημα εἰς παροιμίας*. Περὶ τούτου δὲν ὑπάρχει ἄλλη μαρτυρία πλὴν τῆς τοῦ Ἱερωνύμου, ὁ ὁποῖος ὅμως φαίνεται νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ τῆς γνησιότητος αὐτοῦ, διότι εὐρίσκει διαφορὰν εἰς τὴν ἔκφρασιν ἀπὸ τὰ γνήσια ἔργα τοῦ ἀπολογητοῦ.

5. *Ἐπόμνημα εἰς τὸ εὐαγγέλιον*. Περὶ τούτου ὁ Ἱερώνυμος διατυπώνει τὰς ἰδίας ἀμφιβολίας εἰς τὸ ὡς ἄνω χωρίον, ἐνῶ εἰς ἄλλο κείμενόν του διευκρινίζει ὅτι ὁ Θεόφιλος εἶχε φιλοτεχνήσει ἀρμονίαν τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων, ὡς ἡ τοῦ Τατιανοῦ, καὶ δύναται ἐκ τούτου νὰ συναχθῇ ὅτι εἰς αὐτὴν τὴν ἀρμονίαν εἶχε συντάξῃ ὑπόμνημα¹². Εἶναι ἀμφίβολον ἂν οὗτος συνέταξε πραγματι τοιοῦτον ἔργον, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ ὑπὸ τοῦ M. De la Bigne ἐκδοθὲν τὸν ἰστ' αἰῶνα ὑπὸ τὸ ὄνομα τούτου ὑπόμνημα εἰς τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια εἶναι συμπίλημα ἀπὸ παλαιότερας λατινικᾶς ἐρμηνείας, γενόμενον τὸν ε' αἰῶνα εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν.

6. *Περὶ ἱστοριῶν*. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰδίου ἀπετελεῖτο ἀπὸ περισσότερα τοῦ ἐνὸς βιβλία καὶ μεταξὺ τῶν περιεχομένων του περιλαμβάνετο ἔκθεσις περὶ τῶν δαιμόνων, ἐξέτασις τῶν γενεαλογιῶν τῶν πρώτων ἀνθρώπων καὶ διήγησις περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ, τοῦ Νῶε καὶ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ. Τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον *Πρὸς Αὐτόλυκον* (29) ὑπὸ τὸν τίτλον «Γένεσις κόσμου» βιβλίον δύναται νὰ εἶναι καὶ ἡ Γένεσις τῆς Π. Διαθήκης ἢ τὸ ἐν λόγῳ βιβλίον *Περὶ ἱστοριῶν*.

3. ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΛΥΚΟΝ

Ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Θεοφίλου σώζονται μόνον τρία βιβλία,

12. *Epistola 121 ad Algasiam* 6.

τὰ ὁποῖα εἰς τὸ βασικὸν χειρόγραφον, Cod. Marc. 496 τοῦ ἰα' αἰῶνος, προερχόμενον ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Βησσαρίωνος, φέρουν εἰς μὲν τὴν ἐπιγραφὴν τὸν τίτλον «Θεοφίλου πρὸς Αὐτόλυκον», εἰς δὲ τὸν πίνακα περιεχομένων, γραμμένον καὶ αὐτὸν διὰ τῆς πρώτης χειρός, τὸν τίτλον «Θεοφίλου πατριάρχου ἔκτου τῆς μεγάλης Ἀντιοχείας πρὸς Αὐτόλυκον Ἑλληνα περὶ τῶν Χριστιανῶν πίστεως λόγοι τρεῖς». Ὁ τίτλος αὐτός, ἔκτος τῶν διασαφητικῶν παραγεμισμάτων, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου *Τρία πρὸς Αὐτόλυκον στοιχειώδη συγγράμματα*, ἂν ὑπὸ τὴν λέξιν «στοιχειώδη» πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς πίστεως, πολὺ δὲ περισσότερον ἂν συνδυάσωμεν μὲ αὐτὸν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Γενναδίου Μασσαλιώτου, «tres de fide libros», ἔστω καὶ ἂν αὐτὸς τὰ ἀποδίδει ἐσφαλμένως εἰς τὸν Ἀλεξανδρείας Θεόφιλον¹³.

Ὁ Αὐτόλυκος παρουσιάζεται ὡς ἐπίσημος ἐθνικὸς φίλος τοῦ Θεοφίλου, δυσανασχετῶν ἐπὶ τῇ εἰδήσει τῆς εἰς τὸν Χριστιανισμὸν προσχωρήσεως αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ λεχθῆ μετὰ βεβαιότητος, ἂν ἀποτελῆ ὑπαρκτὸν πρόσωπον ἢ ὄχι. Ὅλοι οἱ μορφωμένοι ἄνδρες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς περίπτωσιν μεταστροφῆς των πρὸς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν ἐδέχοντο ἀπὸ ἐθνικὸς φίλους των τὴν ἔκφρασιν ἐκπλήξεως καὶ δυσαρесκειίας, καὶ διὰ τοῦτο ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην νὰ ἀπολογηθοῦν, μερικοὶ μάλιστα ἐγγράφως. Ὡς παράδειγμα τοιούτου φίλου λαμβάνεται ἐνταῦθα ὁ Αὐτόλυκος, πρόσωπον ἴσως πλαστὸν, ἴσως ὑπαρκτὸν. Τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἐπισημαίνεται εἰς τὸ τέλος προσχώρησις του εἰς τὴν πίστιν εἶναι ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τοῦ διαλόγου, ὁ προτρεπτικὸς μᾶλλον παρὰ ἀπολογητικὸς χαρακτήρ τοῦ ἔργου εἶναι ὑπὲρ τῆς πλαστότητος, ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι ἐρμηνεῖαι τούτων. Ἐπειδὴ εἶναι δεδομένον ὅτι τουλάχιστον τὸ τρίτον βιβλίον ἐγγράφη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ τελευταίου μέρους τῆς ἐπισκοπείας τοῦ συγγραφέως, ἄρα πολὺ μετὰ τὴν μεταστροφήν του, αἰ ὡς ἄνω παρατηρήσεις μόλις δύνανται νὰ ἰσχύσουν διὰ τὴν παροῦσαν περίπτωσιν.

13. *De viris illustribus* 34.

Ἄμφιβάλλω ἂν τὰ τρία αὐτὰ βιβλία ἔχουν κάποια ἐνότητα μεταξύ των καὶ ἂν ἀπηϋθύνοντο, ἔστω καὶ πλασματικῶς, πρὸς τὸ ἴδιον πρόσωπον. Περὶ τούτου δὲν ἐμφανίζεται βεβαιότης οὔτε εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν, ἐφ' ὅσον τὸ ἀρχαιότερον χειρόγραφον δὲν σημειώνει ἐν ἀρχῇ τὸν ἀριθμὸν α' διὰ τὸ πρῶτον βιβλίον, τὸ δὲ ἐπόμενον εἰς ἀρχαιότητα χειρόγραφον δὲν σημειώνει τὸν ἀριθμὸν διὰ κανὲν βιβλίον. Τοῦτο εἶναι σύμφωνον μὲ τὴν ἔνδειξιν τοῦ Λακταντίου¹⁴, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει βιβλίον τοῦ Θεοφίλου *Πρὸς Αὐτόλυκον* περὶ χρονολογίας, ἧτοι αὐτοτελὲς βιβλίον καὶ ὄχι τρίτον βιβλίον μιᾶς εὐρυτέρας συνθέσεως.

Δὲν ὑπάρχουν ἐσωτερικαὶ ἐνδείξεις πρὸς κατοχύρωσιν τῆς ἐνότητος τοῦ ὅλου ἔργου, διότι ναὶ μὲν εἰς τὸ 3,19 λέγεται περὶ τῶν υἱῶν τοῦ Νῶε, «καθὼς καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ ἐδηλώσαμεν» καὶ ὑποτίθεται ὅτι τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τὸ 2,31, ἀλλὰ δύναται νὰ παρατηρηθῇ ἀφ' ἐνὸς μὲν ὅτι τὸ τρίτον χειρόγραφον τοῦ ἔργου ἀντὶ «ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ» ἔχει «ἐν τῷ ἐτέρῳ λόγῳ», ὅπως καὶ εἰς ἄλλο σημεῖον τοῦ αὐτοῦ χωρίου ἀπαντᾶται, ἀφ' ἐτέρου δὲ ὅτι καὶ ἐν τῷ 2,31, γίνεται παραπομπὴ διὰ τὸ θέμα εἰς προαναφερθὲν βιβλίον, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον καλεῖται συγκεκριμένως «πρῶτη βίβλος περὶ τῶν ἱστοριῶν» (2,30). Ἐπομένως πρόκειται περὶ ἄλλου ἔργου.

Ἀντιθέτως ὑπάρχουν ἐσωτερικαὶ ἐνδείξεις περὶ αὐτοτελείας τουλάχιστον τοῦ πρώτου βιβλίου. Παραδείγματος χάριν ἡ ἐν 3,3 παραπομπὴ εἰς τὸ 1,9–10 γίνεται μὲ τὴν ἔνδειξιν «ἐν ἐτέρῳ λόγῳ» καὶ ὄχι «ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ», ὡς θὰ συνέβαινε, ἂν τὸ πρῶτον βιβλίον ἀπετέλει τμῆμα ἐνιαίου συγγράμματος περιλαμβάνοντος καὶ τὰ ἄλλα δύο.

Ἐξ ἄλλου, ἐνῶ εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον ἀπαντᾶται ἡ προσφώνησις «ὦ Αὐτόλυκε» καὶ εἰς τὸ τρίτον ἀκριβῶς ἐπιστολικὴ ἀφιέρωσις, «Θεόφιλος Αὐτόλυκῷ χάριν», εἰς τὸ πρῶτον οὔτε προσφωνεῖται οὔτε ἀναφέρεται κἂν ὁ Αὐτόλυκος. Ἐπειτα εἰς τὸν πρόλογον τοῦ δευτέρου βιβλίου σημειώνεται ὅτι κατόπιν

14. *Institutiones Divinae* 1, 23.

προτροπῆς τοῦ παραλήπτου ὁ συγγραφεὺς καταγράφει τὴν συζήτησιν, ἂν καὶ εἶναι ἀπαίδευτος, «ιδιώτης τῷ λόγῳ», ἐρωτᾶται δέ, ἂν εἶχεν ἤδη ἀπευθύνει ἐν βιβλίον εἰς τὸ ἴδιον πρόσωπον, διατὶ ἐπεσήμανε μόλις τώρα ὅτι εἶναι ἀπαίδευτος καὶ διατὶ δικαιολογεῖ τώρα τὴν ἀπόφασίν του νὰ γράψῃ κατόπιν προτροπῆς τοῦ παραλήπτου. Εἰς αὐτὰ χρειάζεται νὰ προστεθῇ ὅτι, ἐνῶ εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον δὲν ἀναφέρεται εἰς κλασικοὺς συγγραφεῖς, εἰς τὰ ἄλλα δύο ἀναφέρεται συχνάκις εἰς τοιοῦτους συγγραφεῖς καὶ παραθέτει ἐξ αὐτῶν ἀφθόνως. Τέλος εἶναι ἀξιοσημεῖωτος ἡ διαφορὰ στάσεως ἐναντι τοῦ παραλήπτου· εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον ὁ συγγραφεὺς ἐκφράζεται αὐστηρῶς καὶ περιφρονητικῶς πρὸς τὸν ὑποτιθέμενον παραλήπτην, τὸν χαρακτηρίζει ὡς «ἄχριστον τῷ Θεῷ» (1) καὶ ὡς σκοτισμένον ἀπὸ τὴν ἀσέβειαν (2), ἀποδίδει δὲ τὰς ἀδυναμίας του εἰς τὴν πώρωσιν· «τοῦτο δέ σοι συμβέβηκε διὰ τὴν τύφλωσιν τῆς ψυχῆς καὶ πώρωσιν τῆς καρδίας σου» (7). Δὲν δύναται νὰ διανοηθῇ κανεὶς ὅτι θὰ ἔγραφε ποτὲ οὕτως ὁ Θεόφιλος, ἂν ἀπηυθύνετο πρὸς συγκεκριμένον πρόσωπον, καὶ δὴ φίλον του, ἀλλ' ἐπίσης δὲν δύναται νὰ συμβιβάσῃ τὰς ἐκφράσεις αὐτὰς μὲ τὴν ἀπαντωμένην εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δευτέρου βιβλίου, «ὦ ἀγαθώτατε Αὐτόλυκε».

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ λόγοι πείθουν ὅτι τὸ πρῶτον βιβλίον εἶναι αὐτοτελὲς καὶ δὲν ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Αὐτόλυκον, ἀλλ' ἀορίστως πρὸς ἓνα ἔθνικόν, ὡς ἐκπρόσωπον τῆς εἰδωλολατρικῆς παρατάξεως, τὸν ὁποῖον ἐνίοτε προσφωνεῖ ἑταῖρον, ἀλλὰ συνήθως ἄνθρωπον· «ὦ ἑταῖρε» «ὦ ἄνθρωπε». Δὲν πρέπει νὰ εἶχεν ἰδιαιτέραν συζήτησιν μετ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὅπωςδήποτε ἀπηχεῖ συνήθεις συζητήσεις μεταξὺ Χριστιανινῶν καὶ ἔθνικῶν γνωρίμων.

Ἡ ἐξέτασις τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἐξαγγέλλονται εἰς τὸν πρόλογον τοῦ βιβλίου ἀρχίζει μὲ πρῶτον τὸ τῆς θεογνωσίας.

Πρόλογος	1
Περὶ τῆς θεογνωσίας	2-8
Οἱ ψευδεῖς θεοὶ καὶ ὁ ἀληθινός	9-11
Τὸ ὄνομα «Χριστιανός»	12

Περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν

13

Ἐπίλογος

14

Ὁ συνομιλητῆς τοῦ συγγραφέως, ἔκκληκτος ἀπὸ τὴν μεταστροφὴν αὐτοῦ, ἔλεγεν εἰς αὐτὸν ὅτι ὁ χριστιανικὸς Θεός, ἀόρατος καὶ ἄνευ αἰσθητῆς παρουσίας, εἶναι ἐκτὸς τῆς ἀνθρωπίνης ἐμπειρίας·

«δεῖξόν μοι τὸν Θεόν σου»,

αὐτὸς δὲ ἀπαντῶν προβαίνει εἰς διεξοδικὴν ἔκθεσιν περὶ τοῦ τρόπου θεογνωσίας.

«Δεῖξόν μοι τὸν ἄνθρωπόν σου καὶ γὰρ σοὶ δεῖξω τὸν Θεόν μου»,

ὅπερ σημαίνει ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον· ὁ καθαρὸς τὴν ψυχὴν βλέπει τὸν Θεόν, καθοδηγούμενος ἀπὸ τὴν πίστιν, ὁ μὴ καθαρὸς ἀδυνατεῖ νὰ τὸν ἴδῃ.

Ἀκολουθεῖ σύγκρισις τῶν κτιστῶν καὶ ψευδῶν θεῶν μὲ τὸν ἀληθινόν, περιλαμβανομένου καὶ τοῦ βασιλέως, ὁ ὅποιος δὲν πρέπει νὰ προσκυνῆται ἀλλὰ νὰ τιμᾶται.

Ἀφιερώνει ἔπειτα ὀλίγους στίχους εἰς τὴν ἀνασκευὴν τοῦ ὑπὸ τοῦ συνομιλητοῦ περιγελάσματος τοῦ ὀνόματος Χριστιανός, διὰ νὰ εἴπῃ λογοπαικτικῶς ὅτι πᾶν τὸ χρηστόν, τὸ ἀλειπτόν, εἶναι γλυκὺ καὶ εὐχρηστον καὶ ἀκαταγέλαστον, παράγων τὸ ὄνομα ὄχι ἀπὸ τὸν Χριστόν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν χρῖσιν, προφανῶς διὰ νὰ μὴ φανῆ ἀποκρουστικὸν τὸ κείμενον εἰς τοὺς εἰδωλολάτρας ἀναγνώστας. Τέλος ἀσχολεῖται μὲ τὸ θέμα τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, τὸ ὅποιον ἔθεσεν ὁ συνομιλητῆς μὲ τὴν ἀξίωσιν «δεῖξόν μοι κἄν ἓνα ἐγερθέντα ἐκ νεκρῶν, ἵνα ἰδὼν πιστεύσω», μὲ τὴν συνήθη ἐπιχειρηματολογία· ἐναλλαγὴ ἡμερονυκτίου, ἀνάστασις σελήνης, θάνατος καὶ ἀνάστασις τῆς φύσεως.

Καὶ καταλήγει μὲ σύνοψιν τῆς ἀναστάσεως εἰς τὸ κύριον θέμα· «ἐπειδὴ προσέθηκας, ὦ ἑταῖρε, 'δεῖξόν μοι τὸν Θεόν σου', οὗτός μου Θεός, καὶ συμβουλεύω σοὶ φοβεῖσθαι αὐτὸν καὶ πιστεύειν αὐτῷ» (14).

Τὰ ἄλλα δύο βιβλία ἀποτελοῦν ἐνότητα· ὁ συγγραφεὺς συν-έταξε μίαν πραγματείαν, τὴν ὁποίαν λόγῳ τῆς ἐκτάσεώς της ἐχώρισεν εἰς δύο βιβλία, μὲ γενικὸν περιεχόμενον τὴν σύγκρισιν τῆς ἐθνικῆς πρὸς τὴν χριστιανικὴν (περιλαμβανομένης καὶ τῆς ἰουδαϊκῆς) γραμματείας καὶ τὰ μηνύματα αὐτῶν. Ἄφοῦ συνέταξε τὰ βιβλία, τὰ ἀπηύθυνε πρὸς γνῶριμόν του ἐθνικόν, ὀνομαζόμενον ἴσως Αὐτόλυκον, μὲ τὸν ὁποῖον πιθανῶς εἶχε διεξαγάγει κάποτε σχετικὰς συζητήσεις. Πάντως τὰ διαλογικὰ στοιχεῖα εἶναι ἐδῶ ἀνύπαρκτα.

Εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τὰ εἰδικὰ θέματα εἶναι βασικῶς δύο, ὅπως τίθενται εἰς τὸν πρόλογον.

Πρόλογος	1
Ματαιότης τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ ματαιολογία τῆς ἐθνικῆς γραμματείας	2-8
Ἐπεροχὴ τῆς παλαιοδιαθηκικῆς γραμματείας	9-35
Συμφωνία Ἑλλήνων ποιητῶν	36-38α
Ἐπίλογος	38β

Εἰς προηγηθεῖσαν συζήτησιν ὁ Αὐτόλυκος εἶχε χαρακτηρίσει τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν ὡς μωρίαν, ὁ δὲ Θεόφιλος γράφει τώρα, κατὰ προτροπὴν τοῦ συνομιλητοῦ του, ὅτι ἀντιθέτως ἡ ἐθνικὴ θρησκεία μὲ τὸν ἀνθρωπομορφισμόν της καὶ τοὺς μύθους της, ἔστω καὶ ὑπὸ σπουδαίων συγγραφέων διατυπωθέντας, εἶναι μωρά. Εἰς αὐτὰ δὲ ἀντιπαραθέτει δι' ὑπομνηματίσεως τῶν πρώτων κεφαλαίων τῆς Γενέσεως τὴν διδασκαλίαν τῶν πνευματοφόρων προφητῶν ἐπὶ τῆς κοσμολογίας, τῆς ἀνθρωπολογίας, τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς ἠθικῆς.

Κλείει τὴν ἐξέτασιν μὲ τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι σύμφωνον γνῶμην πρὸς αὐτοὺς διετύπωσαν καὶ ὠρισμένοι ποιηταὶ τῶν Ἑλλήνων, ἡ Σίβυλλα, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Εὐριπίδης καὶ ἄλλοι, τελειώνει δὲ τὴν προτροπὴν, «χρὴ οὖν τὸν φιλομαθῆ καὶ φιλομαθεῖν. Πειράθητι οὖν πυκνότερον συμβαλεῖν, ὅπως καὶ ζώσης ἀκούσας φωνῆς ἀκριβῶς μάθης τάληθές».

Εἰς τὸ τρίτον βιβλίον σημειώνεται προλογικῶς ὅτι ὁ συνομιλητῆς ἀφ' ἑνὸς μὲν ἑξακολουθεῖ νὰ ἐμμένῃ εἰς τὴν μελέτην τῶν μύθων, τῶν ἱστοριῶν καὶ τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν, περιφρονεῖ δὲ ὡς νεωτερικὰ τὰ κείμενα τῶν Χριστιανῶν· διὰ τοῦτο ὁ συγγραφεὺς πρῶτον μὲν ἐκφέρει δυσμενεστάτην κρίσιν περὶ τῶν ποιητῶν, τῶν ἱστορικῶν καὶ τῶν φιλοσόφων τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ὡς πρὸς τὰς ὑπ' αὐτοῦ γινομένας θρησκευτικὰς ἀπόψεις, δεύτερον δὲ προβάλλει τὴν ἀρχαιότητα τῆς παλαιοδιαθηκῆς γραμματείας.

Πρόλογος	1
Θρησκευτικὴ ἀστοχία τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας καὶ φιλοσοφίας	2-8
Ἀρχαιότης τῆς παλαιοδιαθηκῆς γραμ- ματείας	9-30α
Ἐπίλογος	30β.

Ἀπὸ θρησκευτικῆς πνευματικῆς ἀπόψεως ἡ γραμματεία τῶν ἐθνικῶν συγγραφέων, ἂν καὶ ἐνίστε οὗτοι πλησιάζουν τὴν ἀλήθειαν, εἶναι βασικῶς ἀνωφελής, διότι οὔτε αὐτόπται τῶν περὶ Θεοῦ ἱστορουμένων ὑπῆρξαν οὔτε δέκται ἄνωθεν ἀποκαλύψεως κατέστησαν. Εἰς τὸ μειονέκτημα τοῦτο ὀφείλονται αἱ ἀντιφάσεις τῶν ὑπ' αὐτῶν ἱστορουμένων περὶ θεότητος γενικῶς, γενέσεως κόσμου καὶ προνοίας, ὅπου συχνάκις διατυπώνονται μωραὶ καὶ χονδροειδεῖς ἀπόψεις. Αἱ ἐπιδιώξεις τῶν χριστιανικῶν διδασκάλων ἴστανται ἐπὶ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου, διότι ἀποβλέπουν εἰς τὴν μὀρφωσιν ἡθους ἐκφραζομένου διὰ τῆς εὐσεβείας, τῆς φιλανθρωπίας, τῆς δικαιοσύνης, τῆς σεμνότητος, τῆς ἐγκρατείας. Πρὸς ἐπικύρωσιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου ἀπητεῖτο ἡ προαπόδειξις τῆς ἀρχαιότητος τῶν Γραφῶν. Διὰ τοῦτο τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ βιβλίου ἀποτελεῖ ἀπάντησιν εἰς πρόκλησιν τοῦ συνομιλητοῦ, διὰ τῆς ὁποίας ἀποδεικνύεται ἡ ἀρχαιότης μὲ τὴν σύνταξιν γενεαλογιῶν κατὰ Μωϋσῆν καὶ κατὰ τὰ ἱστορικὰ βιβλία τῆς Π. Διαθήκης καὶ τονίζεται ὅτι ὅσα λέγουν οἱ φιλόσοφοι εἶναι μεταγενέστερα τῆς Γραφῆς καὶ πολλάκις δάνεια ἐξ αὐτῆς.

Εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ὑπολογίσῃ τοὺς χρόνους ὁ συγγραφεὺς εὐρίσκει μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Αὐρηλίου ἔτη 5695 καὶ οὕτω μέχρι τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ 5515.

Καταλήγει μὲ τὴν συμβουλήν, «εἰ βούλει, ἀκριβῶς ἔντυχε τούτοις, ὅπως σχῆς σύμβουλον καὶ ἀρραβῶνα τῆς ἀληθείας».

4. ΘΕΟΛΟΓΙΑ

Ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀπολογητὰς ὁ Θεόφιλος διαφέρει πλὴν ἄλλων σημείων καὶ εἰς τοῦτο, ὅτι δὲν ἐνδιαφέρεται τόσον πολὺ διὰ τὴν λογικὴν ἐπιχειρηματολογίαν ὅσον διὰ τὴν ἀπόδειξιν ἐκ τῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας. Ἐφ' ὅσον ἐπὶ παραδείγματι ἡ πίστις εἶναι αἴτημα τῆς καθολικῆς ἐμπειρίας τῆς ἀνθρωπότητος, πᾶσα λογικὴ ἀπόδειξις περὶ αὐτῆς εἶναι δι' αὐτὸν περιττή.

Κανεὶς ἄλλος ὀρθόδοξος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν εὐρίσκεται τόσον πλησίον εἰς τὴν Π. Διαθήκην ὅσον ὁ Θεόφιλος, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ προήρχετο ἐξ Ἑθνικῶν, ἀντιμετωπίζει τὴν ἔξω σοφίαν ὡς Ἰουδαῖος. Ἦτο τόσον στενῶς προσδεδεμένος εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν παράδοσιν, ὥστε ὡς Γραφάς του ἐθεώρει τὸν Μωϋσῆν καὶ τοὺς προφῆτας καὶ ὡς προγόνους του τοὺς Ἰουδαίους. Οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι καὶ ποιηταὶ εἶναι οἱ ξένοι, οἱ ὁποῖοι ἠστόχησαν εἰς τὴν προσπάθειάν των. Χρησιμοποιοῦν ἐνίοτε γλῶσσαν ὡς τοῦ Τατιανοῦ, ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ φιλόσοφοι λόγῳ τῆς ματαιοδοξίας των οὔτε οἱ ἴδιοι ἐγνώρισαν τὴν ἀλήθειαν οὔτε ἄλλους ἐβοήθησαν νὰ τὴν γνωρίσουν, ἀποδίδει δὲ τὴν ἀποτυχίαν των εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι παρασυρόμενοι ὑπὸ δαιμόνων ὠμίλησαν ὄχι κατ' ἀλήθειαν ἀλλὰ κατ' ἀνθρώπινον λόγον¹⁵. Ἄλλ' ὅμως παρακάμπτων κάπως τὴν ἀρνητικὴν ταύτην θέσιν, ὁμολογεῖ ὅτι ἐνίοτε ἔφθασαν εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀνεγνώρισαν

15. Πρὸς Αὐτόλυκον 2,8. 3,3.

τὴν μοναρχίαν Θεοῦ, τὴν κρίσιν, τὴν ἀνταπόδοσιν καὶ ἄλλα θρησκευτικὰ «γεγονότα». Καὶ ναί μὲν τοῦτο ἀποδίδει καὶ αὐτός, ὅπως οἱ πρὸ αὐτοῦ γράψαντες Ἰουστίνος καὶ Τατιανός, εἰς ὑποκλοπὴν ἐκ τῶν προφητῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρξαν προγενέστεροι¹⁶, ἀλλ' ἀποδέχεται καὶ ἰδίαν ἰκανότητα πρὸς προσέγγισιν τῆς ἀληθείας· «πλὴν ἐνίοτέ τινες τῇ ψυχῇ ἐκνήψαντες ἐξ αὐτῶν εἶπον ἀκόλουθα τοῖς προφήταις, ὅπως εἰς μαρτύριον αὐτοῖς τε καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις περὶ τε Θεοῦ καὶ μοναρχίας καὶ κρίσεως καὶ τῶν λοιπῶν ὧν ἔφασαν»¹⁷. Ἰδίως ἐκτιμᾷ τὴν Σίβυλλαν.

Πρὸς ἀναίρεσιν τῶν εἰδωλολατρικῶν ἀπόψεων προσάγει πλῆθος χωρίων ἐκ τῆς ἐλληνικῆς γραμματείας. Πολλοὶ ὑποθέτουν ὅτι τὰ χωρία προέρχονται ἀπὸ ἀνθολογίας, ἀλλὰ ταῦτα εἶναι τόσον πολυπληθῆ, ὥστε νὰ προϋποθέτουν καὶ ἰδίαν ἔρευναν πρὸς ἀνεύρεσίν των, διὰ τῆς ὁποίας αἱ ὑπάρχουσαι ἀνθολογίαι πρέπει νὰ ἐπλουτίσθησαν. Συνήθως ὁ Θεόφιλος παρέθετεν ἀπὸ μνήμης, ἐξ οὗ καὶ ἡ συχνὴ παρείσφρησις σφαλμάτων εἰς τὰς παραθέσεις.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου θεώρησις τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι νοησιαρχική. Ὄταν ἀναγκάζεται οὗτος νὰ ὁμιλήσῃ περὶ γνώσεως, καταλήγει εἰς τὴν πίστιν, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὡς παγκόσμιον καὶ καθολικὸν φαινόμενον· «ἀπάντων πραγμάτων προηγεῖται πίστις»¹⁸. Ἐμπιστευόμεθα τοὺς ἑαυτοὺς μας εἰς τὸν Θεὸν –ὅπως ἐμπιστευόμεθα τὸ σπέρμα εἰς τὴν γῆν καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν εἰς τὸν πλοίαρχον– διὰ νὰ τὸν προσεγγίσωμεν· «περὶ παντὸς προηγέσθω σου ἐν τῇ καρδίᾳ πίστις καὶ φόβος Θεοῦ καὶ τότε συνήσεις ταῦτα»¹⁹. Ἡ πίστις, συνδεομένη ἀρρήκτως μὲ τὴν ἠθικὴν καθαρότητα, ὁδηγεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν θέαν· «βλέπεται γὰρ Θεὸς τοῖς δυναμένοις αὐτὸν ὁρᾶν, ἐπὰν ἔχωσι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνεωγμένους τῆς ψυχῆς. Ὄταν ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ ἀν-

16. Πρὸς Αὐτόλυκον 1,14.

17. Πρὸς Αὐτόλυκον 2,8.

18. Πρὸς Αὐτόλυκον 1,8.

19. Πρὸς Αὐτόλυκον 1,7.

θρώπῳ οὐ δύναται ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος θεωρεῖν τοὺς θεοὺς»²⁰. Καὶ τοῦτο διότι κατ' ἀρχὴν ὁ Θεὸς εἶναι ἀχώρητος, ἀκατάληπτος, ἀπερινόητος καὶ ἀνεκδιήγητος, δηλαδή ἀπρόσιτος διὰ τῶν γνωστικῶν λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν τὸν ὀνομάσωμεν τὸν περιορίζομεν, λέγομεν κτίσμα, ἂν τὸν εἴπωμεν φῶς λέγομεν ποίημα του, ἂν τὸν εἴπωμεν Λόγον λέγομεν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἂν τὸν εἴπωμεν Νοῦν λέγομεν φρόνησιν αὐτοῦ.

Ἄνευρίσκομεν ἐν ἀφθονίᾳ τὸ κοσμολογικὸν στοιχεῖον εἰς τὸ σύγγραμμα. Ὁ Θεὸς ἐδημιούργησεν ἐκ τοῦ μηδενὸς ὅ,τι ἠθέλησε καὶ καθὼς ἠθέλησε²¹· τὸ νὰ δημιουργῆ ὅ,τι θέλει ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς δημιουργικότητος. Ἡ πλατωνικὴ αἰωνιότης, καταλύουσα τὴν μοναρχίαν, εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν ἄποψιν ταύτην. Εἰς τὰ κτίσματα ἔχει ἀποτυπωθῆ ἡ σοφία, ἡ πρόνοια, τὸ κάλλος τοῦ Δημιουργοῦ. Κατὰ παλαιότερα πρότυπα ὁ Θεόφιλος ἐτυμολογεῖ τὸ ὄνομα «Θεὸς» ἐκ τοῦ «τεθεικέναι» καὶ «θέειν», δηλαδή ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ ἢ ὁποῖα θέτει εἰς κίνησιν τὸ πᾶν²². Οὕτως ὁ ἀπολογητὴς ἐκφεύγει ἀπὸ τὴν ἀνάγκην καθορισμοῦ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ περιορίζεται εἰς τὴν προσέγγισιν τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ.

Ὁ Λόγος, ὑπουργὸς τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργίαν, ὠμίλει πρὸς τὸν Ἀδὰμ καὶ κατήρχετο εἰς τοὺς προφήτας. Ἦτο προαιωνίως εἰς τὰ σπλάγχνα τοῦ Θεοῦ ὡς Λόγος ἐνδιάθετος, ἀλλ' ὅτε οὗτος ἀπεφάσισε νὰ προέλθῃ εἰς τὴν δημιουργίαν, πρὸ τῶν ὄλων ἐγέννησε τὸν Λόγον προφορικὸν²³ μετὰ τῆς Σοφίας· οὕτω συνεκροτήθη ἡ Τριάς. Ὁ Θεόφιλος εἶναι ὁ πρῶτος ρητῶς ἀναφέρων τὸ ὄνομα «Τριάς» συγγραφεὺς καὶ πράττει τοῦτο ἐντὸς τυπολογικοῦ πλαισίου. «Ὡσαύτως καὶ αἱ τρεῖς ἡμέραι

20. Πρὸς Αὐτόλυκον 1,2.

21. Πρὸς Αὐτόλυκον 1,2.

22. Πρὸς Αὐτόλυκον 1,3.

23. Πρὸς Αὐτόλυκον 2,22.

πρὸ τῶν φωστήρων γεγονυῖαι τύποι εἰσὶ τῆς Τριάδος, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Λόγου καὶ τῆς Σοφίας αὐτοῦ»²⁴.

Ἀποδίδων ἐξαιρετικὴν ἀξίαν εἰς τὸν ἄνθρωπον, τολμᾷ νὰ τοποθετήσῃ αὐτὸν εἰς θέσιν περίβλεπτον εὐθὺς μετὰ τὰ πρόσωπα τῆς Τριάδος. Ἀφοῦ λέγει τὰ ἀνωτέρω περὶ Τριάδος, προσθέτει ὅτι ἡ τετάρτη ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐδημιουργήθησαν οἱ φωστῆρες, εἶναι τύπος τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἔχοντος ἀνάγκην τοῦ φωτός· οὕτω συγκροτεῖται τετράς· Θεός, Λόγος, Σοφία, Ἄνθρωπος²⁵. Εἰς τὴν διατύπωσιν ταύτην εἶναι εὐλογον νὰ ἀναζητηθῇ ἐπίδρασις ἐκ τῆς πλατωνικῆς ιδεολογίας καὶ τῆς γνωστικῆς αἰωνολογίας, ἀλλ' ἡ τόσον ὑψηλὰ τοποθέτησις τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου δὲν ὀφείλεται εἰς πρωτογενῆ ἀξίαν αὐτοῦ.

Ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὑστερογενής, ἀποκτᾶται διὰ προοδευτικῆς τελειώσεως ἀπὸ τῆς νηπιακῆς καταστάσεως. «Τῇ δὲ οὔσῃ ἡλικίᾳ ὅδε Ἀδὰμ ἔτι νήπιος ἦν· διὸ οὐπω ἠδύνατο τὴν γνῶσιν κατ' ἀξίαν χωρεῖν»²⁶. Διὰ τοῦτο καὶ πρὸς σταθεροποιήσιν, ὁ Θεὸς τοῦ ἀπηγόρευσε τὴν βρῶσιν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς γνώσεως. Εἶναι ὅμως οὕτω δυσεξήγητον πῶς ἔπειτα ὁ Θεόφιλος ἀποδίδει τὴν πτώσιν εἰς τὴν κακὴν χρῆσιν τοῦ αὐτεξουσίου, ἐφ' ὅσον τὸ νήπιον δὲν εἶναι αὐτεξούσιον.

Διὰ τῆς πτώσεως ὁ ἄνθρωπος ἔχασε τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταστῇ ἀθάνατος, διότι προηγουμένως δὲν ἦτο οὔτε θνητὸς οὔτε ἀθάνατος, «οὔτε οὖν ἀθάνατον αὐτὸν ἐποίησεν, οὔτε μὴν θνητόν, ἀλλὰ δεκτικὸν ἀμφοτέρων, ἵνα, εἰ ρέψῃ ἐπὶ τὰ τῆς ἀθανασίας, τηρήσας τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, μισθὸν κομίσηται παρ' αὐτοῦ τὴν ἀθανασίαν καὶ γένηται Θεός· εἰ δ' αὖ ἐπὶ τὰ τοῦ θανάτου πράγματα, παρακούσας τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς ἑαυτῷ αἴτιος ἦ τοῦ θανάτου»²⁷. Τὴν ἀπολεσθεῖσαν ταύτην ἀθανασίαν ἀνακτᾷ ὁ ἄνθρω-

24. Πρὸς Αὐτόλυκον 2,15. Τὸ Πνεῦμα ταυτίζεται καὶ ἄλλοῦ μὲ τὴν Σοφίαν, 1,7. 2,18.

25. Πρὸς Αὐτόλυκον 2,21.

26. Πρὸς Αὐτόλυκον 2,25.

27. Πρὸς Αὐτόλυκον 2,27.

πος, ἐφ' ὅσον ἐπωφεληθῆ τῶν μέσων τῆς θεογνωσίας καὶ τηρήση τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ.

Κατὰ τὸν Θεοφίλον ὁ πρωτόπλαστος δὲν ἔχασε διὰ τῆς παρακοῆς ἐξαίρετόν τι προσόν· ἔχασεν ἀπλῶς μίαν σπουδαίαν εὐκαιρίαν. Φαίνεται ὅτι ὄχι μόνον διὰ τὴν καθόλου ἀπολογητικὴν δομὴν τοῦ συγγράμματός του, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ὡς ἄνω λόγον τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ παραθεωρεῖται. Ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως τὰ ἐνταῦθα λεγόμενα ἀποτελοῦν τὸ κατὰ χριστιανικὴν ἐρμηνείαν περιεχόμενον τῆς Π. Διαθήκης καὶ τίποτε περισσότερον, ἀλλὰ μετ' αὐτὴν παρουσιάζεται τὸ κενὸν λόγῳ τῆς ἀπουσίας τοῦ Χριστοῦ τοῦ ὁποίου οὐδὲ τὸ ὄνομα ἀναφέρεται. Ἐὰν εἰς τὸ σύγγραμμα δὲν ἐμνημονεύοντο, ἔστω καὶ παρεμπιπτόντως οἱ ὄροι Τριάς, Ἐκκλησία, Χριστιανισμός, θὰ ἠδύνατο τοῦτο νὰ ἐκληφθῆ ὡς γραφὴν ὑπὸ Ἰουδαίου. Ὁ πελαγιανισμὸς εἶχε παλαιοτάτας ρίζας εἰς τὴν Ἀντιόχειαν.

Ἐπιφέρει ὁμοίως εἰς σπουδαιότατος ὑπαινιγμὸς περὶ τοῦ Χριστοῦ. «Εὐλογήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ ἐκ τῶν ὑδάτων γενόμενα, ὅπως ἦ τοῦτο εἰς δεῖγμα τοῦ μέλλειν λαμβάνειν τοὺς ἀνθρώπους εἰς μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν διὰ ὕδατος καὶ παλιγγενεσίας»²⁸. Τοιαύτη ριζικὴ μεταβολὴ –παλιγγενεσία δι' ὕδατος– εἰς τὸν ἄνθρωπον δὲν εἶναι δυνατὴ εἰμὴ ὡς συνέπεια τοῦ μεγάλου διὰ τὴν ἀνθρωπότητα γεγονότος τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο εἶπομεν ὅτι εἰς τὴν σιωπὴν τοῦ Θεοφίλου συνετέλεσεν καὶ ἡ ἀπολογητικὴ οἰκονομία τοῦ συγγράμματος, προοριζομένου εἰς χρῆσιν τῶν ἐκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οὗτος εἰς τὰ ἀπολεσθέντα ἔργα του ἔδιδεν ἴσως τὴν πρέπουσαν θέσιν εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο.

Ἐπιφέρει σοβαρὰ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Θεοφίλου ἐπὶ τοὺς μετὰ ταῦτα θεολόγους. Ὁ μετ' ὀλίγας δεκαετίας παρατηρηθεὶς ζῆλος διὰ τὴν θεραπείαν τῆς χρονογραφίας ἔχει τὴν ρίζαν του εἰς αὐτόν. Ἡ περὶ νηπιακῆς καταστάσεως τοῦ πρωτοπλάστου ἀντίλη-

28. Πρὸς Αὐτόλυκον 2,16.

ψις παρελήφθη ὑπὸ τοῦ Εἰρηναίου. Ἄλλ' ἴσως ἡ ἐπίδρασις τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἐπὶ τὴν μεταγενεστέραν ἐξέλιξιν τῆς ἀντιοχειανῆς θεολογίας ὑπῆρξεν εὐρυτέρα ἀπὸ ὅσον συνήθως πιστεύεται.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

Τὸ κείμενον βασίζομεν εἰς τὰς ἐκδόσεις Otto καὶ Bardy, αἱ ὁποῖαι οὐσιαστικῶς ταυτίζονται, μετὰ παραβολῆς τοῦ βασικοῦ κώδικος Marc. Gr. 496 τῆς Βενετίας (M). Σημειώνομεν τὰς χρησιμοποιουμένας ὑφ' ἡμῶν διορθώσεις, τὰς περισσοτέρας τῶν ὁποίων προετείναμεν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1957. Ὁ κῶδιξ Bodleianus Miscell. 25 σημειώνεται μὲ τὸ Β καὶ ὁ Paris. Graec. 887 (περιέχων μόνον τὸ τρίτον βιβλίον) μὲ τὸ Π. Αἱ ἰδικαί μας διορθώσεις εἰσάγονται μὲ τὸ Χ.

Ἐκδόσεις

Ἐκδίδεται μετὰ τῶν λοιπῶν ἀπολογητῶν καὶ αὐτοτελῶς. Ἡ τελευταία ἔκδοσις τοῦ G. Bardy, *Sources Chrétiennes*, 20 Paris 1948, δὲν εἶναι κριτικὴ καὶ ἀκολουθεῖ τὸ κείμενον τοῦ Otto μὲ μικρὰς διορθώσεις.

Γ. ΚΑΡΑΒΑΓΓΕΛΗ, *Ἡ περὶ Θεοῦ διδασκαλία Θεοφίλου τοῦ Ἀντιοχείας*, Leipzig 1891.

O. GROSS, *Die Weltentstehungslehre des Theophilus von Antiochia*, Leipzig 1895.

O. GROSS, *Gotteslehre des Theophilus von Antiochia*, Chemnitz 1895.

A. POMMICH, *Des Apologeten Theophilus von Antiochien Gottes und Logoslehre*, Leipzig 1904.

F. LOOFS, *Theophilus von Antiochien adversus Marcionem und die andern theologischen Quellen bei Irenäus, Texte und Untersuchungen* 46,2, Leipzig 1930.

R. M. GRANT, «Theophilus of Antioch to Autolycus», *Harvard Theol. Review* 40 (1947), 227–256.

R. M. GRANT, «The Problem of Theophilus», *Harvard Theol. Review* 43 (1950), 179–196.

T. RÜSCH, *Die Entstehung der Lehre von Heiligen Geist bei Ignatius von Antiochia, Theophilus von Antiochia und Irenäus*, Zürich 1952.

Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ὁ Θεόφιλος Ἀντιοχείας περὶ Ἀνθρώπου*, Θεσσαλονίκη 1957. Τὸ αὐτὸ ἐν *Θεολογικαῖς Μελέταις* 1, Θεσσαλονίκη 1973, 243–272.

R.M. GRANT, «Notes on the Text of Theophilus», *Vig. Christianae* 12 (1958), 136–144.

R.M. GRANT, «Scripture, Rhetoric, and Theology in Theophilus», *Vig. Christianae* 13 (1959), 33–45.

ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΛΥΚΟΝ

ΚΕΙΜΕΝΟΝ – ΜΕΤΑΔΡΑΣΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ Α΄

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1 Στωμύλον μὲν οὖν στόμα καὶ φράσις εὐεπῆς τέρψιν παρέχει
καὶ ἔπαινον πρὸς κενὴν δόξαν ἀθλίοις ἀνθρώποις ἔχουσι τὸν
νοῦν κατεφθαρμένον· ὁ δὲ τῆς ἀληθείας ἐραστῆς οὐ προσέχει
λόγοις μεμιαμμένοις, ἀλλὰ ἐξετάζει τὸ ἔργον τοῦ λόγου τί καὶ
5 ὁποῖόν ἐστιν. Ἐπειδὴ οὖν, ὦ ἑταῖρε, κατέπληξάς με λόγοις κε-
νοῖς καυχησάμενος ἐν τοῖς θεοῖς σου τοῖς λιθίνοις καὶ ξυλίνοις,
έλατοῖς τε καὶ χωνευτοῖς καὶ πλαστοῖς καὶ γραπτοῖς, οἱ οὔτε
βλέπουσιν οὔτε ἀκούουσιν (εἰσὶ γὰρ εἰδῶλα καὶ ἔργα χειρῶν ἀν-
θρώπων), ἔτι δὲ φῆς με καὶ Χριστιανὸν ὡς κακὸν τοῦνομα φο-
10 ροῦντα, ἐγὼ μὲν οὖν ὁμολογῶ εἶναι Χριστιανός, καὶ φορῶ τὸ
θεοφιλὲς ὄνομα τοῦτο ἐλπίζων εὐχρηστος εἶναι τῷ Θεῷ. Οὐ
γὰρ ὡς σὺ ὑπολαμβάνεις, χαλεπὸν εἶναι τοῦνομα τοῦ Θεοῦ, οὔ-
τως ἔχει· ἴσως δὲ ἔτι αὐτὸς σὺ ἄχρηστος ὦν τῷ Θεῷ περὶ τοῦ
Θεοῦ οὔτως φρονεῖς.

1. Βλ. Πρὸς Διόγνητον 2,2 καὶ ἄλλα κείμενα.

ΒΙΒΛΙΟΝ Α΄

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1 Φλύαρον στόμα καὶ καλλιεπῆς φράσις προσφέρει τέρψιν καὶ ἔπαινον κενοδοξίας εἰς ἀθλίους ἀνθρώπους ἔχοντας τὸν νοῦν διεφθαρμένον, ἐνῶ ὁ φίλος τῆς ἀληθείας δὲν προσέχει εἰς μιαρὸς λόγους, ἀλλὰ ἐξετάζει τί εἶναι καὶ ὅποιον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ λόγου. Ἐπειδὴ λοιπόν, ὦ φίλε, μὲ κατέπληξες μὲ κενὸς λόγους, καυχηθεὶς εἰς τοὺς θεοὺς σου τοῦ λιθίνους καὶ ξυλίνους, σφυρηλάτους καὶ χωνευτούς, πλαστοὺς καὶ ζωγραφιστοὺς, οἱ ὅποιοι οὔτε βλέπουν οὔτε ἀκούουν (διότι εἶναι εἰδῶλα καὶ ἔργα ἀνθρωπίνων χειρῶν)¹, ἔπειτα δὲ λέγεις ὅτι ὡς Χριστιανὸς φέρω κακὸν ὄνομα, ἐγὼ λοιπόν ὁμολογῶ ὅτι εἶμαι Χριστιανὸς καὶ φορῶ τὸ θεοφιλὲς τοῦτο ὄνομα, ἐλπίζων ὅτι θὰ εἶμαι εὐχρηστος² εἰς τὸν Θεόν. Διότι δὲν συμβαίνει, ὅπως νομίζεις ἐσύ, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ εἶναι δυσβάστακτον· ἴσως ἔχεις αὐτὴν τὴν γνώμην περὶ τοῦ Θεοῦ, διότι ἀκόμη σὺ ὁ ἴδιος εἶσαι ἄχρηστος εἰς τὸν Θεόν.

2. Συγκρίνεται καὶ ἐδῶ κατὰ παρετυμολογίαν ὁ Χριστιανὸς μὲ τὸν Χρηστὸν. Βλ. καὶ ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Α΄ Ἀπολογία* 4,1.

ΘΕΟΓΝΩΣΙΑ

2 Ἄλλὰ καὶ ἐὰν φῆς, «δειξόν μοι τὸν Θεόν σου», κάγω σοι εἶ-
 ποιμι ἄν, «δειξόν μοι τὸν ἄνθρωπόν σου κάγω σοι δείξω τὸν
 Θεόν μου». Ἐπεὶ δεῖξον βλέποντας τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς
 σου, καὶ τὰ ὦτα τῆς καρδίας σου ἀκούοντα. Ὡσπερ γὰρ οἱ βλέ-
 5 ποντες τοῖς ὀφθαλμοῖς τοῦ σώματος κατανοοῦσι τὴν τοῦ βίου
 καὶ ἐπίγειον πραγματείαν, ἅμα δοκιμάζοντες τὰ διαφέροντα,
 ἦτοι φῶς ἢ σκότος, ἢ λευκὸν ἢ μέλαν, ἢ ἀειδὲς ἢ εὐμορφον, ἢ
 εὐρυθμον καὶ εὐμετρον ἢ ἄρρυθμον καὶ ἄμετρον, ἢ ὑπέρμετρον
 ἢ κόλουρον, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ὑπ' ἀκοὴν πίπτοντα, ἢ ὀξύφωνα
 10 ἢ βαρύφωνα ἢ ἠδύφωνα, οὕτως ἔχει ἄν καὶ περὶ τὰ ὦτα τῆς
 καρδίας καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοὺς τῆς ψυχῆς δύνασθαι Θεὸν θε-
 ἀσασθαι. Βλέπεται γὰρ Θεὸς τοῖς δυναμένοις αὐτὸν ὁρᾶν, ἐπὶ
 ἔχουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνεωγμένους τῆς ψυχῆς. Πάντες μὲν γὰρ
 ἔχουσι τοὺς ὀφθαλμούς, ἀλλὰ ἔνιοι ὑποκεχυμένους καὶ μὴ βλέ-
 15 ποντας τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Καὶ οὐ παρὰ τὸ μὴ βλέπειν τοὺς τυ-
 φλοὺς ἤδη καὶ οὐκ ἔστιν τὸ φῶς τοῦ ἡλίου φαῖνον, ἀλλὰ ἑαυτοὺς
 αἰτιάσθωσαν οἱ τυφλοὶ καὶ τοὺς ἑαυτῶν ὀφθαλμούς.

Οὕτως καὶ σύ, ὦ ἄνθρωπε, ἔχεις ὑποκεχυμένους τοὺς
 ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς σου ὑπὸ τῶν ἁμαρτημάτων καὶ τῶν πρά-
 20 ξεῶν σου τῶν πονηρῶν. Ὡσπερ ἔσοπτρον ἐστιλβωμένον,
 οὕτω δεῖ τὸν ἄνθρωπον ἔχειν καθαρὰν ψυχὴν. Ἐπὶ οὖν ἢ ἰὸς
 ἐν τῷ ἐσόπτρῳ, οὐ δύναται ὁρᾶσθαι τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνθρώ-
 που ἐν τῷ ἐσόπτρῳ· οὕτω καὶ ὅταν ἢ ἁμαρτία ἐν τῷ ἀνθρώπῳ,
 οὐ δύναται ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος θεωρεῖν τὸν Θεόν. Δεῖξον οὖν
 25 καὶ σὺ σεαυτόν, εἰ οὐκ εἶ μοιχός, εἰ οὐκ εἶ πόρνος, εἰ οὐκ εἶ ἀρ-

3. Βλ. ὁμοία εἰς ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΝ, *De symbolo III*, «dicit paganus: Ostende

Η ΘΕΟΓΝΩΣΙΑ

2 Ἄλλα καὶ ἂν εἴπης, 'δειξέ μου τὸν Θεόν σου', θὰ σοῦ εἶπω καὶ ἐγώ, 'δειξέ μου τὸν ἄνθρωπόν σου καὶ ἐγώ θὰ σοῦ δείξω τὸν Θεόν μου'³. Δείξε πράγματι τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς σου βλέποντας καὶ τὰ ὦτα τῆς καρδίας σου ἀκούοντα. Διότι, ὅπως οἱ βλέποντες μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ σώματος παρατηροῦν τὰ βιωτικὰ καὶ ἐπίγεια πράγματα, ἀντιλαμβανόμενοι συγχρόνως τὰς ἐν προκειμένῳ διαφοράς, ἤτοι φῶς ἢ σκότος, λευκὸν ἢ μέλαν, ἀειδὲς ἢ εὐμορφον, εὐρυθμον καὶ εὐμετρον ἢ ἄρρυθμον καὶ ἄμετρον, ὑπέμετρον ἢ κόλουρον, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ὑποπίπτοντα εἰς τὴν ἀκοήν, ἤτοι ὀξύφωνα ἢ βαρύφωνα ἢ γλυκύφωνα, οὕτω πρέπει νὰ συμβαίνη καὶ μὲ τὰ ὦτα τῆς καρδίας καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς, νὰ δύνανται νὰ βλέπουν τὸν Θεόν. Διότι ὁ Θεὸς βλέπεται ἀπὸ τοὺς δυναμένους νὰ τὸν βλέπουν, ἐὰν ἔχουν ἀνοιγμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς. Πράγματι ὅλοι ἔχουν ὀφθαλμούς, ἀλλὰ μερικοὶ τοὺς ἔχουν προσβεβλημένους ἀπὸ καταρράκτην καὶ μὴ βλέποντας τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν βλέπουν οἱ τυφλοὶ δὲν σημαίνει ἤδη ὅτι δὲν ὑπάρχει τὸ φῶς τοῦ ἡλίου διὰ νὰ φέγγη, ἀλλ' ἄς κατηγορήσουν ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ὀφθαλμούς των οἱ τυφλοὶ περὶ τούτου.

Οὕτω καὶ σύ, ὦ ἄνθρωπε, ἔχεις τοὺς ὀφθαλμούς σου προσβεβλημένους ἀπὸ ἀσθένειαν λόγῳ τῶν ἀμαρτημάτων καὶ τῶν πονηρῶν σου πράξεων. Ὡσὰν στίλβοντα καθρέπτην, οὕτω καθαρὰν πρέπει νὰ ἔχη ὁ ἄνθρωπος τὴν ψυχὴν. Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχη ἐλάττωμα εἰς τὸν καθρέπτην, δὲν εἶναι δυνατὸν τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνθρώπου νὰ φανῇ εἰς τὸν καθρέπτην· οὕτω καὶ ὅταν ὑπάρχη ἀμαρτία εἰς τὸν ἄνθρωπον, δὲν δύναται ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος νὰ θεωρῇ τὸν Θεόν. Δείξε λοιπὸν καὶ σὺν τὸν ἑαυτόν σου, ἐὰν δὲν εἶσαι μοιχός, ἐὰν δὲν εἶσαι πόρνος, ἐὰν δὲν εἶσαι

mihī quem colis».

σενοκοίτης, εἰ οὐκ εἶ ἄρπαξ, εἰ οὐκ εἶ ἀποστερητής, εἰ οὐκ εἶ ὀργίλος, εἰ οὐ φθονερός, εἰ οὐκ ἀλαζών, εἰ οὐχ ὑπερόπτης, εἰ οὐ πλήκτης, εἰ οὐ φιλάργυρος, εἰ οὐ γονεῦσιν ἀπειθής, εἰ οὐ τὰ τέκνα σου πωλεῖς. Τοῖς γὰρ ταῦτα πράσσουσιν ὁ Θεὸς οὐκ ἐμφανίζεται, ἐὰν μὴ πρῶτον ἑαυτοὺς καθαρίσωσιν ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ. Καὶ σοὶ οὖν ἅπαντα ἐπισκοπεῖ, καθάπερ ὕλης ἐπιφορά, ἐπὶ γένηται τοῖς ὀφθαλμοῖς πρὸς τὸ μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου· οὕτω καὶ σοί, ὦ ἄνθρωπε, ἐπισκοτοῦσιν αἱ ἀσεβειαὶ πρὸς τὸ μὴ δύνασθαί σε ὁρᾶν τὸν Θεόν.

310 Ἐρεῖς οὖν μοι· «σὺ ὁ βλέπων διήγησαί μοι τὸ εἶδος τοῦ Θεοῦ». Ἄκουε, ὦ ἄνθρωπε· τὸ μὲν εἶδος τοῦ Θεοῦ ἄρρητον καὶ ἀνέκφραστόν ἐστιν, μὴ δυνάμενον ὀφθαλμοῖς σαρκίνοις ὁραθῆναι. Δόξη γὰρ ἐστὶν ἀχώρητος, μεγέθει ἀκατάληπτος, ὕψει ἀπερινόητος, ἰσχυρῶς ἀσύγκριτος, σοφίᾳ ἀσυμβίβαστος, ἀγαθωσύνη 15 ἀμίμητος, καλοποιῖα ἀνεκδιήγητος. Εἰ γὰρ φῶς αὐτὸν εἶπω, ποίημα αὐτοῦ λέγω· εἰ λόγον εἶπω, ἀρχὴν αὐτοῦ λέγω· νοῦν ἐὰν εἶπω, φρόνησιν αὐτοῦ λέγω· πνεῦμα ἐὰν εἶπω, ἀναπνοὴν αὐτοῦ λέγω· σοφίαν ἐὰν εἶπω, γέννημα αὐτοῦ λέγω· ἰσχύον ἐὰν εἶπω, κράτος αὐτοῦ λέγω· δύναμιν ἐὰν εἶπω, ἐνέργειαν αὐτοῦ λέγω· 20 πρόνοιαν ἐὰν εἶπω, ἀγαθωσύνην αὐτοῦ λέγω· βασιλείαν ἐὰν εἶπω, δόξαν αὐτοῦ λέγω· Κύριον ἐὰν εἶπω, κριτὴν αὐτὸν λέγω· κριτὴν ἐὰν εἶπω, δίκαιον αὐτὸν λέγω· πατέρα ἐὰν εἶπω, ἀγάπην αὐτὸν λέγω· πῦρ ἐὰν εἶπω, τὴν ὀργὴν αὐτοῦ λέγω.

Ἐρεῖς οὖν μοι, ὀργίζεται Θεός; Μάλιστα· ὀργίζεται τοῖς τὰ 25 φαῦλα πράσσουσιν, ἀγαθὸς δὲ καὶ χρηστὸς καὶ οἰκτίρμων ἐστὶν

ἀρσενοκοίτης, ἐὰν δὲν εἶσαι ἄρπαξ, ἐὰν δὲν εἶσαι ἀποστερητής, ἐὰν δὲ εἶσαι ὀργίλος, ἐὰν ὄχι φθονερός, ἐὰν ὄχι ἀλαζών, ἐὰν ὄχι ὑπερόπτης, ἐὰν ὄχι ὑβριστής, ἐὰν ὄχι φιλάργυρος, ἐὰν ὄχι ἀπειθής εἰς τοὺς γονεῖς, ἐὰν δὲν πωλῆς τὰ τέκνα σου. Διότι εἰς τοὺς πράττοντας ταῦτα δὲν ἐμφανίζεται ὁ Θεός, ἐὰν πρῶτον δὲν καθαρίσουν ἑαυτοὺς ἀπὸ πάντα μολυσμὸν. Καὶ σὲ λοιπὸν σκοτίζουν ὅλα, ὡσὰν ὅταν ἔλθῃ εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξαφνικὰ κάποιον ἀντικείμενον, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ἀτενίσουν τὸ φῶς τοῦ ἡλίου· οὕτω, ἄνθρωπε, σκοτίζουν καὶ σὲ αἱ ἀσέβειαι διὰ νὰ μὴ δύνασαι νὰ βλέπῃς τὸν Θεόν⁴.

3 Θὰ μοῦ εἴπῃς λοιπὸν· 'σὺ ὁ ὁποῖος βλέπεις περιγραψέ μου τὴν μορφήν τοῦ Θεοῦ'. Ἄκουε, ὦ ἄνθρωπε· ἡ μὲν μορφή τοῦ Θεοῦ εἶναι ἄρρητος καὶ ἀνέκφραστος, μὴ δυναμένη νὰ θεωρηθῇ ἀπὸ σαρκίνοὺς ὀφθαλμοὺς. Διότι κατὰ τὴν δόξαν εἶναι ἀχώρητος, κατὰ τὸ μέγεθος ἀπεριόριστος, κατὰ τὸ ὕψος ἀπερινόητος, κατὰ τὴν ἰσχὺν ἀσύγκριτος, κατὰ τὴν σοφίαν ἀφθαρτος, κατὰ τὴν ἀγαθωσύνην ἀμίμητος, κατὰ τὴν καλοποιῖαν ἀνέκφραστος. Ἐὰν τὸν εἴπω φῶς, λέγω ποίημα αὐτοῦ· ἐὰν τὸν εἴπω λόγον, λέγω δύναμιν αὐτοῦ· ἐὰν τὸν εἴπω νοῦν, λέγω τὴν φρόνησιν αὐτοῦ· ἐὰν τὸν εἴπω πνεῦμα, λέγω τὴν ἀναπνοὴν αὐτοῦ· ἐὰν τὸν εἴπω σοφίαν, λέγω γέννημα αὐτοῦ· ἐὰν τὸν εἴπω ἰσχύν, λέγω τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ· ἐὰν τὸν εἴπω δύναμιν, λέγω ἐνέργειαν αὐτοῦ· ἐὰν τὸν εἴπω πρόνοιαν, λέγω τὴν ἀγαθωσύνην αὐτοῦ· ἐὰν τὸν εἴπω βασιλείαν, λέγω τὴν δόξαν αὐτοῦ· ἐὰν τὸν εἴπω Κύριον, τὸν λέγω κριτὴν· ἐὰν τὸν εἴπω κριτὴν, τὸν λέγω δίκαιον· ἐὰν τὸν εἴπω πατέρα, τὸν λέγω ἀγάπην· ἐὰν τὸν εἴπω πῦρ, λέγω τὴν ὀργὴν αὐτοῦ⁵.

Θὰ μοῦ εἴπῃς λοιπὸν, ὀργίζεται ὁ Θεός; Μάλιστα, ὀργίζεται ἐναντίον ἐκείνων οἱ ὁποῖοι πράττουν τὰ φαῦλα, ἀλλ' εἶναι

4. Ἡ γλῶσσα τοῦ Θεοφίλου εἶναι σκληρά, ὅπερ δικαιολογεῖται ἂν τὸ βιβλίον ἀπευθύνεται ὄχι εἰς τὸν φίλον Αὐτόλυκον ἀλλὰ γενικῶς εἰς πάντα εἰδωλολάτρην συνομιλητήν.

5. Εἰς τὴν ρυθμικὴν αὐτὴν ἐκθεσιν τονίζεται καθ' ὑπερβολὴν ἢ ὑπερβατικότης, τὸ ἀκατάληπτον καὶ τὸ ἀνώνυμον τοῦ Θεοῦ.

ἐπὶ τοὺς ἀγαπῶντας καὶ φοβουμένους αὐτόν· παιδευτῆς γάρ ἐστιν τῶν θεοσεβῶν καὶ πατὴρ τῶν δικαίων, κριτῆς δὲ καὶ κολαστῆς τῶν ἀσεβῶν.

4 Ἄναρχος δὲ ἐστίν, ὅτι ἀγέννητός ἐστιν· ἀναλλοίωτος δέ, κα-
5 θότι ἀθάνατός ἐστιν. Θεὸς δὲ λέγεται διὰ τὸ τεθεικέναι τὰ πάντα ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ ἀσφαλείᾳ, καὶ διὰ τὸ θέειν· τὸ δὲ θέειν ἐστὶν τὸ τρέχειν καὶ κινεῖν καὶ ἐνεργεῖν καὶ τρέφειν καὶ προνοεῖν καὶ κυβερνᾶν καὶ ζωοποιεῖν τὰ πάντα. Κύριος δὲ ἐστίν διὰ τὸ κυριεύειν αὐτόν τῶν ὄλων, Πατὴρ δὲ διὰ τὸ εἶναι αὐτόν Πατέρα τῶν
10 ὄλων, δημιουργὸς δὲ καὶ ποιητῆς διὰ τὸ αὐτόν εἶναι κτίστην καὶ ποιητὴν τῶν ὄλων, ὕψιστος δὲ διὰ τὸ εἶναι αὐτόν ἀνώτερον τῶν πάντων, παντοκράτωρ δὲ ὅτι αὐτὸς τὰ πάντα κρατεῖ καὶ ἐμπεριέχει. Τὰ γὰρ ὕψη τῶν οὐρανῶν καὶ τὰ βάθη τῶν ἀβύσσων καὶ τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ ἐστίν, καὶ οὐκ ἐστίν
15 τόπος τῆς καταπαύσεως αὐτοῦ. Οὐρανοὶ μὲν γὰρ ἔργον αὐτοῦ εἰσιν, γῆ ποίημα αὐτοῦ ἐστίν, θάλασσα κτίσμα αὐτοῦ ἐστίν, ἄνθρωπος πλάσμα καὶ εἰκὼν αὐτοῦ ἐστίν, ἥλιος καὶ σελήνη καὶ ἀστέρες στοιχεῖα αὐτοῦ εἰσιν, εἰς σημεῖα καὶ εἰς καιροὺς καὶ εἰς ἡμέρας καὶ εἰς ἐνιαυτοὺς γεγονότα, πρὸς ὑπηρεσίαν καὶ δου-
20 λείαν ἀνθρώπων. Καὶ τὰ πάντα ὁ Θεὸς ἐποίησεν ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι, ἵνα διὰ τῶν ἔργων γινώσκηται καὶ νοηθῇ τὸ μέγεθος αὐτοῦ.

5 Καθάπερ γὰρ ψυχὴ ἐν ἀνθρώπῳ οὐ βλέπεται, ἀόρατος οὐσα ἀνθρώποις, διὰ δὲ τῆς κινήσεως τοῦ σώματος νοεῖται, οὐ-
25 τως ἔχει ἂν καὶ τὸν Θεὸν μὴ δύνασθαι ὄραθῆναι ὑπὸ ὀφθαλμῶν ἀνθρωπίνων, διὰ δὲ τῆς προνοίας καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ βλέπεται καὶ νοῆται.

Ἦν τρόπον γὰρ καὶ πλοῖον θεασάμενός τις ἐν θαλάσῃ κα-

9 Πατέρα X (= πρᾶ) πρὸ ME

24 μετὰ νοεῖται προστίθ. ἢ ψυχὴ κωδ. γλώσσημα X

ἀγαθὸς καὶ χρηστὸς καὶ οἰκτίρμων πρὸς τοὺς ἀγαπῶντας καὶ φοβουμένους αὐτόν· διότι εἶναι ἐκπαιδευτὴς τῶν θεοσεβῶν καὶ πατὴρ τῶν δικαίων, κριτὴς δὲ καὶ τιμωρὸς τῶν ἀσεβῶν.

4 Εἶναι δὲ ἄναρχος, διότι εἶναι ἀγέννητος, καὶ ἀναλλοίωτος, καθότι εἶναι ἀθάνατος. Θεὸς δὲ λέγεται διότι ἔχει θέσει τὰ πάντα ἐπὶ τῆς ἰδικῆς του ἀσφαλείας καὶ διότι θέει⁶. Θέειν δὲ εἶναι τὸ τρέχειν καὶ κινεῖν καὶ ἐνεργεῖν καὶ τρέφειν καὶ προνοεῖν καὶ κυβερνᾶν καὶ ζωοποιεῖν τὰ πάντα. Κύριος δὲ εἶναι διότι εἶναι πατὴρ τῶν ὄλων, δημιουργὸς δὲ καὶ ποιητὴς διότι εἶναι κτίστης καὶ ποιητὴς τῶν ὄλων, ὕψιστος δὲ διότι εἶναι ἀνώτερος τῶν πάντων, παντοκράτωρ δὲ διότι αὐτὸς κυριαρχεῖ καὶ περικλείει τὰ πάντα. Διότι τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν καὶ τὰ βάθη τῶν ἀβύσσων καὶ τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης εἶναι εἰς τὴν χεῖρά του, καὶ δὲν ὑπάρχει τόπος τῆς καταπαύσεως αὐτοῦ. Οἱ οὐρανοὶ εἶναι ἔργον αὐτοῦ, ἡ γῆ εἶναι ποίημα αὐτοῦ, ἡ θάλασσα εἶναι κτίσμα αὐτοῦ, ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλάσμα καὶ εἰκὼν αὐτοῦ, ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ οἱ ἀστέρες εἶναι στοιχεῖα αὐτοῦ, γενόμενα διὰ τὸ δίδουν σημεῖα καὶ μέτρον ὑπολογισμοῦ τῶν ἐποχῶν, τῶν ἡμερῶν καὶ τῶν ἐτῶν⁷, πρὸς ἐξυπηρέτησιν καὶ δούλευσιν τῶν ἀνθρώπων. Καὶ τὰ πάντα ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς εἰς ὑπαρξιν ἐξ οὐκ ὄντων, διὰ τὸ γνωρίζεται καὶ κατανοῆται τὸ μέγεθος αὐτοῦ ἀπὸ τὰ ἔργα.

5 Πράγματι ὅπως ἡ ψυχὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον δὲν βλέπεται, διότι εἶναι ἀόρατος εἰς τοὺς ἀνθρώπους, νοεῖται δὲ διὰ τῆς κινήσεως τοῦ σώματος, οὕτω συμβαίνει καὶ ὁ Θεὸς νὰ μὴ δύναται νὰ θεαθῆ ὑπὸ ἀνθρωπίνων ὀφθαλμῶν, βλέπεται δὲ καὶ νοεῖται διὰ τῆς προνοίας καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ.

Καθ' ὃν τρόπον ὁ βλέπων πλοῖον εἰς τὴν θάλασσαν μὲ

6. Παρέχεται ἐδῶ διττὴ ἐτυμολογία τῆς λέξεως θεός. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον οἱ Πελασογοὶ ἔδωσαν τὸ ὄνομα θεός εἰς τὰς θείας προσωπικότητας ὡς «κόσμοφ θέντες» (*Ἱστορία* 2, 52). Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἐδόθη εἰς αὐτοὺς τοῦτο λόγῳ τῆς ιδιότητός των τοῦ θεῖν, τρέχειν, *Κράτης* 397D.

7. Βλ. Γεν. 1,14.

τηρτισμένον καὶ τρέχον καὶ κατερχόμενον εἰς λιμένα δῆλον ὅτι ἡγήσεται εἶναι ἐν αὐτῷ κυβερνήτην τὸν κυβερνῶντα αὐτό, οὕτω δεῖ νοεῖν εἶναι τὸν Θεὸν κυβερνήτην τῶν ὄλων, εἰ καὶ οὐ θεωρεῖται ὀφθαλμοῖς σαρκίνοις διὰ τὸ αὐτὸν ἀχώρητον εἶναι.

5 Εἰ γὰρ τῷ ἡλίῳ ἐλαχίστῳ ὄντι στοιχείῳ οὐ δύναται ἄνθρωπος ἀτενίσαι διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν θέρμην καὶ δύναμιν, πῶς οὐχὶ μᾶλλον τῇ τοῦ Θεοῦ δόξῃ ἀνεκφράστῳ οὔσῃ ἄνθρωπος θνήτὸς οὐ δύναται ἀντωπῆσαι;

Ἦν τὸν τρόπον γὰρ ροᾶ, ἔχουσα φλοιὸν τὸν περιέχοντα αὐτήν, 10 ἔνδον ἔχει μονὰς καὶ θήκας πολλὰς διαχωριζομένας διὰ ὑμένων καὶ πολλοὺς κόκκους ἔχει τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας, οὕτως ἢ πᾶσα κτίσις περιέχεται ὑπὸ Πνεύματος Θεοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ περιέχον σὺν τῇ κτίσει περιέχεται ὑπὸ χειρὸς Θεοῦ· ὥσπερ οὖν ὁ κόκκος τῆς ροᾶς ἔνδον κατοικῶν οὐ δύναται ὄραν τὰ ἔξω τοῦ 15 λέπους, αὐτὸς ὢν ἔνδον, οὕτως οὐδὲ ἄνθρωπος ἐμπεριεχόμενος μετὰ πάσης τῆς κτίσεως ὑπὸ χειρὸς Θεοῦ οὐ δύναται θεωρεῖν τὸν Θεόν.

Εἶτα βασιλεὺς μὲν ἐπίγειος πιστεύεται εἶναι, καίπερ μὴ πᾶσιν βλεπόμενος, διὰ δὲ νόμων καὶ διατάξεων αὐτοῦ καὶ ἔξου- 20 σιῶν καὶ δυνάμεων καὶ εἰκόνων νοεῖται, τὸ δὲ Θεὸν οὐ βούλει σὺ νοεῖσθαι διὰ ἔργων καὶ δυνάμεων;

6 Κατανόησον, ὦ ἄνθρωπε, τὰ ἔργα αὐτοῦ, καιρῶν μὲν κατὰ χρόνους ἀλλαγὴν καὶ ἀέρων τροπὰς, στοιχείων τὸν εὐτακτον δρόμον, ἡμερῶν τε καὶ νυκτῶν καὶ μηνῶν καὶ ἐνιαυτῶν τὴν εὐ- 25 τακτον πορείαν, σπερμάτων τε καὶ φυτῶν καὶ καρπῶν τὴν διάφορον καλλονήν, τὴν τε πολυποίκιλον γονὴν κτηνῶν, τετραπόδων καὶ πετεινῶν καὶ ἔρπετῶν καὶ νηκτῶν, ἐνύδρων τε καὶ ἐναλίων, ἢ τὴν ἐν αὐτοῖς τοῖς ζώοις δεδομένην σύνεσιν πρὸς τὸ

8. Βλ. ΚΙΚΕΡΩΝΟΣ, *De natura deorum* 2,34,87.

9. Ὅμοια λέγει ὁ ΕΙΡΗΝΑΙΟΣ, Ἔλεγχος 2,6,2.

ἔτοιμα τὰ κατάρτια νὰ τρέχη καὶ νὰ κατέρχεται εἰς λιμένα εἶναι φανερόν ὅτι θὰ ἀντιληφθῆ ὅτι ἐντὸς αὐτοῦ ὑπάρχει κυβερνήτης ὁ ὁποῖος τὸ κυβερνᾷ, οὕτω πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι κυβερνήτης τοῦ σύμπαντος, ἂν καὶ δὲν θεωρεῖται μὲ σαρκικούς ὀφθαλμούς, καθ' ὅσον εἶναι ἀχώρητος⁸.

Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἀτενίσῃ τὸν ἥλιον, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐλάχιστον στοιχεῖον, λόγῳ τῆς ὑπερβολικῆς θερμότητος καὶ δυνάμεως τῆς λάμψεώς του, πῶς δὲν εἶναι πολὺ περισσότερον ἀδύνατον νὰ κυττάξῃ θνητὸς ἄνθρωπος τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἢ ὁποῖα εἶναι ἀνεκφραστός;

Καθ' ὃν τρόπον τὸ ρόδιον, ἐντὸς τοῦ περιέχοντος αὐτοῦ φλοιοῦ ἔχει κελλία καὶ θήκας πολλὰς καὶ περιλαμβάνει πολλοὺς κόκκους κατοικοῦντας ἐντὸς αὐτοῦ, οὕτω ὁλόκληρος ἡ κτίσις περιέχεται ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ περιέχον περιέχεται μαζὶ μὲ τὴν κτίσιν εἰς τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ. Ὅπως λοιπὸν ὁ κόκκος τοῦ ροδίου κατοικῶν ἐντὸς δὲν δύναται νὰ βλέπῃ τὰ ἔξω τοῦ φλοιοῦ, ἀφοῦ αὐτὸς εἶναι μέσα, οὕτω οὔτε ἄνθρωπος περιεχόμενος μαζὶ μὲ ὅλην τὴν κτίσιν εἰς τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ δὲν δύναται νὰ θεωρῇ τὸν Θεόν.

Ἐπειτα εἰς ἐπίγειος βασιλεὺς πιστεύεται ὅτι ὑπάρχει, ἂν καὶ δὲν βλέπεται ἀπὸ ὄλους, διὰ δὲ τῶν νόμων, τῶν διατάξεων, τῶν ἐξουσιῶν, τῶν δυνάμεων καὶ τῶν εἰκόνων αὐτοῦ νοεῖται τὸν δὲ Θεὸν δὲν θέλεις ἐσὺ νὰ κατανοῆται δι' ἔργων καὶ δυνάμεων⁹;

- 6 Κατανόησε, ἄνθρωπε, τὰ ἔργα αὐτοῦ¹⁰ τὴν χρονικὴν ἐναλλαγὴν τῶν καιρῶν καὶ τὰς μεταβολὰς τῶν ἀέρων, τὸν εὐτακτον δρόμον τῶν ἀστέρων, τὴν τακτικὴν πορείαν τῶν ἡμερῶν, νυκτῶν, μηνῶν καὶ ἐτῶν, τὴν ποικίλην καλλονὴν τῶν σπερμάτων, φυτῶν καὶ καρπῶν, τὰ πολυποίκιλα γένη τῶν κτηνῶν, τετραπόδων, πτηνῶν, ἔρπετῶν καὶ κολυμβητικῶν, ἐνύδρων καὶ θαλασσινῶν, ἢ τὴν ἐντὸς τῶν ζώων ὑπάρχουσαν ἐνστικτώδη σύνεσιν

10. Τοιαύτην περιγραφὴν τῆς κοσμικῆς εὐταξίας συναντῶμεν καὶ εἰς τὸν ΚΛΗΜΕΝΤΑ ΡΩΜΗΣ, Α' πρὸς Κορινθίους 20 καὶ 33, στῳϊκῶς χρωματισμένην.

γεννᾶν καὶ ἐκτρέφειν, οὐκ εἰς ἰδίαν χρῆσιν, ἀλλὰ εἰς τὸ ἔχειν τὸν ἄνθρωπον, τὴν τε πρόνοιαν ἣν ποιεῖται ὁ Θεὸς ἐτοιμάζων τροφήν πάσῃ σαρκί, ἢ τὴν ὑποταγὴν ἣν ὠρικεν ὑποτάσσεσθαι τὰ πάντα τῇ ἀνθρωπότητι, πηγῶν τε γλυκερῶν καὶ ποταμῶν ἀενάσων ρύσιν, δρόσων τε καὶ ὄμβρων καὶ ὑετῶν τὴν κατὰ καιροὺς γινομένην ἐπιχορηγίαν, τὴν οὐρανίων παμποίκιον κίνησιν, Ἐωσφόρον ἀνατέλλοντα μὲν καὶ προσημαίνοντα ἔρχεσθαι τὸν τέλειον φωστῆρα, σύνδεσμόν τε Πλειάδος καὶ Ὠρίωνος, Ἄρκτουδρόν τε καὶ τὴν λοιπῶν ἄστρον χορείαν γινομένην ἐν τῷ 10κύκλῳ τοῦ οὐρανοῦ, οἷς ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ πᾶσιν ἴδια ὀνόματα κέκληκεν.

Οὗτος Θεὸς μόνος ὁ ποιήσας ἐκ σκότους φῶς ταμεῖά τε νότου καὶ θησαυροὺς ἀβύσσου καὶ ὄρια θαλασσῶν χιόνων τε καὶ χαλαζῶν θησαυρούς, συνάγων ὕδατα ἐν θησαυροῖς ἀβύσσου 15καὶ τὸ σκότος ἐν θησαυροῖς αὐτοῦ καὶ ἐξάγων τὸ φῶς τὸ γλυκὸ καὶ τὸ ποθεινὸν καὶ ἐπιτερπὲς ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ, ἀνάγων νεφέλας ἐξ ἐσχάτου τῆς γῆς καὶ ἀστραπᾶς πληθύνων εἰς ὑετόν, ὁ ἀποστέλλων τὴν βροντὴν εἰς φόβον καὶ προκαταγγέλλων τὸν κτύπον τῆς βροντῆς διὰ τῆς ἀστραπῆς, ἵνα μὴ ψυχὴ αἰφνιδίως 20ταραχθεῖσα ἐκψύξη, ἀλλὰ μὴν καὶ τῆς ἀστραπῆς τῆς κατερχομένης ἐκ τῶν οὐρανῶν τὴν αὐτάρκειαν ἐπιμετρῶν πρὸς τὸ μὴ ἐκκαῦσαι τὴν γῆν· εἰ γὰρ λάβοι τὴν κατεξουσίαν ἢ ἀστραπή, ἐκκαύσει τὴν γῆν, εἰ δὲ καὶ ἡ βροντὴ, καταστρέψει τὰ ἐν αὐτῇ.

7 Οὗτός μου Θεὸς ὁ τῶν ὄλων Κύριος, «ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν μόνος» καὶ θεὸς τὸ εὖρος τῆς ὑπ' οὐρανόν, «ὁ συνταράσσει τὸ κύτος τῆς θαλάσσης» καὶ ἠχῶν τὰ κύματα αὐτῆς, ὁ δεσπότης τοῦ κράτους αὐτῆς καὶ «τὸν σάλον τῶν κυμάτων κατα-

11. Βλ. Ψαλμ. 146,4. Ἰωβ 9,9.

12. Ψαλμ. 32,7.

13. Ψαλμ. 134,7.

διὰ γέννησιν καὶ ἐκτροφὴν, ὄχι πρὸς ἰδίαν χρῆσιν, ἀλλὰ διὰ νὰ ἔχη ὁ ἄνθρωπος, τὴν πρόνοιαν τὴν ὁποίαν δεικνύει ὁ Θεὸς ἐτοιμάζων τροφὴν διὰ πᾶσαν σάρκα, ἢ τὴν ὑποταγὴν τὴν ὁποίαν ὥρισε νὰ ἔχουν τὰ πάντα εἰς τοὺς ἀνθρώπους, τὴν ἀέναον ροὴν γλυκερῶν πηγῶν καὶ ποταμῶν, τὴν κατὰ καιροῦς πραγματοποιοιμένην ἐπιχορήγησιν δρόσου, βροχῆς καὶ ὑετοῦ, τὴν παμποίκιον κίνησιν, τὸν Ἐωσφόρον νὰ ἀνατέλλῃ καὶ νὰ προαναγγέλλῃ τὸν ἐρχομὸν τοῦ τελείου φωστῆρος, τὸν ἀστερισμὸν τῆς Πλειάδος καὶ τοῦ Ὠρίωνος, τὸν Ἀρκτοῦρον καὶ τὴν χορείαν τῶν λοιπῶν ἄστρον ἢ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὸν κύκλον τοῦ οὐρανοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα ὅλα ἡ πλουσία σοφία τοῦ Θεοῦ ἔδωσεν ἰδιαίτερα ὀνόματα¹¹.

Αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος Θεός, ὁ ποιήσας φῶς ἐκ σκότους, ταμεῖα ἀνέμου καὶ ἀποθήκας ἀβύσσου¹², ὄρια θαλασσῶν καὶ θησαυρῶν χιόνων καὶ χαλαζῶν, ὁ συνάγων ὕδατα εἰς τὰς ἀποθήκας ἀβύσσου καὶ τὸ σκότος εἰς τὰς ἀποθήκας αὐτοῦ καὶ ἐξάγων τὸ φῶς τὸ γλυκύ, τὸ ποθητόν, τὸ τερπνὸν ἀπὸ τὰς ἀποθήκας αὐτοῦ, ὁ ἀναβιβάζων νέφη ἀπὸ τὰ ἔσχατα τῆς γῆς καὶ πληθύνων ἀστραπὰς διὰ βροχὴν¹³, ὁ ἀποστέλλων τὴν βροντὴν πρὸς ἐκφοβισμὸν καὶ προαναγγέλλων τὸν κτύπον τῆς βροντῆς διὰ τῆς ἀστραπῆς, διὰ νὰ μὴ ξεχυλήσῃ ἡ ψυχὴ ταραχθεῖσα αἰφνιδίως, ἀλλὰ βεβαίως μετρῶν τὴν αὐτάρκειαν τῆς ἀστραπῆς τῆς κατερχομένης ἐκ τῶν οὐρανῶν διὰ νὰ μὴ κατακαύσῃ τὴν γῆν· διότι ἂν ἡ ἀστραπὴ λάβῃ τὴν ἐξουσίαν, θὰ καύσῃ τὴν γῆν, ἐὰν δὲ καὶ ἡ βροντὴ, θὰ καταστρέψῃ τὰ εἰς αὐτήν.

7 Αὐτὸς εἶναι ὁ Θεός μου, ὁ Κύριος τῶν ὅλων, «ὁ τεντώσας τὸν οὐρανὸν μόνος»¹⁴ καὶ ἀπλώσας τὴν ὑπὸ τὸν οὐρανόν, «ὁ συνταράσσων τὸ κύτος τῆς θαλάσσης»¹⁵ καὶ ἠχῶν τὰ κύματα αὐτῆς, ὁ δεσπότης τῆς δυνάμεως αὐτῆς καὶ «καταπραῦνων τὸν σάλον τῶν κυμάτων»¹⁶, ὁ θεμελιώσας τὴν γῆν ἐπὶ τῶν ὑδάτων¹⁷

14. Ἰωβ 9,8.

15. Ψαλμ. 64,8.

16. Ψαλμ. 88,10.

17. Ψαλμ. 23,2. 104,3.

πραΰνων», ὁ θεμελιώσας τὴν γῆν ἐπὶ τῶν ὑδάτων καὶ δοὺς πνεῦμα τὸ τρέφον αὐτήν, οὗ ἡ πνοὴ ζωογονεῖ τὸ πᾶν, ὅς ἐάν συσχητὸ πνεῦμα παρ' ἑαυτῶ ἐκλείψει τὸ πᾶν.

Τοῦτον λαλεῖς, ἄνθρωπε, τούτου τὸ πνεῦμα ἀναπνεῖς, τοῦτον ἀγνοεῖς. Τοῦτο δέ σοι συμβέβηκεν διὰ τὴν τύφλωσιν τῆς ψυχῆς καὶ πώρωσιν τῆς καρδίας σου. Ἀλλά, εἰ βούλει, δύνασαι θεραπευθῆναι· ἐπίδος σεαυτὸν τῷ ἰατρῷ καὶ παρακεντήσει σου τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς καὶ τῆς καρδίας. Τίς ἐστὶν ὁ ἰατρός; Ὁ Θεός, ὁ θεραπεύων καὶ ζωοποιῶν διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς σοφίας. Ὁ Θεὸς διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας ἐποίησε τὰ πάντα· «τῷ γὰρ λόγῳ αὐτοῦ ἐστερεώθησαν οἱ οὐρανοὶ καὶ τῷ Πνεύματι αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν». Κρατίστη ἐστὶν ἡ σοφία αὐτοῦ· «ὁ Θεὸς τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἠτοίμασε δὲ οὐρανοὺς φρονήσει, ἐν αἰσθήσει ἄβυσσοι ἐρράγησαν, νέφη δὲ 15 ἐρρύησαν δρόσους».

Εἰ ταῦτα νοεῖς, ἄνθρωπε, ἀγνῶς καὶ ὀσίως καὶ δικαίως ζῶν, δύνασαι ὁρᾶν τὸν Θεόν. Πρὸ παντὸς δὲ προηγείσθω σου ἐν τῇ καρδίᾳ πίστις καὶ φόβος ὁ τοῦ Θεοῦ, καὶ τότε συνήσεις ταῦτα. Ὄταν ἀπόθῃ τὸ θνητὸν καὶ ἐνδύσῃ τὴν ἀφθαρσίαν, τότε 20 ὄψῃ κατὰ ἀξίαν τὸν Θεόν. Ἀνεγερεῖ γὰρ σου τὴν σάρκα ἀθάνατον, ἐάν νῦν πιστεύσῃς αὐτῷ καὶ τότε ἐπιγνώσῃ ὅτι ἀδίκως κατελάλησας αὐτοῦ.

8 Ἀλλὰ ἀπιστεῖς νεκροὺς ἐγείρεσθαι; Ὄταν ἔσται, τότε πιστεύσεις θέλων καὶ μὴ θέλων· καὶ ἡ πίστις σου εἰς ἀπιστίαν λογισθήσεται, ἐάν μὴ νῦν πιστεύσῃς. Πρὸς τί δὲ καὶ ἀπιστεῖς; Ἡ οὐκ οἶδας ὅτι ἀπάντων πραγμάτων ἡ πίστις προηγεῖται; Τίς γὰρ

20 ἀνεγερεῖ X ἀνεγείρει MB

18. Ἰωβ 34, 14 ἐ.

19. Ὁ Θεόφιλος τὸν Υἱὸν καλεῖ Λόγον καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα Σοφίαν, ἐνῶ μὲ τὸν ὄρον πνεῦμα συνήθως ἐννοεῖ θείαν δύναμιν ἐνεργοῦσαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.

καὶ δώσας τὸ πνεῦμα τὸ τρέφον αὐτήν, τοῦ ὁποῖου ἡ ζωὴ ζωογονεῖ τὸ πᾶν, ὁ ὁποῖος ἐὰν συγκρατήσῃ πλησίον τοῦ πνεῦμα θὰ ἐκλείψῃ τὸ πᾶν¹⁸.

Τοῦτον λαλεῖς, ἄνθρωπε, τούτου τὸ πνεῦμα ἀναπνέεις, τοῦτον ἀγνοεῖς. Τοῦτο δὲ σοῦ συνέβη διὰ τὴν τύφλωσιν τῆς ψυχῆς καὶ πώρωσιν τῆς καρδίας σου. Ἀλλά, ἐὰν θέλῃς, δύνασαι νὰ θεραπευθῆς· ἀνάθεσε τὸν ἑαυτὸν σου εἰς τὸν ἰατρὸν καὶ θὰ σοῦ ἐγχειρήσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς καὶ τῆς καρδίας σου. Ποῖος εἶναι ὁ ἰατρός; Ὁ Θεός, ὁ θεραπεύων καὶ ζωοποιῶν διὰ τοῦ Λόγου καὶ τῆς Σοφίας¹⁹. Ὁ Θεὸς διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας ἐποίησε τὰ πάντα· «διότι μὲ τὸν Λόγον αὐτοῦ ἐστερεώθησαν οἱ οὐρανοὶ καὶ μὲ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ὅλη ἡ δύναμις αὐτῶν»²⁰. Κρατίστη εἶναι ἡ σοφία αὐτοῦ· «ὁ Θεὸς μὲ τὴν σοφίαν ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἠτοίμασε δὲ τοὺς οὐρανοὺς μὲ τὴν φρόνησιν, μὲ γνῶσιν τοῦ ἐρράγησαν ἄβυσσοι, τὰ δὲ νέφη ἔχυσαν δρόσους»²¹.

Ἐὰν κατανοῆς ταῦτα, ἄνθρωπε, ζῶν ἀγνῶς καὶ ὀσίως καὶ δικαίως, δύνασαι νὰ βλέπῃς τὸν Θεόν. Πρὸ παντὸς δὲ νὰ προηγήται εἰς τὴν καρδίαν σου ἡ πίστις καὶ ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, καὶ τότε θὰ ἀντιληφθῆς ταῦτα. Ὅταν ἀποθέσῃς τὸ θνητὸν καὶ ἐνδυθῆς τὴν ἀφθαρσίαν²², τότε θὰ ἴδῃς κατ' ἀξίαν τὸν Θεόν. Διότι ὁ Θεὸς θὰ σοῦ ἀνεγείρῃ τὴν σάρκα ἀθάνατον μαζὶ μὲ τὴν ψυχὴν, καὶ τότε, γενόμενος ἀθάνατος, θὰ ἴδῃς τὸν ἀθάνατον· ἐὰν τώρα πιστεύσῃς εἰς αὐτόν, τότε θὰ ἐπιγνώσῃς ὅτι ἀδίκως ἐφλυάρησες ἐναντίον του.

8 Ἀλλ' ἀπιστεῖς ὅτι ἐγείρονται οἱ νεκροί; Ὅταν τοῦτο πραγματοποιηθῆ, τότε θὰ πιστεύσῃς, θέλεις δὲν θέλεις· καὶ ἡ πίστις σου θὰ θεωρηθῆ ἀπιστία, ἐὰν δὲν πιστεύσῃς τώρα. Διατί δὲ ἀπιστεῖς; Ἡ μήπως δὲν γνωρίζεις ὅτι ὅλων τῶν πραγμάτων

20. Ψαλμ. 103,29.

21. Παροιμ. 3,19 ἐ.

22. Βλ. Α' Κορ. 15,53.

δύναται θερίσαι γεωργός, ἐὰν μὴ πρῶτον πιστεύσῃ τὸ σπέρμα τῆ γῆ; Ἦ τίς δύναται διαπερᾶσαι τὴν θάλασσαν, ἐὰν μὴ πρῶτον ἑαυτὸν πιστεύσῃ τῷ πλοίῳ καὶ τῷ κυβερνήτῃ; Τίς δὲ κάμνων δύναται θεραπευθῆναι, ἐὰν μὴ πρῶτον ἑαυτὸν πιστεύσῃ τῷ 5 ἰατρῷ; Ποίαν δὲ τέχνην ἢ ἐπιστήμην δύναται τις μαθεῖν, ἐὰν μὴ πρῶτον ἐπιδῷ ἑαυτὸν καὶ πιστεύσῃ τῷ διδασκάλῳ; Εἰ οὖν γεωργός πιστεύει τῆ γῆ καὶ ὁ πλέων τῷ πλοίῳ καὶ ὁ κάμνων τῷ ἰατρῷ, σὺ οὐ βούλει ἑαυτὸν πιστεῦσαι τῷ Θεῷ, τοσοῦτους ἀρραβῶνας ἔχων παρ' αὐτοῦ; Πρῶτον μὲν ὅτι ἐποίησέ σε ἐξ οὐκ 10 ὄντος εἰς τὸ εἶναι· εἰ γὰρ ὁ πατήρ σου οὐκ ἦν οὐδὲ ἡ μήτηρ, πολὺ μᾶλλον οὐδὲ σὺ ἦς ποτε. Καὶ ἔπλασέ σε ἐξ ὑγρᾶς οὐσίας, μικρᾶς καὶ ἐλαχίστης ρανίδος, ἧτις οὐδὲ αὐτὴ ἦν ποτε· καὶ προήγαγέ σε ὁ Θεὸς εἰς τόνδε τὸν βίον. Εἶτα πιστεύεις τὰ ὑπὸ ἀνθρώπων γινόμενα ἀγάλματα θεοῦ εἶναι καὶ ἀρετὰς ποιεῖν, 15 τῷ δὲ ποιήσαντί σε Θεῷ ἀπιστεῖς δύνασθαί σε καὶ μεταξὺ ποιῆσαι;

ΨΕΥΔΕΙΣ ΘΕΟΙ ΚΑΙ ΑΛΗΘΙΝΟΣ

9 Καὶ τὰ μὲν ὀνόματα ὧν φῆς σέβεσθαι θεῶν ὀνόματά ἐστιν νεκρῶν ἀνθρώπων. Καὶ τούτων τίνων καὶ ποταπῶν; Οὐχὶ Κρόνος μὲν τεκνοφάγος εὐρίσκεται καὶ τὰ ἑαυτοῦ τέκνα ἀναλί- 20 σκων; Εἰ δὲ καὶ Δία τὸν παῖδα αὐτοῦ εἶποις, κατάμαθε κάκεινου τὰς πράξεις καὶ τὴν ἀναστροφὴν. Πρῶτον μὲν ὅτι ἐν Ἴδη ὑπὸ αἰγὸς ἀνετράφη, καὶ ταύτην σφάξας κατὰ τοὺς μύθους καὶ ἐκδείρας ἐποίησεν ἑαυτῷ ἔνδυμα. Τὰς τε λοιπὰς πράξεις αὐτοῦ,

προηγείται ἡ πίστις; Ποῖος γεωργὸς δύναται νὰ θερίσῃ, ἐὰν δὲν ἐμπιστευθῇ πρῶτον τὸ σπέρμα εἰς τὴν γῆν; Ἡ ποῖος δύναται νὰ διαπεράσῃ τὴν θάλασσαν, ἐὰν δὲν ἐμπιστευθῇ πρῶτον ἑαυτὸν εἰς τὸ πλοῖον καὶ τὸν κυβερνήτην; Ποῖος ἄρρωστος δύναται νὰ θεραπευθῇ, ἐὰν δὲν ἐμπιστευθῇ πρῶτον τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὸν ἰατρόν; Ποίαν δὲ τέχνην ἢ ἐπιστήμην δύναται νὰ μάθῃ κανεὶς, ἐὰν δὲν ἀναθέσῃ καὶ ἐμπιστευθῇ πρῶτον ἑαυτὸν εἰς τὸν διδάσκαλον; Ἐὰν λοιπὸν ὁ γεωργὸς ἐμπιστεύεται εἰς τὴν γῆν καὶ ὁ ταξιδιώτης εἰς τὸ πλοῖον καὶ ὁ ἄρρωστος εἰς τὸν ἰατρόν, σὺ δὲν θέλεις νὰ ἐμπιστευθῆς τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὸν Θεόν, ἔχων ἀπὸ αὐτὸν τόσας ὑποσχέσεις; Πρῶτον μὲν ὅτι σὲ ἐπλασεν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὴν ὑπαρξίν· διότι ἐὰν δὲν ἦτο ὁ πατήρ σου καὶ ἡ μήτηρ σου, πολὺ περισσότερον οὔτε σὺ δὲν θὰ ἦσο καθόλου. Καὶ σὲ ἐπλασεν ἀπὸ ὑγρὰν οὐσίαν, ἀπὸ μίαν μικρὰν καὶ ἐλαχίστην ρανίδα²³, ἡ ὁποία δὲν ὑπῆρχε κάποτε οὔτε ἡ ἰδία· καὶ σὲ ὠδήγησεν ὁ Θεὸς εἰς τοῦτον τὸν βίον. Ἐπειτα πιστεύεις ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων κατασκευαζόμενα ἀγάλματα εἶναι θεοὶ καὶ ἐνεργοῦν θαύματα, ἀπιστεῖς δὲ εἰς τὸν ποιητὴν σου Θεὸν ὅτι δύναται καὶ ἀργότερα νὰ σὲ ἀναπλάσῃ;

ΨΕΥΔΕΙΣ ΘΕΟΙ ΚΑΙ Ο ΑΛΗΘΙΝΟΣ

- 9 Καὶ τὰ μὲν ὀνόματα τῶν θεῶν τοὺς ὁποίους λέγεις ὅτι λατρεύεις εἶναι ὀνόματα νεκρῶν ἀνθρώπων²⁴. Καὶ μάλιστα ποίων καὶ ποίας ἀξίας; Διότι ὁ Κρόνος δὲν εὐρίσκεται τεκνοφάγος, ὁ ὁποῖος κατεβρόχθιζε τὰ τέκνα του; Ἐὰν δὲ ἀναφέρῃς καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Δία, μάθε καὶ ἐκείνου τὰς πράξεις καὶ τὴν διαγωγὴν. Πρῶτον μὲν ὅτι ἀνετράφη εἰς τὴν Ἰδην ὑπὸ αἰγός, καὶ ἀφοῦ ἔσφαξε ταύτην κατὰ τοὺς μύθους καὶ ἐξέδαρε, κατεσκεύασε ἐξ

24. Κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Εὐημέρου οἱ λατρευόμενοι ὡς θεοὶ εἶναι ἀνθρωποὶ ἀποθανόντες.

περί τε ἀδελφοκοιτίας καὶ μοιχείας καὶ παιδοφθορίας, ἄμεινον Ὅμηρος καὶ οἱ λοιποὶ ποιηταὶ περὶ αὐτοῦ ἐξηγοῦνται. Τί μοι τὸ λοιπὸν καταλέγειν περὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, Ἡρακλέα μὲν ἑαυτὸν καύσαντα, Διόνυσον δὲ μεθύοντα καὶ μαινόμενον, καὶ Ἀπόλλωνα τὸν Ἀχιλλέα δεδιότα καὶ φεύγοντα καὶ τῆς Δάφνης ἐρῶντα καὶ τὸν Ἰακίνθου μόρον ἀγνοοῦντα, ἢ Ἀφροδίτην τὴν τιτρωσκομένην, καὶ Ἄρεα τὸν βροτολοιογόν, ἔτι δὲ καὶ ἰχώρα ρέοντα τούτων τῶν λεγομένων θεῶν;

Καὶ ταῦτα μὲν μέτριον εἶπεῖν, ὅπου γε Θεὸς εὐρίσκεται με-
10 μελισμένος ὁ καλούμενος Ὅσιρις, οὗ καὶ κατ' ἔτος γίνονται τε-
λεταὶ ὡς ἀπολλυμένου καὶ εὐρισκομένου καὶ κατὰ μέλος ζητου-
μένου· οὔτε γὰρ εἰ ἀπόλλυται νοεῖται, οὔτε εἰ εὐρίσκεται δείκνυ-
ται. Τί δέ μοι λέγειν Ἄττην ἀποκοπτόμενον ὑπὸ συός, ἢ
Ἀσκληπιὸν κεραυνούμενον, καὶ Σάραπιν τὸν ἀπὸ Σινώπης φυ-
15 γάδα εἰς Ἀλεξάνδρειαν γεγονότα, ἢ τὴν Σκυθίαν Ἄρτεμιν καὶ
αὐτὴν φυγάδα γεγонуῖαν καὶ ἀνδροφόρον καὶ κυνηγέτιν καὶ τοῦ
Ἐνδυμίωνος ἐρασθεῖσαν; Ταῦτα γὰρ οὐχ ἡμεῖς φαμεν, ἀλλὰ οἱ
καθ' ὑμᾶς συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ κηρύσσουσιν.

10 Τί μοι λοιπὸν καταλέγειν τὸ πλῆθος ὧν σέβονται ζώων Αἴ-
20 γύπτιοι, ἐρπετῶν τε καὶ κτηνῶν καὶ θηρίων καὶ πετεινῶν καὶ
ἐνύδρων νηκτῶν, ἔτι δὲ καὶ ποδόνηπτρα καὶ ἦχους αἰσχύνης;

Εἰ δὲ καὶ Ἕλληνας εἴποις καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη, σέβονται λί-
θους καὶ ξύλα καὶ τὴν λοιπὴν ὕλην, ὡς ἔφθημεν εἰρηκέναι,
ἀπεικονίσματα νεκρῶν ἀνθρώπων. Φειδίας μὲν γὰρ εὐρίσκεται
25 ἐν Πίσῃ ποιῶν Ἡλείοις τὸν Ὀλύμπιον Δία, καὶ Ἀθηναίοις ἐν
ἀκροπόλει τὴν Ἀθηνᾶν. Πεύσομαι δέ σου κάγώ, ὦ ἄνθρωπε,
πόσοι Ζῆνες εὐρίσκονται· Ζεὺς μὲν γὰρ ἐν πρώτοις προσαγο-

25. Βλ. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ, *Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος* 13–18, 356A–358A.

26. Ὡς συγγραφεῖς ἐδῶ ἐννοοῦνται οἱ ἱστορικοί. Βλ. 2,12. «δοκεῖ δὲ τὰ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων ἢ συγγραφέων καὶ ποιητῶν εἰρημένα ἀξιοπίστα εἶναι». Ἐπίσης καὶ 2,33.

αὐτῆς ἔνδυμα δι' ἑαυτόν. Τὰς λοιπὰς πράξεις αὐτοῦ, περὶ ἀδελφοκοιτίας, μοιχείας καὶ παιδοφθορίας, καλύτερον διηγοῦνται περὶ αὐτοῦ ὁ Ὅμηρος καὶ οἱ λοιποὶ ποιηταί. Τί χρειάζεται ἐν συνεχείᾳ νὰ μνημονεύσω τὰ περὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ τοῦ Ἡρακλέους ὁ ὁποῖος ἔκαυσεν ἑαυτόν, τοῦ Διονύσου ὁ ὁποῖος μεθύεται καὶ μαίνεται, τοῦ Ἀπόλλωνος ὁ ὁποῖος φοβούμενος τὸν Ἀχιλλέα ἔφευγε καὶ ἠρωτεύθη τὴν Δάφνην καὶ ἠγνόει τὸν θάνατον τοῦ Ὑακίνθου, ἢ τῆς Ἀφροδίτης ἢ ὁποία τραυματίζεται, καὶ τοῦ Ἄρεως τοῦ ἀνθρωποφθόρου, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸν ἰχώρα ὁ ὁποῖος ρέει ἀπὸ τοὺς λεγομένους τούτους θεούς.

Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι ἐλάχιστα, ὅταν εὐρίσκεται θεὸς διαμελισμένος ὁ καλούμενος Ὅσιρις, τοῦ ὁποίου γίνονται κατ' ἔτος τελεταὶ ὡς ἀφανισθέντος καὶ εὐρισκομένου καὶ ἀναζητούμενου κατὰ τεμάχιον· διότι οὔτε ἐὰν ἀφανίζεται νοεῖται οὔτε ἐὰν εὐρίσκεται δεικνύεται²⁵. Διατί δὲ νὰ ἀναφέρω τὸν Ἄττιν ἀκρωτηριαζόμενον ἢ τὸν Ἄδωνιν περιπλανώμενον εἰς τὸ δάσος καὶ κυνηγοῦντα καὶ τραυματιζόμενον ὑπὸ ἀγριοχοίρου ἢ τὸν Ἀσκληπιὸν κεραυνοβολούμενον καὶ τὸν Σάραπιν τὸν φυγάδα ἀπὸ τὴν Σινώπην, ὁ ὁποῖος ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἢ τὴν Σκυθίαν Ἄρτεμιν, ἢ ὁποία ἦτο ἐπίσης φυγὰς καὶ ἀνδροφόνος καὶ κυνηγὸς καὶ ἠγάπησε τὸν Ἐνδυμίωνα; Ταῦτα δὲ δὲν λέγομεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κηρύσσουν οἱ ἰδικοὶ σας συγγραφεῖς²⁶ καὶ ποιηταί.

10 Διατί τέλος ν' ἀπαριθμήσω τὸ πλῆθος τῶν ζώων τὰ ὁποῖα λατρεύουν οἱ Αἰγύπτιοι, τῶν ἔρπετῶν, τῶν κτηνῶν, τῶν θηρίων, τῶν πτηνῶν, τῶν ποταμίων νηκτῶν, προσέτι δὲ τὰ ποδόνεπτρα καὶ τοὺς αἰσχροὺς θορύβους;

Ἐὰν δὲ ἀναφέρῃς τοὺς Ἕλληνας καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη, λατρεύουν λίθους καὶ ξύλα καὶ ἄλλα ὑλικά, ὅπως πρὸ ὀλίγον εἶπομεν, ἀπεικονίσεις νεκρῶν ἀνθρώπων. Διότι ὁ μὲν Φειδίας εὐρίσκεται εἰς τὴν Πίσαν κατασκευάζων διὰ τοὺς Ἡλείους τὸν Ὀλύμπιον Δία καὶ εἰς τὴν ἀκρόπολιν διὰ τοὺς Ἀθηναίους τὴν Ἀθηνᾶν. Θὰ σὲ ἐρωτήσω δὲ καὶ ἐγὼ, ὦ ἄνθρωπε, πόσοι Ζῆνες

ρεύεται Ὀλύμπιος καὶ Ζεὺς Λατεάριος καὶ Ζεὺς Κάσιος καὶ Ζεὺς Κεραύνιος καὶ Ζεὺς Προπάτωρ καὶ Ζεὺς Παννύχιος καὶ Ζεὺς Πολιοῦχος καὶ Ζεὺς Καπετώλιος. Καὶ ὁ μὲν Ζεὺς παῖς Κρόνου, βασιλεὺς Κρητῶν γενόμενος, ἔχει τάφον ἐν Κρήτῃ, οἱ 5 δὲ λοιποὶ ἴσως οὐδὲ ταφῆς κατηξιώθησαν.

Εἰ δὲ καὶ εἴποις τὴν μητέρα τῶν λεγομένων θεῶν, μὴ μοι γένοιτο διὰ στόματος τὰς πράξεις αὐτῆς ἐξειπεῖν (ἀθέμιτον γὰρ ἡμῖν τὰ τοιαῦτα καὶ ὀνομάζειν), ἢ τῶν θεραπόντων αὐτῆς τὰς πράξεις ὑφ' ὧν θεραπεύεται, ὅποσα τε τέλη καὶ εἰσφορὰς παρέ- 10 χει τῷ βασιλεῖ αὐτῆ τε καὶ οἱ υἱοὶ αὐτῆς. Οὐ γὰρ εἰσιν θεοί, ἀλλὰ εἰδῶλα, καθὼς προειρήκαμεν, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων καὶ δαιμόνια ἀκάθαρτα. Γένοιντο δὲ τοιοῦτοι «οἱ ποιοῦντες αὐτὰ καὶ οἱ ἐλπίζοντες ἐπ' αὐτοῖς».

11 Τοιγαροῦν μᾶλλον τιμήσω τὸν βασιλέα, οὐ προσκυνῶν 15 αὐτῷ, ἀλλὰ εὐχόμενος ὑπὲρ αὐτοῦ. Θεῷ δὲ τῷ ὄντως Θεῷ καὶ ἀληθεῖ προσκυνῶ, εἰδὼς ὅτι ὁ βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ γέγονεν.

Ἐρεῖς οὖν μοι διὰ τί οὐ προσκυνεῖς τὸν βασιλέα; Ὅτι οὐκ εἰς τὸ προσκυνεῖσθαι γέγονεν, ἀλλὰ εἰς τὸ τιμᾶσθαι τῇ νο- 20 μίμῳ τιμῇ. Θεὸς γὰρ οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ ἄνθρωπος ὑπὸ Θεοῦ τεταγμένος, οὐκ εἰς τὸ προσκυνεῖσθαι, ἀλλὰ εἰς τὸ δικαίως κρίνειν. Τρόπῳ γὰρ τινι παρὰ Θεοῦ οἰκονομίαν πεπίστευται· καὶ γὰρ αὐτὸς οὐς ἔχει ὑφ' ἑαυτὸν τεταγμένους οὐ βούλεται βασιλεῖς καλεῖσθαι· τὸ γὰρ βασιλεὺς αὐτοῦ ἔστιν ὄνομα, καὶ οὐκ ἄλλῳ ἐξόν ἔστιν τοῦτο καλεῖσθαι· οὕτως οὐδὲ προσκυνεῖσθαι ἀλλ' ἢ 25 μόνῳ Θεῷ. Ὡστε κατὰ πάντα πλανᾶσαι, ὧ ἄνθρωπε. Τὸν δὲ βασιλέα τίμα εὐνοῶν αὐτῷ, ὑποτασσόμενος αὐτῷ, εὐχόμενος ὑπὲρ αὐτοῦ. Τοῦτο γὰρ ποιῶν ποιεῖς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Λέγει

27. Τάφος τοῦ Διὸς ἐδεικνύοντο ἐν Κρήτῃ, ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ, Ὕμνος εἰς Δία 6 ἐ., ὅπου γίνεται λόγος περὶ ἀθανασίας αὐτοῦ.

ὑπάρχουν· διότι ἐν πρώτοις ὁ Ζεὺς ὀνομάζεται Ὀλύμπιος καὶ ἔπειτα Ζεὺς Λατεάριος, Ζεὺς Κάσιος, Ζεὺς Κεραύνιος, Ζεὺς Προπάτωρ, Ζεὺς Παννύχιος, Ζεὺς Πολιοῦχος, Ζεὺς Καπετώλιος. Καὶ ὁ μὲν Ζεὺς, υἱὸς τοῦ Κρόνου, γενόμενος βασιλεὺς τῶν Κρητῶν, ἔχει τάφον εἰς τὴν Κρήτην²⁷, οἱ δὲ λοιποὶ ἴσως δὲν κατηξιώθησαν οὔτε ταφῆς.

Ἐὰν δὲ ἀναφέρῃς τὴν μητέρα τῶν λεγομένων θεῶν, νὰ μὴ φθάσω νὰ ἐκφέρω μὲ τὸ στόμα τὰς πράξεις αὐτῆς (διότι εἶναι ἀνεπίτρεπτον εἰς ἡμᾶς καὶ νὰ ὀνομάζωμεν τὰ τοιαῦτα) ἢ τὰς πράξεις τῶν λατρῶν αὐτῆς διὰ τῶν ὁποίων ὑπηρετεῖται, καθὼς καὶ πόσους φόρους καὶ εἰσφορὰς παρέχει εἰς τὸν βασιλέα αὐτῆ καὶ οἱ υἱοὶ αὐτῆς. Διότι δὲν εἶναι θεοὶ ἀλλ' εἰδῶλα, ὅπως εἶπομεν προηγουμένως, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων καὶ δαιμόνια ἀκάθαρτα. Οἱ κατασκευάζοντες αὐτὰ καὶ οἱ ἐλπίζοντες εἰς αὐτὰ²⁸ εἶθε νὰ τοὺς ὁμοιάσουν.

11 Διὰ τοῦτο θὰ τιμῶ περισσότερο τὸν βασιλέα, ὄχι προσκυνῶν αὐτὸν ἀλλ' εὐχόμενος ὑπὲρ αὐτοῦ· προσκυνῶ δὲ τὸν Θεὸν τὸν ὄντως καὶ ἀληθῆ Θεόν, γνωρίζων ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐγένεν ὑπ' αὐτοῦ.

Θὰ μοῦ εἴπῃς λοιπόν· διατί δὲν προσκυνεῖς τὸν βασιλέα; Ἐπειδὴ δὲν ἐγίνε διὰ νὰ προσκυνῆται, ἀλλὰ διὰ νὰ τιμᾶται μὲ τὴν νόμιμον τιμὴν· διότι δὲν εἶναι Θεός, ἀλλ' ἄνθρωπος τεταγμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὄχι διὰ νὰ προσκυνῆται ἀλλὰ διὰ νὰ κρίνη δικαίως. Κατὰ τινὰ τρόπον τοῦ ἔχει ἀνατεθῆ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἡ διοίκησις, αὐτὸς δὲ δὲν θέλει νὰ καλοῦνται βασιλεῖς οἱ τελουντες ὑπὸ τὰς διαταγὰς του, καθ' ὅσον ὁ ὅρος 'βασιλεὺς' εἶναι ὄνομα αὐτοῦ καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ καλῆται ἄλλος μὲ αὐτό· οὕτω δὲν ἐπιτρέπεται ἐπίσης νὰ προσκυνῆται ἄλλος παρὰ μόνον ὁ Θεός. Ὡστε καθ' ὅλα πλανᾶσαι, ὦ ἄνθρωπε. Τὸν δὲ βασιλέα τίμα μὲ εὐμενῆ διάθεσιν, ὑποτασσόμενος εἰς αὐτόν, εὐχόμενος ὑπὲρ αὐτοῦ. Πράττων τοῦτο ἐκτελεῖς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· διότι λέγει ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ, «τίμα, υἱέ, τὸν Θεὸν καὶ τὸν βασιλέα,

28. Ψαλμ. 134,18.

γὰρ ὁ νόμος ὁ τοῦ Θεοῦ, «τίμα υἱὲ Θεὸν καὶ βασιλέα, καὶ μηδενὶ αὐτῶν ἀπειθήσῃς· ἐξαίφνης γὰρ τίσονται τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν».

ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

12 Περὶ δὲ τοῦ σὲ καταγελαῖν μου καλοῦντά με Χριστιανόν, οὐκ οἶδας ὃ λέγεις. Πρῶτον μὲν ὅτι τὸ χριστὸν ἠδὲ καὶ εὐχρη-
5 στον καὶ ἀκαταγέλαστον ἐστίν. Ποῖον γὰρ πλοῖον δύναται εὐ-
χρηστον εἶναι καὶ σώζεσθαι, ἐὰν μὴ πρῶτον χρισθῆ; Ἡ ποῖος πύργος ἢ οἰκία εὐμορφος καὶ εὐχρηστός ἐστίν, ἐπὰν οὐ κέχρι-
σται; Τίς δὲ ἄνθρωπος εἰσελθὼν εἰς τόνδε τὸν βίον ἢ ἀθλῶν οὐ χρίεται ἐλαίῳ; Ποῖον δὲ ἔργον ἢ κόσμιον δύναται εὐμορφίαν
10 ἔχειν, ἐὰν μὴ χρισθῆ καὶ στιλβωθῆ; Εἶτα ἀῆρ μὲν καὶ πᾶσα ἡ ὑπ' οὐρανὸν τρόπῳ τινὶ χρίεται φωτὶ καὶ πνεύματι, σὺ δὲ οὐ βούλει χρισθῆναι ἔλαιον Θεοῦ; Τοιγαροῦν ἡμεῖς τούτου εἵνεκεν καλούμεθα Χριστιανοί, ὅτι χριόμεθα ἔλαιον Θεοῦ.

Η ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

13 Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀρνεῖσθαί σε νεκροὺς ἐγείρεσθαι (φῆς γάρ, 15
15 'δειξόν μοι κἄν ἓνα ἐγερθέντα ἐκ νεκρῶν, ἵνα ἰδὼν πιστεύσω'), πρῶτον μὲν τί μέγα, εἰ θεασάμενος τὸ γεγονὸς πιστεύσης; Εἶτα πιστεύεις μὲν Ἡρακλέα καύσαντα ἑαυτὸν ζῆν καὶ Ἀσκληπιὸν κερεινωθέντα ἐγηγέρθαι, τὰ δὲ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σοι λεγόμενα ἀπι-

καὶ νὰ μὴ εἶσαι ἀπειθής εἰς κανένα ἐξ αὐτῶν· διότι θὰ τιμωρήσουν ἀμέσως τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν»²⁹.

ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ

- 12 Εἰς τὸ ὅτι μὲ περιγελαῖς, ὀνομάζων με Χριστιανόν, ἀπαντῶ ὅτι δὲν γνωρίζεις τί λέγεις. Πρῶτον μὲν διότι τὸ χριστόν³⁰ εἶναι γλυκὺ καὶ εὐχρηστον καὶ σοβαρόν. Ποῖον πλοῖον δύναται νὰ εἶναι εὐχρηστον καὶ νὰ σώζεται, ἐὰν πρῶτον δὲν χρισθῆ; Ἡ ποῖος πύργος ἢ οἰκία εἶναι εὐμορφος καὶ εὐχρηστος, ἐὰν δὲν ἔχει χρισθῆ; Ποῖος δὲ ἄνθρωπος εἰσελθὼν εἰς τὸν βίον τοῦτον ἢ ἀθλῶν δὲν χρίεται μὲ ἔλαιον; Ποῖον δὲ ἔργον ἢ κόσμημα δύναται νὰ ἔχη εὐμορφίαν, ἐὰν δὲν χρισθῆ καὶ στιλβωθῆ; Ἐπειτα ὁ ἀῆρ καὶ ὄλη ἢ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν χρίεται κατὰ τινα τρόπον μὲ τὸ φῶς καὶ τὸ πνεῦμα. Σὺ δὲ δὲν θέλεις νὰ χρισθῆς ἔλαιον Θεοῦ; Ὅπωςδὴποτε ἡμεῖς καλούμεθα Χριστιανοὶ ἐξ αἰτίας τούτου, ὅτι χριόμεθα μὲ ἔλαιον τοῦ Θεοῦ.

ΠΕΡΙ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΝΕΚΡΩΝ

- 13 Ἄλλὰ καὶ σχετικῶς μὲ τὴν ἄρνησίν σου ὅτι ἐγείρονται νεκροὶ (διότι λέγεις, ὁδεῖξέ μου ἔστω ἓνα ἐγερθέντα ἐκ νεκρῶν, διὰ νὰ ἴδω καὶ πιστεύσω), πρῶτον μὲν τί σπουδαῖον εἶναι, ἐὰν πιστεύσης ἀφοῦ ἴδης τὸ γεγονός; Ἐπειτα πιστεύεις ὅτι ὁ Ἡρακλῆς αὐτοπυρποληθεὶς ζῆ καὶ ὁ Ἀσκληπιὸς κεραυνοβοληθεὶς ἠγέρθη, εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δὲ λεγόμενα εἰς σὲ ἀπιστεῖς;

30. Καὶ πάλιν σύνδεσις Χριστοῦ καὶ χρηστοῦ. Βλ. ἀνωτέρω ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, Α΄ Ἀπολογία 4,1. ΑΘΗΝΑΓΟΡΟΥ, Πρεσβεία 2.

στεῖς; Ἴσως κἂν ἐπιδείξω σοι νεκρὸν ἐγερθέντα καὶ ζῶντα, καὶ τοῦτο ἀπιστήσεις.

Ὁ μὲν οὖν Θεὸς σοι πολλὰ τεκμήρια ἐπιδείκνυσιν εἰς τὸ πιστεῦειν αὐτῷ. Εἰ γὰρ βούλει, κατανόησον τὴν τῶν καιρῶν καὶ 5 ἡμερῶν καὶ νυκτῶν τελευτήν, πῶς καὶ αὐτὰ τελευτᾷ καὶ ἀνίσταται. Τί δὲ καὶ οὐχὶ ἡ τῶν σπερμάτων καὶ καρπῶν γινομένη ἐξανάστασις, καὶ τοῦτο εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων; Εἰ γὰρ τύχοι εἰπεῖν κόκκος σίτου ἢ τῶν λοιπῶν σπερμάτων, ἐπὶ βληθῆ εἰς τὴν γῆν, πρῶτον ἀποθνήσκει καὶ λύεται, εἶτα ἐγείρε- 10 ται καὶ γίνεται στάχυς. Ἡ δὲ τῶν δένδρων καὶ ἀκροδρύων φύσις, πῶς οὐχὶ κατὰ πρόσταγμα Θεοῦ ἐξ ἀφανοῦς καὶ ἀοράτου κατὰ καιροὺς προσφέρουσιν τοὺς καρπούς; Ἔτι μὴν ἐνίοτε καὶ στρουθίον ἢ τῶν λοιπῶν πετεινῶν, καταπιὼν σπέρμα μηλέας ἢ συκῆς ἢ τινος ἑτέρου, ἦλθεν ἐπὶ τινα λόφον πετρώδη ἢ τάφον 15 καὶ ἀφώδευσεν, κάκεῖνο δραζάμενον ἀνέφυ δένδρον, τό ποτε καταποθὲν καὶ διὰ τῆς θερμασίας διελθόν. Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία, εἰς τὸ ἐπιδεῖξαι καὶ διὰ τούτων ὅτι δυνατὸς ἐστὶν ὁ Θεὸς ποιῆσαι τὴν καθολικὴν ἀνάστασιν πάντων ἀνθρώπων.

20 Εἰ δὲ καὶ θαυμασιώτερον θέαμα θέλεις θεάσασθαι γινόμενον πρὸς ἀπόδειξιν ἀναστάσεως, οὐ μόνον τῶν ἐπιγείων πραγμάτων ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν οὐρανῷ, κατανόησον τὴν ἀνάστασιν τῆς σελήνης τὴν κατὰ μῆνα γινομένην, πῶς φθίνει, ἀποθνήσκει, ἀνίσταται πάλιν. Ἔτι ἄκουσον καὶ ἐν σοὶ αὐτῷ ἔργον ἀναστά- 25 σεως γινόμενον, κἂν ἀγνοεῖς, ὦ ἄνθρωπε. Ἴσως γὰρ ποτε νόσῳ περιπεσὼν ἀπώλεσάς σου τὰς σάρκας καὶ τὴν ἰσχύον καὶ τὸ εἶδος, ἐλέους δὲ τυχὼν παρὰ Θεοῦ καὶ ἰάσεως πάλιν ἀπέλαβές σου τὸ σῶμα καὶ τὸ εἶδος καὶ τὴν ἰσχύον· καὶ ὡσπερ οὐκ

Ἴσως καὶ ἂν σοῦ ἐπιδείξω νεκρὸν ἐγερθέντα καὶ ζωντανόν, θὰ ἀπιστήσης καὶ εἰς τοῦτο.

Ὁ Θεὸς λοιπὸν σοῦ ἐπιδεικνύει πολλὰ τεκμήρια διὰ νὰ πιστεύης εἰς αὐτόν³¹. Διότι, ἐὰν θέλῃς, σκέψου τὴν τελευταίαν τῶν ἐποχῶν, τῶν ἡμερῶν καὶ νυκτῶν, πῶς καὶ αὐτὰ τελευτοῦν καὶ ἀνίστανται. Διατί δὲ νὰ μὴ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ παρατηρουμένη ἀνάστασις τῶν σπερμάτων καὶ καρπῶν, καὶ μάλιστα εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων; Διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν τυχαίως παράδειγμα, κόκκος σίτου ἢ ἄλλων φυτῶν, ὅταν σπαρῆ εἰς τὴν γῆν, πρῶτον ἀποθνήσκει καὶ διαλύεται, ἔπειτα ἐγείρεται καὶ γίνεται στάχυς³². Τὰ φυτὰ τῶν ἀγρίων δένδρων καὶ τῶν ὀπωροφόρων μήπως δὲν προσφέρουν τοὺς καρποὺς εἰς τὸν καιρὸν τῶν κατὰ πρόσταγμα τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ἀναπτυχθοῦν ἀφανῶς καὶ ἀοράτως; Προσέτι ἐνίοτε καὶ στρουθίον ἢ ἄλλο πτηνόν, ἀφοῦ καταπίη σπέρμα μηλέας ἢ συκῆς ἢ κάποιου ἄλλου καρποῦ, ἔρχεται εἰς λόφον πετρώδη ἢ τάφον καὶ ἀφοδεύει, καὶ ἐκεῖνο ριζοβολεῖ καὶ φυτρώνει, αὐτὸ τὸ ὅποιον διῆλθε διὰ μέσου τόσης θερμασίας. Ὅλα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, διὰ νὰ ἐπιδείξῃ καὶ διὰ τούτων ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι δυνατὸς νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν καθολικὴν ἀνάστασιν ὅλων τῶν ἀνθρώπων.

Ἐὰν δὲ θέλῃς νὰ ἴδῃς γινόμενον καὶ θαυμαστότερον θέαμα πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀναστάσεως, ὅχι μόνον ἐκ τῶν ἐπιγείων πραγμάτων ἀλλὰ ἐκ τῶν οὐρανίων, σκέψου τὴν ἀνάστασιν τῆς σελήνης ἢ ὅποια πραγματοποιεῖται κατὰ μῆνα, πῶς φθίνει, ἀποθνήσκει, ἀνίσταται πάλιν. Ἄκουσε ἐπίσης ὅτι καὶ μέσα σου γίνεται ἔργον ἀναστάσεως, καὶ ἂν τὸ ἀγνοῆς, ὦ ἄνθρωπε. Διότι ἴσως κάποτε, περιπεσὼν εἰς ἀσθένειαν, ἔχασες τὰς σάρκας σου καὶ τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν μορφήν, ἐπιτυχῶν δὲ ἔλεος καὶ ἴασιν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀνέκτησες πάλιν τὸ σῶμα καὶ τὴν μορφήν καὶ

31. Βλ. ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ, Α΄ Κορινθίους 24.

32. Βλ. Α΄ Κορ. 15, 37. Ἰω. 12, 24.

ἔγνωσ ποῦ ἐπορεύθησάν σου αἱ σάρκες ἀφανεῖς γενόμεναι, οὕτως οὐκ ἐπίστασαι οὐδὲ πόθεν ἐγένοντο ἢ πόθεν ἦλθον. Ἀλλὰ ἐρεῖς· ἐκ τροφῶν καὶ χυμῶν ἐξαιματομένων. Καλῶς· ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἔργον Θεοῦ τοῦ οὕτω δημιουργήσαντος, καὶ οὐκ ἄλλου τι-
5 νόσ.

ΣΥΝΟΨΙΣ

14 Μὴ οὖν ἀπίστει, ἀλλὰ πιστεue. Καὶ γὰρ ἐγὼ ἠπίστουν τοῦτο ἔσεσθαι, ἀλλὰ νῦν κατανοήσας αὐτὰ πιστεύω, ἅμα καὶ ἐντυχῶν ἱεραῖς γραφαῖς τῶν ἀγίων προφητῶν, οἳ καὶ προεῖπον διὰ Πνεύματος Θεοῦ τὰ προγεγονότα ᾧ τρόπῳ γέγονεν, καὶ τὰ ἐνεστῶτα
10 τίνι τρόπῳ γίνεται, καὶ τὰ ἐπερχόμενα ποία τάξει ἀπαρτισθήσε-
ται. Ἀπόδειξιν οὖν λαβὼν τῶν γινομένων καὶ προαναπεφωνη-
μένων οὐκ ἀπιστῶ, ἀλλὰ πιστεύω πειθαρχῶν Θεῶ· ᾧ, εἰ βού-
λει, καὶ σὺ ὑποτάγηθι πιστεύων αὐτῷ, μὴ νῦν ἀπιστήσας
πεισθῆς ἀνιώμενος τότε ἐν αἰωνίοις τιμωρίαις. Ὦν τιμωριῶν
15 προειρημένων ὑπὸ τῶν προφητῶν μεταγενέστεροι γενόμενοι οἱ
ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι ἔκλεψαν ἐκ τῶν ἀγίων γραφῶν, εἰς τὸ τὰ
δόγματα αὐτῶν ἀξιόπιστα γενηθῆναι. Πλὴν καὶ αὐτοὶ προεῖπον
περὶ τῶν κολάσεων τῶν μελλουσῶν ἔσεσθαι ἐπὶ τοὺς ἀσεβεῖς
καὶ ἀπίστους, ὅπως ἦ ἐμμάρτυρα πᾶσιν, πρὸς τὸ μὴ εἰπεῖν τινὰς
20 ὅτι 'οὐκ ἠκούσαμεν οὐδὲ ἔγνωμεν'.

Εἰ δὲ βούλει, καὶ σὺ ἐντυχε φιλοτίμως ταῖς προφητικαῖς
γραφαῖς, καὶ αὐταὶ σε τρανότερον ὀδηγήσουσιν πρὸς τὸ ἐκφυγεῖν
τὰς αἰωνίους κολάσεις καὶ τυχεῖν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν τοῦ

8 ἐντυχῶν X ἐπιτυχῶν MB

17 εἰς τὸ τὰ X εἰς τὰ M εἰς τὸ B

τὴν ἰσχύν· καὶ ὅπως δὲν ἔμαθες ποῦ ἐπῆγαν αἱ σάρκες ἐξαφανισθεῖσαι, οὕτω δὲν γνωρίζεις οὔτε ἀπὸ ποῦ ἔγιναν καὶ ἀπὸ ποῦ ἦλθον. Ἀλλὰ θὰ εἴπης, ἀπὸ τροφᾶς καὶ χυμοῦς μεταβαλλομένους εἰς αἷμα. Καλῶς· ἀλλὰ καὶ τοῦτο εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ ὁ ὁποῖος οὕτω ἐδημιούργησε, καὶ ὄχι κάποιου ἄλλου.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

14 Μὴ ἀπιστῆς λοιπόν, ἀλλὰ πιστεue. Διότι καὶ ἐγὼ δὲν ἐπίστευον ὅτι θὰ συμβῆ τοῦτο, ἀλλὰ τώρα ἀντιληφθεῖς ταῦτα πιστεύω, ἀφοῦ ἐμελέτησα τὰς ἱεράς Γραφᾶς τῶν ἁγίων προφητῶν, οἱ ὁποῖοι καὶ προεῖπον διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ τὰ προηγουμένως γενόμενα μὲ ὁποῖον τρόπον ἔγιναν, καὶ τὰ παρόντα μὲ ποῖον τρόπον γίνονται καὶ τὰ μέλλοντα μὲ ποῖαν τάξιν θὰ πραγματοποιηθοῦν. Λαβὼν λοιπόν ἀπόδειξιν τῶν γινομένων καὶ προαγγελθέντων δὲν ἀπιστῶ, ἀλλὰ πιστεύω πειθαρχῶν εἰς τὸν Θεόν³³, εἰς τὸν ὁποῖον, ἐὰν θέλης, ὑποτάξου καὶ σὺ πιστεύων εἰς αὐτόν, μήπως ἀπιστήσας τώρα πεισθεῖς τότε, ὅταν θὰ στενοχωρῆσαι μὲ τὰς αἰωνίας τιμωρίας. Τὰ σχετικὰ μὲ τὰς τιμωρίας ταύτας, προλεχθείσας ὑπὸ τῶν προφητῶν, ἔκλεψαν οἱ μεταγενεστέρως ζήσαντες ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι ἀπὸ τὰς Γραφᾶς, ὥστε νὰ γίνουν ἀξιόπιστα τὰ δόγματα αὐτῶν. Πλὴν ὅμως καὶ αὐτοὶ προεῖπον περὶ τῶν κολάσεων, αἱ ὁποῖαι ἐπρόκειτο νὰ ἐπιβληθοῦν εἰς τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἀπίστους, διὰ νὰ εἶναι ταῦτα δι' ὅλους μαρτυρημένα, ὥστε νὰ μὴ εἴπουν μερικοί, 'δὲν ἤκούσαμεν καὶ δὲν ἐγνωρίσαμεν'.

Ἐὰν δὲ θέλης, μελέτησε καὶ σὺ φιλοτίμως τὰς προφητικὰς Γραφᾶς καὶ αὐταὶ θὰ σὲ ὀδηγήσουν καθαρώτερον διὰ ν' ἀποφύγης τὰς αἰωνίους κολάσεις καὶ ἐπιτύχης τὰ αἰώνια ἀγαθὰ

33. Αυτόβιογραφικὸν τεμάχιον. Ὅπως συνέβη καὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους ἀπολογητὰς τοῦ β' αἰῶνος, τὸν Ἰουστίνον καὶ τὸν Ἀθηναγόραν ἰδίως, ὁ Θεόφιλος ἐπίστευσε κατόπιν μελέτης τῶν Γραφῶν.

Θεοῦ. Ὁ γὰρ δοὺς στόμα εἰς τὸ λαλεῖν καὶ πλάσας οὐς εἰς τὸ
 ἀκούειν καὶ ποιήσας ὀφθαλμοὺς εἰς τὸ ὄρᾶν ἐξετάσει τὰ πάντα
 καὶ κρινεῖ τὸ δίκαιον, ἀποδιδούς ἐκάστῳ κατὰ ἀξίαν τὸν μι-
 σθόν. Τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν διὰ ἔργων ἀγαθῶν ζητοῦσιν τὴν
 5 ἀφθαρσίαν δωρήσεται ζωὴν αἰώνιον, χαρὰν, εἰρήνην, ἀνάπαυ-
 σιν καὶ πλήθη ἀγαθῶν, «ὧν οὔτε ὀφθαλμὸς εἶδεν οὔτε οὐς
 ἤκουσεν οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη», τοῖς δὲ ἀπίστοις
 καὶ καταφρονηταῖς καὶ «ἀπειθοῦσιν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ
 τῇ ἀδικίᾳ», ἐπὶ ἐμφύρωνται μοιχείαις καὶ πορνείαις καὶ ἀρσε-
 10 νοκοιτίαις καὶ πλεονεξίαις καὶ ταῖς ἀθεμίτοις εἰδωλολατρίας,
 ἔσται «ὀργὴ καὶ θυμὸς, θλίψις καὶ στενοχωρία» καὶ τὸ τέλος
 τοὺς τοιούτους καθέξει πῦρ αἰώνιον. Ἐπειδὴ προσέθηκας, ὦ
 ἑταῖρε, δεῖξόν μοι τὸν Θεόν σου, οὗτός μου Θεός, καὶ συμβου-
 λεύω σοι φοβεῖσθαι αὐτὸν καὶ πιστεῦειν αὐτῷ.

τοῦ Θεοῦ. Διότι αὐτός, ὁ ὅποιος ἔδωσε στόμα διὰ νὰ ὁμιλῇ, ἔπλασεν οὖς διὰ νὰ ἀκούη, ἐποίησεν ὀφθαλμούς διὰ νὰ βλέπουν, θὰ ἐξετάσῃ τὰ πάντα καὶ θὰ κρίνῃ δικαίως, ἀποδίδων εἰς ἕκαστον ἐπαξίους μισθούς. Εἰς ἐκείνους οἱ ὅποιοι ζητοῦν τὴν ἀφθαρσίαν μὲ ὑπομονὴν δι' ἔργων ἀγαθῶν θὰ δωρῆσῃ ζωὴν αἰώνιον, χαρὰν, εἰρήνην, ἀνάπαυσιν καὶ πλήθη ἀγαθῶν, «τὰ ὅποια οὔτε ὀφθαλμὸς εἶδεν οὔτε οὖς ἤκουσεν οὔτε εἰς καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβησαν»³⁴, εἰς τοὺς ἀπίστους δὲ καὶ καταφρονητὰς καὶ «ἀπειθοῦντας εἰς τὴν ἀλήθειαν, πειθομένους δὲ εἰς τὴν ἀδικίαν»³⁵, καθὼς συμφύρονται μὲ μοιχείας, πορνείας, ἀρσενοκοιτίας, πλεονεξίας, ἀθεμίτους εἰδωλολατρίας, θὰ εἶναι «ὀργὴ καὶ θυμὸς, θλίψις καὶ στενοχωρία»³⁶. τοὺς τοιούτους ἀνθρώπους εἰς τὸ τέλος θὰ καταλάβῃ τὸ αἰώνιον πῦρ. Ἐπειδὴ, ὦ φίλε, μὲ προεκάλεσες μὲ τοὺς λόγους, 'δεῖξέ μου τὸν Θεόν σου', αὐτὸς εἶναι ὁ Θεός μου καὶ σὲ συμβουλεύω νὰ φοβῆσαι αὐτὸν καὶ νὰ πιστεύῃς εἰς αὐτόν.

34. Α΄ Κορ. 2,9.

35. Ρωμ. 2,8.

36. Ρωμ. 2,8 ἐ.

ΒΙΒΛΙΟΝ Β΄

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1 Ἐπειδὴ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἐγένετο λόγος ἡμῖν, ὃ ἀγαθώτατε Αὐτόλυκε, πυθομένου σου τίς μου ὁ Θεὸς καὶ δι' ὀλίγου παρασχόντος σου τὰ ὄψα τῆ ὁμιλίᾳ ἡμῖν, περὶ τῆς θεοσεβείας μου ἐξεθέμην σοι· ἔτι δὲ καὶ ἀποταξάμενοι ἑαυτοῖς μετὰ
5 πλείστης φιλίας ἐπορεύθημεν ἕκαστος εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον, καίπερ σκληρῶς τὰ πρῶτά σου ἔχοντος πρὸς ἡμᾶς· οἶδας γὰρ καὶ μέμνησαι ὅτι υπέλαβες μωρίαν εἶναι τὸν λόγον ἡμῶν. Σοῦ οὖν μετὰ ταῦτα προτρεψαμένου με, κἄν ιδιώτης ὢ τῷ λόγῳ, πλὴν βούλομαί σοι καὶ νῦν διὰ τοῦδε τοῦ συγγράμματος ἀκριβέ-
10 στερον ἐπιδειῖξαι τὴν ματαιοπονίαν καὶ ματαίαν θρησκείαν ἐν ἧ κατέχη, ἅμα καὶ δι' ὀλίγων τῶν κατὰ σὲ ἱστοριῶν ὧν ἀναγινώσκεις, ἴσως δὲ οὐδέπω γινώσκεις, τὸ ἀληθὲς φανερόν σοι ποιῆσαι.

1. Ἐδῶ ὁ συνομιλητὴς εἶναι συγκεκριμένον πρόσωπον, ὁ Αὐτόλυκος. Μετὰ τὴν συνάντησίν του πρὸς αὐτὸν ὁ Θεόφιλος τώρα γράφει διὰ πρώτην φοράν, ἄρα τὸ πρῶτον βιβλίον εἶναι ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὸ παρὸν.

ΒΙΒΛΙΟΝ Β΄

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1 Ὅταν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν συνεζητήσαμεν, ἀγαθώτατε Αὐτόλυκε¹, ἀφοῦ σὺ ἐζήτησες νὰ μάθης ποῖος εἶναι ὁ Θεός μου, ἐγὼ σοῦ ἐξέθεσα περὶ τῆς θρησκείας μου καθὼς μοῦ ἀφιέρωσες δι' ὀλίγον χρόνον τὴν προσοχὴν σου. Προσέτι, ἐχωρίσθημεν καὶ μετέβημεν ἕκαστος εἰς τὸν οἶκόν του μὲ πολλὴν φιλίαν, μολονότι ἀρχικῶς ἐφάνης σκληρὸς ἀπέναντι ἡμῶν· διότι γνωρίζεις καὶ ἐνθυμεῖσαι ὅτι ἐξέλαβες ὡς μωρίαν τὸν λόγον ἡμῶν². Ἐπειδὴ λοιπὸν μετὰ ταῦτα μὲ προέτρεψες, καὶ ἂν ἀκόμη εἶμαι ἀμαθὴς εἰς τὴν τέχνην τοῦ λόγου, πλὴν ὅμως θέλω καὶ τώρα νὰ σοῦ ἐπιδείξω μὲ τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀκριβέστερον τὴν ματαιοπονίαν καὶ ματαίαν θρησκείαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν κυριαρχεῖσαι, συγχρόνως δὲ νὰ σοῦ φανερώσω τὴν ἀλήθειαν χρησιμοποιοῦν καὶ ὀλίγας ἀπὸ τὰς ἰδικάς σου ἱστορίας τὰς ὁποίας ἀναγινώσκεις, ἴσως δὲ ποτὲ δὲν κατανοεῖς.

2. Βλ. Α΄ Κορ. 1,18 «ὁ λόγος ὁ τοῦ σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστίν».

ΜΑΤΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

2 Καὶ γὰρ γέλοιόν μοι δοκεῖ λιθοξόους μὲν καὶ πλάστας ἢ
ζωγράφους ἢ χωνευτὰς πλάσσειν τε καὶ γράφειν καὶ γλύφειν καὶ
χωνεύειν καὶ θεοὺς κατασκευάζειν, οἳ, ἐπὰν γένωνται ὑπὸ τῶν
τεχνιτῶν, οὐδὲν αὐτοὺς ἡγοῦνται, ὅταν δὲ ἀγορασθῶσιν ὑπό τι-
5 νων καὶ ἀνατεθῶσιν εἰς ναὸν καλούμενον ἢ οἶκόν τινα, τούτοις
οὐ μόνον θύουσιν οἱ ὠνησάμενοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ποιήσαντες καὶ
πωλήσαντες ἔρχονται μετὰ σπουδῆς καὶ παρατάξεως θυσιῶν τε
καὶ σπονδῶν εἰς τὸ προσκυνεῖν αὐτοῖς καὶ ἡγοῦνται θεοὺς αὐ-
τούς, οὐκ εἰδότες ὅτι τοιοῦτοί εἰσιν ὅποιοι καὶ ὅτε ἐγένοντο ὑπ'
10 αὐτῶν, ἦτοι λίθος ἢ χαλκὸς ἢ ξύλον ἢ χρῶμα, ἢ καὶ ἑτέρα τις
ὕλη. Τοῦτο δὴ καὶ ὑμῖν συμβέβηκε τοῖς ἀναγινώσκουσι τὰς
ἱστορίας καὶ γενεαλογίας τῶν λεγομένων θεῶν. Ὅποταν γὰρ ἐν-
τυγχάνετε ταῖς γενέσεσιν αὐτῶν, ὡς ἀνθρώπους αὐτοὺς νοεῖτε·
ὕστερον δὲ θεοὺς προσαγορεύετε καὶ θρησκεύετε αὐτοῖς, οὐκ
15 ἐφιστάνοντες οὐδὲ συνιέντες ὅτι οἴους αὐτοὺς ἀνέγνωτε γεγονέ-
ναι τοιοῦτοι καὶ ἐγεννήθησαν.

3 Καὶ τῶν μὲν τότε θεῶν, εἴπερ ἐγεννῶντο, γένεσις πολλὴ
ἠυρίσκετο, τὸ δὲ νῦν ποῦ θεῶν γένεσις δείκνυται; Εἰ γὰρ τότε
ἐγέννων καὶ ἐγεννῶντο, δῆλον ὅτι ἐχρῆν καὶ ἕως τοῦ δεῦρο γί-
20 νεσθαι θεοὺς γεννητούς· εἰ δὲ μὴ γε, ἀσθενὲς τὸ τοιοῦτο νοηθή-
σεται· ἢ γὰρ ἐγήρασαν, διὸ οὐκ ἔτι γεννῶσιν, ἢ ἀπέθανον καὶ
οὐκ ἔτι εἰσίν. Εἰ γὰρ ἐγεννῶντο θεοί, ἐχρῆν καὶ ἕως τοῦ δεῦρο
γεννᾶσθαι, καθάπερ γὰρ καὶ ἄνθρωποι γεννῶνται· μᾶλλον δὲ
καὶ πλείονες θεοὶ ὄφειλον εἶναι τῶν ἀνθρώπων, ὡς φησιν Σί-
25 βυλλα·

ΜΑΤΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

- 2 Διότι μοῦ φαίνεται γελοῖον οἱ μὲν λιθοξόοι καὶ πλάσται ἢ ζωγράφοι ἢ χωνευταὶ νὰ πλάσσουν, νὰ ζωγραφίζουν, νὰ γλύφουν, νὰ χωνεύουν καὶ νὰ κατασκευάζουν θεοὺς, οἱ ὅποιοι, ὅταν γίνουν ἀπὸ τοὺς τεχνίτας, δὲν τοὺς θεωροῦν τίποτε· ὅταν δὲ ἀγορασθοῦν καὶ ἀνατεθοῦν εἰς ἓνα καλούμενον ναὸν ἢ δι' ἓνα οἶκον, ὄχι μόνον θυσιάζουν εἰς αὐτοὺς οἱ ἀγορασταί, ἀλλὰ καὶ οἱ ποιήσαντες καὶ πωλήσαντες ἔρχονται μὲ ζῆλον καὶ μὲ παράταξιν θυσιῶν καὶ σπονδῶν διὰ νὰ τοὺς προσκυνήσουν καὶ τοὺς θεωροῦν θεοὺς, χωρὶς νὰ γνωρίζουν ὅτι εἶναι τοιοῦτοι ὅποιοι καὶ ὅταν ἔγιναν ἀπὸ αὐτοὺς ἤτοι λίθος ἢ χαλκός, ἢ ξύλον, ἢ χρῶμα, ἢ καὶ κάποια ἄλλη ὕλη. Τοῦτο λοιπὸν συνέβη καὶ εἰς σᾶς οἱ ὅποιοι ἀναγινώσκετε τὰς ἱστορίας καὶ γενεαλογίας τῶν λεγομένων θεῶν. Διότι ὁσάκις μελετᾶτε τὰς γενεαλογίας αὐτῶν, τοὺς ἐκλαμβάνετε ὡς ἀνθρώπους, ἔπειτα δὲ τοὺς ὀνομάζετε θεοὺς καὶ τοὺς λατρεύετε, χωρὶς νὰ προσέχετε καὶ νὰ καταλαμβάνετε ὅτι ἐγεννήθησαν τοιοῦτοι ὅποιοι ἀνεγνώσατε ὅτι ἔγιναν.
- 3 Καὶ τῶν μὲν τότε θεῶν, ἐὰν ἐγεννῶντο, θὰ εὔρισκε κανεὶς μακρὰν γενεαλογικὴν γραμμὴν· τῶρα δὲ ποῦ δεικνύεται γένεσις θεῶν; Διότι ἐὰν ἐγέννων καὶ ἐγεννῶντο τότε, εἶναι φανερόν ὅτι ἔπρεπε καὶ ἕως τῶρα νὰ γίνωνται γεννητοὶ θεοί· ἄλλως, τὸ τοιοῦτο θὰ θεωρηθῆ ἀδυναμία· πράγματι ἢ θὰ ἐγήρασαν, διὸ δὲν γεννοῦν πλέον, ἢ ἀπέθανον καὶ δὲν ὑπάρχουν πλέον. Ἐὰν ἐγεννῶντο θεοί, ἔπρεπε νὰ γεννῶνται καὶ ἕως τῶρα, καθὼς καὶ οἱ ἄνθρωποι γεννῶνται. Μᾶλλον δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν περισσότεροι θεοὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως λέγει ἡ Σίβυλλα·

«Εἰ δὲ θεοὶ γεννώσι καὶ ἀθανάτοί γε μένουσι,
πλείονες ἀνθρώπων γεγενημένοι οἱ θεοὶ ἦσαν,
οὐδὲ τόπος στήναι θνητοῖς οὐκ ἂν ποθ' ὑπῆρξεν».

Εἰ γὰρ ἀνθρώπων θνητῶν καὶ ὀλιγοχρονίων ὄντων τὰ γεννώ-
5 μενα τέκνα ἕως τοῦ δεῦρο δείκνυται, καὶ οὐ πέπαυται τὸ μὴ γεν-
ναῖσθαι ἀνθρώπους, διὸ πληθύνουσι πόλεις καὶ κῶμαι, ἔτι μὴν
καὶ χῶραι κατοικοῦνται, πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἐχρῆν θεοὺς τοὺς μὴ
ἀποθνήσκοντας κατὰ τοὺς ποιητὰς γεννᾶν καὶ γενναῖσθαι, κα-
θὼς φατε θεῶν γένεσιν γεγενῆσθαι;

10 Πρὸς τί δὲ τότε μὲν τὸ ὄρος τὸ καλούμενον Ὀλυμπος ὑπὸ
θεῶν κατωκεῖτο, νυνὶ δὲ ἔρημον τυγχάνει; Ἦ τίνοσ εἶνεκεν τότε
μὲν ὁ Ζεὺς ἐν τῇ Ἰδῆ κατώκει, νυνὶ δὲ ἀγνοεῖται; Διὰ τί δὲ καὶ
οὐκ ἦν πανταχόσε, ἀλλὰ ἐν μέρει γῆς εὐρίσκετο; Ἦ γὰρ τῶν
λοιπῶν ἡμέλει, ἢ ἀδύνατος ἦν τοῦ πανταχόσε εἶναι καὶ τῶν
15 πάντων προνοεῖν. Εἰ γὰρ ἦν, εἰ τύχοι εἰπεῖν, ἐν τόπῳ ἀνατο-
λικῷ, οὐκ ἦν ἐν τόπῳ δυτικῷ· εἰ δὲ αὖ πάλιν ἐν τοῖς δυτικοῖς
ἦν, οὐκ ἦν ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς. Θεοῦ δὲ τοῦ ὑψίστου καὶ παντο-
κράτορος καὶ τοῦ ὄντως Θεοῦ τοῦτο ἐστὶν μὴ μόνον τὸ παντα-
χόσε εἶναι, ἀλλὰ καὶ πάντα ἐφορᾶν καὶ πάντων ἀκούειν, ἔτι μὴν
20 μηδὲ τὸ ἐν τόπῳ χωρεῖσθαι· εἰ δὲ μή γε, μείζων ὁ χωρῶν τόπος
αὐτοῦ εὐρεθήσεται· μείζον γάρ ἐστὶν τὸ χωροῦν τοῦ χωρουμέ-
νου· Θεὸς γὰρ οὐ χωρεῖται, ἀλλὰ αὐτός ἐστι τόπος τῶν ὄλων.
Πρὸς τί δὲ καὶ καταλέλοιπεν ὁ Ζεὺς τὴν Ἰδῆν· πότερον τελευ-
τήσας, ἢ οὐκ ἔτι ἤρεσεν αὐτῷ ἐκεῖνο τὸ ὄρος; Ποῦ δὲ καὶ ἐπο-
25 ρεύθη; Εἰς οὐρανοῦς; Οὐχί. Ἀλλὰ ἐρεῖς εἰς Κρήτην; Ναί· ὅπου

2 οἱ θεοὶ *Οἴο* οἱ δὲ *ΜΒ*

12 μετὰ κατώκει *προστίθ.* ἐγινώσκετο οἰκῶν ἐκεῖ κατὰ τὸν Ὀμηρον καὶ
τοὺς λοιποὺς ποιητὰς *Μ* καὶ ἐγινώσκετο...ποιητὰς *Β* ἐξοβελίζει ὡς
γλώσσημα *Χ*

«Ἐὰν δὲ οἱ θεοὶ γεννοῦν καὶ μένουν ἀθάνατοι,
περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους θὰ ἦσαν οἱ θεοί,
καὶ τόπος νὰ σταθοῦν οἱ θνητοὶ δὲν θὰ ὑπῆρχε που-
θενά»³.

Ἐὰν τῶν θνητῶν καὶ ὀλιγοχρονίων ἀνθρώπων τὰ γεννώμενα τέ-
κνα δεικνύονται ἕως σήμερον καὶ δὲν ἔχει παύσει ἡ γέννησις
ἀνθρώπων, διὸ εἶναι γεμᾶται ἀπὸ πληθυσμὸν πόλεις καὶ χωριά,
ἀκόμη δὲ κατοικοῦνται καὶ αἱ ἐξοχαί, πῶς δὲν ἔπρεπε πολὺ πε-
ρισσότερον οἱ μὴ ἀποθνήσκοντες κατὰ τοὺς ποιητὰς θεοὶ νὰ
γεννοῦν καὶ νὰ γεννῶνται, ἀφοῦ λέγεται ὅτι ὑπάρχει γένεσις
θεῶν;

Διὰ ποῖον λόγον δὲ τότε μὲν τὸ ὄρος τὸ καλούμενον
Ὀλυμπος ὑπὸ θεῶν κατῴκειτο, τώρα δὲ εἶναι ἔρημον; Ἡ διὰ
ποῖαν αἰτίαν τότε μὲν ὁ Ζεὺς κατῴκει εἰς τὴν Ἰδην, τώρα δὲ
ἀγνοεῖται; Διατί δὲ δὲν ἦτο πανταχοῦ, ἀλλ' εὐρίσκετο εἰς μέρος
τῆς γῆς; Διότι οὕτω ἢ ἡδιαφέρει διὰ τὰ λοιπὰ ἢ ἦτο ἀνίκανος
νὰ εὐρίσκεται πανταχοῦ καὶ νὰ προνοῇ τῶν πάντων. Ἐὰν πρά-
γματι ἦτο, διὰ νὰ εἴπωμεν ὡς τυχαῖον παράδειγμα, εἰς ἀνατολι-
κὸν τόπον, δὲν ἦτο εἰς δυτικὸν τόπον· ἐὰν δὲ πάλιν ἦτο εἰς τὰ
δυτικά, δὲν ἦτο εἰς τὰ ἀνατολικά. Τοῦ δὲ ὑψίστου καὶ παντο-
κράτορος καὶ ὄντος Θεοῦ ιδιότης εἶναι τοῦτο, ὄχι μόνον νὰ εἶ-
ναι πανταχοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐποπτεύῃ τῶν πάντων καὶ νὰ ἀκούῃ
τὰ πάντα⁴, ἀκόμη βεβαίως καὶ νὰ μὴ χωρῆται εἰς ὀρισμένον
τόπον· ἄλλως ὁ τόπος ὁ ὁποῖος τὸν χωρεῖ, θὰ εὐρεθεῖ μεγαλύ-
τερος αὐτοῦ, διότι τὸ χωροῦν εἶναι μεγαλύτερον τοῦ χωρουμέ-
νου· ὁ Θεὸς ὅμως δὲν χωρεῖται, ἀλλὰ αὐτὸς εἶναι τόπος τῶν
ὄλων. Διατί δὲ ἔχει ἐγκαταλείψει ὁ Ζεὺς τὴν Ἰδην, διὰ ποῖον
λόγον; Διότι ἀπέθανεν ἢ διότι δὲν τοῦ ἤρεσε πλέον ἐκεῖνο τὸ
ὄρος; Ποῦ δὲ μετέβη; Εἰς τοὺς οὐρανοὺς; Ὁχι. Ἀλλὰ θὰ εἴπησ

3. Οἱ τρεῖς οὗτοι στίχοι τῶν Σιβυλλικῶν ἀπαντῶνται μόνον εἰς τὸν Θεόφι-
λον. Βλ. σχετικῶς εἰς ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, *Λόγος εἰς τὸν σύλλογον τῶν ἀγίων* 4.

4. Ταῦτα καὶ ὁ Ὅμηρος «Ἡελίου δς παντ' ἐφορᾶ καὶ πάντ' ἐπακούει». *Ὀδύσσεια* Λ 108.

καὶ τάφος αὐτῶ ἕως τοῦ δεῦρο δείκνυται. Πάλιν φήσεις εἰς Πίσσαν, ὁ κλέων ἕως τοῦ δεῦρο τὰς χειῖρας Φειδίου. Ἔλθωμεν τοίνυν ἐπὶ τὰ συγγράμματα τῶν φιλοσόφων καὶ ποιητῶν.

4 Ἔνιοι μὲν ἀρνοῦνται καὶ τὸ ἐξ ὄλου Θεὸν εἶναι, ἢ, εἰ καὶ
5 ἔστιν, μηδενὸς φασιν φροντίζειν τὸν Θεὸν πλὴν ἑαυτοῦ. Καὶ
ταῦτα μὲν παντελῶς Ἐπικούρου καὶ Χρυσίππου ἢ ἄνοια ἀπεφή-
νατο. Ἔτεροι δὲ φασιν αὐτοματισμὸν τῶν πάντων εἶναι, καὶ τὸν
κόσμον ἀγένητον καὶ φύσιν αἰδίων, καὶ τὸ σύνολον πρόνοιαν μὴ
εἶναι Θεοῦ ἐτόλμησαν ἐξειπεῖν, ἀλλὰ θεὸν εἶναι μόνον φασὶν τὴν
10 ἐκάστου συνείδησιν. Ἄλλοι δ' αὖ τὸ δι' ὄλου κεχωρηκὸς πνεῦ-
μα θεὸν δογματίζουσιν.

Πλάτων δὲ καὶ οἱ τῆς αἰρέσεως αὐτοῦ Θεὸν μὲν ὁμολο-
γοῦσιν ἀγένητον καὶ πατέρα καὶ ποιητὴν τῶν ὄλων εἶναι· εἶτα
ὑποτίθενται θεὸν καὶ ὕλην ἀγένητον, καὶ ταύτην φασὶν συνη-
15 κμακεῖναι τῷ Θεῷ. Εἰ δὲ Θεὸς ἀγένητος καὶ ὕλη ἀγένητος, οὐκ
ἔτι ὁ Θεὸς ποιητὴς τῶν ὄλων ἐστὶν κατὰ τοὺς Πλατωνικούς,
οὐδὲ μὴν μοναρχία Θεοῦ δείκνυται, ὅσον τὸ κατ' αὐτούς. Ἔτι
δὲ καὶ ὡσπερ ὁ Θεός, ἀγένητος ὢν, καὶ ἀναλλοίωτός ἐστιν, οὕ-
τως, εἰ καὶ ἡ ὕλη ἀγένητος ἦν, καὶ ἀναλλοίωτος καὶ ἰσόθεος ἦν·
20 τὸ γὰρ γενητὸν τρεπτὸν καὶ ἀλλοιωτόν, τὸ δὲ ἀγένητον ἄτρεπτον
καὶ ἀναλλοίωτον. Τί δὲ μέγα, εἰ ὁ Θεὸς ἐξ ὑποκειμένης ὕλης

4 μετὰ ἔνιοι προστίθ. τῆς Στοᾶς MB ἐξοβελίζει ὡς γλῶσσημα Otto
8 αἰδίων Otto ἴδιον MB

5. Ἀφοῦ ἐρωτᾶται ἐδῶ ἂν ὁ Ζεὺς ἐγκαταλείψας τὴν Ἴδην μετέβη εἰς τὴν Κρήτην, ὑποτίθεται ὅτι οὗτος διέμενεν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ ὄχι εἰς τὴν Κρήτην.

6. Ὅτι ἐδεικνύετο τάφος τοῦ Διὸς ἦτο κοινὸς τόπος τῶν Χριστιανῶν. Βλ. ΤΑΤΙΑΝΟΥ, Λόγος πρὸς Ἑλληνας 27. ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ, Προτρεπτικὸς 2,37,4. ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ, Κατὰ Κέλσου 3,43. ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΥ, Apologeticus 25,7. ΜΙΝΟΥΚΙΟΥ ΦΗΛΙΚΟΣ, Octavius 21,8. Τοῦτο ὁμῶς ἐπιστεύετο καὶ ἀπὸ

εἰς τὴν Κρήτην⁵; Ναί, ὅπου καὶ τάφος αὐτοῦ δεικνύεται ἕως τώρα⁶. Πάλιν θὰ εἴπῃς εἰς τὴν Πίσαν, δοξάζων ἕως τώρα τὰς χεῖρας τοῦ Φειδίου. Ἄς ἔλθωμεν εἰς τὰ συγγράμματα τῶν φιλοσόφων καὶ ποιητῶν.

4 Μερικοὶ μὲν ἀρνοῦνται καὶ τὸ ὅτι ὑπάρχει Θεὸς γενικῶς, ἢ, ἐὰν ὑπάρχη, λέγουν ὅτι δὲν φροντίζει διὰ τίποτε ἄλλο ὁ Θεὸς πλὴν ἑαυτοῦ· καὶ αὐτὰ μὲν ἀπεφάνθη γενικῶς ἢ ἄνοια τοῦ Ἐπικούρου καὶ τοῦ Χρυσίππου⁷. Ἄλλοι λέγουν ὅτι εἰς τὸ σύμπαν ὑπάρχει αὐτοματισμὸς καὶ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἀγέννητος καὶ ἡ φύσις αἰδῖος, γενικῶς δὲ ἐτόλμησαν νὰ ἐπιβεβαιώσουν ὅτι δὲν ὑπάρχει πρόνοια Θεοῦ, ἀλλὰ Θεὸς εἶναι κατὰ τὴν ἀποψίντων μόνον ἢ συνείδησις ἐκάστου. Ἄλλοι πάλιν δογματίζουν ὡς Θεὸν τὸ πνεῦμα τὸ ὁποῖον διήκει διὰ τοῦ σύμπαντος.

Ὁ δὲ Πλάτων καὶ οἱ ὀπαδοὶ του ὁμολογοῦν ὅτι ὑπάρχει Θεὸς ἀγέννητος, πατὴρ καὶ ποιητὴς τοῦ σύμπαντος· ἔπειτα ὁμως ὑποθέτουν ὅτι ἀγέννητος εἶναι ὄχι μόνον ὁ Θεὸς ἀλλὰ καὶ ἡ ὕλη, καὶ λέγουν ὅτι αὕτη ἤκμασε μαζὶ μὲ τὸν Θεόν. Ἐὰν δὲ ὁ Θεὸς εἶναι ἀγέννητος καὶ ἡ ὕλη ἀγέννητος, ὁ Θεὸς δὲν εἶναι πλεον ποιητὴς τοῦ σύμπαντος, κατὰ τοὺς Πλατωνικούς, οὔτε δύναται νὰ δειχθῇ ἡ μοναρχία τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν ἀποψίν αὐτῶν. Προσέτι δέ, ὅπως ὁ Θεὸς ὡς ἀγέννητος εἶναι καὶ ἀναλλοίωτος, οὕτω καὶ ἡ ὕλη, ἂν ἦτο ἀγέννητος, θὰ ἦτο ἀναλλοίωτος καὶ ἰσόθεος· διότι τὸ γενητὸν εἶναι τρεπτὸν καὶ ἀλλοιωτόν, τὸ δὲ ἀγέννητον εἶναι ἄτρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον. Τί εἶναι δὲ τὸ σπουδαῖον, ἂν ὁ Θεὸς

πολλοὺς ἐθνικούς, ὡς δεικνύει τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν ποίημα τοῦ ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΥ, "Ἕμνος εἰς Δία.

«Ζεῦ, σὲ μὲν Ἰδαίοισιν ἐν οὔρεσὶ φασι γενέσθαι.

Ζεῦ, σὲ δ' ἐν Ἀρκαδίῃ· πότεροι πάτερ ἐψεύσαντο;

Κρήτες αἰεὶ ψεῦσται· καὶ γὰρ τάφον, ὃ ἄνα σεῖο

Κρήτες ἐτεκτήναντο· σὺ δ' οὐ θάνες· ἐσσι γὰρ αἰεῖ».

7. Ὁ Ἐπίκουρος καὶ οἱ ὀπαδοὶ του ἐδίδασκον ὅτι οἱ θεοί, ζῶντες εἰς τὰ μετακόσμια, ἀδιαφοροῦν διὰ τὸν κόσμον. Οἱ Στωϊκοὶ δὲν ἠρνοῦντο τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὴν ὑπαρξίν προσωπικοῦ Θεοῦ, ἐκλαμβάνοντες αὐτὸν ὡς τὴν δύναμιν τὴν διήκουσαν διὰ τῶν μερῶν τοῦ σύμπαντος. Βραδύτερον ὁμως καὶ αὐτοὶ ἀπεδέχθησαν τὴν ὑπαρξίν προσωπικοῦ Θεοῦ.

ἐποίει τὸν κόσμον; Καὶ γὰρ τεχνίτης ἄνθρωπος, ἐπὰν ὕλην λάβῃ ἀπὸ τινος, ἐξ αὐτῆς ὅσα βούλεται ποιεῖ. Θεοῦ δὲ ἡ δύναμις ἐν τούτῳ φανεροῦται ἵνα ἐξ οὐκ ὄντων ποιῇ ὅσα βούλεται, καθάπερ καὶ τὸ ψυχὴν δοῦναι καὶ κίνησιν οὐχ ἑτέρου τινός ἐστιν ἀλλ' ἡ μόνου Θεοῦ. Καὶ γὰρ ἄνθρωπος εἰκόνα μὲν ποιεῖ, λόγον δὲ καὶ πνοὴν ἢ αἴσθησιν οὐ δύναται δοῦναι τῷ ὑπ' αὐτοῦ γινομένῳ. Θεὸς δὲ τούτου πλεῖον τοῦτο κέκτηται, τὸ ποιεῖν λογικόν, ἔμπνουν, αἰσθητικόν. Ὡσπερ οὖν ἐν τούτοις πᾶσιν δυνατώτερός ἐστιν ὁ Θεὸς τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω καὶ τῷ ἐξ οὐκ ὄντων ποιεῖν
10 καὶ πεποιηκέναι τὰ ὄντα, καὶ ὅσα βούλεται καὶ ὡς βούλεται.

5 Ὡστε ἀσύμφωνός ἐστιν ἡ γνώμη κατὰ τοὺς φιλοσόφους καὶ συγγραφεῖς. Τούτων γὰρ ταῦτα ἀποφηναμένων, εὐρίσκεται ὁ ποιητῆς Ὅμηρος ἑτέρα ὑποθέσει εἰσάγων γένεσιν οὐ μόνον κόσμου ἀλλὰ καὶ θεῶν. Φησὶν γάρ που·

15 «Ὠκεανόν τε, θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν,
ἐξ οὔ δὴ πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα».

Ἄ δὴ λέγων οὐκ ἔτι θεὸν συνιστᾷ. Τίς γὰρ οὐκ ἐπίσταται τὸν Ὠκεανὸν ὕδωρ εἶναι; Εἰ δὲ ὕδωρ, οὐκ ἄρα θεός. Ὁ δὲ Θεός, εἰ τῶν ὄλων ποιητῆς ἐστιν, καθὼς καὶ ἔστιν, ἄρα καὶ τοῦ ὕδατος
20 καὶ τῶν θαλασσῶν κτίστης ἐστίν.

Ἡσίοδος δὲ καὶ αὐτὸς οὐ μόνον θεῶν γένεσιν ἐξεῖπεν, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Καὶ τὸν μὲν κόσμον γενητὸν εἰπὼν ἠτόνησεν εἰπεῖν ὑφ' οὔ γέγονεν. Ἔτι μὴν καὶ θεοὺς ἔφησεν Κρόνον καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ Δία, Ποσειδῶνά τε καὶ Πλούτωνα, καὶ
25 τούτους μεταγενεστέρους εὐρίσκομεν τοῦ κόσμου. Ἔτι δὲ καὶ τὸν Κρόνον πολεμεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Διὸς τοῦ ἰδίου παιδὸς ἱστορεῖ. Οὕτω γὰρ φησιν·

«Κάρτει νικήσας πατέρα Κρόνον· εὗ δὲ ἕκαστα

8. Ἰλιάς Ξ 201.

9. Ἰλιάς Φ 126.

ἐδημιούργει τὸν κόσμον ἀπὸ ὑποκειμένην ὕλην; Διότι καὶ ὁ ἄνθρωπος τεχνίτης, ὅταν λάβῃ ὕλην ἀπὸ κάποιον ἄλλον, δημιουργεῖ ἐξ αὐτῆς ὅσα θέλει. Τοῦ Θεοῦ ὅμως ἡ δύναμις εἰς τοῦτο φανερώνεται, εἰς τὸ νὰ δημιουργῇ ὅσα θέλει ἐξ οὐκ ὄντων, ὅπως καὶ τὸ νὰ δώσῃ ψυχὴν καὶ κίνησιν δὲν ἀνήκει εἰς ἄλλον ἀλλὰ μόνον εἰς τὸν Θεόν. Ὁ ἄνθρωπος κατασκευάζει εἰκόνα, λόγον ὅμως καὶ πνοὴν ἢ αἴσθησιν δὲν δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ γεγόμενον. Ὁ δὲ Θεὸς ἔχει περισσότερον ἀπὸ αὐτὸν τοῦτο, τὸ ὅτι κάμνει τὸ ποίημά του λογικόν, ἔμπνουν, αἰσθητικόν. Ὅπως λοιπὸν εἰς ὅλα αὐτὰ ὁ Θεὸς εἶναι δυνατώτερος τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω εἶναι ἀνώτερος καὶ εἰς τὸ νὰ κατασκευάζῃ καὶ νὰ ἔχῃ κατασκευάσει τὰ ὄντα, καὶ ὅσα θέλει καὶ ὅπως θέλει.

5 Ὡστε ἀσύμφωνοι εἶναι αἱ γνῶμαι καὶ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν συγγραφέων. Ἐνῶ οὗτοι διακηρύσσουν ταῦτα, εὐρίσκεται ὁ ποιητῆς Ὅμηρος ἐξηγῶν τὴν γένεσιν ὄχι μόνον τοῦ κόσμου ἀλλὰ καὶ τῶν θεῶν κατ' ἄλλην ὑπόθεσιν. Λέγει κάπου·

«Τὸν Ὠκεανόν, τὴν γένεσιν τῶν θεῶν, καὶ τὴν μητέρα Τηθύν⁸,

ἀπὸ ὅπου προέρχονται ὅλοι οἱ ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα»⁹.

Λέγων βεβαίως αὐτὰ δὲν συνιστᾷ πλέον Θεόν. Διότι ποῖος δὲν γνωρίζει ὅτι ὁ Ὠκεανὸς εἶναι ὕδωρ; Ἐὰν δὲ εἶναι ὕδωρ, δὲν εἶναι Θεός. Ὁ δὲ Θεός, ἐὰν εἶναι ποιητῆς τῶν ὄλων, καθὼς καὶ εἶναι, ἄρα εἶναι κτίστης καὶ τοῦ ὕδατος καὶ τῶν θαλασσῶν.

Ὁ δὲ Ἡσίοδος ὄχι μόνον διηγήθη καὶ αὐτὸς τῶν θεῶν τὴν γένεσιν ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Καὶ ἐνῶ εἶπε γενητὸν τὸν κόσμον, δὲν κατάρθωσε νὰ εἴπῃ ἀπὸ ποῖον ἔγινεν. Προσέτι μάλιστα εἶπε θεοὺς τὸν Κρόνον, τὸν υἱὸν τοῦ Δία, Ποσειδῶνα καὶ Πλούτωνα, τοὺς ὁποίους εὐρίσκομεν μεταγενεστέρους τοῦ κόσμου. Ἀκόμη δὲ ἱστορεῖ ὅτι ὁ Κρόνος ἐπολεμήθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Διός· λέγει πράγματι·

«νικήσας κατὰ κράτος τὸν Πατέρα Κρόνον, ἔτακτοποίησεν συγχρόνως

ἀθανάτοις διέταξεν ὁμῶς καὶ ἐπέφραδε τιμᾶς».

Εἶτα ἐπιφέρει λέγων τὰς τοῦ Διὸς θυγατέρας, ἃς καὶ Μούσας προσαγορεύει, ὧν ἰκέτης εὐρίσκεται βουλόμενος μαθεῖν παρ' αὐτῶν τίνι τρόπῳ τὰ πάντα γεγένηται. Λέγει γάρ·

5 «Χαίρετε, τέκνα Διός, δότε δ' ἡμερόεσσαν ἀοιδήν.
Κλείετε δ' ἀθανάτων μακάρων γένος αἰὲν ἐόντων,
οἱ Γῆς ἐξεγένοντο καὶ Οὐρανοῦ ἀστερόεντος,
νυκτός τε δνοφερῆς, οὗς ἀλμηρὸς ἔτρεφε πόντος.
Εἶπατε δ' ὡς τὰ πρῶτα θεοὶ καὶ Γαῖα γέγοντο,
10 καὶ ποταμοὶ καὶ πόντος ἀπείριτος, οἴδματι θύων,
ἄστρα τε λαμπετόωντα καὶ οὐρανὸς εὐρὸς ὑπερθεν,
ὡς τ' ἄφενος δάσσαντο καὶ ὡς τιμᾶς διέλοντο,
ἠδὲ καὶ ὡς τὰ πρῶτα πολύπτυχον ἔσχον Ὀλυμπον.
Ταῦτά μοι ἔσπετε Μοῦσαι Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι
15 ἐξ ἀρχῆς, καὶ εἶπαθ' ὅ,τι πρῶτον γένητ' αὐτῶν».

Πῶς δὲ ταῦτα ἠπίσταντο αἱ Μοῦσαι, μεταγενέστεραι οὔσαι τοῦ κόσμου; Ἡ πῶς ἠδύναντο διηγήσασθαι τῷ Ἡσιόδῳ, ὅπου δὴ ὁ πατὴρ αὐτῶν οὕτω γεγένηται;

6 Καὶ ὕλην μὲν τρόπῳ τινὶ ὑποτίθεται, εἰς κόσμου ποιήσιν,
20 λέγων·

«Ἦτοι μὲν πρῶτιστα χάος γένητ', αὐτὰρ ἔπειτα
Γαῖ' εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
ἀθανάτων, οἱ ἔχουσι κάρη νιφόεντος Ὀλύμπου,

19 εἰς X καὶ MB.

10. Θεογονία 73 ἐ.

11. Θεογονία 104–115, παραλειπομένου τοῦ στίχου 111, ὁ ὁποῖος ἐπίσης παραλείπεται καὶ εἰς μερικὰ χειρόγραφα, θεωρεῖται δὲ ὑπὸ τινῶν ὡς παρέμβλητος.

ὅλας τὰς ὑποθέσεις τῶν ἀθανάτων καὶ κατένειμε τὰς
τιμάς»¹⁰.

Ἔπειτα προσθέτει μνείαν τῶν θυγατέρων τοῦ Διός, τὰς
ὁποίας ὀνομάζει Μούσας καὶ τῶν ὁποίων εὐρίσκεται καὶ ἰκέτης
θέλων νὰ μάθῃ ἀπὸ αὐτὰς μὲ ποῖον τρόπον ἔχουν γίνοι τα πάντα. Λέγει·

«Χαίρετε, τέκνα Διός, καὶ δώσατέ μας θελκτικὸν
ἄσμα.

Δοξάσατε τὸ γένος τῶν ἀθανάτων μακάρων οἱ ὁποῖοι
ζοῦν διαπαντός,

οἱ ὁποῖοι ἐγεννήθησαν ἀπὸ τὴν Γῆν καὶ τὸν ἀστερω-
πὸν Οὐρανόν,

καὶ ἀπὸ τὴν ζοφερὰν Νύκτα, τοὺς ὁποίους ἔτρεφεν ὁ
ἄλμυρὸς πόντος.

Εἶπατε δὲ πῶς κατὰ πρῶτον ἐγιναν οἱ θεοὶ καὶ ἡ Γῆ,

καὶ ποταμοὶ καὶ ἄπειρος πόντος, ὁ τρικυμισμένος,

τὰ λαμπερὰ ἄστρα καὶ ὁ εὐρὺς Οὐρανὸς ἐπάνω,

πῶς ἐμοίρασαν τὴν περιουσίαν καὶ πῶς διένειμαν
τὰς τιμάς,

καθὼς καὶ πῶς κατὰ πρῶτον κατέλαβον τὸν πολύ-
πτυχον Ὀλυμπον.

Ταῦτα εἶπατέ μου, Μοῦσαι, αἱ ὁποῖαι κατοικεῖτε εἰς
τὰ Ὀλύμπια δώματα

ἐξ ἀρχῆς, καὶ εἶπατε τί ἀπὸ αὐτὰ ἐγινε πρῶτον»¹¹.

Πῶς δὲ αἱ Μοῦσαι ἐγνώριζον ταῦτα, ἀφοῦ ἦσαν μεταγε-
νέστεραι τοῦ κόσμου; ἢ πῶς ἠδύναντο νὰ τὰ διηγηθοῦν εἰς τὸν
Ἡσίοδον, ἀφοῦ δὲν εἶχε γίνοι ἀκόμη ὁ πατήρ των;

6 Καὶ κατὰ τινὰ τρόπον θέτει ὡς βάσιν εἰς τὴν δημιουργίαν
τοῦ κόσμου ὕλην, λέγων·

«Πράγματι εἰς τὴν ἀρχὴν ἐγινε τὸ χάος, ἔπειτα δὲ
ἡ εὐρύτερος Γῆ, ἔδρα ἀσφαλῆς πάντοτε ὄλων
τῶν ἀθανάτων, οἱ ὁποῖοι κατέχουν τὴν κορυφὴν τοῦ
χιονισμένου Ὀλύμπου,

Τάρταρά τ' ἠερόεντα, μυχὸν χθονὸς εὐρυοδείης,
 ἡδ' Ἔρος, δς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι,
 λυσιμελής, πάντων τε θεῶν πάντων τ' ἀνθρώπων
 δάμναται ἐν στήθεσσι νόον καὶ ἐπίφρονα βουλήν.
 5 Ἐκ Χάεος δ' Ἐρεβός τε μέλαινά τε Νύξ ἐγένοντο.
 Γαῖα δέ τοι πρῶτον μὲν ἐγείνατο Ἴσον ἐωυτῇ
 Οὐρανὸν ἀστερόενθ', ἵνα μιν περὶ πάντα καλύπτει,
 ὄφρ' εἴη μακάρεσσι θεοῖς ἔδος ἀσφαλὲς αἰεὶ·
 γείνατο δ' οὔρεα μακρά, θεῶν χαρίεντας ἐναύλους
 10 νυμφέων, αἷ ναίουσιν ἀν' οὔρεα βησσήεντα·
 ἡδὲ καὶ ἀτρύγετον πέλαγος τέκεν οἴδματι θῶον,
 πόντον, ἄτερ φιλότητος ἐφιμέρου· αὐτὰρ ἔπειτα
 Οὐρανῶ εὐνηθεῖσα τέκ' Ὠκεανὸν βαθυδίνην».

Καὶ ταῦτα εἰπὼν οὐδὲ οὕτως ἐδήλωσεν ὑπὸ τίνος ἐγένον-
 15 το. Εἰ γὰρ ἐν πρώτοις ἦν Χάος, καὶ ὕλη τις προϋπέκειτο ἀγέννη-
 τος οὔσα, τίς ἄρα ἦν ὁ ταύτην μετασκευάζων καὶ μεταρρυθμί-
 ζων καὶ μεταμορφῶν; Πότερον αὐτὴ ἑαυτὴν ἢ ὕλη μετεσχημάτι-
 ζε καὶ ἐκόσμει; Ὁ γὰρ Ζεὺς μετὰ χρόνον πολὺν γεγένηται, οὐ
 μόνον τῆς ὕλης ἀλλὰ καὶ τοῦ κόσμου καὶ πλήθους ἀνθρώπων·
 20 ἔτι μὴν καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Κρόνος. Ἦ μᾶλλον ἦν κύριόν τι τὸ
 ποιῆσαν αὐτήν, λέγω δὲ Θεός, ὁ καὶ κατακοσμήσας αὐτήν; Ἔτι

9 γείνετο *BV*

9–10 θεῶν χαρίεντας ἐναύλους Νυμφέων, αἷ ναίουσιν Ἡσίοδος θεὰν χα-
 ρίεσσαν ἐν αὐτοῖς νῦν φωναὶ νέουσιν *MB*.

12. Μετὰ τὴν λέξιν Νύξ παραλείπονται δύο στίχοι ἐν συνεχείᾳ (124 καὶ 125), ὁ δεύτερος τῶν ὁποίων ἀπορρίπτεται ὑπὸ τινῶν ὡς νόθος.

13. Θεογονία 116–133 (πλὴν τῶν στίχων 124 καὶ 125).

καὶ τὰ σκοτεινὰ Τάρταρα, εἰς τὸν μυχὸν τῆς εὐρυ-
 δρόμου χθονός,
 καὶ ὁ Ἔρως, ὁ ὠραιότερος μεταξὺ τῶν ἀθανάτων
 θεῶν,
 ὁ παραλύων τὰ μέλη, ὁ ὁποῖος εἰς ὄλων τῶν θεῶν
 καὶ ἀνθρώπων
 τὰ στήθη δαμάζει τὸν νοῦν καὶ τὴν φρόνιμον σκέ-
 ψιν.

Ἀπὸ τὸ χάος δὲ ἔγιναν τὸ Ἔρεβος καὶ ἡ μαύρη
 Νύξ¹².

Ἡ δὲ Γῆ κατὰ πρῶτον ἐγέννησεν ἴσον μὲ ἑαυτὴν
 τὸν ἀστερωπὸν Οὐρανόν, διὰ νὰ τὴν καλύπτῃ εἰς ὅλα
 τὰ σημεῖα,
 ὥστε νὰ εἶναι πάντοτε ἀσφαλῆς ἔδρα εἰς τοὺς μάκα-
 ρας θεούς.

Ἐπειτα ἐγέννησε τὰ ὑψηλὰ ὄρη, τὰ χαριτωμένα κα-
 τοικητήρια
 τῶν θείων Νυμφῶν, αἱ ὁποῖαι διαμένουν εἰς τὰ δα-
 σώδη ὄρη.

Ἐγέννησεν ἐπίσης τὸ ἀνήσυχον πέλαγος, τὸ τρικυμι-
 σμένον,
 τὸν πόντον, χωρὶς ἡδονικὸν πόθον· ἀλλ' ἔπειτα
 κοιμηθεῖσα μὲ τὸν Οὐρανὸν ἐγέννησε τὸν Ὠκεα-
 νόν»¹³.

Καὶ ἀφοῦ εἶπε ταῦτα δὲν ἐδήλωσεν οὔτε τότε ὑπὸ ποίου
 ἔγιναν. Διότι, ἐὰν ἐν πρώτοις ἦτο τὸ χάος καὶ προὔπεκετο κά-
 ποια ὕλη ἀγένητος, ποῖος λοιπὸν ἦτο ὁ μετασκευάζων καὶ με-
 ταρρυθμίζων καὶ μεταμορφῶνων αὐτήν; Ἴσως αὐτὴ ἡ ὕλη με-
 τεσχημάτιζε καὶ ἐκόσμει ἑαυτήν; Διότι ὁ Ζεὺς ἐγεννήθη μετὰ
 πολὺν χρόνον, ὄχι μόνον μετὰ τὴν ὕλην ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν κό-
 σμον καὶ πλῆθος ἀνθρώπων· ἀκόμη μάλιστα καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ
 Κρόνος. Ἡ μᾶλλον κάτι τὸ κυρίαρχον ἦτο ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον
 τὴν κατεσκεύασε, ἐννοῶ τὸν Θεὸν ὁ ὁποῖος τὴν κατεκόσμησεν;

μὴν κατὰ πάντα τρόπον φλυαρῶν εὐρίσκεται καὶ ἐναντία ἑαυτῷ λέγων. Εἰπὼν γὰρ γῆν καὶ οὐρανὸν καὶ θάλασσαν ἐξ αὐτῶν τοὺς θεοὺς βούλεται γεγονέναι, καὶ ἐκ τούτων ἀνθρώπους δεινοτάτους τινὰς συγγενεῖς θεῶν καταγγέλλει, Τιτάνων γένος καὶ 5 Κυκλώπων καὶ Γιγάντων πληθύν, τῶν τε κατὰ Αἴγυπτον δαιμόνων, ἢ ματαίων ἀνθρώπων, ὡς μέμνηται Ἀπολλωνίδης, ὁ καὶ Ὀράπιος ἐπικληθεῖς, ἐν βίβλῳ τῇ ἐπιγραφομένῃ Σεμενουθὶ καὶ ταῖς λοιπαῖς κατ' αὐτὸν ἱστορίαις περὶ τε τῆς θρησκείας τῆς αἰγυπτιακῆς καὶ τῶν βασιλέων αὐτῶν.

7 Τί δέ μοι λέγειν τοὺς κατὰ Ἑλληνας μύθους καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς ματαιοπονίαν, Πλούτωνα μὲν σκότους βασιλεύοντα, καὶ Ποσειδῶνα ὑπὸ πόντον δύνοντα καὶ τῇ Μελανίππῃ περιπλεκόμενον καὶ υἱὸν ἀνθρωποβόρον γεννήσαντα, ἢ περὶ τῶν τοῦ Διὸς παίδων ὅποσα οἱ συγγραφεῖς ἐτραγώδησαν; Καὶ ὅτι οὗτοι ἀν- 15 θρωποι καὶ οὐ θεοὶ ἐγεννήθησαν, τὸ γένος αὐτῶν αὐτοὶ καταλέγουσιν. Ἀριστοφάνης δὲ ὁ κωμικὸς ἐν ταῖς ἐπιγραφομέναις Ὀρνισιν, ἐπιχειρήσας περὶ τῆς τοῦ κόσμου ποιήσεως, ἔφη ἐν πρώτοις ὦν γεγενῆσθαι τὴν σύστασιν τοῦ κόσμου, λέγων·

«Πρώτιστα τεκῶν μελανόπτερος ὦν».

20 Ἀλλὰ καὶ Σάτυρος ἱστορῶν τοὺς δῆμους Ἀλεξανδρέων, ἀρξάμενος ἀπὸ Φιλοπάτορος τοῦ καὶ Πτολεμαίου προσαγορευθέντος, τούτου μηνύει Διόνυσον ἀρχηγέτην γεγονέναι· διὸ καὶ φυλὴν ὁ Πτολεμαῖος πρώτην κατέστησεν διονυσίαν. Λέγει οὖν ὁ Σάτυρος οὕτω· «Διονύσου καὶ Ἀλθαίας τῆς Θεστίου γεγενῆ- 25 σθαι Δηϊάνειραν, τῆς δὲ καὶ Ἡρακλέους τοῦ Διὸς Ὑλλον, τοῦ δὲ Κλεόδημον, τοῦ δὲ Ἀριστόμαχον, τοῦ δὲ Τήμενον, τοῦ δὲ Κεῖ-

10–11 καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς ματαιοπονίαν μετὰ βασιλέων αὐτῶν MB μεταφέρει ἐνταῦθα Maran

Ἐξ ἄλλου εὐρίσκεται νὰ φλυαρῆ κατὰ πάντα τρόπον καὶ ἀντιφάσκων πρὸς αὐτόν. Εἰπὼν γῆν καὶ οὐρανὸν καὶ θάλασσαν θέλει νὰ ἔχουν γίνει ἀπὸ αὐτὰ οἱ θεοὶ καὶ ἐπισημαίνει μερικοὺς δεινοτάτους συγγενεῖς θεῶν, τὸ γένος τῶν Τιτάνων καὶ τὰ πλήθη τῶν Κυκλώπων καὶ Γιγάντων, τῶν δαιμόνων εἰς τὴν Αἴγυπτον ἢ ματαίων ἀνθρώπων¹⁴, ὅπως μνημονεύει ὁ Ἀπολλωνίδης, ὁ ὀνομασθεὶς καὶ Ὀράπιος, εἰς τὸ βιβλίον του τὸ ἐπιγραφόμενον Σεμενουθὶ καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἱστορικά του βιβλία περὶ τῆς αἰγυπτιακῆς θρησκείας καὶ τῶν βασιλέων τῆς Αἰγύπτου.

7 Τί χρειάζεται νὰ ἀναφέρω τοὺς μύθους τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ματαιότητα αὐτῶν, τὸν Πλούτωνα βασιλέα τοῦ σκότους, τὸν Ποσειδῶνα κυρίαρχον τοῦ πόντου ὁ ὁποῖος ἐνωθεὶς μὲ τὴν Μελανίπην ἐγέννησεν ἀνθρωποβόρον υἱὸν ἢ ὅσα ἐτραγώδησαν οἱ συγγραφεῖς περὶ τῶν τέκνων τοῦ Διός; Καὶ ὅτι οὗτοι ἐγεννήθησαν ἀνθρώποι καὶ ὄχι θεοί, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι παραθέτουν τὴν γενεαλογίαν των. Ὁ δὲ Ἀριστοφάνης ὁ κωμικὸς εἰς τὴν κωμωδίαν τὴν ἐπιγραφομένην Ὀρνιθες, ἐπιληφθεὶς τοῦ θέματος τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, εἶπεν ὅτι ἐν πρώτοις ἡ σύστασις τοῦ κόσμου περιελήφθη εἰς ὦν·

«Πρώτιστα ἐγέννησεν ὦν ἢ μελανόπτερος»¹⁵.

Ἄλλὰ καὶ ὁ Σάτυρος, ὁ ἱστορικὸς τῶν δήμων τῶν Ἀλεξανδρέων, ἐκκινῶν ἀπὸ τὸν Φιλοπάτορα, τὸν λεγόμενον ἐπίσης Πτολεμαῖον, δεικνύει ὅτι γενάρχης αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ Διόνυσος· διὸ καὶ πρώτην φυλὴν ὥρισεν ὁ Πτολεμαῖος τὴν Διονυσίαν. Λέγει λοιπὸν ὁ Σάτυρος ταῦτα· «Ἀπὸ τὸν Διόνυσον καὶ τὴν Ἀλθαίαν τοῦ Θεστίου ἐγεννήθη ἡ Δηϊάνειρα, ἀπὸ αὐτὴν καὶ τὸν Ἡρακλῆν τοῦ Διὸς ὁ Ὑλλος, ἀπὸ αὐτὸν ὁ Κλεόδημος, ἀπὸ αὐτὸν ὁ Ἀριστόμαχος, ἀπὸ αὐτὸν ὁ Τήμενος, ἀπὸ αὐτὸν ὁ Κεῖσος,

14. Τὸ κείμενον εἶναι ἐφθαρμένον, προφανῶς δὲ ἀντὶ «ματαίων ἀνθρώπων» ἐγράφετο κάτι ἄλλο. Ἡ διόρθωσις τοῦ Otto εἰς «ἡμιθέων» δὲν ἀποκαθιστᾷ τὴν ἔννοιαν καλῶς.

15. Ὀρνιθες 626. Τὰ παρατιθέμενα εἰς τὸ σχετικὸν τμήμα τῆς κωμωδίας ταύτης τοῦ Ἀριστοφάνους ἐκθέτουν βασικῶς τὴν θεογονίαν τῶν Ὀρφικῶν, εἰς τοὺς ὁποίους περιλαμβάνοντο τότε οἱ βαθύτερον θρησκευόντες Ἀθηναῖοι.

σον, τοῦ δὲ Μάρωνα, τοῦ δὲ Θεστίον, τοῦ δὲ Ἀκοόν, τοῦ δὲ Ἀριστομίδα, τοῦ δὲ Καρανόν, τοῦ δὲ Κοινόν, τοῦ δὲ Τυρίμμαν, τοῦ δὲ Περδίκκαν, τοῦ δὲ Φίλιππον, τοῦ δὲ Ἀέροπον, τοῦ δὲ Ἀλκέταν, τοῦ δὲ Ἀμύνταν, τοῦ δὲ Βόκρον, τοῦ δὲ Μελέαγρον, 5 τοῦ δὲ Ἀρσινόην, τῆς δὲ καὶ Λάγου Πτολεμαῖον τὸν καὶ Σωτῆρα, τοῦ δὲ καὶ Βερενίκης Πτολεμαῖον τὸν Φιλάδελφον, τοῦ δὲ καὶ Ἀρσινόης Πτολεμαῖον τὸν Εὐεργέτην, τοῦ δὲ καὶ Βερενίκης τῆς Μάγα τοῦ ἐν Κυρήνη βασιλεύσαντος Πτολεμαῖον τὸν Φιλοπάτορα.

10 Ἡ μὲν οὖν πρὸς Διόνυσον τοῖς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ βασιλεύ-
 σασι συγγένεια οὕτω περιέχει. Ὅθεν καὶ ἐν τῇ Διονυσίᾳ φυλῇ
 δῆμοί εἰσιν κατακεχωρισμένοι· Ἀλθηῖς ἀπὸ τῆς γενομένης γυ-
 ναικὸς Διονύσου, θυγατρὸς δὲ Θεστίου, Ἀλθαίας· Δηϊανειρὶς
 ἀπὸ τῆς θυγατρὸς Διονύσου καὶ Ἀλθαίας, γυναικὸς δὲ Ἡρακλέ-
 15 οὺς· ὅθεν καὶ τὰς προσωνομίας ἔχουσιν οἱ κατ' αὐτοὺς δῆμοι·
 Ἀριαδνὶς ἀπὸ τῆς θυγατρὸς Μίνω, γυναικὸς δὲ Διονύσου, παι-
 δὸς πατροφίλης, τῆς μιχθείσης Διονύσῳ ἐν μορφῇ πρυμνητοῦ,
 Θεστὶς ἀπὸ Θεστίου τοῦ Ἀλθαίας πατρός, Θεαντὶς ἀπὸ Θεαν-
 τος παιδὸς Διονύσου, Σταφυλὶς ἀπὸ Σταφύλου υἱοῦ Διονύσου,
 20 Εὐαινὶς ἀπὸ Εὐνόος υἱοῦ Διονύσου, Μαρωνὶς ἀπὸ Μάρωνος
 υἱοῦ Ἀριάδνης καὶ Διονύσου. Οὗτοι γὰρ πάντες υἱοὶ Διονύσου.
 Ἀλλὰ καὶ ἕτεραι πολλαὶ ὀνομασίαι γεγόνασιν καὶ εἰσιν ἕως τοῦ
 δεῦρο, ἀπὸ Ἡρακλέους Ἡρακλεῖδαι καλούμενοι, καὶ ἀπὸ
 Ἀπόλλωνος Ἀπολλωνίδαι καὶ Ἀπολλώνιοι, καὶ ἀπὸ Ποσειδῶ-
 25 νος Ποσειδώνιοι, καὶ ἀπὸ Διὸς Δῖοι καὶ Διογέναι.

8 Καὶ τί μοι τὸ λοιπὸν τὸ πλῆθος τῶν τοιούτων ὀνομασιῶν
 καὶ γενεαλογιῶν καταλέγειν; Ὡστε κατὰ πάντα τρόπον ἐμπαί-
 ζονται οἱ συγγραφεῖς πάντες καὶ ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι λεγόμε-
 νοι, ἔτι μὴν καὶ οἱ προσέχοντες αὐτοῖς. Μύθους γὰρ μᾶλλον καὶ
 30 μωρίας συνέταξαν περὶ τῶν κατ' αὐτοὺς θεῶν· οὐ γὰρ ἀπέδει-

ἀπὸ αὐτὸν ὁ Μάρων, ἀπὸ αὐτὸν ὁ Θέστιος, ἀπὸ αὐτὸν ὁ Ἀκοός, ἀπὸ αὐτὸν ὁ Ἀριστομίδας, ἀπὸ αὐτὸν ὁ Καρανός, ἀπὸ αὐτὸν ὁ Κοινός, ἀπὸ αὐτὸν ὁ Τυρίμμας, ἀπὸ αὐτὸν ὁ Περδίκκας, ἀπὸ αὐτὸν ὁ Φίλιππος, ἀπὸ αὐτὸν ὁ Ἀέροπος, ἀπὸ αὐτὸν ὁ Ἀλκέτας, ἀπὸ αὐτὸν ὁ Ἀμύντας, ἀπὸ αὐτὸν ὁ Βόκρος, ἀπὸ αὐτὸν ὁ Μελέαγρος, ἀπὸ αὐτὸν ἡ Ἀρσινόη, ἀπὸ αὐτὴν καὶ τὸν Λάγον ὁ Πτολεμαῖος ὁ λεγόμενος καὶ Σωτήρ, ἀπὸ αὐτὸν καὶ τὴν Βερενίκη ὁ Πτολεμαῖος Φιλάδελφος, ἀπὸ αὐτὸν καὶ τὴν Ἀρσινόην ὁ Πτολεμαῖος Εὐεργέτης, ἀπὸ αὐτὸν καὶ τὴν Βερενίκη ἡ τοῦ Μάγα βασιλέως τῆς Κυρήνης ὁ Πτολεμαῖος Φιλοπάτωρ».

Ἡ πρὸς τὸν Διόνυσον λοιπὸν συγγένεια τῶν βασιλέων τῆς Ἀλεξανδρείας αὐτὴ εἶναι. Ὅθεν καὶ εἰς τὴν Διονυσίαν φυλὴν διακρίνονται κατὰ τὴν συγγένειαν ταύτην, πατριαί· ἡ Ἀλθηῖς ἀπὸ τὴν γενομένην γυναῖκα τοῦ Διονύσου, θυγατέρα δὲ τοῦ Θεστίου, Ἀλθαίαν, ἡ Δηϊανειρίς ἀπὸ τὴν θυγατέρα τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀλθαίας, γυναικὸς δὲ τοῦ Ἡρακλέους, ἀπὸ ὅπου ἔχουν τὰς ὀνομασίας αἱ πατριαὶ αὐτῶν· ἡ Ἀριαδνίς ἀπὸ τὴν θυγατέρα τοῦ Μίνως, γυναικὸς δὲ τοῦ Διονύσου, κόρης πατροφίλης ἡ ὁποία ἠνώθη μὲ τὸν Διόνυσον ὑπὸ μορφήν ναυτικοῦ, ἡ Θεστὶς ἀπὸ τὸν Θεστιὸν πατέρα τῆς Ἀλθαίας, ἡ Θεοαντίς ἀπὸ τὸν Θεοαντα υἱὸν τοῦ Διονύσου, ἡ Σταφυλίς ἀπὸ τὸν Στάφυλον υἱὸν τοῦ Διονύσου, ἡ Εὐαινίς ἀπὸ τὸν Εὐνοον υἱὸν τοῦ Διονύσου, ἡ Μαρωνίς ἀπὸ τὸν Μάρωνα υἱὸν τῆς Ἀριάδνης καὶ τοῦ Διονύσου. Ὅλοι οὗτοι εἶναι υἱοὶ τοῦ Διονύσου». Ἀλλὰ καὶ πολλαὶ ἄλλαι ὀνομασίαι προῆλθον καὶ ὑπάρχουν ἕως τώρα, ἀπὸ τὸν Ἡρακλῆ οἱ καλούμενοι Ἡρακλεῖδαι, ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα, Ἀπολλωνίδαι καὶ Ἀπολλώνιοι, ἀπὸ τὸν Ποσειδῶνα οἱ Ποσειδώνιοι, ἀπὸ τὸν Δία Δῖοι καὶ Διογέναι.

- 8 Διατί ὅμως νὰ παραθέτω ἕως τὸ τέλος τὸ πλῆθος τῶν τοιούτων ὀνομασιῶν καὶ γενεαλογιῶν; Ὡστε κατὰ πάντα τρόπον ἐμπαίζονται οἱ συγγραφεῖς ὅλοι καὶ οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ λεγόμενοι φιλόσοφοι, καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ προσέχοντες εἰς αὐτούς. Διότι μᾶλλον μύθους καὶ μωρίας συνέταξαν περὶ τῶν κατ' αὐ-

ξαν αὐτοὺς θεοὺς ἀλλὰ ἀνθρώπους, οὓς μὲν μεθύσους, ἑτέρους πόρνους καὶ φονεῖς.

Ἄλλὰ καὶ περὶ τῆς κοσμογονίας ἀσύμφωνα ἀλλήλοις καὶ φαῦλα ἐξεῖπον. Πρῶτον μὲν ὅτι τινὲς ἀγένητον τὸν κόσμον ἀπεφάνησαν, καθὼς καὶ ἔμπροσθεν ἐδηλώσαμεν. Καὶ οἱ μὲν ἀγένητον αὐτὸν καὶ ἀίδιον φύσιν φάσκοντες οὐκ ἀκόλουθα εἶπον τοῖς γενητὸν αὐτὸν δογματίσασιν. Εἰκασμῶ γὰρ ταῦτα καὶ ἀνθρωπίνη ἐννοία ἐφθέγγαντο, καὶ οὐ κατὰ ἀλήθειαν. Ἔτεροι δ' αὖ εἶπον πρόνοϊαν εἶναι, καὶ τὰ τούτων δόγματα ἀνέλυσαν.

10 Ἄρατος μὲν οὖν φησιν·

«Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἐῷμεν ἄρρητον· μεστὰὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγνυαί, πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί, μεστή δὲ θάλασσα καὶ λιμένες· πάντη δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες.

15 Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν· ὁ δ' ἥπιος ἀνθρώποισιν δεξιὰ σημαίνει, λαοὺς δ' ἐπὶ ἔργον ἐγείρει μιμνήσκων βιότοιο· λέγει δ' ὅτε βῶλος ἀρίστη βουσί τε καὶ μακέλησι, λέγει δ' ὅτε δεξιαὶ ὦραι καὶ φυτὰ γυρῶσαι καὶ σπέρματα πάντα βαλέσθαι».

20 Τίνι οὖν πιστεύσωμεν, πότερον Ἄρατω ἢ Σοφοκλεῖ λέγοντι,

«Πρόνοια δ' ἔστιν οὐδενὸς σαφής, εἰκῆ κράτιστον ζῆν ὅπως δύναιτό τις»;

6 αἰδίων *Otto* ἰδίαν *MB*

16. ΑΡΑΤΟΥ, *Φαινόμενα* 1–9. Ὡς εἶναι γνωστόν, ὁ στίχος 5α ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Παύλου εἰς τὴν ὁμιλίαν του ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, Πράξ. 17,28.

17. *Οιδίπους Τύραννος* 978 ἐ.

τούς θεῶν, ἀφοῦ δὲν ἀπέδειξαν αὐτοὺς θεοὺς ἀλλὰ ἀνθρώπους, ἄλλους μὲν μεθύσους, ἄλλους πόρνους καὶ φονεῖς.

Ἄλλὰ καὶ περὶ τῆς κοσμογονίας διηγήθησαν πράγματα ἀσύμφωνα πρὸς ἀλλήλους καὶ φαῦλα. Πρῶτον μὲν διότι μερικοὶ διεκήρυξαν τὸν κόσμον ἀγένητον, καθὼς ἐδηλώσαμεν προηγουμένως. Καὶ ὅσοι εἶπον αὐτὸν ἀγένητον καὶ ἀίδιον φύσιν δὲν διετύπωσαν σύμφωνα μὲ ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἐδογματίσαν αὐτὸν γενητόν. Ἐξέφεραν ταῦτα κατ' εἰκασίαν καὶ ἀνθρωπίνην σκέψιν, καὶ ὄχι κατὰ γνῶσιν τῆς ἀληθείας. Ἄλλοι πάλιν εἶπον ὅτι ὑπάρχει πρόνοια, καὶ οὕτω διέλυσαν τὰ τοιαῦτα δόγματα τούτων.

Ὁ Ἄρατος λοιπὸν λέγει·

«Ἀπὸ τὸν Δία ἄς ἀρχίσωμεν, τὸν ὅποιον ποτὲ οἱ ἀνθρώποι δὲν πρέπει
να ἀφήνωμεν ἄρρητον. Γεμᾶται ἀπὸ τὸν Δία εἶναι
ὄλαι αἱ ὁδοί,
ὄλαι αἱ ἀγοραὶ τῶν ἀνθρώπων, γεμάτη ἡ θάλασσα
καὶ οἱ λιμένες· παντοῦ τὸν Δία χρησιμοποιοῦμεν
βοηθὸν ὄλοι.
Διότι εἴμεθα ἀπὸ τὴν γενεάν του. Ἄγαθὸς πρὸς τοὺς
ἀνθρώπους,
ἀποστέλλει αἴσια σημεῖα, κινεῖ τοὺς ἀνθρώπους
πρὸς ἐργασίαν,
ὑπενθυμίζων τὸν βίον· λέγει πότε τὰ χωράφια εἶναι
καταλληλότερα
διὰ τὰ βόδια καὶ τὰς ἀξίνας, λέγει δὲ πότε ὁ καιρὸς
εἶναι εὐνοϊκὸς
να ξελακκώσουν τὰ φυτὰ καὶ να ρίψουν ὄλους τοὺς
σπόρους»¹⁶.

Εἰς ποῖον λοιπὸν να πιστεύσωμεν, εἰς τὸν Ἄρατον ἢ τὸν Σοφοκλῆν, ὁ ὅποιος λέγει·

«Δὲν ὑπάρχει σαφὴς πρόνοια οὐδενὸς πράγματος, καλύτερον να ζῆ κανεῖς τυχαίως, ὅπως δύναται»¹⁷;

ἽΟμηρος δὲ πάλιν τούτῳ οὐ συνάδει. Λέγει γάρ·

«Ζεὺς δ' ἀρετὴν ἀνδρεσσιν ὀφέλλει τε μινύθει τε».

Καὶ Σιμωνίδης·

«Οὔτις ἀνευ θεῶν

5 ἀρετὰν λάβεν, οὐ πόλις, οὐ βροτός.

Θεὸς ὁ παμμῆτις· ἀπήμαντον δ' οὐδὲν
ἔστιν ἐν αὐτοῖς».

Ὅμοίως καὶ Εὐριπίδης·

«Οὐκ ἔστιν οὐδὲν χωρὶς ἀνθρώποις θεοῦ».

10 Καὶ Μένανδρος·

«Οὐκ ἄρα φροντίζει τις ἡμῶν ἢ μόνος Θεός».

Καὶ πάλιν Εὐριπίδης·

«Σῶσαι γὰρ ὁπόταν τῷ Θεῷ δοκῆ,
πολλὰς προφάσεις δίδωσιν εἰς σωτηρίαν».

15 Καί·

«Θεοῦ θέλοντος σώζη, κἂν ἐπὶ ριπὸς πλέης».

Καὶ τὰ τοιαῦτα μυρία εἰπόντες ἀσύμφωνα ἑαυτοῖς ἐξεῖπον.

Ὁ γοῦν Σοφοκλῆς ἀπρονοησίαν ἐν ἑτέρῳ λέγει·

«Θεοῦ δὲ πληγὴν οὐχ ὑπερπηδᾷ βροτός».

20

Πλὴν καὶ πληθὺν εἰσήγαγον ἢ καὶ μοναρχίαν εἶπον, καὶ

15 μετὰ καὶ προστίθ. Θεόστιος MB Θεέστης γλώσσημα

18. Ἰλιάς Y 242.

19. DIEHL, *Anthologia Lyricorum Graecorum* 2,68, ἀπόσπ. 10

20. ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ, ἀπόσπ. 391. NAUCK, *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, Leipzig 1889, σ. 480.

Ὁ Ὅμηρος πάλιν δὲν συμφωνεῖ μὲ αὐτόν. Διότι λέγει·

«Ὁ Ζεὺς αὐξάνει καὶ μειώνει τὴν ἀρετὴν τῶν ἀνθρώπων»¹⁸.

Καὶ ὁ Σιμωνίδης·

«Χωρὶς τοὺς θεοὺς
κανεὶς δὲν ἔλαβεν ἀρετὴν, οὔτε πόλις οὔτε θνητός.
Ὁ Θεὸς γνωρίζει τὰ πάντα, ἐνῶ εἰς τοὺς θνητοὺς
δὲν ὑπάρχει τίποτε ἀβλαβές»¹⁹.

Ὁμοίως καὶ ὁ Εὐριπίδης·

«Τίποτε δὲν ὑπάρχει εἰς τοὺς ἀνθρώπους μακρὰν ἀπὸ τὸν
Θεόν»²⁰.

Καὶ ὁ Μέανδρος·

«Κανεὶς δὲν φροντίζει δι' ἡμᾶς πλὴν τοῦ Θεοῦ μόνο-
νου»²¹.

Καὶ πάλιν ὁ Εὐριπίδης·

«Ὅταν ὁ Θεὸς θεωρεῖ καλὸν νὰ σώσῃ
δίδει πολλὰς προφάσεις πρὸς σωτηρίαν»²².

Καί·

«Ἄν θέλῃ ὁ Θεὸς σώζεσαι, ἀκόμη καὶ ἂν πλέης εἰς
ψάθαν»²³.

Καὶ μὲ τοὺς τοιοῦτους μυρίους λόγους εἶπαν ἀσύμφωνα πρὸς ἑαυτούς. Ὁ Σοφοκλῆς πράγματι εἰς ἄλλο χωρίον ὁμιλεῖ περὶ ἐλλείψεως προνοίας·

«Τὸ κτύπημα τοῦ Θεοῦ δὲν ὑπερπηδᾷ ὁ θνητός»²⁴.

Ἐπίσης εἰσήγαγον πολυαρχίαν ἢ εἶπαν μοναρχίαν, καὶ εἰς τοὺς

21. Βλ. ΜΕΙΝΕΚΕ, *Fragmenta Comicoorum Graecorum*, Berlin 1841, 4, σ. 276.

22. ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ, ἀπόσπ. 1089. ΝΑΥΚ.

23. ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ, ἀπόσπ. 397 ΝΑΥΚ.

24. ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ, ἀπόσπ. 876. ΝΑΥΚ.

πρόνοιαν εἶναι τοῖς λέγουσιν ἀπρονοησίαν τάναντία εἰρήκασιν.
 Ὅθεν Εὐριπίδης ὁμολογεῖ λέγων·

«Σπουδάζομεν δὲ πολλ' ὑπ' ἐλπίδων, μάτην
 πόνους ἔχοντες, οὐδὲν εἰδότες».

5 Καὶ μὴ θέλοντες ὁμολογοῦσιν τὸ ἀληθὲς μὴ ἐπίστασθαι·
 ὑπὸ δαιμόνων δὲ ἐμπνευσθέντες καὶ ὑπ' αὐτῶν φυσιωθέντες ἃ
 εἶπον δι' αὐτῶν εἶπον. Ἦτοι γὰρ οἱ ποιηταί, Ὅμηρος δὴ καὶ
 Ἡσίοδος, ὡς φασιν ὑπὸ Μουσῶν ἐμπνευσθέντες, φαντασία καὶ
 πλάνη ἐλάλησαν, καὶ οὐ καθαρῶ πνεύματι ἀλλὰ πλάνῳ. Ἐκ
 10 τούτου δὲ σαφῶς δείκνυται, εἰ καὶ οἱ δαιμονῶντες ἐνίοτε καὶ
 μέχρι τοῦ δεῦρο ἐξορκίζονται κατὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ὄντως
 Θεοῦ, καὶ ὁμολογεῖ αὐτὰ τὰ πλάνα πνεύματα εἶναι δαίμονες, οἱ
 καὶ τότε εἰς ἐκείνους ἐνεργήσαντες· πλὴν ἐνίοτέ τινες τῇ ψυχῇ
 ἐκνήψαντες ἐξ αὐτῶν εἶπον ἀκόλουθα τοῖς προφήταις, ὅπως εἰς
 15 μαρτύριον αὐτοῖς τε καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, περὶ τε Θεοῦ μοναρ-
 χίας καὶ κρίσεως καὶ τῶν λοιπῶν ὧν ἔφασαν.

ΥΠΕΡΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΔΙΑΘΗΚΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

9 Οἱ δὲ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι, πνευματοφόροι Πνεύματος ἁγίου
 καὶ προφῆται γενόμενοι, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐμπνευσθέντες καὶ
 σοφισθέντες, ἐγένοντο θεοδίδακτοι καὶ ὄσιοι καὶ δίκαιοι. Διὸ
 20 καὶ κατηξιώθησαν τὴν ἀντιμισθίαν ταύτην λαβεῖν, ὄργανα Θεοῦ
 γενόμενοι καὶ χωρήσαντες σοφίαν τὴν παρ' αὐτοῦ, δι' ἧς σοφίας
 εἶπον καὶ τὰ περὶ τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν λοιπῶν
 ἀπάντων. Καὶ γὰρ περὶ λοιμῶν καὶ λιμῶν καὶ πολέμων προεἶ-
 πον. Καὶ οὐχ εἷς ἢ δύο ἀλλὰ πλείονες κατὰ χρόνους καὶ καιροὺς

διδάσκοντας ἀπρονοησίαν ἀπήντησαν ὅτι ὑπάρχει πρόνοια.
 Ὅθεν ὁ Εὐριπίδης ὁμολογεῖ λέγων·

«Μεριμνῶμεν διὰ πολλὰ ὑποκινούμενα ἀπὸ ἐλπίδας
 ματαίως,
 κατεχόμενοι ἀπὸ πόνους, μὴ γνωρίζοντες τίποτε»²⁵.

Καὶ χωρὶς νὰ θέλουν ὁμολογοῦν ὅτι δὲν γνωρίζουν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ ἐμπνευσθέντες ὑπὸ δαιμόνων καὶ καθοδηγηθέντες ὑπ' αὐτῶν εἶπον δι' ἑαυτῶν ὅσα εἶπον. Πράγματε οἱ ποιηταί, ἰδίως ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος, ἐμπνευσθέντες ὅπως λέγουν ὑπὸ τῶν Μουσῶν, ἐλάλησαν μὲ φαντασίαν καὶ πλάνην, ὄχι μὲ καθαρὸν πνεῦμα ἀλλὰ μὲ πλάνον. Αὐτὸ δὲ δεικνύεται σαφῶς ἐκ τούτου, ὅτι καὶ οἱ δαιμονιόπληκτοι ἐνίστε καὶ ἕως τώρα ἐξορκίζονται εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ὅτι αὐτὰ τὰ πλάνα πνεύματα εἶναι δαίμονες, οἱ ὅποιοι καὶ τότε ἐνήργησαν εἰς ἐκείνους. Πλὴν ὅμως ἐνίστε μερικοὶ ἐκ τῶν ποιητῶν συνελθόντες ψυχικῶς διεκήρυξαν πράγματα σύμφωνα μὲ τοὺς προφήτας, ὥστε νὰ ὑπάρχη μαρτυρία δι' αὐτοὺς καὶ δι' ὄλους τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, περὶ τῆς μοναρχίας Θεοῦ, τῆς κρίσεως καὶ ὄλων τῶν ἄλλων θεμάτων περὶ τῶν ὁποίων ὠμίλησαν.

ΥΠΕΡΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΔΙΑΘΗΚΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

- 9 Οἱ δὲ ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ, γενόμενοι πνευματοφόροι, ἀπὸ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ προφήται, ἐμπνευσθέντες καὶ σοφισθέντες ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ἔγιναν θεοδίδακτοι καὶ ὄσιοι καὶ δίκαιοι. Διὸ καὶ κατηξιώθησαν νὰ λάβουν τὴν ἀντιμισθίαν ταύτην, γενόμενοι ὄργανα τοῦ Θεοῦ καὶ δεχθέντες τὴν παρ' αὐτοῦ σοφίαν, διὰ τῆς ὁποίας εἶπαν καὶ τὰ περὶ τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου καὶ ὄλων τῶν ἄλλων. Διότι προεἶπον καὶ περὶ λοιμῶν καὶ λιμῶν καὶ πολέμων. Καὶ δὲν ἔγιναν εἷς ἢ δύο εἰς τοὺς Ἑβραίους ἀλλὰ περισσότεροι, καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας δὲ ἢ Σίβυλλα· καὶ

ἐγενήθησαν παρὰ Ἑβραίοις, ἀλλὰ καὶ παρὰ Ἑλλησι Σίβυλλα· καὶ πάντες φίλα ἀλλήλοις καὶ σύμφωνα εἰρήκασι, τὰ τε πρὸ αὐτῶν γεγενημένα καὶ τὰ κατ' αὐτοὺς γεγονότα καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς νυνὶ τελειούμενα· διὸ καὶ πεπείσαμεθα καὶ περὶ τῶν μελλόντων οὕτως ἔσεσθαι, καθὼς καὶ τὰ πρῶτα ἀπήρτισται.

10 Καὶ πρῶτον μὲν συμφώνως ἐδίδαξαν ἡμᾶς, ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων τὰ πάντα ἐποίησεν. Οὐ γάρ τι τῷ Θεῷ συνήκμασεν· ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτοῦ τόπος ὦν καὶ ἀνευδεῆς ὦν καὶ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων ἠθέλησεν ἄνθρωπον ποιῆσαι ᾧ γνωσθῆ· τούτῳ οὖν
10 προητοίμασε τὸν κόσμον. Ὁ γὰρ γενητὸς καὶ προσδεῆς ἐστίν, ὁ δὲ ἀγέννητος οὐδενὸς προσδεῖται.

Ἔχων οὖν ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ λόγον ἐνδιάθετον ἐν τοῖς ἰδίῳις σπλάγχνοις ἐγέννησεν αὐτὸν μετὰ τῆς ἑαυτοῦ σοφίας ἐξερευζάμενος πρὸ τῶν ὄλων. Τοῦτον τὸν λόγον ἔσχεν ὑπουργὸν
15 τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένων, καὶ δι' αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίηκεν. Οὗτος λέγεται ἀρχή, ὅτι ἄρχει καὶ κυριεύει πάντων τῶν δι' αὐτοῦ δεδημιουργημένων. Οὗτος οὖν, ὦν Πνεῦμα Θεοῦ καὶ ἀρχὴ καὶ σοφία καὶ δύναμις ὑψίστου, κατήρχετο εἰς τοὺς προφήτας καὶ δι' αὐτῶν ἐλάλει τὰ περὶ τῆς ποιήσεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν
20 λοιπῶν ἀπάντων. Οὐ γὰρ ἦσαν οἱ προφῆται ὅτε ὁ κόσμος ἐγίνετο, ἀλλὰ ἡ σοφία ἢ ἐν αὐτῷ οὕσα ἢ τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ λόγος ὁ ἅγιος αὐτοῦ ὁ ἀεὶ συμπαρὼν αὐτῷ. Διὸ δὴ καὶ διὰ Σολομῶνος προφήτου οὕτω λέγει· «ἠνίκα δ' ἠτοίμασε τὸν οὐρανόν, συμπάρημην αὐτῷ, καὶ ὡς ἰσχυρὰ ἐποίει τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην
25 παρ' αὐτῷ ἀρμόζουσα». Μωσῆς δὲ ὁ καὶ Σολομῶνος πρὸ πολλῶν ἐτῶν γενόμενος, μᾶλλον δὲ ὁ λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ ὡς δι' ὄρ-

26. Διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν ἀπαντῶνται οἱ ὄροι λόγος ἐνδιάθετος καὶ (κατωτέρω) λόγος προφορικός, οἱ ὅποιοι εἶναι στωϊκῆς προελεύσεως. Ἐν συνεχείᾳ τοὺς ἐχρησιμοποίησαν καὶ ἄλλοι, φαίνεται δὲ εἶχον εἰσαχθῆ εἰς τὸ λεξιλόγιον τῶν Ἀπολογητῶν ἤδη πρὸ τοῦ Θεοφίλου.

ὅλοι διεκήρυξαν πράγματα ταυτόσημα καὶ σύμφωνα, τὰ πρὶν ἀπὸ αὐτοὺς συμβάντα, τὰ κατὰ τοὺς χρόνους των γεγονότα καὶ τὰ τώρα εἰς τὴν ἐποχὴν μας πραγματοποιούμενα. Διὰ τοῦτο εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι καὶ διὰ τὰ μέλλοντα οὕτω θὰ συμβῆ, καθὼς ἐξεπληρώθησαν καὶ τὰ πρῶτα.

10 Καὶ πρῶτον μὲν ἐδίδαξαν ἡμᾶς ὅτι ἐδημιούργησε τὰ πάντα ἐξ οὐκ ὄντων. Δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ὁποῖον νὰ συνήκμασε μὲ τὸν Θεόν, ἀλλ' αὐτός, ὑπάρχων τόπος ἑαυτοῦ, ἀνειδεῆς καὶ προαιώνιος, ἠθέλησε νὰ δημιουργήσῃ ἄνθρωπον, εἰς τὸν ὁποῖον νὰ γνωσθῆ· δι' αὐτὸν λοιπὸν προητοίμασε τὸν κόσμον. Διότι ὁ γενητὸς εἶναι καὶ προσδεῆς, ὁ δὲ ἀγέννητος δὲν ἔχει τίποτε ἀνάγκην.

Ἔχων λοιπὸν ὁ Θεὸς ἐνδιάθετον τὸν Λόγον του²⁶ εἰς τὰ σπλάγχνα του τὸν ἐγέννησε παραγαγὼν αὐτὸν μαζί μὲ τὴν σοφίαν του²⁷ πρὸ τῶν ὄλων. Τοῦτον τὸν Λόγον εἶχεν ὑπουργὸν εἰς τὰ ἔργα του καὶ δι' αὐτοῦ ἐδημιούργησε τὰ πάντα. Οὗτος λέγεται Ἀρχή, διότι ἄρχει καὶ κυριεύει ὄλων τῶν δι' αὐτοῦ δημιουργημένων. Οὗτος λοιπὸν, ὡς Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ ἀρχὴ καὶ σοφία καὶ δύναμις τοῦ ὑψίστου, κατήρχετο εἰς τοὺς προφήτας καὶ δι' αὐτῶν ἐλάλει τὰ περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ ὄλων τῶν ἄλλων. Διότι δὲν ὑπῆρχον οἱ προφῆται, ὅταν ἔγινεν ὁ κόσμος, ἀλλὰ μόνον ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ ἢ κατοικοῦσα εἰς αὐτὸν καὶ ὁ Λόγος ὁ ἅγιος αὐτοῦ ὁ ὁποῖος εἶναι πάντοτε παρὼν εἰς αὐτόν. Διὰ τοῦτο λοιπὸν οὕτω λέγει διὰ τοῦ προφήτου Σολομῶντος· «ὅταν ἠτοίμασε τὸν οὐρανὸν παρευρισκόμην εἰς αὐτόν, καὶ ὅταν ἰσχυροποίει τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην πλησίον αὐτοῦ τακτοποιοῦσα τὰ πράγματα»²⁸. Ὁ δὲ Μωϋσῆς, ὁ ὁποῖος ἔζησε πολλὰ ἔτη πρὸ τοῦ Σολομῶντος, μᾶλλον δὲ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ δι' αὐτοῦ ὡς δι' ὄργανου, λέγει· «εἰς τὴν ἀρχὴν ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν»²⁹. Πρῶτον ἐχρησιμοποίησε τὰς

27. Βλ. ἀνωτέρω 1,7 καὶ τὴν ἐκεῖ σημείωσιν.

28. Παροιμ. 8,27-29.

29. Γεν. 1,1.

γάνου δι' αὐτοῦ φησιν· «ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν». Πρῶτον ἀρχὴν καὶ ποιήσιν ὠνόμασεν, εἴθ' οὕτω τὸν Θεὸν συνέστησεν· οὐ γὰρ ἀργῶς χρῆ καὶ ἐπὶ κενῷ Θεὸν ὀνομάζειν. Προήδει γὰρ ἡ θεία σοφία μέλλειν φλυαρεῖν τινὰς
5 καὶ πληθὺν θεῶν ὀνομάζειν τῶν οὐκ ὄντων.

Ὅπως οὖν ὁ τῷ ὄντι Θεὸς διὰ ἔργων νοηθῆ, καὶ ὅτι ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ ὁ Θεὸς πεποίηκε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, ἔφη· «ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν». Εἶτα, εἰπὼν τὴν ποιήσιν αὐτῶν, δηλοῖ ἡμῖν· «ἡ δὲ γῆ
10 ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος». Ταῦτα ἐν πρώτοις διδάσκει ἡ θεία γραφή, τρόπῳ τινὶ ὕλην γενητήν, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγονυῖαν, ἀφ' ἧς πεποίηκε καὶ δεδημιούργηκεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον.

1115 Ἀρχὴ δὲ τῆς ποιήσεως φῶς ἐστίν, ἐπειδὴ τὰ κοσμούμενα τὸ φῶς φανεροῖ. Διὸ λέγει·

«Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτω φῶς. Καὶ ἐγένετο φῶς. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ὅτι καλόν». Δηλονότι καλὸν ἀνθρώπῳ γεγονός. «Καὶ διεχώρισεν ἀνὰ μέσον τοῦ φωτὸς καὶ ἀνὰ μέσον
20 τοῦ σκότους. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν, καὶ τὸ σκότος ἐκάλεσε νύκτα. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα μία.

»Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτω στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος, καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀνὰ μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος. Καὶ
25 ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα, καὶ διεχώρισεν ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος ὃ ἦν ὑποκάτω τοῦ στερεώματος, καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα οὐρανόν· καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλόν. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα δευτέρα.

λέξεις ἄρχῆ' καὶ ποίησις', οὕτω δὲ συνέστησεν ἔπειτα τὸν Θεόν· διότι δὲν πρέπει ἐλαφρῶς καὶ ματαίως νὰ χρησιμοποιοῦμεν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Ἡ θεία σοφία προεγνώριζεν ὅτι πρόκειται μερικοὶ νὰ φλυαρήσουν καὶ νὰ ἀναγνωρίσουν πλῆθος ἀνυπάρκτων θεῶν.

Διὰ νὰ κατανοηθῆ λοιπὸν διὰ τῶν ἔργων ὁ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ διὰ νὰ γνωσθῆ ὅτι ὁ Θεὸς ἐδημιούργησεν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐντὸς αὐτῶν ἐν τῷ Λόγῳ αὐτοῦ, εἶπε, «εἰς τὴν ἀρχὴν ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν». Ἐπειτα, μνημονεύσας τὴν ποίησιν αὐτῶν, δηλώνει εἰς ἡμᾶς, «ἡ δὲ γῆ ἦτο ἀόρατος καὶ ἀκατασκευάστος καὶ σκότος ἦτο ὑπεράνω τῆς ἀβύσσου καὶ Πνεῦμα Θεοῦ ἐφέρετο ὑπεράνω τοῦ ὕδατος»³⁰. Αὐτὰ διδάσκει κατ' ἀρχὰς ἡ θεία Γραφή, παρουσιάζουσα κατὰ τινα τρόπον ὕλην γενητὴν, γενομένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔκαμε καὶ ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον.

11 Ἡ ἀρχὴ δὲ τῆς ποιήσεως εἶναι τὸ φῶς, ἐπειδὴ τὸ φῶς φανερώνει τὰ διακοσμούμενα. Διὰ τοῦτο λέγει·

«Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἄς γίνῃ φῶς. Καὶ ἔγινε φῶς· καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι τὸ φῶς ἦτο καλόν»³¹. Δηλαδή ὅτι διὰ τὸν ἄνθρωπον ἦτο καλόν· «καὶ διεχώρισεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ἀπὸ τοῦ σκότους. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν καὶ τὸ σκότος ἐκάλεσε νύκτα. Καὶ ἔγινεν ἑσπέρα καὶ ἔγινε πρωΐ, ἡμέρα μία.

»Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἄς γίνῃ στερέωμα εἰς τὸ μέσον τοῦ ὕδατος καὶ ἄς διαχωρίσῃ μεταξὺ ὕδατος καὶ ὕδατος. Καὶ οὕτω ἔγινε. Καὶ κατεσκεύασεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα καὶ διεχώρισεν μεταξὺ τοῦ ὕδατος τὸ ὁποῖον ἦτο ὑποκάτω τοῦ στερεώματος καὶ τοῦ ὕδατος τὸ ὁποῖον ἦτο ὑπεράνω τοῦ στερεώματος. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα οὐρανόν· καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι τοῦτο ἦτο καλόν. Καὶ ἔγινεν ἑσπέρα καὶ ἔγινε πρωΐ, ἡμέρα δευτέρα.

30. Γεν. 1,2.

31. Γεν. 1,3 ἐ.

»Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· συναχθήτω τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς συναγωγὴν μίαν, καὶ ὄφθῆτω ἡ ξηρά. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ συνήχθη τὸ ὕδωρ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρά. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὴν ξηρὰν γῆν, καὶ τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων ἐκάλεσεν θαλάσσας. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλόν. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου σπειρον σπέρμα κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοιότητα, καὶ ξύλον κάρπιμον ποιοῦν καρπὸν, οὗ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ εἰς ὁμοιότητα. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐξήνεγκεν ἡ γῆ βοτάνην χόρτου σπειρον
5 σπέρμα κατὰ γένος, καὶ ξύλον κάρπιμον ποιοῦν καρπὸν, οὗ τὸ σπέρμα ἐν αὐτῷ κατὰ γένος ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλόν. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα τρίτη.

»Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, εἰς φαῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ διαχωρίζειν ἀνά
10 μέσον τῆς ἡμέρας καὶ ἀνά μέσον τῆς νυκτός, καὶ ἔστωσαν εἰς σημεῖα καὶ εἰς καιροὺς καὶ εἰς ἡμέρας καὶ εἰς ἐνιαυτούς, καὶ ἔστωσαν εἰς φαῦσιν ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους, τὸν φωστῆρα τὸν μέγαν εἰς ἀρχὰς τῆς
15 ἡμέρας, καὶ τὸν φωστῆρα τὸν ἐλάσσων εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός, καὶ τοὺς ἀστέρας· καὶ ἔθετο αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἄρχειν τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός, καὶ διαχωρίζειν ἀνά μέσον τοῦ φωτός καὶ ἀνά μέσον τοῦ σκοτόυς. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλόν. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ
20 ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα τετάρτη.

»Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἑρπετὰ ψυχῶν ζωσῶν, καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὰ κῆτη τὰ μέγала καὶ πᾶσαν ψυχὴν ζώων ἑρπετῶν, ἃ ἐξήγαγε τὰ ὕδατα κατὰ
25 γένη αὐτῶν, καὶ πᾶν πετεινὸν κατὰ γένος. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλά. Καὶ εὐλόγησεν αὐτὰ ὁ Θεὸς λέγων· ἀυξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὰ ὕδατα τῆς θαλάσσης, καὶ τὰ πετεινὰ πληθυνέτω ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα πέμπτη.

»Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἄς συναχθῆ τὸ κάτω τοῦ οὐρανοῦ ὕδωρ εἰς μίαν δεξαμενὴν καὶ ἄς φανῆ ἡ ξηρά. Καὶ ἔγινεν οὕτω. Καὶ συνήχθη τὸ ὕδωρ εἰς τὰς δεξαμενάς αὐτοῦ καὶ ἐφάνη ἡ ξηρά. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὴν ξηρὰν γῆν καὶ τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων ἐκάλεσε θαλάσσας. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι τοῦτο εἶναι καλόν. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἄς βλαστήσῃ ἡ γῆ παντὸς εἶδους χόρτα, φέρουσα σπέρμα κατὰ γένος καὶ κατὰ ὁμοιότητα, καὶ δένδρα καρποφόρα δίδοντα καρπὸν, τὰ ὅποια φέρουν μέσα τῶν σπέρμα κατὰ γένος ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι τοῦτο ἦτο καλόν. Καὶ ἔγινεν ἑσπέρα καὶ ἔγινε πρωί, ἡμέρα τρίτη.

»Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἄς γίνουιν φωστῆρες εἰς τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ, διὰ νὰ φωτίζουιν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ διαχωρίζουιν μεταξὺ τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός, καὶ ἄς εἶναι ὡς σημεῖα πρὸς διάκρισιν ἐποχῶν, ἡμερῶν καὶ ἐτῶν, καὶ ἄς εἶναι διὰ νὰ φωτίζουιν εἰς τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ καὶ νὰ φέγγουιν ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ οὕτως ἔγινε. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους, τὸν φωστῆρα τὸν μέγαν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας καὶ τὸν φωστῆρα τὸν μικρὸν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς νυκτός, καὶ τοὺς ἀστέρας· καὶ ἐτοποθέτησεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ, ὥστε νὰ φέγγουιν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ νὰ ἄρχουιν τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός καὶ νὰ διαχωρίζουιν μεταξὺ τοῦ φωτός καὶ τοῦ σκότους. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι τοῦτο ἦτο καλόν. Καὶ ἔγινεν ἑσπέρα καὶ ἔγινε πρωί, ἡμέρα τετάρτη.

»Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἄς ἐξαγάγουιν τὰ ὕδατα ψυχᾶς ἐρπετῶν ζώσας καὶ πετεινὰ ἰπτάμενα ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ οὕτως ἔγινε. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὰ μεγάλα κῆτη καὶ πᾶσαν ψυχὴν ζώων ἐρπετῶν, τὰ ὅποια ἐξήγαγον τὰ ὕδατα κατὰ τὰ γένη αὐτῶν καὶ ὅλα τὰ πτερωτὰ πτηνὰ κατὰ γένος. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι ταῦτα ἦσαν καλά. Καὶ εὐλόγησεν αὐτὰ ὁ Θεὸς λέγων· αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὰ ὕδατα τῆς θαλάσσης, καὶ τὰ πτηνὰ ἄς πολλαπλασιασθοῦν ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἔγινεν ἑσπέρα καὶ ἔγινε πρωί, ἡμέρα πέμπτη.

»Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κατὰ γένος, τετράποδα καὶ ἔρπετὰ καὶ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὰ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος, καὶ τὰ κτήνη κατὰ γένος, καὶ πάντα τὰ ἔρπετὰ τῆς γῆς. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλόν. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἔρπετῶν τῶν ἐρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' 10 εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. Καὶ εὐλόγησεν αὐτούς ὁ Θεὸς λέγων· ἀύξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς, καὶ ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ πάντων τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων 15 τῶν ἔρπετῶν τῶν ἐρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν πᾶν χόρτον σπόριμον σπεῖρον σπέρμα, ὃ ἐστὶν ἐπάνω πάσης τῆς γῆς, καὶ πᾶν ξύλον, ὃ ἔχει ἐν αὐτῷ καρπὸν σπέρματος σπορίμου· ὑμῖν ἔσται εἰς βρῶσιν, καὶ πᾶσιν τοῖς θηρίοις τῆς γῆς καὶ πᾶσιν τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ παντὶ ἔρ- 20 πετῷ ἔρποντι ἐπὶ τῆς γῆς, ὃ ἔχει ἐν αὐτῷ πνοὴν ζωῆς, πάντα χόρτον χλωρὸν εἰς βρῶσιν. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς πάντα ὅσα ἐποίησεν, καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα ἕκτη.

»Καὶ συντελέσθησαν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ πᾶς ὁ κόσ- 25 μος αὐτῶν. Καὶ συνετέλεσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτη τὰ ἔργα αὐτοῦ ἃ ἐποίησε, καὶ κατέπαυσεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ ὧν ἐποίησεν. Καὶ εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδόμην, καὶ ἡγίασεν αὐτήν, ὅτι ἐν αὐτῇ κατέπαυσεν ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ ὧν ἤρξατο ὁ Θεὸς 30 ποιῆσαι».

»Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἃς ἐξαγάγη ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κατὰ γένος, τετράποδα καὶ ἔρπετὰ καὶ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὰ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος, καὶ τὰ κτήνη κατὰ γένος, καὶ ὅλα τὰ ἔρπετὰ τῆς γῆς. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι τοῦτο ἦτο καλόν. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἃς κάμωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἰδικὴν μας καὶ καθ' ὁμοίωσιν, καὶ ἃς ἄρχουν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πτηνῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν κτηνῶν καὶ ὅλης τῆς γῆς καὶ ὅλων τῶν ἔρπετῶν τὰ ὅποια ἔρπου ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, ἄρρενα καὶ θήλειαν ἐποίησεν αὐτούς. Καὶ εὐλόγησεν αὐτούς ὁ Θεὸς λέγων· αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς καὶ ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πτηνῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ ὅλων τῶν κτηνῶν καὶ ὅλης τῆς γῆς καὶ ὅλων τῶν ἔρπετῶν τὰ ὅποια ἔρπου ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἰδοὺ ἔδωσα εἰς σᾶς πᾶν χόρτον φέρον σπέρμα τὸ ὅποιον ὑπάρχει ἐπὶ ὅλης τῆς γῆς καὶ πᾶν δένδρον φέρον καρπὸν περιέχοντα σπέρμα· θὰ χρησιμεύουν εἰς τροφήν ὑμῶν καὶ ὅλων τῶν θηρίων τῆς γῆς καὶ ὅλων τῶν πτηνῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ παντὸς ἔρπετοῦ ἔρποντος ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ ὅποιον ἔχει μέσα τοῦ πνοῆν ζωῆς, πᾶν χόρτον χλωρὸν θὰ εἶναι εἰς τροφήν. Καὶ οὕτως ἐγένε. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅλα ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ ὑπῆρξαν καλὰ λίαν. Καὶ ἐγένεν ἑσπέρα καὶ ἐγένε πρωΐ, ἡμέρα ἕκτη.

» Καὶ ἀπετελειώθησαν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ ὅλος ὁ διάκοσμος αὐτῶν. Καὶ ἐτελείωσεν ὁ Θεὸς κατὰ τὴν ἕκτην ἡμέραν τὰ ἔργα αὐτοῦ τὰ ὅποια ἐποίησε καὶ ἀνεπαύθη κατὰ τὴν ἑβδόμην ἡμέραν ἀπὸ ὅλα τὰ ἔργα αὐτοῦ τὰ ὅποια ἐποίησε. Καὶ εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὴν ἑβδόμην ἡμέραν καὶ ἡγίασεν αὐτήν, διότι κατ' αὐτὴν ἀνεπαύθη ἀπὸ ὅλα τὰ ἔργα αὐτοῦ τὰ ὅποια ἤρχισε νὰ ἐκτελῆ ὁ Θεός»³².

32. Γεν. 1,3-2,3.

12 Τῆς μὲν οὖν ἑξαημέρου οὐδεὶς ἀνθρώπων δυνατὸς κατ' ἀξίαν τὴν ἐξήγησιν καὶ τὴν οἰκονομίαν πᾶσαν ἐξειπεῖν, οὐδὲ εἰ μυρία στόματα ἔχοι καὶ μυρίας γλώσσας· ἀλλ' οὐδὲ εἰ μυρίοις ἔτεσιν βιώσει τις, ἐπιδημῶν ἐν τῷδε τῷ βίῳ, οὐδὲ οὕτως ἔσται
5 ἰκανὸς πρὸς ταῦτα ἀξίως τι εἰπεῖν, διὰ τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος καὶ τὸν πλοῦτον τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ τῆς οὔσης ἐν ταύτῃ τῇ προγεγραμμένη ἑξαημέρῳ.

Πολλοὶ μὲν οὖν τῶν συγγραφέων ἐμιμήσαντο καὶ ἠθέλησαν περὶ τούτων διήγησιν ποιήσασθαι, καίτοι λαβόντες ἐντεῦ-
10 θεν τὰς ἀφορμὰς, ἥτοι περὶ κόσμου κτίσεως ἢ περὶ φύσεως ἀνθρώπου, καὶ οὐδὲ τὸ τυχὸν ἔναυσμα ἄξιόν τι τῆς ἀληθείας ἐξεῖπον. Δοκεῖ δὲ τὰ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων ἢ συγγραφέων καὶ ποιητῶν εἰρημένα ἀξιόπιστα μὲν εἶναι παρὰ τὸ φράσει κεκαλλωπίσθαι· μωρὸς δὲ καὶ κενὸς ὁ λόγος αὐτῶν δείκνυται, ὅτι πολλή
15 μὲν πληθὺς τῆς φλυαρίας αὐτῶν ἔστιν, τὸ τυχὸν δὲ τῆς ἀληθείας ἐν αὐτοῖς οὐχ εὐρίσκεται. Καὶ γὰρ εἴ τι δοκεῖ ἀληθὲς δι' αὐτῶν ἐκπεφωνῆσθαι, σύγκρασιν ἔχει τῇ πλάνῃ. Καθάπερ φάρμακόν τι δηλητήριον συγκραθὲν μέλιτι ἢ οἴνῳ ἢ ἐτέρῳ τινὶ τὸ πᾶν ποιεῖ βλαβερὸν καὶ ἄχρηστον, οὕτω καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς πολυλογία
20 εὐρίσκεται ματαιοπονία καὶ βλάβη μᾶλλον τοῖς πειθομένοις αὐτῇ.

Ἔτι μὲν καὶ περὶ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας, ἣν πάντες μὲν ἀνθρωποὶ ὀνομάζουσιν, οἱ δὲ πλείους ἀγνοοῦσιν· ὅτι παρ' Ἑβραίοις δὲ καλεῖται σάββατον ἑλληνιστὶ ἐρμηνεύεται ἑβδομάς,
25 ἣτις εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων ὀνομάζεται μὲν, δι' ἣν δὲ αἰτίαν καλοῦσιν αὐτὴν οὐκ ἐπίστανται. Τὸ δὲ εἰπεῖν Ἡσίοδον τὸν ποιητὴν ἐκ Χάους γεγενῆσθαι Ἐρεβος καὶ τὴν Γῆν καὶ Ἐρωτα κυριεύοντα τῶν κατ' αὐτὸν θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων, μάταιον καὶ

5 κατ' αὐτὸν θεῶν τε X κατ' αὐτῶν τε θεῶν M κατ' αὐτὸν τε θεῶν διορθ.
M

12 Κανείς ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἰκανὸς νὰ παράσχη τὴν ἐρμηνείαν καὶ ὄλην τὴν διάταξιν τῆς ἑξαήμερου, οὔτε ἂν ἔχη μυρία στόματα καὶ μυρίας γλώσσας· ἀλλ' οὔτε ἂν ζήση κανεὶς μυρία ἔτη, παραμένων εἰς τὸν βίον τοῦτον, οὔτε τότε δὲν θὰ εἶναι ἰκανὸς νὰ εἴπη κάτι ἀξίως πρὸς ταῦτα, λόγῳ τοῦ ὑπερβολικοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ πλούτου τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ ἢ ὁποῖα ἀπαντᾶται εἰς αὐτὴν τὴν παρατεθεισαν ἀνωτέρω διήγησιν περὶ τῆς ἑξαήμερου.

Πολλοὶ λοιπὸν ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς ἐμιμήθησαν καὶ ἠθέλησαν νὰ συντάξουν διήγησιν περὶ τούτων, καὶ λαβόντες ἀπὸ ἐδῶ τὰς ἀφορμάς, εἴτε περὶ τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου εἴτε περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, δὲν διετύπωσαν οὔτε κἂν ἓνα σπινθῆρα ἀξίον τῆς ἀληθείας. Φαίνεται δὲ ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων ἢ συγγραφέων καὶ ποιητῶν λεγόμενα εἶναι ἀξιόπιστα ἐξ ἀπόψεως ἐκφραστικοῦ καλλωπισμοῦ· ἀλλ' ὁ λόγος των δεικνύεται μωρὸς καὶ κενός, καθ' ὅσον ἡ φλυαρία των εἶναι ἀφθονος, δὲν εὐρίσκεται δὲ εἰς αὐτὰ ἡ τυχὸν ὑπάρχουσα ἀλήθεια. Διότι, εἰς αὐτὰ φαίνεται ὅτι ἔχει διατυπωθῆ ὑπ' αὐτῶν κάτι ἀληθές, εἶναι ἀνάμικτον μὲ τὴν πλάνην. Καθὼς ἓν δηλητηριῶδες φάρμακον ἀναμιχθὲν μὲ μέλι ἢ οἶνον ἢ κάτι ἄλλο καθιστᾶ τὸ ὅλον ἐπιβλαβὲς καὶ ἀχρηστον, οὕτω καὶ ἡ εἰς αὐτοὺς πολυλογία εὐρίσκεται μᾶλλον ματαιοπονία καὶ βλάβη εἰς τοὺς παρασυρομένους ἀπὸ αὐτὴν.

Προσέτι καὶ περὶ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας, τὴν ὁποῖαν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ὀνομάζουν, οἱ δὲ περισσότεροι ἀγνοοῦν· διότι τὸ καλούμενον ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους σάββατον ἑλληνιστὶ ἐρμηνεύεται ἑβδομάς³³, ἣτις ὀνομάζεται εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων, ἀλλὰ δὲν γνωρίζουν διὰ ποῖον λόγον τὴν καλοῦν οὕτω. Τὸ ὅτι δὲ ὁ ποιητῆς Ἡσίοδος λέγει ὅτι ἀπὸ τὸ χάος ἐγίνε τὸ Ἔρεβος καὶ ἡ Γῆ καὶ ὁ Ἔρως, κυρίαρχον κατ' αὐτὸν τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώ-

33. Ὁ ὄρος σάββατον παράγεται ἀπὸ τὴν λέξιν σιαμπάτ, σημαίνουσαν ἀνάπαυσιν, ἀλλ' ὁ Θεόφιλος φαίνεται νὰ παράγη αὐτὸν ἀπὸ τὴν λέξιν σιεμπά, σημαίνουσαν ἑπτά.

ψυχρὸν τὸ ρῆμα αὐτοῦ καὶ ἀλλότριον πάσης ἀληθείας δείκνυται· Θεὸν γὰρ οὐ χρὴ ὑφ' ἡδονῆς νικᾶσθαι, ὅπου γε καὶ οἱ σώφρονες ἄνθρωποι ἀπέχονται πάσης αἰσχροῦς ἡδονῆς καὶ ἐπιθυμίας κακῆς.

13 5 Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκ τῶν ἐπιγείων κάτωθεν ἄρξασθαι καταλέγειν τὴν ποίησιν τῶν γεγενημένων ἀνθρώπινον καὶ ταπεινὸν καὶ πάνυ ἀσθενὲς τὸ ἐννόημα αὐτοῦ, ὡς πρὸς Θεόν, ἐστίν. Ἄνθρωπος γὰρ κάτω ὢν ἄρχεται ἐκ τῆς γῆς οἰκοδομεῖν, καὶ οὐ πρὸς τάξιν δύναται καὶ τὴν ὄροφὴν ποιῆσαι ἐὰν μὴ τὸν θεμέλιον ὑπό-
10 θηται. Θεοῦ δὲ τὸ δυνατόν ἐν τούτῳ δείκνυται ἵνα πρῶτον μὲν ἐξ οὐκ ὄντων ποιῆ τὰ γινόμενα, καὶ ὡς βούλεται. «Τὰ γὰρ παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατα δυνατὰ ἐστὶν παρὰ Θεῶ».

Διὸ καὶ ὁ προφήτης πρῶτον εἶρηκεν τὴν ποίησιν τοῦ οὐρανοῦ γεγενῆσθαι τόπον ἐπέχοντος ὄροφῆς, λέγων· «ἐν ἀρχῇ
15 ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανόν», τουτέστιν διὰ τῆς ἀρχῆς γεγενῆσθαι τὸν οὐρανόν, καθὼς ἐφθήμεν δεδηλωκέναί. Γῆν δὲ λέγει δυνάμει ἔδαφος καὶ θεμέλιον, ἄβυσσον δὲ τὴν πληθὺν τῶν ὑδάτων, καὶ σκότος, διὰ τὸ τὸν οὐρανὸν γεγονότα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐσκεπακέναί καθαπερὶ πῶμα τὰ ὕδατα σὺν τῇ γῇ, πνεῦμα δὲ τὸ
20 ἐπιφερόμενον ἐπάνω τοῦ ὕδατος ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς εἰς ζωογόνησιν τῇ κτίσει, καθάπερ ἀνθρώπῳ ψυχὴν, τῷ λεπτῷ τὸ λεπτὸν συγκεράσας (τὸ γὰρ πνεῦμα λεπτὸν καὶ τὸ ὕδωρ λεπτόν), ὅπως τὸ μὲν πνεῦμα τρέφῃ τὸ ὕδωρ, τὸ δὲ ὕδωρ σὺν τῷ πνεύματι τρέφῃ τὴν κτίσιν διϊκνούμενον πανταχόσε. Ἔτι μὴν τὸ πνεῦμα
25 φωτὸς τόπον ἐπέχον ἐμεσίτευσε τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ οὐρανοῦ,

10 καταλέγειν X καὶ λέγειν MB

19 τόπον ἐπέχοντος X τρόπον ἐπέχοντα MB

2 ἔτι μὴν X ἐν μὲν MB

πων, ὁ λόγος οὗτος εἶναι μάταιος καὶ ψυχρὸς καὶ δεικνύεται ξένος πρὸς πᾶσαν ἀλήθειαν. Διότι ὁ Θεὸς δὲν πρέπει νὰ νικᾶται ἀπὸ τὴν ἡδονὴν, καθ' ἣν στιγμὴν καὶ οἱ σώφρονες ἄνθρωποι ἀπέχουν ἀπὸ πᾶσαν αἰσχροὴν ἡδονὴν καὶ κακὴν ἐπιθυμίαν.

13 Ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι ἤρχισε νὰ διηγῆται^{33α} τὴν δημιουργίαν τῶν ὄντων ἀπὸ τὰ ἐπίγεια κάτω εἶναι σκέψις ἀνθρωπίνη, ταπεινὴ καὶ πολὺ ἀσθενὴς ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Θεόν. Διότι ὁ ἄνθρωπος, εὐρισκόμενος κάτω, ἄρχεται νὰ οἰκοδομῇ ἀπὸ τὸ ἔδαφος καὶ κατὰ τάξιν δὲν δύναται νὰ κατασκευάσῃ τὴν ὀροφὴν ἐὰν δὲν τοποθετήσῃ τὸ θεμέλιον. Τοῦ Θεοῦ δὲ ἡ δύναμις δεικνύεται εἰς τοῦτο, ὅτι πρῶτον μὲν κατασκευάζει τὰ ποιήματα ἐξ οὐκ ὄντων καὶ ὅπως θέλει. «Διότι τὰ ἀδύνατα εἰς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι δυνατὰ εἰς τὸν Θεόν»³⁴.

Διὰ τοῦτο καὶ ὁ προφήτης πρῶτον εἶπεν ὅτι συνετελέσθη ἡ ποίησις τοῦ οὐρανοῦ ἐπέχοντος θέσιν ὀροφῆς, λέγων· «εἰς τὴν ἀρχὴν ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανόν», ἥτοι ὅτι ὁ οὐρανὸς ἐγινε διὰ τῆς Ἀρχῆς, ὅπως πρὸ ὀλίγου ἐδηλώσαμεν. Γῆν δὲ λέγει κατὰ τινα τρόπον τὸ ἔδαφος καὶ τὸ θεμέλιον, ἄβυσσον δὲ τὸ πλῆθος τῶν ὑδάτων, καὶ ἐπίσης σκότος, διότι ὁ οὐρανὸς δημιουργηθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐσκέπασεν ὡσὰν πῶμα τὰ ὕδατα καθὼς καὶ τὴν γῆν, πνεῦμα δὲ λέγει τὸ φερόμενον ἐπάνω εἰς τὸ ὕδωρ, τὸ ὁποῖον ἔδωσεν ὁ Θεὸς πρὸς ζωογόνησιν εἰς τὴν κτίσιν, ὡσὰν ψυχὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀναμίξας τὸ λεπτὸν εἰς τὸ λεπτὸν (διότι τὸ πνεῦμα εἶναι λεπτὸν καὶ τὸ ὕδωρ λεπτόν), με σκοπὸν τὸ μὲν πνεῦμα νὰ τρέφῃ τὸ ὕδωρ, τὸ δὲ ὕδωρ μαζὶ μὲ τὸ πνεῦμα νὰ τρέφῃ τὴν κτίσιν διεισδύον πανταχοῦ. Προσέτι βεβαίως τὸ πνεῦμα ἐπέχον θέσιν φωτὸς ἐμεσίτευσε μεταξὺ τοῦ

33α. Ὁ Ἡσίοδος.

34. Λουκᾶ 18,27.

ἵνα τρώπῳ τινὶ μὴ κοινωνῇ τὸ σκότος τῷ οὐρανῷ ἐγγυτέρῳ ὄντι τοῦ Θεοῦ, πρὸ τοῦ εἰπεῖν τὸν Θεόν, «γενηθήτω φῶς». Ὡσπερ οὖν καμάρα ὁ οὐρανὸς ὧν συνεῖχε τὴν ὕλην βώλῳ ἐοικυῖαν. Καὶ γὰρ εἶρηκεν περὶ τοῦ οὐρανοῦ ἕτερος προφήτης ὀνόματι 5 Ἡσαΐας, λέγων· «Θεὸς οὗτος ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν ὡς καμάραν καὶ διατείνας ὡς σκηνὴν κατοικεῖσθαι».

Ἡ διάταξις οὖν τοῦ Θεοῦ, τοῦτό ἐστὶν ὁ λόγος αὐτοῦ, φαίνων ὡσπερ λύχνος ἐν οἰκῆματι συνεχομένῳ, ἐφώτισε τὴν ὑπ' οὐρανόν, χωρὶς μὲν τοῦ κόσμου ποιήσας. «Καὶ τὸ μὲν φῶς ὁ 10 Θεὸς ἐκάλεσεν ἡμέραν, τὸ δὲ σκότος νύκτα»· ἐπεὶ τοί γε ἄνθρωπος οὐκ ἂν ἤδει καλεῖν τὸ φῶς ἡμέραν ἢ τὸ σκότος νύκτα, ἀλλ' οὐδὲ μὴν τὰ λοιπά, εἰ μὴ τὴν ὀνομασίαν εἰλήφει ἀπὸ τοῦ ποιήσαντος αὐτὰ Θεοῦ.

Τῇ μὲν οὖν πρώτῃ ὑποθέσει τῆς ἱστορίας, καὶ γενέσεως 15 τοῦ κόσμου, εἶρηκεν ἡ ἀγία γραφὴ οὐ περὶ τούτου τοῦ στερεώματος, ἀλλὰ περὶ ἐτέρου οὐρανοῦ τοῦ ἀοράτου ἡμῖν ὄντος, μεθ' ὃν οὗτος ὁ ὀρατὸς ἡμῖν οὐρανὸς κέκληται στερέωμα, ἐφ' ᾧ ἀνείληπται τὸ ἥμισυ τοῦ ὕδατος, ὅπως ἢ τῇ ἀνθρωπότητι εἰς ὑετοὺς καὶ ὄμβρους καὶ δρόσους. Τὸ δὲ ἥμισυ ὕδατος ὑπελείφθη 20 ἐν τῇ γῆ εἰς ποταμοὺς καὶ πηγὰς καὶ θαλάσσας. Ἔτι οὖν συνεχοντος τοῦ ὕδατος τὴν γῆν, μάλιστα κοίλους τόπους, ἐποίησεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ τὸ ὕδωρ συναχθῆναι εἰς συναγωγὴν μίαν, καὶ ὀρατὴν γενηθῆναι τὴν ξηράν, πρότερον γεγонуῖαν αὐ-

15 μὴν X μὲν MB

20 ὀρατὸς E ἀόρατος MB

ὕδατος καὶ τοῦ οὐρανοῦ, ὥστε κατὰ κάποιον τρόπον νὰ μὴ ἐπικοινωνῆ τὸ σκότος μὲ τὸν οὐρανὸν εὐρισκόμενον πλησιέστερον εἰς τὸν Θεόν, προτοῦ εἶπη ὁ Θεός, «ἄς γίνῃ φῶς»³⁵. Ὁ οὐρανὸς λοιπὸν, ὡσὰν καμάρα συνεῖχε τὴν ὕλην ὁμοιάζουσαν μὲ βῶλον. Διότι περὶ τοῦ οὐρανοῦ ἄλλος προφήτης ὀνόματι Ἡσαΐας εἶπεν· «αὐτὸς εἶναι ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος ἐδημιούργησε τὸν οὐρανὸν ὡσὰν καμάραν καὶ τὸν ἠπλωσεν ὡσὰν σκηνὴν διὰ νὰ κατοικῆται»³⁶.

Ἡ ἐντολὴ λοιπὸν τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ ὁ Λόγος αὐτοῦ, φωτίζων ὡσὰν λύχνος εἰς κλειστὸν οἶκημα, ἐφώτισε τὴν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν γῆν, διὰ ποιήσεως ἐκτὸς τοῦ κόσμου. «Καὶ τὸ μὲν φῶς ὁ Θεὸς ἐκάλεσεν ἡμέραν, τὸ δὲ σκότος νύκτα»³⁷. καθ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ ἐγνώριζε νὰ καλέσῃ τὸ φῶς ἡμέραν ἢ τὸ σκότος νύκτα, ἀλλ' οὔτε τὰ ἄλλα βεβαίως, ἐὰν δὲν εἶχε λάβει τὴν ὀνομασίαν ἀπὸ τὸν Θεὸν ὁ ὁποῖος τὰ ἐδημιούργησε.

Κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐκθέσεως τῆς ἱστορίας καὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου ἡ ἀγία Γραφὴ ἀνέφερεν ὄχι περὶ τούτου τοῦ στερεώματος, ἀλλὰ περὶ ἄλλου οὐρανοῦ ἀοράτου εἰς ἡμᾶς³⁸, μετ' αὐτὸν δὲ οὗτος ὁ ὀρατὸς εἰς ἡμᾶς οὐρανὸς ὠνομάσθη στερέωμα λόγῳ τοῦ ὅτι συγκρατεῖ τὸ ἥμισυ τοῦ ὕδατος, διὰ νὰ προμηθεύῃ τὴν ἀνθρωπότητα μὲ ὑετοὺς καὶ ὄμβρους καὶ δρόσους. Τὸ δὲ ἥμισυ τοῦ ὕδατος ἀφέθη εἰς τὴν γῆν διὰ ποταμούς, πηγὰς καὶ θαλάσσας. Ἐνῶ δὲ ἀκόμη τὸ ὕδωρ συνεῖχε τὴν γῆν, μάλιστα τοὺς κοίλους τόπους, ἔκαμεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ νὰ συναχθῆ τὸ ὕδωρ εἰς μίαν δεξαμενὴν καὶ νὰ γίνῃ ὀρατὴ

35. Γεν. 1,3.

36. Ἡσ. 40,22.

37. Γεν. 1,5.

38. Εὐρίσκομεν ἐδῶ ἶχνη τῆς διδασκαλίας περὶ δημιουργίας τοῦ νοητοῦ κόσμου εἰς ἄλλο στάδιον τῆς θείας ἐνεργείας καὶ πρὸ τοῦ παρόντος κόσμου, τὴν ὁποίαν συναντῶμεν εἰς τὸν Ὠριγένην, *Περὶ Ἀρχῶν* 2,9,7, τὸν Μ. Βασιλείου, εἰς *Ἐξαήμερον* 1,5 καὶ ἄλλους.

τὴν ἀόρατον. Ὅρατὴ οὖν ἡ γῆ γενομένη ἔτι ὑπῆρχεν ἀκατασκευάστος. Κατεσκεύασεν οὖν αὐτὴν καὶ κατεκόσμησεν ὁ Θεὸς διὰ παντοδαπῶν χλοῶν καὶ σπερμάτων καὶ φυτῶν.

14 Σκόπει τὸ λοιπὸν τὴν ἐν τούτοις ποικιλίαν καὶ διάφορον ἡ καλλονὴν καὶ πληθύν, καὶ ὅτι δι' αὐτῶν δείκνυται ἡ ἀνάστασις, εἰς δεῖγμα τῆς μελλούσης ἔσεσθαι ἀναστάσεως ἀπάντων ἀνθρώπων. Τίς γὰρ κατανοήσας οὐ θαυμάσει ἐκ συκῆς κεγχραμίδος γίνεσθαι συκῆν, ἢ τῶν λοιπῶν σπερμάτων ἐλαχίστων φύειν παμμεγέθη δένδρα;

10 Τὸν δὲ κόσμον ἐν ὁμοιώματι ἡμῖν λέγομεν εἶναι τῆς θαλάσσης. Ὡσπερ γὰρ θάλασσα, εἰ μὴ εἶχεν τὴν τῶν ποταμῶν καὶ πηγῶν ἐπίρρυσιν καὶ ἐπιχορηγίαν εἰς τροφήν, διὰ τὴν ἀλμυρότητα αὐτῆς πάλαι ἂν ἐκπεφρυγμένη ἦν, οὕτω καὶ ὁ κόσμος, εἰ μὴ ἐσχῆκει τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον καὶ τοὺς προφήτας ρέοντας καὶ
15 πηγάζοντας τὴν γλυκύτητα καὶ εὐσπλαγχτίαν καὶ δικαιοσύνην καὶ διδαχὴν τῶν ἀγίων ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν κακίαν καὶ ἁμαρτίαν τὴν πληθύνουσαν ἐν αὐτῷ ἤδη ἂν ἐκλελοίπει. Καὶ καθάπερ ἐν θαλάσῃ νῆσοί εἰσιν αἱ μὲν οἰκηταὶ καὶ ἔνυδροι καὶ καρποφόροι, ἔχουσαι ὄρμους καὶ λιμένας πρὸς τὸ τοὺς χειμαζο-
20 μένους ἔχειν ἐν αὐτοῖς καταφυγὰς, οὕτω δέδωκεν ὁ Θεὸς τῷ κόσμῳ κυμαινομένῳ καὶ χειμαζομένῳ ὑπὸ τῶν ἁμαρτημάτων τὰς συναγωγὰς, λεγομένας δὲ ἐκκλησίας ἀγίας, ἐν αἷς καθάπερ λιμέσιν εὐόρμοις ἐν νήσοις αἱ διδασκαλίαι τῆς ἀληθείας εἰσίν, πρὸς αἷς καταφεύγουσιν οἱ θέλοντες σώζεσθαι, ἐρασταὶ γινόμε-
25 νοι τῆς ἀληθείας καὶ βουλόμενοι ἐκφυγεῖν τὴν ὀργὴν καὶ κρίσιν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὡσπερ αὖ νῆσοί εἰσιν ἕτεραι πετρώδεις καὶ ἄνυδροι καὶ ἄκαρποι καὶ θηριώδεις καὶ ἀοίκητοι ἐπὶ βλάβῃ τῶν πλεόντων καὶ χειμαζομένων, ἐν αἷς περιπεῖρεται τὰ πλοῖα καὶ ἐξαπόλλυνται ἐν αὐταῖς οἱ κατερχόμενοι, οὕτως εἰσίν αἱ διδα-
30 σκαλίαι τῆς πλάνης, λέγω δὲ τῶν αἰρέσεων, αἱ ἐξαπολλύουσιν τοὺς προσιόντας αὐταῖς. Οὐ γὰρ ὁδηγοῦνται ὑπὸ τοῦ λόγου τῆς

ἡ ξηρά, ἡ ὁποία προηγουμένως ἦτο ἀόρατος. Μολονότι λοιπὸν ἔγινεν ὀρατὴ ἡ γῆ, ἦτο ἀκόμη ἀκατασκευάστος. Κατεσκεύασε λοιπὸν καὶ διεκόσμησεν αὐτὴν ὁ Θεὸς μὲ παντὸς εἶδους χλόην καὶ σπέρματα καὶ φυτά.

14 Παρατήρησε ἐξ ἄλλου τὴν εἰς αὐτὰ ποικιλίαν καὶ διάφορον καλλονὴν καὶ πληθὺν καὶ ὅτι δι' αὐτῶν δεικνύεται ἡ ἀνάστασις, εἰς δεῖγμα τῆς μελλούσης ἀναστάσεως ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Πράγματι ποῖος δὲν θὰ θαυμάσῃ, ἂν κατανοήσῃ, ὅτι ἀπὸ ἓν σπορίδιον σύκου γίνεται μία συκῆ ἢ ὅτι ἀπὸ τὰ ἄλλα μικροσκοπικὰ σπέρματα φυτρῶνουν παμμεγέθη δένδρα;

Ὁ δὲ κόσμος λέγομεν ὅτι μᾶς φαίνεται ὁμοιος μὲ θάλασσαν. Διότι καθὼς ἡ θάλασσα, ἂν δὲν εἶχε τὴν ροὴν καὶ χορήγησιν τροφῆς ὑπὸ τῶν ποταμῶν καὶ πηγῶν, θὰ ἦτο φρυγμένη ἀπὸ καιρὸν ἀπὸ τὴν ἀλμύραν τῆς, οὕτω καὶ ὁ κόσμος, ἐὰν δὲν εἶχε τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ καὶ τοὺς προφήτας νὰ ρέουν καὶ νὰ πηγάζουν τὴν γλυκύτητα, τὴν εὐσπλαγχνίαν, τὴν δικαιοσύνην, τὴν διαδοχὴν τῶν ἀγίων ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, θὰ εἶχεν ἤδη ἐκλείψει λόγῳ τῆς μεγάλης κακίας καὶ ἀμαρτίας εἰς αὐτόν. Καὶ καθὼς εἰς τὴν θάλασσαν ὑπάρχουν νῆσοι ἄλλαι κατοικήσιμοι, ὕδατοῦχοι καὶ καρποφόροι, μὲ ὄρμους καὶ λιμένας διὰ νὰ εὐρίσκουν εἰς αὐτάς καταφύγιον οἱ πληττόμενοι ἀπὸ τρικυμίαν, οὕτως ἔδωσεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος ταρασσεται καὶ χειμάζεται ὑπὸ τῶν ἀμαρτημάτων, τὰς συναγωγάς, τὰς λεγομένας ἀγίας ἐκκλησίας, εἰς τὰς ὁποίας ὑπάρχουν αἱ διδασκαλῖαι τῆς ἀληθείας ὡσὰν καλοὶ λιμένες εἰς νήσους, πρὸς τὰς ὁποίας καταφεύγουν οἱ θέλοντες νὰ σωθοῦν, γινόμενοι φίλοι τῆς ἀληθείας καὶ ἐπιθυμοῦντες νὰ ἀποφύγουν τὴν ὀργὴν καὶ κρίσιν τοῦ Θεοῦ. Καὶ καθὼς ἐπίσης ὑπάρχουν ἄλλαι νῆσοι πετρώδεις, ἀνυδροὶ, ἄκαρποι, θηριώδεις καὶ ἀκατοίκητοι πρὸς ζημίαν τῶν πλεόντων καὶ χειμαζομένων, εἰς τὰς ὁποίας προσαράσσουν τὰ πλοῖα καὶ ἀφανίζονται οἱ κατερχόμενοι, οὕτως ὑπάρχουν αἱ διδασκαλῖαι τῆς πλάνης, δηλαδὴ τῶν αἱρέσεων, αἱ ὁποῖαι καταστρέφουν τοὺς πλησιάζοντας εἰς αὐτάς. Διότι δὲν καθοδηγοῦνται ὑπὸ τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ καθὼς οἱ πειραταί, ὅταν

ἀληθείας, ἀλλὰ καθάπερ πειραταί, ἐπὶ πληρώσωσι τὰς νεῦς, ἐπὶ τοὺς προειρημένους τόπους περιπεύρουσιν ὅπως ἐξαπολέσωσιν αὐτάς, οὕτω συμβαίνει καὶ τοῖς πλανωμένοις ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἐξαπόλλυσθαι ὑπὸ τῆς πλάνης.

155 Τετάρτη ἡμέρα ἐγένοντο οἱ φωστήρες. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς προγνώστης ὢν ἠπίστατο τὰς φλυαρίας τῶν ματαίων φιλοσόφων, ὅτι ἤμελλον λέγειν ἀπὸ τῶν στοιχείων εἶναι τὰ ἐπὶ τῆς γῆς φυόμενα, πρὸς τὸ ἀθετεῖν τὸν Θεόν, ἴν' οὖν τὸ ἀληθὲς δειχθῆ, προγενέστερα γέγονεν τὰ φυτὰ καὶ τὰ σπέρματα τῶν στοιχείων· τὰ 10 γὰρ μεταγενέστερα οὐ δύναται ποιεῖν τὰ αὐτῶν προγενέστερα.

Ταῦτα δὲ δεῖγμα καὶ τόπον ἐπέχει μεγάλου μυστηρίου. Ὁ γὰρ ἥλιος ἐν τύπῳ Θεοῦ ἐστίν, ἡ δὲ σελήνη ἀνθρώπου. Καὶ ὡσπερ ὁ ἥλιος πολὺ διαφέρει τῆς σελήνης δυνάμει καὶ δόξῃ, οὕτω πολὺ διαφέρει ὁ Θεὸς τῆς ἀνθρωπότητος· καὶ καθάπερ ὁ 15 ἥλιος πλήρης πάντοτε διαμένει μὴ ἐλάσσων γινόμενος, οὕτω πάντοτε ὁ Θεὸς τέλειος διαμένει, πλήρης ὢν πάσης δυνάμεως καὶ συνέσεως καὶ σοφίας καὶ ἀθανασίας καὶ πάντων τῶν ἀγαθῶν. Ἡ δὲ σελήνη κατὰ μῆνα φθίνει καὶ δυνάμει ἀποθνήσκει, ἐν τύπῳ οὕσα ἀνθρώπου, ἔπειτα ἀναγεννᾶται καὶ αὔξει εἰς δεῖ- 20 γμα τῆς μελλούσης ἔσεσθαι ἀναστάσεως. Ὡσαύτως καὶ αἱ τρεῖς ἡμέραι πρὸ τῶν φωστήρων γεγονυῖαι τύποι εἰσὶν τῆς Τριάδος, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς Σοφίας αὐτοῦ. Τετάρτῳ δὲ τόπῳ ἐστὶν ἄνθρωπος ὁ προσδεῆς τοῦ φωτός, ἵνα ἢ Θεός, Λόγος, Σοφία, Ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο καὶ τετάρτη ἡμέρα ἐγενή- 25 θησαν φωστήρες.

11 τόπον X τύπον MB

23 τόπῳ Maran τύπῳ MB

γεμίσουν τὰ πλοῖα μὲ ἐπιβάτας, τὰ προσαράσσουν εἰς τοὺς προαναφερθέντας τόπους διὰ νὰ τὰ καταστρέψουν, οὕτω συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς περιπλανωμένους ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν νὰ καταστρέφονται ὑπὸ τῆς πλάνης.

15 Κατὰ τὴν τετάρτην ἡμέραν ἔγιναν οἱ φωστῆρες. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ὡς προγνώστης ἐγνώριζε τὰς φλυαρίας τῶν ματαιολόγων φιλοσόφων, ὅτι ἐπρόκειτο νὰ εἶπουν ὅτι τὰ φυόμενα εἰς τὴν γῆν προέρχονται ἀπὸ τὰ ἄστρα, διὰ νὰ ἀθετήσουν τὸν Θεόν, διὰ νὰ δειχθῆ ἡ ἀλήθεια, προηγουμένως ἔγιναν τὰ φυτὰ καὶ τὰ σπέρματα ἀπὸ τὰ ἄστρα· τὰ δὲ μεταγενέστερα δὲν δύνανται νὰ κάμουν τὰ προγενέστερα αὐτῶν.

Ταῦτα δὲ ἀποτελοῦν δεῖγμα καὶ ἐπέχουν θέσιν μεγάλου μυστηρίου. Πράγματι ὁ ἥλιος εἶναι τύπος³⁹ τοῦ Θεοῦ, ἡ δὲ σελήνη τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅπως ὁ ἥλιος διαφέρει τῆς σελήνης εἰς δύναμιν καὶ δόξαν, τόσον πολὺ διαφέρει ὁ Θεὸς τῆς ἀνθρωπότητος· καὶ ὅπως ὁ ἥλιος παραμένει πάντοτε πλήρης, χωρὶς νὰ μειώνεται, οὕτω ὁ Θεὸς διαμένει πάντοτε τέλειος, διότι εἶναι πλήρης πάσης δυνάμεως, συνέσεως, σοφίας, ἀθανασίας καὶ ὄλων τῶν ἀγαθῶν. Ἡ δὲ σελήνη κατὰ μῆνα φθίνει καὶ τρόπον τινὰ ἀποθνήσκει, ὡσὰν τύπος ἀνθρώπου, ἔπειτα ἀναγεννᾶται καὶ αὐξάνει εἰς ἔνδειξιν τῆς μελλούσης νὰ πραγματοποιηθῆ ἀναστάσεως. Ὡσαύτως καὶ αἱ τρεῖς ἡμέραι αἱ ὁποῖαι προηγήθησαν τῶν φωστήρων εἶναι τύπος τῆς Τριάδος⁴⁰, τοῦ Θεοῦ, τοῦ Λόγου αὐτοῦ, τῆς Σοφίας αὐτοῦ. Εἰς τετάρτην δὲ θέσιν εἶναι ὁ ἀνθρωπος ὁ ἔχων ἀνάγκην τοῦ φωτός, οὕτως ὥστε ὑπάρχει Θεός, Λόγος, Σοφία, Ἄνθρωπος⁴¹. Διὰ τοῦτο τὴν τετάρτην ἡμέραν ἔγιναν οἱ φωστῆρες.

39. Ἡ λέξις τύπος χρησιμοποιεῖται ἐδῶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ συμβόλου, τοῦ ἀντιτύπου, καὶ ὄχι τοῦ προτύπου.

40. Ἡ ἔννοια τῆς Τριάδος βεβαίως προῦπήρχε τοῦ Θεοφίλου, ἀλλ' ὁ ὅρος Τριάς διὰ πρώτην φοράν χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὴν πένναν αὐτοῦ. Πιθανὸν ἦτο ἤδη εἰς κοινὴν χρῆσιν προφορικῶς.

41. Ἡ τοποθέτησις τοῦ ἀνθρώπου μεταξὺ τῶν θείων προσώπων ὑποδεικνύει ἴχνη γνωστικῆς ἐπιδράσεως.

Ἡ δὲ τῶν ἄστρον θέσις οἰκονομίαν καὶ τάξιν ἔχει τῶν δικαίων καὶ εὐσεβῶν καὶ τηρούντων τὸν νόμον καὶ τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ. Οἱ γὰρ ἐπιφανεῖς ἀστέρες καὶ λαμπροὶ εἰσὶν εἰς μίμησιν τῶν προφητῶν· διὰ τοῦτο καὶ μένουσιν ἀκλινεῖς, μὴ μεταβαίνοντες εἰς τόπον ἐκ τόπου. Οἱ δὲ ἑτέραν ἔχοντες τάξιν τῆς λαμπρότητος τύποι εἰσὶν τοῦ λαοῦ τῶν δικαίων. Οἱ δ' αὖ μεταβαίνοντες καὶ φεύγοντες τόπον ἐκ τόπου, οἱ καὶ πλάνητες καλούμενοι, καὶ αὐτοὶ τύπος τυγχάνουσιν τῶν ἀφισταμένων ἀνθρώπων ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καταλιπόντων τὸν νόμον καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ.

16 Τῇ δὲ πέμπτῃ ἡμέρᾳ τὰ ἐκ τῶν ὑδάτων ἐγενήθη ζῶα, διῶν καὶ ἐν τούτοις δείκνυται ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ. Τίς γὰρ δύναται ἂν τὴν ἐν αὐτοῖς πληθὺν καὶ γονὴν παμποίκιον ἐξαριθμῆσαι; Ἔτι μὴν καὶ εὐλογήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ ἐκ τῶν
15 ὑδάτων γενόμενα, ὅπως ἦ καὶ τοῦτο εἰς δεῖγμα τοῦ μέλλειν λαμβάνειν τοὺς ἀνθρώπους μετάνοιαν καὶ ἄφεςιν ἀμαρτιῶν διὰ ὕδατος καὶ λουτροῦ παλιγγενεσίας, πάντας τοὺς προσιόντας τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀναγεννωμένους καὶ λαμβάνοντας εὐλογίαν παρὰ τοῦ Θεοῦ.

20 Ἀλλὰ καὶ τὰ κήτη καὶ τὰ πετεινὰ τὰ σαρκοβόρα ἐν ὁμοιώματι τυγχάνει τῶν πλεονεκτῶν καὶ παραβατῶν. Ὡσπερ γὰρ ἐκ μιᾶς φύσεως ὄντα τὰ ἔνυδρα καὶ τὰ πετεινά, ἔνια μὲν μένει ἐν τῷ κατὰ φύσιν μὴ ἀδικοῦντα τὰ ἑαυτῶν ἀσθενέστερα, ἀλλὰ τηρεῖ νόμον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπὸ τῶν σπερμάτων τῆς γῆς
25 ἐσθίει, ἔνια δὲ ἐξ αὐτῶν παραβαίνει τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ σαρκοβοροῦντα καὶ ἀδικεῖ τὰ ἑαυτῶν ἀσθενέστερα, οὕτω καὶ οἱ δίκαιοι φυλάσσοντες τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ οὐδένα δάκνουσιν ἢ ἀδικοῦσιν, ὁσίως καὶ δικαίως ζῶντες, οἱ δὲ ἄρπαγες καὶ φονεῖς καὶ ἄθεοι εἰκόασιν κήτεσιν καὶ θηρίοις καὶ πετεινοῖς τοῖς σαρκοβόροις· δυνάμει γὰρ καταπίνουσιν τοὺς ἀσθενεστέρους ἑαυτῶν.

Ἡ δὲ θέσις τῶν ἄστρον παριστάνει τὴν διευθέτησιν καὶ τάξιν τῶν δικαίων καὶ εὐσεβῶν, τῶν τηρούντων τὸν νόμον καὶ τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ. Δηλαδή οἱ ἐπιφανεῖς καὶ λαμπροὶ ἀστέρες εἶναι πρὸς μίμησιν τῶν προφητῶν· διὰ τοῦτο μένουσιν ἀκίνητοι μὴ μεταβαίνοντες ἀπὸ τόπον εἰς τόπον. Οἱ δὲ ἔχοντες κατωτέρα τάξιν εἰς λαμπρότητα εἶναι τύποι τοῦ πλήθους τῶν δικαίων. Οἱ δὲ μεταβαίνοντες ἀπὸ τόπον εἰς τόπον, οἱ καλούμενοι πλανῆται, εἶναι τύπος τῶν ἀνθρώπων οἱ ὅποιοι ἀπομακρύνονται τοῦ Θεοῦ, ἐγκαταλείποντες τὸν νόμον καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ.

16 Τὴν πέμπτην δὲ ἡμέραν ἐγενήθησαν τὰ ζῶα ἀπὸ τὰ ὕδατα, διὰ τῶν ὁποίων καὶ εἰς τὰ ὁποῖα δεικνύεται ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ⁴². Διότι ποῖος θὰ ἠδύνατο νὰ ἀπαριθμήσῃ τὸ εἰς αὐτὰ πλῆθος καὶ τὴν ποικιλόμορφον γενεάν; Προσέτι μάλιστα καὶ εὐλογήθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ γενόμενα ἀπὸ τὰ ὕδατα, διὰ νὰ εἶναι καὶ τοῦτο ὡς δεῖγμα τοῦ ὅτι ἐπρόκειτο οἱ ἄνθρωποι νὰ λαμβάνουν μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν διὰ ὕδατος καὶ λουτροῦ παλιγγενεσίας⁴³, ὅλοι οἱ προσερχόμενοι εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀναγεννώμενοι καὶ λαμβάνοντες εὐλογίαν παρὰ τοῦ Θεοῦ.

Ἄλλὰ καὶ τὰ κῆτη καὶ τὰ πτηνὰ τὰ σαρκοβόρα ὁμοιάζουν μὲ τοὺς πλεονέκτας καὶ παραβάτας. Ὅπως δηλαδή τὰ ἔνυδρα καὶ τὰ πτηνὰ, ἂν καὶ εἶναι μιᾶς φυλῆς, ἄλλα μένουσιν εἰς κατὰ φύσιν κατάστασιν, μὴ ἀδικοῦντα τὰ ἀσθενέστερα αὐτῶν, ἀλλὰ τηροῦν τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ καὶ τρώγουν ἀπὸ τοὺς σπόρους τῆς γῆς, ἄλλα δὲ παραβαίνουσιν τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ, τρώγοντα σάρκας, καὶ ἀδικοῦν τὰ ἀσθενέστερα αὐτῶν, οὕτω καὶ οἱ δίκαιοι, φυλάσσοντες τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ, κανένα δὲν δαγκάνουν ἢ ἀδικοῦν, ζῶντες ὀσίως καὶ δικαίως, ἐνῶ οἱ ἄρπαγες καὶ φονεῖς καὶ ἄθεοι ὁμοιάζουν μὲ κῆτη καὶ θηρία καὶ πτηνὰ σαρκοβόρα· διότι κατὰ τινὰ τρόπον καταπίνουσι τοὺς ἀσθενέστερους ἀπὸ αὐτοῦς.

42. Βλ. Ἐφεσ. 3,10.

43. Βλ. Τίτ. 3,5.

Ἡ μὲν οὖν τῶν ἐνύδρων καὶ ἐρπετῶν γονή, μετεσχηκυῖα τῆς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν ἴδιον πάνυ κέκτηται.

- 17 Ἐκτὴ δὲ ἡμέρα ὁ Θεὸς ποιήσας τὰ τετράποδα καὶ τὰ θηρία καὶ ἐρπετὰ τὰ χερσαῖα τὴν πρὸς αὐτὰ εὐλογίαν παρασιωπᾷ, 5 στηρῶν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν εὐλογίαν, ὃν ἤμελλεν ἐν τῇ ἕκτῃ ἡμέρᾳ ποιεῖν. Ἄμα καὶ εἰς τύπον ἐγένοντο τὰ τε τετράποδα καὶ θηρία ἐνίων ἀνθρώπων τῶν τὸν Θεὸν ἀγνοούντων καὶ ἀσεβούντων καὶ τὰ ἐπίγεια φρονούντων καὶ μὴ μετανοούντων. Οἱ γὰρ ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν καὶ δικαίως ζῶντες ὡσπερ πετει- 10 νὰ ἀνίπτανται τῇ ψυχῇ, τὰ ἄνω φρονοῦντες καὶ εὐαρεστοῦντες τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ. Οἱ δὲ τὸν Θεὸν ἀγνοοῦντες καὶ ἀσεβοῦντες ὁμοιοὶ εἰσιν ὀρνέοις τοῖς πτερὰ μὲν ἔχουσιν, μὴ δυναμένοις δὲ ἀνίπτασθαι καὶ τὰ ἄνω τρέχειν τῆς θειότητος. Οὕτω καὶ οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι μὲν λέγονται, τὰ δὲ χαμαιφερῆ καὶ τὰ ἐπίγεια 15 φρονοῦσιν, καταβαρούμενοι ὑπὸ τῶν ἀμαρτιῶν.

Θηρία δὲ ὠνόμασται τὰ ζῶα ἀπὸ τοῦ θηρεύεσθαι, οὐχ ὡς κακὰ ἀρχῆθεν γεγεννημένα ἢ ἰοβόλα, οὐ γάρ τι κακὸν ἀρχῆθεν γέγονεν ἀπὸ Θεοῦ ἀλλὰ τὰ πάντα καλὰ καὶ καλὰ λίαν, ἢ δὲ ἀμαρτία ἢ περὶ τὸν ἄνθρωπον κεκάκωκεν αὐτά· τοῦ γὰρ ἀν- 20 θρώπου παραβάντος καὶ αὐτὰ συμπαρέβη. Ὡσπερ γὰρ δεσπότης οἰκίας ἐὰν αὐτὸς εὖ πράσῃ, ἀναγκαίως καὶ οἱ οἰκέται εὐτάκτως ζῶσιν, ἐὰν δὲ ὁ κύριος ἀμαρτάνῃ, καὶ οἱ δοῦλοι συναμαρτάνουσιν, τῷ αὐτῷ τρόπῳ γέγονεν καὶ τὰ περὶ τὸν ἄνθρωπον κύριον ὄντα, ἀμαρτήσαντα, καὶ τὰ δοῦλα συνήμαρτεν. Ὅποτεν 25 οὖν πάλιν ὁ ἄνθρωπος ἀναδράμῃ εἰς τὸ κατὰ φύσιν μηκέτι κακοποιῶν, κάκεῖνα ἀποκατασταθήσεται εἰς τὴν ἀρχῆθεν ἡμερότητα.

- 18 Τὰ δὲ περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ποιήσεως, ἀνέκφραστός ἐστιν ὡς πρὸς ἄνθρωπον ἢ κατ' αὐτὸν δημιουργία, καίπερ σύν-

Ἡ τάξις λοιπὸν τῶν ἐνύδρων καὶ ἐρπετῶν, μετασχοῦσα τῆς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ, δὲν ἔχει λάβει τίποτε ἀπολύτως ἰδικὸν τῆς.

- 17 Κατὰ τὴν ἕκτην δὲ ἡμέραν ὁ Θεός, δημιουργήσας τὰ τετράποδα, τὰ θηρία καὶ τὰ χερσαῖα ἐρπετά, παραλείπει τὴν πρὸς αὐτὰ εὐλογίαν, ἐπιφυλάσσωσιν τὴν εὐλογίαν διὰ τὸν ἄνθρωπον, τὸν ὁποῖον ἐπρόκειτο νὰ πλάσῃ κατὰ τὴν ἕκτην ἡμέραν. Συγχρόνως τὰ τετράποδα καὶ θηρία κατέστησαν τύποι μερικῶν ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι ἀγνοοῦν τὸν Θεόν, ἀσεβοῦν, ἔχουν ἐπίγειον φρόνημα καὶ δὲν μετανοοῦν. Πράγματι οἱ ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τὰς ἀνομίας καὶ ζῶντες δικαίως πετοῦν ψυχικῶς ὡσάν τὰ πτηνά, σκέπτονται τὰ οὐράνια καὶ εὐαρεστοῦν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ὅσοι δὲ ἀγνοοῦν τὸν Θεὸν καὶ ἀσεβοῦν εἶναι ὅμοιοι μὲ ὄρνεα, τὰ ὁποῖα ἔχουν μὲν πτερά, ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ πετάξουν καὶ νὰ τρέξουν ἄνω πρὸς τὴν θεότητα. Οὕτω καὶ οἱ τοιοῦτοι λέγονται μὲν ἄνθρωποι, σκέπτονται δὲ τὰ χαμερπῆ καὶ ἐπίγεια, βαρυνόμενοι ἀπὸ τὰς ἀμαρτίας.

Θηρία δὲ ἔχουν ὀνομασθῆ τὰ ζῶα ἀπὸ τὸ θηρεύεσθαι, ὄχι ἀπὸ τὸ ὅτι ἔγιναν ἐξ ἀρχῆς κακὰ ἢ ἰοβόλα, διότι τίποτε κακὸν δὲν ἔγινεν ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τὸν Θεὸν ἀλλὰ τὰ πάντα ἦσαν καλὰ λίαν, ἡ δὲ ἀμαρτία τοῦ ἀνθρώπου τὰ κατέστησε κακὰ· ὅταν παρενόμησεν ὁ ἄνθρωπος, παρενόμησαν καὶ αὐτά. Δηλαδή καθὼς ἐὰν ὁ δεσπότης οἰκίας διάγῃ καλῶς, ἀναγκαίως ζοῦν εὐτάκτως καὶ οἱ ὑπηρέται, ἐὰν δὲ ὁ Κύριος ἀμαρτάνῃ, συναμαρτάνουν καὶ οἱ δοῦλοι, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον συμβαίνει καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος εἶναι κυρίαρχος, ἂν ἀμαρτήσῃ, καὶ τὰ δοῦλα εἰς αὐτὸν ζῶα συνημάρτησαν. Ὅταν δὲ πάλιν ὁ ἄνθρωπος ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν κατὰ φύσιν διαγωγὴν, μὴ διαπράττων πλέον κακὰς πράξεις, καὶ ἐκεῖνα θὰ ἀποκατασταθοῦν εἰς τὴν ἀρχικὴν ἡμερότητα⁴⁴.

- 18 Τώρα σχετικῶς μὲ τὴν ποιήσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνέκφραστος δι' αὐτόν, μολονότι ἡ θεία

44. Βλ. Ρωμ. 8,19-21.

τομον ἔχει ἡ θεία γραφή τὴν κατ' αὐτὸν ἐκφώνησιν. Ἐν τῷ γὰρ εἰπεῖν τὸν Θεόν, «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τὴν ἡμετέραν», πρῶτον μηνύει τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνθρώπου. Πάντα γὰρ λόγῳ ποιήσας ὁ Θεὸς καὶ τὰ πάντα πάρεργα σῆγησάμενος μόνον ἀίδιον ἔργον χειρῶν ἄξιον ἡγεῖται τὴν ποιήσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτι μὴν καὶ ὡς βοηθείας χρήζων ὁ Θεὸς εὐρίσκεται λέγων, «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν». Οὐκ ἄλλω δέ τινι εἶρηκεν 'ποιήσωμεν', ἀλλ' ἡ τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ καὶ τῇ ἑαυτοῦ Σοφίᾳ. Ποιήσας δὲ αὐτὸν καὶ εὐλόγησας εἰς τὸ ἀυξάνεσθαι καὶ πληρῶσαι τὴν γῆν ὑπέταξεν αὐτῷ ὑποχείρια καὶ ὑπόδουλα τὰ πάντα, προσέταξε δὲ καὶ ἔχειν τὴν δίαιταν αὐτὸν ἀρχῆθεν ἀπὸ τῶν καρπῶν τῆς γῆς καὶ τῶν σπερμάτων καὶ χλοῶν καὶ ἀκροδρύων, ἅμα καὶ συνδίαιτα κελεύσας εἶναι τὰ ζῶα τῷ ἀνθρώπῳ εἰς τὸ καὶ αὐτὰ ἐσθίειν ἀπὸ τῶν
15 σπερμάτων ἀπάντων τῆς γῆς.

19 Οὕτω συντελέσας ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα ὅσα ἐν αὐτοῖς ἐν τῇ ἕκτῃ ἡμέρᾳ κατέπαυσεν ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ ὧν ἐποίησεν. Εἴθ' οὕτως ἀνακεφαλαιοῦται λέγουσα ἡ ἀγία γραφή·
20 «αὕτη βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτε ἐγένετο ἡμέρα ἣ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ πᾶν χλωρὸν ἀγροῦ πρὸ τοῦ γενέσθαι, καὶ πάντα χόρτον ἀγροῦ πρὸ τοῦ ἀνατεῖλαι· οὐ γὰρ ἔβρεξεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ἄνθρωπος οὐκ ἦν ἐργάζεσθαι τὴν γῆν». Διὰ τούτου ἐμήνυσεν ἡμῖν ὅτι καὶ ἡ γῆ
25 πᾶσα κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἐποτίζετο ὑπὸ πηγῆς θείας, καὶ οὐκ εἶχεν χρεῖαν ἐργάζεσθαι αὐτὴν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὰ πάντα αὐτοματισμῷ ἀνέφυεν ἡ γῆ κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸ μὴ κοπιᾶν ἐργαζόμενον τὸν ἄνθρωπον.

Ὅπως δὲ καὶ ἡ πλάσις δειχθῆ, πρὸς τὸ μὴ δοκεῖν εἶναι ζήτημα ἐν ἀνθρώποις ἀνεύρετον, ἐπειδὴ εἶρητο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ,

Γραφή ἔχει σύντομον τὴν ἀναφερομένην εἰς αὐτὸν διατύπωσιν. Μὲ τὸν λόγον του, «ἄς κάμωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἰδικήν μας καὶ ὁμοίωσιν»⁴⁵, ὁ Θεὸς πρῶτον δηλώνει τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου. Διότι, ἐνῶ ἐδημιούργησεν ὅλα μὲ λόγον ὁ Θεὸς καὶ ἐθεώρησεν ὅλα ὡς πάρεργα, μόνον αἴδιον ἔργον τῶν χειρῶν αὐτοῦ θεωρεῖ τὴν ποίησιν τοῦ ἀνθρώπου. Προσέτι μάλιστα εὐρίσκεται νὰ λέγη, ὡσάν νὰ ἔχη ἀνάγκην βοήθειας, «ἄς κάμωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν». Δὲν εἶπε δὲ εἰς κανένα ἄλλον «ἄς κάμωμεν» παρὰ εἰς τὸν Λόγον αὐτοῦ καὶ τὴν Σοφίαν αὐτοῦ. Πλάσας δὲ αὐτὸν καὶ εὐλογήσας διὰ νὰ αὐξάνεται καὶ γεμίση τὴν γῆν, κατέστησεν ὑποχείρια καὶ ὑπόδουλα εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, διέταξε δὲ ἐξ ἀρχῆς νὰ διαιτᾶται μὲ καρπούς τῆς γῆς, χορταρικὰ καὶ ὀπώρας, ἐνῶ συγχρόνως παρήγγειλε τὰ ζῶα νὰ εἶναι συνδίαίτα μὲ τὸν ἄνθρωπον, δηλαδή νὰ τρώγουν καὶ αὐτὰ ἀπὸ ὅλα τὰ σπέρματα τῆς γῆς.

- 19 Ἀποτελειώσας οὕτω ὁ Θεὸς τὸν οὐρανόν, τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν καὶ ὅλα ὅσα εἶναι εἰς αὐτὰ κατὰ τὴν ἕκτην ἡμέραν, ἀνεπαύθη κατὰ τὴν ἑβδόμην ἡμέραν ἀπὸ ὅλα τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα ἐξετέλεσε. Ἐπειτα ἡ Γραφή ἀνακεφαλαιώνει ὡς ἐξῆς· «αὕτη εἶναι ἡ βίβλος τῆς γενέσεως τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅταν ἔγιναν καθ' ἣν ἡμέραν ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν οὐρανόν καὶ τὴν γῆν, πρὶν γίνῃ οἶονδήποτε χλωρὸν καὶ πρὶν φυτρώσῃ οἶονδήποτε χόρτον τοῦ ἀγροῦ· διότι δὲν εἶχε βρέξει ὁ Θεὸς ἐπὶ τὴν γῆν καὶ δὲν ὑπῆρχεν ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ ἐργάζεται τὴν γῆν»⁴⁶. Δι' αὐτῶν διεμήνυσεν εἰς ἡμᾶς ὅτι καὶ ἡ γῆ ὅλη ἐποτίζετο τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ὑπὸ θείας πηγῆς καὶ δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ ἐργάζεται αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ τὰ πάντα ἀνέφυνεν ἡ γῆ αὐτομάτως κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, διὰ νὰ μὴ κοπιάζῃ ὁ ἄνθρωπος ἐργαζόμενος.

Διὰ νὰ δειχθῇ δὲ πῶς συνετελέσθη ἡ πλάσις, ὥστε νὰ μὴ φανῇ ὅτι εἶναι ζήτημα ἄλυτον διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἐπειδὴ εἶχε

45. Γεν. 1,26.

46. Γεν. 2,4 ἐ.

«ποιήσωμεν ἄνθρωπον», καὶ οὕτω ἡ ποίησις αὐτοῦ πεφανέρωται, διδάσκει ἡμᾶς ἡ γραφή λέγουσα, «πηγὴ δὲ ἀνέβαινε ἐκ τῆς γῆς καὶ ἐπότιζεν πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς· καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν». Ὅθεν καὶ ἀθάνατος ἡ ψυχὴ ὠνόμασται παρὰ τοῖς πλείοσι. Μετὰ δὲ τὸ πλάσαι τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεὸς ἐξελέξατο αὐτῷ χωρίον ἐν τοῖς τόποις τοῖς ἀνατολικοῖς, διάφορον φωτί, διαυγὲς ἀέρι λαμπροτέρῳ, φυτοῖς παγκάλοις, ἐν ᾧ ἔθετο τὸν ἄνθρωπον.

20 Τὰ δὲ ρητὰ τῆς ἱστορίας τῆς ἱερᾶς ἡ γραφή οὕτω περιέχει.

«Καὶ ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς τὸν παράδεισον ἐν Ἐδὲμ κατὰ ἀνατολάς, καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον ὃν ἔπλασεν. Καὶ ἐξανέτειλεν ὁ Θεὸς ἐκ τῆς γῆς πᾶν ξύλον, ὠραῖον εἰς ὄρασιν καὶ κα-
15 λὸν εἰς βρῶσιν, καὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου καὶ τὸ ξύλον τοῦ εἰδέναί γινωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ.

»Ποταμὸς δὲ ἐκπορεύεται ἐξ Ἐδὲμ ποτίζειν τὸν παράδεισον· ἐκεῖθεν ἀφορίζεται εἰς τέσσαρας ἀρχάς. Ὅνομα τῷ ἐνὶ Φεισῶν· οὗτος ὁ κυκλῶν πᾶσαν τὴν γῆν Εὐιλάτ. Ἐκεῖ οὖν ἐστιν
20 τὸ χρυσίον· τὸ δὲ χρυσίον τῆς γῆς ἐκείνης καλόν. Κάκεῖ ἐστιν ὁ ἄνθραξ καὶ ὁ λίθος ὁ πράσινος. Καὶ ὄνομα τῷ ποταμῷ τῷ δευτέρῳ Γεών· οὗτος κυκλοῖ πᾶσαν τὴν γῆν Αἰθιοπίας. Καὶ ὁ ποταμὸς ὁ τρίτος Τίγρις· οὗτος ὁ πορευόμενος κατέναντι Ἀσσυρίων. Ὁ δὲ ποταμὸς ὁ τέταρτος Εὐφράτης.

25 »Καὶ ἔλαβεν Κύριος ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ὃν ἔπλασεν, καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν. Καὶ ἐνετείλατο ὁ Θεὸς τῷ Ἀδάμ, λέγων· ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγεῖ· ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ

λεχθῆ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ «ἄς κάμωμεν ἄνθρωπον» καὶ δὲν ἦτο φανερά ἢ πλάσις αὐτοῦ, διδάσκει ἡμᾶς ἡ Γραφή λέγουσα, «πηγὴ δὲ ἀνέβαινεν ἀπὸ τὴν γῆν καὶ ἐπότιζεν ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς· καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον με χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς καὶ ἔγινεν ὁ ἄνθρωπος ψυχὴ ζῶσα»⁴⁷. Ὅθεν ἡ ψυχὴ ὠνομάσθη καὶ ἀθάνατος ἀπὸ τοὺς περισσοτέρους⁴⁸. Μετὰ δὲ τὴν πλάσιν τοῦ ἀνθρώπου ὁ Θεὸς ἐξέλεξε δι' αὐτὸν τοποθεσίαν εἰς τὰς ἀνατολικὰς περιοχάς, διακεκριμένην διὰ τὸ φῶς, διαυγῆ ἀπὸ τὸν λαμπρότερον ἀέρα, με ὠραιότατα φυτὰ, εἰς τὴν ὁποίαν ἔθεσε τὸν ἄνθρωπον.

20 Οὕτω δὲ περιγράφει ἡ Γραφή τὰ γεγονότα τῆς ἱερᾶς ἱστορίας.

«Καὶ ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς τὸν παράδεισον εἰς τὴν Ἐδὲμ κατὰ ἀνατολὰς καὶ ἔθεσεν ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον τὸν ὁποῖον ἔπλασε. Καὶ ἔκαμεν ὁ Θεὸς νὰ φυτρώσῃ ἀπὸ τὴν γῆν πᾶν δένδρον, ὠραῖον εἰς θέαν καὶ καλὸν εἰς βρῶσιν, καὶ τὸ δένδρον τῆς ζωῆς εἰς τὸ μέσον τοῦ παραδείσου καὶ τὸ δένδρον τῆς γνώσεως καλοῦ καὶ πονηροῦ.

»Ποταμὸς δὲ πηγάζει ἀπὸ τὴν Ἐδὲμ καὶ ποτίζει τὸν παράδεισον· ἀπὸ ἐκεῖ χωρίζεται εἰς τέσσαρας βραχίονας. Τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου εἶναι Φεισῶν· οὗτος διασχίζει ὅλην τὴν γῆν Εὐλάτ. Ἐκεῖ λοιπὸν εἶναι ὁ χρυσός, ὁ δὲ χρυσὸς τῆς γῆς ἐκείνης εἶναι καλός. Καὶ ἐκεῖ εἶναι ὁ ἄνθραξ καὶ ὁ πράσινος λίθος. Καὶ τὸ ὄνομα τοῦ δευτέρου ποταμοῦ εἶναι Γεών· οὗτος διασχίζει ὅλην τὴν γῆν τῆς Αἰθιοπίας. Καὶ ὁ τρίτος ποταμὸς εἶναι ὁ Τίγρις· οὗτος ρέει ἀπέναντι τῶν Ἀσσυρίων. Ὁ δὲ τέταρτος ποταμὸς εἶναι ὁ Εὐφράτης.

»Καὶ ἔλαβε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον τὸν ὁποῖον ἔπλασεν καὶ ἔθεσεν αὐτὸν εἰς τὸν παράδεισον νὰ ἐργάζεται καὶ φυλάττῃ αὐτόν. Καὶ παρήγγειλεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν Ἀδὰμ λέγων· ἀπὸ πᾶν δένδρον εἰς τὸν παράδεισον θὰ φάγετε, ἀπὸ δὲ τὸ δέν-

48. Φαίνεται πάντως ὅτι ὁ Θεόφιλος δὲν ἀποδέχεται τὴν ιδιότητα ταύτην τῆς ψυχῆς.

γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν οὐ φάγησθε ἀπ' αὐτοῦ· ἢ δ' ἂν
 ἡμέρα φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ θανάτῳ ἀποθανεῖσθε. Καὶ εἶπεν Κύ-
 ριος ὁ Θεός· οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον· ποιήσωμεν
 αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν. Καὶ ἐπλασεν ὁ Θεὸς ἔτι ἐκ τῆς γῆς
 5 πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ καὶ πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ,
 καὶ ἤγαγεν αὐτὰ πρὸς τὸν Ἀδάμ. Καὶ πᾶν ὃ ἂν ἐκάλεσεν αὐτὰ
 Ἀδάμ, ψυχὴν ζῶσαν, τοῦτο ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐκάλεσεν Ἀδὰμ
 ὀνόματα πᾶσι τοῖς κτήνεσιν καὶ πᾶσι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ
 καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ ἀγροῦ· τῷ δὲ Ἀδὰμ οὐχ εὐρέθη βοη-
 10 θὸς ὁμοῖος αὐτῷ.

»Καὶ ἐπέβαλεν ὁ Θεὸς ἔκστασιν ἐπὶ τὸν Ἀδάμ, καὶ ὕπνω-
 σε· καὶ ἔλαβεν μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, καὶ ἐνεπλήρωσε σάρ-
 κα ἀντ' αὐτῆς. Καὶ ὠκοδόμησε Κύριος ὁ Θεὸς τὴν πλευράν, ἣν
 ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ, εἰς γυναῖκα, καὶ ἤγαγεν αὐτὴν πρὸς τὸν
 15 Ἀδάμ. Καὶ εἶπεν Ἀδάμ· τοῦτο νῦν ὀστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μου
 καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου· αὕτη κληθήσεται γυνή, ὅτι ἐκ τοῦ
 ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη αὐτή. Ἔνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρω-
 πος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ προσκολληθήσεται
 πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Καὶ
 20 ἦσαν οἱ δύο γυμνοί, ὃ τε Ἀδὰμ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἤσχύ-
 νοντο.

21 »Ὁ δὲ ὄφις ἦν φρονιμώτερος πάντων τῶν θηρίων τῶν ἐπὶ
 τῆς γῆς, ὧν ἐποίησεν Κύριος ὁ Θεός. Καὶ εἶπεν ὁ ὄφις τῇ γυναι-
 κί· τί ὅτι εἶπεν ὁ Θεός, οὐ μὴ φάγητε ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ πα-
 25 ραδείσου; Καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ τῷ ὄφει· ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ πα-
 ραδείσου φαγόμεθα, ἀπὸ δὲ καρποῦ τοῦ ξύλου, ὃ ἐστὶν ἐν μέσῳ
 τοῦ παραδείσου, εἶπεν ὁ Θεός, οὐ μὴ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ οὐδὲ μὴ
 ἄψησθε αὐτοῦ, ἵνα μὴ ἀποθάνητε. Καὶ εἶπεν ὁ ὄφις τῇ γυναικί· οὐ
 θανάτῳ ἀποθανεῖσθε· ἥδει γὰρ ὁ Θεός ὅτι ἐν ἢ ἂν ἡμέρα φάγητε
 30 ἀπ' αὐτοῦ διανοιχθήσονται ὑμῶν οἱ ὀφθαλμοί, καὶ ἔσεσθε ὡς
 θεοί, γινώσκοντες καλὸν καὶ πονηρὸν.

δρον τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ δὲν θὰ φάγετε· καθ' ἣν δὲ ἡμέραν φάγετε ἀπὸ αὐτὸ θὰ ἀποθάνετε μὲ θάνατον. Καὶ εἶπε Κύριος ὁ Θεός· δὲν εἶναι καλὸν νὰ εἶναι μόνος ὁ ἄνθρωπος· ἄς κάμωμεν εἰς αὐτὸν βοηθὸν ὅμοιον μὲ αὐτόν. Καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς ἀκόμη ἀπὸ τὴν γῆν ὅλα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ καὶ ὅλα τὰ πτηνὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἔφερεν αὐτὰ πρὸς τὸν Ἀδάμ. Καὶ πᾶν ὄνομα τὸ ὁποῖον ἔδωσεν εἰς αὐτὰ ὁ Ἀδάμ, εἰς πᾶσαν ψυχὴν ζῶσαν, τοῦτο ἔμεινεν ὡς ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἔδωσεν ὁ Ἀδάμ ὀνόματα εἰς ὅλα τὰ κτήνη καὶ εἰς ὅλα τὰ πτηνὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ εἰς ὅλα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ· δὲν εὐρέθη ὅμως εἰς τὸν Ἀδάμ βοηθὸς ὅμοιος μὲ αὐτόν.

»Καὶ ἐπέβαλεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν Ἀδάμ ἔκστασιν καὶ ὕπνωσε· καὶ ἔλαβε μίαν ἀπὸ τὰς πλευρὰς αὐτοῦ καὶ ἀνεπλήρωσεν αὐτὴν μὲ σάρκα. Καὶ διεμόρφωσε Κύριος ὁ Θεὸς τὴν πλευρὰν τὴν ὁποῖαν ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Ἀδάμ εἰς γυναῖκα καὶ ἔφερεν αὐτὴν πρὸς τὸν Ἀδάμ. Καὶ εἶπεν ὁ Ἀδάμ· τοῦτο εἶναι ὅστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου· αὐτὴ θὰ ὀνομασθῆ γυνή, διότι ἐλήφθη ἀπὸ τὸν ἄνδρα αὐτῆς. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον θὰ ἐγκαταλείψῃ ὁ ἀνὴρ τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ θὰ προσκολληθῆ πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ θὰ εἶναι οἱ δύο εἰς μίαν σάρκα. Καὶ ἦσαν οἱ δύο γυμνοί, καὶ ὁ Ἀδάμ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, καὶ δὲν ἠσχύνοντο.

»Ὁ δὲ ὄφις ἦτο τὸ φρονιμώτερον ὄλων τῶν θηρίων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁποῖα ἐδημιούργησεν Κύριος ὁ Θεός. Καὶ εἶπεν ὁ ὄφις εἰς τὴν γυναῖκα· διατί εἶπεν ὁ Θεός, νὰ μὴ φάγετε ἀπὸ πᾶν δένδρον τοῦ παραδείσου; Καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ εἰς τὸν ὄφιν· ἀπὸ πᾶν δένδρον τοῦ παραδείσου τρώγομεν, ἀπὸ τὸν καρπὸν δὲ τοῦ δένδρου, τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς τὸ μέσον τοῦ παραδείσου, ὁ Θεὸς εἶπε, νὰ μὴ φάγετε ἀπὸ αὐτὸν οὔτε νὰ ἐγγίσετε αὐτόν, διὰ νὰ μὴ ἀποθάνετε. Καὶ εἶπεν ὁ ὄφις εἰς τὴν γυναῖκα· δὲν θὰ ἀποθάνετε μὲ θάνατον· διότι ἐγνώριζεν ὁ Θεὸς ὅτι τὴν ἡμέραν καθ' ἣν θὰ φάγετε ἀπὸ αὐτὸν θὰ διανοιχθοῦν οἱ ὀφθαλμοί σας καὶ θὰ εἴσθε ὡσὰν θεοί, γνωρίζοντες καλὸν καὶ πονηρόν.

»Καὶ εἶδεν ἡ γυνὴ ὅτι καλὸν εἰς βρῶσιν, καὶ ὅτι ἀρεστὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν καὶ ὠραῖόν ἐστὶν τοῦ κατανοῆσαι· καὶ λαβοῦσα τοῦ καρποῦ αὐτοῦ ἔφαγε καὶ ἔδωκε καὶ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς μεθ' ἑαυτῆς, καὶ ἔφαγον. Καὶ διηνοιχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν δύο
5 καὶ ἔγνωσαν ὅτι γυμνοὶ ἦσαν, καὶ ἔρασαν φύλλα συκῆς καὶ ἐποίησαν ἑαυτοῖς περιζώματα.

»Καὶ ἤκουσαν τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ, περιπατοῦντος ἐν τῷ παραδείσῳ τὸ δειλινόν, καὶ ἐκρύβησαν ὃ τε Ἀδὰμ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ ἐν μέσῳ τοῦ ξύλου τοῦ πα-
10 ραδείσου. Καὶ ἐκάλεσε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν Ἀδὰμ καὶ εἶπεν αὐτῷ· ποῦ εἶ; Καὶ εἶπεν αὐτῷ· τὴν φωνὴν σου ἤκουσα ἐν τῷ παραδείσῳ, καὶ ἐφοβήθην ὅτι γυμνός εἰμι, καὶ ἐκρύβην. Καὶ εἶπεν αὐτῷ· τίς ἀνήγγειλέ σοι ὅτι γυμνός εἶ, εἰ μὴ ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὗ ἐνετειλάμην σοι τούτου μόνου μὴ φαγεῖν, ἀπ' αὐτοῦ ἔφαγες; Καὶ
15 εἶπεν Ἀδὰμ· ἡ γυνή, ἣν ἔδωκάς μοι, αὐτῆ μοι ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ξύλου, καὶ ἔφαγον. Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς τῇ γυναικί· τί τοῦτο ἐποίησας; Καὶ εἶπεν ἡ γυνή· ὁ ὄφις ἠπάτησέ με, καὶ ἔφαγον.

»Καὶ εἶπεν Κύριος ὁ Θεὸς τῷ ὄφει· ὅτι ἐποίησας τοῦτο, ἐπικατάρατος σὺ ἀπὸ πάντων τῶν θηρίων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐπὶ
20 τῷ στήθει καὶ τῇ κοιλίᾳ σου πορεύσῃ καὶ γῆν φαγῆ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου. Καὶ ἔχθραν ποιήσω ἀνὰ μέσον σου καὶ ἀνὰ μέσον τῆς γυναικὸς καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματός σου καὶ τοῦ σπέρματος αὐτῆς· αὐτός σου τηρήσει τὴν κεφαλὴν, καὶ σὺ αὐτοῦ τηρήσεις τὴν πτέρναν. Καὶ τῇ γυναικί εἶπεν· πληθύνων
25 πληθυνῶ τὰς λύπας σου καὶ τὸν στεναγμόν σου· ἐν λύπῃ τέξῃ τέκνα, καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου, καὶ αὐτός σου κυριεύσει. Τῷ δὲ Ἀδὰμ εἶπεν· ὅτι ἤκουσας τῆς φωνῆς τῆς γυναικὸς σου καὶ ἔφαγες ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὗ ἐνετειλάμην σοι μόνου τούτου μὴ φαγεῖν, ἀπ' αὐτοῦ ἔφαγες, ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς
30 ἔργοις σου· ἐν λύπῃ φαγῆ αὐτὴν πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου, ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατελεῖ σοι, καὶ φαγῆ τὸν χόρτον τοῦ

»Καὶ εἶδεν ἡ γυνὴ ὅτι τὸ δένδρον εἶναι καλὸν εἰς βρῶσιν καὶ εὐχάριστον εἰς τὴν θεάν τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ὠραῖον διὰ τὴν κατανόησιν· καὶ λαβοῦσα ἀπὸ τὸν καρπὸν αὐτοῦ ἔφαγε καὶ ἔδωσε καὶ εἰς τὸν ἄνδρα αὐτῆς μετ' αὐτῆς καὶ ἔφαγον. Καὶ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν δύο καὶ ἀντελήφθησαν ὅτι ἦσαν γυμνοὶ καὶ ἔραψαν φύλλα συκῆς καὶ κατεσκεύασαν δι' ἑαυτοὺς ζωστῆρας.

»Καὶ ἤκουσαν τὴν φωνὴν Κυρίου τοῦ Θεοῦ, καθὼς περιεπάτει εἰς τὸν παράδεισον τὸ δειλινόν, καὶ ἐκρύβησαν ὁ Ἄδὰμ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἀπὸ τὴν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ μέσον τῶν δένδρων τοῦ παραδείσου. Καὶ ἐκάλεσε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν Ἄδὰμ καὶ εἶπεν εἰς αὐτόν· ποῦ εἶσαι; Καὶ εἶπεν εἰς αὐτόν· ἤκουσα τὴν φωνὴν σου εἰς τὸν παράδεισον καὶ ἐφοβήθην ὅτι εἶμαι γυμνός καὶ ἐκρύβην. Καὶ εἶπεν εἰς αὐτόν· ποῖος σὲ ἐπληροφόρησεν ὅτι εἶσαι γυμνός, ἐκτὸς ἐὰν ἔφαγες ἀπὸ τὸ δένδρον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον μόνον σὲ διέταξα νὰ μὴ φάγης; Καὶ εἶπεν ὁ Ἄδὰμ· ἡ γυνὴ τὴν ὁποίαν μοῦ ἔδωσες, αὐτὴ μοῦ ἔδωσε ἀπὸ τὸ δένδρον καὶ ἔφαγον. Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς εἰς τὴν γυναῖκα. Διατί ἔκαμες τοῦτο; Καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ· ὁ ὄφις μὲ ἠπάτησε καὶ ἔφαγον.

»Καὶ εἶπε Κύριος ὁ Θεὸς εἰς τὸν ὄφιν· ἐπειδὴ ἔκαμες αὐτό, θὰ εἶσαι κατηραμένος ἀπὸ ὅλα τὰ ἐπὶ γῆς θηρία, θὰ βαδίζης ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ τῆς κοιλίας σου καὶ θὰ τρώγης γῆν ὅλας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου. Καὶ θὰ συστήσω ἔχθραν ἀνάμεσα εἰς σὲ καὶ τὴν γυναῖκα καὶ ἀνάμεσα εἰς τοὺς ἀπογόνους σου καὶ τοὺς ἀπογόνους τῆς· αὐτὸς θὰ σοῦ συντρίψῃ τὴν κεφαλὴν καὶ σὺ θὰ συντρίψῃς τὴν πτέρναν του. Καὶ εἰς τὴν γυναῖκα εἶπε· θὰ πληθύνω ἀφθόνως τὰς λύπας σου καὶ τὸν στεναγμὸν σου· με πόνον θὰ γεννήσῃς τέκνα καὶ θὰ στρέφῃς τὸν πόθον σου πρὸς τὸν ἄνδρα σου καὶ αὐτὸς θὰ κυριαρχῇ εἰς σέ. Εἰς τὸν Ἄδὰμ δὲ εἶπε· ἐπειδὴ ἤκουσες τὴν φωνὴν τῆς γυναικὸς σου καὶ ἔφαγες ἀπὸ τὸ δένδρον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον μόνον σὲ διέταξα νὰ μὴ φάγης, θὰ εἶναι κατηραμένη ἡ γῆ εἰς τὰ ἔργα σου· με πόνον θὰ τρώγῃς αὐτὴν ὅλας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου, θὰ σοῦ παράγῃ ἀκάνθας καὶ τριβόλους καὶ θὰ τρώγῃς τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σου. Μὲ

ἀγροῦ σου. Ἐν ἰδρῶτι τοῦ προσώπου σου φαγῆ τὸν ἄρτον σου ἕως τοῦ ἀποστρέψαι σε εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐλήφθης· ὅτι γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύση».

Τῆς μὲν οὖν ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ παραδείσου τὰ 5 ρητὰ τῆς ἀγίας γραφῆς οὕτως περιέχει.

22 Ἐρεῖς οὖν μοι· σὺ φῆς τὸν Θεὸν ἐν τόπῳ μὴ δεῖν χωρεῖσθαι, καὶ πῶς νῦν λέγεις αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ περιπατεῖν; Ἔκουε ὁ φημι. Ὁ μὲν Θεὸς καὶ Πατὴρ τῶν ὄλων ἀχώρητός ἐστιν καὶ ἐν τόπῳ οὐχ εὐρίσκεται· οὐ γὰρ ἔστιν «τόπος τῆς καταπαύσεως αὐ- 10 τοῦ». Ὁ δὲ Λόγος αὐτοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα πεποίηκεν, δύναμις ὦν καὶ σοφία αὐτοῦ, ἀναλαμβάνων τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου τῶν ὄλων, οὗτος παρεγίνετο εἰς τὸν παράδεισον ἐν προσώπῳ τοῦ Θεοῦ καὶ ὠμίλει τῷ Ἀδάμ. Καὶ γὰρ αὐτὴ ἡ θεία γρα- φὴ διδάσκει ἡμᾶς τὸν Ἀδὰμ λέγοντα τῆς φωνῆς ἀκηκοέναι. 15 Φωνὴ δὲ τί ἄλλο ἐστὶν ἀλλ' ἢ ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ, ὅς ἐστιν καὶ Υἱὸς αὐτοῦ; Οὐχ ὡς οἱ ποιητὰὶ καὶ μυθογράφοι λέγουσιν υἱοὺς θεῶν ἐκ συνουσίας γεννωμένους, ἀλλὰ ὡς ἀλήθεια διηγεῖται τὸν λόγον τὸν ὄντα διὰ παντὸς ἐνδιάθετον ἐν καρδίᾳ Θεοῦ. Πρὸ γάρ τι γίνεσθαι τοῦτον εἶχεν σύμβουλον, ἑαυτοῦ νοῦν καὶ φρόνησιν 20 ὄντα.

Ὅποτε δὲ ἠθέλησεν ὁ Θεὸς ποιῆσαι ὅσα ἐβουλεύσατο, τοῦ- τον τὸν Λόγον ἐγέννησε προφορικόν, πρωτότοκον πάσης κτίσε- ως, οὐ κενωθεὶς αὐτὸς τοῦ Λόγου, ἀλλὰ Λόγον γεννήσας καὶ τῷ Λόγῳ αὐτοῦ διὰ παντὸς ὁμιλῶν. Ὅθεν διδάσκουσιν ἡμᾶς αἰ 25 ἅγιοι γραφαὶ καὶ πάντες οἱ πνευματοφόροι, ἐξ ὧν Ἰωάννης λέγει «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν», δεικνύς ὅτι ἐν πρώτοις μόνος ἦν ὁ Θεὸς καὶ ἐν αὐτῷ ὁ Λόγος. Ἐπειτα

49. Γεν. 2,8-3,19.

50. Ἦσ. 66,1. Πράξ. 7,49.

51. Βλ. Γεν. 3,10.

ιδρῶτα τοῦ προσώπου σου θὰ τρώγῃς τὸν ἄρτον σου, ἕως ὅτου ἐπιστρέψῃς εἰς τὴν γῆν ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐλήφθης· διότι γῆ εἶσαι καὶ εἰς γῆν θὰ ἐπιστρέψῃς»⁴⁹.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προχωρεῖ εἰς τὴν ἁγίαν Γραφήν ἢ διήγησις τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ παραδείσου.

22 Θὰ μοῦ εἴπῃς λοιπόν· σὺ λέγεις ὅτι ὁ Θεὸς δὲν δύναται νὰ χωρηθῆ εἰς τόπον, πῶς δὲ τώρα λέγεις ὅτι αὐτὸς περιπατεῖ εἰς τὸν παράδεισον; Ἔκουε τί λέγω. Ὁ μὲν Θεὸς καὶ Πατὴρ τῶν ὄλων εἶναι ἀχώρητος καὶ δὲν εὐρίσκεται εἰς τόπον· διότι δὲν ὑπάρχει «τόπος τῆς ἀναπαύσεως αὐτοῦ»⁵⁰. Ὁ δὲ Λόγος αὐτοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου ἐδημιούργησε τὰ πάντα, ὡς δύναμις καὶ σοφία αὐτοῦ, ἀναλαμβάνων τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου τῶν ὄλων, οὗτος μετέβαινεν εἰς τὸν παράδεισον ὑπὸ τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ καὶ ὠμίλει εἰς τὸν Ἀδάμ. Πράγματι αὐτὴ ἡ θεία Γραφή διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ὁ Ἀδάμ λέγει ὅτι εἶχεν ἀκούσει τὴν φωνήν⁵¹. Φωνὴ δὲ τί ἄλλο εἶναι παρὰ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ υἱὸς αὐτοῦ; Ἔτσι ὅπως οἱ ποιηταὶ καὶ μυθογράφοι λέγουν ὅτι γεννῶνται υἱοὶ θεῶν ἀπὸ συνουσίαν, ἀλλὰ ὅπως ἡ ἀλήθεια διηγεῖται ὅτι ὁ Λόγος εἶναι προαιωνίως ἐνδιάθετος εἰς τὴν καρδίαν τοῦ Θεοῦ. Διότι πρὶν γίνῃ ὅ,τιδήποτε εἶχεν αὐτὸν σύμβουλον, ὡς νοῦν ἑαυτοῦ καὶ φρόνησιν.

Ὅταν δὲ ἠθέλησεν ὁ Θεὸς νὰ πράξῃ ὅσα ἐσκέφθη, ἐγέννησε προφορικὸν τὸν λόγον τοῦτον⁵², πρωτότοκον ὄλης τῆς κτίσεως⁵³, μὴ κενωθεὶς ὁ ἴδιος τοῦ Λόγου, ἀλλὰ γεννήσας Λόγον καὶ συνομιλῶν διαπαντὸς μὲ τὸν Λόγον αὐτοῦ. Ὅθεν διδάσκουν ἡμᾶς σχετικῶς αἱ ἅγιοι Γραφαὶ καὶ ὅλοι οἱ πνευματοφόροι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Ἰωάννης λέγει· «εἰς τὴν ἀρχὴν ἦτο ὁ Λόγος καὶ ὁ Λόγος ἦτο παρὰ τὸν Θεόν»⁵⁴, δεικνύων ὅτι ἐν πρώτοις μόνος ἦτο ὁ Θεὸς καὶ εἰς αὐτὸν ἦτο ὁ Λόγος. Ἐπειτα λέγει· «καὶ Θεὸς ἦτο ὁ Λόγος· ὅλα δι' αὐτοῦ ἐγίναν καὶ χωρὶς

52. Βλ. ἀνωτέρω 2,10.

53. Κολ. 1,15.

54. Ἰω. 1,1.

λέγει· «καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲν ἓν». Θεὸς οὖν ὢν ὁ Λόγος καὶ ἐκ Θεοῦ πεφυκῶς, ὁπότεν βούληται ὁ Πατὴρ τῶν ὄλων πέμπει αὐτὸν εἰς τινὰ τόπον, ὃς παραγινόμενος καὶ ἀκούεται καὶ ὁράται, πεμπόμενος ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τόπῳ εὐρίσκεται.

23 Τὸν οὖν ἄνθρωπον ὁ Θεὸς πεποίηκεν ἐν τῇ ἕκτῃ ἡμέρᾳ, τὴν δὲ πλάσιν αὐτοῦ πεφανέρωκε μετὰ τὴν ἑβδόμην ἡμέραν, ὁπότε καὶ τὸν παράδεισον πεποίηκεν, εἰς τὸ ἐν κρείσσονι τόπῳ καὶ χωρίῳ διαφόρῳ αὐτὸν εἶναι. Καὶ ὅτι ταῦτά ἐστιν ἀληθῆ, αὐτὸ τὸ 10 ἔργον δείκνυσιν. Πῶς γὰρ οὐκ ἔστιν κατανοῆσαι τὴν μὲν ὠδίνα, ἣν πάσχουσιν ἐν τῷ τοκετῷ αἱ γυναῖκες, καὶ μετὰ τοῦτο λήθην τοῦ πόνου ποιοῦνται, ὅπως πληρωθῇ ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος εἰς τὸ αὐξάνεσθαι καὶ πληθύνεσθαι τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων; Τί δ' οὐχὶ καὶ τὴν τοῦ ὄφρατος κατάκρισιν, πῶς στυγητὸς τυγχάνει ἔρπων 15 ἐπὶ τῇ κοιλίᾳ καὶ ἐσθίων γῆν, ὅπως καὶ τοῦτο ἦ εἰς ἀπόδειξιν ἡμῖν τῶν προειρημένων;

24 Ἐξανατείλας οὖν ὁ Θεὸς ἐκ τῆς γῆς ἔτι πᾶν ξύλον, ὠραῖον εἰς ὄρασιν καὶ καλὸν εἰς βρωσιν. Ἐν γὰρ πρώτοις μόνα ἦν τὰ ἐν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ γεγεννημένα, φυτὰ καὶ σπέρματα καὶ χλόαι· τὰ δὲ 20 ἐν τῷ παραδείσῳ ἐγενήθη διαφόρῳ καλλονῇ καὶ ὠραιότητι, ὅπου γε καὶ φυτεία ὠνόμασται ὑπὸ Θεοῦ πεφυτευμένη. Καὶ τὰ μὲν λοιπὰ φυτὰ ὅμοια καὶ ὁ κόσμος ἔσχηκε, τὰ δὲ δύο ξύλα, τὸ τῆς ζωῆς καὶ τὸ τῆς γνώσεως, οὐκ ἔσχηκεν ἑτέρα γῆ ἀλλ' ἢ ἐν μόνῳ τῷ παραδείσῳ.

25 Ὅτι δὲ καὶ ὁ παράδεισος γῆ ἐστὶν καὶ ἐπὶ τῆς γῆς πεφύτευται, ἡ γραφὴ λέγει· «καὶ ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδέμ κατὰ ἀνατολάς, καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον· καὶ ἐξανέτειλεν ὁ Θεὸς ἔτι ἀπὸ τῆς γῆς πᾶν ξύλον, ὠραῖον εἰς ὄρασιν καὶ καλὸν εἰς βρωσιν». Τῷ «οὖν ἔτι ἐκ τῆς γῆς» καὶ «κατὰ ἀνατο-

αὐτὸν δὲν ἔγινε τίποτε»⁵⁵. Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ Λόγος εἶναι Θεὸς καὶ ἐγεννήθη ἀπὸ τὸν Θεόν, ὁ Πατὴρ τῶν ὄλων ὅταν θέλη τὸν ἀποστέλλει εἰς ὠρισμένον τόπον, οὗτος δὲ ἀφιχθεὶς ἐκεῖ καὶ ἀκούεται καὶ βλέπεται, στελλόμενος ὑπ' αὐτοῦ, καὶ εὐρίσκεται εἰς τόπον.

23 Τὸν ἄνθρωπον λοιπὸν ὁ Θεὸς ἔπλασε κατὰ τὴν ἕκτην ἡμέραν, τὴν δὲ πλάσιν αὐτοῦ ἐφανερώσε μετὰ τὴν ἑβδόμην ἡμέραν, ὅποτε ἐδημιούργησε καὶ τὸν παράδεισον, ὥστε νὰ εἶναι οὗτος εἰς ἀνώτερον τόπον καὶ εἰς ἐξαίρετον μέρος. Καὶ ὅτι ταῦτα εἶναι ἀληθῆ, δεικνύει αὐτὸ τὸ ἔργον. Πράγματι πῶς νὰ μὴ κατανοήσωμεν ὅτι ὁ πόνος, τὸν ὁποῖον αἰσθάνονται κατὰ τὸν τοκετὸν αἱ γυναῖκες, ἐνῶ ἔπειτα λησμονοῦν τὸν πόνον, εἶναι διὰ νὰ ἐκπληρωθῆ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὴν αὔξησιν καὶ τὸν πολλαπλασιασμὸν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων; Διατί δὲ νὰ μὴ θεωρήσωμεν ὅτι καὶ ἡ κατάκρισις τοῦ ὄφeos, πῶς εἶναι μισητὸς βαδίζων ἐπὶ τῆς κοιλίας καὶ τρώγων γῆν, συμβάλλει εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων ἀπὸ ἡμᾶς;

24. Ἐκαμε λοιπὸν ὁ Θεὸς νὰ φυτρώσῃ ἐπίσης ἀπὸ τὴν γῆν πᾶν δένδρον, ὠραῖον εἰς θεάν καὶ καλὸν εἰς βρῶσιν. Κατ' ἀρχὰς ἦσαν μόνον τὰ κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν, φυτὰ, σπέρματα καὶ χλόαι· τὰ δὲ εἰς τὸν παράδεισον διεκρίνοντο διὰ τὴν καλλονὴν καὶ ὠραιότητα, ἀφοῦ μάλιστα ὠνομάσθησαν καὶ φυτεία φυτευομένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα φυτὰ εἶχεν ὅμοια καὶ ὁ κόσμος· τὰ δὲ δύο ξύλα, τὸ τῆς ζωῆς καὶ τὸ τῆς γνώσεως, δὲν εἶχεν ἄλλη γῆ, ἀλλ' ὑπῆρχαν μόνον εἰς τὸν παράδεισον.

Ἐπιπλέον καὶ ὁ παράδεισος εἶναι γῆ καὶ ἔχει φυτευθῆ ἐπὶ τῆς γῆς, λέγει ἡ Γραφή· «καὶ ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς παράδεισον εἰς τὴν Ἐδέμ κατὰ τὰς ἀνατολάς, καὶ ἔθεσεν ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον· καὶ ἔκαμεν ὁ Θεὸς νὰ φυτρώσῃ ἐπίσης ἀπὸ τὴν γῆν πᾶν δένδρον, ὠραῖον εἰς θεάν καὶ καλὸν εἰς βρῶσιν»⁵⁶. Μὲ τὰς λέξεις «ἐπίσης ἀπὸ τὴν γῆν» καὶ «κατὰ τὰς ἀνατολάς» σαφῶς διδά-

55. Ἰω. 1,1· 3.

56. Γεν. 2,8 ἐ.

λάς» σαφῶς διδάσκει ἡμᾶς ἡ θεία γραφή τὸν παράδεισον ὑπὸ τοῦτον τὸν οὐρανόν, ὑφ' ὃν καὶ ἀνατολαὶ καὶ γῆ εἰσιν. Ἐδὲμ δὲ ἔβραϊστὶ τὸ εἰρημένον ἐρμηνεύεται τροφή. Ποταμὸν δὲ σεσήμα-
 κεν ἐκπορευέσθαι ἐξ Ἐδὲμ ποτίζειν τὸν παράδεισον, κάκειῖθεν
 5 διαχωρίζεσθαι εἰς τέσσαρας ἀρχάς· ὧν δύο, καλούμενοι Φεισῶν
 καὶ Γεῶν, ποτίζουν τὰ ἀνατολικὰ μέρη, μάλιστα ὁ Γεῶν, ὁ κυ-
 κλῶν πᾶσαν γῆν Αἰθιοπίας, ὃν φασιν ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ἀναφαίνε-
 σθαι τὸν καλούμενον Νεῖλον. Οἱ δὲ ἄλλοι δύο ποταμοὶ φανερώς
 γινώσκονται παρ' ἡμῖν, οἱ καλούμενοι Τίγρις καὶ Εὐφράτης· οὗ-
 10 τοι γὰρ γειτνιῶσιν ἕως τῶν ἡμετέρων κλιμάτων.

Θεὸς δὲ ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, καθὼς προειρήκαμεν, ἐν
 τῷ παραδείσῳ εἰς τὸ ἐργάζεσθαι καὶ φυλάσσειν αὐτόν, ἐνετείλα-
 το αὐτῷ ἀπὸ πάντων τῶν καρπῶν ἐσθίειν, δηλονότι καὶ ἀπὸ τοῦ
 τῆς ζωῆς, μόνου δὲ ἐκ τοῦ ξύλου τοῦ τῆς γνώσεως ἐνετείλατο
 15 αὐτῷ μὴ γεύσασθαι. Μετέθηκε δὲ αὐτόν ὁ Θεὸς ἐκ τῆς γῆς, ἐξ ἧς
 ἐγεγόνει, εἰς τὸν παράδεισον, διδοὺς αὐτῷ ἀφορμὴν προκοπῆς,
 ὅπως αὐξάνων καὶ τέλειος γενόμενος, ἔτι δὲ καὶ Θεὸς ἀναδει-
 χθεὶς, οὕτω καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβῆ (μέσος γὰρ ὁ ἄνθρωπος
 ἐγεγόνει, οὔτε θνητὸς ὀλοσχερῶς οὔτε ἀθάνατος τὸ καθόλου, δε-
 20 κτικὸς δὲ ἐκατέρων· οὕτω καὶ τὸ χωρίον ὁ παράδεισος, ὡς πρὸς
 καλλονήν, μέσος τοῦ κόσμου καὶ τοῦ οὐρανοῦ γεγένηται), ἔχων
 αἰδιότητα. Τὸ δὲ εἰπεῖν «ἐργάζεσθαι» οὐκ ἄλλην τινὰ ἐργασίαν
 δηλοῖ ἀλλ' ἢ τὸ φυλάσσειν τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ὅπως μὴ πα-
 ρακούσας ἀπολέσῃ ἑαυτόν, καθὼς καὶ ἀπώλεσε διὰ ἁμαρτίας.

25 Τὸ μὲν ξύλον τὸ τῆς γνώσεως αὐτὸ μὲν καλὸν καὶ ὁ καρπὸς
 αὐτοῦ καλός. Οὐ γάρ, ὡς οἴονται τινες, θάνατον εἶχε τὸ ξύλον,
 ἀλλ' ἢ παρακοή. Οὐ γάρ τι ἕτερον ἦν ἐν τῷ καρπῷ ἢ μόνον
 γνῶσις. Ἡ δὲ γνῶσις καλή, ἐπὶ αὐτῇ οἰκείως τις χρήσεται.

Τῇ δὲ οὔσῃ ἡλικίᾳ ὅδε Ἀδὰμ ἔτι νήπιος ἦν· διὸ οὕτω ἡδύ-

σκεῖ ἡμᾶς ἡ θεία Γραφή, ὅτι ὁ παράδεισος εἶναι ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τοῦτον, ὑπὸ τὸν ὅποιον εἶναι καὶ αἱ ἀνατολαὶ καὶ ἡ γῆ. Ἐδέμ, λέξις ἐβραϊκὴ, σημαίνει τρυφήν. Παρήγγειλε δὲ νὰ πηγᾶσῃ ποταμὸς ἀπὸ τὴν Ἐδέμ διὰ νὰ ποτίζη τὸν παράδεισον, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ διαχωρίζεται εἰς τέσσαρας βραχίονας τῶν ὁποίων δύο, οἱ καλούμενοι Φεισὼν καὶ Γεὼν, ποτίζουν τὰ ἀνατολικά μέρη, μάλιστα ὁ Γεὼν, ὁ ὅποιος διασχίζει ὅλην τὴν γῆν τῆς Αἰθιοπίας, ὁ ὅποιος καθὼς λέγουν ἀναφαίνεται εἰς τὴν Αἴγυπτον μὲ τὸ ὄνομα Νεῖλος. Οἱ δὲ ἄλλοι δύο ποταμοὶ εἶναι πολὺ γνωστοὶ εἰς ἡμᾶς, οἱ καλούμενοι Τίγρις καὶ Εὐφράτης· διότι οὗτοι γειτονεύουν ἕως τὰ ἰδικὰ μας κλίματα.

Ἄφου δὲ ἔθεσεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, καθὼς προηγουμένως εἶπομεν, εἰς τὸν παράδεισον διὰ νὰ ἐργάζεται καὶ φυλάσῃ αὐτόν, τὸν διέταξε νὰ τρώγῃ ἀπὸ ὅλους τοὺς καρπούς, δηλαδή καὶ ἀπὸ τοῦ τῆς ζωῆς, μόνον δὲ ἀπὸ τὸ δένδρον τῆς γνώσεως τὸν διέταξε νὰ μὴ γευθῆ. Μετέφερε δὲ αὐτόν ὁ Θεὸς ἀπὸ τὴν γῆν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔγινεν, εἰς τὸν παράδεισον, δίδων εἰς αὐτόν εὐκαιρίαν προκοπῆς, ὥστε αὐξάνων καὶ τελειοποιούμενος, ἀκόμη δὲ καὶ ἀναδεικνυόμενος νὰ ἀναβῆ εἰς τὸν οὐρανὸν (διότι ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη μέσος, οὔτε θνητὸς ὀλοσχερῶς οὔτε ἐντελῶς ἀθάνατος, δεκτικὸς δὲ καὶ τῶν δύο· οὕτω καὶ ὁ τόπος, ὁ παράδεισος, ὡς πρὸς τὴν καλλονὴν, ἐκτίσθη ἐνδιάμεσος μεταξὺ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ οὐρανοῦ), ἔχων ἀϊδιότητα. Ἡ δὲ λέξις 'ἐργάζεται' δὲν σημαίνει ἄλλην ἐργασίαν παρὰ τὴν φύλαξιν τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ, ὥστε νὰ μὴ καταστρέψῃ ἑαυτὸν παρακούσας, καθὼς καὶ τὸν κατέστρεψε διὰ τῆς ἀμαρτίας.

25 Τὸ μὲν δένδρον τῆς γνώσεως, αὐτὸ μὲν ἦτο καλὸν καὶ ὁ καρπὸς αὐτοῦ καλός. Τὸν θάνατον δὲν περιεῖχε τὸ δένδρον, ὅπως νομίζουν μερικοί, ἀλλ' ἡ παρακοή⁵⁷. Δὲν ὑπῆρχε τίποτε ἄλλο εἰς τὸν καρπὸν ἀπὸ τὴν γνώσιν μόνον. Ἡ δὲ γνώσις εἶναι καλή, ἐὰν τὴν χρησιμοποίησῃ κανεὶς καταλλήλως.

Κατὰ τὴν πραγματικὴν του δὲ ἡλικίαν ὁ Ἄδὰμ οὗτος ἦτο

57. Βλ. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, Ἔλεγχος 5,23,1.

νατο τὴν γνῶσιν κατ' ἀξίαν χωρεῖν. Καὶ γὰρ νῦν, ἐπὶ γέννηθῆ
 παιδίον, οὐκ ἤδη δύναται ἄρτον ἐσθίειν, ἀλλὰ πρῶτον γάλακτι
 ἀνατρέφεται, ἔπειτα κατὰ πρόσβασιν τῆς ἡλικίας καὶ ἐπὶ τὴν στε-
 ρεὰν τροφήν ἔρχεται. Οὕτως ἂν γεγόνει καὶ τῷ Ἀδάμ. Διὸ οὐχ
 5 ὡς φθονῶν αὐτῷ ὁ Θεός, ὡς οἴονταί τινες, ἐκέλευσε μὴ ἐσθίειν
 ἀπὸ τῆς γνώσεως. Ἔτι μὴν καὶ ἐβούλετο δοκιμάσαι αὐτόν, εἰ
 ὑπήκοος γίνεται τῇ ἐντολῇ αὐτοῦ. Ἄμα δὲ καὶ ἐπὶ πλείονα χρό-
 νον ἐβούλετο ἀπλοῦν καὶ ἀκέραιον διαμεῖναι τὸν ἄνθρωπον
 νηπιάζοντα. Τοῦτο γὰρ ὁσιόν ἐστιν, οὐ μόνον παρὰ Θεῷ ἀλλὰ
 10 καὶ παρὰ ἀνθρώποις, τὸ ἐν ἀπλότητι καὶ ἀκακίᾳ ὑποτάσσεσθαι
 τοῖς γονεῦσιν. Εἰ δὲ χρὴ τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσιν ὑποτάσσεσθαι,
 πόσω μᾶλλον τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τῶν ὄλων; Ἔτι μὴν καὶ ἄσχη-
 μόν ἐστιν τὰ παιδιά τὰ νήπια ὑπὲρ ἡλικίαν φρονεῖν. Καθάπερ γὰρ
 τῇ ἡλικίᾳ τις πρὸς τάξιν αὔξει, οὕτω καὶ ἐν τῷ φρονεῖν.

15 Ἄλλως τε ἐπὶ νόμος κελεύσῃ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τινος καὶ
 μὴ ὑπακούῃ τις, δῆλον ὅτι οὐχ ὁ νόμος κόλασιν παρέχει, ἀλλὰ ἡ
 ἀπειθεία καὶ ἡ παρακοή. Καὶ γὰρ πατὴρ ἰδίῳ τέκνῳ ἐνίοτε προσ-
 τάσσει ἀπέχεσθαι τινων, καὶ ἐπὶ οὐχ ὑπακούῃ τῇ πατρικῇ ἐν-
 τολῇ, δέρεται καὶ ἐπιτιμίας τυγχάνει διὰ τὴν παρακοήν· καὶ οὐκ
 20 ἤδη αὐτὰ τὰ πράγματα πληγαί εἰσιν, ἀλλ' ἡ παρακοή τῷ ἀπει-
 θοῦντι ὕβρεις περιποιεῖται. Οὕτω καὶ τῷ πρωτοπλάστῳ ἡ παρα-
 κοή περιεποιήσατο ἐκβληθῆναι αὐτόν ἐκ τοῦ παραδείσου· οὐ
 μέντοι γε ὡς κακοῦ τι ἔχοντος τοῦ ξύλου τῆς γνώσεως, διὰ δὲ
 τῆς παρακοῆς ὁ ἄνθρωπος ἐξήντησε πόνον, ὀδύνην, λύπην, καὶ
 25 τὸ τέλος ὑπὸ θάνατον ἔπεσεν.

26 Καὶ τοῦτο δὲ ὁ Θεὸς μεγάλην εὐεργεσίαν παρέσχε τῷ ἄν-
 θρώπῳ, τὸ μὴ διαμεῖναι αὐτόν εἰς τὸν αἰῶνα ἐν ἀμαρτίᾳ ὄντα.

11 μετὰ γονεῦσιν προστίθ. ἔτι δὲ χρὴ τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσιν ὑποτάσσεσθαι
 MB ἐξοβελίζει Οἰτιο

ἀκόμη νήπιος· διὰ τοῦτο δὲν ἠδύνατο ἀκόμη νὰ δεχθῆ ἀξίως τὴν γνῶσιν⁵⁸. Διότι καὶ τώρα, ὅταν γεννηθῆ παιδίον, δὲν δύναται νὰ τρώγῃ ἀμέσως ἄρτον, ἀλλὰ πρῶτον τρέφεται μὲ γάλα, ἔπειτα μὲ τὴν πρόοδον τῆς ἡλικίας ἔρχεται καὶ εἰς τὴν στερεὰν τροφήν⁵⁹. Οὕτω συνέβη καὶ μὲ τὸν Ἀδάμ. Διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς τὸν διέταξε νὰ μὴ τρώγῃ ἀπὸ τὸ δένδρον τῆς γνώσεως⁶⁰. Προσέτι μάλιστα καὶ ἤθελε νὰ τὸν δοκιμάσῃ, ἐὰν θὰ ὑπήκουεν εἰς τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ. Συγχρόνως δὲ ἤθελε νὰ μείνῃ ὁ νηπιάζων ἄνθρωπος ἐπὶ περισσότερον χρόνον ἀπλοῦς καὶ ἀκέραιος. Διότι τοῦτο εἶναι ὄσιον, ὄχι μόνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀνθρώπου, τὸ νὰ ὑποτασσώμεθα μὲ ἀπλότητα καὶ ἀκακίαν εἰς τοὺς γονεῖς. Ἐὰν δὲ πρέπει τὰ τέκνα νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τοὺς γονεῖς, πόσον μᾶλλον εἰς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα ὄλων⁶¹; Εἶναι μάλιστα καὶ ἄσχημον νὰ σκέπτονται ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν των τὰ νήπια παιδιά. Διότι καθὼς αὐξάνει κανεὶς εἰς τὴν ἡλικίαν κατὰ τάξιν, οὕτω καὶ εἰς τὴν σκέψιν.

Ἄλλωστε, ὅταν ὁ νόμος διατάσῃ νὰ ἀπέχωμεν ἀπὸ κάτι καὶ δὲν ὑπακούῃ κανεὶς, εἶναι φανερόν ὅτι τὴν τιμωρίαν δὲν παρέχει ὁ νόμος, ἀλλ' ἡ ἀπειθεία καὶ ἡ παρακοή. Ἐνίστε πατὴρ προστάσσει τὸ τέκνον του νὰ ἀπέχη ἀπὸ ὠρισμένα πράγματα καὶ ὅταν δὲν ὑπακούῃ τοῦτο εἰς τὴν πατρικὴν ἐντολήν, δέρεται καὶ ἐπιτιμᾶται διὰ τὴν παρακοήν· καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα δὲν εἶναι ἤδη κτυπήματα, ἀλλ' ἡ παρακοή προξενεῖ εἰς τὸν ἀπειθῆ ὕβρεις. Οὕτω καὶ εἰς τὸν πρωτόπλαστον ἡ παρακοή προεκάλεσε τὴν ἐκβολὴν του ἀπὸ τὸν παράδεισον, ὄχι βεβαίως διότι τὸ δένδρον τῆς γνώσεως περιέκλειε κάτι κακόν, ἀλλὰ διότι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς παρακοῆς ἐπέσυρεν εἰς ἑαυτὸν πόνον, ὀδύνην, λύπην, καὶ τελικῶς ἔπεσεν εἰς τὸν θάνατον.

26 Καὶ ταύτην δὲ τὴν μεγάλην εὐεργεσίαν παρέσχεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν ἄνθρωπον, τὸ νὰ μὴ διαμείνῃ οὗτος αἰωνίως εἰς τὴν

58. Βλ. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, Ἔλεγχος 4,38.

59. Α' Κορ. 3,2. Ἐβρ. 5,12.

60. Βλ. ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ, Ἔλεγχος 3,23,6.

61. Βλ. Ἐβρ. 12,9.

Ἄλλὰ τρῶπι τινὶ ἐν ὁμοιώματι ἐξορισμοῦ ἐξέβαλεν αὐτὸν ἐκ τοῦ παραδείσου, ὅπως διὰ τῆς ἐπιτιμίας τακτῶ ἀποτίσας χρόνω τὴν ἀμαρτίαν καὶ παιδευθεὶς ἐξ ὑστέρου ἀνακληθῆ. Διὸ καὶ πλασθέντος τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ μυστηριωδῶς ἐν τῇ Γενέσει γέγραπται, ὡς δις αὐτοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ τεθέντος· ἵνα τὸ μὲν ἅπαξ ἢ πεπληρωμένον ὅτε ἐτέθη, τὸ δὲ δεῦτερον μέλλῃ πληροῦσθαι μετὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ κρίσιν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ καθάπερ σκεῦός τι, ἐπὰν πλασθὲν αἰτίαν τινὰ σχῆ, ἀναχωνεύεται ἢ ἀναπλάσσεται εἰς τὸ γενέσθαι καινὸν καὶ ὀλόκληρον, οὕτω γίνονται καὶ τῷ ἀνθρώπῳ διὰ θανάτου· δυνάμει γὰρ τέθραυσται ἵνα ἐν τῇ ἀναστάσει ὑγιῆς εὐρεθῆ, λέγω δὲ ἄσπιλος καὶ δίκαιος καὶ ἀθάνατος. Τὸ δὲ καλέσαι καὶ εἰπεῖν τὸν Θεόν, «ποῦ εἶ Ἀδάμ;» οὐχ ὡς ἀγνοῶν τοῦτο ἐποίει ὁ Θεός, ἀλλὰ μακρόθυμος ὢν ἀφορμὴν ἐδίδου αὐτῷ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως.

27 Ἄλλὰ φήσει οὖν τις ἡμῖν· Ἐθνητὸς φύσει ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος; Οὐδαμῶς. Τί οὖν ἀθάνατος; Οὐδὲ τοῦτό φαμεν. Ἄλλὰ ἐρεῖ τις· οὐδὲν οὖν ἐγένετο; Οὐδὲ τοῦτο λέγομεν. Οὔτε οὖν φύσει θνητὸς ἐγένετο οὔτε ἀθάνατος. Εἰ γὰρ ἀθάνατον αὐτὸν ἀπ' ἀρχῆς πεποιήκει, Θεὸν αὐτὸν πεποιήκει· πάλιν εἰ θνητὸν αὐτὸν πεποιήκει, ἐδόκει ἂν ὁ Θεὸς αἴτιος εἶναι τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Οὔτε οὖν ἀθάνατον αὐτὸν ἐποίησεν οὔτε μὴν θνητόν, ἀλλὰ, καθὼς ἐπάνω προειρήκαμεν, δεκτικὸν ἀμφοτέρων, ἵνα, εἰ ρέψῃ ἐπὶ τὰ τῆς ἀθανασίας, τηρήσας τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, μισθὸν κομισῆται παρ' αὐτοῦ τὴν ἀθανασίαν καὶ γένηται θεός, εἰ δ' αὐτῷ ἐπιπέσῃ ἐπὶ τὰ τοῦ θανάτου πράγματα παρακούσας τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς ἑαυτῷ αἴτιος ἢ τοῦ θανάτου. Ἐλεύθερον γὰρ καὶ αὐτεξούσιον ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον. Ὁ οὖν οὐχ ἑαυτῷ περιεποιήσα-

17 λέγομεν Οἴτιο ἐγὼ μὲν MB

27 δ οὖν οὐχ Χοῦχ παραλ. MB

ἀμαρτίαν. Ἄλλὰ κατὰ τινὰ τρόπον ἐν εἶδει ἐξορίας ἐξέβαλεν αὐτὸν ἀπὸ τὸν παράδεισον, ὥστε, ἀφοῦ ἀποτίσῃ τὴν ἀμαρτίαν εἰς τακτὸν χρόνον διὰ τῆς τιμωρίας καὶ παιδευθῆ, ὕστερον ν' ἀνακληθῆ. Διὰ τοῦτο καί, ὅταν ἐπλάσθῃ ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἰς τὸν κόσμον ἐγράφη μυστηριωδῶς εἰς τὴν Γένεσιν, ὅτι ἐτέθη δις εἰς τὸν παράδεισον⁶². οὕτω ἢ πρώτη σημείωσις εἶχεν ἐκπληρωθῆ ὅταν ἐτέθη πράγματι, ἢ δὲ δευτέρα θὰ ἐκπληρωθῆ εἰς τὸ μέλλον κατὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ κρίσιν. Καὶ μάλιστα, ὡσὰν σκεῦος, ὅταν μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ εὐρεθῆ νὰ ἔχη ἐλάττωμα, ἀναχωνεῦεται καὶ ἀναπλάσσεται ὥστε νὰ γίνῃ νέον καὶ ἀκέραιον, οὕτω συμβαίνει καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον διὰ τοῦ θανάτου· διότι κατὰ τινὰ τρόπον ἔχει θραυσθῆ, διὰ νὰ εὐρεθῆ ὑγιῆς κατὰ τὴν ἀνάστασιν, δηλαδὴ ἄσπιλος καὶ δίκαιος καὶ ἀθάνατος. Τὸ ὅτι δὲ ὁ Θεὸς ἐκάλεσε καὶ εἶπεν, «Ἀδάμ, ποῦ εἶσαι;»⁶³, δὲν ἔπραξε τοῦτο διότι ἠγνόει, ἀλλ' ἔδιδεν εὐκαιρίαν μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως, διότι εἶναι μακρόθυμος⁶⁴.

27 Ἄλλὰ θὰ εἶπῃ κανεῖς εἰς ἡμᾶς. «Θνητὸς ἔγινε φύσει ὁ ἄνθρωπος»; Καθόλου. «Τί λοιπὸν, ἀθάνατος»; Οὔτε τοῦτο λέγομεν. Ἄλλὰ θὰ εἶπῃ κανεῖς· «τίποτε λοιπὸν δὲν ἔγινεν;». Οὔτε τοῦτο λέγομεν. Πράγματι οὔτε θνητὸς φύσει οὔτε ἀθάνατος ἔγινεν. Ἐὰν τὸν εἶχε κάμει ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἀθάνατον, θὰ τὸν εἶχε κάμει Θεόν· ἐὰν πάλιν τὸν εἶχε κάμει θνητόν, θὰ ἐφαίνετο ὅτι αἴτιος τοῦ θανάτου αὐτοῦ εἶναι ὁ Θεός.

Οὔτε ἀθάνατον λοιπὸν ἔπλασεν αὐτὸν οὔτε βεβαίως θνητόν, ἀλλὰ, καθὼς εἶπομεν προηγουμένως⁶⁵, δεκτικὸν ἀμφοτέρων, οὕτως ὥστε, ἐὰν στραφῆ πρὸς τὸν δρόμον τῆς ἀθανασίας τηρῶν τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, νὰ κερδίσῃ ἀπὸ αὐτὸν ὡς μισθὸν τὴν ἀθανασίαν καὶ γίνῃ θεός, ἐὰν δὲ πάλιν τραπῆ πρὸς τὸν δρόμον τοῦ θανάτου, παρακούων τὸν Θεόν, αὐτὸς ὁ ἴδιος γίνῃ αἴτιος τοῦ θανάτου. Διότι ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθε-

62. Γεν. 2,8. 2,15.

63. Γεν. 3,9.

64. Ταῦτα ἐπαναλαμβάνει ὁ ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΣ, *Adversus Marcionem* 2,25.

65. Βλ. ἀνωτέρω 2,24.

το δι' ἀμελείας καὶ παρακοῆς, τοῦτο ὁ Θεὸς αὐτῷ νυνὶ δωρεῖται διὰ ἰδίας φιλανθρωπίας καὶ ἐλεημοσύνης, ὑπακούοντος αὐτῷ τοῦ ἀνθρώπου. Καθάπερ γὰρ παρακούσας ὁ ἄνθρωπος θάνατον ἑαυτῷ ἐπεσπάσατο, οὕτως ὑπακούσας τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ ὁ βουλόμενος δύναται περιποιησθαι ἑαυτῷ τὴν αἰώνιον ζωὴν. Ἔδωκε γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῖν νόμον καὶ ἐντολὰς ἀγίας, ἃς πᾶς ὁ ποιήσας δύναται σωθῆναι καὶ τῆς ἀναστάσεως τυχὼν κληρονομήσαι τὴν ἀφθαρσίαν.

28 Ἐκβληθεὶς δὲ Ἀδὰμ ἐκ τοῦ παραδείσου, οὕτως ἔγνω Εὐάν
10 τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ἣν ὁ Θεὸς ἐποίησεν αὐτῷ εἰς γυναῖκα ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ. Καὶ τοῦτο δὲ οὐχ ὡς μὴ δυνάμενος κατ' ἰδίαν πλάσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ἀλλὰ προηπίστατο ὁ Θεὸς ὅτι ἡμελλον οἱ ἄνθρωποι πληθὺν θεῶν ὀνομάζειν. Προγνώστης οὖν ὢν καὶ εἰδὼς ὅτι ἡ πλάνη ἡμελλε διὰ τοῦ ὄφους ὀνομάζειν πληθὺν
15 θεῶν τῶν οὐκ ὄντων (ἐνὸς γὰρ ὄντος Θεοῦ, ἔκτοτε ἤδη ἐμελέτα ἡ πλάνη πληθὺν θεῶν ὑποσπείρειν καὶ λέγειν ἔσεσθε ὡς θεοί'), διὰ τοῦτο οὖν ἐποίησε τοὺς δύο ἄμφω, μήπως ὑπολημφθῆ ὡς ὅτι ὁδε μὲν ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν ἄνδρα, ἕτερος δὲ τὴν γυναῖκα. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἵνα διὰ τούτου δειχθῆ τὸ μυστήριον τῆς μοναρχίας
20 τῆς κατὰ τὸν Θεόν, καὶ ἵνα πλείων ἢ ἡ εὐνοια εἰς αὐτούς, ἅμα ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.

Πρὸς μὲν οὖν τὴν Εὐάν ὁ Ἀδὰμ εἰπὼν, «τοῦτο νῦν ὅστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου», ἔτι καὶ ἐπροφήτευσεν λέγων, «τούτου ἕνεκεν καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα
25 ρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν»· ὃ δὴ καὶ αὐτὸ δεικνυται τελειούμενον ἐν ἡμῖν αὐτοῖς. Τίς γὰρ ὁ νομίμως γαμῶν οὐ καταφρονεῖ μητρὸς καὶ πατρὸς καὶ πάσης συγγενείας καὶ πάντων

66. Γεν. 3,5.

67. Γεν. 2,23.

ρον καὶ αὐτεξούσιον. Ἐπομένως ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λόγῳ ἀμελείας καὶ παρακοῆς δὲν ἐπρομήθευσεν αὐτὸς εἰς ἑαυτὸν, τοῦτο τῶρα δωρίζει εἰς αὐτὸν ὁ Θεὸς λόγῳ τῆς φιλανθρωπίας καὶ ἐλεημοσύνης του, ἀφοῦ πλέον ὁ ἄνθρωπος ὑπακούει εἰς αὐτόν. Ὅπως δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος παρακούσας ἐπέσυρεν εἰς ἑαυτὸν θάνατον, οὕτως ὁ θέλων ὑπακούσας εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς ἑαυτὸν τὴν αἰώνιον ζωὴν. Διότι ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς νόμον καὶ ἐντολὰς ἀγίας, καὶ ὅποιος ἐκτελεῖ αὐτὰς δύναται νὰ σωθῆ καὶ ἐπιτυχῶν τὴν ἀνάστασιν νὰ κληρονομήσῃ τὴν ἀφθαρσίαν.

28 Ὅταν δὲ ἐξεβλήθη τοῦ παραδείσου ὁ Ἀδάμ, τότε συνῆλθε μὲ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ Εὐάν, τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς ἔπλασεν ὡς σύζυγόν του ἀπὸ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ. Καὶ τοῦτο δὲ ὄχι διότι δὲν ἠδύνατο νὰ πλάσῃ ἰδιαιτέρως τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ἀλλὰ προεγνώριζεν ὁ Θεὸς ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐπρόκειτο νὰ ἀναγνωρίσουν πλῆθος θεῶν. Ὡς προγνώστης λοιπὸν καὶ ὡς γνωρίζων ὅτι ἡ πλάνη ἐπρόκειτο διὰ τοῦ ὄψεως νὰ ἀναγνωρίσῃ πλῆθος ἀνυπάρκτων θεῶν (ἐνῶ δηλαδὴ ὁ Θεὸς ἦτο εἷς, ἀπὸ τότε ἤδη ἡ πλάνη ἐμελέτα νὰ διασπείρῃ τὴν ιδέαν περὶ πλῆθους θεῶν καὶ νὰ εἶπῃ, ἴθι εἶσθε θεοί⁶⁶), διὰ τοῦτο λοιπὸν ἔπλασε τοὺς δύο ὁμοῦ, μήπως θεωρηθῆ ὅτι ὁ εἷς θεὸς ἔκαμε τὸν ἄνδρα, ἄλλος δὲ τὴν γυναῖκα. Ἄλλ' ἐπίσης καὶ διὰ νὰ δειχθῆ τὸ μυστήριον τῆς μοναρχίας εἰς τὸν Θεὸν καὶ διὰ νὰ παρουσιασθῆ μεγαλυτέρα ἡ εὐνοια εἰς αὐτούς, συγχρόνως ἔκαμεν ὁ Θεὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.

Πρὸς τὴν Εὐάν λοιπὸν εἰπὼν ὁ Ἀδάμ, «τοῦτο ἐδῶ εἶναι ὄστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μου καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου»⁶⁷, ἐπὶ πλέον ἐπροφήτευσεν λέγων, «διὰ τοῦτο ὁ ἀνὴρ θὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ θὰ προσκολληθῆ εἰς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ θὰ εἶναι οἱ δύο εἰς μίαν σάρκα»⁶⁸. τὸ ὁποῖον δεικνύεται ἐκπληρούμενον εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους. Διότι ποῖος νυμφευόμενος νομίμως δὲν καταφρονεῖ τὴν μητέρα καὶ τὸν πα-

68. Γεν. 2,23 ἐ.

τῶν οἰκείων, προσκολλώμενος καὶ ἐνούμενος τῇ ἑαυτοῦ γυναικί, εὐνοῶν μᾶλλον αὐτῇ; Διὸ καὶ μέχρι θανάτου πολλάκις ὑπεύθυνοι γίνονται τινες διὰ τὰς ἑαυτῶν γαμετάς. Ταύτην τὴν Εὐάν διὰ τὸ ἀρχῆθεν πλανηθῆναι ὑπὸ τοῦ ὄφεως καὶ ἀρχηγὸν ἀμαρτίας γεγενῆναι, ὁ κακοποιὸς δαίμων, ὁ καὶ Σατὰν καλούμενος, ὁ τότε διὰ τοῦ ὄφεως λαλήσας αὐτῇ, ἕως καὶ τοῦ δεῦρο ἐνεργῶν ἐν τοῖς ἐνθουσιαζομένοις ὑπ' αὐτοῦ ἀνθρώποις, Εὐάν ἐκκαλεῖται. Δαίμων δὲ καὶ δράκων καλεῖται διὰ τὸ ἀποδεδρακέναι αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· ἄγγελος γὰρ ἦν ἐν πρώτοις. Καὶ τὰ μὲν περὶ τούτου πολὺς 10 ὁ λόγος· διὸ τανῦν παραπέμπομαι τὴν περὶ αὐτῶν διήγησιν· καὶ γὰρ ἐν ἑτέροις ἡμῖν γεγένηται ὁ περὶ αὐτοῦ λόγος.

29 Ἐν τῷ οὖν γινῶναι τὸν Ἀδὰμ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ Εὐάν συλλαβοῦσα ἔτεκεν υἱόν, ᾧ τοῦνομα Κάϊν. Καὶ εἶπεν· «ἐκτησάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ». Καὶ προσέθετο ἔτι τεκεῖν δεύτερον, ᾧ 15 ὄνομα Ἰαβελ. «Ἰηρξάτο ποιμὴν εἶναι προβάτων· Κάϊν δὲ εἰργάζετο τὴν γῆν». Τὰ μὲν οὖν κατ' αὐτοὺς πλείω ἔχει τὴν ἱστορίαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν οἰκονομίαν τῆς ἐξηγήσεως· διὸ τὰ τῆς ἱστορίας τοὺς φιλομαθεῖς δύναται ἀκριβέστερον διδάξαι αὐτὴ ἢ βίβλος ἣτις ἐπιγράφεται, Γένεσις κόσμου.

20 Ὅποτε οὖν ἐθεάσατο ὁ Σατανᾶς οὐ μόνον τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ζῶντας, ἀλλὰ καὶ τέκνα πεποιηκότας, ἐφ' ὧν οὐκ ἴσχυσεν θανατῶσαι αὐτοὺς φθόνῳ φερόμενος, ἠνίκα ἐώρα τὸν Ἰαβελ εὐαρεστοῦντα τῷ Θεῷ, ἐνεργήσας εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐ-

69. «Εὐάν εὐάν» ἐφώναζον αἱ ὀργιάζουσαι Βάκχαι. Βλ. ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ, Προτρεπτικὸς 2,12,2, «ἐπολολύζοντες εὐάν εὐάν ἐκείνην δι' ἣν ἡ πλάνη παρηκολούθησε· καὶ σημεῖον ὀργίων Βακχικῶν ὄφεις ἐστὶ τετελεσμένος. Αὐτίκα γοῦν κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῶν Ἑβραίων φωνὴν τὸ ὄνομα τὸ Ἰαβελ δασυνόμενον ἐρμηνεύεται ὄφεις ἢ θηλεία». Ἡ μετάφρασις τοῦ χωρίου τοῦ Θεοφίλου ἐγένετο ὡς εἶναι τὸ «Εὐάν ἐκκαλεῖται» ἀναφέρεται εἰς τὸν Σατανᾶν. Δυνατὸν ὁμῶς τοῦτο νὰ ἀναφέρεται εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν Εὐάν, ὡς μεταφράζουν ἄλλοι.

τέρα καὶ ὄλην τὴν συγγένειαν καὶ ὄλους τοὺς οἰκείους, διὰ νὰ προσκολληθῆ καὶ ἐνωθῆ εἰς τὴν γυναῖκα του, εὐνοῶν περισσό-
τερον αὐτήν; Διὰ τοῦτο πολλάκις μερικοὶ ἐκτίθενται καὶ εἰς θά-
νατον διὰ τὰς συζύγους των. Ἐπειδὴ ἡ Εὐὰ αὕτη ἐξ ἀρχῆς ἐπλα-
νήθη ὑπὸ τοῦ ὄφρα καὶ ἔγινεν ἀρχηγὸς ἀμαρτίας, ὁ κακοποιὸς
δαίμων, ὁ καλούμενος ἐπίσης Σατάν, ὁ ὁποῖος τότε ἐλάλησε
πρὸς αὐτήν διὰ τοῦ ὄφρα, ἐνεργῶν ἕως καὶ τώρα εἰς τοὺς ἐν-
θουσιαζομένους ὑπ' αὐτοῦ ἀνθρώπους, καλεῖται Εὐάν⁶⁹. Καλεῖ-
ται δὲ δαίμων καὶ δράκων⁷⁰, διὰ τὸ ὅτι ἔχει ἀποδράσει ἀπὸ τοῦ
Θεοῦ· διότι κατ' ἀρχὰς ἦτο δράκων. Ἀπαιτεῖται μακρὸς λόγος
περὶ τούτου, διὸ τώρα παρακάμπτω τὴν περὶ αὐτῶν διήγησιν·
διότι ὁ περὶ αὐτοῦ λόγος ἔχει γίνεαι ἀπὸ ἡμᾶς εἰς ἄλλο κείμε-
νον⁷¹.

29 Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ Ἀδὰμ συνῆλθε μὲ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ Εὐάν,
αὕτη συλλαβοῦσα ἐγέννησεν υἱὸν καλούμενον Κάϊν. Καὶ εἶπεν·
«ἀπέκτησα ἄνθρωπον χάριν τοῦ Θεοῦ»⁷². Καὶ ἐνέκρινεν ὁ Θεὸς
νὰ γεννήσῃ δεύτερον, ὁ ὁποῖος ὠνομάσθη Ἰβελ. «Ἦρχισε νὰ
εἶναι ποιμὴν προβάτων, ὁ δὲ Κάϊν εἰργάζετο τὴν γῆν»⁷³. Τὰ
σχετικὰ μὲ αὐτοὺς συμβάντα ἀποτελοῦν μακροτέραν ἱστορίαν,
καθὼς ἐπίσης καὶ μακροτέραν ἐξηγητικὴν ἔκθεσιν· ἀκριβέστε-
ρον δύναται νὰ διδάξῃ τοὺς φιλομαθεῖς αὕτη αὕτη ἢ βίβλος ἢ
ὅποια ἐπιγράφεται Γένεσις κόσμου⁷⁴.

Ὅταν λοιπὸν εἶδεν ὁ Σατανᾶς ὅχι μόνον νὰ ζοῦν ὁ Ἀδὰμ
καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ γεννοῦν τέκνα, κινούμενος ἀπὸ
φθόνον, διότι δὲν κατώρθωσε νὰ τοὺς θανατώσῃ, καθὼς ἰδιαι-

70. Ὁ Θεόφιλος παράγει τὸ ὄνομα δράκων ἀπὸ τὸ δεδρακένοι, λόγῳ ἀπο-
δράσεως τούτου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Φανταστικὴ ἔτυμολογία.

71. Ἐννοεῖται ἄλλο βιβλίον, καὶ τοῦτο εἶναι πιθανὸν τὸ *Περὶ ἱστοριῶν*.

72. Γεν. 4,1.

73. Γεν. 4,2.

74. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποφανθῶμεν, ἂν πρόκειται περὶ τοῦ βιβλίου τῆς
Πεντατεύχου *Γένεσις* ἢ περὶ ἔργου αὐτοῦ τούτου τοῦ Θεοφίλου ἐπιγραφομένου
Γένεσις κόσμου. Ἄν συμβαίη τὸ δεύτερον, τοῦτο πιθανῶς ταυτίζεται μὲ τὸ ἄλ-
λως καλούμενον *Ἱστορία*.

τοῦ τὸν καλούμενον Κάϊν ἐποίησεν ἀποκτεῖναι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν Ἄβελ. Καὶ οὕτως ἀρχὴ θανάτου ἐγένετο εἰς τόνδε τὸν κόσμον ὁδοιπορεῖν ἕως τοῦ δεῦρο ἐπὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων. Ὁ δὲ Θεὸς ἐλεήμων ὢν καὶ βουλόμενος ἀφορμὴν μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως παρασχεῖν τῷ Κάϊν, καθάπερ καὶ τῷ Ἀδάμ, εἶπεν· «ποῦ Ἄβελ ὁ ἀδελφός σου;». Ὁ δὲ Κάϊν ἀπεκρίθη ἀπειθῶς τῷ Θεῷ εἰπὼν· «οὐ γινώσκω· μὴ φύλαξ εἰμι τοῦ ἀδελφοῦ μου;». Οὕτως ὀργισθεὶς αὐτῷ ὁ Θεὸς ἔφη· «τί ἐποίησας τοῦτο; Φωνὴ αἵματος τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾷ πρὸς με ἐκ τῆς γῆς. Καὶ νῦν ἐπικα-
10 τάρατος σὺ ἀπὸ τῆς γῆς, ἣ ἔχανεν δέξασθαι τὸ αἷμα τοῦ ἀδελφοῦ σου ἐκ χειρός σου· στένων καὶ τρέμων ἔση ἐπὶ τῆς γῆς». Διὸ ἔκτοτε φοβηθεῖσα ἡ γῆ οὐκέτι ἀνθρώπου αἷμα παραδέχεται, ἀλλ' οὐδέ τινος ζώου· ἧ φανερόν ἐστι οὐκ ἔστιν αὐτῆ αἰτία, ἀλλ' ὁ παραβὰς ἄνθρωπος.

30 Ὁ οὖν Κάϊν καὶ αὐτὸς ἔσχεν υἱόν, ᾧ ὄνομα Ἐνώχ. Καὶ ᾠκοδόμησε πόλιν, ἣν ἐπωνόμασεν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἐνώχ. Ἀπὸ τότε ἀρχὴ ἐγένετο τοῦ οἰκοδομεῖσθαι πόλεις, καὶ τοῦτο πρὸ κατακλυσμοῦ, οὐχ ὡς Ὅμηρος ψεύδεται λέγων·

Οὐ γάρ πω πεπόλιστο πόλις μερόπων ἀνθρώπων.

20 Τῷ δὲ Ἐνώχ ἐγενήθη υἱὸς ὀνόματι Γαιϊδάδ· καὶ Γαιϊδάδ ἐγέννησε τὸν καλούμενον Μεήλ, καὶ Μεήλ τὸν Μαθουσάλα, καὶ Μαθουσάλα τὸν Λάμεχ. Ὁ δὲ Λάμεχ ἔλαβεν ἑαυτῷ δύο γυναῖκας, αἷς ὀνόματα Ἀδᾶ καὶ Σελᾶ. Ἐκτοτε ἀρχὴ ἐγένετο τῆς πολυμιξίας, ἀλλὰ καὶ τῆς μουσικῆς. Τῷ γὰρ Λάμεχ ἐγένοντο τρεῖς

20 καὶ Γαιϊδάδ X παραλ. MB

75. Γεν. 4,9.

76. Γεν. 4,9.

77. Γεν.4,10-12.

78. Διότι τὸ αἷμα πήζει ταχέως.

τέρως ἔβλεπε τὸν ᾿Αβελ νὰ εὐαρεστῆ τὸν Θεόν, ἐνεργήσας εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν καλούμενον Κάϊν ἔκαμε νὰ φονεύσῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ᾿Αβελ. Καὶ οὕτω ἤρχισεν ὁ θάνατος εἰς τὸν κόσμον τοῦτον καὶ ἔκτοτε ὁδοιπορεῖ εἰς ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος ἕως σήμερον. Ὁ δὲ Θεός, ὡς ἐλεήμων, θέλων νὰ παράσχη εἰς τὸν Κάϊν ἀφορμὴν μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως, καθὼς καὶ εἰς τὸν ᾿Αδάμ, εἶπε· «ποῦ εἶναι ὁ ᾿Αβελ ὁ ἀδελφός σου;»⁷⁵. Ὁ δὲ Κάϊν ἀπεκρίθη ἀπειθῶς εἰς τὸν Θεὸν λέγων· «δὲν γνωρίζω· μήπως εἶμαι φύλαξ τοῦ ἀδελφοῦ μου;»⁷⁶. Τότε ὀργισθεὶς ἐναντίον του ὁ Θεὸς εἶπε· «διατί τὸ ἔκαμες αὐτό; Ἡ φωνὴ τοῦ αἵματος τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾷ πρὸς ἐμὲ ἀπὸ τὴν γῆν. Καὶ τώρα σὺ θὰ εἶσαι κατηραμένος ἀπὸ τὴν γῆν, ἡ ὁποία διηνοίγη διὰ νὰ δεχθῆ τὸ αἷμα τοῦ ἀδελφοῦ σου ἀπὸ τὴν χεῖρα σου· θὰ στενάζῃς καὶ θὰ τρέμῃς ἐπὶ τῆς γῆς»⁷⁷. Διὰ τοῦτο ἔκτοτε φοβηθεῖσα ἡ γῆ δὲν ἀφομοιώνει πλέον τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ’ οὔτε τοῦ ζώου⁷⁸. Καθίσταται οὕτω φανερόν ὅτι δὲν εἶναι αὐτὴ αἰτία, ἀλλ’ ὁ παραβάτης ἄνθρωπος.

30 Ὁ Κάϊν λοιπὸν ἀπέκτησε καὶ αὐτὸς υἱόν, καλούμενον Ἐνώχ⁷⁹. Καὶ ᾠκοδόμησε πόλιν, τὴν ὁποίαν ὠνόμασε μὲ τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἐνώχ. Ἀπὸ τότε ἐγένετο ἀρχὴ τῆς οἰκοδομήσεως πόλεων, καὶ τοῦτο πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ, ὅχι ὅπως ψευδῶς λέγει ὁ ᾿Ομηρος.

«Διότι δὲν εἶχεν ἀκόμη θεμελιωθῆ πόλις θνητῶν ἀνθρώπων»⁸⁰.

Εἰς τὸν Ἐνώχ δὲ ἐγεννήθη υἱὸς ὀνομαζόμενος Γαιδάδ, καὶ ὁ Γαιδάδ ἐγέννησε τὸν καλούμενον Μεήλ καὶ ὁ Μεήλ τὸν Μαθουσάλα καὶ ὁ Μαθουσάλα τὸν Λάμεχ. Ὁ δὲ Λάμεχ ἔλαβε δι’ ἑαυτὸν δύο γυναῖκας, αἱ ὁποῖαι ὠνομάζοντο Ἀδᾶ καὶ Σελᾶ⁸¹. Ἐκτοτε ἤρχισεν ἡ πολυγαμία, ἀλλὰ καὶ ἡ μουσικὴ. Καὶ ὁ μὲν

79. Γεν. 4,17.

80. Ἰλιὰς Υ 217.

81. Γεν. 4,18-22.

υιοί, Ὠβήλ, Ἰουβάλ, Θοβέλ. Καὶ ὁ μὲν Ὠβήλ ἐγένετο ἀνὴρ ἐν σκηναῖς κτηνοτροφῶν, Ἰουβάλ δὲ ἐστὶν ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κιθάραν, Θοβέλ δὲ ἐγένετο σφυροκόπος χαλκεὺς χαλκοῦ καὶ σιδήρου. Ἔως μὲν οὖν τούτου ἔσχεν τὸν κατάλογον τὸ σπέρμα 5 τοῦ Κάϊν· καὶ τὸ λοιπὸν εἰς λήθην αὐτοῦ γέγονεν τὸ σπέρμα τῆς γενεαλογίας, διὰ τὸ ἀδελφοκτονῆσαι αὐτὸν τὸν ἀδελφόν. Εἰς τὸν τόπον δὲ τοῦ Ἄβελ ἔδωκεν ὁ Θεὸς συλλαβεῖν τὴν Εὐάν καὶ τεκεῖν υἴον, ὃς κέκληται Σήθ· ἀφ' οὗ τὸ λοιπὸν γένος τῶν ἀνθρώπων ὀδεύει μέχρι τοῦ δεῦρο. Τοῖς δὲ βουλομένοις καὶ φιλομαθέσι 10 καὶ περὶ πασῶν τῶν γενεῶν εὐκόλον ἐστὶν ἐπιδειῖσαι διὰ τῶν ἀγίων γραφῶν. Καὶ γὰρ ἐκ μέρους ἡμῖν γεγένηται ἤδη λόγος ἐν ἑτέρῳ λόγῳ, ὡς ἐπάνω προειρήκαμεν, τῆς γενεαλογίας ἢ τάξις ἐν τῇ πρώτῃ βίβλῳ τῇ περὶ ἱστοριῶν.

Ταῦτα δὲ πάντα ἡμᾶς διδάσκει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ διὰ 15 Μωϋσέως καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν, ὥστε τὰ καθ' ἡμᾶς τοὺς θεοσεβεῖς ἀρχαιότερα γράμματα τυγχάνει, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀληθέστερα πάντων συγγραφέων καὶ ποιητῶν δείκνυται ὄντα. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὰ περὶ τῆς μουσικῆς ἐφλυάρησάν τινες εὐρετὴν Ἀπόλλωνα γεγενῆσθαι· ἄλλοι δὲ Ὀρφέα ἀπὸ τῆς τῶν ὀρνέων ἠδυφω- 20 νίας φασὶν ἐξευρηκένας τὴν μουσικὴν. Κενὸς δὲ καὶ μάταιος ὁ λόγος αὐτῶν δείκνυται· μετὰ γὰρ πολλὰ ἔτη τοῦ κατακλυσμοῦ οὗτοι ἐγένοντο. Τὰ δὲ περὶ τοῦ Νῶε, ὃς κέκληται ὑπὸ ἐνίων Δευκαλίων, ἐν τῇ βίβλῳ ἣ προειρήκαμεν ἢ διήγησις ἡμῖν γεγένηται ἢ, εἰ βούλει, καὶ σὺ δύνασαι ἐντυχεῖν.

31 Μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἀρχὴ πάλιν ἐγένετο πόλεων καὶ βασιλέων τὸν τρόπον τοῦτον. Πρώτη πόλις Βαβυλῶν, καὶ Ὀρέχ

Ὁβήλ ἔγινε κτηνοτρόφος σκηνίτης, ὁ Ἰουβάλ εἶναι αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἐφεῦρε τὸ ψαλτήριον καὶ τὴν κιθάραν, ὁ δὲ Θοβέλ ἔγινε σφυροκόπος τεχνίτης χαλκοῦ καὶ σιδήρου. Ὁ κατάλογος τῶν ἀπογόνων τοῦ Κάϊν ἕως ἐδῶ φθάνει· εἰς τὸ ἐξῆς ἔπεσεν εἰς λήθην ἡ γενεαλογικὴ του διαδοχῆ, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐφόνευσε τὸν ἀδελφόν του. Εἰς τὸν τόπον δὲ τοῦ Ἄβελ ἐνέκρινεν ὁ Θεὸς νὰ συλλάβῃ ἡ Εὐα καὶ νὰ γεννήσῃ υἱόν, ὁ ὁποῖος ὠνομάσθη Σήθ⁸², ἀπὸ τὸν ὁποῖον κατέρχεται ἕως σήμερον τὸ ὑπόλοιπον γένος τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τοὺς θέλοντας φιλομαθεῖς νὰ πληροφορηθοῦν περὶ ὅλων τῶν γενεῶν εἶναι εὐκόλον νὰ τὸ παρουσιάσωμεν διὰ τῶν ἁγίων Γραφῶν. Διότι ἤδη ἐκάμαμεν λεπτομερειακὸν λόγον εἰς ἄλλην πραγματείαν, ὅπως εἶπομεν προηγουμένως· τὴν τάξιν τῆς γενεαλογίας ἐπραγματεύθημεν εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον *Περὶ ἱστοριῶν*.

Ὅλα δὲ αὐτὰ διδάσκει ἡμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ ἐκφρασθὲν διὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν· ὥστε τὰ συγγράμματα ἡμῶν τῶν θεοσεβῶν εἶναι ἀρχαιότερα, ἀλλ' ἐπὶ πλεόν ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι καὶ ἀληθέστερα ἀπὸ ὅλους τοὺς συγγραφεῖς καὶ ποιητάς. Καὶ μάλιστα μερικοὶ ἐφλυάρησαν ὅτι τῆς μουσικῆς ἐφευρέτης ὑπῆρξεν ὁ Ἀπόλλων· ἄλλοι δὲ λέγουσιν ὅτι τὴν μουσικὴν ἐφεῦρεν ὁ Ὀρφεὺς ἀπὸ τὴν γλυκυφωνίαν τῶν πτηνῶν. Κενὸς δὲ καὶ μάταιος δεικνύεται ὁ λόγος αὐτῶν· διότι οὗτοι ἔζησαν πολλὰ ἔτη μετὰ τὸν κατακλυσμόν. Τὰ δὲ περὶ τοῦ Νῶε, ὁ ὁποῖος ὑπὸ μερικῶν ὀνομάζεται Δευκαλίων, διηγῆθημεν εἰς τὸ προαναφερθὲν σύγγραμμα· τὸ ὁποῖον, ἐὰν θέλῃς, δύνασαι νὰ μελετήσῃς καὶ σύ.

31 Μετὰ τὸν κατακλυσμόν ἤρχισε πάλιν νὰ ὑπάρχουν πόλεις καὶ βασιλεῖς κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον. Πρῶτη πόλις ἡ Βαβυλῶν⁸³,

82. Γεν. 5,3.

83. Γεν. 10,10 ἐ.

καὶ Ἀρχάθ καὶ Χαλάνη ἐν τῇ γῆ Σενναάρ. Καὶ βασιλεὺς ἐγένετο αὐτῶν ὀνόματι Νεβρώθ. Ἐκ τούτων ἐξῆλθεν ὀνόματι Ἀσσοῦρ ὅθεν καὶ Ἀσσύριοι προσαγορεύονται. Νεβρώθ δὲ ὠκοδόμησε πόλεις τὴν Νινευὴ καὶ τὴν Ροβοὼμ καὶ τὴν Καλάκ καὶ τὴν Δασὲν
 5 ἀνὰ μέσον Νινευὴ καὶ ἀνὰ μέσον Καλάκ. Ἡ δὲ Νινευὴ ἐγενήθη ἐν πρώτοις πόλις μεγάλη. Ἄτερος δὲ υἱὸς τοῦ Σῆμ υἱοῦ τοῦ Νῶε ὀνόματι Μεσραεὶν ἐγέννησεν τοὺς Λουδουεὶμ καὶ τοὺς καλουμένους Ἐνεμιγεὶμ καὶ τοὺς Λαβιεὶμ καὶ τοὺς Νεφθαλεὶμ καὶ τοὺς Πατροσωνιεὶμ καὶ τοὺς Χασλωνιεὶμ, ὅθεν ἐξῆλθε Φυλιστιεὶμ.

10 Τῶν μὲν οὖν τριῶν υἱῶν τοῦ Νῶε, καὶ τῆς συντελείας αὐτῶν καὶ γενεαλογίας, ἐγένετο ἡμῖν ὁ κατάλογος ἐν ἐπιτομῇ ἐν ἧ προειρήκαμεν βίβλω. Καὶ νῦν δὲ τὰ παραλελειμμένα ἐπιμνησθυσόμεθα περὶ τε πόλεων καὶ βασιλέων, τῶν τε γεγενημένων ὅποτε ἦν χεῖλος ἐν καὶ μία γλῶσσα.

15 Πρὸ τοῦ τὰς διαλέκτους μερισθῆναι αὐταὶ αἱ προγεγραμμέναι ἐγενήθησαν πόλεις. Ἐν δὲ τῷ μέλλειν αὐτοὺς διαμερίζεσθαι συμβούλιον ἐποίησαν γνώμη ἰδίᾳ καὶ οὐ διὰ Θεοῦ οἰκοδομησαὶ πόλιν καὶ πύργον, οὗ ἡ ἄκρα φθάση εἰς τὸν οὐρανὸν ἀφικέσθαι, ὅπως ποιήσωσιν ἑαυτοῖς ὄνομα δόξης. Ἐπειδὴ οὖν παρὰ προαί-
 20 ρεσιν Θεοῦ βαρὺ ἔργον ἐτόλμησαν ποιῆσαι, κατέβαλεν αὐτῶν ὁ Θεὸς τὴν πόλιν καὶ τὸν πύργον κατέστρωσεν. Ἐκτοτε ἐνήλλαξε τὰς γλῶσσας τῶν ἀνθρώπων, δούς ἐκάστῳ διάφορον διάλεκτον. Σίβυλλα μὲν οὕτως σεσήμακεν, καταγγέλλουσα ὀργὴν τῷ κόσμῳ μέλλειν ἔρχεσθαι. Ἐφη δὲ οὕτως·

25 « Ἄλλ' ὅπῳταν μεγάλοιο Θεοῦ τελέωνται ἀπειλαί,
 ἄς ποτ' ἐπηπείλησε βροτοῖς, ὅτε πύργον ἔτευξαν
 χώρα ἐν Ἀσσυρίῃ. Ὁμόφωνοι δ' ἦσαν ἅπαντες,

84. Ὁ Μεσραεὶν κατὰ τὴν Γένεσιν ἦτο υἱὸς τοῦ Χάμ, ὄχι τοῦ Σῆμ.

ἔπειτα ἡ Ὁρέχ καὶ ἡ Ἀρχάθ καὶ ἡ Χαλάνη εἰς τὴν γῆν Σενναάρ. Καὶ βασιλεὺς αὐτῶν ἀνεδείχθη ὁ ὀνομαζόμενος Νεβρώθ. Ἀπὸ αὐτὰς ἐξῆλθεν ὁ καλούμενος Ἀσσοῦρ, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἔλαβον τὸ ὄνομα οἱ Ἀσσύριοι. Ὁ δὲ Νεβρώθ ᾠκοδόμησε πόλεις τὴν Νινευὴ καὶ τὴν Ροβοὼμ καὶ τὴν Καλάκ καὶ τὴν Δασὲν ἀνάμεσα εἰς τὴν Νινευὴ καὶ τὴν Καλάκ. Ἡ δὲ Νινευὴ ὑπῆρξεν ἐξ ἀρχῆς μεγάλη πόλις. Ἄλλος δὲ υἱὸς τοῦ Σῆμ υἱοῦ τοῦ Νῶε, ὀνόματι Μεσραεὶν⁸⁴, ἐγέννησε τοὺς Λουδουεῖμ, τοὺς καλουμένους Ἐνεμιγεῖμ, τοὺς Λαβιεῖμ, τοὺς Νεφθαλεῖμ, τοὺς Πατροσωνιεῖμ καὶ τοὺς Χασλωνιεῖμ, ἀπὸ τοὺς ὁποίους προῆλθεν ὁ Φιλισταῖος.

Περὶ τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ Νῶε λοιπόν, τοῦ τέλους αὐτῶν καὶ τῶν ἀπογόνων αὐτῶν, διεπραγματεύθημεν ἐν συντομία εἰς τὸ προαναφερθὲν σύγγραμμα. Καὶ τώρα δὲ θὰ ἐνθυμηθῶμεν τὰ παραδοθέντα περὶ τῶν πόλεων καὶ τῶν βασιλέων, καθὼς καὶ τῶν συμβάντων τότε ὅποτε ὑπῆρχεν ἐν χεῖλος καὶ μία γλῶσσα.

Προτοῦ διαμερισθῶν αἱ γλῶσσαι, ἔγιναν αὐταὶ αἱ προαναφερθεῖσαι πόλεις. Κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ διαχωρισμοῦ αὐτῶν ἔκαμαν συμβούλιον καὶ ἀπεφάσισαν κατὰ ἰδικὴν τῶν γνώμην καὶ ὄχι κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ νὰ οἰκοδομήσουν πόλεις καὶ πύργον, τοῦ ὁποίου ἡ κορυφή θὰ ἔφθανεν εἰς τὸν οὐρανόν, διὰ νὰ ἀποκτήσουν οὕτω μεγάλην δόξαν. Ἐπειδὴ λοιπόν ἐτόλμησαν νὰ ἐκτελέσουν βαρὺ ἔργον παρὰ τὴν γνώμην τοῦ Θεοῦ, ὁ Θεὸς ἐκρήμνισε τὴν πόλιν αὐτῶν καὶ κατέρριψε τὸν πύργον. Ἐκτοτε ἐδιαφοροποίησε τὰς γλῶσσας τῶν ἀνθρώπων, δώσας εἰς ἕκαστον διαφορετικὴν διάλεκτον. Οὕτως ἐσήμανεν ἡ Σίβυλλα, καταγγέλλουσα ὅτι πρόκειται νὰ ἔλθῃ ὀργὴ εἰς τὸν κόσμον. Εἶπε δὲ ταῦτα:

«Ἄλλ' ὅταν θὰ πραγματοποιηθῶν αἱ ἀπειλαὶ τοῦ μεγάλου Θεοῦ,
 μὲ τὰς ὁποίας ἠπείλησε τοὺς βροτούς, ὅταν ἔκτισαν
 τὸν πύργον
 εἰς τὴν χώραν τῆς Ἀσσυρίας. Ἦσαν ὅλοι ὁμόγλωσσοι,

καὶ βούλοντ' ἀναβῆναι εἰς οὐρανὸν ἀστερόεντα.
 Αὐτίκα δ' ἀθάνατος μεγάλην ἐπέθηκεν ἀνάγκην
 πνεύμασιν· αὐτὰρ ἔπειτ' ἀνεμοὶ μέγαν ὑπόθι πύργον
 ρίψαν καὶ θνητοῖσιν ἐπ' ἀλλήλοισι ἔριν ὤρσαν.

5 Αὐτὰρ ἐπεὶ πύργος τ' ἔπεσεν, γλῶσσαι τ' ἀνθρώπων
 εἰς πολλὰς θνητῶν ἐμερίσθησαν διαλέκτους»,

καὶ τὰ ἐξῆς.

Ταῦτα μὲν οὖν ἐγενήθη ἐν γῆ Χαλδαίων. Ἐν δὲ τῇ γῆ Χα-
 ναὰν ἐγένετο πόλις, ἣ ὄνομα Χαρράν. Κατ' ἐκείνους δὲ τοὺς χρό-
 10 νους πρῶτος βασιλεὺς Αἰγύπτου ἐγένετο Φαραώ, ὃς καὶ Νεχαῶθ
 κατὰ Αἰγυπτίους ὠνομάσθη· καὶ οὕτως οἱ καθεξῆς βασιλεῖς ἐγέν-
 οντο. Ἐν δὲ τῇ γῆ Σενναὰρ ἐν τοῖς καλουμένοις Χαλδαίοις
 πρῶτος βασιλεὺς ἐγένετο Ἀριώχ· μετὰ δὲ τοῦτον ἕτερος Ἑλλά-
 σαρ, καὶ μετὰ τοῦτον Χοδολλαγόμορ βασιλεὺς Αἰλάμ, καὶ μετὰ
 15 τοῦτον Θαργάλ βασιλεὺς ἐθνῶν τῶν καλουμένων Ἀσσυρίων.
 Ἄλλαι δὲ πόλεις ἐγένοντο πέντε ἐν τῇ μερίδι τοῦ Χάμ υἱοῦ Νῶε·
 πρώτη ἡ καλουμένη Σόδομα, ἔπειτα Γόμορρα, Ἀδάμα καὶ Σε-
 βωεὶν καὶ Βαλάκ, ἡ καὶ Σηγῶρ ἐπικληθεῖσα. Καὶ τὰ ὀνόματα
 τῶν βασιλέων αὐτῶν ἐστὶν ταῦτα· Βαλλὰς βασιλεὺς Σοδόμων,
 20 Βαρσὰς βασιλεὺς Γομόρρας, Σενναὰρ βασιλεὺς Ἀδάμας, Ὑμοὸρ
 βασιλεὺς Σεβωεὶν, Βαλὰχ βασιλεὺς Σηγῶρ, τῆς καὶ Βαλὰκ κε-
 κλημένης.

Οὗτοι ἐδούλευσαν τῷ Χοδολλαγόμορ βασιλεῖ τῶν Ἀσσυ-
 ρίων ἕως ἐτῶν δύο καὶ δέκα. Ἐν δὲ τῷ τρισκαιδεκάτῳ ἔτει ἀπὸ
 25 τοῦ Χοδολλαγόμορ ἀπέστησαν. Καὶ οὕτως ἐγένετο τότε τοὺς
 τέσσαρας βασιλεῖς τῶν Ἀσσυρίων συνάψαι πόλεμον πρὸς τοὺς
 πέντε βασιλεῖς. Αὕτη ἀρχὴ ἐγένετο πρώτη τοῦ γενέσθαι πολέ-
 μους ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ κατέκοψαν τοὺς γίγαντας Καραναεὶν, καὶ

85. Σιβυλλικοὶ χρησμοὶ 3,97–105.

86. Δηλαδή καὶ οἱ ἐπόμενοι βασιλεῖς ἔφερον τὸ ὄνομα Φαραώ, τὸ ὁποῖον

καὶ ἤθελον νὰ ἀναβοῦν εἰς τὸν ἑναστρον οὐρανόν.
 Ἄμέσως ὁ ἀθάνατος ἔβαλε μεγάλην πίεσιν
 εἰς τοὺς ἀνέμους· ἔπειτα οἱ ἄνεμοι τὸν πανύψηλον
 πύργον
 ἔρριψαν καὶ ἔσπειραν διχόνοϊαν εἰς τοὺς θνητούς.
 Ἄλλ' ὅταν ὁ πύργος ἔπεσε καὶ αἱ γλῶσσαι τῶν ἀν-
 θρώπων ἐμερίσθησαν εἰς πολλὰς διαλέκτους θνη-
 τῶν»⁸⁵»,

καὶ τὰ ἐπόμενα.

Ταῦτα λοιπὸν ἔγιναν εἰς τὴν χώραν τῶν Χαλδαίων. Εἰς δὲ τὴν χώραν τῆς Χαναάν ὑπῆρξε πόλις ὀνομαζομένη Χαρράν. Κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους πρῶτος βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου ἔγινεν ὁ Φαραώ, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους ὠνομάζετο Νεχα-
 ώθ· τὸ ἴδιον συνέβη μὲ τοὺς ἐπομένους βασιλεῖς⁸⁶. Εἰς δὲ τὴν περιοχὴν Σενναάρ, εἰς τοὺς καλουμένους Χαλδαίους, πρῶτος βασιλεὺς ἀνεδείχθη ὁ Ἀριώχ· μετ' αὐτὸν δὲ ἄλλος, ὁ Ἐλλάσαρ, καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Χοδολλαγόμορ, βασιλεὺς τοῦ Αἰλάμ, καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Θαργάλ, βασιλεὺς τῶν ἐθνῶν τῶν καλουμένων Ἀσσυρίων. Πέντε δὲ ἄλλαι πόλεις ὑπῆρξαν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Χὰμ υἱοῦ τοῦ Νῶε· πρώτη ἢ καλουμένη Σόδομα, ἔπειτα ἢ Γόμορρα, ἢ Ἀδάμα, ἢ Σεβωεὶν καὶ ἢ Βαλάκ, ἢ ἐπονομασθεῖσα καὶ Σηγῶρ· βασιλεὺς δὲ τῶν Σοδόμων ὁ Βαλλάς, βασιλεὺς τῆς Γομόρρας ὁ Βαρσάς, βασιλεὺς τῆς Σενναὰρ ὁ Ἀδάμας, βασιλεὺς τῆς Σεβωεὶν ὁ Ὑμοόρ, βασιλεὺς τῆς Σηγῶρ ὁ Βαλάχ, τῆς ὀνομαζομένης καὶ Βαλάκ.

Οὗτοι διετέλεσαν ὑπήκοοι εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων Χοδολλαγόμορ μέχρι δώδεκα ἐτῶν. Κατὰ δὲ τὸ δέκατον τρίτον ἔτος ἀπεστάτησαν ἀπὸ τὸν Χοδολλαγόμορ. Οὕτω συνέβη τότε οἱ τέσσαρες βασιλεῖς τῶν Ἀσσυρίων νὰ συνάψουν πόλεμον πρὸς τοὺς πέντε βασιλεῖς. Αὕτῃ ἦτο ἡ πρώτη περίπτωσις τῆς διεξαγωγῆς πολέμου ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ κατενίκησαν τοὺς γίγαντας Καραναεὶν καὶ ἰσχυρὰ ἔθνη μετ' αὐτῶν καὶ τοὺς Ὀμ-
 ἦτο τίτλος (=βασιλεὺς). Ὁ Θεόφιλος φρονεῖ ὅτι Φαραώ ἦτο ἀρχικῶς τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου βασιλέως.

ἔθνη ἰσχυρὰ ἅμα αὐτοῖς, καὶ τοὺς Ὀμμαίους ἐν αὐτῇ τῇ πόλει, καὶ τοὺς Χορραίους τοὺς ἐν τοῖς ὄρεσιν ἐπονομαζομένοις Σηεῖρ ἕως τῆς καλουμένης Τερεβίνθου τῆς Φαράν, ἣ ἐστὶν ἐν τῇ ἐρήμῳ.

5 Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν ἐγένετο βασιλεὺς δίκαιος ὀνόματι Μελχισεδὲκ ἐν πόλει Σαλήμ, τῇ νῦν καλουμένη Ἱερουσόλυμα· οὗτος ἱερεὺς ἐγένετο πρῶτος πάντων ἱερέων τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου. Ἀπὸ τούτου ἡ πόλις ὠνομάσθη Ἱερουσαλήμ, ἡ προειρημένη Ἱεροσόλυμα· ἀπὸ τούτου εὐρέθησαν καὶ ἱερεῖς γι-
10 νόμενοι ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Μετὰ δὲ τοῦτον ἐβασίλευσεν Ἀβιμέλεχ ἐν Γεράροις· μετὰ δὲ τοῦτον ἕτερος Ἀβιμέλεχ· ἔπειτα ἐβασίλευσεν Ἐφρών ὁ καὶ Χετταῖος ἐπικληθεῖς.

Τὰ μὲν οὖν περὶ τῶν πρότερον γεγενημένων βασιλέων οὕτω τὰ ὀνόματα περιέχει· τῶν δὲ κατὰ Ἀσσυρίους πολλῶν 15 ἐτῶν μεταξὺ οἱ λοιποὶ βασιλεῖς παρεσιγήθησαν τοῦ ἀναγραφῆναι· πάντων ἔσχατοι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἀπομνημονεύονται γεγονότες βασιλεῖς τῶν Ἀσσυρίων Θεγλαφάσαρ, μετὰ δὲ τοῦτον Σελαμανάσαρ, εἶτα Σενναχαρεῖμ. Τοῦ δὲ τρίαρχος ἐγένετο Ἀδραμέλεχ Αἰθίοψ, ὃς καὶ Αἰγύπτου ἐβασίλευσεν· καίπερ ταῦτα, ὡς
20 πρὸς τὰ ἡμέτερα γράμματα, πάνυ νεώτερά ἐστιν.

32 Ἐντεῦθεν οὖν κατανοεῖν τὰς ἱστορίας ἐστὶν τοῖς φιλομαθέσιν καὶ φιλαρχαίοις, ὅπου πρόσφατά ἐστιν τὰ ὑφ' ἡμῶν λεγόμενα διὰ τῶν ἀγίων προφητῶν.

Ὀλίγων γὰρ ὄντων ἐν πρώτοις τῶν τότε ἀνθρώπων ἐν τῇ
25 Ἀραβικῇ γῇ καὶ Χαλδαϊκῇ, μετὰ τὸ διαμερισθῆναι τὰς γλώσσας αὐτῶν πρὸς μέρος ἤρξαντο πολλοὶ γίνεσθαι καὶ πληθύνεσθαι ἐπὶ πάσης τῆς γῆς. Καὶ οἱ μὲν ἐκλιναν οἰκεῖν πρὸς ἀνατολάς, οἱ δὲ ἐπὶ τὰ μέρη τὰ τῆς μεγάλης ἠπείρου καὶ τὰ πρὸς βόρειον, ὥστε

12 ὁ καὶ X καὶ ὁ MB

13 τῶν X τούτων MB

16 πάντων ἔσχατοι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἀπομνημονεύονται X πάντων ἔσχατων καθ' ἡμᾶς χρόνων ἀπομνημονευόντων MB πάντων ἔσχατον καθ' ἡμᾶς χρόνων ἀπομνημονεύονται Maran

μαίους εἰς τὴν πόλιν ταύτην καὶ τοὺς Χορραίους τῶν ὀρέων τῶν ὀνομαζομένων Σηεῖρ μέχρι τῆς πόλεως τῆς καλουμένης Τερεβίνθου τῆς Φαράν, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὴν ἔρημον⁸⁷.

Κατὰ τὸν ἴδιον δὲ καιρὸν ἀνεδείχθη βασιλεὺς δίκαιος ὀνομαζόμενος Μελχισεδέκ εἰς τὴν πόλιν Σαλήμ, καλουμένην τῶρα Ἱεροσόλυμα⁸⁸. οὗτος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἀπὸ ὅλους τοὺς ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου. Ἀπὸ αὐτοῦ ἡ πόλις ὠνομάσθη Ἱερουσαλήμ, ἡ προαναφερθεῖσα Ἱεροσόλυμα· ἀπὸ αὐτοῦ εὐρέθησαν ἱερεῖς ἐγκατεστημένοι εἰς ὅλην τὴν γῆν. Μετὰ δὲ τοῦτον ἐβασίλευσεν ὁ Ἀβιμέλεχ εἰς τὰ Γέραρα⁸⁹. μετὰ δὲ τοῦτον ἄλλος Ἀβιμέλεχ⁹⁰ καὶ ἔπειτα ἐβασίλευσεν ὁ Ἐφρών, ὁ ἐπικληθεὶς Χετταῖος.

Αὐτὸς λοιπὸν εἶναι ὁ κατάλογος τῶν ὀνομάτων τῶν βασιλέων οἱ ὁποῖοι ἀνεδείχθησαν πρῶτοι. Τῶν λοιπῶν βασιλέων τῶν Ἀσσυρίων, οἱ ὁποῖοι ἐκυβέρνησαν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ὀνόματα παρελείφθησαν ἀπὸ τὴν ἀναγραφὴν. Τελευταῖοι ὅλων πρὸς τοὺς χρόνους ἡμῶν βασιλεῖς τῶν Ἀσσυρίων μνημονεύονται ὁ Θεγλαφάσαρ, μετ' αὐτὸν δὲ ὁ Σελαμανάσαρ, ἔπειτα ὁ Σενναχαρεῖμ. Οὗτος δὲ εἶχεν ὡς τρίαρχον τὸν αἰθίοπα Ἀδραμέλεχ, ὁ ὁποῖος ἐβασίλευσε τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλὰ ταῦτα ἐν σχέσει μὲ τὰ ἰδικά μας συγγράμματα εἶναι πολὺ νεώτερα.

32 Ἀπὸ ἐδῶ εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοήσουν τὴν ἱστορίαν οἱ φιλομαθεῖς καὶ φιλόρχειοι, καθ' ὅσον τὰ λεγόμενα ἀπὸ ἡμῶν χωρὶς ἀναφορὰν εἰς τοὺς ἀγίους προφήτας, εἶναι πρόσφατα.

Ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἦσαν ὀλίγοι οἱ ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι ἔζων τότε εἰς τὴν Ἀραβίαν καὶ τὴν Χαλδαίαν, μετὰ τὸν διαμερισμὸν τῶν γλωσσῶν αὐτῶν ἤρχισαν νὰ γίνωνται πολλοὶ κατὰ περιοχὰς καὶ νὰ πληθύνωνται εἰς ὀλόκληρον τὴν γῆν. Καὶ μετεκινήθησαν διὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν ἄλλοι μὲν πρὸς ἀνατολάς, ἄλλοι

87. Γεν. 14,1 ἐ.

88. Βλ. Γεν. 14,18 ἐ.

89. Γεν. 20,2.

90. Γεν. 26,1.

διατείνειν μέχρι τῶν Βριττανῶν ἐν τοῖς ἀρκτικοῖς κλίμασιν, ἕτεροι δὲ γῆν Χαναanaίαν, καὶ Ἰουδαίαν καὶ Φοινίκην ἐπικληθεῖσαν, καὶ τὰ μέρη τῆς Αἰθιοπίας καὶ Αἰγύπτου καὶ Λιβύης καὶ τὴν καλουμένην διακεκαυμένην καὶ τὰ μέχρι δυσμῶν κλίματα παρατείνοντα, οἱ δὲ λοιποὶ τὰ ἀπὸ τῆς παραλίου καὶ τῆς Παμφυλίας καὶ τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὸ λοιπὸν τὴν Ἰταλίαν καὶ τὰς καλουμένας Γαλλίας καὶ Σπανίας καὶ Γερμανίας, ὥστε οὕτω τὰ νῦν ἐμπεπληῆσθαι τὴν σύμπασαν τῶν κατοικούντων αὐτήν.

10 Τριμεροῦς οὖν γεγενημένης τῆς κατοικήσεως τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς κατ' ἀρχάς, ἐν τε ἀνατολῇ καὶ μεσημβρίᾳ καὶ δύσει, μετέπειτα καὶ τὰ λοιπὰ μέρη κατωκλήθη τῆς γῆς, χυδαίων τῶν ἀνθρώπων γενομένων. Ταῦτα δὲ μὴ ἐπιστάμενοι οἱ συγγραφεῖς βούλονται τὸν κόσμον σφαιροειδῆ λέγειν καὶ ὡσπερὶ κύβω
15 συγκρίνειν αὐτόν. Πῶς δὲ δύνανται ταῦτα ἀληθῆ φάσκειν, μὴ ἐπιστάμενοι τὴν ποιήσιν τοῦ κόσμου μήτε τὴν κατοίκησιν αὐτοῦ;

Πρὸς μέρος ἀξανομένων τῶν ἀνθρώπων καὶ πληθυνομένων ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς προειρήκαμεν, οὕτω κατωκλήθησαν καὶ αἱ νῆσοι τῆς θαλάσσης καὶ τὰ λοιπὰ κλίματα.

33 Τίς οὖν πρὸς ταῦτα ἴσχυσε τῶν καλουμένων σοφῶν καὶ ποιητῶν καὶ ἱστοριογράφων τὸ ἀληθὲς εἰπεῖν, πολὺ μεταγενεστέρων αὐτῶν γεγενημένων καὶ πληθὺν θεῶν εἰσαγαγόντων, οἵτινες μετὰ τοσαῦτα ἔτη αὐτοὶ ἐγεννήθησαν τῶν πόλεων, ἔσχατοι καὶ τῶν βασιλέων καὶ ἐθνῶν καὶ πολέμων; Ἐχρῆν γὰρ αὐτοὺς με-
25 μνησθαι πάντων καὶ τῶν πρὸ κατακλυσμοῦ γεγονότων, περὶ τε κτίσεως κόσμου καὶ ποιήσεως ἀνθρώπου, τὰ τε ἐξῆς συμβάντα

91. Ἡ περιγραφή τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, εἰς τὰς ἀναφερομένης περιοχᾶς αἱ ὁποῖαι περιλαμβάνουν ὁλόκληρον τὸν τότε κόσμον, γίνεται ὄχι ἐπὶ τῇ βάσει γραπτῶν πηγῶν, ἀλλὰ κατὰ συμπερασμὸν εἰς τὸν ὁποῖον ὑπῆρχε γενικὴ συμφωνία.

δὲ εἰς τὰ μέρη τῆς μεγάλης ἡπείρου καὶ τὰ πρὸς βορρᾶν, ὥστε νὰ ἐπεκταθοῦν μέχρι τῶν Βρεττανῶν εἰς τὰ ἀρκτικά κλίματα, ἄλλοι δὲ εἰς τὴν Χαναanaίαν, ὀνομασθεῖσαν ἐπίσης Ἰουδαίαν καὶ Φοινίκην, καὶ τὰ μέρη τῆς Αἰθιοπίας καὶ Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, εἰς τὴν καλουμένην διακεκαυμένην ζώνην, καὶ εἰς τὰ κλίματα τὰ ὁποῖα ἐκτείνονται μέχρι τῆς δύσεως, οἱ δὲ λοιποὶ εἰς τὰς περιοχὰς αἱ ὁποῖαι ἐκκινοῦν ἀπὸ τὴν παραλίαν καὶ φθάνουν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, τὴν Ἑλλάδα, τὴν Μακεδονίαν, τέλος εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὰς λεγομένας Γαλλίας, Σπανίας καὶ Γερμανίας, ὥστε οὕτω τῶρα ὀλόκληρος ἡ γῆ ἐγένετο ἀπὸ κατοίκους⁹¹.

Οὕτω, ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἡ κατοίκησις τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς ἦτο τριμερής, εἰς τὴν ἀνατολήν, τὸν νότον καὶ τὴν δύσιν, ἔπειτα καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τῆς γῆς κατωκλήθησαν, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι ἐξεχύθησαν κατὰ κύματα. Μὴ γνωρίζοντες ταῦτα οἱ συγγραφεῖς θέλουν νὰ χαρακτηρίσουν τὸν κόσμον ὡς σφαιροειδῆ καὶ νὰ τὸν συγκρίνουν μὲ κύβον⁹². Πῶς δὲ δύνανται νὰ ἀληθεύσουν εἰς τὰς ὑποθέσεις των ταύτας, ἐνῶ δὲν γνωρίζουν τὴν ποίησιν τοῦ κόσμου οὔτε τὴν κατοίκησιν αὐτοῦ;

Καθὼς ηὔξάνοντο κατὰ τόπους οἱ ἄνθρωποι καὶ ἐπληθύνοντο ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπως εἶπομεν προηγουμένως, οὕτω κατωκλήθησαν καὶ αἱ νῆσοι τῆς θαλάσσης καὶ τὰ λοιπὰ κλίματα.

33 Ποῖος ἀπὸ τοὺς καλουμένους σοφοὺς καὶ ποιητὰς καὶ ἱστοριογράφους κατῶρθωσε νὰ εἶπῃ τὴν ἀλήθειαν ἐπὶ τῶν θεμάτων τούτων, ἀφοῦ ὑπῆρξαν πολὺ μεταγενέστεροι αὐτῶν καὶ εἰσήγαγον πλῆθος θεῶν, ἀφοῦ ἔζησαν τόσα ἔτη μετὰ τὰς πόλεις, μετὰ τοὺς βασιλεῖς καὶ τὰ ἔθνη καὶ τοὺς πολέμους; Πράγματι οὗτοι ἔπρεπε νὰ ἐνθυμοῦνται ὅλα τὰ γεγονότα καὶ πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ, περὶ τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου καὶ τῆς πλάσε-

92. Αὐστηρὸς βιβλικιστὴς ὁ Θεόφιλος, θεωρεῖ ἄνευ ἀξίας τὰς ἐπιστημονικὰς προσπαθείας κοσμογραφικῆς φύσεως. "Ὅτι ὁ κόσμος εἶναι σφαιρικὸς ἐδίδαξαν πρῶτοι οἱ πυθαγόρειοι καὶ ἴσως αὐτὸς οὗτος ὁ Πυθαγόρας, ἔπειτα ὁ Παρμενίδης καὶ οἱ Ἑλεᾶται. Βλ. σχετικῶς ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Φαῖδρον* 1082. "Ὅτι εἶναι κύβος ἐδίδαξεν ὁ Ἀναξιμένης.

ἀκριβῶς ἐξειπεῖν τοὺς παρ' Αἰγυπτίοις προφήτας ἢ Χαλδαίους τοὺς τε ἄλλους συγγραφεῖς, εἶπερ θείῳ καὶ καθαρῷ πνεύματι ἐλάλησαν καὶ τὰ δι' αὐτῶν ρηθέντα ἀληθῆ ἀνήγγειλαν· καὶ οὐ μόνον τὰ προγενόμενα ἢ ἐνεστῶτα ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπερχόμενα τῷ 5 κόσμῳ ἐχρῆν αὐτοὺς προκαταγγεῖλαι. Διὸ δείκνυται πάντας τοὺς λοιποὺς πεπλανῆσθαι, μόνους δὲ Χριστιανοὺς τὴν ἀλήθειαν κεχωρηκέσαι, οἵτινες ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου διδασκόμεθα, τοῦ λαλήσαντος ἐν τοῖς ἁγίοις προφήταις καὶ τὰ πάντα προκαταγγείλαντος.

34 Καὶ τὸ λοιπὸν ἔστω σοι φιλοπόνως ἐρευνᾶν τὰ τοῦ Θεοῦ, λέγω δὲ τὰ διὰ τῶν προφητῶν ρηθέντα, ὅπως συγκρίνας τὰ τε ὑπὸ ἡμῶν λεγόμενα καὶ τὰ ὑπὸ τῶν λοιπῶν δυνήσῃ εὐρεῖν τὸ ἀληθές. Τὰ μὲν οὖν ὀνόματα τῶν καλουμένων θεῶν ὅτι παρ' αὐτοῖς ὀνόματα ἀνθρώπων εὐρίσκεται, καθὼς ἐν τοῖς ἐπάνω ἐδηλώ- 15 σαμεν, ἐξ αὐτῶν τῶν ἱστοριῶν ὧν συνέγραψαν ἀπεδείξαμεν. Αἱ δὲ εἰκόνες αὐτῶν τὸ καθ' ἡμέραν ἕως τοῦ δεῦρο ἐκτυποῦνται, εἰδωλα, «ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων». Καὶ τούτοις μὲν λατρεύει τὸ πλῆθος τῶν ματαίων ἀνθρώπων, τὸν δὲ ποιητὴν καὶ δημιουργὸν τῶν ὄλων καὶ τροφέα πάσης πνοῆς ἀθετοῦσιν, πειθόμενοι δό- 20 γμασιν ματαίοις διὰ πλάνης πατροπαραδότου γνώμης ἀσυνέτου.

Ὁ μέντοι γε Θεὸς καὶ Πατὴρ καὶ κτίστης τῶν ὄλων οὐκ ἐγκατέλιπεν τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ ἔδωκε νόμον καὶ ἔπεμψε προφήτας ἁγίους πρὸς τὸ καταγγεῖλαι καὶ διδάξαι τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, εἰς τὸ ἓνα ἕκαστον ἡμῶν ἀνανῆψαι καὶ ἐπιγνῶναι 25 ὅτι εἷς ἔστιν Θεός· οἱ καὶ ἐδίδαξαν ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῆς ἀθεμίτου εἰδωλολατρίας καὶ μοιχείας καὶ φόνου, πορνείας, κλοπῆς, φιλαργυρίας, ὄρκου ψευδοῦς, ὀργῆς καὶ πάσης ἀσελγείας καὶ ἀκαθαρσίας, καὶ πάντα ὅσα ἂν μὴ βούληται ἄνθρωπος ἑαυτῷ γίνεσθαι

93. Βλ. ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ, Στρωματεῖς 1,15,71 «παρέστησαν δι' αὐτῆς Αἰγυπτίων οἱ προφῆται καὶ Ἀσσυρίων οἱ Χαλδαῖοι». Χαλδαῖοι, ἐδῶ εἶναι οἱ μάγοι.

ως τοῦ ἀνθρώπου, νὰ διηγηθοῦν μὲ ἀκρίβειαν τὰ ἐν συνεχείᾳ συμβάντα οἱ προφήται τῶν Αἰγυπτίων ἢ οἱ Χαλδαῖοι⁹³ καὶ οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς, ἐὰν ἐλάλησαν μὲ θεῖον καὶ καθαρὸν πνεῦμα καὶ ἐὰν οἱ λόγοι των ἀνήγγειλαν τὴν ἀλήθειαν· καὶ ὄχι μόνον τὰ παρελθόντα καὶ παρόντα, ἀλλὰ καὶ τὰ μέλλοντα ἔπρεπε νὰ προαναγγείλουν. Ἀπὸ αὐτὰ ἀποδεικνύεται ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι ἔχουν πλανηθῆ, μόνον δὲ οἱ Χριστιανοὶ κατέχουν τὴν ἀλήθειαν, οἱ ὁποῖοι διδασκόμεθα ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐλάλησεν εἰς τοὺς ἁγίους προφήτας καὶ προανήγγειλε τὰ πάντα.

34 Λοιπὸν πρέπει νὰ ἐρευνᾷς φιλοπόνως τὰς θείας ἀληθείας, δηλαδὴ τὰ λεχθέντα διὰ τῶν προφητῶν, οὕτως ὥστε, συγκρίνων τὰ λεγόμενα ἀπὸ ἡμᾶς μὲ τὰ λεγόμενα ἀπὸ τοὺς ἄλλους, νὰ δυνηθῆς νὰ εὔρης τὴν ἀλήθειαν. Ὅτι λοιπὸν τὰ ὀνόματα τῶν καλουμένων ἀπὸ αὐτοὺς θεῶν εἶναι ὀνόματα ἀνθρώπων, ὅπως ἐδηλώσαμεν ἀνωτέρω, ἀπεδείξαμεν ἀπὸ τὰς ἱστορίας τὰς ὁποίας αὐτοὶ συνέγραψαν⁹⁴. Αἱ δὲ εἰκόνες αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκτυπώνονται ἕως σήμερον, εἶναι εἰδῶλα, «ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων»⁹⁵. Καὶ τούτους μὲν λατρεύει τὸ πλῆθος τῶν ματαίων ἀνθρώπων, τὸν δὲ ποιητὴν καὶ δημιουργὸν τῶν ὄλων καὶ τροφέα πάσης πνοῆς ἀθετοῦν, πειθόμενοι εἰς μάταια δόγματα διὰ πλάνης καὶ ἀσυνέτου γνώμης ἢ ὁποία μεταβιβάζεται πατροπαραδότως.

Βεβαίως ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ καὶ κτίστης τῶν ὄλων δὲν ἐγκατέλειψε τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλ' ἔδωσε νόμον καὶ ἔπεμψε προφήτας ἁγίους νὰ ἀναγγείλουν καὶ διδάξουν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, ὥστε ἕκαστος ἀπὸ ἡμᾶς νὰ ἀνανήψη καὶ ἐπιγνώσῃ ὅτι εἷς εἶναι ὁ Θεός. Οὗτοι ἐδίδαξαν νὰ ἀπέχωμεν ἀπὸ τὴν ἀθέμιτον εἰδωλολατρίαν καὶ μοιχείαν καὶ φόνον, πορνείαν, κλοπὴν, φιλαργυρίαν, ψευδορκίαν, ὀργὴν, πᾶσαν ἀσέλγειαν καὶ ἀκαθαρσίαν, καὶ ἀπὸ ὅλα ὅσα, ἂν δὲν θέλῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ ὑφίσταται ὁ

94. Βλ. ἀνωτέρω 2,1.

95. Ψαλμ. 134,15.

ἵνα μηδὲ ἄλλω ποιῆ, καὶ οὕτως ὁ δικαιοπραγῶν ἐκφύγη τὰς αἰωνίους κολάσεις καὶ καταξιωθῆ τῆς αἰωνίου ζωῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ.

35 Ὁ μὲν οὖν θεῖος νόμος οὐ μόνον κωλύει τὸ εἰδώλοισι προσκυνεῖν, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχείοις, ἡλίῳ, σελήνῃ ἢ τοῖς λοιποῖς ἄστροις, ἀλλ' οὔτε τῷ οὐρανῷ οὔτε γῆ ὅτε θαλάσση ἢ πηγαῖς ἢ ποταμοῖς θρησκεύειν· ἀλλ' ἢ μόνῳ τῷ ὄντως Θεῷ καὶ ποιητῇ τῶν ὄλων χρῆ λατρεύειν ἐν ὁσιότητι καρδίας καὶ εἰλικρινεῖ γνώμῃ. Διό φησιν ὁ ἅγιος νόμος· «οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, 10 οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου».

Ὅμοίως καὶ οἱ προφήται. Σολομῶν μὲν οὖν καὶ τὸ διὰ νεύματος μὴ ἀμαρτάνειν διδάσκει ἡμᾶς, λέγων· «οἱ ὀφθαλμοί σου ὀρθὰ βλέπέτωσαν, τὰ δὲ βλέφαρά σου νευέτω δίκαια». Καὶ 15 Μωϋσῆς δὲ καὶ αὐτὸς προφήτης περὶ μοναρχίας Θεοῦ λέγει· «οὗτος ὁ Θεὸς ὑμῶν ὁ στερεῶν τὸν οὐρανὸν καὶ κτίζων τὴν γῆν, οὔ αἱ χεῖρες κατέδειξαν πᾶσαν τὴν στρατιὰν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ οὐ παρέδειξεν ὑμῖν αὐτὰ τοῦ ὀπίσω αὐτῶν πορεύεσθαι». Ἡσαΐας δὲ καὶ αὐτὸς φησιν· «οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεός, ὁ στερεώσας τὸν 20 οὐρανὸν καὶ θεμελιώσας τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτήν. Οὗτος Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν». Καὶ πάλιν δι' αὐτοῦ· «ἐγὼ», φησίν, «ἐποίησα γῆν καὶ ἄνθρωπον ἐπ' αὐτῇ, ἐγὼ τῇ χειρὶ μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανόν». Καὶ ἐν ἑτέρῳ κεφαλαίῳ· «οὗτος ὁ 25 Θεὸς ὑμῶν ὁ κατασκευάσας τὰ ἄκρα τῆς γῆς· οὐ πεινάσει οὐδὲ κοπιάσει, οὐδέ ἐστιν ἐξεύρησις τῆς φρονήσεως αὐτοῦ». Ὅμοίως καὶ Ἱερεμίας· καὶ φησιν· «ὁ ποιήσας τὴν γῆν ἐπὶ τῇ ἰσχυρί αὐτοῦ,

96. Βλ. Ματθ. 7,12.

97. Ἐξ. 20,13-17.

98. Παροιμ. 4,25.

ἴδιος, δὲν πρέπει νὰ πράττη οὔτε εἰς ἄλλον⁹⁶. Οὕτω ὁ πράττων δίκαια θὰ ἐκφύγη τὰς αἰωνίους τιμωρίας καὶ θὰ καταξιωθῆ τῆς αἰωνίου ζωῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ.

35 Ὁ μὲν θεῖος νόμος λοιπὸν ἐμποδίζει νὰ προσκυνοῦμεν ὄχι μόνον εἰδωλα, ἀλλὰ καὶ τὰ στοιχεῖα, τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην ἢ τὰ λοιπὰ ἄστρα, καὶ ἐμποδίζει ἐπίσης νὰ λατρεύωμεν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν θάλασσαν ἢ τὰς πηγὰς ἢ τοὺς ποταμούς· πρέπει δὲ νὰ λατρεύωμεν μόνον τὸν ὄντως Θεὸν καὶ ποιητὴν τῶν ὄλων μὲ ὀσιότητα καρδίας καὶ εἰλικρινῆ γνώμην. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ ἅγιος νόμος· «μὴ μοιχεύσης, μὴ φονεύσης, μὴ κλέψης, μὴ ψευδομαρτυρήσης, μὴ ἐπιθυμήσης τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου»⁹⁷.

Ὅμοίως καὶ οἱ προφῆται. Ὁ Σολομῶν μάλιστα διδάσκει ἡμᾶς νὰ μὴ ἀμαρτάνωμεν οὔτε διὰ νεύματος, λέγων· «οἱ ὀφθαλμοί σου ἄς βλέπουν ὀρθά, τὰ δὲ βλέφαρά σου ἄς βλέπουν δίκαια»⁹⁸. Καὶ ὁ Μωϋσῆς δέ, προφήτης καὶ αὐτός, λέγει περὶ μοναρχίας Θεοῦ· «οὗτος εἶναι ὁ Θεός σας ὁ στερεώνων τὸν οὐρανὸν καὶ κτίζων τὴν γῆν, τοῦ ὁποίου αἱ χεῖρες κατέδειξαν ὄλην τὴν στρατιάν τοῦ οὐρανοῦ καὶ δὲν σᾶς ἔδειξεν αὐτὰ διὰ νὰ βαδίζετε ὀπίσω ἀπὸ αὐτά»⁹⁹. Ὁ δὲ Ἡσαΐας λέγει καὶ αὐτός· «οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος ἐστερέωσε τὸν οὐρανὸν καὶ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν καὶ ὅλα τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ ἔδωσε πνοὴν εἰς τὸν ἐπ' αὐτῆς λαὸν καὶ πνεῦμα εἰς τοὺς πατοῦντας αὐτήν. Οὗτος εἶναι Κύριος ὁ Θεός σας»¹. Καὶ πάλιν δι' αὐτοῦ· «ἐγώ», λέγει «ἐποίησα γῆν καὶ ἄνθρωπον ἐπ' αὐτῆς, ἐγὼ ἐστερέωσα μὲ τὴν χεῖρα μου τὸν οὐρανόν»^{1α}. Καὶ εἰς ἄλλο κεφάλαιον· «οὗτος εἶναι ὁ Θεός σας, ὁ κατασκευάσας τὰ ἄκρα τῆς γῆς· δὲν θὰ πεινάσῃ οὔτε θὰ κοπιάσῃ, οὔτε θὰ ἐξιχνιασθῆ ἢ φρόνησις αὐτοῦ»². Ὅμοίως καὶ ὁ Ἱερεμίας λέγει· «ὁ ποιήσας τὴν γῆν ἐπὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, ὁ ἀνορθώσας τὴν οἰκουμένην ἐπὶ τῆς σοφίας αὐ-

99 Γεν. 1,8. 2,1. Δευτ. 4,19. 17,3. Τὰ χωρία παρατίθενται ἀπὸ μνήμης, ὅπως συμβαίνει σχεδὸν πάντοτε εἰς τὸν Θεόφιλον, καὶ παρηλλαγμένα.

1. Ἡσ. 42,5.

1α. Ἡσ. 45,12.

2. Ἡσ. 40,28.

ἀνορθώσας τὴν οἰκουμένην ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ φρονήσει αὐτοῦ ἐξέτεινε τὸν οὐρανὸν καὶ πλῆθος ὕδατος ἐν οὐρανῶ, καὶ ἀνήγαγε νεφέλας ἐξ ἐσχάτου τῆς γῆς, ἀστραπὰς εἰς ὑετὸν ἐποίησε καὶ ἐξήγαγεν ἀνέμους ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ».

5 Ὅρα ἔστιν πῶς φίλα καὶ σύμφωνα ἐλάλησαν πάντες οἱ προφηταί, ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ Πνεύματι ἐκφωνήσαντες περὶ τε μοναρχίας Θεοῦ καὶ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως καὶ τῆς ἀνθρώπου ποιήσεως. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὠδιναν, πενθοῦντες τὸ ἄθεον γένος τῶν ἀνθρώπων, καὶ τοὺς δοκοῦντας εἶναι σοφοὺς διὰ τὴν ἐν αὐ-
10 τοῖς πλάνην καὶ πώρωσιν τῆς καρδίας κατήσχυναν. Ὁ μὲν Ἰερεμίας ἔφη· «ἐμωράνθη πᾶς ἄνθρωπος ἀπὸ γνώσεως αὐτοῦ, κατησχύνθη πᾶς χρυσοχόος ἀπὸ τῶν γλυπτῶν αὐτοῦ, εἰς μάτην ἀργυροκόπος ἀργυροκοπεῖ, οὐκ ἔστιν πνεῦμα ἐν αὐτοῖς, ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀπολοῦνται». Τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Δαυὶδ λέγει· «ἐφθά-
15 ρησαν καὶ ἐβδελύχθησαν ἐν ἐπιτηδεύμασιν αὐτῶν, οὐκ ἔστιν ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἐνός· πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν». Ὁμοίως καὶ Ἀββακούμ· «τί ὠφελεῖ γλυπτὸν ἄνθρωπον, ὅτι ἐγλυψεν αὐτὸ φαντασίαν ψευδῆ; Οὐαὶ τῷ λέγοντι τῷ λίθῳ ἐξεγέρθητι, καὶ τῷ ξύλῳ ὑψώθητι».

20 Ὁμοίως εἶπον καὶ οἱ λοιποὶ τῆς ἀληθείας προφηταί. Καὶ τί μοι τὸ πλῆθος καταλέγειν τῶν προφητῶν, πολλῶν ὄντων καὶ μυρία φίλα καὶ σύμφωνα εἰρηκότων; Οἱ γὰρ βουλόμενοι δύνανται ἐντυχόντες τοῖς δι' αὐτῶν εἰρημένοις ἀκριβῶς γινῶναι τὸ ἀληθές, καὶ μὴ παράγασθαι ὑπὸ διανοίας καὶ ματαιοπονίας. Οὗτοι
25 οὖν οὓς προειρήκαμεν προφηταί ἐγένοντο ἐν Ἑβραίοις, ἀγράμματοι καὶ ποιμένες καὶ ἰδιῶται.

3. Ἰερ. 10,12 ἐ.

4. Ἰερ. 10,14 ἐ. 51,16 ἐ.

5. Ψαλμ. 13,1-3.

τοῦ, ἤπλωσε μὲ τὴν φρόνησιν αὐτοῦ τὸν οὐρανὸν καὶ πλῆθος ὕδατος εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ ἀνύψωσε νεφέλας ἕως τὰ ἔσχατα τῆς γῆς, μετέβαλεν ἀστραπὰς εἰς βροχὴν καὶ ἐξήγαγεν ἀνέμους ἀπὸ τὰς ἀποθήκας αὐτοῦ»³.

Εἶναι δυνατόν νὰ ἴδῃς πῶς ὅλοι οἱ προφῆται ἐλάλησαν ὁμόφωνα καὶ σύμφωνα, ὁμιλήσαντες μὲ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα περὶ μοναρχίας Θεοῦ καὶ γενέσεως τοῦ κόσμου καὶ τῆς ποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐπόνεσαν, πενθοῦντες τὸ ἄθεον γένος τῶν ἀνθρώπων, καὶ κατήσχυναν τοὺς θεωρουμένους σοφοὺς διὰ τὴν πλάνην καὶ πώρωσιν τῆς καρδίας των. Ὁ μὲν Ἰερεμίας εἶπεν· «ἐμωράνθη πᾶς ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν γνῶσιν του, κατησχύνθη πᾶς χρυσοχόος ἀπὸ τὰ γλυπτὰ του, εἰς μάτην ὁ ἀρχυροκόπος ἀργυροκοπεῖ, δὲν ὑπάρχει πνεῦμα εἰς αὐτούς, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐξετάσεώς των θὰ ἀπολεσθοῦν»⁴. Τὸ αὐτὸ λέγει καὶ ὁ Δαβίδ· «διεφθάρησαν καὶ ἐβδελύχθησαν μὲ τὰ ἔργα των, δὲν ὑπάρχει ὁ πράττων χρηστά, δὲν ὑπάρχει οὔτε εἷς· ὅλοι ἐξέκλιναν, ὅλοι μαζὶ ἠχρειώθησαν»⁵. Ὁμοίως καὶ ὁ Ἀββακούμ· «τί ὠφελεῖ τὸν ἄνθρωπον τὸ ἄγαλμα, τὸ ὅτι τὸ ἔγλυψεν ὡς φαντασιοκοπία; Ἀλλοίμονον εἰς τὸν λέγοντα πρὸς τὸν λίθον ἴσῃω καὶ εἰς τὸ ξύλον ἄνορθώσου»⁶.

Ὁμοίως εἶπον καὶ οἱ λοιποὶ τῆς ἀληθείας προφῆται. Καὶ τί χρειάζεται νὰ ἀπαριθμῶ τὸ πλῆθος τῶν προφητῶν, οἱ ὅποιοι εἶναι πολλοὶ καὶ εἶπον μυρία ὁμόφωνα καὶ σύμφωνα; Ἄλλωστε οἱ θέλοντες δύνανται μελετῶντες τοὺς λόγους των νὰ γνωρίσουν ἀκριβῶς τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ μὴ παρασύρωνται ὑπὸ ματαιοδόξου λογισμοῦ. Αὐτοὶ λοιπόν, τοὺς ὁποίους προαναφέραμεν, κατέστησαν προφῆται ματαξὺ τῶν Ἑβραίων, ἀγράμματοι, ποιμένες καὶ ἰδιῶται⁷.

6. Ἀββακούμ 2,28.

7. Οἱ προφῆται δὲν ἦσαν τόσο ἀγράμματοι ὅσον τοὺς παρουσιάζει ὁ Θεόφιλος.

Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ
ΤΗΣ ΣΙΒΥΛΛΗΣ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΠΟΙΗΤΩΝ

36 Σίβυλλα δέν, ἐν Ἑλλησιν καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν γενο-
μένη προφητῆς, ἐν ἀρχῇ τῆς προφητείας αὐτῆς ὄνειδίζει τὸ τῶν
ἀνθρώπων γένος, λέγουσα.

« Ἄνθρωποι θνητοὶ καὶ σάρκινοι, οὐδὲν ἐόντες,
5 πῶς ταχέως ὑψοῦσθε, βίου τέλος οὐκ ἐσορῶντες;
Οὐ τρέμετ', οὐδὲ φοβεῖσθε Θεόν, τὸν ἐπίσκοπον
ὑμῶν,

ιστον γνώστην, πανεπόπτην, μάρτυρα πάντων,
παντοτρόφον κτίστην, ὅστις γλυκὸ πνεῦμ' ἐν ἅπασιν
10 κάτθετο, χήγητῆρα βροτῶν πάντων ἐποίησεν;
Εἷς Θεός, ὃς μόνος ἄρχει, ὑπερμεγέθης, ἀγένητος,
παντοκράτωρ, ἀόρατος, ὁρῶν μόνος αὐτὸς ἅπαντα,
αὐτὸς δ' οὐ βλέπεται θνητῆς ὑπὸ σαρκὸς ἀπάσης.
Τίς γὰρ σὰρξ δύναται τὸν ἐπουράνιον καὶ ἀληθῆ
15 ὀφθαλμοῖσιν ἰδεῖν Θεὸν ἄμβροτον, ὃς πόλον οἰκεῖ;
'Ἄλλ' οὐδ' ἀκτίνων κατεναντίον ἡελίοιο
ἄνθρωποι στῆναι δυνατοί, θνητοὶ γεγαῶτες,
ἄνδρες ἐν ὀσθήεσσι, φλέβες καὶ σάρκες ἐόντες.
Αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβουσθ' ἡγήτορα κόσμου,

8. Τὸ τεμάχιον τοῦτο ἀπαντᾶται μόνον εἰς τὸν Θεόφιλον.

Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ
ΤΗΣ ΣΙΒΥΛΛΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΠΟΙΗΤΩΝ

36 Ἡ δὲ Σίβυλλα, ἡ προφῆτις ἡ ὁποία ἔζησε μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν λοιπῶν ἔθνῶν, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς προφητείας αὐτῆς ὄνειδίζει τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, λέγουσα⁸.

«Ἄνθρωποι θνητοὶ καὶ σάρκιοι, οἱ ὅποιοι δὲν εἴ-
σθε τίποτε,
πῶς ὑψώνεσθε ταχέως, χωρὶς νὰ παρατηρῆτε τὸ τέ-
λος τοῦ βίου;
Δὲν τρέμετε οὔτε φοβεῖσθε τὸν Θεόν, τὸν παρατη-
ρητὴν σας,
τὸν ὑψιστον γνώστην, τὸν πανεπόπτην, τὸν μάρτυρα
ὄλων,
τὸν παντοτρόφον κτίστην, ὁ ὁποῖος ἔθεσεν εἰς ὄλους
γλυκὸ πνεῦμα,
καὶ τὸ ἔκαμεν ὁδηγὸν εἰς ὄλους;
Εἷς Θεὸς ὑπάρχει, ὁ μόνος ἄρχων, ὑπερμεγέθης,
ἀγέννητος,
παντοκράτωρ, ἀόρατος, μόνος αὐτὸς βλέπων τὰ πάν-
τα,
αὐτὸς δὲ δὲν βλέπεται ὑπὸ οἰασδήποτε θνητῆς σαρ-
κός.

Διότι ποία σὰρξ δύναται νὰ ἴδῃ μὲ ὀφθαλμοὺς
τὸν ἐπουράνιον καὶ ἀληθινόν, τὸν ἀθάνατον Θεόν,
τὸν κατοικοῦντα τὸν οὐρανόν;
Οὔτε ἐμπρὸς εἰς τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου
δὲν δύνανται νὰ σταθοῦν οἱ ἄνθρωποι, διότι ἐγεννή-
θησαν θνητοί,
ἄνδρες μὲ ὀστά, φλέβας καὶ σάρκας.
Αὐτὸν νὰ σέβεσθε τὸν μόνον ἡγήτορα τοῦ κόσμου,

δς μόνος εἰς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἐτύχθη,
 αὐτογενής, ἀγέννητος, ἅπαντα κρατῶν διαπαντός,
 πᾶσι βροτοῖσι νέμων τὸ κριτήριον ἐν φαῖ κοινῶ.
 Τῆς κακοβουλοσύνης δὲ τὸν ἄξιον ἔξετε μισθόν,
 5 ὅτι Θεὸν προλιπόντες ἀληθινὸν ἀέναόν τε
 δοξάζειν, αὐτῷ τε θύειν ἱερὰς ἑκατόμβας,
 δαίμοσι τὰς θυσίας ἐποιήσατε τοῖσιν ἐν ἄδῃ.
 Τύφῳ καὶ μανίῃ δὲ βαδίζετε, καὶ τρίβον ὀρθὴν
 εὐθεῖαν προλιπόντες ἀπήλθετε, καὶ δι' ἀκανθῶν
 10 καὶ σκολόπων ἐπλανᾶσθε. Βροτοὶ παύσασθε μάταιοι
 ρεμβόμενοι σκοτίνῃ καὶ ἀφεγγεῖ νυκτὶ μελαίνῃ,
 καὶ λίπετε σκοτίνῃ νυκτός, φωτὸς δὲ λάβεσθε.
 Οὗτος ἰδοὺ πάντεσσι σαφῆς ἀπλάνητος ὑπάρχει.
 Ἔλθετε, μὴ σκοτίνῃ δὲ διώκετε καὶ γνόφον αἰεῖ·
 15 «ἡελίου γλυκυδερκὲς ἰδοὺ φάος ἔξοχα λάμπει.
 Γνωῖτε δὲ κατθέμενοι σοφίην ἐν στήθεσιν ὑμῶν·
 εἷς Θεὸς ἔστι, βροχάς, ἀνέμους, σεισμοὺς ἐπιπέμπων,
 ἀστεροπάς, λιμούς, λοιμοὺς καὶ κήδεα λυγρὰ
 καὶ νιφετούς, κρύσταλλα. Τί δὴ καθ' ἐν ἔξαγορεύω;
 20 Οὐρανοῦ ἠγεῖται, γαίης κρατεῖ, αὐτὸς ὑπάρχει».

Καὶ πρὸς τοὺς γεννητοὺς λεγομένους ἔφη·
 «Εἰ δὲ γεννητὸν ὄλως καὶ φθειρέται, οὐ δύνατ' ἀνδρὸς

9. Καὶ τοῦτο τὸ τεμάχιον τῶν Σιβυλλικῶν χρησμῶν ὡς σύνολον ἀπαντᾶται μόνον εἰς τὸν Θεόφιλον, ἀλλὰ πολλοὶ στίχοι του παρατίθενται καὶ εἰς ἄλλα κείμενα. Βλ. καὶ Σιβυλλικοὺς χρησμοὺς 3,11–32.

ὁ ὁποῖος μόνος ὑπάρχει εἰς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος,
αὐτογενής, ἀγέννητος, κρατῶν τὰ πάντα διαπαντός,
ἀπονέμων εἰς ὅλους τοὺς θνητοὺς δικαιοσύνην εἰς
ἄπλετον φῶς.

Θὰ ἀποκτήσετε δὲ τὸν ἄξιον μισθὸν τῆς κακοβου-
λίας,
διότι, παύσαντες νὰ δοξάζετε τὸν ἀληθινὸν καὶ αἰώ-
νιον Θεόν,

καὶ νὰ θυσιάζετε εἰς αὐτὸν ἱερὰς ἐκατόμβας,
ἐκάματε τὰς θυσίας εἰς τοὺς δαίμονας τοῦ ἄδου.

Βαδίζετε δὲ μὲ ὑπεροψίαν καὶ μανίαν,
καὶ ἐγκαταλείψαντες τὴν ὀρθὴν καὶ εὐθειᾶν ὁδὸν
ἀπεμακρύνθητε,

καὶ ἐπλανήθητε διὰ μέσου ἀκανθῶν καὶ ἐμποδίων.

Θνητοί, παύσατε νὰ περιπλανᾶσθε ματαίως εἰς τὸ
σκότος

καὶ τὴν ἀφεγγῆ μαύρην νύκτα, ἐγκατελείψατε τὸ
σκότος τῆς νυκτός, λάβετε φῶς.

Ἴδου οὗτος εἶναι φανερός εἰς ὅλους καὶ ἀπλόγητος.

Ἔλθετε καὶ μὴ ἐπιδιώκετε πάντοτε τὸ σκότος καὶ
τὸν γνόφον·

ιδού, λάμπει ἐξόχως τὸ γλυκοφανὲς φῶς τοῦ ἡλίου.

Εἰσάγοντες σοφίαν εἰς τὰ στήθη σας, μάθετε,

ὅτι εἷς Θεὸς ὑπάρχει, ἀποστέλλων βροχάς, ἀνέμους,
σεισμούς,

ἀστραπάς, λιμούς, λοιμούς καὶ ὀδυνηρὰς θλίψεις
καὶ χιόνας, παγετούς. Διατί νὰ τὰ μνημονεύω ὀνομα-
στί;

Ἦγεῖται τοῦ οὐρανοῦ, κυριαρχεῖ τῆς γῆς, αὐτὸς
ὑπάρχει».

Καὶ διὰ τοὺς λεγομένους θεοὺς, τοὺς κτιστούς, λέγει·

«Ἐὰν τοῦτο εἶναι ἐντελῶς γενητὸν καὶ φθειρεται,
δὲν εἶναι δυνατόν

ἐκ μηρῶν μήτρας τε Θεὸς τετυπωμένος εἶναι.
 Ἄλλὰ Θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος, ὃς πεποίηκεν
 οὐρανὸν ἡέλιόν τε καὶ ἀστέρας ἠδὲ σελήνην,
 καρποφόρον γαῖάν τε καὶ ὕδατος οἷδατα πόντου,
 5 οὖρα θ' ὑψήεντα καὶ ἀέναα χεύματα πηγῶν·
 τῶν τ' ἐνύδρων πάλι γεννᾷ ἀνήριθμον πολὺ πλῆθος·
 ἔρπετὰ δὲ γαίης κινούμενα ψυχοτροφεῖται,
 ποικίλα τε πτηνῶν λιγυροθρόα, τραυλίζοντα,
 ξουθά, λιγυπτερόφωνα, τaráσσοντ' ἀέρα ταρσοῖς·
 10 ἐν δὲ νάπαις ὀρέων ἀγρίαν γένναν θέτο θηρῶν·
 ἡμῖν τε κτήνη ὑπέταξεν πάντα βροτοῖσιν,
 πάντων δ' ἡγητῆρα κατέστησεν θεότευκτον,
 ἀνδρὶ δ' ὑπαίταξεν παμποίκιλα κού καταληπτά.
 Τίς γὰρ σὰρξ δύναται θνητῶν γνῶναι τάδ' ἅπαντα;
 15 Ἄλλ' αὐτὸς μόνος οἶδεν ὁ ποιήσας τάδ' ἀπ' ἀρχῆς,
 ἄφθαρτος κτίστης αἰώνιος, αἰθέρα ναίων,
 τοῖς ἀγαθοῖς ἀγαθὸν προφέρων πολὺ πλείονα μισθόν,
 τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκους τε χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων,
 καὶ πόλεμον καὶ λοιμὸν ἰδ' ἄλγεα δακρυόεντα.
 20 Ἄνθρωποι, τί μάτην ὑψούμενοι ἐκριζοῦσθε;
 Αἰσχύνθητε γαλαῶς καὶ κνώδαλα θειοποιοῦντες.
 Οὐ μανίη καὶ λύσσα φρενῶν αἴσθησιν ἀφαιρεῖ,

νὰ φαντασθῶμεν Θεὸν κατασκευασμένον ἀπὸ
 μηρούς ἀνδρὸς καὶ μήτραν γυναικός.
 Ἄλλὰ μόνον εἷς Θεὸς ὑπάρχει, πανυπέρτατος, ὁ
 ὁποῖος ἔκαμε
 τὸν οὐρανόν, τὸν ἥλιον, τοὺς ἀστέρας, τὴν σελήνην,
 τὴν καρποφόρον γῆν, τὰ κύματα τῶν ὑδάτων τοῦ
 πόντου,
 τὰ ὑψηλὰ ὄρη καὶ τὰ ἀδιάκοπα ρεύματα τῶν πηγῶν·
 γεννᾷ ἐπίσης τὸ ἀναρίθμητον μέγα πλῆθος τῶν ἐνύ-
 δρων,
 διατρέφει τὰ ἐπὶ τῆς γῆς κινούμενα ἔρπετά,
 καὶ ποικίλα πτηνὰ λιγυρόφωνα, τραυλίζοντα,
 λεπτά, λιγυρόπτερα, τaráσσοντα τὸν ἀέρα μὲ πτέρυ-
 γας,
 εἰς τὰ δάση δὲ τῶν ὀρέων ἔθεσεν ἄγριον γένος θη-
 ρίων·
 εἰς ἡμᾶς δὲ τοὺς βροτοὺς ὑπέταξε τὰ κτήνη,
 εἰς ὅλα ὥρισεν ἓνα θεότευκτον ἡγέτην,
 εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπέταξε τὰ παμποίκιλα καὶ ἀκατά-
 ληπτα.
 Ποία σὰρξ θνητῶν δύναται νὰ γνωρίσῃ ὅλα αὐτά;
 Ἄλλὰ μόνος αὐτὸς γνωρίζει, ὁ ποιήσας αὐτὰ ἐξ ἀρ-
 χῆς,
 ἄφθαρτος κτίστης, αἰώνιος, κατοικῶν εἰς τὸν αἰθέ-
 ρα,
 εἰς τοὺς ἀγαθοὺς προσφέρων ἀγαθὸν μισθὸν πολὺ
 μεγαλύτερον,
 εἰς δὲ τοὺς κακοὺς καὶ ἀδίκους ἐγείρων χολὴν καὶ
 θυμόν,
 πόλεμον καὶ λοιμόν, πόνους δακρυβρέκτους.
 Ἴ Ανθρωποι, διατί ἐκριζώνεσθε ὑψωνόμενοι ματαίως;
 Ἐντραπῆτε θεοποιοῦντες γαλαῖς καὶ ἔντομα.
 Δὲν ἀφαιρεῖ ἡ μανία καὶ ἡ λύσσα τὴν αἴσθησιν τῶν
 φρενῶν,

- εἰ λοπάδας κλέπτουσι θεοί, συλοῦσι δὲ χύτρας;
 Ἄντι δὲ χρυσήεντα πόλον κατὰ πίονα ναίειν
 σητόβρωτα δέδορκε, πυκναῖς δ' ἀράχλαις δεδίασται!
 Προσκυνέοντες ὄφεις, κύνας, αἰλούρους, ἀνόητοι,
 5 καὶ πετεηνὰ σέβεσθε καὶ ἔρπετὰ θηρία γαίης
 καὶ λίθινα ξόανα καὶ ἀγάλματα χειροποίητα,
 κὰν παρόδοισι λίθων συγχώματα· ταῦτα σέβεσθε
 ἄλλα τε πολλὰ μάταια, ἃ δὴ κ' αἰσχρὸν ἀγορεύειν.
 Εἰσὶ θεοὶ μερόπων δολοήτορες οὗτοι ἀβούλων,
 10 τῶν δὴ κάκ' στόματος χεῖται θανατηφόρος ἴος.
 Οὗ δ' ἔστι ζωὴ τε καὶ ἄφθιτον ἀέναον φῶς,
 καὶ μέλιτος γλυκεροῦ γλυκερώτερον ἀνδράσι χάρμα
 ἐκπροχέει ... τῷ δεῖ μόνῳ αὐχένα κάμπτειν,
 καὶ τρίβον αἰώνεσσιν ἐν εὐσεβέεσσ' ἀνακλίνειν.
 15 Ταῦτα λιπόντες ἅπαντα, δίκης μεστὸν τὸ κύπελλον,
 ζωρότερον, στιβαρόν, βεβαρημένον, εὖ μάλ' ἄκρητον,
 εἰλκύσατ' ἀφροσύνη τε μεμνηότι πνεύματι πάντες·
 κού θέλετ' ἐκνήψαι καὶ σώφρονα πρὸς νόον ἐλθεῖν,
 καὶ γνῶναι βασιλῆα Θεόν, τὸν πάντ' ἐφορῶντα.
 20 Τοῦνεκεν αἰθομένοιο πυρὸς σέλας ἔρχετ' ἐφ' ὑμᾶς·
 λαμπάσι καυθήσεσθε δι' αἰῶνος τὸ πανῆμαρ,
 ψεύδεσιν αἰσχυνθέντες ἐπ' εἰδώλοισιν ἀχρήστοις.
 Οἱ δὲ Θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν ἀεναὸν τε

ὅταν πιστεύετε ὅτι οἱ θεοὶ κλέπτουν πινάκια καὶ συ-
λοῦν χύτρας;

Ἐντὶ δὲ νὰ κατοικῆ τὸν ἀχανῆ χρυσοῦν οὐρανὸν
κυττάζει τὰ σκωληκόβρωτα πτώματα, φοβεῖται τὰ
δίκτυα ἀράχνης.

Ἄνοητοι, προσκυνεῖτε ὄφεις, κύνας, αἰλούρους,
σέβεσθε πετεινὰ καὶ ἔρπετὰ θηρία τῆς γῆς,
λίθινα ξόανα καὶ ἀγάλματα χειροποίητα,
λιθίνας σωροὺς εἰς τὰς παρόδους· αὐτὰ σέβεσθε
καὶ πολλὰ ἄλλα μάταια, τὰ ὅποια εἶναι ἐντροπὴ νὰ
μνημονεύσωμεν.

Οὗτοι εἶναι πλᾶνοι θεοὶ ἀβούλων ἀνθρώπων,
ἀπὸ τῶν ὁποίων τὸ στόμα χύνεται θανατηφόρος ἰός.
Αὐτοῦ εἶναι ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἄφθαρτον ἀέναον φῶς,
αὐτὸς χύνει εἰς τοὺς ἄνδρας τὴν γλυκυρὰν χάριν, τὴν
γλυκυτέραν ἀπὸ μέλι.

... εἰς αὐτὸν μόνον πρέπει νὰ κάμπωμεν τὸν ἀχένα,
καὶ νὰ εἰσερχώμεθα εἰς ὁδὸν ἀτελευτήτου εὐσε-
βείας.

Ἐγκαταλείψαντες ὅλα αὐτά, γεμᾶτον τὸ κύπελλον
τῆς δικαιοσύνης, καθαρὸν, στιβαρὸν, βαρὺ, ἐντελῶς
ἄκρατον,
εἰλκύσατε ὅλοι μὲ τὴν ἀφροσύνην καὶ τὸ μανιακὸν
πνεῦμα·

καὶ δὲν θέλετε νὰ ἐξυπνήσετε καὶ νὰ ἔλθετε εἰς
σώφρονα νοῦν,
καὶ νὰ γνωρίσετε τὸν βασιλέα Θεόν, τὸν ἐποπτεύον-
τα τὰ πάντα.

Διὰ τοῦτο ἔρχεται ἐπάνω σας ἡ λάμψις φλεγομένου
πυρός·

μὲ λαμπάδας θὰ καυθῆτε καθημερινῶς καὶ αἰωνίως,
αἰσχυνθέντες διὰ τὰ ψευδῆ ἄχρηστα εἶδωλα.

Ἄλλ' ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι τιμοῦν τὸν ἀληθινὸν καὶ αἰώ-
νιον Θεόν

ζωὴν κληρονομοῦσι, τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
οἰκοῦντες παραδείσου ὁμῶς ἐριθηλέα κῆπον,
δαινύμενοι γλυκὸν ἄρτον ἀπ' οὐρανοῦ ἀστερόεντος».

Ἦτι μὲν οὖν ταῦτα ἀληθῆ καὶ ὠφέλιμα καὶ δίκαια καὶ
5 προσφιλῆ πᾶσιν ἀνθρώποις τυγχάνει, δῆλόν ἐστιν, καὶ ὅτι οἱ κα-
κῶς δράσαντες ἀναγκαίως ἔχουσιν κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων κο-
λασθῆναι.

37 Ἦδη δὲ καὶ τῶν ποιητῶν τινες ὡσπερὶ λόγια ἑαυτοῖς ἐξεῖ-
πον ταῦτα καὶ εἰς μαρτύριον τοῖς τὰ ἄδικα πράσσουσιν, λέγοντες
10 ὅτι μέλλουσιν κολάζεσθαι. Αἰσχύλος ἔφη·

«Δράσαντι γάρ τοι καὶ παθεῖν ὀφείλεται».

Πίνδαρος δὲ καὶ αὐτὸς ἔφη·

«Ἐπεὶ
ρέζοντά τι καὶ παθεῖν ἔοικεν».

Ὡσαύτως καὶ Εὐριπίδης·

15 «Ἀνάσχου πάσχων· δρῶν γὰρ ἔχαιρες.
Νόμου τὸν ἐχθρὸν δρᾶν, ὅπου λάβης, κακῶς».

Καὶ πάλιν ὁ αὐτός·

«Ἐχθροὺς κακῶς δρᾶν ἀνδρὸς ἡγοῦμαι μέρος».

Ὁμοίως καὶ Ἀρχίλοχος·

20 «Ἐν δ' ἐπίσταμαι μέγα,
τὸν κακῶς τι δρῶντα δεινοῖς ἀνταμείβεσθαι κακοῖς».

Καὶ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐφορᾷ καὶ οὐδὲν αὐτὸν λανθάνει, μακρόθυ-

10. ΑΙΣΧΥΛΟΥ, ἀπόσπ. 456. NAUCK.

11. ΠΙΝΔΑΡΟΥ, *Νεμεονίκα* 4,51έ.

12. ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ, ἀπόσπ. 1090 καὶ 1091. NAUCK.

θὰ κληρονομήσουν τὴν ζωὴν εἰς τὴν αἰωνιότητα,
κατοικοῦντες μαζὶ τὸν ἀειθαλῆ κῆπον τοῦ παραδεί-
σου,
τρώγοντες τὸν γλυκὺν ἄρτον ἀπὸ τὸν ἕναστρον οὐ-
ρανόν».

Ὅτι λοιπὸν ταῦτα εἶναι ἀληθῆ καὶ ὠφέλιμα, δίκαια καὶ
προσφιλῆ, εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, εἶναι φανερόν, καθὼς
ἐπίσης καὶ ὅτι οἱ κακῶς ἐνεργήσαντες πρόκειται ἀναγκαίως νὰ
τιμωρηθοῦν ἀνταξίως πρὸς τὰς πράξεις των.

37 Ἦδη δὲ καὶ μερικοὶ ποιηταὶ ἔχουν ἐξαγγεῖλει ταῦτα ὡς
χρησμοὺς ἐναντίον ἑαυτῶν πρὸς διαβεβαίωσιν ὅτι οἱ πράττον-
τες ἄδικα πρόκειται νὰ τιμωρηθοῦν. Λέγει ὁ Αἰσχύλος:

«ὁ διαπράξας κάτι ὀφείλει καὶ νὰ πάθῃ»¹⁰.

Ὁ δὲ Πίνδαρος εἶπε καὶ αὐτός:

«ἐπειδὴ εἶναι εὐλόγον ὁ πράττων καὶ νὰ πάσχη»¹¹.

Ὡσαύτως καὶ ὁ Εὐριπίδης:

«Ὑπόφερε ὅταν πάσχης, διότι ὅταν ἐνήργεις ἔχαι-
ρες.

Ὑπάρχει νόμος νὰ κακομεταχειρίζεσαι τὸν ἐχθρόν,
ὅταν τὸν συλλάβῃς»¹².

Ὁ αὐτὸς πάλιν:

«Θεωρῶ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνδρὸς τὸ νὰ κακομε-
ταχειρίζεται τὸν ἐχθρόν»¹³.

Ὁμοίως καὶ ὁ Ἀρχίλοχος:

Ἐν δὲ μέγα γνωρίζω,
τὸν κακῶς πράττοντα κάτι νὰ ἀνταμείβῃ μὲ κακά»¹⁴.

Καὶ ὅτι ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐποπτεύει καὶ δὲν τοῦ διαφεύγει τίπο-

13. ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ, ἀπόσπ. 1092. NAUCK.

14. ΔΙΕΝΙ, *Anthologia Lyricorum Graecorum* 1,230. ἀπόσπ. 66.

μος δὲ ὧν ἀνέχεται ἕως οὗ μέλλει κρίνειν, καὶ περὶ τούτου Διονύσιος εἶρηκεν·

«Ὁ τῆς Δίκης ὀφθαλμὸς ὡς δι' ἡσύχου
λεύσσων προσώπου πάνθ' ὁμῶς ἀεὶ βλέπει».

5 Καὶ ὅτι μέλλει ἡ τοῦ Θεοῦ κρίσις γίνεσθαι καὶ τὰ κακὰ τοὺς πονηροὺς αἰφνιδίως καταλαμβάνειν, καὶ τοῦτο Αἰσχύλος ἐσήμανεν λέγων·

«Τό τοι κακὸν ποδῶκες ἔρχεται βροτοῖς,
κατ' ἀμπλάκημα τῷ περῶντι τὴν Θέμιν.

10 Ὅρᾱς Δίκην ἀναυδον, οὐχ ὀρωμένην
εὐδοντι καὶ στείχοντι καὶ καθημένω·
ἐξῆς ὀπάζει δόχμιον, ἄλλοθ' ὕστερον.
Οὐκ ἐγκαλύπτει νῦξ κακῶς εἰργασμένον·
ὅ τι δ' ἂν ποιῆς δεινόν, νόμιζ' ὀρᾶν τινά».

15 Τί δ' οὐχὶ καὶ ὁ Σιμωνίδης·

«Οὐκ ἔστιν κακὸν
ἀνεπιδόκητον ἀνθρώποις· ὀλίγῳ δὲ χρόνῳ
πάντα μεταρρίπτει Θεός;».

Πάλιν Εὐριπίδης·

20 «Οὐδέποτε' εὐτυχίαν κακοῦ ἀνδρὸς ὑπέρφρονά τ' ὄλ-
βον
βέβαιον εἰκάσαι χρεῶν,
οὐδ' ἀδίκων γενεάν· ὁ γὰρ οὐδενὸς ἐκφύς χρόνος

15. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ, ἀπόσπ. 5. NAUCK.

16. Οἱ στίχοι ἀπαντῶνται καὶ εἰς τὸν Στοβαῖον, 1,6. 57,5 ἐ. Οἱ ὑπ' ἀρ. 1 καὶ 2 εἶναι ἀπὸ τὸν Αἰσχύλον, ἀπόσπ. 22, NAUCK, 3-5 ἀπὸ ἄγνωστον τραγικόν, ἀπόσπ. 493, Nauck, 6 καὶ 7 ἀπὸ ἄγνωστον ἐπίσης, ἀπόσπ. 493, NAUCK, ἂν καὶ οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐνίοτε ἀποδίδονται εἰς τὸν Μένανδρον.

τε, μακρόθυμος δὲ ὑπάρχων ἀνέχεται ἕως ὅτου ἔλθῃ ἡ ὥρα νὰ κρίνῃ, περὶ τούτου ἔχει εἶπει ὁ Διονύσιος·

Ὁ ὀφθαλμὸς τῆς δικαιοσύνης παρατηρῶν
ὡσὰν μὲ ἥσυχον πρόσωπον βλέπει πάντοτε τὰ πάντα
ἐν συνόλῳ»¹⁵.

Καὶ ὅτι πρόκειται νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ κρίσις τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ κακὰ νὰ καταλάβουν αἰφνιδίως τοὺς πονηροὺς, καὶ τοῦτο ἐπέσημανεν ὁ Αἰσχύλος λέγων·

«Τὸ κακὸν βεβαίως ἔρχεται ταχύτατα εἰς τοὺς βρο-
τούς,
ἡ δυστυχία ἔρχεται εἰς τὸν περιφρονοῦντα τὴν Θέμι-
δα.

Βλέπεις τὴν δικαιοσύνην τὴν ἀναυδον, τὴν ἀόρατον,
εἰς τὸν κοιμώμενον, εἰς τὸν βαδίζοντα, εἰς τὸν καθή-
μενον·

καταδιώκει τὸν λοξὸν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἀργότερα.

Ἡ νύξ δὲν καλύπτει τὸν διαπράξαντα κακά·

ὅ,τι κακὸν ἂν κάμῃς, γνῶριζε ὅτι κάποιος τὸ βλέ-
πει»¹⁶.

Δὲν λέγει ἐπίσης ὁ Σιμωνίδης·

«Δὲν ὑπάρχει κακὸν
ἀπροσδόκητον διὰ τοὺς ἀνθρώπους· ἐντὸς ὀλίγου
χρόνου
ὁ Θεὸς τὰ καταρρίπτει ὅλα»¹⁷.

Πάλιν ὁ Εὐριπίδης·

«Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ θεωρῆς ὡς βέβαια
τὴν εὐτυχίαν κακοῦ ἀνδρός, τὸν ὑπεροπτικὸν πλοῦ-
τον
καὶ τὴν γενεὰν τῶν ἀδίκων· διότι ὁ χρόνος ὁ ὁποῖος
δὲν γεννᾶται ἀπὸ κανένα

17. DIEHL, *Anthologia Lyricorum Graecorum* τ.2,68, ἀπόσπ. 11.

δείκνυσιν ἀνθρώπων κακότητος».

Ἔτι ὁ Εὐριπίδης·

«Οὐ γὰρ ἀσύνετον τὸ θεῖον, ἀλλ' ἔχει συνιέναι
τοὺς κακῶς παγέντας ὄρκους καὶ κατηναγκασμέ-
5 νους».

Καὶ ὁ Σοφοκλῆς·

«Εἰ δεῖν' ὄρεξας, δεινὰ καὶ παθεῖν σε δεῖ».

Ἦτοι οὖν περὶ ἀδίκου ὄρκου ἢ καὶ περὶ ἄλλου τινὸς πται-
σματος ὅτι μέλλει ὁ Θεὸς ἐξετάζειν, καὶ αὐτοὶ σχεδὸν προειρήκα-
10 σιν, ἢ καὶ περὶ ἐκπυρώσεως κόσμου θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες
ἀκόλουθα ἐξεῖπαν τοῖς προφήταις, καίπερ πολὺ μεταγενέστεροι
γενόμενοι καὶ κλέψαντες ταῦτα ἐκ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν.

38 Καὶ τί γὰρ ἦτοι ἔσχατοι ἢ καὶ πρῶτοι ἐγένοντο; Πλὴν ὅτι
γούν καὶ αὐτοὶ ἀκόλουθα τοῖς προφήταις εἶπον. Περὶ μὲν οὖν ἐκ-
15 πυρώσεως Μαλαχίας ὁ προφήτης προεῖρηκεν· «ἰδοὺ ἡμέρα ἔρ-
χεται Κυρίου ὡς κλίβανος καιόμενος, καὶ ἀνάψει πάντα τοὺς
ἀσεβεῖς». Καὶ Ἡσαΐας· «ἤξει γὰρ ὄργη Θεοῦ ὡς χάλαζα συγκα-
ταφερομένη βία καὶ ὡς ὕδωρ σύρον ἐν φάραγγι».

Τοίνυν Σίβυλλα καὶ οἱ λοιποὶ προφηται, ἀλλὰ μὴν καὶ οἱ
20 ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι καὶ δεδηλώκασιν περὶ δικαιοσύνης καὶ
κρίσεως καὶ κολάσεως· ἔτι μὴν καὶ περὶ προνοίας, ὅτι φροντίζει
ὁ Θεὸς οὐ μόνον τῶν ζώντων ἡμῶν ἀλλὰ καὶ τῶν τεθνεώτων,
καίπερ ἄκοντες ἔφασαν· ἠλέγχοντο γὰρ ὑπὸ τῆς ἀληθείας. Καὶ
τῶν μὲν προφητῶν Σολομῶν περὶ τῶν τεθνηκότων εἶπεν·
25 «ἔσται ἰασις ταῖς σαρξίν καὶ ἐπιμέλεια τῶν ὀστέων». Τὸ δ' αὐτὸ
καὶ Δαυίδ· «ἀγαλλιάσεται ὅσα τεταπεινωμένα». Τούτοις ἀκό-
λουθα εἶρηκε καὶ Τιμοκλῆς, λέγων·

18. ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ, ἀπόσπ. 303, NAUCK. Κατὰ Στοβαῖον προέρχεται ἀπὸ τὸν Βε-
λερεφῶντα.

19. ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ, Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι 396.

δεικνύει τὰς κακότητας τῶν ἀνθρώπων»¹⁸.

Προσέτι ὁ Εὐριπίδης·

«Τὸ θεῖον δὲν εἶναι ἀσύνητον, ἀλλὰ δύναται νὰ ἀντι-
ληφθῆ
τοὺς ψευδῶς δίδοντας ὄρκους καὶ τοὺς δεσμευομέ-
νους μὲ αὐτοὺς ἀναγκαστικῶς»¹⁹.

Καὶ ὁ Σοφοκλῆς·

«Ἐὰν ἔπραξες κακά, κακὰ πρέπει νὰ πάθῃς»²⁰.

Λοιπὸν καὶ αὐτοὶ σχεδὸν προεῖπον ὅτι ὁ Θεὸς πρόκειται νὰ ἐξετάσῃ τὸν ἄδικον ὄρκον ἢ ἄλλο τι πταῖσμα ἢ εἶπον σύμφωνα μὲ τοὺς προφήτας περὶ ἐκπυρώσεως τοῦ κόσμου, θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες, ἂν καὶ ὑπῆρξαν πολὺ μεταγενέστεροι καὶ ἔκλεψαν ταῦτα ἀπὸ τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας.

38 Καὶ τί σημασίαν ἔχει ἂν ἔγιναν τελευταῖοι ἢ πρῶτοι; Σπουδαῖον εἶναι πράγματι ὅτι καὶ αὐτοὶ εἶπον σύμφωνα μὲ τοὺς προφήτας. Περὶ μὲν τῆς ἐκπυρώσεως προεῖπεν ὁ προφήτης Μαλαχίας· «ἰδού, ἔρχεται ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡσὰν ἀναμμένος κλίβανος καὶ θὰ ἀνάψῃ ὅλους τοὺς ἀσεβεῖς»²¹. Καὶ ὁ Ἡσαΐας· «διότι θὰ ἔλθῃ ἡ ὀργὴ τοῦ Κυρίου ὡσὰν χάλαζα πίπτουσα κάτω μὲ ὀρμὴν καὶ ὡσὰν ὀρμητικὴ χεῖμαρρος εἰς τὴν φάραγγα»²².

Οὕτω ἡ Σίβυλλα καὶ οἱ λοιποὶ προφήται, ἀλλ' ἐπίσης καὶ οἱ ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι ἐξήγγειλαν περὶ δικαιοσύνης, κρίσεως καὶ κολάσεως, προσέτι δὲ καὶ περὶ προνοίας, ὅτι ὁ Θεὸς φροντίζει ὄχι μόνον διὰ τοὺς ζῶντας ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἀποθάνοντες, μολονότι τὰ εἶπαν ἄκοντες, διότι ἐφωτίζοντο ὑπὸ τῆς ἀληθείας. Ἐκ τῶν προφητῶν ὁ Σολομὼν εἶπε περὶ τῶν ἀποθάνοντων· «θὰ ὑπάρξῃ ἴασις εἰς τὰς σάρκας καὶ θεραπεία τῶν ὀστέων»²³. Τὸ αὐτὸ δὲ καὶ ὁ Δαβίδ· «θὰ ἀγάλλωνται τὰ ταπεινωμένα ὀστᾶ»²⁴. Σύμφωνα μὲ αὐτοὺς εἶπε καὶ ὁ Τιμοκλῆς·

20. ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ, ἀπόσπ. 877. ΝΑΥΣΚ. Ἴσως προέρχεται ἀπὸ τὸν Αἴαντα Λοκρόν.

21. Μαλαχ. 4,1.

23. Παροιμ. 3,8.

22. Ἡσ. 30,28.

24. Ψαλμ. 50,10.

«Τεθνεῶσιν ἔλεος ἐπιεικῆς Θεός».

Καὶ περὶ πλήθους οὖν θεῶν οἱ συγγραφεῖς εἰπόντες κατῆλθον εἰς μοναρχίαν, καὶ περὶ ἀπρονοησίας λέγοντες εἶπον περὶ προνοίας, καὶ περὶ ἀκρισίας φάσκοντες ὠμολόγησαν ἔσεσθαι 5 κρίσιν, καὶ οἱ μετὰ θάνατον ἀρνούμενοι εἶναι αἴσθησιν ὠμολόγησαν. Ὅμηρος μὲν οὖν, εἶπεν·

«Ψυχὴ δ' ἤδ' ὄνειρος ἀποπταμένη πεπότῃται»,
ἐν ἑτέρῳ λέγει·

«Ψυχὴ δ' ἐκ ρεθέων πταμένη Ἄϊδόσδε βεβήκει».

10 Καὶ πάλιν·

«Θάπτε με, ὅτι τάχιστα πύλας Ἄϊδαο περήσω».

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τὰ δὲ περὶ τῶν λοιπῶν, οὐδ' ἀνέγνωκας, ἡγοῦμαί σε ἀκριβῶς ἐπίστασθαι ᾧ τρόπῳ εἰρήκασιν. Ταῦτα δὲ πάντα συνήσει πᾶς ὁ ζητῶν τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ καὶ εὐαρεστῶν αὐτῷ διὰ πί-
15 στεως καὶ δικαιοσύνης καὶ ἀγαθοεργίας. Καὶ γάρ τις εἶπεν προφήτης ὢν προεγράψαμεν, ὄνόματι Ὡσηέ· «τίς σοφὸς καὶ συνήσει ταῦτα, συνετὸς καὶ γνώσεται; Ὅτι εὐθεῖαι αἱ ὁδοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐταῖς, οἱ δὲ ἀσεβεῖς ἀσθενήσουσιν ἐν αὐταῖς». Χρὴ οὖν τὸν φιλομαθῆ καὶ φιλομαθεῖν. Πειράθητι
20 οὖν πυκνότερον συμβαλεῖν, ὅπως καὶ ζώσης ἀκούσας φωνῆς ἀκριβῶς μάθης τάληθές.

25. ΤΙΜΟΚΛΕΟΥΣ, ἀπόσπ. 25. ΜΕΙΝΕΚΕ.

26. Ὀδύσ. Α 221.

27. Ἰλιάς Π 856 X 362.

«Ὁ ἐλεήμων Θεὸς δεικνύει ἔλεος διὰ τοὺς ἀποθανόντας»²⁵.

Καὶ περὶ τοῦ πλήθους δὲ θεῶν ὁμιλήσαντες οἱ συγγραφεῖς ἔφθασαν εἰς τὴν μοναρχίαν καὶ περὶ ἀπρονοησίας ὁμιλοῦντες, διεκήρυξαν περὶ τῆς προνοίας, καὶ περὶ ἀκρισίας λέγοντες ὡμολόγησαν ὅτι θὰ ὑπάρξῃ κρίσις, καὶ οἱ ἀρνούμενοι παρουσίαν αἰσθήσεως μετὰ θάνατον τὴν ὡμολόγησαν. Πράγματι ὁ Ὅμηρος εἶπεν,

«ἢ ψυχὴ πετάξασα ὡσάν ὄνειρον ἀπεμακρύνθη»²⁶,
εἰς ἄλλο δὲ χωρίον λέγει,

«ἢ ψυχὴ πετάξασα ἀπὸ τὸ σῶμα μετέβη εἰς τὸν
Ἄδην»²⁷.

Καὶ πάλιν·

«Θάψε με, διὰ νὰ περάσω τὸ ταχύτερον τὰς πύλας
τοῦ Ἄδου»²⁸.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ὅσα δὲ ἀνέγνωσες περὶ τῶν ἄλλων θεμάτων νομίζω ὅτι γνωρίζεις μὲ ἀκρίβειαν πῶς ὁμιλοῦν οὗτοι. Ὅλα αὐτὰ θὰ κατανοήσῃ πᾶς ζητῶν τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ καὶ εὐαρεστῶν αὐτὸν διὰ πίστεως, δικαιοσύνης καὶ ἀγαθοεργίας. Διότι εἷς προφήτης ἀπὸ τοὺς προαναφερθέντας, ὀνόματι Ὡσηέ, εἶπε· «ποῖος εἶναι σοφὸς διὰ νὰ κατανοήσῃ ταῦτα, συνετὸς διὰ νὰ γνωρίσῃ; Διότι αἱ ὁδοὶ τοῦ Κυρίου εἶναι εὐθεῖαι καὶ οἱ δίκαιοι θὰ βαδίσουν εἰς αὐτάς, οἱ δὲ ἀσεβεῖς θὰ ἀδυνατήσουν νὰ εἰσέλθουν εἰς αὐτάς»²⁹. Πρέπει λοιπὸν ὁ φιλομαθὴς νὰ φιλομαθῇ. Προσπάθησε λοιπὸν νὰ συζητῆς συχνότερον, διὰ νὰ μάθῃς τὴν ἀλήθειαν λεπτομερῶς ἀκούων καὶ διὰ ζώσης φωνῆς.

28. *ΐλιας* Ψ 71.

29. 14,10.

ΒΙΒΛΙΟΝ Γ'

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1 **Θεόφιλος Αύτολύκω χαίρειν.**

Ἐπειδὴ οἱ συγγραφεῖς βούλονται πληθὺν βιβλίων συγγράφειν πρὸς κενὴν δόξαν, οἱ μὲν περὶ θεῶν καὶ πολέμων ἢ χρόνων, τινὲς δὲ καὶ μύθων ἀνωφελῶν καὶ τῆς λοιπῆς ματαιοποσίας, ἧς ἤσκεις καὶ σὺ ἕως τοῦ δεῦρο, κάκεινου μὲν τοῦ καμάτου οὐκ ὀκνεῖς ἀνεχόμενος, ἡμῖν δὲ συμβαλὼν ἔτι λῆρον ἡγῆ τυγχάνειν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, οἰόμενος προσφάτους καὶ νεωτερικὰς εἶναι τὰς παρ' ἡμῖν γραφάς, διὸ δὴ κάγω οὐκ ὀκνήσω ἀνακεφαλαιώσασθαί σοι παρέχοντος Θεοῦ τὴν ἀρχαιότητα τῶν 10 παρ' ἡμῖν γραμμάτων, ὑπόμνημά σοι ποιούμενος δι' ὀλίγων, ὅπως μὴ ὀκνήσης ἐντυγχάνειν αὐτῷ, ἐπιγνώως δὲ τῶν λοιπῶν συνταξάντων τὴν φλυαρίαν.

ΕΠΙΚΡΙΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

ΔΙ' ΑΝΗΘΙΚΟΤΗΤΑ

2 **Ἐχρῆν γὰρ τοὺς συγγράφοντας αὐτοὺς αὐτόπτας γεγενῆσθαι**

1. Ὁ Θεόφιλος ὁμιλῶν περὶ συγγραμμάτων τῶν Χριστιανῶν, ἐννοεῖ προτί-

ΒΙΒΛΙΟΝ Γ'

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1 Ὁ Θεόφιλος πρὸς Αὐτόλυκον, χαῖρε.

Ἐπειδὴ οἱ συγγραφεῖς ἐπιθυμοῦν νὰ γράφουν πλῆθος βιβλίων ἀπὸ κενοδοξίαν, ἄλλοι μὲν περὶ θεῶν, πολέμων ἢ χρόνων, μερικοὶ δὲ καὶ περὶ ἀνωφελῶν μύθων καὶ περὶ τῆς ἄλλης ματαιοπονίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπεδίδεδο καὶ σὺ ἕως τώρα, καὶ ἐκεῖνον μὲν τὸν κόπον δὲν διστάζεις νὰ τὸν βαστάζης, ὅταν συζητῆς δὲ μὲ ἡμᾶς θεωρεῖς ἀκόμη φλυαρίαν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, διότι νομίζεις ὅτι αἱ Γραφαὶ ἡμῶν εἶναι πρόσφατοι καὶ νεωτερικάι, διὰ τοῦτο λοιπὸν καὶ ἐγὼ δὲν θὰ διστάσω νὰ σοῦ ἀνακεφαλαιώσω, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀρχαιότητα τῶν συγγραμμάτων ἡμῶν¹, συντάσσω πρὸς χάριν σου σύντομον ὑπόμνημα, ὥστε νὰ μὴ διστάσης νὰ τὸ ἀναγνώσης, νὰ ἀντιληφθῆς δὲ τὴν φλυαρίαν τῶν ἄλλων συγγραφέων.

ΕΠΙΚΡΙΣΙΣ

ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ ΔΙ' ΑΝΗΘΙΚΟΤΗΤΑ

2 Διότι ἔπρεπε οἱ συγγραφεῖς νὰ εἶναι οἱ ἴδιοι αὐτόπται τῶν

στωσ τὰ βιβλία τῆς Π. Διαθήκης.

περὶ ὧν διαβεβαιοῦνται, ἢ ἀκριβῶς μεμαθηκέναι ὑπὸ τῶν τεθε-
 αμένων αὐτά. Τρόπῳ γάρ τινι οἱ τὰ ἄδηλα συγγράφοντες ἀέρα
 δέρουσιν. Τί γὰρ ὠφέλησεν Ὅμηρον συγγράψαι τὸν Ἰλιακὸν
 πόλεμον καὶ πολλοὺς ἐξαπατήσαι, ἢ Ἡσίοδον ὁ κατάλογος τῆς
 5 θεογονίας τῶν παρ' αὐτῷ θεῶν ὀνομαζομένων, ἢ Ὀρφέα οἱ
 τριακόσιοι ἐξήκοντα πέντε θεοί, οὗς αὐτὸς ἐπὶ τέλει τοῦ βίου
 ἀθετεῖ, ἐν ταῖς Διαθήκαις αὐτοῦ λέγων ἓνα εἶναι Θεόν; Τί δὲ
 ὠφέλησεν Ἄρατον ἢ σφαιρογραφία τοῦ κοσμικοῦ κύκλου, ἢ
 τοὺς τὰ ὅμοια αὐτῷ εἰπόντας, πλὴν τῆς κατ' ἄνθρωπον δόξης,
 10 ἧς οὐδὲ αὐτῆς κατ' ἀξίαν ἔτυχον; Τί δὲ καὶ ἀληθὲς εἰρήκασιν;

Ἦ τί ὠφέλησεν Εὐριπίδην καὶ Σοφοκλέα ἢ τοὺς λοιποὺς
 τραγωδιογράφους αἱ τραγωδίαί, ἢ Μένανδρον καὶ Ἀριστοφάνην
 καὶ τοὺς λοιποὺς κωμικοὺς αἱ κωμωδίαί, ἢ Ἡρόδοτον καὶ Θου-
 κυδίδην αἱ ἱστορίαι αὐτῶν, ἢ Πυθαγόραν τὰ ἄδυτα καὶ Ἡρακλέ-
 15 οὺς στῆλαι, ἢ Διογένην ἢ κυνικὴ φιλοσοφία, ἢ Ἐπίκουρον τὸ
 δογματίζειν μὴ εἶναι πρόνοιαν, ἢ Ἐμπεδοκλέα τὸ διδάσκειν
 ἀθεότητα, ἢ Σωκράτην τὸ ὀμνύειν τὸν κύνα καὶ τὸν χῆνα καὶ
 τὴν πλάτανον καὶ τὸν κερεινωθέντα Ἀσκληπιὸν καὶ τὰ δαιμό-
 νια ἃ ἐπεκαλεῖτο; Πρὸς τί δὲ καὶ ἐκῶν ἀπέθνησκεν, τίνα καὶ
 20 ὁποῖον μισθὸν μετὰ θάνατον ἀπολαβεῖν ἐλπίζων; Τί δὲ ὠφέλη-
 σε Πλάτωνα ἢ κατ' αὐτὸν παιδεία, ἢ τοὺς λοιποὺς φιλοσόφους
 τὰ δόγματα αὐτῶν, ἵνα μὴ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν καταλέγω πολ-
 λῶν ὄντων; Ταῦτα δὲ φαμεν εἰς τὸ ἐπιδειῖσαι τὴν ἀνωφελῆ καὶ
 ἄθεον διάνοιαν αὐτῶν.

3 25 Δόξης γὰρ κενῆς καὶ ματαίου πάντες οὗτοι ἐρασθέντες οὔτε
 αὐτοὶ τὸ ἀληθὲς ἔγνωσαν οὔτε μὴν ἄλλους ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν
 προετρέψαντο. Καὶ γὰρ ἃ ἔφασαν αὐτὰ ἐλέγχει αὐτούς, ἢ ἀσύμ-

2. Βλ. σχετικῶς ΨΕΥΔΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Περὶ Μοναρχίας* 2. ΛΑΚΤΑΝΤΙΟΥ, *Instit-
 utiones Divinae* 1,7,6 ἐ. Τὸν ἀριθμὸν 365 υἰοθέτησεν ὁ γνωστικὸς αἰρεσιάρχης
 Βασιλείδης.

πραγμάτων τὰ ὅποια ἐπιβεβαιώνουν, ἢ νὰ ἔχουν μάθει μὲ ἀκρίβειαν ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὅποιοι τὰ εἶδον, ἀφοῦ κατὰ τινα τρόπον οἱ περιγράφοντες τὰ ἄδηλα δέρουν ἀέρα. Τί ὠφέλησεν τὸν Ὅμηρον τὸ ὅτι περιέγραψε τὸν Ἰλιακὸν πόλεμον καὶ ἐξηπάτησε πολλούς, ἢ τὸν Ἡσίοδον ὁ κατάλογος τῆς θεογονίας τῶν ὀνομαζομένων ὑπ' αὐτοῦ θεῶν, ἢ τὸν Ὀρφέα οἱ τριακόσιοι ἐξήκοντα πέντε θεοί², τοὺς ὁποίους κατὰ τὸ τέλος τοῦ βίου του ἀθετεῖ, διακηρύσσων τὴν ὑπαρξιν ἑνὸς Θεοῦ εἰς τὰς Διαθήκας αὐτοῦ; Τί δὲ ὠφέλησε τὸν Ἄρατον ἢ σφαιρογραφία τοῦ κοσμικοῦ κύκλου ἢ τοὺς εἰπόντας τὰ ὅμοια μὲ αὐτόν, πλὴν τῆς κατ' ἄνθρωπον δόξης, τὴν ὁποίαν ἐκέρδισαν ὄχι κατ' ἀξίαν; Τί ἀληθὲς εἶπον;

Ἡ τί ὠφέλησαν τὸν Εὐριπίδην καὶ τὸν Σοφοκλῆν ἢ τοὺς ἄλλους τραγωδιογράφους αἱ τραγωδίαί, τὸν Μέξανδρον καὶ τὸν Ἀριστοφάνην καὶ τοὺς λοιποὺς κωμικοὺς αἱ κωμωδίαί, ἢ τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Θουκυδίδην αἱ ἱστορίαι αὐτῶν, ἢ τὸν Πυθαγόραν τὰ ἄδυτα ἀγιαστήρια καὶ αἱ στῆλαι τοῦ Ἡρακλέους³, ἢ τὸν Διογένην ἢ κυνικὴ φιλοσοφία, ἢ τὸν Ἐπίκουρον τὸ δόγμα ὅτι δὲν ὑπάρχει πρόνοια, ἢ τὸν Ἐμπεδοκλέα ἢ διδασκαλία τῆς ἀθεότητος, ἢ τὸν Σωκράτην ὁ ὄρκος εἰς τὸν κύνα, τὸν χῆνα, τὴν πλάτανον, τὸν κεραυνωθέντα Ἀσκληπιὸν καὶ τὰ δαιμόνια τὰ ὅποια ἐπεκαλεῖτο; Διατί δὲ οὗτος ἀπέθανεν ἐκουσίως, ποῖον καὶ ποίας φύσεως μισθὸν ἠλπιζεν ὅτι θὰ λάβῃ μετὰ θάνατον; Τί δὲ ὠφέλησε τὸν Πλάτωνα ἢ παιδεία, τὴν ὁποίαν διεμόρφωσεν ἢ τοὺς ἄλλους φιλοσόφους τὰ δόγματα αὐτῶν, διὰ νὰ μὴ ἀπαριθμῶ αὐτούς, καθὼς εἶναι τόσον πολλοί; Ταῦτα δὲ λέγομεν διὰ νὰ ἐπιδείξωμεν τὴν ἀνωφελῆ καὶ ἄθεον διάνοιαν αὐτῶν.

3 Ὅλοι αὐτοὶ ἀγαπήσαντες τὴν κενὴν καὶ ματαίαν δόξαν οὔτε αὐτοὶ ἐγνώρισαν τὴν ἀλήθειαν οὔτε ἄλλους βεβαίως προέτρεψαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Διότι τοὺς κατηγοροῦν ὅσα ἔγρα-

3. Εἶναι αἱ γνωσταὶ πύλαι, αἱ κτισθεῖσαι κατὰ τὴν παράδοσιν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους ἢ τοῦ Ἑρμοῦ. Κατὰ τὸν Διογένην Λαέρτιον 8,3 ὁ Πλάτων εἰς ταξιδίον του εἰς Αἴγυπτον εἶδε τὰς πύλας ταύτας ἐκεῖ. Κατ' ἄλλην παράδοσιν αὐταὶ ἦσαν εἰς τὴν Δ. Ἀφρικὴν.

φωνα εἰρήκασιν, καὶ τὰ ἴδια δόγματα οἱ πλείους αὐτῶν κατέλυσαν· οὐ γὰρ ἀλλήλους μόνον ἀνέτρεψαν, ἀλλ' ἤδη τινὲς καὶ τὰ ἑαυτῶν δόγματα ἄκυρα ἐποίησαν, ὥστε ἡ δόξα αὐτῶν εἰς ἀτιμίαν καὶ μωρίαν ἐχώρησεν· ὑπὸ γὰρ τῶν συνετῶν καταγινώσκονται. Ἦτοι γὰρ περὶ θεῶν ἔφασαν, αὐτοὶ δ' ὕστερον ἀθεότη-
 5 τα ἐδίδαξαν, ἢ εἰ καὶ περὶ κόσμου γενέσεως, ἔσχατον αὐτοματι-
 σμὸν εἶπον εἶναι τῶν πάντων, ἀλλὰ καὶ περὶ προνοίας λέγοντες
 πάλιν ἀπρονόητον εἶναι κόσμον ἐδογματίσαν.

Τί δέ; Οὐχὶ καὶ περὶ σεμνότητος πειρώμενοι γράφειν
 10 ἀσελγείας καὶ πορνείας καὶ μοιχείας ἐδίδαξαν ἐπιτελεῖσθαι, ἔτι
 μὴν καὶ τὰς στυγητὰς ἀρρητοποιῖας εἰσηγήσαντο; Καὶ πρῶτους
 γε τοὺς θεοὺς αὐτῶν κηρύσσουν ἐν ἀρρήτοις μίξεσιν συγγίνε-
 σθαι ἐν τε ἀθέσμοις βρώσεσιν. Τίς γὰρ οὐκ ἔδει Κρόνον τεκνο-
 φάγον, Δία δὲ τὸν παῖδα αὐτοῦ τὴν Μῆτιν καταπίνειν καὶ δεῖπνα
 15 μίαιρὰ τοῖς θεοῖς ἐτοιμάζειν· ἐνθα καὶ χωλὸν Ἦφαιστὸν τινα
 χαλκέα φασὶν διακονεῖν αὐτοῖς· τὴν τε Ἦραν ἰδίαν ἀδελφὴν αὐ-
 τοῦ μὴ μόνον τὸν Δία γαμεῖν, ἀλλὰ καὶ διὰ στόματος ἀνάγνου
 ἀρρητοποιεῖν; Τὰς τε λοιπὰς περὶ αὐτοῦ πράξεις, ὅποσας ἔδου-
 σιν οἱ ποιηταί, εἰκὸς ἐπίστασαι. Τί μοι λοιπὸν καταλέγειν τὰ
 20 περὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀπόλλωνος ἢ Διονύσου καὶ Ἡρακλέους,
 Ἀθηνᾶς τῆς φιλοκόλπου καὶ Ἀφροδίτης τῆς ἀναισχύντου, ἀκρι-
 βέστερον πεποιηκότων ἡμῶν ἐν ἑτέρῳ τὸν περὶ αὐτῶν λόγον;

4 Οὐδὲ γὰρ ἐχρῆν ἡμᾶς ταῦτα ἀνασκευάζειν, εἰ μὴ ὅτι σε θε-
 ωρῶ νυνὶ διστάζοντα περὶ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Φρόνιμος
 25 γὰρ ὢν ἠδέως μωρῶν ἀνέχη· ἐπεὶ τοι οὐκ ἂν ἐκινήθης ὑπὸ
 ἀνοήτων ἀνθρώπων κενοῖς λόγοις ἀπάγεσθαι καὶ φήμη πείθε-
 σθαι προκατεσχηκυῖη, στομάτων ἀθέων ψευδῶς συκοφαντούν-
 των ἡμᾶς, τοὺς θεοσεβεῖς καὶ Χριστιανοὺς καλουμένους, φα-
 σκόντων ὡς κοινὰς ἀπάντων οὔσας τὰς γυναῖκας ἡμῶν καὶ

4. Βλ. ἀνωτέρω 1,9 ε. Βλέπομεν ὅτι τὸ α' βιβλίον πρὸς Αὐτόλυκον καλεῖται

ψαν, ἀφοῦ τὰ διετύπωσαν ἀντιφατικῶς καὶ ἀφοῦ οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν κατέλυσαν τὰ ἰδικά των δόγματα· διότι ὄχι μόνον ἀνέτρεψαν ἀλλήλους, ἀλλ' ἤδη μερικοὶ καὶ τὰ ἰδικά των δόγματα ἠκύρωσαν, ὥστε ἡ δόξα των μετεβλήθη εἰς ἀτιμίαν καὶ μωρίαν· διότι κατακρίνονται ὑπὸ τῶν συνετῶν. Ἐνῶ ὠμίλησαν περὶ θεῶν, ἔπειτα οἱ ἴδιοι ἐδίδαξαν ἀθεότητα· ἐνῶ ὠμίλησαν περὶ δημιουργίας κόσμου, ἔπειτα εἶπαν ὅτι τὰ πάντα προῆλθον αὐτομάτως· ἐνῶ ὠμίλησαν περὶ προνοίας, ἐδογματίσαν πάλιν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἄνευ προνοίας.

Διατί ὄχι; Ἐνῶ προσεπάθουν νὰ γράψουν περὶ σεμνότητος, δὲν ἐδίδαξαν νὰ διαπράττωνται ἀσέλγεια, πορνεῖαι καὶ μοιχεῖαι, καὶ δὲν εἰσηγήθησαν τὰς ἀνεπιτρέπτους καὶ ἀνεκδιηγῆτους πράξεις; Καὶ πρῶτον κηρύσσουν ὅτι οἱ θεοὶ των ἐπιδίδονται εἰς ἀρρήτους μίξεις καὶ ἀθεμίτους βρώσεις. Διότι ποῖος δὲν ὑμνεῖ τὸν Κρόνον ὡς τεκνοφάγον, τὸν δὲ υἱόν του Δία ὡς καταπίνοντα τὴν Μῆτιν καὶ ἐτοιμάζοντα μιὰ δειπνα εἰς τοὺς Θεούς, εἰς τὰ ὁποῖα λέγουν ὅτι τοὺς ὑπηρετεῖ κάποιος χωλὸς χαλκεὺς Ἡφαιστος, τὴν δὲ Ἥραν τὴν ἀδελφὴν τοῦ Διὸς ὄχι μόνον ὡς ὑπανδρευομένην αὐτόν, ἀλλὰ καὶ ὡς διαπράττουσαν ἀνεκδιήγητα μὲ τὸ ἀνόσιον στόμα της; Τὰς δὲ λοιπὰς πράξεις αὐτοῦ, τὰς ὁποίας ὑμνοῦν οἱ ποιηταί, εἶναι φυσικὸν νὰ γνωρίζης. Διατί λοιπὸν νὰ ἀπαριθμῶ τὰ ἔργα τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἢ τοῦ Διονύσου καὶ τοῦ Ἡρακλέους, τῆς φιλοκόλου Ἀθηνᾶς καὶ τῆς ἀναισχύντου Ἀφροδίτης, ἐφ' ὅσον ἀκριβέστερον λόγον περὶ αὐτῶν ἐκάμαμεν εἰς ἄλλο σύγγραμμα⁴;

4 Δὲν θὰ ἐχρειάζετο μάλιστα νὰ ἐπαναλάβωμεν ταῦτα, ἐὰν δὲν σὲ ἔβλεπον τώρα νὰ διστάζης ὡς πρὸς τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Διότι, καθὼς εἶσαι φρόνιμος, εὐχαρίστως ἀνέχεσαι τὰς μωρίας· ἄλλως δὲν θὰ ἄφηνες νὰ παρασύρῃσαι ἀπὸ ἀνόητους ἀνθρώπους μὲ κενοὺς λόγους καὶ νὰ πείθῃσαι ἀπὸ κυριαρχοῦσαν φήμην, ἐκτοξευομένην ἀπὸ ἄθεα στόματα ψευδῶς συκοφαντοῦντα ἡμᾶς, τοὺς καλουμένους θεοσεβεῖς καὶ Χριστιανούς, λέγοντα ὅτι δῆθεν αἱ γυναῖκες ἡμῶν εἶναι κοιναὶ εἰς

«ἄλλο σύγγραμμα».

ἀδιαφόρῳ μίξει ζῶντας, ἔτι μὴν καὶ ταῖς ἰδίαις ἀδελφαῖς συμμίγνυσθαι, καί, τὸ ἀθεώτατον καὶ ὠμότατον πάντων, σαρκῶν ἀνθρωπίνων ἐφάπτεσθαι ἡμᾶς. Ἀλλὰ καὶ ὡς προσφάτου ὀδεύοντος τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου, καὶ μηδὲν ἔχειν ἡμᾶς λέγειν εἰς ἀπόδειξιν ἀληθείας τῆς καθ' ἡμᾶς καὶ διδασκαλίας, μωρίαν δὲ εἶναι τὸν λόγον ἡμῶν φασιν.

Ἐγὼ μὲν οὖν θαυμάζω μάλιστα ἐπὶ σοί, ὅς, ἐν μὲν τοῖς λοιποῖς γενόμενος σπουδαῖος καὶ ἐκζητητῆς ἀπάντων πραγμάτων, ἀμελέστερον ἡμῶν ἀκούεις. Εἰ γὰρ σοι δυνατόν, καὶ νύκτωρ οὐκ ὤκνεις διατρίβειν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις.

5 Ἐπειδὴ οὖν πολλὰ ἀνέγνως, τί σοι ἔδοξε τὰ Ζήνωνος ἢ τὰ Διογένους καὶ Κλεάνθους, ὅποσα περιέχουσιν αἱ βίβλοι αὐτῶν, διδάσκουσαι ἀνθρωποβορίας, πατέρας μὲν ὑπὸ ἰδίων τέκνων ἔψεσθαι καὶ βιβρώσκεσθαι, καὶ εἴ τις οὐ βούλοιο ἢ μέλος τι 15 τῆς μυσερᾶς τροφῆς ἀπορρίψειεν, αὐτὸν κατεσθίεσθαι τὸν μὴ φαγόντα; Πρὸς τούτοις ἀθεωτέρα τις φωνὴ εὐρίσκεται, ἢ τοῦ Διογένους, διδάσκοντος τὰ τέκνα τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς εἰς θυσίαν ἄγειν καὶ τούτους κατεσθίειν. Τί δέ; Οὐχὶ καὶ Ἡρόδοτος ὁ ἱστοριογράφος μυθεύει τὸν Καμβύσην τὰ τοῦ Ἀρπάγου τέκνα σφάζαντα καὶ ἐψήσαντα παρατεθεικέναι τῷ πατρὶ βοράν; Ἐτι δὲ 20 καὶ παρὰ Ἰνδοῖς μυθεύει κατεσθίεσθαι τοὺς πατέρας ὑπὸ τῶν ἰδίων τέκνων. Ὡ τῆς ἀθέου διδασκαλίας τῶν τὰ τοιαῦτα ἀναγραψάντων μᾶλλον δὲ διδαζάντων, ὧ τῆς ἀσεβείας καὶ ἀθεότητος αὐτῶν, ὧ τῆς διανοίας τῶν οὕτως ἀκριβῶς φιλοσοφησάντων καὶ φιλοσοφίαν ἐπαγγελλομένων; Οἱ γὰρ ταῦτα δογματίσαντες τὸν κόσμον ἀσεβείας ἐνέπλησαν.

6 Καὶ γὰρ περὶ ἀθέσμου πράξεως σχεδὸν πᾶσιν συμπεφώνη-

5. Εἶναι οἱ δύο γνωσταὶ κατηγορίαι περὶ οἰδιποδείων μεΐξεων καὶ θυεστειῶν δείπνων, αἱ ὁποῖαι ἀνέτως ἀνασκευάζονται ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου, τοῦ Ἀθηναγόρου, τοῦ Τερτυλλιανοῦ καὶ ἄλλων.

6. Βλ. ΣΕΞΤΟΥ ΕΜΠΕΡΙΚΟΥ, Πυρρώνειοι Ὑποτυπώσεις 3,24. ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ ΛΑΕΡΤΙΟΥ, Περὶ βίων φιλοσόφων 7,121· 128.

ὄλους, ὅτι ζῶμεν μὲ ἀδιακρίτους γενετησίους ἐνώσεις, ὅτι μάλιστα ἐνωνόμεθα καὶ μὲ τὰς ἀδελφάς μας καί, τὸ ἀθεώτατον καὶ σκληρότερον ὄλων, ὅτι ἐγγίζομεν ἀνθρωπίνας σάρκας⁵. Ἄλλ' ἐπίσης λέγουν ὅτι ἡ θρησκεία ἡμῶν εἶναι πρόσφατος καὶ δὲν ἔχομεν τίποτε νὰ εἴπωμεν εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τῆς διδασκαλίας ἡμῶν, ἡ δὲ θρησκεία μας εἶναι μωρία.

Ἐγὼ λοιπὸν σὲ θαυμάζω κατ' ἐξοχήν, διότι, ἐνῶ εἰς τὰ ἄλλα ἔγινες τόσον ἐπιμελῆς ἐρευνητῆς ὄλων τῶν πραγμάτων, ἡμᾶς ἀκούεις ἀμελέστερον. Διότι, ἂν σοῦ ἦτο δυνατόν, καὶ τὴν νύκτα δὲν θὰ ἐδίσταζες νὰ διέρχεσαι εἰς τὰς βιβλιοθήκας.

5 Ἐπειδὴ λοιπὸν ἀνέγνωσες πολλά, πῶς σοῦ ἐφάνησαν τὰ λεγόμενα ἀπὸ τὸν Ζήνωνα ἢ τὸν Διογένην καὶ τὸν Κλεάνθην, τὰ ὅποια περιέχουν τὰ βιβλία αὐτῶν, τὰ διδάσκοντα ἀνθρωποφαγίαν, νὰ τρώγονται οἱ πατέρες ἀπὸ τὰ τέκνα των καὶ ἂν κανεὶς δὲν ἤθελεν ἢ ἀπέρριπτε μέλος τῆς μυσαρᾶς τροφῆς, νὰ καταβροχθίζεται αὐτὸς ὁ μὴ φαγών⁶; Εὐρίσκεται μάλιστα καὶ μιὰ ἀθεωτέρα ἀπὸ αὐτὰ φωνή, ἡ τοῦ Διογένους, ὁ ὅποιος διδάσκει τὰ τέκνα νὰ ὀδηγοῦν τοὺς γονεῖς των εἰς θυσίαν καὶ νὰ τοὺς κατατρώγουν⁷. Μήπως δὲ καὶ ὁ ἱστοριογράφος Ἡρόδοτος δὲν ἔπλασε τὸν μῦθον ὅτι ὁ Καμβύσης, ἀφοῦ ἔσφαξε τὰ τέκνα τοῦ Ἀρπάγου καὶ τὰ ἔψησε, τὰ παρέθεσεν εἰς τὸν πατέρα πρὸς βορᾶν⁸; Προσέτι δὲ μυθολογεῖ ὅτι καὶ εἰς τοὺς Ἰνδοὺς οἱ πατέρες κατατρώγονται ἀπὸ τὰ τέκνα των⁹. Πόσον ἄθεος εἶναι ἡ διδασκαλία αὐτῶν οἱ ὅποιοι ἀνέγραψαν ἢ μᾶλλον ἐδίδαξαν τοιαῦτα, πόσον μεγάλη εἶναι ἡ ἀσέβεια καὶ ἀθεότης αὐτῶν, πόσον διεστραμμένη εἶναι ἡ διάνοια αὐτῶν οἱ ὅποιοι τόσον ἀκριβολόγως ἐφιλοσόφησαν καὶ ἐπηγγέλθησαν τὴν φιλοσοφίαν! Οἱ δογματίσαντες ταῦτα ἐγέμισαν τὸν κόσμον μὲ ἀσέβειαν.

6 Πράγματι ὡς πρὸς τὰς ἀθεμίτους πράξεις εἶναι σύμφωνοι

7. ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ ΛΑΕΡΤΙΟΥ, *Περὶ βίων φιλοσόφων* 6,73.

8. ΗΡΟΔΟΤΟΥ, *Ἱστορίαι* 1,119. Ὁ Θεόφιλος καὶ ἐδῶ παραθέτει ἀπὸ μνήμης. Ὁ φερόμενος ὡς διαπράξας τὸ ἀνοσιούργημα εἶναι ὁ Ἀστυάγης, ὄχι ὁ Καμβύσης, καὶ ἐπρόκειτο περὶ τοῦ μοναδικοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀρπάγου.

9. ΗΡΟΔΟΤΟΥ *Ἱστορίαι* 3,29. 3,70. 4,26.

κε τοῖς περὶ τὸν χορὸν τῆς φιλοσοφίας πεπλανημένοις. Καὶ
 πρῶτός γε Πλάτων, ὁ δοκῶν ἐν αὐτοῖς σεμνότερον πεφιλοσο-
 φηκέναι, διαρρήδην ἐν τῇ πέμπτῃ βίβλῳ τῶν Πολιτειῶν ἐπι-
 γραφομένη τῷ τρόπῳ τινὶ νομοθετεῖ χρῆν εἶναι κοινὰς ἀπάντων τὰς
 5 γυναῖκας, χρώμενος παραδείγματι τῷ Διὸς παιδὶ καὶ Κρητῶν
 νομοθέτῃ, ὅπως διὰ προφάσεως παιδοποιῖα πολλὴ γίνηται ἐκ
 τῶν τοιούτων, καὶ ὡς δῆθεν τοὺς λυπούμενους διὰ τοιούτων
 ὁμιλιῶν χρῆν παραμυθεῖσθαι. Ἐπίκουρος δὲ καὶ αὐτὸς σὺν τῷ
 ἀθεότητι διδάσκειν συμβουλεύει καὶ μητράσι καὶ ἀδελφαῖς
 10 συμμίγνυσθαι, καὶ πέρα τῶν νόμων τῶν τότε κωλύόντων. Ὁ
 γὰρ Σόλων καὶ περὶ τούτου σαφῶς ἐνομοθέτησεν, ὅπως ἐκ τοῦ
 γήμαντος οἱ παῖδες νομίμως γίνωνται, πρὸς τὸ μὴ ἐκ μοιχείας
 τοὺς γεννωμένους εἶναι, ἵνα μὴ τὸν οὐκ ὄντα πατέρα τιμήσῃ τις
 ὡς πατέρα, ἢ τὸν ὄντως πατέρα ἀτιμάσῃ τις, ἀγνοῶν ὡς μὴ πα-
 15 τέρα. Ὅποσα τε οἱ λοιποὶ νόμοι κωλύουσιν Ῥωμαίων τε καὶ
 Ἑλλήνων τὰ τοιαῦτα πράσσεισθαι.

Πρὸς τί οὖν Ἐπίκουρος καὶ οἱ Στωϊκοὶ δογματίζουσιν
 ἀδελφοκοιτίας καὶ ἀρρενοβασίας ἐπιτελεῖσθαι, ἐξ ὧν διδασκα-
 λιῶν μεστὰς βιβλιοθήκας πεποιήκασιν, εἰς τὸ ἐκ παίδων μαν-
 20 θάνειν τὴν ἄθεσμον κοινωνίαν; Καὶ τί μοι λοιπὸν κατατρίβεσθαι
 περὶ αὐτῶν, ὅπου γε καὶ περὶ τῶν θεῶν παρ' αὐτοῖς λεγομένων
 τὰ ὅμοια κατηγγέλκασιν;

7 Θεοὺς γὰρ φήσαντες εἶναι πάλιν εἰς οὐδὲν αὐτοὺς ἠγήσαντο.
 Οἱ μὲν γὰρ ἐξ ἀτόμων αὐτοὺς ἔφασαν συνεστάναι, οἱ δ' αὖ
 25 χωρεῖν εἰς ἀτόμους, καὶ μηδὲν πλεῖον ἀνθρώπων δύνασθαι τοὺς
 θεοὺς φασιν. Πλάτων δέ, θεοὺς εἰπὼν εἶναι ὑλικοὺς αὐτοὺς
 βούλεται συνιστᾶν. Πυθαγόρας δέ, τосαῦτα μοχθήσας περὶ
 θεῶν καὶ τὴν ἄνω κάτω πορείαν ποιησάμενος, ἔσχατον ὀρίζει

3 πέμπτη X πρώτη κώδ.

5 παιδὶ προστίθ. X παραλ. κώδ.

ὅλοι σχεδὸν οἱ κινούμενοι γύρω ἀπὸ τὸν χορὸν τῆς φιλοσοφίας. Καὶ πρῶτος ὁ Πλάτων, ὁ ὁποῖος μεταξὺ αὐτῶν θεωρεῖται ὁ σεμνότερον φιλοσοφήσας, εἰς τὸ πέμπτον βιβλίον τῆς πολιτείας νομοθετεῖ κατὰ τινα τρόπον νὰ εἶναι κοιναὶ αἱ γυναῖκες ὄλων¹⁰, χρησιμοποιοῦν ὡς παράδειγμα τὸν υἱὸν τοῦ Διὸς καὶ νομοθέτην τῶν Κρητῶν¹¹, μὲ τὴν πρόφασιν νὰ γίνεται πολυάριθμος παιδοποιῖα μὲ αὐτὰς τὰς μίξεις καὶ διὰ νὰ παρηγοροῦνται οἱ λυπημένοι μὲ τοιαύτας μίξεις¹². Ὁ δὲ Ἐπίκουρος μαζὶ μὲ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀθεΐας συμβουλεύει καὶ αὐτὸς νὰ ἐνώνωνται μὲ μητέρας καὶ ἀδελφὰς παρὰ τοὺς νόμους οἱ ὁποῖοι ἐμποδίζουν τοῦτο. Διότι ὁ Σόλων ἐνομοθέτησε σαφῶς καὶ περὶ τούτου, τὰ παιδιά νὰ γίνωνται νομίμως ἀπὸ τὸν συνάπτοντα γάμον, διὰ νὰ μὴ προέρχωνται ἐκ μοιχείας οἱ γεννώμενοι, οὕτως ὥστε νὰ μὴ τιμήση κανεὶς ὡς πατέρα ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι πατὴρ ἢ νὰ ἀτιμάση κανεὶς τὸν πραγματικὸν πατέρα ὡς μὴ πατέρα ἀπὸ ἄγνοιαν. Καὶ οἱ λοιποὶ νόμοι τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν Ἑλλήνων ἐμποδίζουν νὰ διαπράττωνται ταῦτα¹³.

Διατί λοιπὸν ὁ Ἐπίκουρος καὶ οἱ Στωϊκοὶ¹⁴ δογματίζουν νὰ τελοῦνται ἀδελφοκοιτίαι καὶ ἀρρενοβασίαι (διδασκαλῖαι περὶ τῶν ὁποίων ἔχουν γεμίσει ὀλοκλήρους βιβλιοθήκας), ὥστε νὰ μανθάνουν τὴν ἀθέμιτον ἐπιμιξίαν ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας; Καὶ τί χρειάζεται ἄλλωστε νὰ ἀσχολοῦμαι μὲ αὐτούς, ἀφοῦ ἔχουν διακηρύξει τὰ ὅμοια περὶ τῶν λεγομένων ἀπὸ αὐτοὺς θεῶν;

7 Διότι, ἐνῶ εἶπον ὅτι εἶναι θεοί, δὲν τοὺς ὑπελόγισαν καθόλου. Ἄλλοι εἶπον ὅτι συνίστανται ἐξ ἀτόμων, ἄλλοι πάλιν ἀντιθέτως ὅτι μεταβαίνουν εἰς ἄτομα καὶ λέγουν ὅτι οἱ θεοὶ δὲν ἔχουν καθόλου περισσοτέραν δύναμιν ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ δὲ Πλάτων, ἀφοῦ εἶπεν ὅτι ὑπάρχουν θεοί, θέλει νὰ εἶναι οὗτοι ὑλικοί. Ὁ δὲ Πυθαγόρας μοχθήσας τόσον πολὺ διὰ τὸ πρόβλη-

10. ΠΟΛΥΒΙΟΥ 5,7,457D.

11. Πρόκειται περὶ τοῦ Μίνωος.

12. ΠΟΛΥΒΙΟΥ 5,7,460B.

13. Βλ. ΣΕΞΤΟΥ ΕΜΠΕΡΙΚΟΥ, *Πυρρώνειοι Ὑποτυπώσεις* 3,24.

14. ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ ΛΑΕΡΤΙΟΥ, *Περὶ βίων φιλοσόφων* 7, 188.

φύσιν καὶ αὐτοματισμὸν εἶναι φησιν τῶν πάντων· θεοὺς ἀνθρώπων μηδὲν φροντίζειν. Ὅποσα τε Κλειτόμαχος ὁ Ἀκαδημαϊκὸς περὶ ἀθεότητος εἰσηγήσατο. Τί δ' οὐχὶ καὶ Κριτίας καὶ Πρωταγόρας ὁ Ἀβδηρίτης λέγων· «εἴτε γὰρ εἰσιν θεοί, οὐ δύναμαι περὶ 5 αὐτῶν λέγειν, οὔτε ὁποῖοί εἰσιν δηλῶσαι· πολλὰ γὰρ ἔστιν τὰ κωλύοντά με»; Τὰ γὰρ περὶ Εὐημέρου τοῦ ἀθεωτάτου περισσὸν ἡμῖν καὶ λέγειν. Πολλὰ γὰρ περὶ θεῶν τολμήσας φθέγγασθαι ἔσχατον καὶ τὸ ἐξόλου μὴ εἶναι θεοὺς, ἀλλὰ τὰ πάντα αὐτοματισμῶ διοικεῖσθαι βούλεται. Πλάτων δέ, ὁ τοσαῦτα εἰπὼν περὶ 10 μοναρχίας Θεοῦ καὶ ψυχῆς ἀνθρώπου, φάσκων ἀθάνατον εἶναι τὴν ψυχὴν, οὐκ αὐτὸς ὕστερον εὐρίσκεται ἐναντία ἑαυτῶ λέγων, τὰς μὲν ψυχὰς μετέρχεσθαι εἰς ἑτέρους ἀνθρώπους, ἐνίων δὲ καὶ εἰς ἄλογα ζῶα χωρεῖν; Πῶς οὐ δεινὸν καὶ ἀθέμιτον δόγμα αὐτοῦ τοῖς γε νοῦν ἔχουσι φανήσεται, ἵνα ὁ ποτε ἄνθρωπος πάλιν 15 ἔσται λύκος ἢ κύων ἢ ὄνος ἢ ἄλλο τι ἄλογον κτῆνος; Τούτῳ ἀκόλουθα καὶ Πυθαγόρας εὐρίσκεται φλυαρῶν, πρὸς τῷ καὶ πρόνοιαν ἐκκόπτειν.

Τίνι οὖν αὐτῶν πιστεύσωμεν, Φιλήμονι τῷ κωμικῷ, λέγοντι·

20 «Οἱ γὰρ Θεὸν σέβοντες ἐλπίδας καλὰς ἔχουσιν εἰς σωτηρίαν»,

ἢ οἷς προειρήκαμεν Εὐημέρω καὶ Ἐπικούρω καὶ Πρωταγόρα καὶ τοῖς λοιποῖς ἀρνούμενοις εἶναι θεοσέβειαν καὶ πρόνοιαν ἀναιροῦσιν;

25 Περὶ μὲν οὖν Θεοῦ καὶ προνοίας Ἀρίστων ἔφη·

«Θάρσει, βοηθεῖν πᾶσι μὲν τοῖς ἀξίοις

μα τῶν θεῶν καὶ ἐξετάσας τοῦτο ἀπὸ πάσης πλευρᾶς, εἰς τὸ τέλος ὀρίζει ὅτι τὰ πάντα προέρχονται ἐκ φύσεως καὶ αὐτομάτως καὶ ὅτι οἱ θεοὶ δὲν φροντίζουν καθόλου διὰ τοὺς ἀνθρώπους. Πόσα δὲν ἐδίδαξε περὶ ἀθεότητος ὁ Κλειτόμαχος ὁ Ἀκαδημαϊκός¹⁵; Τί δὲν εἶπεν ὁ Κριτίας¹⁶ καὶ ὁ Πρωταγόρας ὁ Ἀβδηρίτης¹⁷; «Ἐὰν ὑπάρχουν θεοί, δὲν δύναμαι νὰ εἶπω περὶ αὐτῶν οὔτε νὰ δηλώσω ποῖοι εἶναι· διότι πολλὰ μὲ ἐμποδίζουν». Περιττὸν εἶναι νὰ εἶπω τὰ περὶ τοῦ ἀθεωτάτου Εὐήμερου, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ ἐτόλμησε νὰ εἶπη πολλὰ περὶ θεῶν, εἰς τὸ τέλος θέλει νὰ μὴ ὑπάρχουν καθόλου θεοί, ἀλλὰ τὰ πάντα νὰ κυβερνῶνται αὐτομάτως. Ὁ δὲ Πλάτων, ὁ τόσον πολλὰ εἰπὼν περὶ μοναρχίας Θεοῦ καὶ ψυχῆς ἀνθρώπου, λέγων ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατος, δὲν ἀντιφάσκει τάχα ὁ ἴδιος εἰς ἑαυτὸν λέγων ὅτι αἱ μὲν ψυχαὶ μεταβαίνουν εἰς ἄλλους ἀνθρώπους, μερικῶν δὲ πηγαίνουν καὶ εἰς ἄλογα ζῶα¹⁸; Πῶς δὲν θὰ φανῆ εἰς ὄσους τουλάχιστον ἔχουν νοῦν ὡς δεινὸν καὶ ἀθέμιτον δόγμα, τὸ ὅτι ὁ ἄλλοτε ἀνθρωπος θὰ γίνῃ πάλιν λύκος ἢ κύων ἢ ὄνος ἢ κάποιον ἄλλο ἄλογον κτῆνος; Σύμφωνα μὲ αὐτὸν εὐρίσκεται νὰ φλυαρῆ καὶ ὁ Πυθαγόρας, πέραν τοῦ ὅτι ἀπορρίπτει καὶ τὴν πρόνοιαν.

Εἰς ποῖον λοιπὸν ἐξ αὐτῶν νὰ πιστεύσωμεν; εἰς τὸν κωμικὸν Φιλήμονα λέγοντα,

«διότι οἱ λατρεύοντες τὸν Θεὸν καλὰς ἐλπίδας ἔχουν πρὸς σωτηρίαν»¹⁹,

ἢ εἰς τοὺς προαναφερθέντας Εὐήμερον, Ἐπίκουρον, Πρωταγόραν καὶ τοὺς λοιποὺς ἀρνούμενους τὴν θεοσέβειαν καὶ ἀπορρίπτοντας τὴν πρόνοιαν;

Περὶ τοῦ Θεοῦ λοιπὸν καὶ τῆς προνοίας εἶπεν ὁ Ἀρίστων·

«Θάρρος, διότι ὁ Θεὸς συνηθίζει νὰ βοηθῆ

15. ΣΕΞΤΟΥ ΕΜΠΕΡΙΚΟΥ, *Πρὸς Μαθηματικούς* 8,8.

16. ΣΕΞΤΟΥ ΕΜΠΕΡΙΚΟΥ, *Πρὸς Μαθηματικούς* 9,54.

17. ΣΕΞΤΟΥ ΕΜΠΕΡΙΚΟΥ, *Πρὸς Μαθηματικούς* 9,56.

18. *Φαῖδρος* 248 D.

19. ΜΕΙΝΕΚΕ, *Fragmenta Comicorum Graecorum* 4, σ.60.

εἶωθεν ὁ Θεός, τοῖς δὲ τοιούτοις σφόδρα.
 Εἰ μὴ παρέσται προεδρία τις κειμένη
 τοῖς ζῶσιν ὡς δεῖ, τί πλέον ἐστὶν εὐσεβεῖν;
 Εἴη γὰρ οὕτως· ἀλλὰ καὶ λίαν ὀρῶ
 5 τοὺς εὐσεβῶς μὲν ἐλομένους διεξάγειν
 πράττοντας ἀτόπως, τοὺς δὲ μηδὲν ἕτερον ἢ
 τὸ λυσιτελὲς τὸ κατ' αὐτοὺς μόνον,
 ἐντιμοτέραν ἔχοντας ἡμῶν διάθεσιν.
 Ἐπὶ τοῦ παρόντος· ἀλλὰ δεῖ πόρρω βλέπειν
 10 καὶ τὴν ἀπάντων ἀναμένειν καταστροφὴν.
 Οὐχ ὄν τρόπον γὰρ παρ' ἐνίοις ἰσχυρὴ τις
 δόξα κακοήθης τῷ βίῳ τ' ἀνωφελής,
 φορὰ τις ἔστ' αὐτόματος, ἧ βραβεύεται
 ὡς ἔτυχε· ταῦτα γὰρ πάντα κρίνουσιν ἔχειν
 15 ἐφόδια πρὸς τὸν ἴδιον οἱ φαῦλοι τρόπον.
 Ἔστιν δὲ καὶ τοῖς ζῶσιν ὀσίως προεδρία,
 καὶ τοῖς πονηροῖς ὡς προσῆκ' ἐπιτιμία·
 χωρὶς προνοίας γίνεται γὰρ οὐδὲ ἓν».

Ὅποσα τε καὶ ἄλλοι καὶ σχεδὸν γε οἱ πλείους εἶπον περὶ
 20 Θεοῦ καὶ προνοίας, ὁρᾶν ἐστὶν πῶς ἀνακόλουθα ἀλλήλοις ἔφα-
 σαν· οἱ μὲν γὰρ τὸ ἐξόλου Θεὸν καὶ πρόνοιαν εἶναι ἀνεῖλον, οἱ δ'
 αὖ συνέστησαν Θεὸν καὶ πάντα προνοία διοικεῖσθαι ὡμολόγη-
 σαν. Τὸν οὖν συνετὸν ἀκροατὴν καὶ ἀναγινώσκοντα προσέχειν
 ἀκριβῶς τοῖς λεγομένοις δεῖ, καθὼς καὶ ὁ Σιμύλος ἔφη·
 25 «Κοινῶς ποιητὰς ἔθος ἐστὶν καλεῖν,
 καὶ τοὺς περιττοὺς τῇ φύσει καὶ τοὺς καλοὺς·
 ἔδει δὲ κρίνειν».

ἄλλους τοὺς ἀξίους, τοὺς δὲ σπουδαιότερους δυνατά.
Ἐὰν δὲν θὰ ἀπόκειται κάποιον προνόμιον
εἰς τοὺς ζῶντας ὅπως πρέπει, διατί νὰ εὐσεβοῦν ἐπι-
μελέστερον;

Ἄς εἶναι οὕτως, ἀλλ' ἐγὼ βλέπω πολὺ
ὅτι οἱ προτιμήσαντες νὰ ζοῦν εὐσεβῶς
δυστυχοῦν, ἐνῶ οἱ προτιμήσαντες νὰ μὴ πράττουν
τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ συμφέρον των μόνον
διάγουν λαμπρότερα ἀπὸ ἡμᾶς.

Τοῦτο εἶναι προσωρινόν, πρέπει δὲ νὰ βλέπωμεν μα-
κράν

καὶ νὰ ἀναμένωμεν τὴν καταστροφὴν τῶν πάντων.
Διότι δὲν ἐπικρατεῖ, συμφώνως μὲ τὴν κακοήθη
καὶ ἀνωφελεῖ εἰς τὸν βίον δοξασίαν τὴν ὁποίαν
ἔχουν μερικοί,

αὐτόματος κίνησις κατὰ τὴν ὁποίαν παρέχεται
ἢ βράβευσις τυχαίως. Οἱ φαῦλοι πιστεύουν ὅτι ἔχουν
ἴσα αὐτὰ τὰ ἐφόδια διὰ τὴν διαγωγὴν των.

Ὑπάρχουν ὅμως προνόμια διὰ τοὺς ζῶντας ὁσίως
καὶ ἐπιτίμια διὰ τοὺς πονηροὺς, ὅπως ἀρμόζει.

Διότι χωρὶς πρόνοιαν τίποτε δὲν γίνεται»²⁰.

Καὶ ὅσα εἶπον οἱ ἄλλοι, καὶ σχεδὸν οἱ πλεῖστοι, περὶ
Θεοῦ καὶ προνοίας, εἶναι δυνατὸν νὰ ἴδῃς πόσον ἀνακόλουθα
εἶναι μεταξύ των· διότι ἄλλοι μὲν ἀνήρεσαν τὴν καθόλου ἀνυ-
παρξίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς προνοίας, ἄλλοι δὲ ἀντιθέτως παρε-
δέχθησαν τὸν Θεὸν καὶ ὠμολόγησαν ὅτι τὰ πάντα διοικοῦνται
ὑπὸ τῆς προνοίας. Ὁ συνετὸς ἀκροατὴς λοιπὸν καὶ ἀναγνώστης
πρέπει νὰ προσέχη ἀκριβῶς εἰς τὰ λεγόμενα, καθὼς εἶπε καὶ ὁ
Σιμύλος.

«Συνηθίζομεν νὰ καλῶμεν γενικῶς ποιητὰς
καὶ τοὺς κακοὺς κατὰ τὴν φύσιν καὶ τοὺς καλοὺς·
πρέπει ὅμως νὰ τοὺς διακρίνωμεν»²¹.

21. MEINEKE, ἔργ. μν. 2,1. σ. XIII–XIV.

Καθάπερ καὶ ὁ Φιλήμων·

«Χαλεπὸν ἀκροατῆς ἀσύνητος καθήμενος·
ὑπὸ γὰρ ἀνοίας οὐχ ἑαυτὸν μέμφεται».

Χρῆ οὖν προσέχειν καὶ νοεῖν τὰ λεγόμενα κριτικῶς ἐξετά-
ζοντα τὰ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν λοιπῶν ποιητῶν εἰρημέ-
να.

8 Ἄρνούμενοι γὰρ θεοὺς εἶναι πάλιν ὁμολογοῦσιν αὐτοί, καὶ
τούτους πράξεις ἀθέσμους ἐπιτελεῖν ἔφασαν. Καὶ πρώτου γε τοῦ
Διὸς οἱ ποιηταὶ εὐφρονότερον ἄδουσιν τὰς χαλεπὰς πράξεις.
10 Χρύσιππος δέ, ὁ πολλὰ φλυαρήσας, πῶς οὐχὶ εὐρίσκεται σημαί-
νων τὴν Ἥραν στόματι μιαρῶ συγγίνεσθαι τῷ Διῖ; Τί γάρ μοι
καταλέγειν τὰς ἀσελγείας τῆς μητρὸς θεῶν λεγομένης, ἢ Διὸς
τοῦ Λατεαρίου διψῶντος αἵματος ἀνθρωπέου, ἢ Ἄττου τοῦ
ἀποκοπτομένου, ἢ ὅτι ὁ Ζεὺς ὁ καλούμενος Τραγωδός, κατα-
15 καύσας τὴν ἑαυτοῦ χεῖρα, ὡς φασιν, νῦν παρὰ Ρωμαίοις θεὸς τι-
μᾶται; Σιγῶ τὰ Ἀντινόου τεμένη καὶ τὰ τῶν λοιπῶν καλουμέ-
νων θεῶν. Καὶ γὰρ ἱστορούμενα τοῖς συνετοῖς καταγέλωτα φέ-
ρει.

Ἦτοι οὖν περὶ ἀθεότητος αὐτοὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων δογμάτων
20 ἐλέγχονται οἱ τὰ τοιαῦτα φιλοσοφήσαντες, ἢ καὶ περὶ πολυμι-
ξίας καὶ ἀθέσμου κοινωνίας· ἔτι μὴν καὶ ἀνθρωποβορία παρ'
αὐτοῖς εὐρίσκεται δι' ὧν συνέγραψαν γραφῶν, καὶ πρώτους γε
οὖς τετιμήκασιν θεοὺς ταῦτα πεπραχότας ἀναγράφουσιν.

ΥΠΕΡΟΧΗ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

9 Ἡμεῖς δὲ καὶ Θεὸν ὁμολογοῦμεν, ἀλλ' ἓνα, τὸν κτίστην καὶ

1 καθάπερ Π καθάπερ ἐξ οὗ τινι ΜΒ

14 κατακαύσας Οἰκο κατακλύσας κώδ.

Καθὼς εἶπε καὶ ὁ Φιλῆμων·

«Ἀβάστακτον πρᾶγμα εἶναι νὰ παρακολουθῆ ἀσύνε-
τος ἀκροατής·
διότι λόγῳ τῆς μωρίας του δὲν κατηγορεῖ ἑαυτόν»²².

Πρέπει λοιπὸν νὰ προσέχη κανεὶς καὶ νὰ κατανοῆ τὰ λεγόμενα, ἐξετάζων κριτικῶς τὰ ἐξαγγελλόμενα ὑπὸ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ἄλλων ποιητῶν.

8 Διότι, ἐνῶ ἀρνοῦνται ὅτι ὑπάρχουν θεοί, πάλιν τοὺς παραδέχονται οἱ ἴδιοι, καὶ λέγουν ὅτι οὗτοι τελοῦν πράξεις ἀθεμίτους. Καὶ πρώτου τοῦ Διὸς ὑμνοῦν δυνατώτερον τὰς τρομερὰς πράξεις οἱ ποιηταί. Ὁ δὲ Χρύσιππος ὁ πολλὰ φλυαρήσας, δὲν γνωστοποιεῖ ὅτι ἡ Ἥρα συνῆλθε μετὰ τοῦ Διὸς μὲ τὸ μιαρὸν στόμα; Τί χρειάζεται νὰ ἀπαριθμῶ τὰς ἀσελγείας τῆς λεγομένης μητρὸς τῶν θεῶν ἢ τοῦ Διὸς τοῦ Λατεαρίου τοῦ διψῶντος ἀπὸ ἀνθρώπινον αἷμα ἢ τοῦ εὐνουχιζομένου Ἄττιος; Ἡ ὅτι ὁ Ζεὺς ὁ καλούμενος τραγωδός, κατακαύσας τὴν χεῖρα του, ὅπως λέγουν, τῶρα τιμᾶται ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους ὡς Θεός; Ἀποσιωπῶ τὰ ἁγιαστήρια τοῦ Ἀντινόου²³ καὶ τὰ τῶν ἄλλων καλουμένων θεῶν. Διότι ἱστορούμενα εἰς τοὺς συνετοὺς φέρουν γέλωτα.

Λοιπὸν οἱ ὀπαδοὶ τοιούτων φιλοσοφιῶν ἀποδεικνύονται ἀπὸ τὰ δόγματά των ὅτι διδάσκουν ἢ ἀθεΐαν ἢ πολυμιξίαν καὶ ἀθεμίτους μίξεις. Προσέτι δὲ εἰς τὰ συγγράμματά των ἀπαντᾶται καὶ ἀνθρωποφαγία, πρώτους δὲ ἀναγράφουν ὡς διαπράξαντας ταύτην τοὺς θεοὺς τοὺς ὁποίους τιμοῦν.

ΥΠΕΡΟΧΗ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

9 Ἡμεῖς δὲ ὁμολογοῦμεν καὶ Θεόν, ἀλλὰ πάντως ἓνα, τὸν

22. KOCH, *Comicorum Graecorum Fragmenta* 143, τ.2, σ. 522.

23. Ὅλοι σχεδὸν οἱ Ἀπολογηταὶ ἐπικαλοῦνται τὴν λατρείαν τοῦ Ἀντινόου, ἑρμμένου τοῦ Ἀδριανοῦ. Φαίνεται ὅτι εἰς τὰ τεμένη αὐτοῦ διεπράττοντο ὄργια.

ποιητὴν καὶ δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παντὸς κόσμου, καὶ προνοία τὰ πάντα διοικεῖσθαι ἐπιστάμεθα, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ μόνου, καὶ νόμον ἅγιον μεμαθήκαμεν, ἀλλὰ νομοθέτην ἔχομεν τὸν ὄντως Θεόν, ὃς καὶ διδάσκει ἡμᾶς δικαιοπραγεῖν καὶ εὐσεβεῖν καὶ κα-
5 λοποιεῖν.

Καὶ περὶ μὲν εὐσεβείας λέγει· «οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ. Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδωλον οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω ἢ ὅσα ἐν τῇ γῆ κάτω ἢ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς. Οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐδὲ μὴ
10 λατρεύσεις αὐτοῖς· ἐγὼ γάρ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου». Περὶ δὲ τοῦ καλοποιεῖν ἔφη· «τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ ἵνα μακροχρόνιος ἔσῃ ἐπὶ τῆς γῆς, ἧς ἐγὼ δίδωμί σοι Κύριος ὁ Θεός». Ἔτι περὶ δικαιοσύνης· «οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ τοῦ
15 πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῆ, οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου, οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν οἰκίαν αὐτοῦ οὐδὲ τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ οὐδὲ τὸν παῖδα αὐτοῦ οὐδὲ τὴν παιδίσκην αὐτοῦ οὐδὲ τοῦ βοῦς αὐτοῦ οὐδὲ τοῦ ὑπόζυγιου αὐτοῦ οὐδὲ παντὸς κτήνους αὐτοῦ, οὔτε ὅσα ἐστὶν τῷ πλησίον σου». «Οὐ διαστρέψεις κριμα
20 πένητος ἐν κρίσει αὐτοῦ, ἀπὸ παντὸς ῥήματος ἀδίκου διαποστήσει, ἀθῶον καὶ δίκαιον οὐκ ἀποκτενεῖς, οὐ δικαιώσεις τὸν ἀσεβῆ καὶ δῶρα οὐ λήψη· τὰ γὰρ δῶρα ἀποτυφλοῖ ὀφθαλμοὺς βλέπόντων καὶ λυμαίνεται ῥήματα δίκαια».

Τούτου μὲν οὖν τοῦ θείου νόμου διάκονος γεγένηται
25 Μωϋσῆς, ὁ καὶ θεράπων τοῦ Θεοῦ, παντὶ μὲν τῷ κόσμῳ, παντελῶς δὲ τοῖς Ἑβραίοις, τοῖς καὶ Ἰουδαίοις καλουμένοις, οὓς κατεδουλώσατο ἀρχῆθεν βασιλεὺς Αἰγύπτου, τυγχάνοντας σπέρμα δίκαιον ἀνδρῶν θεοσεβῶν καὶ ὁσίων, Ἀβραὰμ καὶ

24. Ἐξ. 20,3-5.

25. Ἐξ. 20,12.

26. Ἐξ. 20,13-17.

κτίστην καὶ ποιητὴν καὶ δημιουργὸν τοῦ σύμπαντος τούτου κόσμου, καὶ γνωρίζομεν ὅτι τὰ πάντα διοικοῦνται κατὰ πρόνοιαν, ἀλλὰ μόνον ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐδιδάχθημεν ἅγιον νόμον, ἀλλὰ νομοθέτην ἔχομεν τὸν ὄντως Θεόν, ὁ ὁποῖος καὶ διδάσκει ἡμᾶς νὰ δικαιοπραγῶμεν, νὰ εὐσεβῶμεν, νὰ καλοποιῶμεν.

Καὶ περὶ μὲν τῆς εὐσεβείας λέγει· «δὲν θὰ ὑπάρξουν ἄλλοι θεοὶ πλὴν ἐμοῦ. Δὲν θὰ κατασκευάσης διὰ τὸν ἑαυτὸν σου εἶδωλον οὔτε ὁμοίωμα ὁποιοῦδήποτε πράγματος ἀπὸ ὅσα εὐρίσκονται ἄνω εἰς τὸν οὐρανὸν ἢ κάτω εἰς τὴν γῆν ἢ εἰς τὰ ὕδατα ὑποκάτω τῆς γῆς. Δὲν θὰ προσκυνήσης αὐτὰ οὔτε θὰ λατρεύσης αὐτά· διότι ἐγὼ εἶμαι Κύριος ὁ Θεός σου»²⁴. Περὶ δὲ τῆς ἀγαθοποιΐας εἶπεν· «τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, διὰ νὰ εὐημερῆς καὶ νὰ εἶσαι μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς, τὴν ὁποίαν σου δίδω ἐγὼ, ὁ Κύριος ὁ Θεός σου»²⁵. Ἐπίσης περὶ τῆς δικαιοσύνης· «δὲν θὰ μοιχεύσης, δὲν θὰ φονεύσης, δὲν θὰ κλέψεις, δὲν θὰ ψευδομαρτυρήσης κατὰ τοῦ πλησίον σου ψευδῆ μαρτυρίαν, δὲν θὰ ἐπιθυμήσης τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου, δὲν θὰ ἐπιθυμήσης τὴν οἰκίαν αὐτοῦ οὔτε τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ οὔτε τὸν ὑπηρέτην αὐτοῦ οὔτε τὴν ὑπηρέτριαν αὐτοῦ οὔτε τὸν βοῦν αὐτοῦ οὔτε τὸ ὑποζύγιον αὐτοῦ οὔτε ὁποιοῦδήποτε ζῶον αὐτοῦ, οὔτε ὅσα ἀνήκουν εἰς τὸν πλησίον σου»²⁶. «Δὲν θὰ διαστρέψης τὸ δίκαιον τοῦ πτωχοῦ κατὰ τὴν κρίσιν του, θὰ ἀπόσχης ἀπὸ πάντα ἄδικον λόγον, δὲν θὰ φονεύσης ἀθῶον καὶ δίκαιον, δὲν θὰ δικαιώσης τὸν ἀσεβῆ καὶ δὲν θὰ λάβης δῶρα· διότι τὰ δῶρα τυφλώνουν ὀφθαλμοὺς τῶν βλεπόντων καὶ λυμαίνονται λόγους δικαίου»²⁷.

Τοῦ θείου τούτου νόμου λοιπὸν διάκονος ἔγινεν ὁ Μωϋσῆς, ὁ ὑπηρέτης ἐπίσης τοῦ Θεοῦ, δι' ὅλον μὲν τὸν κόσμον, κυρίως ὅμως διὰ τοὺς Ἑβραίους τοὺς καλουμένους καὶ Ἰουδαίους, τοὺς ὁποίους ἀρχικῶς ὑπεδούλωσεν ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, ἐνῶ ἦσαν δίκαιοι ἀπόγονοι θεοσεβῶν καὶ ὁσίων ἀνδρῶν, τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰακώβ. Ὁ Θεὸς ἐνθυμηθεὶς αὐτοὺς

27. Ἐξ. 23,6-8.

Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ· ὧν ὁ Θεὸς μνησθεὶς καὶ ποιήσας θαυμάσια καὶ τέρατα διὰ Μωσέως παράδοξα ἐρρύσατο αὐτοὺς καὶ ἐξήγαγεν ἐκ τῆς Αἰγύπτου, ἀγαγὼν αὐτοὺς διὰ τῆς ἐρήμου καλουμένης· οὗς καὶ ἀπεκατέστησεν εἰς τὴν Χαναναίαν γῆν, μετέπειτα
5 δὲ Ἰουδαίαν ἐπικληθεῖσαν, καὶ νόμον παρέθετο καὶ ἐδίδαξεν αὐτοὺς ταῦτα. Τοῦ μὲν οὖν νόμου μεγάλου καὶ θαυμασίου πρὸς πᾶσαν δικαιοσύνην ὑπάρχοντος δέκα κεφάλαια, ἃ προειρήκαμεν, τοιαῦτά ἐστιν.

10 Ἐπειδὴ οὖν προσήλυτοι ἐγενήθησαν ἐν γῆ Αἰγύπτῳ ὄντες
10 τὸ γένος Ἑβραῖοι ἀπὸ γῆς τῆς Χαλδαϊκῆς (κατ' ἐκεῖνο καιροῦ λιμοῦ γενομένης ἀνάγκην ἔσχον μετελθεῖν εἰς Αἴγυπτον σιτίων ἐκεῖ πιπρασκομένων, ἔνθα καὶ χρόνῳ παρώκησαν· ταῦτα δὲ αὐτοῖς συνέβη κατὰ προαναφώνησιν Θεοῦ), παροικήσαντες οὖν ἐν Αἰγύπτῳ ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ τριάκοντα, ἐν τῷ τὸν Μω-
15 σῆν μέλλειν ἐξάγειν αὐτοὺς εἰς τὴν ἔρημον ὁ Θεὸς ἐδίδαξεν αὐτοὺς διὰ τοῦ νόμου λέγων· «προσήλυτον οὐ θλίψετε· ὑμεῖς γὰρ οἴδατε τὴν ψυχὴν τοῦ προσηγλύτου· αὐτοὶ γὰρ προσήλυτοι ἦτε ἐν τῇ γῆ Αἰγύπτῳ».

11 Τὸν μὲν οὖν νόμον, τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδομένον αὐτοῖς, ἐν
20 τῷ παραβῆναι τὸν λαὸν ἀγαθὸς ὧν καὶ οἰκτίρμων ὁ Θεός, μὴ βουλόμενος διαφθεῖραι αὐτούς, πρὸς τῷ δεδωκέναι τὸν νόμον ὕστερον καὶ προφήτας ἐξέπεμψεν αὐτοῖς ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, πρὸς τὸ διδάσκειν καὶ ἀναμιμνήσκειν τὰ τοῦ νόμου αὐτοὺς καὶ ἐπιστρέφειν εἰς μετάνοιαν τοῦ μηκέτι ἀμαρτάνειν. Εἰ δὲ ἐπι-
25 μένοιεν ταῖς φαύλαις πράξεσιν, προανεφώνησαν ὑποχειρίους αὐτοὺς παραδοθῆναι πάσαις ταῖς βασιλείαις τῆς γῆς· καὶ ὅτι ταῦτα αὐτοῖς ἤδη ἀπέβη φανερόν μὲν ἐστιν.

Περὶ μὲν οὖν τῆς μετανοίας Ἡσαΐας ὁ προφήτης κοινῶς μὲν πρὸς πάντας, διαρρήδην δὲ πρὸς τὸν λαὸν λέγει· «ζητήσατε
30 τὸν Κύριον, καὶ ἐν τῷ εὕρισκειν αὐτὸν ἐπικαλέσασθε· ἡνίκα δ'

καὶ πραγματοποιήσας παράδοξα θαύματα καὶ τέρατα διὰ τοῦ Μωϋσέως τοὺς ἠλευθέρωσε καὶ τοὺς ἐξήγαγεν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον, ὀδηγήσας αὐτοὺς διὰ τῆς λεγομένης ἐρήμου. Τούτους ἀποκατέστησεν εἰς τὴν Χαναναίαν γῆν, ἔπειτα δὲ εἰς τὴν ὀνομασθεῖσαν Ἰουδαίαν καὶ παρέδωσεν εἰς αὐτοὺς νόμον καὶ τοὺς ἐδίδαξε ταῦτα. Τοῦ νόμου λοιπὸν, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε μέγας καὶ θαυμάσιος, ἀνεφέρετο δὲ εἰς ὀλόκληρον τὸ δίκαιον, δέκα κεφάλαια εἶναι αὐτὰ τὰ ὁποῖα προεμνημονεύσαμεν.

10 Ἐνῶ λοιπὸν εἰς τὴν Αἴγυπτον ἦσαν πάροιχοι, ἐφ' ὅσον κατὰ τὸ γένος ἦσαν Ἑβραῖοι ἀπὸ τὴν Χαλδαίαν (ἠναγκάσθησαν λόγῳ ἐπισυμβάντος λιμοῦ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν νὰ μετοικήσουν εἰς τὴν Αἴγυπτον ὅπου ἐπωλοῦντο τροφίμα, ἐκεῖ δὲ ἐξῆσαν ἐπὶ μακρόν· συνέβησαν δὲ εἰς αὐτοὺς ταῦτα κατὰ πρόρρησιν τοῦ Θεοῦ)· παροικήσαντες λοιπὸν εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐπὶ τετρακόσια τριάκοντα ἔτη, ὅταν ἐπρόκειτο ὁ Μωϋσῆς νὰ ἐξαγάγῃ αὐτοὺς εἰς τὴν ἔρημον, ὁ Θεὸς ἐδίδαξεν αὐτοὺς διὰ τοῦ νόμου ὡς ἐξῆς· «δὲν θὰ πιέσετε ξένον πάροικον· διότι σεῖς γνωρίζετε τὴν ψυχὴν τοῦ παροίκου, ἐφ' ὅσον ὑπήρξατε προσήλυτοι εἰς τὴν γῆν τῆς Αἰγύπτου»²⁸.

11 Ὅταν λοιπὸν ὁ λαὸς παρέβη τὸν δοθέντα εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ νόμον, ὁ Θεὸς ὡς ἀγαθὸς καὶ οἰκτίρμων, μὴ θέλων νὰ τοὺς καταστρέψῃ, πέραν τῆς παραδόσεως τοῦ νόμου ἔπειτα ἀπέστειλε καὶ προφήτας ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, διὰ νὰ διδάσκουν καὶ ὑπενθυμίζουν αὐτοὺς τὰς διατάξεις τοῦ νόμου, ὥστε νὰ ἐπιστρέψουν εἰς μετάνοιαν καὶ νὰ μὴ ἀμαρτάνουν πλέον²⁹. Προανήγγειλαν δὲ οὗτοι ὅτι, ἂν ἐπιμένουν εἰς τὰς φαύλας πράξεις, θὰ παραδοθοῦν ὑπόδουλοι εἰς ὅλας τὰς βασιλείας τῆς γῆς· καὶ ὅτι ταῦτα συνέβησαν εἰς αὐτοὺς εἶναι πλέον φανερόν.

Περὶ τῆς μετανοίας λοιπὸν ὁ προφήτης Ἡσαΐας, γενικῶς πρὸς ὄλους, ἀλλὰ ἰδιαιτέρως πρὸς τὸν λαόν, λέγει· «ζητήσατε τὸν Κύριον, καὶ ὅταν τὸν εὑρετε ἐπικαλεσθῆτε αὐτόν· ὅταν δὲ

29. Βλ. Δευτ. 18,15-19.

ἂν ἐγγίξῃ ὑμῖν, ἀπολιπέτω ὁ ἀσεβὴς τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, καὶ ἀνὴρ ἄνομος τὰς βουλὰς αὐτοῦ, καὶ ἐπιστραφήτω ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ, καὶ ἐλεηθήσεται, ὅτι ἐπὶ πολὺ ἀφήσει τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν». Καὶ ἕτερος προφήτης Ἐζεκιήλ φησὶν· «ἐὰν ἀποστραφῇ
5 ὁ ἄνομος ἀπὸ πασῶν τῶν ἀνομιῶν ὧν ἐποίησε καὶ φυλάξῃ τὰς ἐντολάς μου καὶ ποιήσῃ τὰ δικαιώματά μου, ζωῆ ζήσεται καὶ οὐ μὴ ἀποθάνῃ· πᾶσαι αἱ ἀδικίαι αὐτοῦ ὡς ἐποίησεν οὐ μὴ μνησθῶσιν, ἀλλὰ τῇ δικαιοσύνῃ ἣ ἐποίησε ζήσεται, ὅτι οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἀνόμου, λέγει Κύριος, ὡς ἐπιστρέψαι
10 ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς πονηραῖς καὶ ζῆν αὐτόν». Πάλιν ὁ Ἡσαΐας· «ἐπιστράφητε οἱ τὴν βαθεΐαν βουλήν βουλευόμενοι καὶ ἄνομον, ἵνα σωθῆσεσθε». Καὶ ἕτερος, Ἱερεμίας· «ἐπιστράφητε ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν ὑμῶν, ὡς ὁ τρυγῶν ἐπὶ τὸν κάρτελλον αὐτοῦ, καὶ ἐλεηθήσεσθε».

15 Πολλὰ μὲν οὖν μᾶλλον δὲ ἀναρίθμητά ἐστὶν τὰ ἐν ταῖς ἀγίαις γραφαῖς εἰρημένα περὶ μετανοίας, αἰεὶ τοῦ Θεοῦ βουλομένου ἐπιστρέφειν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ πασῶν τῶν ἀμαρτιῶν.

12 Ἔτι μὲν καὶ περὶ δικαιοσύνης, ἧς ὁ νόμος εἶρηκεν, ἀκόλουθα εὐρίσκεται καὶ τὰ τῶν προφητῶν καὶ τῶν εὐαγγελίων ἔχειν, διὰ τὸ τοὺς πάντας πνευματοφόρους ἐνὶ Πνεύματι Θεοῦ λελαληκέναι.

Ὁ γοῦν Ἡσαΐας οὕτως ἔφη· «ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, μάθετε καλὸν ποιεῖν, ἐκζητήσατε κρίσιν, ρύ-
25 σασθε ἀδικούμενον, κρίνατε ὄρφανῶ, καὶ δικαιώσατε χήραν».

Ἔτι ὁ αὐτός· «διάλυε», φησὶν, «πάντα σύνδεσμον ἀδικίας, λύε σταγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων, ἀπόστειλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει, καὶ πᾶσαν συγγραφὴν ἄδικον διάσπα, διάθρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου, καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἰσάγαγε εἰς τὸν οἶ-

30. Ἡσ. 55,6–8.

31. Ἱεζ. 18,21–23.

πλησιάση εἰς σᾶς, ἃς ἐγκαταλείψη ὁ ἀσεβὴς τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ καὶ ὁ παράνομος ἀνὴρ τὰς βουλάς αὐτοῦ καὶ ἃς ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ, καὶ θὰ ἐλεηθῆ, διότι θὰ συγχωρήσῃ πλήρως τὰς ἁμαρτίας σας»³⁰. Καὶ ἄλλος προφήτης, ὁ Ἰεζεκιήλ, λέγει· «ἐὰν ὁ παράνομος ἀποστραφῆ ἀπὸ ὅλας τὰς ἀνομίας τὰς ὁποίας διέπραξε καὶ φυλάξῃ τὰς ἐντολάς μου καὶ ἐφαρμόσῃ τὰς διατάξεις μου, θὰ ζήσῃ τὴν ζωὴν καὶ δὲν θὰ ἀποθάνῃ· ὅλαι αἱ ἀδικίαι τὰς ὁποίας διέπραξε θὰ λησμονηθοῦν, διότι δὲν θέλω τὸν θάνατον τοῦ ἀνόμου, λέγει ὁ Κύριος, ὥστε νὰ ἐπιστρέψῃ ἀπὸ τὴν πονηρὰν ὁδὸν καὶ νὰ ζήσῃ»³¹. Πάλιν ὁ Ἡσαΐας· «ἐπιστρέψατε σεῖς οἱ σκεπτόμενοι κρύφιον καὶ ἄνομον σχέδιον, διὰ νὰ σωθῆτε»³². Καὶ ἄλλος, ὁ Ἰερεμίας· «ἐπιστρέψατε πρὸς τὸν Κύριον τὸν Θεὸν σας, ὅπως ὁ τρυγητὴς εἰς τὴν καλάθαν αὐτοῦ, καὶ θὰ ἐλεηθῆτε»³³.

Εἶναι ὅμως πολλὰ ἢ μᾶλλον ἀναρίθμητα τὰ λεγόμενα εἰς τὰς ἀγίας Γραφὰς περὶ μετανοίας, διότι πάντοτε ὁ Θεὸς θέλει νὰ ἐπιστρέφῃ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ ὅλας τὰς ἁμαρτίας.

12 Ἄλλὰ προσέτι καὶ περὶ τῆς δικαιοσύνης, περὶ τῆς ὁποίας ὠμίλησεν ὁ νόμος, τὰ τῶν προφητῶν καὶ τῶν εὐαγγελίων εἶναι σύμφωνα, διότι ὅλοι ἐλάλησαν ὡς πνευματοφόροι, ἐμπνευσμένοι ἀπὸ τὸ ἕν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Ἡσαΐας λοιπὸν οὕτως εἶπεν· «ἀφαιρέσατε τὰς πονηρίας ἀπὸ τὰς ψυχὰς σας, μάθετε νὰ πράττετε τὸ καλόν, ἐπιζητήσατε τὸ δίκαιον, λυτρώσατε τὸν ἀδικούμενον, κρίνατε εὐμενῶς τὸ ὄρφανόν, δικαιοῦσατε τὴν χήραν»³⁴. Προσέτι ὁ ἴδιος· «διάλυε», λέγει, «πάντα δεσμὸν ἀδικίας, λύε τὰ σχοινία τῶν ἐκβιαστικῶν συμβολαίων, ἀπόστειλε τοὺς συντετριμμένους μὲ συγχώρησιν, κατάστρεφε πᾶσαν ἄδικον καταγγελίαν, κομμάτιαζε τὸν ἄρτον σου εἰς τὸν πεινῶντα, εἰσάγαγε εἰς τὴν οἰκίαν σου

32. Ἡσ. 31,6.

33. Ἰερ. 6,9.

34. Ἡσ. 1,16 ἔ.

κόν σου· ἐὰν ἴδης γυμνόν, περίβαλλε, καὶ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψη. Τότε ραγήσεται πρῶϊμον τὸ φῶς σου, καὶ τὰ ἰάματά σου ταχὺ ἀνατελεῖ, καὶ προπορεύσεται ἔμπροσθέν σου ἡ δικαιοσύνη σου».

5 Ὁμοίως καὶ Ἰερεμίας· «στήτε, φησὶν, ἐπὶ ταῖς ὁδοῖς καὶ ἴδετε, καὶ ἐπερωτήσατε ποία ἐστὶν ἡ ὁδὸς Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἡ ἀγαθή, καὶ βαδίζετε ἐν αὐτῇ, καὶ εὐρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. Κρῖμα δίκαιον κρίνετε, ὅτι ἐν τούτοις ἐστὶν τὸ θέλημα Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν».

10 Ὡσαύτως καὶ Ὡσηὲ λέγει· «φυλάσσεσθε κρῖμα καὶ ἐγγίζετε πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν ὑμῶν, τὸν στερεώσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ κτίσαντα τὴν γῆν».

Καὶ ἕτερος Ἰωὴλ ἀκόλουθα τούτοις ἔφη· «συναγάγετε λαόν, ἀγιάσατε ἐκκλησίαν, εἰσδέξασθε πρεσβυτέρους, συναγά-
15 γετε νήπια θηλάζοντα μασθούς· ἐξελθέτω νυμφίος ἐκ τοῦ κοιτῶνος αὐτοῦ καὶ νύμφη ἐκ τοῦ παστοῦ αὐτῆς. Καὶ εὔξασθε πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν ὑμῶν ἐκτενῶς, ὅπως ἐλεήσῃ ὑμᾶς, καὶ ἐξαλείψει τὰ ἀμαρτήματα ὑμῶν».

Ὁμοίως καὶ ἕτερος Ζαχαρίας· «τάδε λέγει Κύριος παντο-
20 κράτωρ· κρῖμα ἀληθείας κρίνετε, καὶ ἔλεος καὶ οἰκτιρμὸν ποιεῖτε ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ χήραν καὶ ὀρφανὸν καὶ προσήλυτον μὴ καταδυναστεύσητε, καὶ κακίαν ἕκαστος μὴ μνησικακεῖτω τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, λέγει Κύριος παντοκράτωρ».

13 Καὶ περὶ σεμνότητος οὐ μόνον διδάσκει ἡμᾶς ὁ ἅγιος λόγος τὸ μὴ ἀμαρτάνειν ἔργῳ, ἀλλὰ καὶ μέχρις ἐννοίας, τὸ μηδὲ τῇ καρδίᾳ ἐννοηθῆναι περὶ τινος κακοῦ, ἢ θεασάμενον τοῖς ὀφθαλμοῖς ἀλλοτρίαν γυναῖκα ἐπιθυμῆσαι. Σολομῶν μὲν οὖν, ὁ βασι-

πτωχοὺς ἀστέγους· ἐὰν ἴδῃς γυμνόν, ἔνδύε τον καὶ μὴ περιφρονῆς τὰ μέλη τοῦ γένους σου. Τότε θὰ λάμψη πρῶϊμον τὸ φῶς σου, ἡ ἰασίς σου θὰ φανῆ γρήγορα καὶ ἡ δικαιοσύνη σου θὰ προπορευθῆ ἔμπροσθέν σου»³⁵.

Ὅμοίως καὶ ὁ Ἱερεμίας λέγει· «σταθῆτε ἐπάνω εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ ἴδετε, καὶ ἐρωτήσατε ποία εἶναι ἡ ὁδὸς Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἡ ἀγαθὴ καὶ βαδίζετε ἐπάνω εἰς αὐτήν καὶ θὰ εὔρετε ἀνάπαυσιν εἰς τὰς ψυχὰς σας. Κρίνετε δικαίως, διότι αὐτὸ εἶναι τὸ θέλημα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σας»³⁶.

Ὡσαύτως καὶ ὁ Ὡσηὲ λέγει· «φυλάσσετε τὸ δίκαιον καὶ πλησιάζετε Κύριον τὸν Θεόν σας, ὁ ὁποῖος ἐστερέωσε τὸν οὐρανὸν καὶ ἔκτισε τὴν γῆν»³⁷.

Καὶ ἄλλος, ὁ Ἰωήλ, εἶπε σύμφωνα μὲ αὐτούς· «συγκεντρώσατε τὸν λαόν, ἀγιάσατε τὴν συνάθροισιν, δεχθῆτε πρεσβυτέρους, συγκεντρώσατε νήπια θηλάζοντα μαστούς· ἃς ἐξέλθῃ ὁ νυμφίος ἀπὸ τὸν κοιτῶνα αὐτοῦ καὶ ἡ νύμφη ἀπὸ τὴν παστάδα. Καὶ εὐχηθῆτε πρὸς Κύριον τὸν Θεόν σας ἐκτενῶς, διὰ νὰ σᾶς ἐλεήσῃ καὶ ἐξαλείψῃ τὰ ἀμαρτήματά σας»³⁸.

Ὅμοίως καὶ ἄλλος, ὁ Ζαχαρίας· «τάδε λέγει ὁ Κύριος Παντοκράτωρ· κρίνετε μὲ ἀληθῆ κριτήρια, δεικνύετε ἔλεος καὶ οἰκτιρμὸν ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ, μὴ καταδυναστεύσετε χήραν καὶ ὄρφανόν καὶ πάροικον, καὶ ἕκαστος μὴ μνησικακῆ τὴν κακίαν εἰς βάρος τοῦ ἀδελφοῦ του εἰς τὰς καρδίας σας, λέγει ὁ Κύριος Παντοκράτωρ»³⁹.

13 Καὶ περὶ τῆς σεμνότητος, ὄχι μόνον διδάσκει ἡμᾶς ὁ ἅγιος λόγος νὰ μὴ ἀμαρτάνωμεν δι' ἔργων, ἀλλ' οὔτε εἰς τὴν σκέψιν· νὰ μὴ γίνῃ οὔτε εἰς τὴν καρδίαν σκέψις περὶ τίνος κακοῦ, νὰ μὴ ἐπιθυμῆσι κανεὶς ξένην γυναῖκα βλέπων μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς του. Ὁ Σολομὼν λοιπόν, ὁ βασιλεὺς καὶ προφήτης, εἶπε· «οἱ

35. Ἦσ. 58,6-8.

36. Ἱερ. 6,16.

37. Βλ. Ὡσηὲ 12,6. 13,4. Ἦσ. 41,1. 45,18. 56,1.

38. Ἰωήλ 2,16.

39. Ζαχ. 7,9 ἐ.

λεὺς καὶ προφήτης γενόμενος, ἔφη· «οἱ ὀφθαλμοί σου ὀρθὰ βλέ-
πέτωσαν, τὰ δὲ βλέφαρά σου νεπέτω δίκαια· ὀρθὰς ποίει τρο-
χιάς σοῖς ποσίν». Ἡ δὲ εὐαγγέλιος φωνὴ ἐπιτατικώτερον διδά-
σκει περὶ ἀγνείας λέγουσα· «πᾶς ὁ ἰδὼν γυναῖκα ἀλλοτρίαν
5 πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτὴν ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ
αὐτοῦ». Καὶ ὁ γαμῶν, φησὶν, ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς μοιχεύ-
ει, καὶ ὃς ἀπολύει γυναῖκα παρεκτὸς λόγου πορνείας ποιεῖ αὐτὴν
μοιχευθῆναι. Ἔτι ὁ Σολομών φησιν· «ἀποδῆσει τις πῦρ ἐν ἱμα-
τίῳ, τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ οὐ κατακαύσει; Ἡ περιπατήσει τις ἐπ’
10 ἀνθράκων πυρός, τοὺς δὲ πόδας οὐ κατακαύσει; Οὕτως ὁ εἰ-
σπορευόμενος πρὸς γυναῖκα ὑπανδρον οὐκ ἀθωωθήσεται».

14 Καὶ τοῦ μὴ μόνον ἡμᾶς εὐνοεῖν τοῖς ὁμοφύλοις, ὡς οἴονται
τινες, Ἡσαΐας ὁ προφήτης ἔφη· «εἶπατε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ
τοῖς βδελυσσομένοις ἀδελφοὶ ἡμῶν ἔστε, ἵνα τὸ ὄνομα Κυρίου
15 δοξασθῆ καὶ ὀφθῆ ἐν τῇ εὐφροσύνῃ αὐτῶν». Τὸ δὲ εὐαγγέλιον·
«ἀγαπᾶτε», φησὶν, «τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ
τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς. Ἐὰν γὰρ ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας
ὑμᾶς, ποῖον μισθὸν ἔχετε; Τοῦτο καὶ οἱ λησταὶ καὶ οἱ τελῶναι
ποιοῦσιν». Τοὺς δὲ ποιοῦντας τὸ ἀγαθὸν διδάσκει μὴ καυχᾶ-
20 σθαι, ἵνα μὴ ἀνθρωπάρεσκοι ᾧσιν. «Μὴ γνώτω» γάρ, φησὶν,
«ἡ χεὶρ σου ἢ ἀριστερὰ τί ποιεῖ ἢ χεὶρ σου ἢ δεξιὰ». Ἔτι μὴν
καὶ περὶ τοῦ ὑποτάσσεσθαι ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις καὶ εὐχεσθαι
ὑπὲρ αὐτῶν κελεύει ἡμᾶς ὁ θεῖος λόγος, «ὅπως ἤρεμον καὶ

12 ὁμοφύλοις E ἄλλοφύλοις κώδ.

40. Παροιμ. 4,25 ἐ.

41. Ματθ. 5,28.

42. Ματθ. 5,32.

43. Παροιμ. 6,27-29.

ὄφθαλμοί σου ἄς βλέπουν τὰ ὀρθά, τὰ δὲ βλέφαρά σου, ἄς κατανεύουν εἰς τὰ δίκαια· κάμε ὀρθὰς τὰς πορείας τῶν ποδῶν σου»⁴⁰. Ἡ δὲ εὐαγγελικὴ φωνὴ διδάσκει ἐπιτακτικώτερον περὶ τῆς ἀγνείας λέγουσα· «πᾶς βλέπων ξένην γυναῖκα μὲ ἐπιθυμίαν αὐτῆς ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν εἰς τὴν καρδίαν του»⁴¹. «Καὶ ὁ νυμφευόμενος», λέγει, «διεζευγμένην ἀπὸ τὸν ἄνδρα τῆς μοιχεύει, καὶ ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα του δι' ἄλλον πλὴν τῆς πορνείας λόγον τὴν κάμνει νὰ μοιχεύεται»⁴². Προσέτι ὁ Σολομὼν λέγει· «θὰ βάλῃ κανεὶς πῦρ εἰς τὸ ἔνδυμά του, καὶ δὲν θὰ κατακαύσῃ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ; Ἡ θὰ περιπατήσῃ κανεὶς ἐπάνω εἰς ἄνθρακας καιομένους, καὶ δὲν θὰ κατακαύσῃ τοὺς πόδας του; Οὕτως ὁ ἐγγίζων εἰς ὑπανδρευομένην γυναῖκα δὲν θὰ θεωρηθῆ ἄθῶος»⁴³.

- 14 Καὶ ὅτι δὲν πρέπει ἡμεῖς νὰ εὐνοῶμεν τοὺς ὁμοφύλους⁴⁴, ὅπως νομίζουν μερικοί, εἶπεν ὁ προφήτης Ἡσαΐας· «εἶπατε εἰς τοὺς μισοῦντας καὶ βδελυσσομένους ὑμᾶς, εἴσθε ἀδελφοὶ ἡμῶν, διὰ νὰ δοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου καὶ φανῇ ἡ εὐφροσύνη αὐτῶν»⁴⁵. Τὸ δὲ εὐαγγέλιον λέγει· «ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐνοχλούντων ὑμᾶς. Ἐὰν ἀγαπᾶτε ἐκείνους οἱ ὅποιοι σᾶς ἀγαποῦν, ποῖον μισθὸν ἔχετε; Τοῦτο πράττουν καὶ οἱ λησταὶ καὶ οἱ τελῶναι»⁴⁶. Διδάσκει δὲ νὰ μὴ καυχῶνται οἱ πράττοντες τὸ ἀγαθόν, διὰ νὰ μὴ εἶναι ἀνθρωπάρεσκοι. Διότι λέγει «νὰ μὴ γνωρίζῃ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ σου τί πράττει ἡ δεξιὰ»⁴⁷. Προσέτι μάλιστα ὁ θεῖος λόγος διατάσσει ἡμᾶς νὰ ὑποτασσώμεθα εἰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας καὶ νὰ εὐχώμεθα ὑπὲρ αὐτῶν, «διὰ νὰ διάγωμεν ἡρεμον καὶ ἡσυχον βίον»⁴⁸. Καὶ διδάσκει νὰ ἀποδίδωμεν εἰς πάντας τὰ πάντα, «εἰς τὸν δι-

44. Ἡ λέξις ὁμόφυλοι τίθεται ἐδῶ ὑπὸ ἔννοιαν ὄχι φυλετικὴν ἐθνικὴν ἀλλὰ κοινωνικὴν θρησκευτικὴν· ὁμόφυλοι εἶναι «οἱ ἰδικοὶ μας», οἱ Χριστιανοί.

45. Ἡσ. 66,5.

46. Ματθ. 5,44—46.

47. Ματθ. 6,3.

48. Α' Τιμ. 2,2.

ἡσύχιον βίον διάγωμεν». Καὶ διδάσκει ἀποδιδόναι πᾶσιν τὰ πάντα, «τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, μηδενὶ μηδὲν ὀφελεῖν ἢ μόνον τὸ ἀγαπᾶν πάντας».

15 Σκόπει τοίνυν εἰ οἱ τὰ τοιαῦτα μανθάνοντες δύνανται ἀδιαφόρως ζῆν καὶ συμφύρεσθαι ταῖς ἀθεμίτοις μίξεσιν, ἢ, τὸ ἀθεώτατον πάντων, σαρκῶν ἀνθρωπειῶν ἐφάπτεσθαι, ὅπου γε καὶ τὰς θεὰς τῶν μονομάχων ἡμῖν ἀπείρηται ὄρᾶν, ἵνα μὴ κοινωνοὶ καὶ συνίστορες φόνων γενώμεθα. Ἄλλ' οὐδὲ τὰς λοιπὰς θεω-
10 ρίας ὄρᾶν χρή, ἵνα μὴ μολύνωνται ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὰ ὦτα, γινόμενα συμμέτοχα τῶν ἐκεῖ φωνῶν ἁδομένων.

Εἰ γὰρ εἴποι τις περὶ ἀνθρωποβορίας, ἐκεῖ τὰ Θυέστου καὶ Τηρέως τέκνα ἐσθιόμενα· εἰ δὲ περὶ μοιχείας, οὐ μόνον περὶ ἀνθρώπων ἀλλὰ καὶ περὶ θεῶν, ὧν καταγγέλλουσιν εὐφώνως
15 μετὰ τιμῶν καὶ ἄθλων παρ' αὐτοῖς τραγωδεῖται. Μακρὰν δὲ ἀπειὴ Χριστιανοῖς ἐνθυμηθῆναί τι τοιοῦτο πράξαι παρ' οἷς σωφροσύνη πάρεσιν, ἐγκράτεια ἀσκεῖται, μονογαμία τηρεῖται, ἀγνεία φυλάσσεται, ἀδικία ἐκπορθεῖται, ἁμαρτία ἐκριζοῦται, δικαιοσύνη μελετᾶται, νόμος πολιτεύεται, θεοσέβεια πράσσεται,
20 Θεὸς ὁμολογεῖται, ἀλήθεια βραβεύει, χάρις συντηρεῖ, εἰρήνη περισκεπεί, λόγος ἅγιος ὁδηγεῖ, σοφία διδάσκει, ζωὴ βραβεύει, Θεὸς βασιλεύει.

Πολλὰ μὲν οὖν ἔχοντες λέγειν περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς πολιτείας καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Θεοῦ καὶ δημιουργοῦ πάσης
25 κτίσεως, τὰ νῦν αὐτάρκως ἡγούμεθα ἐπιμεμνήσθαι, εἰς τὸ καὶ σὲ ἐπιστῆσαι μάλιστα ἐξ ὧν ἀναγινώσκεις ἕως τοῦ δεῦρο, ἵνα ὡς φιλομαθῆς ἐγενήθης ἕως τοῦ δεῦρο οὕτως καὶ φιλομαθῆς ἔση.

καιούμενον τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν, εἰς τὸν δικαιούμενον τὸν φόβον τὸν φόβον, εἰς τὸν δικαιούμενον τὸν φόρον τὸν φόρον, νὰ μὴ ὀφείλωμεν εἰς κανένα τίποτε, εἰμὴ τὴν ἀγάπην πρὸς ὄλους»⁴⁹.

15 Σκέψου λοιπόν, ἂν οἱ διδασκόμενοι τοιαῦτα δύνανται νὰ ζοῦν ἀδιάφορα καὶ νὰ συμφύρῳνται εἰς ἀθεμίτους μίξεις ἢ, τὸ ἀσεβέστερον ὄλων, νὰ ἐγγίζουσιν ἀνθρωπίνας σάρκας, ἐνῶ μᾶς ἀπαγορεύεται νὰ παρακολουθῶμεν ἀκόμη καὶ τὰ θεάματα τῶν μονομάχων, διὰ νὰ μὴ γινώμεθα οὔτε παρακολουθηταὶ οὔτε μάρτυρες φόνων. Ἄλλ' οὔτε τὰ ἄλλα θεάματα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παρακολουθῶμεν, διὰ νὰ μὴ μολύνωνται οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν καὶ τὰ ὄτα, γινόμενα συμμετόχα τῶν φωνῶν αἱ ὁποῖαι ἀκούονται ἐκεῖ.

Ἐὰν εἴπη κανεὶς περὶ ἀνθρωποφαγίας, ἐκεῖ εἶναι τὰ ἐσθιόμενα τέκνα τοῦ Θυέστου καὶ τοῦ Τηρέως· ἐὰν δὲ εἴπη περὶ μοιχείας, ὄχι μόνον ἀνθρώπων ἀλλὰ καὶ θεῶν, ὅσα κατηγοροῦν ἡμᾶς παριστάνονται ἐκεῖ ὡς τραγωδίαὶ μεγαφώνως μετὰ τιμῶν καὶ βραβείων. Καὶ ἡ σκέψις νὰ διαπράξουσιν κάτι παρόμοιον εἶναι μακρὰν ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς, εἰς τοὺς ὁποίους εἶναι παροῦσα ἡ σωφροσύνη, ἀσκεῖται ἡ ἐγκράτεια, τηρεῖται ἡ μονογαμία, φυλάσσεται ἡ ἀγνεία, δαμάζεται ἡ ἀδικία, ἐκριζώνεται ἡ ἁμαρτία, μελετᾶται ἡ δικαιοσύνη, ἐφαρμόζεται ὁ νόμος, πραγματοποιεῖται ἡ θεοσέβεια, ὁμολογεῖται ὁ Θεός, βραβεύει ἡ ἀλήθεια, συντηρεῖ ἡ χάρις, προστατεύει ἡ εἰρήνη, ὀδηγεῖ ὁ ἅγιος λόγος, διδάσκει ἡ σοφία, βραβεύει ἡ ζωὴ, βασιλεύει ὁ Θεός.

Ἄν καὶ ἔχωμεν πολλὰ νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς διαγωγῆς ἡμῶν καὶ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ καὶ δημιουργοῦ ὄλης τῆς κτίσεως, πρὸς τὸ παρὸν νομίζομεν ὅτι εἶναι ἀρκετὰ τὰ μνημονευθέντα, διὰ νὰ προσέχης καὶ σὺ ἐπιμελέστατα εἰς ὅσα ἀναγινώσκεις, οὔτως ὥστε, ὅπως ἔγινες φιλομαθῆς ἕως τώρα, οὔτω νὰ εἶσαι φιλομαθῆς καὶ εἰς τὸ μέλλον.

49. Ρωμ. 13,7-8.

ΑΡΧΑΙΟΤΗΣ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΣ

16 *Θέλω δέ σοι καὶ τὰ τῶν χρόνων Θεοῦ παρέχοντος νῦν ἀκριβέστερον ἐπιδειῖσαι, ἵνα ἐπιγνῶς ὅτι οὐ πρόσφατος οὐδὲ μυθώδης ἐστὶν ὁ καθ' ἡμᾶς λόγος, ἀλλ' ἀρχαιότερος καὶ ἀληθέστερος ἀπάντων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, τῶν ἐπ' ἀδήλω συγγραψάντων. Οἱ μὲν γὰρ τὸν κόσμον ἀγένητον εἰπόντες εἰς τὸ ἀπέραντον ἐχώρησαν, ἕτεροι δὲ γενητὸν φήσαντες εἶπον ὡς ἤδη μυριάδας ἐτῶν πεντεκαίδεκα ἐληλυθέναι καὶ τρισχίλια ἐβδομήκοντα πέντε ἔτη. Ταῦτα μὲν οὖν Ἀπολλώνιος ὁ Αἰγύπτιος ἱστορεῖ. Πλάτων δέ, ὁ δοκῶν Ἑλλήνων σοφώτερος γεγενῆσθαι, εἰς 10 πόσιν φλυαρίαν ἐχώρησεν! Ἐν γὰρ ταῖς Πολιτείαις αὐτοῦ ἐπιγραφομέναις ρητῶς κεῖται· «πῶς γὰρ ἂν, εἴ γε ἔμενε τάδε οὕτω πάντα χρόνον ὡς νῦν διακοσμεῖται, καινὸν ἀνευρίσκετό ποτε ὀτιοῦν; Τοῦτο ὅτι μὲν μυριάκις μύρια ἔτη διελάνθανεν ἄρα τοὺς τότε· χίλια δ' ἀφ' οὗ γέγονεν ἢ δις τοσαῦτα ἔτη· τὰ μὲν ἀπὸ Δαι- 15 δάλου καταφανῆ γέγονεν, τὰ δὲ ἀπὸ Ὀρφέως, τὰ δὲ ἀπὸ Παλαμήδους». Καὶ ταῦτα εἰπὼν γεγενῆσθαι, τὰ μὲν μυριάκις μυρία ἔτη ἀπὸ κατακλυσμοῦ ἕως Δαιδάλου δηλοῖ. Καὶ πολλὰ φήσας περὶ πόλεων κατὰ κόσμον καὶ οἰκήσεων καὶ ἐθνῶν, ὁμολογεῖ εἰκασμῶ ταῦτα εἰρηκέναί. Λέγει γάρ· «εἰ γοῦν, ὦ ξένε, τίς ἡμῖν 20 ὑπόσχηται θεὸς ὡς, ἂν ἐπιχειρήσωμεν τῇ τῆς νομοθεσίας σκέψει, τῶν νῦν εἰρημένων...». Δηλονότι εἰκασμῶ ἔφη· εἰ δὲ εἰκασμῶ, οὐκ ἄρα ἀληθῆ ἐστὶν τὰ ὑπ' αὐτοῦ εἰρημένα.*

11 πῶς γὰρ ἂν Οἰτο λέγοντος κώδ.

14 μετὰ τότε προστίθ. ἔχειν ἀδελφοὺς γέγονεν κώδ. ἐξοβελίζει E

50. Δηλαδή σύνολον 153.075 ἐτῶν.

51. Τὸ χωρίον ἀπαντᾶται εἰς τοὺς Νόμους 3,677CD, φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Θεό-

ΑΡΧΑΙΟΤΗΣ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΣ

16 Θέλω δέ, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, νὰ σοῦ ἐπιδείξω ἀκριβέστερον καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς χρόνους, διὰ νὰ γνωρίσης ὅτι δὲν εἶναι πρόσφατος οὔτε μυθώδης ἡ διδασκαλία ἡμῶν, ἀλλ' εἶναι ἀρχαιότερα καὶ ἀληθεστέρα ἀπὸ ὅλους τοὺς ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς, οἱ ὅποιοι ἔγραψαν δι' ἀβέβαια πράγματα. Διότι ἄλλοι μὲν χαρακτηρίσαντες τὸν κόσμον ἀγέννητον προεχώρησαν εἰς τὸ ἄπειρον, ἄλλοι δὲ χαρακτηρίσαντες αὐτὸν γενητὸν εἶπον ὅτι παρῆλθον ἤδη δεκαπέντε μυριάδες ἐτῶν καὶ τρεῖς χιλιάδες ἐβδομήκοντα πέντε⁵⁰. Ταῦτα ἱστορεῖ ὁ Ἀπολλώνιος Αἰγύπτιος. Ὁ δὲ Πλάτων, ὁ ὅποιος θεωρεῖται ὅτι ὑπῆρξεν ὁ σοφώτερος τῶν Ἑλλήνων, εἰς πόσιν φλυαρίαν ἐπεδόθη! Διότι εἰς τὸ ἔργον τὸ ἐπιγραφόμενον *Πολιτεία*⁵¹ ρητῶς λέγεται «ἂν τὰ πράγματα αὐτὰ ἔμενον οὕτως ὀλόκληρον τὸν χρόνον, ὅπως εἶναι τώρα ὠργανωμένα, πῶς θὰ ἀνευρίσκετο ποτὲ κάτι νέον; Μυριάκις μύρια ἔτη παρῆλθον χωρὶς νὰ τὸ ἐπισημάνουν οἱ τότε ζῶντες, χίλια δὲ ἢ δύο χιλιάδες ἔτη παρῆλθον ἀφ' ὅτου κατέστησαν γνωστὰ τὰ ἔργα τοῦ Δαιδάλου, τοῦ Ὀρφέως, τοῦ Παλαμήδου». Καὶ λέγων ταῦτα ἐννοεῖ ὅτι τὰ μυριάκις μύρια ἔτη μεσολαβοῦν ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ μέχρι τοῦ Δαιδάλου. Καὶ πολλὰ εἰπὼν περὶ πόλεων τοῦ κόσμου, οἰκισμῶν καὶ ἐθνῶν, ὁμολογεῖ ὅτι λέγει ταῦτα κατ' εἰκασίαν. Διότι λέγει· «ἐὰν λοιπόν, φίλε, κάποιος θεὸς ὑποσχεθῆ εἰς ἡμᾶς ὅτι θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἐπιχειρήσωμεν διασάφησιν τῆς σκέψεως τῆς νομοθεσίας, τὰ λεχθέντα ...»⁵². Ἐπομένως ἐξεφράσθη κατ' εἰκασίαν· ἐὰν δὲ κατ' εἰκασίαν, ἄρα τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεχθέντα δὲν εἶναι ἀληθῆ.

φιλος εἶχεν ὑπ' ὄψιν ἐκθεσιν εἰς τὴν ὁποίαν περιλαμβάνοντο ὅλα τὰ πολιτικοῦ περιεχομένου ἔργα τοῦ Πλάτωνος, ὡς ἡ *Πολιτεία* καὶ οἱ *Νόμοι*, διὸ καὶ τιτλοφορεῖ αὐτὴν εἰς πληθυντικὸν *Πολιτεῖαι*.

52. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Νόμοι* 3,683B.

- 17 Δεῖ οὖν μᾶλλον μαθητὴν γενέσθαι τῆς νομοθεσίας τοῦ Θεοῦ, καθὼς καὶ αὐτὸς ὠμολόγηκεν ἄλλως μὴ δύνασθαι τὸ ἀκριβῆς μαθεῖν, ἐὰν μὴ ὁ Θεὸς διδάξῃ διὰ τοῦ νόμου. Τί δέ; Οὐχὶ καὶ οἱ ποιηταὶ Ὅμηρος καὶ Ἡσίοδος καὶ Ὀρφεὺς ἔφασαν ἑαυτοὺς ἀπὸ 5 θείας προνοίας μεμαθηκέναι; Ἔτι μὴν μάντις καὶ προγνώστας γεγενῆσθαι κατὰ τοὺς συγγραφεῖς, καὶ τοὺς παρ' αὐτῶν μαθόντας ἀκριβῶς συγγεγραφέναι φασίν. Πόσω οὖν μᾶλλον ἡμεῖς τὰ ἀληθῆ εἰσόμεθα οἱ μανθάνοντες ἀπὸ τῶν ἀγίων προφητῶν, τῶν χωρησάντων τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ;
- 10 Διὸ σύμφωνα καὶ φίλα ἀλλήλοις οἱ πάντες προφήται εἶπον, καὶ προεκήρυξαν τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι παντὶ τῷ κόσμῳ. Τοὺς γὰρ φιλομαθεῖς μᾶλλον δὲ φιλαληθεῖς δύναται αὐτὴ ἡ ἔκβασις τῶν προαναπεφωνημένων πραγμάτων καὶ ἤδη ἀπηρτισμένων ἐκδιδάσκειν ὄντως ἀληθῆ εἶναι τὰ δι' αὐτῶν κεκηρυ- 15 γμένα περί τε χρόνων καὶ καιρῶν τῶν πρὸ κατακλυσμοῦ, ἀφ' οὗ ἔκτισται ὁ κόσμος ἕως τοῦ δεῦρο, ὡς συνέστηκε τὰ ἔτη, εἰς τὸ ἐπιδειῖξαι τὴν φλυαρίαν τοῦ ψεύδους τῶν συγγραφέων, ὅτι οὐκ ἀληθῆ ἐστὶν τὰ δι' αὐτῶν ρηθέντα.
- 18 Πλάτων γάρ, ὡς προειρήκαμεν, δηλώσας κατακλυσμὸν γε- 20 γενῆσθαι, ἔφη μὴ πάσης τῆς γῆς ἀλλὰ τῶν πεδίων μόνον γεγενῆσθαι, καὶ τοὺς διαφυγόντας ἐπὶ τοῖς ὑψηλοτάτοις ὄρεσιν αὐτοὺς διασεσῶσθαι. Ἔτεροι δὲ λέγουσι γεγονέναι Δευκαλίωνα καὶ Πύρραν, καὶ τούτους ἐν λάρνακι διασεσῶσθαι, καὶ τὸν Δευκαλίωνα μετὰ τὸ ἐλθεῖν ἐκ τῆς λάρνακος λίθους εἰς τὰ ὀπίσω 25 πεπομφέναι, καὶ ἀνθρώπους ἐκ τῶν λίθων γεγενῆσθαι· ὅθεν φασὶν λαοὺς προσαγορεύεσθαι τὸ πλῆθος ἀνθρώπων. Ἄλλοι δ' αὖ Κλύμενον εἶπον ἐν δευτέρῳ κατακλυσμῷ γεγονέναι.

Ἔτι μὲν οὖν ἄθλιοι καὶ πάνυ δυσσεβεῖς καὶ ἀνόητοι εὐρί-

17 Πρέπει λοιπὸν νὰ γίνῃ κανεὶς μᾶλλον μαθητῆς τῆς νομοθεσίας τοῦ Χριστοῦ, καθὼς καὶ αὐτὸς ὠμολόγησεν ὅτι ἄλλως δὲν δύναται νὰ μάθῃ τὸ ἀκριβές, ἐὰν δὲν τὸ διδάξῃ ὁ Θεὸς διὰ νόμου⁵³. Μήπως ἄλλωστε οἱ ποιηταὶ Ὅμηρος καὶ Ἡσίοδος καὶ Ὀρφεὺς δὲν εἶπαν ὅτι οἱ ἴδιοι ἐδιδάχθησαν ἀπὸ τὴν θεϊαν πρόνοιαν; Λέγουν προσέτι ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῶν συγγραφέων ἤκμασαν μάντις καὶ προφήται καὶ ὅτι οἱ ἀπὸ αὐτοὺς διδαχθέντες συνέγραψαν ἀκριβολόγως. Πόσον μᾶλλον θὰ γνωρίσωμεν τὰ ἀληθῆ ἡμεῖς οἱ ὅποιοι μανθάνομεν ἀπὸ τοὺς ἀγίους προφήτας, οἱ ὅποιοι ἐδέχθησαν τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ;

Διὰ τοῦτο ὅλοι οἱ προφήται εἶπαν σύμφωνα καὶ ὁμόφωνα πρὸς ἀλλήλους καὶ προεκήρυξαν τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν εἰς τὸν κόσμον ὀλόκληρον. Τοὺς φιλομαθεῖς μᾶλλον δὲ φιλαλήθεις δύναται νὰ διδάξῃ ἢ ἰδία ἢ ἐκπλήρωσις τῶν προαγγελθέντων καὶ ἤδη πραγματοποιηθέντων γεγονότων ὅτι πράγματι εἶναι ἀληθῆ τὰ κηρυχθέντα ὑπ' ἐκείνων περὶ τῶν χρόνων καὶ καιρῶν πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ, ἀφ' ὅτου ἐκτίσθη ὁ κόσμος μέχρι σήμερον, μὲ ὑπολογισμὸν τῶν ἐτῶν, διὰ νὰ ἀποδειχθῇ ἢ ψευδῆς φλυαρία τῶν συγγραφέων, ὅτι δηλαδὴ τὰ λεχθέντα ὑπ' αὐτῶν δὲν εἶναι ἀληθῆ.

18 Πράγματι ὁ Πλάτων, ὅπως προείπομεν, δηλώσας ὅτι συνέβη κατακλυσμὸς, εἶπεν ὅτι οὗτος δὲν ἐπεξετάθη εἰς ὅλην τὴν γῆν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς πεδιάδας καὶ ὅτι οἱ διαφυγόντες εἰς τὰ ὑψηλότατα ὄρη διεσώθησαν. Ἄλλοι δὲ λέγουν ὅτι ὑπῆρχον ὁ Δευκαλίων καὶ ἡ Πύρρα, οἱ ὅποιοι διεσώθησαν εἰς κιβωτόν, καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἐξοδὸν ἀπὸ τὴν κιβωτόν ὁ Δευκαλίων ἔρριψε πρὸς τὰ ὀπίσω λίθους καὶ ἀπὸ τοὺς λίθους παρήχθησαν ἄνθρωποι· ἀπὸ ἐκεῖ λέγουν ὅτι ὠνομάσθησαν λαοὶ τὰ πλήθη τῶν ἀνθρώπων⁵⁴. Ἄλλοι δὲ πάλιν εἶπαν ὅτι ὁ Κλύμενος ἔζησε κατὰ δευτέρον κατακλυσμὸν.

Ὅτι δὲ εἶναι ἄθλιοι καὶ δυσεβέστατοι καὶ ἀνόητοι οἱ συγ-

54. Κατὰ παρετυμολογίαν ἡ λέξις λαὸς παράγεται ἀπὸ τὴν ρίζαν λα- (λαῶς, λίθος). Τοῦτο πρῶτος πράττει ὁ ΠΙΝΔΑΡΟΣ, Ὀλυμπιονικαὶ 9,66 ἐέ., ἀναφερόμενος εἰς τοὺς λίθους τοῦ Δευκαλίωνος.

σκονται οί τὰ τοιαῦτα συγγράψαντες καὶ φιλοσοφήσαντες ματαίως, ἐκ τῶν προειρημένων δῆλόν ἐστιν. Ὁ δὲ ἡμέτερος προφήτης καὶ θεράπων τοῦ Θεοῦ Μωϋσῆς, περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου ἐξιστορῶν, διηγήσατο τίνι τρόπῳ γεγένηται ὁ κατακλυ-
5 σμός ἐπὶ τῆς γῆς, οὐ Πύρραν οὐδὲ Δευκαλίωνα ἢ Κλύμενον μυθεύων, οὐδὲ μὴν τὰ πεδία μόνον κατακεκλύσθαι, καὶ τοὺς διαφυγόντας ἐπὶ τοῖς ὄρεσι μόνους διασεσῶσθαι.

19 Ἄλλ' οὐδὲ δεύτερον κατακλυσμὸν γεγονέναι δηλοῖ, ἀλλὰ μὲν οὖν ἔφη μηκέτι τῷ κόσμῳ κατακλυσμὸν ὕδατος ἔσεσθαι, 10 οἷον οὔτε γέγονεν οὔτε μὴν ἔσται. Ὅκτῳ δέ φησιν τὰς πάσας ψυχὰς ἀνθρώπων ἐν τῇ κιβωτῷ διασεσῶσθαι, ἐν τῇ κατασκευασθείσῃ προστάγματι Θεοῦ, οὐχ ὑπὸ Δευκαλίωνος, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Νῶε ἐβραϊστί, ὃς διερμηνεύεται τῇ ἐλλάδι γλώσσῃ ἀνά-
15 ταγγέλλων τοῖς τότε ἀνθρώποις μέλλειν κατακλυσμὸν ἔσεσθαι, προεφήτευσεν αὐτοῖς λέγων· «δεῦτε, καλεῖ ὑμᾶς ὁ Θεὸς εἰς μετάνοιαν». Διὸ οἰκείως Δευκαλίων ἐκλήθη. Τούτῳ δὲ τῷ Νῶε υἱοὶ τρεῖς ἦσαν, καθὼς καὶ ἐν τῷ ἐτέρῳ τόμῳ ἐδηλώσαμεν, ὧν τὰ ὀνόματά ἐστιν Σῆμ καὶ Χὰμ καὶ Ἰάφεθ, οἷς καὶ γυναῖκες
20 τρεῖς ἦσαν τὸ καθ' ἓνα αὐτῶν, καὶ αὐτὸς καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ. Τοῦτον τὸν ἄνδρα ἔνιοι Εὐνοῦχον προσηγορεύκασιν. Ὅκτῳ οὖν αἱ πᾶσαι ψυχαὶ ἀνθρώπων διεσώθησαν, οἱ ἐν τῇ κιβωτῷ εὐρεθέν-
τες.

5 μετὰ γῆς προστίθ. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦ κατακλυσμοῦ ὃ τρόπῳ γέγονεν κώδ. ἐξοβελίζει X ὡς γλώσσημα

18 καθὼς καὶ ἐν τῷ ἐτέρῳ X καθὰ καὶ ἐν ἐτέρῳ Π καθὼς καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ MB

55. Ὑποτίθεται ὅτι τὸ ἄλλο τοῦτο σύγγραμμα ἢ βιβλίον εἶναι τὸ ἀνωτέρω δεύτερον βιβλίον Πρὸς Αὐτόλυκον (2,30–31), ὅπου ὁμοῦς δὲν λέγονται ὅσα ἀπαιτοῦνται ἀπὸ τὴν παραπομπήν. Προφανῶς πρόκειται πάλιν περὶ ἄλλου συγγράμματος.

γράψαντες τοιαῦτα πράγματα καὶ φιλοσοφήσαντες ματαίως, εἶναι φανερόν ἀπὸ τὰ προλεχθέντα. Ὁ δὲ ἰδικὸς μας προφήτης καὶ ὑπηρέτης τοῦ Θεοῦ Μωϋσῆς, ἱστορῶν τὰ περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου, διηγήθη μὲ ποῖον τρόπον ἔγινεν ὁ κατακλυσμός, χωρὶς νὰ μυθοπλάσῃ τὴν Πύρραν οὔτε τὸν Δευκαλίωνα ἢ τὸν Κλύμενον, καὶ χωρὶς νὰ λέγῃ ὅτι μόνον αἱ πεδιάδες ἔχουν κατακλυσθῆ καὶ ὅτι μόνον οἱ διαφυγόντες εἰς τὰ ὄρη διεσώθησαν.

- 19 Οὔτε ὅτι ἔγινε δεύτερος κατακλυσμός βεβαίῳ, ἀλλ' ἀντιθέτως λέγει ὅτι δὲν θὰ ὑπάρξῃ πλέον εἰς τὸν κόσμον κατακλυσμός ὕδατος, καθὼς πράγματι οὔτε ἔγινεν οὔτε θὰ γίνῃ. Λέγει δὲ ὅτι ὀκτῶ ἐν ὄλῳ ψυχαὶ ἀνθρώπων διεσώθησαν εἰς τὴν κιβωτόν, τὴν κατασκευασθεῖσαν κατόπιν προστάγματος τοῦ Θεοῦ, ὄχι ὑπὸ τοῦ Δευκαλίωνος, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Νῶε, ἔχοντος ἑβραϊκὸν ὄνομα, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μεταφράζεται ἀνάπαυσις, καθὼς ἐδηλώσαμεν εἰς ἄλλο σύγγραμμα⁵⁵ ὅτι ὁ Νῶε, διακηρύσσων εἰς τοὺς τότε ἀνθρώπους ὅτι πρόκειται νὰ γίνῃ κατακλυσμός, προεφήτευσεν εἰς αὐτοὺς λέγων· «ἐμπρός, σᾶς καλεῖ ὁ Θεὸς εἰς μετάνοιαν»⁵⁶ διὰ τοῦτο εὐλόγως ἐκλήθη Δευκαλίων⁵⁷. Οὗτος ὁ Νῶε εἶχε τρεῖς υἱούς, ὅπως ἐδηλώσαμεν εἰς τὸ ἄλλο βιβλίον⁵⁸, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα εἶναι Σήμ, Χάμ, Ἰάφεθ, οἱ ὁποῖοι εἶχον καὶ τρεῖς γυναῖκας, ἕκαστος ἀνὰ μίαν· ἦτο δὲ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος καὶ ἡ σύζυγός του. Τοῦτον τὸν ἄνδρα μερικοὶ ὀνομάζουσι Εὐνοῦχον. Ὄκτῶ λοιπὸν ψυχαὶ ἀνθρώπων διεσώθησαν ἐν συνόλῳ, οἱ εὐρεθέντες εἰς τὴν κιβωτόν.

56. Τὸ χωρίον δὲν ἀπαντᾶται εἰς κανένα γνωστὸν ἔργον οἰουδήποτε συγγραφῆς. Πιθανῶς πρόκειται περὶ ἐκφράσεως αὐτοῦ τούτου τοῦ Θεοφίλου.

57. Νέα παρετυμολογία, παλαιότερας προελεύσεως. Τὸ ὄνομα Δευκα-λίων παράγεται ἀπὸ τὸ Δεῦτε-καλεῖν.

58. Δὲν πρόκειται περὶ τοῦ 2,30 ἐ., ὅπου δὲν γίνεται λόγος λεπτομερῆς περὶ τῶν υἱῶν τοῦ Νῶε. Ἀντιθέτως μάλιστα ἐκεῖ δις γίνεται παραπομπὴ εἰς ἄλλο ἱστορικὸν σύγγραμμα. Διὰ τοῦτο προετιμήσαμεν τὴν γραφὴν τοῦ χειρογράφου Π ὅπου λέγεται «ἕτερος τόμος» ἀντὶ τοῦ «δεύτερος τόμος» τῶν ἄλλων χειρόγραφων.

Τὸν δὲ κατακλυσμὸν ἐσήμανεν ὁ Μωσῆς ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα γεγενῆσθαι, ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ τῶν καταρακτῶν ρυέντων καὶ ἀπὸ τῶν πηγῶν τῆς ἀβύσσου βλυσάντων, ὥστε τὸ ὕδωρ ὑψωθῆναι ἐπάνω παντὸς ὄρους ὑψηλοῦ παντεκαίδεκα πήχεις. Καὶ οὕτω διεφθάρη τὸ γένος πάντων τῶν τότε ἀνθρώπων, μόνοι δὲ διεσώθησαν οἱ φυλαχθέντες ἐν τῇ κιβωτῷ, οὓς προειρήκαμεν ὀκτώ· ἧς κιβωτοῦ τὰ λείψανα μέχρις τοῦ δεῦρο δείκνυται εἶναι ἐν τοῖς Ἀρμενικοῖς ὄρεσιν.

10 Τὰ μὲν οὖν τοῦ κατακλυσμοῦ κεφαλαιωδῶς τοιαύτην ἔχει τὴν ἱστορίαν.

20 Ὁ δὲ Μωσῆς ὀδηγήσας τοὺς Ἰουδαίους, ὡς ἔφθημεν εἰρηκέναι, ἐκβεβλημένους ἀπὸ γῆς Αἰγύπτου ὑπὸ βασιλέως Φαραώ, οὗ τοῦνομα Τέθμωσις, ὃς, φησὶν, μετὰ τὴν ἐκβολὴν τοῦ λαοῦ 15 ἐβασίλευσεν ἔτη εἴκοσι πέντε καὶ μῆνας δ', ὡς ὑφῆρηται Μαναιθῶς. Καὶ μετὰ τοῦτον Χεβρῶν ἔτη ιγ'. Μετὰ δὲ τοῦτον Ἀμένωφισ ἔτη κ', μῆνας ζ'. Μετὰ δὲ τοῦτον ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Ἀμέσση ἔτη κα', μῆνα α'. Μετὰ δὲ ταύτην Μήφρης ἔτη ιβ', μῆνας θ'. Μετὰ δὲ τοῦτον Μηφραμμούθωσις ἔτη κ', μῆνας ι'. Καὶ μετὰ 20 τοῦτον Τυθμώσης ἔτη θ', μῆνας η'. Καὶ μετὰ τοῦτον Δαμφενόφισ ἔτη λ', μῆνας ι'. Μετὰ δὲ τοῦτον ὼρος ἔτη λς', μῆνας ε'. Τούτου δὲ θυγάτηρ ἔτη ι', μῆνας γ'. Μετὰ δὲ ταύτην Μερχερῆς ἔτη ιβ', μῆνας γ'. Τοῦ δὲ Ἄρμαῖς ἔτη δ', μῆνα α'. Καὶ μετὰ τοῦτον Ραμέσσης ἐνιαυτόν, μῆνας δ'. Μετὰ δὲ τοῦτον Μέσσης 25 Μιαμμοῦ ἔτη ζς' καὶ μῆνας β'. Καὶ μετὰ τοῦτον Ἀμένωφισ ἔτη ιθ', μῆνας ς'. Τοῦ δὲ Θεῖσος καὶ Ραμέσσης ἔτη ι', οὓς φασιν ἐσχηκέναι πολλὴν δύναμιν ἰππικῆς καὶ παράταξιν ναυτικῆς κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους.

Οἱ μὲν Ἑβραῖοι, κατ' ἐκεῖνο καιροῦ παροικήσαντες ἐν τῇ

Ὁ δὲ κατακλυσμός, καθὼς ἐβεβαίωσεν ὁ Μωϋσῆς, διήρκεσε τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ καταράκται ἐχύθησαν ἀπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ ἀνέβλυσαν ἀπὸ τὰς πηγὰς τῆς ἀβύσσου, ὥστε τὸ ὕδωρ νὰ ὑψωθῆ δεκαπέντε πήχεις ὑπεράνω παντὸς ὑψηλοῦ ὄρους. Καὶ οὕτω διεφθάρη τὸ γένος ὄλων τῶν τότε ἀνθρώπων, μόνοι δὲ διεσώθησαν οἱ ὀκτὼ διαφυλαχθέντες εἰς τὴν κιβωτόν, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν προηγουμένως. Τῆς κιβωτοῦ ταύτης τὰ λείψανα δεικνύονται μέχρι τώρα εἰς τὰ ἀρμενικὰ ὄρη.

Αὕτη εἶναι συνοπτικῶς ἡ ἱστορία τοῦ κατακλυσμοῦ.

20 Ὁ δὲ Μωϋσῆς ὀδηγήσας τοὺς Ἰουδαίους, ὅπως εἶπαμεν πρὸ ὀλίγου, ὅταν ἐξεδιώχθησαν ἀπὸ τὴν γῆν τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τοῦ βασιλέως Φαραῶ, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἦτο Τέθμωσις⁵⁹ καὶ ὁ ὁποῖος, λέγουν, μετὰ τὴν ἐκβολὴν τοῦ λαοῦ ἐβασίλευσεν εἴκοσι ἔτη καὶ τέσσαρας μῆνας, ὅπως ὑπελόγισεν ὁ Μανέθων. Μετὰ τοῦτον ὁ Χεβρῶν δεκατρία ἔτη· μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Ἀμένωφις εἴκοσιν ἔτη καὶ ἑπτὰ μῆνας· μετὰ δὲ τοῦτον ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Ἀμέσση εἴκοσιν ἔτη καὶ ἓνα μῆνα· μετὰ δὲ ταύτην ὁ Μήφρης δώδεκα ἔτη καὶ ἑννέα μῆνας· μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Μηφραμούθωσις εἴκοσιν ἔτη καὶ δέκα μῆνας· καὶ μετὰ τοῦτον ὁ Τυθμώσης ἑννέα ἔτη καὶ ὀκτὼ μῆνας· καὶ μετὰ τοῦτον ὁ Δαμφενόφις τριάκοντα ἔτη καὶ δέκα μῆνας· μετὰ δὲ τοῦτον ὁ ὼρος τριάκοντα ἕξ ἔτη καὶ πέντε μῆνας· τούτου δὲ ἡ θυγάτηρ δέκα ἔτη καὶ τρεῖς μῆνας· μετὰ δὲ ταύτην ὁ Μερχερῆς δώδεκα ἔτη καὶ τρεῖς μῆνας· μετ' αὐτὸν δὲ ὁ Ἄρμαῖς τέσσαρα ἔτη καὶ ἓνα μῆνα· καὶ μετὰ τοῦτον ὁ Ραμέσσης ἓν ἔτος καὶ τέσσαρας μῆνας· μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Μέσσης υἱὸς τοῦ Μιαμμοῦ ἐξήκοντα ἕξ ἔτη καὶ δύο μῆνας· καὶ μετὰ τοῦτον ὁ Ἀμένωφις δέκα ἑννέα ἔτη καὶ ἕξ μῆνας· μετ' αὐτὸν δὲ ὁ Θεῖσος καὶ ὁ Ραμέσσης δέκα ἔτη, οἱ ὁποῖοι, λέγουν, εἶχον πολλὴν ἰππικὴν δύναμιν καὶ ἰκανὸν ναυτικὸν κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους.

Οἱ μὲν Ἑβραῖοι παροικήσαντες τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς

59. Τὸ ὄνομα τοῦ Φαραῶ τούτου ἦτο Ἄμασις. Ὁ Ἰώσηπος, *Κατὰ Ἀπίωνος* 1,231, τὸν ὀνομάζει Τέθμωσιν κατὰ τὸν Μανέθωνα.

Αἰγύπτῳ καὶ καταδουλωθέντες ὑπὸ βασιλέως, ὃς προεῖρηται Τέθμωσις, ᾠκοδόμησαν αὐτῷ πόλεις ὄχυράς, τὴν τε Πειθῶ καὶ Ραμεσσῆ καὶ ὼν, ἣτις ἐστὶν Ἡλίου πόλις· ὥστε καὶ τῶν πόλεων τῶν τότε ὀνομαστῶν κατ' Αἰγυπτίους δείκνυνται προγενέ-
5 στεροι οἱ Ἑβραῖοι ὄντες, οἳ καὶ προπάτορες ἡμῶν, ἀφ' ὧν καὶ τὰς ἱεράς βίβλους ἔχομεν ἀρχαιοτέρας οὔσας ἀπάντων συγγραφῶν, καθὼς προειρήκαμεν. Αἴγυπτος δὲ ἡ χώρα ἐκλήθη ἀπὸ τοῦ βασιλέως Σέθως· τὸ γὰρ Σέθως, φασίν, Αἴγυπτος καλεῖται.

Τῷ δὲ Σέθως ἦν ἀδελφὸς ᾧ ὄνομα Ἴρμαῖς· οὗτος Δανα-
10 ὃς κέκληται ὁ εἰς Ἴργος ἀπὸ Αἰγύπτου παραγενόμενος, οὗ μέμνηνται οἱ λοιποὶ συγγραφεῖς ὡς πάνυ ἀρχαίου τυγχάνοντος.

21 Μαναιθῶς δέ, ὁ κατ' Αἰγυπτίους πολλὰ φλυαρήσας, ἔτι μὴν καὶ βλάβσφημα εἰπὼν εἰς τε Μωσέα καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ Ἑβραίους, ὡς δῆθεν διὰ λέπραν ἐκβληθέντας ἐκ τῆς Αἰγύπτου,
15 οὐχ εὔρε τὸ ἀκριβὲς τῶν χρόνων εἰπεῖν. Ποιμένας μὲν γὰρ αὐ-
τοὺς εἰπὼν καὶ πολεμίους Αἰγυπτίων, τὸ μὲν ποιμένας ἄκων εἶ-
πεν, ἐλεγχόμενος ὑπὸ τῆς ἀληθείας· ἦσαν γὰρ ὄντως ποιμένες οἱ προπάτορες ἡμῶν, οἱ παροικήσαντες ἐν Αἰγύπτῳ, ἀλλ' οὐ λε-
προί. Παραγενόμενοι γὰρ εἰς τὴν γῆν τὴν καλουμένην Ἱεροσόλυ-
20 μα, ἔνθα καὶ μεταξὺ κατώκησαν, δηλοῦται ᾧ τρόπῳ οἱ ἱερεῖς αὐτῶν, διὰ προστάγματος Θεοῦ προσκαρτεροῦντες τῷ ναῷ, τότε ἐθεράπευον πᾶσαν νόσον, ὥστε καὶ λεπρῶντας καὶ πάντα μῶμον ἰῶντο. Ναὸν ᾠκοδόμησε Σολομῶν ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰου-
δαίας.

25 Περὶ δὲ τοῦ πεπλανῆσθαι τὸν Μαναιθῶ περὶ τῶν χρόνων ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ εἰρημένων δῆλόν ἐστιν· ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ βασιλέως τοῦ ἐκβαλόντος αὐτούς, Φαραῶ τοῦνομα. Οὐκέτι γὰρ αὐτῶν ἐβασίλευσεν· καταδιώξας γὰρ Ἑβραίους μετὰ τοῦ στρατεύματος κατεποντίσθη εἰς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν. Ἔτι μὴν

τὴν Αἴγυπτον καὶ ὑποδουλωθέντες ὑπὸ τοῦ βασιλέως, τοῦ Θεμώσεως, τοῦ ὠκοδόμησαν ἰσχυρὰς πόλεις, τὴν Πειθῶ, τὴν Ραμεσσῆ καὶ τὴν ᾠν, δηλαδὴ τὴν Ἡλιούπολιν ὥστε καὶ τῶν τότε ὀνομαστῶν πόλεων τῶν Αἰγυπτίων ἀποδεικνύονται προγενέστεροι οἱ Ἑβραῖοι, οἱ ὅποιοι εἶναι καὶ προπάτορες ἡμῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἔχομεν καὶ τὰς ἱερὰς βίβλους, τὰς ἀρχαιοτέρας ὄλων τῶν συγγραφέων, ὅπως εἶπομεν προηγουμένως. Αἴγυπτος δὲ ἐκλήθη ἡ χώρα ἀπὸ τὸν βασιλέα Σέθως· διότι τὸ Σέθως, λέγουν, σημαίνει Αἴγυπτος⁶⁰.

Ὁ δὲ Σέθως εἶχεν ἀδελφὸν καλούμενον Ἄρμαϊ· οὗτος ὠνομάσθη Δαναὸς καὶ εἶναι ὁ μεταβὰς εἰς τὸ Ἄργος ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον, τὸν ὁποῖον μνημονεύουν οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς ὡς πολὺ ἀρχαῖον.

21 Ὁ δὲ Μαναίθων, ὁ ὁποῖος πολλὰ ἐφλυάρησε περὶ τῶν Αἰγυπτίων, προσέτι δὲ εἶπε καὶ βλασφημίας κατὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ Ἑβραίων, ὅτι δῆθεν ἐξεδιώχθησαν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον διὰ λέπραν, δὲν κατώρθωσε νὰ καθορίσῃ ἀκριβῶς τοὺς χρόνους. Τοὺς ἐχαρακτήρισεν ὡς ποιμένας καὶ ἐχθροὺς τῶν Αἰγυπτίων· καὶ τὸ μὲν ποιμένας τὸ εἶπεν ἀκουσίως, ὑποχρεούμενος ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν· διότι πράγματι ἦσαν ποιμένες οἱ προπάτορες ἡμῶν οἱ ὅποιοι παρῶκησαν εἰς τὴν Αἴγυπτον, ἀλλ' ὄχι λεπροί. Ὄταν ἔφθασαν εἰς τὴν χώραν τὴν καλουμένην Ἰεροσόλυμα, ὅπου κατώκησαν ἔκτοτε, εἶναι γνωστὸν κατὰ ποῖον τρόπον οἱ ἱερεῖς αὐτῶν, διαμένοντες συνεχῶς εἰς τὸν ναὸν κατὰ πρόσταγμα τοῦ Θεοῦ, ἐφρόντιζον τότε διὰ πᾶσαν νόσον, ὥστε ἐθεράπευον καὶ λεπροὺς καὶ πᾶν κακόν. Τὸν ναὸν ὠκοδόμησεν ὁ Σολομών, βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας.

Περὶ τοῦ ὅτι δὲ ἐπλανήθη ὁ Μαναίθων ὡς πρὸς τὰς χρονολογίας καθίσταται φανερόν ἀπὸ τὰ λεχθέντα ὑπ' αὐτοῦ· ἀλλ' ἐπίσης καὶ ὡς πρὸς τὸν βασιλέα ὁ ὁποῖος τοὺς ἐξεδιώξεν, ὀνομαζομένου Φαραώ. Πράγματι οὗτος δὲν ἐβασίλευσε εἰς αὐτοὺς μετέπειτα· διότι καταδιώξας τοὺς Ἑβραίους μετὰ τοῦ στρατεύ-

60. Τοῦτο ἀναφέρει καὶ ὁ Ἰώσηπος, *Κατὰ Ἀπίωνος* 1,102· 231, κατὰ τὸν Μανέθωνα.

καὶ οὗς ἔφη ποιμένας πεπολεμηκένας τοὺς Αἰγυπτίους ψεύδεται. Πρὸ ἐτῶν γὰρ τριακοσίων δεκατριῶν ἐξῆλθον ἐκ τῆς Αἰγύπτου καὶ ὤκησαν ἔκτοτε τὴν χώραν, τὴν ἔτι καὶ νῦν καλουμένην Ἰουδαίαν, πρὸ τοῦ καὶ Δαναὸν εἰς Ἄργος ἀφικέσθαι. Ὅτι δὲ τοῦ-
5 τον ἀρχαιότερον ἡγοῦνται τῶν λοιπῶν κατὰ Ἕλληνας οἱ πλείους, σαφές ἐστίν. Ὡστε ὁ Μαναιθῶς δύο τάξεις ἄκων τῆς ἀληθείας μεμήνυκεν ἡμῖν διὰ τῶν αὐτοῦ γραμμάτων, πρῶτον μὲν ποιμένας αὐτοὺς ὁμολογήσας, δεύτερον εἰπὼν καὶ τὸ ἐξελη-
λυθέναι αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὥστε καὶ ἐκ τούτων τῶν ἀνα-
10 γραφῶν δείκνυσθαι προγενέστερον εἶναι τὸν Μωσῆν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ ἑνακοσίους ἢ καὶ χιλίους ἑνιαυτοὺς πρὸ τοῦ Ἰλιακοῦ πολέμου.

22 Ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ ναοῦ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ὃν ὠκοδόμησεν ὁ βασιλεὺς Σολομῶν μετὰ ἔτη πεντακόσια ἐξή-
15 κοντα ἐξ τῆς Αἰγύπτου ἐξοδίας τῶν Ἰουδαίων, παρὰ Τυρίοις ἀναγέγραπται ὡς ὁ ναὸς ὠκοδόμηται, καὶ ἐν τοῖς ἀρχείοις αὐτῶν πεφύλακται τὰ γράμματα, ἐν αἷς ἀναγραφαῖς εὐρίσκεται γε-
γονῶς ὁ ναὸς πρὸ τοῦ τοὺς Τυρίους τὴν Καρχηδόνα κτίσαι θᾶπ-
τον ἔτεσιν ἑκατὸν τριάκοντα τέσσαρσιν, μηνσὶν ὀκτώ (ἀνεγράφη
20 ὑπὸ Ἰερώμου τοῦνομα βασιλέως Τυρίων, υἱοῦ δὲ Ἀβειβάλου, διὰ τὸ ἐκ πατρικῆς συνηθείας τὸν Ἰέρωμον γεγενῆσθαι φίλον τοῦ Σολομῶνος, ἅμα καὶ διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν σοφίαν, ἣν ἔσχεν ὁ Σολομῶν. Ἐν γὰρ προβλήμασιν ἀλλήλους συνεχῶς ἐγύμναζον· τεκμήριον δὲ τούτου, καὶ ἀντίγραφα ἐπιστολῶν αὐτῶν
25 φασιν μέχρι τοῦ δεῦρο παρὰ τοῖς Τυρίοις πεφυλαγμένα· γράμμα-

61. Βεβαίως ὁμως ἄλλοι εἶναι οἱ ποιμένες καὶ ἄλλοι οἱ Ἑβραῖοι. Ὅθεν ὁ Μανέθων δὲν ἀκριβολογεῖ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο.

62. Βλ. ἸΩΣΗΠΟΥ, Κατὰ Ἀπίωνος 1,103.

ματος κατεποντίσθη εἰς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν. Ἐπίσης ψεύδεται καὶ ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἐπολέμησαν πρὸς τοὺς Αἰγυπτίους αὐτοὶ τοὺς ὁποίους ὠνόμασε ποιμένας⁶¹. Πάντες ἐξῆλθον ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον πρὸ ἐτῶν τριακοσίων δέκα τριῶν καὶ κατώκησαν ἔκτοτε τὴν χώραν, τὴν καλουμένην ἀκόμη Ἰουδαίαν, πρὶν φθάσῃ εἰς τὸ Ἄργος ὁ Δαναός⁶². Ὅτι δὲ τοῦτον οἱ πλεῖστοι θεωροῦν ἀρχαιότερον τῶν λοιπῶν προσωπικοτήτων μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, εἶναι σαφές. Ὅθεν ὁ Μανελθὼν ἀκουσίως παρουσίασεν εἰς ἡμᾶς δύο στοιχεῖα τῆς ἀληθείας διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, πρῶτον μὲν ὁμολογήσας αὐτοὺς ποιμένας, δεύτερον δὲ εἰπὼν ὅτι ἐξῆλθον οὗτοι ἀπὸ τὴν γῆν τῆς Αἰγύπτου· ὥστε καὶ ἀπὸ αὐτὰς τὰς ἀναφορὰς δεικνύεται ὅτι ὁ Μωϋσῆς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ εἶναι προγενέστεροι τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου κατὰ ἑνιακόσια ἢ χίλια ἔτη⁶³.

22 Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ εἰς τὴν Ἰουδαίαν, τὸν ὁποῖον ᾠκοδόμησεν ὁ βασιλεὺς Σολομῶν πεντακόσια ἐξήκοντα ἕξ ἔτη μετὰ τὴν ἐξοδὸν τῶν Ἰουδαίων ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον, ἔχει ἀναγραφῆ εἰς τὰ χρονικὰ τῶν Τυρίων, πῶς ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς καὶ εἰς τὰ ἀρχεῖα αὐτῶν φυλάσσονται τὰ κείμενα εἰς τὰ ὁποῖα ἀναγράφεται πῶς ὁ ναὸς ἔγινε, πρὶν οἱ Τύριοι κτίσουν τὴν Καρχηδόνα ἑκατὸν τριάκοντα τέσσαρα ἔτη καὶ ὀκτῶ μῆνας ἑνωρίτερον (τοῦτο ἀνεγράφη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Τυρίων Ἰερώμου, υἱοῦ τοῦ Ἀβειβάλου, λόγῳ τοῦ ὅτι ὁ Ἰέρωμος ἀπὸ πατρικὴν οἰκειότητα ἔγινε φίλος τοῦ Σολομῶνος, ἀλλ' ἐπίσης λόγῳ τῆς ὑπερβολικῆς σοφίας τὴν ὁποῖαν διέθετεν ὁ Σολομῶν. Πράγματι ἠσκούντο συνεχῶς μὲ ἐρωτήματα πρὸς ἀλλήλους· ὡς τεκμήριον δὲ τούτου φέρουν καὶ ἀντίγραφα ἐπιστολῶν αὐτῶν φυλαγμένα ἀπὸ τοὺς Τυρίους ἕως τώρα· ἐπίσης ἔστελλον γράμματα πρὸς ἀλλήλους⁶⁴)· καθὼς μνημονεύει ὁ Μένανδρος Ἐφέ-

63. Βλ. καὶ ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΥ, *Apologeticus* 19,2.

64. Ὁ Ἰώσηπος παραθέτει τοιαύτην ἀλληλογραφίαν, *Κατὰ Ἀπίωνος* 1,106–111, ἀλλ' αὕτη προφανῶς ἔχει πλασθῆ ὑπὸ τοῦ Εὐπολέμου. Βλ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ, *Εὐαγγελικὴ Προπαρασκευὴ* 9,33.

τά τε ἀλλήλοις διέπεμπον)· καθὼς μέμνηται Μένανδρος ὁ Ἐφέσιος, ἱστορῶν περὶ τῆς Τυρίων βασιλείας, λέγων οὕτως.

«Τελευτήσαντος γὰρ Ἀβειβάλου, βασιλέως Τυρίων, διεδέξατο τὴν βασιλείαν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰέρωμος, βιώσας ἔτη πενήντα τρία. Τοῦτον δὲ διεδέξατο Βάζωρος, βιώσας ἔτη μγ', ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη ιζ'. Μετὰ δὲ τοῦτον Μεθουάσταρτος, βιώσας ἔτη νδ', ἐβασίλευσεν ἔτη ιβ'. Μετὰ δὲ τοῦτον ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀθάρυμος, βιώσας ἔτη νη', ἐβασίλευσεν ἔτη θ'. Τοῦτον ἀνεῖλεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἑλλης τοῦνομα, ὃς βιώσας ἔτη ν' ἐβασίλευσεν μῆνας η'. Τοῦτον ἀνεῖλεν Ἰουθώβαλος, ἱερεὺς τῆς Ἀστάρτης, ὃς βιώσας ἔτη μ' ἐβασίλευσεν ἔτη ιβ'. Τοῦτον διεδέξατο ὁ υἱὸς αὐτοῦ Βάζωρος, ὃς βιώσας ἔτη με' ἐβασίλευσεν ἔτη ζ'. Υἱὸς δὲ τούτου Μέττηνος, βιώσας ἔτη λβ', ἐβασίλευσεν ἔτη κθ'. Τοῦτον διεδέξατο Πυγμαλίων, ὃς βιώσας ἔτη νς' ἐβασίλευσεν 15 ἔτη ζ'. Ἐν δὲ τῷ ἐβδόμῳ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ εἰς Λιβύην φυγοῦσα πόλιν ὠκοδόμησε τὴν μέχρι τοῦ δεῦρο Καρχηδονίαν καλουμένην».

Συνάγεται οὖν πᾶς χρόνος ἀπὸ τῆς Ἰερώμου βασιλείας μέχρι Καρχηδόνοσ κτίσεωσ ἔτη ρνε', μῆνες ὀκτώ. Τῷ δὲ δωδεκάτω ἔτει τῆσ Ἰερώμου βασιλείασ ἐν Ἱεροσολύμοισ ὁ ναὸσ ὠκοδομήθη, ὥστε τὸν πάντα χρόνον γεγενῆσθαι ἀπὸ τῆσ τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆσ μέχρι Καρχηδόνοσ κτίσεωσ ἔτη ρμγ' μῆνες η'.

23 Τῆσ μὲν οὖν Φοινίκων καὶ Αἰγυπτίων μαρτυρίας, ὡσ ἱστορήκασι περὶ τῶν καθ' ἡμᾶσ χρόνων οἱ συγγράψαντεσ Μαναιθῶσ

15 ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ προστίθ. X φυγοῦσα = φυγῶν Π

65. MÜLLER, *Fragmenta Historicorum Graecorum* τ. 4,445. Πιθανῶσ ὁ Θεόφιλοσ ἀντλεῖ ταῦτα μέσω Ἰωσήπου, Κατὰ Ἀπίωνοσ 1,116 ἐέ. Ἰουδαϊκὴ Ἀργαίολογία 8,5,3, 144–146.

σιος⁶⁵, ιστορῶν περὶ τῆς βασιλείας τῶν Τυρίων, μὲ τοὺς ἐξῆς λόγους.

«Ὅταν ἀπέθανεν ὁ Ἀβείβαλος, βασιλεὺς τῶν Τυρίων, διεδέχθη τὴν βασιλείαν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰέρωμος, ζήσας ἔτη πενήκοντα τρία. Τοῦτον δὲ διεδέχθη ὁ Βάζωρος, ζήσας ἔτη τεσσαράκοντα τρία, βασιλεύσας δέκα ἑπτὰ ἔτη· μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Μεθουάσταρτος, ζήσας πενήκοντα τέσσαρα ἔτη⁶⁶, ἐβασίλευσε δώδεκα ἔτη· μετὰ δὲ τοῦτον ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀθάρυμος, ζήσας πενήκοντα ὀκτῶ ἔτη, ἐβασίλευσεν ἑννέα ἔτη. Τοῦτον ἐφόνευσεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ὀνόματι Ἑλλης, ὁ ὁποῖος ζήσας πενήκοντα ἔτη, ἐβασίλευσεν ὀκτῶ μῆνας. Τοῦτον ἐφόνευσεν ὁ Ἰουθῶβαλος, ἱερεὺς τῆς Ἀστάρτης, ὁ ὁποῖος ζήσας τεσσαράκοντα ἔτη, ἐβασίλευσε δώδεκα ἔτη. Τοῦτον διεδέχθη ὁ υἱὸς αὐτοῦ Βάζωρος, ὁ ὁποῖος, ζήσας τεσσαράκοντα πέντε ἔτη, ἐβασίλευσεν ἑπτὰ ἔτη⁶⁷. Ὁ υἱὸς δὲ τούτου Μέττηνος, ζήσας τριάκοντα δύο ἔτη, ἐβασίλευσεν εἴκοσι ἑννέα ἔτη. Τοῦτο διεδέχθη ὁ Πυγμαλίων, ὁ ὁποῖος ζήσας πενήκοντα ἕξ ἔτη, ἐβασίλευσεν ἑπτὰ ἔτη. Κατὰ δὲ τὸ ἑβδομον ἔτος τῆς βασιλείας αὐτοῦ φυγῶν εἰς Λιβύην ᾠκοδόμησε τὴν μέχρι σήμερον καλουμένην Καρχηδόνα».

Τὸ σύνολον λοιπὸν τοῦ χρόνου ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰερώμου μέχρι τῆς κτίσεως τῆς Καρχηδόνας ἀνέρχεται εἰς ἔτη ἑκατὸν πενήκοντα πέντε καὶ μῆνας ὀκτῶ. Κατὰ τὸ δωδέκατον δὲ ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰερώμου ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, ὥστε τὸ σύνολον τοῦ χρόνου ἀπὸ τῆς οἰκοδομήσεως τοῦ ναοῦ μέχρι τῆς κτίσεως τῆς Καρχηδόνας ἀνέρχεται εἰς ἔτη ἑκατὸν τεσσαράκοντα τρία.

23 Ἀρκετὰ εἶναι τὰ λεχθέντα ἀπὸ ἡμῶς περὶ τῆς μαρτυρίας τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Αἰγυπτίων, ὅπως ἔχουν ἱστορήσει τὰ

66. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Θεόφιλος παρέλειψε κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν τεμάχιον εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρονται δύο βασιλεῖς, ὁ πρεσβύτερος υἱὸς τῆς τροφοῦ τοῦ Μεθουαστάρτου καὶ δολοφόνος αὐτοῦ, καὶ ὁ Ἄσταρτος.

67. Εἶναι ἀδύνατος τοιαύτη χρονολόγησις τοῦ Ἰουθωβάλου καὶ τοῦ Βαζώρου βεβαίως, διότι οὕτως ὁ πατὴρ Ἰουθῶβαλος θὰ ἀπέκτα υἱὸν τὸν Βάζωρον εἰς ἡλικίαν δύο ἐτῶν.

ὁ Αἰγύπτιος καὶ ὁ Μένανδρος ὁ Ἐφέσιος, ἔτι δὲ καὶ Ἰώσηπος ὁ ἀναγράψας τὸν Ἰουδαϊκὸν πόλεμον τὸν γενόμενον αὐτοῖς ὑπὸ Ῥωμαίων, ἀρκετῶς ἦτω ἡμῖν τὰ εἰρημένα. Ἐκ γὰρ τούτων τῶν ἀρχαίων δείκνυται καὶ τὰ τῶν λοιπῶν συγγράμματα ἔσχατα εἶναι τῶν διὰ Μωσέως ἡμῖν δεδομένων γραμμάτων, ἔτι μὴν καὶ τῶν μεταξὺ προφητῶν· ὁ γὰρ ὕστερος τῶν προφητῶν γενόμενος Ζαχαρίας ὀνόματι ἠκμασεν κατὰ τὴν Δαρείου βασιλείαν.

Ἄλλὰ καὶ οἱ νομοθέται πάντες μεταξὺ εὐρίσκονται νομοθετοῦντες. Εἰ γὰρ τις εἴποι Σόλωνα τὸν Ἀθηναῖον, οὗτος γέγονε 10 κατὰ τοὺς χρόνους Κύρου καὶ Δαρείου τῶν βασιλέων, κατὰ τὸν χρόνον Ζαχαρίου τοῦ προειρημένου προφήτου, μεταξὺ γεγενημένου πάνυ πολλοῖς ἔτεσιν· ἦτοι καὶ περὶ Λυκούργου ἢ Δράκοντος ἢ Μίνω τῶν νομοθετῶν, τούτων ἀρχαιότητι προάγουσιν αἱ ἱερὰ βίβλοι, ὅπου γε καὶ τοῦ Διὸς τοῦ Κρητῶν βασιλεύσαντος, 15 ἀλλὰ μὴν καὶ τοῦ Ἰλιακοῦ πολέμου δείκνυται προάγοντα τὰ γράμματα τοῦ θεοῦ νόμου τοῦ διὰ Μωσέως ἡμῖν δεδομένου.

Ἵνα δὲ ἀκριβεστέραν ποιήσωμεν τὴν ἀπόδειξιν τῶν καιρῶν καὶ χρόνων, Θεοῦ ἡμῖν παρέχοντος, οὐ μόνον τὰ μετὰ κατακλυσμὸν ἱστοροῦντες ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸ κατακλυσμοῦ, εἰς τὸ 20 καὶ τῶν ἀπάντων κατὰ τὸ δυνατὸν εἰπεῖν ἡμῖν τὸν ἀριθμὸν, νυνὶ ποιησόμεθα, ἀναδραμόντες ἐπὶ τὴν ἀνέκαθεν ἀρχὴν τῆς τοῦ κόσμου κτίσεως, ἣν ἀνέγραψε Μωσῆς ὁ θεράπων τοῦ Θεοῦ διὰ Πνεύματος ἁγίου. Εἰπὼν γὰρ τὰ περὶ κτίσεως καὶ γενέσεως κόσμου, τοῦ πρωτοπλάστου ἀνθρώπου, καὶ τὰ τῶν ἐξῆς γεγενημέ- 25 νων, ἐσήμανε καὶ τὰ πρὸ κατακλυσμοῦ ἔτη γενόμενα. Ἐγὼ δ' αἰτοῦμαι χάριν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ, εἰς τὸ τάληθῆ κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ πάντα ἀκριβῶς εἰπεῖν, ὅπως καὶ σὺ καὶ πᾶς ὁ τούτοις ἐντυγχάνων ὁδηγῆται ὑπὸ τῆς ἀληθείας καὶ χάριτος αὐτοῦ.

68. Ὁ Σόλων ἐξῆσεν, ὀλίγας δεκαετίας ἐνωρίτερον. Ἡ τάσις νὰ ἀποδειχθοῦν μεταγενέστεροι κατὰ πάντα οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς εἶναι ἀπεριόριστος.

σχετικὰ μὲ τὰς χρονολογίας ἡμῶν οἱ συγγραφεῖς Μανέθων Αἰγύπτιος καὶ Μένανδρος Ἐφέσιος, προσέτι δὲ καὶ ὁ Ἰώσηπος ὁ περιγράψας τὸν Ἰουδαϊκὸν πόλεμον, ὁ ὁποῖος ἐπεβλήθη εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων. Διότι ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα αὐτὰ δεικνύονται καὶ τῶν λοιπῶν τὰ συγγράμματα ὡς πολὺ μεταγενέστερα τῶν διὰ τοῦ Μωϋσέως δοθέντων εἰς ἡμᾶς συγγραμμάτων, καθὼς ἐπίσης καὶ τῶν μετέπειτα προφητῶν. Διότι ὁ τελευταῖος τῶν προφητῶν, Ζαχαρίας ὀνομαζόμενος, ἤκμασε κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Δαρείου.

Ἄλλὰ καὶ ὅλοι οἱ νομοθέται εὐρίσκονται νὰ νομοθετοῦν μεταγενεστέρως. Ἐὰν ἀναφέρῃ κανεὶς τὸν Σόλωνα Ἀθηναῖον, οὗτος ἔζησε κατὰ τοὺς χρόνους τῶν βασιλέων Κύρου καὶ Δαρείου⁶⁸, κατὰ τὸν χρόνον τοῦ προειρημένου προφήτου Ζαχαρίου, ζήσαντος πολλὰ ἔτη μεταγενεστέρως⁶⁹. Ἐὰν ἀναφέρῃ κανεὶς τοὺς νομοθέτας Λυκοῦργον, Δράκοντα ἢ Μίνωα, προηγουῖνται τούτων εἰς ἀρχαιότητα αἱ ἱερὰ βίβλοι⁷⁰, ἀφοῦ τὰ γράμματα τοῦ θεοῦ νόμου τοῦ δοθέντος εἰς ἡμᾶς διὰ τοῦ Μωϋσέως δεικνύονται προγενέστερα καὶ τοῦ Διός, βασιλέως τῶν Κρητῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου.

Διὰ νὰ κατοχυρώσωμεν δὲ ἀκριβέστερον, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, τοὺς καιροὺς καὶ τοὺς χρόνους, ἱστοροῦντες ὄχι μόνον τὰ μετὰ τὸν κατακλυσμὸν τώρα, ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ, ὥστε νὰ εἴπωμεν κατὰ τὸ δυνατὸν ὅλων τῶν χρόνων τὸν ἀριθμὸν, θὰ κάμωμεν τώρα ἀναδρομὴν εἰς τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς ποιήσεως τοῦ κόσμου, τὴν ὁποῖαν περιέγραψεν ὁ Μωϋσῆς, ὁ θεράπων τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Οὗτος, ἀφοῦ περιέγραψε τὰ περὶ κτίσεως καὶ γενέσεως τοῦ κόσμου, τοῦ πρωτοπλάστου ἀνθρώπου καὶ τὰ μετέπειτα γεγονότα, ἐδήλωσε καὶ τὰ ἔτη τὰ ὁποῖα παρῆλθον πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ. Ἐγὼ δὲ ζητῶν χάριν ἀπὸ τὸν μόνον Θεόν, διὰ νὰ εἴπω κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ ὅλα τὰ ἀληθῆ μὲ ἀκρίβειαν, ὥστε καὶ σὺ καὶ πᾶς

69. Ἐννοεῖται μεταγενεστέρως τοῦ Μωϋσέως.

70. Δὲν προηγουῖνται ὁμοίως τοῦ Μίνωος.

Ἄρξομαι δὴ πρῶτον ἀπὸ τῶν ἀναγεγραμμένων γενεαλογιῶν, λέγω δὲ ἀπὸ τοῦ πρωτοπλάστου ἀνθρώπου τὴν ἀρχὴν ποιησάμενος.

24 Ἀδὰμ ἕως οὗ ἐτέκνωσεν ἔζησεν ἔτη σλ', υἱὸς δὲ τούτου
5 Σὴθ ἔτη σε', υἱὸς δὲ τούτου Ἐνῶς ἔτη ργ', υἱὸς δὲ τούτου Καϊ-
νὰν ἔτη ρο', υἱὸς δὲ τούτου Μαλελεὴλ ἔτη ρξε', υἱὸς δὲ τούτου
Ἰάρεθ ἔτη ρξβ', υἱὸς δὲ τούτου Ἐνῶχ ἔτη ρξε', υἱὸς δὲ τούτου
Μαθουσάλα ἔτη ρξζ', υἱὸς δὲ τούτου Λάμεχ ἔτη ρπη'. Τούτῳ δὲ
υἱὸς ἐγενήθη ὁ προειρημένος Νῶε, ὃς ἐτέκνωσε τὸν Σὴμ ὦν
10 ἐτῶν φ'. Ἐπὶ τούτου ἐγένετο ὁ κατακλυσμός ὄντος αὐτοῦ ἐτῶν
χ'. Τὰ πάντα οὖν μέχρι κατακλυσμοῦ γεγένηται ἔτη βσμβ'.

Μετὰ δὲ τὸν κατακλυσμόν εὐθέως ὁ Σὴμ ὦν ἐτῶν ρ' ἐτέ-
κνωσε τὸν Ἀρφαζάθ, Ἀρφαζάθ δὲ ἐτέκνωσε Σαλὰ ὦν ἐτῶν
ρλε', ὁ δὲ Σαλὰ ἐτέκνωσεν ὦν ἐτῶν ρλ', τούτου δὲ υἱὸς Ἔβερ
15 ὦν ἐτῶν ρλδ', ἀφ' οὗ καὶ τὸ γένος αὐτῶν Ἑβραῖοι προσηγορεύ-
θησαν, τούτου δὲ υἱὸς Φαλὲγ ὦν ἐτῶν ρλ', τούτου δὲ υἱὸς Ραγαῦ
ὦν ἐτῶν ρλβ' τούτου δὲ υἱὸς Σεροῦχ ὦν ἐτῶν ρλ', τούτου δὲ
υἱὸς Ναχώρ ὦν ἐτῶν οε', τούτου δὲ υἱὸς Θάρρα ὦν ἐτῶν ο',
τούτου δὲ υἱὸς Ἀβραὰμ ὁ πατριάρχης ἡμῶν ἐτέκνωσε τὸν
20 Ἰσαὰκ ὦν ἐτῶν ρ'. Γίνονται οὖν μέχρι Ἀβραὰμ ἔτη γσοη'.

Ἰσαὰκ ὁ προειρημένος ἕως τεκνογονίας ἔζησεν ἔτη ξ', ὃς
ἐγέννησεν τὸν Ἰακώβ· ἔζησεν ὁ Ἰακώβ ἕως τῆς μετοικεσίας τῆς
ἐν Αἰγύπτῳ γενομένης, ἧς ἐπάνω προειρήκαμεν, ἔτη ρλ', ἡ δὲ
παροίκησις τῶν Ἑβραίων ἐν Αἰγύπτῳ ἐγενήθη ἔτη υλ', καὶ

ὁ ἀναγινώσκων ταῦτα νὰ ὀδηγῆται ὑπὸ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς χάριτος αὐτοῦ. Θὰ ἀρχίσω δὲ πρῶτον ἀπὸ τὰς ἀναγραφομένας γενεαλογίας, καὶ μάλιστα ἀρχίζων ἀπὸ τὸν πρωτόπλαστον.

24 Ὁ Ἀδὰμ μέχρις οὗτο ἐτεκνοποίησεν ἔζησεν ἔτη διακόσια τριάκοντα, ὁ υἱὸς δὲ τούτου Σῆθ ἔτη διακόσια πέντε, ὁ υἱὸς δὲ τούτου Ἐνῶς ἔτη ἑκατὸν ἐνενήκοντα, ὁ υἱὸς δὲ τούτου Καϊνὰν ἔτη ἑκατὸν ἑβδομήκοντα, ὁ υἱὸς δὲ τούτου Μαλελεήλ ἔτη ἑκατὸν ἐξήκοντα πέντε, ὁ υἱὸς δὲ τούτου Ἰάρεθ ἔτη ἑκατὸν ἐξήκοντα δύο, ὁ υἱὸς δὲ τούτου Ἐνώχ ἔτη ἑκατὸν ἐξήκοντα πέντε, ὁ υἱὸς δὲ τούτου Μαθουσάλα ἔτη ἑκατὸν ἐξήκοντα ἑπτὰ, ὁ υἱὸς δὲ τούτου Λάμεχ ἑκατὸν ὀγδοήκοντα ὀκτώ. Τούτου δὲ ὁ υἱὸς ἔγενεν ὁ προειρημένος Νῶε, ὁ ὁποῖος ἐγέννησε τὸν Σῆμ, ὅταν ἦτο πεντακοσίων ἐτῶν. Ἐπ' αὐτοῦ ἔγενεν ὁ κατακλυσμὸς, ἐνῶ ἦτο ἑξακοσίων ἐτῶν. Τὸ σύνολον λοιπὸν τῶν ἐτῶν μέχρι τοῦ κατακλυσμοῦ ἀνέρχεται εἰς δύο χιλιάδες διακόσια τεσσαράκοντα δύο.

Ἀμέσως δὲ μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ὁ Σῆμ, ἡλικίας ἑκατὸν ἐτῶν, ἐγέννησε τὸν Ἀρφαζάθ, ὁ δὲ Ἀρφαζάθ ἐγέννησε τὸν Σαλὰ ἐνῶ ἦτο ἑκατὸν πενήκοντα πέντε ἐτῶν, ὁ δὲ Σαλὰ ἐγέννησεν ἐνῶ ἦτο ἑκατὸν τριάκοντα ἐτῶν, τούτου δὲ ὁ υἱὸς Ἐβερ ἐνῶ ἦτο ἑκατὸν τριάκοντα τεσσάρων ἐτῶν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὠνομάσθη καὶ τὸ γένος τῶν Ἑβραίων, τούτου δὲ ὁ υἱὸς Φαλέγ ἐνῶ ἦτο ἑκατὸν τριάκοντα ἐτῶν, τούτου δὲ ὁ υἱὸς Ραγὰν ἐνῶ ἦτο ἑκατὸν τριάκοντα δύο ἐτῶν, τούτου δὲ ὁ υἱὸς Σερουχ ἐνῶ ἦτο ἑκατὸν τριάκοντα ἐτῶν, τούτου δὲ ὁ υἱὸς Ναχώρ ἐνῶ ἦτο ἑβδομήκοντα πέντε ἐτῶν, τούτου δὲ ὁ υἱὸς Θάρρα ἐνῶ ἦτο ἑβδομήκοντα ἐτῶν, τούτου δὲ ὁ υἱὸς Ἀβραὰμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαὰκ ἐνῶ ἦτο ἑκατὸν ἐτῶν. Γίνονται λοιπὸν μέχρι τοῦ Ἀβραὰμ ἔτη τρεῖς χιλιάδες διακόσια ἑβδομήκοντα ὀκτώ.

Ὁ προαναφερθεὶς Ἰσαὰκ μέχρι τῆς τεκνογονίας ἔζησεν ἐξήκοντα ἔτη, ἐγέννησε δὲ τὸν Ἰακώβ. Ὁ Ἰακώβ ἔζησε μέχρι τῆς μεταναστεύσεως εἰς τὴν Αἴγυπτον, περὶ τῆς ὁποίας εἶπομεν ἀνωτέρω, ἔτη ἑκατὸν τριάκοντα, ἡ δὲ παροίκησις τῶν Ἑβραίων εἰς τὴν Αἴγυπτον διήρκεσεν ἔτη τετρακόσια τριάκοντα καὶ μετὰ

μετὰ τὸ ἐξελθεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου ἐν τῇ ἐρήμῳ καλουμένην διέτριψαν ἔτη μ'. Γίνεται οὖν τὰ πάντα ἔτη, γ' πλη', ὧ καιρῷ τοῦ Μωσέως τελευτήσαντος διεδέξατο ἄρχειν Ἰησοῦς υἱὸς Ναυῆ, ὃς προέστη αὐτῶν ἔτεσιν κζ'.

5 Μετὰ δὲ τὸν Ἰησοῦν τοῦ λαοῦ παραβάντος ἀπὸ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ ἐδούλευσαν βασιλεῖ Μεσοποταμίας Χουσαράθων ὄνομα ἔτεσιν ὀκτώ. Εἶτα μετανοήσαντος τοῦ λαοῦ κριταὶ ἐγενήθησαν αὐτοῖς. Γοθονεῆλ ἔτεσιν τεσσαράκοντα, Ἐκλὼν ἔτεσιν ιη', Ἀὼθ ἔτεσιν η'. Ἐπειτα πταισάντων αὐτῶν ἀλλόφυλοι
10 ἐκράτησαν ἔτεσιν κ'. Ἐπειτα Δεββώρα ἔκρινεν αὐτοὺς ἔτεσιν μ'. Ἐπειτα Μαδιανῖται ἐκράτησαν αὐτῶν ἔτεσιν ζ'. Εἶτα Γεδεὼν ἔκρινεν αὐτοὺς ἔτεσιν μ', Ἀβιμέλεχ ἔτεσιν γ', Θωλὰ ἔτεσιν κγ', Ἰαεὶρ ἔτεσιν κβ'. Ἐπειτα Φυλιστιεῖμ καὶ Ἀμμανῖται ἐκράτησαν αὐτῶν ἔτεσιν ιη'. Εἶτα Ἰεφθάε ἔκρινεν αὐτοὺς ἔτεσι στ',
15 Ἐσβὼν ἔτεσιν ζ', Αἰλὼν ἔτεσιν ι', Ἀβδὼν ἔτεσιν η'. Ἐπειτα ἀλλόφυλοι ἐκράτησαν αὐτῶν ἔτεσιν μ'. Εἶτα Σαμψὼν ἔκρινεν αὐτοὺς ἔτεσιν κ'. Ἐπειτα εἰρήνη ἐγένετο ἔτεσιν μ'. Εἶτα Σαμηρὰ ἔκρινεν αὐτοὺς ἐνιαυτόν, Ἡλὶς ἔτεσιν κ', Σαμουήλ ἔτεσιν ιβ'.

25 Μετὰ δὲ τοὺς κριτὰς ἐγένοντο βασιλεῖς ἐν αὐτοῖς, πρῶτος ὀνόματι Σαούλ, ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη κ', ἔπειτα Δαβὶδ ὁ πρόγονος ἡμῶν ἔτη μ'. Γίνεται οὖν μέχρι τῆς τοῦ Δαβὶδ βασιλείας τὰ πάντα ἔτη υζη'.

Μετὰ δὲ τούτοις βασιλεύει Σολομών, ὁ καὶ τὸν ναὸν τὸν
25 ἐν Ἱεροσολύμοις κατὰ βουλήν Θεοῦ πρῶτος οἰκοδομήσας, δι' ἐτῶν μ', μετὰ δὲ τοῦτον Ροβοὰμ ἔτεσιν ιζ', καὶ μετὰ τοῦτον Ἀβίας ἔτεσιν ζ', καὶ μετὰ τοῦτον Ἀσὰ ἔτεσιν μα', καὶ μετὰ τοῦτον Ἰωσαφὰτ ἔτεσιν κε', μετὰ δὲ τοῦτον Ἰωρὰμ ἔτη η', μετὰ δὲ τοῦτον Ὀχοζίας ἐνιαυτόν, καὶ μετὰ τοῦτον Γοθολία ἔτεσιν ς',

71. Ἐννοεῖται ἀπὸ τοῦ Ἰσαάκ.

τὴν ἔξοδον αὐτῶν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον ἔζησαν εἰς τὴν καλουμένην ἔρημον τεσσαράκοντα ἔτη. Ἀνῆλθον λοιπὸν ὅλα τὰ ἔτη εἰς τρεῖς χιλιάδας ἑνεακόσια τριάκοντα ὀκτώ, καθ' ὃν χρόνον ἀποθανόντος τοῦ Μωϋσέως διεδέχθη τὴν ἐξουσίαν ὁ Ἰησοῦς υἱὸς τοῦ Δαβίδ, ὁ ὁποῖος ἠγήθη αὐτῶν ἔτη εἴκοσι ἑπτὰ.

Μετὰ δὲ τὸν Ἰησοῦν, ἀφοῦ ὁ λαὸς παρέβη τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, ὑπεδουλώθησαν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Μεσοποταμίας Χουσαράθων ὀκτὼ ἔτη. Ἐπειτα, ἀφοῦ ὁ λαὸς μετενόησεν, ἀνεδείχθησαν εἰς αὐτοὺς κριταί. Ὁ Γοθονεὴλ ἔτη τεσσαράκοντα, ὁ Ἐκλὼν ἔτη δέκα ὀκτώ, ὁ Ἀὼθ ἔτη ὀκτώ. Ἐπειτα, ἀφοῦ ἔπαισαν, ἐκυριάρχησαν αὐτῶν ἀλλόφυλοι εἴκοσιν ἔτη. Ἐπειτα ἐκυριάρχησαν αὐτῶν οἱ Μαδιανῖται ἑπτὰ ἔτη. Ἐπειτα ἐκυβέρνησεν αὐτοὺς ὁ Γεδεὼν τεσσαράκοντα ἔτη, ὁ Ἀβιμέλεχ τρία ἔτη, ὁ Θωλὰ εἴκοσι τρία ἔτη, ὁ Ἰαεὶρ εἴκοσι δύο ἔτη. Ἐπειτα ἐκυριάρχησαν αὐτῶν οἱ Φιλισταῖοι καὶ οἱ Ἀμμανῖται δέκα ἑπτὰ ἔτη. Ἐπειτα ἐκυβέρνησεν αὐτοὺς ὁ Ἰεφθὰ ἕξ ἔτη, ὁ Ἐσβὼν ἑπτὰ ἔτη, ὁ Αἰλὼν δέκα ἔτη, ὁ Ἀβδὼν ὀκτὼ ἔτη. Ἐπειτα ἐκυριάρχησαν αὐτῶν οἱ ἀλλόφυλοι τεσσαράκοντα ἔτη. Ἐπειτα ἐκυβέρνησεν αὐτοὺς ὁ Σαμψὼν εἴκοσιν ἔτη. Ἐπειτα ἐπεκράτησεν εἰς αὐτοὺς εἰρήνη τεσσαράκοντα ἔτη. Ἐπειτα ἐκυβέρνησαν αὐτοὺς ὁ Σαμηρὰ ἕν ἔτος, ὁ Ἡλὶς εἴκοσιν ἔτη, ὁ Σαμουὴλ δώδεκα ἔτη.

Μετὰ δὲ τοὺς κριτὰς ἐγκατεστάθησαν εἰς αὐτοὺς βασιλεῖς, πρῶτος ὁ ὀνομαζόμενος Σαούλ, ὁ ὁποῖος ἐβασίλευσεν εἴκοσιν ἔτη, ἔπειτα ὁ Δαβίδ, ὁ πρόγονος ἡμῶν, τεσσαράκοντα ἔτη. Μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ Δαβίδ λοιπὸν τὸ σύνολον τῶν ἐτῶν ἀνέρχεται εἰς τετρακόσια ἑνεηήκοντα ὀκτώ⁷¹.

Μετὰ δὲ τούτους βασιλεύει ὁ Σολομών, ὁ πρῶτος οἰκοδομήσας τὸν ναὸν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ, βασιλεύσας τεσσαράκοντα ἔτη, μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Ροβοὰμ δέκα ἑπτὰ ἔτη, καὶ μετὰ τοῦτον ὁ Ἀβίας ἑπτὰ ἔτη, καὶ μετὰ τοῦτον ὁ Ἄσα τεσσαράκοντα ἕν ἔτη, καὶ μετὰ τοῦτον ὁ Ἰωσαφὰτ εἴκοσι πέντε ἔτη, μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Ἰωρὰμ ὀκτὼ ἔτη, μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Ὀχοζίας ἕν ἔτος, καὶ μετὰ τοῦτον ἡ Γοθολία ἕξ ἔτη, μετὰ δὲ

μετὰ δὲ ταύτην Ἰωὰς ἔτεσιν μ', καὶ μετὰ τοῦτον Ἀμεσίας ἔτεσιν λθ', καὶ μετὰ τοῦτον Ὀζίας ἔτεσιν νβ', μετὰ δὲ τοῦτον Ἰωαθὰμ ἔτεσιν ιστ', μετὰ δὲ τοῦτον Ἀχαζ ἔτεσιν ιζ', καὶ μετὰ τοῦτον Ἐζεκίας ἔτεσιν κθ', μετὰ δὲ τοῦτον Μανασσῆς ἔτεσιν νε', μετὰ
5 δὲ τοῦτον Ἀμὼς ἔτεσιν β', μετὰ δὲ τοῦτον Ἰωσίας ἔτεσιν λα', μετὰ δὲ τοῦτον Ὠγὰς μῆνας γ', μετὰ δὲ τοῦτον Ἰωακεὶμ ἔτη ια', ἔπειτα Ἰωακεὶμ ἕτερος μῆνας γ' ἡμέρας ι', μετὰ δὲ τοῦτον Σεδεκίας ἔτη ια'.

Μετὰ δὲ τούτους τοὺς βασιλεῖς, διαμένοντος τοῦ λαοῦ ἐπὶ
10 τοῖς ἀμαρτήμασι καὶ μὴ μετανοοῦντος, κατὰ προφητείαν Ἰερεμίου ἀνέβη εἰς τὴν Ἰουδαίαν βασιλεὺς Βαβυλῶνος ὄνομα Ναβουχοδονόσορ. Οὗτος μετώκησε τὸν λαὸν τῶν Ἰουδαίων εἰς Βαβυλῶνα, καὶ τὸν ναὸν κατέστρεψεν, ὃν ᾠκοδομῆκει Σολομών. Ἐν δὲ τῇ μετοικεσίᾳ Βαβυλῶνος ὁ λαὸς ἐποίησεν ἔτη ο'.
15 Γίνεται οὖν μέχρι τῆς παροικεσίας ἐν γῇ Βαβυλῶνος τὰ πάντα ἔτη δπνδ' μῆνες στ' ἡμέραι ι'.

Ἐν τῷ τρόπῳ δὲ ὁ Θεὸς προεῖπε διὰ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου τὸν λαὸν αἰχμαλωτισθῆναι εἰς Βαβυλῶνα, οὕτω προεσήμανε καὶ τὸ πάλιν ἐπανελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν αὐτῶν μετὰ ο'
20 ἔτη. Τελειομένων οὖν ο' ἐτῶν γίνεται Κῦρος βασιλεὺς Περσῶν, ὃς κατὰ τὴν προφητείαν Ἰερεμίου δευτέρῳ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐκήρυξεν κελεύων δι' ἐγγράφων τοὺς Ἰουδαίους πάντας, τοὺς ὄντας ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, ἐπιστρέφειν εἰς τὴν ἑαυτῶν χώραν καὶ τῷ Θεῷ ἀνοικοδομεῖν τὸν ναόν, ὃν καθηρή-
25 κει βασιλεὺς Βαβυλῶνος ὁ προειρημένος. Πρὸς τούτοις δὲ ὁ Κῦρος κατ' ἐγκέλευσιν τοῦ Θεοῦ προσέταξε Σαβησσάρῳ καὶ

20 ο' Χν' κώδ.

72. Ἰερ. 6,22. 16,15.

73. Ὁ Κῦρος ἐγένετο ἐνωρίτερον βασιλεὺς τῶν Περσῶν, ἀλλ' ἐδῶ ἡ βασιλεία του ὑπολογίζεται ἀπὸ τῆς καταλύσεως τοῦ Βαβυλωνιακοῦ κράτους τὸ 539. Ἡ

ταύτην ὁ Ἰωᾶς τεσσαράκοντα ἔτη, καὶ μετὰ τοῦτον ὁ Ἀμεσίας τριάκοντα ἑννέα ἔτη, καὶ μετὰ τοῦτον ὁ Ὀζίας πενήκοντα δύο ἔτη, καὶ μετὰ τοῦτον ὁ Ἰωαθάμ δέκα ἕξ ἔτη, μετὰ δὲ τοῦτον Ἰαχάζ δέκα ἑπτὰ ἔτη, καὶ μετὰ τοῦτον ὁ Ἐζεκίας εἴκοσιν ἑννέα ἔτη, μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Μανασσῆς πενήκοντα πέντε ἔτη, μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Ὠζάζ τρεῖς μῆνας, μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Ἰωακεὶμ ἑνδεκά ἔτη, ἔπειτα ἄλλος Ἰωακεὶμ τρεῖς μῆνας δέκα ἡμέρας, μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Σεδεκίας ἑνδεκά ἔτη.

Μετὰ δὲ τούτους τοὺς βασιλεῖς, ἐπειδὴ ὁ λαὸς ἐνέμενεν εἰς τὰ ἀμαρτήματα καὶ δὲν μετενόει, κατὰ τὴν προφητείαν τοῦ Ἰερεμίου ἀνέβη εἰς τὴν Ἰουδαίαν ὁ βασιλεὺς τῆς Βαβυλῶνος ὀνόματι Ναβουχοδονόσορ⁷². Οὗτος ἐξετόπισε τὸν λαὸν τῶν Ἰουδαίων εἰς τὴν Βαβυλῶνα καὶ κατέστρεψε τὸν ναόν, τὸν ὅποιον εἶχεν οἰκοδομήσει ὁ Σολομών. Εἰς δὲ τὴν ἐξορίαν τῆς Βαβυλῶνος ἔζησεν ὁ λαὸς ἑβδομήκοντα ἔτη. Συνεπληρώθησαν λοιπὸν μέχρι τῆς ἐξορίας τῆς Βαβυλῶνος ἐν συνόλω τέσσαρας χιλιάδες ἑννιακόσια πενήκοντα τέσσαρα ἔτη, ἕξ μῆνες δέκα ἡμέραι.

Καθ' ὃν τρόπον δὲ προεῖπεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου Ἰερεμίου ὅτι ὁ λαὸς θὰ ἐκτοπισθῆ εἰς τὴν Βαβυλῶνα, οὕτω προανήγγειλεν ὅτι θὰ ἐπανεέλθουν αὐτοὶ πάλιν εἰς τὴν γῆν αὐτῶν μετὰ ἑβδομήκοντα ἔτη. Ὄταν λοιπὸν ἐτελείωνον τὰ ἑβδομήκοντα ἔτη⁷³ γίνεται βασιλεὺς τῶν Περσῶν ὁ Κῦρος, ὁ ὅποιος τὸ δεύτερον ἔτος τῆς βασιλείας αὐτοῦ, κατὰ τὴν προφητείαν τοῦ Ἰερεμίου ἐξέδωσεν ἔγγραφον διάταγμα διὰ τοῦ ὁποίου παρήγγελλε νὰ ἐπιστρέψουν ὅλοι οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ εὕρισκόμενοι εἰς τὸ βασίλειον αὐτοῦ, εἰς τὴν χώραν των καὶ νὰ ἀνοικοδομήσουν τὸν ναόν, τὸν ὅποιον εἶχε κρημνίσει ὁ προειρημένος βασιλεὺς τῆς Βαβυλῶνος. Πρὸς τούτους διέταξεν ὁ Κῦρος, κατ' ἔμπνευσιν τοῦ Θεοῦ, τοὺς σωματοφύλακάς του Σαβέσσαρον καὶ Μι-

ἑναρξίς τῆς Βαβυλωνίου αἰχμαλωσίας ὑπολογίζεται ἀπὸ τοῦ 606, πρὸ τῆς ὑποδουλώσεως τῶν Ἰουδαίων εἰς τὸν Νάβουχοδονόσορα. Ἐν ἔτος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Βαβυλῶνος ὑπὸ τοῦ Κύρου ἐξεδόθη διάταγμα ἐπιστροφῆς τῶν Ἰουδαίων, οἱ ὅποιοι ἤρχισαν ἐπιστρέφοντες τὸ 537.

Μιθριδάτη, τοῖς ἰδίοις σωματοφύλαξιν, τὰ σκεύη τὰ ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ τῆς Ἰουδαίας ληφθέντα ὑπὸ τοῦ Ναβουχοδονόσορ ἀποκομισθῆναι καὶ ἀποτεθῆναι εἰς τὸν ναόν. Ἐν τῷ οὖν δευτέρῳ ἔτει Κύρου πληροῦται τὰ ο' ἔτη, τὰ προειρημένα ὑπὸ τοῦ Ἱερεμίου.

26 5 Ἐντεῦθεν ὁρᾶν ἔστιν πῶς ἀρχαιότερα καὶ ἀληθέστερα δεικνυται τὰ ἱερὰ γράμματα τὰ καθ' ἡμᾶς εἶναι τῶν καθ' Ἑλληνας καὶ Αἰγυπτίους, ἢ εἰ καὶ τινες ἐτέρους ἱστοριογράφους. Ἦτοι γὰρ Ἡρόδοτος καὶ Θουκιδίδης ἢ καὶ Ξενοφῶν ἢ ὅπως οἱ ἄλλοι ἱστοριογράφοι, οἱ πλείους ἤρξαντο σχεδὸν ἀπὸ τῆς Κύρου καὶ 10 Δαρείου βασιλείας ἀναγράφειν, μὴ ἐξισχύσαντες τῶν παλαιῶν καὶ προτέρων χρόνων τὸ ἀκριβὲς εἰπεῖν. Τί γὰρ μέγα ἔφασαν εἰ περὶ Δαρείου καὶ Κύρου τῶν κατὰ βαρβάρους βασιλέων εἶπον, ἢ κατὰ Ἑλληνας Ζωπύρου καὶ Ἰππίου, ἢ τοὺς Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων πολέμους, ἢ τὰς Ξέρξου πράξεις ἢ Πausανίου 15 τοῦ ἐν τῷ τεμένει τῆς Ἀθηναῶν λιμῶ κινδυνεύσαντος διαφθαρηῆναι, ἢ τὰ περὶ Θεμιστοκλέα καὶ τὸν πόλεμον τὸν Πελοποννησίων, ἢ τὰ περὶ Ἀλκιβιάδην καὶ Θρασύβουλον; Οὐ γὰρ πρόκειται ἡμῖν ὕλη πολυλογίας, ἀλλὰ εἰς τὸ φανερωῖσαι τὴν τῶν χρόνων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ποσότητα καὶ ἐλέγξαι τὴν ματαιο- 20 πονίαν καὶ φλυαρίαν τῶν συγγραφέων, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐτῶν οὔτε δισμυρίαί μυριάδες, ὡς Πλάτων ἔφη, καὶ ταῦτα ἀπὸ κατακλυσμοῦ ἕως τῶν αὐτοῦ χρόνων τοσαῦτα ἔτη γεγενῆσθαι δογματίζων, οὔτε μὴν ἰε' μυριάδες καὶ ,γοε' ἔτη, καθὰ προειρήκαμεν Ἀπολλώνιον τὸν Αἰγύπτιον ἱστορεῖν· οὐδὲ ἀγένητος ὁ κόσμος 25 ἔστιν καὶ αὐτοματισμὸς τῶν πάντων, καθὼς Πυθαγόρας καὶ οἱ λοιποὶ πεφλυαρήκασιν, ἀλλὰ μὲν οὖν γενητὸς καὶ προνοία διοι-

θριδάτην νὰ μεταφέρουν καὶ ἀποθέσουν εἰς τὸν ναὸν τὰ σκεύη τὰ ὁποῖα εἶχε λάβει ἀπὸ τὸν ναὸν τῆς Ἰουδαίας ὁ Ναβουχοδονόσορ. Κατὰ τὸ δευτέρον λοιπὸν ἔτος τοῦ Κύρου συμπληροῦνται τὰ ἑβδομήκοντα ἔτη τὰ προαγγελθέντα ὑπὸ τοῦ Ἰερεμίου.

26 Ἄπὸ ἐδῶ εἶναι δυνατὸν νὰ ἴδῃ κανεὶς πῶς δεικνύονται ἀρχαιότερα καὶ ἀληθέστερα τὰ ἱερά γράμματα ἡμῶν ἀπὸ τὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Αἰγυπτίων, καθὼς καὶ ὁποῖωνδήποτε ἄλλων ἱστοριογράφων. Τόσον ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Θουκιδίδης ὅσον καὶ ὁ Ξενοφῶν ἢ οἱ ἄλλοι ἱστοριογράφοι, οἱ περισσότεροι ἤρχισαν νὰ ἐκθέτουν τὰ γεγονότα σχεδὸν ἀπὸ τὴν βασιλείαν τοῦ Κύρου καὶ τοῦ Δαρείου, μὴ κατορθώσαντες νὰ ἀκριβολογήσουν διὰ τοὺς παλαιοὺς καὶ προγενεστέρους χρόνους. Διότι τί σπουδαῖον εἶπον εἴτε περὶ Δαρείου καὶ Κύρου, τῶν εἰς τοὺς βαρβάρους βασιλέων, διηγήθησαν, εἴτε περὶ Ζωπύρου καὶ Ἰππίου, τῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας, εἴτε περὶ τῶν πολέμων τῶν Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων, εἴτε περὶ τῶν πράξεων τοῦ Ξέρξου, εἴτε περὶ τοῦ κινδυνεύσαντος νὰ ἀφανισθῆ μετ' ἑαυτὸν εἰς τὸ τέμενος τῆς Ἀθηνᾶς Πausanίου⁷⁴, εἴτε τῶν κατὰ τὸν Θεμιστοκλῆ καὶ τὸν πόλεμον τῶν Πελοποννησίων, εἴτε περὶ τῶν κατὰ τὸν Ἀλκιβιάδην καὶ τὸν Θρασύβουλον; Διότι εἰς ἡμᾶς δὲν χρειάζεται ὑλικὸν πολυλογίας, ἀλλὰ μέσον φανερώσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν χρόνων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου καὶ ἐλέγχου τῆς ματαιοπονίας καὶ φλυαρίας τῶν συγγραφέων, ὅτι δὲν εἶναι οὔτε δισμύριαι μυριάδες ἐτῶν, ὅπως εἶπεν ὁ Πλάτων, καὶ μάλιστα δογματίζων ὅτι τόσα ἔτη ἐπέρασαν ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ μέχρι τῶν χρόνων αὐτοῦ, οὔτε βεβαίως δέκα πέντε μυριάδες καὶ τρεῖς χιλιάδες ἑβδομήκοντα πέντε ἔτη, καθὼς προανεφέραμεν ὅτι ἱστορεῖ ὁ Ἀπολλώνιος Αἰγύπτιος⁷⁵. οὔτε ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἀγέννητος καὶ ὑπάρχει αὐτόματος συγκρότησις τῶν πάντων, καθὼς ἔχουν φλυαρήσει ὁ Πυθαγόρας καὶ οἱ λοιποὶ, ἀλλὰ ἀντιθέτως διοικεῖται κατὰ πρόνοιαν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τῶν πάντων Θεοῦ. Καὶ τὸ

74. Ὁ Pausanias δὲν ἐκινδύνευσεν ἀπλῶς νὰ ἀφανισθῆ, ἀλλ' ἠφανίσθη.

75. Βλ. ἀνωτέρω 3,17.

κεῖται ὑπὸ τοῦ ποιήσαντος τὰ πάντα Θεοῦ. Καὶ ὁ πᾶς χρόνος καὶ τὰ ἔτη δείκνυται τοῖς βουλομένοις πείθεσθαι τῇ ἀληθείᾳ.

Μήπως οὖν δόξωμεν μέχρι Κύρου δεδηλωκέναι, τῶν δὲ μεταξὺ χρόνων ἀμελεῖν, ὡς μὴ ἔχοντες ἀποδειῖσαι, Θεοῦ παρέ-
5 χοντος καὶ τῶν ἐξῆς χρόνων τὴν τάξιν πειράσομαι κατὰ τὸ δυνατὸν ἐξηγήσασθαι.

27 Κύρου οὖν βασιλεύσαντος ἔτεσιν τριάκοντα ὀκτῶ καὶ ἀναι-
ρεθέντος ὑπὸ Τομύριδος ἐν Μασσαγετίᾳ, τότε οὔσης Ὀλυμπιά-
δος ἐξηκοστῆς δευτέρας· ἔκτοτε ἤδη οἱ Ῥωμαῖοι ἐμεγαλύνοντο
10 τοῦ Θεοῦ κρατύνοντος αὐτούς, ἐκτισμένης τῆς Ῥώμης ὑπὸ
Ῥωμύλου, τοῦ παιδὸς ἱστορουμένου Ἄρεως καὶ Ἰλίας, Ὀλυμ-
πιάδι ζ', τῇ πρὸ ι' καὶ ζ' καλανδῶν Μαΐων, τοῦ ἐνιαυτοῦ τότε
δεκαμήνου ἀριθμουμένου. Τοῦ οὖν Κύρου τελευτήσαντος, ὡς
ἔφθημεν εἰρηκέναι, Ὀλυμπιάδι ἐξηκοστῇ καὶ δευτέρᾳ, γίνεται
15 καιρὸς ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης ἔτη σκ', ᾧ καὶ Ῥωμαίων ἤρξε Ταρ-
κύνιος Σούπερβος τοῦνομα, ὃς πρῶτος ἐξώρισε Ῥωμαίους τινὰς
καὶ παῖδας διέφθειρε καὶ σπάδοντας ἐγχωρίους ἐποίησεν· ἔτι
μὴν καὶ τὰς παρθένους διαφθεῖρων πρὸς γάμον ἐδίδου. Διὸ οἰ-
κείως Σούπερβος ἐκλήθη τῇ ρωμαϊκῇ γλώσσῃ· ἐρμηνεύεται δὲ
20 ὑπερήφανος. Αὐτὸς γὰρ πρῶτος ἐδογματίσειε τοὺς ἀσπαζομένους
αὐτὸν ὑπὸ ἐτέρου ἀντασπάζεσθαι. Ὅς ἐβασίλευσεν ἔτεσιν κε'.

Μεθ' ὃν ἤρξαν ἐνιαύσιοι ὑπατοὶ, χιλίαρχοι ἢ ἀγορανόμοι
ἔτεσιν υνγ', ὧν τὰ ὀνόματα καταλέγειν πολὺ καὶ περισσὸν ἡγού-
μεθα. Εἰ γὰρ τις βούλεται μαθεῖν, ἐκ τῶν ἀναγραφῶν εὐρήσει
25 ὧν ἀνέγραψε Χρύσεως ὁ Νομεγκλάτωρ, ἀπελεύθερος γενόμε-
νος Μ. Αὐρηλίου Οὐήρου, ὃς ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης μέχρι τελευ-
τῆς τοῦ ἰδίου πατρωνος αὐτοκράτορος Οὐήρου σαφῶς πάντα

σύνολον τοῦ χρόνου δεικνύεται εἰς τοὺς θέλοντας νὰ πείθωνται εἰς τὴν ἀλήθειαν.

Διὰ νὰ μὴ φανῶμεν λοιπὸν ὅτι ἔχομεν ἀποδείξει τοὺς χρόνους μέχρι τοῦ Κύρου, ἀδιαφοροῦμεν δὲ διὰ τοὺς μετέπειτα ὡς μὴ δυνάμενοι νὰ τοὺς ἀποδείξωμεν, μετὰ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ θὰ προσπαθήσω κατὰ τὸ δυνατόν νὰ ἐκθέσω τὴν τάξιν καὶ τῶν ἐπομένων χρόνων.

27 Ἀφοῦ ἐβασίλευσεν ὁ Κύρος τριάκοντα ὀκτὼ ἔτη καὶ ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ Τομύριδος εἰς τὴν Μασσαγετίαν, κατὰ τὴν ἐξηκοστὴν δευτέραν ὀλυμπιάδα, ἤρχισαν ἔκτοτε νὰ μεγαλύνωνται οἱ Ῥωμαῖοι μετὰ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ. Ἡ Ῥώμη ἦτο κτισμένη ὑπὸ τοῦ Ῥωμίλου, λεγομένου υἱοῦ τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἰλίας, κατὰ τὴν ἐβδόμην ὀλυμπιάδα, τὴν ἐνδεκάτην τῶν καλανδῶν τοῦ Μαΐου, τοῦ ἔτους τότε περιλαμβάνοντος δέκα μῆνας. Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ Κύρος ἀπέθανεν, ὅπως εἶπαμεν πρὸ ὀλίγου, κατὰ τὴν ἐξηκοστὴν δευτέραν ὀλυμπιάδα, ὁ μέχρις αὐτοῦ χρόνος ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς Ῥώμης ἀνέρχεται εἰς διακόσια εἴκοσιν ἔτη. Τότε ἐβασίλευσε τῶν Ῥωμαίων ὁ Ταρκύνιος Ὑπερήφανος, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἐξώρισε μερικοὺς Ῥωμαίους, διέφθειρε παῖδας καὶ ἔκαμεν πολίτας τοὺς εὐνούχους· ἀκόμη μάλιστα διαφθείρων παρθένους τὰς ἔδιδεν εἰς γάμον. Διὰ τοῦτο καταλλήλως ὠνομάσθη Σούπερβος εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ὅπερ σημαίνει ὑπερήφανος. Διότι πρῶτος αὐτὸς διέταξεν οἱ χαιρετίζοντες αὐτὸν νὰ ἀντιχαιρετίζωνται ἀπὸ ἄλλον. Οὗτος ἐβασίλευσεν εἴκοσι πέντε ἔτη.

Μετ' αὐτὸν τὴν ἐξουσίαν εἶχον ἐτήσιοι ὕπατοι, χιλίαρχοι, ἀγορανόμοι ἐπὶ τετρακόσια πεντήκοντα τρία ἔτη, τῶν ὁποίων νομίζομεν ὅτι εἶναι πολὺ καὶ περιττὸν νὰ ἀπαριθμήσωμεν τὰ ὀνόματα. Ἐὰν θέλη κανεὶς νὰ τὰ μάθῃ, θὰ τὰ εὔρῃ ἀπὸ τὰς ἀναγραφὰς τὰς ὁποίας συνέταξεν ὁ Χρῦσεως ὁ Νομεγκλάτωρ, ὁ ἀπελεύθερος τοῦ Μ. Αὐρηλίου Βήρου, ὁ ὁποῖος ἀνέγραψεν ὅλα σαφῶς ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς Ῥώμης μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ πατρωνος αὐτοῦ αὐτοκράτορος, καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τοὺς χρόνους.

ἀνέγραψε, καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τοὺς χρόνους. Ἐκράτησαν οὖν
Ρωμαίων ἐνιαύσιοι, ὡς φαμεν, ἔτεσιν υνγ'.

Ἐπειτα οὕτως ἦρξαν οἱ αὐτοκράτορες καλούμενοι
πρῶτος Γάιος Ἰούλιος, ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη γ' μῆνας δ' ἡμέρας
5 ἕξ. Ἐπειτα Αὐγουστος ἔτη νς' μῆνας δ' ἡμέρας μίαν. Τιβέριος
ἔτη κβ'. Εἶτα Γάιος ἕτερος ἔτη γ' μῆνας η' ἡμέρας ζ'. Κλαύδιος
ἔτη ιγ' μῆνας η' ἡμέρας κδ'. Νέρων ἔτη ιγ' μῆνας ς' ἡμέρας κη'.
Γάλβας μῆνας ζ' ἡμέρας ζ'. Ὄθων μῆνας γ' ἡμέρας ε'. Οὐϊτέλ-
λιος μῆνας ς' ἡμέρας κβ'. Οὐεσπασιανὸς ἔτη θ' μῆνας ια' ἡμέ-
10 ρας κβ'. Τίτος ἔτη β' ἡμέρας κβ'. Δομετιανὸς ἔτη ιε' μῆνας ε'
ἡμέρας ς'. Νερούας ἐνιαυτὸν μῆνας δ' ἡμέρας ι'. Τραϊανὸς ἔτη
ιθ' μῆνας ἕξ ἡμέρας ις'. Ἀδριανὸς ἔτη κ' μῆνας ι' ἡμέρας κη'.
Ἀντωνῖνος ἔτη κβ' μῆνας ζ' ἡμέρας ς'. Οὐῆρος ἔτη ιθ' ἡμέρας ι'.
Γίνεται οὖν ὁ χρόνος τῶν Καισάρων μέχρι Οὐῆρου αὐτοκράτο-
15 ρος τελευτῆς ἔτη σκε'.

Ἀπὸ οὖν τῆς Κύρου τελευτῆς, Ρωμαίων δὲ ἀρχῆς Ταρκυ-
νίου Σουπέρβου, μέχρι τελευτῆς αὐτοκράτορος Οὐῆρου,, οὗ
προειρήκαμεν, ὁ πᾶς χρόνος συνάγεται ἔτη ψμα'.

28 Ἀπὸ δὲ καταβολῆς κόσμου ὁ πᾶς χρόνος κεφαλαιωδῶς
20 οὕτως κατάγεται.

Ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἕως κατακλυσμοῦ

ἐγένοντο ἔτη

, βσμβ'

Ἀπὸ δὲ τοῦ κατακλυσμοῦ ἕως τεκνογονίας

Ἀβραὰμ τοῦ προπάτορος ἡμῶν

25

ἔτη

, αλστ'

Ἀπὸ δὲ Ἰσαὰκ τοῦ παιδὸς Ἀβραὰ ἕως

οὗ ὁ λαὸς σὺν Μωσῆ ἐν τῇ ἐρήμῳ

διέτριβεν ἔτη

, χξ'

Ἐκυβέρνησαν λοιπὸν τοὺς Ῥωμαίους ἐτήσιοι ἄρχοντες, ὅπως εἶπαμεν, ἔτη τετρακόσια πενήκοντα τρία.

Ἐπειτα ἀνέλαβον πλέον τὴν ἐξουσίαν οἱ λεγόμενοι αὐτοκράτορες· πρῶτος ὁ Γάϊος Ἰούλιος, ὁ ὁποῖος ἐβασίλευσε ἔτη τρία μῆνας τέσσαρας ἡμέρας ἕξ. Ἐπειτα ὁ Αὐγουστος ἔτη πενήκοντα ἕξ μῆνας τέσσαρας ἡμέραν μίαν. Ὁ Τιβέριος ἔτη εἴκοσι δύο. Ἐπειτα ἄλλος Γάϊος ἔτη τρία μῆνας ὀκτῶ ἡμέρας ἑπτὰ. Ὁ Κλαύδιος ἔτη δέκα τρία μῆνας ὀκτῶ ἡμέρας εἴκοσι τέσσαρας. Ὁ Νέρων ἔτη δέκα τρία μῆνας ἕξ ἡμέρας ὀκτώ. Ὁ Γάλβας μῆνας ἑπτὰ ἡμέρας ἑπτὰ. Ὁ Ὀθων μῆνας τρεῖς ἡμέρας πέντε. Ὁ Βιτέλλιος μῆνας ἕξ ἡμέρας εἴκοσι δύο. Ὁ Βεσπασιανὸς ἔτη ἑννέα μῆνας ἑνδεκα ἡμέρας εἴκοσι δύο. Ὁ Τίτος ἔτη δύο ἡμέρας εἴκοσι δύο. Ὁ Δομετιανὸς ἔτη δέκα πέντε μῆνας πέντε ἡμέρας ἕξ. Ὁ Νέρβας ἔτος ἓν μῆνας τέσσαρας ἡμέρας δέκα. Ὁ Τραϊανὸς ἔτη δέκα ἑννέα μῆνας ἕξ ἡμέρας δέκα ἕξ. Ὁ Ἀδριανὸς ἔτη εἴκοσι μῆνας δέκα ἡμέρας ἕξ. Ὁ Ἀντωνῖνος ἔτη εἴκοσι δύο μῆνας ἑπτὰ ἡμέρας ἕξ. Ὁ Βῆρος ἔτη δέκα ἑννέα ἡμέρας δέκα. Ἀνέρχεται λοιπὸν ὁ χρόνος τῶν αὐτοκρατόρων μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Βήρου εἰς ἔτη διακόσια εἴκοσι πέντε.

Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κύρου λοιπὸν καὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ταρκυνίου Ὑπερηφάνου ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ προαναφερθέντος αὐτοκράτορος Βήρου ὅλος ὁ χρόνος συμποσοῦται εἰς ἔτη ἑπτακόσια τεσσαράκοντα ἓν.

28 Ἀπὸ τῆς θεμελιώσεως τοῦ κόσμου τὸ σύνολον τοῦ χρόνου ἀνακεφαλαιώνεται πρὸς τὰ κάτω οὕτως.

Ἀπὸ τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου μέχρι
τοῦ κατακλυσμοῦ ἐπέρασαν ἔτη 2.242.

Ἀπὸ δὲ τοῦ κατακλυσμοῦ μέχρι τῆς τεκνο-
γονίας τοῦ προπάτορος ἡμῶν Ἀβραὰμ
ἔτη 1.036.

Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἰσαάκ, υἱοῦ τοῦ Ἀβραὰμ
ἕως ὅτου ὁ λαὸς μετὰ τοῦ Μωϋσέως
ἔζησεν εἰς τὴν ἔρημον ἔτη 660.

Ἄπο δὲ τῆς Μωσέως τελευτῆς, ἀρχῆς

Ἰησοῦ υἱοῦ Ναυῆ, μέχρι τελευτῆς

Δαβὶδ τοῦ πατριάρχου ἔτη

, υζή

Ἄπο δὲ τῆς τελευτῆς Δαβὶδ, βασιλείας

5 δὲ Σολομῶνος, μέχρι τῆς παροικίας τοῦ
λαοῦ ἐν γῆ Βαβυλῶνος ἔτη

, φιη'

μῆνες ς' ἡμέραι ι'

Ἄπο δὲ τῆς τοῦ Κυρίου ἀρχῆς μέχρι

αὐτοκράτορος Αὐρηλίου Οὐήρου

10 τελευτῆς ἔτη

, ψμα'

Ἄπο ἀπὸ κτίσεως κόσμου συνάγονται

τὰ πάντα ἔτη

, εχζε'

καὶ οἱ ἐπιτρέχοντες μῆνες καὶ ἡμέραι.

29 Τῶν οὖν χρόνων καὶ τῶν εἰρημένων ἀπάντων συνηθροισ-
15 σμένων, ὁρᾶν ἔστιν τὴν ἀρχαιότητα τῶν προφητικῶν γραμμά-
των καὶ τὴν θειότητα τοῦ παρ' ἡμῖν λόγου, ὅτι οὐ πρόσφατος ὁ
λόγος, οὔτε μὴν τὰ καθ' ἡμᾶς, ὡς οἴονται τινες μυθώδη καὶ
ψευδῆ ἔστιν, ἀλλὰ μὲν οὖν ἀρχαιότερα καὶ ἀληθέστερα. Καὶ γὰρ
Βήλου τοῦ Ἀσσυρίων βασιλεύσαντος καὶ Κρόνου τοῦ Τιτᾶνος
20 Θάλλος μέμνηται, φάσκων τὸν Βῆλον πεπολεμηκένοι σὺν τοῖς
Τιτᾶσι πρὸς τὸν Δία καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ θεοὺς λεγομένους, ἔνθα
φησὶν καὶ ὁ Γύγος ἠτηθεὶς ἔφυγεν εἰς Ταρτησσόν, τότε μὲν τῆς
χώρας ἐκείνης Ἀκτῆς κληθείσης, νυνὶ δὲ Ἀττικῆς προσαγορευο-
μένης, ἧς ὁ Γύγος τότε ἠῆρξεν. Καὶ τὰς λοιπὰς δὲ χώρας καὶ πό-
λεις, ἀφ' ὧν τὰς προσωνομίας ἔσχον, οὐκ ἀναγκαῖον ἠγοῦμεθα
καταλέγειν, μάλιστα πρὸς σὲ τὸν ἐπιστάμενον τὰς ἱστορίας.

25 Ὅτι μὲν οὖν ἀρχαιότερος ὁ Μωσῆς δείκνυται ἀπάντων
συγγραφέων (οὐκ αὐτὸς δὲ μόνος ἀλλὰ καὶ οἱ πλείους μετ' αὐ-
τὸν προφήται γενόμενοι) καὶ Κρόνου καὶ Βήλου καὶ τοῦ Ἰλιακοῦ
πολέμου, δῆλόν ἐστιν. Κατὰ γὰρ τὴν Θάλλου ἱστορίαν ὁ Βῆλος
προγενέστερος εὐρίσκεται τοῦ Ἰλιακοῦ πολέμου ἔτεσι τκβ'. Ὅτι

Ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ θανάτου τοῦ Μωϋσέως καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἰησοῦ υἱοῦ Ναυῆ μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ πατριάρχου Δαβὶδ ἔτη	498.
Ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ θανάτου τοῦ Δαβὶδ, τῆς βασιλείας δὲ Σολομῶντος μέχρι τῆς ἐξορίας τοῦ λαοῦ εἰς τὴν Βαβυλῶνα ἔτη	518
μῆνες 6 ἡμέραι 10	
Ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ Κύρου μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ αὐτοκράτορος Αὐρηλίου Βήρου ἔτη	741.
Σύνολον ἐτῶν ἀπὸ κτίσεως κόσμου	5.695

καὶ μερικοὶ μῆνες καὶ ἡμέραι.

9 Μὲ τὴν βοήθειαν τῶν συναθροισθέντων χρόνων καὶ ὄλων τῶν ἀναφερθέντων στοιχείων, εἶναι δυνατόν νὰ ἴδῃ κανεὶς τὴν ἀρχαιότητα τῶν προφητικῶν συγγραμμάτων καὶ τὴν θειότητα τῆς διδασκαλίας ἡμῶν, νὰ ἴδῃ ὅτι ἡ διδασκαλία δὲν εἶναι πρόσφατος οὔτε εἶναι μυθώδης καὶ ψευδῆ τὰ δόγματα ἡμῶν, ὅπως νομίζουν μερικοὶ, ἀλλ' ἀντιθέτως εἶναι ἀρχαιότερα καὶ ἀληθέστερα. Πράγματι ὁ Θάλλος μνημονεύει τὸν Βῆλον, βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων, καὶ τὸν Τιτᾶνα Κρόνον⁷⁶, λέγων ὅτι ὁ Βῆλος εἶχε πολεμήσει μαζί με τοὺς Τιτᾶνας πρὸς τὸν Δία καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ λεγομένους θεοὺς. Ὅποτε, λέγει, ὁ Γύγος ἠττηθεὶς ἔφυγεν εἰς Ταρτησσόν, χώραν ἢ ὁποία τότε ἐκαλεῖτο Ἀκτὴ, τῶρα δὲ ὀνομάζεται Ἀττικὴ, τῆς ὁποίας ἔγινε τότε ἡγεμὼν ὁ Γύγος. Δὲν θεωροῦμεν ἀναγκαῖον νὰ ἀναφέρωμεν ἀπὸ ποίους ἔλαβον τὰς ὀνομασίας τῶν αἰλοπαῖ χῶραι καὶ πόλεις, μάλιστα πρὸς σὲ ὁ ὁποῖος γνωρίζεις καλῶς τὴν ἱστορίαν.

Ὅτι λοιπὸν ὁ Μωϋσῆς ἀποδεικνύεται ἀρχαιότερος ἀπὸ ὄλους τοὺς συγγραφεῖς (ὄχι δὲ μόνον αὐτὸς ἀλλὰ καὶ οἱ περισσότεροι μετ' αὐτὸν ζήσαντες προφήται) καὶ τοῦ Κρόνου καὶ τοῦ Βήλου καὶ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, εἶναι φανερόν. Διότι κατὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Θάλλου ὁ Βῆλος εὐρίσκεται προγενέστερος τοῦ

stitutiones Divinae, 1,23,2. Βλ. καὶ ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΥ, *Apologeticus* 19,2.

δὲ πρὸς που ἔτεσι π' ἢ καὶ, α προάγει ὁ Μωϋσῆς τῆς τοῦ Ἰλίου ἀλώσεως, ἐν τοῖς ἐπάνω δεδηλώκαμεν. Τοῦ δὲ Κρόνου καὶ τοῦ Βῆλου συνακμασάντων ὁμόσε, οἱ πλείους οὐκ ἐπίστανται τίς ἐστὶν ὁ Κρόνος ἢ τίς ὁ Βῆλος. Ἔνιοι μὲν σέβονται τὸν Κρόνον
5 καὶ τοῦτον αὐτὸν ὀνομάζουσι Βῆλ καὶ Βάλ, μάλιστα οἱ οἰκοῦν-
τες τὰ ἀνατολικά κλίματα, μὴ γινώσκοντες μήτε τίς ἐστὶν ὁ Κρόνος μήτε τίς ἐστὶν ὁ Βῆλος. Παρὰ δὲ Ῥωμαίοις Σατοῦρνος ὀνομάζεται· οὐδὲ γὰρ αὐτοὶ γινώσκουσιν τίς ἐστὶν αὐτῶν, πότε-
ρον ὁ Κρόνος ἢ ὁ Βῆλος.

10 Ἡ μὲν οὖν ἀρχὴ τῶν ὀλυμπιάδων ἀπὸ Εἰφίτου, φασίν, ἔσχηκεν τὴν θρησκείαν, κατὰ δέ τινας ἀπὸ Λιμοῦ, ὃς καὶ Ἰλιος ἐπεκλήθη. Ὁ μὲν οὖν ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν καὶ ὀλυμπιάδων ὡς ἔχει τὴν τάξιν, ἐν τοῖς ἐπάνω δεδηλώκαμεν. Τῆς μὲν οὖν ἀρ-
χαιότητος τῶν παρ' ἡμῖν πραγμάτων καὶ τῶν χρόνων τὸν πάντα
15 ἀριθμὸν κατὰ τὸ δυνατόν οἶμαι τὰ νῦν ἀκριβῶς εἰρῆσθαι. Εἰ γὰρ καὶ ἔλαθεν ἡμᾶς χρόνος, εἰ τύχοι εἶπεῖν ἔτη ν' ἢ ρ' ἢ καὶ σ', οὐ μέντοι μυριάδες ἢ χιλιάδες ἐτῶν, καθὼς προειρήκασιν Πλάτων καὶ Ἀπολλώνιος καὶ οἱ λοιποὶ ψευδῶς ἀναγράψαντες. Ὅπερ ἡμεῖς τὸ ἀκριβὲς ἴσως ἀγνοοῦμεν, ἀπάντων τῶν ἐτῶν τὸν ἀρι-
20 θμόν, διὰ τὸ μὴ ἀναγεγράφθαι ἐν ταῖς ἱεραῖς βίβλοις τοὺς ἐπι-
τρέχοντας μῆνας καὶ ἡμέρας.

Ἔτι δὲ περὶ ὧν φαμεν χρόνων συνάδει καὶ Βῆρωσος, ὁ παρὰ Χαλδαίοις φιλοσοφήσας καὶ μηνύσας Ἑλλησι τὰ Χαλδαϊ-
κὰ γράμματα, ὃς ἀκολούθως τινὰ εἶρηκεν τῷ Μωσεῖ περὶ τε
25 κατακλυσμοῦ καὶ ἐτέρων πολλῶν ἐξιστορῶν. Ἔτι μὴν καὶ τοῖς προφήταις Ἰερεμῖα καὶ Δανιὴλ σύμφωνα ἐκ μέρους εἶρηκεν· τὰ γὰρ συμβάντα τοῖς Ἰουδαίοις ὑπὸ τοῦ βασιλέως Βαβυλωνίων, ὃν αὐτὸς ὀνομάζει Ναβοπαλάσσαρον, κέκληται δὲ παρὰ Ἑβραίοις Ναβουχοδονόσορ, μέμνηται, καὶ περὶ τοῦ ναοῦ ἐν Ἰε-
30 ρουσόλυμοις ὡς ἠρημῶσθαι ὑπὸ τοῦ Χαλδαίων βασιλέως, καὶ ὅτι, Κύρου τὸ δεῦτερον ἔτος βασιλεύσαντος τοῦ ναοῦ τῶν θεμε-

Τρωϊκοῦ πολέμου κατὰ τριακόσια εἴκοσι δύο ἔτη. Ὅτι δὲ ὁ Μωϋσῆς προηγεῖται περίπου ἑνεακόσια ἢ καὶ χίλια ἔτη τῆς ἀλώσεως τῆς Τροίας, ἐδηλώσαμεν προηγουμένως. Καθὼς δὲ ὁ Κρόνος καὶ ὁ Βῆλος ἤκμασαν συγχρόνως, οἱ πλεῖστοι δὲν γνωρίζουν ποῖος εἶναι ὁ Κρόνος καὶ ποῖος ὁ Βῆλος. Μερικοὶ λατρεύουν τὸν Κρόνον καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον ὀνομάζουν Βῆλ καὶ Βάλ, μάλιστα οἱ κατοικοῦντες εἰς τὰ ἀνατολικά κλίματα, μὴ γνωρίζοντες οὔτε ποῖος εἶναι ὁ Κρόνος οὔτε ποῖος εἶναι ὁ Βῆλος. Ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους δὲ ὀνομάζεται Σατοῦρνος· οὔτε αὐτοὶ δὲ γνωρίζουν ποῖος εἶναι οὗτος, ὁ Κρόνος ἢ ὁ Βῆλος.

Ἡ θρησκευτικὴ καθιέρωσις τῶν Ὀλυμπιάδων ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ Εἰφίτου, κατὰ τὴν ἄποψιν δὲ μερικῶν ἀπὸ τοῦ Λιμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπωνομάσθη καὶ Ἴλιος. Ποία εἶναι ἡ τάξις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐτῶν καὶ Ὀλυμπιάδων ἐδηλώσαμεν ἀνωτέρω. Νομίζω ὅτι ἔχουν ἤδη λεχθῆ κατὰ τὸ δυνατόν ἀκριβῶς ὁ βαθμὸς τῆς ἀρχαιότητος τῆς παραδόσεως ἡμῶν καὶ ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν χρόνων. Διότι, καὶ ἂν διέφυγε τὴν προσοχὴν ἡμῶν χρόνος, θὰ εἶναι πεντήκοντα ἢ ἑκατὸν ἢ καὶ διακόσια ἔτη, ὄχι ὅμως μυριάδες ἢ χιλιάδες, ὅπως συνέβη μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀπολλώνιον καὶ τοὺς ἄλλους ἀναγράψαντας ψευδῶς. Ἡμεῖς ἀγνοοῦμεν ἴσως τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸν ὅλων τῶν ἐτῶν, διότι δὲν ἔχουν ἀναγραφῆ εἰς τὰ ἱερὰ βιβλία οἱ συνοδεύοντες μῆνες καὶ ἡμέραι.

Περὶ τῶν χρόνων τοὺς ὁποίους εἶπομεν συμφωνεῖ ἐπίσης καὶ ὁ Βηρωσός, ὁ φιλόσοφος τῶν Χαλδαίων, ὁ ὁποῖος ἐγνωστοποίησεν εἰς τοὺς Ἑλληνας τὴν χαλδαϊκὴν γραμματείαν καὶ ὁ ὁποῖος, ἐξιστορῶν τὰ περὶ κατακλυσμοῦ καὶ ἄλλων πολλῶν, εἶπε μερικὰ σύμφωνα μὲ τὸν Μωϋσῆν. Προσέτι μάλιστα εἶπεν ἐν μέρει σύμφωνα μὲ τοὺς προφήτας Ἰερεμίαν καὶ Δανιήλ· διότι μνημονεύει τὰ συμβάντα εἰς τοὺς Ἰουδαίους ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Βαβυλωνίων, τὸν ὁποῖον αὐτὸς ὀνομάζει Ναβοπαλάσσαρον, οἱ δὲ Ἑβραῖοι Ναβουχοδονόσορ, καὶ πῶς ἠρημώθη ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις ναὸς ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Χαλδαίων, καὶ ὅτι, ἀφοῦ ἐτέθησαν τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ κατὰ τὸ δεῦτερον ἔτος τῆς

λίων τεθέντων, Δαρείου πάλιν βασιλεύσαντος τὸ δεύτερον ἔτος ὁ ναὸς ἐπετελέσθη.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

30 Τῶν δὲ τῆς ἀληθείας ἱστοριῶν Ἕλληνες οὐ μέμνηνται, πρῶτον μὲν διὰ τὸ νεωστὶ αὐτοὺς τῶν γραμμάτων τῆς ἐμπει-
5 ρίας μετόχους γεγενῆσθαι· καὶ αὐτοὶ ὁμολογοῦσιν φάσκοντες τὰ γράμματα εὐρῆσθαι, οἱ μὲν παρὰ Χαλδαίων, οἱ δὲ παρὰ Αἴγυ-
πτίων, ἄλλοι δ' αὖ ἀπὸ Φοινίκων· δεύτερον ὅτι ἔπταιον καὶ πταίουσιν, περὶ Θεοῦ μὴ ποιούμενοι τὴν μνειάν ἀλλὰ περὶ μα-
ταίων καὶ ἀνωφελῶν πραγμάτων. Οὕτω μὲν γὰρ καὶ Ὀμήρου
10 καὶ Ἡσιόδου καὶ τῶν λοιπῶν ποιητῶν φιλοτίμως μέμνηνται, τῆς δὲ τοῦ ἀφθάρτου καὶ μόνου Θεοῦ δόξης οὐ μόνον ἐπελάθον-
το ἀλλὰ καὶ κατελάλησαν· ἔτι μὴν καὶ τοὺς σεβομένους αὐτὸν ἐδίωξαν καὶ τὸ καθ' ἡμέραν διώκουσιν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῖς εὐφώνως ὑβρίζουσι τὸν Θεὸν ἄθλα καὶ τιμὰς τιθέασιν, τοὺς δὲ
15 σπεύδοντας πρὸς ἀρετὴν καὶ ἀσκοῦντας βίον ὄσιον, οὓς μὲν ἐλι-
θοβόλησαν, οὓς δὲ ἐθανάτωσαν, καὶ ἕως τοῦ δεῦρο ὠμοῖς αἰκι-
σμοῖς περιβάλλουσιν. Διὸ οἱ τοιοῦτοι ἀναγκαίως ἀπώλεσαν τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀλήθειαν οὐχ εὔρον.

Εἰ οὖν βούλει, ἀκριβῶς ἔντυχε τούτοις; ὅπως σχῆς σύμβο-
20 λον καὶ ἀρραβῶνα τῆς ἀληθείας.

βασιλείας τοῦ Κύρου, ὁ ναὸς ἀπετελειώθη κατὰ τὸ δεῦτερον πάλιν ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Δαρείου.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

30 Οἱ Ἕλληνες δὲν μνημονεύουν τὰς ἱστορίας τῆς ἀληθείας, πρῶτον μὲν διότι ἔγιναν μέτοιχοι τῆς ἐμπειρίας τῶν γραμμάτων προσφάτως. Καὶ οἱ ἴδιοι ὁμολογοῦν λέγοντες ὅτι τὰ γράμματα ἔχουν εὐρεθῆ, ἄλλοι μὲν ἀπὸ τοὺς Χαλδαίους, ἄλλοι δὲ ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους, ἄλλοι δὲ πάλιν ἀπὸ τοὺς Φοίνικας. Δεῦτερον διότι ἐπλανῶντο καὶ πλανῶνται κατὰ τὸ ὅτι δὲν μνημονεύουν τὸν Θεὸν ἀλλὰ μάταια καὶ ἀνωφελεῖ πράγματα. Οὕτω, ἐνῶ μνημονεύουν φιλοτίμως καὶ τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον καὶ τοὺς ἄλλους ποιητάς, τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου καὶ μόνου Θεοῦ ὄχι μόνον ἐλησμόνησαν ἀλλὰ κατέκριναν, προσέτι δὲ καὶ τοὺς σεβομένους αὐτὸν ἐδίωξαν καὶ διώκουν καθημερινῶς. Ὅχι δὲ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ὑβρίζοντας τὸν Θεὸν εὐφραδῶς προσφέρουν βραβεῖα καὶ τιμὰς, τοὺς δὲ ἐπιδιώκοντας τὴν ἀρετὴν καὶ ἀσκοῦντας ὄσιον βίον, ἄλλους μὲν ἐλιθοβόλησαν, ἄλλους δὲ ἐθανάτωσαν καὶ ἕως τῶρα ὑποβάλλουν εἰς σκληρὰς κακώσεις. Διὰ τοῦτο οἱ τοιοῦτοι ἀναγκαίως ἔχασαν τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ καὶ δὲν εὔρον τὴν ἀλήθειαν.

Ἐὰν λοιπὸν θέλῃς, μελέτησε ταῦτα ἐπιμελῶς, διὰ νὰ λάβῃς σύμβολον καὶ ἀρραβῶνα τῆς ἀληθείας.

Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΔΙΟΓΝΗΤΟΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὸ σύντομον τοῦτο κείμενον, τὸ ὁποῖον συνήθως λόγω τοῦ τίτλου του χαρακτηρίζεται ὡς ἐπιστολή, ἐνῶ εἶναι δοκίμιον, εἶχε παράδοξον τύχην. Παρὰ τὴν ἀναμφισβητήτως μεγάλην ἀξίαν του ἐκαλύπτετο ἐπὶ αἰῶνας ἀπὸ τὴν σιωπὴν, μέχρις ὅτου ἐπανενεφανίσθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀφοῦ τὸ μοναδικὸν χειρόγραφον διὰ τοῦ ὁποῖου διεσώθη ἀνευρέθη εἰς ἓν ἰχθυοπωλεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἀλώσεως, διὰ τὴν καταστροφὴν μετὰ τέσσαρας αἰῶνας κατὰ τὴν πυρκαϊάν τοῦ Στρασβούργου. Ἡ ἔκδοσίς του ἐπλούτισε τὴν χριστιανικὴν γραμματείαν μὲ ἓνα λογοτεχνικὸν ἀδάμαντα.

Εἰς τὸ εἰσαγωγικὸν κεφάλαιον τῆς πραγματείας ἐξαγγέλλονται τὰ ὑπὸ διαπραγμάτευσιν θέματα, τιθέμενα μάλιστα ὡς ἐρωτήματα ὑπὸ τοῦ ὑποτιθεμένου ἀποδέκτου, ὡς ἐξῆς. α) ποῖον Θεὸν πιστεύουν καὶ λατρεύουν οἱ Χριστιανοί, ὥστε β) νὰ περιφρονοῦν τὸν κόσμον καταφρονοῦντες τὸν θάνατον καὶ γ) νὰ ἀπορρίπτουν τοὺς θεοὺς τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν λατρείαν τῶν Ἰουδαίων· δ) ποίαν φιλοστοργίαν τρέφουν πρὸς ἀλλήλους, ε) διατί τὸ σύστημα τοῦτο εἰσῆλθε τόσον ἀργὰ εἰς τὸν κόσμον. Αἱ ἀπαντήσεις εἰς τὰ ἐρωτήματα αὐτά, προφανῶς ἠκρωτηριασμέναι εἰς μερικὰς περιπτώσεις λόγω ἐκπτώσεως κειμένου, δίδονται κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως προτιμωμένην σειρὰν καὶ ὄχι κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου.

Ἀπόρριψις τῶν ἐλληνικῶν θεῶν καὶ τῆς ἰουδαϊκῆς λατρείας	2-4.
Περιφρόνησις τοῦ κόσμου καὶ τοῦ θανάτου	5-7.
Χριστιανικὴ πίστις καὶ λατρεία	7-8.
Βραδύτης ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ	9.
Φιλοστοργία πρὸς ἀλλήλους	10.

Ὁ συγγραφεὺς ἐπισημαίνει κατ' ἀρχὰς τὴν ἀναξιότητα τῶν θεῶν τῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκείας, ταυτιζομένων μὲ τυφλά, ἀναίσθητα καὶ φθαρτὰ κατασκευάσματα, διὰ τὰ ὅποια αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἐθνικοὶ δὲν ἠσθάνοντο καθόλου ὑπερήφανοι, καὶ ἀκολούθως σημειώνει ὅτι καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, ἂν καὶ τυπικῶς πιστεύουν εἰς ἓνα Θεόν, οὐσιωδῶς λατρεύουν αὐτὸν καθ' ὅμοιον μὲ τοὺς ἐθνικοὺς τρόπον, προσφέροντες εἰς αὐτὸν ὄσας καὶ ἐκεῖνοι θυσίας καὶ ἐπιδεικνύοντες ποικιλόμορφον δεισιδαιμονίαν. Ἡ ἔκθεσις εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, καθὼς καὶ εἰς ἄλλα παρουσιάζει κάποιαν ὁμοιότητα μὲ τὴν Ἀπολογία τοῦ Ἀριστείδου καὶ μὲ ὅ,τι γνωρίζομεν ἀπὸ τὸ κήρυγμα Πέτρου.

Ἐρχόμενος εἰς τὸ ἐπόμενον θέμα περιγράφει κατὰ πρῶτον τὸν ὑπερκόσμιον βίον τῶν Χριστιανῶν μὲ γλῶσσαν πλήρη ποιητικοῦ ρυθμοῦ καὶ ἀντιθέσεων.

«Οἱ Χριστιανοὶ πατρίδας οἰκοῦσιν ἰδίας
ἀλλ' ὡς πάροικοι·
μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται
καὶ πάνθ' ὑπομένουσιν ὡς ξένοι·
πᾶσα ξένη πατρίς
καὶ πᾶσα πατρίς ξένη.
Γαμοῦσιν ὡς πάντες, τεκνογονοῦσιν,
ἀλλ' οὐ ρίπτουσι τὰ γενόμενα·
τράπεζαν κοινήν παρατίθενται,
ἀλλ' οὐ θοίνην·
ἐν σαρκὶ τυγχάνουσιν
ἀλλ' οὐ κατὰ σάρκα ζῶσιν·
ἐπὶ γῆς διατρίβουσιν
ἀλλ' ἐν οὐρανῷ πολιτεύονται·

πειθονται τοῖς ὠρισμένοις νόμοις

καὶ τοῖς ἰδίοις βίοις νικῶσι τοὺς νόμους»¹.

Συμβιοῦν μὲ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἔρχονται ἀπὸ ἄλλον χῶρον, καὶ εἶναι δι' αὐτὸν ὅ,τι ἡ ψυχὴ διὰ τὸ σῶμα, εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου.

Τὸ *Κήρυγμα* Πέτρου καὶ ἡ *Ἀπολογία* τοῦ Ἀριστείδου εἶχον ὀνομάσει τὸν Χριστιανισμὸν τρίτον γένος –μετὰ τὸ ἐλληνικὸν καὶ τὸ ἰουδαϊκὸν– καὶ ἡ ἐρώτησις τοῦ Διογνήτου, «τί δήπου τὸ καινὸν τοῦτο γένος», εἶναι σύμφωνος μὲ τοιαύτην διάκρισιν, ἀλλ' ὁ παρὼν συγγραφεὺς τοποθετεῖ τὸ θέμα ἐπὶ διαφόρου ἢ καὶ ἀντιθέτου γραμμῆς· δὲν εἶναι τρίτον γένος ὁ Χριστιανισμὸς, εἶναι «ἄλλο γένος», ἐκ τοῦ ἄλλου κόσμου προερχόμενον. Οὕτω τίθενται αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς περὶ δύο πολιτειῶν θεωρίας.

Ἡ περιφρόνησις τοῦ θανάτου ἐνώπιον τῶν θηρίων εἶναι φυσικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ὅλης ἀλλοκόσμου διαγωγῆς τῶν Χριστιανῶν καὶ μαρτυρία τῆς παρουσίας κάποιας θείας δυνάμεως ἐντὸς αὐτῶν· «ταῦτα ἀνθρώπου οὐ δοκεῖ τὰ ἔργα, ταῦτα δύνάμις ἐστι Θεοῦ· ταῦτα τῆς παρουσίας αὐτοῦ δείγματα»².

Τὴν περιγραφὴν τοῦ βίου ἀκολουθεῖ ἔκθεσις περὶ τῆς πίστεως τῶν Χριστιανῶν, ἡ ὁποία ἐκφράζεται εἰς τὴν ὑπέροχον ἐκείνην διαγωγὴν. Ὅπως ὁ βίος, οὕτω καὶ ἡ πίστις τῶν Χριστιανῶν περικλείει μέσα της κάτι τὸ μυστηριῶδες, διότι εἶναι ὑπερανθρωπίνης ὑφῆς καὶ προελεύσεως. Ἦδη προηγουμένως ὁ συγγραφεὺς εἶχεν εἶπει πόσον δύσκολον εἶναι νὰ ἐξηγήσῃ ἄνθρωπος τὸ μυστήριον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, «τὸ δὲ τῆς ἰδίας αὐτῶν θεοσεβείας μυστήριον μὴ προσδοκῆσις δύνασθαι παρὰ ἀνθρώπου μαθεῖν» (4,5). Καθ' ὃν χρόνον διετῆρει μυστηριώδη τὴν βουλήν του ὁ Θεός, ἐφαίνετο ὡς εἶναι περιεφρόνει τὸν κόσμον· ἦτο τότε ἀόρατος καὶ οὐδεὶς ἐγνώριζε τί εἶναι ὁ Θεός. Ἀλλὰ τέλος ἀπεκάλυψε τὰ πάντα συγχρόνως, γνῶσιν καὶ

1. Κεφ. 5,5 καὶ ἐξῆς.

2. Κεφ. 7,9. Τὸ τεμάχιον 7,7–9, φερόμενον μετὰ τὴν πρώτην «ἐγκοπήν», ἐκπτωσιν, ἴσως ἔχει μετατοπισθῆ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ κ. 6, ὅπου ἡ θέσις εἶναι φυσικωτέρα δι' αὐτό.

θέαν τῶν εὐεργεσιῶν του, διὰ τοῦ Παιδὸς αὐτοῦ, τοῦ Υἱοῦ, μετὰ τοῦ ὁποῖου ἔκτισε τὸ σύμπαν τόσον ἑναρμονίως καὶ σοφῶς. Τῆς ἐν τῷ κόσμῳ παρουσίας τοῦ ἀγαπητοῦ Παιδὸς βεβαίωσις εἶναι καὶ ἡ ἐν μέσῳ μυρίων βασάνων αὐξήσις τῶν Χριστιανῶν· «οὐχ ὀρᾶς ὅσῳ πλείονες κολάζονται, τοσοῦτῳ πλεονάζοντας ἄλλους;» (7,8).

Εἰς τὸ θέμα τῆς ἡλικίας τοῦ Χριστιανισμοῦ οἱ ἄλλοι ἀπολογηταὶ ἀπήντων πρὸς τοὺς ἐθνικούς, οἱ ὁποῖοι ἐπεσήμαινον τὸ μειονέκτημα τῆς νεότητος αὐτοῦ, ὅτι ἡ θρησκεία των εἶναι ἀρχαιοτάτη, ὡς προερχομένη ἐκ τοῦ Μωϋσέως, ἀλλ' ὁ Ἄριστειδης δὲν ἔφθανεν ἕως ἐκεῖ. Τούτου τὴν γραμμὴν, τὴν καθαρῶς χριστιανικὴν, ἀκολουθῶν καὶ ὁ παρῶν συγγραφεὺς, διατυπώνει τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ θεία ἐνέργεια ἐβράδυνε νὰ ἐκδηλωθῆ εἰς τὸν κόσμον δι' ὠρισμένον λόγον, ἥτοι διὰ νὰ συναισθανθοῦν οἱ ἄνθρωποι ἐκ τῶν ἔργων καὶ τῆς ἐμπειρίας των τὴν ἀναξιότητά των καὶ οὕτω νὰ ἀποδεχθοῦν τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Θεοῦ πρὸς εἰσοδὸν εἰς τὴν βασιλείαν του. "Ὅταν πλέον ἐφανερῶθη πλήρως ἡ ἀδικία καὶ ὁ θάνατος ἦτο ὄριμος, ἦτο καιρὸς νὰ φανερώσῃ ὁ Θεὸς τὴν χρηστότητα καὶ δυνάμιν του· καὶ τότε παρέδωσε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ὡς λύτρον ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τῆς εἰσόδου τῆς θείας ἐνεργείας εἰς τὴν ἱστορίαν ἐδημιουργήθη ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἱστορία ἔλαβεν ἄλλην πορείαν καὶ ἄλλο νόημα.

Εἰς τὸ κεφάλαιον 10, τὸ ὁποῖον ἐπέχει θέσιν ἐπιλόγου, ὁ συγγραφεὺς ζητεῖ ἀπὸ τὸν ἀποδέκτην –καὶ ἀπὸ πάντα ἀναγνώστην–, ἐὰν ἐπιθυμῆ νὰ δεχθῆ τὴν χριστιανικὴν πίστιν, νὰ λάβῃ ἐπίγνωσιν τοῦ Πατρὸς καὶ τότε θὰ δοκιμάσῃ ἀνέκφραστον χαρὰν καὶ ἀγάπην πρὸς τὸν ἀγαπήσαντα αὐτὸν καὶ θὰ καταστῆ μιμητῆς τοῦ Θεοῦ· «τότε θεάσῃ τυγχάνων ἐπὶ γῆς ὅτι Θεὸς ἐν οὐρανῷ πολιτεύεται, τότε μυστήρια Θεοῦ λαλεῖν ἄρξῃ, τότε τοὺς κολαζομένους ἐπὶ τοῦ μὴ θέλειν ἀρνήσασθαι Θεὸν καὶ ἀγαπήσεις καὶ θαυμάσεις». Ἐδῶ ἐνσωματώνεται καὶ ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς φιλοστοργίας τῶν Χριστιανῶν, ἂν καὶ τὸ θέμα τοῦτο δυνατὸν νὰ ἀνεπτύσσεται κατ' ἄλλον τρόπον εἰς τὸ ἀπουσιάζον τμῆμα τοῦ κεφαλαίου 7.

Πράγματι εἰς τὸ 7,6 ὑπάρχει κενόν, ἐνὸς φύλλου ἂν ὄχι ἐνὸς τεμαχίου φύλλου, τὸ ὁποῖον ἐπισημαίνει ἤδη ὁ ἀντιγραφεύς, «οὕτω καὶ ἐν τῷ ἀντιγράφῳ εὔρον ἐγκοπήν, παλαιοτάτου ὄντος». Νέον κενὸν παρουσιάζεται εἰς τὸ 10, 8, τὸ ὁποῖον ἐπίσης ἐπισημαίνει ὁ ἀντιγραφεύς, «καὶ ὧδε ἐγκοπήν εἶχε τὸ ἀντίγραφον». Ἡ ἀπώλεια ἐδῶ ἐνὸς φύλλου πιθανῶς ἐπηρέασεν, ὅπως φαίνεται ὄχι μόνον τὸ τέλος τοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖον ἄφησε κολοβόν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρχὴν ἄλλου κειμένου, τὸ ὁποῖον ἄφησεν ἀκέφαλον, διότι πράγματι τὰ ἀκολουθοῦντα δύο κεφάλαια (11 καὶ 12) εἶναι ἄσχετα μὲ τὸ παρὸν κείμενον.

Τὸ ἔργον, ὡς ἐλέχθη, διεσώθη δι' ἐνὸς μοναδικοῦ χειρογράφου, τοῦ *Argentoratensis*, *God. Graec.* 9 τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Στρασβούργου, ἀνήκοντος εἰς τὸν 18 αἰῶνα καὶ εὑρεθέντος ὑπὸ τοῦ νεαροῦ λατίνου κληρικοῦ *Thomas Arezzo* τὸ 1436 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Εὐλόγως δυνάμεθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἀκρίβειαν τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτοῦ ὅτι δῆθεν εὔρε τὸ χειρόγραφον ἐρριμμένον εἰς ἰχθυοπωλεῖον ἐντὸς σωροῦ χάρτου περιτυλίγματος, καὶ μάλιστα εἰς μίαν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τόσον ἐσπάνιζεν ὁ χάρτης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τόσον βαθὺν σεβασμὸν ἔτρεφον οἱ Ἕλληνες πρὸς τὰ βιβλία, ἰδίως τὰ ἀρχαῖα. Οἱ δυτικοὶ ἐπισκέπται, οἱ ὑπεξαιροῦντες πολῦτιμα χειρόγραφα ἀπὸ ἐλληνικὰς βιβλιοθήκας καὶ τότε καὶ μεταγενεστέρως, συνηθίζουσι νὰ καταφεύγουν εἰς τὸ πρόσχημα ὅτι τὰ εὔρον ἐρριμμένα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει μετὰ περιπετείας τὸ χειρόγραφον ἐκάη εἰς τὴν πυρκαϊάν τοῦ Στρασβούργου τὸ 1870, κατὰ τὸν βομβαρδισμόν τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ πρωσικοῦ πυροβολικοῦ, ἀφοῦ ἤδη εἶχε χρησιμοποιηθῆ εἰς ἐπανειλημμένας ἐκδόσεις τοῦ ἔργου τούτου, ὡς καὶ πολλῶν ἄλλων. Φαίνεται ὅτι ὁ κῶδιξ οὗτος, περιέχων συνολικῶς 22 τεμάχια ἀπολογητικὰ καὶ ἀντιαιρετικά, ὑπῆρξεν ἐν ὄλῳ ἀντίγραφον παλαιότερου κώδικος μὲ τὸ αὐτὸ περιεχόμενον.

Μετὰ τετρακοσίων ἐτῶν συζητήσεις καὶ ἀναζητήσεις δὲν ἔχει ἐπέλθει συμφωνία περὶ τοῦ χρόνου συντάξεως καὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ ἔργου, καὶ ἴσως οὔτε πρόκειται νὰ ἐπέλθῃ. Ἡ ἐν

προκειμένω κρίσις πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ στηριχθῆ εἰς ἐσωτερικὰ μόνον κριτήρια, ἐφ' ὅσον οὔτε ἀπλῆ μνεῖα αὐτοῦ δὲν εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀρχαίαν γραμματεῖαν· ἀλλὰ τοιαῦτα κριτήρια εἶναι συνήθως ἐπισφαλῆ, ἂν δὲν συνοδεύωνται ἀπὸ ἐξωτερικὰς μαρτυρίας. Εἰς τὸ χειρόγραφον τὸ κείμενον παρετίθετο πέμπτον μετὰ τέσσαρα ἔργα ψευδεπιγράφως ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Ἰουστίνον, ἐπειδὴ δὲ πρὸ τοῦ τίτλου αὐτοῦ *Πρὸς Διόγνητον* προηγεῖται ἡ ἔνδειξις «τοῦ αὐτοῦ», παρουσιάσθη ἀρχικῶς ὡς ἔργον τοῦ Ἰουστίνου. Ὅτι δὲν εἶναι τοῦ Ἰουστίνου συνάγεται μετὰ πάσης βεβαιότητος τόσον ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν μνεῖας τοιούτου ἔργου τοῦ ἀπολογητοῦ εἰς τὰς σχετικὰς ἀναφορὰς τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν τελείως διάφορον ἀντιμετώπισιν τῶν ἀπολογητικῶν θεμάτων ἐκ μέρους τοῦ παρόντος συγγραφέως, ὄχι δὲ ὀλιγώτερον καὶ ἀπὸ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ γλωσσικοῦ αὐτοῦ ὕφους ἔναντι τοῦ Ἰουστίνου.

Ἐκτοτε ἡ διάθεσις τῶν ἐρευνητῶν πρὸς καινοτομίαν ἐκινήθη μὲ ὑπερβολικὴν προθυμίαν καὶ ἄφθονον φαντασιοκοπίαν, οὕτως ὥστε ἕως τῶρα ἡ σύνταξις του νὰ ἔχη ἀποδοθῆ ἐπωνύμως εἰς 20 συγκεκριμένα πρόσωπα ἀπὸ τοῦ ἀποστόλου Ἀπολλῶ μέχρις αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἑρρίκου Estienne³. Σήμερον βεβαίως δὲν λαμβάνονται καθόλου ὑπ' ὄψιν αἱ ἀκραῖαι ἀπόψεις τοῦ Donaldson περὶ συγγραφῆς τοῦ ἔργου ὑπὸ Ἑλληνοσ πρόσφυγος τοῦ 12^{ου} αἰῶνος ἢ ὑπὸ τοῦ Ἑρρίκου Estienne, δεδομένου ἄλλωστε ὅτι τὸ χειρόγραφον προήρχετο ἐκ τοῦ 12^{ου} αἰῶνος.

Λόγω συμπτώσεως τῆς ἀπολογητικῆς γραμμῆς του μὲ τὴν τοῦ *Κηρύγματος* Πέτρου ὁ Μαργου ὡς ὄριον μετὰ τὸ ὁποῖον ἐγράφη θέτει τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου ἐκείνου, ἤτοι τὸ 120. Παρ' ὅλον ὅτι τὰ ἀσήμαντα ἀποσπάσματα τούτου δὲν δύνανται νὰ ἀποτελέσουν βάσιν συγκρίσεως, ὥστε νὰ στηριχθῆ ἐπαρκῶς ἡ

3. Ἀπολλῶς, Ἱερόθεος, Κλήμης Ρώμης, Κοδράτος, Μαρκίων, Ἀριστείδης, Ἀπελλῆς, Ἰουστίνος, Ἀμβρόσιος φίλος τοῦ Ὠριγένους, Μελίτων, Θεόφιλος Ἀντιοχείας, Πάνταινος, Ἰππόλυτος, μαθητὴς τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Λουκιανός, Μεθόδιος, Ψευδοιερόθεος, Νικηφόρος Κάλλιστος, Ἑλληνας μετανάστης τοῦ 12^{ου} αἰῶνος, Ἑρρίκος Estienne.

ἄποψις ὅτι ἡ πραγματεία ἡμῶν ἔπεται τοῦ ἔργου τούτου, ἡ συνολικὴ εἰκὼν τὴν ὁποῖαν παρέχει ἀπαιτεῖ κάπως μεταγενεστέραν ἐποχὴν, ἤτοι τὴν περίοδον 175–200. Ἡ φράσις «μὴ θέλαιν ἀρνήσασθαι Θεὸν» (10,7) ὑπενθυμίζει τὸ διάταγμα τοῦ Τραϊανοῦ, ἀλλ' ἐπίσης καὶ τὸ ἄδηλον διάταγμα τοῦ Μ. Αὐρηλίου. Ἐν τῷ αὐτῷ περιπτώσει εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἤτο ἐν γνώσει τουλάχιστον τῆς Ἀπολογίας τοῦ Ἀριστείδου, τὴν ὁποῖαν ὑπενθυμίζει εἰς πολλὰ σημεία. Ὁ δεύτερος συγγραφεὺς τὸν ὁποῖον ὑπενθυμίζει τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν κείμενον εἶναι ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ἀθηναῖος καὶ αὐτὸς στοχαστής. Μεταφερόμεθα ἀμέσως εἰς τὰς Ἀθήνας, κοιτίδα κατὰ τινὰ τρόπον τῆς μεθοδικῆς χριστιανικῆς ἀπολογητικῆς, καὶ δικαιούμεθα νὰ ἀποδώσωμεν τὸ κείμενον εἰς ἓνα μαθητὴν τοῦ Ἀριστείδου ἢ τοῦ Ἀθηναγόρου, ὁ ὁποῖος δυνατὸν νὰ ἦτο διδάσκαλος ἢ συμμαθητὴς τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως. Ὅποιοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι, ἔδωκεν ἐν κείμενον δροσερόν, χαριτωμένον, εἰλικρινές.

Εἶναι ἀπίθανος ἡ γνώμη ὅτι ὁ ἀποδέκτης δὲν εἶναι συγκεκριμένον πρόσωπον, ἀλλὰ πᾶς εἰδωολάτρης, πᾶς «διόγνητος», ἤτοι διογεννημένος. Τὸ ὄνομα Διόγνητος δὲν ἦτο ἀσυνήθιστον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ τουλάχιστον 10 πρόσωπα φέρουν αὐτὸ κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας συμφώνως πρὸς γνωστὰς ἱστοριογραφικὰς καὶ παπυρολογικὰς μαρτυρίας. Εἰς ἐξ αὐτῶν ἦτο καθηγητὴς τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, εἰς ἄλλος ἦτο ἀξιωματοῦχος, ἐπὶ ἐν διάστημα δὲ καὶ ἀρχιερεὺς, εἰς τὴν Αἴγυπτον, περὶ τὸ 200. Ὁ χαρακτηρισμὸς «κράτιστος» ἀπαιτεῖ πρόσωπον κατέχον ἐπίσημον θέσιν, ἀλλὰ δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι εἰς ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύο ἀνδρῶν εἶναι ὁ παραλήπτης, διότι οὗτος εἶχεν ἐκδηλώσει τὸν πόθον νὰ πληροφορηθῇ τὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τοιοῦτον πόθον ἐξεδήλωσεν ὁ διδάσκαλος τοῦ αὐτοκράτορος ἢ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Αἰγύπτου. Δύναται νὰ εἶναι εἰς ἐκ τῶν ἄλλων γνωστῶν ἢ ἀγνώστων εἰς ἡμᾶς Διογνήτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἤτοι τοῦ τέλους τοῦ β' αἰῶνος.

Τὰ εἰς τὸν πρόλογον ἐξαγγελλόμενα θέματα ἐξαντλοῦνται μέχρι τοῦ κ. 10. Τὸ ὑπόλοιπον τμήμα (κ.κ. 11 καὶ 12), ἀπευθυνόμενον εἰς πολλοὺς καὶ ὄχι εἰς ἓνα, ἔχον δὲ ὕφος διάφορον τοῦ προηγουμένου, ἐξετάζει θέμα ἄσχετον μὲ τὸ τῆς πραγματείας. Διὰ τυπολογικῆς ἐρμηνείας τῶν περὶ δένδρων διηγήσεων τῆς Γενέσεως παρουσιάζει τὴν ὑπὸ τοῦ Λόγου φανέρωσιν τῶν μυστηρίων καὶ τὸν σύνδεσμον μεταξὺ γνώσεως καὶ ζωῆς· «οὐδὲ γὰρ ζωὴ ἄνευ γνώσεως, οὐδὲ γνῶσις ἄνευ ζωῆς ἀληθοῦς· διὸ πλησίον ἑκατέρα πεφύτευται» (12). Τὸ κείμενον τοῦτο ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς ἐκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλ' ἐπίσης καὶ πρὸς τοὺς ἐντὸς.

Ἦδη ὑπὸ τοῦ Ἑρρίκου Estienne ἐθεωρήθη παρέμβλητον, ὅπως θεωρεῖται καὶ σήμερον ὑπὸ τῶν πλείστων ἐρευνητῶν. Ἡ ἀπόδοσις αὐτοῦ εἰς τὸν Ἰππόλυτον ἢ τὸν Μεθόδιον ἢ τὸν Μελίτωνα, βάσει τῶν ὁμοιοτήτων τοῦ ὕφους καὶ ὠρισμένων ἐννοιῶν, δὲν ἔχει πειστικὰ ἐρείσματα οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ εὔρη. Στηριζόμενοι εἰς τὴν ρυθμικότητα τοῦ ὕφους τόσον τῆς καθ' αὐτὸ πραγματείας ὅσον καὶ τοῦ τμήματος τούτου, καὶ εἰς μίαν κοινότητα τοῦ τρόπου σκέψεως, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τοῦτο ὡς ἀπόσπασμα τοῦ αὐτοῦ ἀγνώστου συγγραφέως, τῆς ὁποίας ἐλλεῖπει ἡ ἀρχή, συναπολεσθεῖσα μετὰ τοῦ τέλους τῆς προηγουμένης πραγματείας. Ἡ ὁμιλία, ἀναφέρουσα τὸ πάθος καὶ ὡς ἐπικείμενον τὸ Πάσχα, πρέπει νὰ ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὸ πάθος.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

Εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα ὁ Cod. Graec. 9 τοῦ Στρασβούργου σημειώνεται μὲ Κ, οἱ δὲ ἀντιγραφεῖς καὶ ἐκδόται μὲ τὸ ἐπίθετόν των. Δὲν παρατίθενται εἰς αὐτὸ εἰμῆ αἱ ἰδικαί μας διορθώσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι ὀκτῶ καθὼς καὶ μερικαὶ ἀξιόλογοι διορθώσεις ἄλλων ἐκδοτῶν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τὸ κείμενον τοῦτο ἐκδίδεται ἄλλοτε μετὰ τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων, ἄλλοτε μετὰ τῶν Ἀπολογητῶν, συχνάκις δὲ αὐτοτελῶς. Γενικῶς αἱ ἐκδόσεις αὐτῆς ὑπερβαίνουν ἤδη τὰς ἑβδομήκοντα.

Μελέται

- F. OVERBECK, *Ueber den Pseudo-justinischen Brief an Diognet*, Basel 1872.
- J. DRÄSEKE, *Der Brief an Diognetos*, Leipzig 1881.
- H. KIHN, *Der Ursprung des Briefes an Diognet*, Freiburg i.B. 1882.
- L. RADFORD, *The Epistle to Diognetus*, London 1908.
- P. ANDRIESSEN, «L' Epilogue de l' Epître à Diognète», *Recherches de Théologie Ancienne et Médiévale* 14 (1947), 121–156.
- C. LA VESPA, *La Lettera a Diogneto*, Catania 1947
- P. ANDRIESSEN, «The Authorship of the Eristula ad Diognetum», *Vig. Christianae* 1 (1947), 129–136.
- C. TIBILETTI, «Aspetti Polemici dell' Ad Diognetum», *Atti dell' Accademia di Torino* 79 (1961–1962), 343–388.
- C. TIBILETTI, «Osservazioni Lessicali sull'Ad Diognetum», *Atti dell' Accademia di Torino* 80 (1962–1963), 210–248.
- L. W. BARNARD, «The Epistle Ad Diognetum. Two Units from one Author?». *Zeitschrift für Neutestamentliche Wissenschaft* 56 (1965), 130–138.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ – ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΠΡΟΣ ΔΙΟΓΝΗΤΟΝ

1,1 Ἐπειδὴ ὄρω, κράτιστε Διόγνητε, ὑπερσπουδακότα σε τὴν θεοσέβειαν τῶν Χριστιανῶν μαθεῖν καὶ πάνυ σαφῶς καὶ ἐπιμελῶς πυνθανόμενον περὶ αὐτῶν,

τίνοι τε Θεῶ πεποιθότες καὶ πῶς θρησκευόντες αὐτόν,
τόν τε κόσμον ὑπερορῶσι πάντες καὶ θανάτου καταφρονοῦσι,
καὶ οὔτε τοὺς νομιζομένους ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων θεοὺς λογίζονται

οὔτε τὴν Ἰουδαίων δεισιδαιμονίαν φυλάσσουσι,
καὶ τίνα τὴν φιλοστοργίαν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους,
καὶ τί δήπου τὸ καινὸν τοῦτο γένος ἢ ἐπιτήδευμα
εἰσῆλθεν εἰς τὸν βίον νῦν καὶ οὐ πρότερον.

2 Ἀποδέχομαί γε τῆς προθυμίας σε ταύτης καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ, τοῦ καὶ τὸ λέγειν καὶ τὸ ἀκούειν ἡμῖν χορηγοῦντος, αἰτοῦμαι δοθῆναι ἐμοὶ μὲν εἰπεῖν οὕτως ὡς μάλιστα τὸν ἀκούσαντα βελτίω γενέσθαι, σοὶ τε οὕτως ἀκοῦσαι ὡς μὴ λυπηθῆναι τὸν εἰπόντα.

10 τί δήπου τὸ X τί δήπουτε K

1. Αἱ ἀπαντήσεις δὲν ἀκολουθοῦν τὴν σειρὰν τῶν ἐρωτήσεων. Ἦτο σύνηθες ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπολογίας νὰ γίνεται μὲ τὸν ἔλεγχον τῆς εἰδωλολατρίας καὶ ἐν

ΠΡΟΣ ΔΙΟΓΝΗΤΟΝ

- 1,1 Ἐπειδὴ βλέπω, κράτιστε Διόγνητε, ὅτι ἔχεις σφοδρὸν ζῆλον νὰ μάθης περὶ τῆς θρησκείας τῶν Χριστιανῶν καὶ ἐρωτᾷς μὲ πολλὴν σαφήνειαν καὶ ἐπιμέλειαν περὶ αὐτῶν,
εἰς ποῖον Θεὸν πιστεύουν καὶ πῶς τὸν λατρεύουν,
ὥστε νὰ περιφρονοῦν ὅλοι τὸν κόσμον καὶ νὰ καταφρονοῦν τὸν θάνατον,
καὶ οὔτε τοὺς ἀναγνωριζομένους ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων θεοὺς νὰ ὑπολογίζου
οὔτε τὴν δεισιδαιμονίαν τῶν Ἰουδαίων νὰ φυλάσσουν,
καὶ ποίαν φιλοστοργίαν δεικνύουν πρὸς ἀλλήλους,
καὶ διατί τάχα τὸ νέον τοῦτο γένος ἢ σύστημα εἰσηλθε τώρα εἰς τὸν βίον καὶ ὄχι ἐνωρίτερον.
- 2 Σὲ συγχαίρω δι' αὐτὴν τὴν προθυμίαν σου καὶ ζητῶ ἀπὸ τὸν Θεόν, ὁ ὅποιος χορηγεῖ εἰς ἡμᾶς τὴν δύναμιν καὶ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀκοῆς, νὰ δώσῃ εἰς ἐμὲ μὲν νὰ εἶπω κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε ὁ ἀκούων νὰ γίνῃ πολὺ καλύτερος, εἰς σὲ δὲ νὰ ἀκούσῃς κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε νὰ μὴ λυπηθῇ ὁ εἰπών¹.

¹συνεχία τῆς ἰουδαϊκῆς δεισιδαιμονίας.

ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΕΙΔΩΛΟΛΑΤΡΙΑΣ

2,2 Ἄγε δὴ, καθάρας σαυτὸν ἀπὸ πάντων τῶν προκατεχόντων σου τὴν διάνοιαν λογισμῶν καὶ τὴν ἀπατῶσάν σε συνήθειαν ἀποσκευασάμενος καὶ γενόμενος ὡσπερ ἐξ ἀρχῆς καινὸς ἄνθρωπος, ὡς ἂν καὶ λόγου καινοῦ, καθάπερ καὶ αὐτὸς ὡμολόγησας, ἀκροατῆς ἐσόμενος, ἴδε μὴ μόνον τοῖς ὀφθαλμοῖς, ἀλλὰ καὶ τῇ φρονήσει, τίνος ὑποστάσεως ἢ τίνος εἴδους τυγχάνουσιν οὗς ἐρεῖτε καὶ νομίζετε θεούς.

2 Οὐχ ὁ μὲν τις λίθος ἐστὶν ὁμοῖος τῷ πατουμένῳ, ὁ δ' ἐστὶ χαλκὸς οὐ κρείσσων τῶν εἰς τὴν χρῆσιν ἡμῖν κεχαλκευμένων σκευῶν, ὁ δὲ ξύλον ἤδη καὶ σεσηπός, ὁ δὲ ἄργυρος χρήζων ἀνθρώπου τοῦ φυλάξαντος ἵνα μὴ κλαπῆ, ὁ δὲ σίδηρος ὑπὸ ἰοῦ διεφθαρμένος, ὁ δὲ ὄστρακον οὐδὲν τοῦ κατεσκευασμένου πρὸς τὴν
3 ἀτιμοτάτην ὑπηρεσίαν εὐπρεπέστερον; οὐ φθαρτῆς ὕλης ταῦτα πάντα; οὐχ ὑπὸ σιδήρου καὶ πυρὸς κεχαλκευμένα; οὐχ ὁ μὲν αὐτῶν λιθοξόος ὁ δὲ χαλκεὺς ὁ δὲ ἀργυροκόπος ὁ δὲ κεραμεὺς ἐπλασεν; οὐ πρὶν ἢ ταῖς τέχναις τούτων εἰς τὴν μορφήν τούτων ἐκτυπωθῆναι ἦν ἕκαστὸν αὐτῶν ἐκάστω εἰκάζειν μεταμεμορ-
4 φωμένον; οὐ τὰ νῦν ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης ὄντα σκευὴ γένοιτ' ἂν, εἰ τύχοι τῶν αὐτῶν τεχνιτῶν, ὁμοια τοιούτοις; οὐ ταῦτα πάλιν τὰ νῦν ὑφ' ὑμῶν προσκυνούμενα δύναιτ' ἂν ὑπὸ ἀνθρώπων σκευὴ ὁμοια γενέσθαι τοῖς λοιποῖς; οὐ κωφὰ πάντα, οὐ τυφλά, οὐκ

17 εἰκάζειν Gebhardi ἔτι καὶ νῦν K

2. Ὅταν λέγη «ἐν καινῷ ἄνθρωπος ἐξ ἀρχῆς», ἐννοεῖ ὄχι τὴν πλάσιν τοῦ Ἀδάμ, ἀλλὰ τὴν πνευματικὴν γέννησιν. Βλ. Ἰω. 3,3 ἐέ. Κολ. 3,10.

ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΕΙΔΩΛΟΛΑΤΡΙΑΣ

- 2,1 Ἐμπρὸς λοιπόν, ἀφοῦ καθαρίσῃς τὸν ἑαυτὸν σου ἀπὸ ὄλους τοὺς λογισμοὺς οἱ ὅποιοι προκατέχουν τὴν διάνοιάν σου καὶ ἀποβάλλῃς τὰς πλανερὰς συνηθείας σου καὶ γίνῃς ὡσὰν νέος ἄνθρωπος ἐξ ἀρχῆς, ἐφ' ὅσον ἄλλωστε, ὅπως καὶ σὺ ὁ ἴδιος ὡμολόγησες, θὰ καταστῆς ἀκροατῆς νέου Λόγου², ἰδὲ ὄχι μόνον μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν σκέψιν, ποίαν ὑπόστασιν καὶ ποῖον εἶδος ἔχουν αὐτοὶ τοὺς ὁποίους λέγετε καὶ θεωρεῖτε θεοὺς³.
- 2 Ὁ μὲν εἷς δὲν εἶναι λίθος ὅμοιος μὲ τὸν πατούμενον, ὁ δὲ ἄλλος δὲν εἶναι χαλκὸς ὄχι ἀνώτερος ἀπὸ τὰ σκεύη τὰ ὅποια χαλκεύονται πρὸς χρῆσιν ἡμῶν, ὁ ἄλλος ξύλον σαπισμένον ἤδη, ὁ ἄλλος ἄργυρος ἔχων ἀνάγκην ἀνθρώπου φύλακος διὰ νὰ μὴ κλαπῆ, ὁ ἄλλος σίδηρος φαγωμένος ἀπὸ τὴν σκωρίαν, ὁ δὲ ἄλλος πήλινον ἀντικείμενον κατὰ τίποτε εὐπρεπέστερον ἀπὸ τὸν
- 3 κατεσκευασμένον διὰ τὴν εὐτελεστάτην ὑπηρεσίαν; Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι ἀπὸ φθαρτὰ ὑλικά; Δὲν εἶναι κατεσκευασμένα μὲ τὴν βοήθειαν σιδήρου καὶ πυρός; Δὲν τὰ ἔπλασε, τὸ ἓν ὁ λιθοξόος, τὸ ἄλλο ὁ χαλκεύς, τὸ ἄλλο ὁ ἀργυροκόπος, τὸ ἄλλο ὁ κεραμεύς; Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παρεικάσωμεν τὸ καθὲν ἀπὸ αὐτὰ ὡς μεταμορφωμένον εἰς τὸν καθένα πρὶν ἀκόμη μὲ τὴν τέχνην τούτων
- 4 ἐκτυπωθῆ εἰς τὴν μορφήν τούτων τῶν θεῶν; Δὲν θὰ ἠδύναντο τὰ ἐκ τῆς ἰδίας ὕλης ὑπάρχοντα τώρα σκεύη νὰ γίνουν ὅμοια μὲ τὰ τοιαῦτα, ἐὰν εὔρουν τοὺς ἰδίους τεχνίτας; Δὲν θὰ ἠδύναντο πάλιν αὐτὰ τὰ προσκυνούμενα τώρα ἀπὸ σᾶς νὰ γίνουν ὑπὸ ἀνθρώπων σκεύη ὅμοια μὲ τὰ λοιπά; Δὲν εἶναι ὄλα κωφά, δὲν εἶναι τυφλά,

3. Ἡ ἀκολουθοῦσα περιγραφή εἶναι κοινὸς τόπος τῆς κατὰ τῶν εἰδώλων πολεμικῆς, ἡ ὁποία ἤρχισε ἐνωρὶς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ συνεχίσθη ἀπὸ τὴν Σοφίαν Σολομῶντος, 13,10-15,13 καὶ τοὺς Ἀπολογητάς. Βλ. *Κήρυγμα Πέτρου* παρὰ ΚΛΗΜΕΝΤΙ, *Στρωματεῖς* 6,5,40. ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ, *Ἀπολογία* 13.

ἄψυχα, οὐκ ἀναίσθητα, οὐκ ἀκίνητα; οὐ πάντα σηπόμενα, οὐ πάν-
 5 τα φθειρόμενα; Ταῦτα θεοὺς καλεῖτε, τούτοις δουλεύετε, τού-
 6 τοις προσκυνεῖτε, τέλος δ' αὐτοῖς ἐξομοιοῦσθε. Διὰ τοῦτο μισεῖ-
 7 τε Χριστιανούς, ὅτι τούτους οὐχ ἠγοῦνται θεοὺς. Ὑμεῖς γὰρ οἱ νῦν
 νομίζοντες καὶ οἰόμενοι, οὐ πολὺ πλεον αὐτῶν καταφρονεῖτε; Οὐ
 πολὺ μᾶλλον αὐτοὺς χλευάζετε καὶ ὑβρίζετε, τοὺς μὲ λιθίνους καὶ
 ὄστρακίνους σέβοντες ἀφυλάκτους, τοὺς δὲ ἀργυρέους καὶ χρυ-
 σοῦς ἐγκλείοντες ταῖς νυξὶ καὶ ταῖς ἡμέραις φύλακας παρακαθη-
 στάντες, ἵνα μὴ κλαπῶσιν;

8 Αἷς δὲ δοκεῖτε τιμαῖς προσφέρειν, εἰ μὲν αἰσθάνονται, κο-
 λάζετε μᾶλλον αὐτούς, εἰ δὲ ἀναισθητοῦσιν, ἐλέγχοντες αἵματι καὶ
 9 κνίσαις αὐτοὺς θρησκεύετε. Ταῦθ' ὑμῶν τις ὑπομεινάτω, ταῦτα
 ἀνασχέσθω τις ἑαυτῷ γενέσθαι. Ἄλλὰ ἄνθρωπος μὲν οὐδὲ εἷς
 ταύτης τῆς κολάσεως ἐκὼν ἀνέξεται, αἴσθησιν γὰρ ἔχει καὶ λιγι-
 σμόν, ὁ δὲ λίθος ἀνέχεται, ἀναισθητεῖ γάρ· οὐκουν τὴν αἴσθησιν
 αὐτοῦ ἐλέγχετε. Περὶ μὲν οὖν τοῦ μὴ δεδουλωθῆναι Χριστιανούς
 τοιούτοις θεοῖς πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα εἰπεῖν ἔχοιμι· εἰ δέ τι μὴ
 δοκοίη κἂν ταῦτα ἱκανά, περισσὸν ἠγοῦμαι καὶ τὸ πλείω λέγειν.

ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΙΟΥΔΑΪΚΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ

3,1 Ἐξῆς δὲ περὶ τοῦ μὴ κατὰ τὰ αὐτὰ Ἰουδαίοις θεοσεβεῖν αὐ-
 2 τοὺς οἶμαί σε μάλιστα ποθεῖν ἀκοῦσαι. Ἰουδαῖοι τοίνυν, εἰ μὲν
 ἀπέχονται ταύτης τῆς προειρημένης λατρείας, καλῶς Θεὸν ἕνα
 τῶν πάντων σέβειν καὶ δεσπότην ἀξιοῦσι φρονεῖν· εἰ δὲ τοῖς

15 οὐκουν X οὐκοῦν K

22 καλῶς Hilgenfeld καὶ εἰς K

4. Οἱ ἴδιοι οἱ φιλόσοφοι ἀπέρριπτον τὰς θυσίας, μὲ προεξάρχοντα τὸν Θεό-
 φραστον, ὁ ὁποῖος διεπραγματεύετο τὸ θέμα τοῦτο εἰς τὸ *Περὶ Εὐσεβείας* ἔργον
 του, ἀπολεσθὲν μὲν ἀλλὰ διατηρούμενον ἀποσπασματικῶς εἰς τὸ *Περὶ ἀποχῆς*
 ἐμψύχων ἔργον τοῦ Πορφυρίου.

δέν εἶναι ἄψυχα, δέν εἶναι ἀναίσθητα, δέν εἶναι ἀκίνητα; Δέν
 5 ὑπόκεινται ὅλα εἰς σῆψιν, δέν ὑπόκεινται ὅλα εἰς φθοράν; Αὐτὰ
 καλεῖτε θεούς, εἰς αὐτὰ δουλεύετε, αὐτὰ προσκυνεῖτε, μέ αὐτὰ
 6 ἐξομοιώνεσθε τελείως. Διὰ τοῦτο μισεῖτε τοὺς Χριστιανούς, διὰ
 7 τὸ ὅτι δέν παραδέχονται τούτους ὡς θεούς. Μήπως σεῖς, οἱ
 ὅποιοι τώρα τοὺς δέχεσθε καὶ ἀναγνωρίζετε, δέν τοὺς καταφρο-
 νεῖτε πολὺ περισσότερο ἀπὸ αὐτούς; Δέν τοὺς χλευάζετε καὶ δέν
 τοὺς ὑβρίζετε πολὺ περισσότερο, τοὺς μὲν λιθίνους καὶ πηλί-
 νους λατρεύοντες ἀφυλάκτους, τοὺς δὲ ἀργυροῦς καὶ χρυσοῦς
 κλειδώνοντες κατὰ τὰς νύκτας καὶ τοποθετοῦντες φύλακας κατὰ
 τὰς ἡμέρας, διὰ νὰ μὴ κλαποῦν;

8 Μὲ τὰς τιμὰς δέ, τὰς ὁποίας νομίζετε ὅτι τοὺς προσφέρετε,
 ἐὰν μὲν αἰσθάνωνται, τοὺς τιμωρεῖτε μᾶλλον· ἐὰν δὲ εἶναι ἀναί-
 σθητοι, λατρεύοντες αὐτούς μέ αἵματα καὶ κνίσας τοὺς φανερώ-
 9 νετε⁴. Ἦς ὑπομείνη κανεῖς ἀπὸ σαῖς ταῦτα, ἄς ἀνεχθῆ κανεῖς νὰ
 συμβοῦν εἰς αὐτὸν ταῦτα! Ἄλλ' ἄνθρωπος μὲν κανεῖς δέν θὰ ἀνε-
 χθῆ ἐκουσίως αὐτὴν τὴν τιμωρίαν, διότι ἔχει αἴσθησιν καὶ λογι-
 σμόν· ὁ δὲ λίθος τὴν ἀνέχεται, διότι δέν ἔχει αἴσθησιν· ἐπομένως
 10 δέν φανερώνετε τὴν αἴσθησιν αὐτοῦ⁶. Περὶ τοῦ ὅτι λοιπὸν οἱ
 Χριστιανοὶ δέν ἔχουν διάθεσιν νὰ ὑποδουλωθοῦν εἰς τοιού-
 τους θεούς, θὰ εἶχον νὰ εἶπω καὶ πολλὰ ἄλλα· ἐὰν δὲ οὔτε αὐτὰ
 δέν φαίνονται εἰς κάποιον ἀρκετά, περιττὸν νὰ εἶπω καὶ τὰ ἐπὶ
 πλέον.

ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΙΟΥΔΑΪΚΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ

3,1 Εἰς τὴν συνέχειαν δὲ νομίζω ὅτι ἐπιθυμεῖς πολὺ νὰ ἀκού-
 σης περὶ τοῦ διατί δέν θρησκεύουν οὗτοι κατὰ τὸν ἴδιον μέ τοὺς
 2 Ἰουδαίους τρόπον. Οἱ Ἰουδαῖοι λοιπὸν, καθ' ὅσον ἀπέχουν αὐτῆς
 τῆς προαναφερθείσης λατρείας, καλῶς ἐπαγγέλλονται ὅτι σέβον-

6. Ὁ συγγραφεὺς θέλει νὰ εἶπη ὅτι προσφέροντες εἰς λίθινον ἄγαλμα θυ-
 σίας «δέν φανερώνετε τὴν αἴσθησιν αὐτοῦ ἀλλὰ τὴν ἀναισθησίαν του».

προειρημένοις ὁμοιοτρόπως τὴν θρησκείαν προσάγουσιν αὐτῷ
 3 ταύτην, διαμαρτάνουσιν. Ἡ γὰρ τοῖς ἀναισθήτοις καὶ κωφοῖς
 προσφέροντες οἱ Ἕλληνες ἀφροσύνης δεῖγμα παρέχουσι, ταῦθ'
 οὗτοι, καθάπερ προσδεομένῳ τῷ Θεῷ λογιζόμενοι παρέχειν,
 4 μωρίαν εἰκὸς μᾶλλον ἡγοῖντ' ἄν, οὐ θεοσέβειαν. Ὁ γὰρ «ποιή-
 σας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς» καὶ πᾶσιν
 ἡμῖν χορηγῶν, ὧν προσδεόμεθα, οὐδενὸς ἂν αὐτὸς προσδέοιτο
 5 τούτων ὧν τοῖς οἰομένοις διδόναι παρέχει αὐτός. Οἱ δέ γε θυ-
 σίας αὐτῷ δι' αἵματος καὶ κνίσης καὶ ὀλοκαυτωμάτων ἐπιτε-
 λεῖν οἰόμενοι καὶ ταύταις ταῖς τιμαῖς αὐτὸν γεραίρειν, οὐδέν μοι
 δοκοῦσι διαφέρειν τῶν εἰς τὰ κωφὰ τὴν αὐτὴν ἐνδεικνυμένων
 φιλοτιμίαν, τῶν μὲν μὴ δυναμένοις τῆς τιμῆς μεταλαμβάνειν,
 τῶν δὲ δοκούντων παρέχειν τῷ μηδενὸς προσδεομένῳ.

4,1 Ἄλλὰ μὴν τό γε περὶ τὰς βρώσεις αὐτῶν ψοφοδεές, καὶ τὴν
 περὶ τὰ σάββατα δεισιδαιμονίαν καὶ τὴν τῆς περιτομῆς ἀλαζο-
 νείαν καὶ τὴν τῆς νηστείας καὶ νοῦ¹²ρηγίας εἰρωνείαν, καταγέλα-
 στα καὶ οὐδενὸς ἄξια λόγου, οὐ νομίζω σε χρῆζειν παρ' ἐμοῦ
 2 μαθεῖν. Τό τε γὰρ τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κτισθέντων εἰς χρῆσιν ἀν-
 θρώπων ἃ μὲν ὡς καλῶς κτισθέντα παραδέχεσθαι, ἃ δ' ὡς
 3 ἄχρηστα καὶ περισσὰ παραιτεῖσθαι, πῶς οὐκ ἀθέμιστον; Τὸ δὲ
 καταψεύδεσθαι Θεοῦ ὡς κωλύοντος ἐν τῇ τῶν σαββάτων
 4 ἡμέρᾳ καλόν τι ποιεῖν, πῶς οὐκ ἀσεβές; Τὸ δὲ καὶ τὴν μείωσιν
 τῆς σαρκὸς μαρτύριον ἐκλογῆς ἀλαζονεύεσθαι ὡς διὰ τοῦτο
 5 ἐξαιρέτως ἠγαπημένους ὑπὸ Θεοῦ, πῶς οὐ χλεύης ἄξιον; Τὸ δὲ

12 τῶν μὲν μὴ δυναμένοις *Gebhardt* τῶν μὴ δυναμένων *K* τὰ μὴ δυνάμενα
Estienne

17 οὐ προστίθ. *Estienne*

7. Εἶναι ἐξ Ἰσου δριμεῖα ἢ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ μὲ τὴν κατὰ τῆς
 εἰδωλολατρίας. Πουθενὰ δὲν φαίνεται κοινότης προελεύσεως Ἰουδαϊσμοῦ καὶ
 Χριστιανισμοῦ.

ται τὸν ἕνα Θεὸν τῶν πάντων καὶ τὸν θεωροῦν δεσπότην· καθ' ὅσον δὲ προσφέρουν εἰς αὐτὸν τὴν λατρείαν ταύτην ὁμοιοτρόπως
 3 μὲ τοὺς προαναφερθέντας, πλανῶνται. Διότι ὅσα οἱ Ἕλληνες προσφέροντες εἰς τὰ ἀναίσθητα καὶ τὰ κωφὰ παρέχουν ὡς δεῖγμα ἀφροσύνης, αὐτὰ οὗτοι, νομίζοντες ὅτι τὰ προσφέρουν ὡσάν εἰς Θεὸν ἔχοντα ἀνάγκην αὐτῶν, θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ θεωροῦν μᾶλλον
 4 μωρίαν παρὰ θεοσέβειαν⁷. Διότι ὁ «δημιουργήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ ὅλα τὰ ἐν αὐτοῖς»⁸ καὶ χορηγῶν εἰς ὅλους ἡμᾶς ὅσα χρειαζόμεθα, αὐτὸς δὲν θὰ εἶχεν ἀνάγκην αὐτῶν τὰ ὅποια
 5 παρέχει ὁ ἴδιος εἰς τοὺς νομίζοντας ὅτι τὰ δίδουν. Οἱ δὲ νομίζοντες ὅτι πρέπει νὰ τελοῦν εἰς αὐτὸν θυσίας μὲ αἷμα καὶ κνίσαν καὶ ὀλοκαυτώματα καὶ ὅτι μὲ αὐτὰς τὰς τιμὰς τὸν δοξάζουν, δὲν μοῦ φαίνεται ὅτι διαφέρουν ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὅποιοι δεικνύουν τὴν ἰδίαν φιλοτιμίαν εἰς τὰ κωφὰ ἀντικείμενα, διότι αὐτοὶ μὲν προσφέρουν εἰς τὰ μὴ δυνάμενα νὰ μετάσχουν τῆς τιμῆς, ἐκεῖνοι δὲ πιστεύουν ὅτι προσφέρουν εἰς τὸν μὴ ἔχοντα ἀνάγκην ἀπὸ τίποτε.

4,1 Ἄλλὰ βεβαίως δὲν νομίζω ὅτι χρειάζεσαι νὰ μάθης ἀπὸ ἐμὲ διὰ τὴν φοβίαν των σχετικῶς μὲ τὰ φαγητὰ καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν σχετικῶς μὲ τὰ σάββατα καὶ τὴν ὑπερηφάνειαν διὰ τὴν περιτομὴν καὶ τὴν ὑποκρισίαν διὰ τὰς νηστείας καὶ τὰς νουμηνίας,
 2 πράγματα καταγέλαστα καὶ ἀνάξια λόγου. Διότι τὸ νὰ παραδέχωνται ἐκ τῶν δημιουργηθέντων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων κτισμάτων ἄλλα μὲν ὡς καλῶς κτισθέντα, ἄλλα δὲ ὡς
 3 ἄχρηστα καὶ περιττά, πῶς δὲν εἶναι ἀνεπίτρεπτον; Τὸ δὲ νὰ κατηγοροῦν τὸν Θεὸν ψευδῶς ὅτι δῆθεν ἀπαγορεύει νὰ κάμη κανεὶς κάτι καλὸν κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ σαββάτου, πῶς δὲν εἶναι ἀσεβές;
 4 Τὸ δὲ νὰ καμαρώνουν διὰ τὴν περικοπὴν τῆς σαρκὸς ὡς μαρτύριον ἐκλογῆς, ὡσάν τοῦτο νὰ τοὺς καθίστα κατ' ἐξοχὴν
 5 ἡγαπημένους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, πῶς δὲν εἶναι ἄξιον χλεύης; Τὸ δὲ

8. Ψαλμ. 145,6.

παρεδρεύοντας αὐτοὺς ἄστροις καὶ σελήνῃ τὴν παρατήρησιν τῶν μηνῶν καὶ τῶν ἡμερῶν ποιεῖσθαι, καὶ τὰς οἰκονομίας Θεοῦ καὶ τὰς τῶν καιρῶν ἀλλαγὰς καταδιαιρεῖν πρὸς τὰς αὐτῶν ὁρμάς, ἃς μὲν εἰς ἐορτάς, ἃς δὲ εἰς πένθη, τίς ἂν θεοσεβείας καὶ οὐκ ἀφροσύνης πολὺ πλέον ἠγήσαιτο δεῖγμα; Τῆς οὖν κοινῆς εἰκαιότητος καὶ ἀπάτης καὶ τῆς Ἰουδαίων πολυπραγμοσύνης καὶ ἀλαζονείας ὅτι ὀρθῶς ἀπέχονται Χριστιανοί, ἀρκούντως σε νομίζω μεμεθηκέσαι. Τὸ δὲ τῆς ἰδίας αὐτῶν θεοσεβείας μυστήριον μὴ προσδοκῆσης δύνασθαι παρὰ ἀνθρώπου μαθεῖν.

5,1 Χριστιανοὶ γὰρ οὔτε γῆ οὔτε φωνῆ οὔτε ἔθεσι διακεκριμένοι 2 νοὶ τῶν λοιπῶν εἰσιν ἀνθρώπων. Οὔτε γάρ που πόλεις ἰδίας κατοικοῦσιν οὔτε διαλέκτῳ τινὶ παρηλλαγμένη χρῶνται οὔτε 3 βίον παράσημον ἀσκοῦσιν. Οὐ μὴν ἐπινοία τινὶ καὶ φροντίδι πολυπραγμόνων ἀνθρώπων μάθημα τοιοῦτ' αὐτοῖς ἐστὶν εὐρημένον, οὐδὲ δόγματος ἀνθρωπίνου προεστᾶσιν ὥσπερ ἔνιοι. 4 Κατοικοῦντες δὲ πόλεις Ἑλληνίδας τε καὶ βαρβάρους ὡς ἕκαστος ἐκκληρώθη, καὶ τοῖς ἐγχωρίοις ἔθεσιν ἀκολουθοῦντες ἔν τε ἐσθῆτι καὶ διαίτῃ καὶ τῷ λοιπῷ βίῳ, θαυμαστὴν καὶ ὁμολογούμενως παράδοξον ἐνδείκνυται τὴν κατάστασιν τῆς ἑαυτῶν πο- 5 λιτείας. Πατρίδας οἰκοῦσιν ἰδίας, ἀλλ' ὡς πάροικοι μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται, καὶ πάνθ' ὑπομένουσιν ὡς ξένοι· πᾶσα 6 ξένη πατρίς ἐστὶν αὐτῶν, καὶ πᾶσα πατρίς ξένη. Γαμοῦσιν ὡς

3 κατα..ειν K καταδιαιρεῖν ἀντίγρ. *Beurer* κατατάσσειν *Sylburg*

9. Τῆς κοινῆς μεταξύ Ἑθνικῶν καὶ Ἰουδαίων, τιθεμένων ἐπὶ τῆς ἰδίας γραμμῆς, μὲ προεξάρχοντας μάλιστα τοὺς δευτέρους.

10. Βλ. Γαλ. 1,12. Διδάσκεται ἀπὸ τὸν Θεόν, βλ. κατωτέρω 7,1 ἐέ.

11. Ἀπὸ τὸ κεφάλαιον αὐτὸ ἀλλάσσει ἡ μορφή διαπραγματεύσεως. Τὰ προηγούμενα περιλαμβάνουν ἀρνητικὴν ἔκθεσιν, ἀπόρριψιν τῆς λατρείας, Ἑθνικῶν καὶ Ἰουδαίων. Τώρα ἀρχίζει ἡ ἔκθεσις περὶ τοῦ βίου τῶν Χριστιανῶν. Ἀλλάσσει ἐπίσης καὶ τὸ ὕφος, γίνεται λιτόν, ἀπλοῦν, ρυθμικόν.

νά παρακολουθοῦν τὰ ἄστρα καὶ τὴν σελήνην διὰ νὰ ρυθμίζου
 τὴν τήρησιν τῶν μηνῶν καὶ τῶν ἡμερῶν καὶ νὰ ταξινομοῦν κατὰ
 τὰς ἐπιθυμίας των τὰς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς ἀλλαγὰς τῶν
 καιρῶν, ἄλλας μὲν εἰς ἐορτάς, ἄλλας δὲ εἰς πένθη, ποῖος θὰ τὸ
 ἐθεώρει δεῖγμα θεοσεβείας καὶ ὄχι πολὺ περισσότερον ἀφροσύ-
 6 νης; Ὅτι λοιπὸν οἱ Χριστιανοὶ ἀπέχουν ὀρθῶς τῆς κοινῆς ἐλα-
 φρότητος καὶ πλάνης⁹, καθὼς καὶ τῆς πολυπραγμοσύνης καὶ ἀλα-
 ζονείας, νομίζω ὅτι ἀρκετὰ ἔχεις πληροφορηθῆ. Τὸ μυστήριον
 ὅμως τῆς ἰδικῆς των θρησκείας μὴ ἐλπίσης ὅτι δύνασαι νὰ μάθης
 ἀπὸ ἄνθρωπον¹⁰.

Ο ΑΛΛΟΚΟΣΜΟΣ ΒΙΟΣ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ

5,1 Βεβαίως οἱ Χριστιανοὶ δὲν διακρίνονται ἀπὸ τοὺς ἄλλους
 ἀνθρώπους οὔτε κατὰ τὴν χώραν οὔτε κατὰ τὴν γλῶσσαν οὔτε
 2 κατὰ τὰς συνηθείας¹¹. Διότι οὔτε πόλεις ἰδιαιτέρας κατοικοῦν
 οὔτε διάλεκτον ξεχωριστὴν χρησιμοποιοῦν οὔτε βίον σημαδευ-
 3 μένον ἀκολουθοῦν. Δὲν εὐρέθη ἀσφαλῶς ὑπ' αὐτῶν τοιαύτη δι-
 δασκαλία δι' ἐπινοήσεως καὶ φροντίδος πολυπραγμόνων ἀνθρώ-
 πων, οὔτε προβάλλουν αὐτοὶ δόγμα ἀνθρώπινον, ὅπως μερικοὶ
 4 ἄλλοι¹². Κατοικοῦντες δὲ πόλεις ἑλληνικὰς καὶ βαρβαρικὰς,
 ὅπως ἔτυχεν ἕκαστος, καὶ ἀκολουθοῦντες τὰ ἐγχώρια ἔθιμα εἰς
 τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὴν δίαιταν καὶ τὸν ἄλλον βίον, παρουσιάζ-
 ζουν θαυμαστὴν καὶ ὁμολογουμένως παράδοξον τὴν κατάστασιν
 5 τῆς πολιτείας των¹³. Κατοικοῦν τὰς ἰδιαιτέρας πατρίδας των,
 ἀλλ' ὡς πάροικοι μετέχουν ὅλων ὡς πολῖται, καὶ ὑπομένουν ὅλα
 ὡς ξένοι· πᾶσα ξένη εἶναι πατρίς των, καὶ πᾶσα πατρίς ξένη.
 6 Νυμφεύονται ὅπως ὅλοι, τεκνογονοῦν, ἀλλὰ δὲν ρίπτουν τὰ γεν-

12. Ὅπως οἱ Ἕλληνες διδάσκαλοι τῆς φιλοσοφίας.

13. Ἴσως τῆς κοινωνίας των παρὰ τῆς διαγωγῆς των.

7 πάντες, τεκνογονοῦσιν, ἀλλ' οὐ ρίπτουσι τὰ γεννώμενα. Τράπε-
 8 ζαν κοινήν παρατίθενται, ἀλλ' οὐ θοίνην. Ἐν σαρκὶ τυγχάνου-
 9 σιν, ἀλλ' οὐ κατὰ σάρκα ζῶσιν. Ἐπὶ γῆς διατρίβουσιν, ἀλλ' ἐν
 10 οὐρανῷ πολιτεύονται. Πείθονται τοῖς ὠρισμένοις νόμοις, καὶ
 11 τοῖς ἰδίοις βίοις νικῶσι τοὺς νόμους. Ἀγαπῶσι πάντα, καὶ ὑπὸ
 12 πάντων διώκονται. Ἀγνοοῦνται καὶ κατακρίνονται· θανατοῦν-
 13 ται καὶ ζωοποιοῦνται. Πτωχεύουσι, καὶ πλουτίζουσι πολλούς·
 14 πάντων ὑστεροῦνται, καὶ ἐν πᾶσι περισσεύουσιν. Ἀτιμοῦνται,
 καὶ ἐν ταῖς ἀτιμίαις δοξάζονται. Βλασφημοῦνται, καὶ δικαιοῦν-
 15 ται. Λοιδороῦνται καὶ εὐλογοῦσιν· ὑβρίζονται, καὶ τιμῶσιν.
 16 Ἀγαθοποιοῦντες ὡς κακοὶ κολάζονται· κολαζόμενοι χαίρουσιν
 17 ὡς ζωοποιούμενοι. Ὑπὸ Ἰουδαίων ὡς ἀλλόφυλοι πολεμοῦνται,
 καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων διώκονται, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἔχθρας
 εἰπεῖν οἱ μισοῦντες οὐκ ἔχουσιν.

6,1 Ἀπλῶς δ' εἰπεῖν, ὅπερ ἐστὶν ἐν σώματι ψυχὴ, τοῦτ' εἰσὶν
 2 ἐν κόσμῳ Χριστιανοί. Ἔσπαρται κατὰ πάντων τῶν τοῦ σώμα-
 τος μελῶν ἡ ψυχὴ, καὶ Χριστιανοὶ κατὰ τὰς τοῦ κόσμου πόλεις.
 3 Οἴκει μὲν ἐν τῷ σώματι ψυχὴ, οὐκ ἔστι δὲ ἐκ τοῦ σώματος· καὶ
 4 Χριστιανοὶ ἐν κόσμῳ οἰκοῦσιν, οὐκ εἰσὶ δὲ ἐκ τοῦ κόσμου. Ἀό-
 ρατος ἡ ψυχὴ ἐν ὄρατῷ φρουρεῖται τῷ σώματι· καὶ Χριστιανοὶ
 γινώσκονται μὲν ὄντες ἐν τῷ κόσμῳ, ἀόρατος δὲ αὐτῶν ἡ θεο-
 5 σέβεια μένει. Μισεῖ τὴν ψυχὴν ἢ σὰρξ καὶ πολεμεῖ μηδὲν ἀδι-
 κουμένη, διότι ταῖς ἡδοναῖς κωλύεται χρῆσθαι· μισεῖ καὶ Χρι-
 στιανοὺς ὁ κόσμος μηδὲν ἀδικούμενος, ὅτι ταῖς ἡδοναῖς ἀντι-
 6 τάσσονται. Ἡ ψυχὴ τὴν μισοῦσαν ἀγαπᾷ σάρκα καὶ τὰ μέλη·
 7 καὶ Χριστιανοὶ τοὺς μισοῦντας ἀγαπῶσιν. Ἐγκέκλεισται μὲν ἡ

2 θοίνην X κοινήν K κοίτην Maran

21 μὲν ὄντες Estienne μένοντες K

14. Μὲ τὴν διόρθωσιν τοῦ «κοινήν» εἰς «θοίνην» λαμβάνει νόημα ἡ πρότα-
 σις.

15. Βλ. Φιλ. 3,20 «ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ἐστι».

7-8 νόμους. Παραθέτουν τράπεζαν κοινήν, ἀλλ' ὄχι εὐωχίαν¹⁴. Εὐρί-
 9 σκονται εἰς σάρκα, ἀλλὰ δὲν ζοῦν κατὰ σάρκα. Ἐπὶ γῆς διαβιοῦν,
 10 ἀλλὰ πολιτεύονται εἰς τοὺς οὐρανοὺς¹⁵. Πείθονται εἰς τοὺς ἰσχύ-
 οντας νόμους, καὶ μὲ τὴν διαγωγὴν των νικοῦν τοὺς νόμους.
 11-12 Ἀγαποῦν ὄλους, καὶ ὑπὸ ὄλων διώκονται. Ἀγνοοῦνται καὶ κατα-
 13 κρίνονται· θανατώνονται, καὶ ζωοποιοῦνται. Πτωχεύουν, καὶ
 πλουτίζουν πολλούς· ὄλων στεροῦνται, καὶ ὄλα τὰ ἔχουν μὲ
 14 ἀφθονίαν. Ἀτιμάζονται, καὶ εἰς τὰς ἀτιμώσεις δοξάζονται. Βλα-
 15 σφημοῦνται, καὶ δικαιώνονται. Λοιδороῦνται, καὶ εὐλογοῦν·
 16 ὑβρίζονται, καὶ τιμοῦν. Ἀγαθοποιοῦντες τιμωροῦνται ὡς κακοί·
 17 τιμωρούμενοι χαίρουν μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ζωοποιοῦνται. Ὑπὸ
 Ἰουδαίων, πολεμοῦνται ὡς ἀλλόφυλοι, καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων διώκον-
 ται, καὶ οἱ μισοῦντες δὲν δύνανται νὰ εἶπουν τὴν αἰτίαν τῆς
 ἔχθρας.

6,1 Ἐν συντομίᾳ, ὅ,τι εἶναι ἡ ψυχὴ εἰς τὸ σῶμα, τοῦτο εἶναι οἱ
 2 Χριστιανοὶ εἰς τὸν κόσμον¹⁶. Ἡ ψυχὴ εἶναι κατεσπαρμένη δι'
 ὄλων τῶν μελῶν τοῦ σώματος, καὶ οἱ Χριστιανοὶ εἰς ὄλας τὰς
 3 πόλεις τοῦ κόσμου. Κατοικεῖ μὲν εἰς τὸ σῶμα ἡ ψυχὴ, ἀλλὰ δὲν
 προέρχεται ἐκ τοῦ σώματος· καὶ οἱ Χριστιανοὶ κατοικοῦν εἰς τὸν
 4 κόσμον, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου. Ἀόρατος ἡ ψυχὴ, φρου-
 ρεῖται εἰς τὸ ὄρατὸν σῶμα· καὶ οἱ Χριστιανοὶ φαίνονται μὲν ὅτι
 εὐρίσκονται εἰς τὸν κόσμον, ἀλλ' ἡ θεοσέβειά των μένει ἀόρα-
 5 τος. Μισεῖ καὶ πολεμεῖ τὴν ψυχὴν ἢ σάρξ, ἐνῶ δὲν ἀδικεῖται εἰς
 τίποτε, διότι αὐτὴ τὴν ἐμποδίζει νὰ ἐπιδίδεται εἰς τὰς ἡδονάς· μι-
 σεῖ καὶ ὁ κόσμος τοὺς Χριστιανούς χωρὶς νὰ ἀδικεῖται εἰς τί
 6 ποτα, διότι ἀντιτάσσονται εἰς τὰς ἡδονάς. Ἡ ψυχὴ ἀγαπᾷ τὴν μι-
 σοῦσαν σάρκα καὶ τὰ μέλη της· καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἀγαποῦν τοὺς
 7 μισοῦντας. Εἶναι κλεισμένη εἰς τὸ σῶμα ἡ ψυχὴ, ἀλλὰ αὐτὴ συ-

16. Εἰς τὴν *Πρὸς Διόγνητον* οἱ Χριστιανοὶ δὲν ἀποτελοῦν τὸ τρίτον γένος· τοῦτο εἶναι πολὺ ὀλίγον. Ἀποτελοῦν τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου, ἢ ὅποια δίδει εἰς αὐτὸν τὸ νόημα ὑπάρξεως.

ψυχὴ τῷ σώματι, συνέχει δὲ αὐτὴ τὸ σῶμα· καὶ Χριστιανοὶ κατέχονται μὲν ὡς ἐν φρουρᾷ τῷ κόσμῳ, αὐτοὶ δὲ συνέχουσι τὸν 8 κόσμον. Ἀθάνατος ἡ ψυχὴ ἐν θνητῷ σκηνώματι κατοικεῖ· καὶ Χριστιανοὶ παροικοῦσιν ἐν φθαρτοῖς, τὴν ἐν οὐρανοῖς ἀφθαρ- 9 σίαν προσδεχόμενοι. Κακουργουμένη σιτίοις καὶ ποτοῖς ἡ ψυχὴ βελτιοῦται· καὶ Χριστιανοὶ κολαζόμενοι καθ' ἡμέραν πλεονά- 10 ζουσι μᾶλλον. Εἰς τοσαύτην αὐτοὺς τάξιν ἔθετο ὁ Θεός, ἣν οὐ θεμιτὸν αὐτοῖς παραιτήσασθαι.

Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΙΣΤΙΣ

7,1 Οὐ γὰρ ἐπίγειον, ὡς ἔφην, εὖρημα τοῦτ' αὐτοῖς παρεδόθη, οὐδὲ θνητὴν ἐπίνοιαν φυλάσσειν οὕτως ἀξιοῦσιν ἐπιμελῶς, 2 οὐδὲ ἀνθρωπίνων οἰκονομίαν μυστηρίων πεπίστευνται. Ἄλλ' αὐτὸς ἀληθῶς ὁ παντοκράτωρ καὶ παντοκτίστης καὶ ἀόρατος Θεός, αὐτὸς ἀπ' οὐρανῶν τὴν Ἀλήθειαν καὶ τὸν Λόγον τὸν ἅγιον καὶ ἀπερινόητον ἀνθρώποις ἐνίδρυσε καὶ ἐγκατεστήριξε ταῖς καρδίαις αὐτῶν, οὐ καθάπερ ἂν τις εἰκάσειεν ἀνθρώποις ὑπηρετήν τινὰ πέμψας ἢ ἄγγελον ἢ ἄρχοντα ἢ τινα τῶν διεπόντων τὰ ἐπίγεια ἢ τινα τῶν πεπιστευμένων τὰς ἐν οὐρανοῖς διοικήσεις, ἀλλ' αὐτὸν τὸν τεχνίτην καὶ δημιουργὸν τῶν ὄλων, ᾧ τοὺς οὐρανοὺς ἔκτισεν, ᾧ τὴν θάλασσαν ἰδίους ὄροις ἐνέκλεισεν, οὗ τὰ μυστήρια πιστῶς πάντα φυλάσσει τὰ στοιχεῖα, παρ' οὗ τὰ μέτρα τῶν τῆς ἡμέρας δρόμων ἥλιος εἴληφε φυλάσσειν,

22 ἥλιος προστίθ. Bunsen

17. Βλ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, Φαῖδρος 62b καὶ ἐν συνεχείᾳ ψευδοπλατωνικὸν Ἀξίοχον 365e.

νέχει τὸ σῶμα· καὶ οἱ Χριστιανοὶ κατέχονται μὲν ὡσὰν εἰς φυλα-
 8 κὴν εἰς τὸν κόσμον¹⁷, ἀλλὰ αὐτοὶ συνέχουν τὰ κόσμον. Ἀθάνα-
 τος ἡ ψυχὴ, κατοικεῖ εἰς θνητὸν σκὴνωμα· καὶ οἱ Χριστιανοὶ πα-
 ροικοῦν εἰς φθαρτά, ἀναμένοντες τὴν ἐν οὐρανοῖς ἀφθαρσίαν.
 9 Ταλαιπωρουμένη ἡ ψυχὴ μὲ τὴν στέρησιν τροφῶν καὶ ποτῶν
 βελτιώνεται· καὶ οἱ Χριστιανοὶ τιμωρούμενοι καθημερινῶς αὐξά-
 10 νονται περισσότερον¹⁸. Εἰς τοιαύτην τάξιν τοὺς ἐτοποθέτησεν
 ὁ Θεός, ὥστε δὲν εἶναι ἐπιτρεπτὸν νὰ τὴν ἐγκαταλείψουν.

Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΙΣΤΙΣ

7,1 Πράγματι, ὅπως εἶπα¹⁹, τοῦτο δὲν παρεδόθη εἰς αὐτοὺς ὡς
 ἐπίγειον εὔρημα οὔτε ἐπαγγέλλονται οὔτοι ὅτι φυλάσσουν τόσον
 ἐπιμελῶς θνητὸν ἐπινόημα οὔτε ἔχουν διαπιστευθῆ οἰκονομίαν
 2 θείων μυστηρίων. Ἀλλ' ἀληθῶς ὁ ἴδιος ὁ παντοκράτωρ καὶ παν-
 τοκτίστης καὶ ἀόρατος Θεός, αὐτὸς ἐγκατέστησεν εἰς τοὺς ἀν-
 θρώπους τὴν Ἀλήθειαν ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς, τὸν ἅγιον καὶ ἀκατά-
 ληπτον Λόγον, καὶ τὸν ἐστερέωσεν εἰς τὰς καρδίας των. Δὲν
 ἔστειλεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως θὰ ὑπέθετε κανεῖς, κάποιον
 ὑπηρετήν ἢ ἄγγελον ἢ ἄρχοντα, κάποιον ἀπὸ τοὺς ἐπιφορτισμέ-
 νους μὲ τὴν κυβέρνησιν τῶν ἐπιγείων ἢ ἀπὸ τοὺς διαπιστευμέ-
 νους τὴν διοίκησιν τῶν οὐρανίων, ἀλλὰ τὸν ἴδιον τὸν τεχνίτην
 καὶ δημιουργὸν τῶν ὄλων, διὰ τοῦ ὁποίου ἔκτισε τοὺς οὐρανοὺς,
 διὰ τοῦ ὁποίου περιέκλεισε τὴν θάλασσαν εἰς ὄρια²⁰, τοῦ ὁποίου
 τοὺς μυστηριώδεις νόμους φυλάσσουν ὅλα τὰ στοιχεῖα, ἀπὸ τὸν
 ὁποῖον ἔλαβεν ὁ ἥλιος πρὸς τήρησιν τοῦ κανονισμοῦ τῆς ἡμερη-
 σίας διαδρομῆς, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν ἐντολὴν νὰ φέγγῃ τὴν νύκτα

18. Προφανῶς ἡ αὐξησης νοεῖται διττῶς, ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμοῦ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως πνευματικῆς καλλιέργειας.

19. Βλ. ἀνωτέρω 5,3.

20. Ψαλμ. 103,9. Παροιμ. 8,27-29. Ἰώβ 26,10. 38,8-10.

ὧ̄ πειθαρχεῖ σελήνη νυκτὶ φαίνειν κελεύοντι, ὧ̄ πειθαρχεῖ τὰ ἄστρα τῷ τῆς σελήνης ἀκολουθοῦντα δρόμῳ, ὧ̄ πάντα διατέτακται καὶ διώρισται καὶ ὑποτέτακται, οὐρανοὶ καὶ τὰ ἐν οὐρανοῖς, γῆ καὶ τὰ ἐν τῇ γῆ, θάλασσα καὶ τὰ ἐν τῇ θαλάσῃ, πῦρ, ἀήρ, ἄβυσσος, τὰ ἐν ὕψει, τὰ ἐν βάθει, τὰ ἐν τῷ μεταξύ· τοῦτον πρὸς αὐτοὺς ἀπέστειλεν. Ἐν ἄρα γε, ὡς ἀνθρώπων ἂν τις λογίσαιτο, ἐπὶ τυραννίδι καὶ φόβῳ καὶ καταπλήξει; Οὐ μενοῦν ἄλλ' ἐν ἐπιεικίᾳ καὶ πραΰτητι ὡς βασιλεὺς πέμπων υἱὸν βασιλέα ἔπεμψεν, ὡς Θεὸν ἔπεμψεν, ὡς πρὸς ἀνθρώπους ἔπεμψεν, ὡς σώζων ἔπεμψεν, ὡς πείθων, οὐ βιαζόμενος· βία γὰρ οὐ πρόσεστι τῷ Θεῷ. Ἐπεμψεν ὡς καλῶν, οὐ διώκων· ἔπεμψεν ὡς ἀγαπῶν, οὐ κρίνων. Πέμπει γὰρ αὐτὸν κρίνοντα, καὶ τίς αὐτοῦ τὴν παρουσίαν ὑποστήσεται;...

7 Οὐχ ὁρᾶς παραβαλλομένοις θηρίοις, ἵνα ἀρνήσωνται τὸν
8 Κύριον, καὶ μὴ νικωμένους; οὐχ ὁρᾶς ὅσῳ πλείονες κολάζονται,
9 τοσοῦτῳ πλεονάζοντας ἄλλους; Ταῦτα ἀνθρώπου οὐ δοκεῖ τὰ
ἔργα, ταῦτα δυνάμεις ἐστὶ Θεοῦ· ταῦτα τῆς παρουσίας αὐτοῦ δείγματα. †

8,1 Τίς γὰρ ὅλως ἀνθρώπων ἠπίστατο τί ποτ' ἐστὶ Θεός, πρὶν
2 αὐτὸν ἐλθεῖν; ἢ τοὺς κενοὺς καὶ ληρώδεις ἐκείνων λόγους ἀποδέχη
τῶν ἀξιοπίστων φιλοσόφων; ὧν οἱ μὲν τινες πῦρ ἔφασαν εἶναι τὸν Θεὸν—οὗ μέλλουσι χωρήσειν αὐτοί, τοῦτο καλοῦσι Θεὸν—οἱ δὲ ὕδωρ, οἱ δ' ἄλλο τι τῶν στοιχείων τῶν ἐκτισμένων
3 ὑπὸ Θεοῦ. Καίτοι γε, εἴ τις τούτων τῶν λόγων ἀποδεκτός ἐστι,

13 οὕτως καὶ ἐν τῷ ἀντιγράφῳ εὗρον ἐγκοπὴν, παλαιοτάτου ὄντος προστίθ.
ῶαν K

14 Οὐχ ὁρᾶς προστίθ. Estienne

17 δείγματα Estienne δόγματα K

21. Ἐδῶ παρουσιάζεται τὸ πρῶτον σοβαρὸν κενόν, ἀγνώστου ἐκτάσεως.

22. Βλ. καὶ ἀνωτέρω 6,9.

23. Ἐννοεῖται ἢ εἰς τὸν πιστὸν παρουσία τῆς θείας δυνάμεως καὶ ὄχι ἢ δευτέρα παρουσία.

πειθαρχεῖ ἡ σελήνη, εἰς τὸν ὅποιον πειθαρχοῦν τὰ ἄστρα ἀκολουθοῦντα τὸν δρόμον τῆς σελήνης, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἔχουν καταταχθῆ καὶ καθορισθῆ καὶ ἱεραρχηθῆ τὰ πάντα, οἱ οὐρανοὶ καὶ τὰ εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἡ γῆ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ἡ θάλασσα καὶ τὰ ἐν τῇ θαλάσῃ, τὸ πῦρ, ὁ ἀήρ, ἡ ἄβυσσος, τὰ εἰς τὰ ὕψη, τὰ εἰς τὰ 3 βάθη, τὰ εἰς τὰ ἐνδιάμεσα· τοῦτον ἀπέστειλε πρὸς αὐτούς. Ἄρα γε, τὸν ἔστειλεν, ὅπως θὰ ἠδύνατο νὰ σκεφθῆ κανεῖς, διὰ τυραν- 4 νίαν καὶ ἐκφοβισμόν καὶ καταπίεσιν; Καθόλου· ἀντιθέτως μάλιστα τὸν ἀπέστειλε μὲ ἐπιείκειαν καὶ πραότητα, ὡσάν βασιλεὺς ἀποστέλλων τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέα, ὡς Θεὸν ἀπέστειλεν, ὡς πρὸς ἀνθρώπους ἀπέστειλεν, ὡς σώζων ἀπέστειλεν, ὡς πείθων, ὅχι 5 ὡς ἐκβιάζων· διότι βία δὲν ὑφίσταται εἰς τὸν Θεόν. Ἀπέστειλεν ὡς προσκαλῶν, ὅχι ὡς διώκων· ἀπέστειλεν ὡς ἀγαπῶν, ὅχι ὡς 6 κριτής. Βεβαίως εἰς τὸ μέλλον θὰ τὸν στείλῃ κριτὴν, καὶ τότε ποῖος θὰ βαστάσῃ τὴν παρουσίαν του²¹;

7 Δὲν τοὺς βλέπεις νὰ ρίπτωνται εἰς τὰ θηρία, διὰ νὰ ἀρνη- 8 θοῦν τὸν Κύριον, καὶ νὰ μὴ νικῶνται; Δὲν βλέπεις ὅτι ὅσον περισσότεροι τιμωροῦνται μὲ θάνατον, τόσον περισσότεροι γίνον- 9 ται οἱ ἄλλοι²²; Αὐτὰ δὲν φαίνονται νὰ εἶναι ἀνθρώπου ἔργα, αὐτὰ εἶναι ἀποτέλεσμα δυνάμεως τοῦ Θεοῦ· αὐτὰ εἶναι δείγματα τῆς παρουσίας αὐτοῦ²³.

8,1 Ποῖος ἄνθρωπος ἐγνώριζε καθόλου τί εἶναι τάχα ὁ Θεός, 2 πρὶν ἔλθῃ αὐτὸς εἰς τὸν κόσμον; Ἦ μήπως παραδέχεσαι τοὺς κενοὺς καὶ φλυαροὺς λόγους τῶν ἀξιοπίστων ἐκείνων φιλοσόφων²⁴, τῶν ὁποίων ἄλλοι μὲν εἶπον ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι πῦρ – ὅπου δηλαδὴ πρόκειται νὰ μεταβοῦν οἱ ἴδιοι, αὐτὸ δίδουν ὡς ὄνομα εἰς τὸν Θεόν– ἄλλοι δὲ ὕδωρ, ἄλλοι δὲ κάτι ἄλλο ἀπὸ τὰ ὑπὸ τοῦ 3 Θεοῦ δημιουργημένα στοιχεῖα. Μολονότι, ἐὰν γίνῃ ἀποδεκτὴ

24. Τὸ ἐπίθετον «ἀξιοπίστος» χρησιμοποιεῖται ἐδῶ εἰρωνικῶς διὰ τοὺς φιλοσόφους, τῶν ὁποίων παρατίθενται βραχυτάτα ὠρισμένα ἀπόψεις περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου ἐν συνεχείᾳ (πῦρ, Ἡράκλειτος· ἀήρ, Θαλῆς).

δύναιτ' ἂν καὶ τῶν λοιπῶν κτισμάτων ἐν ἑκαστον ὁμοίως ἀπο-
 4 φαίνεσθαι Θεόν. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν τερατεία καὶ πλάνη τῶν γοή-
 5 των ἐστίν. Ἀνθρώπων δὲ οὐδεὶς οὔτε εἶδεν οὔτε ἐγνώρισεν,
 6 αὐτὸς δὲ ἑαυτὸν ἐπέδειξεν. Ἐπέδειξε δὲ διὰ πίστεως, ἧ μόνῃ
 7 Θεὸν ἰδεῖν συγκεχώρηται. Ὁ γὰρ δεσπότης καὶ δημιουργὸς τῶν
 ὄλων Θεός, ὁ ποιήσας τὰ πάντα καὶ κατὰ τάξιν διακρίνας, οὐ
 8 μόνον φιλόανθρωπος ἐγένετο ἀλλὰ καὶ μακρόθυμος. Ἄλλ' οὗτος
 ἦν μὲν αἰεὶ τοιοῦτος καὶ ἔστι καὶ ἔσται, χρηστὸς καὶ ἀγαθὸς καὶ
 9 ἀόργητος καὶ ἀληθής, καὶ μόνος ἀγαθὸς ἐστίν. Ἐννοήσας δὲ
 μεγάλην καὶ ἄφραστον ἔννοιαν ἀνεκοινώσατο μόνῳ τῷ Παιδί.
 10 Ἐν ὄσω μὲν οὖν κατεῖχεν ἐν μυστηρίῳ καὶ διετήρει τὴν σοφὴν
 11 αὐτοῦ βουλήν, ἀμελεῖν ἡμῶν καὶ ἀφροντιστεῖν ἐδόκει. Ἐπεὶ δὲ
 ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ ἀγαπητοῦ Παιδὸς καὶ ἐφανέρωσε τὰ ἐξ ἀρ-
 χῆς ἠτοιμασμένα, πάνθ' ἅμα παρέσχειν ἡμῖν, καὶ μετασχεῖν τῶν
 εὐεργεσιῶν αὐτοῦ καὶ ἰδεῖν καὶ νοῆσαι· ἃ τίς ἂν πώποτε προσε-
 δόκησεν ἡμῶν;

Ἡ ΕΠΙΒΡΑΔΥΝΣΙΣ ΦΑΝΕΡΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΔΥΝΑΜΕΩΣ

9,1 Πάντ' οὖν ἡδεῖ παρ' ἑαυτῷ σὺν τῷ Παιδί οἰκονομικῶς.
 Μέχρι μὲν οὖν τοῦ πρόσθεν χρόνου εἶασεν ἡμᾶς ὡς ἐβουλόμε-
 θα ἀτάκτοις φοραῖς φέρεσθαι, ἡδοναῖς καὶ ἐπιθυμίαις ἀπαγομέ-
 νους, οὐ πάντως ἐφηδόμενος τοῖς ἀμαρτήμασιν ἡμῶν, ἀλλ' ἀνε-
 χόμενος, οὐδὲ τῷ τότε τῆς ἀδικίας καιρῷ συνευδοκῶν, ἀλλὰ
 τὸν νῦν τῆς δικαιοσύνης δημιουργῶν, ἵνα ἐν τῷ τότε χρόνῳ

3 εἶδεν *Estienne* εἶπεν *K*

10 ἀνεκοινώσατο *Bunsen* ἦν ἐκοινώσατο *K*

15 νοῆσαι ἢ *Lachmann* ποιῆσαι *K*

23 νῦν *Hefell* νοῦν *K*

κάποια ἀπὸ αὐτὰς τὰς ἀπόψεις, θὰ ἠδύνατο ὁμοίως καὶ ἕκαστον
 4 τῶν ὑπολοίπων κτισμάτων νὰ ἀνακηρυχθῆ Θεός. Ἄλλ' αὐτὰ φυ-
 5 σικὰ εἶναι μαγεία καὶ πλάνη τῶν γοήτων. Κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἀν-
 θρώπους οὔτε εἶδεν οὔτε ἐγνώρισε τὸν Θεόν, αὐτὸς δὲ ἐφάνερω-
 6 σεν ἑαυτόν. Ἐφάνερωσε δὲ διὰ τῆς πίστεως, διὰ τῆς ὁποίας μό-
 νον εἶναι δυνατὴ ἡ θεὰ τοῦ Θεοῦ.

7 Διότι ὁ δεσπότης καὶ δημιουργὸς τῶν ὅλων Θεός, ὁ ποιή-
 σας τὰ πάντα καὶ διακρίνας αὐτὰ κατὰ τάξιν, ὄχι μόνον φιλάν-
 8 θρωπος ἀλλὰ καὶ μακρόθυμος ἔγινεν. Ἄλλ' αὐτὸς βεβαίως ἦτο
 πάντοτε τοιοῦτος καὶ εἶναι καὶ θὰ εἶναι, χρηστὸς καὶ ἀγαθὸς καὶ
 9 ἀόργητος καὶ ἀληθής· καὶ μόνος αὐτὸς εἶναι ἀγαθός. Συλλαβῶν
 δὲ μεγάλην καὶ ἀνεκφραστον ἔννοιαν, τὴν ἀνεκοίνωσεν εἰς μό-
 10 νον τὸν Υἱόν²⁵. Ἐφ' ὅσον χρόνον λοιπὸν κατεῖχε καὶ διετήρει
 μυστικὴν τὴν σοφὴν αὐτοῦ βουλήν, ἐφαίνετο νὰ ἀμελῆ καὶ ἀδια-
 11 φορῆ δι' ἡμᾶς. Ὄταν δὲ ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ ἀγαπητοῦ Παιδὸς
 καὶ ἐφάνερωσε τὰ ἐξ ἀρχῆς ἠτοιμασμένα, τὰ προσέφερεν εἰς
 ἡμᾶς ὅλα μαζί· καὶ νὰ μετὰσχωμεν τῶν εὐεργεσιῶν αὐτοῦ καὶ νὰ
 τὸν ἴδωμεν καὶ νὰ τὸν κατανοήσωμεν· ποῖος ἀπὸ ἡμᾶς ἤλπιζε
 ταῦτα;

Η ΕΠΙΒΡΑΔΥΝΣΙΣ ΦΑΝΕΡΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΔΥΝΑΜΕΩΣ

9,1 Ἐγνώριζε λοιπὸν τὰ πάντα κατὰ πρόβλεψιν ὡς μυστήριον
 ἐντὸς αὐτοῦ μετὰ τοῦ Υἱοῦ. Μέχρι τοῦ τελευταίου χρόνου λοι-
 πὸν μᾶς ἄφησε νὰ φερώμεθα ἀπὸ ἀτάκτους ὁρμὰς κατὰ βούλη-
 σιν, ἀπαγόμενοι ἀπὸ ἡδονὰς καὶ ἐπιθυμίας, ὄχι βέβαια εὐχαρι-
 στούμενος διὰ τὰ ἁμαρτήματά μας, ἀλλ' ἀνεχόμενος ἡμᾶς, οὔτε
 ἐγκρίνων τὴν τότε κατάστασιν τῆς ἀδικίας, ἀλλὰ δημιουργῶν
 τὴν τωρινὴν κατάστασιν τῆς δικαιοσύνης, οὕτως ὥστε ἀποδει-

25. Τὸ δεύτερον θεῖον πρόσωπον καλεῖται εἰς τὸ ἔργον Λόγος (7,2), Υἱὸς (7,4. 9,4. 10,2), Παῖς (8,9. 8,11. 9,1). Ὅλοι οἱ ὄροι ἔχουν τὴν ἰδίαν ἔννοιαν.

ἐλεγχθέντες ἐκ τῶν ἰδίων ἔργων ἀνάξιοι ζωῆς, νῦν ὑπὸ τῆς τοῦ
 Θεοῦ χρηστότητος ἀξιωθῶμεν, καὶ τὸ καθ' ἑαυτοὺς φανερώ-
 2 σαντες ἀδύνατον εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ τῆ δυνά-
 μει τοῦ Θεοῦ δυνατοὶ γενηθῶμεν. Ἐπεὶ δὲ πεπλήρωτο μὲν ἡ
 ἡμετέρα ἀδικία, καὶ τελείως πεφανέρωτο ὅτι ὁ μισθὸς αὐτῆς
 κόλασις καὶ θάνατος προσεδοκᾶτο, ἦλθε δὲ ὁ καιρὸς ὃν Θεὸς
 προέθετο λοιπὸν φανερῶσαι τὴν ἑαυτοῦ χρηστότητα καὶ δύνα-
 μιν —ὡ τῆς ὑπερβαλλούσης φιλανθρωπίας καὶ ἀγάπης τοῦ
 Θεοῦ—, οὐκ ἐμίσησεν ἡμᾶς οὐδὲ ἀπώσατο οὐδὲ ἐμνησικακήσεν,
 ἀλλὰ ἐμακροθύμησεν, ἠνέσχετο, ἐλεῶν αὐτὸς τὰς ἡμετέρας
 ἀμαρτίας ἀνεδέξατο, αὐτὸς τὸν ἴδιον Υἱὸν ἀπέδοτο λύτρον ὑπὲρ
 ἡμῶν, τὸν ἅγιον ὑπὲρ τῶν ἀνόμων, τὸν ἄκακον ὑπὲρ τῶν κα-
 κῶν, τὸν δίκαιον ὑπὲρ τῶν ἀδίκων, τὸν ἄφθαρτον ὑπὲρ τῶν
 3 φθαρτῶν, τὸν ἀθάνατον ὑπὲρ τῶν θνητῶν. Τί γὰρ ἄλλο τὰς
 4 ἀμαρτίας ἡμῶν ἠδυνήθη καλύψαι ἢ ἡ ἐκείνου δικαιοσύνη; Ἐν
 τίνι δικαιωθῆναι δυνατὸν τοὺς ἀνόμους ἡμᾶς καὶ ἀσεβεῖς ἢ ἐν
 5 μόνῳ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ; Ὡ τῆς γλυκείας ἀνταλλαγῆς, ὡ τῆς
 ἀνεξιχνιάστου δημιουργίας, ὡ τῶν ἀπροσδοκῆτων εὐεργεσιῶν·
 ἵνα ἀνομία μὲν πολλῶν ἐν δικαίῳ ἐνὶ κρυβῆ, δικαιοσύνη δὲ
 6 ἐνὸς πολλοὺς ἀνόμους δικαιώσῃ. Ἐλέγξας οὖν ἐν μὲν τῷ πρόσ-
 θεν χρόνῳ τὸ ἀδύνατον τῆς ἡμετέρας φύσεως εἰς τὸ τυχεῖν
 ζωῆς, νῦν δὲ τὸν Σωτῆρα δείξας δυνατὸν σώζειν καὶ τὰ ἀδύνα-
 τα, ἐξ ἀμφοτέρων ἐβουλήθη πιστεῦειν ἡμᾶς τῆ χρηστότητι αὐ-
 τοῦ, αὐτὸν ἠγεῖσθαι τροφέα, πατέρα, διδάσκαλον, σύμβουλον,
 ἰατρόν, νοῦν, φῶς, τιμὴν, δόξαν, ἰσχύν, ζωὴν, περὶ ἐνδύσεως
 καὶ τροφῆς μὴ μεριμῶντας.

12 τῶν προστίθ. Otto

15 ἢ ἡ X ἢ K

26 μεριμνῶντας X μεριμνᾶν K

χθέντες κατὰ τὸν τότε χρόνον ἀπὸ τὰ ἔργα ἡμῶν ἀνάξιοι ζωῆς,
 νὰ ἀξιοθῶμεν τώρα ἀπὸ τὴν χρηστότητα τοῦ Θεοῦ, καὶ φανερώ-
 σαντες ἀδυναμίαν καθ' ἑαυτοὺς νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν βασιλείαν
 2 τοῦ Θεοῦ, νὰ γίνωμεν ἱκανοὶ μὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ. Ὅταν δὲ
 ὠλοκληρώθη ἡ ἀδικία ἡμῶν καὶ ἐφανερώθη τελείως ὅτι ὁ μι-
 σθὸς αὐτῆς εἶναι κόλασις καὶ ἀνεμένετο ὁ θάνατος, ἦλθε δὲ ὁ
 καιρὸς τὸν ὁποῖον εἶχε καθορίσει ὁ Θεὸς διὰ νὰ φανερώσῃ
 πλέον τὴν χρηστότητα καὶ δύναμιν αὐτοῦ — ὦ, πόσον ὑπερβολικὴ
 εἶναι ἡ φιλανθρωπία καὶ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ—, δὲν ἐμίσησε καὶ δὲν
 ἀπώθησεν ἡμᾶς καὶ δὲν ἐμνησικάκησεν ἐναντίον ἡμῶν, ἀλλ'
 ἐμακροθύμησεν, ἠνέχθη, ἀνέλαβεν ἀπὸ οἴκτον ὁ ἴδιος τὰς ἀμαρ-
 τίας ἡμῶν²⁶, παρέδωσεν ὁ ἴδιος τὸν Υἱὸν τοῦ λύτρον ὑπὲρ ἡμῶν,
 τὸν ἅγιον ὑπὲρ τῶν ἀνόμων, τὸν ἄκακον ὑπὲρ τῶν κακῶν, τὸν δί-
 καιον ὑπὲρ τῶν ἀδίκων, τὸν ἄφθαρτον ὑπὲρ τῶν φθαρτῶν, τὸν
 3 ἀθάνατον ὑπὲρ τῶν θνητῶν. Τί ἄλλο ἠδυνήθη νὰ καλύψῃ τὰς
 4 ἀμαρτίας ἡμῶν παρὰ ἡ δικαιοσύνη ἐκείνου; Διὰ ποίου ἦτο δυνα-
 τὸν νὰ δικαιωθῶμεν ἡμεῖς οἱ ἄνομοι καὶ ἀσεβεῖς παρὰ διὰ μόνου
 5 τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ; Ὡ, ποία γλυκεῖα ἀνταλλαγή, ποία ἀνεξι-
 χνίαστος δημιουργία, ποία ἀπροσδόκητος εὐεργεσία! Ἄνομία
 πολλῶν ἐκρύβη ἀπὸ ἓνα δίκαιον, δικαιοσύνη ἑνὸς ἐδικαίωσε
 6 πολλοὺς ἀνόμους. Ἀφοῦ λοιπὸν κατὰ μὲν τὸν προηγούμενον
 χρόνον ἤλεγξε τὴν ἀδυναμίαν τῆς φύσεως ἡμῶν νὰ ἐπιτύχωμεν
 ζωὴν, τώρα δὲ ἔδειξε τὸν σωτῆρα ἱκανὸν νὰ σώζῃ καὶ τὰ ἀδύνα-
 τα νὰ σωθοῦν, ἠθέλησεν ἀφορμώμενοι καὶ ἀπὸ τὰ δύο, νὰ πι-
 στεύωμεν εἰς τὴν χρηστότητά του, νὰ θεωρῶμεν αὐτὸν τροφέα,
 πατέρα, διδάσκαλον, σύμβουλον, ἰατρόν, νοῦν, φῶς, τιμὴν, δό-
 ξαν, ἰσχύν, ζωὴν, χωρὶς νὰ φροντίζωμεν δι' ἑνδυσιν καὶ τροφήν.

26. Ἐδῶ φαίνεται ὡς πατροπασχιστικὴ ἡ ἔκφρασις (ὁ Θεὸς ἀνεδέχθη τὰς
 ἀμαρτίας ἡμῶν), ἀλλ' ἡ ἀκολουθοῦσα ἔκφρασις (παρέδωσε λίτρον τὸν Υἱὸν)
 διακρίνει σαφῶς τὰ πρόσωπα.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

10;1 Ταύτην καὶ σὺ τὴν πίστιν ἔαν ποθήσης, κἂν λάβοις πρῶτον
 2 μὲν ἐπίγνωσιν Πατρός. Ὁ γὰρ Θεὸς τοὺς ἀνθρώπους ἠγάπησε,
 δι' οὗς ἐποίησε τὸν κόσμον, οἷς ὑπέταξε πάντα τὰ ἐν τῇ γῆ, οἷς
 λόγον ἔδωκεν, οἷς νοῦν, οἷς μόνοις ἄνω πρὸς οὐρανὸν ὄρᾶν
 ἐπέτρεψεν, οὗς ἐκ τῆς ἰδίας εἰκόνοσ ἐπλασε, πρὸς οὗς ἀπέστει-
 λε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ, οἷς τὴν ἐν οὐρανῷ βασιλείαν
 3 ἐπηγγείλατο καὶ δώσει τοῖς ἀγαπήσασιν αὐτόν. Ἐπιγνοὺς δέ,
 τίνοσ οἶει πληρωθήσεσθαι χαρᾶσ; ἢ πῶσ ἀγαπήσεις τὸν οὕτω
 4 προαγαπήσαντά σε; ἀγαπήσασ δὲ μιμητῆσ ἔση αὐτοῦ τῆσ
 χρηστότητοσ. Καὶ μὴ θαυμάσῃσ εἰ δύναται μιμητῆσ ἄνθρωποσ
 5 γενέσθαι Θεοῦ· δύναται, θέλοντοσ αὐτοῦ. Οὐ γὰρ τὸ καταδυνα-
 στεύειν τῶν πλησίον οὐδὲ τὸ πλέον ἔχειν βούλεσθαι τῶν ἀσθε-
 νεστέρων οὐδὲ τὸ πλουτεῖν καὶ βιάζεσθαι τοὺσ ὑποδεεστέροσ
 εὐδαιμονεῖν ἐστίν, οὐδὲ ἐν τούτοισ δύναται τισ μιμήσασθαι
 6 Θεόν, ἀλλὰ ταῦτα ἐκτόσ τῆσ ἐκείνου μεγαλειότητοσ. Ἄλλ' ὅστισ
 τὸ τοῦ πλησίον ἀναδέχεται βάροσ, ὃσ ἐν ᾧ κρείσσων ἐστίν ἕτε-
 ρον τὸν ἐλαττούμενον εὐεργετεῖν ἐθέλει, ὅσα ὃσ ἄ παρὰ τοῦ
 Θεοῦ λαβῶν ἔχει, ταῦτα τοῖσ ἐπιδεομένοισ χορηγῶν, Θεὸσ γίνε-
 7 ται τῶν λαμβανόντων, οὗτοσ μιμητῆσ ἐστί Θεοῦ. Τότε θεάσῃ
 τυγχάνων ἐπὶ γῆσ ὅτι Θεὸσ ἐν οὐρανοῖσ πολιτεύεται, τότε μυ-
 στήρια Θεοῦ λαλεῖν ἄρξῃ, τότε τοὺσ κολαζομένοσ ἐπὶ τῷ μὴ
 θέλειν ἀρνήσασθαι Θεόν καὶ ἀγαπήσεισ καὶ θαυμάσεισ, τότε τῆσ
 ἀπάτησ τοῦ κόσμου καὶ τῆσ πλάνησ καταγνώσῃ, ὅταν τὸ ἀλη-

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

10,1 Ἐὰν ποθήσης καὶ σὺ αὐτὴν τὴν πίστιν, θὰ δυνηθῆς νὰ λάβης
 2 πρῶτον μὲν ἐπίγνωσιν τοῦ Πατρὸς²⁷. Διότι ὁ Θεὸς ἠγάπησε τοὺς
 ἀνθρώπους, διὰ τοὺς ὁποίους κατεσκεύασε τὸν κόσμον, εἰς τοὺς
 ὁποίους ὑπέταξεν ὅλα τὰ ἐπὶ γῆς, εἰς τοὺς ὁποίους ἔδωσε λόγον,
 εἰς τοὺς ὁποίους ἔδωσε νοῦν, εἰς τοὺς ὁποίους μόνους ἐπέτρεψε
 νὰ βλέπουν ἄνω πρὸς τὸν οὐρανόν, τοὺς ὁποίους ἔπλασε κατὰ
 τὴν εἰκόνα του, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπέστειλε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν
 μονογενῆ, εἰς τοὺς ὁποίους ὑπεσχέθη τὴν ἐπουράνιον βασιλείαν
 3 καὶ θὰ τὴν δώσῃ εἰς ὅσους τὸν ἠγάπησαν. Ἐπιγνώσας δέ, ποίαν
 χαρὰν νομίζεις ὅτι θὰ δοκιμάσης; Ἦ πῶς θὰ ἀγαπήσης αὐτὸν ὁ
 4 ὁποῖος τόσον πολὺ σὲ προηγάπησεν; Ὅταν δὲ τὸν ἀγαπήσης, θὰ
 γίνῃς μιμητὴς τῆς χρηστότητος αὐτοῦ. Καὶ μὴ θαυμάσης ὅτι δύ-
 ναται ἄνθρωπος νὰ γίνῃ μιμητὴς τοῦ Θεοῦ· δύναται, ἂν οὗτος τὸ
 5 θέλῃ²⁸. Διότι εὐδαιμονία δὲν εἶναι τὸ νὰ καταδυναστεύῃ κανεὶς
 τοὺς πλησίον οὔτε τὸ νὰ θέλῃ νὰ πλεονεκτῇ ἔναντι τῶν ἀσθενε-
 στέρων οὔτε τὸ νὰ πλουτῇ καὶ νὰ ἐκβιάζῃ τοὺς κατωτέρους, οὔτε
 δύναται κανεὶς νὰ μιμηθῇ τὸν Θεὸν μὲ αὐτά, διότι ταῦτα εἶναι
 6 ἐκτὸς τῆς μεγαλειότητος ἐκείνου. Ἀντιθέτως ὁποῖος ἀναλαμβάνει
 τὸ βάρος τοῦ πλησίον, ὁποῖος θέλει νὰ εὐεργετῇ ἄλλον μειο-
 νεκτοῦντα εἰς ἓνα τομέα ὅπου αὐτὸς ὑπερτερεῖ, ὁποῖος χορηγῶν
 εἰς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην ὅσα ἔχει λάβει ἀπὸ τὸν Θεὸν γίνεται
 7 θεὸς τῶν λαμβανόντων, αὐτὸς εἶναι μιμητὴς τοῦ Θεοῦ. Τότε,
 ἐνῶ εὐρίσκεσαι ἐπὶ τῆς γῆς, θὰ ἴδῃς τὸν Θεὸν βασιλεύοντα εἰς
 τὴν οὐράνιον πολιτείαν, τότε θὰ ἀρχίσῃς νὰ λαλῆς μυστήρια
 Θεοῦ, τότε θὰ ἀγαπήσης καὶ θὰ θαυμάσης τοὺς τιμωρουμένους
 διὰ τὸ ὅτι δὲν θέλουν νὰ ἀρνηθοῦν τὸν Θεόν, τότε θὰ καταδικά-

27. Τὰ στάδια τῆς κοινωνίας εἶναι ἐδῶ κατὰ σειρὰν πόθος Θεοῦ, ἐπίγνωσις Θεοῦ, μίμησις Θεοῦ, θέα Θεοῦ.

28. Ἦν τὸ θέλῃ καὶ ὁ Θεὸς δηλαδή, δύναται νὰ γίνῃ μιμητὴς αὐτοῦ.

θῶς ἐν οὐρανῷ ζῆν ἐπιγνῶς, ὅταν τοῦ δοκοῦντος ἐνθάδε θανάτου καταφρονήσης, ὅταν τὸν ὄντως θάνατον φοβηθῆς, ὃς φυλάσσεται τοῖς κατακριθησομένοις εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, ὃ τοὺς 8 παραδοθέντας αὐτῷ μέχρι τέλους κολάσει. Τότε τοὺς ὑπομένοντας ὑπὲρ δικαιοσύνης τὸ πῦρ τοῦτο θαυμάσεις καὶ μακαρίσεις, ὅταν ἐκεῖνο τὸ πῦρ ἐπιγνῶς

ΟΜΙΛΙΑ

11,1 Οὐ ξένα ὀμιλῶ οὐδὲ παραλόγως ζητῶ, ἀλλὰ ἀποστόλων γενόμενος μαθητῆς γίνομαι διδάσκαλος ἐθνῶν· τὰ παραδοθέντα 2 ἀξίοις ὑπηρετῶ γινομένοις ἀληθείας μαθηταῖς. Τίς γὰρ ὀρθῶς διδαχθεὶς καὶ λόγῳ προσφιλῆς γενηθεὶς οὐκ ἐπιζητεῖ σαφῶς μαθεῖν τὰ διὰ Λόγου δειχθέντα φανερώς μαθηταῖς; οἷς ἐφάνερωσεν ὁ Λόγος φανείς, παρρησίᾳ λαλῶν, ὑπὸ ἀπίστων μὴ νοοούμενος, μαθηταῖς δὲ διηγούμενος, οἷ πιστοὶ λογισθέντες ὑπ' 3 αὐτοῦ ἔγνωσαν Πατρὸς μυστήρια, οὗ χάριν ἀπέστειλε Λόγον, ἵνα κόσμῳ φανῆ. Ὃς ὑπὸ λαοῦ ἀτιμασθεὶς, διὰ ἀποστόλων 4 κηρυχθεὶς, ὑπὸ ἐθνῶν ἐπιστεύθη. Οὗτος ὁ ἀπ' ἀρχῆς, ὁ καινὸς φανείς καὶ παλαιὸς εὐρεθεὶς καὶ πάντοτε νέος ἐν ἀγίων καρ- 5 δίαίς γεννώμενος. Οὗτος ὁ αἰεὶ, ὁ σήμερον υἱὸς λογισθεὶς, δι' οὗ πλουτίζεται ἡ Ἐκκλησία καὶ χάρις ἀπλουμένη ἐν ἀγίοις πληθύ-

6 καὶ ὧδε ἐγκοπὴν τὸ ἀντίγραφον προστίθ. ὡαν K

10 προσφιλῆς *Maran* προσφιλεῖ K

18 ὁ προστίθ *Lachmann*

σης τὴν ἀπάτην καὶ τὴν πλάνην τοῦ κόσμου, ὅταν καταφρονήσης ὅ,τι θεωρεῖται ἐδῶ θάνατος, ὅταν φοβηθῆς τὸν πραγματικὸν θάνατον ὁ ὁποῖος ἐπιφυλάσσεται διὰ τοὺς μέλλοντας νὰ καταδικασθοῦν εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ὁποῖον θὰ τιμωρήσῃ μέχρι τέλους τοὺς παραδοθέντας εἰς αὐτό. Τότε θὰ θαυμάσης καὶ θὰ μακαρίσης ὅσους ὑπομένουν τὸ πῦρ τοῦτο χάριν τῆς δικαιοσύνης, ὅταν ἐπιγνώσης ἐκεῖνο τὸ πῦρ²⁹...

ΟΜΙΛΙΑ

11,1 ...Δὲν ὁμιλῶ παράξενα καὶ δὲν ζητῶ παράλογα³⁰, ἀλλὰ γενόμενος μαθητῆς τῶν Ἀποστόλων γίνομαι διδάσκαλος τῶν Ἐθνῶν τὰ παραδοθέντα μεταδίδω εἰς τοὺς γινομένους ἀξίους μαθητὰς 2 τῆς ἀληθείας. Διότι, ποῖος διδαχθεὶς ὀρθῶς καὶ γενόμενος πλήρης ἀγάπης πρὸς τὸν Λόγον, δὲν ζητεῖ νὰ μάθῃ σαφῶς ὅσα ἐδείχθησαν ὑπὸ τοῦ Λόγου φανερῶς εἰς τοὺς μαθητὰς; Εἰς αὐτοὺς τὰ ἐφάνέρωσεν ὁ Λόγος, ἐπιφανῆς, ὁμιλῶν ἀνοικτὰ, ὑπὸ ἀπίστων μὴ κατανοούμενος, εἰς τοὺς μαθητὰς δὲ διηγούμενος, οἱ ὁποῖοι ἀναγνωρισθέντες ὑπ' αὐτοῦ ὡς πιστοὶ ἔμαθον τὰ μυστήρια τοῦ Πατρός, πρᾶγμα διὰ τὸ ὁποῖον ἀπέστειλε τὸν Λόγον. 3 Οὗτος, ἀτιμασθεὶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ κηρυχθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων, ἐπιστεύθη ὑπὸ τῶν Ἐθνῶν^{30α}. Αὐτὸς εἶναι ὁ ὑπάρχων ἐξ ἀρχῆς, ὁ φανεὶς καινὸς καὶ εὔρεθεὶς παλαιὸς καὶ γεννώμενος 5 πάντοτε νέος εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀγίων. Αὐτὸς εἶναι ὁ παντοτινός, ὁ ἀναγνωρισθεὶς σήμερον Υἱός, διὰ τοῦ ὁποῖου πλουτίζεται ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ χάρις ἀπλουμένη εἰς τοὺς ἀγίους πληθύνεται, παρέχουσα νοῦν, φανερώνουσα μυστήρια, διαγγέλλουσα τοὺς

29. Ἡ ἐγκοπὴ αὐτὴ ἄφησε τὸ κείμενον τοῦτο κολοβόν. Βλ. εἰσαγωγὴν.

30. Καθίσταται ἐκ τούτου βέβαιον ὅτι τὸ παρὸν κείμενον ἀποτελεῖ τὸν ἐπίλογον ὁμιλίας.

30α. Α' Τιμ. 3,16.

νεται, παρέχουσα νοῦν, φανεροῦσα μυστήρια, διαγγέλλουσα καιρούς, χαίρουσα ἐπὶ πιστοῖς, ἐπιζητοῦσι δωρουμένη, οἷς ὄρ-
 6 κια πίστεως οὐ θραύεται οὐδὲ ὄρια πατέρων παρορίζεται. Εἶτα φόβος νόμου ἄδεται καὶ προφητῶν χάρις γινώσκεται καὶ εὐαγγελίων πίστις ἴδρυται καὶ ἀποστόλων παράδοσις φυλάσσεται
 7 καὶ Ἐκκλησίας χάρις σκιρτᾷ. Ἦν χάριν μὴ λιπῶν ἐπιγνώση ἃ
 8 λόγος ὁμιλεῖ δι' ὧν βούλεται, ὅτε θέλει. Ὅσα γὰρ θελήματι τοῦ κελεύοντος λόγου ἐκινήθημεν ἐξειπεῖν μετὰ πόνου, ἐξ ἀγάπης τῶν ἀποκαλυφθέντων ἡμῖν γινόμεθα ὑμῖν κοινωνοί.

12,1 Οἷς ἐντυχόντες καὶ ἀκούσαντες μετὰ σπουδῆς εἴσεσθε ὅσα παρέχει ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν ὀρθῶς· οἱ γενόμενοι παράδεισος τρυφῆς, πάγκαρπον ξύλον, εὐθαλοῦν, ἀνατείλατε ἐν ἑαυτοῖς
 2 ποικίλοις καρποῖς κεκοσμημένοι. Ἐν γὰρ τούτῳ τῷ χωρίῳ ξύλον γνώσεως καὶ ξύλον ζωῆς πεφύτευται· ἀλλ' οὐ τὸ τῆς
 3 γνώσεως ἀναιρεῖ, ἀλλ' ἡ παρακοὴ ἀναιρεῖ. Οὐδὲ γὰρ ἄσημα τὰ γεγραμμένα, ὡς Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς ξύλον γνώσεως καὶ ξύλον ζωῆς ἐν μέσῳ παραδείσου ἐφύτευσε, διὰ γνώσεως ζωὴν ἐπιδεικνύς. Ἦι μὴ καθαρῶς χρησάμενοι οἱ ἀπ' ἀρχῆς πλάνη τοῦ
 4 ὄψεως γεγύμνωνται. Οὐδὲ γὰρ ζωὴ ἄνευ γνώσεως, οὐδὲ γνῶσις ἀσφαλῆς ἄνευ ζωῆς ἀληθοῦς· διὸ πλησίον ἐκάτερον πε-
 5 φύτευται. Ἦν δύναμιν ἐνιδῶν ὁ ἀπόστολος τὴν τε ἄνευ ἀληθείας προστάγματος εἰς ζωὴν ἀσκουμένην γνῶσιν μεμφόμενος
 6 λέγει· «ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ». Ὁ γὰρ νομί-

2 ὄρκια *Lachmann* ὄρια *K*

6 λιπῶν *X* λυπῶν *K*

11 οἷ *X* οἱ *K*

16 ξύλον γνώσεως καὶ προστίθ. *Bunsen*

καιρούς, χαίρουσα ἐξ αἰτίας τῶν πιστῶν, χορηγουμένη εἰς τοὺς ἐπιζητοῦντας αὐτήν, οἱ ὅποιοι δὲν θραύουν τοὺς κανόνας τῆς πίστεως οὔτε μετακινοῦν τὰ ὄρια τῶν Πατέρων. Οὕτω ἄδεται ὁ φόβος τοῦ νόμου καὶ γνωρίζεται ἡ χάρις τῶν προφητῶν καὶ στερεώνεται ἡ πίστις τῶν εὐαγγελίων καὶ φυλάσσεται ἡ παράδοσις τῶν Ἀποστόλων καὶ ἡ χάρις τῆς Ἐκκλησίας σκιρτᾷ³¹. Ἐὰν δὲν ἐγκαταλείψῃς τὴν χάριν ταύτην θὰ ἐπιγνώσης ποῖα πράγματα λέγει ὁ Λόγος μέσωσ ἐκείνων τοὺς ὁποίους θέλει ὅταν θέλῃ. Διότι μὲ ὅσα κηρύσσομεν ἐνθέρμως κινηθέντες διὰ τοῦ θελήματος τοῦ διατάσσοντος Λόγου, γινόμεθα πρὸς σᾶς κοινωνοὶ τῶν ἐξ ἀγάπης ἀποκαλυφθέντων εἰς ἡμᾶς.

12,1 Ἄν ἀναγνώσετε καὶ ἀκούσετε ταῦτα μὲ ζῆλον, θὰ γνωρίσετε ὅσα παρέχει ὁ Θεὸς εἰς τοὺς ἀγαπῶντας αὐτὸν ὀρθῶς. Ἀφοῦ γίνετε παράδεισος τρυφῆς, πάγκαρπα δένδρα καλοβλαστημένα, παρουσιασθῆτε στολισμένοι μέσα σας μὲ ποικίλους καρπούς. 2 Πράγματι εἰς αὐτὸν τὸν χώρον³² ἔχουν φυτευθῆ τὸ ξύλον τῆς γνώσεως καὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς· ἀλλὰ δὲν φονεύει τὸ ξύλον τῆς γνώσεως, ἡ παρακοὴ φονεύει. Διότι δὲν εἶναι ἄνευ ἐννοίας τὰ γραμμένα ὅτι ὁ Θεὸς ἐφύτευσεν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ξύλον γνώσεως καὶ ξύλον ζωῆς εἰς τὸ μέσον τοῦ παραδείσου, δεικνύων ὅτι ἡ ζωὴ προέρχεται ἐκ τῆς γνώσεως. Ἐπειδὴ δὲν τὴν ἐχρησιμοποίησαν καλῶς οἱ πρωτόπλαστοι λόγῳ παραπλανήσεως ἀπὸ τὸν ὄφιν 4 ἔχουν γυμνωθῆ. Πράγματι δὲν ὑφίσταται ζωὴ χωρὶς γνῶσιν, οὔτε γνῶσις ἀσφαλῆς χωρὶς ἀληθινὴν ζωὴν· διὰ τοῦτο ἔχουν φυτευθῆ τὸ ἐν πλησίον τοῦ ἄλλου. Ἀντιληφθεὶς ὁ ἀπόστολος τὴν δύναμιν ταύτην καὶ κατηγορῶν τὴν γνῶσιν ἢ ὁποῖα ἀσκεῖται ἄνευ ἐντολῆς τῆς ἀληθείας πρὸς ζωὴν, λέγει· «ἡ γνῶσις δίδει 6 ὑπεροψίαν, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ»³³. Διότι ὁ νομίζων ὅτι γνωρί-

31. Ἐκφρασις γνωστικίζουσα. Βλ. Πράξεις Ἰωάννου 9–5, «ἡ χάρις χορεύει».

32. Δηλαδὴ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τοῦ πιστοῦ καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν συγχρόνως.

33. Α' Κορ. 8,1.

ζων εἰδέναι τι ἄνευ γνώσεως ἀληθοῦς καὶ μαρτυρουμένης ὑπὸ τῆς ζωῆς, οὐκ ἔγνω· ὑπὸ τοῦ ὄφεως πλανᾶται, μὴ ἀγαπήσας τὸ ζῆν. Ὁ δὲ μετὰ φόβου ἐπιγνοὺς καὶ ζωὴν ἐπιζητῶν ἐπ' ἐλπίδι 7 φυτεύει, καρπὸν προσδοκῶν. Ἦτω σοι καρδία γνῶσις, ζωὴ δὲ 8 λόγος ἀληθῆς, χωρούμενος. Οὐ ξύλον φέρον σοι καρπὸν ὀρῶν τρυγήσεις ἀεὶ τὰ παρὰ Θεῶ ποθούμενα, ὧν ὄφεις οὐχ ἄπτεται οὐδὲ πλάνη συγχρωτίζεται· οὐδὲ Εὔα φθείρεται, ἀλλὰ παρθένος πιστεύεται. Καὶ σωτήριον δείκνυται, καὶ ἀπόστολοι συνετίζονται, καὶ τὸ Κυρίου Πάσχα προέρχεται, καὶ κηρὸς συνάγεται καὶ μετὰ κόσμου ἀρμόζεται, καὶ διδάσκων ἀγίους ὁ Λόγος εὐφραίνεται, δι' οὗ ὁ Πατὴρ δοξάζεται· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

5 φέρον σοι X φέρων καὶ K

ζει κάτι χωρίς γνώσιν ἀληθινήν καὶ μαρτυρουμένην ἀπὸ τὴν
ζωήν, δὲν ἐγνώρισε· πλανᾶται ὑπὸ τοῦ ὄφεως, διότι δὲν ἠγάπησε
τὴν ζωήν. Ὁ δὲ ἐπιγνώσας μὲ φόβον καὶ ἐπιζητῶν τὴν ζωήν φυ-
7 τεύει μὲ ἐλπίδα, ἀναμένων καρπὸν. Ἄς εἶναι ἡ καρδία σου
γνώσις, ζωὴ δὲ ὁ ἀληθινὸς Λόγος, προσλαμβανόμενος μέσα.
8 Βλέπων τοῦτο τὸ ξύλον νὰ σοῦ φέρη καρπὸν, θὰ τρυγήσης δια-
παντὸς τὰ πλησίον τοῦ Θεοῦ ποθούμενα, τὰ ὅποια δὲν ἐγγίζει
ὄφρις οὔτε ἐπηρεάζει πλάνη· διὰ τῶν ὁποίων δὲν φθείρεται ἡ Εὐα,
ἀλλὰ πιστεύεται ἡ παρθένος³⁴. Καὶ σωτηρία δεικνύεται καὶ οἱ
Ἀπόστολοι συνετίζουν καὶ τὸ Πάσχα τοῦ Κυρίου πλησιάζει καὶ
συγκεντρώνεται κηρὸς καὶ μεταποιεῖται εἰς στολισμένας λαμπά-
δας³⁵, καὶ διδάσκων τοὺς ἀγίους, εὐφραίνεται ὁ Λόγος, διὰ τοῦ
ὁποίου δοξάζεται ὁ Πατήρ· εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει ἡ δόξα εἰς τοὺς
αἰῶνας. Ἀμήν.

34. Ὁ καρπὸς αὐτός, καρπὸς τοῦ ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου ξύλου, τοῦ σταυροῦ,
δὲν ὑπόκειται εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ὄφεως καὶ δὲν ὀδηγεῖ εἰς τὴν φθορὰν τῆς
Εὐας, ἀλλ' εἰς τὴν πίστιν εἰς τὴν παρθένον Μαρίαν.

35. Προφανῶς ἡ ὁμιλία ἐλέχθη τὴν μεγάλην Παρασκευὴν ὅποτε ἐγίνοντο
προετοιμασίαι διὰ τὸ Πάσχα μὲ συλλογὴν κηροῦ διὰ τὰς λαμπάδας τῆς ἀγρυ-
πνίας.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

1. Εύρετήριο χωρίων τῆς Γραφῆς

	Γένεσις		17	420
			18-22	420
1	1	376	5 3	422
	2	378	10 10έ.	422
	3έ.	378	14 1έ.	428
	3	388	18έ.	428
	5	388	20 2	428
	8	434	26 1	428
	14	340		
	26	398		
	26έ.	56		
2	4έ.	398		
	6έ.	400	10 12	470
	8έ.	406.408	20 3-5	470
	8	414	13-17	434.470
	15	414	14	294
	23	416	23	146
	23έ.	418	23 6-8	470
3	19	406	9	472
	5	416		
	9	414		
	10	406		
4	2	418		
	9	420	4 19	434
	10-12	420	17 3	434

Ἔξοδος

Δευτερονόμιον

			8	22	148
	Ψαλμοὶ			27-29	542
			21	1	166
8	6	58	24	21έ.	344
13	1-3	436			
23	2	334			
32	7	334		Ἰωήλ	
50	10	450			
64	8	334	2	16	476
88	10	334			
103	9	542			
	29	336		Ἄββακούμ	
104	3	334			
134	7	334	2	28.	436
	15	432			
	18	342			
145	6	536		Ζαχαρίας	
146	4	334			
			7	9έ.	476
	Ἰὼβ				
				Μαλαχίας	
8	27-29	376			
9	8	334	4	1	450
	9	334			
26	10	542			
34	14έ.	336		Ἡσαΐας	
38	8-10	542			
			1	16έ.	474
			22	13	152.284
	Παροιμίαι		30	28	450
			31	6	474
3	8	450	40	22	388
	19έ.	336		28	434
4	25	434	41	1	476
	25έ.	478	42	5	434
6	27-29	478	43	10έ.	146

44	6	146		24	252
45	12	434			
	18	476			
55	6-8	474		Λουκᾶς	
56	1	476			
58	6-8	476	6	27έ	150
66	1	406		32	152
	5	478		34	152
			18	27	1 386

Ἰερεμίας

6	9	474			
	16	476	1	1	36.406.408
	22	502		3	68.408
10	12έ.	436		15	54
10	14έ.	436	3	3έ.	532
16	15	502	4	24	36
51	16έ.	436	12	24	346

Ἰωάννης

Ἰεζεκιήλ

18	21-23	474	7	49	387
			17	18	38
				28	370

Πράξεις

Ματθαῖος

5	28	218.478			
	32	478			
	39έ.	128			
	44έ.	150	1	27	220
	44-46	478	2	8	350
6	3	478		8έ.	350
7	12	434	8	19-21	396
13	44	82	12	1	156
19	9	220	13	7-8	480

Ρωμαίους

Κορινθίους Α'

1	18	352
2	2	350
3	2	412
	16	58
8	1	554
15	32	152.284
	37	282.336
	53	346

Κορινθίους Β'

6	16	58
---	----	----

Γαλάτας

1	12	438
4	9	160

Ἐφεσίους

2	21	58
3	10	394

Φιλιπησίους

3	20	540
---	----	-----

Κολοσσαεῖς

1	15	36.37.406
3	10	532

Τιμόθεον

2	2	226.478
	8	15
3	16	552
6	16	160

Τίτον

3	5	394
---	---	-----

Ἑβραίους

5	12	412
12	9	412
	17	58
	9	117
	10	116
	12	276.284
	15	113
	16	117
	20-21	113
	24	110
	27	118
	31	115
	32	240

2. Εύρετήριο ὀνομάτων καὶ πραγμάτων

Α'

- ἸΑβας 98.
 ἸΑββακοῦμ 436.
 ἸΑβδηρα 60.
 ἸΑβδηρῖται 214.
 ἸΑβδῶν 500.
 ἸΑβείβαλος 492. 494.
 ἸΑβελ 418. 420. 422.
 ἰβελτερία 40. 52. 60.
 ἸΑβίας 500.
 ἸΑβιμέλεχ 428. 500.
 ἸΑβραὰμ 470. 498. 508.
 ἰαθοεργία 452.
 ἰαθοότης 262. 272.
 ἰαθωσύνη 328.
 ἸΑγαμέμνων 66. 70. 94. 98.
 ἰγάπη 546.
 ἸΑγγελίων 164.
 ἰγγελος, -οι 40. 52. 58. 192. 418.
 ἸΑγήνωρ 90.
 ἰγνεία 478.
 ἰγνοια 40.
 ἰγορανόμος, -οι 506.
 ἸΑγραυλος 124.
 ἰγχίνοια 102.
 ἸΑγχίσης 176.
 ἸΑδᾶ 420.
 ἸΑδὰμ 400. 402. 404. 406. 410.
 412. 414. 416. 420. 498.
 ἸΑδάμα 426.
 ἰαδελφοκοιτία 340. 462.
 ἸΑδης 452.
 ἰαδικία 254. 288. 350. 474. 480.
 546. 548.
 ἸΑδραμέλεχ 428.
 ἸΑδράστεια 124.
 ἸΑδμητος 70. 178.
 ἰαδοξία 72.
 ἸΑδριανὸς 508.
 ἰαδριαντοποιητικὴ 164.
 ἸΑέροπος 368.
 ἰαθανασία 40. 54. 56. 58. 68. 76.
 392. 414.
 ἸΑθάρυμος 494.
 ἰαθεότης 72. 132. 134. 154. 156.
 288. 456. 458. 460. 462. 468.
 ἸΑθηλᾶ 164. 170.
 ἸΑθηναῖ 42. 70. 164. 170. 174.
 184. 206. 340. 458. 504.
 ἸΑθῆναι 98.
 ἸΑθηναῖος, -οι 42. 44. 46. 78. 94.
 98. 124. 126. 134. 156. 214.
 340. 504.
 Αἰγύπτιος, -οι 28. 94. 96. 126.
 156. 204. 206. 340. 426. 430.
 482. 490. 492. 494. 504. 514.
 Αἰγυπτος 80. 202. 366. 410. 426.
 428. 430. 470. 472. 488. 490.
 492. 498.
 ἸΑἰδωνεὺς 44. 180.

- Αίθιοπία 400. 410. 430.
 Αίλαμ 426.
 Αιλών 500.
 αίμα 154.536.
 αίματεκχυσία 74.
 Αινείας 176.
 αίρεσις 390.
 Αισχύλος 178. 446. 448.
 αίσχυνη 126. 340.
 Αἴσωπος 92.
 ἀκαθαρσία 434.
 Ἄκοος 368.
 Ἄκραγαντῖνοι 90.
 ἀκρασία 30. 90. 92. 452.
 Ἄκρίσιος 98. 178.
 Ἄκταία 98.
 Ἄκταῖος 98.
 Ἄκτῆ 510.
 ἀλαζονεία 536. 538.
 Ἄλεξάνδρεια 340. 368.
 Ἄλεξανδρεῖς 366.
 Ἄλέξανδρος 198. 200.
 Ἄλέξανδρος (ὁ Μέγας) 30. 94.
 202. 204.
 ἀλήθεια 52. 62. 66. 78. 98. 132.
 188. 194. 230. 232. 234. 256.
 258. 268. 278. 324. 350. 370.
 384. 386. 390. 392. 394. 432.
 436. 450. 454. 456. 458. 460.
 476. 480. 490. 492. 506. 514.
 542.
 Ἄλθαία 368.
 Ἄλθηϊς Ἄλκέτας 368.
 Ἄλκιβιάδης 504.
 Ἄλκμήνη 178.
 ἀλογιστία 62.
 Ἄμαζόναι 88.
 Ἄμαθούσιοι 156.
 ἀμάρτημα, -τα 214. 326. 390.
 476. 502.
 ἄμαρτία 50. 56. 68. 290. 326. 390.
 392. 396. 410. 412. 414. 418.
 474. 480.
 Ἄμασις 200.
 ἀμέλεια 416.
 Ἄμένωφισ 488.
 Ἄμεσίας 502.
 Ἄμέσση 488.
 Ἄμῖλκας 156.
 Ἄμμανῖται 500.
 Ἄμύντας 368.
 Ἄμφιάρεως 208.
 Ἄμφικτύων 98.
 Ἄμφίστρατος 88.
 Ἄμφίων 100.
 Ἄμῶς 502.
 Ἄμωσις 96.
 Ἄνάξαρχος 66.
 ἀνάστασις 38. 224. 232. 234.
 240.250. 254. 256. 258. 264.
 266. 268. 270. 272. 274. 276.
 278. 282. 296. 298. 300. 346.
 390. 392. 414. 416.
 Ἄνάχαρσις 52.
 ἀνδραγαθία 72.
 ἀνδρεία 292.
 ἀνδριαντοποιητικὴ 162.
 ἀνδροφονία 222.
 ἀνδροφόνος, -οι 222.
 ἀνθρωπάρεσκος, -οι 478.
 ἀνθρωποβορία 222. 460. 468.
 480.
 ἀνθρωποσφαγία 74. 76. 90.
 ἀνομία 282. 288. 396.

- Ἄντιγενίδης 74.
 Ἄντιμαχος ὁ Κολοφώνιος 84.
 ἀντιμισθία 374.
 Ἄντινοος 210. 468.
 Ἄντινος 46.
 Ἄντιοχος 94.
 ἀντιπάθεια 60.
 Ἄντωνῖνος 508.
 Ἄνυτη 88.
 Ἄνυτος 32.
 ἀξιοπιστία 48. 76.
 ἀπαύγασμα 58.
 Ἄπίων 80. 96.
 ἀπείθεια 412.
 ἀπιστία 86. 234. 258. 336.
 Ἄπολλόδωρος 84. 86.
 Ἄπόλλων 42. 44. 66. 72. 156.
 178. 202. 340. 368. 422. 458.
 Ἄπολλωνῖδαι 368.
 Ἄπολλωνίδης 366.
 Ἄπολλώνιοι 368.
 Ἄπολλώνιος ὁ Αἰγύπτιος 482.
 504. 512.
 ἀπόνοια 40.
 ἀπόρροια 148. 190.
 ἀπρονοησία 372. 374. 452.
 Ἄρατος 370. 456.
 Ἄργεῖος 96.
 Ἄργης 168.
 ἀργία 74.
 Ἄργος 164. 490. 492.
 ἀρρενοβασία 462.
 ἀρετή 132. 192. 272. 282. 284.
 286. 288. 292. 298. 338. 372.
 514.
 Ἄρης 44. 92. 176. 340. 506.
 Ἀριάδνη 368.
 Ἄριαδνῖς 368.
 Ἄριμάσπια 100.
 Ἄρισταῖος ὁ Προκονήσιος 100.
 156.
 Ἄρίσταρχος 84.
 Ἄριστόδημος 92.
 Ἄριστόδοτος 88.
 Ἄριστόμαχος 366.
 Ἄριστομίδας 368.
 Ἄριστόξενος 74.
 Ἄριστοτέλης 30. 32. 76. 138.
 196.
 Ἄριστοφάνης 84. 366. 466.
 Ἄριώχ 426.
 Ἄρκτοῦρος 334.
 Ἄρμαῖς 488. 490.
 Ἄρμονία 92.
 ἀρμονία 50. 250. 270. 272.
 Ἄρπαγος 460.
 Ἄρτεμις 32. 42. 82. 164. 198.
 340.
 Ἄρσινὴ 368.
 ἀρσενοκοίτης, -αι 328.
 ἀρσενοκοιτία 350.
 Ἄρφαξάθ 498.
 Ἄρχαθ 424.
 Ἄρχίλοχος 86. 446.
 Ἄσα 500.
 Ἄσβόλος 100.
 ἀσέβεια 328. 460.
 ἀσέλγεια 88. 90. 432. 458. 468.
 Ἄσκληπιὸς 42. 70. 164. 206. 210.
 340. 344. 456.
 Ἄσία 430.
 Ἄστάρτη 494.
 Ἄσουρ 424.
 Ἄσσύριοι 96. 102. 400. 424. 426.

428. 510.
 ἀστροθεσία 40. 44.
 ἀσφάλεια 256. 258.
 ἀσωτεία 62. 74.
 Ἄταλάντη 42.
 ἀτιμία 458. 540.
 Ἄτλας 98.
 Ἄτοσσα 28.
 Ἄτρεϋς 98.
 Ἄτροπος 166.
 Ἄττική 98. 510.
 Ἄττης 340.
 Ἄττις 42.
 Ἄττος 468.
 Αὔγουστος 508.
 Αὐρήλιος Οὐῆρος 510.
 αὐτάρκεια 30.
 αὐτεξούσιον 58.
 Αὐτόλυκος 352. 454.
 αὐτοματισμὸς 464.
 ἀφθαρσία 40. 86. 264. 274. 282.
 336. 350. 416.
 Ἄφροδίτη 42. 72. 92. 164. 174.
 176. 340. 458.
 Ἄχαζ 502.
 Ἄχιλλεὺς 88. 340.
 Ἄωθ 500.

B

Βαβυλῶν 422. 502. 510.
 Βαβυλώνιος, -οι 28. 52. 512.
 Βάζωρος 494.
 Βάλ 512.

Βαλὰκ 426.
 Βαλὰχ 426.
 Βαλλὰς 426.
 Βαρσὰς 426.
 βασιλεία 126. 132. 166. 226. 328.
 Βερενίκη 46. 368.
 Βήλ 512.
 Βῆλος 94. 510. 512.
 Βήρωσος 512.
 Βηρωσσὸς 94. 96.
 Βησαντὶς 90.
 βλακεία 88.
 βλασφημία 214. 286.
 Βοῖσκος 88.
 Βοιωτία 98.
 Βόκρος 368.
 Βούσιρις 32. 204.
 Βουτακίδης Φίλιππος 156.
 Βρίαρυς 168.
 Βριττανοὶ 430.
 Βρόντης 168.
 Βρύαξις 90.

Γ

Γαῖα 168. 210. 362. 364.
 Γαῖδὰδ 420.
 Γάϊος Ἰούλιος 508.
 Γάλβας 508.
 Γαλλία 430.
 γάμος 290.
 Γανυμήδης 46. 92.
 γαστριμαργία 30. 76.
 Γεδεῶν 500.

γενεαλογία 368. 422. 424. 498.
 Γέραρα 428.
 Γερμανία 430.
 Γεών 400. 410.
 Γῆ 42. 168. 188. 363. 386.
 Γίγαντες 194. 366.
 Γλαυκίπη 90.
 Γλυκερία 90.
 γλωσσομανία 34.
 γνῶσις 52. 66. 230. 408. 410. 412.
 554.
 Γοθολία 500.
 Γοθονεήλ 500.
 Γόμορρα 426.
 Γόμφος 88.
 Γοργῶ 42.
 Γραφή 400. 408.
 Γραφή ἁγία 422. 474.
 Γραφή θεία 398. 406. 410.
 γραφικὴ 162.
 Γύγης ὁ Λυδὸς 86. 168.
 Γύγος 510.

Δ

Δαίδαλος 164. 482.
 δαιμόνιον, -α 88. 456.
 δαίμων, -ες 40. 44. 52. 54. 56. 58.
 60. 62. 64. 66. 68. 70. 72. 82.
 186. 188. 190. 194. 198. 200.
 202. 342. 366. 374. 418.
 Δαμφενόφης 488.
 Δανάη 178.
 Δαναΐδαι 76.

Δαναὸς 98. 102. 492.
 Δανιήλ 512.
 Δαρδανία 98.
 Δάρδανος 98.
 Δαρεῖος 496. 504. 514.
 Δασέν 424.
 Δαυῖδ 436. 450. 500. 510.
 Δάφνη 44. 66. 340.
 Δεββώρα 500.
 Δεινομένης 90.
 δεῖπνα Θυέστεια 130.
 δεισιδαιμονία 72. 530. 536.
 Δελτωτὸς 46.
 Δερκετῶ 210.
 Δευκαλίων 98. 422. 484.486.
 Δηϊάνειρα 366.
 Δηϊανειρίς 368.
 Δήλιος 164.
 Δῆλος 46. 206.
 Δημήτηρ 44. 46. 170. 178.
 Δημόδοκος 100. 102.
 Δημόκριτος 60. 76. 214.
 διαβολή, -αῖ 132.
 διάβολος 72.
 Διαγόρας 78. 134.
 διαφθορά 230.
 δικαιοσύνη 128. 216. 220. 222.
 272. 280. 284. 288. 292. 390.
 450. 452. 470. 472. 474. 476.
 480. 548. 552.
 Δίκη 448.
 δίκη 280.
 Διογέναι 368.
 Διογένης 30. 456. 460.
 Διόγνητος 530.
 Δίοι 368.

Διομήδης 60. 174.
 Διονύσιος 30.
 Διονύσιος ὁ Ὀλύμπιος 84.
 Διόνυσος 44. 98. 172. 184. 202.
 340. 366. 368. 458.
 Διόσκοροι 48.
 Δομετιανὸς 508.
 δόξα 48. 78. 210. 456. 514.
 δοξομανία 48. 66.
 δουλεία 34. 48. 82. 254.
 Δράκων 102. 496.
 Δρύμων 100.
 Δωριεῖς 30.

Ε

Ἐβερ 498.
 Ἐβραῖος, -οι 376. 384. 436. 470.
 472. 488. 490. 498. 512.
 ἐγκράτεια 292. 480.
 Ἐδὲμ 400. 408. 410.
 Ἐζεκίας 502.
 Ἐζεκιήλ 474.
 εἰδωλολατρία 350. 432.
 εἰδωλον, -α 156. 164. 166. 186.
 198. 200. 202. 204. 324. 342.
 432. 434. 444.
 εἰκῶν 50. 56. 58. κατ' εἰκόνα 40.
 382. 398.
 εἰμαρμένη 40. 42. 44. 46. 48. 50.
 140.
 εἰρήνη 126. 350. 480. 500.
 εἰρωνεία 536.
 Εἴφιτος 512.

Ἐκατόγχειρες 168. 170.
 Ἐκκλησία 552.
 Ἐκλῶν 500.
 ἐκπύρωσις 450.
 Ἐκτωρ 70. 124. 156.
 ἐλεημοσύνη 416.
 Ἐλένη 48. 70. 124.
 ἐλευθερία 40.
 Ἐλευσίς 44. 98. 134.
 Ἐλεφαντῖς 92.
 Ἐλλάνικος 28.
 Ἑλλάς 430.
 Ἑλλάσαρ 426.
 Ἑλλην, -ες 28. 30. 34. 52. 54.
 62. 70. 76. 80. 82. 84. 88. 94.
 98. 100. 102. 162. 202. 204.
 206. 240. 340. 366. 376. 438.
 462. 482. 492. 504. 512. 514.
 536.
 Ἑλλης 494.
 ἐλπίς 464. 556.
 Ἐμπεδοκλῆς 32. 180. 192. 456.
 Ἐνδοῖος 164.
 Ἐνεμιγεῖμ 424.
 ἐνέργεια 146. 230.
 Ἐνῶς 498.
 Ἐνώχ 420. 498.
 ἐξάμβλωσις 222.
 ἐξομολόγησις 414. 420.
 ἐπίγνωσις 54.
 Ἐπίδαυρος 164.
 ἐπιθυμία 172. 194. 294. 386.
 Ἐπικούρος 76. 80. 358. 456. 462.
 464.
 Ἐπιμενίδης 100.
 Ἐπιμηθεὺς 98.

ἐπιορκία 46.
 ἐπιτιμία 414.
 Ἐρατοσθένης 84.
 Ἐρεβος 364. 384.
 Ἐρμῆς 172. 204.
 Ἐρμῆς ὁ Τρισμέγιστος 204.
 ἔρωσ 212. 364. 384.
 Ἐσβῶν 500.
 Ἐτεοκλῆς 92.
 Εὔα 416. 418. 422. 556.
 Εὐαινίς 368.
 Εὐάν 418.
 Εὐάνθη 92.
 εὐγένεια 48.
 εὐδαιμονία 30.
 Εὐδυμίων 340.
 εὐεργεσία 70. 412. 546. 548.
 Εὐήμερος 464.
 Εὐθυκράτης 88. 90.
 Εὐιλὰτ 400.
 Εὐκλος ὁ Κύπριος 100.
 εὐκрасία 68.
 Εὐκτῆμων ὁ Ἀθηναῖος 90.
 εὐλογία 394. 396.
 Εὐμολπος 98.
 Εὐνοος 368.
 Εὐνουχία 218.
 Εὐνοῦχος 488.
 εὐνοῦχος, -οι 220.
 Εὐριπίδης 32. 48. 74. 134. 196.
 372. 374. 446. 448. 450. 456.
 Εὐρυσθεὺς 98.
 Εὐρώπη 90. 98. 184.
 εὐσέβεια 154. 204. 212. 230. 258.
 284. 470.
 εὐσπλαγχνία 390.

εὐταξία 52. 148.
 εὐτυχία 448.
 Εὐκράτης 400. 410.
 εὐφροσύνη 478.
 Ἐφέσιος, -οι 214.
 Ἐφεσος 164.
 Ἐφορος ὁ Κυμαῖος 84.
 Ἐφρών 428.
 Ἐχιδνα 172.
 Ἐωσφόρος 334.

Z

Ζαχαρίας 476. 496.
 Ζέφυρος 44.
 Ζεὺς, -Διὸς 42. 44. 46. 70. 76. 82.
 90. 136. 140. 156. 170. 172.
 174. 176. 180. 182. 184. 190.
 212. 216. 338. 340. 356. 360.
 362. 364. 366. 368. 370. 372.
 458. 462. 468. 510.
 Ζεὺς Καπετώλιος 342.
 Ζεὺς Κάσιος, 342.
 Ζεὺς Κερκύνιος 342.
 Ζεὺς Ὀλύμπιος 80. 342.
 Ζεὺς Λατιάριος 82. 342. 468.
 Ζεὺς Παννύχιος 342.
 Ζεὺς Πολιοῦχος 342.
 Ζηνόδοτος 84.
 Ζήνων 32. 460.
 ζωὴ αἰδῖος 56.
 ζωὴ αἰώνιος 218. 350. 416. 434.
 ζωογόνησις 386.
 Ζώπυρος 504.

Η

Ἡγήσιος 74.
 ἡδονή 48. 206. 220. 282. 284.
 290. 292. 298. 386.
 Ἡλεῖοι 340.
 Ἡλιούπολις 202. 490.
 Ἡλῖς 500.
 Ἡλύσια πεδία 48.
 Ἡρα 70. 140. 164. 174. 180. 184.
 188. 458. 468.
 Ἡρακλειδεῖς 84.
 Ἡράκλειτος 32. 214.
 Ἡρακλῆς 32. 60. 80. 100. 134.
 168. 70. 206. 210. 340. 344.
 366. 368. 456. 458.
 Ἡριννα 88.
 Ἡρόδοτος ὁ Ἀλικαρνασεὺς 84.
 90. 162. 200. 202. 204. 206.
 456. 460. 504 Ἡρόδωρος 80.
 Ἡσαΐας 144. 380. 434. 450. 472.
 474. 478.
 Ἡσίοδος 162. 206. 360. 362. 374.
 384. 456. 484. 514.
 Ἡφαιστίων 92.
 Ἡφαιστος 42. 458.

Θ

Θάλασσα Ἐρυθρὰ 490.
 Θαλῆς 102. 186.
 Θαλιαρχὶς 88.
 Θάλλος 510.

Θάμυρις 102.
 θάνατος 32. 48. 54. 56. 58. 64. 66.
 78. 80. 152. 214. 274. 276.
 282. 284. 286. 292. 402. 410.
 412. 414. 418. 420. 452. 456.
 474. 530. 548. 552.
 Θαργάλ 426.
 Θάρρα 498.
 Θάσιος, -οὶ 156.
 Θεαγένης 84. 156.
 Θεγλαφάσαρ 428.
 θειότης 396.
 Θέμις 448.
 Θεμιστοκλῆς 504.
 Θεογονία 162. 456.
 Θεόδωρος 164.
 Θεὸς 32. 34. 36. 38. 40. 46. 48.
 50. 52. 54. 56. 58. 60. 62. 64.
 66. 68. 70. 76. 80. 82. 86. 88.
 100. 136. 138. 140. 142. 144.
 146. 148. 152. 156. 158. 160.
 166. 168. 170. 174. 182. 184.
 186. 188. 190. 192. 198. 212.
 214. 216. 218. 220. 230. 234.
 236. 252. 260. 262. 264. 270.
 274. 280. 286. 292. 294. 324.
 326. 328. 332. 334. 336. 338.
 342. 344. 346. 348. 350. 352.
 356. 358. 360. 364. 372. 374.
 376. 378. 380. 382. 384. 386.
 388. 390. 392. 394. 396. 398.
 400. 402. 404. 406. 408. 410.
 412. 416. 420. 422. 424. 428.
 432. 434. 436. 440. 442. 444.
 448. 450. 452. 454. 464. 466.
 470. 472. 474. 476. 482. 484.

490. 496. 500. 502. 506. 514.
 530. 534. 536. 538. 544. 546.
 548. 550.
 Θεοσέβεια 134. 352. 464. 480.
 530. 538. 540.
 θεότης 52.
 Θεόφιλος 454.
 Θερσίτης 80. 88.
 Θεσπιᾶδες 70.
 Θέστιος 368.
 Θεστις 368.
 Θῆβαι 98. 178. 202.
 Θηβαῖος, -οι 44.
 θλίψις 350.
 θνητότης 68.
 Θοαντῖς 368.
 Θόας 368.
 Θοβέλ 422.
 Θοῖσσος 488.
 Θουκυδίδης 456. 504.
 Θρασύβουλος 504.
 θρησκεία 80. 512.
 Θυέστης 98. 216. 240. 480.
 θυμίαμα, -τα 154.
 θυμὸς 174. 208. 350.
 θυσία 154. 156.
 θυσία ἀναίμακτος 156.
 θωλὰ 500.
- I
- Ἰαεῖρ 500.
 Ἰακῶβ 472. 498.
 Ἰαπετὸς 210.
- Ἰάρεθ 498.
 Ἰάφεθ 486.
 Ἰδη 176. 338. 356.
 Ἰερεμίας 144. 434. 436. 474. 476.
 502. 504. 512.
 Ἰεροσόλυμα 428. 490. 494. 500.
 512.
 Ἰερουσαλήμ 428.
 Ἰερῶμος 492. 494.
 ἱερωσύνη 204.
 Ἰεφθᾶς 500.
 Ἰησοῦς Ναυῆ 510.
 Ἰλιακὰ 84. 86. 94. 96. 100.
 Ἰλιεύς, -εῖς 124. 156.
 Ἰλιον 84. 86. 94. 96. 98. 100.
 102. 512.
 Ἰλιος 512.
 Ἰναχος 96. 98. 102.
 Ἰνδός, -οι 460.
 Ἰνὼ 208.
 Ἰξίων 178.
 Ἰόβας 96.
 Ἰουβάλ 422.
 Ἰουδαία 472. 490. 492. 502. 504.
 Ἰουδαῖος, -οι 96. 470. 488. 492.
 502. 512. 530. 534. 538. 540.
 Ἰουθώβαλος 494.
 Ἰουστῖνος 64. 66.
 Ἰππίας 504.
 Ἰσαὰκ 472. 498. 508.
 Ἰσις 184. 202. 204.
 Ἰταλία 430.
 Ἰφιτος 206.
 Ἰὼ 98. 204.
 Ἰωθαὰμ 502.
 Ἰωακείμ 502.
 Ἰωάννης, εὐαγγελιστής, 406.

Ἰωὰς 502.
 Ἰωὴλ 476.
 Ἰων 98.
 Ἰωνες 30.
 Ἰωράμ 500.
 Ἰωασαφὰτ 500.
 Ἰώσηππος 496.
 Ἰωσίας 502.

Κ

Καβίρος 134.
 Κάδμος 98.
 Καθημένη 164.
 Κάϊν 418. 420. 422.
 Καϊνὰν 498.
 κακία 56. 92. 130. 132. 192. 224.
 278. 282. 284. 286. 288. 292.
 390. 476.
 κακοθήθεια 58. 282. 292.
 κακοπραγία 82.
 Καλάκ 424.
 Καλλιάδης Νεαίρας 92.
 Καλλίμαχος 212.
 Καλλίστρατος 84. 92.
 καλοποιΐα 328.
 Καμβύσης 84. 460.
 κατατομία 42.
 Καραναεῖν 426.
 Καρανὸς 368.
 Κάρες 28.
 καρτερία 292.
 Καρχηδόνιοι 156.
 Καρχηδῶν 496.

κατακλυσμὸς 98. 420. 422. 484.
 486. 488. 496. 498. 504. 506.
 512.
 κατάκρισις 408.
 Καύκασος 70.
 Κηφισόδοτος 88.
 Κεῖος, -οἱ 156
 Κεῖσος 366.
 Κέκροψ 98.
 Κελεὸς 156.
 κενοδοξία 86.
 Κεραυνὸς 184.
 Κίλικες 156.
 Κλαύδιος 508.
 Κλεάνθης 460.
 Κλειτῶ 88.
 Κλεόδημος 366.
 Κλιτόμαχος 464.
 κλοπὴ 212. 432.
 Κλύμενος 484. 486.
 Κλωθῶ 168.
 Κνίδος 164.
 κνίσα 154. 200.
 κόλασις 348. 450. 534.
 Κόρη 44. 98. 170. 172. 216.
 Κορινθία 162.
 Κόρινθος 164.
 Κορίνη 88.
 κοροπλαθικὴ 162.
 κοσμογονία 370.
 Κόττος 168.
 Κοῦρος, -οἱ 168.
 Κράτης 34. 84.
 Κράτων ὁ Σικυώνιος 162. 164.
 κρεωφαγία 74.
 Κρήσκης 66.

Κρήτες 190. 212. 342. 462. 496.
 Κρήτη 342. 356.
 Κρίασος 96.
 κρίσις 38. 52. 130. 152. 254. 268.
 270. 278. 280. 282. 284. 286.
 288. 292. 374. 390. 414. 448.
 450. 452.
 κρίσις δικαία 282.
 Κριτίας 464.
 Κρόνος 44. 46. 76. 170. 172. 176.
 182. 184. 186. 190. 210. 338.
 342. 360. 364. 458. 510. 512.
 Κρότωπος 96. 98.
 Κτησίας 210.
 Κύκλωπες 28. 168. 366.
 Κύκνος 184.
 κυνογαμία 34.
 Κύπριος, -οι 28.
 Κύπρος 46.
 Κύριος 146. 148. 330. 334. 400.
 402. 404. 434. 450. 452. 470.
 474. 476. 510.
 Κῦρος 496. 502. 506. 508. 512.

Λ

Λαβιεῖμ 424.
 Λαῖς 92.
 Λαῖτος 96.
 λαγνεία 288.
 Λάγος 368.
 Λακεδαιμόνιοι 102. 124. 156.
 504.
 Λάμεχ 420. 498.

Λαμψακηνός, -οῖ 70.
 λατρεία 156.
 Λάχεσις 168.
 Λεαρχία 88.
 λέπρα 490.
 Λεκιπίδες 48.
 Λευκοθέα 208.
 Λήδα 184.
 ληστής, -αῖ 52. 64. 78. 286. 478.
 Λητοῖδης 44. 208.
 Λητώ 46. 178. 202.
 Λιβύη 430. 494.
 Λιμός 512.
 Λίνος 200.
 Λόγος 40. 146. 148. 190. 392.
 398. 406. 408. 542.
 λόγος σπερματικός 140.
 λοιδορία 78.
 Λουδουεῖμ 424.
 Λούκιος Αὐρήλιος Κόμοδος 124.
 λουτρὸν παλιγγενεσίας 396.
 Λυγκεὺς 98. 102.
 Λυκοῦργος 102. 496.
 λύπη 48. 174. 290. 404. 412.
 Λύσανδρος 156.
 Λύσιππος 88.
 Λῦσις 136.
 Λυσίστρατος 90.
 λύσσα 442.

Μ

Μάγας 368.
 Μαδιανῖται 500.

- Μαθουσάλα 420. 498.
 Μακεδονία 430.
 Μαλαχίας 450.
 Μαλελεήλ 498.
 Μαναιθῶς 488. 490. 492. 496.
 Μανασσῆς 502.
 μανία 50. 72. 88. 182. 208. 442.
 μαντική 66.
 μάντις 484.
 Μᾶρκος Αὐρήλιος Ἄντωνῖνος
 124. 506.
 Μάρσους 28.
 Μάρων 368.
 Μαρωνίς 368.
 ματαιοπονία 352. 366. 384. 436.
 454. 506.
 Μεγακλείδης 84.
 μεγαλαυχία 94.
 μεγαλοπρέπεια 266.
 Μεήλ 420.
 Μεθουάσταρτος 494.
 μείξεις οἰδιπόδαιοι 132.
 Μελανίππη 90. 366.
 Μελέαγρος 42. 368.
 Μέλητος 32.
 Μελχισεδέκ 428.
 Μέμφις 202.
 Μένανδρος 74. 96. 372. 456. 494.
 496.
 Μένδης 96.
 Μενέλαος 48. 96.
 Μενέλεως 156.
 Μενέστρατος 88.
 Μενοίτιος 174.
 Μερχερῆς 488.
 Μεσοποταμία 500.
 μεσραεῖν 424.
 Μεσσαγετία 506.
 Μέσσης 488.
 μεταμόρφωσις 46.
 Μετάνειρα 156.
 μετάνοια 58. 394. 414. 420. 472.
 474. 488.
 μετοικισία 498. 502.
 Μέττηνος 494.
 Μήδεια 156.
 Μῆτις 76. 458.
 Μητρόδωρος 70.
 μητροκτονία 74.
 Μηφραμούθωσις 488.
 Μήφρης 488.
 μαιφονίαι 212.
 Μιαμμοῦ 488.
 μίασμα 222.
 Μιθριδάτης 504.
 Μίκων 90.
 Μίνως 38. 76. 98. 102. 152. 368.
 496.
 μιτρηφόρος 48.
 Μνησαρχίς 88.
 μοιχεία 62. 72. 90. 176. 216. 218.
 294. 340. 350. 432. 458. 462.
 480.
 μονογαμία 480.
 μονόγαμοι 220.
 μοναρχία 54. 358. 372. 374. 416.
 434. 436. 452. 464.
 Μοῦσαι 362. 374.
 Μουσαῖος 98. 100.
 μοχθηρία 62.
 μυθολογία 100.
 Μυρτίς 88.
 Μυρτώ 88.
 μυστήριον, -α 80. 126. 134. 550.

552.
 μωρία 352. 458. 460.
 Μωϋσῆς 84. 94. 96. 98. 100. 144.
 376. 422. 434. 470. 472. 486.
 488. 492. 500. 510. 512.
 Μῶχος 96.

N

Ναβουχοδονόσορ 96. 502. 504.
 512.
 Ναχῶρ 498.
 Νεβρώθ 424.
 Νεῖλος 410.
 Νεοπτόλεμος 88.
 Νερολλῖνος 198. 200.
 Νερούα 508.
 Νέρων 508.
 Νέστωρ 86.
 Νεχαῶθ 426.
 Νῆστις 180.
 Νικήρατος 88. 90.
 Νινευῆ 424.
 Νιόβη 156.
 Νοσσις 88.
 νουμηνία 536.
 Νύξ 364.
 Νῶε 422. 424. 426. 488. 498.

Ξ

Ξέρξης 504.

ξύλο τῆς γνώσεως 410. 554.

O

ὀδύνη 412.
 Ὄζιας 502.
 Ὀθων 508.
 οἰκονομία 50. 64. 178. 342.
 οἰνοχοῖα 46.
 ὀλοκαύτωμα 536.
 ὀλοκαύτωσις 156.
 Ὀλυμπία 200.
 Ὀλυμπιάδες 86.
 Ὀλυμπιάς τρίτη 86.
 Ὀλυμπιάς πεντηκοστή 102.
 Ὀλυμπος 28. 206. 356. 362.
 Ὀμηρος 42. 70. 84. 86. 94. 100.
 162. 166. 340. 360. 372. 374.
 420. 452. 456. 514.
 ὁμοίωσις 50. 56. 58. 398.
 Ὀμμαῖοι 428.
 Ὀνησίλαος 156.
 Ὀνομάκριτος 100.
 Ὀράπιος 366.
 ὄρμη 172. 174. 328. 350. 390.
 424. 450.
 Ὀρέστης 48.
 Ὀρέχ 422.
 ὄρκος 450.
 Ὀρτυγία 46.
 Ὀρφεὺς 28. 44. 98. 100. 162. 166.
 172. 216. 422. 456. 482. 484.
 Ὀσιρις 184. 202. 206. 340.
 Ὀστάνης (μάγος) 62.

- Ούεσπεσιανός 508.
 Ούῆρος 508.
 Ουῖτέλλιος 508.
 Ούρανός 168. 170. 176. 188. 210.
 362. 364.
 ὄφεις 404.
 Ὀχοζίας 500.
 Ὀψιμος 136.
 ὄφεις 408. 416. 418.
- Π
- παιδεραστής, -αῖ 220.
 παιδεραστία 46. 66. 80.
 παιδοποιΐα 218. 462.
 παιδοφθορία 340.
 Πάνδροσον 124.
 Παῖονες 90.
 Παλαίμων 210.
 Παλαμήδης 482.
 παλιγγενεσία 394.
 Παμφυλία 430.
 Παντευχίς 90.
 παράβασις 40.
 παράδεισος 400. 402. 404. 406.
 408. 410. 412. 416. 446. 554.
 παρακοή 412. 410. 416.
 παρανομία 294.
 παραφθορά 258.
 παρθενία 218. 220.
 Πάριος 198.
 Πάρις 48. 70.
 παροικισία 502.
 παρρησία 150.
- Πατήρ 40. 146. 148. 150. 152.
 154. 190. 200. 330. 408. 412.
 432. 552.
 Πάτροκλος 174.
 Πατροσωνιέμ 424.
 Πειθώ 490.
 Πεισιστρατίδες 100.
 Πελοποννήσιος, -οῖ 504.
 Πελοπόννησος 98.
 Πέλοψ 76. 98.
 Περδίκας 368.
 Περιπατητικοὶ 84.
 Περίπατος 92. 160.
 Περσεὺς 98.
 Πέρσης, -αῖ 28. 80. 96. 502.
 Πήγασος 42.
 Πίνδαρος 208. 446.
 Πίσα 340. 358.
 πίστις 58. 142. 266. 268. 270.
 278. 336. 452. 546.
 πλάνη 82. 86. 374. 390. 392. 432.
 436. 550.
 πλαστική 162. 164.
 Πλάτων 34. 76. 138. 140. 152.
 160. 168. 186. 190. 210. 226.
 358. 456. 462. 464. 482. 484.
 506. 512.
 Πλατωνικοὶ 358.
 Πλειάς 334.
 πλεονεξία 66. 288. 350.
 πλημμέλημα 282. 286. 288.
 Πλούτων 360. 366.
 Πνεῦμα 40. 54. 60. 146. 148. 152.
 166. 182. 332. 348. 373. 376.
 378. 436. 474.
 Πνεῦμα ἅγιον 56. 148. 190. 374.
 422. 432. 484. 496.

Πνεῦμα θεῖον 54.
 πόλεμος Ἰλιακὸς 456. 492.496.
 510.
 πόλεμος Ἰουδαϊκὸς 496.
 πόλεμος Τρωϊκὸς 102.
 πολυμιξία 420.
 πολυκοιρανίη 54.
 Πολυνείκης 90.
 πολυπραγμοσύνη 538.
 Πολύστρατος ὁ Ἀμπρακιώτης
 90.
 πονηρία 40. 50. 58. 74. 82. 474.
 πορνεία 48. 350. 458. 478.
 Ποσειδῶν 42. 44. 76. 124. 182.
 360. 366. 368. 458.
 Ποσειδώνιοι 368.
 Πραξαγορὶς 88.
 Πράξιλλα 88.
 Πραξιτέλης 92. 164.
 προαίρεσις 40. 150. 166.
 Προΐτος 98.
 Προμηθεὺς 48. 98.
 πρόνοια 30. 142. 170. 186.192.
 268. 278. 280. 282. 328. 330.
 334. 358. 370. 374. 450. 452.
 456. 458. 464. 466. 484.
 504.
 προσήλυτος, -οὶ 472. 476.
 προσφορὰ 156.
 Πρωταγόρας 464.
 Πρωτεὺς 74. 98. 198. 200. 210.
 Πρωτόπλαστος, -οὶ 68. 414. 496.
 498.
 Πτολεμαῖος 96. 366. 368.
 Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης 368.
 Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος 368.
 Πτολεμαῖος ὁ Φιλοπάτωρ 368.

Πυγμαλίων 494.
 Πυθαγόρας 34. 76. 90. 92. 102.
 214. 226. 456. 462. 464. 504.
 Πυθαγορικοὶ 138.
 Πύθιος 164.
 πῦρ 180.
 Πύρρα 484. 486.
 πώρωσις 436.

Ρ

Ραγαῦ 498.
 Ραδάμανθυς 38. 76. 152.
 ραθυμία 278.
 Ραμεσσή 490.
 Ραμέσσης 488.
 Ρέα 42. 46. 170. 182. 188. 198.
 212. 216.
 Ροβοὰμ 500.
 Ροβοὼμ 424.
 Ρωμαῖος, -οὶ 66. 80. 92. 94. 468.
 496. 506. 508. 512.
 Ρώμη 506.
 Ρωμύλος 506.

Σ

Σαβεσσάρος 502.
 Σαλά 498.
 Σαλήμ 428.
 Σαμηρὰ 500.
 Σάμιος, -οὶ 156.

- Σάμος 164.
 Σαμψών 500.
 Σαούλ 500.
 Σαπφώ 88. 90.
 Σάραπισ 340.
 Σαρδῶ 46.
 Σαρπηδών 174.
 Σατᾶν 418.
 Σατοῦρνος 512.
 Σάτυρος 366.
 Σαύριος 162.
 Σεβωεῖν 426.
 Σέθως 490.
 Σελαμανάσαρ 428.
 συμβεβηκὸς 192.
 Σεμέλη 70. 178. 184.
 Σεμίραμις 88. 210.
 σεμνότης 458. 476.
 Σενναάρ 424. 426.
 Σενναχαρείμ 428.
 Σερούχ 498.
 Σηγῶρ 426.
 Σηεῖρ 428.
 Σήθ 498.
 Σήμ 424. 488. 498.
 Σθενέλαος 96. 98.
 Σίβυλλα 100. 354. 210. 376. 424.
 438.
 Σικελία 32. 46.
 Σικελός, -οἱ 156.
 Σιλανίοι 88.
 Σιμόλος 466.
 Σιμύλος 466.
 Σιμωνίδης 372. 448.
 Σινώπη 340.
 σκότος Ἡρακλείτειον 32.
 Σκύθης, -αἱ 52.
 Σόδομα 426.
 Σολομών 96. 376. 434. 450. 478.
 490. 492. 500. 502.
 Σόλων 102. 460. 496.
 Σούπερβος 506. 508.
 σοφία 78. 190. 272. 280. 328.
 334. 346. 376. 384. 392.
 406. 452. 460. 480.
 Σοφοκλῆς 136. 370. 372. 450.
 456.
 Σπανία 430.
 Σπάρτη 100.
 σπερμολόγος, -οἱ 38.
 Σταφυλῖς 368.
 Στάφυλος 368.
 στενοχωρία 350.
 Στερόπη 168.
 Στησίμβροτος ὁ Θάσιος 84.
 Στοὰ 140. 168. 182.
 στοργή 260.
 Στυξ 176.
 Στωϊκοὶ 38. 180. 462.
 συκοφαντία 282.
 συμπάθεια 60. 196. 270. 272. 290.
 συμφορὰ 78.
 σύνεσις 392.
 συντέλεια 62.
 Συρία 210.
 σφαιρογραφία 456.
 Σωκράτης 32. 142. 214. 456.
 Σωτήρ (ὁ Πτολεμαῖος) 368.
 σωτηρία 256. 258. 264. 372.
 Σώφρων 92.
 σωφροσύνη 292. 480.

Τ

Ταρκύνιος Σούπερβος 506. 508.
 Τάρταρα 364.
 Τάρταρος 182.
 Ταρτησσός 510.
 Τατιανός 94. 102.
 Ταῦρος 184. 198.
 Τέθμωσις 488. 490.
 τεκνογονία 498. 508.
 τεκνοποιΐα 132.
 τεκνοφαγία 240.
 Τεκταῖος 164.
 Τελεσίλλη 88.
 Τελμησσεῖς 28.
 τελώνης 478.
 Τερέβινθος 428.
 Τηθὺς 166. 188.
 Τηλεκλῆς 164.
 Τήμενος 368.
 Τηρεὺς 480.
 Τιβέριος 508.
 Τίγρις 400. 410.
 Τιμοκλῆς 450.
 τιμωρία 54. 62. 64. 70. 126. 128.
 282. 290. 348.
 Τιτᾶνες 168. 176. 366.
 Τιτᾶνος 510.
 Τίτος 508.
 Τομύρις 506.
 Τραιανός 508.
 Τριάς 392.
 Τριόπας 96. 98.
 Τριπτόλεμος 46. 98.
 Τροία 88.
 τρυφή 554.

Τρωαδεῖς 200.
 Τρωᾶς 198.
 Τρωϊκὰ 84.
 Τυδεὺς 174.
 Τυθμώσης 488.
 Τυνδαρίς 48.
 Τύριος, -οι 492. 494.
 Τυρίμμας 368.
 Τυρρηνός, -ὰ 28.
 τῦφος 28.
 Τυφῶν 184. 202.

Υ

Ὑάκινθος 44. 340.
 ὕβρις 72. 286.
 Υἱός 146. 148. 152. 166. 190.
 406.
 Υἱός τοῦ Θεοῦ 146. 148.
 Ὑλλος 366.
 Ὑμοὸρ 426.
 Ὑψικράτης 96.

Φ

Φαέθων 46. 98.
 Φαίακες 102.
 Φάλαρις 90.
 Φαλέγ 498.
 Φαράν 428.
 Φαραὼ 488.
 Φειδίας 358.

Φεισών 400. 410.
 Φερσέφασσα 46.
 Φερσεφόνη 170. 172.
 Φήμιος 100. 102.
 φθόνος 88. 418.
 φθορά 264. 274. 290.
 Φιλάμμων 100. 102.
 Φιλαννίς 92.
 φιλαργυρία 48. 66. 432.
 Φιλήμων 464.
 Φίλιππος 202.
 Φίλιππος, υἱὸς Βουτακίδου, 156.
 φιλοκτήτης 88.
 Φιλόλαος 136.
 φιλονεικία 72.
 Φιλοπάτωρ 366. 368.
 φιλοσοφία 32. 94. 130. 186. 456.
 462.
 φιλοστοργία 530.
 φιλοτιμία 536.
 Φιλόχορος ὁ Ἀθηναῖος 84.
 Φίλων 92.
 φλήναφος, -οἱ 38.
 φλυαρία 78. 384. 454. 482. 484.
 504.
 φόβος 290. 292. 480.
 Φοῖβος 70. 178.
 Φοίνικες 28. 94. 96. 496. 514.
 Φοινίκη 98. 430.
 φόνος, -οἱ 72. 74. 294. 336.
 Φόρβας 96. 98.
 Φόρκυς 188.
 Φορωνεὺς 96. 98.
 φρόνησις 274. 406. 436.
 Φρύγες 28.
 Φρυγία 98.

Φρύγιος -οἱ 42. 80.
 Φρύνη 90.
 Φιλυστιεῖμ 424.
 Φυλονόη 124.
 φύσις 148.

X

Χαλάνη 424.
 Χαλδαῖοι 94. 96. 432. 512. 514.
 Χάμ 426. 486.
 Χαμαιλέων 84.
 Χάος 364. 384.
 χαρὰ 350.
 Χασλωνεῖμ 424.
 Χεβρῶν 488.
 Χετταῖοι 428.
 Χορραῖοι 428.
 χρῆμα, -τα 128.
 χρηστότης 548.
 Χριστιανός, -οἱ 126. 128. 130.
 324. 3 44. 432. 458. 530.
 534. 538. 540. 542.
 Χρόνος 166.
 Χρυσάωρ 42.
 Χρύσερος 506.
 Χρύσιππος 358. 468.

Ψ

ψευδοδοξία 258.

ψευδομάρτυς 76.

ψεῦδος 230. 256. 258. 268. 434.

ψυχή 30. 36. 38. 48. 50. 54. 56.

58. 60. 68. 74. 76. 82. 128.

140. 150. 166. 176. 202. 218.

224. 226. 254. 264. 270. 272.

274. 276. 28. 288. 290. 292.

294. 298. 330. 334. 336. 386.

400. 402. 452. 464. 472. 474.

540. 542.

ψυχρολογία 94.

Ω

ᾠγυγος 98.

ᾠκεανός 166. 188. 360. 364.

ᾠν 490.

ᾠρίων 334.

ᾠρος ὁ Σάμιος 100. 202. 488.

ᾠσηὲ 452.

3. Εὐρετήριοι πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ		ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ	
Κατὰ Ἑλλήνων (RG 25)		De Symbolo	
11-12	113	3	326
20	113		
38-39	113		
ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ		ΕΙΡΗΝΑΙΟΣ	
Πρεσβεία		Ἐλεγχος	
		1,23,8	24
		1,28,1	8. 23
1	110	1,28,3	24
2	111. 344	2,6,2	332
5	113	3,23,6	412
7	115	4,38	412
8	113	5,23,1	410
9	117		
10	116		
12	276. 284	ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ	
15	113	Πανάριον	
16	117		
2021	113	46,1	7. 24
24	110	47	24
27	118	64,21	110. 190
31	115		
32	240		
ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ		ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ	
Ἄπολογία		Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία	
		4,16	18
		4,20	305
3	532	4,24	306. 307

4,28	24	3,28	306
4,29	8. 24		
4,29,6	15. 17		
5,1,14	222	ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ	
5,13,8	13	De viris illustribus	
		25	307
Εὐαγγελική Προπαρασκευή		34	309
9,33	492		
		Epistola	
ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ		121	308
Αίρετική Κακομυθία			
1,20	7.16.21	ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ	
		Ἐπιτομή Α'	
ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ		4,1	325. 344
Πρὸς Αὐτόλυκον		Ἐπιτομή Β'	
1,2	317	7,5	192
1,3	317	Περὶ Μοναρχίας	
1,7	316	2	136
1,8	316	Προτρεπτικὸς πρὸς Ἕλληνας	
1,9	156	18	136
1,14	306. 316		
2,1	307		
2,8	315. 316		
2,15	318	ΙΠΠΟΛΥΤΟΣ	
2,16	319	Κατὰ αἵρέσεων	
2,21	318	8,16	8
2,22	317	10,18	24
2,24	305		
2,25	318		
2,27	318		
2,28	307		
2,30	307	ΚΛΗΜΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ	
2,30-31	486	Προτρεπτικὸς	
2,31	307	2,12,2	418
3,3	315		

	2,37,4	358	1ἔἔ.	11
	7,74	136	5	21
			7	22
Στρωματεῖς			8	22
	1,5,30	194	11	20
	1,11,1	108	12	22
	1,15,71	432	13	22
	3,12,81	7.14.24	13-15	23
	3,13,92	24	15	13
	5,14,114	136	16	13
	6,5,40	532		19
	6,17,71	432	21	22
			25	20
			26	20
ΚΛΗΜΗΣ ΡΩΜΗΣ			27	358
			29	8
Πρὸς Κορινθίους Α'			31	12
	20	332	33ἔἔ.	164
	24	346	35	8
	33	332	40	13. 21
			42	7
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ				
			ΣΩΚΡΑΤΗΣ	
Λόγος εἰς τὸν σύλλογον τῶν ἀγίων			Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία	
	4	356	7,27	108
ΠΡΟΣ ΔΙΟΓΝΗΤΟΝ			ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΣ	
	2,2	324	Apologeticus150	
			19,2	510
			25,7	
ΤΑΤΙΑΝΟΣ				358
Πρὸς Ἑλληνας			Adversus Marcionem	
	1	8	2,25	414

ΦΩΤΙΟΣ		Περὶ Μοναρχίας	
		2	456
Μυριόβιβλος			
155	108		
234	110		

ΨΕΥΔΙΟΥΣΤΙΝΟΣ		ΩΡΙΓΕΝΗΣ	
Περὶ Ἀναστάσεως		Κατὰ Κέλσου	
5	338	3,43	358

4. Ἰουδαῖοι συγγραφεῖς

ΙΩΣΗΠΟΣ		Κατὰ Ἀπίωνος	
		102	490
Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία		103	492
8,5,3	494	106-111	492
		1,116έέ.	494

5. Ἕλληνες καὶ ξένοι συγγραφεῖς

ΑΙΣΧΥΛΟΣ		ΑΡΑΤΟΣ	
Ἀποσπάσματα		Φαινόμενα	
350,5-9	180	1-9	370
456	446		

ΑΛΒΙΝΟΣ		ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ	
Λόγος Διδασκαλικός		Ἠθικὰ Νικομάχεια	
9,1έέ.	116	113β,33	292

ΚΤΗΣΙΟΣ		I 499-501	154
		Ξ 201	166. 360
Ἐποσπάσματα		Ξ 246	166
5	210	Ξ 302	166
		Ξ 315-327	178
		Ο 605	176
ΛΑΚΤΑΝΤΙΟΣ		Π 433έ.	174
		Π 522	174
Institutiones Divinae		Π 672	152
1,7,6έ.	456	Π 856	452
1,23	310	Υ 131	166
1,23,2	510	Υ 217	420
		Υ 242	372
		Φ 126	360
ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ		Χ 168έ.	174
		Χ 362	452
Περὶ σοφίης θεοῦ		Ψ 71	452
14	210		
		Ἐδύσσεια	
		Θ 296-298	176
ΜΙΝΟΥΚΙΟΣ ΦΗΛΙΞ		Θ 308	176
		Λ 108	356
Ἐκτάβιος		Λ 221	452
21,8	358	Φ 28	206
22,1	156		
		ΠΙΝΔΑΡΟΣ	
ΟΜΗΡΟΣ		Νεμεονίκαί	
Ἰλιάς		4,51έ.	446
A 599	42		
B 820έ.	176	Ἐλυμπιονίκαί	
Δ 23	174	9,66έέ.	484
Δ24	174		
E 31	176	Πυθιονίκαί	
E 376	174	3,54έ.	208
E 858	176		

3,57ε.	208	ΠΟΛΥΒΙΟΣ	
		5,7,457D	462
ΠΛΑΤΩΝ		5,7,460B	462
Ἐπιστολή Β'			
312E	188	ΣΕΞΤΟΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ	
Μένων		Πρὸς Μαθηματικούς	
100	484	8,8	464
		9,50	464
Νόμοι		9,54	464
		9,75	158
3,677CD	482		
3,683B	482	Πυρρώνειοι Ὑποτυπώσεις	
Πολιτεία		3,24	460. 462
269D	162		
434C	292	ΣΙΒΥΛΛΑ	
Τίμαιος		Σιβυλλικοί Χρησμοί	
39E	238	3,11-32	440
		3,97-105	426
Φαῖδρος			
62B	542		
244B	210	ΣΟΦΟΚΛΗΣ	
246E	190	Ἄποσπάσματα	
1082	430	877	450
		19,2	492
ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ			
Περὶ Ἴσιδος καὶ Ὀσίριδος		ΤΙΜΟΚΛΗΣ	
49,371B	116	Ἄποσπάσματα	
13-18,356A-358A	340	25	452

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίς

ΤΑΤΙΑΝΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7-27
1. ΒΙΟΣ	7-9
2. ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ	10-12
3. ΑΠΟΛΕΣΘΕΝΤΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ	12-17
4. ΘΕΟΛΟΓΙΑ	18-24
5. ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ	24
6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	25
ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ	28-104
ΚΕΙΜΕΝΟΝ – ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ	28-104
ΠΡΟΛΟΓΟΣ. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΙ ΒΑΡΒΑΡΙΚΑ ΕΠΙΤΕΥΓΜΑΤΑ	28-34
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ	34-60
ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΥΨΟΥΣ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ	
ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ	60-83
ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ	
ΕΚ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ	84-102
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	102-103

ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ ΑΘΗΝΑΙΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	107-121
1. ΒΙΟΣ	107-109
2. ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ	109-115
3. ΘΕΟΛΟΓΙΑ	115-119
4. ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ	119
5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	121

ΠΡΕΣΒΕΙΑ ΠΕΡΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ	124-227
ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ	124-132
ΑΙ ΤΡΕΙΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΙ	132-133
ΑΝΑΙΡΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ ΠΕΡΙ ΑΘΕΪΑΣ	134-154
ΑΙ ΑΔΥΝΑΜΙΑΙ ΤΗΣ ΕΙΔΩΛΟΛΑΤΡΙΑΣ	154-212
ΑΙ ΔΥΟ ΑΛΛΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΙ	212-216
ΑΙ ΑΠΟΔΙΔΟΜΕΝΑΙ ΟΙΔΙΠΟΔΕΙΟΙ ΜΙΞΕΙΣ	216-222
ΤΑ ΑΠΟΔΙΔΟΜΕΝΑ ΘΥΕΣΤΕΙΑ ΔΕΙΠΝΑ	222-226
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	226
ΠΕΡΙ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΝΕΚΡΩΝ	228-302
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	230-236
ΑΝΑΙΡΕΣΙΣ ΠΡΩΤΗΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΕΩΣ ΠΕΡΙ ΑΔΥΝΑΤΟΥ	
ΤΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ	236-252
ΑΝΑΙΡΕΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΕΩΣ ΠΕΡΙ ΑΘΕΛΗΤΟΥ	
ΤΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ	252-256
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΙΡΕΣΕΩΣ	256-258
ΤΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΕΚ ΤΗΣ ΑΙΤΙΑΣ ΤΗΣ ΚΤΙΣΕΩΣ	258-266
ΤΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΕΚ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ	266-278
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΕΚ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ	278-302

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	305-321
1. ΒΙΟΣ	305-306
2. ΑΠΟΛΕΣΘΕΝΤΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ	306-308
3. ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΛΥΚΟΝ	308-315
4. ΘΕΟΛΟΓΙΑ	315-320
5. ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ	320
6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	321
ΚΕΙΜΕΝΟΝ-ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ	323-516
ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΛΥΚΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Α'	322-351
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	324-325
ΘΕΟΓΝΩΣΙΑ	326-338
ΨΕΥΔΕΙΣ ΘΕΟΙ ΚΑΙ ΑΛΗΘΙΝΟΣ	338-344
ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ	344-345
Η ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ	344-348
ΣΥΝΟΨΙΣ	348-351

ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΛΥΚΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Β΄	352-453
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	352-353
ΜΑΤΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ	354-374
ΥΠΕΡΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΟΔΙΑΘΗΚΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ	374-437
Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΗΣ ΣΙΒΥΛΛΗΣ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΠΟΙΗΤΩΝ	438-452
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	452-453
ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΛΥΚΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ Γ΄	454-516
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	454-455
ΕΠΙΚΡΙΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ ΔΙ' ΑΝΗΘΙΚΟΤΗΤΑ	454-468
ΥΠΕΡΟΧΗ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ	468-481
ΑΡΧΑΙΟΤΗΣ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΣ	482-514
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	514-515

Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΔΙΟΓΝΗΤΟΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	517-526
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	527
ΚΕΙΜΕΝΟΝ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ	530-557
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	530-531
ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΕΙΔΩΛΟΛΑΤΡΙΑΣ	532-534
ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΙΟΥΔΑΪΚΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ	534-538
Ο ΑΛΛΟΚΟΣΜΟΣ ΒΙΟΣ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ	538-542
Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΙΣΤΙΣ	542-546
Η ΕΠΙΒΡΑΔΥΝΣΙΣ ΦΑΝΕΡΩΣΕΩΣ ΤΗΣ Θ. ΔΥΝΑΜΕΩΣ	546-549
Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ	550-552
ΟΜΙΛΙΑ	552-557
ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ	559-588

Φωτοστοιχειοθεσία: «ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ» ΕΛΕΥΘ. ΜΕΡΕΤΑΚΗ
Άρμενοπούλου 30 – Τηλ. 200 621 – Θεσσαλονίκη

Έκτύπωση Ύφασετ: «ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ» ΦΩΤΗ ΠΑΛΑΙΟΧΩΡΙΝΟΥ
Κατσιμίδου 30 – Τηλ. 928 592 – Θεσσαλονίκη

Βιβλιοδεσία: Αφοι ΒΑΡΟΥΣΙΑΔΗ
Λαχανά 17 – Τηλ. 839 414 – Θεσσαλονίκη
